ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ

ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

Ի ԼՈՅՍ ԱԾԵԱԼ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ՁԵՌԱԳՐԱՑ

Ի ՁԵՌՆ

Գ. ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ, ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ, ՍՏ. ԿԱՆԱՅԵԱՆՑ, Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ,
Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՑ

ԸՆԴ ՎԵՐԱԿԱՑՈՒԹԵԱՄԲ

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ· ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ·

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՄԱՄՆԱԺՈՂՈՎ

ԷՋՄԻԱԾԻՆ—ՏՓՂԻՍ.

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ ԵՒ Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.

ԾԱԽԻՒՔ ՏԵԱՌՆ ՍՈՒՔԻԱՍԱՑ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՊԱՐԶԵԱՆՑ.

Տ Փ Ղ Ի Ս

ԱՐԱԳԱՏԻՊ ՄՆԱՑԱԿԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ

ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, 3.

1913.

3060

EX BIBLIOTHECA DR^IS. GOUSSEN
BONNAE (BIBL. UNIV.)

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

I.

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՏՊԱԳԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ.

1. Առաջին տպագիր, Ամստերդամ, 1695 թ.=*է*: *2.* Երկրորդ տպագիր, Լոնդոն, 1736 թ.—*ա*: Թոմաս Վանանդեցու բաղդատած ընթերցուածները=*ա¹*: Երրորդ տպագիր, Վենետիկ, 1752 թ. *3.* Չորրորդ տպագիր, Վենետիկ, 1827: Հինգերորդ տպագիր, հայ-ֆրանս. հրատ., Վենետիկ 1841: Վեցերորդ տպագիր, հայ-ֆրանս., Պարիզ 1345. Եօթներորդ տպագիր, Վենետիկ, 1843: Վենետկի «վեց անթերի օրինակների» բաղդատութիւնը: *4.* Ութերորդ տպ., Վենետիկ, 1865: Իններորդ տպ., Թիֆլիս, 1881 թ.=Վ.: *5.* Տասներորդ տպ., Վենետիկ 1881 թ.=*x*: Տասնումէկերորդ տպ., Թիֆլիս, 1910 թ.: *6.* Տպագիրների նշանակութիւնը ձեռագրական տեսակէտից: *7.* Կարենեանցի բաղդատութիւնները երկու ձեռագրի, Թիֆլիս, 1858 թ.: Երկրորդ ձեռագիրը=Կ²: Ն. Մառի եւ Գ. Տ.-Մկրտչեանի բաղդատութիւնը:

8. Խորենացու օրինակների երկու մեծ խմբերը. Ա=Ամստերդամի օրինակի խումբ. Տ=Վենետկի, սովորական Տպագրի խումբ: *9.* Խ=Խառնուրդ խմբի օրինակներ:

10. Ա խմբի ձեռագիրներ: *a* Ձ-ր: *11. b* Ձ-ր: *12. c* Ձ-ր: *13. d* Ձ-ր:

14. e. Ձ-ր: *15. f* Ձ-ր: *16.* Լայպցիգի Ձ-ր=Լ: *17.* Ա խմբի ուրիշ օրինակներ: *18. Տ խմբի ձեռագիրներ:* *n* Ձ-ր: *19. o* Ձ-ր: *20. p* Ձ-ր:

21. q Ձ-ր. *22 r* Ձ-ր: *23. s* Ձ-ր: *24.* Տ խմբի ուրիշ օրինակներ:

25. Խ. խմբի ձեռագիրներ: *g* Ձ-ր: *26. h* Ձ-ր: *27. i* Ձ-ր: *28. k* Ձ-ր:

29. l հնագոյն Ձ-ր, Խ խմբի օրինակների մայրը: *30. m* Ձ-ր. *31.* Կ¹ Ձ-ր:

32. y Ձ-ր: *33.* Աղթամարի Ձ-ր=Հ. *34.* Խ խմբին պատկանող ուրիշ օրինակներ: Պետերբուրգի Ձ-ր=Z. *35.* Խ խմբի Ձ-ների ծագումը: *36.* Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ները: *37.* Վենետկի բաղդատուած օրինակները, երկուսն՝ Ա խմբի, մէկը՝ Խ խմբի: 1843-ի տպագրի մէջ յիշուած երեք, եւ յետագայում ձեռք բերուած երկու Ձ-ները: *38.* Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ների ո՛ր խմբին պատկանելը: *39.* Երկրորդական խմբակցութիւններ: Խմբակցութեան փորձեր: *40.* Ա խմբի Ձ-ների երկրորդական խմբակցութեան պատկեր: *41.* Տ խմբի Ձ-ների երկրորդական խմբակցութիւն:

42. Բոլոր օրինակների խմբակցութեան ընդհանուր պատկերը: *43.* Ա եւ Տ խմբերի ծագման խնդիրը: Յովհաննէս կաթողիկոսի ձեռքին եղած օրինակը: *44.* Ուրիշ Ձ-ներ: *45.* Մեր համեմատութեան եղանակն եւ ուրիշ հանգամանքներ:

ՏՊԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՏՊԱԳՐՈՒԱԾ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՆԵՐ

1. Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան առաջին տպագրութիւնն եղել է Ամստերդամում 1695 թուին։ Այս հրատարակութիւնն ունի հետեւեալ ճակատը. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան յօրինեցեալ ի Մովսիսէ Խորենացւոյ յեռամեծ վարդապետէ և յոգներախտ Քերթողահօրէ, ի խնդրոյ Պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ... ի լոյս ածեալ տպիւք և ծախիւք Թովմայ Վանանդեցւոյ, վեհափայլի եպիսկոպոսի և բազմաջան վարդապետի։ Ի հայրապետութեան սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Նահապետի ամենայն Հայոց կաթուղիկոսի։ Յամի մարդեղութեան բանին 1695, Յամստէլօդամի»։

Յառաջաբանից, որ կոչւում է «Առ ամենայն ընթերցօղս Հայաստանեայց», կարևոր եմ համարում դնել հետևեալը. «Քաջավարժից և հմտագունից հայց և եղբարց ուսումնասիրաց բացայայտութիւն սակաւուք սակս առաջի կացելոյ գրոյս առնս մեծի Մովսէսի Խորենացւոյ, զորոյ զգտանելն ամենայն ուրեք սուղ և պակաս... ուստի և իմ նայելով յայսպիսի աղէտ անբերելի բարւոք վարկայ տպագրել թուովք նուագիւք, վասն անձեռնտու գոլոյ տեղւոյս... Ուստի ես անպիտան... Թովմաս ծառայ ծառայից Աստուծոյ, ի վայելուչ քաղաքէ Վանանդու Գողթնեաց, ձեռնամուխ եղեալ տպեցի զգեղեցկաշար պատմութիւնս»...

Յառաջաբանի վերջում կայ հետևեալ ոտանաւորը.

«Ընծայէ ծաղիկ բերկրութեան
Ցանկալի ազգին Արամեան
Եռամեծն Վանանդեան
Թովմաս Նուրիջանեան։
Սորին մօրեղբօր որդի
Ես Մատթէոս շարեցի»։

Անվերնագիր մի վերջաբանի մէջ տպուած է։ «Ես... Թովմաս եպիսկոպոս, ի գաւառէ Գողթնեաց ի մասնէ Վանանդու, տպագրական հողմավարութեամբ անցի ի կալուածս Եւրոպէու, և մեծաջան աշխատութեամբ փութացայ ժամանել ի գեղեցկագիր... քաղաքն յԱմստրդամ, առ ի յօրինել և հոգալ զբուն գործիոն տպագրութեան և զտախտակն պղնձեաց վասն փորագրելոյ զգիրս համայնից գաւառաց, զորս երկամբք բազմօք և յոգնակի ծախիւք կատարեցաք ընդ Մատթէոսի, որ է որդի եղբօր մօր իմոյ, զոր նախ յղեցի ի նոյն քաղաք, սակս պատրաստելոյ զպարագայս առաջիկայ գործոց մերոց, և զկնի կազմելոյ և յօրինելոյ զոր պարտն էր և պատեհ, հաճեցայ տպել զՎիպագրութիւն բազմերախտ առն Մովսիսի Քերթողահօրն, իբր առաջին պտուղ երախտեաց՝ իմոց աշխատութեանց, և իմովք ծախիւք... Եթէ գտանիցի ի սմա սխալումն ինչ, ներել մաղթեմ. զի ոչ հաւանութեամբ մերով եղան այն-

քին, այլ յօրինակէն լեալ ընկալջիք. զի զմի՛ միայն ունէաք օրինակ, եւ այն նօտր գրով և ա. վասն որոյ կարեկցութեան սիրով հայցեմ ներել մեզ... Նաև յիշել մաղթեմ զհարազատ և զձեռնասուն գործակալս իմ զՄատթէոս զկատարեալ հմուտն յարուեստ տպագրութեան, որ է որդի եղբօր մօր իմոյ, և զեղբօր որդի իմ զՂուկաս փիլիսոփա, որ է վարժ զանազան լեզուաց»:

Այս հրատարակութիւնը, ինչպէս մէջ բերած հատուածից երևում է, կատարուել է մի Նոտրագիր օրինակից, որի Թուականը չի յիշատակւում: Հրատարակիչը յայտնում է, թէ իր կողմից փոփոխութիւն չէ մտցրել բնագրի մէջ. և մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնը ուրիշ օրինակների հետ՝ ցոյց է տալիս, որ Խորենացու անդրանիկ տպագրութիւնը, որ և մեր հին պատմագիրների տպագրութեան մէջ անդրանիկն է՝ եղել է ճշտութեամբ: Յատուկ անունների մէջ սակայն, ինչպէս երևում է, երբեմն չէ հետևած ձեռագրին. Տաչիտոս, Լիչինիոս, Զիչիլիա, Զէլէնտինոս, Եփեսոս, Կեփաղիոն, Հեփեստոս, Դիոկլեցիանոս, Սամիրամ եւլն ձևերն անշուշտ ձեռագրից չեն ծագում: Բացի այդ՝ պէտք է կարծել, որ տպագրողը որոշ փոփոխութիւններ մտցրել է նաև գլխակարգութիւնների մէջ: Ա. գրքի Ա. գլուխը, որ վերնագիր ունի «Մովսէս Խորենացի Իսահակայ Բագրատունւոյ խնդալ», գլխակարգութիւնից դուրս է ձգած: Բ. գլուխը վերնագիր ունի՝ «Հատոր առաջին Պրակ ա. 1»: Գ. գլխի համար դրած է «Պրակ բ. 2», և այսպէս շարունակաբար: Նոյն ձևով «Պրակ ա. 1, Պրակ բ. 2» եւլն, վերնագիրներ ունին նաև Բ. և Գ. գրքերի գլուխները:

Ամբողջ գիրքը չունի գլխակարգութեան ցանկերը. միայն գրքի վերջում, անվերնագիր յիշատակարանից առաջ, դրուած է, երևի, արտագրողի յօրինած, մի այբբենական «Համառօտ ցանկ և ցուցակ իրաց գլխաւորաց, որք պարունակին յայսմ գրքոջ Պատմութեան: Թիւքն ցանկոջս զԹղԹահամարն ցուցանեն»:

Ամեն մի հատորի սկզբում կան մի մի խորհրդաւոր պատկերներ, որոնք ձեռագրից չեն ծագում հաւանաբար. բայց կան ձեռագիրներ, որոնք նոյն տեղում ունին պատկերներ: Գրքի նկարագրի համար կարևոր է յիշատակել և այն, որ ճակատից յետոյ յաջորդ Թերթի առաջին երեսին կայ քսան տող ուԹ վանկանի ոտանաւոր Մ. Խորենացու և իր Պատմութեան վրայ, «Թորգոմազնեայս այր պատուական» եւլն: Նոյնպիսի ոտանաւորներ կան նաև Բ. հատորի սկզբում (12 տող) և վերջում (10 տող) և Գ. հատորի վերջում: Այս ոտանաւորները, բացի առաջինից, կարող են և հրատարակչինը չլինել, այլ ձեռագրից ծագած լինել Թեթև փոփոխութիւններով: Վերջին ոտանաւորի համար հաստատ կարելի է ասել, որ ձեռագրից է ծագում, քանի որ նոյնը անփոփոխ եղել է և Կարենեանի ունեցած երկրորդ ձեռագրի մէջ (տես ներքևը § 7): Այդ ոտանաւորն է—

«Երրեակ հատածք սոյն մատենի վիպագրութեան
է Մովսէսի Խորենացւոյ գերալրական,
Յորս և պատմէ զգործոց քաջաց մեր նախնական
առ ի Նոյէ սերունդք զարմից Յաբեթական:

Որք տէրութեամբ ընկին Հայկայ զաշխարհս կալան,
մինչև ց՚Արշակ արքայ հզօր Պարթևական.
Որդի ըղձայր փոխանակեալ հետևական,
բարեբախտեալ Թողին զանուն յաղթողական»։

Այս առաջին տպագրութիւնը ներկայ հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է t տառով։

2. Երկրորդ տպագրութիւնն եղել է Վիստոն եղբայրների ձեռով 1736 թուին Լոնդոնում։ Վերնագիրն է՝ «Մովսիսի Խորենացւու պատմութիւն և աշխարհագրութիւն»։ Պատմութիւնից յետոյ տպուած է. «Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւու» և այլ, իբրև յաւելուած, «Թուղթ Կորընթացւոց առ Պօղոս առաքեալն»։ Երկուքն ևս հայերէն բնագրի հետ զոյգ ունին լատիներէն թարգմանութիւնները, բազմաթիւ ծանօթութիւններով։

Հայոց պատմութեան այս հրատարակութիւնն արտատպութիւն է Ամստերդամի տպագրից, որն այս երկրորդ հրատարակիչները սխալաշատ են համարում, մէկ՝ նրա համար, որ խօսքի կազմութիւնը յաճախ այնպիսի է, որ անհեթեթութիւններ է առաջ բերում, մէկել՝ որ արևելագէտ Լա-Կրոզը հաղորդել է նրանց, թէ ինքը բնագիրը բաղդատելով Լայպցիգի գրադարանում գտնուած մի ձեռագրի հետ՝ մի քանի տարբեր ընթերցուածներ է գտել։ Հրատարակիչները սակայն չեն կարողացել Լա-Կրոզի նկատողութիւններն աչքի առաջ ունենալ և ոչ Լայպցիգի օրինակի տարբեր ընթերցուածները ձեռք բերել։ Այս պակասութիւնը լրացրել է մասամբ Շրեօդերը, հաղորդելով նրանց շատ ուղղումներ, որ Թոմաս Վանանդեցին, իր Խորենացու հրատարակութիւնից յետոյ, արել է մասամբ, ինչպէս կարծում են, իբրև ենթադրութիւններ, մասամբ օգտուելով մի ուրիշ ձեռագրից։

Թոմաս եպիսկոպոսի նշանակած ընթերցուածներն ահա այս երկրորդ հրատարակիչները մէջ են բերում, իբրև ծանօթութիւն դնելով տակին, կամ թէ այդ ընթերցուածներից օգտւում են բնագիրն ուղղելու համար, և այն ժամանակ Ամստերդամի տպագրի ընթերցուածները դնում են իբրև ծանօթութիւն։ Ձեռագրական տարբեր ընթերցուածները հասնում են մինչև Բ. գրքի ԶԵ, մեր այս հրատարակութեամբ ԶԹ. գլուխը, իսկ Գ. գրքից ընթերցուածներ կան միայն ԿԲ («Ի վարդապետսն, յինքն» եայլն) գլխի համար։

Երկրորդ տպագրութիւնը մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է w տառով, իսկ Թոմաս Վանանդեցու ձեռագրական ընթերցուածները w^1 ձևով։

Երրորդ տպագրութիւնն եղել է Վենետիկում 1752 թ.։ Այս հրատարակութիւնը մեր ձեռը չի ընկած. ըստ Միհրան Գ. Տ. Մկրտչեանի (Հայկականք, Վաղարշապատ 1894 եր. 41, նոյն և 1894 թ. «Արարատի» մէջ) արտատպութիւն է 1695 թուի առաջին տպագրութեան։ Հ. Ա. Ղազիկեանի «Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան» գրքից կարևոր ենք համարում դնել հետևեալը։ Գրքի վերնագիրն է. «Ազգաբանութիւն առհմին Յաբեթեան յօրինեալ ի Մովսէսէ Խորենացւոյ Յեռամեծ Վարդապետէ, և Յոգնեբախտ

Քերթողահօրէ. Ի խնդրոյ Պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ։ Տպագրեցեալ երկասիրութեամբ Սարգսի վարդապետի և Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպօլսեցւոյ... Յամի տեառն 1752, ի մայիսի 12։ Ի Վէնէտիկ...։ Յառաջաբանի մէջ ասուած է «...Կամեցաք ի միասին տպել և զհամառօտ Աշխարհացոյցն՝ արարեալ... Մովսէսի Խորենացւոյ... Եւ յաղագս չունելոյ մեր աստ զձեռագիր գաղափար, միայն ի Ցամստելօդամ տպագրեցելոյն օրինակեցաք...»։

3. Չորրորդ տպագրութիւնն եղել է Վենետիկում 1827 թուին, «Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն Հայոց» վերնագրով։ Սա Մխիթարեան փոքրադիր տպագրութիւն է, պատկերազարդ ճակատով։ Ազդից իմանում ենք, որ տպագրութիւնը կատարուել է չորս Ձ-րի բաղդատութեամբ (ՋԾԲ, ՌՃԻ, ՌՃԼԲ Թ. և մինը անթուական), հետեւելով «բազմաց» ընթերցուածներին։ Սակայն երբեմն, երբ աղաւաղութեան կասկած է եղել կամ Ձ-ները երկպառակ են եղել՝ հրատարակիչները հետևել են ընտրութեամբ մի կամ երկու Ձ-րի, միւսների ընթերցուածներից կարևորներն ու պիտանիները զետեղելով գրքի վերջում. (Այլ ընթերցուածք, եր. 557—565)։ Այս տպագրութիւնը ուշ հասնելով մեր ձեռքը՝ հնար չունեցանք բաղդատելու միւս տպագրութիւնների հետ և նրա մասին հաշիւ տալու։

Հինգերորդ տպագրութիւն, հայ բնագիրը և ֆրանս. թարգմ. Ֆլորիվալ. Վենետիկ 1841 թուին։

Վեցերորդ տպագրութիւն Ֆլորիվալ երկր. անգամ. Պարիզ 1845։

Եօթներորդ տպագրութիւնն եղել է դարձեալ Վենետիկում 1843 թուին, «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք» ընդհանուր վերնագրի տակ, որի մէջ մտնում են՝ Պատմութիւն Հայոց, Թուղթք, Պատմութիւն Հռիփսիմեանց և ճառք, Յաղագս Պիտոյից և Աշխարհացոյց։ «Զեկուցումից» բերում ենք մեզ կարևորը. «Պատմութեանն Հայոց օրինակք անթերի վեց էին, և հատուածք այլ և այլ ի ծառընտիրս, և թուական գրութեան նոցին ՋԾԲ. ՌՃԹ. ՌՃԻ. ՌՃԼԲ», ուրեմն փրկչի 1303, 1660, 1671 և 1683 թուականները։ Մինչդեռ Աշխարհացոյցի համար յայտնած է, թէ «ի համեմատութենէ վեցից գրչագիր օրինակաց ընտրեալ զհարազատ ընթերցուածս ուր բազումք միաբանէին և կամ ընտիրքն և հինք, զայլս ի կարևորաց խնամով ի ստորեւ ամփոփեցաք», — Հայոց պատմութեան համար ոչինչ չկայ ասած։ Մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնից երևում է, որ հետևել են ընդհանրապէս մի ձեռագրի, բայց և, ինչպէս կարծում եմ, երբեմն լռելեայն ուղղումներ են մտցրել ուրիշ օրինակներից։

Այս տպագրութիւնն այն մեծ առաւելութիւնն ունի, որ միւս օրինակների տարբեր ընթերցուածները—ոչ բոլորը, այլ կարևոր համարուածները—ներքևում գրուած են իբրև ծանօթութիւն անորոշ ձևերով՝ «մի օրինակ, երկու օրինակ, այլք, այլ օրինակ, ամենայն օրինակք» եւն։ Մեր այս հրատարակութեան մէջ մեծ մասամբ առնուած են այդ ընթերցուածները ծանօթութիւնների մէջ վ, վ^2, վ^3, վվ, ձևերով, որ նշանակում են՝ Վենետիկի մի օրինակ, երկու օրինակ,... բոլոր օրինակները։

Տաշեանը յիշում է մի տպագրութիւն եւ Վիեննայում 1849 թ.(?)։ Այս տպագրութիւնը մենք չենք տեսած։ Ղազիկեանը չունի։

4. *Ութերորդ տպագրութիւնը* եղել է դարձեալ Վիեննայում 1865 թուին։ Դա նոյն տեղի 1843 թ. «Մատենագրութիւնք»-ի անփոփոխ արտատպութիւն է, «Ջեկուցումով» և ծանօթութիւններով հանդերձ։

Վիեննայի այս հրատարակութիւնից արտատպուած է Հայոց Պատմութեան *իններորդ տպագրութիւնը* Թիֆլիսում 1881 թուականին, առանց ընթերցուածների։ Այս վերջին տպագրութիւնը, իբրև իր ժամանակին մի մատչելի հրատարակութիւն, ձեռի տակ ենք ունեցել մեր կատարած համեմատութիւնների ժամանակ։ Մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ դա նշանակուած է Վ տառով, իբրև Վիեննայի տպագիր, որ և Խորենացու Հայոց Պատմութեան ամենից շատ տարածուած ու յայտնի օրինակն է, մի քանի անգամ տպագրուած լինելով Վիեննայում և Թիֆլիսում։

5. *Տասներորդ տպագրութիւնն* եղել է Վիեննայում 1881 թ.։ Այս փոքրադիր հրատարակութեան առաջին երեսին դրած է նոյն տեղի 1827 թ. փոքրադիր տպագրի ճակատը պատկերով հանդերձ. սակայն այս տպագրութիւնն անփոփոխ արտատպութիւն չէ նախորդ տպագիրներից։ Յառաջաբանից գտնում ենք կարևորը. «Այս և եթ է խտիր ընդ այս հրատարակութիւն և ընդ առաջինսն, զի յայսմ՝ առաջնորդ կալաք այլ իմն օրինակ ձեռագրի, կամ լաւ եւս ասացից՝ ուրեք ուրեք փոփոխութիւնս մուծաք ըստ այլում օրինակի, որ ընտրելագոյն եւ թուեցաւ մեզ»։ Մեր արած մանրամասն համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ այս հրատարակութիւնը, որ մեր ծանօթութիւնների մէջ նշանակած է x տառով, խսկապէս Վիեննայի սովորական տպագիրն է, միայն տեղ տեղ բնագրի մէջ մտցրած են ուրիշ ձեռագրի ընթերցուածներ։

Տաշեանն ունի մի տպագրութիւն Վիենն. 1880. թւում է տպագրական վրիպակ, փոխանակ 1881։

Տասնումէկերորդ տպագրութիւնն եղել է Թիֆլիսում 1910 թ. սա արտատպութիւն է նոյն տեղի 1881 թուականի տպագրի։

6. Խորենացու Հայոց Պատմութեան մեզ ծանօթ տպագրութիւնները վերևում դրած տասնումէկն են։ Դրանց նշանակութիւնը ձեռագրական տեսակէտից, չհաշուած իբրև ծանօթութիւն դրուած ընթերցուածները՝ շատ մեծ չէ. հրատարակիչները մեծ մասամբ արտատպել են կամ Ամստերդամի (t), կամ Վիեննայի (Վ) տպ.։ Վիեննայի 1849 (?) թ. տպագրութեան համար միայն չենք կարող այդ հաստատ ասել։ Այս հրատարակութիւնների մէջ սակայն կան վեց ձեռագրի ընթերցուածներ, մի ձեռագրինը (ա¹) Լոնդոնի տպագրութեան մէջ, միւս հնգինը Վիեննայի 1843 թ. (նոյն և 1865 թ.) տպագրի մէջ. այս վերջինների մէջ պիտի հաշուել և Վիեննայի 1881 թ. հրատարակութեան մէջ կատարած ուղղումներն «ըստ այլում օրինակի»։ Բոլոր տպագիրներն իրենց ընթերցուածներով ուրեմն ունին ութ ձեռագրի նշանակութիւն։

7. Բացի վերոյիշեալներից մեր այս հրատարակութեան համար ի նկատի ենք ունեցել նաև ուրիշ երկու ծեռագրի ընթերցուածները, որ հրատարակուած են Թիֆլիսում 1858 թուին. «Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսէսի Խորենացւոյ տպագրելոյն ի Վէնետիկ ընդ երկուց ձեռագրաց. երկասիրութիւն Յակովբայ վարժապետի Կարենեանց»։ Այս բաղդատութիւնը եղել է Վենետիկի 1843 թ. տպագրի հետ, ուրեմն սովորական (Վ) օրինակի հետ։

Այդ ձեռագիրներից երկրորդը յայտնի չէ թէ այժմ որտեղ է, նոյնպէս յայտնի չէր և առաջին ձեռագրի որտեղ լինելը. բայց այս աշխատութիւնն արդէն պատրաստ էր, որ Ստ. Կանայեանից ստացայ Աբգար Յովհաննիսեանի մի ձեռագիրը, որ պիտի տրուէր Էջմիածնի գրադարանին, և յայտնուեց որ այդ ձեռագիրը Կարենեանցի բաղդատած առաջին ձեռագիրն է, որ մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է Կ^1 ձևով։ Որովհետև այս ձեռագիրն այժմ յայտնի է, ուստի այստեղ այլ ևս չեմ դնում Կարենեանցի նկարագիրը. դրա նկարագիրը կը տրուի ձեռագիրների շարքի մէջ։

Երկրորդ ծեռագիրը, որ մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է Կ^2 ձևով, այսպէս է նկարագրում Կարենեանցը։ «Գրքի երկայնութիւնն է մի թիզ և երեք մատնաչափ, լայնութիւնը մի թիզ, թանձրութիւնը երեք մատնաչափ. մի միայն Խորենացւոյ Հայոց պատմութիւնն է... գրչութիւնն ընտիր բոլորգրով, սկզբից մինչև վերջը մի ձեռով և համարեա թէ մի գրչով է գրած. առաջին գլխոյ առաջին և չորրորդ թղթերը պատուական բարակ և սպիտակ մագաղաթ են, միացեալքը դեղնագոյն բամբակեայ թուղթ... բոլոր գիրքն է 432 երես. միայն մի թուղթ հանած կամ ընկած է»։

Կարենեանցն իբրև յիշատակարան բերում է ամենից առաջ տասներկու տող մի ոտանաւոր, որի առաջին ութ տողը բոլորովին նման ձևով կայ և Ամստերդամի (t) տպագրի մէջ Գ. գրքի վերջում և որ դրուեցաւ վերևում (§ 1)։ Այդ ութ տողերին Զ-րի մէջ յաջորդում են հետևեալ չորս տողերը, որ Թովմաս Վանանդեցին իր տպագրութեան մէջ դնելը, թէկուզ «Մովսէս» անունը «Թովմաս» դարձնելով, անյարմար է համարել.

«Սոյն մատենի եղէ ստացօղ ըստ փափագման
պիտակ անուն Մովսէս ի դասս ուսուցչական.
Առ ի դրօսանս մտաց իմոց զուարճական
և յետ մեր որք գայս վայելեն ունակական»։

Ապա գալիս է հետևեալը. «Յամի հազար երրորդի հարիւր երրորդի և քսան երրորդի թուականութեան հայկայինս տոհմի (=փրկչ. 1671 թ.)։ Ես պիտակ անուն Մովսէս, հուսկ վերջինս ի խումբս ուսումնականաց և երկրորդս ի պարս քարոզչաց։ Ստացայ զգիրս պատմութեանց Մովսիսի Խորենացւոյ... Բայց օրինակ և նախագաղափար յորմէ ածանցեցաւ սոյն այս մատեան, գտաւ հնագոյն գծագրութեամբ եղեալ յաղագս Ներսեսի Լամբրոնացւոյ արք Եպիսկոպոսի սրբոյ՝ Տարսոնի քաղաքի՝ զոր և ընտրեալ մեր՝ օրինակել տուաք ուրումն գրչի, և սրբագրեցաք

բառ կարի մերում, սակս առ ուրեք ուրեք տարածանելոյ»… Ապա կան երկու ուրիշ յիշատակարաններ. «ընդ որս և գիս Յովհաննէս սպասաւոր վեհիս մեծի՝ սակաւ աշխատող և կազմող այս մատենի յիշեսջիք համ-դերձ ծնողօք»: «Զվերջին ստացող սորին պաշտեկի վերոյգրելոց Տեառն Մովսիսի, լով անուն Մեսրոպս յիշել մաղթեմ… որ և զկնի մահուան սորին ստացողի առաջնոյ, բազում փափագանօք ստացայ զսա ի հալալ արդեանց իմոց, և յետ սուղ ինչ ժամանակաց ետու… ի դուռն սրբոյ Առաքելոյն Թումայի: Եւ ի ձեռն Տեառն բազմաշխատ և քրտնաջան Յովհաննու քաջահանճար բաբունեաց պետի զոր և ներ յայսպիսում վշտաշատ ժամանակի շինեաց զեկեղեցիս զանկակատանովն հանդերձ, որում և յամենայն տեղեաց ամենայն ոք ընծայաբերք լինէին նորաշէն եկեղեցեացս, որ և ես նուաստ… Մեսրոբ յետնեալ ամենից աշակերտ Տեառն Յովհաննու… բաբունւոյ… արկի զսա ի գանձանակ Տեառն… իբրու… ընծայ նորաշէն եկեղեցւոյս… Եւ այս եղև ի թուականութեանս հայոց ՌՃԽԳ (=փրկչ. 1694):

Այս ձեռագիրը, Կարենեանցի ասելով, պատկանել է Թիֆլիսի Սուրբ Կարապետ եկեղեցու Տէր Յակոբեան Խաչատուր ծերունի աւագ քահանային, որի պապերն են յիշատակ տուած եղել Թոմայ առաքեալի վանքին, բայց Նադիր շահի գալու ժամանակ հետները բերել են Թիֆլիս: Յետագայում սոյն Ձ-րն անցել է Գիւտ քահանայ Աղանեանցին, որ տուել է Թիֆլիսեցի Միքայէլ Թամամշեանին, և վերջինիս մահից յետոյ, Տ. Գիւտի ասելով, մնացել է նրա ժառանգների մօտ:

Կարենեանցը երկու Ձ-րի էլ բաղդատութիւնը լրիւ չէ արել, այլ բերել է «միայն այն զանազանութիւնքը, որոնք մտքին փոփոխութիւն կը տան, տեղ տեղ ևս այն բառերը և բառերը, որոնք քերականութեան ճիշտ կանոնները պահպանելուն ապացոյց կարեն լինել»: Առաջին ձեռագրից (Կ[1]) շատ աւելի քիչ ընթերցուածներ են բերուած, քան երկրորդից (Կ[2]):

Բացի վերևում դրածից՝ Ն. Մառի և Գ. Տ.-Մկրտչեանի ձեռով համեմատած և Մառից հրատարակուած են նաև մի ուրիշ ձեռագրի (Սանահնի օրինակ) ընթերցուածները: Այս մասին սակայն յետոյ, քանի որ այս Ձ-րն ևս (=Է Ձ-ր) այժմ Էջմիածնի Մատենադարանում է, և մենք էլ նոյնն ունեցել ենք ձեռի տակ:

Ձ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր.

8. Ձեռագիրների նկարագրից առաջ՝ յարմար եմ համարում դնել այստեղ մեր եզրակացութիւնը Ձ-ների մեծ խմբերի մասին:

Մեր բանեցրած տպագիրները, տպագրուած ընթերցուածներն և բոլոր ձեռագիրները, ինչպէս մանրամասն համեմատութիւնից երևում է՝ բաժանւում են երկու մեծ խմբի, որ նշանակել ենք Ա և Տ տառերով, իբրև Անտիպի և Տպագրի խմբեր: Այսպէս կոչել էինք, կարծելով թէ Ա խմբի Ձ-ներից հրատարակութիւն չէ եղել. բայց գործի տպագրութեան սկզբում ձեռք բերելով Ամստերդամի և Լոնդոնի հրատարակութիւնները՝

գտանք որ Խորենացու Պատմութեան առաջին և երկրորդ տպագրութիւններն Ա. խմբին են պատկանում, որով և Ա. ու Տ կոչումներն անյարմար էին: Տառերի փոփոխութիւն սակայն չուզեցինք անել, լաւ իմանալով որ այսպիսի աշխատանքի մէջ ամէն նոր արտագրութիւն և տառերի շրջում նորանոր սխալների պատճառ պիտի դառնար: Ա. խմբի մէջ պէտք է հասկանալ ուրեմն Ամստերդամի անդրանիկ տպագրին պատկանող օրինակներ, իսկ Տ խմբի մէջ մտնում են այն օրինակները, որոնք պատկանում են Վենետիկի սովորական դարձած Տպագրին:

Ա. և Տ խմբերի բաժանման արտաքին նշաններից մէկն այն է, որ Բ. գրքի Է. և Ը. գլուխները Ա. խմբի բնագրի մէջ կազմում են մի մեծ գլուխ կամ, ինչպէս Խորենացին ասում է նոյն գլխի սկզբում՝ «Դրուագ մեծ», որի ընդհանուր վերնագիրն է «Յօրինուած Թագաւորութեանն և Թէ ուստի զնախարարութիւնն կարգեաց. որպէս և զկարգ կենցաղավարել հրամայեաց». յաջորդ գլուխն է Թէ ցանկի և Թէ բնագրի մէջ «Յաղագս մերոյ Արշակայ առաջնոյ և նորին գործոց»: Տ խմբի մէջ Ա. խմբի այս մեծ դրուագը բնագրում բաժանած է երկու գլխի, որ են՝ մի գլուխ նոյն վերնագրով որ ունի Ա. խմբի մեծ դրուագը՝ «Յօրինուած Թագաւորութեանն» ևլն, և մի երկրորդ գլուխ վերնագրովս՝ «Երկրորդ Թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց Թագաւորին», և յաջորդ գլուխն է «Յաղագս մերոյ Արշակայ» ևլն:

Գլխակարգութեան այս տարբերութիւնը կայ Ա. և Տ խմբերի բոլոր Ձ-ների բնագրի մէջ, գլխահամարները սակայն այս կամ այն Ձ-ների մէջ, Թէ ցանկում և Թէ բնագրում, երբեմն զանազան են. բայց դա Ձ-ների առանձնայատկութիւն է և ոչ խմբերի: Արտագրողները յաճախ բաց են Թողնում գլխահամարները կամ սխալ են նշանակում և սխալը շարունակւում է միւս գլուխների մէջ ևս: Օրինակ՝ Բ. գրքի ցանկի մէջ af Ձ-ները բաց են Թողել առաջին գլխի գլխահամարը. երկրորդ գլխի համարը a Ձ-ը նշանակել է ուղիղ՝ Բ., իսկ f Ձ-ը, որին միացած և d Ձ-ը, սխալը շարունակել է, այսինքն Բ. գլխի համարը դրել է Ա., երրորդ գլխինը Բ. ևլն., որով af Ձ-ները, որոնք Ա. խմբի մէջ են, Թ. գլխի համար ունին Է. փոխանակ Ը.-ի: Բնագրի մէջ սակայն այսպէս ունի միայն d ձեռագիրը: Հասկանալի է, որ Ա. և Տ. խմբերին պատկանելը որոշելու համար ոչ Թէ գլխահամարը նկատի պիտի ունենալ, այլ գլխի վերնագիրը՝ «Երկրորդ Թագաւորութեան լինել»...

Այս վերնագրով գլուխը Տ խմբի մէջ անպայման նախնական բնագրից չի գալիս. բայց մենք այս հրատարակութեան մէջ գլխակարգութիւնը պահեցինք ըստ Տ խմբի Ձ-ներին, որովհետև Վ (Վենետիկի) տպագրով բազմաթիւ վկայութիւններ կան: Թէ այդ գլուխն իր վերնագրով նոր է առաջացած՝ երևում է նախ նրանից, որ վերնագիրը չի համապատասխանում գլխի բովանդակութեանը, մինչդեռ նախորդ գլխի վերնագիրը, «Յօրինուած Թագաւորութեանն»..., համապատասխան է Տ խմբի երկու գլխի բովանդակութեանն ևս միասին: Բացի այդ՝ Տ խմբին պատկանող Ձ-ներից, որոնք ցանկեր ունին, lo Ձ-ները (l Ձ-րն այս մասում Տ խմբին է պատկանում) ցանկի մէջ դեռ չունէին այդպիսի

վերնագրով գլուխ, մինչդեռ նոյն խմբին պատկանող ղ Ձ-իրը ցանկն ևս արդէն համեմատ է դարձրած փոխուած բնագրին. բայց այդ գլուխը ցանկի մէջ իր տեղումը չէ գրած, այլ մի առանձին նշանով աւելացրած է երեսի տակին։ Թէ յետագայում արտագրողները կարող էին ցանկը համեմատ դարձնել փոխուած բնագրին՝ դրա համար մի օրինակ ունինք կ[1] Ձ-իրը, որ ծագում է ղ Ձ-րից. բայց մինչդեռ ղ-ի մէջ ցանկում չկայ այդ նոր գլուխը՝ կ[1] Ձ-իրն ունի նոյնը։

Այսպէս ուրեմն յետագայում Բ. գլխի Է գլուխը, «մեծ դրուագը», բաժանած են երկուսի, դուցէ առաջնորդուելով Խորենացու մի ուրիշ տեղում ասած խօսքից—«ի բազում ճառս կտրեցաք, զի մի երկայնութիւն բանից տաղտկութիւն ընթերցողացն լինիցի»։ Բայց այս բաժանումը կարող է և պատահաբար առաջացած լինել բնագրի մէջ, որին համապատասխան են դարձրել յետոյ և այս կամ այն Ձ-րի մէջ նաև ցանկի մէջ գլխակարգութիւնը։ Պատահական լինելը հաւանական եմ համարում այն պատճառով, որ S խմբի բոլոր Ձ-իրներն էլ, որոնք ունին «Երկրորդ Թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց Թագաւորին» վերնագիրը՝ բնագրի մէջ չունին այս նոր գլխի սկզբի հետևեալ հատուածը. «Երկրորդ Թագաւորութեանն լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց եղելոյ Թագաւորի» (եր. 112 տ. 14—15). պէտք է կարծել, որ S խմբի Ձ-ների մայր Ձ-րի մէջ այս հատուածը մոռացմամբ չի գրուած եղել և ապա վերևում կամ լուսանցքում աւելացրած է եղել, բայց արտագրողներից ըմբռնուած է իբրև առանձին գլխի վերնագիր։ Այսպիսի ծագումով կարելի է բացատրել այն, որ Ձ-ների մի մասն այդ վերնագրի համար կամ գլխահամար չունին, կամ Է են նշանակում, և որ S խմբի բոլոր Ձ-ների մէջ վերոյիշեալ հատուածը չկայ գլխի սկզբում բնագրի մէջ։ Վենետկի տպագիրը (Վ) միայն ունի թէ գլխի վերնագիրը և թէ գլխի սկզբի պակասած հատուածը. պէտք է կարծել, որ այս օրինակի գրիչը զգալով բնագրի թերին՝ ինքն ուղղած լինի, այսինքն բնագրի մէջ նոյնն աւելացրած (տես նաև § 37)։

Բացի Բ. գրքի Ը գլխից՝ Ա և S խմբերին պատկանելը որոշելու համար իբրև մի յատկանիշ կարելի է առնել նաև հետևեալը։ Բ. գրքի ԼԱ և ԼԲ գլուխներն ևս («Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն», «Պատասխանի Թղթոյն Աբգարու»...) չկան Ա խմբի Ձ-ների ցանկի մէջ. մինչդեռ S խմբի ցանկի մէջ կան, միայն դարձեալ տարբեր ձևով։ S խմբից Վ. տպագիրն և ղ Ձ-րն այդ երկու գլուխն էլ ունին ցանկում ԼԱ և ԼԲ գլխահամարներով, որով բոլոր գլուխների թիւը (Ը գլուխն էլ հետը) հասնում է մինչև ՂԲ (92), թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ. իսկ lo Ձ-ները ԼԱ և ԼԲ գլուխների վերնագրերն ունին ցանկում, միայն առանց գլուխ հաշուելու և գլխահամարների, որով գլուխների թիւն է թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ ՁԹ (89), քանի որ դրանք Ը. գլուխն էլ չունին ցանկի մէջ։ S խմբից pqrs Ձ-ները ցանկ չունին. դրանց բնագրի մէջ գլուխների համարները տեղ տեղ խառնած են, բայց pq Ձ-ները ԼՁ գլխահամարի փոխանակ ունին ԼԳ և ապա յաջորդը ԼԴ են, իսկ rs Ձ-ներն ԼԴ գլխահամարի փոխանակ ունին ԼԱ, ապա յաջորդը ԼԲ են. որով և pqrs Ձ-ներն իրենց գլխահամարներով վերջը նոյնանում են lo

Զ-ներին և ունին բոլոր գլուխների թիւը ՁԹ (89), ինչպէս որ Ո Զ-ների մէջ։ Այս ցոյց է տալիս, որ Տ խմբի Զ-ների մէջ նախ բնագրում առաջ են եկել ԼԱ և ԼԲ գլուխները, այսինքն Թղթերի վերնագրերն առնուել են իբրև առանձին գլուխներ, ապա բնագրից անցել են նաև ցանկին և վերջը այս կամ այն Զ-րի մէջ նոյն-իսկ առանձին գլխահամարների տակ նշանակուել։ Կ^{1} Զ-իրն այստեղ ևս տարբերւում է իր մայր Ո Զ-րից. նրա մէջ թէ ցանկում և թէ բնագրում առանձին ԼԱ և ԼԲ գլուխներ են այդ Թղթերը, որով բոլոր գլուխների թիւն է ՂԲ (92)։

Ա և Տ խմբերի այս բաժանումն անհերքելի կերպով հաստատւում է մանրամասն համեմատութիւնից ստացած բազմաթիւ ընթերցուածների նոյնութեամբ, որ ցոյց է տալիս, թէ այս երկու խմբերի մայրերը տարբեր են եղել, մինչդեռ միևնոյն խմբին պատկանող Զ-ները մի ընդհանուր մայր են ունեցել։ Կան ի հարկէ այս կամ այն Զ-ներին կամ դրանցից փոքրիկ խմբերին յատուկ ընթերցուածներ ևս, որոնք բնականաբար ժամանակի ընթացքում առաջացած փոփոխութիւններ են։

9. Ա և Տ խմբերի խառնուրդ են կազմում մի շարք Զ-ներ, որ նշանակել ենք Խ տառով, որոնց ընդհանուր մայրը Էջմիածնի գրադարանի հնագոյն Զ-իրն է, որ մեր ծանօթութիւնների մէջ անուանուած է Ո տառով։ Սրա հին մասը պատկանում է Ա խմբին, իսկ 1567 թուին նորոգուած մասն արտագրուած է Տ խմբի մի Զ-րից. դրա համար և Խ խմբի Զ-ների ընթերցուածները երբեմն Ա խմբի հետ են միանում, երբեմն Տ խմբի հետ։

Դրսի Զ-ների այս Խ խմբին պատկանելը որոշելու համար՝ իբրև մի յատկանիշ կարելի է առնել այն, որ Բ. գրքի վերօյիշեալ Ը գլխի վերնագիրը («Երկրորդ Թագաւորութեան լինել»...) կայ այս խմբի Զ-ների բնագրի մէջ, որովհետև այդ մասը Տ խմբից է արտագրուած։ Բայց այսքանը միայն բաւական չէ. հարկաւոր է միաժամանակ Ա խմբին պատկանող մասից ևս մի յատկանիշ առնել. իբրև այդպիսին կարելի է բերել այն, որ Խ խմբի մայրը, Ո Զ-իրը, Գ. գրքի ցանկի վերջում, որ Ա խմբին է պատկանում, ունի մի յաւելուած—«Տաղք չափաւյինք և ի Սահակ Բագրատունի», որ միայն այս խմբի յատկանիշն է։ Սակայն կան Զ-ներ, ինչպէս ՊԿ^{1}, որոնք Ո-ից են ծագում, բայց ցանկի վերջում չեն արտագրած այդ յաւելուածը. ուստի եթէ դրսի մի Զ-իր ունի վերօյիշեալ Ը գլխի վերնագիրը, բայց չունի Գ. գրքի վերջում «Տաղք չափաւ»... յաւելուածը՝ կարող է և՛ Տ և՛ Խ խմբից լինել. հետևաբար այս երկու խմբից ո՛րին պատկանելը որոշելու համար պէտք է նկատի ունենալ Ո Զ-րին առանձնայատուկ մի քանի ընթերցուածներ Ա խմբին պատկանող մասից։ Ինչպէս են օրինակ՝ եր 76, տ. 8ծ. «գեղեցկաւք և բազմագունիւք զարդարեալ շատրուանաւք». որ Ա խումբն ունի «գեղեցկօք և բազմագունիւք յօրինեալ շատրուանօք», (կամ շատրուանովք), իսկ Տ խումբն ունի «գեղեցիկ և բազմագոյն շատրուանօք զարդարեալ»։ Եր. 77, տ. 2 «Ի քրտան սաստկութեան յայսպիսւոյ եղեալ տագնապէ՝ փախեաւ», որ Ա խումբն ունի. «ի քրտան սաստկութեան յայսպիսում եղեալ վտանգէ՝ փախեաւ», իսկ Տ խումբն ունի.

«ի քրտան սաստիկ վտանգի եղեալ (կամ ելեալ) փախեաւ»։ Այսպէս և եր. 77, տ. 9. եր. 78, տ. 2 (այնմ փխ. այժմ). եր. 79, տ. 7. 80, 5. 81, 17. 82, 5 (իբր հեղեալ). 82, 17. 83, 5. 83, 7. 84, 6 եւն եւն։

Խմբերի այս մեծ բաժանումից յետոյ՝ տեսնենք այժմ ամեն մի Ձ-իր առանձին, սկզբից դնելով այն տառերը, որոնցով նշանակուած են մեր համեմատութիւնների մէջ։ Սկզբում դրուած թուերն Էջմիածնի գրադարանի այժմեան թուահամարներն են ցոյց տալիս, իսկ փակագծում դրուածները Կարենեանցի տպագրուած ցուցակի համարներն են, ըստ Յ. Մանանդեանի հին և նոր թուահամարները դէմուդէմ դնելուն (Հանդէս Հայագիտութեան II, Bd. I. H. Marburg 1903)։

Ա (ԱՄՍՏԵՐԴԱՄԻ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

10. a. Էջմիածնի գրադ. № 1671 (Կար. ց. 1629)։ Մեծութիւն 28,5 ×20 հրդմ։ Կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Սկզբից հինգ թերթ առանց գրելու թողած։ Բովանդակութիւն—1) Տեառն Միխայիլի պատրիարքի ասորւոց համառօտ ժամանակաց գրոյցք քաղուածոյ արտաբեալ յոլովից պատմագրաց. 2) Վասն թագաւորացն Հայոց զոր կարգեաց Մովսէս Խորենացին.—մէջը նաև Բագրատունիք և Ռուբինեանք. վերջը մի ոտանաւոր, որի տողերի սկզբնատառերը կազմում են «Մովսէսի է սա». 3) Ցաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ.... 4) Անանիայի Շիրակունւոյ համարակալի թիւք որչափութեանց հին կտակարանաց. 5) Սամուէլի քահանայի Յանեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ. 6) Պատմութիւն Հայրապետաց թէ որքան թիւ են Հռոմայեցւոց եւն թագաւորացն. 7) Խրատք իմաստասիրաց պէս պէս. 8) Մովսէս Խորենացի Հայոց Պատմութիւն։

Խորենացին չունի վերնագիր և ոչ Ա գրքի ցանկը. սկզբից չորս թերթ մաքուր է թողած։ Սկսւում է «Զանսպառ խաղացմունս»... երեսի տակին նոտրագրով. «Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն ժամանակաց և ազգիս Հայոց աշխարհիս»։ Ա. գրքի Ի գլխի («Համեմատութիւն ծննդաբանութեան...») վերնագրի տակին յիշատակւում է սուացող Մինաս վարդապետ առաջնորդն «յեւդոկիոյ քաղաքիս» և գրութեան թիւը ՌՃԼԶ (=1687 թ.)։ Նոյնը յիշատակւում է նաև Բ. գրքի և սրա ցանկի վերջում։ Ընդարձակ յիշատակարան կայ գրքի վերջում։ «Յիշատակարան երից պատմագրացս Միխայիլի պատրիարքի Ասորւոց և Սամուէլի Յանեցւոյ և տեառն Մովսիսի Խորենացւոյ։ Փառք փառաւորեալ... և եղան երեքին գիրքս ի միում տփի հրամանաւ ստացողի սորին տէր Մինաս սատուածարանի և մեծ բաբունւոյ Յամթեցւոյ՝ արհեպիսկոպոսի և վերատեսչի յեւդոկիայ քաղաքի...՞ ի թուահաշուութեանս հայկազուն սեռի ՌՃԼԶ (=1687) հոկտեմբերի երեք եղև սկիզբն գծութեան սորին... եղև աւարտումն գրոյս պատմութեան ի թվականիս հայոց ՌՃԼԷ (=1668) յունուարի ԺԳ ձեռամբ Մկրտում... Զուղայեցւոյ ի Թոխաթ քաղաքի որ Թաղթիղալաւ կոչեցեալ յեկեղեցին սրբոյն Սարգսի

առ ոտն տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ զգիրքս ի վայելումն անձին իւրոյ... և յետ աստեացս ելանելոյն ի մարմնոյն՝ մնալ յիշատակ ի դուռն սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի»։ Մինաս վարդապետի յիշատակութիւններ և նրա կնիքները կան գրքի մէջ շատ տեղերում։

11. ն. Էջմ. № 1672 (Կար. ց. 1630)։ Մեծ. 28,25×20 հրդմ. Թղթակազմ, Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւնը նոյն է ինչ որ նախորդ a Զ-րինը, միայն մէջը կան նաև աւելի բաներ. 1) Միխայէլ Ասորի. 2) Յաղագս քահանայական կարգաց. 3) Խրատք ժամակարգութեանց աղօթից և ծնրադրութեանց. 4) Վասն Թագաւորացն Հայոց.... 5) Յաղագս աստիճանաց.... 6) Անանիայի Շիրակունւոյ.... 7) Սամուէլ Անեցի (վերջը մի փոքր տարբեր № 1671-ից). 8) Պատմ. Հայրապետաց.... 9) Վասն ժամանակաց գրոց ամացն յադամայ.... 10) Վասն կատարածի աւուր. 11) Յաղագս կշռոց. 12) Առակաւորք Ղուկասու. 13) Հարցմունք զանազանք և պատասխանիք. 14) Թղթի առաջք կաթողիկոսի, վարդապետի, փիլիսոփայի, պատրիարգի ևն. 15) Եպիփանեան եպիսկոպոսի Կոստանդեա քաղաքի ասացեալ վասն երկոտասան ականց.... 16) Այս է պատմութիւն Փարէս քաղաքին. 17) Մի քանի տաղեր. 18) Դաշանց Թուղթ. 19) Հարցմունք Տաճկաց և պատասխանիք մերոց վարդապետաց ընդդէմ նոցա. 20) Թուղթ տեառն Գրիգորի կաթողիկոսի հայոց՝ գրեալ եղբօր Նորին Ներսեսէ... ի Միջագետս Ասորւոց. 21) Թուղթ խոստովանութեան և հաւատոյ եկեղեցւոյ գրեալ տեառն Ներսեսի... զոր խնդրեաց... Թագաւորն Յունաց Մանիլ. 22) Պատասխանի Թղթոյ մեծ Թագաւորի Հռոմոց կէռ Մանուէլին. 23) Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութիւն։

Գրքի մէջ, Թերթ 180 բ., կայ այս յիշատակարանը. «Զփծուն գրիչս մեղապարտ յովանէս յիշեցէք... ՌՃԺԵ» (=1666 Թ.). իսկ Խորենացու մէջ Ա. գրքի Ի. գլխի վերնագրի տակին. «Սքանչելի պաշտօնէից սրբոյ եկեղեցւոյ մաղթեմ զանարհեստ ձեռագիրս ընկալարուք ի սոյնս յիշատակի առ հաւատչեայ տառապելոյ, Յովանէսի մեղսասիրի։ Աղաչեմ զուրբսդ։ Թվ ՌՃԻԵ» (=1676)։ Վերջի Ե տառի գլուխը ջնջած է, այնպէս որ կարող է գ կամ դ ևս կարդացուել. այն ժամանակ կլինի 1674 կամ 1675 Թ.։ Երրորդ գրքի վերջում. «Ճշմարտութեամբ և զըստացող սորա զյովանէս սարկաւագս և զհայրն իմ մահդեսի և զմայրն խանումն որ փոխեցաւ յայս կենացս Թվականիս մերում հազար հարիւր քսան»... (=1671 Թ.)։ Ապա ուրիշ Թանաքով. «Եւ ՌՃԼ Թուականից (=1681 Թ.) հայրն իմ գնաց ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ կրկին անգամ»... Կան ուրիշ տեղեր ևս անԹուական յիշատակարաններ։

12. շ. Էջմ. № 1665 (Կար. ց. 1623)։ Մեծ. 19,5×15,5 հրդմ. կաշեկազմ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—1) Խորենացու Հայոց Պատմութիւն. 2) Աշխարհացոյց Վարդան վարդապետի. 3) Մովսէս Խորենացի յաղագս աշխարհագրութեան. 4) Աշխարհագրական տեղեկութիւններ «Ի Ֆրանկաց ի մերս Թարգմանեալ ի Թւականիս Հայոց ՌԿԵ» (=1616 Թ.)։

Խորենացու Գ. գրքի ԿԸ գլուխն ամբողջ չկայ. Թերթ ու կէս դատարկ է թողած: Գ. գրքի ԿԷ գլխի վերջում. «Եւ զայս Մովսէս Խորենացոյ պատմագիրքս է Անդրիանու Պօլսոյ առաջնորդ Եփրեմ վարդապետին ի վայելումն իւրում անձին հազար հարիւր քառասուն հայոց թուականին» (=1691 թ.): Մի քանի տեղ յիշւում է «գրչակը» առանց թուականի: Խորենացու աշխարհագրութիւնից յետոյ՝ «Որք հանդիպիք և ընթեռնուք՝ զներսէս անուն սարկաւագն յիշեցէք»:

13. d. էջմ. № 1669 (Կար. ց. 1627): Մեծ. 19,5×12,5 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր. միասիւն: Բովանդակութիւն—1) Խորենացու Պատմութիւն. 2) Տոմարական.... 3) Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ. 4) Բացատրութիւն սուսերաչափ գործիքի և եղանակի (նոտրագիր). 5) Փոնցիանոս թագաւորի պատմութիւն (նոտրագիր):

Խորենացու Ա. գրքի վերջում. «Գծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ Գրիգորի Երևանցւոյ ի թուին ՌՃԻԵ» (=1676): Նոյնը նաև Բ. և Գ. գրքերի վերջում: Փոնցիանոս թագաւորի պատմութեան վերջում... «յանգ եղեալ աւարտեցաւ պատմութիւն եօթն իմաստասիրաց ի յերկիրն Ամասիոյ ի խնդրոյ տէր Մովսէս... վարդապետի... Մարտիրոս երեց գրեցի... զառաջին երկու տետրերն Մկրտիչ գրեց և մարմինն ակարացաւ, երեր առ իս թէ աւարտէ և ես անարժանս աւարտեցի»: Մի ուրիշ յիշատակարանից. «Յիշատակ է գիրքս Յովհաննէս վարդապետին առաջնորդի Սուրբ Կարապետիս, որ է Յովհաննու վանք ի Նահանգին Կողբայ յոր ոտին արագածն ի վերայ քասաղ գետոյ... որ ստացաւ զսա յովհաննէս վարդապետն և եդ յիշատակ ի դուռն նոյն վանացն յօհաննու ի հազար և ի հարիւր և քսան և յինն թուին (=1680 թ.):

14. e. էջմ. № 1686 (Կար. ց. 1644): Մեծ. 24,5×19. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն—1) Եղիշէ. (վերջում Թոմայ Արծրունուց մի գլուխ). 2) Պատմութիւն Ղևոնդայ մեծի վարդապետի. 3) Երկրորդ հատոր մեկնութեան սրբոյ Աւետարանին Մարկոսի, ասացեալ Բարսղի վարդապետի. 4) Խորենացի. 5) Դաշանց թուղթ:

Եղիշէի վերջում. «Կատարեցաւ բան պատմագրութեանց սրբոյ Եղիշայի հայոց վարդապետի: Ձեռամբ ամենաթշուառ Մարկոսի սպասաւորի»: Ղևոնդի վերջում. «Գրեցաւ ձեռամբ ամենավրէպ և բէյնուայ Մարկոսի բանի սպասաւորի ի ՌՃԻԴ թուոջ (=1675 թ.): Խորենացու երեք գրքերի վերջում էլ յիշւում է Մարկոս գրիչ. «զիս զծրող սորին զմարկոս իբրու բանին սպասաւոր»: Խորենացու գրութեան թուականը չէ յիշւած, բայց որովհետև գրիչը մէկ է՝ գրուած պիտի լինի կամ նոյն 1675 թ., երբ գրուած է Ղևոնդը, կամ մի երկու տարի յետոյ: Մարկոսի աւետարանի մեկնութիւնն ուրիշ ձեռքով է գրած «ի Շաւշ քաղաքն, որ կոչի Իսպահան, ի գեղջն Ջուղայ, ի դրանս սուրբն Ստեփանոսի ի հայրապետութեան Տէր Խաչատուր արի և քաջ վարդապետին, և սուտ անուն Հայրապետ գրիչս յիշեա»...

Խորենացու Բ. գրքի ԺՁ գլխի վերնագրի «և խոյս տալ Գաբրիանոսի» (եր. 130, տ. 12) մասից սկսած մինչև նոյն գրքի ԽՁ գլխի

վերջը (եր. 173, տ. 15) կտրած հանած է և ապա նոտրագրով, տարբեր թղթի վրայ, գրած և միացրած է։ Այս նորոգած մասը, ուրեմն ԺՁ—ԽԶ գլուխները, պատկանում է Տ խմբին։

15. *ք.* էջմ. № 616 (Կար. ց. 602)։ Մեծ. 14,5×10. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն՝—Խորենացու պատմութիւն։ Գրիչ, գրութեան տեղ և թուական անյայտ։ Գ. գրքի վերջին ԿՀ գլուխը չկայ։ Վերջից ուրիշ ձեռքով. «Յիշատակ է տէր Յոհաննիսին Առաքելին»։

16. Ա խմբին պատկանում է նաև Լայպցիգի քաղաքային մատենադարանում եղած Զ-իրը, որ նշանակում ենք Լ տառով. «Մովսիսի Խորենացւոյ մականուամբ քերթողի... Պատմութիւն Հայոց ընդօրինակեալ ի Լէօպօլիս Ռուսաց յամի տեառն ՌՃԼԶ» (1696 թ.)։ Այս Զ-րի յիշատակարանի մէջ Խորենացու համար գրուած է. «Որ շուրջ գքառերիւր ամաւ Տեառն ծաղկեցաւ և երկարակեաց եղև մինչև ցամս հինգ հարիւր եօթանասուն շուրջանակի»... Ձեռագրի երկրորդ երեսի մէջ»... Մովսէս... երկարակեաց լեալ իբր ամս հարիւր տասն և հինգ վախճանի ի խորին ծերութեան» (Իս. Յարութիւնեան, Հայոց գիրը, Թիֆլիս, 1892. եր. 10, 184)։ Այս ձեռագրից մենք ընթերցուածներ չունենք. Ա խմբի մէջ դնում ենք հիմնուելով Ա. Բաումգարտների վկայութեան վրայ, որ այս Զ-րը Վանանդեցու օրինակի (Ամստերդամի տպագիր, *t*) տեսակից է համարում (A. Baumgartner, Ueber d. Buch «Die Chrie», Leipzig 1886. եր. 482—489. արտատպ. Zeitschr. der Deutsch. Morg. Gesell. Bd. XL)։

17. Բացի վերևում դրուած եօթը ձեռագիրներից, ինչպէս մեր կատարած մանրամասն բաղդատութիւնից երևում է՝ Ա խմբին պատկանում են նաև՝ 1) *t*, Ամստերդամի տպագրութիւնը Թոմաս Վանանդեցու ձեռքով. 2) $կ^2$, Կարենեանցի բաղդատած երկրորդ Զ-րը, որ այժմ յայտնի չէ թէ ուր և ում մօտ է (տ. § 7)։ Ապա Վենետկի օրինակներից երկուսը, որոնց մասին առանձին։

Տ (ՏՊԱԳՐԻ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

18. *ռ.* էջմ 611 (Կար. ց. 597)։ Նկարագրուած «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան մէջ Ղազար Փարպեցու յառաջաբանում (էջ Ե-Զ) և Ագաթանգեղոսի յառաջաբանում (եր. ԺԴ. 8)։ Մանրամասն նկարագրուած Գ. Տ.-Մկրտչեանի «Խորեն. պատմ. ուսումնասիրութեան» մէջ (Արարատ 1896. էջ 542—549. առանձին արտատպ. 1896. Վաղարշապատ. գլ. Դ)։ Աւելի համառօտ՝ «Ղազար Փարպեցու ձեռագիրը» յօդուածում B տառի տակ (Արարատ 1901-նոյեմբ.—դեկտ.)։ Այստեղ դնում ենք միայն կարևորը.

Մեծադիր, 19×25, կաշեկազմ, թուղթ, բոլորգիր, երկսիւն։ Ստացող Վարդան վարդապետ Բաղիշեցի։ Գրիչ Պօղոս երէց Գաւըռցի։ Գրու-

թեան տեղը Բաղէշ, սուրբ ուխտ Յովհաննու Մկրտչի—Ամրդօլու վանք: Թուականը ՌՃԻԱ (=1672): Պատմագիրների մեծ ժողովածու է և բովանդակում է Ագաթանգեղոս, Դաշանց Թուղթ, Մեծին Ներսէսի Վարքը, Պատմութիւն Մովսէսի Խորենացւոյ, Եղիշէ, Ղ. Փարպեցու Պատմութիւն, և Թուղթ, Սեբէոս, Կորիւն:

Խորենացու պատմութեան սկզբում գրուած է մի պատկեր, որ ներկայացնում է Խորենացուն և Սահակ Բագրատունուն: Առաջին գրքի ցանկը չկայ:

19. օ. էջմ. № 1664 (Կար. ց. 1622): Մեծ. 21×15, կաշեկազմ, Թուղթ, նոտրագիր, միասիւն: Խորենացու Բ. գրքի վերջում. «Զմեղուցեալ... գծող պատմագրիս, զորդի Նիկողայոս Բարունւոյ, զԱրիստակէս երէցս, յիշեցէք ի Քս... Թուին ՌՃԽԸ (=1699): Գ. գրքի վերջում. «Զնուազեալս ի լուսոյ աչաց զԱրիստակէս էրէց, զորդի Նիկողայոս Բարունւոյ, որ առաջնորդ էր Թէքֆիւրտաղոյ յիշեսջիք... որ բազում ջանիւ յաւարտ հանի գծագրելով, ի Թվին Քսի ՌՈՂԹ (1699) յունիսի ժ. օրն շաբաթ»:

Վերջում դատարկ թերթերի վրայ՝ 1) Մեսրոպ եպիսկոպոս Սմբատեանի գրած յիշատակարան Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի մասին. 2) Պատմ. Յովակիմայն և Աննայ Ծնօղացն Ս. Աստուածածնին. 3) Յաղագս սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի զոր ինչ անցք անցանեն ի ժամանակ հայրապետութեան Տ՛ն Եփրեմի,—գրած Նախավկայի վանքի առաջնորդ Ջուղայեցի Սարգիս վարդապետից. 4) Պատմութիւն անցից պատերազմին Ռուսաց ընդ Տաճկաց Օսմանցւոց սկսեալ 1853 ամէ ց1856 ամ: Վերջում երկու երգ, որոնցից երկրորդն Աշըղ Շիրինի՝ «Երբ իշխան Բէրութեանցը սկսեց յաղթութիւնը»...

20. բ. էջմ. № 1666 (Կար. ց. 1624): Մեծ. 19,5×15 հրդմ. կաշեկազմ, Թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն—1) Յաղագս Պիտոյից (բոլորգիր). 2) Խորենացի (նոտրագիր). 3) Յաղագս վեցօրեայ գործոց արարչութեան (նոտրագիր):

Խորենացու պատմութիւնը ոչ մի գրքի ցանկ չունի. Ա. գրքից ունի միայն այսքանը. «Մովսէսի Խորենացւոյ յաղագս մերոյս յիսկզբան յայսմ բանիցս ի Սահակայ Բագրատունեայ խնդրոյ»: Խորենացու յիշատակարան Գ. գրքի վերջում. «Յիշեցէք ի Քրիստոս զսրբագրօղ սորա զտէր Աղէքսանդր բանի սպասաւոր զհոգևոր որդեակն իմ զտէր յոհաննէս, նորաբողբոջ և դեռաբուսիկ կուսակրօն քահանայ, զի յոյժ աշխատ եղաք ի սրբագրելն, զի յոյժ էր սխալ: Եւ նախկին ծրողի սորա մի յիշեսցէ տէր զյանցանս: Ի Թուին ՌՃԼԹ (=1690) յունվար ԻԴ»:

21. գ. էջմ. № 1667 (Կար. ց. 1625), Մեծ. 20×14 հրդմ. կաշեկազմ, Թուղթ, նոտրագիր, միասիւն: Բովանդակութիւն—Խորենացի, Եղիշէ, Փաւստոսից հատուածներ, Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Դանիէլի, Քարոզներ Յովհաննու Որոտնեցւոյ ևլն:

Խորենացու պատմութիւնը ոչ մի գրքի ցանկ չունի: Յիշատակա-

բանը Բ. գրքի վերջում. «Ստացող պատմագրիս և զքաջ և իմաստուն Սահակ վարդապետ Ջուղայեցիս յիշեցէք, որ փափագանօք ետ գրել։ Եւ ես նուաստ և անպիտան սուտանուն Ռոմանոս գրիչս յիշեցէք ի թվականիս Հայոց ՌՂ (=1641 թ.) ամին գրեցաւ»։

22. ր. էջմ. № 1662 (Կար. ց. 1620)։ Մեծ. 25×19 հրդմ. կաշեկազմ, Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Ժողովումն մեկնութեան սրբոյ աւետարանիս որ ըստ Մատթէոսի—Շնորհալւոյ (նոտրագիր), ապա բոլորագիր՝ Խորենացու Պատմութիւն, Եղիշէ, Թոմայից հատուած Բարծումայի մասին. ապա նոտրագիր՝ Հարցումն եթէ զինչ է աստեղաբաշխութեան հանճարոյն շահն։

Խորենացին ոչ մի գրքի ցանկ չունի։ Գ. գրքի ԼԶ գլխի «զնախաբարքն նուաճելով» բառերից սկսած (եր. 301, տ. 12). ուրիշ ձեռքով և ուրիշ թանաքով է գրած։ Յիշատակարան չունի։

23. ս. էջմ. № 615 (Յակ. Թոփչեան, Ցուցակ Ջ-րաց Խաչիկ վարդ.-ի Դադեան, Վաղարշ. 1898. № 80. ուր և մանրամասն նկարագիր)։ Մեծ. 16×11 հրդմ. նորագոյն ձևի կազմ. Թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած Բարծումայի մասին։

Խորենացին ոչ մի գրքի ցանկ չունի։ Գ. գրքի վերջում կայ մի յիշատակարան առանց թուականի. «Ողջ լեր ծառայդ Աստուծոյ հեզահոգի տէր Յովհաննէս և յամենայն ժամ յիշեա և զիս զտառապեալ Մարգարս»։

24. Բացի էջմիածնի վերևում դրած վեց ձեռագիրներից՝ Տ խմբին պատկանում են նաև՝ ա^1, այն Ջ-րը, որից ծագում են Թոմաս Վանանդեցու ընթերցուածները Լոնդոնի հրատարակութեան մէջ (տ. § 2), և Վենետիկի օրինակներից երեքը, որոնց մասին յետոյ առանձին։

Խ (ԽԱՌՆՈՒՐԴ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

25. ց. էջմ. № 1663 (Կար. 1621)։ Մեծ. 25,5×19 հրդմ. կաշեկազմ, Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Հայոց Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն։

Ջ-րի էջ 26 ա. և 72 բ. «Գիրք յիշատակ է Մարտիրոս վարդապետին»։ Աշխարհագրութեան վերջում, էջ 157 բ. «Փառք անհասանելի... որ կարողացոյց զիս... զեղկելի... Կարապետ սուտ անուն ծրագրել զպատմութիւն Թագաւորացն մերոց։ Աղաչեմ... յիշելոյ... զՄարտիրոս վարդապետն զքաջ հռետոր և զանյաղթ փիլիսոփայն»։ էջ 158 բ. «Գրեցաւ պատմագիրքս ի յերկիրս Մոկաց ի Գեղս որ կոչի Սուրբ ընդ հովանեաւ սուրբ Յովհաննու Մկրտչին և սուրբ Գէորգեա զօրավարին ձեռամբ սուտ անուն Կարապետիս և որդւոյն իմոյ տէր Յոհանէսին ի թըւականիս մերոյ ՌՁԸ» (=1639)։ Պատմութեան վերջում կայ Ստ. Ասողիկից ցանկի մի փոքր հատուած, որ նոյնն է, ինչ որ Ղ Ջ-րի մէջ։

վերջը աւելացրած է. «Վա՜յ ինձ հազար բերան գծողիս անարժան, զի օրինակն ցանկ չկէր, և այս միայն էր, անմեղադիր լերուք»։

26. ի. էջմ. № 248 (Կար. 241)։ Մեծ. 19×12,5 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Հայոց Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն, Ստ. Ասողիկ, Լաստիվերտցի։

Ասողիկի վերջում, Ձ-ր էջ 354 յիշատակուած է Գրիգոր գրիչ։ Լաստիվերտցու վերջում, Ձ-ր էջ 443 բ. կայ մի ոտանաւոր, որից դնում ենք հետևեալը.

Յորոց և մի հայկազնէին
Մովսէս քերթօղն Խորենացին,
Ճըշգրտախօս վիպասանին,
Յոլով ամաց մատենագրին,
Նախահաւր շարադրողին,
Ընդ արուդիմայն և զմարաբին։
Ըստ որում և նոյնք երկրորդողին
Եղեալ են բանք Ըստեփաննոսին,
Տարօնեցւոյ պատմաբանին,
Նաւարոհեալ սարաս նմին։
Ընդ որս պատմիչ սըգացողին
Արիստակեայ մեծ զուժկանին...
Ցանկացողի գրոց սոցին,
Ծախիւք ստացող տենչմամբ սրտին
Մատաթեայ օթձօղ բանին...
Յարարածոց թուականին
ԻՁՁ. ին
Եւ ի ծնընդենէ մերոյ Փրկչին
ՌՈԿ և եւին,
Տոհմիս արմեան թուականին
ԻԲ յոբելինին
Կրկին և զհինգ վերաբարդին.
Զգրիչ գրոցս աւարտ յանին,
Ցաւուրս հանուր հայրապետին
Տեառն Յակոբայ Սրբազանին...
Գիրքս այս գրեցան... Ի Կոտայինըն գաւառին
Ի յերևան նուազ քաղաքին։

Խորենացու Ա. և Գ. գրքերի ցանկերը Ա. գրքի սկզբում են, իսկ Բ. գրքինը՝ իր գրքի սկզբում, որի համար և Ա. գրքի սկզբում կայ ծանօթութիւնս. «Երկրորդ ցանկն գրած է իւր կարգին»։

27. ի. էջմ. № 1668։ Մեծ. 19×13 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ։ Յիշատակարան չունի։ Վրան կայ կնիք

ՌՃԺԷ (=1668 Թ.) Թուական կրող։ Սկզբի երեսում. «Թուին ՌՃԻԵ (=1676 Թ.) յունիսի մէկն Ը ժամոյն արեգակն խաւարեցաւ»։ Մանրամասնութիւնը տեսնել այս «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան Ագաթանգեղոսի յառաջաբանի մէջ, էջ ԺԴ. հտ.։

28. Է. էջմ. № 1035։ Պատմագիրների ժողովածու, մանրամասն բաղդատուած (տես § 8) և նկարագրուած Ն. Մառից (Изъ лѣтней поѣздки въ Арменію, եր. 43 հտ.։ Նոյնը նաև Записки В. О. т. V. եր. 211—241)։ Դնում ենք միայն կարևորը.

Մեծութիւն իւրաքանչիւր սիւնակի 17×5,8 հրդմ. (իսկ թերթերինը 22×16,25). կաշեկազմ, մագաղաթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն, Ստեփանոս Ասողիկ, Լաստիվերտցի, Խորենացու Աշխարհագրութիւն։ Խորենացու Պատմութեան Ա. գրքի վերջում. «Գիրքս պատմութեանց Հայոց հօաքեալ Մովսէսի Խորենացւոյն. զոր ստացաւ Սարգիս ահրեպկս՚՚ն Սանահնեցի և յետ գրել զայս յիշատակ իւր և ծնօղցն իւրոց»։ Ա. գրքի վերջում «զՆերսէս գրիչս յիշեցէք»։ Գրքի վերջում. «Փառք... որ կարողացոյց զիս... Ներսէս սուտ անուն ծրագրել զպատմութիւն Թագաւորացն մերոց»... «Գրեցաւ պատմագիրքս ի յերկիրս Լաւրու ի գեղս ուզաւրի [Մառի նկարագրի մէջ անճիշտ կերպով՝ Ուզաորի] ի վայելումն Սարգիս ահրեպիսկոպոսին... Ի սուրբ և ի գերահռչակ ուխտս որ կոչի Սանահին»։

Ըստ Մառի այս Սարգիս եպիսկոպոսը Սանահնի վանահայր է եղել 17-րդ դարում. Նրա վանահայրութեան համար յիշատակուած կան 1633 և 1652 թուականները. ի հարկէ նա կարող է 1633-ից առաջ էլ վանահայր կարգուած լինել, ինչպէս և 1852-ից յետոյ էլ վանահայր եղած լինել։ Այս Է Ձ-րն ուրեմն այդ միջոցներում է գրուած։

29. Լ. էջմ. № 249 (Կար. ց. 242)։ Մեծ. 34×25 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն, Ստ. Ասողիկ և Լաստիվերտցի։

Այս Ձ-րը Խ խմբին պատկանող բոլոր Ձ-ների ընդհանուր մայրն է և մեզ յայտնի բոլոր Ձ-ներից ամենահինը։ Յիշատակարաններից երևում է, որ երկու անգամ նորոգուած է, մէկ՝ 1567 թուին Ներսէս վարդապետի պատուէրով Իգնատիոս գրչի ձեռով. մէկ էլ՝ 1684 թուին Բաղիշոյ առաջնորդ Աւետիք վարդապետի պատուէրով Դաւիթ Ճնճղուկ գրչի ձեռով։ Գրքի հին մասի գրչի անունն է Յոհան, իսկ գրութեան տեղն ու թուականն անյայտ են։ Գրքի մեծագոյն մասը հին է և կարող է 14-րդ, գուցէ և 13-րդ դարու լինել։

Խորենացու մէջ մի քանի տեղ, ինչպէս՝ Ձ-ր էջ 9 ա. բ., անթուական յիշատակարաններ կան, յիշատակութեամբ նորոգել տուող Ներսէս վարդապետի և գրիչ Իգնատիոսի։ Բ. գրքի ցանկի վերջում, Ձ-ր էջ 34 բ. «Զշնորհազարդ... Ներսէս րաբունապետ Գնունեցին յիշեցէք... որ աշխատութեամբ ժողովեաց զհնացեալ և գեղծեալ թերթերս սորա և զպակասն ետ գրել»... Մեծ յիշատակարանը Խորենացու Գ. գրքի վերջում, Ձ-ր էջ 132 ա. «Փառք անհասի... որ կարողացոյց զիս...

Իգնատիոս ծրագրել զպակասութիւն գրոցս... Աղաչեմ... յիշելոյ... զՆերսէս վարդապետն և զքաջ հռետորն և զանյաղթ փիլիսոփայն: Եւ զծնօղսն իւր ըստ մարմնոյ՝ զհայրն զՄեհէրն և զմայրն զՖնքուշն... Եւ արդ գրեցաւ պակասութիւն գրոցս մինչև ցայս վայր և աստի յառաջ այլ օրինակ ոչ կայր, որ գրէի: Բայց գրեցաւ այսքան բանքս յերկիրս Խիզնայ ի մեծ թվականիս հայոց ի Ռ և ԺԶ ամի (=1567), ի գիւղս որ կոչի Ղարասու, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս որ յանուն սրբոյն Գէորգայ զօրավարին կառուցեալ կայ: Ի Հայրապետութեան մերոյ Աղթամարայ Տեառն Գրիգորի և սրբոյն Էջմիածնի Տ՛՛ր Միքայէլին... յիշման արժանի առնէք... զեղկելի գծողս, զԻգնատիոս... Դարձեալ յիշեցէք զՆերսէս բաբունին, որ ետ վերստին նորոգել զգիրքս զայս... և եդ ի դուռն խնդրակատար Սուրբ Աստուածածնին»:

Նորոգողի գանգատը թէ «աստի յառաջ այլ օրինակ ոչ կայր, որ գրէի», վերաբերում է Ասողիկի ցանկերին, որ գրուած են Խորենացուց յետոյ և թերի են: Վերևի յիշատակարանի տակին կայ մի ուրիշը. «Դարձեալ յիշեցէք... զքաջ բաբունին զԱւետիք վարդապետ, զտեսուչ և զառաջնորդ մայրաքաղաքին Բաղիշոյ, որ վերստին ետ նորոգել զսուրբ գիրքս... ի թվականին ՌՃԼԳ (=1684) և դարձեալ ետ յիշատակ ի դուռն խնդրակատար վանից Տիրամայր Սուրբ Աստուածածնին... Նորոգեցաւ և կազմեցաւ վերստին սուրբ տառս... ձեռամբ... գրչի Դաւիթ մեղապարտ Ճնճղկի և որդւոյն իմոյ Ստեփանոս սարկաւագի»:

Այս երկրորդ նորոգութիւնը Դաւիթ Ճնճղուկի ձեռքով, ինչպէս երևում է, վերաբերում է Խորենացու կողքի լուսանցքների մաշուածներին, որոնք նոյնպէս տեղ տեղ նորոգուած են տարբեր տարբեր ձեռքերով. թէ չէ՝ ամբողջ Խորենացին իսկապէս գրուած է երկու տեսակ թղթի վրայ և երկու ձեռքով. մի մասն Իգնատիոս գրչից օրինակուած, միւս մասը հին, Յոհան գրչից: Հին գրչութեամբ են նաև Ստեփանոս Տարօնեցին (որի սկզբի ցանկերը, տեսանք, առանց նորոգուելու և թերի են մնացել) և Արիստակէս Լաստիվերտցին, որ վերջանում է այսպէս. «Վաղ ժամանել քան զշարժել պատուհասին և ընդդէմ կալ»: Հաւանօրէն սկզբնապէս Լաստիվերտցուց յետոյ եղել է և Խորենացու Աշխարհագրութիւնը, որ այժմ չկայ Զ-րի մէջ: Հին գրութեան յիշատակարան կայ Ասողկի վերջում «յոհան գրիչ» յիշատակութեամբ, բայց առանց թուականի:

Խորենացու Ա. գրքի սկզբում (որ նորոգած մասից է), ցանկից անմիջապէս յետոյ կայ մի պատկեր. վերևում մի կողմից նստած է Խորենացին գլխաբաց, գրիչը ձեռին, դիմացը գիրք. միւս կողմից նստած է մի թագապսակ անձ. ներքևում կայ մի ծնկաչոք ծերունի, գլխի փաթաթանով: Պատկերի տակին գրած է. «Սահակ Բագրատունին խնդալն Մովսէս Խորենացոյ բան»:

Խորենացու նորոգած մասը պատկանում է Տ խմբին, իսկ հին մասը՝ Ա. խմբին: Որովհետև այս Զ-րը մայր է բազմաթիւ Զ-ների, ուստի ներքևում դնում եմ, թէ ո՛ր հատուածը, ներկայ հրատարակութեան երեսներով և տողերով, Տ խմբին է պատկանում, և ո՛րը՝ Ա. խմբին:

Տ. 1,1 Ա. գրքի ցանկից մինչեւ զըգեշխութիւն կողմանցն ար—71,1
Ա. 71,1 —ժանաւորեցան առնուլ —պատճառս տալ անբան—90,3
Տ. 90,3 —ութեան նոցա, և —որոյ եկեալ և 129,11
Ա. 129,11 ոչ պատահեալ Տիգրանայ —և այլ բազմութեան հրէից։ 132,18
Տ. 132,20 յետ այսր ամենայնի —ի ծածուկ ընտանեօքն հանդերձ 135,1
Ա. 135,1 առ եղումայեցիս փաղչէր—ամենայն ազգաց հիւսիսակ—221,19
Տ. 221,19 —ան առաջնոց սնեմ իսկ —Արբուկ սպանանել զՄամգոնն 222,5
Ա. 222,5 զոր իմացեալ —իւր որ ի Հայս և յդ—222,12
Տ. 222,12 —է առ Թագաւորն Ճենաց —-զի քան զամենայն 222,18
Ա. 222,18 բնակեալս ի վերայ —սակաւուց ճաշակելիս 223,7
Տ. 223,7 զփասեան և զպոր — հանդիպեցաւ զալ—223,11
Ա. 223,12 —ըստեանն Տրդատայ —վասն որոյ մանրա—224,4
Տ. 224,5 —խուզիւ քննեալ —արդարև համբեր ժու—224,9
Ա. 224,9 —ժկալ և առաւել իմաստուն—հայրենականացն հասե—224,17
Տ. 224,17 —լոց փառաց —յորմէ և աշակերտեալ 227,8
Ա. 227,9 հաւատաց, զբռնաւորսն—ի վերայ հորոյն կախ—296,13
Տ. 296,13 —ել զփայտէ —որ սուղեալ և ղաւղեալ 322,19
Ա. 322,20 եւն յանյայտ տեղիս —վերակացուք ան—365,11
Տ. 365,11 հարթարարք, անողորմք մինչեւ վերջ։

Պէտք է նկատել սակայն, որ Ա. խմբին պատկանող հատուածներում տեղ տեղ նորոգուած են նաև աջ ու ձախ լուսանցքները, յաճախ վերևից մինչև ներքև. երբեմն նաև երեսների մէջերը։ Այս պատճառով այս մասերում էս երբեմն Տ խմբի հետ է միանում այս Ձ-ըը։ Այս մանրամասների նկարագիրը թողնում եմ։

Ի վերջոյ յիշեմ, որ այս Ն Ձ-բի հին մասը գրուած է հին ուղղագրութեամբ. օ ձայնաւորի փոխանակ ունի աւ, իւ երկբարբառի տեղ՝ եւ (ինչպէս՝ առեւծ, արեւն, ութեւն ածանցը), բայերի անկատարն ունի եի, եիր եյն. նոյնպէս՝ թե և նմանները. գերանուանների վերջում յ—նմայ եյն։

30. ա. էջմ. № 1661 (Կար. ց. 1619)։ Մանրամասն նկարագրուած է Գ. Տ.-Մկրտչեանից «Հայագիտական Հանդէսում», 1904, էջ 269—270, և այս «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան Ագաթանգեղոսի յառաջաբանում. էջ ԺԵ. 10, որից դնում ենք կարևորը.

Մեծ. 31×23, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն, ընդամենը 554 թերթ։ Ձեռագրիս ստացողն է Մինաս վարդապետ (էջ 517 բ.). գրիչներ՝ Թումա (էջ 441 բ.) և Գրիգոր քարտուղար։ Յիշատակարաններ. «Գրեցաւ թվին ՌՃԻԵ ի գիւղն Ալիփուղար ձեռամբ Գրիգոր քարտուղարի (էջ 365 ա.)։ Էջ 111 ա. «Ով հայր սուրբք, Նարէն վարդապետն զքահանայքն որ մատնեաց ի ձեռն Ղափլան փաշային՝ ես փախստական և անճարակ տեղի նստեալ գրեցի զայս տետրս. թվն էր ՌՃԻԷ փետրվարի ամսոյն ԺՁ, օրն շաբաթ»... Ուրեմն ձեռագիրս գրուած է ՌՃԻԵ—ՌՃԻԷ (=1676—1678) թ.։

Այս ստուար և մեծադիր Ձ-ըը պատմիչների ժողովածու է և

պարունակում է—Խորենացի, Ասողիկ, Լաստիվերտցի, Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց Թուղթ, Մեսրոբ երէց, Զենոբ, Յովհան Մամիկոնեան, Փաւստոս, Եղիշէ, Օրբելեան Ստեփան, Միխայէլ Ասորի, Վարդան, Կիրակոս, Սոկրատի Եկեղեցական պատմութիւն։

31. Կ¹ Էջմ. № 1379։ Այս Ձ-րը Կարենեանցի բաղդատած առաջին ձեռագիրն է (տես § 7)։ Մեծ. 28×21, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—1) Մովսէս Խորենացու Պատմութիւն. 2) Մովսէս Խորենացու Աշխարհագրութիւն. 3) Ուրիշ աշխարհագրական հատուածներ. 4) Յառաջաբաններ՝ Մատթէոս Ուռհայեցու, Կիրակոս վարդապետի, Միխայէլ Ասորու, Փաւստոս Բիւզանդի, Թոմա Մեծոփեցու (իսկապէս միայն Թոմայի մասին տեղեկութիւններ). 5) Մեսրոպ քահանայի Ծաղկաքաղ ի Հայոց Մնացորդաց յարեւելից գրոց. 6) Կիրակոս Գանձակեցու Պատմութիւն (ոչ ամբողջ). 7) Պատմութիւն վասն սքանչելեաց պատկերին Քրիստոսի. 8) Զենոբ և Յովհան Մամիկոնեան. 9) Դաշանց Թուղթ. 10) Պատմութիւն վասն գիտելոյ զպատճառ բերելոյ Ծիծառնկոյ Խաչին. 11) Յովհաննէս Մամիկոնեանի վերջին գլուխը՝ Վասն մահուան Տիրանայ. 12) Յաղագս պատմութեան սուրբ ա''ծային եղոյն... և վասն մարմնոյն սուրբ Յովհաննու Կարապետին. 13) Վասն մեծի նախարարութեանն Օրբելեանց... (Ստ. Օրբելեանից). 14) Սամուէլի քահանայի հաւաքմունք. 15) Պատմութիւն համառօտ անօրէն Թամուրին—Թոմայ վարդապետի. 16) Վասն միաբանութեան Հայոց և կաթողիկոս ձեռնադրութեան. 17) Պատմութիւն մեծի րաբունապետին Թոմայի, զոր արարեալ Կիրակոս բանասէր վարդապետի. 18) Մկրտիչ Նաղաշի կենսագրութիւն—գրած Աստուածատուր վարդապետի։

Խորենացու Աշխարհագրութեան վերջում, եր. 238. «Եւ զեղկելի գրիչս յիշեցէք ի տէր։ Մանաւանդ զամենամեղ և զապիկար Մարտիրոս լոկ անուամբ սպասաւոր բանի, որ և ստացող և ուղղող ըստ կարի տկարութեանս»։ էջ 278. «Յիշատակ է պատմագիրքս Մարտիրոս վարդապետին ի դուռն ս. Կարապետին, որ է ի գաւառն Տարօնոյ»...։ էջ 707. «Ի թվին ՌՀԳ (=1624) գրեցաւ պատմագիրքս յոյժ դառնագոյն աշխատութեամբ և փոփոխմամբ անհմուտ գրչաց և անհանգիստ տառապանմամբ ի գաւառէ ի գաւառ, հալածելով ի ձեռաց մահմետականաց»...։ Վերջից էջ 314—318 զանազան յիշատակարաններ, որոնցից մէկը (ոտանաւոր) պատմում է, թէ Մարտիրոս վարդապետը հայոց հազար վաթսուն և երեք (=1614) թուին նորոգել է Ղազարու վանքը. մի ուրիշը՝ (դարձեալ ոտանաւոր), թէ Վարդան վարդապետ Բաղիշեցին այս գիրքը, «անկեալ ի գրաւի», ազատում է Հայոց հազար հարիւր տասներեք (=1664) թուին։ Ապա մի ընդարձակ յիշատակարան, Բաղիշեցի Վարդան վարդապետի ձեռով, ինչպէս երեւում է յետագայում գրած, թէ ՌՃԺԳ թուին գալով Ղազարու վանքը՝ նորոգութիւններ և նոր շինութիւններ է անում և «զայս գիրքս և այլս և որ գրաւ էր ի ձեռս բրդաց Աստուծով ազատեցաք և տվաք զսա յիշատակ... ի դուռն սուրբ առաքելոյս։ Եւ որչափ հին և փտեալ գրեանք կայր ի վանքս... Լ գիրք

և այլ աւելի տվաք նորոգել և կազմել ձեռամբ Սահակ վանեցի վարպետին ի թվին ՌՃԻ» (=1671 թ.)։ Թողնում ենք ուրիշ յիշատա-կարաններ։ Այս գրքի պատմութեան մասին՝ տեսնել նաև Կարենեանցի Բաղդատութիւնը։

32. ը. Ձ-ը Կարապետ Եղեանի (այժմ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի մօտ)։ Մանրամասն նկարագրուած է Ստ. Մալխա-սեանից (տե՛ս Ասողիկ, Պետերբուրգ 1885, յառաջաբան, էջ ԼԲ—ԼԹ). համառօտ այս հրատարակութեան Ագաթանգեղոսի յառաջաբանում (էջ ԻԵ հտ.), որից դնում ենք կարևորը.

Մեծ. 27,5×20 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—ընդ ամենը 18 պատմագիր։ Աբրահամ գրչից են առաջին 11 պատմագիրները—Խորենացի, Ասողիկ, Լաստիվերտցի, Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ ևն։ Թուականով յիշատակարանը. «Գրեցաւ ձեռամբ Աբրահամ անար-ժանի ի Տիգրան քաղաքի ի մատրանին Սարգսի ՌՃԺԷ (=1668) թվականին»։

Խորենացու Գ. գրքի ԿԶ գլխի մէջ, «ապագայիցն յայտնութիւնք» բառերից յետոյ հագցրած է տեսլի նկարագիր և ապա մեկնութիւնը (տ. այս հրատ. եր. 354,18 և ծանօթութիւն)։

33. Հ. Աղթամարի վանքի Ձ-ը, որի համեմատութիւնն ու նկարա-գիրը ստացել ենք 1903 թուի յունիսի 20-ին մեր աշակերտ Ճեմարա-նաւարտ, այժմ հանգ. Հ. Հացագործեանից։ Դնում ենք նրա ուղարկած նկարագրից կարևորը.

Մեծ. 19×12,5 հրդմ. թերթ 202. կաշեկազմ, կողերը թանձր թուղթ, վրան կտաւ, հիմքը ոսկեզօծ. թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն՝ միայն Խորենացու Հայոց պատմութիւն։ «Կը պակասի Վենետկի 1827 թուի հրատարակութեամբ 519 երեսի (վերէն հաշուելով) 16-րդ տողի «գիտութիւն» բառէն մինչև 522 երեսի վ. հ. 12-րդ տողի («համանգա)մայն» բառը (ձեռագրի մէկ թուղթ 191-ի և 192-ի մէջտեղը) և Ողբէն 552 երեսի վ. հ. 18 տողի («հաւա)սարելով տրտմութեան»—էն մինչև վերջ... Գրիչ, տէր, տեղ, թիւ ևն անյայտ»։

34. Խ խմբին պատկանում է նաև Մառի նկարագրած № 1 Հայկ. Ձեռ. Ճեմար. Աբեղեան լեզ. ՊԲԳ, որ նշանակում ենք ջ տառով։ Գրութեան թուականն է ՌՃԺԷ (=1668 թ.)։ Հաստ թուղթ, 219 թերթ. մաքուր բոլորգիր. գրել է Յովսէփ վարդապետ ի գիւղաքաղաքն Աստապատ։—Այս Ձ-րից մենք բաղդատութիւն չունինք, բայց Մառի նկարագրով յար և նման է Սանահնի օրինակին (էջմիածնի կ. № 1035 Ձ-րին, տ. § 28), որ Խ խմբի Ձ-իր է։ («Հանդ. Ամս.» 1892, էջ 45)։

Այս խմբի մէջ են մտնում նաև Վենետկի օրինակներից երեքը, որոնց մասին առանձին։

35. Այս բոլոր Ձ-ների ընդհանուր մայրը, ինչպէս վերևում գրի,

էջմիածնի մատենադարանի Ղ (№ 249) Ձ-ըն է։ Այդ պարզ երեւում է հետեւեալ հանգամանքից. որ հատուածը որ Ն-ի մէջ նորոգած է Տ խմբի վրայ՝ այս բոլոր Ձ-ներն եւ նոյն տեղում միանում են Տ-ի հետ. իսկ որ հատուածը որ Ն-ի մէջ մնում է հին գրչութիւնից, որ Ա-ի հետ է՝ նոյն տեղում այս բոլոր Ձ-ներն եւ Ա-ի հետ զոյգ են ընթանում իրենց ընթերցուածներով։ Այս այնքան պարզ ու որոշ է, որ մանրամասնութիւնների մէջ մտնելը աւելորդ եմ համարում. միայն չպէտք է մոռանալ, որ Ղ Ձ-ըի մէջ, ինչպէս վերեւում ասացի, Ա խմբին պատկանող հատուածների մէջ եւ տեղ-տեղ երեսի կողքերից, կամ մէջերից, նորոգուած են Տ-ի վրայ. ուրեմն երբեմն հին հատուածների մէջ եւ ԱԽ խմբակցութեան հետ փոխէփոխ կազմում է ՏԽ խմբակցութիւնը։ Երբեմն էլ այսպիսի ՏԽ խմբակցութիւնները պատահական են, ինչպէս բաց թողած յօդեր, տառեր եւն, որ ամեն Ձ-ըի մէջ կարող են լինել. բացի այդ՝ Ն-ից ծագող Ձ-ները երբեմն ուղղուած են այս կամ այն Ձ-ըի վրայ։

Խնդիրն այն մասին չի կարող լինել, թէ արդեօք այս Ձ-ների ընդհանուր մայրը Ղ Ձ-ըն է թէ ոչ, այլ միայն այն մասին, թէ դրանք անմիջապէս Ն-ի՞ց են ծագում, թէ՞ կան այնպիսիները, որոնք ծագում են Ն-ից միջնորդաբար, մեզ յայտնի կամ անյայտ Ձ-ներից օրինակուած լինելով։ Այս որոշելու համար շատ հիմունքներ կան, բայց այդ համարում եմ աւելորդ աշխատանք. ուստի մի երկու կէտ միայն յիշելով բաւականանանք։ Եր. 75 տ. 6 Ղ Ձ-ըի բնագիրն ունի «ժամանակս», լուսանցքում ուրիշ ձեռքով ուղղած է «ժամս». Ւ Ձ-ըի բնագրի մէջ արտագրուած է Ն-ի թէ բնագրի մէջ եղածը եւ թէ լուսանցքում ուղղածը՝ իբրեւ «ժամս ժամանակս»։ Նոյն եր. 75, տ. 12. Ղ Ձ-ըը բնագրում գրած է «թուեալ», գլխին աւելացրած է «էր պատ», բայց «թուեալ» բառի ու-ի տակ եւ «պատ» բառի տ-ից յետոյ նշան է դրած, որ հասկացուի «թուէր պատեալ». Ւ Ձ-ըի գրիչը չհասկանալով նշանները՝ արտագրել է նախ գլխին գրածը, ապա տակինը՝ իբրեւ «էր պատ թուեալ»։—Եր. 273, տ. 3 Ղ Ձ-ըն ունի «սատակեցաւ». ց Ձ-ըն ունի «սատակի» ըստ ԱԽ Ձ-ների, բայց լուսանցքում ուրիշ ձեռքով շինած է «մեռանի». Հi Ձ-ները բնագրի մէջ ունին ց-ի լուսանցքում ուղղածը՝ «մեռանի»։ Դարձեալ եր. 281, տ. 16 ց Ձ-ըի մէջ «Տիրանայ» բառի վերջը «անայ» քերած է, իսկ i Ձ-ըն ունի միայն «Տիր»։ Տես նաեւ եր. 298, տ. 1. եր. 326, տ. 18, 19։ Այսպէս եւ ց Ձ-ըի մէջ կան բաւական քերածներ կամ բարձման նշանով գրուածներ, լուսանցքներում ուղղումներ եւն, որոնց հետեւում է h Ձ-ըը։— Եր. 252, տ. 21. Ղ Ձ-ըը բնագրում ունի «աւերեցաւ», բայց լուսանցքում ուղղած է «կոտորեցաւ». ա Ձ-ըը բնագրում ունի «կոտորեցաւ աւերեցաւ», այսինքն Ն-ի լուսանցքի ուղղումը մտցրած է բնագրի մէջ, պահելով միւս բառն եւ։ Այս եւ նման շատ հանգամանքներով կարելի է որոշել Խ խմբի Ձ-ների Ն-ից ծագման յարաբերութիւնները, բայց ես այդ աւելորդ եմ համարում. ուստի անցնենք ուրիշ Ձեռագիրներին։

36. Վենետկի 1843 թ. տպագրութեան զեկուցումի մէջ, տեսանք

(§ 3), յիշւում են վեց անթերի օրինակներ։ Մի նամակով հ. Ա. Ղազիկեանից մի քանի ծանօթութիւն խնդրեցի այդ օրինակների մասին. իբրև պատասխան շնորհակալութեամբ ստացայ հ. Բ. Զրաքեանից հետևեալը, որ դնում եմ այստեղ.

«Հ. Արսէն վ. Ղազիկեանի յանձնարարութեան համաձայն քննեցի մի առ մի Խորենացւոյ Հայոց պատմութեան մեր մատենադարանի Ձ-ները, պատասխանելու համար Ձեր... Նամակի մէջ բովանդակուած հարցումներուն։ Կը ցաւիմ սակայն, որ քննութեան արդիւնքը բոլորովին գոհացուցիչ պիտի չըլլայ Ձեզ, քանի որ 1843-ի հրատարակուած «Մովսէս Խորենացւոյ Մատենագրութիւնքի» զեկուցումին մէջ, Հայոց պատմութեան վերաբերեալ «անթերի վեց օրինակները» կարելի չեղաւ ամբողջապէս ստուգել և որոշել։ Վասն զի վանացս գրչագիրներու անտիպ ցուցակին մէջ ութ ամբողջական օրինակը միայն կը յիշուին Մովսէս Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան. որոնցմէ երեքը զանազան Ձ-ներու հետ համեմատուած եւ ուղղագրուած տպագրութիւններ են։ Յիշուած չէ թէ համեմատութեան համար ծառայող այդ Ձ-ները երբ գրուած են և ուր կը գտնուին. հետևաբար անոնց մասին չունիմ հաղորդելիք մանրամասնութիւն. հաւանական կը համարիմ որ Զեկուցումի մէջ յիշատակուած ՋԾԲ թուականի գրչագիրը տպագրին հետ համեմատութիւններէն մին ըլլայ։ Մնացած հինգ գրչագիրներու թուահամարները և այլ ծանօթութիւնքը ըստ Ձեր փափագին կը դնեմ հոս.

ա. Օր. թիւ 1530. բոլորգիր, կըբովանդակէ Խորենացի, Եղիշէ, ևն։ Գրութեան տեղը՝ Երնջակ, ի գեօղն Շօռօթ։ Ժամանակ՝ ՌՃԺԳ=1664։ Գրիչ ?։ Կընդօրինակեմ մաս մը յիշատակարանէն... «աւարտ եղև յայսմ տառի՝ ի թվականիս հայոց սեռի. երկքառեակ և երկհարիւրի. երկյոբելեան և երկհնգեակ ի նոյն յարի. և երբեակ թիւ այլ յարաբարդի։ Ամսեանն Յունաց Ապրիէլի, եռեակ, հնգեակ և քառակի, և թիւ մի այլ աւելի. երկիրս Երնջակ ասի ի վիճակն սուրբ Կարապետի. առաջնորդութեան տեառն յեսայի՝ հեզահոգի վարդապետի և կաթղիկոսութեան Հայոց սբ Էջմիածնի՝ յակոբայ բաբունապետի. գծագրեցաւ տառս ցանկալի՝ ասացեալ Եղիշէի թարգմանողի, ի գեօղն Շօռօթ վերակոչի ի դուռն սուրբ Աստուածածնի՝ ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին»... Օրինակս ունի Բ. գիրք Ը գլուխի վերնագիրը. սակայն լուսանցքի մէջ փոխանակ Ը նշանակելու, կը դնէ Է։ Զունի Գ. գրքի ցանկը»։ —

Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակին՝ Վենետիկի այս № 1530 Ձ-ըը գրած է ՌՃԺԳ—Դ թուին, ստացողն է Արիստակէս վարդապետ. «եւ ի դուռն Ս. Ստեփանոսի Նախավկային, որ Շամբի ձոր յորջորջի. առաջնորդ. տն Միքայէլի աստուածաբան վարդապետի. ՌՃԻ թուին (1671)։ Բովանդակում է՝ ա) Մովսէս Խորենացու Պատմութիւն. բ) Պատմութիւն Եղիշէի. գ) Հատուած Թոմայի. դ) Բառգիրք աշխարհագրական. ե) Հայելի վարուց։—

«բ. Օր. թիւ 869. Նօտրգիր. Խորենացի, Ասողիկ և Սամուէլ երէց։ Գրութեան տեղի Բաղէշ։ Ժամանակ ՌՃԼԲ—Գ=1683—1684։ Գրիչ Դաւիթ Ճնճղուկ։ «Ի վայելումն Մոկացի Ստեփանոս վարդապետի

ի Բաղէշ քաղաքի՝ ի դուռն Ս. Կիրակոսին»։ Սա ևս ունի Բ. գիրք Ը գլխի վերնագիրը։ Զունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափաւը»։—

Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակից կարևոր եմ համարում աւելացնել. «Յիշեցէք զաինզերալոյս վարդան վարդապետն, որ ի սոյն ամի գնաց յերուսաղէմ ԺԸ. արամբ, որ զայս գ պատմագրաց օրինակն ետ. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով»։ Բովանդակութիւնն է՝ ա) Պատմութիւն Խորենացւոյ. բ) Տումար. գ) Ասողիկ. դ) Սամուէլ երէց։

Այս Զ-րի գրիչ Դաւիթ Ճնճղուկը նոյն անձն է, որ Բաղիշոյ առաջնորդ Աւետիք վարդապետի հրամանով նոյն 1684 թ. նորոգում և կազմում է Խորենացու հնագոյն Զ-րը՝ Ն (տես § 29)։ Վենետկի այս Զ-րը պատկանում է, ինչպէս կը տեսնենք (§ 38), Տ խմբին, ուստի և չի կարող նոյն գրչի ձեռքով նորոգուած Ն Զ-րից ծագած լինել. այլ ընդհակառակն այս Ն Զ-րը երկրորդ անգամ նորոգուել է, ամենայն հաւանականութեամբ, Բաղիշեցի Վարդան վարդապետի տուած այն լաւ և ընտիր Զ-րից, որից օրինակուած է Վենետկի № 869 Զ-րը։

«գ. Օր. Թիւ 200. բոլորգիր. Խորենացի և Եղիշէ։ Գրութեան տեղի?, ժամանակ ՌԾԹ=1660. Գրիչ Ալեքսան։ Սա ևս ունի Բ գիրք Ը գլխի վերնագիրը։ Զունի Գ գրքի ցանկը։

«դ. Օր. Թիւ 1023, բոլորգիր Խորենացի և նոտրագիր Միխայէլ Ասորի եւն։ Գրութեան տեղի?, ժամանակ?, գրիչ?։ Ունի Բ. գրքի Ը գլուխի վերնագիրը այսպէս. «Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Արշակայ Մարաց թագաւորին». և փոխանակ Ը նշանակելու, կդնէ Է։ Զունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափաւը»։—

Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի ցուցակի՝ բովանդակում է՝ ա) Խորենացի (բոլորգիր). բ) Միխայէլ Ասորի (նոտրգիր). գ) Դաշանց Թուղթ (բոլորգիր). դ) Սամուէլ Անեցի (բոլորգիր)։—

«ե. Օր. Թիւ 1156. բոլորգիր, Խորենացի և Ասողիկ. գրութեան տեղի?, ժամանակ?, գրիչ?։ «Ղազարոս Ղայսարցի ստացայ զգիրս պատմութեան Մովսէս Խորենացւոյ՝ ի հայրապետութեան երից երանեալ տեառն Փիլիպպոսի... և ի թագաւորութեան փոքր Շահապաղիս ի դառն և ի նեղ ժամանակիս ի թուականութեանս հայոց ՌԾ և Բ ամին (=1653 թ.), ի յերկիրս արարատեան»... Ունի Բ. գիրք Ը գլխի վերնագիրը, որ ի սկզբան կարմրադեղով՝ յետոյ սև թանաքով վրայէն անցած. Ը գիրը չի տեսնուեր լուսանցքի մէջ, այլ կայ քերթուած անորոշ գիր մը. յաջորդ գլուխը կը կրէ Ը։ Ունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափայինք և ի Սահակ Բագրատունի», սակայն չերևիր տաղը ի վերջ գրոց»։

«Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան ամբողջ այս հինգ օրինակներէն զատ, կը գտնուին երկու ճառընտիրներու մէջ մի քանի հատուածներ. 1) Յաղագս Նունէի. 2) Յաղագս ժողովոյն Նիկիոյ. 3) Յաղագս ժողովոյն Կոստանդնուպոլսի, Բ. Ճառընտրի մէջ, որ ԺԲ դարու գրչութիւն է հաւանօրէն։ Հատուած մ'ալ «Յաղագս Գրիգորի Լուսաւորչի», ի Ճառընտրի Ը, որ գրուած է ի թուականին ՉԼԱ—Բ»։—

37. Վենետկի 1843-ի տպ. մէջ յիշուած վեց անթերի օրինակների որ

խմբին պատկանելը ճիշտ որոշւում է նոյն տպագրութեան մէջ բերուած ընթերցուածներով։ Բ. գրքի Ը գլխի վերնագրի և սկզբի հատուածի (տ. § 9) մասին կայ հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Հատուածդ՝— երկրորդ թագաւորութեանն լինէր ի զաւակէ Աշդահակայ Մարաց եղելոյ թագաւորի—չիք յերիս ընտրելագոյն օրինակսն. և ի միւս երկուսին օրինակսն չիք Ը գլխակարգութիւնդ (այսինքն գլխի վերնագիրը), այլ միահետ կցի ընդ նախընթաց գլխոյն»։ Այս ծանօթութիւնից երեւում է, որ վեցերորդ օրինակը, որ ծառայել է տպագրի համար իբրև բնագիր՝ ունեցել է թէ Ը գլխի վերնագիրը և թէ սկզբի պակասած հատուածը, այսինքն այնպէս է եղել, ինչպէս տպուած է բնագիրը (տ. § 9)։

Այն երկու օրինակը, որոնք չունէին Ը գլխի վերնագիրը, բայց ունէին սկզբի պակասած հատուածը՝ համեմատ են Էջմիածնի մատենադարանի Ա խմբի Ձ-ներին։ Եւ իսկապէս 1843-ի տպագր. մէջ բերուած բազմաթիւ ընթերցուածներով Վենետկի երկու օրինակ միանում են Էջմիածնի Ա խմբի Ձ-ների հետ։ Այս երկու օրինակը սակայն չկան Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ների մէջ, քանի որ այժմեան հինգ Ձ-ներն էլ, ինչպէս վերևում գրուածից (§ 36) տեսնւում է՝ ունեն Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը։

Այն երեք օրինակը, որոնք ունէին Ը գլխի վերնագիրը, բայց չունէին սկզբի հատուածը՝ դրանով համեմատ են Էջմիածնի ՏԽ խմբերի Ձ-ներին. թէ այս երկու խմբից որին են պատկանում, այդ որոշւում է Գ. գրքի ցանկի վերջում գրած ծանօթութիւնից, թէ «Յերկուս օրինակս որք ունէին զցանկս գլխոց, ի կատարածիս կայ և գլուխ այսպիսի՝ Տաղք չափաւ յինք և ի Սահակ Բագրատունի»։ Կընշանակէ այս երեք օրինակից երկուսը Խ խմբին են պատկանում։ Եւ իսկապէս 1843-ի տպագրութեան մէջ բերուած բազմաթիւ ընթերցուածներով Վենետկի երկու օրինակ միանում են Էջմիածնի Խ խմբի Ձ-ների հետ։ Այս երկու օրինակից մէկը սակայն դարձեալ չկայ Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ների մէջ, քանի որ, ինչպէս վերևում գրածից (§ 36) տեսնւում է՝ նրանցից միայն № 1156 ունի այդ «Տաղք չափաւ...» յաւելուածը։

Այսպէս ուրեմն 1843-ի տպագրութեան ժամանակ բանեցրած վեց անթերի օրինակներից երեքը,—երկուսն Ա խմբի, մէկը՝ Խ խմբի,— չկան Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ների մէջ։ Դրանք են ՉԾԲ (=1303) և ՌՃԻ (=1671) թուականները կրող, և մէկն անյայտ թուականով, օրինակները, որ յիշւում են 1843-ի զեկուցումի մէջ. այժմեան հինգ Ձ-ներից ոչ մէկը չի կրում 1303 կամ 1671 թուական։ Այս պակասած օրինակներից 1671 թուականինը կարող է և Ա խմբի և Խ խմբի օրինակ լինել (որովհետև Խ խմբից էլ մի օրինակ չկայ այժմ). իսկ 1303 թուականինն անպայման Ա խմբի օրինակ է եղել և ոչ Խ խմբի, քանի որ այս վերջին խմբի մայրը՝ Լ Ձ-րն առաջ է եկել 1567 թուին։

Որովհետև դժուար է ենթադրել, որ Վենետկի Մխիթարեան Գրադարանից 1843 թուից դէսը երեք Ձ-եր դուրս եկած լինեն՝ հաւանական եմ համարում, որ այս պակասած երեք Ձ-ները նոյն Գրադարանի այժմեան «երեք զանազան Ձ-ների հետ համեմատուած և ուղղագրուած տպագրութիւններն» են եղել, որոնք համարուել են Ձ-եր օրինակի

հաւասար և գրչագիրների անտիպ ցուցակի մէջ դրուած են «ութ ամբողջական օրինակների» մէջ։ Դրանցից 1303 թուականի Զ-րի համար, մեր հ. նամակագիրն արդէն յայտնում է այդ հաւանականութիւնը։ Թէ ինչ Զ-ների բաղդատութիւններ են դրանք՝ յայտնի չէ ըստ մեր հ. նամակագրի։ ՉԾԲ (=1303) թուականի Զ-իր մեզ յայտնի չէ. իսկ ՌՃԻ (=1671) թուականը կրում են մեզ յայտնի Զ-ներից Կ² Զ-րը, որ Ա. խմբին է պատկանում, և Արմաշի վանքի № 185 Զ-րը. սրանցից մէկի վրայ կարող է եղած լինել Վենետիկի այս օրինակներից մէկի բաղդատութիւնը։ Այդ երեք բաղդատուած տպագիրները, ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակի, ունին Մատենադարանի ցուցակում հետևեալ թուահամարները. 1) Գ. 36 Թ. Է. Ուղղագրեալ ընդ տպագրին ի ձեռն դպիր Գ. Յովհաննիսեան. 2) Ե. 39 Թ. Է. Ուղղագրեալ ի վերայ փոքր տպագրին Վենետկոյ, ըստ հին Զ-րի իրիք. 3) Ժ. 23 Թ. Է. Բաղդատութիւն ընդ տպագրին։

Վենետիկի այժմեան հինգ Զ-ներից երեքը միայն 1843-ի զեկուցումի մէջ յիշուած «վեց անթերի օրինակներից» են. դրանք են՝ № 869, որի գրութեան թուականն է ՌՃԼԲ—Գ (=1683—4 թ.), որ և յիշուած է նոյն զեկուցումի մէջ. № 200, որի գրութեան թուականն է ՌՃԹ (=1660 թ.), որ նոյնպէս յիշատակուած է նոյն զեկուցումի մէջ. և ապա № 1156, որի գրութեան թուականը յայտնի չէ. բայց դա այն երկու Զ-ներից մէկն է, որ Գ. գրքի ցանկի վերջում ունին «Տաղք չափաւ...»։ Կը նշանակէ 1843 թուի տպագրութեան ժամանակ ձեռի տակ ունեցել են այժմեան այս երեք Զ-ները և, ամենայն հաւանականութեամբ, այժմեան երեք ամբողջական «համեմատուած տպագիրները», որով և առաջացել է 1843-ի զեկուցումի մէջ յիշուած «վեց անթերի օրինակների» թիւը։ Յետագայում ձեռք են բերուած № 1530 Զ-րը, որ գրուած է ՌՃԺԳ=1664 թ. և չի յիշատակւում վերոյիշեալ զեկուցման մէջ, և № 1023 Զ-րը, որով և առաջացել է գրչագիրների այժմեան անտիպ ցուցակի մէջ յիշուած ութ թիւը։

38. Տեսնենք այժմեան հինգ Զ-ների որ խմբին պատկանելը։ 1843-ին եղած երեք Զ-ներից № 1156-ը, ինչպէս վերևում դրի, Խ խմբին է պատկանում. ԱԽ խմբերին են պատկանում, տեսանք, պակասած երեք օրինակները («համեմատուած տպագիրները»)։ Այս չորս օրինակի վրայից չի կարող եղած լինել 1843-ի բնագիրը, քանի որ վերջինս, ինչպէս մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնից երևում է՝ էջմիածնի Տ խմբի Զ-ների տեսակից է։ Կը նշանակէ՝ մնացած երկու Զ-ներից, №№ 869 և 200, մէկը նոյն թուին տպած բնագրի համար են բանեցրած (Վ). իսկ միւսից (վ) 1843-ի տպագրութեան մէջ միայն ընթերցուածներ են բերուած, չորս ուրիշ օրինակների ընթերցուածների հետ։ Արդ այդ ընթերցուածների մանրամասն ուսումնասիրութիւնից երևում է, որ իսկապէս երկու օրինակ, ինչպէս վերևում ասացինք, Ա խմբի հետ են, երկու ուրիշ օրինակ Խ խմբի հետ, իսկ մէկը միանում է էջմիածնի Տ խմբին, առանձնապէս opqrs Զ-ներին։ Համա. օրինակ՝ եր. 315, 10. 316, 2 (Խվ^{3}nopqrs մաշարացական, որի մէջ

վ^{3}-ից երկուսը Խ խմբից են, մէկը nopqrs Ձ-ների տեսակից), 327, 13. 328, 12. 330, 17. 331, 1, 12, 21. 338, 13. 342, 10. Եւն։ Կընշանակէ՝ այժմեան Ձ-ներից №№ 869 և 200 էջմիածնի Տ խմբի Ձ-ների տեսակին են պատկանում։

Այժմ տեսնենք, թէ այդ երկու Ձ-րից որը Վ է և որը վ, այսինքն որն է իբրև բնագիր գործածուած և որից ընթերցուածներ են միայն մէջ բերուած։ Ծանօթութիւնների մէջ առած վ-ն իր ընթերցուածներով առանձնապէս նոյնանում է էջմիածնի pqrs Ձ-ներին։ Համմտ. օր.՝ եր. 314,19 վprs ցիրքն. 320,10 վ^{2}klpqrs մայրաքաղաքայն, վ մայր քաղաքայն. 329,10 վpqrs ոչ ունելով (մինչդեռ միւս բոլոր օրինակները ունին՝ յոչ լինելոյն, յոչ լինելոյ, ոչ լինելով). 338,17 վqrs որոճանօք. 270,10 վpqrs կողմեանք. 259,4 վpqrs բացակողմեանքն եւն, եւն։ Այսպիսի խմբակցութիւնները ցոյց են տալիս, որ վ Ձ-րը էջմիածնի pqrs Ձ-ների փոքրիկ խմբին է պատկանում։ Միւս կողմից էջմիածնի այս Ձ-ները ոչ մի գրքի ցանկ չունին. իսկ Վենետկի №№ 869 և 200 Ձ-ներից № 869 ցանկեր ունի, իսկ № 200-ը չունի Գ. գրքի ցանկը (հաւանօրէն չպիտի ունենայ նաև միւս գրքերինը), որով № 200 Ձ-րը մօտենում է pqrs Ձ-ներին։ Ապա դարձեալ № 200 Ձ-րն իր բովանդակութեամբ ևս, Խորենացի և Եղիշէ, մօտենում է էջմիածնի qrs Ձ-ներին. որոնք պարունակում են՝ Խորենացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած Բարծումայի մասին (գ Փաւստոսից հատուածներ)։ Այս հիմունքները մեզ բերում են այն եզրակացութեան, որ Վենետկի № 200 Ձ-րից են բերուած ընթերցուածները 1843 թ. տպագրութեան մէջ, իսկ միւս Ձ-րը, № 869, ծառայել է իբրև առաջնորդ բնագրի համար, կամ մեր Վ տառով նշանակած օրինակը № 869-ն է։

Թէ ինչու իրենց ձեռի տակ ունեցած երեք Ձ-ներից ընտրել են № 869, որ 1683—4 թուին է գրուած, և ոչ № 200, որ աւելի հին է, գրուած լինելով 1660 թ., և ոչ № 1156-ը, որի վրայ կայ 1653 թուի յիշատակութիւն ստացողի,—այդ ես բացատրում եմ նրանով, որ № 1156-ը Խ խմբին պատկանելով և № 200-ը opqrs Ձ-ների կարգից լինելով՝ իրենց մէջ ունին բազմաթիւ չիք-եր, այսինքն բաց թողած բառեր և խօսքեր. մինչդեռ Վ=№ 869 Ձ-րը, աւելի մօտ լինելով էջմիածնի n Ձ-րին, աւելի ևս Տ խմբին պատկանող այն Ձ-րին, որից ծագում է հնագոյն l Ձ-րի 1567 թուին նորոգուած մասը՝ չունի այդքան չիք-եր, ուստի և աւելի ընտիր է համարուել։ Ընտրութեան համար գուցէ նշանակութիւն է ունեցել և յիշատակարանը, թէ տիեզերալոյս Վարդան վարդապետն «ետ զայս գ պատմագրաց օրինակն. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով»։

Աւելորդ չի լինիլ, եթէ երկրորդեմ, որ ինչքան էլ ես Վ օրինակը № 869 Ձ-րն եմ համարում՝ բայց այս երկուսը, կարծում եմ, կատարելապէս չպիտի նոյնանան, որովհետև, ինչպէս վերևում (§ 3) դրի՝ ինձ թւում է, թէ 1843 տպագրի մէջ լռելեայն ուղղումներ կան ուրիշ Ձ-ներից։ Օրինակ՝ եր. 72, տ. 14 բնագրում ընդունուած «արտահալածել» ձևն ունին էջմ. Ա խմբի Ձ-ները. Խ խմբի Ձ-ներն ունին «արտալածել», իսկ Տ խմբերինները (nopqrs) ունին «արտահալածէր»։

Որովհետև Վենետկի Վ. օրինակը Տ խմբին է պատկանում՝ պէտք էր սպասել ուրեմն, որ բնագրի մէջ գրուած լինէր «արտահալածէր»․ բայց 1843-ի տպագրութիւնը բնագրում ունի Ա. խմբի ձևը «արտահալածել», իսկ ծանօթութեան մէջ ունի Խ և Տ խմբերի ձևերը՝ «երկու օր արտահալածել, երկու այլ՝ արտահալածէր»․ կը նշանակէ՝ այս բառի համար ընտրութիւն է արուած և իրենց սովորաբար գործածած Ջ-րի ընթերցուածի տեղ դրուած է Ա. խմբի բաղդատութիւնների ընթերցուածը։ Կարելի է բաւական թուով ուրիշ այսպիսի օրինակներ ևս բերել։ Թւում է, թէ այս ընտրութեանն է ակնարկած և 1848 թուի Բազմավէպի մէջ եր. 48. իբրև պատասխան Կարենեանցի 1847 թուին Կովկաս լրագրի մէջ տպուած կարծիքի Խորենացու բնագրի մասին. «իսկ այն գրքերը [այսինքն Խորենացի], որ ընտրութեամբ և բաղդատութեամբ տպուած են, և բաւական վկայեալ օրինակներէ, պէտք է պատկառելի ըլլան կարդացողներուն և Ջ-րի մը մէջ տարբերութիւն մը տեսածնուն պէս՝ չկասկածին, չտարակուսին, չհամարձակին սխալ կոչելու և սրբագրելու, ինչպէս Կովկաս լրագրին մէջ անցեալ տարի բանասէրին մէկը ըրեր էր»։— Ինչպէս էլ լինի՝ ես ամենայն հաւանականութեամբ № 869 Ջ-րը համարում եմ Վ, իսկ № 200-ը՝ վ։ Այս կարծիքս վերջնականօրէն պիտի հաստատէ ի հարկէ միայն այս Ջ-ների բաղդատութիւնը, որոնցից ես ոչ մի ընթերցուած չունիմ։—Գանք մնացած երկու Ջ-րին։

1843 թուից յետոյ ձեռք բերուած երկու Ջ-ներից ընթերցուածներ չունինք, այլ միայն համառօտ նկարագիր (տ. վերը § 36)։ Դրանք երկուսն էլ ունին Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը, ուստի չեն կարող Ա խմբին պատկանել, այլ միայն Տ և Խ խմբերից մէկին։ Դրանցից մէկը, № 1530 Ջ-րն, իր բովանդակութեամբ (Խորենացի, Եղիշէ, Թովմայից հատուած) նոյնանում է Էջմիածնի Տ խմբին պատկանող ց Ջ-րի հետ. բացի այդ՝ այս վերջինը չունի ցանկեր։ Գ. գրքի ցանկը, (հաւանօրէն և միւս գրքերինը), չունի նաև Վենետկի Ջ-րը։ Այս երկու հիմունքով այդ № 1530 Ջ-րը, կարծում եմ, պատկանում է Տ խմբին և իր ընթերցուածներով պիտի միանայ Էջմիածնի ց Ջ-րի հետ։ Վենետկի միւս Ջ-րը սակայն, № 1023, պիտի պատկանի Խ խմբին. միակ ընթերցուածը, որ ունինք այդ Ջ-րից, է Ը գլխի վերնագիրը—«Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Արշակայ Մարաց թագաւորին»․ Էջմիածնի կ¹ Ջ-րը նոյն տեղում ունի թէ բնագրում և թէ ցանկում նոյնպէս «Արշ''կայ» ընթերցուածը, մինչդեռ միւս Ջ-ներն ունին Աժդահակայ կամ Աշդահակայ։ Վենետկի № 1023 Ջ-րն այդ ընթերցուածով նոյնանում է ուրեմն կ¹ Ջ-րի հետ, որ Լ-ից է ծագում։ Անշուշտ մի ընթերցուածը քիչ է եզրակացութիւն անելու համար. բայց կարծում եմ թէ ուրիշ ընթերցուածներ կըհաստատեն այս ենթադրութիւնը։

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

39. Խորենացու Ջ-ների դասաւորութեան խնդրով առաջին անգամ զբաղուել է Ադոլֆ Բաումգարտները՝ իր վերևում (§ 16) յիշուած

աշխատութեան մէջ. Նա «հակադրում է Վէնետիկի լաւագոյն (1843) և Ամստերդամի հրատարակութիւնը։ Այս վերջինին դասակից է գնում Կարենեանցի երկրորդ օրինակը և Լայպցիգինը»։ Երկրորդ անգամ նոյն խնդրով զբաղուել է Միքան—Գ. Տ.-Մկրտչեանը (Հայկականք, Վաղարշապատ. 1894. եր. 38 հտն. եր. 69 հտն.)։ Նա Էջմիածնի 17 Զ-ները մի յօդուածի մէջ բաժանում է երկու դասի, երկրորդի մէջ դնելով 6 Զ-իր, իսկ առաջինի մէջ 11 Զ-իր, որ նա վերածում է երեք ստորաբաժանումների։ Յետոյ սակայն մի ուրիշ յօդուածի մէջ, նկատի ունենալով գրեթէ այն բոլոր Զ-ներն ու ընթերցուածները, որոնց մասին մենք վերևում յիշեցինք, և համոզուելով որ առաջին դասի ստորաբաժանումները առանձին առանձին խմբեր են միմեանցից շատ անջատ՝ այդ ստորաբաժանումներն անուանում է Ա. Բ. Գ. իսկ Բ. դասը Դ. խումբ։ Այդ խմբերի պատկերը հետևեալ ձևով է տալիս (նշանակելով մեր ընդունած տառերով).

Ա. խումբ. Ղm և Կ^1 (?).
Բ. խումբ. hgikz.
Գ. խումբ. nsropq.
Դ. խումբ. fcdabetԿ^{2}Լ.

Վէնետիկի 1843 թուի վեց օրինակները դնում է ԱԲԳ խմբերի մէջ, իսկ Եզեանի (մեր y) և Արղնի Զ-ների համար, տվի կազմութեան վրայ հիմնուելով, յայտնում է, թէ կարող են պատկանել ԱԲ խմբերին, բայց ոչ ԳԴ-ին։—

Երրորդ անգամ Խորենացու Զ-ների դասաւորութեամբ զբաղուել է Մ. Աբեղեանը (Հայ ժողովրդական Առասպելները Մ. Խորենացու Պատմութեան մէջ, Վաղարշապատ, 1891. եր. 259—266)։ Նա ձեռի տակ ունենալով Էջմիածնի 18 Զ-ները՝ բաժանում է երկու խմբի. Ա խումբ, որի մէջ մտնում են abcdef Զ-ները, և Տ խումբ, որի մէջ երկու ստորաբաժանում է դնում, մի կողմում ghi, միւս կողմում klmnopqrs։

Այս երկու բաժանումն էլ, հիմնուած լինելով որոշ ընթերցուածների և ոչ Զ-ների ամբողջական համեմատութիւնների վրայ՝ ունին միևնոյն պակասութիւնը, որի պատճառը l Զ-րն է, որի մի մասն nopqrs (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի) Զ-ների հետ է, իսկ միւս մասը՝ abcdef (Տ. Մկրտչեանի Դ խմբի) Զ-ների հետ։ Միւս կողմից՝ արդարև ghi Զ-ները մի երկրորդական փոքրիկ խումբ են կազմում իրենց ընթերցուածներով, բայց դրանք klm Զ-ներից անբաժան են, ծագած լինելով մի ընդհանուր մայր Զ-րից, l-ից։

Նշանակելով l Զ-րի հին մասը, որ Ա խմբի (Տ. Մկրտչեանի Դ խմբի) հետ է, Ղա ձևով, իսկ նոյն Զ-րի նորոգուած մասը, որ Տ խմբի (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի, nopqrs Զ-ների) հետ է, Ղտ ձևով ունենում ենք.

Ա խումբ. abcdeftԼվվԿ^{2}Ղա, ընդ ամենը 12 օր., որոնցից t Ամստ. տպագիրը, վվ Վէնետիկի բաղդատուած երկու տպագիրները, (որոնցից ընթերցուածներ կան 1843-ի տպագրութեան մէջ), Կ^2 Կարենեանցի ընթերցուածները, Ղա Էջմիածնի l Զ-րի հին մասը, վեցը՝ abcdef

Էջմիածնի, մէկը (Լ) Լայպցիգի Ձ-ները։ Իրենց հնութեան կարգով այս օրինակները դասաւորւում են այսպէս. Ղա (հաւանօրէն 14-րդ դարու, 1567-ին նորոգուած). Կ^2 (1671 թ.), e (1675 թ.), b (1674—76 թ.), d (1676 թ.), a (1687 թ.), c (1616-ից յետոյ և 1691-ից առաջ), t (1695-ին տպուած), Լ (1696 թ.). f Ձ-րի գրութեան ժամանակը յայտնի չէ, իսկ Վենետիկի բաղդատութիւնները եղել են մէկը 1303 թ. Ձ-րի վրայ, միւսը կարող է 1671 թ. Ձ-րի վրայ եղած լինել (տ. § 37)։

Տ խումբ. nopqrsՎվվw^1Ղտ, ընդ ամէնը 11 օր., որոնցից w^1 Թոմաս Վանանդեցու ընթերցուածները, Վ. Վենետիկի տպագիրը (հաւանօրէն № 869 Ձ-րը), վ (հաւանօրէն Վենետիկի № 200, որից ընթերցուածներ կան 1843-ի տպագրութեան մէջ), վ (Վենետիկի № 1530 Ձ-րը ենթադրութեամբ, տես § 38), Ղտ Էջմիածնի l Ձ-րի նորոգած մասը, իսկ nopqrs Էջմիածնի միւս Ձ-ները։ Իրենց հնութեան կարգով այս օրինակները դասաւորւում են այսպէս—Ղտ (1567 թ.), q (1641 թ.), վ № 200 (1660 թ.), վ № 1530 (1664 թ.), n (1672 թ.), Վ. № 869 (1683—4 թ.), p (1690 թ.), o (1699 թ.)։ Մնացածների գրութեան ժամանակն անյայտ է։

Մնացած օրինակները ghikmԿ^{1}yՀzvվվ թուով 12, ծագած լինելով Էջմիածնի l Ձ-րից՝ կորցնում են իրենց արժէքը։ Դրանք են՝ Էջմիածնի վեց Ձ-իր, ghikmԿ^1, Եղեանի y Ձ-իր, Աղթամարի Հ Ձ-իր, Պետերբուրգի z Ձ-իր, Վենետիկի օրինակներ՝ վ № 1156, վ № 1023 (ենթադրութեամբ), վ Վենետիկի բաղդատուած տպագիրներից մէկը։

Վերևի թուի վրայ պիտի աւելացնել նաև Էջմիածնի r Ձ-րը, որ, ինչպէս կը տեսնենք, ծագում է Էջմիածնի s Ձ-րից, ուստի նոյնպէս կորցնում է իր արժէքը։

Երկու մեծ խմբերի այս բաժանումն ամփոփելուց յետոյ՝ տեսնենք այժմ ստորաբաժանումներն Ա և Տ խմբերի մէջ, կամ Ձ-ների իրար հետ ունեցած յարաբերութիւնները։

40. Ա խմբի օրինակները՝ շատ ընթերցուածների նոյնութեամբ բաժանւում են երեք երկրորդական փոքրիկ խմբերի. մի ընդհանուր մայր Ձ-րից, որ նշանակենք Ա. տառով, մի կողմում ծագած են abcf Ձ-ները, միւս կողմում՝ Կ^{2}det. սրանց դիմաց Ղա Ձ-իրը մի ուրոյն տեղ է բռնում, չմիանալով առանձնապէս ոչ abcf Ձ-ներին, ոչ Կ^{2}det խմբակցութեան, այլ երբեմն մէկին մօտենալով, երբեմն միւսին։ Այս բաժանման համար իբրև մի յատկանիշ, դրսի Ձ-ների տեղը որոնելու համար, կարելի է առնել հետևեալը։ Առաջին գրքի Ի գլխի (Համեմատութիւն ծննդաբանութեան...) անունների շարքի մէջ abcf Ձ-ները Նորայր անունից յետոյ ունին «Վստամ. Կար» անունը, որ Կ^{2}det Ձ-ների մէջ Հայոց անունների շարքի մէջ չէ, այլ ընկել է Բաղդէացոց անունների շարքի մէջ «Վստասկար, Վատասկար, Ստասկար» ձևերից մէկով, Ղամպառիտէս անունից յետոյ, իսկ t օրինակի մէջ, որովհետև պակասում են Ղամպառիտէս և նախորդ երկու անունները, Սուսառիս անունից առաջ կամ Ամինտէս անունից յետոյ։ Վենետիկի 1843-ի տպագիրը ծանօթութիւն ունի. «Այսպէս [այսինքն Վստասկար] ամենայն օրինակք

Խորենացւոյն որ առ մեզ գտան. այլ Յովհ. կաթ. և Գր. Մագիստրոս յերկուս անուանս որոշեն՝ Վասամ և Կար» (ինչպէս են և մեր abcf-ի մէջ)։ Եթէ ճիշտ է որ Վենետկի օրինակները «Վասամ. Կար» ձևը չունեին, ապա պէտք է ընդունել, որ Ա խմբին պատկանող նրանց երկու օրինակները վվ մտնում են Կ²det խմբակցութեան մէջ (եթէ միայն ի հարկէ բաղդատողները առած լինեին այդ ընթերցուածը. որովհետև այս վվ օրինակները բաղդատուած տպագրիներ են)։ Լա Զ-րի համար չենք կարող վերոյիշեալ «Վասամ. Կար» յատկանիշը բերել, որովհետև Լ Զ-րի մէջ այդ հատուածը Լա չէ, այլ Լտ է, և իբր Տ խմբին պատկանող մաս ունի «Վասակար» ձևով Նորայր անունից յետոյ. բայց Լա-ի համար կարելի է բազմաթիւ ուրիշ ընթերցուածներ առնել, որոնք առանձնայատուկ են միայն Խ խմբի Զ-ների հին մասին, այսինքն Լա-ին. ինչպէս օրինակ՝ եր. 71, տ. 5 «Նոյն պատմագիր ասէ», փոխանակ «ասէ նոյն պատմագիր», եր. 72,2 զուարճանայցէ ևն. (ուրիշ ընթերցուածներ տես § 9)։—Շփոթութիւնից զերծ պահելու համար, այստեղ խսկ պէտք է նկատենք, որ եր. 61, տ. 1 ծանօթութեան մէջ Կ¹ Զ-րի համար «Սասակար» գրուածը վրիպակ է. Կ¹ չունի այդ ընթերցուածը, այլ իբրև Լ Զ-րից ծագող՝ ՏԽ Զ-ների պէս «Վասասկար» ունի հայոց անունների մէջ։

Առաջին խմբակցութեան abcf Զ-ներից ab Զ-ներն իրար շատ մօտ են. բացի դրանց բովանդակութեան նմանութիւնից (տես §§ 10 և 11) և բազմաթիւ ընթերցուածների նոյնութիւնից՝ Ա գրքի վերևում յիշուած (Ի) գլխի անունների շարքի նկարագիրն էլ նոյն է (տես այս Հրատարակութեան եր. 58). կարելի է մատնացոյց անել և այսպիսի ընդհանուր սխալներ, ինչպէս՝ դժուարամուտ սամանս (տ. եր. 54, տ. 3)։ Դրանք այնքան մօտիկ են, որ նոյն-իսկ կարելի է կարծել, որ ժամանակով նորը՝ a Զ-րը ժամանակով հնից՝ b-ից օրինակուած լինի։ Բայց քանի որ այս կարծիքը հաստատող բացայայտ հիմք չկայ՝ ես այս երկու Զ-երը կից և զոյգ եմ դնում։

Այս ab Զ-ներին մօտենում է ընթերցուածներով c Զ-իրը, որ վերոյիշեալ (Ի) գլխի անունների շարքից կարգով արտագրած ունի նախ ab-ի առաջին խորանը, յետոյ երկրորդը ևն (տես եր. 58). դրանից է առաջանում անունների այն խառնաշփոթութիւնը, որ կայ c-ի մէջ։ Դրանից զատ՝ ընթերցուածների նոյնութեան հետ կարելի է ցոյց տալ և այսպիսի ընդհանուր սխալներ, ինչպէս՝ զողկիանու (տ. եր. 46, տ. 11ծ.)։ Այս նկատի ունենալով՝ կարելի էր կարծել, թէ c Զ-րը b-ից կամ a-ից, կամ դրանց հետ միասին մի ընդհանուր x մայր Զ-րից ծագած լինի։ Բայց միւս կողմից այս նոտրագիր c Զ-րին մօտենում է առանձին ընթերցուածներով նոտրագիր f Զ-րը. երկուսի մէջ էլ Գ. գրքի վերջին գլուխը (Ողբը) պակաս է. և որովհետև վերոյիշեալ անունների շարքի գրութիւնն այս երկու Զ-ների մէջ այնպիսի է, որ ոչ c Զ-րն f-ից կարող էր ծագել և ոչ f-ը c-ից՝ ուստի պէտք է ընդունել, որ դրանք ծագում են մի այնպիսի x Զ-րից, որ ab Զ-ների հետ մի ընդհանուր մայր ունի։

Երկրորդ խմբակցութեան Կ²detվվ Զ-ներից էջմիածնի de Զ-ները

նոյնանում են բազմաթիւ ընթերցուածներով (տես օրինակ՝ եր. 79, տ. 15, միայն Հ, փոխանակ հանանէ). վերոյիշեալ (Ի) գլխի անունների նկարագիրն եւս դրանց մէջ բոլորովին նոյն է (տես եր. 59)։ Կարեւոր նկարագիրն նեանցի նկարագրած Կ^2 Զ-րի անունների նկարագրի մասին ոչինչ չգիտենք, բայց ընթերցուածներով այս Զ-րը այնքան նոյնանում է de Զ-ների հետ, որ նոյն-իսկ կարելի է, թէ վերջիններս Կ^2-ից ծագած լինին։ Ամստերդամի տպագիրը, t, անունների նկարագրով մօտենում է de-ին, բայց բոլորովին նոյն չէ. ընթերցուածներով եւս այս t օրինակը թէպէտ յաճախ միանում է Կ^{2}de Զ-ների հետ, բայց շատ անգամ և անջատւում է նրանցից. այսպէս օրինակ՝ եր. 11, տ. 12 «երգարանաց բանաւորաց» բառերի փոխանակ abcf Զ-ներն ունին՝ «արագ արանց բանաւորաց», Կ^{2}de ունին՝ «առանց բանաւորաց», իսկ t օրինակն ունի ուղիղ ձեւով «երգարանաց բանաւորաց»։ Թոմա Վանանդեցին կարող չէ ուղղած լինել ուրիշ Զ-րի վրայ, քանի որ նա, ինչպէս յայտնել է, միայն մի Զ-իր է ունեցել ձեռքի տակ։ Այսպիսի տարբերութիւններով կամ ընթերցուածների նոյնութեամբ Կ^{2}det օրինակները, որոնք մի ընդհանուր մայր ունին, բաժանւում են երկու տեսակի. մի կողմում են Կ^{2}de Զ-ները, միւս կողմում է t։ Այս չորս Զ-րի ընդհանուր մայրն է Լամբրոնացու օրինակը, որից 1671 թ. Մովսէս վարդապետն արտագրել է տալիս Կ^2. բայց, ինչպէս երեւում է, նա ուրիշ օրինակներ եւս արտագրել տուած պիտի լինի. «զոր ընտրեալ մեր՝ օրինակել տուաք ուրումն գրչի, և սրբագրեցաք ըստ կարի մերում, սակս առ ուրեք ուրեք տարածանելոյ»։ Նրա մահից յետոյ, նրա «պաշտելի» Մեսրովբը գնում է նրա Կ^2 Զ-րը և «յետ սուղ ինչ ժամանակաց», 1694 թուին, նուիրում է Թոմայ առաքելոյ վանքին։ Այս պատմութիւնից պէտք է կարծել, թէ Կ^2 Զ-րը օրինակել տուող Մովսէսը Գողթնում է ապրել։ Հաւանական է կարծել, որ Թոմա Վանանդեցին իր հայրենիքում գտնուած Զ-ներից մէկը կամ դրանցից օրինակուած Զ-իր է տանում Ամստերդամ 1695 թ. տպագրելու համար, և դրանից է առաջանում Կ^2 և t Զ-ների ազգակցութիւնը և այս երկուսի մէջ եղած նոյն ոտանաւորը (տ. §§ 1 և 7)։

Այս երկրորդ խմբակցութեան են պատկանում և վվ օրինակները, Վենետիկի երկու բաղդատած տպագիրները. բայց քանի որ բոլոր ընթերցուածները չեն բերուած 1843-ի տպագրութեան մէջ՝ չենք կարող ասել, թէ արդեօք դրանք Կ^{2}def Զ-ների՞ հետ են, թէ՞ t Զ-րի հետ։ Դրանցից մէկի համար միայն կարելի է ասել, որ t-ի հետ լինի. եր. 64, տ. 3, cf Զ-ներն ունին՝ «և թէ ուստի»․ Տ𝔚abde ունին՝ «և եթուստ»․ Վենետիկի 1881 թուի տպագիրն (x) ուղղած է՝ «և եթ ուստոյ»։ Այս վերջին ընթերցուածը՝ մեզ յայտնի օրինակներից ունի միայն t-ն (որ նոյն է և w)։ Սրա հետ նոյնանում է ուրեմն և մի վ, որի վրայ ուղղուած է x-ը։

Լ=Լայպցիգի Զ-իրը միայն Ա. Բաումգարտների վկայութիւնից գիտենք, որ t օրինակի տեսակից, այսինքն մեր Ա. խմբի մէջ է. բայց թէ ո՛ր Զ-ներին առանձնապէս մօտ է՝ չգիտենք։ Լվվ պայմանական ձեւով, ուստի և փակագծի մէջ, t օրինակի հետ դնելով՝ մենք ստանում ենք Ա. խմբի Զ-ների ազգակցութեան հետեւեալ յարաբերութիւնը.

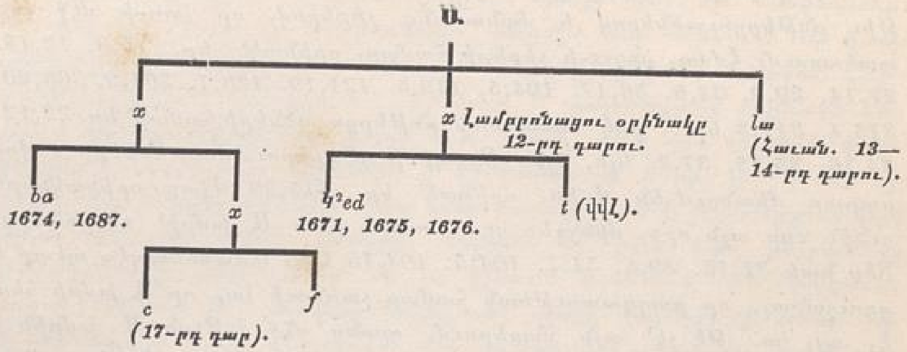

41. Տ խմբի օրինակներից Վենետկի տպագիրը (Վ) էջմիածնի lտnopqrs Ձ-ների դիմաց ունի մի առանձնութիւն։ Ա. գրքի (Ի) գլխի անունների գրութեան մէջ ես Վ և lտnopqrs տարբերւում են միմեանցից։ Վ-ի մէջ այս անունները գրուած են երեք սիւնակներով չորս մասի բաժանած, չորս անգամ տպագրուած լինելով «Երրայեցւոց», «Բադ-դէացւոց» և «Հայոց» վերնագիրները. իսկ անունների ծանօթութիւն-ները գրուած են երեք շարքերի տակին՝ աստղանիշերով ցոյց տալով, թէ որ անուան են վերաբերում։ Այս նկարագիրը բոլորովին տարբեր է lտnopqrs Ձ-ների նկարագրից (տես եր. 61)։ Դրսի Ձ-ների՝ Վ օրինակին թէ lտnopqrs խմբակցութեան պատկանելը որոշելու համար, կարելի է է միջի այլոց առնել հետևեալը. Վ-ն Բ գրքի Ը գլխի վերնագրի հետ միասին ունի նոյն գլխի սկզբում «Երկրորդ թագաւորութեան լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց եղելոյ թագաւորի», որը չկայ lտnopqrs Ձ-ների մէջ։ Այս պակասը չեմ կարծում թէ տպագրողներն ուղղած լինին Վ-ի մէջ (տ. § 37)։ Կան lտnopqrs Ձ-ների մէջ ուրիշ պակասներ ևս, որ Վ-ի մէջ չեն պակասում, այլ կան ըստ Ա. խմբի, ինչպէս եր. 17, տ. 13. եր. 27,10. 113,14 (n լուսանցքում աւելացրած ըստ Ա.-ի). 121,16։ Սրանց հետ միասին բազմաթիւ ընթերցուածներով էլ Վ օրինակը անջատուելով lտnopqrs Ձ-ներից միանում է Ա. խմբին։ Համա. եր. 10,1. 17,17. 21,4. 30,16. 30,19 (n ուղղած ըստ Ա.-ի). 31,4. 45,3. 46,14. 48,18. 53,3. 55,20. 101,5. 118,11. 122,14. 123,1. 308,7. 316,2. 319,7. 321,8 (ԱՎ գտեալ, lտnopqrs եկեալ, փխ գտեալ)։ Կան ի հարկէ նաև որոշ թուով ընթերցուածներ, որոնց մէջ Վ օրինակը միւս բոլորից տարբերւում է. դրանք մի Ձ-րի առանձնայատկութիւններ են։ Այսպէս օրինակ՝ Ա. խումբն ունի եր 309,6. «ի Թուղաս (կամ Թուլաս) կղզի ովկիանու», Վ օրինակն ունի «ի Թուղիս կղզի ովկիանու», իսկ lտnopqrs ունին «ի Թուղաս (կամ Թուլաս, Թողաս) կղզի ուղկիանու»։ (Սրանցից սակայն n Ձ-րը նախապէս ունեցած է ուղկիանու, յետոյ ուղղած է ո վկիանու, իսկ o Ձ-րն ունի ո կիանու)։ Դարձեալ՝ Վ օրի-նակը եր. 327,8 ունի՝ «գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ւ», մինչդեռ միւս բոլորը չունին՝ «Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ւ», (m Ձ-րն այստեղ վրիպակով է Վ-ի հետ գրուած. տես վերջը վրիպակները)։

էջմիածնի Զ-ներից opqrs բաժանւում են Լտռ Զ-ներից բազմա-
թիւ ընթերցուածներով և մանաւանդ չիքերով, որ Լտռ-ի մէջ չեն
պակասում. Հմմտ. opqrs-ի չիքերի համար, օրինակ՝ եր. 10,8. 12,15.
27,14. 29,9. 33,6. 56,17. 104,5. 119,6. 121,19. 128,1. 301,9. 308,20.
315,4. 317,3 ևլն. իսկ համանման ընթերցուածների համար՝ եր. 22,12.
34,16. 35,15. 37,2. ևլն, ևլն։ Այսպիսի դէպքերում Լտռ Զ-ները սովո-
րաբար միանում են Վ-ին. օրինակ՝ եր. 315,20 Վլտռ օրինակներն
ունին «որ այն օր», մինչդեռ opqrs ունին ըստ Ա. խմբի՝ «ուրանօր»։
Տես նաև 31,15. 39,8. 51,7. 104,5. 104,15 ևլն։ Առանձնապէս պէտք է
զգուշանալ, որ բաղդատութեան համար չառնուի Լա, որ Ա. խմբի հետ
է, այլ Լտ. թէ չէ՝ այն մասերում, որոնց մէջ l Զ-րն Ա. խմբին է
պատկանում, կան բազմաթիւ չիքեր, որոնց մէջ nopqrs Զ-ները միա-
նում են, ինչպէս՝ եր. 232,7. 258,9. 281,2. 293,5. 332,19. բազմաթիւ
չիքեր էլ կան, որոնց մէջ n Զ-րն ուղղած է լուսանցքում, ըստ Ю խմբի.
ինչպէս՝ 113,14 (ուր Վլա կայ, Աnopqrs չիք. n աւելացրած լուսանց.).
213,16. 76,17. 85,10. 88,11. 88,15. 138,4. 218,12. 218,18. 232,18.
246,21. 162,5 ևլն։ Կան ընթերցուածներ ևս, որոնց մէջ nopqrs
միանում են, յաճախ n Զ-րն ուղղած ըստ Ю-ի. ինչպէս՝ 77,2. 74,9.
74,10. 178,14. 215,2 ևլն։ Այս բոլոր դէպքերի մէջ Լտ Զ-րի համար
ոչինչ չենք կարող ասել, որովհետև այս մասերում Լա է. բայց
Վ օրինակը տարբերւում է nopqrs Զ-ներից և միանում է դարձեալ
Ա. խմբի հետ։ Անշուշտ Վ-ի տպագրողները չեն ուղղել այդ ամենը, այլ
յաճախ իբրև առաջնորդ ծառայող Զ-րի մէջ այդպէս է եղել։

Վերևում գրածից պարզ երևում է, որ Վլտռ օրինակների դիմաց
opqrs Զ-ները մի առանձին խումբ են կազմում։ Բայց ի՞նչ յարաբերու-
թիւն կայ Վլտռ օրինակների մէջ։ Սրանցից Լտռ Զ-ները իրենց ընթեր-
ցուածներով մի կողմից իրար մօտ են (Հմմտ. բացի վերևում գրածներից,
56,17. 64,1. 308,11. 258,4. 39,3. 80,10. 88,1. 51,7), միւս կողմից
opqrs Զ-ներին. ուստի պէտք է կարծել, որ դրանք ծագում են մի x
Զ-րից՝ մի կողմում Լտռ, միւս կողմում՝ opqrs. բայց վերջինները ոչ
անմիջապէս, որովհետև բազմաթիւ չիքերը, որ opqrs-ի մէջ կան՝ ծագում
են անշուշտ մի երկրորդական մայր Զ-րից։ Այպ տեսանք, որ Վ օրինակն
անջատւում է այս եօթը Զ-ներից. պէտք է ընդունել ուրեմն, որ այս
Տ խմբի մի ընդհանուր մայր Զ-րից ծագում են մի կողմում Վ օրինակը,
միւս կողմում Լտռopqrs Զ-ների ընդհանուր մայրը, հետևեալ պատկերով.

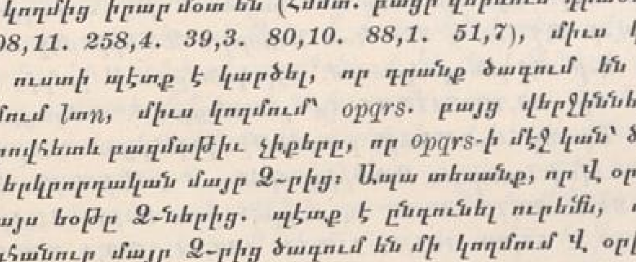

Այս է բնական բացատրութիւնը. բայց կայ մի հանգամանք։ Վ օրինակի (Ձ-իր № 869) մայրը, ինչպէս մեր ունեցած մի կտոր յիշատակարանից երեւում է՝ տուել է Բաղիշեցի յայտնի Վարդան վարդապետը, այն էլ սրբագրած. «Որ դայս Գ պատմագրաց օրինակն ետ. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով» (տ. § 36)։ Արդ այս Վարդան վարդապետի սեպհական օրինակն է Էջմիածնի n Ձ-րը (տ. § 18), որ իսկապէս, ինչպէս տեսանք՝ շատ տեղ սրբագրուած է լուսանցքում կամ վրան ըստ Ա. խմբի Ձ-ների, երբեմն էլ ըստ Լ-ի. ինչքան էլ թուականները յարմարւում են (n գրուած է 1672 թուին Բաղէշում, իսկ Վ 1683—4 թ. դարձեալ Բաղէշում), բայց կարելի չէ ասել, որ Վ օրինակը n Ձ-րից է ծագում. այս հնարաւոր է ընդունել միայն այն ժամանակ, երբ № 869 Ձ-րի համեմատութիւնը ցոյց կըտայ, որ այդ Ձ-րը միանում է Լտn-ին, և տարբերութիւնները միայն տպագրութեան ժամանակ կատարած ուղղումներ են Ա. խմբի ընթերցուածներով։ Հակառակ դէպքում պէտք է ընդունել, որ Վարդան վարդապետը ոչ թէ իր n Ձ-րն է տուել արտագրելու, այլ սրա ազգակից կամ սրանից արտագրած մի ուրիշ Ձ-իր, որ աւելի շատ է ուղղուած եղել Ա.-ի վրայ, քան n Ձ-իրը։

Անցնենք opqrs փոքրիկ խմբին։ Այս Ձ-ներից pqrs բազմաթիւ ընթերցուածներով և չիքերով միանում են ընդդէմ o Ձ-րի. (համտ. եր. 12,16. 15,15. 28,17. 36,8. 36,13. 37,7. 91,4. 108,11. 122,5. 298,13. 295,8. 300,11. 304,3 ևլն)։ Այս pqrs Ձ-ների հետ են և Վենետիկի մի վ Ձ-րը, ինչպէս տեսանք վերեւում (§ 38), և w^1, այսինքն Թոմաս Վանանդեցու բաղդատութիւնները։ Համտ. վpqrs-ի համար բացի վերեւում դրածներից նաև եր. 117,20. 121,16. 123,12. 345,14. 104,18. 39,1. 65,1 ևլն. իսկ w^1pqrs-ի համար՝ եր. 46,9. 64,1. 103,15. 344,9. 345,3. 78,5 ևլն։ Այս երկու փոքրիկ խմբերը, o և pqrs արտաքուստ զանազանւում են նրանով, որ o Ձ-րն ունի երեք գրքի ցանկերը գրքերի սկիզբներում, մինչդեռ pqrs ոչ մի գրքի ցանկ չունեն. կընշանակէ o Ձ-րը ծագում է մի x ձեռագրից որ ցանկերն ունի. իսկ pqrs (դրանց հետ նաև վw^1), որ ցանկեր չունեն՝ չեն կարող ծագել անմիջապէս այդ x Ձ-րից, այլ սրանից ծագող մի Ձ-րից, որ ցանկերը չի արտագրած։

Այս վերջին չորս pqrs Ձ-ներից pq Ձ-ներն երբեմն իրենց ընթերցուածներով մօտենում են o Ձ-րին, երբեմն նոյն-իսկ n Ձ-րին։ Արտաքուստ ևս այս երկու pq Ձ-ները տարբերում են rs Ձ-ներից, իսկապէս s-ից, որովհետև, ինչպէս կըտեսնենք՝ r Ձ-իրը ծագում է s-ից. Ա. գրքի (Ի) գլխի անուններ գրութեամբ pq Ձ-ները կատարելապէս նման են թէ միմեանց և թէ no Ձ-ներին. իսկ rs Ձ-ները, նման լինելով իրարու՝ մի փոքր տարբերւում են pq-ից. այն է՝ մինչ rs-ի մէջ «Սա օգնական Պրիամու» ևլն ծանօթութիւնը «Գոռակ—Սկայորդի» սիւնակի տակին ունին գրած, pq Ձ-ները, no-ի հետ, նոյն ծանօթութիւնը նոյն սիւնակի կողքին ունին գրած առանձին սիւնակի մէջ։ Բացի այդ՝ «Արայ—Վստասկար» սիւնակի վերջին անունը՝ Վստասկար՝ չկայ rs-ի մէջ, մինչդեռ pq Ձ-ները նոյնն ունին։ p Ձ-րի գրիչն իրեն անուանում է «սրբագրող». «յոյժ աշխատ եղաք ի սրբագրելն, զի յոյժ էր սխալ»։

Սխալներ ասելով պէտք է հասկանալ տառասխալները, որ և միայն կարող է ուղղած լինել p-ի գրիչը. qs Ձ-ների գրիչներն ևս հարկաւ ուղղած են տառասխալները, բայց և այնպէս այս երկու Ձ-րի մէջ մնում է դեռ մի այսպիսի ընդհանուր սխալ—«ի բռքուէ», փոխանակ «ի փոքուէ» (եր. 65, տ. 7), որ անշուշտ ծագում է այն Ձ-րից, որից ծագում են pqs: Կըլինին այս Ձ-ների մէջ այսպիսի ուրիշ ընդհանուր սխալներ ևս. բայց մենք համեմատութեան ժամանակ այսպիսի սխալները, որ բնորոշ են Ձ-ների խմբակցութիւնները որոշելու համար, ընդհանրապէս չենք առած: Սակայն այս երեք pqs Ձ-ներից ոչ մէկը այնպէս չի մօտենում միւսին, որ իրար աւելի մօտիկ ազգակից դրուին. qs (qrs) խմբակցութեան չափ կարելի է ասել կան նաև ps (prs) և pq խմբակցութիւններ. ուստի, քանի որ pq Ձ-ների դիմաց միայն մի s Ձ-րն է մնում, պէտք է այս s Ձ-րը հաւասար դնել pq Ձ-ներին և նրա տարբերութիւնները pq-ից՝ համարել եզակի ձեռագրական տարբերութիւններ:

Վերևում ասացի՝ r Ձ-իրը ծագում է s Ձ-րից: Այս երկու անթուական Ձ-ները, որոնք բովանդակութեամբ նոյն են (Խորենացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած) բազմաթիւ մանր ընթերցուածներով բոլորովին նոյնանում են. բայց կան և հիմունքներ, որոնք ցոյց են տալիս, որ r Ձ-իրն արտագրած է անմիջապէս s-ից: Այսպէս օրինակ՝ եր. 53,17 «և անթիւ բազմութիւն մարդկան» բառերը s-ի մէջ անընթեռնլի են. r-ի մէջ նոյն բառերը չկան, բայց տեղ է թողած: Եր. 149,4 s-ի մէջ «զօրինակ զայս» բառերից՝ «զայս», տողի վերջում տեղ չլինելով, գրած է ներքևի վերնագրի վերջում, մի գծով բաժանած սրանից. r Ձ-րի գրիչը չհասկանալով s-ի գրչի արածը, «զայս» բառն անտեղի տարած է վերնագրից ներքև և հեռու անկախ գրած: Եր. 163,18 s-ի մէջ քերած է «զմարդ» բառի վերջի դ տառը. իսկ r Ձ-րն ունի «զմար» կէս:

42. Ներքևում դնում ենք բոլոր օրինակների յարաբերութիւնը մի պատկերով*), քանի որ այսպիսի պատկերներով աւելի պարզ են հասկացւում յարաբերութիւնները, քան բացատրութիւններով:

Այս խմբակցութիւնների համար սակայն պէտք է նկատել. 1) Անյայտ (x) Ձ-ներից կարող են ուրիշ անյայտ Ձ-ներ ևս ծագած լինել և ապա նոր սրանցից՝ յայտնիները. 2) Փակագծում առնուած օրինակների երկրորդական խմբակցութիւնները որոշուած են Ձ-ների բովանդակութեամբ և մի-երկու ընթերցուածի հիման վրայ. դրանցից մի վ և Լ օրինակները դրուած են պայմանական ձևով. 3) Վ օրինակի տեղը կարող է Նոր Ձ-րի հետ լինել, եթէ 1843-ի տպագրողներն իրենք ուղղած լինեին Ա. խմբի վրայ՝ և ոչ թէ Բաղիշեցի Վարդան վարդապետը. 4) Այս կամ այն Ձ-րը որոշ տեղերում հեռանում է իր խմբակցութիւնից, միանալով ուրիշ խմբակցութեան հետ. այդ կամ պատահական պիտի համարել, կամ այն պատճառով, որ Ձ-ները երբեմն սրբագրւում են ուրիշ Ձ-ների վրայ, կամ թէ արտագրւում են մասամբ մի օրինա-

*) Տես եր. ԼԹ.

Ա. եւ Տ խմբերի Մայր օրինակ.

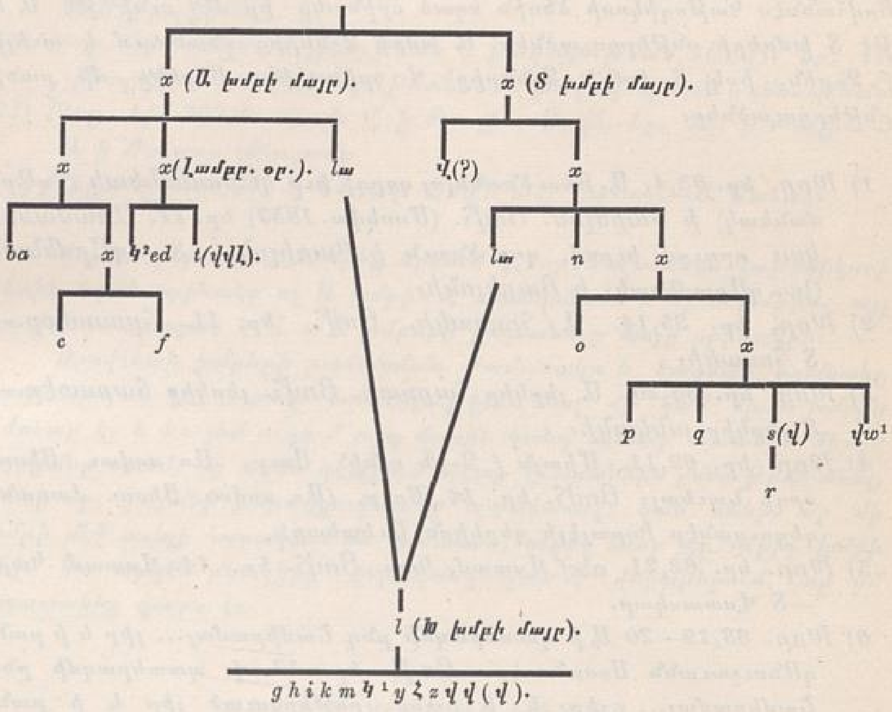

կից, մասամբ մի ուրիշից. այսպիսի դէպքեր կան մեզ յայտնի Ձ-ների մէջ. նոյնը պէտք է ենթադրել և անյայտ (x) Ձ-ների համար, որոնք իբրև մայր են ծառայել:

43. Թէ ինչպէս է եղել, որ Խորենացու Ձ-ները երկու այսպիսի որոշ խմբերի են բաժանուել՝ այդ դժուար է որոշել: Հաւանական է կարծել, որ այդ բաժանումն եղել է ոչ թէ գիտակցական սրբագրութեան կամ ուղղման պատճառով, այլ բնական ճանապարհով: Ժամանակի ընթացքում հետզհետէ ամեն օրինակութիւն մի նոր փոփոխութիւն պիտի մտցնէր բնագրի մէջ, և առաջ պիտի գային զանազան խմբակցութիւններ, մէկը միւսից տարբեր օրինակներ: Ենթադրենք որ եղել է ժամանակ, որ այդ կերպարանափոխուած և իրարուց հեռացած օրինակներից մնացած լինէին միայն երկուսը, և նոր օրինակութիւններն այս երկուսից կատարուէին. այն ժամանակ բնականաբար երկու էլ խումբ պիտի կազմուէր: Ապագայում կարող են գուցէ ուրիշ Ձ-ներ էլ երևան գալ, որոնք ոչ Ա. և ոչ Տ խմբին պատկանելիս լինեն, այլ մի նոր երրորդ խումբ կազմեն: Սակայն մեզ յայտնի Ձ-ները վերևի ենթադրութեանն են տանում:

Թէ երբ են առաջ եկել այս երկու մեծ խմբերը՝ այդ այժմ դժուար է որոշել հին Ձ-ներ չլինելու պատճառով: Հնագոյն Ձ-րի,

էջմ. № 249, հին մասը (Նա), Ա խմբին է պատկանում. Համբրոնացու օրինակն ևս Ա խմբին է պատկանած եղել. բայց հարկաւ կարող են դրանց հետ միաժամանակ նաև Տ խմբի օրինակներ եղած լինել։ Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռին եղած օրինակը իր մէջ ունի թէ Ա և թէ Տ խմբերի ընթերցուածներ. Ա խմբի Զ-ներից մօտենում է աւելի f Զ-րին, իսկ Տ խմբի Զ-ներից՝ Վ օրինակին։ Բերենք մի քանի ընթերցուածներ։

1) Խոր. եր. 33,4. Ա. Յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ (f զԱրմանեակ) ի Բաբելոն. Յովհ. (Մոսկվա. 1853) եր. 11. Արամանեկաւ որդւով իւրով, զոր ծնաւն ի Բաբիլոն.— Տ ...զԱրմենակ (Նօ զԱրամենակ) ի Բաբելոնի։
2) Խոր. եր. 35,14. Ա հրոսակի. Յովհ. եր. 11. հրոսակօք.— Տ հոսակի։
3) Խոր. եր. 36,20. Ա յերկիր հարստի. Յովհ. յերկիր հարստէր.— Տ յերկիր անկանի։
4) Խոր. եր. 62,11. Միայն f Զ-րն ունի՝ Սուր. Առ սովաւ Յեսու որդի Նաւեայ։ Յովհ. եր. 14. Սուր. (Առ սովաւ Յեսու ժառանգեցուցանէր Իսրայէլի զերկիրն Աւետեաց)։
5) Խոր. եր. 62,21. abcf Վստամ. Կար. Յովհ. եր. 14. Վստամ. Կար. —Տ Վստասկար.
6) Խոր. 63,19—20 Ա ի պատերազմի ընդ Շամիրամայ... յիր և ի բան՝ զԱնուշաւանն Սօսանուէր. Յովհ. եր. 13. ի պատերազմի ընդ Շամիրամայ... յիր և ի բանս (ընթերցուած յիր և ի բան) զԱնուշաւանն Սօսանուէր.— Տ ընդ Շամիրամայ ի պատերազմի... յիր և ի բան զԱնուշաւանն որ Սօս անուանիւր։
7) Խոր. եր. 71,13. Ա հնազանդեալ նուաճեաց. Յովհ. եր. 15 հնազանդեալ նուաճէր։—Վռ նուաճեալ հնազանդէր. (opqrs չիք հնազանդէր)։
8) Խոր. 71,14. abde ի հինն, cf ի հին. Յովհ. 15 ի հինն. — Տ ի հինսն։
9) Խոր. 73,5. Ա մարդկութեանս. Յովհ. եր. 15. մարդկութեանս.— Տ մարդկութեան։
10) Խոր. եր. 86,9. Ա Վահունիք. Յովհ. 15. Վահունիք.—Տ Վահնունիք։
11) Խոր. եր. 34,21. Տ հեղեալ. Յովհ. 11. հեղեալ.—Ա հեղեղեալ։
12) Խոր. եր. 38,3. Տ որդւոյ իւրոյ. Յովհ. եր. 11. որդւոյ իւրոյ.— Ա որդւոյ իւրում։
13) Խոր. եր. 41,2. Տ գնաց զմիւս լերամբն արևելեան հիւսիսոյ. Յովհ. 12. գնացեալ զլերամբն արևելեայ հիւսիսոյ.—Ա գնաց զմիւս կողմամբ արևելից հիւսիսոյ։
14) Խոր. եր. 41,19. Տ Գեղամի. Յովհ. եր. 12. Գեղամի.—Ա Գեղամէ։
15) Խոր. եր. 65,14. Տ ձև և շուք. Յովհ. եր. 14. ձև և շուք.— Տ շուք և ձև։
16) Խոր. եր. 73,9. Տ զնուաստսն. Յովհ. եր 77. զնուաստագոյնսն.— Ա զաւրուկսն։

17) Խոր. 85,14. Տ զԿիւրոս. Ցովհ. եր. 77,15. զԿիւրոս.—Ա. Կիւրոս։
18) Խոր. 86,12. Տ Վան. Ցովհ. 14. Վան.—Ա. Վահան։
19) Խոր. եր. 112,16. Տ Մուրացան. Ցովհ. եր. 17. Մուրացան.—Ա. Մուրացեան։
20) Խոր. եր. 118,9. Տ շինութեան և խաղաղութեան. Ցովհ. եր. 17. շինողութեան և խաղաղութեան.—Ա. խաղաղութեան և շինութեան։
21) Խոր. եր. 309,6. միայն Վ ի Թուղիս. Ցովհ. եր. 31. ի Թուլիս.—Ա. ի Թուղաս (Թուլաս)։
22) Խոր. եր. 306,18. Տ Շահակ. Ցովհ. 31. Շահակ.—Ա. Սահակ։

Բերած ընթերցուածներից երեւում է, որ Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռին եղած օրինակը ոչ Ա. խմբին է պատկանում և ոչ Տ խմբին. այլ դա հաւասարապաս է Ա. և Տ խմբերի ընդհանուր մայր օրինակին։

Որովհետև խմբերի բաժանման ժամանակը և ծագման եղանակը բացատրուած չէ՝ ուստի առաւելութիւն տալ մի կամ միւս խմբին դժուար է, և ես չեմ ուզում այդ մասին կանգ առնել այստեղ. միայն այսքանը ասեմ, որ ամեն դէպքում պէտք է առանձին քննութիւն անել, քանի որ, յայտնի խմբակցութեանց պատճառով, կան ձևեր, որ մի խմբի մէջ աւելի հարազատ են պահուած, ուրիշ ձևեր էլ ուրիշ խմբի մէջ։ Դա արդէն բնագիրը վերականգնելուն է վերաբերում, որ իմ նպատակից դուրս է։

ՈՒՐԻՇ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

44. Բացի վերևում յիշուած օրինակներից՝ կան զանազան տեղերում Խորենացու Պատմութեան ուրիշ Ձ-ներ էլ։ Ներքևում կըդնենք մեզ յայտնիները։

1. Էնայի համալսարանի գրադարանի Ձ-իր. «բաղկացած է 180 քառածալ թերթերից. չունի յիշատակարան. նոյն-իսկ առաջին երեսից սկսում է բովանդակութեան ցանկը. վերջից պակասում է Գ. գրքի ԿԸ գլուխը (Ողբը) ամբողջովին և ԿԷ գլխի վերջին հատուածը։ Վերջին երեսի վերջին տողն է «... զի զայլ տեսլեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդականս»։ Ձ-րը գրուած է բոլորագիր տառերով և սև թանաքով մագաղաթի վրայ. գլուխներն ու սկզբի տառերը գրուած են կարմիր թանաքով։ Ձ-իրը լաւ է պահպանուած, բացի առաջի 2-3 թերթերից, որոնք կեղտոտ են, սակայն կարդացւում են. ունի տախտակից շինած կաշեպատ կարմիր կազմ։ Ձ-րը յիշատակարան չունենալով՝ յայտնի չէ ով և երբ է օրինակել. սակայն բազմաթիւ տառասխալները ցոյց են տալիս, որ անհմուտ ձեռքի գործ է։ Ձ-րը Էնայի համալսարանին նուիրել է պրոֆ. Կօխ, որ ինչպէս երևում է՝ ձեռք է բերել Հայաստանում ճանապարհորդելիս»։ (Իս. Յարութիւնեան, Հայոց Գիրը, Թիֆլիս, 1892. եր. 10. 185)։ Միակ ընթերցուածը որ ունինք Ձ-րից (բերած նոյն տեղում Յարութիւնեանից) է հետևեալ հատուածը. եր. 325 տ. 12. «Վասն որոյ մատուցեալ ումն առ արքայն հարէլ անուն կոչեցեալ»։ Այս

ընթերցուածը սակայն այնպէս բնորոշ է, որ միայն սրանով իմացւում է, որ այս Ձ-րը պատկանում է Ա խմբին. որովհետև ՏԽ խմբերն ունեն «Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն [Խ առ արքայ] քահանայի ուրումն [Վl որումն] հարել [Խ հարեղ] անուն կոչեցեալ»։ Գ. գրքի վերջին գլխի պակասով մօտենում է Էջմիածնի cf Ձ-ներին։

2. Տիւբինգենի համալսարանի գրադարանի Ձ-ր. № 67. «առանց Ա գրքի վերնագրի. Մնացածում էապէս նոյնը ինչ որ Վենետիկի 1865 թուի. (նոյն և 1843 թ.) Խորենացին»։ Այս Ձ-րը Աւետիք Էնֆիաճեանցից, հարիւրից աւելի Ձ-ների հետ, գնած է համալսարանը։ (*System.—Alph. Hauptkatalog der Königl. Universitätsbibl. zu Tübingen. XIII. Verzeichniss der armen. Handschr. von Franz N. Finck und L. Gjandschezian, Tübingen 1907. № 67*)։

3. Մի Ձ-ր Գիւտ քահանայ Աղանեանի մօտ. (տես Միաբան Գ. Տ.-Մկրտչ. Հայկականք եր. 92)։ Ես անձամբ Տ. Գիւտից լսած եմ, որ իր մօտ է եղել «Լաբրոնացու օրինակը», երևի Կ² Ձ-րը, որ բաղդատել է Թիֆլիսում Կարենեանցը։ Նա այդ Ձ-րը տուել է Թիֆլիսում Մկք. Թամամշեանին. վերջինիս մահից յետոյ Ձ-րն անցել է նրա ժառանգներին, որոնցից և չի կարողացել յետ ստանալ Տ. Գիւտը։

4. Մի Ձ-ր Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքի. Եւդոկիոյ (Թոխաթ) առաջնորդ Շաւարշ ծ. վարդապետ Սահակեանը, որ 1911 դեկտեմբ. եկած էր Էջմիածին՝ անձամբ յայտնեց ինձ այդ մասին. խոստացաւ մի քանի տեղեկութիւններ և ընթերցուածներ ուղարկել, բայց յետոյ նամակով յայտնեց, թէ առ ժամանակ անկարող է եղել այդ անելու։

5. Մի Ձ-ր Արղնի Բարձրահայեաց ս. Աստուածածնի վանքի մատենադ. № 211. Մովսէս Խորենացի, Ստ. Տարօնեցի, Արիստակէս Լաստիվերտցի, Եւսեբի Պատմութիւն եկեղեցական. Տասն դպրութիւնք. «Գրեալ գոմոց վանք, ի թվին Մ.Ծ.Է», եթէ միայն այս թիւը տպագրական վրիպակ չէ՝ փոխանակ ՌՄԾԷ» (Սրուանձտեան Թորոս Աղբար.—Միաբան Գ. Տ.-Մկրտչ. Հայկականք եր. 51)։ Այս Ձ-րն իր բովանդակութեամբ նոյնանում է Եղեանի y Ձ-րին (տ. § 32), և որովհետև վերջինս Խ խմբին է պատկանում՝ հաւանօրէն Արղնի Ձ-րն էլ նոյն խմբից պիտի լինի։

6. Վիեննայի Մխիթարեան Գրադարանի № 368. Բաղդատութիւն Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան Վենետիկի 1752 թուի հրատարակութեան վրայ. «Այս տարբերութիւնք շատ սակաւաթիւ և աննշան են և նշանակուած չէ թէ ինչ Ձ-րի ընթերցմունքն են անոնք»։ Համեմատութիւնն եղած է 19-րդ դարում (Տաշեան Ցուցակ հայ ձեռ. Մատենադ. Մխիթ. եր. 820)։

Յաջորդ Ձ-ների մասին տեղեկութիւններն արտագրուած են տ. Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակից, որին և շնորհակալութիւնս եմ յայտնում սրա համար.

7. Երուսաղէմի Ձեռ. № 341. Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն. գրել է տուել Ազարիա կաթողիկոս. գրիչ՝ Մարտիրոս, ՌԽԸ—1599 թ. ի քաղաքն Բաղէշ. ի բռնակալութեան Սուլթան Մամմադ խոնդքարին և ի մերում ամիրութեանն Շարաւ խանին։ Բովանդակութիւն—Խորե-

նացու պատմութիւն, Բուզանդարան պատմութիւնք, Պատմութիւն Արիստակէսի Լաստիվերցւոյ։

8. Երուսաղէմի Ձեռ. № 308. ՌԿԵ—1616 Թ. Թուղթ, բոլորգիր. գրիչ՝ Գրիգոր, Ստացող Կարապետ վարդապետ Մոկացի, մականուամբ Կալօենց։ Բովանդակութիւն—ա) Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութիւն («Ցաղագս մերոյս յիսկզբան յայսմ բանիցս»...). բ) Ցաղագս զարմից Ս. Գրիգորի և տեսիլ Ս. Ներսիսի և բովանդակ պատմութիւն ազգին Մամիկոնէից մինչև ցսուրբն Վարդան և մինչև յելս արիական ազգին հռովմայեցւոց, որ իբրև զարեգակն և լոյս և փրկութիւն ծագեցան տիեզերաց. գ) Ցառաջարան տեսլեան Ս. Սահակայ Պարթևի հայոց Կաթողիկոսի,—վերջում՝ Վասն Ս. Մեսրոպայ որ Մաշթոց կոչեցաւ. դ) Պատմութիւն Ս. Վարդանայ... յԵղիշայէ սրբոյ, Դաւթա երիցու հայցեալ։

9. Երուսաղէմի Ձեռ. № 310. բովանդակութիւնը միանգամայն նման նոյն տեղի Նախորդ № 308 Ձ-րին։ Թուղթ, նոտրագիր, ստացող Ակնցի Ցակոբ դպիր որդի մհտի Վահրադի և Շաղաստայի. ՌՂԸ—1649 Թ. ի Կ. Պոլիս ընդ հովանեաւ Ս. Սարգսի զօրավարի. գրիչ Ցարութիւն դպիր։

10. Երուսաղէմի Ձեռ. № 1075. գրուած 1665 Թուին. Թուղթ, բոլորգիր. գրիչ Մկրտիչ երէց, յԵւդոկիա ի վայելումն Ղրիմեցի Մարտիրոս վարդապետի (պատրիարքի Երուսաղէմի)։

11. Երուսաղէմի Ձեռ. № 740. նոտրագիր։

12. Արմաշի № 185. գրուած ՌՃԻ—1671 Թ. Թուղթ, 341 Թերթ. 19×12,5 հրդմ. բոլորգիր, գրիչ Սոփիա. ստացող Արիստակէս վարդապետ ի Շօօթ գիւղաքաղաք. բովանդակութիւն—Մովսէս Խորենացի և Եղիշէ։ Այս Ձ-րի ընդարձակ յիշատակարանի մէջ, որ մի երկու ընթերցուածների հետ շնորհակալութեամբ ստացայ Շաւարշ ծ. վարդապետից, գրչի անուն չկայ յիշուած. ստացողն է Արիստակէս վարդ. Ղլաթեցի, գրութեան Թուականը՝ ՌՃԻ, իսկ տեղը՝ «ի յերկիրս Երնջակայ ի գիւղաքաղաքն Շօօթ կոչեցեալ ընդ հովանեաւ Ս. Ա՛ծածին և Ս. Լուսաւորչին։— Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրն ու սկիզբն ունի այսպէս. «Երկրորդ Թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց Թագաւորին։ Բայց յետ կարգելոյ զտուն Թագաւորին որ այժմ Մուրացանդ կոչեն, քանզի ոչ առեն նահապետի ազգի Մուրացան տէր, այլ Մոզացւոցն տէր»։ Այս ընթերցուածից երևում է, որ Արմաշի դպրեվանքի այս Ձ-րը պատկանում է ոչ Թէ Ա. խմբին, այլ ՏԽ խմբերից մէկին. և որովհետև, ինչպէս մեր հ. Նամակագիրը հաղորդում է, այդ Ձ-րն առանձին ցանկ չունի՝ ուստի մտնում է pqrs խմբակցութեան մէջ։ Եւ վերջապէս Մոզացւոցն տէր ընթերցուածով փոխ. Մարացւոցն տէր ձևի, դա նոյնանում է r Ձ-րի հետ, որը, ինչպէս վերևում տեսանք, ծագում է s Ձ-րից։ Սխալուած չենք լինիլ որ ասենք, Թէ Արմաշի այս 1671 Թ. գրած Ձ-րը նոյնպէս ծագած լինի Էջմիածնի անԹուական s Ձ-րից։

13. Արմաշի Ձեռ. № 13. գրուած ՌՃԻԷ—1678 Թ. Թուղթ, 385 Թերթ. 14,7×11,5. նոտրագիր, գրիչներ՝ Գրիգոր Երևանցի և Ներսէս.

բովանդակութիւն— ա) Անուանք քաղաքացն հնդկաց և պարսից. բ) Խորենացու Պատմութիւն. գ) Տեսիլ Ս. Գրիգորի... մեկնութիւն տեսլեան. դ) տեսիլ Իսահակայ. ե) Աշխարհագիր Մովսէս Խորենացւոյ։

14 Տաթևի Ձեռ. № 70. թուղթ, կաշեկազմ, թերթեր 353. մեծ. 16,3×11. նոտրագիր. բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն և Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի տրամաբանութիւն։

15. Սիս, Լանգլուա, հ. 114. թուղթ, մեծագիր, Պատմութիւն Խորենացւոյ։

16. Պարիզ. Suppl. 123. թուղթ, 318 թերթ. 27,6×16,6. միասին շղագիր, արտագրութիւն La-Croix-ի։

17. Վենետկի Մխիթարեան գրադ. արտագրութիւն ի Վենետիկ։

18. Առ Աղանուր, հ. 31. Մովսէս Խորենացի և պատմագիրք. գրիչ Ներսէս աբեղայ, յերկիրն Խիզան, ի սուրբ ուխտն Բաղիձոր, ընդ հով. Սուրբ Աստուածածնի, ի յիշատակ Կարապետ վարդապետին, որ տայ զայն յիշատակ ի դուռն Վարագայ Ս. Նշանին, 1594 թուին։

19. Շերմազանեան ց. հ. 97. ՌՃէ—1658 թ. թուղթ, բոլորգիր, Նոր Ջուղայ, ի թագաւորութեան Շահաբաս Փոքրին և հայրապետ. Յակոբ Կթ"ղի, յառաջնորդութեան Տէր Դաւթի։

20. Որտեղ լինելն անյայտ։ ՌՃԲ—1653 թ. Ստացող Ղայդարցի, ի հայրապետութեան տ"ռն Փիլիպպոսի, ի յերկիրս Արարատեան։

21 Որտեղ լինելն անյայտ։ Գրեցաւ Պատմագիրքս այս ի թուին Հայոց ՌՃԶ (=1657) ի մայրաքաղաքն Եդեսիոյ, որ արդ Ուրհա ասեն, ի դուռն Բարձրահայեաց Սուրբ Աստուածածնի, ձեռամբ Սարգսի Եդեսացւոյ։

22. Էջմիածնի Ձ-իր, № 4351 (նոր կարգ.). մեծ. 21×15 հրդմտ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասին։ Բովանդակութիւն— Խորենացու Պատմութիւն (ցանկեր չունի) և Եղիշէ։ Վերջինս վերջից պակաս, վերջանում է կանանց նկարագրի հետևեալ խօսքերով. «և յամենայն մատեանս յիշեցին զանուանս նոցա»։ Գրիչ, գրութեան տեղ և թիւ չկայ։ Պահպանակի առաջին երեսին «Վարպետ Գալուստն եւ Սիմէօն վրդպտս առաջնորդ սրբազան առաքելոյն Թադէոսի ի յիշատակ ծնողացն թուին ՌՄԾԷ (=1808) ապրիլի ԺԴ որ ի Թարուէ քաղաքի»։ Երկրորդ երեսին. «Ի վայելումն տ"ն Յովհաննէսի սրբազան կ"թղկոսի յա"մ Աղուանից, յոր ի ս"բ աթոռն Գանձասու»։ Այս Ձ-ը բազմաթիւ ուրիշ Ձ-ների հետ ուղարկել է Էջմիածնի մատենադարանին Թաւրիզից առաջնորդ Կարապետ եպիսկոպոսը։ Բաղդատութիւնը ցոյց է տալիս, որ պատկանում է s խմբին և առանձնապէս նոյնանում է pq Ձ-ների հետ։

45. Մի քանի խօսք ևս մեր աշխատութեան մասին։

ա. Խորենացու այս հրատարակութեանը Ձեռագիրների համեմատութեամբ՝ Մ. Աբեղեանը և Ս. Յարութիւնեանը ձեռնարկել էին 1901 թուականին և արդէն բաւական թուով Ձեռագիրներ բաղդատել էին Վ տպագրի հետ, երբ 1903 թուին Էջմիածնում մի "խորհրդակցութեան մէջ որոշուեց հրատարակել «Պատմագիրք Հայոց» շարքը, որի

մէջ պիտի մնայր և Խորենացու Հայոց Պատմութիւնը։ Մենք յանձն առանք պատրաստել Խորենացին այդ հրատարակութեան համար։ Մեր աշխատանքն այսպիսով տևեց 12 տարի ընդհատումներով։ Այս հանգամանքը, ինչպէս և յետագայում աշխատակից ընկերներիս իրարուց հեռու, ուրիշ տեղերում ապրելը, բնականաբար իր հետ կապուած ունէր շատ անյարմարութիւններ, որոնք գործին ի վնաս պիտի լինէին։

Սկզբում մենք համեմատութիւնների մէջ առել էինք բոլոր ուղղագրական տարբերութիւնները. բայց 1903 թուականի վերևում յիշուած խորհրդակցութեան մէջ ձայների մեծամասնութեամբ որոշուեց, տեղ և ժամանակ վաստակելու համար, համեմատութեան մէջ չառնել ընդհանրապէս ուղղագրական ընթերցուածներ ու Ն յօդի տարբերութիւնները և, հակառակ մեր ցանկութեան, այս հրատարակութիւնն անել ոչ թէ հին, այլ վերջին դարերի ուղղագրութեամբ, այսինքն՝ օ փոխանակ աւ, իւ փոխանակ եւ, աէի փոխանակ աեի ևլն։ Մենք համակերպելով այդ որոշմանը՝ այլ ևս համեմատութիւնների մէջ չառանք ընդհանրապէս ուղղագրական ընթերցուածները և պարզ կերպով աղաւաղուած բառերը. բայց Ն յօդի տարբերութիւնները պահեցինք։

Չուզենալով կրկնութիւն անել՝ ուղղագրութեան և պատուի համար հրաւիրում ենք դիմել սոյն «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան «Ագաթանգեղոսի» յառաջաբանը (եր. ԾԴ հտ. § 40), որից սակայն կարևոր է այստեղ բերել հետևեալը. «Ձեռագիրների շատ անգամ միմեանց հակասական կետադրութիւնը հարկաւ հնարաւոր չէր պահել։ Տպագրի մէջ եղածն էլ շատ տեղ ըստ իմաստի փոփոխել ենք, հազիւ երբեմն ծանօթութիւնների մէջ նշանակելով մեր մտցրած փոփոխութիւնը։ Իսկ մեր տպագրի միացած կետադրութեան սովորական մասը, մանաւորապէս ստորակէտերի և բութերի գործածութիւնը, նաև տողադարձն ամբողջապէս թողնուած էր Ստ. Մալխասեանցի հայեցողութեանը», որ վարել է այս աշխատանքի տպագրութեան հսկողութիւնն ու տպագրական սրբագրութիւնը։

բ. Համառօտագրութիւնները նոյնն են պահուած, ինչ որ Ագաթանգեղոսի մէջ, որից կարևոր ենք համարում մէջ բերել հետևեալները։ «Ընթերցուածների պակասները նշանակել ենք չիք-երով. փխ. (=փոխանակ) համառօտագրութիւնը գործ է ածուած, երբ մի ընթերցուածի տեղ այլ Ձ-րը մի ուրիշ ընթերցուած ունի... Երբ տողի մէջ միևնոյն բառը մի քանի անգամ է պատահում՝ անորոշութիւնից խուսափելու համար չիք-ի առաջ կլոր փակագծերի մէջ գրուած է և հետևեալ բառը, օրինակ՝ «չիք և (աստց)»... Տեղ-տեղ հանդիպող (*) աստղանշով ընթերցուածը ցոյց է տալիս, որ այդ ընթերցուածը տպագրական վրիպակ չպէտք է համարել իր տարօրինակ գրչութեան պատճառով... Գիծը (—) նշանակում է մինչև, յատկապէս գործածուած չիք-երի մէջ... Անկիւնաւոր փակագիծը [ ] գործ է ածուած՝ այլ և այլ, մեծ մասամբ նոյն խմբի Ձ-ների նման ասացուածի մէջ այս կամ այն Ձ-րին յատուկ տարբերութիւնները նշանակելու համար, առանց կրկնելու մի քանի անգամ ամբողջ ասացուածը. օրինակ՝ «Տէր և զմեզ այժմ [Հgl յայժմ, k այժմսիկ] աշխատեցուցող [Հgrs աշխատեցուցօղդ,

ք աշխատեցող դու]» ասուացածի մէջ Տ և Խ խմբերի Ձ-ները յար և նման ընթերցուած ունին, բացի անկիւնաւոր փակագծերով նշանակուած բառերից։ Բառերի յետեւառաջութիւնը՝ ընթերցուածների մէջ առաջ է բերուած առանց որևէ նշանի, օր. բնագիր՝ «Մանուաղ ժառանգէ», ընթերցուած՝ «ժառանգէ Մանուաղ»։ Մնացած համառօտութիւններն ըստ ինքեան հասկանալի են։

գ. Բաղդատութիւնը կատարուել է հետեւեալ ձևով։ Թիֆլիսի 1881 թուականի տպագրութիւնը (Վ), որ արտատպած է Վենետկի 1865 թ. տպագրից, իբրև իր ժամանակին մատչելի տարածուած օրինակ, ընտրել ենք համեմատութեան համար։ Կարդացուել է ոչ թէ տպագիրը, այլ միշտ Ձ-ները, որովհետև Ձ-ը կարդացւում է ոչ այնքան բառերի ընդհանուր պատկերով, որքան տառերը քաղելով, ուստի սխալները, կարծում ենք, այսպէս համեմատաբար պակաս կըլինին՝ քան եթէ տպագիրը կարդացուէր, երբ Ձ-րին հետեւողը աչքից շատ բան կը փախցնէր, կարծելով թէ այնպէս է գրուած, ինչպէս լսում է։ Երբեմն միայն դժուար կտորները վերծանելու համար դիմել ենք տպագրի օգնութեանը։

Ընթերցուածները գրի առնելու և տպագրին հետեւելու գործն ամբողջապէս Մ. Աբեղեանինն է, որ յաճախ ընթերցուածը գրի առնելուց առաջ մտիկ է տուել Ձ-րի գրութեանը։ Ձ-ները կարդացել է մեծ մասամբ Ս. Յարութիւնեանը, յատկապէս էջմիածնի abcdefglmq տասը Ձ-ներն ամբողջապէս և h Ձ-րն մինչև սոյն հրատարակութեան եր. 130, տ. 10. (Բ. գիրք, ԺԶ գլ.), որտեղից սկսած այս Ձ-րը, ինչպէս և i Ձ-րը, նկատելով որ g-ից են ծագում՝ համեմատուած են g-ի հետ, փոխէ-փոխ կարդալով՝ Մ. Աբեղեանը g Ձ-րը, իսկ Ս. Յարութիւնեանը՝ hi Ձ-ները։ Նոյն ձևով բաղդատուած է m Ձ-րը l Ձ-րի հետ, որից ծագում է m. Աբեղեանը հետեւել է l Ձ-րին, իսկ Յարութիւնեանը՝ m-ին։ Այս him Ձ-ների ծագումը որոշ լինելով՝ դրանցից առնուած են միայն կարևոր համարուած մի քանի ընթերցուածներ, իսկ յօդերի և մի քանի յետևառաջութիւնների տարբերութիւնները չեն առնուած. այնպէս որ g Ձ-րի հետ միշտ hi Ձ-րն ևս պէտք է հասկանալ, իսկ l Ձ-րի հետ՝ m Ձ-րը։

Էջմիածնի noprs Ձ-ներին հետեւել են էջմիածնի Գ. Ճեմարանի աւարտած պարոններ — n-ին Յակոբ Խայըխեան, o-ին Յարութիւն Պօղոսեան, p-ին Արմենակ Բարսեղեան, r-ին մասամբ Բիւզանդ Թորոսեան և մասամբ Մեսրոպ Բարսեղեան. իսկ s-ին մասամբ Միհրան Թերլեմեզեան, մասամբ Յարութիւն Պետրոսեան և մասամբ նաև Մեսրոպ Բարսեղեան։ Այս Ձ-ները, ինչպէս և q Ձ-րը, միասին և միաժամանակ են բաղդատուած Վ-ի հետ. փոխէ-փոխ կարդացուել են երբեմն մէկ և երբեմն միւս Ձ-ները. և որովհետև դրանք մի խմբի են պատկանում, ուստի եթէ կարդացողի աչքից վրիպում էր որևէ ընթերցուած՝ միւս Ձ-ներին հետևողներից մէկն ու մէկը նկատում էր տարբերութիւնը և ապա միւսներն առանձնապէս դիտում էին կարդացած հատուածը։

դ. Եղեանի y Ձ-րի բաղդատութիւնն սկսած է գործի տպագրու-

թեան հետ միասին, որովհետև այդ ժամանակ ձեռք բերուեցաւ այդ Ձ-րը։ Առաջին չորս մամուլը, մինչև երես 64, համեմատել է Մ. Աբեղեանը մենակ՝ տպագրական թերթերի հետ. այնուհետև նկատելով որ y Ձ-րը ծագում է l Ձ-րից՝ վերջինիս հետ և շարունակել է բաղդատութիւնը, խնդրելով Խաչիկ ծ. վարդապետ Դադեանին օգնել իրեն։ Բաղդատուած է մինչև Ա. գրքի վերջը և Գ. գիրքն ամբողջ. իսկ Բ. գրքի բաղդատութիւն չի եղել, որովհետև այդ Ձ-րի մայրը յայտնի էր և բաղդատուած մասերի մէջ կարևոր ընթերցուածներ չեն երևացել։ Բաղդատելիս Մ. Աբեղեանը հետևել է l Ձ-րին, միաժամանակ և տպագիր Վ-ին, կրկին անգամ ստուգելու համար l Ձ-րը, որ Խ խմբի մայրն է. իսկ Խաչիկ ծ. վարդապետը կարդացել է y Ձ-րը։

Գանք այժմ տպագիրներին։

Սրանցից tw հրատարակութիւնները մեր գործի տպագրութեան սկզբում միայն ձեռք բերուած լինելով՝ դրանց համեմատութիւնը չի կատարուած միակերպ։ Առաջին երկու մամուլը (32 եր.) բաղդատել է Մ. Աբեղեանը սոյն հրատարակութեան սրբագրական թերթերի հետ. Այդտեղից մինչև Բ. գրքի Թ գլուխը, եր. 118, բաղդատուած են Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի ձեռով Վ-ի հետ. ապա նկատելով որ tw-ն պատկանում են Ա խմբին, իսկ w¹-ն Տ խմբին՝ այս Թ գլխից սկսած մինչև Բ. գրքի վերջը բաղդատութիւնն արել են d Ձ-րի հետ, հետևելով Մ. Աբեղեանը Ձ-րին, իսկ Ս. Յարութիւնեանը տպածին։ Գ. գրքից սկսած մինչև վերջը բաղդատութիւնն արել է դարձեալ միայն Մ. Աբեղեանը սրբագրական թերթերի վրայ։ Այս tw-ից, սակաւ բացառութեամբ, առնուած են ծանօթութիւնների մէջ միայն առանձին ընթերցուածներ, յատկապէս այնպիսինները, որ չեն տալիս ԱՏ խմբերի Ձ-ները։ Ծանօթութիւնների մէջ ի հարկէ բաւական կը լինէր նշանակել միայն t. բայց որովհետև համեմատութիւնն երբեմն t-ի հետ է եղած, երբեմն w-ի հետ, երբեմն երկուսի հետ ևս, և որովհետև w-ն երբեմն w¹-ի վրայ սրբագրուած է՝ ուստի ծանօթութիւնների մէջ մերթ tw է նշանակուած, մերթ միայն t կամ w. այս վերջին դէպքերում, եթէ w-ն t-ից տարբերուող ընթերցուած չունի ծանօթութիւնների մէջ, t-ի հետ և w պէտք է հասկանալ, ինչպէս և w-ի հետ t։ Այս tw-ի առանձնայատուկ ձևը, անորոշ դերբայի իլ վերջով ընթերցուածները չեն առնուած։

Վենետիկի տպագիրներից x (1881 թ. տպ.) յատկապէս պահուած է եղել տպագրական թերթերի հետ բաղդատելու համար, որպէսզի բնագրի մէջ վրիպակներ չմնան։ Այս համեմատութիւնն արել է միայն Մ. Աբեղեանը և առել է միայն սակաւաթիւ ընթերցուածներ, յատկապէս այնպիսինները, որ չեն եղել միւս տպագիրներից և Ձ-ներից։ Այս տպագրի ընթերցուածներն ըստ ինքեան էլ սակաւաթիւ են եղել, որովհետև այս x-ը միևնոյն Վ-ն է, միայն տեղ-տեղ ուղղած Ա խմբի մի ձեռագրով. այդ ուղղումները մեծ մասամբ արդէն կան Վենետիկի 1843 թ. տպագրի ծանօթութիւնների մէջ։

Անցնենք մեր աշխատանքի ուրիշ հանգամանքներին։

դ. Ձեռագիրների ու տպագիրների բազմաթիւ տարբեր ընթեր-

ցուածները, ինչպէս և տպագրուած ընթերցուածները, կարելի չէր առանց համախմբելու շարել ծանօթութիւնների մէջ. այդպիսով գրքի ծաւալը շատ կրստուարանար և մէկ էլ գիրքը գործածողը, հարկաւոր դէպքում, ինքը պիտի անէր նոյնը՝ Զ-ների խմբակցութիւնները հասկանալու համար։ Ուստի նման ընթերցուածները ի մի են համախմբուած և փոխանակ նոյն ընթերցուածն ունեցող բոլոր Զ-ներն առանձին տառերով նշանակելու՝ նշանակուած են խմբերի տառերով Ա, Տ և Խ, գործածելով անկիւնաւոր փակագիծը, ինչպէս է Ագաթ. հրատ. մէջ, խմբից անջատուող, երբեմն և խմբին պատկանող Զ-ների տարբերութիւնը ցոյց տալու համար։ Ծանօթութիւնների մէջ բնականաբար դրուած են բնագրի մէջ ընդունուած ընթերցուածներից տարբեր ընթերցուածները. բայց երբեմն կարևոր է համարուած դնել նաև բոլոր Զ-ների պատկերը։ Խ խմբի Զ-ներից կարելի էր, ի հարկէ, յիշատակել միայն Լ Զ-ը, որից ծագում են միւսները, և այսպէս վարուել ենք գրեթէ միշտ hïmy Զ-ների համար. բայց միւս նոյն խմբին պատկանող Զ-ների տարբերութիւնները մէջ են բերուած. և այս արուած է ի նկատի ունենալով նախ՝ այն, որ այդ Զ-ները սրբագրուած կարող են լինել մի ուրիշ Զ-րի վրայ, ինչպէս որ է ց Զ-ը յաճախ, և ապա՝ որ այդ Զ-ների տուած ընթերցուածները կարող են Լ-ի մէջ եղած լինել, բայց բաղդատութեան ժամանակ աչքից փախած լինել։ Աւելորդ կը համարուէր գուցէ այսպիսի խմբակցութիւնները՝ Հl, Կ^{1}l, Վ^{2}l, kl, gl և ն. որոնց մէջ բաւական կլինէր յիշատակել միայն մայր Զ-ը՝ Լ։ Բայց այդպէս գրուած են ընթերցուածները երկու հիմունքով. մէկ՝ այդ Զ-ների յարաբերութիւնը ծանօթութիւնները գործածողին պարզ անելու համար, մէկ էլ նրա համար, որ Հ, Կ^1, Վ^2 Զ-ների ո՛ր խմբակցութեան պատկանելը խմբակցութիւնները կատարելուց յետոյ միայն կատարելապէս պարզուեց մեզ. սկզբում Կ^1 Զ-ը (քանի որ Կարենեանցը բոլոր ընթերցուածները չի տուել, ինչպէս և Վենետկի տպագրութեան մէջ կարևոր ընթերցուածներն են միայն դրուած) նոյն-իսկ Տ խմբի մէջ էինք կարծում. և այս պատճառով այս Զ-ը դրուած է երբեմն Տ-ի հետ անկիւնաւոր փակագծերում, որը յետոյ փոխել չուզեցինք, որովհետև այսպիսի աշխատանքի մէջ ամեն նոր փոփոխութիւն և արտագրութիւն նորանոր վրիպակներ է պատճառում։ Ցամենայն դէպս, կարծում ենք, մայր Զ-ր Լ-ի հետ յիշատակուած Զ-ները գործին ոչ թէ վնասում են, այլ օգուտ տալիս, քանի որ դրանցով մի անգամ էլ ճշտւում է Լ-ի ընթերցուածների ուղիղ առնուած լինելը. իսկ Լ-ը Խորենացու ամենից հին Զ-րն է։ Նոյնը պիտի ասել և ր Զ-րի համար, որի ծագումը s-ից խմբակցութիւնները կազմելուց առաջ պարզ չէր մեզ համար։

Համախմբման ժամանակ առանձին ուշադրութիւն է դարձուած Էջմիածնի Զ-ներին և Վ-ին, որոնք և կազմում են այս հրատարակութեան հիմքը. միւս հրատարակութիւնները և տպագրուած ընթերցուածները ընդհանրապէս երկրորդական նշանակութիւն ունին, և կարելի էր մեծ մասամբ նոյն-իսկ չյիշատակել ծանօթութիւնների մէջ. որովհետև Վենետկի 1843 թ. հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ, ինչպէս և Կարենեանցի Բաղդատութիւնների և ho^1-ի մէջ, գրեթէ

չկայ կարեւոր ընթերցուած, որ Էջմիածնի Զ-ները տուած չլինեն։ Եւ այս հասկանալի է թէ ինչու. Վենետիկի ծանօթութիւնների մէջ գրուած երկու Զ-ները, Կ^2 և է Էջմիածնի Ա. խմբի Զ-ների հետ են։ Վենետիկի մի Զ-րը և ա^1 Էջմիածնի Տ խմբի հետ են, իսկ միւսները ծագում են Էջմիածնի Ղ Զ-րից։ Այս պատճառով կարելի էր նոյն-իսկ մէջը չառնել Վենետիկի Զ-ների և է տպագրի ընթերցուածները. բայց բերուած են՝ դրանց խմբակցութիւնները պարզելու համար։

Առաջին գրքի ընթերցուածները համախմբել են Մ. Աբեղեան և Ս. Յարութիւնեան միասին. ապա Ս. Յարութիւնեանն աւելացրել է Կ^{1}Կ^{2}ՀԿ և Վենետիկի Զ-ների ընթերցուածները. երկրորդ անգամ Մ. Աբեղեանը ճշտել է Էջմիածնի Զ-ների (բացի Կ-ից) ընթերցուածները բաղդատութեան հիմնական տեքստի մէջ նշանակուածի հետ և արտագրել է։ Երկրորդ գրքի ընթերցուածների համախմբումներն արել Ս. Յարութիւնեանը. ապա Մ. Աբեղեանը համեմատելով բաղդատութեան հիմնական տեքստի հետ՝ ստուգել է նոյնը, բացի տպագրուած ընթերցուածներից. արտագրութիւնն արել է Ս. Յարութիւնեանը։ Երրորդ գրքի բոլոր ընթերցուածների համախմբումն արել է Մ. Աբեղեանը մենակ և, որպէսզի նոր սխալներ առաջ չըգան, առանց արտագրելու տպագրութեան է յանձնել։

Աւելորդ չի լինի գուցէ յիշատակել և հետեւեալը։ Այս հրատարակութեան համար ամենից ծանր և յոգնեցնող աշխատանքը եղել է ոչ այնքան Զ-ների համեմատութիւնը և տարբեր ընթերցուածներ նշանակելը՝ որքան ընթերցուածների համախմբումը։ Երբ բաղդատուած օրինակների թիւը սակաւ է՝ հեշտ է ծանօթութիւնները միացնել. բայց երբ նոյն օրինակների թիւը շատ է, ինչպէս այս դէպքում՝ առանձին մտքի լարում է պահանջւում, որ նման ընթերցուածները ի մի խմբուին, առանց մէկը կամ միւսը բաց թողնելու կամ սխալներ անելու՝ վատ կարդալուց կամ անզգոյշ արտագրելուց։ Համախմբումներն ու բնագիրը կազմելու ժամանակ դժբախտաբար հնարաւոր չի եղել ձեռի տակ ունենալու Զ-ները՝ կասկածելի թուացող ընթերցուածները նորից ստուգելու համար։

ե. Բնագրի համար իբրև հիմք ընդունուած է սովորական Վ. տպագրութիւնը. բայց և շատ բան, օգտուելով Ա. և Խ խմբերի Զ-ներից, փոխուած է, մանաւանդ մութ և անհասկանալի կտորները, որոնք պարզ կերպով աղաւաղուած են Վ-ի մէջ։ Այս աշխատանքը վերջացնելուց յետոյ սակայն, երբ պարզուած են Զ-ների խմբակցութիւնները և երբ բոլոր ընթերցուածները մի անգամից աչքի առաջ կարելի է ունենալ՝ աւելի ճիշտ կերպով կարելի է բնագիրը վերակազմել. և այժմ իսկ տեսնում ենք, որ շատ ընթերցուածներ պէտք էր բնագրի մէջ դնել, որ մենք ծանօթութիւնների մէջ ենք առել, կամ ընդհակառակն։ Բայց այդ չէինք կարող անել այն ժամանակ, երբ թէպէտ մեծ խմբերը Ա. և Տ մեզ համար պարզ էին, բայց դեռ բոլորովին պարզ չէին երկրորդական խմբակցութիւնները, անհնարին լինելով տեքստերի մէջ նշանակած ընթերցուածներով այդ պարզել։ Մեր աշխատանքի մէջ կարեւորը, կարծում ենք, ոչ այնքան բնագիրն է,

որքան ընթերցուածները։ Բնագրի վերակազմելը չի կարող մի մարդու գործ լինել. դրա վրայ դեռ շատերը պիտի աշխատեն. և կարծում ենք, այսուհետև ուրիշները հեշտութեամբ կարող են վերակազմել բնագիրը՝ ի նկատի ունենալով ոչ միայն մեր տուած ընթերցուածները, այլ և ուրիշ աղբիւրներ, և ամեն մի հատուածի համար առանձնապէս ուսումնասիրութիւն անելով։ Արդարև, մինչև այժմ ևս շատ դիտողութիւններ են եղել Խորենացու բնագրի համար, բայց դրանք մեծ մասամբ մնացել են լոկ ենթադրութեամբ ուղղումներ, քանի որ հիմնուած չեն եղել Ձ-ների ընթերցուածների վրայ. այսուհետև այդպիսի ուղղումները, եթէ հաստատւում են միաժամանակ և ընթերցուածներով՝ կը դառնան ընդունելի և ստոյգ։ Յուսանք, որ մեր այս հրատարակութիւնը նոր առիթ կընծայէ շատերին Խորենացու բնագրով նոր ի նորոյ պարապելու։

Այս հրատարակութեան բնագիրը վերջնապէս կազմել է Մ. Աբեղեանը։ Առաջին գրքի բնագիրը սկզբում միասին կազմեցին Մ. Աբեղեանը և Ս. Յարութիւնեանը, իսկ Երկրորդ գրքինը՝ Ս. Յարութիւնեանը մենակ. յետոյ սակայն Մ. Աբեղեանը, աչքի առաջ ունենալով սկզբում կազմածները՝ նորից կազմեց առաջին երկու գրքերի բնագիրը։ Առաջին գրքինը ինքը վերջնապէս պատրաստեց տպագրութեան համար, իսկ երկրորդ գրքի մէջ մտցրած փոփոխութիւնները Ս. Յարութիւնեանը Վ.-ի սևագրութիւնից արտագրելով՝ պատրաստեց տպագրութեան համար։ Երրորդ գրքի բնագիրը կազմել է Մ. Աբեղեանը մենակ։ Բնագրի կազմութեանը օգնել է շատ անգամ և Ստ. Մալխասեանցը, որ վարելով տպագրութեան սրբագրութիւնը՝ ամեն մամուլի համար բազմաթիւ ցուցումներ և դիտողութիւններ է ուղարկել էջմիածին Մ. Աբեղեանին, ցոյց տալով ծանօթութիւնների մէջ կասկածելի թուացող կամ արտագրութեան ժամանակ չնշանակած կամ թերի նշանակած կէտեր, որ նորից ստուգել և լրացրել է Մ. Աբեղեանը, ինչպէս և առաջարկելով այս կամ այն ընթերցուածը ծանօթութիւնների մէջ դնելու փոխանակ՝ բնագրի մէջ առնել, կամ ընդհակառակն։ Մ. Աբեղեանը յաճախ օգտուել է այս առաջարկութիւններից. բայց և այնպէս տպագրութեան մէջ ճշտութեամբ կատարուել են վերջնական ցուցումները Մ. Աբեղեանի, որի վրայ և ընկնում է բնագրի կազմութեան ամբողջ պատասխանատուութիւնը։ Երբեմն, երբ Ստ. Մալխասեանցի առաջարկութեանը համակարծիք չի եղել Մ. Աբեղեանը, իսկ առաջարկութիւնը կարևոր է համարուել բնագիրն այս կամ այլ կերպ հասկանալու նկատմամբ՝ Ստ. Մալխասեանցի առաջարկութիւնը, ինչպէս սկզբից պայմանաւորուած է եղել Հրատարակչական Յանձնախմբի հետ, զետեղուած է ծանօթութիւնների մէջ իր անուան սկզբնատառերով։

Ծանօթութիւնների մէջ դրուած վկայութիւնները Մ. Աբեղեանինն են. բայց Ստ. Մալխասեանցն էլ երբեմն նրա հաւանութեամբ աւելացրել է այդպիսիք։ Վկայութիւնները լիակատար մէջ բերելու դիտաւորութիւն չի եղել, այլ այնքան միայն, որքան հարկաւոր է համարուել բնագրի կազմութեան համար. քանի որ վկայութիւնների լիակատար ամփոփումը կարելի է գտնել հանդուցեալ Գր. Խալաթեանցի երկու

հատորների մէջ—(Армянскій Эпосъ въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго, Москва 1896. և Армянскіе Аршакиды въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго, Москва 1903.

Գրքի վերջում դրուած յատուկ անունների ցանկը Ա. գրքի համար կազմել է Մ. Աբեղեանը, իսկ միւս երկու գրքերի համար՝ Ս. Յարութիւնեանը. բայց սրա կազմածը սկզբնական թերթիկների վրայ ամբողջապէս վերստուգել է Մ. Աբեղեանը և ապա ճշտելով համանունները՝ արտագրել է ամբողջը։ Հանրածանօթ անունների մեծ ազաւաղումները երբեմն չեն առնուած ցանկի մէջ։ Մ. Աբեղեանինն է և այս Յառաջաբանը և Խորենացու Մատենագրութեան ցուցակը։ Վերջինս ըստ կարելւոյն լիակատար անելու համար՝ Մ. Աբեղեանի դիմումով հ. Արսէն Ղազիկեանը սիրայօժար ուղարկեց Վենետկից իր «Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան հայ կեանքի» դեռ չհրատարակուած գրքի այն մամուլը, որի մէջ է Խորենացու Մատենագիտութիւնը. ուստի այստեղ հարկ ենք համարում մեր շնորհակալութիւնը յայտնել Մխիթարեան Հօրը։ Ձ-ների մեծ խմբերը մասամբ որոշուած էին բաղդատութիւնից առաջ, մասամբ որոշւում են բաղդատութեան ժամանակ. երկրորդական խմբակցութիւնների որոշումը միայն Մ. Աբեղեանինն է, բնագրի և ընթերցուածների տպագրելուց յետոյ։ Ձ-ներից տասներկուսը նկարագրել էր Ս. Յարութիւնեանը, բայց Մ. Աբեղեանը կորցնելով նրա տետրակը՝ ստիպուած եղաւ երկրորդ անգամ նոյն աշխատանքը կատարել միւս Ձ-ների և տպագիրների հետ միաժամանակ։ Ամբողջի վերջնական սրբագրութիւնը կատարել է Մ. Աբեղեանը, բացի Բ. գրքի առաջին երկու մամուլներից, որ Ս. Յարութիւնեանն է վերջնապէս սրբագրել։

Վերջում կարեւոր ենք համարում յիշել և հետևեալը։ Ինչքան էլ առանձին խնամքով պատրաստուի այսպիսի աշխատանքը՝ վրիպակներն անխուսափելի են, մանաւանդ որ շատ անգամ կարդացած լինելով գրեթէ անգիր գիտենք Խորենացին, որով և աչքից կարող են փախած լինել ընթերցուածներ։ Կըլինին և ակամայ սխալներ, քանի որ մէկը կարդացել է Ձ-ները, միւսը հետևելով տպագրին՝ լսելով նշանակել է տարբեր ընթերցուածները։ Սխալներ առաջ են գալիս նոյն-իսկ ընթերցուածները Ձ-րից արտագրելիս և ամենից շատ, ինչպէս վերևում նկատեցի՝ ընթերցուածների համախմբումի, այլ և արտագրութեան և տպագրութեան միջոցին։ Առանձնապէս պէտք է յիշատակել, որ, մի դժբախտ թիւրիմացութեամբ, Խ խմբին պատկանող ա Ձ-րի համար բաւական թուով սխալ ընթերցուածներ կան նշանակուած Վ-ի հետ. բայց Մ. Աբեղեանն այդ բոլոր ընթերցուածները նորից ճշտել է Ձ-րի վրայ և սխալները դրուած են այս գրքի յետևում ուրիշ նկատուած վրիպակների հետ։ Մնացած սխալները, եթէ կան, կարծում ենք, առանձին կարևորութիւն չունին. որովհետև 1, եթէ մի Ձ-րի տառի տեղ մի ուրիշ Ձ-րի տառ լինի նշանակուած, ինչպէս Կ¹-ի փոխ. Կ², այսպիսի վրիպակը նշանակութիւն ունի միայն խմբակցութիւնները որոշելու համար. իսկ խմբակցութիւնները շատ պարզ որոշւում են հարիւրաւոր և հազարաւոր ուրիշ ընթերցուածներով. 2, եթէ որևէ

Ձ-րի այս կամ այն ընթերցուածը աչքից փախած լինի՝ դա ևս առանձին արժէք չունի, քանի որ նոյն խմբին պատկանող Ձ-ները բազմաթիւ են և դրանց մէկն ու մէկը անպայման տալիս է այդ ընթերցուածը, և 3, եթէ մի հատ Ձ-րի միայն առանձնայատուկ ընթերցուածն աչքից փախած լինի՝ դա ևս, կարծում ենք, մեծ նշանակութիւն չունի, քանի որ այդպիսի առանձնայատուկ ընթերցուածները մեծ մասամբ անարժէք են սկզբնական բնագրի նկատմամբ։—Մենք մեր կողմից աշխատել ենք, որ մեր գործն անթերի լինի. բայց եթէ կըպատահին վրիպակներ՝ այդ ապագայում աշխատողների ներողամտութեանն ենք թողնում։

Չպէտք է մոռանալ, որ այս գործի վրայ աշխատողներս մեր օրուայ թարմ ժամանակը չենք նուիրել սրան, այլ եղել ենք մարդիկ՝ «անպարապ» իւրաքանչիւրս մեր պաշտօնի գործերից, և մեր յոգնութեան ժամերին ենք կատարել այդ և նոյն-իսկ մեր հանգստեան ժամերը նուիրել դրան տարիների ընթացքում, չխնայելով ժամանակ և եռանդ և կրելով այդպիսի տաղտկալի գործի ծանրութիւնը, որ այսպիսի բազմաթիւ օրինակների բաղդատողներն ու բիւրաւոր ընթերցուածները համախմբողները միայն կը հասկանան թէ ինչ է։ Արել ենք այն, ինչ որ կարողացել ենք։ Մենք մեզ լիովին վարձատրուած կը համարէինք, «միայն թէ շնորհակալ ոք մերոցս գտանիցի աշխատութեանցս»։

ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂԵԱՆ

ՍԵԹ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

30 սեպտեմբերի 1912.

Ս. Էջմիածին.

II.

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ա. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ՄԻԱՅՆ ԲՆԱԳԻՐ.

1. *Ամստերդամ, 1695. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան»...*
2. *Վենետիկ, 1752. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան»...*
3. *Վենետիկ, 1827. «Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։*
4. *Վենետիկ, 1881. «Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։*
5. *Տփխիս, 1881. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։*
6. *Տփխիս, 1910. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։*
7. *Վենետիկ, 1843. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք (Պատմութիւն Հայոց, Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի եւն)»։*
8. *Վենետիկ, 1865. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք»։*

ԲՆԱԳԻՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ.

9. *Հայ-Լատիներէն, Լոնդոն, 1736. Մովսիսի Խորենացւու Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն. Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae Libri* III. *Accedit ejusdem Scriptoris Epitome Geographiae... Latinè verterunt, notisque illustrarunt Gulielmus et Georgius, Gul. Whistoni Filii...*
10. *Հայ-Ֆրանսերէն, Վենետիկ, 1841. Ա. և Բ. գրքերը միայն. Moïse de Khorène... Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival.*
11. *Հայ-Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1845. Moïse de Khorène... Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française, avec notes explicatives et précis historiques sur l'Arménie... Par P. E. Le Vaillant de Florival.*

ՄԻԱՑՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

12. Աշխարհաբար, Ս.-Պետերբուրգ, 1889. «Մովսէս Խորենացու Հայկական Պատմութիւն. աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորէն Ծ. վ. Ստեփանէ»:
13. Աշխարհաբար, Ս.-Պետերբուրգ, 1898.—Նախորդ թարգմանութեան երկրորդ տպագրութիւնը, սրբագրուած և ուղղուած:
14. Լատիներէն, Ստոկհոլմ 1733. *Epitome commentariorum Moysis Armeni de origine et de rebus Armenorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae cum notis et observationibus Henrici Brenneri...*
15. Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1836. *Histoire d'Arménie de Moïse de Khorenatzi... traduite p. P. E. Le Vaillant de Florival...*
16. Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1869. *Moïse de Khorène. Histoire d'Arménie en trois livres. Traduction nouvelle accompagnée de notes historiques, critiques et philologiques. (Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie, publiés en français... par Victor Langlois... Tome deuxième.*—Առաջին հատորի մէջ ևս ունի՝ *Mar Apas Catina. Histoire ancienne de l'Arménie...*):
17. Իտալերէն, Վենետիկ, 1841. *Storia di Mosè Corenese, versione illustrata dai Monaci armeni Mechitaristi, ritoccata quanto allo stile da N. Tommaséo...*
18. Իտալերէն, Վենետիկ, 1850. Նախորդի երկրորդ տպագրութիւնը:
19. Իտալերէն, Վենետիկ, 1841. *Mosè Coronese, storico armeno del quinto secolo, versione di Giuseppe Cappelletti.*
20. Ռուսերէն, Պետերբուրգ, 1809. *Армянская Исторія, сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ... перевелъ съ Армянскаго... Архидіаконъ Іосифъ Іоаннесовъ.*
21. Ռուսերէն, Մոսկուա, 1858. *Исторія Арменіи Моисея Хоренскаго. Перевелъ съ Армянскаго и объяснилъ Н. Эминъ.*
22. Ռուսերէն, Մոսկուա, 1893. Նախորդի երկրորդ տպագրութիւնը, սրբագրուած և ուղղուած:
23. Գերմաներէն, Ռեգենսբուրգ, 1869. Մանակի թարգմանութիւն. *Des Moses von Chorene Geschichte Grossarmeniens. Aus dem armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer.* Երկրորդ գրքի բնագիրը նաև Լաուերի դասագրքում՝ *Armenische Chrestomathie zu des Verfassers Grammtik der classischen armenischen Sprache. Wien, 1881.*
24. Հունգարերէն, Թարգմանութիւն Քրիստ. Սճնկոզեանի, ուսուցիչ Կերլա հայաքաղաքի, 1892.

Բ. ՔՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Մովսէս Խորենացուն վերաբերեալ մատենագրութիւնն այնքան ընդարձակ է, որ ամեն ինչ այստեղ գնել անկարող ենք, քանի որ ձեռի տակ չունինք ցուցակներ և գրադարան։ Բացի վերոյիշեալ թարգմանութիւնների մէջ եղածներից՝ հնարաւոր է մեզ յիշատակել և հետևեալները, որոնց աղբիւր եղել են գլխաւորապէս—ա. Գ. Խալաթեանցի երկու հատորները, Арм. Эпосъ и Арм. Аршакиды. բ. Տաշեանի «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա». գ. Կ. Կոստանեանցի «Հայագիտութիւնն Արևմտեան Եւրոպայում», Թիֆլիս, 1910. դ. Հ. Գ. Զարպհանալեանի «Ուսումնասիրութիւնք Հայ լեզուի և մատենագրութեան յարևմուտս», Վենետիկ, 1895. ե. Հ. Արսէն Ղազիկեանի «Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան հայ կեանքի»։ Վերջինիցս են առնուած հայերէն պարբերական թերթերի մէջ եղած յօդուածները։

1. Աբեղեան Մ. Հայ ժողովրդական Առասպելները Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան մէջ. Վաղարշապատ, 1901. (արտատպութիւն «Արարատ»-ից)։
2. Ադոնց Ն. յօդուած ի Византійскій Временникъ, т. VIII, вып. 1—2.
3. Ալիշան հ. Ղ. Հայապատում, Վենետիկ, 1901—1902. Հին Հաւատք, Վենետիկ 1895. Բազմաթիւ տեղեկութիւններ «Այրարատ»-ի և միւս երկերի մէջ։ Յօդուած Դ. գրքի մասին «Բազմավէպ» 1851, էջ. 69։ Տես և Ներքևում «Բազմավէպ»։
4. Բաումգարտներ. A. Baumgartner, Ueber das Buch die „Chrie“, ի ZDMG, 1886, Heft III. p. 457—515.
   —Dr. M. Lauer und das zweite Buch des Moses Chorenatzi, Leipzig, 1885.
5. Բլաու, O. Blau, Die Herren von Sophene und deren Münzen, ի Numismatische Zeitschrift, Wien, 1877. IX. p. 108.
6. Գարագաշեան, Քննական Պատմութիւն Հայոց, հատ. Ա. Կ. Պոլիս, 1880 և հատ. Ա—Դ, Տփղիս, 1894—95.
   —Ճաշակք Ոսկեղէն դպրութեան, հատ Ա. Կ.-Պոլիս, 1887, էջ 23—36. հատ. Բ. Կ. Պոլիս, 1889, էջ 2—11։
7. Գաթըրճեան հ. Յ. Տիեզերական Պատմութիւն, հատ. Ա. 1849, էջ 87 հմն.։
   —Պատմութիւն Մատենագրութեան Հայոց, Վիեննա, 1851.
8. Գելցեր Հ. H. Gelzer, Africanus und die Byzantinische Chronographie I. 1880. էջ 209 և 281.
   —Die Armenische Mythologie. Beiträge der Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften. Sitzung vom 7 dec. 1895.

—Armenien, ի Realencyclop. für protest. Theologie u. Kirche. II Bd. 1897. Հայ. Թարգմ. Հ. Գր. Գալեմքեարեան, Վիեննա. 1897. «Համառօտ Պատմութիւն Հայոց»։—Քննադատ. Արևելեան Մամուլ, 1897, էջ 687. «Մշակ», 1897 Թ. 101.

—Zur armenischen Götterlehre. Berichte über die Verhandl. d. Sächs. Gesellsch. d. Wiss. hist. phil. cl. 1896. Bd. 48. Հայ Թարգմ. Հ. Յովհ. Թորոսեան, Վենետիկ, 1897. «Հետազօտութիւն հայ դիցաբանութեան»։ Քննադատ. «Մասիս», 1897, Թ. 112.

9. Գէորգեան Բ. վ. (Ծուղուրեան), Խորենացին Խորենացով պէտք է հասկանալ, Ա. Վաղարշապատ, 1889. Բ. Թիֆլիս, 1902.

10. Գուտշմիդ. A. v. Gutscmid, Ueber die Glaubwürdigkeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren, Leipzig 1876. Ausdruck aus d. Berichten ü. d. Verhandlungen d. Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wiss. 1876 von 23 April. Հայ Թարգմ. Հ. Ն. Ճնտոյեան, Բազմավէպ 1877, էջ 43—51, 110—116, 213—222, 289—302.

—Moses of Chorene, ի Encyclopaedia Britanica 1883. XVI. 861—863.

—Kleine Schriften, Bd. III. Leipzig, 1892. էջ 282—338.

—Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroene. St.-Pétersb. 1889, ի Mémoires de l'Académie Impér. des sciences St.-Pétersb. 1887, VII. série. T. XXXV. № 1. p. 17.

11. Դաղբաշեան Յ. Փաւստոս Բիւզանդացի և իւր պատմութեան խարդախողը։ Քննութիւն Մովսէս Խորենացու աղբիւրների մասին, Վիեննա 1898։ (Ազգ. Մատեն. ԻԹ.)։ Քննադատ. «Բազմավէպ» 1898. Թ. 12. «Մշակ» 1898 Թ. 201, 202, 204, 205. (Ստ. Մալխասեանց)։ «Հանդէս Ամսօրեայ», Թ. 4. (Դաղբաշեան Ս. Մ.-ի յօդուածի դէմ)։ «Նոր-Դար» 1898 Թ. 192.

12. Դիւլորիէ, Ed. Dulaurier, Étude sur les chants historiques et les traditions populaires de l'ancienne Arménie, ի Journal Asiatique 1852. № 1. vol. XIX.

—Les chants populaires de l'Arménie, ի Revue de deux Mondes 1852.

13. Զարպհանալեան Հ. Գ. Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց, Ա. Հին Մատենագրութիւն Հայոց, Վենետիկ 1865։ Երկրորդ տիպ, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն 1886։ Երրորդ տիպ 1897.

—Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի և մատենագրութեան յարևմուտս ԺԴ—ԺԹ դար. Les études Arméniennes en Europe (siècles XIV—XIX). Վենետիկ 1895, էջ 102, 243, 281, 338, 370. (Գ. Ա. Տրումպֆի «Հայկ. Ուսմունք յԵւրոպա» գրուածքի թարգմանութիւնն է, ուղղումներով և յաւելուածներով)։

14. Էմին Մ. Վէպք Հնոյն Հայաստանի, Մոսկուա 1850. Երկրորդ անգամ Էմինեան «Ազգագրական Հանդէս»-ի Ա. հատորի մէջ։

—Н. Эминъ, Очеркъ Религіи и вѣров. языч. армянъ, Москва 1884.

—Вахагнъ Вишапакахъ... С.-П. 1873.

—Мидійцы въ древней Арменіи, Москва 1881.

—*Моисей Хоренскій и древн. эпосъ Армянъ. Москва 1881.* Հայ թարգմ. Գր. Խալաթեանց. «Մովսէս Խորենացին և Հայոց հին վէպերը», Թիֆլիս 1886. Նոյնը թարգմ. Խաչ. Յովհաննիսեանց. «Մովսէս Խորենացի և Հին Հայկական վէպ». Թիֆլիս 1887.

—*Династическій списокъ Хайкидовъ, Москва 1884.*

15. Լա Կրոզ, *M. V. La-Crose. Thesaurus epistolici Lacrosiani,* Լայպցիգ, 1742—1746. հատ. I. 358 հտն. հատ. III. 184 եղն.

16. Լանգլուա, *V. Langlois, Les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène, Paris 1858.*

—*Études sur les sources de l'Histoire d'Armènie de Moïse de Khorène,* ի *Bulletin de l'Acad. imp. d. sciences, Mél. asiat. 1861. t. IV. p. 293—368.* թարգմ. Աղաբեկեան և Ս. Պալասանեան, Տփղիս 1860 և 1863.

17. Լանդիեր, *Landière, Notice sur Moïse de Khorène, historien de la Grande Arménie. Paris, 1838.*

18. Խալաթեանց Բ. Հին հայոց ժողովրդ. վէպերը և Մովս. Խորենացի։

19. Խալաթեանց Գր. *Г. Халатьянцъ, Армянскій Эпосъ въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. Опытъ критики источниковъ. Часть I. Изслѣдованіе, часть II. Матеріалы. Москва, 1896.*

—*Армянскіе Аршакиды въ „Исторіи Арменіи" Моисея Хоренскаго. Опытъ критики источниковъ. Часть I. Изслѣдованіе, часть II. Матеріалы. Москва, 1903.*

—*Начало критическаго изученія исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. ЖМНП. 1894,* հոկտ.

—Ղազար Փարպեցի և գործը նորին, Մոսկուա, 1883.

—Մովսէս Խորենացու նորագոյն աղբիւրների մասին քննադատութիւններ. Վիեննա, 1898.

—Մարաբաս Մծուրնացի, կեղծ Ագաթանգեղոս, Վենետիկ, 1898.

—Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան սկիզբը։

—Եդեսիոյ Աբգար թագաւորը ըստ Խորենացւոյ։

—Հայ Արշակունիք Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ։ Վիեննա 1906.

—Հայոց վէպը Մովսէս Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ։

—Մովսէս Խորենացի և իւր աղբիւրները։

20. Կատրըմէր, *Quatremère, Observations sur la ville de Ninive,* ի *Journ. des Savants 1850. p. 364* հտ.

21. Կարենեանց Յ. Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Խորենացւոյ եղն. Տփխիս, 1858.

22. Կարիեր, *A. Carrière, Moïse de Khoren et les Généalogies patriarcales. Paris, 1891. Rev. hist. XXV.* թ. 387.

—*Nouvelles sources de Moïse de Khoren. Vienne, 1893.*

—*Nouvelles sources de Moïse de Khoren, Supplément. Vienne 1894.* Հայ թարգմ. Տաշեանի «Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ» և «Յաւելուած». Վիեննա, 1893 և 1894.

—*La légende d'Abgar dans l'Histoire de Moïse de Khoren. Paris,*

1895. Հայ թարգմ. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1896. էջ 33—35,
97—101, 170—175, 238—246, 263—267 եւն. Վերջինիս դէմ
Հ. Բ. Սարգսեան՝ Բազմավէպ 1894 էջ 198—210. Աբգարի զրոյցի
մասին տես Халатьянцъ Арм. Аршак. եր. 76 հտ. և Հ. Տաշեան
„Zur Abgarsage", ի WZKM. Bd. IV. Heft 1, 2, 3.

—Les huit sanctuaires de l'Arménie d'après Agathange et Moïse de
Khoren.

—Նամակ «Հանդէս Ամսօրեայ» խմբագրութեան Մար Աբասի
մասին. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1897. յունուար:

23. Կիպերտ, H. Kiepert, Ueber die älteste Landes—und Volksgeschichte
von Armenien, ի Monatsberichte d. Königl. Pr. Acad. d. Wiss.
Berlin, 1869.

24. Կոնիբեր, F. Conibeare. Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան աղբերաց
խնդիրը. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1902. յուլիս, օգոստոս.

—Մովսէս Խորենացու ժամանակի մասին, Byz. Zeitschr. 1901.
3—4. Heft. Հայ. թարգմ. Տաշեանի Յառաջաբանով. «Հանդէս
Ամսօրեայ» 1902. յունուար և մարտ:

25. Ճնտոյեան Ն. եպիսկ. Դատաստան ի վերայ Խորենացւոյ և դատա-
ւոր նորա. «Բազմավէպ» 1878. էջ 32—45.

26. Մալխասեանց Ստ. Մովսէս Խորենացու նոր աղբիւրները. «Մուրճ»,
1892.

—Սեբէոսի Պատմութիւնը և Մովսէս Խորենացի, մատենագր.
ուսումն. Թիֆլիս, 1899:

27. Մակլեր, F. Macler, Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste
Carrière ի Revue Archéolog. Paris, 1902.

28. Մառ, Н. Марръ. Къ критикѣ Исторіи Моисея Хоренскаго СПБ.
1898.

—О начальной исторіи Арменіи Анонима. Къ вопросу объ источ-
никахъ Исторіи Моисея Хоренскаго. ի Византійскій Временникъ,
1894, II.

—Изъ лѣтней поѣздки въ Арменію. Отдѣльный оттискъ изъ
„Зап. В. Отд. Имп. Р. Арх. Общ." 1890. Томъ VI. стр. 135—228.

—Арабское извлеченіе изъ сирійской хроники Марабаса ի Записки
Вост. Отд. Имп. Русс. Арх. Общ. т. XIV և Отд. оттискъ
СПБ. 1902.

Հայերէն թարգմանութիւններ՝ «Ամառնային ուղևորութիւնից» եւն:
«Առ քննադատութիւն պատմութեան Մ-ի Խորենացւոյ». «Անա-
նունի Հայոց նախն. պատմութեան մասին. Մովսէս Խորենացու
պատմ. աղբիւրներուն հարցի վերաբերմամբ, Կարիէրի քննադատ.
յօդուածների առթիւ»:

—Յօդուած ի Византійскій Временникъ. Томъ V. вып. 1 и 2.
1898. եր. 227 հտն. (Քննադ. Խալաթեանցի Армянск. Эпосъ գրքի)։

29. Մարկվարտ, Marquart. յօդուած ի ZDMG. 1895. IV p. 656.

30. Մեսրոպ վարդ. յօդուածներ՝ «Արարատ» 1893 յունուար եր. 65—73.
1898. եր. 165—173.

—Հրատարակութիւն «Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի Եկեղեցական Պատմութիւն». Վաղարշապատ, 1897.

31. Միաբան (Գ. Տ. Մկրտչեան) Խորենացու պատմութեան ուսումնասիրութիւն, Վաղարշապատ 1896. նոյնը «Արարատ» 1890 էջ 567—576, 674—682. 1891 էջ 87—106, 147—155, 196—207, 277—281, 384—402, 437—448.

—Հայկականք, Վաղարշապատ 1894.

—Յօդուած, «Արարատ» 1897, էջ 422.

32. Նև, F. Nève. *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain 1886.

33. Նիկար Պ. Nicard,—Փօլ Նիքար, Տիփինոս և Սկիւլլիս Կրետացի արձանագործք, *Dipoenus et Scyllis sculpteurs crétois*, հրատար. ի Յիշատակագիրս Գաղղիոյ ազգային հնագիտաց ընկերութեան Շար չորրորդ. հատ. Ը. Փարիզ 1877. յէջս 131—275 (Զարպհ. Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի… եր. 243 հտ.)։

34. Նիկոլսկի, B. M. Никольскій, *Клинообразныя надписи Ванскихъ царей. III. т. ի Древн. Вост. труд. Вост. Ком. М. Арх. Общ. вып. III.*

35. Նորայր Բ. Բնհատէր Ա, Բ. տետր.

—Հայկական բառաքննութիւն, Կ.-Պոլիս, 1880.

—Յօդուած «Հանդէս Ամսօրեայ» 1893 սեպտ. 273—78. Տես և Ներքեւում «Մշակ».

36. Շրումպֆ, D. Schrumpf, *The study of Armenian*, 1891. Տես և Զարպհանալեան։

37. Չամչեան Միք., Պատմութիւն Հայոց. 3 հատ.

38. Պալասանեան Ստ., Պատմութիւն Հայոց Գրականութեան. Տփխիս, 1865.

39. Պատկանեան Ք. К. Патканов, *Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи Передней Азіи* ի ЖМНП. 1874—1881. և առանձին СПБ. 1881.

40. Պարոնեան Ս. Վ. Վաւերաբանութիւն Մար Աբասեան Մատենին որ ի գիրս Մովսիսի Խորենացւոյ։ Տես նաև «Բանասէր», «Հանդէս Ամսօրեայ»։

41. Պետերման, J. H. Petermann, *Ueber Moses Chorensis und die Quellen seiner Geschichte der Armenier*. Sitzungsber. d Berl. Acad. d. Wiss· 1851.

—*Ueber die schriftl. Quellen des Moses Chor*. նոյն տեղում 1852.

42. Պիշար, M. Pichard, *Essai sur l'histoire d'Arménie par Moïse de Khorène*, Paris 1866.

43. Ռընան, Renan, *Histoire générale des langues sémitiques*, Paris 1858. p. 262 հտ.

44. Սարգսեան հ. Բ. Քննութիւն Մարիբասեան աւանդութեան ըստ Մ. Խորենացւոյ և անոր աղբերաց վրայ։ «Բազմավէպ» 1883. էջ 54, 111, 224 ևլն. 1884. էջ 35, 123, 228, 315. 1885. էջ 11, 108. Համառօտ բովանդակութիւն տեսութեանց, «Բազմավէպ» 1885. էջ 237—247.

—Ա. Կուդշմիթ ի Համապատումն Բրիտանականին և եղծ կարծեաց նորա։

—Քննադատութիւն ի վերայ Թղթոյն Մովսիսի Խորենացւոյ.

—Վարք ս. Սեղբեստրոսի և աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ, Վիեննաիկ 1893.

45. Սէն-Մարտէն. M. J. Saint-Martin, Notices sur la vie et les écrits de Moïse de Khorène. Journ. Asiat. 1823. II. p. 321—344.

—Fragments d'une Histoire des Arsacides, Paris 1850 I. p. 145—158.

46. Տաշեան Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալլիսթենայ, «Հանդէս Ամսօրեայ» 1891—92. և առանձին Վիեննա 1892.

47. Ֆետտեր. P. Vetter, Die Sibyllen-Citat bei Moses von Choren. Theol. Quartalschr. Tübingen, 1892. III.

—Moses von Choren, Wetzer u. Weltes Kirchenlexicon VIII. 1893.

—Das Buch des Mar Abas von Nisibis, im Festgruss R. p. Roth, 1893.

—Moses von Choren, in Nirschl's Patrologie und Patristik, Mainz 1885. Bd. III.

—Die nationalen Gesänge der alten Armenier. Theol. Quartalschrift, Tübingen, 1894. Այս բոլորի հայ թարգմ. «Ֆէթթէրի հայկական աշխատասիրութիւնք». Վիեննա, 1895.

48. Ֆրերէ. Fréret, Mémoires sur l'ère arménienne. Oeuvres Complètes. t. XII. p. 187—254. և Mémoires de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres. t. XLVII. p. 98 և հտն.

Հետևեալ պարբերական թերթերը հ. Ա. Ղազիկեանի «Նոր Մատենագիտութիւնից»: Ազգասէր, 1846. էջ 175 և 177։—Արարատ, «Խորենացու Պատմութեան ուսումնասիրութիւնը» (Միքարան), 1890, 1891. —«Մովսէս Խորենացու մէկ նոր աղբիւրը» (Փ. Տ. Մովս.), 1893. 65, 283.—«Մովսէս Խորենացի և իւր աղբիւրները» (Գ. Խալ.), 1897, 531. —«Խորենացու ժամանակը որոշելու նոր փորձ (Գ. Տ. Մկրտչեան), 1897, 422. «Դիտողութիւններ Խորենացու մասին» (Գր. Վանցեան), 1900, 186.— «Մի հատուած Մովսէս Խորենացու Պատմութիւնից», 1895, 118, և Թ. 4, Յաւելուած՝ էջ 12.—1896, էջ 317.— «Ի Մովսիսէ քերթողահօրն պատմութենէ վասն Կոստանդիանոսի մեծի թագաւորին», 1894, Թ. 5. «Մովսէս Խորենացու Ուսումնասիրութիւնը», (Գ. Տ.-Մկրտչ.), 1894, էջ 148.— «Փիրմիլիանոսը Խորենացու Պատմութեան մէջ», 1894, 26.— «Մովսէս Խորենացու մեղեդին ի պատիւ Ս. Գր. Լուս.», 1895, 202.— Մակլերի «Moïse de Khoren et les travaux d' A. Carrière» գրութեան առթիւ 1904, Թ. 1։— Արեւելեան Մամուլ 1881 (Ս. Վ. Պարոնեան), 1896, 470։—Արեւելք, «Մովսէս Խորենացի և Լամարթին», 1890, Թ. 1933—35, 1959։—Արծուի Վասպուրական, «Մովսէս քերթողահայր ակնաղբիւր հայոց դպրութեան», 1858, 223։— Արձագանք 1891, Թ. 37։— Արմէնիա (հունգարերէն) Gergely, G. 1887, Heft 1։— Արշալոյս Արարատեան 1878, Թ. 1092։— Բազմավէպ,

«Մովսէս Խորենացի և իր Հայոց Պատմութիւնը» (Ալիշան) 1847, էջ 150.—«Մովսէս քերթողահայր Հայոց» նոյն 1849, 51. (Նոյնը բաղուածոյ արտատպուած ռուսահայ լեզուով Արաքս 1893 գիրք Բ. էջ 46, Պռոշեանցի «Երանի թէ ճշգրիտ» վիպակին մէջ).— «Յաղագս Մովսիսի Խորենացւոյ Դ. անուանեալ գրոցն պատմութեան» նոյն 1851, 69.— 1894, էջ 544. Տեղայի թղթակցութիւնը, և 547, Հ. Բ. Ս-ի դիտողութիւնը.— Այլ թղթակցութիւն Տեղայի 1895, 65.— «Քննադատութիւն քննադատութեան Ա. Կարիէրի և Խորենացւոյ Ե. դարու բնագրոշմը (Հ. Բ. Ս.), 198—210.— «Մովսէս Խորենացի և Լա Կրոզ» (Ե. Տեղա) 1897, 5.— «Ազգային մեծ մատենագիր մի», 233.— «Բեեռագիր արձանագրութիւնք Ռուսաց Հայաստանում և Մ. Խորենացի» (Խ. Յովհաննիսեանց), 457.— «Սոկրատայ հին թարգմանութեան հրատարակութիւնն և Մ. Խորենացի» (Հ. Բ. Ս.), 565—575.—«Հին Պատառիկ մի Մովսիսի Խորենացւոյ» (Ալիշան) 1898, 165—174.—«Մ. Խորենացւոյ Պատմագրութեան ուսումնասիրութեան ընթացքը և անոր հնութեան նոր ապացոյցները» (Հ. Բ. Ս.), 1903, Թ. 11, 12.—(Ասոր դէմ ՀԱ. 1904, Թ. 1—2).— 1904, Թ. 2, «Պետրոս Սիւնեցի» ևն. Թ. 3, «Գրիգոր Սարկաւագապետ» ևն.— «Խորենացին է Աստուածաշնչի Մնացորդաց գրքերի առաջին հայ թարգմանողը Ասորերէն բնագրից» (Բարդ. եպ. Գէորգեան), 1905, 426.— «Երկրորդ տիեզերական ժողովն ու Մովսէս Խորենացի» (Հ. Բ. Ս.) 202, 301, 418։— Բանասէր Մ. Խորենացւոյ Պատմութիւն հայոց ուղղագրեալ և ծանօթաբանեալ (Հ. Ս. Պարոնեան) 1889. 93, 178, 280, 349.— 1900, 317.— 1903, 166.— Մ. Խորենացւոյ խնդիրը, պատասխան առ «Հանդէս Ամսօրեայն» (նոյն), 349.— 1904 Թ. 5—6։— Երևակ, «Մ. Խորենացի» 1858 հատ. Դ. էջ 363.— 1859,11.— «Մ. Խորենացիին վրայ նոր քննութիւն» 1860, 12։— Լումայ, «Խորենացին քննադատութեան մէջ» (Ա. Տ.-Միք.) 1900, գիրք Ա.— «Թուղթ Սահակայ Արծրունւոյ առ Մովսէս Խորենացի և պատասխանի» անդ։— Հանդէս Ամսօրեայ 1888, էջ 8, 79, 133, 171, 223, «Պ. Ամանտ... և երկիր Հայոց».— «Քննութիւն ողբոցն Մ. Խորենացւոյ» (Կ. Յ. Պասմաճեան) 1891, Թ. 12.— «Մ Խորենացւոյ մէկ նոր աղբիւրը Ա. 1892. էջ. 150 (Ասոր դէմ Մուրճ 1892 Թ. 12, (Ստ. Մալխ.)— Բ. 373։ Ասոնց դէմ անդ էջ 343 (Հ. Ս. Պարոնեան).— «Նորագոյն աղբերք են Կարիէրի». 1893 էջ 116 ևն. քննադ. Ֆէթթէրի, անդ էջ 243. տես և էջ 178.— «Թղթակցութիւն Կարիէրի առ Տաշեան», էջ 309.— «Սիբիլլեայց կոչումը Մ. Խորենացւոյ քով» (Ֆէթթէր) 1893 Թ. 2.— «Մովսէս Խորենացի» (Ֆէթթէր), անդ, էջ 371.— «Մովսէս Խորենացի ըստ ուսուցչապետ Ն. Մառի», 1895. էջ 18 ևն.— 1896, էջ 315 (2).—1898, 313.— «Մի հատուած Մ. Խորենացու Պատմութիւնից», (տես Արարատ 1896, յուլիս).— «Մ. Խորենացւոյ նկատմամբ «Ծաղկաքաղի» մէկ փոքրիկ դիտողութիւնը», 1897, 61 (20).— Մ. Խորենացւոյ քննադատութեան առթիւ, 1898, էջ 185 (4), 189 (15).—«Երկու անկեղծ և ճշմարիտ գիտնականներ» (մին է Մեսրոպ վարդ. որու գրութիւնը տես Արարատ 1898, Թ. 3—4, էջ 165, «Սոկրատ պատմագիր և Մովսէս Խորենացի»).—

«Մ. Խորենացւոյ պաշտպանները կընուագին», 1898, Թ. 8—9,
էջ 282 (13).— «Մ. Խորենացւոյ պաշտպանները» (Նորայրի
Մշակ-ի մէջ հրատարակած յօդուածոց առթիւ), Թ. 12. էջ 382 (4).—
1889, Թ. 4. էջ 116—122 ընդդիմախօսութիւն.— Տես և Բանասէր
1900 հատ. Բ. պրակ Ա. էջ 55—82. և Հանդէս Ամսօրեայ 1900, էջ
316 (41).— «Սուտ Խորենացւոյ պաշտպանին», 1903, Թ. 7, էջ 222
(3).— «Մ. Խորենացին և Բ. Տիեզերական ժողովը» (Ն. Ա.), 1904,
Թ. 1—2։— Ծռաքաղ, «Այցելութիւն շիրմի Ս. Վարդապետին մերոյ
և քերթողահօր Մովսիսի Խորենացւոյ որ ի Տարօն», քերթ. (Մանուկ
ժամակոչեանց) 1860, 326։— Մասիս, «Աշխարհաբառ Խորենացի»
1890, ապրիլ 15.— Պատասխան՝ Արևելք 1890 Թ. 1879.— Մշակ
1886, Թ. 120.— 1894, Թ. 132, «Պրօֆ. Մառի նոր աշխատութիւնը»,
և Թ. 139.—1895, Թ. 58.—1896, Թ. 70, «Մի բացատրութիւն Մ.
Խորենացու աղբիւրների առիթով» (Գր. Խալաթ.) 1897, Թ. 3.— 1898,
Թ. 192, 193, 195, 203, 216, 217.— 1899, Թ. 16, 17, «Հայերէն հին գրա-
կանութեան խնդիրներ. Մովսէս Խորենացի» (Նորայր).— 1900, Թ.
151, Մամուլ։—Մառի «Մովսէս Խորենացին և նրա քննադատները».
Արաբական քաղուածք Մարիբասի Սիրիական Քրոնիկից (Մ.
Խորենացու Պատմութեան հարցին վերաբերեալ), քննադ. անդ՝ 1902,
Թ. 224—5։— Մուրճ 1891, էջ 290.—1893, Թ. 5, էջ 808. «Մի բա-
նասիրական խնդրի առթիւ» (Խորենացին Ուխտանէսի մօտ).—
«Մովսէս Խորենացին և Թուելեաց երգքը», 1894, Թ. 3.— «Հայագի-
տութիւնը XX դարու սկզբում» (Ստ. Մալխ.) 1901, Թ. 1—4։— Տարազ,
«Մովսէս Խորենացու հայրենիքի մասին», 1903, Թ. 33։—Փարոս,
«Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացւոյ, որք պակասին ի տպագիր պատ-
մութեան նորա», 1874, տետր Գ.։

Աշխարհաբար թարգմանութեան համար՝ Արաքս Բ. տարի, գիրք
Բ. էջ 113։— Աղբիւր 1890, Թ. 1. Բաժին Բ.։— Արևելք 1890, Թ.
1933—35։—Արմէնիա, 1890, Թ. 78։— Հանդէս Ամսօրեայ 1890, էջ
113.—1892, էջ 361։ Քննութիւն Մ. Գալեմնի Խորենացւոյ պատմու-
թեան աշխարհաբար թարգմանութեան և բնագրի ուսումնասիրութեան
մասին՝ գործոյն ի Ռ. Յ. Պէրպէրեանէ (Իզմիրեանց Մրցանակի առթիւ),
Մ. Գալեմնի պատասխանը անդ՝ 1893, էջ 201.— «Երջանիկ թարգմա-
նիչ մը», անդ 1896, էջ 90։— Մասիս 1890, Թ. 3939, 3944։— Մշակ
1889 Թ. 142 (Ս. Հախումեան)։—Մուրճ 1890, Թ. 1. էջ 102 (Լ. Ս.)։—
Նոր-Դար 1890, Թ. 10—14, 195 (Ս. Տ.-Սարգսեան)։ Բազմավէպ
1898, էջ 291։ – Հանդէս Ամսօրեայ 1898, Թ. 8—9. էջ 258—267, և
էջ 185։— Մշակ 1898, Թ. 58, 107։— Փէթթէր, Lit. Rdsch. f. d.
Kath. D. 1900, p. 201 f.

III.

ՀԱՄԱՌՕՏ ՑՈՒՑԱԿ

ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ՏԵՔՍՏԵՐԻ ԵՒ ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ:

(ՑՈՅՑ ՏՐՈՒԱԾ ԷՋԵՐԸ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻՆՆ ԵՆ).

t Խոր. Առաջին տպագր., Ամստերդամ, 1695. էջ ը:
w Խոր. Երկրորդ տպագր. Վիստոնեան եղբայրների, Լոնդոն, 1736. էջ դ:
*w*¹ Երկրորդ տպագր. մէջ բերուած ձեռագրական ընթերցուածները ըստ Թովմայ Վանանդացու. էջ դ:
Վ Եօթներորդ եւ Ութերորդ տպագրութիւնները, Վենետիկ, 1843 եւ 1865, եւ սրանցից արտատպուած Իններորդ եւ Տասնումէկերորդ տպագրութիւնները, Թիֆլիս, 1881 եւ 1910. էջ է, ը, իր:
Վ *Վ*², *Վ*³, *ՎՎ* Եօթներորդ եւ Ութերորդ տպագրութիւնների մէջ՝ 1, 2, 3 եւ բոլոր ձեռագիրներից բերուած ընթերցուածները. էջ ե:
x Տասներորդ տպագրութիւն, Վենետիկ, 1881. էջ զ:
*կ*¹ Կարենեանցի Բաղդասուրեան առաջին Ձեռագիրը, № 1379 էջմ. հիմն. մաս., գրուած 1624 թ. էջ իր.
*կ*² Կարենեանցի Բաղդասուրեան երկրորդ Ձեռագիրը, գրուած 1694 թ. էջ է.
Ա Ամստերդամի խմբին պատկանող Ձ-ներ, որ են
a էջմ. Ձ-իր № 1671 հիմն. մաս., գրուած 1687 թ. էջ ժը:
b էջմ. Ձ-իր № 1672 հիմն. մաս., գրուած 1666 թ. էջ ժզ:
c էջմ. Ձ-իր № 1665 հիմն. մաս., գրուած 1691 թ. էջ ժդ:
d էջմ. Ձ-իր № 1669 հիմն. մաս., գրուած 1680 թ. էջ ժդ:
e էջմ. Ձ-իր № 1686 հիմն. մաս., գրուած 1675 թ. էջ ժդ:
f էջմ. Ձ-իր № 616 հիմն. մաս., գրուած ? թ. էջ ժե:
Լ Լայպցիգի Քաղ. Մատենադար. Ձ-իր, գրուած 1696 թ. էջ ժե:
Տ Տպագրի խմբին պատկանող Ձ-ներ, որ են
n էջմ. Ձ-իր № 611 հիմն. մաս., գրուած 1672 թ. էջ ժե:
o էջմ. Ձ-իր № 1664 հիմն. մաս., գրուած 1699 թ. էջ ժզ:
p էջմ. Ձ-իր № 1666 հիմն. մաս., գրուած 1690 թ. էջ ժզ:
q էջմ. Ձ-իր № 1667 հիմն. մաս., գրուած 1641 թ. էջ ժզ:
r էջմ. Ձ-իր № 1662 հիմն. մաս., գրուած ? թ. էջ ժէ:
s էջմ. Ձ-իր № 615 հիմն. մաս., գրուած ? թ. էջ ժէ:
Խ Խառնուրդ խմբին պատկանող Ձ-ներ, որ են
g էջմ. Ձ-իր № 1663 հիմն. մաս., գրուած 1639 թ. էջ ժէ:
h էջմ. Ձ-իր № 248 հիմն. մաս., գրուած 1663 թ. էջ ժը:
i էջմ. Ձ-իր № 1668 հիմն. մաս., գրուած 1668 թ. ? էջ ժը:
k էջմ. Ձ-իր № 1035 հիմն. մաս., գրուած ԺԷ դարում. էջ ժը:
l էջմ. Ձ-իր № 249 հիմն. մաս., մայր Խառն խմբին պատկանող բոլոր Ձ-ների. էջ ժը:
lա *Մ*ի հին մասը, համապատասխան Ա խմբին. գրուած ԺԴ – ԺԴ դարում. էջ ժը:
lտ *Մ*ի նորոգուած մասը, համապատասխան Տ խմբին, 1567 թուից. էջ ժը:
m էջմ. Ձ-իր № 1661 հիմն. մաս., գրուած 1676—8 թ. էջ իա:
y Ձեռագիր **Կ. Եզեանցի**, գրուած 1668 թ. էջ իզ:
Հ Արքամարի Ձ-իր, գրուած ? թ. էջ իզ:
z Ձ-իր Ճեմարանի արեւելեան լեզուաց ի Պետերբուրգ. գրուած 1668 թ. էջ իզ:

Բացի այս տառանիշներից եւ Ս. գրքի անունների համառօտագրութիւններից՝ գործ են ածուած. **Եւս**(եբիոս Կեսարացու) **Ժամ**(անակագրութիւն), **Սոկրատ** (եկեղեցական պատմութիւն), **Փաւստ**(ոս Բիւզանդ). **Նոր**(ին). **Դ.**(ագր) **Փարպ**(եցի). **Արիստ**(ակէս) **Լաստ**(իվերտցի). **Բառգ**(իրք) **Հայկ**(ազեան լեզուի). **Նոր**(այր) **Բիւզ**(անդացի), Հայկական Բառաքննութիւն եւ Քննաւէր Ա. եւ Բ. պրակ. **Арм**(янскіе) **Арш**(акиды) Գր. Խալաթեանցի, մասն Բ. եւյն.

Միւս համառօտագրութիւնների մասին տե՛ս յառաջաբան, էջ խե:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅԵՐԻՍ ՀԱՏՈՒԱԾՍ

ԱՍԱՑԵԱԼ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

Ի ԽՆԴՐՈՅ ՍԱՀԱԿԱՅ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՒՈՅ

ՑԱՆԿՔ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐՈՑ

Ա. Պատասխանի թղթոյն Սահակայ, և խոստումն կատարել զհայցուածս նորա։

Բ. Թէ ընդէր, վասն զի Քաղդէացւոց և Ասորեստանեայց մատենից ցանկագոյն են մեր իրք, ի յունականէն կամեցաք մեք ցուցանել։

Գ. Յաղագս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց Թագաւորաց և իշխանաց։

Դ. Յաղագս զի ոչ սակս Ադամայ և այլոց նահապետացն միաբանեցան այլքն ի պատմագրաց։

1 c հարց, փխ. հայոց
2 o երիս / bcef հատածս
4 bcdeo մովսէսի / bc խորենացւոյ
5 c սահակա / bceo բագրատունոյ
1-5 Sᴍa չիք. (o ցանկից յետոյ երեսի սակին ունի նոյնը) / Վx փխ. այս վերնագրի ունին «սրբոյ հօրն մերոյ [x չիք սրբոյ հօրն մերոյ] մովսէսի խորենացւոյ պատմութիւն հայոց»։
6 anpqrstw Առաջին գրքի ցանկ չունին / a ետը բողած է / p ցանկի համար բողած երեսում ունի միայն. մովսէսի *խորենացոյ յաղագս մերոյս յիշեցրանն յայսմ բանիցս ի սահակայ բակրատունոյ խնդ՚՚լ
6 կ¹կ²վ ցանկեր չունին բաղդասած։
6 befi ցանկ / y ցանգ
6 bcdef չիք գրոց
6 h ցանկք առաջին դպրութեան պատմութեան հայոց ի մովսիսէ խորենացւոյ
6 bcdefo առաջին գլխի վերնագրից առաջ ունին սկիզբն ճառից
7 Sᴍ [բացի o-ից] առաջին գլխի վերնագրի փոխանակ ունին. «յաղագս մերոյս [gk մերոյ] յիշեցրանն յայսմ բանիցս սահակայ բագրատունւոյ խնդալ [Հh խնդրեալ, m խնդալ, ջնջած է խնդրեալ]
7 o խոկումն, փխ. խոստումն
9 Sᴍ ի [o չիք ի] քաղդէացւոց [l քաղթէացւոց]
bg ի քաղդէացոց / c ի քաղդէացոցն
9 Sᴍ յասորեստանեաց [g յասորեստանեայց, Հo ասորեստանեայց]
10 Հbdefl յանկագոյն / cy յանգագոյն / o յանկագոյնք / Թէրեւս յաւագոյն ի քաղդէացւոց և յասորեստանեայց մատենից յանկագոյն։ Ա. Մ.
10 bef չիք են
10 o և ի յունականէն կամեցեալ
10 Հbcdefo չիք մեք
11 cf չիք յաղագս
11 bde առաջնոց / o առաջին
11 bdeo Թագաւորացն [o Թագաւորաց] մերոց / cf Թագաւորացն մերոց առաջնոց
11 f չիք և
13 bcdefo միաբանեն
14 Sacf այլք [o այլքն]
14 cf պատմագրացն

Ե. Յաղագս հաւաստր գալոյ ազգաբանութեան երից որդւոցն Նոյի
ցԱբրահամ և ցՆինոս և ցԱրամ. և թէ Նինոս ոչ է Բէլ և ոչ որդի
Բելայ։
Զ. Յաղագս թէ է ինչ՝ որ հաւաստր, և է ինչ՝ որ օտար ի Մովսիսէ
պատմեն այլքն հնախօսք. և յաղագս Ողոմպիոդորայ փիլիսոփայի
անգիր հին զրուցացն։
Է. Յայտարարութիւն սակաւուք, թէ ըստ արտաքնոցն ասացեալ Բէլդ՝
ըստ աստուածային բանից հշմարտութեամբ է Նեբրովթ։
ըստ աստուածային բանից հշմարտութեամբ է Նեբրովթ։
Ը. Թէ ով կամ ուստի գայսպիսիս եգիտ զրուցաբանութիւնս։
Թ. Թուղթ Վաղարշակայ արքայի Հայոց առ մեծն Արշակ արքայ Պարսից։
Ժ. Յաղագս ապստամբութեանն Հայկայ։
ԺԱ. Յաղագս պատերազմին և մահուանն Բելայ։
ԺԲ. Յաղագս որ ի Հայկայ ազգք և ծնունդք, և թէ զինչ իւրաքանչիւր
ոք ի նոցանէ գործեաց։
ԺԳ. Յաղագս ընդ արևելեայս պատերազմին և յաղթութեանն, և մահ-
ուանն Նիւքարն Մադեսայ։
ԺԴ. Յաղագս ընդ Ասորեստանեայս կռուոյն և յաղթութեանն, և Պայա-
պայն Քաաղեայն, և Կեսարու, և առաջին և այլոց անուանեալ Հայոց։
ԺԵ. Յաղագս Արայի և մահուան նորա պատերազմաւ ի Շամիրամայ։
ԺԶ. Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն և զամ-
բարտակ գետոյն և զիւր տունն։
ԺԷ. Յաղագս Շամիրամայ, թէ էր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր, և
թէ որպէս փախստական լինի ի Զրադաշտէ մոգէ ի Հայս և մե-
ռանի ի Նինուասայ որդւոյ իւրմէ։

1 kl գալոց / ƀcdefo գոլոյ, փխ. գալոյ
1 Հgk որդւոց
2 Տպ ցաբրաամ [o մինչև ցաբրաամ]
2 Տպ եթէ [o թէ]
2 c չիք նինոս (ոչ է)
2 Տպd ոչ բէլ [o ոչ է բէլ]
3 e բելայ / միւսն. բէլայ
4 Տպ է [io է ինչ] որ օտար
4 ce ի մովսէսէ
5 f այլք
5 c ողոմպիոդորայ / Հden ոլոմպիադո-
րայ / f ոլոմպիադայ
6 c անգրի
6 Տպc չիք հին [o ունի հին]
7 b յայտարարութեան
7 f արտաքնոց
7 Տպ ասացեալ է [Հo չիք է]
8 ƀ նեբրովդ / cde նեւբրովթ / f նեբ-
րութ / Տպ նաբրութ [gk նեբրովթ,
Հ նաբրովթ] է [o է նեբրովդ]
9 Տպ զայսպիսի եգիտ [k զայսպէս
էգիտ] / o եգիտ զայսպիսի
9 cf զրուցաբանութիւն / l զրուցա-
բանութիւնս
11 fgko ապստամբութեան

12 Հb մահուան / Տպ մահուն [o մահուան]
14 cf գործեցին
15 k ընդ արևելեայս
15 Հfgo յաղթութեան / bfo մահուան
16 c մադեայ
17 o պատերազմին, փխ. կռուոյն
17 Հcfgko յաղթութեան
17 ƀ պապայն / f պայապեան / o պայապիս
18 Տպbce քաղեայն [kly քաղէն] / Հd
քաղեայ
18 c կեսար / o կեսարեայն / f և առա-
ջին և կեսարու
18 c ու եւ այլոց / o այլովք
18 ckly անուանեաց / o անուանել
20 befo մահուան
20 ƀcdefo նորա, փխ. արայի
20 ƀcdefo շինէ շամիրամ
20 ky զամպարտակ
21 kly գետոցն / k տանն
22 c շամիրամ
22 o յաղագս, փխ, աղագաւ
22 be չիք և
23 c ի զրադեշտէ
24 f յորդւոյ
24 Տպcf իւրոյ [gko իւրմէ]

ԺԸ. Յաղագս թէ հաւաստիներս լեալ պատերազմն Շամիրամայ ի Հնդիկս, և զկնի մահ նորա ի Հայս։

ԺԹ. Որ ինչ զկնի մահուանն Շամիրամայ։

Ի. Վասն Արայեանն Արայի, և եթէ սորա որդի Անուշաւան Սօսանուէր։

ԻԱ. Որ ի Սկայորդւոյն Պարոյր՝ առաջին ի Հայս թագաւորէ. օգնական լինի Վարբակայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարդանապաղայ։

ԻԲ. Կարգ թագաւորաց մերոց և համար նոցունց, որդի ի հօրէ առնլով։

ԻԳ. Յաղագս որդւոցն Սենեքերիմայ, և թէ Արծրունիք և Գնունիք և բդեաշխն անուանեալ Աղձնեաց ի նոցանէ են սերեալք. և ի նոյն ճառի՝ եթէ Անգեղ տունն ի Պասքամայ։

ԻԴ. Յաղագս Տիգրանայ, թէ որպիսի ամենայնիւ։

ԻԵ. Վասն երկիւղի կասկածանացն Աժդահակայ՝ ի միաբանութենէ սիրոյն Կիւրոսի և Տիգրանայ։

ԻԶ. Թէ որպէս ի խիթի լինելով Աժդահակայ՝ զառաջիկայ իւր դիպուածն տեսանէ աքանչելի երազով։

1 ƀ հաւաստի թէ
1 ƀc պատերազմ / o շամիրամայ պատերազմն
2 Տաbcdef մահուան [o մահուն]: Ուղղում ենք մահ. ձեւս բնագրի մեջ:
3 ԱՏա զկնի ինչ / y ինչ զկնի
3 bcdefo վերնագրից յետոյ ունին և [f և ի] համեմատութիւն ծննդաբանութեան ազգիս մերոյ ընդ եբրայեցւոցն [bco եբրայեցոցն] մինչև ցսարդանապալոս [bco սարդանապալոս], որ կոչի Թոնոս [ƀ Թոնաս, o Թօվնաս] կոնկոոելոս [o կոն կողեոոս] / o այս յաւելուածի սկզբի և-ը շինած է նոյն ձեռքով ի եւ դիմացն կայ նշանակած է գլխահամար Ի. իսկ յաջորդ Ի գլխի տեղ ունի ԻԱ. եւ այսպէս շարունակաբար / l ԺԹ գլխից յետոյ դատարկ տեղ է թողած / ly «վասն արայեանն արայի...» վերնագրի դիմաց ունին ԻԱ, փխ. Ի, եւ այսպէս շարունակաբար / k ԺԹ գլխից յետոյ գլխահամարներ չունի / Գլխահամարների այս փոփոխութիւնն երեւում է եւ բնագրի մեջ. op համեմատութիւնը դրած ունի Ի գլուխ, վասն արայեանն... ԻԱ եւ շարունակաբար: / ghiklqrs համեմատութեան դիմաց գլուխ չեն նշանակած [l այս մասը չկայ գրուած]. բայց վասն արայեանն... դիմաց ունին ԻԱ եւ շարունակաբար:
4 Տա արայեան
4 Տա չիք և [kl ունին]
4 ƀcdefo թէ
4 f որդի սորա
4 Տաbc անուշաւանն [o անուշաւան]
4 Տաd որ սօս [սաւս] անուանիւր [d անու, gk անուանի, o անուանէր], փխ. սօսանուէր
5 ƀ չիք ի [սկայորդւոյն]
5 kly ի սկայորդւոցն
5 bcdef թագաւորեաց ի հայս
6 y վարկարամարի
6 ƀe սարդանապօղայ / c սարդանապալիա / d սարդանապալլայ / f սարդանապալեայ / Տա սարդանապաղայ [l սարդանապաղ'ղ'այ, Հo սարդանապալլայ]
8 չիք որդի
8 f առնելով և շմբատայ հրէի: / f-ից մի թերթ կտրած է, եւ այստեղից սկսած ցանկը չկայ:
9 Տաƀ սենեքարիմայ [Հg սենեքերիմայ]
9 c չիք և [թէ]
9 cd և եթէ բդեաշխն / Տա բդեշխն
10 Տաc չիք են
11 ƀcdey թէ
12 k որպիսիւ
13 Հbcde կասկածանաց
13 Տա աշդահակայ / Տա ունին սովորաբար աշդահակ
13 Տա սիրոյ
15 c ի խէթի / d ի խթի
15 Տա զառաջակայ
15 bde չիք իւր
15 ƀ դիպուածս

ԻԷ. Յաղագս որ ի խորհրդակցացն բան. զկնի ապա և որ ինչ իւր մտածութիւն, և ի նոյն հետայն գործն։

ԻԸ. Թուղթ Աժդահակայ, յետ որոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ, և յուղարկումն Տիգրանուհւոյ ի Մարս։

ԻԹ. Եթէ որպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն և գրգռեցաւ մարտն, յորում և մահն Աժդահակայ։

Լ. Յաղագս թէ յուղարկեաց զքոյր իւր Տիգրանուհի ի Տիգրանակերտ. և վասն Անուշայ առաջին կնոջն Աժդահակայ և բնակութեան գերւոյն։

ԼԱ. Թէ ոյք ոմանք սորա զարմք և ոյք ի սմանէ որոշեալ ցեղք։

ԼԲ. Թէ Եզիական պատերազմն առ Տեառամբ. և մեր Զարմայր ընդ Եթովպացի զօրուն լինել սակաւուք, և ի նոյն մահ։

Կատարեցան ցանկք Առաջին գրոց ծննդաբանութեան Հայոց Մեծաց։

Ի Պարսից առասպելաց։ Յաղագս Բիւրասպեայ Աժդահակայ։
Ստորագրութիւն, որ ինչ սակս Բիւրասպեայ հաւատոյն։

---

1 ՏԽ չիք որ ի [gk ունին որ]
1 o բանին
1 ՏԽ չիք որ ինչ [g ունի]
2 o մտածութիւնն
2 Հg չիք ի [նոյն]
2 c չիք հետայն
2 b գործ
3 k աժդուհակայ
5 bcdeo թէ / Հ չիք եթէ
5 Տ յայտնեաց գրգռութիւն նենգութեան և մարտն [o յայտնեաց մարտ նենգութեանն և գրգռեցաւ մարտն] / ԽՀ յայտնեցաւ [l յայտնեց] նենգութիւնն [Հgh նենգութիւն] և գրգռեցաւ մարտն
5 y չիք ԻԹ. եթէ որպէս—աժդահակայ (s. 6)
7 ՏԽ թէ էր աղագաւ յղարկեաց [Հg յուղարկեաց]
7 Հ չիք ի [տիգրանակերտ]
8 Ա յորում և վասն
8 bcde չիք առաջին
8 bcde կնոջ
10 c զարմ
11 bcd եթէ
11 co եղիական
11 ՏԽ տետամեաւ [Հg տետամաւ, l տիւտամեաւ, y տիտամեաւ]
11 bdeo մերն
12 c եթովպացի
12 bc լինելոյ / de զինելոյ / g լինել, շինած լինելոյ / Հ լինելով
12 c չիք սակաւուք
12 bcdeo մահն
13 bcde դպրութեան, փխ. առաջին գրոց
13 o կատարեցաւ դպրութիւն ծննդաբանութեան հայոց մեծաց
13 Խy չիք կատարեցան—բիւրասպեայ հաւատոյն (s. 16)
14 h ցանկին ունի. երկրորդ ցանկն գրած է իւր կարգին
14 gk այսպէս ունին գիրքս պատմութեանց հայոց հաւաքեալ [k հօաքեալ] մովսէսի խորենացոյն, զոր ստացաւ մարտիրոս բարունապետն [k սարգիս անրեպկոն սանահնեցի]. և ես [k յես] գրել զսայ յիշատակ իւր [k իւր և ծնողին իւրոց ամէն]։
15 o այս ի պարսից
15 Տcde առասպելեաց
15 c նշանակում k գլուխ ԼԳ, oզ՝ ԼԴ
15 Տ բիւրասպի [o բիւրասպեայ]
15 e աժդահակ
16 c նշանակում k գլուխ ԼԴ, oզ՝ ԼԵ
16 bc ստորագրութիւն / d ստորոգութիւն
16 bcde վասն, փխ. սակս
16 o ցանկից յետոյ երեսի ցանկին ունի. հայոց պատմութիւն յերիս հատուածս ատացեալ մովսէսի խորենացւոյ ի խնդրոյ սահակայ բագրատունւոյ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ԾՆՆԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

Ա

Պատասխանի թղթոյն Սահակայ, եւ խոստումն կատարել զխնդրուածս նորա:

Մովսէս Խորենացի յաղագս մերոյս ի սկզբան յայսմ բանիցս Սահակայ Բագրատունւոյ խնդալ:

Զանսպառ խաղաղութիւնս ի քեզ աստուածայնոցն շնորհացն և զանդուլ հոգւոյն ի վերայ քոց իմացուածոցդ զշարժմունս ծանեայ ի ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս, յառաջ քան զմարմնոյդ՝ զհոգւոյդ ընկալեալ զծանօթութիւն. որ և սիրելի իսկ իմոց ախորժակացս է, առաւել ևս սովորութեանցս: Վասն որոյ ոչ միայն գովել արժան է զքեզ, այլ և ի վերայ քո աղօթել՝ առ ի լինել քեզ միշտ այսպէս:

1 ո գլխին ունի օգնեա հոգի սբ ած:
1-2 Վm միայն ունին այս վերնագիրը / c վերնագրի տեղ ունի սկիզբն հաւելցդ / a տակին ուրիշ ձեռքով մովսէսի խորենացոյ պատմութիւն ժամանակաց նաև ազգիս հայոց աշխարհին: Գլխին խոռանի մէջ երկու կնիք խփած «մինաս վրդպտ», «մինաս վրդպտ», եւ ապա «յիշատակ է գիրքըս մինաս վրդպին յամթեցոյ ի դուռն սբ աթոռոյն էջմիածնի»: tw Ա գլուխը գլխակարգութիւնից դուրս է:
4 c միայն ունի այս վերնագիրը / bcdefo ունին ցանկում:
5 c վերնագրից յետոյ մովսէսի քերթողի
5 acde չիք մովսէս խորենացի—խնդալ
5 bgopqrs մովսէսի / ltw մովսէս / m մովսէս (գլխին աւելացրած) ի / Վ.fny մովսիսի
5 boprs խորենացոյ. ԽՎ.fgmny խորենացւոյ / tw խորենացի
5 tw չիք յաղագս—բանիցս
5 b մերոց / f մերոցս / g մերոյ
5 bfg սկզբան (չիք ի) / h ի սկզբանն / Վlnopqrs յիսկզբանն [o յսկզբանն]
5 bf այսր / i այս / g այսմ (կարմիր թանաքով, ապա սկզբից սեւ թանաքով աւելացրած Յ)
5 o բանիցս յայս / bfmy բանից
6 l սահակ / p ի սահակա
6 y բագրատունոյ
6 bf չիք խնդալ / Հվ'grs խնդրեալ [g կարմիր թանաքով գրած, բայց բառի վերջը ջնջած եւ սեւ թանաքով շինած եալ] / h ի խնդրեալ / p խնդալ. սեւ թանաքով շինած է խընդրելոյ
7 e չիք զանսպառ—ի վերայ քոց (ս. Տ.) / p չիք զանսպառ—շնորհացն / q չիք զանսպառ խաղաղութիւնս
7 c զբան սպառ
7 ՏԽd աստուածայնոցն [q չիք] ի քեզ [d որ ի քեզ] / abc աստուածայնոյ / j աստուածայնւոյ
7 hqrs շնորհացդ / d զանդուլն
8 a չիք հոգւոյն
8 d ի վերայ մտաց քոց իմացուածոցդ
8 ՏԽe քո / t քոյ
8 Վm իմացուածոյդ
8 ՏԽd շարժմունս [pqrs շարմունս]
9 c խնդրոյդ
9 ty առաջ
9 ce հոգոյդ / d հոգւոյդ
10 Ա իմոցս [d իմոց]
10 ՏԽ իմոց իսկ ախորժակացս [m ախորժակաց, t ախորժացս] / b ախորժականացս
10 Ա չիք է / Կ[1] ախորժակեացէ, փխ. ախորժակացս է
11 ՏԽ որոյ և ոչ
12 tw լինիլ
12 pqrs չիք քեզ / չիք միշտ

Զի եթէ վասն բանին մեր, որպէս ասի, պատկեր Աստուծոյ, և զարձեալ՝ Առաքինութիւն բանականին է խոհականութիւն, և քո յայսոսիկ անհատ ցանկութիւն՝ ապա ուրեմն գեղեցիկ մտածութեամբ զխոհականութեանդ քո վառ և բորբոք պահելով զկայծակն՝ զարդարես զբանն, որով մեաս առ ի լինելն պատկեր. ի ձեռն որոյ և զայսոսիկ զսկզբնատիպն ասես ուրախացուցանել, գեղեցիկ և չափաւոր մոլութեամբ յայսոսիկ մոլեալ և զակատեալ։

Առ որով տեսանեմ և զայս, զի եթէ որք յառաջ քան զմեզ և կամ առ մեօք եղեն հարուստք և իշխանք աշխարհիս Հայոց, ոչ ընդ ձեռամբ անկելոց իւրեանց արդեօք զտելոց իմաստնոց զայսպիսեացս հրամայեցին կարգել զյիշատակս բանից, և ոչ արտաքուստ ուստեք այսոցիկ ի ներքս ածել խորհեցան օժանդակութիւնս իմաստից, և զքեզ այժմ այսպիսի եղեալ ծանեաք,—ապա ուրեմն յայտ է, թէ ամենեցուն քան զքեզ նախագունիցն ճանաչիս վեհագոյն, և բարձրագունից արժանաւոր գովութեանց, և յայսպիսիս պատկանաւոր գնիլ յարձանագրութիւնս բանից։

Յաղագս որոյ հեշտաբար ընկալեալ զքո խնդիրդ՝ աշխատասիրեցայց ածել ի կատարումն, յանմահ յիշատակ թողուլ զայս քեզ և որ զկնի քո գալոց են ազգք. զի և ազգի ես նախնականի, և քաջ և

1 Ա ըստ, փխ. վասն
1 վ[1] մեզ, փխ. մեք
1 վ[1]pqrs չիք որպէս
1 m ասխմք. վերջի մք ուրիշի ձեռով աւելացրած
1 Հմմտ. Ծննդ. Ա, 27.
2 կ[2]abdef առաքինութեան
2 Ա չիք է / lnopqrsy և, փխ. է
2 Հմմտ. Փիլոն, Ճառ յղ. լինելութեանս (Մատենագր. Դաւթի Անյաղթի, Վենետ. 1883, եջ 529). Ս. Վ. Գարոնեան. «Բանասէր», 1899. գիրք Դ, եր. 283. Նոր. Բիւզանդացի, «Բանասէր» պրակ Բ. 46։
2 qr այսոսիկ
4 Ա պահես
5 Ա զբան
5 ac մեա / b մեայց / կ[2]def մեայ
5 iopqrs լինել / t լինիլն
5 a տկ''ր, փխ. պատկեր
5 կ[2]cdefgprs զայսոսիկ
6 b սկզբնատիպն
6 Ա ասի / i զգեղեցիկ
7 n զատակեալ / k վատատկեալ
8 mty տեսանեմք
8 Ա թէ որ / ly ոք, փխ. որք
8 Ա չիք և (կամ)
9 h չիք եղեն / Ա չիք և
10 b անկեցոցն / cf անկելոցն / de անկեցելոցն / a անկեցելոցն, փխ. անկելոց
10 p իւրոց, փխ. իւրեանց
10 Ա զտեցելոցն [c զտելոցն]/ Հlnot զտեցելոց

11 tc յարտաքուստ
11 p ուրէք, փխ. ուստեք
11 p այսոսիկ
11 oqrs ի ներք, փխ. ի ներքս
12 b յօժանդակութիւն / t զօժանդակութիւն
12 ty քեզ / f զմեզ, փխ. զքեզ
12 Տ այսպիսի այժմ
13 Տ ապա յայտ է ուրեմն թէ [q թէ ուրեմն. h ապա թէ ուրեմն յայտ է թէ]
13 d զմեզ, փխ. զքեզ
13 Ա քան զքեզ վեհագունիցն ճանաչիս բարձրագոյն և բարձրագունիցն արժանաւոր
15 c չիք յայսպիսիս
15 կ[2]de պատկանաւորութիւնս, փխ. պատկանաւոր—յարձանագրութիւնս
15 o գնել արձանագրութիւն
15 c յարձանագրութիւն
16 Ա խնդիրդ
17 ԱՏ անմահ [tc յանմահ]
17 Տ ի [h չիք ի] յիշատակ / p առ ի յիշատակ
17 adef քեզ զայդ, b քեզ այդ, c զքեզ այդ, փխ. զայս քեզ
18 Տ քոյինքն [h քոյ ինքնին, վ[1]pqrs քո ինքնին, y քո ինքն են] են գալոց [վ[1]hq գալոց են, վ[1]rs գրելոց են, m գալոց են] ազգք [p ազգս]
18 Տ եւ, փխ. ես
18 p չիք և (քաջ)
18 b չիք և (արգասաւոր)

արդասաւոր՝ ոչ միայն ի բանս և ի պիտանաւոր խոհականութիւնս, այլ և ի մեծամեծս և ի բազում գործս արժանաւորս. զորս յիշատակեսցուք ի կարգի պատմութեանս, յորժամ զորդի ի հօրէ ծննդաբանելով ազգաբանեսցուք զբովանդակն. իսկ զՀայաստանեայցս նախարարութիւնս, զամենեցուն զուսան և զգիարդն յայտնելով համառօտ և հաւաստի, որպէս ի յունականս ոմանս կայ ի պատմութիւնս։

Բ

Թէ ընդէ՛ր, վասն զի Քաղդէացւոց եւ Ասորեստանեայց մատենից ցանկագոյն են մեր իրք, ի յունականէն կամեցաք մեզ ցուցանել։

Եւ ընդ այս մի ոք զարմասցի, եթէ բազում ազգաց լեալ մատենագիրք, որպէս ամենեցուն է յայտնի, մանաւանդ Պարսից և Քաղդէացւոց, յորս առաւել ազգիս մերոյ գտանին բազում ինչ իրաց յիշատակք, մեք զՅունացն միայն յիշեցաք զպատմագիրս, և անտի զյայտարարութիւն մերոյ ազգաբանութեանս խոստացաք յանդիման կացուցանել։ Քանզի ոչ թագաւորքն Յունաց միայն՝ որպէս զաշխարհակալութեանն,

1 Ա պիտանագոյն խոհականութիւն
2 Տպ մեծամեծ
2 opqrs բազում (չիք ի)
2 Հմմտ. «Եւ ազգաւ ես քաջ և նախնական, և արդասաւոր սերունդ և զարմ, ոչ միայն բանիւ ուռճացեալ, այլ և ի գործ պատերազմաց ընդ առաջինսն թուեալ» (Պատասխ. Թղթոյն Սահակայ. Մեսր. Խոր. Վեն. 1865. 284):
2 Ա զորոց / Տպ զորս [Վmy զոր]
3 p և ի կարգի
3 b պատմութեան / d որդի
3 opqrs ծննդաբանելոց
4 Վ զբովանդակն։ Իսկ / Նոր. Բիւզ. (Բառաքն., 34) զբովանդակն իսկ
4 a զհայաստանեացն / Կ¹bcde զհայաստանեայց / f զհայաստանեաց / g հայաստանեայցս / l հայաստանեացս / Վmnopq զհայաստանեացս
5 b զսուսան, փխ. զուսան. (յուսանցքում ուրիշ ձեռքով զուսան)
5 pqrs զիարդն
5 Տպ համառօտ, որպէս հաւաստի ի [r չիք ի] յունականս
6 Տպ կայ պատմութիւնս [or ի պատմութիւն] / de պատմութիւն
7 t հատոր առաջին սրակ ա / w սրակ ա։ Իսկ երրորդ գլխի սեղ ունին սրակ բ եւ այսպես շարունակաբար:
8 Տպ ի [hopqrs չիք ի] քաղդէացւոց
8 c քաղթէացոցն
8 Ա ասորւոց [d ասորոց] / Տպ յասորեստանեաց [mo ասորեստանեաց, Կ¹ ասորւոց, Հ յասորեստանեայց] / Ընտրում ենք ասորեստանեայց ձեռ. ցանկից։
8 ԱԿ¹ՀՎ³lnopqs յանկագոյն / y ցանդագոյն / Հմմտ. ծան. եր. 1, ծ. 10:
9 de մեզ, փխ. մեր
9 Կ¹Կ²abcef ի յունական մատենիցն
9 Կ¹Կ²abcef մեք կամեցաք / d չիք մեք
10 h այսմ / c էր, փխ. այս (գլխին ուրիշ ձեռքով գրած այս)
10 c չիք մի / Ա թե [c թէ]
10 Ա լեալք
11 g պարսաց, փխ. պարսից / Պէտք էր սպասել ասորեստանեայց
12 p առնու՞լ, փխ. առաւել
12 abcf մերոյ ազգիս / de չիք մերոյ
12 p չիք բազում
13 ef յիշատակեցաք
13 Ա պատմագիրս [b ի պատմագիրս]
13 Տպ անտուստ, փխ. անտի
14 c մերոց
15 Ա աշխարհակալութեանն [c անկալութեանն] / Տպ աշխարհակալութեամբ [hnpqrs զաշխարհակալութեամբ]։ Ուղղում ենք զաշխարհակալութեանն
15 Կետադրութիւնը այստեղից մինչեւ եր. 8 ծ. 14 ուղղել ենք ըստ բացատրութեան Բարթուղ. վրդ.ի (Խորենացուն Խորենացով պէտք է ճանաչել, եր. 7) եւ Պատկանեանի («Բանաս.» 321։)։

այսպէս և որ ինչ իմաստութեան ջանք՝ փոյթ յանձին կալան աւանդել Յունաց, յետ զառանին իւրեանց յարմարել իւս,—որպէս և Պտղոմէոսն, որ և Եղբայրասէր, պէտ արարեալ զամենայն ազգաց զմատեանս և զվէպս ի յոյն լեզու փոխարկեաց,— (Բայց մի ոք աստանօր զմեզ անուսումն համարեալ բամբասեսցէ իբրև զանվարժս ոմանս և զազէտս, որպէս թէ Եգիպտացւոց լեալ թագաւոր՝ մեք այժմ զնա Յունաց գրեցաք։ Քանզի նուաճեալ նորա և զՅոյնս ընդ իւրով ձեռամբ՝ անուանեցաւ Աղէքսանդրի և Յունաց թագաւոր, որպէս և ոչ մի ոք ի Պտղոմեանցն կամ յայլոցն տիրեցն Եգիպտացւոց անուանեցաւ ոք երբէք. որ և վասն առաւել յունասէր բարս ունելոյ՝ ի յոյն լեզու զաշխատութիւն իւր ժողովեաց։ Է և այլ բազում այսպիսի ինչ պատճառ վասն աւելոյն մեր զնա Յունաց թագաւոր. այլ վասն համառօտելոյ զճառս՝ բաւական լիցի ասացեալս վասն նորա։)— այլ և բազում արք անուանիք և իմաստութեան պարապեալք ի Յունաց աշխարհէն՝ հոգացան ոչ միայն զգիրս դիւանացն այլոց ազգաց թագաւորացն և զմեհենիցն յեղուլ ի յոյն բան,—որպէս գտանեմք զայն, որ

1 ԱԿ՝ այսպէս / Տ/ այլ, փխ. այսպէս
1 o չիք և / h չիք ինչ
1 chtwy իմաստութեանն / f յիմաստութեան
1 ՎՀmq իմաստութեան են ջանք
1 bop անձին
2 d նախապէս իւրեանց. ջնջած եւ տեղում գրած յունաց
2 p իւրոց, փխ. իւրեանց
2 Տ/ յարմարեալ
2 c որ, փխ. և / g չիք և
2 b պտղոմեան / c պատմէոսն / Հg պտղոմէոս / tw պտօղոմէոսն
3 d չիք և (եղբայրասէր)
3 Տ/ եղբայրասէրն
3 b զմատեանսն / c մատեանս / p և զմատեանս
4 twyl զպէտս, փխ. զվէպս
4 n ի նոյն, փխ. ի յոյն
4 Տ/ փոխարկել [tw փոխարկեալ] / Վ. փոխարկել բառից յետոյ վերջակետ ունի եւ շարունակութիւնը նոր տողից: Տես ծան. եր. 7, 8. 15:
5 p աստանօր մի ոք
5 b անյուսմունս / Տ/ անուսումն զմեզ
6 Տ/ իբր / q անվարժս
6 Ա չիք ոմանս / Հg ազէտս
6 f չիք որպէս / l չիք թէ
6 Տ/ եգիպտացւոցն [l եգիպտացւոց]
7 Ա յունաց այժմ մեք զնա
7 o զնա այժմ
8 hqrs զյոյնսն / qrs չիք ընդ
8 twy աղեկսանդր
8 Ա մակեդոնացւոց, փխ. յունաց

9 abf որպէս և զոր և ոչ / c որպէս զոր և ոչ
9 ԱՏ/ ոչ մի զոք [Հk ոք, g զոք, սկզբի ղ-ն ջնջած, Կ²de չիք զոք]
9 Ա պտղոմէացւոցն [b պտղոմեցւոցն] / gk պտղոմեացն / tw պտօղոմեանցն
9 Հg յայլոց / co այլոցն / Կ² չիք կամ յայլոցն / de չիք յայլոցն
9 Տ/e տիրելոյ / x տիրողաց
9 abf եգւպտացւոց / Տ/e եգիպտացւոցն [Հgy եգիպտացւոց]
10 Ա անուանեցաք զոք
10 o չիք վասն
10 p առնուլ, փխ. առաւել
10 Ա յունասէրն / p բար. փխ. բարս
10 o յունասէր լինելոյ բարուցն ասկի ի յոյն
11 Տ/ զիւր աշխատութիւնն [Հk աշխատութիւն]
11 a այդ՝ (սովորաբար այսպէս)
12 c յայսպիսի / Հg այսպիսիս
12 Ա պատճառս
13 Տ/ մեզ [o մեր] զճառս [p ճառս]
13 p նոցա
14 p չիք և (բազում)
14 Հ արք արք / p յիմաստութեան
15 f աշխարհին
15 ԱՏ/ զգիր [p զգիրս]
15 Տ/ դիւանաց
15 b ազգացն / hqprs չիք ազգաց
15 Տ/ թագաւորաց և զմեհենից [p մեհենից]
16 Ա յեղյեղուլ [b յեղեղուլ]
16 p զայն բան, որ

և զԲերոսոսն յայս յորդորեաց զայր քաղդէացի և զվարժ ամենայն իմաստութեամբ,— այլ և զմեծամեծս և զզարմանալոյ արժանաւորս յարուեստից. և ուրեք ուրեք գտեալ աշխատութեամբ, հաւաքեալ փոխեցին ի յոյն լեզու, որպէս զԱ. առ Բ. և զԹ. առ Փ. և զԿ. առ Ե. և զՇ. առ Թ.։ Եւ ժողովեալ զայսոսիկ արանց, զորոց և մեք զանուանսն հաւաստի գիտեմք՝ նուիրեցին ի փառս Հելլենացւոց աշխարհին։ Եւ գովելիք են, որպէս իմաստասիրեցեալքն, յաղագս ջանիցն և իմաստութեանն առ ի յայլոց լինելոյ գտակք, առաւել ես որք ընկալան և պատուեցին զայսպիսի գիւտս իմաստից։ Վասն որոյ և զբոլոր իսկ զՅոյնս ոչ դանդաղիմ մայր կամ դայեակ ասել իմաստից։

Եւ վասն առ ի Յունաց զրուցարանսն զակնարկութիւն մերոյ պիտոյից առնելոյ՝ բաւական է այսչափ։

Գ

Յաղագս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց թագաւորաց եւ իշխանաց։

Կամիմ զանիմաստասէր բարս առաջնոցն մերոց նախնեացն ոչ առանց յիշատակի բամբասանաց թողուլ, այլ աստէն իսկ, ի սկզբան

1 loqrsy զբեռնիոս ոմն / Վmop զբիւռնիոս ոմն / x զբիւռոս ոմն / tw զբերիոս ոմն / Ա զբիւռոսն։ Ուղղում ենք զԲերոսոսն։ Հմմտ. Եւս. Եր. յլ.
1 pq այս, փխ. յայս
1 Տլ այր / abc ըզայր / Տլ վարժ
2 tw զարմանալոյ / q արուեստից
3 b աշխատութիւն / pqrs փոփոխեցին
4 Ա որպէս զ. ա. [c ա] առ բ, [ef զայր առ բէ] և զ.թ. առ փ, և զ. կ. առ ե, և զ. շ. առ թ / Տլ որպէս զայր [pqrs այր] առ բէ, և զզայ և զթոյ առ փիւր [i փեւր] և զկենն առ եչ, և զշայ առ սէ / c յուս. ունի զաստեղաբաշխութիւնն առ քաղդէացիս, թուականութիւն առ փիւնիկեցիս, երկրաչափութիւն առ եգիպտացիս, երաժշտութիւն առ թրակացիս / tw փակագծում (t ենթագրով)՝ այսինքն ալէփ՝ քաղդէացւոց՝ առ խի յունաց. զէ և թէ՝ քաղդէացւոց առ փսի յունաց. զային քաղդէացւոց՝ առ փոքր է [w ե] յունաց. շին քաղդէացւոց՝ առ սիգմա յունաց. / x որպէս զԱ(ստեղաբաշխութիւն) առ Բ(աղդէացիս) և զԵ(րկրաչափութիւն) առ Ե(գիպտացիս) և զԹ(ուականութիւն) առ Փ(իւնիկեցիս) և զԵ(րաժշտութիւն) առ Թ(րակացիս)
5 d զոր, փխ. զորոց
5 Տլ զանուանս [ln զանուանսն]
5 a չիք հաւաստի
6 p գովելիքն, փխ. գովելիք են
7 Ա բանին, փխ. ջանին
7 ce իմաստասիրութեանն
7 Տլ ի յայլոցն
8 Ա եղելոյ, փխ. լինելոյ
8 b զայնպիսի
9 o իմաստից գիւտս
9 c իմաստութեան, փխ. իմաստից
9 Ա չիք և
9 bdef յոյնս / c յոյնսն / r դանդաղեմ
10 b իմաստնոց
11 Տլ և վասն յունացն զրուցարանս [հg զրուցարանութիւնս] զակնարկութիւն մերոց [ng մերոյ] / x զրուցարանիս
12 b այսչափս
14 a իմաստասէր, ուրիշ ձեռքով շինած՝ անիմաստասէր
14 f չիք բարուց
14 abcefg առաջնոց / p յառաջնոցն
14 f թագաւորաց և իշխանաց մերոց / ace թագաւորացն / ac իշխանացն
14 a վերնագրից յետոյ ունի զմինաս վրդպն ամթեցի յիշեց.
15 Տլ կամիմ և ոչ զանիմաստասէր բարս—նախնեաց առանց
16 a այղ՝ / Տլ այլ և / b չիք իսկ
16 Տլcf յիսկզբան [հgp ի սկզբան]

մերոյ գործառնութեանս, զվասն նոցա կշտամբութեան յարմարել զբանս։ Զի թէ արդարև արժանի գովութեան այնք ի թագաւորաց իցեն, որք գրով և պատմութեամբ զիւրեանցն հաստատեալ կարգեցին զժամանակս, և զգործս իմաստութեան և զքաջութիւն իւրաքանչիւր արձանացուցին ի վէպս և ի պատմութիւնս՝ ըստ նոցանէ և պարապեալքն այսպիսում ճգնութեան դիւանագիրք մատենից՝ ներբողականաց ի մէնջ արժանի եղեն ասից. ի ձեռն որոց և մեք յընթեռնուլն զառ ի նոցանէ շարածս բանից՝ ըստ աշխարհօրէն կարգաց իմաստնանալ ասիմք, և քաղաքականս ուսանել կարգս, յորժամ զայսպիսիս ընթերցասիրիցեմք իմաստութեան ճառս և զրուցատրութիւնս, որք են Քաղդէացւոց և Ասորեստանեայց, Եգիպտացւոց և Հելլենացւոց. առ այսոքիւք և փափագիցեմք եւս արդեօք իմաստութեան արանցն այնոցիկ, որ զայսպիսի փոյթ յանձին կալան. — ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւորացն մերոց և այլոց առաջնոցն առ ի յիմաստն տխմարութիւն, և անկատարութիւն ոգւոյն բանականի։ Զի թէպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար, և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ՝ սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոյ յիշատակի, զոր և ոչ մի ոք ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել։ Արդ՝ այնոքիկ, որ և ոչ

1 Ա գործառնութեանց զյաղագս նոցայն [f նոցուն] կշտամբութեամբ յարմարել բանս
1 klnopqrs զբանսս / Հ բանսս
2 h եթէ
2 Տխ գովութեան արժանի
3 mwy կարգեցին հաստատել / a կանգնեցին, փխ. կարգեցին
3 Ա զգործս և զժամանակս
4 p իմաստութեանն և քաջութեան
4 e զիւրաքանչիւր / b իւր, փխ. իւրաքանչիւր
5 c այնպիսում / p յայսպիսում / q այսպիսում / tw այսպիսեաց
6 Տխ ճգնութեանց
6 p ի մէջ, փխ. ի մէնջ
7 Տխ և մեր ընթեռնուլն
8 opqrs չիք աշխարհօրէն կարգաց
8 ԱՏխ ասեմք [g ասիմք]
8 Աhopqrs քաղաքական
9 b յուսանել զկարգս / tw ուսանել
9 rs չիք ուսանել—ընթերցասիրիցեմք
9 Տխ այսպիսիս
9 lty ընթերցասիրեմք / k ընթերձաս…
10 Աo որք են [Ա չիք են] ի քաղդէացւոց
10 Տխcf ասորեստանեաց
10 Հbgk չիք ասորեստանեայց եգիպտացւոց / opqrs չիք և հելլենացւոց
11 g չիք և [հելլենացւոց]
11 ԱԽՎn ելլենացւոց [fg հելլենացւոց, a ելլենաւոց]
11 mtw ելլենացւոց [tw հելլենացւոց, ասորեստանեաց [tw ասորեստանեայց] և եգիպտացւոց
11 Ա այսոքիկ
11 aef փափաքիցիմք
12 o արանց
12 f որք / b անձին
13 Ա ապա ամենեցուն մեզ ուրեմն
13 Տխb այլոցն [hpqrs այլոց]
14 clno առաջնոց
14 aq առ յիմաստն / կ[2]abde յիմաստն / f յիմաստուն
14 Ա տխմարութիւն [Հd տխմարութիւն] / Տխ աղամարութիւն [կ[1] աղխմարութիւն]
14 f չիք և անկատարութիւն
14 c ոգւոցն / twy ոգւոյն
15 k բաւականի, փխ. բանականի
15 Ա ցած և, կ[1] այժմու, փխ. ածու
15 b չիք և (թուով)
15 Ա փոքունս
16 Ա այլոց
17 c արիութեան
17 Ա չիք գործեալ և
18 Տխ գրոց [Հln գրոյ] / ty գործոյ
18 Տխ զորոց, փխ. զոր
19 Տխ պէտք [Հg պէտս]
19 b անձին
19 Տխ որք [p չիք] / a չիք ոչ

անձանց խորհեցան բարի առնել, և անուն յիշատակի յաշխարհի թողուլ, զի՞ արդեօք և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն ի ճահ պատահիցէ, զևս մեծագոյնս ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հնագոյն քան զնոսա։

Այլ ասիցէ ոք արդեօք. վասն ոչ լինելոյ գիր և դպրութիւն ի ժամանակին, կամ վասն այս այս պատերազմացն, որ կուռ զմիմեանց զկնի ի վերայ գային։ Այլ ոչ արդարև այսօքիկ կարծեցեալ լինի. քանզի գտանին և միջոցք լեալ պատերազմացն, և գիր Պարսից և Յունաց, որովք այժմ գիւղից և գաւառաց, եւս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, և հանուրց հակառակութեանց և դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբաւ գրուցաց մատեանք, մանաւանդ որ ի սեպհական ազատութեան պայազատութիւն։ Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հնումն Հայաստանեայցս լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան և երգաբանաց բանաւորաց։ Վասն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յաղագս արանց անբանից, թուլամտաց, վայրենեաց ճառել։

Բայց ընդ քո յոյժ զարմացեալ եմ ընդ մտացդ ծննդականութիւն, որ ի սկզբանցն մերոց ազգաց մինչև ցայժմուս միայն գտար զայսպիսւոյ մեծէ իրէ բուռն հարկանել, և մեզ խոյզ խնդրոյ առաջի արկանել—երկար և շահաւոր գործով զազգիս մերոյ կարգել զպատմութիւնն ճշգիւ՝

1 bcdef անձանց անգամ / rs յանձանց
1 p յանուն / bqtw աշխարհի
2 Ա զի՞արդ արդեւք մեղադրութիւն
2 q յայնպիսեացն / c ոչ պատահիցէ
3 p զի եւ, փխ. զեւ
3 op մեծագոյն
4 Ա գոլոյ, փխ. լինելոյ
4 b կամ, փխ. և
5 p չիք կամ / հg պատերազմաց
5 Տխ զկնի անհետ ի վերայ
6 c վերայ (չիք ի) / a չիք այլ
6 Ա արդար, փխ. արդարև
6 tw կարծեցեալք
6 tw լինին / միւս. լինի
7 k ի, փխ. և [միջոցք] / Ա չիք և
7 p չիք լեալ / b որով
8 c այժմ առ մեզ գտանին գիւղից
8 gitwy գեւղից
8 dq եւ իւրաքանչիւր
8 p տանց և առանձնականութեանց
10 b գրուցեաց
10 Ա մանաւանդ առ որ սեպհական [b սեփհական, Կ² սեպահական] ազատութեանն [f ազատութեան] է պայազատութիւն [a ազատութիւն] / Տխ մանաւանդ որ ի [Կ¹lnty չիք ի] սեփհական [Կ¹ սեփական] ազատութեան [hptwy ազատութէ (պաs.), kq ազատութենէ, no ազատութեն (պաs.) է, g ազատութեն է] պայազատութիւն [k պազատութիւն] / Վվ «Երկու օր. որ սեփհական կամ որ ի սեփհական ազատութենէ. Երկու այլ՝ որ սեփհական ազատութեան կամ (նաև x) ազատութեանն է պայ... իսկ միւսն որ ի սեփհական ազատութիւն»։
11 d որպէս և այժմ առ / k չիք առ
11 c հայաստանեացս / Տխ հայաստանեաց [gtw հայաստանեայց]
12 Ա լինել [ef լինիլ], փխ. լեալ
12 cf սիրելութիւն
12 abcf արագ արանց, de առանց, փխ. երգաբանաց
13 bde չիք և այլ / gk չիք այլ
13 Տխ անբանից արանց [p յարանց]
14 o ճառից, Ա պատմել, փխ. ճառել
15 abf օժանդակութիւն, c օժնդակութիւն, փխ. ծննդականութիւն / e օժընդակութիւն, յետոյ ջնջած եւ շինած ծննդականութիւն
16 ԱՏխ յիսկզբանցն [g ի սկզբանցն (վերջի ն ջնջած)] / Կամ ըստ ԱՏխ-ի յիսկզբանցն, ուղղ. նոյնպէս համարելով իսկիզբն։ Հմմտ. ծան. եր. 5 ծ. 5, եր. 12 ծ. 14 եւն։ Մs. Մ.
16 d ցայժմուս
17 f մեծի / Տխ մեծ [t չիք մեծ]
17 Տխ խնդրոյս
18 Ա գործ / q կարգեալ
18 Տխ զպատմութիւն [qզպատմութիւնն]
18 Ա ճշգրտիւ զթագաւորականացն և զնախարարականացն [b չիք զնախարարականացն] / tw զնախարարականացն

զթագաւորացն և զնախարարականաց ազգաց և տոհմից, թէ ով յումմէ, և զինչ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ գործեաց, և ով ոք ի ցեղիցս որոշելոց ընտանի և մերազնեայ, և ոյք ոմանք եկք ընտանեցեալք և մերազնացեալք. և զգործս և զժամանակս իւրաքանչիւր գրով դրոշմել, ի ժամանակէ անկարգ ամբարտակին շինուածոյ մինչև ցայժմ.—գեղեցիկ զայս քեզ համարեալ ի փառս և անջամ հեշտութիւն։

Առ որ այսչափ միայն ասացից. միթէ մատեան մերձ կայցէ ինձ, որպէս ասի ի Յովբ, կամ դպրութիւն քոց հայրենեացն, որով նմանագոյնս արդեօք Երբայեցւոցն պատմագրաց՝ ի վերուստ ի քեզ իջուցանիցեմ անսխալ, կամ ի քէն և յայլոց սկսեալ՝ անդր ի վեր հանիցեմ ի սկիզբն։ Բայց սակայն սկսայց, թէպէտ և ջանիւ. միայն թէ շնորհակալ ոք մերոցս գտանիցի աշխատութեանցս։ Եւ սկսայց՝ յորոց և այլքն, որք յեկեղեցւոջ և ոյք ըստ Քրիստոսի, աւելորդ համարելով զարտաքնոցն երկրորդել յաղագս սկզբանն առասպելս, բայց եթէ զկնիսն՝ ժամանակս ինչ արդեօք և զարս յայտնիս, որում և աստուածայինքն ի ճահ գայցեն պատմութիւնք բանից. մինչև ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք ի հեթանոսականսն պրուցատրութիւնս. սակայն և ի նոցանէ՝ զոր ինչ հաւաստին կարծեմք, առնուլ։

---

1 p ազգաց տոհմից
1 Ա ո, փխ. ով
1 ԱՏփ յումմէ [p յումէ]
2 Հգ չիք ոք (ի նոցանէ)
2 a գործեաց ի նոցանէ
2 h չիք ով ոք ի ցեղիցս / opqrs չիք ով ոք ի ցեղիցս որոշելոց
2 Ա որոշելոցս
3 tw մեր ազնիւ, փխ. մերազնեայ
3 Տփabcd ընտանացեալք [nqrsy ընդանացեալք, p ընդասացեալք, h ընտանեցեալք]
3 Աopqrs չիք և մերազնացեալք
4 a զգործսն
4 Ա դրոշմեալ
5 twy ամբարտակին
5 c շինածոյ
5 h ցայժմս
6 Տփ հարեալ [վ¹ghtwxy համարեալ] / ԱԿ² համարեա
6 t հաշտութիւն
7 a միթէ
7 b կացցէ
8 Ա չիք որպէս
8 Տփ ասէ յոբ
8 ab ի յոբ
8 Տփ դպրութիւնք քոց [o քո, k չիք քոց] հայրենեաց, որովք նմանագոյն [tw նմանագոյնք]
9 Ա վերուստ (չիք ի)
9 Տփj իջուցանեմ [in իջուցանիցեմ, l իջանեմ]
10 bc ցայլոց
10 Ա հանիցեմ [c հանեմ] ի [adef չիք ի] յիսկզբանն [c սկզբանն]
10 ghopqrs սկիզբն [չիք ի]
11 Տփ թէ և, փխ. թէ / a չիք թէ
12 Տփ գտանիցի լեալ աշխատութեանց
12 o յայլքն
12 h եկեղեցւոջ
13 Ա որք, փխ. ոյք
13 c ընդ, փխ. ըստ
13 cdef համարել / ab համարեալ
14 b չիք յաղագս—առասպելս
14 ԱՏփ ի սկզբանն [Հgk սկզբանն]
14 Տփ ժամանակ
15 Ա զորս / Տփ զարսս / Ուղղում ենք զարս
15 Ա որք, փխ. որում
15 Ա չիք և (աստուածայինքն)
15 opqrs չիք ի ճահ գայցեն պատմութիւնք
16 p մինչ
16 pqrs չիք երթեալ
16 a հասանիցիմք
16 p չիք ի (հեթանոսականսն)
17 Տփ զրուցակարգութիւնս

Դ

Յաղագս զի ոչ սակս Ադամայ եւ այլոց նախապետացն միաբանեցան այլքն ի պատմագրաց:

Յաղագս Արմատոյն հանուր մարդկութեանս, կամ թէ հաճոյ ումեք թուիցի ասել ծայրին, պարտ էր մեզ սակաւ ինչ անցանել բանիւ, թէ ընդէր հակառակ Հոգւոյն խորհեալ՝ անմիաբանեցան այլքն ի պատմագրաց, զԲերոսեայ ասեմ, զԲազմավիպէն և զԱբիւդենայ. կամ զնոյն ինքն զնաւակառուցէն և զայլոց նահապետացն. ոչ միայն վասն անուանց և ժամանակաց, այլ և վասն ոչ սկիզբն զառ ի մէնջ հաւատարմացեալս կարգելոյ ազգի մարդկան:

Քանզի ասէ վասն նորա Աբիւդենոս հանգոյն այլոցն այսպէս. «Եւ զնա ամենախնամն Աստուած եցոյց հովիւ և առաջնորդ ժողովրդեանն»: Յետ որոյ ասէ. «Թագաւորեաց Աղովրոս շարս տասն», որ լինին ամք երեսուն և վեց հազար: Նոյնպէս և յաղագս Նոյի այլով անուամբ վարին և ժամանակօք անբաւիւք. թէպէտ և վասն Ջրոյն սաստկութեան և վասն ապականութեան երկրի՝ զոյգ հոգևորացն բարբառին բանից. նոյնգունակ և զթիւ նահապետացն տասն՝ Քսիսութրեաւ հանդերձ թուեն: Որ ոչ միայն ըստ բոլորման առ ի յարեգականէ չորեքժամանակեան ըստ մեզ լինելոյ տարւոյն՝ հեռանայ յամաց մերայնոցն,—մանաւանդ թէ և յաստուածայնոցն,—այլ և ոչ որպէս Եգիպտացիքն զլուսնականն

2 o այլ, փխ. այլոց
2 Տպ այլք, փխ. այլքն
3 o ի պատմագրացն / r ի պատմագրոց
4 adef արմատոցն
4 Տպ հանուրց
4 p չիք մարդկութեանս
5 Տպ թուեսցի [h թուիցի]
6 Տպ խորհել [tv խորհիլ]
6 p միաբանեցան
6 acef ի պատմագրացն / r ի պատմագրոց / p զպատմագրաց
7 Կ^{2}ade զբիւռոսեայ ; bcf զբիւռոսէ / Տպ զբիւռոս [Հglnoy զբիւռիոս, tv զբերիոս]: Ուղղում ենք զբերոսեայ
7 Կ^{2}Հade զաբուդենայ
8 p այլոց
9 Տպ այլ վասն
9 Ա վասն զի ոչ
9 a առ
9 Տպ ի մէնջն [lpqrs ի մէնջ] / g ի մէնջն, ուղղած ի՟ մէջ
9 Կ^{2}bcdef հաւատարմացեալ /͜ Տպ հաւացն [o հաւուցն], փխ. հաւատարմացեալս
10 Ա ազգիս / p զազգի
11 Հabde աբուդենոս / f աբիդենոս
11 hopqrs այլոց
12 c նա
13 d յետոյ, փխ. յետ որոյ
13 ԱՏպ աղաւրոս [Վm աղովրոս, q աղաւր, tvy աղօրոս]
13 tv որք լինին / g լինի
14 Ա երեսուն վեց հազար: Այս գլխի բովանդակութեան համար հմմ. Եւս. ժամ. Ա եր. 7 հտն. եւ 23:
14 l այդ'ով
15 b անբարիւք, փխ. անբաւիւք
16 Տպ չիք վասն
16 Ա միաբանին, փխ. բարբառին
17 Վm նահապետաց
17 b թուին
18 Տպ յարեգակնէ
19 ch ամաց
19 Ա չիք մանաւանդ թէ և յաստուածայնոցն
20 p աստուածայնոցն
20 o չիք որպէս

հաշուէն ծագմունս. նա և ոչ, զառ ի գլխն ոմանց ասացեալս թէ տարիս ոք վարկցի՝ զուգեալ համեմատէ անհուն թուոց առարկութեանցս առ ի հաւասարել ճշմարտութեանն, երբեմն նուազ և երբեմն սաստիկ զհաւաքումն գումարելով։ Արդ օրէն էր մեզ աստանօր զկարծիս նոցա յայտնել ըստ կարողութեան, թէ զինչ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ խորհեցան այսպէս զայսոսիկ գրել. այլ վասն երկարութեան առաջիկայ գործոյս՝ այլում տեղւոյ և ժամանակի զայսոսիկ թողեալ, հատցուք աստանօր զբանս, սկսանելով յաղագս այսորիկ՝ որպէս և հաւաստացեալ եմք։

Ադամ նախաստեղծ. սա կեցեալ ամս երկերիւր և երեսուն՝ ծնանի զՍէթ. Սէթ կեցեալ ամս երկերիւր և հինգ՝ ծնանի զԵնովս։ Սորա երկուքն յարձանագրութեանցն ընդդէմ երկուց հանդերձելոցն, որպէս ասէ Յովսեպոս. թէպէտ և ուրն անյայտ է։ Ենովս, որ առաջին յուսացաւ կոչել զԱստուած։

Եւ ընդէ՞ր արդեօք այս, և կամ վասն որո՞ց պատճառանաց նախ սա յուսացեալ կոչելոյն զԱստուած, և կամ ո՞րպէս կոչելն իմանի։ Քանզի է Ադամ ճշմարտապէս աստուածաստեղծ. և սա ի բերանոյ Աստուծոյ առեալ ասի պատուէր, այլ և յանցուցեալ և ի թագստեան եղեալ՝ զՈ՞ւր ես-ն յԱստուծոյ և ոչ յայլմէ ումեքէ հարցանի. սապէս և զվճիռ վարկին ի նորին բերանոյ լսէ։ Իսկ յետոյ և Աբէլ մերձաւոր և ծանօթ Աստուծոյ լեալ՝ պատարագ մատուցանէ, և ընկալեալ լինի։ Արդ՝ սոցա այսպէս

1 Տխ հաշուէին [k շահուէին] / Հմմտ. Եւս. Ժամ. 13—14:
1 Տխ ոմանս ասացեալս եթէ
2 h տարին ոք վարկցէ
2 k զոգել
2 Տխ համեմատեն [h համեմատին] հուն [կ¹ բուն, tw յոյն] թուոց [Հ թուացն] / b անհու
2 ab առարկութեանց
3 Տխ հաւասել [h հաստատել], փխ. հաւասարել
3 Հfg ճշմարտութեան
4 Տխ օրէն է
5 Տխ չիք ըստ կարողութեան
6 c երկայնութեան / Հ յառաջիկայ
7 o տեղի / pqrs տեղ / tw տեղոյ
7 Ա թողլով / h թողուլ
7 Ա հատցուք / Տխ հատուսցուք
9 def եմ
10 Վgkmrstwy նախաստեղծն
10 c կացեալ
10 Ա մլ [b բճլ] / lopqrsy մլէ / Եւս. մլ.
11 c կացեալ
11 Ահ մե [b բճե]
11 p սորա
11 w երկունք, փխ. երկուքն
12 g յարձանագրութեանցն [վերջի ն ջնջած]
12 a ընդդէմ երկուցն / Հ չիք որպէս
13 Տcef յովսէպոս / tw յովսէփոս
13 ab ուրանան յայտ է / cdef ուրն [de ուրս, f ուր իցէ] անյատ է / Տխ ուրն անյայտ [p անյայտն, twy ուրանան յայտ]
13 bcpqrstwy յառաջին
15 a չիք այս, և
15 cdf չիք և (կամ)
15 tw որոց / միւսն. որոյ
15 q պատճառ նց (պաs.), փխ. պատճառանաց
15 Տխ նախնիս [x նախնի սա] ասացեալ [ty կոչեցեալ], փխ. նախ սա յուսացեալ
16 hopqrstwy կոչեցելոյն
16 Ա չիք և
17 Ա չիք է
17 Ա ճշմարտութեամբ
17 h աստուածաստեղծն / կ²d չիք և
18 Տխc թագստեան (չիք ի) / n ի թագստեան / abc ի թաքստեան [c չիք ի]
18 կ²abde ուր ես / p զօրէնսն
19 d աստուծոյ
19 abc այլ / կ²def յայլ / p այլմէ
19 q յումեքէ
20 Ա նմին, p նորոյն, փխ. նորին
20 o հաբէլ
21 abdef պատարագս / q չիք սոցա

յընդունելութիւն և ի ծանօթութիւն Աստուծոյ լեալ՝ ընդէ՞ր առաջին սա ասի կոչել զԱստուած, և այս՝ յուսով: Արդ՝ զայլն վասն սորա ի տեսութեանց ի հրաւիրեալն մեր յուղարկեսցուք տեղի. իսկ որ առ ձեռն պատրաստն է՝ ասասցուք:

Բանզի ի պատուիրանազանցութեան գտեալ առաջինն ի մարդկանէ՝ ի դրախտէն և յԱստուծոյ, չարին աղագաւ, որպէս ասացեալ է, գտանի արտասահմանեալ: Զկնի և ընտանեգոյնն Աստուծոյ յորդւոցն Ադամայ՝ ի հարազատէն իւրմէ սպանանի յեղբօրէ: Յետ որոյ ոչ բանի ինչ աստուածայնոյ և ոչ յայտնութեան ինչ իրիք եղելոյ, ի տարակուսանս և յանյուսութիւն ազգ մարդկան հատեալ լինի, այլ և յինքնահաճոյ արդարև գործս. յորոց միջի սա քաջայոյս եղեալ ուղղութեամբ հանդերձ կոչէ զԱստուած: Իսկ կոչելդ կրկնակի իմանի. կամ անուանել որպէս զմոռացեալ, կամ յօգնականութիւն կարդալ: Արդ՝ անուանելն որպէս զմոռացեալ՝ ոչ է ի դէպ. զի ոչ բազմութիւն ամաց ընդ մէջ անցեալ, որ ի մոռացումն նոցա զԱստուածդ ածէր զանուն և կամ զնոյն ինքն՝ որոյ անունն, և ոչ դարձեալ մահու և թաղման դեռ ևս յԱստուծոյ ստեղծեալն հասեալ էր: Ապա ուրեմն յօգնականութիւն կոչէ սա զԱստուած:

Սա կեցեալ ամս հարիւր և իննսուն՝ ծնանի զԿայինան. Կայինան կեցեալ ամս հարիւր և եօթանասուն՝ ծնանի զՄաղաղայէլ. Մաղաղայէլ կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՅարեդ. Յարեդ կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և երկու՝ ծնանի զԵնովք. Ենովք կեցեալ ամս

1 Ա ընդունելութեան և ծանօթ / x ընդունելութեան
1 Sw աստուծոյ լինել [pqrs լինէր, tw լինիլ] է՞ր աղագաւ սա առաջին ասի
2 p աստուած
2 Sw զայլն / ab զայլսն
3 Ա ի հրաւիրեալսն / i ուղարկեսցուք
3 h զտեղի
3 Sw ի ձեռն / c չիք առ
4 p պատրաստին
5 ab պատուիրանազանցութեան (չիք ի) / p պատուիրանազանցութեանց (չիք ի)
6 Sw չարութեան / b յաղագաւ
7 Sw գտան / ef և զկնի և
7 ghopqrstwy ընտանեգոյն / հ ընտրելագոյն, փխ. ընտանեգոյնն
7 g յորդւոյն
8 d սպանի / h եղբօրէ / twy յեղբօրէն
9 a իրք, փխ. իրիք
10 Ա յանյուսութեան [f անյուսութեան]
10 Ա համարեալ [b հատեալ] / tw հատեցեալ
10 Swbf ինքնահաճոյ
11 f յարդարև / p արդար է և
11 b գործոյ / հgh ի գործս
11 h չիք սա
12 de չիք հանդերձ
12 hopqrs կոչեալդ / հ կոչելն
12 b անուանի / t անուանել
12 d յօգնութիւն / op օգնականութիւն
14 Sw իբրև, փխ. որպէս
14 Ա մոռացեալ / hopqrs ոչ է դէպ
15 Ա չիք անցեալ
15 op զաստուած / Sw անուն
15 pqrs չիք զանուն—որոյ (տ. 16)
16 o որոց / hpqrs թաղմանն
16 do աստուծոյ
17 Sw ստեղծեալն յաստուծոյ [o աստուծոյ] / վ[1] ստեղծանելն յաստուծոյ
17 Sw չիք էր
19 Աh ճղ [c ճլ] / pq ճղ / Եւս. ժամ. ճղ
19 abde զկայնանայն, կայնանայն / c կանանայն, կանանայն / Sw զկայնան, կայնան / h զկանան և կանան: Ուղղում եմ ըստ Եւս. զկայինան, կայինան. տես եւ Խոր. Ա, Ե.
20 Աh ճհ
20 Swbdef զմաղաղիէլ. մաղաղիէլ / ac զմաղաղայէլ. մաղաղայէլ / Եւս. զմաղաղայէղ, մաղաղայէղ
21 Աh ճկե
21 ag զ յարէդ, յարէդ / s սարեդ
22 Աh ճկբ / c զ յենովք

հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՄաթուսաղայ։ Սա յետ ծնանելոյն զՄաթուսաղայ՝ ամս երկերիւր արժանի և հաճոյ վարս առացեալ, որպէս գիտէ որ հաճեցաւն, փոխեալ աստ ի միջոյ ամբարշտաց. զորոյ զպատճառն յետոյ հատուցուք։ Մաթուսաղայ կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՂամեք. Ղամեք կեցեալ ամս հարիւր ութսուն և ութ՝ ծնանի որդի, և անուանէ զնա Նոյ։

ՑԱՂԱԳՍ ՆՈՅԻ

Եւ ընդէ՞ր արդեօք զսա միայն որդւոյ անուամբ յորջորջեաց, իսկ վասն այլոցն ամենեցուն պարզաբար ասաց, թէ ծնանի. զորմէ ընդդէմ իմն մարգարէանայ հայրն. «Սա, ասէ, հանգուսցէ զմեզ ի գործոց և ի տրտմութենէ ձեռաց և յերկրէ՝ զոր անէծ տէր Աստուած»։ Որ եղև ոչ հանգիստ, այլ ջնջումն որ ինչ միանգամ ի վերայ երկրի։ Իսկ թուի՝ հանգուցանելն զաղարեցուցանել է. իսկ զաղարեցուցանելն՝ զամբարըշտութիւն և զչարիս, սատակմամբ մարդկան զպղծագործաց զարուն երկրորդի։ Քանզի գեղեցկաբար ասաց, թէ «ի գործոց մերոց», որ է յանօրէնութեանց, «և ի տրտմութենէ ձեռաց», որովք կատարեմք զպղծութիւնս։ Բայց և հանգչին արդարև ըստ այսմ մարգարէութեան ոչ ամենեքին, այլ կատարեալքն յառաքինութեան ոգիք, յորժամ չարիք որպէս հեղեղաւ ջնջեալ մաքրին, իբր առ Նոյիւ մոլեալքն ի չարիս։ Իսկ որդւոյ անուամբ մեծարեաց զնա Գիր՝ իբրև զյայտնի և զնշանաւոր և զարժանաւոր ժառանգ հայրենեացն առաքինութեանց։

1 Աh ճկե
1 Տփbc զմաթուսաղա [h զմաթուսաղայ]
1 twy չիք սա—զմաթուսաղայ (s. 2)
1 o յետ ծննդեանն մաթուսաղայի
2 Տփc մաթուսաղա [h զմաթուսաղայ]
2 Ա ամաց / twy երկերիւր ամս
2 acdef մ / b ըճ / կ² երկուց հարիւր
3 def հաճոյացաւն
3 cgk աստի, փխ. աստ
3 h ամբարշտացն / b զորոց
4 Ա զպատճառսն [ab sողի վերջում զպատճառն. իսկ a sակի sողում օրն]
4 Ա եւս. ճկե / Տփ վաթսուն և եօթն
5 Աh ճձը / կ² հարիւր ութսուն ութն
6 Տփ և անուանեաց զանուն նորա Նոյ
7 g չիք յաղագս Նոյի / c ունի, բայց եսեւից աւելացնում k. չէ գլուխ
8 y սա
8 b յորդւոյ / c որդոյն / f որդւոյն
9 c ամեն / b չիք ամենեցուն
9 Տփ ասէ, թէ [o չիք թէ] ծնաւ. զոր
10 a չիք իմն / Տփ ի գործոյ [g ի գործոց]
11 w ձեռաց մերոց
11 c տրտմութենէ / p չիք և
11 h երկրէ / a չիք աստուած
12 p յերկիր

13 Տփ զաղարեցուցանելն [ʒ զաղարեցուցանել] է / Ա չիք է
13 d իսկ զաղարեցուցանել
13 Ա զամբարստութիւնս [c զ յամբարըշտութիւնս]
14 k զպղծագործեաց / Ա երկրագործաց [b երկրագործեաց], փխ. զպղծագ…
14 ʒk զարուն երրորդի / lopqrs երրորդի
15 p գործոց (չիք ի)
16 ho անօրէնութեանց / q տրտմութեան
17 Ա բայց արդարև հանգչին ըստ
17 Տփ այս [ʒgh այսմ, opqrs չիք այս]
18 կ²վ²bcef ամենեքեան
18 op առաքինութեան
18 Ա չարեօք [c չարիւք]
19 bcdef իբրև, կ² իբր, փխ. որպէս / a չիք որպէս
19 fnpqrs հեղեղեաւ
19 p ջնջել / Տփ իբրև
19 e մոլորեալքն / կ² մոլորեկեալքն
20 Տփ իբր [hopqrs իբրև]
21 Ա զարժանի / ghlntw արժանաւոր / opqrs չիք զարժանաւոր
21 Տփ հայրենականացն
21 l առաքինութեանցն / Ա ժառանգութեան, փխ. առաքինութեանց

Ե

Յաղագս հաւաստար գալոյ ազգաբանութեան երից որդւոցն Նոյի ցԱբրահամ եւ ցՆինոս եւ ցԱրամ. եւ թէ Նինոս ոչ է Բէլ եւ ոչ որդի Բելայ:

Եւ այս յայտնի է ամենեցուն, զի դժուարահաւաք և տաժանելի է որպէս գիւտ ժամանակացն ի սկզբանէ մինչև առ մեզ՝ առաւել ևս գիւտ նախարարականաց ազգաց ծննդոց յերից որդւոցն Նոյի, յորքան կամք իցեն խուզել ումեք ըստ իւրաքանչիւր դարուց: Մանաւանդ զի աստուածայնոյն Գրոյ գիւրսն ի բաց հատեալ յինքն սեպհական ազգ՝ եւեթ զայլոցն իբր զարհամարհելեացն և իւրոց անարժան կարգելոց բանից: Զորոց մեք սկսեալ ճառեսցուք՝ որքան է կարողութիւն, որպէս գտաք զհաւաստին ի հնոց պատմութեանց, մերով մասամբ ամենևին անսուտ: Իսկ դու, ով ուշիմ ընթերցասէրդ, հայեաց աստանօր ընդ հաւաստութիւն կարգի երից ազգացդ մինչև զԱբրահամ, զՆինոս և զԱրամ, և զարմացի՛ր:

Սեմ կեցեալ ամս հարիւր, յետ երկուց ամաց ջրհեղեղին, ըստ աստուածային բանից, ծնանի զԱրփաքսաթ:

ՍԵՄ

Սեմ ամս հարիւր՝ ծնանի զԱրփաքսաթ.

2 Աtw գոլոյ, փխ. գալոյ
3 k չիք և ցնինոս / Հgkotw եթէ
3 Տպ չիք է
3 k աբէլ, փխ. բէլ
3 ԱՏպ բէլայ [g բելայ]
4 h չիք և այս—դժուարահաւաք
5 p առնուլ, փխ. առաւել
5 Տպ գիւտ որդէծնութեան նախարարականացն [gltw նախարարականաց] ծննդոց [p աւել. նոյի] յերից [p յերիցս] անտի [oprs անտ, q անդ] որդւոցն [Հg որդւոց, q յորդւոցն] նոյի
7 opqrs յուզել, փխ. խուզել
7 pqrs ընդ, փխ. ըստ: Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 2:
7 hpqrs աստուածայնոյն
8 Ա գրոյն / cf գիւրս
8 Ա ի բաց հանեալ [x ճոյնպ.] յինքն զսեփհական [x նոյնպ.] ազգն [x զազգն. tw աւել. սեմայ] եւեթ զայլոցն որպէս զարհամարհեալ ազգ և
8 o եւից, փխ. եւեթ
9 ko արժան / hpqrs արժանի
9 a կրգլ (պաս.) / Կ²bde կարգեալ / cf կարգածաց / twy կարգելոցն
10 c զոր ոչ, փխ. զորոց
11 lnotw ամենեւիմբ / Ա չիք ամենևին
12 Ա չիք ուշիմ
12 g ընթերցասէր
12 Տպ հաստատութիւն [Վ²hnopqrs հաւաստութիւն], փխ. հաւաստարութիւն / Կ²de չիք ընդ հաւաստարութիւն
13 p կարգաց / Ա ազգաց
13 a մինչ / Տպ ցաբրաամ
13 Ա և ցնինոս
13 Խ Հnopqrs չիք ցնինոս և ցարամ
13 abcf ցարամ և ցզարմ իւր զարմացիր [cf չիք զարմացիր]
15 Տպ սեմ կեցեալ [pqrs կացեալ] ամս հարիւր, յետ երկուց ջրհեղեղին, ըստ աստուածային բանից [hpqrs բանին] ծնանի զարփաքսաթ [h զարփաքսաթ նոյ, k զարփաքսադ, l զարփաքսադ, նոյ] /Ա չիք այս հատուածն: Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 63.
17 f չիք սեմ / gkl նոյ, փխ. սեմ / n նոյն ծնանի զսեմ, փխ. սեմ: Անուններ գրուած են երեք խորանի մէջ, սեմ, քամ, յաբեթ վերնագրերի տակ: f չունի այս վերնագիրները:
17 ghilnopqs ունին մի ընդհանուր վերնագիր եւս, նոյ, որ hl մէջտեղում չէ գրած, այլ շարունակաբար, զարփաքսաթ անունից յետոյ / r անունները չունի:
18 abcf չիք ամս / x փխ. ս. 18 ունի ս. 15—16 [գրոց, փխ. բանից]

Արփաքսադ ամս հարիւր երեսուն և հինգ՝ ծնանի զԿայինան.
Կայինան ամս հարիւր և քսան՝ ծնանի զՍաղայ.
Սաղայ ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զԵբեր.
Եբեր ամս հարիւր երեսուն և չորս՝ ծնանի զՓաղեկ.
Փաղեկ ամս հարիւր երեսուն և երիս՝ ծնանի զՌագաւ.
Ռագաւ ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զՍերուք.
Սերուք ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զՆաքովր.
Նաքովր ամս եօթանասուն և ինն՝ ծնանի զԹարայ.
Թարայ ամս եօթանասուն՝ ծնանի զԱբրահամ։

ՔԱՄ

Քամ ծնանի զՔուշ.
Քուշ ծնանի զՄեստրայիմ.
Մեստրայիմ ծնանի զՆեբրովթ.
Նեբրովթ ծնանի զԲաբ.
Բաբ ծնանի զԱնեբիս.
Անեբիս ծնանի զԱրբէլ.
Արբէլ ծնանի զՔայաղ.
Քայաղ ծնանի զմիւս Արբէլ.
Արբէլ ծնանի զՆինոս.
Նինոս ծնանի զՆինուաս։

1 abdef ճլե / eg ճլէ / զ ճժե
1 ab զկայինան / d զկանան / h զկանայն / միւսն. զկայնան
2 ab կայինան / c կաինան / dh կանան / միւսն. կայնան
2 bcf չիք ամս
2 Ա ճլ
3 acde սաղա
3 abcf չիք ամս
3 Ա ճլ
4 bcf չիք ամս
4 Ա ճլգ
4 f զփակեղ
5 f փակեղ
5 bcf չիք ամս
5 Ա ճլգ / Եւս. եր. 67՝ ճլ, իսկ եր. 69՝ լ
6 abcf չիք ամս
6 Ա ճլ / Եւս. ճլե
7 abcf չիք ամս
7 Ա ճլ tw 132 / w' 130
7 f զնաքօր
8 f Նաքօր
8 abcf չիք ամս
8 Ա հթ / p հը / s հթ / tw 179, Եւս. հթ
8 Ա զթարա
9 ac թարա
9 abcf չիք ամս
9 Ա հ
9 Հdeh զաբրաամ / npqs զաբրահամ աբրահամ / ab սիւնակի տակ ունին ծնունդների հաշիւը ժա / f ունի աբրահամ բառից յետոյ որ են ծնունդ ժա
10 fi չիք քամ
11 c զքաւշ
12 c քաւշ
12 c զմեստրեմ / Տրadetw զմեստրեիմ
13 a մեստրիմ / c մեստրեմ / Տրdetw մեստրեիմ
13 cf զնեբրութ
14 cf Նեբրութ
16 a զարբել
17 a արէլ
17 c քաաղ / de զքայաղ / c քաաղ / e քայաղ
18 aef զմիւս / d չիք քայաղ—արբէլ
19 f զնինուս, փխ. զնինոս
20 f Նինուս ծնանի զնինուաս, որք են ծնունդք մետասան
20 ab սիւնակի տակ ունին ծնունդների հաշիւը ժա
20 hklnpq Նինոս ծնանի զնինուաս [s զնիւաս] / Հ զնինուաս՝ աբրահամ Նինոս, փխ. զնինուաս: Եւ ունին յիշատակարան: Տե՛ս Յառաջաբան:

ՅԱԲԵԹ

Յաբեթ ծնանի զԳամեր.
Գամեր ծնանի զԹիրաս.
Թիրաս ծնանի զԹորգոմ.
Թորգոմ ծնանի զՀայկ.
Հայկ ծնանի զԱրամանեակ.
Արամանեակ ծնանի զԱրամայիս.
Արամայիս ծնանի զԱմասիայ.
Ամասիայ ծնանի զԳեղամ.
Գեղամ ծնանի զՀարմայ.
Հարմայ ծնանի զԱրամ.
Արամ ծնանի զԱրայն գեղեցիկ։

Արդ զԿայինան չորրորդ ի Նոյէ ամենայնք ի ժամանակագրացն գրեն, և ի Սեմայ երրորդ։ Նոյնպէս և զԹիրաս՝ չորրորդ ի Նոյէ, իսկ ի Յաբեթայ երրորդ. թէպէտ և ըստ մերում թարգմանութեանս ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի։ Իսկ զՄեսաքայիմ չորրորդ ի Նոյէ և երրորդ ի

1 f չիք յաբեթ
2 deghpqs զգամեր
3 deghpq գամեր
5 c զհայկն
6 a զարամանե՛՛կ / bf զարմանեակ / ՏՃde զարմենակ [os զարմենեակ]
7 f արմանեակ / ՏՃde արմենակ [os արմենեակ]
7 ԱՏՃ զարմայիս [n զարամայիս, g զարամայիս, ջնջուած զարմայիս]
8 ԱՏՃ արմայիս [n արամայիս, g արամայիս՝ ջնջուած արմայիս]
8 g ձեռագրի ֆերածները, երկ ուրիշ ձեռագիրներու մէջ կան, առնուած են իբրեւ չեղած:
8 abf չիք ծնանի / ad զամասիա
9 acd ամասիա / abf չիք ծնանի
10 abcf չիք ծնանի
10 a զհարմա... a հարմա
11 abf չիք ծնանի
12 abf չիք ծնանի
12 detw չիք արամ—գեղեցիկ
12 q զորայն, փխ. զարայն
12 f գեղեցիկ, որք են ծնունդք մր / ab սկին ծնունդներու հաշիւր մր / ly ունին. «Զրաջ հանառր և զանյաղթ փիլիսոփայն՝ զներուէս [y զանդրէաս (?) ջնջուած եւ վրան ուրիշ ձեռքով գրուած սարգիս] բարունապետն, որ բազում ջանիւ եա գծագրել զաս յիշատակ բարի հոգոյ իւր [y հոգւոյ իւրոյ] և ծնողացն [y ծնողաց] իւրոյ և ամենայն զարմիցն [y չիք ամենայն զարմիցն]։ Որք օգտիք ի սմանէ՝ յիշման արժանի արարէք, ով ս՛՛ք ընթերցողք և լսողք. և դուք յիշեալ լիցիք ի բոէ այ մերոյ, որ է ա՛՛հնեալ յաւիտեանս ամէն. [y ով սուրբ ընթերցողք, ընդ նմին և ինձ արբահամ գծողիս տացէք զողորմին և ձեզ լիցի ողորմութիւն ի ք՛՛սէ ա՛՛յ մերոյ. ամէն»: p ունի սակին. «Զոէր աղէքսանդր և զոէր յոհաննէս, որբագրօղք սորա յցցէք ի քս»: n ունի. «Դարձեալ յիշեցէք ի քս զվարդան վարդապետն և զծնօղսն իւր զհայրն զեղիէն և զմայրն զդարիօն, և զեղբարքն զխաչատուրն և զխօշխապարքն՝ և տառուած ողորմի տացէք նոցա: ամէն»:
13 Կ²bce զկայինան / ՏՃadf զկայնան [h զկանան]
13 ac ամբ (պաs.) / f ամենեքեան
13 pqs չիք արդ զկայնան—ամենայնք ի [p ունի ի] / r չիք արդ զկայնան չորրորդ
13 abcfhopqrs ի ժամանակագրաց
14 cf չիք ի (սեմայ)
14 ac ի [c չիք ի] սեմա
14 Կ²de երկրորդ / abcf երրորդ բառից յետոյ [bc յուսանցքում] ունին. սատանոր թողու զմեզ [a և զմեզ] մոլորէս
14 Ա իսկ յաբեթէ / ՏՃ իսկ յաբեթայ [g իսկ ի յաբեթայ]
15 ghopqrs թէպէտ և / միւսն. թէպէտ
15 ՏՃ թարգմանութեան [rs թարգմանութեանս]
15 a ումեք, փխ. ուրեք
16 a զմեսրայիմ / Հgl զմեսարիմ

Քամայ՝ ոչ ի մերում թարգմանութեանս և ոչ ի ժամանակագրաց ուրեք կարգեալ գտանեմք։ Այլ այսպէս զսա կարգեալ գտաք ի յուշմագունէ և յընթերցասիրէ ումեմնէ Ասորւոյ. և հաւաստարիմ թուեցաւ մեզ սասցեալն։ Քանզի Մեստրայիմն է Մեծրայիմ, որ իմանի Եգիպտոս. և բազումք ի ժամանակագրաց զՆեբրովթ, որ է Բէլ, եթովպացի գոլ ասելով՝ հաւանեցուցին զմեզ այսպէս հաւաստի լինել, յաղագս ընտանութեան սահմանացն ընդ Եգիպտոս։

Յետ որոյ ասասցուք և զայս. զի թէպէտ և ամք ժամանակաց ծննդոցն Քամայ մինչև ցՆինոս ոչ ուրեք գտանին թուեալ, և կամ թէ առ մեզ ոչ հասեալ, այլ հաւաստեաւ և ոչ Նորին ինքեան Նինոսի, իսկ մերոյն Յաբեթի ամենևին ոչ,—սակայն ասացեալ ազգաբանութիւնդ հաւաստի է, երեցունց ցեղիցն մետասան գոլով ցԱբրահամ և ցՆինոս և զմերն Արամ. զի Արայն երկոտասաներորդ՝ է յետ Նինոսի, մանուկ տիովք վախճանեալ։ Եւ է ճշմարիտ, և մի ոք յերկուասցի. քանզի պատմէ մեզ զայսոսիկ ի յոլով իրս հաւաստարիմն Աբիւդենոս, և ասէ այսպէս. «Նինոս Արբեղայ, Քայաղայ, Արբեղայ, Անեբայ, Բաբեայ, Բելայ»։ Նոյնպէս և զմերն՝ ի Հայկայ մինչև ցԱրայն գեղեցիկ, զոր եսպան կաթոռն Շամիրամ՝ թուէ այսպէս. Արայն գեղեցկի՝ Արամայ, Հարմայ, Գեղամայ, Ամասեայ, Արամայիսայ, Արամանեկայ, Հայկայ, որ

1 Ա և ի ժամանակագրաց / p ոչ ժամանակագրաց / n ի ժամանակագրացն
2 Ա գրեալ, փխ. կարգեալ
2 Հg ի յուշիմագունէ / Տպ ի յուշմագունէ ումեմնէ և յընթերցասիրէ ասորւոյ [tw ընթերցասիրէ ասորոյ]
3 Ա մեզ թուեցաւ
4 o քան, փխ. քանզի
4 c մեստրիմդ / Տպ մեստրայիմ
4 b յեգիպտոս
5 Ա ի պատմագրաց
5 f զնեբրութ / e եթէովպացի
6 p հաւաստի այսպէս
7 a եգիպտացւոց / b յեգիպտոս
7 Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 97 հտ.
9 Վabcdklm ծննդոց / o ցնինուաս
9 Ա գտանի / h թուեալք
11 Հ մերուն / o աբեթի
11 Ա ազգաբանութիւնդ ամենևին հաւաստի. երեցունց [fo երիցունց]
12 p մետասան թուով գոլ / Տպ ցաբրաամ
12 a *ցինոս / ցնինուաս
14 Հadf տիօք / p չիք է
14 Ա ճշմարիտ արդարև, և
14 iop երկուասցի
15 Տպc չիք ի (յոլով) / Կ² հաւաստարիմ
15 Ա աբուդենոս [c աբդենոս, f աբիդ...]
15 dk ասէր / a ասէ այսպէս, ասէ / Կ²bcdf ասէ այսպէս էր ասէ
16 ab արբելայ, de արբէլայ, c բելայ, f բէլայ, Կ² արբեղայ, Տպ արբէեղայ [x արբէելայ], փխ. արբեղայ (քայաղայ)
16 c քաայլայ / f քայալայ / lnopqrsw քայաղ
16 abde արբէլայ / c արբեելայ / f արբէլայ / Տպ արբէեղայ [hw¹ արէեղայ, p արէ եղայ, x արբէելայ], փխ. արբեղայ (անեբայ)
16 abde անէբայ / c անէարա / f անէաբայ / Տպ անէեբայ։ Ուղղում եմ անեբայ։ Հմմտ. Եւս եր. 38
16 p բաբա
17 ԱՏպ բէլայ [gh բելայ] / cp մերն
17 o չիք ի (հայկայ) / p չիք մինչև
18 Կ²ade էսպան / cf սպան / Տպ սպանեալ
18 Տպ արամեայ [p արամայ արամեայ, qrs արամեայ արամեայ, Հ արեմայ]
19 a համրայ / Տպ հարմեայ [g հարմայ, pl հայրմեայ]
19 c գեղամա / Տպ գեղամեայ [g գեղամայ, Հp գեղեմայ]
19 b արմասիա / Կ²ade արմայիսեայ / c արմայիսեա / fg արմայիսայ / lnw արամօսեայ / p արամաւսեայ / Վ¹oq արամուսայ / h արամ՝՝ւոյ / rs արամայ / Վ արամախեայ
19 c արամանեկեայ / f արամանենկայ / Տպ արամենակայ [hopqrs արմենակայ, t արամենակեայ] / wy արմենակեայ
19 Տպ չիք հայկայ [g ուճի]
19 g չիք որ

եղև հակառակ Բելայ, միանգամայն և կենախոյզ։ Եւ զայս մեզ Աբիւդենոս յիւրում առաջնում առանձնականի բանի մանր ազգաբանութեան ասէ. զոր աստ ուրեմն յետոյ ոմանք բարձին։

Այսոցիկ վկայէ և Կեփաղիոն. քանզի ասէ ի միում գլխոցն այսպէս. «Մանր զամենայն ի սկզբան մերոյ աշխատութեանս սկսաք գրել զազգաբանութիւնսն ի դիւանացն արքունի. այլ առաք հրաման ի թագաւորաց՝ թողուլ զաննշանից և զվատաց արանց ի հնոցն զ յիշատակն, և գրել միայն զքաջս և զիմաստունս և զաշխարհակալս նախնիս, և մի յանպէտս զժամանակս մեր ծախել», և զայլսն։

Այլ այս մեզ ամենևին օտար և արտաքոյ ճշմարտութեան, որք զՆինոս որդի Բելայ ասեն, կամ թէ նոյն ինքն Բէլ. զի ոչ ազգաբանութիւնն և ոչ ամացն ժողովումն այսոցիկ վկայէ։ Բայց եթէ քատ նշանաւոր և անուանի լինելոյ՝ ոք պատեհ համարեալ այսպէս կարգիցէ զհետին մտաւոր։

Եւ գտաք զայսոսիկ արդարև Յունաց դպրութեամբ. զի թէպէտ և Յոյնք ինքեանք ի Քաղդէացւոցն փոխեցին յիւրեանց լեզուն, և թէպէտ և Քաղդէացիք ինքնակամ յօժարութեամբ և կամ ի հրամանէ թագաւորաց հարկեալ զայս իրագործել, որպէս Առիոս ոմն և այլք բազումք, սակայն մեք Յունաց համարիմք, որպէս ի նոցանէ ուսեալք։

---

1 ԱՏՒ բէլայ [g բելայ]
1 Ա. աբուդենոս [c աբեդենոս, f աբիդենոս]
2 Ա. յառաջնում [f առաջնում]
2 c առանձակի / ՏՒ արձանականի [h անձանականի, opqrs արձանակի] ի մանր
2 abc ազգաբանութեանն
3 Ա. չիք ասէ
4 ab այսոցիկ և վկայէ
4 Ա. կեփաղիոնն [c կեփաղիոն] և [Կ¹ չիք և] փիլէաս
4 ՒՀԿ¹nopqrs կեփաղիմս / վ ամենայն օրինակ կեփաղիմս կամ կեփաղիմոս / Վcm կեփաղիոն / y կեփաղիմոս / t կեՓաղիմոս / w կէֆաղիմոս
4 ՏՒb գլխոյն
5 ՏՒ զամենայնսն
5 ՏՒ յիսկզբան [g ի սկզբան]
5 c աշխատութեանցս
5 w¹ սկսեալ
6 Ա. զազգաբանութիւնս / g ազգաբանութիւնսն
6 Հg ի դիւանաց
7 Ա. թողուլ զվատ և զաննշանից արանց
7 acdef յիշատակս / b չիք ի հնոցն զ յիշատակն
8 tw զքաջսն և զիմաստունսն
8 abdef չիք և (զիմաստունս)
8 l զիմաստուն 8 a նախնիս
9 oty անպէտս / p ծախե՛լ
9 Ա. զայլն [b այլն]
10 ԱՏՒ ճշմարտութեանն [a ճշտութեանն, fp ճշմարտութեան]
11 ՏՒ բէլայ [tw բելայ] ասեն որդի։ Հմմ. Եւս. Ժամ. եր. 40.
11 o և կամ
11 Հg ազգաբանութիւն
12 ՏՒ թէ, փխ. եթէ [hopqrs չիք]
12 k չիք քատ
13 a ոք պատեհ համարեալ ոք
16 Աp ի քաղդէացւոց
16 aoq իւրեանց
16 Ա. լեզուս
16 Աq և թէպէտ [b թէ որպէս, c թէպէտ], փխ. և թէպէտ և
17 abdef քաղդէացիքն / ՏՒ քաղդէացի ոք [o քաղդէացիքն]
17 rs ինքն կամ, փխ. ինքնակամ
17 r օժարութեամբ
17 Վm կամ թէ
17 Ա. ի թագաւորացն հրամանէ
18 ԱՀx իրս գործել / i իրագործեալ
18 Ա. պրոսոսեան [b պրոսրոսեան], փխ. առիոս ոմն
19 h յուսեալք

Զ

Յաղագս թէ, ինչ որ հաւաստր, եւ է ինչ որ օտար ի Մովսիսէ պատմեն այլք հնախօսք, եւ յաղագս Ողիմպիոդորայ փիլիսոփայի անգիր հին զրուցացն:

Զհաւաստին որչափ կարացեալ ի բազմացն ընտրեալ բանից՝ կարգեցաք զծնունդս երից որդւոցն Նոյի ցԱբրահամ և ցՆինոս և ցԱրամ. որում ոչ զոք ընդդիմանալ կարծեմ ի՛ միտս ունողացն. բայց եթէ զճըշմարտութեանն ոք խորհելով քակել զոճ՝ յառաջելս զճշմարիտ բանս ախորժելով փոփոխել փութասցէ: Եւ յայսոսիկ իւրաքանչիւր միտք որպէս կամին՝ ուրախասցին:

Այլ եթէ շնորհակալ և մերոցս տքնութեանց և ջանից լինիցիս, ով ուսումնասէր դու և յայսոսիկ զմեզ աշխատեցուցանող, անցից սակաւ բանիւք յիշատակաց յաղագս որոյ վերագոյնդ կարգեցաք, թէ որպէս առաջինքն ի վիպասանացն յաղագս այսորիկ հաճեցան շարագրել. թէպէտ և ոչ ունիմ այժմ ասել, յամբարանոցս մատենից թագաւորացն այսպէս արդեօք գտեալ, եթէ ըստ ախորժելոյ որպէս կամեցան իւրաքանչիւրքն փոփոխել զանուանս և զգրոյցս և զժամանակս, և կամ վասն այլ զինչ և իցէ պատճառանաց: Բայց որպէս ի սկզբանն երբեմն ճշմարտեն, երբեմն սուտն—որպէս յաղագս Նախաստեղծին, ոչ առաջին մարդ

2 c յաղագս թէ և ինչ
2 de հաւաստր է և է / cf հաւաստի է, փխ. որ հաւաստր
2 Sաcf և է որ օտար
2 ab ի մովսեսէ / c ի մովսէսէ
2 c այլք ի / f այլք. / i այլն
3 a ողոմպիոդորայ / Կ² ողոմբիոդորայ / g ողոմպիադորայի / Հ ոլիմպիադորայի / միւսն. ողոմպիոդորայ
3 d չիք փիլիսոփայի
3 Sա չիք հին / r զրուցացն
4 Ա ի բազմաց / Հ ընտրել
4 Sա բանիցն [n բանից]
5 Sաa ցաբրաամ
5 tw ցարամ. միւսն. ցարայն
6 y զքո, փխ. զոք
6 Ա զմիտս ունողաց
6 Sա թէ
6 fg զճշմարտութեան / r զճշմարտութիւն
7 Ա ոք քակել խորհիցի զոճ / y քո, փխ. ոք
7 ty առաջելս
7 a զճշ''տ, փխ. զճշմարիտ
7 Ա զբանսն [c զբանս]
8 cp փոխել / oq փոփել / t չիք փոփոխել
8 Sա փութայցէ
8 t այսոքիկ
10 cf այլ ես, փխ. այլ
10 c եթթէ / Sաa թէ
10 o չիք և (մերոցս)
10 Sա մերոյս
10 Ա բանից, փխ. ջանից
11 f յայսոցիկ
11 Sա և զմեզ այսմ [Հgl յայսմ, k այսոսիկ] աշխատեցուցող [Հgrs աշխատեցուցողդ, p աշխատեցող դու]
11 Ա սակաւիկ բանիւ
12 i բանից
12 b չիք յաղագս որոյ
12 Աg վերագոյն / opqrs վեհագոյնդ
13 Sա վիպագրացն [Հy վիպագրաց], փխ. վիպասանացն
14 rs յամբարայնոց / Հ յամբարայնոցն
15 t չիք այսպէս
15 ab թե / cde թէ
15 p ըստ ախորժելով
15 d իւրաքանչիւր ոք, փխ. իւրաքանչիւրքն
16 Sա զանուանսն [i զանուանս, rs անուանսն]
16 af զրոյցս / Ա չիք և (կամ)
16 Sա չիք վասն
17 a զինչ իցէ / Sա պատճառ
17 bcdef զսկզբանն, փխ. ի սկզբանն: Թերեւս ուղղելի զսկզբանէն
17 Sա երբեմն ի ճշմարտէն և երբեմն ի սուտն / rs չիք երբեմն ճշմարտեն
18 b յառաջին

ասելով զնա, այլ Թագաւոր, սոյնպէս անուն խժական նմա և աննշանակ կոչելով, և ամս տալով երեսուն և վեց հազար. իսկ Թուով նահապետացն և ջրհեղեղին յիշատակաւ՝ զոյգ և հաւասար Մովսէսի,—նոյնպէս և յետ ջրհեղեղին երիս կարգելով արս անուանիս յառաջ քան զաշտարակաշինութիւնն, զկնի նաւարկութեանն Քսիսութրեայ ի Հայս՝ ճշմարտեն. իսկ անուանցն փոփոխմամբ և բազմօք այլովք սուտ են։

Բայց ես այժմ ուրախացայց, հաւ անելով առաջիկայիցս իմոց բանից ի սիբիլեայն խմէ և քան զշատս արդարախօսողէ, ի Բերոսեանն Սիբիլլայ։ «Յառաջ քան զաշտարակն, ասէ, և զբազմաբարբառն լինել ձայնի ազգի մարդկան, և զկնի նաւարկութեանն Քսիսութրեայ ի Հայս՝ Զրուանն և Տիտանն և Յապետոսթէ լինէին իշխանք երկրի»։ Որ ինձ թուին Սեմ, Քամ և Յաբեթ։

«Եւ ի բաժանել սոցա, ասէ, զամենայն տիեզերս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ՝ հպարտացեալ տիրէ ի վերայ երկոցունցն ես Զրուանն»։ Զոր աստ ուրեմն Զրադաշտ մոգ, արքայ Բակտրիացւոց, որ է Մեդաց, սկիզբն և հայր աստուածոցն ասաց լինել. և բազում այլ ինչ զնմանէ առասպելեաց, զոր անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել։

1 abcef նոյնպէս և, փխ. սոյնպէս
1 ab ախժական / c ախորժական / pqrs խժկան
1 h աննշանակն / Հ աննշանական / o կոչելով նմա և աննշանական
2 Տխ տալով նմա
2 a յլզ, c լզ, de յլզ, փխ. երեսուն և վեց / bf յլզո, փխ. երեսուն և վեց հազար
2 Կ^{2} Թուոց
2 Տխ նահապետաց [h նահապետացն, Կ^{1} նախապետաց]
3 y չիք և (ջրհեղեղին)
3 ՏխՎ^{2} և ի ջրհեղեղին [gno և ջրհեղեղին] / d ջրհեղեղէն
3 Հg չիք յիշատակաւ—յետ ջրհեղեղին (s. 4.)
3 abchoqrs Մովսէսի
3 p նոյն, փխ. նոյնպէս
4 k երից, p երեց, փխ. երիս
4 hpqrs զարս
4 ab զյաշտարակաշինութիւնն / fg զաշտարակաշինութիւն
5 fg նաւարկութեան
5 c քսիսութրա / f քսիսութրայ
5 h ճշմարտութե՛ն
6 i անուանց / p բազումք
6 e սսեն, փխ. սուտ են
7 a չիք ես
7 Կ^{1} հաւանելով, o հաւաքելով, pqrs հաւ առելով, փխ. հաւ անելով
7 a առաջիկա / p առաջիկայից
8 ՏխԿ^{2}cd ի սիբելայն [Հ ի սիբեւլայն] / hprs չիք ի (սիբիլեայն)
8 Կ^{2}d քանզի, Կ^{1} բան, փխ. քան
8 a զշարս, փխ. զշատս
8 aef արդարախօսողէն / Տխ յարդարախօսողէ [og արդարախօսողէ)
8 Ա բէւռոսեան / Տխ բէւռոսեանն [f բեւռոսեանն, tw բերիոսեանն]։ Ուղղում եմ բերոսեանն։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 18 հտ. եւ ծան. 7։
9 Կ^{2}aef սիբիլլա / bd սիբիլլայ / c սիբիլլեա / Տխ սիբիղղեայ / twx սիբիլլեայ
9 acd զբուրգնն / opqrs զբուրգն
9 Ա զաշտարակաշինութիւնն [f զաշտարակաշինութիւն], փխ. ասէ
9 Ա զբազմաբարբառ
9 ԱՏխ լինելոյ։ Ուղղում եմ՝ լինել
10 fg նաւարկութեան / f քսիսութրայ
11 y տիտանն
11 bdef յապետեսթէ / c յապետեսթե / rs յապետոսթէ և լինէին
11 b յերկրի / t որք
12 Ա թուի / cf չիք և
13 hpqrs ի բաժանելն / bh նոցա
14 tw հպարտացեալ, փխ. հարտացեալ
14 Ա երկուցն եղբարց [c եղբարցն] զրուանն
15 t չիք ուրեմն / b զրադաշ
15 a բակտիրացւոց / Հg բակտրացւոց Հմմտ. Եւս. Ժամ. Բ. եր. 34։
15 Աx մակաց, փխ. մեդաց
16 abcfgn աստուածոց/Հtw աստուծոց(ն)
16 tw լինիլ (միջս)
16 p բազումք
17 k երկրորդ, փխ. երկրորդել

«Արդ՝ ի բռնանալն, ասէ, Զրուանայ՝ ընդդիմացան նմա Տիտանն և Յապետոսթէ, ի մարտ պատերազմի ընդ նմա գրգռելով, վասն զի թագաւորեցուցանել զորդիս իւր ի վերայ ամենեցուն խորհէր։ Եւ յայսպիսում խռան յափշտակեաց, ասէ, Տիտանն զմասն ինչ ի ժառանգութենէ սահմանացն Զրուանայ։ Աստ ի մէջ անցեալ քոյր նոցա Աստղիկ՝ համոզեալ դադարեցուցանէ զաղմուկն. և յանձն առնուն թագաւորել Զրուանայ. բայց դաշինս ուխտից և երդմանց ի միջի հաստատեն, սպանանել զամենայն արու՝ որ ծնանիցի Զրուանայ. զի մի՛ ազգաւ ի վերայ նոցա թագաւորեսցէ։ Ուստի և առս հզօրս ի Տիտանեացն ի վերայ ծննդոց կանանց նորա կարգէին։ Եւ սպանեալ զերկուս ոմանս վասն երդմանն և ուխտին հաստատուն կալոյ՝ խորհի այնուհետև քոյր նոցա Աստղիկ հանդերձ կանամբք Զրուանայ, հաւանեցուցանել զոմանս ի Տիտանեացն՝ ապրեցուցանել զայլ մանկունս, և յարեմուտս կոյս յուղարկել ի լեառնն, որ անուանեալ կարգային Դիւցընկէց, իսկ այժմ կոչի Ոլիմպոս»։

Արդ՝ զայսոսիկ այլ ոք թէպէտ առասպելս, թէպէտ ճշմարտութիւն հաշուեալ համարեսցի՝ բայց որպէս ես հաւանեալ եմ, բազում ինչ ճշմարիտ է։ Քանզի և որ Կիպրացւոց Կոստանդեայ եպիսկոպոս Եպիփանոս ի Հերձուածոցն Յանդիմանութեան, յորժամ ճշմարիտ և արդարադատ

1 bcdef ի բռնանալ
1 a զզրուանայ
1 B տիտանն քէլ
2 a յպետոսթէ / c յապետեսթէ
2 q չիք ընդ
3 p խորհել
4 p յայսպիսուն / tv այսպիսում
4 a խռան բախտն / bcf բախտն, փխ. խռան
4 ty տիտան ասէ / a չիք տիտանն
4 Տպ ի ժառանգութեան [gh ի ժառանգութենէ]
5 glt սահմանաց
5 twy աստի ի
5 chlnopqrst քոյրն
5 p չիք նոցա
6 Ա. դադարեցուցանել
6 de թագաւորեցուցանել
7 d չիք բայց դաշինս—ծնանիցի զըրուանայ (s. 8)
7 o դաշ ինչ, pqrs դաշիչ, փխ. դաշինս
7 abcef երդմանց և ուխտից հաստատեն
8 k սպանանելն / n սպանել
8 c չիք զամենայն
8 c ծնանի / p ծնանիցեն
8 f ի զրուանայ
9 Ա. մեր, փխ. նոցա
9 g ի տիտանեացն
10 bcdef չիք ծննդոց
10 r կանաց
10 bcef նոցա, փխ. նորա
10 Ա. կարգեցին
10 Հg ի սպանանել / k սպանանել
11 Տպ երդման ուխտին / be երդման
11 abcdeg քոյր / միւսն. քոյրն
12 b հաւանեցուցանէ
13 Հg ի տիտանեացն
13 Ա. զայլսն
13 bf մանկունսն / p մանուկս
13 k յուղարկել / io ուղարկել
14 Տպd ի լեառն
14 cef կարգացին։ Թերևս ուղղելի կարգային, կամ զոր… կարգային
14 e դիւցընկեց
15 b ոլոմպիոս / c ողիմպոս / Տպadef ոլիմպոս [hopqrs ոլիպոս]
16 f այլ ոք եթէ թէպէտ
16 Տպ զայսոսիկ թէպէտ առասպելս [g զառասպելս] ոք, թէպէտ ճշմարտութիւն [gr ճ՟շթե՟] հաշուել համարեսցի, բայց ես [opqrs չիք ես] որպէս հաւանեալ
18 iq չիք և
18 c կըւպրացոց / Տպ ի կիպրացւոց [pq չիք ի]
18 c կոստանդնայ
18 a եպիսկոպոսի / f եպիփանէս
19 d ի հերձուածողացն
19 ck յանդիմանութիւն

զԱստուած ձեռնարկէ ցուցանել, և վասն ջնջելոյ որդւոցն Իսրայէլի զեօթն ազգսն ասէ այսպէս, եթէ արդարադատապէս Աստուած զազգսն զայնոսիկ ջնջեաց յերեսաց որդւոցն Իսրայէլի. զի ի բաժնին որդւոցն Սեմայ հասեալ էր երկիր կալուածոցս այսոցիկ, և բռնութեամբ Քամայ ի վերայ եկեալ յափշտակեաց զերկիրն։ Իսկ Աստուծոյ իրաւունս պահեալ զերդման ուխտին՝ վրէժ հատուցանէ ազգին Քամայ, ի բաց դարձուցանելով զժառանգութիւնն՝ որդւոցն Սեմայ։ Այլ զՏիտանն և զԹափայիման յիշեն աստուածային Գիրք։

Բայց պարտ է մեզ զոմանց անգիր հին զրոյցս, որ պատմեալ եղեն վաղ ուրեմն ի մէջ իմաստնոցն Յունաց, (և հասին մինչև ի մեզ այս զրոյցք ի Գորգի և ի Բանան անուն կոչեցելոց, ես երրորդ ումն Դաւիթ), թէպէտ և յոյժ սակաւուք՝ երկրորդել։ Յորոց մի ումն ի նոցանէ, վարժեալ փիլիսոփայութեամբ, ասէր այսպէս, թէ «Ո՛վ ծերք, յորժամ էի ի մէջ Յունաց զիմաստութիւն վարժելով՝ դէպ եղև ի միում աւուր, զի վասն աշխարհագրութեանց և բաժանմանց ազգաց ի մէջ արանց իմաստնոց և հմտագունից բան ճառիւր. ոմանք այլազգաբար և ոմանք այլաբանաբար զրոյցս մատենից տային. իսկ որ կատարելագոյնն էր ի նոսա, Ոլիմպիոդորոս անուն, այսպէս ասաց. «Պատմեցից ձեզ, ասէ, և զրոյցս անգիրս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալ, զորս և բազումք ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ցայժմ։ Մատեան լեալ զՔսիսութրեայ և զորդ-

1 *f* ձեռնարձակէ
2 *r* չիք զեօթն ազգսն—Իսրայէլի (տ. 3)
2 *a* այսպէս ասէ թէ
2 ԱՀՎ'*qs* արդարապէս
2 *p* եթէ ազգսն արդարադատապէս Աստուած զայսոսիկ / *g* զայսոսիկ
3 Տփ*abdef* ի բաժնի [*p* բաժանել]
3 *cp* որդոց
4 Ա չիք էր
4 ԱՀ կալուածոյս / Կ² կալուածոյ
4 Տփ չիք և / Տփ քամ
5 Տփ չիք զերկիրն
6 *opqrs* ուխտ
7 ԱՀ*g* զժառանգութիւն
7 Տփ չիք որդւոցն
8 *gknoqrs* զԹափայիմն / *p* զ յափայ-իմն / Վ*m* զԹափայիմս
9 *abc* պարտէ
9 Ա մեզ զանգիր հինս [Կ² հին] զոմանս
10 *befg* իմաստնոց
10 *r* հասին ի մէջ մինչև ի մեզ
11 *f* զրոյցքս
11 *abdef* բան, *p* բանն, փխ. բանան / *c* բանուան, փխ. բանան անուն
11 Ա կոչեցելոյ
11 Հ*glo* ես և / *p* յերրորդ
12 *k* Դաւթի / Հ*gk* որոց
13 *p* վարժել
13 *c* այսպէս ասէր
13 *o* ովք / *c* որպէս, փխ. ով
14 *f* էի ես / *c* չիք էի
14 Հ*hpqrs* չիք ի (մէջ)
14 Տփ աւուրց [*p* յաւուրց]
15 *ef* չիք զի
15 *o* բաժանման / *pqrs* ի բաժանմանց
16 *alde* ճառիւր և / *c* ճառէր և / *f* ճառել և
16 *ck* չիք և ոմանք այլաբանաբար
17 Ա զրոյց / *ghl* զզրոյցս
17 *n* մատենիցն / *o* մատենիցս
17 *d* չիք որ
18 Ա ի նոցանէ էր
18 *abd* ող՛ոմպիադորոս / *cf* ող՛ոմպիոդորոս / *e* ոլոմպիադորոս / *g* ողոմպիադոս / *l* ողոմպիոսիորոս / Հ ոլոմպիադոս / միւսն. ոլիմպիոդորոս: Ուղղ. ոլիմպիոդորոս: Տե՛ս եր. 22, տ. 3
18 *bcd* ումն անուն
18 Ա ասաց այսպէս
19 Տփ չիք և (զրոյցս)
19 Ա զրոյցս ոմանս
19 *b* առ ի մեզ / Վ*m* զոր
20 Ա բազումք ոմանք
20 Ա գեղջակաց / *knopqrsy* գեղկաց [*n* ուրիշ ձեռով ջնջած՝ գեղջկաց]
20 *p* զրուցեն մեզ
20 *h* քսիսութրեայ
20 *n* զորդւոցն

ւոց նորա, որ այժմ ոչ ուրեք երևի, յորում, ասեն, կարգ լեալ բանից այսպիսի։ Յետ նաւելոյն Քսիսութրեայ ի Հայս և դիպելոյ ցամաքի, գնայ, ասէ, մի յորդւոց նորա կոչեցեալն Սեմ ընդ արևմուտս հիւսիսոյ զննել զերկիրն, և դիպեալ դաշտի միում՝ փոքու առ երկայնանստիւ միով լերամբ, գետոյ ընդ մէջ նորա անցանելով, ի կողմանս Ասորեստանի, դադարէ առ գետովն երկլուսնեայ աւուրս, և անուանէ յանուն իւր զլեառնն Սիմ, և դառնայ անդրէն յարևելս հարաւոյ, ուստի եկն։ Իսկ ի կրտսերագունից որդւոցն նորա Տարբան անուն, երեսուն ուստերօք և հնգետասան դստերօք և նոցին արամբք մեկնեալ ի հօրէն՝ բնակէ անդէն ի նոյն գետեզր, յորոյ անուն և զգաւառն անուանէ Տարաւն, և զանուն տեղւոյն ուր բնակեցաւն՝ կոչէ Ցրօնս. զի անդ զառաջինն սկիզբն եղև բաժանելոյ որդւոց նորա ի նմանէ։—Նորին դարձեալ և առ եզերբ սահմանացն Բակտրիացւոց աւէրն բնակել սակաւ աւուրս, մնացեալ և մի ոմն յորդւոց նորա անդ։ Քանզի կողմանք արևելից Զրուան զՍեմ կոչեն, և Զարուանդ զգաւառն անուանեալ ասեն մինչև ցայժմ»։

1 p նորայ
1 hopqrstwy յորժամ, փխ. յորում
1 Ջg չիք կարգ լեալ
1 abcf բանից լեալ / de չիք բանից
2 Վm նաւելոյ
2 f քսիսութրայ
2 ad դիպեալ / be դիպել / c դիպե՛՛ց / f դիպեաց
3 Ա գնաց / h որդւոցն
3 o սէմ / rs սեմ / միւսն. սիմ
3 bp ընդ յարեմուտս
4 i զիտեալ
4 g դիպել
4 p առ ներկայնանստիւ
5 i միովք
5 gi լերամբք
5 b կեցոյց / միւսն. գետոյ։ Ուղղում եմ գետոյ
5 pqrs անցուցանելով
5 c չիք ի (կողմանս)
6 g չիք դադարէ
6 p անուն
7 S𝔚bd զլեառն
7 p իմ, փխ. սիմ
7 k յարևս, փխ. յարևելս
8 abef ի կրսերագունից / c ի կրսերագունաց / o ի կրտսերագունիցն
8 hio որդւոց
8 Ջgi տանբան, փխ. տարբան / prc տարբանաւուն, փխ. տարբան անուն
8 a նորա ոմն որդւոյն ոմն տարբանիա անուն / b նորա յումն յորդւոցն տարբան անուն / cf նորա ոմն յորդւոցն ոմիտար անուն / de նորա յորդւոցն ոմն տարբանոմիտար անուն
9 g չիք և (հնգետասան)
10 d անդ / S𝔚 անդրէն [o անդէն]
10 g գետեզերքք / hlopqrs գետեզերբ / Վmntwx գետեզերբն / Կ[1] ի նոյն եզերբ գետոյն
10 hrs անունն
10 Ա զգաւառն այժմ ասեն անուանեալ
10 g տարաւն / Կ[2] տարոն / միւսն. տարօն
11 hopqrs որ բնակեցաւ
11 f ցրւանս / l ցրաւնս
11 hpqrs զառաջինն
12 d եղև և
12 ab բաժանմամբ / cef բաժանման / d բաժան / hopqrs բաժանել
12 dhnpr որդւոցն
12 h չիք ի (նմանէ)
13 e եզերքք / tw եզերբ
13 p չիք սահմանացն
13 Աhlnopq բակտրացւոց [c բակտրացոց]/ Ջg բակտրացւոցն / rs բակրտացւոց / tw բակտրիացւոցն
13 b բնակեալ / tw բնակիլ
13 Ա աւուրս սակաւս
13 c մնացեալս
14 f չիք և / c չիք և մի ոմն
14 b որդւոց
14 S𝔚 ոմն անդ յորդւոցն [p որդւոցն, g որդւոց] նորա. քանզի
14 Ա և քանզի
14 f կողմունք / g ոմանք, փխ. կողմանք
14 bf յարևելից
15 tw զսիմ
15 Ա կոչեցին, զրուանդ
15 Ջ զարուան, փխ, զարուանդ
15 Ա ցայսօր ժամանակի, փխ. ցայժմ

Բայց առաւել յաճախագոյն հինքն Արամազնեայց ի նուագս փանդռան և յերգս ցցոց և պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակաւ։ Եւ այսոքիկ զրոյցք սուտ և կամ թէ արդարև լեալ՝ մեզ չէ ինչ փոյթ։ Այլ վասն գիտելոյ քեզ զամենայն, որ ինչ ի լրոյ և որ ինչ ի գրոց՝ անցանեմ ընդ բնաւն ի գիրսս յայսոսիկ, զի իմասցիս զառ քեզ պարզմտութիւն իմոյ խորհրդոցս։

Է

Ցայտարարութիւն սակաւուք, թէ զոր արտաքնոցն ասացեալ Բէլդ՝ զոր աստուածային բանից ճշմարտութեամբ է Նեբրովթ։

ԶԲելայ, առ որով նախնին մեր Հայկ՝ բազումք բազում ինչ այլ ընդ այլոյ պատմեն. բայց ես ասեմ զԿռոնոսդ անուն և զԲէլ՝ Նեբրովթ լեալ. որպէս Եգիպտացիք թուեն հաւասար Մովսիսի՝ Հեփեստոս, Արեգակն, Կռոնոս, որ է Քամ, Քուշ, Նեբրովթ, թողեալ զՄեսարայիմ։ Զի առաջին ասեն խրեանց մարդ լեալ զՀեփեստոս և գտակ հրոյ։ (Եւ ընդէ՞ր սա գտակ հրոյ, և կամ Պրոմեթէոս գողացեալ առ ի յաստուածոցն զհուր և շնորհեալ մարդկան,—որ է այլաբանութիւն,—ոչ բերէ աստ

1 ԱՎmnx արամազնեաց / ktw արամազնեացն / hlopqrs արամազդնեայց
1 Ա փանդռան / ՏԽ բամբռան [Հ փամբռան]
2 Ա ցուոց / ՏԽ ցցոց [gir ցոյց, s ցցոյց]
2 opqrs զայսոքիկ
2 p չիք ասեն—այսոքիկ
2 ՏԽ յիշատակօք
2 tw այսոցիկ զրոյցք սուտք
3 Ա սուտք [abcd սուտ] կամ արդարև [abcd արդարքն] լեալ / h արդարք
3 ՏԽ լեալք [i լեալ]
3 a մեզ ինչ ոչ [bcdef ոչինչ] է փոյթ
5 a ընաւան / f ի գիրս
5 ՏԽ ի գիրս յայս [h այս]
5 a զիտասցես, փխ. իմասցիս
5 c զի մի իմասցիս զառ քեզ պատերազմութիւն իմոյ
5 de պարզմտութիւն / g պարզմտութեանց / միւսն. պարզամտութիւն
6 twy իմոցս / k չիք իմոյ
6 a խորհրդոց / r խորհրդոյս
8 rs յաղագս յայտարարութիւն
8 կ² արտաքնոցդ
8 S ասացեալ է
8 al բէլթ / g բէլ / g թէ զոր
9 c բան / a ճշ՛՛ութեամբ
9 ae նեբրովթ / cf է Նեբրութ / ՏԽ Նաբրութ [l Նեբրութ, opqrs Նաբրութ, tw Նեբրովթ] է
10 abhw զբելայ / r աբելայ / qs բելայ (սկզբից տառի տեղ թողած) / միւսն. զբէլայ
10 Խnopqrs չիք առ
10 p այլ ընդ այլ
11 g զկռաւնոսդ / Հltw զկռօնոսդ
11 cf Նեբրութ / g Նաբրովթ
12 Ա որպէս և
12 a եգւպտացիք / hpqrs եգիպտացիքն
12 abcdehiopqrs մովսէսի
12 ԱՏԽ եփեստոս։ Ուղղում ենք՝ Հեփեստոս. տե՛ս եր. 28, ծ. 2։
13 gitw կռօնոս
13 h զմեսարիմ
13 Ա զմեսարայիմ կռոնոս, որ քամ, քուշ [c քաւշ] Նեբրովթ [cf Նեբրութ]
13 Ա չիք զի
14 a առաջինան / c լեալ և
14 ԱՏԽ զեփեստոս [a զփեստոս, d չիք զեփեստոս]։ Ուղղում ենք զՀեփեստոս
14 opqrs չիք և ընդէ՞ր սա գտակ հրոյ
15 abde պռիմիթոս, cf պռոմեթոս / ՏԽ պռոմիթէոս [tw պրոմիթէոս]։ Ուղղում ենք պրոմեթէոս
15 Ա գողանալ
15 ՏԽ զառ [o առ] ի յաստուածոցն հուր
16 ԱՀhknp շնորհել
16 ՏԽabde և ոչ
16 g ասէ / Հ աս, փխ. աստ

կարգ բանիս)։ Որում և հարստութեանցն Եգիպտացւոց կարգ, և ամացն ժողովումն ի Հովուացն հարստութենէ մինչև ցՀեփեստոս՝ վկայէ հաւասար Եբրայեցւոցն լեալ, որ է ի Յովսեփայ ժամանակացն մինչև ցՍեմ, Քամ և ցՅաբեթ։

Եւ այսքիկ բաւական լիցին առել այսչափ։ Զի եթէ զամենայն եղեալսն յաշտարակագործութենէն մինչև առ մեզ ի հասողութիւն քեզ ի մերումս ածել ջանասցուք պատմութեան, ե՛րբ ապա յըղձալին քո հասանիցեմք զրուցաց պատմութիւնն. մանաւանդ զի և առաջիկայս մեր երկար է գործ, և ժամանակ մահկանացուաց սուղ և անյայտ։ Այլ սկսեալ ցուցից քեզ զմերն, թէ ուստի և որպէս։

Ը

Թէ ո՛վ կամ ուստի՛ զայսպիսիս եգիտ զրուցաբանութիւնս։

ԶԱրշակ մեծ, արքայ Պարսից և Պարթևաց, որ և ազգաւ իսկ Պարթև, ապստամբեալ ասեն ի Մակեդոնացւոց և թագաւորեալ ի վերայ ամենայն արևելից և Ասորեստանեայց, և սպանեալ զԱնտիոքոս թագաւոր ի Նինուէ՝ հնազանդեցուցեալ զամենայն տիեզերս ընդ իւրով ձեռամբ։ Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, պատեհ համարեալ այսպէս իւր անշարժ իւրոյ թագաւորութեանն լինել։ Եւ քաղաք թագաւորութեան տայ նմա զՄծբին, և

1 Ա բանից / g բանի
1 Հմմտ. Եւս. Ժամ. 97։
1 Հg հարստութեանց
1 Տխ ամենայն, փխ. ամացն
2 p հովուաց հաստատութենէ
2 t հարստութեան
2 i հեփեստոս / tw ցեփեստոս
3 Տխc չիք ի (յովսեփայ)
3 dgk ժամանակաց
4 Աo յաբեթ / g զաբեթ / Հ ցյաբէթ / Հմմտ. Եւս. եր. 97. 103։
5 g լիցի / Ա չիք առել
6 Տխ եղեալս [g եղեալսն]
6 k յիշտարակագործութենէ
6 Տխ քեզ ի մէջ [opqrs ի մէնջ] ածել [g ածեալ] ջանայցեմք պատմութիւն
7 b ապայ
7 abf ըղձալին
7 c քեզ, փխ. քո
8 Ա զրուցապատմութիւնս
8 Հgp պատմութիւն
8 Տխ չիք և
9 Կ²de չիք է
9 p չիք և (ժամանակ)
12 ԽՀtw որով, փխ. ով
12 Տխcftw զայսպիսի
12 tw զրուցաբանութիւնն
12 a դատարկ տեղում նոյն ձեռով. «Ստացող սորին յամթցի մինաս վ՛րդ՛ն յշ՛՛ց»։
13 Տխ արշակ [Ինop զարշակ, զ արշակ, բայց սկզբում Զ գլխատառի համար տեղ թողած] / r աարշակ / s յարշակ
13 k արքայն
14 ԽՀվ²nqrs ապստամբել
14 Տխ ի մակեդոնացւոցն / Հ ի մակեդովնացւոց
14 վ³bghkpqrs թագաւորել
15 Տխcf ասորեստանեաց [gpqrs ասորեստանեայց]
15 Հghr սպանանել / k սպանել / s սպ՛ննել
15 Ա թագաւորէ / k թագաւորն
16 Հabefgk հնազանդեցուցանել
16 c իւր
17 Հgil ձեռամբ [i ձեռամբն] իւրով
17 hpqrs զվաղարշակ զեղբայր իւր
18 Ա երկրին, փխ աշխարհիս
18 c պատեհ է
18 Տխ պատեհ իւր համարեալ այսպէս անշարժ
18 fg թագաւորութեան (լինել)
19 Տխ լինել, փխ. լինել
19 b թագաւորութեանն (տայ)

սահմանս հատանէ նմա զմասն ինչ յարեւմտեայ Ասորւոց և զՊաղեստին և զԱսիա և զամենայն Միջերկրեայս և զԹետալիա, ի ծովէն Պոնտոսի մինչև ի տեղին՝ ուր Կաւկաս յարեւմտեանն յանգի ի ծով, և զԱտրպատական. «և այլ որչափ միտք քո և քաջութիւն հասանիցեն. զի սահմանք քաջաց, ասէ, զէնն իւրեանց, որքան հատանէ՝ այնքան ունի»:

Սորա կարգեալ զիշխանութիւն իւր մեծապէս, և հաստատեալ զթագաւորութիւն իւր՝ կամ եղև զիտել սորա, թէ ո՛յք արդեօք և ո՛րպիսի արք տիրեալ իցեն ի վերայ աշխարհիս Հայոց մինչև ցնա. զքաջա՞ց արդեօք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի զտեղի: Եւ գտեալ զոմն ասորի Մար Աբաս Կատինայ, այր ուշիմ և վարժ քաղդէացի և յոյն դպրով, զոր յղէ առ եղբայրն իւր Արշակ Մեծ արժանի ընծայիւք, բանալ նմա զդիւանն արքունի: Եւ գրէ առ նա ձև բանից օրինակ զայս.—

Թ.

Թուղթ Վաղարշակայ արքայի Հայոց առ Մեծն Արշակ արքայ Պարսից:

«Արշակ թագաւոր երկրի և ծովու, որոյ անձն և պատկեր—որպէս և է իսկ—մեր աստուածոց, իսկ բախտ և պատահումն ի վեր քան զամենայն թագաւորաց, և մտաց լայնութիւն՝ որչափ երկնի ի վերայ երկրի. Վաղարշակ կրտսեր եղբայր քո և նիզակակից, որ ի քէն կարգեալ արքայ Հայոց. Ողջ լեր ամենայն յաղթութեամբ:

1 abcef յարեւմտեայց / h յարեւմտեան / o արեւմտեան
2 adef զասիա / Հ ասիա / միւսն. ասիայ
2 abde միջերկրեայսն / Հl միջերկրայս / c միջագետայսն / f միջագետեայսն
2 Հ զԹիտալիայ / adefg զԹետալիա, / c զԹետադիայ / o զիտալիա / միւսն. զԹիտալիայ: Եւս. ժամ. 5, 45, 160, 161 Թետաղացիք
3 cd ցտեղին / c որ, փխ. ուր
3 Հabdeg կովկաս
3 Հabdef յարեւմտեան / Տպc յարեւմտեանն [g յարեւմտեան]: Այսինքն Կասպից ծովը, որ խօսողի եղած տեղից դէպի արեւմուտք էր ընկնում:
3 b անգի / Տպ չիք ի (ծով)
4 Տպ հատանեն [Կ'k tx հատանեն], փխ. հասանիցեն
4 abc սահման / d սահմանք
5 Ա. չիք ասէ
5 Ա. իւրեանց է / c ունին
6 abc զիշխանութիւնն
6 h մեր, փխ. իւր
7 abdet զթագաւորութիւնն
7 hopqrs չիք իւր
7 Ա. կամ եղև նմա զիտել թէ [c կամք եղև նմա զիտել սորա թէ] / x նմա, փխ. սորա
7 Տպ չիք արդեօք / Ա. որպիսիք
8 Ա. ի վերայ տիրեալ իցեն յաշխարհիս [ef աշխարհիս] / Տպ տիրեալ են
8 Ա. ցնորա թագաւորութիւնն, փխ. ցնա
8 a և զքաջաց
9 Ա. թէ / a զվատ
9 bcdef անցեալն / hopqrs չիք անցեալ
9 Ա. ունիցին / klt ունի
10 Աptw մարիբաս / pqrs կատինեայ
11 Տպ առ մեծ եղբայրն իւր [h մեր, փխ. իւր] արշակ արժանի / cdef եղբայր
11 b իւր և
12 ab դիւանն / p ձև բանից առ նա
14 r վաղարշակ / tw արքային
14 p առ մեծ արքայն արշակ թագաւոր
14 b թագաւոր, փխ. արքայ
15 Ա. արշակ արքայ թագաւոր
15 a որ / w որոց / h յանձն
16 Ա. չիք իսկ
16 Հ աստուծոյ / tw աստուծոց
16 y ի վերայ քան
17 Ա. երկլին / h երկնի և
18 Ա. կրսեր
19 Ա. լինել, վ՝ եր, փխ. լեր
19 b յամենայն / Տպ չիք ամենայն

«Քանզի պատուէր ընկալեալ ի քէն՝ քաջութեան և ամենայն իմաստութեան հոգ տանել՝ ոչ երբէք անփոյթ արարեալ զքոյովս անցի զխրատու, այլ խնամ տարեալ հոգացայ ամենայնի, որչափ միտք և հասողութիւն բաւեցին։ Եւ այժմ ի քումմէ խնամակալութենէ զետեղեալ զթագաւորութիւնս՝ խորհուրդ ի մտի եդի գիտել, թէ ո՛յք ոմանք յառաջ քան զիս իցեն տիրեալ աշխարհիս Հայոց, և ուստի նախարարութիւնքս որ աստ կան։ Զի ո՛չ կարգք ինչ աստ լեալ յայտնի, և ոչ մեհենից պաշտամունք. և ո՛չ զլխաւորաց աշխարհիս առաջինն յայտնի է, և ոչ վերջինն, և ոչ այլ ինչ օրինաւոր, այլ խառն ի խուռն ամենայն և վայրենի։

«Վասն որոյ աղաչեմ զքո տէրութիւնդ, հրամայել բանալ զդիւանդ արքունի ընդդէմ առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ հզօր տէրութեանդ. զի գտեալ զղձալին եղբօր քո և որդւոյ՝ բերցէ փութապէս. և զմեր հաշտութիւն, որ ի կամակատարութենէ լեալ՝ քաջ գիտեմ խնդութիւն քեզ լեալ։ Ողջ լեր երևելիդ բնակութեամբ ի մէջ դից»։

Եւ ընկալեալ Արշակայ Մեծի զգիրն ի ձեռաց Մար Աբասայ Կատինայ՝ մեծաւ լրջմտութեամբ հրամայէ առաջի առնել նմա զդիւանն արքունի որ ի Նինուէ, միանգամայն և ուրախացեալ ընդ այսպիսի միտս առնել եղբօր իւրոյ, որում զկէս թագաւորութեան իւրոյ հաւատացեալ էր։ Եւ խուզեալ նորա զամենայն մատեանսն՝ գտանէ մատեան մի հելլենացի գրով, յորոյ վերայ էր, ասէ, վերնագիր այսպիսի.

2 tw երբեք [?]ո քոյով
2 Sw չիք անցի
3 Sw խրատու
4 Sw բաւեկին
4 c զետեղ
5 hpqrs զթագաւորութիւնս / միւսն. թագաւորութիւնս
5 c չիք թէ
6 Ա. տիրեալ իցեն յառաջ քան զիս / k տիրել
7 Ա. կան աստ / c կարգ
7 Sw լեալ աստ
8 p չիք աշխարհիս
8 Ա. յայտնի առաջին, և ոչ
8 k չիք յայտնի է և ոչ վերջինն
9 cdef վերջին / a չիք և ոչ վերջինն
9 a յօրինաւոր
9 k խուռն ի խառն
9 o չիք ամենայն
9 p և ամենայն վայրենի
11 c տէրութիւնքդ
11 Sw հրամայես / g հրամես այեալ / k հրամես / Կ² չիք հրամայել
12 Ա. հզօր քոյոյ / ly քոյ
13 p գիտեալ
13 tw քոյ / միւսն. քո
13 ahpqrs ըղձալին
13 a բերցեն / rs բերիցէ
13 Sw բերցէ զառոյգն փութապէս
13 cy հաշտութիւն / t հաշտութիւնն
14 Կ²d ի կամակորութենէ
14 k չիք քաջ գիտեմ—լեալ (տ. 15)
15 c բնութեամբ
16 k ընկեալ
16 Ա. չիք մեծի
16 pqrs ի ձեռն
16 Sw մար աբայ [klnoqrs մարիբաս, p մարիբաս, tw մարիբա]
17 c առաջի նորա առնել զդիւանն
18 Ա. ի Նինուէի [Կ² ի Նինուէ]
18 c միայն ունի ընդ / միւսն. չիք ընդ
19 Ա. առնելոյ եղբօրն
19 Վ²gkloqrsy որով / n որով, ջնջած որում / Վ²ptw որոյ
19 cdef թագաւորութեանն
19 c չիք իւրոյ
19 հաստատեալ, փխ. հաւատացեալ
20 f չիք էր
20 Sw նոքա
20 Ա.hopqrs զմատեանսն
20 Ա. չիք մի
21 Sw հելլէն [tw հելլէն]
21 tw որոյ
21 c ասէր / k այս, փխ. ասէ
21 Sw վերնագիրն
21 kltw այսպէս / de չիք այսպիսի

ՍԿԻԶԲՆ ՄԱՏԵՆԻՆ

«Այս մատեան հրամանաւ Աղեքսանդրի ի Քաղդէացւոց բարբառոյ փոխեալ ի յոյն, որ ունի զբուն հնոցն և զնախնեացն բանս»։

Որոյ սկիզբն լինել ասէ զԶրուանն և զՏիտանն և զՅապետոսթէ, յորում և զիւրաքանչիւր ոք ի ծննդոց երից նախարարականացս այսոցիկ արանց, զարս անուանիս, կարգաւ շարադասեալ յիւրաքանչիւր տեղիս մինչև ցբազում ամս։

Յայսմ մատենէ Մար Աբաս Կատինայ զմերոյ ազգիս միայն հանեալ զպատմութիւն հաւաստի՝ բերէ առ Վաղարշակ արքայ ի Մծբին յոյն և ասորի գրով։ Զոր առեալ անձնագեղոյն և քաջագեղանն արին Վաղարշակայ, կորովարանոյն և հանճարեղի, առաջին իւրոյ գանձուն համարելով՝ դնէ յարքունիսն ի պահեստի մեծաւ զգուշութեամբ, և զմասն ինչ յարձանի հրամայէ դրոշմել։ Յորմէ մեր հաւաստի ի վերայ հասեալ կարգի գրուցացս՝ երկրորդեմք այժմ քում հարցասիրութեանդ, ձգելով զմեր բնիկ նախարարութիւնս մինչև ցՔաղդէացւոց Սարդանապաղոս, և ևս մօտագոյն։ Յորում է սկիզբն բանիցն այսպիսի.

«Ահեղք և երևելիք առաջինքն ի դից, և աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառք, որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան։ Եւ ի սոցանէ հատեալ զտան ազգ սկայիցն, անհեղեղք, յաղթանդամք մարմնով և վիթխարիք. որք յղացեալ ամբարտաւանութեամբ՝ ծնան զամբարիշտ

1 Այս վերնագիրը չունին kx / ef մատենից
2 բոլորը բացի x-ից աղեքսանդրի
2 b մատեանն
2 a չիք ի (քաղդէացւոց)
3 i փոխել / Տխ ի յոյնն
3 o զբան, փխ. զբուն / Տխ հնոց
3 g զնախնեաց / o հնոց և նորոց նախնեաց / Ա չիք և զնախնեացն
3 o չիք բանս
4 hopqrs որ
4 gh զրուանն / p տիտանն
4 c յապետոսթէ / ghlnopqrstw զապետոսթէ
5 abcef նախարարականացն
6 Տխ արանցս
6 Հgh շարադասեալ / r շարադասիլ / միւսն. շարադասել
6 p յիւրաքանչիւր իւր
8 Աhklnopqrstw մարիբաս
9 a արշակ, փխ. վաղարշակ
9 Տխ արքայ վաղարշակ
9 o չիք ի մծբին
10 b անձնգեղոյն
10 Տխ քաջագեղան / a չիք արին
11 Տխ վաղարշակ
11 ab կորովարանւոյն
11 b առաջի
12 Տխ դնէր
12 Ա յարքունիսն մեծաւ պահպանութեամբ ի պահեստի զգուշութեամբ /
12 k պահեստ / p մեծ
13 Տխ ի յարձանի
14 Հghprs գրուցացն
14 Տխ քոյ
15 Ա նախարարութիւն
15 ab սարդանապաղոս / cdef սարդանապալլոս / hopqrs սարդանապալլոյ / Վlmn սարդանապաղղոյ / k սանդրապաղղոյ / tw սարդանապալոյ
16 Ա չիք և
16 ky յորմէ, փխ. յորում է
16 abc բանից / Տխf բանիցս
17 a երեևելեօք / Վ[1] և զարմանալիք
17 Տխ ի դիցն
17 p չիք և (աշխարհի)
17 Ա մեծամեծաց [c ի մեծամեծաց] աշխարհի բարեաց
19 b հասեալ զտան ազգք
19 gkl սկայից / tw հսկայից(ն)
19 Հg անհեթեթք / p անհեղեղեակ / rs անհեղեղակ
20 Վ[2]abc վիթխարիթք
20 p զամբարիշտս

խորհուրդ աշտարակաշինութեանն, և ի նոյն լինէին ի գործ անկեալք. յոր հողմ ահագին իմն և աստուածային շնչեցեալ ի դիցն ցասմանէ՝ ցրէ զամբարտակն, և մարդկանն անլուր բարբառս իւրաքանչիւր ումեք բաշխեալ, աղմուկ շփոթի ի մէջ արկանէին։ Յորոց մի էր և Յապետոսթեանն Հայկ, անուանի և քաջ նախարար, կորովաձիգ և հաստաղեղն»։

Եւ այս կարգ զրուցաբանութեան դադարումն առցէ. զի հանդէս է մեր՝ ոչ զպատմութեանն ողջաբանութիւն գրել, այլ ջանալ ցուցանել զառաջինսն մեր և զբուն հին նախնիս։ Արդ ի նոյն մատենէ սկսեալ ասացից. Յապետոսթէ, Մերոդ, Սիրաթ, Թակլադ. որ է Յաբեթ, Գոմեր, Թիրաս, Թորգոմ։ Յետ որոյ նոյն ժամանակագիր յառաջ մատուցեալ ասէ. Հայկ, Արամանեակ, և զայլսն ի կարգի, զորոց յառաջագոյն ասացաք։

Ժ

Յաղագս ապստամբութեանն Հայկայ։

Այս, ասէ, Հայկ գեղապատշաճ և անձնեայ, քաջագանգուր, խայտակն և հաստաբազուկ։ Սա ի մէջ սկայիցն քաջ և երևելի լեալ, և ընդդիմակաց ամենեցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել ի վերայ ամենայն սկայիցն և դիւցազանց։ Սա խրոխտացեալ ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Բելայ, ի տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւն ամենայն երկրի, ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն

1 Հgpqrsw խորհուրդս
1 Հfg աշտարակաշինութեան / k աշտարակաշինութիւն
1 p չիք ի (նոյն)
1 hopqrs չիք ի (գործ) / p անկեալ
2 o որ / ͂tw կողմն
3 Հg ցրուէ / t ցրվէ / k ցրտէ / l ցրտէ
3 rs զամբարտական / q զամբարշտական
3 b մարդկան
3 Ա անլուրս բարբառս շնորհեալ իւրաքանչիւր ումեք, աղմուկ
4 de անկանէին/ Հմմտ. Եւս. Խր. 18 հտ.
4 Վ յապետութեանն
5 Տա նախարարն / glt հաստաղեղնն
6 h զրուցաբանութիւնս
7 Հbdfg զպատմութեան / k պատմութիւն
7 Հghpqrs ողջաբանութիւնս
8 c զառաջինս
8 Ա զբունսն / p բուն
8 a հինսն / bcdef հինս
8 Հo նախնիսն
9 c յապետեսթորէ
9 Ուղղելի k մերոդ
9 Հabdef սիրադ
9 Աg թագղաթ [f թագղադ] / Հl թակղաթ / t թակլաթ
9 Կ²abdef գամիր
11 Տա արմենակ [lot արամենակ]
11 cpqrs զոր / Վklmnotwx զորոյ
11 c յառագոյն
14 bf ապստամբութեան
14 c յաղագս պատմութեան և ապստ..
15 p զայս
15 Հ չիք գեղապա(տշաճ)
16 c հաստբազուկ
16 tw միչս երսկայ(իցն)
16 bcdef չիք և (երևելի)
16 Տա չիք և (ընդդիմակաց)
17 q ընդդիմաց / r ոյք
17 y ի միապետել
17 h չիք ի վերայ
18 Հg չիք ամենայն / de դիւցազանցն
18 Ա հպարտացեալ, փխ. խրոխտացեալ
18 Կ² զձեռն իւր
19 c բռնութեանն / g բռնաւորութեան / Հ բռնութիւն
19 l բեղ՛այ / gh բելայ / միւսն. բէլայ
19 tw ի տարածանելն
20 Ա անհունց

խոլաց և ուժաւորաց։ Քանզի անդ մոլեգնեալ այր իւրաքանչիւր, սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով՝ ջանային տիրել ի վերայ միմեանց. ուր պատահմունք ի դէպ եղանէին Բելայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկիր։ Որում ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել Հայկայ, յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ ի Բաբելոնի՝ չու արարեալ գնայ յերկիրն Արարադայ, որ է ի կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդւովք իւրովք և դստերօք և որդւոց որդւովք, արամբք զօրաւորօք, թուով իբրև երեքհարիւր, և այլովք ընդոծնօք և եկօք յարեցելովք ի նա և բոլոր աղխիւ։ Երթեալ բնակէ ի լեռնոտին միում ի դաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդկանէ յառաջագոյն ցրուեալցն դադարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ Հայկ՝ շինէ անդ տուն բնակութեան կալուածոց և տայ ի ժառանգութիւն Կադմեայ որդւոյ Արամանեկայ»։ Այս արդարացուցանէ զանգիր հին ասացեալ զրոյցս։

«Եւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղխիւն ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ. գայ բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտին Հարք, այս ինքն թէ հարք են աստէն բնակեալք՝ ազգի տանն Թորգոմայ։ Շինէ և գիւղ մի, և անուանէ յիւր անուն Հայկաշէն»։ Յիշէ և աստանօր ի պատմութեանն՝ ի հարաւոյ կողմանէ դաշտիս այսորիկ, առ երկայնանստիւ միով լերամբ, բնակեալ յառաջագոյն արք սակաւք, ինքնակամ հնազանդեալ դիւցազինն։ Արդարացուցանէ և այս զասացեալ զրոյցս անգիրս։

1 p խօլաց աղեղնաւորաց և / w խօլացն
1 aef ոժաւորաց / Կ²bd օժաւորաց
1 c մոլոգեալ / a այլ, փխ. այր
2 p առ ի կող / Ա. ի կողս
2 Հ չիք իւրոյ
4 a կամեցեալ հայկայ հնազանդ լինել հայկայ / bcdef կամեցեալ հնազանդ լինել հայկայ / Տխ կամեցեալ հայկայ [Հ չիք հայկայ] հնազանդ լինել [gtw լինիլ] բէլայ [ghx բելայ]
5 f զարմանեակ / Տխ զարմենակ [lno զարամենակ, t զարամենեակ]
5 bcf ի բաբելոն / ade ի բաբելոնն
5 Հg արարաաայ / l արարա / r արա բաբելոնի (փրան ջնջման նշանով) բադայ
6 c հիւսւսոյ
6 b չիք և դստերօք և որդւոց որդւովք / opqrs չիք իւրովք և դստերօք և որդւոց որդւովք / Հghi որդեօք
7 p չիք զօրաւորօք / a թուովք
7 p չիք թուով իբրև երեք հարիւր, և այլովք / r չիք իբրև
8 b ընդօծնօք / cdi ընդոծնովք
8 abcde եկովք / c յարեցելով
9 Հdg ի լեռնոտի
9 Ա. չիք ի (դաշտավայրի)
10 a ցրեալս / bdef ցրուեալս / c ցրուելոց
11 p հայկայ / Կ²def կալուածոյ
11 p տանի, փխ. տայ
12 fhrsw[1] արմանեկայ / lnot արամենակայ / Կmpq արմենակայ
12 l արդացուցանէ
12 Ա. հնացեալ, փխ. հին ասացեալ
13 p զրոյց
14 Ա.tw աղխիւ
15 Տխ լեռնադաշտակին
16 c եթէ
16 Տխ չիք թէ հարք են
16 Կ²abdef աստ / Հl աստեն / c չիք աստէն
16 c բնակեալ / Տխ բնակեալքս
16 altw ազգ ի տանն
17 aiqrs գեւղ / beh գեօղ / p զգեօղ
17 d չիք մի / a իւր
17 bf անուանն / c չիք յիւր անուանն
17 cef յիշէ
18 Տխ աստանօր պատմութիւնս. հարաւոյ / c հարաւոյ (չիք ի)
19 d սակաւուք
20 Տխ հնազանդել [o հնազանդեալ, tw հնազանդիլ]: tw ի յծողի անուող գերբայքը սովորաբար իլ ձևով ունին:
20 q չիք ինքնակամ—արդար(ացուցանէ)
20 bkp զայս / l արդացուցանէ
20 Ա. զանգիրն [a անգիրն] ասացեալ զրոյցս / kprs ասացեալ

ԺԱ

Յաղագս պատերազմին եւ մահուանն Բելայ։

Եւ յառաջ մատուցեալ զբանս իւր ասէ, թէ ի հաստատել Տիտանեանն Բելայ զթագաւորութիւն իւր առ ամենեսեան՝ առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատարմօք, գալ նմա ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ։ «Բնակեցեր, ասէ, ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց. այլ ջեռուցեալ մեղմեա զցրտութիւն սառուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ, և հնազանդեալ ինձ՝ կեաց ի հանդարտութեան, ուր հաճոյ է քեզ յերկրիս իմում բնակութեան»։ Եւ ի բաց դարձուցեալ Հայկայ զպատգամաւորսն Բելայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց։ Դառնայ առաքեալն անդրէն ի Բաբելոն։

Ապա զօրաժողով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիւ հետևակ զօրաց. գայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկիրն Արարադայ, մերձ ի տունն Կադմեայ։ Փախստական լինի Կադմոս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի իւր առաքէ. «Գիտեա՛, ասէ, ո՛վ մեծդ դիւցազանց, զի դիմեալ գայ ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք քաջօք և երկնաղիզօք հսակօք սկայիւք մրցողօք։ Եւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն նորա ի տուն իմ՝ փախեայ, և գամ աւասիկ տագնապաւ։ Արդ՝ աճապարեա խորհել զոր ինչ գործելոց ես»։

Իսկ Բէլն, յանդուգն և անճոռնի զօրութեամբ ամբոխին, որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ զառ ի վայր հեղեղեալ՝ փութայր հասանել ի սահմանս բնակութեանն Հայկայ, ի սիրտ և ի մարմին վստահացեալ

1 Այս գլխից սկսած է բաղդատուած k w-ի հետ, եւ առանձնայատուկ ընթերցուածները միայն վերցրած։
2 Ա. պատերազմին հայկայ
2 gx բելայ. միւսն. բէլայ
2 c մահ / Հfhlnoqrs մահուն / g մահուան / p զմահուն
3 g և ասէ / i և թէ
3 cd տիտանեան / hp տիտանն
4 gx բելայ, l բելեայ. միւսն. բէլայ
4 a զթագաւորութիւնն
5 c հիւսիսւոյ / i ոք, փխ. ոմն
5 k որդոց / o որդւոց
6 af եկեալ, փխ. կեալ
7 կ[1]կ[2]d սառամանեաց
7 p չիք այլ / t մեղկեայ ցրտութիւն
8 Հ սառնացեալ / p չիք ինձ
9 k ի հանդարտութիւն / qk յերկիրս
9 h մերում, փխ. իմում
9 Ա. բնակութեանս
10 Ա. հայկայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց զպատգամաւորսն որդւոյն բէլայ / x բելայ. միւսն. բէլայ
11 de անդրէն առաքեալն
11 w ի բաբելոն / f ի բաբիլոն
12 bcef տիտանեան
13 Ա. հետևակօք զօրուցն / i հետևակազօրաց / հետևակաց զօրաց
13 Ա. ի հիւսիս [c ի հիւսիւսոյ]
13 a երկիրն
13 կ[2]g արարատայ / k արարատեա / l արարադեայ
13 t չիք մերձ—կադմեայ (s. 14)
14 k ի տուն / Ա. հայկն
14 klwy քաջընթաց իսկ, փխ. քաջընթացիկս
15 կ[2]abcd մեծդ և դիւցազանց
16 Sh յաւէրժիւք [gh յաւերժիւք]
16 ԱSh երկայնաղիզօք [c երկայնաղիզակօք, opqrs երկնաղիզօք]
16 opqrs չիք հսակօք
17 k չիք զմերձ լինելն նորա ի տուն իմ
18 p չիք և
18 Ա. փախեայ և աւասիկ գամ
18 k անդ, փխ. արդ / Ա. ի խորհել
18 Shcdef որ [g զոր]
20 g բէլ / b անճոռի
20 d բազմութեան, փխ. զօրութեամբ
20 a ամբոխն
21 k յորձայն / Sh հեղեալ
22 Shf բնակութեան
22 Sh հայկին [կ[1]gk հայկայ]

արանց զօրաւորաց։ Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն, քաջագանգուրն և խայտակնն, աճապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և աղեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլսն ևս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանունս ունելով յինքեան ձկունս։ Եւ կոչեցեալ զզօրս իւր՝ ասէ ցնոսա. «Ցելանելն մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ՝ դիպել ջանասցուք տեղւոյն, ուր անցեալ կայցէ ի մէջ խռան քաջացն Բէլ։ Զի կամ մեռցուք, և աղխ մեր ի ծառայութիւն Բելայ կացցէ, կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ՝ ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն առացեալք»։

Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս՝ հասանեն ի միջոց ինչ դաշտաձև՝ լերանց բարձրագունից։ Եւ յաջմէ ջուրց հոսանաց ի բարձրաւանդակում կուռ կալով ի տեղւոջ, ի վեր զերեսս ամբարձեալ՝ երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հրոսակի ամբոխոյն Բելայ, ցան և ցիր յանդուգն յարձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով. իսկ Բէլ հեզ և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ի ձախմէ ջուրցն ի վերայ ոստոյ միոյ, իբրև ի դիտանոցի։ Ծանեաւ Հայկ զխումբ վառելոյ ջոկատին, յորում Բէլ առաջի ամբոխին եկեալ հասեալ ընտրիւք և վառելովք ոմամբք. և երկար միջոց ճանապարհի ընդ նա և ընդ ամբոխն։ Եւ ինքն զլխանոց ազուցեալ երկաթի, նշանաւորօք վերջիւք, և տախտակս պղնձիս թիկանց

1 p արանց և
1 b յուշիմ | w հսկայն
2 Sw def խայտակն
2 c աճապարեալ փախչի, հաւաքէ
2 f չիք հաւաքէ
2 f զորդիս և զթոռունս իւր
3 Sw զայլ [gx զայլս, k այլ]
3 hpqrs իւր
3 f ձեռամբ իւրով
4 h եզր
5 Sw ունելով ձկունս յինքեան [pqrs յինքեանս]
5 c զօրս
6 c ի յելանելն | c ամբոխի
6 gx բելայ. միւսն. բէլայ
6 Sw դիպեալ [h ա-ն ջնջած]
7 Ա որ [c ուր], փխ. ուր
7 Sw կայ | Ա խռանն
7 f բէլայ, փխ. բէլ
8 bdef աղխք
8 Ա ի ծառայութեան կայցեն բէլայ. և [c չիք և]
8 ghx բելայ. միւսն. բէլայ
8 f զյաջողութիւն
9 de չիք մերոց | p ցուցցուք
10 h առացեալ
11 Հabg ասպարէսս
11 Ա հասանէին ի մէջ ինչ դաշտաձև լերանցն | w ի միջոյ
11 ghopqrs հասանեն, փխ. հասանեն
12 Կ^1 դաշտաց և լերանց | Sw ջուրցն
13 Sw ի բարձրաւանդակումն
13 p կռան, rs կոռ, փխ. կուռ
14 cf հրոյ ստատիկ, Sw հոսակի [g հրոսակի], փխ. հրոսակի
14 gx բելայ. միւսն. բէլայ
14 opqrs բէլայ ցիր և յանդուգն
15 h և յանդուգն
15 opqrs արձակմամբ
15 d դաշտին, փխ. երկրին
15 Կ^{2}abcef զբէլ
16 Sw հեց [Հgin հէց, k հէնց, ow հեզ, p հեցծ]
16 Ա խմբաւ, փխ. ամբոխիւ
16 f չիք մեծաւ
17 Ա չիք ի (դիտանոցի)
17 Ա հայկն
17 Ա ճակատին, փխ. ջոկատին
18 h չիք և (վառելովք)
18 rs չիք և (երկար)
19 p յերկար
19 Sw ճանապարհին
19 p և ընդ նմա ընդ ամբոխն
19 Հghopqrs զլխանոցս | a չիք զլխանոց
20 Swa վերջօք [o վերջնօք]
20 a պղնձի
20 Ա թիկանց և միջոց [c միջացն, f միջաց] և լանջաց

և լանջաց, և պահպանակս բարձից և բազկաց. գօտևորեալ զմէջսն, և յահեկէ զսուրն երկսայրի. և նիզակ անարի ի ձեռին իւրում աջոյ, և յահեկումն վահան, և ընտիրք յաջմէ և ի ձախմէ։ Եւ տեսեալ Հայկին զՏիտանեանն կուռ վառեալ, և զարս ընտիրս ընդ նմա աջինս և ահեկինս՝ կարգէ զԱրամանեակն երկու եղբարբք ընդ աջմէ, և զԿադմոս և զայլս երկուս յորդւոց իւրոց ի ձախմէ, զի արք կորովիք էին յաղեղն և ի սուսեր. և ինքն առաջի, և զայլս հրոսակին զկնի իւր կարգեաց. երեքանկիւնի իմն կարգեաց ձևով, հանդարտ յառաջ մատուցեալ։

Եւ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն ի միմեանս՝ ահագին զդրդմունս ի վերայ երկրի առնէին շահատակելով, և ահս պակուցանողս տարազուք յարձակմանցն սկայազունքն զմիմեամբք արկանէին։ Անդ ոչ սակաւք յերկոցունց կողմանց արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ դիպեալք՝ տապալ յերկիր կործանէին, և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր անպարտելի։ Զայսպիսի անակնունելի դիպուած տարակուսանաց տեսեալ արքայն Տիտանեան զարհուրեցաւ, և ի նոյն բլուր ուստի էջն՝ վերջանեալ ելանէր. քանզի խորհէր ի մէջոցի ամբոխին ամրանալ, մինչև հասցէ բովանդակ զօրն, զի միւսանգամ ճակատ յօրինեսցէ։ Զայս իմացեալ աղեղնաւորին Հայկայ՝ յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ յարքայն, լի քարշէ զլայնալիճն, դիպեցուցանէ զերեքթևեանն կրծից տախտակին, և շեշտ ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ՝ յերկիր հարեալ սլաքն. և այսպէս ճոխացեալն Տիտանեան կործանի յերկիր զարկուցեալ, և փչէ

1 dhopqrsw պահանակս
1 Ա զմէջն / t ահեկէ
2 ՀԿ²adegi զսուրնն / bcf զսուրն / p զսուրնսն / Վhklmnoqrs զսուրնն. Ուղղում եմ՝ զսուրն
2 p յերկսայրի
2 Տխ նիզակն արի
2 p ի ձեռն / f յաջոյ
3 d յահեկում
3 c յահեկէ, փխ. ի ձախմէ
3 w հայկն
4 Ա վառեալ, և զօրս [a զորս, c զաւրս] ընդ նմա վառեալ աջինս և / wy արս
4 hoq յաջինս / hoqprs յահեկինս
5 f զարմանեակն / Տխ զարմենակ [o զարամենակ, rs զարմանեակ]
5 d զարամանեակն իւր երկու
5 f եղբարբք / pqrs եղբայրք
5 s յաջմէ
6 e երկուց / g երկուսս
6 fhp որդւոց
7 Ա զայլսն
8 hpqrs զանկիւն / k զանգիւնի (= զ. անկիւն) / Վ երեքանգիւնի
8 o ձևով կարգեաց
8 Տխ մատուցանելով
9 b կողմանցն / w հրսկայիցն
10 Տխ գդրդիւն
10 Տխ շահատակելովն
11 cf տարազունք / h արձակմանցն
11 Տխ չիք սկայազունքն
11 t հարկանէին
12 a երկոցունց
12 Տխ կողմանց սկայիցն [w հըսկայիցն]
13 o տապեալ / p տապեալք
13 pqrs կողմանցն
14 k չիք զայսպիսի անակնունելի
14 abdef դիպուածս
15 b և զարհուրեցաւ, և
15 bhy վերջացեալ / w վերջաեալ
16 Տխ ելանէ
16 b ի մէջոց / o ի մէջոցն
16 Տխ ամրանալ ամբոխին
17 i օրինեսցէ
18 a հայկա
19 Տխ լի քարշէ պինդ զլայնալիճն, դիպուցանէ [ghnow դիպեցուցանէ, pq դիպեցանէ]
19 b զերկթևեանն
20 rs չիք մէջ
20 a հուասարի, c հասարի, Տխ անկանի, փխ. հարեալ
21 cf ճոխացեալ / rs տիտանեայնն
21 Աty կործանեալ / Կ՝ անկեալ կործանի
21 c զարկուցէ / Ա չիք և

զօգին։ Իսկ ամբոխն տեսեալ զայսպիսի անհագին գործ քաջութեանն՝ փախեան իւրաքանչիւր դէպ երեսաց իւրեանց։ Եւ վասն այսորիկ այսչափ բաւական լիցի ասել։

Բայց զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և անուն կոչէ Հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին. այսորիկ աղագաւ և գաւառն այժմ անուանի Հայոց ձոր։ Իսկ զբլուրն, ուր քաջամարտիկօքն անկաւ Բէլ՝ անուանեաց Հայկ Գերեզմանս. որ այժմ ասին Գերեզմանակք։ Բայց զդիակն Բելայ պաճուճեալ դեղովք, ասէ, հրամայէ Հայկ տանել ի Հարք, և թաղել ի բարձրաւանդակ տեղւոջ, ի տեսիլ կանանց և որդւոց իւրոց։ Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ՝ Հայք։

ԺԲ

Յաղագս որ ի Հայկայ ազգք եւ ծնունդք, եւ թէ զի՛նչ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ գործեաց։

Բազում ինչ զկնի այսորիկ պատմի ի մատենին. այլ մեք՝ որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւաքմանս է, շարեսցուք։

Զկնի այսորիկ դառնալ ասէ Հայկին ի նոյն տեղի բնակութեան, և Կադմեայ թոռին իւրում բազում ինչս յանկածէ պատերազմին պարգևէ, և յիւրոց ընդոծնացն արս անուանիս։ Հրամայէ զնոյն տեղի բնակութեան ունել նմա զառաջնոյ իւրոյ տանն, և ինքն երթեալ դադարէ յանուանեալ դաշտին Հարք։ Սա կեցեալ ամս՝ ծնանի զԱրամանեակ

1 h ամբոխին
1 Sա քաջութեանն [ghoprs քաջութեան]
2 hopqrs յիւրաքանչիւր
2 kp իւրոց
3 Sա բովանդակ [go բաւական]
3 Ա. ասացեալդ
4 p հայկ, փխ. հայք
5 abcdef անուանեալ է
6 Sաc բլուրն
6 pq որ, փխ. ուր
6 Ա. անկանի
7 c հայկն / o այժմ եւ
7 cf ասեն, կ^{2}de ասի, hpqrs կոչին, փխ. ասին
7 Sա գերեզմանք
8 x բելայ. մխւսն. բէլայ
8 Sա պաճուճեալ իւն դեղովք, ասէ [ghlopqrs ասէ դեղովք / Հ fi դեղօք / Ա. չիք ասէ
8 h չիք ի (հարք)
9 k չիք ի տեսիլ—որդւոց
9 hrs իւրեանց
9 wy իսկ անուն աշխարհիս մերոյ կոչի յանուն
10 gk աշխարհիս / hk անուն

10 Ա. յանուն [a անուն] նախնոյն [a նախնւոյն] մերոյ հայկայ [a չիք հայկայ] կոչի
10 c հայկք, փխ. հայք
12 cf ի հայկայ է ազգք
12 ipqrs ազգ
12 c չիք և (թէ)
12 abef եթէ / rs չիք ոք
14 Ա. պատմին
14 dc չիք ի (մատենին)
15 de մերոց
15 r հաւաքման
15 wy շարադրեսցուք
16 f հայկն ի նոյն տեղին
17 Ա. թոռինն
17 cy իւրոյ / f իւր
17 Sա ինչ [o չիք ինչս]
17 Հ յանգածէ
17 Sա պարգևեաց
18 abef ընդոծնեաց / cd ընդոծնաց
18 p տեղին
20 a անուանեալ
20 Sաb տեղին [p տեղի], փխ. դաշտին
20 Sա ծնաւ
20 f զարմանեակ / Sա զարմենեակ [glnot զարամենակ, w զարմենակ]

ի Բաբելոնի, որպէս վերագոյն ասացաք։ Յետ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս ոչ սակաւս՝ մեռանի, յանձն առնելով զբովանդակ ազգն Արամանեկայ որդւոյ իւրում։

Իսկ նորա թողեալ զերկուս յեղբարց իւրոց, զԽոռ և զՄանաւազ, ամենայն աղխիւն իւրեանց ի կոչեցեալն Հարք, և զորդի Մանաւազայ զԲազ. յորոց Մանաւազ ժառանգէ զՀարք, իսկ որդի նորա Բազ՝ յարեւմտից հիւսիսոյ զեզր ծովուն աղւոյ, և զգաւառն և զծովն անուանէ իւրով անուամբ։ Եւ ի սոցանէ ասեն լեալ զնահապետութիւնս Մանաւազեան և զԲզնունեաց, և Որդունին անուանեալ, որք աստ ուրեմն յետ սորոյն Տրդատայ բարձեալ ասին ի միմեանց պատերազմաւ։ Իսկ Խոռն ի կողմանս հիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ զշէնս իւր. և ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ նախարարութիւն ազգին Խոռխոռունեաց, արք քաջք և անուանիք, որպէս և որք առ մեօք են այժմ երեւելիք։

Իսկ Արամանեկայ առեալ զամենայն բազմութիւնն՝ խաղայ յարեւելս հիւսիսոյ, և երթեալ իջանէ ի խորին դաշտավայր մի, ի բարձրագագաթանց պարսպեալ լերանց, գետոյ կարկաջասահի յարեւմտից ընդ մէջ անցանելով։ Եւ զդաշտն արեւելից գոգցես իմն իբրև որսայսեալ, ձիգ յարեգակն կոյս զերկայնութիւն պարզեալ. և առ ստորոտովք լերանցն

1 *abde* ի բաբելոնէի
1 Ա. որպէս ասացաք [*cf* ասաց] վերնագոյնն [*cf* վերագոյնն, *d* ի վերնագոյնն)
1 Ա. չիք և այլ ևս
2 *o* սակաւ
2 *c* զբոլոր, փխ. զբովանդակ
2 *c* արեմանեկայ / *fhpqrs* արմանեկայ / վԽ*mno* արմենակայ
3 ՏԽ իւրոյ [*g* իւրում, *y* իւր]
4 *hpqrs* չիք նորա
4 ԱՏԽ երկուս (Ծ*w* երկուց, *g* զերկուս)
4 *abc* եղբարց
4 *qrs* զխուռ
5 Ա. աղխիւ / *p* իւրոց
5 Ա. իւրեանց ի կոչեցեալն իւրեանց հարք
6 *o* ժառանգէ մանաւազ
6 *p* չիք նորա
6 Ա. յարեւելեից [Կ^{2}*c* յարեւելից], փխ. յարեւմտից
7 *c* հիւսիսւոյ / Կ^{2}*de* յեզր
7 *c* ծովու
7 Ա. զծովակն
8 ՏԽ անուամբն [*g* անուամբ]
8 Կ^{3}*bde* մանաւազնեան
9 *c* զբազնունեաց / *o* բզնունեաց
9 Կ^{2}*abde* որդուն ունին / *c* որդու ունին / Հ*gilno* որ գնունին / *k* որդունին / *hpqrs*վ^{3} որ գնունի / Կ^{1} որ գնունին
9 *hnopqrsw* անուանել
10 *c* ասեն

10 Հ*g* խոռ / *pqrs* խուռն
10 Ա. ի կողմանէ
11 *c* հիւսւսոյ
11 *c* ասէ
12 Ա. նախարարութիւնս / *i* նահապետութիւն, փխ. նախարարութիւն
12 *p* յազգէն / Ա. չիք ազգին
12 *gi* խորխոռունեաց / *w* խորխորունեաց
12 *b* քաջ
13 Ա. չիք որպէս և—երեւելիք
13 *h* մեօքն
14 *f* արմանեկայ / ՏԽ արմենակայ [*hopqrs* արմանեկայ]
14 *fgk* բազմութիւն
15 Ա. չիք և
15 *p* խորխորին / Ա. չիք խորին
15 ՏԽ*c* դաշտավայրի [*k* պաշտավայրի]
16 *c* չիք պարսպեալ լերանց
16 ՏԽ գետս կարկաջասահ ի յարեւմտից / *x* գետոց կարկաջասահից յարեւմտից
17 Ա. անցելոց [*c* անցելոյ]
17 Ա. արեւելեայց
17 *a* գոգոցես իբրև իմն
17 ՏԽ իմն գոգցես իբր
17 ՀԿ^{2}*deghopqrsw* որսայս [*w* որ այս] եղեալ / *l* որսայսել ի ձիգ / *y* որսայսելի ձիգ
18 *b* արեգակն / *d* յարեգական
18 *b* զերկայնարութիւն / *f* զերկարութիւն
18 ՏԽ չիք առ
18 ԱՀ*g* ստորոտով

բազումք ականակիտ բղխեալ աղբիւրք, որք ի գետոց եկեալ հաւաքումն հեզաբար։ Առ սահմանօք նոցա, ծնիւք լերամբք և եզերօք դաշտին՝ պատանիք ոմանք իբր առ երիտասարդուհեօք ճեմիցին. այլ հարաւային արեգակնաճեմ լեառն, սպիտակափառ ունելով գագաթն, ուղղորդ յերկրէ բուսեալ, երեքօրէիւ, որպէս ասաց ոմն ի մերոցն, քաջագօտւոյ առն շրջապատեալ ճանապարհաւ, և առ փոքր փոքր ի շեշտումն անկեալ, ծեր ոմն արդարև լեառն ի մէջ երիտասարդացեալ լերանցն։ Յայսմ խորութեան դաշտի բնակեալ Արամանեկայ՝ շինէ զմասն ինչ ի հիւսիսոյ կողմանէ դաշտին, և զոտն լերինն ի նոյն կողմանէ, և զլեառնն անուանէ յանկագոյն յիւր անուն Արագած, և զկալուածսն՝ ոտն Արագածոյ։

Բայց սքանչելի իմն ասէ պատմագիրն, թէ ի յոլով տեղիս գտանէին բնակեալք ի մարդկանէ յերկրիս մերում ցան և ցիր սակաւք յառաջ քան զգալուստ բնկին մերոյ նախնւոյն Հայկայ։

Այս Արամանեակ կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԱրամայիս. և յետոյ կեցեալ ամս շատ՝ մեռաւ։ Իսկ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր տուն բնակութեան ի վերայ ոստոյ միոյ առ եզերբ գետոյն, և անուանէ զնա յիւր անուն Արմաւիր. և զանուն գետոյն յանուն թոռին իւրոյ Երաստայ՝ Երասխ։ Եւ զորդի իւր զՇարայ, զյոլովածին և զշատակեր, առաքէ

1 Տաd բազում
1 pqrsՎ[1] բազմականակիտ, փխ. բազում ականակիտ / Կ² ակնակիտ
1 Ա չիք բղխեալ / ծ աղբերք
1 Տա որ [x որք ի] գետոց հաւաքումն եղեալ [x եկեալ] հեզաբար առ սահմանօք / Ա սահմանօքն
2 Կամ՝ ի գետոց եկեալ հաւաքումն՝ հեզաբար առ սահմանօք… Ստ. Մ.
2 Ա ծննդիւք [cf ծննդիւքն], փխ. ծնիւք
3 Ա իբրև / Տաdef չիք առ
3 cf երիտասարդուհօք / Կ²gklnwՎ[1] երիտասարդուհիւք / Վabdemopqrs երիտասարդուհիք։ Ուղղում ենք՝ երիտասարդուհեօք
3 ԱՀpqrs ճեմեցին [Կ² ճեմեյին] / h ճեմեցան
3 g հարաւային / Ա հարաւակողմն, c հարաւակողմ, փխ. հարաւայինն
4 a սպիտակափայլ. qrsՎ[1] սպիտակ առի առ, p սպիտակ ատակաս առ, փխ. սպիտակափառ / w սպիտակափառն
4 a ի գագաթն / Հ զգագաթն
4 a ուղորդ / k ողղորդ / Տա ի յերկրէ
5 Տաd առնն
7 ab ի լեառնն / cdef լեառնն
7 Տաabde լերանց
8 c դաշտին
8 c արամանակայ / fhpqrs արմանեկայ / Հgow արմենակայ / Վklmn արամենակայ
9 Ա չիք դաշտին—կողմանէ
9 Տա զլեառն
10 Ա յանգագոյն [cef յանկագոյն] անուանէ յիւր [ծ իւր]
10 gk զկալուածս / Տա արագածու
11 p թէ յոլով ի տեղիս / h եթէ
11 Կ²cdef չիք ի (յոլով)
11 ef զոտանին / Տա զոտն
12 Տա բնակեալ [qrs բնակել, w բնակեալք]
12 ck յերկիրս / Ա ցիրք
12 Վ[1] սակաւուք / Ա չիք սակաւք
13 fsՎ[1] բնակին / kl բնիկ / p բանակին
13 ef նախնւոյ / hpqrs չիք նախնւոյն
14 Տա արմենակ / w արամենակ
14 ԱՏա զարմայիս [g նախ զարամայիս գրած եւ ապա ջնջած զարմայիս, k արամայիս, l զարամայիս]
15 ծ շատ, և մեռաւ
15 ԱՏա արմայիս [g նախ արամայիս, ապա ջնջած արմայիս, kl արամայիս]
16 rst չիք զնա / adet իւր
16 p զնա իւր յանուն
17 no անունն / cl չիք անուն (արմաւիր)
17 k անուն, փխ. յանուն
17 Հcgln թոռինն
17 Տա արաստայ [o արաստու, w երաստայ]։ Մինչև այստեղ tw-ն S-ի հետ են. այստեղից սկսած մտնում են Ա խմբի մեջ:
18 Տա զորդին
18 p չիք իւր / c յոլովածին

ամենայն աղխիւ իւրով ի դաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ և բերրի, յորում գնան ջուրք ոչ սակաւք, ի թիկունս հիւսիսոյ լերինն, որ անուանեցաւ Արագած. յորոյ անուն և զգաւառն ասեն անուանեալ Շիրակ։ Վասն որոյ թուի արդարանալ առասպելին, որ ասի ի մէջ գեղջկաց. «Թէ քո Շարայի որկորն է՝ ասեն, մեր Շիրակայ ամբարքն չեն»։ Այս Արամայիս կեցեալ ամս՝ ծնանի զորդի իւր զԱմասիա. ի վերայ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս՝ մեռաւ։

Ամասիա բնակեալ յԱրմաւիր՝ յետ ամաց ծնանի զԳեղամ, և յետ Գեղամայ զՓառոխ արի և զՑոլակ։ Եւ յետ ծնանելոյ զսոսա՝ անցանէ զգետովն մերձ ի լեառնն հարաւոյ, և շինէ անդ առ խորշիւք լեռնոտինն մեծապէս ծախիւք երկուս տունս, զմին յարևելս կոյս, մօտ յակունս աղբերցն, որ առ ստորոտով լերինն ելանեն. իսկ զմիւսն յարևմուտս կոյս նորին տանն, բացագոյն իբր մեծօր հասարակ աւուր միոյ հետևակագնացի առն ճանապարհի։ Եւ ետ զնոսա ի ժառանգութիւն երկուց որդւոց իւրոց, արւոյն Փառոխի և կայտառին Ցոլակայ. յորս բնակեալ՝ յիւրեանց անուն զտեղիսն կոչեցին, ի Փառոխայ՝ Փառախոտ, և ի Ցոլակայ՝ Ցոլակերտ։ Բայց զլեառնն՝ Ամասիա անուանէ իւրով անուամբ Մասիս. և ինքն դարձեալ յԱրմաւիր՝ եկաց ամս սակաւս, և մեռաւ։

Իսկ Գեղամ յետ ամաց անցանելոյ ծնաւ զՀարմայ յԱրմաւիր. և

1 w ամենայնիւ / abdef ամենայնիւ իւրով աղխիւ
1 c չիք իւրով
1 a ի դաշտի / b արգաւանդ
1 Sm բարի, փխ. բերրի
2 ef սակաւ / p ի հիւսիսոյ
2 Ա անուանեցաւն
3 Կ²abcefw ասեն և զգաւառն
3 Smef անուանել [g անուանեալ]
4 dew վասն որոյ սորայ թուի / ab սորա, փխ. որոյ
4 Sm արդարանալ թուի
4 ef ի մէջ գեղջկաց ասի
4 k գեղկաց
5 t արայի, փխ. շարայի
5 Ա ասէ
5 r մ″րմինք, փխ. ամբարքն
6 ԱSm արմայիս [lnpqrs արամայիս]
6 hnopqrs ծնաւ
6 a զամասիա / միւսն. ամասիայ
7 b չիք և / cdefw այլս
7 y այլ ևս այլ / cdef չիք ևս
7 Ա ամաց
8 abd ամասիա / f այս ամասիա / միւսն. ամասիայ
8 y բնակեալ էր
9 f չիք արի
9 de ծնանելոյն
10 opqrs ի լեառն
10 g ի լեռնոտին / k ի լեառն ոտինն / hopqrs ի լեռնոտինն
11 a երկու / deghlnopqr զմինն
11 Ա յարևելից կուսէ մօտ յականս
11 p յանկիւնս, փխ. յակունս
12 ab աղբերացն / Հcfghw աղբերացն / de աղբիւրացն
12 Հ զմիւս / p զմինն, փխ. զմիւսն
13 Ա մեծ, փխ. մեծօր
13 c հասարակ աւուրն / Sm հասարակօրոյ
13 ab հետևագնացի / glվ՝ հետակագնացի / p հետևակ գնացի
14 Sm առնն
14 Ա ճանապարհորդի / Sm ճանապարհի։ Թերևս ուղղելի ճանապարհաւ
15 d այրւոյն / Կ² արոյն
15 Կ²abcdet փառախոտի / w փարոխի
16 a իւրեանց / c զտեղիս
16 Ա անուանեցին, փխ. կոչեցին
16 w ի փառախայ
16 a չիք և
16 hopqrs չիք ի (ցոլակայ)
17 c զլեառնն. միւսն. զլեառն
17 ad ամասիա / միւսն. ամասիայ
17 Smcde իւր [g իւրով]
17 c անուամբն
18 t չիք և (ինքն)
18 h չիք և (մեռաւ)
19 Ա անցելոց / acwx զհարմա
19 copqrs չիք և Թողեալ—յարմաւիր (Եr. 41. s. 1)

Թողեալ զՇարմայ յԱրմաւիր հանդերձ որդւովք բնակել, և ինքն գնաց զմիւս լերամբն արևելեան հիւսիսոյ, յեզր ծովակի միոյ։ Շինէ զեզր ծովակին, և թողու անդ բնակիչս. և յիւր անուն և սա գլխաւորն անուանէ Գեղ, և զշէնսն՝ Գեղարքունի, որով կոչի և ծովն։ Աստ ծնաւ զորդի իւր զՍիսակ, զայր սէգ և անձնեայ, բարեգեղ, կորովաբան և գեղեցկաղեղն։ Սմա զմեծ մասն ընչից իւրոց տուեալ և ծառայս անձինս բազումս՝ սահմանս հատանէ նմա ժառանգութեան ի ծովէն ընդ արևելս մինչև ցդաշտ մի, ուր գետն Երասխ հատեալ զքարանձաւս լերանց՝ անցանէ ընդ խոխոմս ձիգս և նեղս, ահագին դղդնչմամբ իջանէ ի դաշտն։ Աստ բնակեալ Սիսակ՝ լնու շինութեամբ զսահմանս բնակութեան իւրոյ. և զաշխարհն կոչէ իւրով անուամբն Սիւնիք. այլ Պարսք յստակագոյնս ևս Սիսական կոչեն։ Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն Վաղարշակ, որ առաջին ի Պարթևաց արքայ Հայոց, գտեալ արս անուանիս՝ տեարս աշխարհին կարգէ, որ է Սիսականդ ազգ. և զայս առնէ Վաղարշակ՝ ի պատմութենէն ստուգեալ։ Այլ այս թէ որպէս է, յիւրում տեղւոջ պատմեսցուք։

Բայց ինքն Գեղամ դառնայ անդրէն ի դաշտ անդր, և առ ոտամբ նորին լերինն ի ձորակի միում ամրոջ շինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ զանուն նորա Գեղամի, որ յետոյ ի Գառնկայ թոռանէ նորա անուանեցաւ Գառնի։ Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն առ Արտաշիսիւ թոռամբ

1 abdx զհարմա / c որդովք
1 Տխ որովք բնակէրն, փխ. որդւովք բնակել
1 Կ²abcw բնակիլ
2 Ա կողմամբ, փխ. լերամբն
2 Ա արևելից / h յարևելեան
3 a չիք և (թողու)
3 c աւանդ, փխ. անդ
3 bdghpqs գլխաւն
4 g զշէնս / p շէնսն
4 Կabcklmno գեղաքունի / f գեղարքու-նիս
4 cf որով և կոչի և
4 c ծնանի
5 t սեգ
5 Ա չիք և (գեղեցկաղեղն)
5 de գեղեցիկաղեղն
6 pqrs սա, փխ. սմա
6 Տխ յընչից
7 h յարևելս, փխ. ընդ արևելս
8 Ա ի դաշտ
8 Տխa որ, փխ. ուր
8 a կոչի, փխ. գետն
8 Ա հատանէ
9 p չիք ընդ
9 Տխ խոխոմաձիգս, փխ. խոխոմս ձիգս
9 p զնեղս
9 Ա դըղչմամբ / p դընդչմամբ
9 Ա ի դաշտ մի
10 Տխ բնակեալ. միւսն բնակէ
10 g սիսակայ. (այ աւելացրած է գլխին) / Հ սիսակայ
10 Ա իւրոյ բնակութեանն [f բնակու-թեան]
11 k աշխարհն / dghopqrs անուամբ
11 p պարսկք
11 Տխ յըստակագոյն իսկ [qrs չիք իսկ]
12 c սիսականս / hw¹ սիսիական
12 c իսկ սորա
12 Ա աստ ուրեմն առաջին ի [c չիք ի] պարթևաց վաղարշակ արքայ
14 Ա որպէս, փխ. որ է
14 gkp սիսական
14 w ազն, փխ. ազգ / Ա չիք ազգ
14 c չիք և
15 r ի պատմութեն (պաs.)
15 kl չիք թէ / Ա չիք է
15 cf տեղւոյն / Տխ ժամու, փխ. տեղւոջ
16 f պատմեցից
17 Ա չիք անդրէն / g չիք և
17 Կ²abcef ոտամբն
18 Ա լերին
18 c ի միում / Տխ մի
18 d դաստակերտ, փխ. ձեռակերտ
19 Ա գեղամէ / h գեղամին
19 k որոյ, փխ. որ յետոյ
19 Աo թոռնէ
20 Ա արտաշէսիւ

Վաղարշակայ ումն Վարաժ անուն պատանի լեալ, աջող յորս եղջերուաց և այծեմանց և վարազուց, դիպաձգութեամբ նետից կորովի. զսա ի վերայ որսոց արքունականաց կարգէ, և չէնս պարգևէ նմա առ եզերբ գետոյն, որ անուանեալ կոչի Հրազդան։ Եւ ի սմանէ ասեն լինել զտունն Վարաժնունի։ Այս Գեղամ, որպէս ասացաք, յետ ամաց կենաց իւրոց ծնաւ զՀարմայ. յետ որոյ կեցեալ և այլս ևս՝ և մեռաւ։ Եւ հրամայեաց որդւոյ իւրում Հարմայ բնակել յԱրմաւիր։

Այս Հայկ որդի Թորգոմայ, որդւոյ Թիրասայ, որդւոյ Գամերայ, որդւոյ Յաբեթի, նախնի Հայաստանեայց. և այս ազգք նորա և ծնունդք և աշխարհ բնակութեան նոցա. և յայսմ հետէ սկսան, ասէ, բազմանալ և լնուլ զերկիրն։

Իսկ Հարմայ կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԱրամ։

Արամայ բազում գործք քաջութեան պատմին մարտից նահատակութեան, և ընդարձակել զսահմանս Հայոց յամենայն կողմանց. յորոյ անուն և զաշխարհս մեր անուանեն ամենայն ազգք, որպէս Յոյնք՝ Արմէն, իսկ Պարսիկք և Ասորիք՝ Արմէնիկք։ Բայց զընդարձակութիւն պատմութեան սորա և զգործս քաջութեան, թէ զիարդ կամ առ որով ժամանակաւ, թէ կամիցիս՝ արտաքոյ այսորիկ գրոց կարգեսցուք, և կամ թողցուք. ապա թէ ոչ՝ ի սմին։

1 Sw a վարժ [no վարաժ]
1 Ա չիք լեալ
1 Sw cf աջող [h յաջող]. միւսն. յաջող
1 cf ի յորս
2 Կ² abdef չիք և (այծեմանց)
2 Ա գեղեցկութեամբ, փխ. դիպաձգու-թեամբ / w դիպաձգութեան
3 hopqr որսուց / Sw արքունեաց
3 det չէն / h զչէնս
3 Ա եզր [c եզեր]
4 Ա հրասդան [e հրաստան]
4 g չիք և / h ի նմանէ
4 def լինիլ / pqrs լեալ
4 cf զտուն
5 c վարաժունի / kl վրաժնունի
5 Ա չիք կենաց իւրոց
6 Ա ծնանի / Աx զհարմա
6 c և յետոյ, փխ. յետ որոյ
6 Sw չիք կեցեալ
6 rs չիք յետ որոյ—հարմայ (s. 7)
6 abcd այլ / y զայլս
6 ghknopq չիք ևս
6 c չիք և (մեռաւ)
6 Ա հրամայէ
7 ac որդոյ / hklopq իւրոյ
7 bc հարմա / fk բնակիլ
8 hp հայկա
8 abdefghw գամիրայ
9 a յաբէթի / p նախնոյ
9 f հայաստանեացս / lno հայաստանեաց
9 pqrs ազգ
10 c աշխարհք / d աշխարհս
10 Sw չիք նոցա / a այսմ
10 c սկսանին բազմանալ
10 abdefw ասէ, սկսան [f սկսանին]
11 o զերկիր
12 bcd հարմա
13 hors արմայ, p արամէ, փխ. արամայ
13 Sw մարտիւք
14 Sw ընդարձակեալ [h ընդարձակել, pq ընդարձակիլ, r ընդարդարձակել, s ընդ յարդարձակել]
14 h ամենայն
14 Կ² որոյ
15 Sw և ամենայն ազգք զաշխարհս մեր անուանեն
16 Sw և, փխ. իսկ
16 Աg ասորիք (abew ասորիկք) և պարսիկք / h ասորիկիք
16 Կ²aw արմէնիկք / Sw արմնիք [gl արմընիկ, Հh արմնիկ]
17 k չիք պատմութեան
17 b նորա, փխ. սորա
17 Աhoqrs զգործ / p գործ
17 k զի թէ արդ, փխ. զիարդ
17 Swb չիք առ
17 Ա ժամանակի
18 det չիք արտաքոյ
18 Sw գրոցս
19 k չիք և կամ թողցուք

ԺԳ

Յաղագս ընդ արեւելեայս պատերազմին եւ յաղթութեանն, եւ մահուան Նիւքարն Մադեսայ:

Եւ վասն զի հաճոյ թուեցաւ մեզ զաշխատութիւնն, որ ի վերայ քոյ հրամանիդ, համարել հեշտութիւն, քան զառ ի յայլոցն որ ի կերակրոց և յըմպելեաց լինին խրախճանութիւնք՝ հաւանեցաք անցանել սակաւուք և ընդ կարգ բանից պատերազմացն որ ի Հայկեանն Արամայ։ Սա այր աշխատասէր և հայրենասէր եղեալ, որպէս ցուցանէ նոյն պատմագիր, լաւ համարէր զմեռանելն ի վերայ հայրենեացն, քան թէ տեսանել զորդիս օտարածնաց կոխելով զսահմանս հայրենեացն և հարազատաց արեան նորա տիրել արանց օտարաց։

Այս Արամ, սակաւուք ամօք յառաջ քան զտիրելն Նինոսի Ասորեստանեայց և Նինուէի, նեղեալ յազգացն որ շուրջ զիւրեաւ՝ ժողովէ զբազմութիւն ընտանի արանց քաջաց և աղեղնաւորաց, և որք ի տէգ նիզակի կամակարողք, նորատիք և հարուստք յոյժ և յաջողաձեռնութիւն իսկ, և երեսաւորք ի սիրտ և ի պատրաստութիւն պատերազմի, իբր թէ բիւրս հինգ։ Պատահէ Մեդացւոցն երիտասարդաց, որոց առաջնորդէր Նիւքար ոմն անուանեալ Մադէս, այր հպարտ և պատերազմասէր, որպէս

2 fh յարեւելեայս / k արեւելեացս
2 ԱՀgkr յաղթութեան
2 a չիք և (մահուանն)
2 c մահուն / hkw մահուանն / Հab չիք մահուան
3 a մադեսա / b մադէս / e մադէսայ
4 Ա աշխատութիւն / Հgp զաշխատութիւն / y աշխատութիւնն
5 b քան զի, փխ. քան / Կ^{2}def չիք քան
5 Կ^{2}abcdf առ ի յայլոցն
6 a քան, փխ. և
6 a յմպելեաց / bhpqrs ըմպելեաց
6 o համարեցաք, փխ. հաւանեցաք
6 pqrs առնել, փխ. անցանել
6 p սակաւօք
7 p ըստ, փխ. ընդ
7 abcfw պատերազմացն
7 k հայկանն
7 Ա սա այր եղեալ հայրենասէր և աշխատասէր [bc աշխարհասէր, a աշխատասէր և հայրենասէր] եղեալ [abcd չիք եղեալ]
8 h չիք նոյն
8 f պատմագիրն
9 p համարէ
9 Հabdgkprs զմեռանիլն
9 c չիք քան թէ տեսանել—հայրենեացն և (s. 10)
9 Կ^{2}abdef թէ
9 Կ^2 տեսանելն
10 b կոխել
10 Տխ հայրենիս
11 Տխw օտարածնաց, փխ. օտարաց
12 Ա սա այս արամ
12 Տխbcf ասորեստանեաց [gp ասորեստանեայց]
13 a չիք և / b ազգացն
13 ԱՀg զիւրև
13 Տխ և ժողովէ
14 Տխ ընդանի [gh ընտանի] / Ա չիք ընտանի
14 p չիք արանց / Տխ որ
15 k չիք նորատիք և հարուստք
15 Ա չիք և (յաջողաձեռնութիւն) [c ունի ի, փխ. և]
15 f յաջողաձեռնութիւնք
16 Ա իսկ և [Կ^{2}cew չիք և] երեսօք
16 Տխ որ ի սիրտ
16 Տխ չիք պատերազմի
17 cf երիտասարդացն
17 k առաջնորդէ
18 a Նիքար

ցուցանէ նոյն ինքն պատմագիրն, յեզերս սահմանացն Հայոց։ Որոց միանգամ քուշանաբար հինիւ ամբակակոխ արարեալ զսահմանս Հայոց՝ ծառայեցոյց ամս երկուս։ Որում յանկարծօրէն ի վերայ հասեալ Արամ յառաջ քան զծագել արեգական՝ սատակեաց զբազմութիւն ամբոխիցն, և զնոյն ինքն զՆիւքարն զկոչեցեալն Մադէս ձերբակալ արարեալ ածէ յԱրմաւիր, և անդ ուրեմն ի ծայրս աշտարակի պարսպին ցից վարեալ երկաթի ընդ ճակատն, յորմն վարսել հրամայէ, ի տեսիլ անցաւորաց և ամենայն եկելոց անդր. և զաշխարհն նորա մինչև ի լեառնն անուանեալ Զարասպ՝ ի ծառայութեան հարկի կալաւ մինչև ցթագաւորութիւնն Նինոսի ի վերայ Ասորեստանի և Նինուէի։

Իսկ Նինոս թագաւորեալ ի Նինուէ՝ յիշատակ քինու զնախնւոյն իւրոյ զԲելայ ունէր ի մտի, ի զրուցաց ուսեալ. և զայս խորհէր հատուցանել յամս ձիգս, նկատել որսալ զյաջողութիւն աւուրց, բառնալ ջնջել զամենայն ճետ սերմանեալ յարանց քաջին Հայկայ։ Այլ երկիւղ կասկածանաց խարդաւանակ լինելոյ իւրոյ թագաւորութեանն զայսպիսիս համարեալ իրագործութիւնս՝ ծածկէ զչարութիւնն, և հրամայէ նմա զնոյն իշխանութիւն անկասկածաբար ունել. և համարձակութիւն տայ նմա վարսակալ ածել մարգարտեայ, և երկրորդ նորա կոչել։ Այլ այս շատասցի ասել այսչափ. քանզի չթողացուցանէ զմեզ որ առաջիկայս է իր՝ յեզերումն յամել այսր պատմութեան։

---

1 Ուղղելի է որոյ
1 o նոյն պատմագիր
2 o միանգամայն
2 Ա հին / Կ¹gkl հինու
3 Հg երկու
3 b անկարծօրէն
4 Տխ արեգականն
4 b ամբոխին
5 Ա Նիւքարն
5 g զկոչեցեալն / p կոչեցեալն. միւսն. կոչեցեալ
5 Ա ածէր
6 a ումն, փխ. ուրեմն
7 Ա չիք երկաթի
7 b չիք ճակատն
7 p վարսեալ
7 Ա անցաւորացն
8 o չիք ամենայն
8 Ա եկելոցն
8 g զաշխարհ
8 Ա չիք նորա
8 abcdew ի լեառն / Տխ ցլեառն
8 hopqrs անուանեալն
9 Տխ ի ծառայութիւն
9 Ա կալաւ հարկի
9 Հfg ցթագաւորութիւն
11 k թագաւորեաց
12 k իւրոց
12 gx բելայ. միւսն. բէլայ
12 Ա ունէր ի մտի զբէլայ
12 gq հատուցանել, փխ. հատուցանել
13 Հh ամս
13 a զաջողութիւն
13 t չիք աւուրց
14 a չիք ճետ
14 r սերմանել / Ա սահմանեալ [f սահմանաց], փխ. սերմանեալ
14 abcf յառնեաց [ab յառնե՞ց], փխ. յարանց
15 h խարդաւակ / w կարդաւակ / Ա չիք խարդաւանակ
15 Ա լեալ
15 gk թագաւորութեան
16 ՏխՀ իրագործութիւն
16 a ծածկել / bcf ծածկեալ / h ծածկէր
16 Հgk զչարութիւն
17 Տխ զայն, փխ. զնոյն
17 k զանկասկածաբար ունելով
18 Տխ մարգարտէ
18 Աgh կոչիլ
19 Հ չթողացուցէ / w չթողացուցանէ
20 c էր, փխ. է իր
20 pqrs համել, փխ. յամել
20 y այսմ

ԺԳ

Ցաղագս ընդ Ասորեստանեայս կռուոյն եւ յաղթութեանն, եւ Պայապայն Քաղեայն, եւ Կեսարու, եւ առաջին եւ այլոց անուանեալ Հայոց։

Կարգեսցուք դոյզն յիշատակօք բանից և որ ինչ զկնի այսորիկ յարեմուտս սորա գործք քաջութեան պատմին ի նոյն մատենի, և որ ընդ Ասորեստանեայս կռուին. զպատճառս և զզօրութիւն իրացն միայն յայտնելով, և զերկարութիւն գործոյն համառօտ բանիւ յանդիման կացուցանելով։

Նոյն այս Արամ, յետ վճարելոյ ճակատուն որ ընդ արևելեայս՝ խաղայ նոյն զօրութեամբ զկողմամբք Ասորեստանի. գտանէ և անդ զոմն ապականիչ երկրին իւրոյ, չորիւք բիւրովք վառելովք հետևակօք և հինգ հազար հեծելազօրու, Բարշամ անուն, յազգէ սկայիցն. որոյ սաստկագոյնս նեղեալ հարկաց խստութեամբ՝ անապատ զբովանդակ շրջակայն իւր առնէր։ Սմա ճակատու պատերազմի ի դիմի հարեալ Արամ, հալածական ընդ մէջ Կորդուաց ի դաշտն Ասորեստանի արկանէ, զբազումս ի նոցանէ սատակելով. իսկ Բարշամ առաջի զինակրաց նորա պատահեալ՝ մեռանի։ Եւ զայս Բարշամ վասն իւրոց արութեան բազում գործոց աստուածացուցեալ պաշտեցին Ասորիք ժամանակս յոլովս։ Իսկ զմեծ մասն դաշտացն Ասորեստանի կալաւ ի ծառայութեան հարկի Արամ բազում ժամանակս։

2 l ասորեստանեայս
2 bgp յաղթութեան
2 d չիք և (պայապայն)
2 a պայապանք / hkopqrsw[1] պապայն
3 Վabcdem քաղեայն / Խnopqrsվ[3] քաղէն / k քաղեն
3 c եւ առաջին եւ այլոց / de առաջ, փխ. առաջին
3 hpqrs այլոցն
3 clopqs անուանեաց / f անուանց, փխ. անուանեալ
4 Ա. յիշատակաւ [c զյիշատակաւ]
4 o որ (ջնջած է ոչ)
4 ab այսորիկ սորա յարեմուտս գործք / Տե այսորիկ սորա գործք քաջութեան պատմի յարեմուտս ի նոյն
5 Ա. չիք և / k չիք որ
6 b ասորեստանեաս
6 Վ[2]abdeghw կռուոյն / kl կռուին
6 Ա. իրաց / p չիք միայն
7 p գործոցն
7 ԱՏե կացուցանել (h կացուցել) / Ուղղում եմ կացուցանելով
9 Տե ճակատոյն [hnopq ճակատուն]
10 Ա. զօրու, փխ. զօրութեամբ
10 Վ[2]eo զկողմամբ
10 Ա. զոմն և անդ [e չիք զոմն]
11 Ա. երկրի / g չորեք
11 Հgn բիւրօք / o բիւրուք / pq բիւրերօք / r բերլոք / s բեւրերօք
11 h վառելօք / k չիք վառելովք հետևակօք
11 Ա. հնգիւք հազարովք [cef հազարօք]
12 k հեծելազօրօք
12 a սկայիցն յազգէ
12 Տե սաստկագոյն
13 opqrsվ[1] հարկախստութեամբ
13 Ա. չիք զբովանդակ / c զշրջակայսն
14 c առնէ / k սա, փխ. սմա
14 Ա. ի ճակատու
15 Ա. ընդ դաշտն
16 Տե զինակրացն
17 Տե մեռաւ
17 Ա. վասն իւրոց [ad իւրոյ] արութեանց [Վ[2]bc արիութեանց] գործոց / Տե վասն արութեան [Հo արիութեան] իւրոյ բազում գործոց
18 Ա. բազում ժամանակս / k ժամանակ
18 adef չիք իսկ զմեծ մասն—կալաւ (ս. 19)
19 bc կալաւ բազում ժամանակս ի ծառայութեան / ky ի ծառայութիւն
19 Ա. հարկաց։ չիք արամ—ժամանակս

Այլ որ ինչ յարևմուտս կոյս ընդ Տիտանեանսն է սորա գործ քաջութեան՝ ասել կայ մեզ առաջի։ Աստ յարևմուտս շարժեալ ի վերայ առաջնոյն չորիւք բիւրովք հետևակազօրու և երկու հազար հեծելովք՝ հասանէ ի կողմանս Կապադովկացւոց, ի տեղի մի, որ այժմ ասի Կեսարիա։ Եւ քանզի զարևելեանն և զհարաւայինն նուաճեալ, յանձնեալ էր ի ձեռն երկուց ցեղիցս այսոցիկ, Սիսակեանցն զարևելս, և որք ի Կադմեայ տանէն՝ զԱսորեստանին՝ ոչ ինչ այնուհետև կասկած չփոթից ուստեք ունէր։ Վասն որոյ յերկարեալ ժամանակս լինել յարևմուտս՝ պատահէ նմա Պայապիս Քաաղեայն Տիտանեան պատերազմաւ, որ բռնացեալ ունէր զմիջոց երկուց ծովուց մեծամեծաց, զՊոնտոսն և զՈվկիանոս։ Որում ի դիմի հարեալ վանէ, փախստական արկանելով ի կղզի ինչ ասիական ծովուն։ Եւ իւր թողեալ զոմն Մշակ անուն յազգէ իւրմէ և բիւր մի ի զօրացն ի վերայ աշխարհին՝ և ինքն դառնայ ի Հայս։

Բայց հրաման տայ բնակչաց աշխարհին՝ ուսանել զխօսս և զլեզուս հայկական. վասն որոյ մինչև ցայսօր ժամանակի անուանեն Յոյնք զկղիմայն զայն Պռոտին Արմենիան, որ թարգմանի Առաջին Հայք։ Եւ զգաստակերտն, զոր շինեաց յանուն իւր Մշակ կողմնապետն Արամայ, փոքրագունիւք պարսպեալ որմովք, անուանէին հինք աշխարհին՝

1 Ա այլ որ ինչ յարևմուտս ընդ տիտանեանսն [abcfw տիտանեայսն] սորա գործ քաջութեան [a քաջութեանն]
1 Տխ տիտանեանցն [p տիտանեացն]
1 h էր
2 o յասել
2 a արևմուտս / cf ի յարևմուտս
2 Հgkl շարժիլ / hoqrs շարժել
3 f բիւրօք / Տխ բիւրու [rs բերու]
3 f զահաւոր, փխ. զօրաւոր
3 Տխ հետևակաւ զօրու / Ա զօրաւոր հետևակօք։ Հմմտ. եր. 45, տ. 11 եւ ծան.
3 Ա հազարօք [c հազարովք] / kopqrs չիք հազար
3 f հեծելօք / gkopqrs հեծելով
4 g ի սահմանս, փխ. ի կողմանս
4 hoqrs կապադովկեցոց / k կապակովկացւոց / Կ[2] կապատովկացւոց
5 dh կեսարիայ
5 hkopqrs քան, փխ. քանզի
5 Վabdefklmn զարևելեայնն / Հgh զարեւելեան
5 Հgopqrs զհարաւայինն / h հարաւայինն
5 Տխ ի ձեռն յանձնեալ էր
6 Ա այնոցիկ երկուց ցեղիցն
6 d սիսակմանցն / p սիսակեացն
6 ab չիք ի (կադմեայ)
7 k տան էին, փխ. տանէն
7 p և կասկած
8 p չիք ունէր
8 y երկարեալ / ef լինիլ
9 k պատեհէ
9 pqrsw[1] պարապիս / l պապիս
9 Տխef քաղեայ / Կ[2] քաղեայն / x քայաղեայ
9 Կ[2]abce տիտայեան / f տիտանեանն
10 k երուց, փխ. երկուց
10 Ա զպոնտացւոցն [f զպոնտացոց] / Տխ զպոնդոսն [Հg պոնտոսն, k զպոնոսն, q զպոնդոն]
11 Հq զովկիանոսն / abc զողկիանու / abc, որոնց հետ յաճախ և Կ[2], նոյն տառասխալները պահում են. որով եւ Ա խմբի մէջ մի առանձին ստորաբաժանում են կազմում։ Տե՛ս եւ եր. 31, տող 20, ծանօթ.։
11 c վարէ, փխ. վանէ
12 Տխ ինքն, փխ. իւր
12 hpqrs թողուլ
12 o չիք անուն
13 Տխ ի զօրաց իւրոց
14 ghlnopqrsվ[3] զլեզու / k լեզու
15 Տխ չիք յոյնք /
16 ԱՀ զկղիմայն [c զկղիմաղն]
16 a պռօտօս / d պռոտոսոն / e պռոտոսոն / Կ[2]w պռօտօսոն / f բրօղօն / c պրոտոն / Կ[1]Հbghknopqrsվ[1] պռոտոն
16 b արմենիայն / Հl արմենեան
16 Հ թարքմանի
17 or անուն
17 k մշակա
18 de անուանէ / cfl անուանեն / Հ չիք անուանեն
18 h հինգ, փխ. հինք

Մաժաք, որպէս ոչ կարելով ուղղախօսել. մինչև յետոյ ժամանց ընդարձակագոյն շինեալ՝ անուանեցաւ Կեսարիա։ Ըստ նմին օրինակի ի տեղեացն այնոցիկ մինչև ցբուն իւր սահմանսն, զբազում անբնակ երկիր ելից բնակչօք, որք Երկրորդ և Երրորդ անուանեցան Հայք, այլ և Չորրորդ։ Այս է առաջին և ճշմարիտ պատճառն վասն անուանելոյ զարեւմտեան մեր կողմն Առաջին և Երկրորդ, այլ և Երրորդ և Չորրորդ Հայք։ Իսկ որ այլ ի յոմանց ասի ի յունական կողմանն՝ մեզ ոչ է հաճոյ. այլոց որչափ կամք իցեն։

Արդ սա այսպէս հզօր և անուանի եղեալ՝ յանուն սորա մինչև ցայսօր, որպէս ամենեցուն յայտնի է, որ շուրջ զմեօք ազգք զաշխարհս մեր անուանեն։ Բազում և այլ գործք քաջութեան ի սմանէ գտանին կատարեալ, այլ մեզ բաւական լիցի ասացեալս։

Բայց թէ ընդէր այսոքիկ ի բուն մատեանս թագաւորացն կամ ի մեհենիցն պատմութիւնս ոչ յիշատակեցան, մի ոք ընդ այս երկբայացեալ տարակուսեսցի։ Մի՝ զի յառաջ քան զՆինոսի ժամանակ թագաւորութեանն է, յորում ոչ ոք այսպիսի իրաց փոյթ յանձին ունէր. երկրորդ՝ զի ոչ հարկ ինչ և ոչ պէտք կարևորք էին նոցա՝ զազգաց օտարաց և զաշխարհաց ի բացեայ և զհնաբանս հինս և զզրոյցս նախնականս յիւրեանց թագաւորաց կամ մեհենից մատեանս գրել. մանաւանդ զի և ոչ պարծանք ինչ նոցա և ոչ բարգաւաճանք՝ օտար ազգաց քաջութիւն և գործք արութեան։ Բայց թէպէտ և ոչ ի բուն մատեանսն, սակայն որպէս Մար Աբաս Կատինայ պատմէ՝ ի փոքունց ոմանց և

1 f մաժակք
1 de ոմանց
2 bh կեսարիայ
2 p ընդ, փխ. ըստ
2 cf չիք ի (տեղեացն)
3 p ի սահմանսն, փխ. իւր սահմանսն / Ա. սահմանս
5 Հabcghnopqrs պատճառ
6 en զարևմտեայն
6 Ա. և առաջին և
6 y երկրորդ և երրորդ, այլ և
6 cf այլն
7 h ոմանց / Ա. չիք ի յոմանց
7 k չիք ի (յունական)
7 c կողմանս / Տա կողմանն
8 Կ^{1}Կ^{2}Հdegptվ^2 այլ որոց, փխ. այլոց
9 y այլ, փխ. արդ
9 Տա չիք սա
9 Ա. անուանի և հզօր
9 ghnoprs անուն
10 f ամենեցունց
10 k աշխարհիս
10 ՏաՀc ազգ [g ազգք]
11 Տա գործ [h գործք]
11 Ա. արութեան, փխ. քաջութեան
11 Ա. գտանի
12 qrs լինի / Ա. ասացեալդ
13 o չիք թագաւորացն
14 Կ^{2}agoq ի մեհենից / Տաac մեհենիցն (չիք ի)
14 Տա չիք պատմութիւնս
15 Տա զՆինոսի ժամանակս [p զժամանակս Նինոսի]
16 Հgk թագաւորութեան / fop թագաւորութէ (պաs.), փխ. թագաւորութեանն է
16 Հgk չիք է
16 Ա. այսպիսեաց [c յայսպիսեաց]
16 bo անձին
17 Ա. ոչ հարկք և ոչ պէտք ինչ կարևորք
18 q յազգաց
18 k զաշխարհեայ
18 Ա. բացեայ (չիք ի)
18 pv զրոյցս
19 cefv իւրեանց / p յիւրոց
19 Ա. գրել մատեանս
20 op չիք և (ոչ պարծանք)
20 o չիք նոցա
20 Ա. և կամ բարգաւաճանք / k չիք ինչ նոցա և ոչ բարգաւաճանք
20 Ա. օտարաց
21 pqrs քաջութեան / o արիութեան
21 opqrs թէպէտ ոչ
22 Աop մարիբաս / o ի փոքուց

յաննշանից արանց, ի գուսանականէն այս գտանի ժողովեալ ի դիւանի արքունեաց։ Ասէ և այլ իմն պատճառս նոյն այր, թէ, որպէս ուսայ՝ հպարտ և անձնասէր գոլով Նինոս, և կամելով զինքն միայն աշխարհակալութեան և ամենայն քաջութեան և լաւութեան ցուցանել սկիզբն՝ հրամայէ զբազում մատեանս և զգրոյցս առաջնոցն, տեղեաց տեղեաց և ուրուք ուրուք գործոց քաջութեան, այրել, իսկ որ առ իւրովք ժամանակօք՝ զաղարեցուցանել, և որ ինչ վասն իւր միայնոյ՝ գրել։ Այլ զայս աւելորդ եղև մեզ երկրորդել։

Բայց Արամ յետ ամաց կենաց իւրոց ծնաւ զԱրայն. յետ որոյ և այլս բազումս կեցեալ ամս՝ մեռաւ։

ԺԵ

Յաղագս Արայի, եւ մահուանն նորա պատերազմաւ ի Շամիրամայ։

Արայ սակաւ ամօք յառաջ քան զվախճանելն Նինոսի իշխանակալեալ իւրոց հայրենեացն, նոյնպիսում շնորհի արժանաւորեալ ի Նինոսէ՝ որպէս և հայրն իւր Արամ։ Բայց վաւաշոտն այն և բոզբոզիկանն Շամիրամ ի բազում ամաց լուեալ զգեղեցկութենէ նորա՝ ցանկայր հասանել. այլ ոչ ինչ յայտնապէս զայսպիսիս իշխէր գործել։ Իսկ յետ վախճանելոյն, կամ փախստական լինելոյն Նինոսի ի Կրետէ, որպէս հաւանեալ եմ, համարձակ պատուելով Շամիրամայ զախտն՝ առաքէ հրեշտակս առ Արայն

1 c ի գուսանականէն / fhopqrsyվ[2] ի գուսականէն / վ[1] ի գուսնականէն
2 Ա արքունականաց
2 w պատճառ
2 d որպէս թէ
3 Տպ գոլ / Տպa չիք և
3 Հgnopqrs միայն զինքն
4 Ա չիք ամենայն
4 k չիք և լաւութեան
5 af զրոյցս
5 Տպ ըստ տեղեաց տեղեաց և ոյր ուրուք [h ըստ տեղեաց և ոյք ուրուք / w[1] ուր ուրուք
6 Ա գործ
6 ac այրել հրամայէ [a հրամէ, բայց ջնջած k]
7 op չիք որ
7 Ա արդ, փխ. այլ
8 Ա է, փխ. եղև / p յերկրորդել
9 Ա զկնի, փխ. յետ
9 fp ամաց / միւսն. ամի
9 f չիք կենաց / Հմմտ. եր. 42, տ. 5—6։
9 e զարա
9 Տպ զկնի, փխ. յետ
9 Տպdef որոց [go որոյ]
10 c այլ / i զայլս
10 c ամս / միւսն. ամաց
10 c մեռանի
12 f արայի գեղեցկի / qrs մահուն
12 b ի շամիրայ / k ի շամիրամէ
13 c արա
14 k հայրենացն
14 Ա նոյնում արժանաւորեալ շնորհաց
15 Ա որում, փխ. որպէս
15 Տպ բոզբոզիկան [p բոզբոզիկան այն] / f չիք այն և բոզբոզիկանն
15 w սամիրամ
16 p ի բազմաց / k ի գեղեցկութենէ
16 Ա տեսանել, փխ. հասանել
17 klo չիք ինչ
17 Ա այսպիսի [bct այսպիսիս] յայտնապէս / w ոչինչ ի զայսպիսիս
18 Տպd լինելոյ [i լինելոյն]
18 lnopqrs նինոս
18 Հg ի կրետէս / k ի կրէտէն / l ի կրետէ / միւսն. ի կրիտէ
18 alcdw որպէս ես [ad չիք ես] հաւանեալ եմ նինոսի ի կրիտէ / ef նինոսի՝ որպէս հաւանեալ եմ ի կրիտէ / w չիք ի (կրիտէ)
19 gk պատմելով, փխ. պատուելով / hi պատ(մ)ելով [մ-ը ուրիշ ձեռով աւելացրած գլխին]
19 f զախտն շամիրամայ / Հ զախտս

գեղեցիկ՝ ընծայիւք և պատարագօք, բազում աղաչանօք և խոստմամբ պարգևաց, գալ առ նա ի Նինուէ, կամ առնուլ կնութեան և թագաւորել ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիրէր և Նինոս, և կամ կատարել զկամս ցանկութեան նորա և դառնալ մեծաւ պատարագօք և խաղաղութեամբ ի տեղի իւր։

Եւ ի բազում անգամ երթևեկութեան հրեշտակադնացութեանն լինել, և յոչ հաւանել Արային, ի սաստիկ ցասման լեալ Շամիրամայ՝ ի վախճանի պատգամաւորութեանն առնու զբազմութիւն զօրաց իւրոց, և փութայ երթալ հասանել յերկիրն Հայոց ի վերայ Արայի։ Բայց որչափ ի դիմացն էր նշանակեալ, ոչ այնչափ ի սպանանել զնա և ի հալածել փութայր, քան թէ ի նուաճել կամ զբռամբ ածել, զի լցցէ զկամս ցանկութեան իւրոյ. զի առ յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն, ի բանսն որ զնմանէ՝ որպէս ի տեսութիւն շամբշութեամբ վառեալ էր։ Գայ հասանէ տագնապաւ ի դաշտն Արայի, որ և յանուն նորա անուանեալ Այրարատ։ Եւ ի լինել ճակատուն՝ պատուէր տայ զօրապետաց իւրոց, թէ դէպ լինիցի՝ հնարել ապրեցուցանել զԱրայն։ Իսկ ի լինել մարտին՝ հարկանի զօրն Արայի, մեռանի և Արայ ի պատերազմին ի մանկանցն Շամիրամայ։ Դիակապուտս առաքէ տիկինն յետ յաղթութեանն ի տեղի ճակատուն, խնդրել ի մէջ դիականցն անկելոց զըղձալին իւր և զտարփածուն։ Գտանեն զԱրայն մեռեալ ի մէջ քաջամարտիկացն, և հրամայէ դնել զնա ի վերնատան ապարանիցն։

1 c և բազում / bfw խոստմամբք
2 c պատարագաց, փխ. պարգևաց
2 Հk զկնութիւն
3 b չիք ի վերայ
4 Ա. չիք մեծաւ
4 Վm պարգևօք, փխ. պատարագօք
6 ՏԽd բազում (չիք ի)
6 c երթևեկութեան / միւսն. երթևեկութիւն
6 Աg հրեշտակադնացութեան
6 ԱՏԽ լինելոյ։ Ուղղումն եմ լինել։ Հմմտ եր. 56, 8. ‹ իսկ ի լինել սխալանաց…
7 w յոչ / միւսն ոչ
7 c հաւանեալ / w սամիրամայ
8 Ա. ի վախճանել
8 Հfg պատգամաւորութեան
9 Հw հասանիլ / h երկիրն
10 bcdef չիք ի (դիմացն)
10 ՏԽ որչափ դիմաց էր նշանակել, [y նշանակեալ] ոչ այնչափ ինչ ի սպանանել / cdef սպանանելն / h սպանել
11 abdefhopqrs հալածել (չիք ի) / c հալածելըն / f հալածելն
11 Աgt նուաճել (չիք ի)
11 deo և, փխ. կամ
12 ՏԽ առ ի յոյժ
12 ՏԽ մոլեգնութեան [hpqrs մոլեգնութեանն]
13 i զնմանէ (շփեալ ի նմանէ)
13 a շամբշաւթեամբ / Վdgklmn շամշութեամբ / hopqrsվ՝ շաշմութեամբ
14 Ա. ի դաշտն արայի տագնապաւ
14 y և որ և
14 hp անուն / o յանունն
14 o չիք նորա
15 r անուանել
15 fg արարատ / Հ արարադ
15 efw ի լինիլ
15 ՏԽ տայր [l տայ]
15 b զօրապետացն / n զօրաց, փխ. զօրապետաց
16 ko պէտ, փխ. դէպ
16 ai լիցի / p չիք հնարել
17 ef ի լինիլ
17 b զարայի, փխ. արայի
17 ՏԽb չիք և / acdefw արայն
18 Հb դիակապուտ / Ա. տիկինն առաքէ
19 fgp յաղթութեան
19 c դիականց / i դիակացն
20 h չիք իւր
20 b ի մէջ դիակաց քաջամարտկացն
21 Ա. չիք և
21 bdefw զնա դնել / c չիք դնել
21 Հknopqrs ի վերայ տանն / Վghlm ի վերնատանն
21 ՏԽ ապարանից

Իսկ ի գրգռել միւսանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի ընդ տիկնոջն Շամիրամայ, քինախնդիր լինել մահուանն Արայի՝ ասէ. «Հրամայեցի աստուածոցն իմոց լեզուլ զվէրս նորա, և կենդանասցի»։ Միանգամայն և ակն ունէր դիւթութեամբ վհկութեան իւրոյ կենդանացուցանել զԱրայ, ցնորեալ ի տռփական ցանկութենէն։ Իսկ իբրև նեխեցաւ դի նորա՝ հրամայէ ընկենուլ ի վիհ մեծ և ծածկել. զմի ոմն ի հոմանեաց իւրոց զարդարեալ ունելով ի ծածուկ՝ համբաւէ զնմանէ այսպէս. «Լիզեալ աստուածոցն զԱրայ և կենդանացուցեալ լցին զփափագ մեր և զհեշտութիւն. վասն որոյ առաւել յայսմ հետէ պաշտելիք են ի մէնջ և փառաւորեալք, իբրև հեշտացուցիչք և կամակատարք»։ Կանգնէ և նոր իմն պատկեր յանուն դիւց, և մեծապէս զոհիւք պատուէ, ցուցանելով ամենեցուն, իբր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանացուցին զԱրայ։ Եւ այսպէս համբաւեալ զնմանէ ի վերայ երկրիս Հայոց, և հաւանեցուցեալ զամենեսեան՝ դադարեցուցանէ զխռովն։

Եւ որ ինչ յաղագս Արայի՝ կարճառօտիւ և այսչափ շատ լիցի յիշատակել։ Սա կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԿարդոս։

ԺԶ

Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն եւ զամբարտակ գետոյն եւ զիւր տունն։

Իսկ զկնի այսպիսեաց իրաց յաջողութեանց դադարեալ Շամիրամայ աւուրս ինչ սակաւս ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի

1 p չիք իսկ / pqrs չիք միւս անգամ
2 Ա ասէր
3 at աստուծոցն
3 Ա լիզուլ զվէրսն [w զվէրն]
3 bcdeft արայի, փխ. նորա
4 f մի անգամ / a ի դիւթութեամբ
4 c վոհկութեան / d վհկութեամբ
5 cd զարա / h զարայն
5 r ի տռփանան / y ի տրփական
5 abdeft ցանկութեան / c ցանկութիւն / p ցանկուէ (սխա.)
6 Տխ հրամայեաց
6 ef ի վիհ մի մեծ / c զի մի, փխ. զմի
7 ps ի հոմանեաց / r ի հրամանեաց, փխ. ի հոմանեաց
7 Հgk զարդարեաց / Ա զնա
8 cdef ասելով այսպէս
8 Ա զԱրայ աստուածոցն / Հt աստուծոց
8 Ա զփափագս [f զփափաքս]
9 b այսմ
9 Ա ի մէնջ պաշտելիք են [f են հայք] և փառաւորեալ / qrs ի մէնջ-ից առաջ լուսանցքում աւելացրած մեր
10 h իբր / c զհեշտացուցիչք
11 a զնոր
11 r դիւց / միւսն. դիւաց
12 ag աստուծոց / bcdef աստուածոց
13 c զարա / k այնպէս
13 hpqrs չիք ի վերայ
13 Ա երկրին / h յերկրիս
13 p համբաւեալ յերկրիս զնմանէ
14 d դադարէ / h դարձուցանէ, փխ. դադարեցուցանէ
15 Ա չիք որ ինչ / Ա չիք և (այսչափ)
16 Ա ծնանի
16 de զկադմոս / w կարդոս / t դոս / Հ զկա (շարունակութեան համար տեղ թողած)
18 c մահուան նորա շամիրամ
18 w սամիրամ / de չիք զքաղաքն
18 k զամբարտակ / ly զանպարտակ
19 hklnopqrsv² գետոյն / abcef զտուն իւր
20 Տխ այսպիսի
20 ԱՏխ աջողութեանց [hpqrs յաջողութեանց]
20 a դադարել / Կ²bcdefw դադարէ
21 Կ²abcd շամիրամ / f չիք շամիրամայ
21 c յանուն նորա արայի / h անուն

Այրարատ, ելանէ ի լեռնակողմանս երկրի հարաւակողմանն, քանզի ժամանակ ամառնային էր, զբօսնուլ կամելով ի հովիտս և ի դաշտս ծաղկաւէտս։ Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն երկրին և զօդոյն մաքրութիւն և զաղբերացն յստակագոյն բղխմունս և զկարկաջահոսութիւն գետոց բաբեգնացից՝ «Պարտ է մեզ, ասէ, յայսպիսում բարեխառնութեան օդոց և մաքրութեան ջուրց և երկրի, քաղաք և արքունիս շինել բնակութեան, որպէս զի զչորրորդ մասն ի բոլորմանէ տարւոյն, որ է ամառնային եղանակ, ընդ ամենայն բարեվայելչութեան անցուցանիցեմք ի Հայս, և զայլս ևս երիս որոշմունս օդոյն զովութեան տածիցեմք ի Նինուէ»։

Եւ անցեալ ընդ բազումս ի տեղեաց՝ գայ հասանէ յարևելից կողմանէ յեզր ծովակին աղւոյ. և տեսեալ առ եզերբ ծովուն երկայնաձև բլուր մի, որոյ նիստ երկայնութեանն ի մուտս կոյս արեգական, սակաւ ինչ առիկողեալ ի հիւսիսոյ, իսկ ի միջօրեայ կողմանէ դէպ ուղիղ առ երկինս հայելով՝ քարանձաւ կանգուն անշեղ. և ի սմանէ զհարաւով բացագոյն հովիտ իմն դաշտաձև և երկայնաձիգ յարևելից կողմանէ լերինն իջանելով յեզր ծովուն, ընդարձակ և գեղեցիկ ձորաձև. որոյ ընդ մէջն հոսանք ջուրց բարեհամայ ի լեռնէն իջանելով, ի ծործորս և ի հովտաց քամեալք, և ի հիմանց փեղկից լերանց միաւորեալք ի ծաւալումն գետոց պերճանային. և շէնք ոչ սակաւք ի հովտաձև ձորակին, յաջմէ և յահեկէ ջուրցն յօրինեալք. և յարևելից կողմանէ հանեցեալ բլրոյն՝ լեառն մի փոքրագոյն։

1 fgh արարատ
1 Վcmors ի լեառնակողմանս
2 l բզբօսնուլ
3 ac զօդոյն
3 hopqrsw զմաքրութիւն
4 at զաղբերաց / Կ²bcdef զաղբերաց
4 h յստատագոյն, փխ. յստակագոյն
4 Ա. բղխումն
4 abc զկարկաջահոսութիւնս / Տխ զկարկաջասահանութիւն [բուզ զկար-կաճասահութիւն, Կ¹վ¹ զկարկաջասա-հութիւն]
5 Կ²bcdefw ասէ, մեզ
6 pqrs և քաղաք և
6 Կ²abdefw քաղաքս / c քաղաք ևս, փխ. քաղաք և / pqrs և քաղաք և
7 p չիք զի
7 p մասն բնակութեան ի բոլորմանէ
7 Վklmn ամառնայինն
8 Հabdefw յեղանակ
8 hpqrs բարեվայելչութեանց
8 Վխbcefmpqrs անցուցանեմք
8 glno ի հայսս
9 Տխd զայլն [Հg յայլն] / w զայլսն / c այլ / f զայս, փխ. զայլս
9 p և, փխ. ևս / g յերիս
9 agknվ² տածիցեմք / Հվ¹ տանիցեմք
10 b ի տեղեացն / p ի տեղաց

12 Ա. մի բլուր / hpqrs որ
12 g երկայնութեան
12 c ի մուտս կոյս / Ա. կոյս և
12 abcdet յարեգակնդ [abcd զրած k նշանագրով՝ յ * դ] / f յարեգականդ
13 klnվ² չիք ի (հիւսիսոյ)
13 a չիք իսկ
13 Տխ ի միջօրէ [gh ի մէջօրէ]
13 a չիք ուղիղ
14 o առ երկիրն / Ա. նայելով
14 a կանգուն նշեղ / c կանգունայ նշեղ / h կանգուն և անշեղ / k ան-լեղ, փխ. անշեղ
14 Ա. զհարաւ / w զհարաւագոյն, փխ. զհարաւով բացագոյն
15 Տխ չիք և
15 p յերկայնաձև, Ա. երկայնաձև, փխ. երկայնաձիգ
16 Տխ որոց
17 drs ի ծործորաց
18 Տխ ծորեալք, փխ. քամեալք
18 o վիմաց, փխ. լերանց
19 Ա. չիք ի (հովտաձև)
20 op օրինեալք
20 Տխ ի յարևելից [p յարևելից], փխ. և յարևելից
20 c հանեցեալք ի / p հանեցեալք
21 Հgk բլրին

Ասա ինձ ակնակառոյց լեալ այրասիրտն այն և կաթոտն Շամիրամ, հրաման տայ չորից բիւրոց և երկուց հազարաց արանց անարուեստից գործաւորաց յԱսորեստանեայց և յայլոց իշխեցելոց, և վեց հազար ի լրոց ընտրելոց յամենայն արուեստաւոր գործաւորաց փայտի և քարի, պղնձոյ և երկաթոյ, որք ամենեքին կատարեալք իցեն յարուեստագիտութեան, ածել անխափան ի փափագեալ տեղին. և գործն հաւասար հրամանին առնոյր զկատարումն։ Եւ վաղվաղակի ածեալ լինէին բազմութիւն խառնադանճից գործաւորացն և բազմարուեստից հանճարեղաց իմաստնոցն։ Եւ հրամայէ նախ զամբարտակ գետոյն ապառաժիւք և մեծամեծ վիմօք շինել, կրով և աւազով մածուցեալ, անբաւ լայնութեամբ և բարձրութեամբ. որ կայ հաստատուն, որպէս ասեն, մինչև ցայսօր ժամանակի։ Եւ ի պատառուածս նոյն ամբարտակի գետոյն այժմ, որպէս լսեմք, մարդիկ աշխարհին ի հէն և ի գաղթականս փախստեամբ ամրանան, իբր ի ծայրս քարանձաւաց լերանց ամրացեալք։ Եւ եթէ փորձ առնուլ դէպ ումեք լինիցի՝ և ոչ իբր պարսատկաց քար մի արժանաւոր ի շինուածոյ ամբարտակին խլել ոք զօրեսցէ, թէև մեծաւ աշխատութեամբ ջանայցէ։ Եւ ի հեղուսուածս արուեստին որ զքարամբքն՝ հայեցեալ ուրուք, որպէս ճարպոյ ինչ հեղման հայեցողացն երևեցուցանէ կարծիս։ Եւ այսպէս ընդ բազում ասպարէզս անցուցեալ զամբարտակն՝ հասուցանէ ի նկատեալ տեղի քաղաքին։

1 h ակնկառոյց / Ա եղեալ, փխ. լեալ
1 Հ չիք այն
2 Տպ չիք չորից
2 Տպac բիւրուց [hqrs բիւրոց]
2 Տպվ² երկու / Տպ հազար
2 h արուեստից
3 acdef ասորեստանեայց / Տպ յասորեստանեայց [Հprs յասորեստանեայց]
3 w այլոց իշխեցելոց / Ա չիք և յայլոց իշխեցելոց
4 w իւրոցն / Աt չիք իւրոց
4 a չիք յամենայն արուեստաւոր
4 p ամենայն / c արուեստա
4 hrs արուեստագործաւորաց, փխ. արուեստաւոր գործաւորաց
4 Ա քարի և փայտի
5 Տպ ամենեքին / kn կատարեալ
5 Տպ ի յարուեստագիտութեան / վ¹ ի յարուեստագիտութեան / վ² ի յարուեստ գիտութեան
8 Աչիք բազմութիւն / Տպ խառնիճաղանճ
8 abdefg գործաւորաց
8 abcdeվ² բազում արուեստից / f բազում արուեստաւորացն
8 c հանճարեղացն
9 Աg իմաստնոց / y իմաստիցն
9 Հ ամբարդակ / b ապառաժօք
10 g վիմով / Ա շինել վիմօք
10 Տպ մածուցեալս
10 Ա բազում, փխ. անբաւ
11 det չիք և բարձրութեամբ
11 b մինչև որ կայ / Ա չիք որպէս ասեն
12 Աghoqw ի պատառուածս [b ի պատուածս] / p ի դիպուածս, փխ. ի պատ...
12 g ամբարտակ / k ամպարտակ
12 k այլ, փխ. այժմ / hqrs չիք այժմ
13 acdg մարդիկք
13 Ա շէնս, փխ. հէն / k ի գաղթականս
14 gk ամարանան / ch իբրև
14 b ընամրացեալք, փխ. ամրացեալք
14 y քարանձաւոց
14 Տպc թէ [i եթէ, q չիք եթէ]
15 b պատրաստկաց / c պարսեկաց / Տպ պարսատակաց [r պարսակեաց]
16 ly անպարտակին / cef զօրասցէ
16 Ա աշխատութեամբ ոք ջանասցէ [a ջանայցէ]
17 Տպ ի հեղուածս, փխ. ի հեղուսուածս
17 ly ադուեստին / «արուեստին» բուն աղաւաղուած ադուասար'ին ? (= (ἀλάβαστρον) բառից, կամ, ըստ ly'ի, ἄσβεστος'ից (ռուս. известь)։ Աs. Մ.
17 Տպa զքարամբք
18 b որուք / w ի ճարպոյ
19 Հglno կարծիս
19 b ի բազում / Հac ասպարէսս
20 b հասուցանէ / c հասուցանէին
20 c ի կատարեալ տեղիս

Եւ անդ հրամայէ զամրոցն ի բազում դասս որոշել, և ի վերայ իւրաքանչիւրոց դասուց զընտիրս ի ճարտարացն վարդապետս կարգել. և այսպէս ի սաստիկ ճգնութեան պահեալ՝ յետ սակաւ ամաց կատարէ զհրաշալին ամրացուցիւք պարսպօք, հանդերձ դրամբք պղնձակերտիւք։ Շինէ և ընտիր ընտիրս և բազումս ի մէջ քաղաքին ապարանս ի պէս պէս քարանց և ի գունից զարդարեալս, կրկնայարկս և եռայարկս, և ըստ պատեհի իւրաքանչիւր՝ արեգակնակս. և գեղեցկագունիւք և ընդարձակ փողոցիւք զկողմանս քաղաքին որոշեալ։ Շինէ և զչքնաղս ոմանս և զզարմանալոյ արժանաւորս ըստ պիտոյից միջոցաց քաղաքին լուալիս։ Եւ զմասն ինչ գետոյն ընդ մէջ քաղաքին բաշխեալ անցուցանէ ի պէտս ամենայն պիտոյից և յարբուցմունս բուրաստանաց և ծաղկոցաց. և զայլն զեզերբ ծովակին յաջմէ և յահեկէ՝ քաղաքին և բովանդակ շրջակային յարբուցումն։ Եւ զամենայն արևելեան և զհիւսիսային և զհարաւային կողմանս քաղաքին զարդարէ դաստակերտօք, և սաղարթիւք ծառոց վարսաւորաց, զանազանեալք ի պտուղս և ի տերևս. և բազումս բազմարեբս և գինեբերս ի նմա տնկեաց ոլխոս։ Եւ ամենայնիւ հոյակապ և հռչակաւոր զպարսպեալն յօրինէ, և անթիւ բազմութիւն մարդկան ի ներքս բնակեցուցանէ։

1 Տա չիք և (անդ)
2 Ա կարգել վարդապետս զընտիրս ի ճարտարաց
2 g ի ճարտարաց / k ի ճարպարացն
2 prs կոչել, փխ. կարգել
3 Տա այնպէս / c այսպիսի
3 cf չիք ի (սաստիկ)
3 Հgklnopqrs պահել
4 Հghnopqrs պարսպովք
4 c դարամբք, փխ. դրամբք
4 c պղնձանեբրտիւք / q պղնձակերտ
5 c չիք շինէ
5 ԱՀ ընտիր ընտիրս [d զընտիր ընտիր] ապարանս ի մէջ քաղաքին ի պէսպէս / i զընտիր ընտիրս
5 p չիք և (բազումս)
5 c չիք ի (պէս պէս)
6 det չիք և եռայարկս
7 bcdefp պատեհից / a իւրաքանչիւր պատեհից
7 f արեգակնանս
7 Տա գեղեցիկ գունիւք և
8 Ա փողոցովք
8 def զկողմունս / Տա չիք և
9 ghopqrs զարմանալոյ / c պիտոյի
9 Տա ի միջոցաց [hopqrs ի միջոյ]
9 b լուանալիս (չինած լուալիս)
10 c չիք ինչ
10 Տա զնացուցանէ ի պէտս
11 a չիք ամենայն
11 hopqrs բուրաստանեաց
12 h եզերբ / Ա ծովուն
12 p յաջմէ քաղաքին և յահեկէ քաղաքին
12 abfi չիք և բովանդակ շրջակային— կողմանս քաղաօին (s. 14)
12 g չիք և (բովանդակ)
12 c ջրկային, փխ. շրջակային
13 c արևելեանն / n արևելեայն
13 c զհիւսիսայինն
14 c և զամենայն կողմանս
14 eghk կողմանս / միւսն. կողմունս / w չիք կողմանս
14 w յարդարէ
14 p դաստակերտիւք
15 Ա զանազանիւք եղեալ ի պտուղս և ի տերևս [a ի տերևս և ի պտուղս]
15 p ի տերև
15 c զբազումս / hpqrs բազում
16 Տաab գինէբերս
16 Ա հովիտս և ամենեին
16 prs հոյակապս
17 p զհռչակաւոր
17 Տա յօրինէր [p օրինէր] / o անթիւս
17 b բազմութիւն մարդկան բազմութիւն / cefi մարդկան բազմութիւն / r չիք և անթիւ բազմութիւն մարդկան: (Բաց տեղ թողած է: s այս կտորը կայ, միայն անընթեռնլի է: Որով պէտք է ենթադրել, թէ r ծագում է s-ից)
18 Ա չիք ի ներքս
18 Հgk բնակեցուցանէր

Իսկ զծայր քաղաքին և որ ինչ ի նմա հրաշակերտութիւնք՝ բազմաց ի մարդկանէ ոչ հասու լեալ, և ոչ պատմել է կարողութիւն։ Զորոյ պարսպեալ զգագաթնն՝ դժուարամուտս մտանս և դժոխելանելիս ի նմա յօրինէ շինուածս արքայանիստս, և ծածուկս իմն ահագինս։ Որոյ որպիսութիւն գրութեանն յօրինուածոյ ոչ ի լսելիս մեր հասեալ ճշմարտութեամբ յումեքէ, և ոչ մեք ի պատմութիւնս հիւսել հաւանիմք. այլ ասեմք միայն, թէ ամենայն թագաւորականաց գործոց, որպէս լուաք, առաջին և վեհագոյն համարել։

Իսկ զընդդէմ արեգական կողմն անձաւին, ուր և ոչ գիծ մի երկաթով այժմ վերագրել ոք կարէ, զայսպիսի կարծրութիւն նիւթոյ պէս պէս տաճարս և սենեակս օթից և տունս գանձուց և վիհս երկարս, ոչ գիտէ ոք, թէ որպիսեաց իրաց պատրաստութիւն հրաշակերտեաց։ Իսկ զամենայն երեսս քարին իբրև գրչաւ զմոմ հարթեալ՝ բազում գիրս ի նմա գրեաց. որոյ հայեցուածն միայն զամենայն ոք ի զարմանս ածէ։ Եւ ոչ միայն այս, այլ և ի բազում տեղիս յաշխարհին Հայոց արձանս հաստատեալ, նովին գրով յիշատակ ինչ իւր հրամայէ գրել. և ի բազում տեղիս սահմանս նովին գրով հաստատէր։

Արդ՝ որ ինչ յաղագս Շամիրամայ գործոց որ ի Հայս՝ ասացեալ է։

---

1 Տա որ ինչ ի նմանէ գործոյ հրաշակերտութիւնք [p հրաշակերտութիւն] / Ա հրաշագործութիւնք, փխ. հրաշակերտութիւնք
2 p չիք է
3 Տա զպարսպեալ [p պարսպեալ] զգագաթն / ad զգագաթն
3 ab դժուարամուտ սոմանս, փխ. դժուարամուտս մտանս
4 p շինէ, փխ. յօրինէ
4 Տա cf ծածուկ
4 Տա ահագին
5 Ա գրութեան / gknops գրութեան / h գրութեանն / r գրութիւնն
5 a ճշտութեամբ, փխ. ճշմարտութեամբ
6 p ի պատմութիւնս մեր հիւսել / b հիւսեալ
7 ghopqrs թագաւորականն
9 g կողմ
9 k աձաւին / a անձին, փխ. անձաւին
9 Տա որ, փխ. ուր
9 Տա ab երկաթոյ
10 o չիք այժմ
10 a այսպիսի կարծրու
10 h նիւթոց
12 Ա գիտեմ
12 Ա չիք ոք
12 p ոչ ոք գիտէ, թէ
12 i որպիսի
12 p հրաշակերտութիւն, l հրաշակերտաց, փխ. հրաշակերտեաց
13 Ա զերեսս ամենայն [w ամենայն զերեսս]
13 Տա ab իբր
13 Տա հարթել / ipq հարթեալ
13 Ա գրեաց ի նմա գիր [w գիրս]
14 c հայեցածն
14 Ա ի զարմացումն
15 c չիք ի (բազում)
15 p տեղին
15 hiop աշխարհին / q յաշխարհիս
15 Ա արձանս հաստատեալ յաշխարհիս [a աշխարհիս] հայոց
16 h հաստատել
16 Տա a չիք իւր
16 f չիք ի (բազում)
18 Ա շամիրամայ [w սամիրամայ] և որ ինչ գործոց նորին ի հայս

ԺԷ

Յաղագս Շամիրամայ, թէ է՛ր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր. եւ թէ ո՛րպէս փախստական լինի ի Զրադաշտէ մոգէ ի Հայս, եւ մեռանի ի Նինուասայ որդւոյ իւրմէ:

Սա հանապազ յամառնայինսն ի խաղալն իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ ի քաղաքն ամարաստանի զոր շինեաց ի Հայս՝ կողմնապետ և վերակացու Ասորեստանի և Նինուէի թողու զԶրադաշտ մոգ և նախապետ Մարաց: Եւ զայս այսպէս բազում ժամանակս կարգեալ Շամիրամայ՝ ամենեւին հաւատայ նմա յարդարել զիւր իշխանութիւնն:

Եւ բազում անգամ յանդիմանեալ յորդւոց իւրոց վասն սատիկ և վաւաշ պոռնկական բարուց իւրոց՝ կոտորէ զամենեսեան, և այլի կրտսերագոյնն միայն, որ է Նինուաս: Բարեկամաց և հոմանեաց իւրոց պարգևելով զամենայն իշխանութիւն և զգանձս՝ ոչ ինչ վասն որդւոց իւրոց փոյթ յանձին ունէր: Քանզի և այրն նորա Նինոս ոչ, որպէս ասի, մեռեալ թաղեցաւ ի նմանէ ի Նինուէ յարքունիսն, այլ իմացեալ զախտասէր բարս նորա և զչարասէր, թողեալ զթագաւորութիւնն՝ փախստական անկանէր ի Կրետէ: Իսկ ի հասակ և ի միտս հասեալ որդւոց նորա՝ յիշեցուցանեն նմա զայս ամենայն, կարծելով ցածուցանել զնա ի դիւական պակշոտութենէն, և առնուլ զիշխանութիւնն և զգանձս՝ որդւոց իւրոց: Ընդ որ առաւել զայրագնեալ՝ սատակէ զամենեսեան. և մնայ միայն, որպէս վերագոյնն ասացաք, Նինուաս:

1 a չիք ԺԷ
2 k ազգաւ, փխ. աղագաւ
2 c չիք և
3 cf ի զրադեշտէ / g ի զրադաշտ / k ի զրադաշտին
4 ef յորդւոյ
4 Տwce իւրոյ [g իւրմէ] / f չիք իւրմէ
5 k յամառայինս / Տw իւր
6 k ամարաստան / opqrs արամաստանի
6 Տw չիք և վերակացու
7 abe նինուէ / h թողուլ
7 ef զզրադեշտ / կ^{2}t զրադաշտ
7 l մոգն / hqrsw զնահապետ
8 Տw և ի բազում ժամանակս զայս այսպէս կարգեալ շամիրամայ [h կարգեաց շամիրայ] ամենեւիմբ հաւատայ նմա արդարև զիւր
9 c հաւատաց
9 abdew յարդարև, փխ. յարդարել
9 fgp իշխանութիւն
10 k յանդիմանել / Ա չիք սատիկ և
11 w վավաշոտ / w^1 վաւաշոտ
11 p պոռնկութեան բարուցն / k չիք պոռնկական բարուց իւրոց—կարգի պատանեացն (եր. 57 տ. 13)
11 Ա իւրոց վարուց, փխ. բարուց իւրոց

12 Տwc կրսերագոյնն [glo կրտսերագոյնն]
12 p ի նինուաս, և, փխ. նինուաս
12 Տw բարեկամացաւ, փխ. բարեկամաց և
13 gl գանձս / p որդւոյ իւրոյ
14 b անձին
14 Տw իւրոց ունելով փոյթ յանձին [op անձին]. քանզի
14 abdefglw այր
15 ab յարքայունիսն / Տw յարքունիս: Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 41:
16 fg զթագաւորութիւն / p զթագաւորութիւնս
17 Ա անկանի
17 ceh ի կրետէ / gl ի կրետէս / fny ի կրիտէս / միւսն. ի կրիտէ
17 Տwd ի ախս, փխ. ի միտս
18 կ^{2}dew զայն
19 Տw մրցական ասփանացն, փխ. պակշոտութենէն
19 Տwb զիշխանութիւն
20 Տw մնաց նինուաս միայն, որպէս վերագոյն [lnopqrs վերագոյնն] ասացաք
21 b մինայն, փխ. միայն

Իսկ ի լինել սխալմանց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն, և հակառակութեան ի ներքս անկանել, պատերազմ ի վերայ նորա յարուցանէ Շամիրամ. քանզի բռնանալ ի վերայ ամենայնի խորհէր մարն։ Եւ ի սաստկանալ պատերազմին՝ փախստական լինի Շամիրամ յերեսաց Զրադաշտի ի Հայս։ Ասա ժամանակ վրէժխնդրութեան պատեհ գտեալ Նինուասայ՝ սպանանէ զմայրն և ինքն թագաւորէ ի վերայ Ասորեստանի և Նինուէի։ Ահա տայցաք և յաղագս մահուանն Շամիրամայ, թէ ուստի և ո՛րպէս։

ԺԸ

Յաղագս թէ հաւաստի նախ լեալ պատերազմն Շամիրամայ ի հնդիկս, եւ զկնի մահ նորա որ ի Հայս։

Ունիմ ի մտի և զկեփաղիոնին, վասն ոչ տալ զմեզ բազմաց ծաղրել. զի ասէ ի բազմաց այլոց նախ յաղագս ծննդեանն Շամիրամայ, և ապա զպատերազմն Շամիրամայ ընդ Զրադաշտի և զյաղթելն ասէ Շամիրամայ, և ապա ուրեմն զպատերազմն հնդկաց։ Այլ հաւաստի մեզ թուեցաւ որ ի Մար Աբայն Կատինայն է քննութիւն քաղդէական մատենից քան զայսոսիկ. քանզի ոճով իմն ասէ և զպատճառս պատերազմին յայտնէ։ Իսկ առ այսոքիւք և առասպելք աշխարհիս մերոյ զբազմահմուտ Ասորին արդարացուցանեն՝ տալ ուրեմն զմահն առել Շամիրամայ, և զհետևակ փախուստն, և զպապաքումն և զիղձս ջրոյն և զարբումն, այլ և ի մօտ հասանել սուսերաւորաց՝ և զյուռութիւն ի ծով, և բանն ի նմանէ. «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով»։ Այլ թէ ախորժես առասպել՝ և Շամիրամ քար առաջին քան զնխորէ։ Արդ այս չաս է. բայց մեք որ ինչ զկնի այսորիկ։

1 c ի լինել / Տպ ինչ սխալմանց
1 c հակառակութիւն
2 ԱՎkmnq անկանելոյ / hl անգանել
2 Տպ պատերազմի ի վերայ նորա շամիրամ
3 Տպ այրն, c մարտն, փխ. մարն
4 bdew զրադաշտին / cf զրադեշտին
5 Ա. ասա ժամանէ [d ժամանակ] վրէժխնդրութեան, զի պատեհ / Տպ պատեհի
6 w սպանանել / Տպ նինուաս
7 Տպ չիք և (յաղագս) / bg մահուան
10 a թէ որպէս հաւաստի
10 ԱՀg պատերազմ / p պատերազմին
10 Ա. նորա, փխ. շամիրամայ [b նորա շամիրամայ]
11 Տպabd մահուանն / Աx չիք որ
12 Հgh զհեփալիմոսն, lnqrsՎ¹w¹ զհեփալիմոն, o զհեփալսիմոն, p զհեփալմոն, փխ. զկեփաղիոնին / w զկեֆաղիոնին
12 p/s մեզ / f ծաղր առնել
13 Տպ ի բանից, փխ. ի բազմաց
13 w սամիրամայ և ապա և p չիք ապա
14 Տպ չիք զպատերազմն շամիրամայ — և ապա (տ. 15)
14 cf զրադեշտի
14 a յաղթելն / Կ²bdef զյաղթելն
15 Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 43 եւ.
15 hopqrs այլ և հաւաստի
16 Ա. մարիբաս / o մարիբայն
16 Տպ կատինայէ, փխ. կատինայն է
17 ghln զի / opqrs չիք քանզի
17 h պատճառս
18 Տպ աշխարհիս / [h զաշխարհիս] մերոյ առասպելք
20 Տպef պապաքումն / Տպc զարբումն
21 Հ հասանել
21 c սուսաւորացն, փխ. սուսերաւորաց
21 Տպef զյոռութիւն [p զյուռութիւն]
21 Ա. ուլունք ի ծով շամիրամայ. այլ
22 w չիք թէ
23 n զնինոսէ / Հ նիրանէ
23 y ոչ, փխ. որ / abcefi չիք ինչ

ԺԹ

Որ ինչ զկնի մահուանն Շամիրամայ։

Յարմարեալ զամենայն կարգեցից քեզ ի գիրս յայսմիկ զազգիս մերոյ աւագագոյն արս և զնախնիս, և որ ինչ վասն նոցա զրոյցք և իրակութիւնք իւրաքանչիւր, ոչ ինչ կամաց մտածական և ոչ ինչ անպատշաճ ի սմա յօրինելով բան, այլ որ ինչ ի գրոց իսկ. բստ նմանեացն ապա և որ ինչ ի բանից արանց իմաստնոց և յայսմիկ քաջախոհաց, յորոց մեք արդարապէս ջանացաք հաւաքել զհնագրութիւնս։ Եւ ասեմք լինել արդարաբան ի պատմութեանս յայսմիկ բստ մերոյ յօժարութեան և ուղղամտութեան. իսկ բստ որոց հաւաքումն՝ Աստուծոյ լինել յայտնիս, և մարդկան գովելիս կամ բասրելիս. մեք այնուցիկ օտար և ի բաց կացեալ։ Բայց զուգութիւն բարբառոց և հաւասարութիւն թուոյ կարգի պատմեացն՝ զճշմարտութիւն աշխատասիրութեանս մերոյ ակնարկէ։ Եւ այսոցիկ այսպէս կարգելոց, կամ հաւաստի և կամ զոյգն ինչ կասեալ յարդարոյն՝ սկսայց քեզ և որ ինչ զկնի այսոցիկ ի Հիւման պատմութենէ Պիտոյից։

Արդ՝ յետ մահուանն Շամիրամայ ի Զամեսեայ որդւոյ իւրմէ, որ է Նինուաս, որ եղև յետ սպանանելոյն զԱրայն, այսպէս հաւաստեաւ գիտասցուք զկարգ բանից։ Թագաւորէ Նինուաս, սպանեալ զմայրն հեշտասէր և խաղաղական կեցեալ. և առ սովաւ Աբրահամու աւուրք բաւեալք։

2 w սամիրամայ / g շամիրամայ մահուանն / Հ մահուան
3 Ա զայսոսիկ, փխ. զամենայն
3 ՏԺbc ի գիրս
3 b այսորիկ / c յայսորիկ
4 g մեր
4 ՏԺ զաւագագոյն զարս [hpqrs զօրս, o չիք զարս]
4 ՏԺ սոցա, փխ. նոցա
5 a իկարութիւնք, ghinqrs իրարկութիւնք, o իրարկութիւնք, փխ. իրակութիւնք
5 p որ, փխ. ոչ
5 ՏԺ կամամտածական, փխ. կամաց մտածական
6 f օրինակելով, ՏԺ յարմարելով, փխ. յօրինելով
6 p յարմարելով բան ի սմա
6 Վ. ի գրոց. իսկ / ՏԺ բստ նմանեաց
7 f չիք և / o իմաստնոց արանց
7 ՏԺ քաջախոհականց / Հ քաջ-կանոնաց
8 p արդարապատապէս
8 a զհնարագրութիւնս
9 b ասիմք / ef լինիլ
9 hoprs ի պատմութիւնս
9 d յայսոսիկ / o մեր
10 hopqrs ուղղութեան / ՏԺ / հաւաքումն
11 be լինիլ
11 aopqrs չիք կամ բասրելիս
11 ՏԺ և մեք այնուցիկ օտար և բացակացեալ / ab չիք կացեալ
12 ab չիք կացեալ / ՏԺ բարբառոյ
13 ԱՎkm պատմեաց [c պատմենաց և] / p պատմութեանցն, փխ. պատմեացն
13 bdefpt զճշմարտասիրութիւն
14 bcd կարգեցելոց / ՏԺd չիք և (կամ)
15 h չիք ի (հիւման)
16 q պատմութե (պաs.)
16 Ա բանից, փխ. պիտոյից
17 opqrs չիք շամիրամայ
17 ԱՏԺ ի զամասեայ [c ի զամեսեա, Կ[1]glՎ[2] ի զարմասեայ, h ի զամոսեա, opqrs ի զամոսեայ, w[1] ի զամօսէ]: Հմմտ. Եւս. Եր. 40. 17.
17 b յորդւոյ / Աh իւրոյ
18 Կ[2]ade և, փխ. որ եղև / b չիք եղև
18 d սպանանել / Հ սպանանեալ
19 Ա տեսցուք, փխ. գիտասցուք
19 Աhpqrs բանիս
20 glp աբրաամու

(Ի)

Համեմատութիւն ծննդաբանութեան ազգին մերոյ ընդ Եբրայեցւոցն եւ ընդ Քաղդէացւոցն մինչեւ ցՍարդանապաղոս, որ կոչէր Թոնոս Կոնկողերոս:

ԵԲՐԱՅԵՑԻՈՑ

Իսահակ.
Յակոբ.
Ղեւի.
Կահաթ.
Ամրամ.
Մովսէս.
Յեսու:

Ի սմանէ յառաջ՝ ոչ ըստ ազգի, այլ ըստ յառաջադիմութեան արանց. զի և ամենեքեան յԱբրահամէ: Ի սատակել սորա զՔանանացիսն՝ անցին ի սմանէ փախստականք յԱգռաս, նաւելով ի Թարսիս. և այս յայտնի է գրոշմամբն, որ յարձանսն Ափրիկեցւոց աշխարհին գրեալ

1 op առանձին գլուխ է դրած Ի, յաջորդ գլուխը ԻԱ եւ այսպէս շարունակաբար: g գլխի տեղն ունի, բայց գլուխ չէ նշանակած: Այս փոփոխութիւնը յաջորդ գլխից սկսած ունին եւ ուրիշ Ձ-ներ: Տե՛ս նոյնը եւ ցանկի մէջ:
2 l ընդ եբրայեցւոյն
2 d չիք համեմատութիւն ծննդաբանութեան—թոնոս կոնկեղերոս (s. 3)
2 Հghknopqrs չիք և ընդ քաղդէացւոցն
2 f քաղթէացւոց
3 abcefic ցսարդանապալլոս / g սարդանապաղ՛ոս / h սարդանայ պալլս / l սարդանայ պաղղոս / opqrs սարդանայ պալլոս / dmn ցսարդանապաղոս
3 Հabeg կոչիւր / cfl կոչի
3 f էրթօնոս
3 a կոնկողերոս: Համե. Եւս. եր. 48:
4 ab երեսի դատարկ տեղում ունին յիշատակարաններ: Տե՛ս Յառաջաբան:
4 abcdghlnopqrs չիք եբրայեցւոց
5 e սահակ / w աբրահամ, իսահակ
7 opqrs չիք ղեւի
9 a արամ, փխ. ամրամ
12 cf կարգի, փխ. ազգի
13 ab ամենեքին
13 a քանանացիս / f զքանանացիսն
14 abc ի յագռաս / f յագռաս
14 Տkde չիք այս
15 Տkde չիք է
15 g յարձանս / abcf չիք յարձանսն
15 abcf յափրիկացւոց / w աֆրիկացւոց

Նկարագիր: ab կարմիր թանաքով կազմած են երեք խորան երկու երեսում: Առաջին երեսի առաջին խորանում գրած են անունները—«իսահակ—եսերուն». ապա հորիզոնական գիծ է քաշած և տակին գրած. «ի սմանէ յառաջ—ամենեքին յԱբրահամէ». ապա մի նոր հորիզոնական գիծ է քաշած և տակին գրած է «ի սատակել—արդարապէս այս այսպէս է»:—Երկրորդ խորանում գրած է «ի յետոյ զաղոյ—քանանացի զոլ». ապա հորիզոնական գծի տակ՝ «սախոս, սասլոսա—լամբուխէս»:—Երրորդ խորանում՝ «արայ անուշաւան—վաշտակ». ապա հորիզոնական գծի տակ գրած է. «հայկակ—վասամ, կար»: Ապա հորիզոնական գծի տակ. «իսկ մերոյն արայի որդի, արայ ի շամիրամայ կոչեցեալ և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ: Իսկ նորա անուշաւանն: Զհայկակայ ասեն լինել առ բէլոքոսիւ և ամբոխիւ արարեալ անխորհուրդս և մեռանել ի նմին»:—Երկրորդ երեսի առաջին խորանում գրած է «եւրիփ—և որ ի կարգին է». երկրորդ խորանում՝ «ամուսսոխս—սարդանապալլոս». երրորդ խորանում՝ «գոռակ, հրանտ, ընծաք. գդակ. հուրա. զարմայր: Սա օգնական պրիամու» են. ապա «պերճ. արբուն—սկաորդի»:

կան մինչև ցայսօր ժամանակի արդարապէս այսպէս. «Ի Յեսուայ գողոյ փախուցեալ՝ մեք նախարարք Քանանացւոց եկաք բնակել աստ»: Յորոց մի և Քանանիդաս պատուականագոյն մեր ի Հայս: Եւ ստուգեալ հաւաստի գտաք զսերունդս ազգին Գնթունեաց ի սմանէ առանց հակառակութեան լեալ. գայս և բարք արանց ազգին յայտնեն՝ Քանանացի գոլ:

Գոթոնիէլ.
Աւովդ.
Բարակ.
Գեդէոն.
Աբիմելէք.
Թովղայ.
Յայիր.
Եփթայի.
Եսեբոմ.
Եղոմ.
Ղաբդոն.
Սամփսոն.
Հեղի.
Սամուէլ.
Սաւուղ.
Դաւիթ, և որ ի կարգին:

1 p այսօր | abc այս այսպէս
1 d չիք ի (յեսուայ)
2 abcf փախուցեալք | hopqrs եկայք
3 p որոց | a չիք մի
3 abc քանանիդաս | gkn քանիդաս
3 abcf չիք հաւաստի
4 bhqrs գթունեաց
4 abcf ի նմանէ | no զսմանէ, փխ. ի սմանէ | hrs չիք ի (սմանէ)
5 p չիք լեալ. գայս | r այս
5 a բաքարանց, փխ. բարք արանց
5 Sllc ազգի [i ազգին]
5 rs յայտնի են, փխ. յայտնեն

5 q չիք բարք արանց—քանանացի գոլ
9 abf գեդէոմ
10 c աբիմելիք
11 Հg թուղղա | l թուղ՛ղ՛այ
13 e ափթայի | w յեփթայ
14 abcf եսեբոն
15 abcf եղոմ
16 c լաբդոն
17 c սամփսոն
21 abc ի կարգին է | w սալոմոն, ռոբովամ, աբիամ, ասայ, յոսափաթ, յորամ. չիք և որ ի կարգին: Տե՛ս Եւս. Ժամ. եր. 74 հտն, եւ եր. 47 հտն.

c չունի խորաններ. կարգով գրած է ab-ի նախ առաջին երեսի խորաններինը, առաջին խորանն ամբողջ, յետոյ երկրորդը ևն. ապա երկրորդ երեսի խորաններինը:

de կազմած են երկու երեսում չորս չորս սիւնակներ: Առաջին երեսի առաջին սիւնակում գրած է «սահակ—եսեբոմ». [d անունների սկզբի տառերը չունի. e սկզբի տառերը ունի կարմիր թանաքով, բայց «բարակ» և «եսեբոմ» չունին սկզբի տառերը]: Երկրորդ սիւնակում, առաջին սիւնակի «յեսու» անուան դիմաց գրած է «ի սմանէ յառաջ—քանանացի գոլ»: Երրորդ սիւնակում գրած է «առիոսա, առալիոս—ղամպաւիդէս, վառասկար»: Չորրորդ սիւնակում «արայ, անուշաւան—նորայր». [«վառամ. կար» անունն անցել է նախորդ սիւնակի մէջ]. ապա սոյն չորրորդ սիւնակում «իսկ մերոյն արայի արայ ի չամիրամայ կոչեցեալ և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ: ի նորա անուշաւան: ի [d չիք ի, ունի բաց թողած տեղ] հայկակ ասեն» են մինչև «մեռանել ի նմին»:—Երկրորդ երեսի առաջին սիւնակում «եղոմ—և որ ի կարգին». երկրորդ սիւնակում «սուսամիս. ղամպարիս—սարդանապալոս» [e սարդոնապալոս]. երրորդ սիւնակում՝ «զոսակ—սկայորդի». չորրորդ սիւնակում, նախորդ սիւնակի «զարմայր» անուան դիմացից՝ «սա օգնական» ևն:

ՔԱՂԴԷԱՑԻՈՑ

Արխոս.
Առայխոս, [որ] Ամիւսոս.
Քսերքակս, [որ և] Բաղէսս
Սամամիթնէսս
Բեղոքոս
Բալէսս
Ադադոս.
Մամիթոս.
Մասքաղէսս.
Սփերոս.
Մամիգոս.
Սպարեթոս.
Սոկատադէս.
Ամինոտէս.
Բեղոքոս.
Բաղոտոռէս.

2 tw Նինուաս, արխոս / abcf առխոս / deghlnorpqs առխսաս / Կ² առխսայ
3 a առայլսոս / b առայլոս / c առալլոս / f առայխսոս / n առիլխոս: Եւս. Փամ. արայխոս
3 abcf սիւոխոս / d ուսասխս / Կ²e սուսասխս / Կ¹ սուսասխն / ՏԽ սուսախս, փխ. ամիւսոս: / tw չիք: Իnr. մէջ առանձին անուն է դարձած: Եւս. Փամ. ունի «արայխոս, որ ամիւբոս»: ամիւոխոս դարձել է սիւոխոս
4 Կ¹abcfg քսերքակս / d էռքսեր / e քէռքսեր / ՏԽ քսէրքսեր [h քէռքսեր]
4 abcfl վաղէսս / nopqrs գաղէսս / Վdekm գաղէսս / tw բաղէսս [t բալէսս] քէռքս''ը: Իnrեմացու մէջ առանձին անուն է: Եւս. Փամ. «քսերքակս որ և բաղէսս»:
5 a սամամեթնէսս / d մամիթնէսս / Կ²e ամամիթնէսս / f սամամիթնոսս / g սամամիթրէսս / w արմաթրիդէս Եւս. Փամ. ամբամիթէս
6 Եւս. Փամ. եւ tw բեղոքոս, այս բաղէսս [t բալէսս, w բաղէսս]
8 ac ադադադոս / bf ադդատոս / d գադադոս / ew ադատադոս / ՏԽ ադադադոս: Եւս. Փամ. ադադոս
9 a մամեթոս / d ամիգոս / eghw մամիգոս: Եւս. Փամ. մամիթոս
10 abf մասքալխոս / c մասքաղխոս / w մասքալէսս: Եւս. Փամ. մաքքաղէսս
11 a զեփսոս / bc սեփսոս / d սոսս / eh փասոս / f զեփրոս / ՏԽ զփասոս / w սփասոս: Եւս. Փամ. սփերոս
12 abf մամեգոս / c մամեյոս / egh սամիգոս: Եւս. Փամ. մամիգոս
13 abcf սպարթէսս / w սփառէսոս: Եւս. սպարէթոս
14 ՏԽde սկատադէս / abcf ադդատադէսս: Եւս. սոկատադէս
15 a արմատանէսս / bc ամատանէսս / f ամատէսս / w ամինոտէս, փոխանակ (Տե՛ս եր. 61, ծան. 1): Եւս. ամինատա
16 ab բէլոքոս / w չիք: Եւս. բեղոքոս
17 abcf բաղոտառէս / p բաղոտոռէս / Եւս. բաղատորէս

f կազմած է երկու երեսում երեք երեք սիւնակ՝ «եբրայեցւոց», «քաղդէացւոց», «հայոց» կարմիր թանաքով վերնագրներով: Առաջին «եբրայեցւոց» սիւնակում գրած է «խառնակ—եսերոն». ապա անմիջապէս «ի սմանէ յառաջ» էին. ապա «ի սատակել տոքա» էին: «Ի սատակել» բառի և վերի անուններից Յեսու անուան վրայ գրած է միևնոյն նշանը՝ ցոյց տալու համար, թէ այս ծանօթութիւնը Յեսուին է վերաբերում: Ծանօթութեան մի մասն անցած է երկրորդ երեսի «եբրայեցւոց» սիւնակի մէջ, որտեղ և «քանանացի գոլ» բառերից յետոյ գրած են անունները «եղիմն» էին:—«Քաղդէացւոց» երկու սիւնակների մէջ կարգով բոլոր անունները. իսկ «Հայոց» առաջին սիւնակում՝ «արայեան արայ: Սա ի շամիրամայ» էին մինչև «հայկակ. զամանէ» էին. ապա անուններն այս և միւս սիւնակում «ամբակ—զարմայր: Սա օրնակսն» էին. ապա «պերճ, արբուն» էին:

Ղամպարիտէս.
Սուսարիս.
Ղամբրաւիս.
Պաննիաս.
Սոսարմոս.
Միթռէոս.
Տևտամոս.
Տևտէոս.
Թինէաս.
Դերկիւղոս.
Եւպաղմոս.
Ղաւոսթենէս.
Պերիտիադէս
Ոփրատէոս.
Փառտինէս.
Ակրազանէս.
Սարդանապաղոս:

1 abcf լամբրիդէս / Sw ղամպարիդէս / d ամպաւրիտէս սատակար / Կ²e ղամբաւրիտէս վատակար [Կ² վատակար] / Կ¹ ղամբաւրիտիէս սատակար: (վատակար եւն Հայոց ցուցակից է մտած այստեղ. տե՛ս. եր. 62. տող 21. ծան.) r ղամբրատէս / s ղամբրատիս / w չիք: եւս. ղամպրիդէս
2 abcf ամուսարիս: եւս. սոսմարէս
3 c լամբրաւիս: եւս. ղամպարէս
4 Swdef պանիաս: եւս. պաննիաս
5 եւս. ժամ. սոսարմոս
6 abc չիք միթռէոս: եւս. միթրէոս
7 ab մետամոս / ehnopqrst տեմամոս / f մետամոս: եւս. տետամոս
8 a տեկոս / bcf տետիոս / Կ²deh չիք տետէոս: եւս. տետէոս
9 abcf թենեա: եւս. թինեա
10 եւս. դերուսոս (դերկիւղոս)
11 c եւպալմոս: եւս. եւպաղմէս
12 abf ղաւոսթեննիս / c լաւոսթեննիս / w չիք: եւս. ղաւոսթենէս
13 abf պերիտիադիս / c պերիտադիադէս / Swde պրիդիածիս: եւս. պերիտադէս
14 abcf ոփրատիոս / d ատատէս / ehw փառատես / Sw ոփրատէս [opqrs ոփրատատէս]: եւս. ոփրատէոս
15 d ռետինիս / abcf չիք փառտինիս: եւս. ոփրատանէս
16 եւս ակրազանէս
17 ad սարդանապղոս / bc սարդանապղոս / f սարդանապալլոս / enopqrs սարդանապալլոս / gl սարդանապաղ՚ղ՚ոս / h սարդանապալոս: եւս. սարդանապաղէս

ln. Առաջին երեսին կազմած են հինգ խորանազարդ սիւնակներ. առաջին սիւնակում «խաղակ—եսերովբ». երկրորդ սիւնակում՝ «ի ամանէ յառաջ—քանանացի գոլ». [l վերջի մասը հինգ խորանի տակին էլ է գրած. n Յեսուանուան և «ի ամանէ» բառի վրայ նոյն նշանն ունի]. երրորդ սիւնակում «ախսսա—ղամպարիտէս». չորրորդ սիւնակում՝ «արայ, անուշաւան—վատակար». հինգերորդ սիւնակում՝ «խոկ մերոյն արայի որդի—խոկ նորա անուշաւան»: Ապա անմիջապէս, չորրորդ սիւնակի «հայկակ» անուան դիմաց [n մի քիչ ցածից] «Զհայկակ ասեն լինել» կ'ն: [«Խոկ նորայ» և «Զհայկակ» բառերի վրայ կարմիր Թանաքով կէտեր]: Երկրորդ երեսում չորս նոյնպիսի սիւնակներ. առաջին սիւնակում «եղովբ—և որ ի կարգին». երկրորդ սիւնակում «սուսարիս—սարդանապաղոս». երրորդ սիւնակում «զառակ—սկայորդի». չորրորդ սիւնակում «սա օղնական» կ'ն: [n «Զարմայր» և «սա» բառերի վրայ նոյն նշանը]. լուսանցքում ուրիշի ձեռքով. «Յաեղիւսի էր Զարմայր»:

ghiknopqrs հետևում են l-ին, միայն հասարակ սիւնակներով:—m-ում չարունակուած, առանց խորանների, կարգով արտագրուած են n-ի խորանները:

Վtwx նկարագիրը տես յառաջաբանում:

Հ Ա Յ Ո Ց

Արայեան Արայ։

Սա մեռոյն Արայի որդի, Արայ ի Շամիրամայ կոչեցեալ, և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ։ Իսկ նորա՝

Անուշաւան.
Պարէտ.
Արբակ.
Զաւան.
Փառնակ.
Սուր։

Առ սովաւ Յեսու որդի Նաւեայ։

Հաւանակ.
Վաշտակ.
Հայկակ։

Զամանէ ասեն լինել առ Բելոքոսիւ և ամբոխս ինչ արարեալ անխորհուրդս և մեռանել ի նմին։

Ամպակ.
Առնակ.
Շաւարշ.
Նորայր.
Վստամկար.
Գոռակ.
Հրանտ.
Ընծաք.
Գզակ.
Հորոյ.
Զարմայր։

1 abcdghlnopqrs չիք հայոց
2 ԱS𝔐 արայ [f արայեան արայ]
3 S𝔐abcde իսկ, փխ. սա
3 f չիք մեռոյն արայի որդի արայ
3 cdg արա
3 k ի չամիրա / w ի սամիրամայ / o չիք ի չամիրամայ
4 Վkmopqrs չիք իսկ նորա
5 w արամ, արայն գեղեցիկ, արայ արայեան, անուշաւան / Աghln անու-շաւան [a անուանշաւան]. անուշաւան
6 ab կարէս / cf կարէտ / d (ա)րետ / eh փարէտ / w փարետ
9 abc փառնակ / S𝔐de փառնաս / f չիք փառնակ
11 S𝔐abcde չիք առ սովաւ յեսու որդի նաւեայ
13 rs վաշկատ
15 ab զհայկակայ, c զհայկայ, d հայ-կակ, e ի հայկակ, S𝔐 զհայկակ [o չիք], փխ. զամանէ
15 f առ բելոքոսիւ ասեն լինել
15 a բէլոքոսիւ / eghkqs բալոքոսիւ / pr բաղոքոսիւ
15 abcfgkl ամբոխ
16 f անխորհրդաբար մեռանի
16 ab մեռանիլ
16 f չիք ի նմին
17 abc ամբակ
20 c նորայս
21 abcf վստամ. կար / S𝔐 վստասկար / derstw չիք վստամկար [detw մէջ են խաղդեացւոց ցանկի մէջ. տե՛ս եր. 61, տ. 1, ծան. եւ եր. 60, տ. 14, ծան.
22 abcf գռակ
23 gklմ² հրատն
25 fop գզակ / egh գգակ / միւսն. գզակ
26 acf հուրա / b հուրայ / glopqrs հու-րոյ / h հորայ
27 rs զայրմայր

Սա օգնական Գոխամու ի Տեատմայ առաքեալ ընդ եթովպացի զօրուն՝ մեռանի ի քաջացն Հելլենացւոց։

Գերճ.
Արբուն.
Բազուկ.
Հոյ.
Յուսակ.
Կայպակ.
Սկայորդի։

Ի (ԻԱ)

Վասն արայեանն Արայի, եւ եթէ սորա որդի Անուշաւան Սօսանուէր։

Այլ անդէն իսկ ի կենդանութեան իւրում Շամիրամ զծնեալն ի Նուարդայ ի սիրելի կնոջէն Արայի, որ էր երկոտասան ամաց մնացեալ ի մահուանն Արայի, վասն առաջին իւրոց խանդաղատանացն որ առ Արայն գեղեցիկ՝ կոչէ զանուն նորա Արայ, և կարգէ զնա ի վերակացութիւն աշխարհիս, մտերմութեամբ հաւատացեալ ի նա. զորմէ և մեռանել ասեն ընդ Շամիրամայ ի պատերազմին։

Բայց յարէ զկարգ բանից զկնի այսորիկ օրինակ զայս։ Արայեանն Արայ մեռանի ընդ Շամիրամայ ի պատերազմին, թողլով արու զաւակ ամենահնարուստ և շատահանճար յիր և ի բանս՝ զԱնուշաւանն Սօսանուէր։

1 f օգնական լեալ զբխամու տեատմեայ առաքեալ / w եռեւքամայ, փխ. ի տեատմայ
1 deghnopqrsv[1] գռամու / k գռամուի
1 c եթովպացի / k եթովպայի / rs եթովպացիս։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 42։
2 c ի քաջանց
2 fw հելլենացւոց / g հեղ՛ղ՛ենացւոց / ln եղ՛ղ՛ենացւոց / p հելենացւոց / միւսն. ելլենացւոց
9 ac սկաորդի / b սկա որդի
10 ghklopq իա, փխ. ի
11 Sw արայեան [no արայեանն] / abc արեանն
11 Swacef թէ [l եթէ]
11 Ա նորա որդի [Կ² որդի նորա]
11 Sw անուշաւանն [Հg անուշաւան], որ սօս [gl սաւս] անուանիւր [o անուանէր]
11 c սաւսանուէր
12 Sw անդրէն / h չիք իսկ
12 a չիք ի (կենդանութեան)
12 a ենդանութեան / lnpqrsw ի կենդանութեանն
12 c իւր / p չիք շամիրամ
13 b ի նաւարդայ / k ի նաւորդայ
13 b չիք ի (սիրելի)
13 Sw ի նուարդայ սիրելւոյ [Հhprs սիրելի] կնոջէն
13 Հ չիք որ էր—արայի (տ. 14)
13 acdefw երկոտասանից
13 abcdew մնացեալ ամաց
14 bcdefpw իւրոյ
14 abcd խանդաղատանաց
15 acg արա, և / f չիք արայ (և)
16 fp աշխարհին
16 q չիք մտերմութեամբ հաւատացեալ ի նա
16 o նմա, փխ. ի նա
16 Sw զորմէ և մեռեալ ասեն զնա ընդ
17 d մեռանիլ
17 abdew ի պատերազմի
18 Sw բանիցս
18 de չիք զկնի այսորիկ
18 Ա այսպէս, փխ. օրինակ զայս
19 Ա ի պատերազմի [c ի պատերազմին] ընդ շամիրամայ
19 Sw ի պատերազմի [hpqrs ի պատերազմին]
20 c սուսանուէր / Հ սօսանուէր (Լուսագրով յետոյ՝ անուանիւր) / Sw որ սօս անուանիւր, փխ. սօսանուէր

Քանզի ձօնեալ էր ըստ պաշտամանց ի սօսին Արամանեկայ որ յԱրմաւիր. զորոց զսաղարթուցն սօսաւփին, ըստ հանդարտ և կամ սաստիկ շնչելոյ օդոյն, և թէ ուստի շարժումն՝ սովորեցան ի հմայս յաշխարհիս Հայկազանց, և այս ցբազում ժամանակս:

Այս Անուշաւան բաւական ժամանակս արհամարհութիւն կրեալ ի Զամենայ՝ տուայտի ի դրանն արքունի. իսկ օգնեալ ի բարեկամաց՝ շահի զմասն ինչ աշխարհիս, հարկահանութեամբ խնամել, զկնի ապա և զբոլորս: Այլ կարի շատ լինի, եթէ զամենայն որ ինչ արժանն իցէ՝ ասիցեմք ի ճառիս զնախակարգելոց արանց զբանս և զգործս:

ԻԱ. (ԻԲ)

Որ ի Սկայորդւոյն Պարոյր՝ առաջին ի Հայս թագաւոր. օգնական լինի Վարբակայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարդանապալլայ:

Թողլով զոչ կարեւորագոյնսն ի բանից՝ ասասցուք որ ինչ հարկաւորն է: Վերջին սոցա, որք առ Ասորեստանեայց թագաւորութեամբն և որք ի Շամիրամայ և կամ թէ ի Նինոսէ՝ զմերս ասեմ Պարոյր առ Սարդանապալլաւ, որ ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն տուեալ զառնի Վարբակայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարդանապալլայ:

Եւ այժմ ահա զուարճացայց, ոչ փոքր ինչ կրելով խնդութիւն,

1 gln արամենակայ / Հ արամենեակայ / hpqw[1] արմանեկայ
2 ԱՀ սօսաւփն / gl սաւսափին
2 k ընդ, փխ. ըստ / Ա չիք ըստ
3 Տաabde եեթուստ [p յեստուստ], xw և եթ ոստոց փխ. և թէ ուստի
3 gh զշարժումն
4 Տաdef աշխարհիս [ghlp յաշխարհիս, rs աշխարհին]
4 Տա բազում [rs բազումս]
5 p բազում, փխ. բաւական
6 Հg ի զարմանեայ
6 ԱՏա ի դրան [hopqrs ի դրանն]
6 h յօգնեալ
7 hpqrs յաշխարհիս
7 Կ[1]bcdefw խնամել
8 Հg զբոլորն / abdef եթե / Տաc թէ
8 bc զամենայնն
8 Տաc արժան / Տա է, փխ. իցէ
9 bcdefw արանցդ
9 Ա զգործս և զբանս
10 hlopq իբ, փխ. իա / g չիք
11 abc ի սկայ որդւոյն / g ի սկայ որդւոց / hlopqrsw ի սկայ որդւոցն / k ի սկայորդւոյն / Հ ի սկայ որդոցն
11 ef թագաւոր / k թագաւորի
11 p լինի
12 k վարկարձայ / lprs վարկա բամարի
12 h բառնալ
12 fg զթագաւորութիւն
12 bde չիք ի (սարդանապալլայ)
12 a ի սարդանապալլայ / f ի սարդանապալեայ / gl ի սարդանապաղ՚ղ՚այ / k ի սարդանապաղդայ
13 Ա կարեւորագոյնս [c կարեւորագոյն]
14 Ա չիք է / w չիք առ
14 b ասորեստանեայցն / Տա ասորեստանեաց [Հg ասորեստանեայց]
14 bnqrs թագաւորութեամբ
15 b ի շամիրայ
15 Տա չիք և (կամ) / Տա զմերն
16 bcdef սարդանապալլեաւ / Տա սարդանապալլու [Հg սարդանապաղ՚ղ՚աւ, k սարդանապաղլու, l սարդանապաղաւ]
16 Տա առ, փխ. որ
16 Տա օգնականութիւն [h յօգնութիւն, qrs օգնութիւն] զառեալ ի վարբակայ մարէ, բառնալով
16 abde ի վարբակայ
17 g զթագաւորութիւն
17 bcf ի սարդանապալլեայ / Հgl ի սարդանապաղ՚ղ՚այ
18 c ահայ
18 cghlnopqrs զուարճացայց
18 o խնդութիւն կրելով

հասանելով ի տեղիս, յորում մերոյ իսկ բնիկ նախնւոյն սերունդք ի թագաւորութեան հասանեն յաստիճան։ Վասն որոյ արժան է մեզ աստանօր մեծ գործ կատարել, և բազումս առել առարկութիւնս ճառից. զորոց մեզէն իսկ զհիմունս այսպիսեաց բանից ընթեռնուլ արժանաւորեցաք ի չորս հաջորդութիւնս, զարգաստաւորին ի բանս և զիմաստնոյն իսկ և ի մէջ իմաստնոց իմաստնագունին։

Քանզի Վարբակէս գաւառաւ մեդացի, ի փոքունց կողմանց ի ծագաց գաւառին ամրագունի, խորամանկագոյն ի կենցաղավարութեան և ի մարտս երևաւոր, ծանուցեալ զանմարգի բարս և զհեշտասէր թուլամորթութիւն յուլութեան Թոնոյն Կոնկողեայ՝ խաղացուցանէ բարուցն և ձեռացն առատութեամբ ի քաջաց և ի պիտանեաց արանց բարեկամս, որովք և աշխարհակալութիւնն Ասորեստանի առ այնու ժամանակաւ վարիւր յայտնապէս մեծաւ հաստատութեամբ։ Ցինքն և զքաջն մեր նախարար յանգուցանէ զՊարոյր, թագաւորութեան շուք և՝ ձև նմա խոստանալով։ Եւ բազում ամբոխս արի արանց, և որք ի տէգ նիզակի և յաղեղն և ի սուսեր աջողաձեռնագոյն՝ գումարէ. և այսպէս զթագաւորութիւնն ի Սարդանապալլայ յինքն առեալ՝ տիրէ Ասորեստանի և Նինուէի։ Բայց վերակացու զայլս թողլով Ասորեստանի՝ փոխէ զթագաւորութիւնն ի Մարս։

1 hopqrs հաւանելով, փխ. հասանելով
1 Տպ ի տեղիս մերում իսկ բնկի [hopqrsվ¹ բնի] նախնւոյն, յորում [o որում] սերունդք թագաւորութեան [g ի թագաւորութեանն, hpqrs թագաւորութեանն, k թագաւորութիւն] հասանեն
1 a չիք իսկ / Ա չիք սերունդք
2 f չիք ի (թագաւորութեան)
2 abcdew թագաւորութեանն
2 w հասանին / w չիք մեզ
3 de զբազումս / Ա բանից, փխ. ճառից
4 Ա զորոյ / Տպ հիմունս
4 opqrs բանիս
5 glվ² հանգնեբդութիւնս
5 p զարգաւորին։ Սպասելի hr արգասաւորին... իմաստնոյն
6 f որ և, փխ. և
6 Տպ զմէջ (x զ'ի մէջ, փխ. ի մէջ) իմաստնոցն [gk իմաստնոյն, p իմաստնոց] իմաստագունի [nopqrs իմաստնագունի, Հ իմաստնագունին] / Ա իմաստագունի
7 c քան, փխ. քանզի / abdef վարբակիս
7 Տպw փոքուէ [qrs քոքուէ]
8 e ի ծագաց / p ի ծագեաց / w¹ զործոց, փխ. ծագաց / Տպ չիք ի (ծագաց)
8 b կենցաղաւորութեան
9 Ա չիք և (ի մարտս) / Տպ ի մարտն
9 w¹ երևնաւոր
9 Տպ թուլամտութիւն [k թուլամտութիւնն], փխ. թուլամորթութիւն
10 Ա յաղթութեան, hopqsw յոլովութեան, r յոլովուիէ (պաս.), փխ. յուլութեան։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. br. 43։
10 Կ²abc թոյնոյն / def թօյնոյն / Տպ թուլոյն [g թոյլոյն] / x թոնոյն / w թօնոյ
10 a կողեայ / Տպ կոնկողեայ [h կոյնկողիրոյ, Հ կոնկողեայ]
10 Ա խայտացուցանէ / w¹ խառացուցանէ
10 r բարեացն
11 Կ²det պատանեաց, փխ. պիտանեաց
12 Տպ որով / fgk աշխարհակալութիւն
12 c այն / Ա ժամանակօք
14 Ա յանկուցանէ / p յանգուցանէր
14 Տպ ձև և շուք խոստանալով նմա
15 Տպ բազմամբոխս [h զբազմամբոխս]
15 Տպ յարի / Տպa որ
15 c ի, փխ. և (յաղեղն)
16 cf աջաձեռնագոյն / Տպ աջողաձեռք [o յաջողաձեռք, rs աջողաձեք]
16 Տպ չիք գումարէ
16 b ի թագաւորութիւնն
17 bf ի սարդանապալլեայ / k ի սարդանապաղայ / gl ի սարդանապաղ'ղ'այ
17 c տիրէ և
18 Տպ բայց այլ վերակացուս կարգեալ ասորեստանի / w վերակացուս
18 c զայս, փխ. զայլս
18 Ա չիք ասորեստանի
18 fgkp զթագաւորութիւն։ Հմմտ. Եւս. 47.

Այլ այս եթէ առ այլս այլազգաբար պատմի՝ մի ինչ զարմանչանար: Զի որպէս վերագոյն ուրեմն յառաջին ճառումն ամբաստանեցաք զառաջնոցն մերոցն նախնեացն անիմաստասէր բարուց և ախորժակաց՝ այս հանդիպի և աստանօր: Քանզի և որք ի հօրէն Նաբուգոդոնոսորայ գործք, գրեցան յիւրեանց յիշողութեանցն վերակացուաց. իսկ մերոցն, ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոցն, միայնին նշանակեալ ի վերջինսն: Ապա եթէ ասիցես, ուստի՞ մեզ և գնախնեացն մերոց գիտել զանուանս այսպէս, իսկ զբազմաց և զգործս՝ ասեմ. ի հնոցն դիւանաց Քաղդէացւոց, Ասորեստանեայց և Պարսից, վասն մտելոց անուանց և գործոց նոցա ի քարտէս արքունի, իբրև գործակալաց և վերակացուաց աշխարհիս ի նոցանէ կացելոց և մեծաց կողմնակալաց:

ԻԲ (ԻԳ)

Կարգ թագաւորաց մերոց եւ համար ծննդոց որդի ի հօրէ առնլով:

Արդ՝ այժմ անցից ի թիւ մերոց արանց, մանաւանդ թէ թագաւորաց, մինչև ցտէրութիւնն Պարթևաց: Քանզի ինձ ծայրաքիկ արք ի մերոց թագաւորաց են սիրելիք, որպէս բնիկք և իմոյ արեան առուք և հաւաստի հարազատք: Եւ սիրելի էր ինձ՝ յայնժամ գալ Փրկչին և զիս գնել, և առ նորօք յաշխարհ զմուտն իմ լինել, և նոցա տէրութեամբն

1 Աhopq գայս / g թէ
1 a այղ'աբար, փխ. այլազգաբար
1 rs չիք այս եթէ — պատմի
1 w^{1} պատմին
2 Ա. վերագոյնն
2 Հ չիք ուրեմն յառաջին
2 Տխ զառաջին նախնեացն մերոց
3 prs բարուցն / Տխ չիք և
3 abcd ախորժկաց / Տխ ախորժակս
4 c չիք և (աստանօր)
4 Աhopqrs չիք և (որք)
4 Ա. ի հօրէ / w գործ / Ա. չիք գործք
5 Կ^{2}acdefw իւրեանց / Տխ յիւրեանցն [g յիւրեանց, h իւրեանցն]
5 Ա. ի [w չիք ի] վերակացուաց
5 acdefhopqrsw մերոյն
6 Ա. խորհեցելոյ [d խորհելոյ]
6 Ա. միայն աննշանակելի
6 Ա. ապա թէ / l ապեթէ
7 Տխ ասիցեն / Ա. չիք և
7 d գնախնեաց / kl նախնեացն
7 Տխ մերոց բազմաց այսպէս գտանել զանուանս [l զանունս] և զգործս
8 Ա. զհնոցն / qrs հնացն
8 Կ^{2}abcw ասորեաց / def ասորոց / Տխ ասորեստանեաց [g ասորեստանեայց]
10 Տխ իբր
10 Ա. վերակացուաց և գործակալաց աշխարհիս ի նոցանէ կարգելոց [acf կացելոց] և մեծաց կողմնակալաց ի նոցանէ կացելոց
12 glopq ԻԳ, փխ. ԻԲ
13 acdef թագաւորաց [c թագաւորացն] և իշխանաց / h թագաւորացն
13 p և որ համար / fko առնելով
14 q ... րք, փխ. արդ
14 abdefw ի թիւս
14 cdef արանց մերոց / Տխ չիք թէ
15 ab տէրութիւնս / cdefw ցտէրութիւնս / Հg ցտէրութիւն
15 Ա. չիք ինձ
16 Տխ ի մերոյ թագաւորէն [my թգրութէ՛՛ն, p թագաւորութէ՛՛. n թագաւորութէ՛՛ն գրած, ապա ջնջեալ թագաւորէն] սիրելիք
16 c սերելիք / w իմոց
16 c արեանս առուք / Հ արեանառուք
17 f գնել զիս
18 Ա. առ նորօք զիմ յաշխարհ [f աշխարհ] զմուտն [c զմուտ] լինել [ew լինիլ] / Հgkl չիք իմ
18 Տխ տեսութեամբն [my տէրութեամբն] / Կ^{2} տէրութեամբնն

խրախճանալ, և յարդեացս ապրել վտանգիցս։ Այլ վաղ ուրեմն փախեաւ ի մէնջ պատահումն այն, թէ արդեօք և վիճակ։ Բայց արդ ես առ օտարաց թագաւորութեամբն կացեալ՝ ընդ նոցայն զմերս ազգի ածից զկարգ թագաւորացն, զի մերոյ աշխարհիս բնիկք պսակաւորք արք այնորիկ, զորոց զանուանսն ի ներքոյ գրոշմեսցուք։

Եւ զի արդարև գայնու ժամանակաւ էր ազգիս մերոյ թագաւորութիւն՝ վկայէ և Երեմիա մարգարէ ի բանս իւր, հրաւիրելով ընդդէմ Բաբելոնի ի պատերազմ. «Հրաման տուր, ասէ, Այրարատեան թագաւորութեանն և Ասքանազեան գնդին»։ Եւ այս հաւաստի գոլոյ մերոյ թագաւորութեանն առ այնու ժամանակաւ։

Այլ մեք զկարգն կանոնելով, առընթեր և զՄարաց թագաւորսն։

ՄԱՐԱՑ ԱՌԱՋԻՆ

Վարբակէս
Մօդակիս
Սօսարմոս
Առտիկաս
Դէոկկիս
Փաւորտիս
Կուաքսարէս
Աժդահակ։

1 Ա զուարճանալ, փխ. խրախճանալ
1 b յարդարեացս, փխ. յարդեացս
1 a վտանգից / ՏԽ վտանգից ապրել
1 Ա էանց [c անց], փխ. փախեաւ
2 ՏԽbde պատահումն / cf չիք և (վիճակ)
2 ՏԽ բայց արդէն [x արդ են] առ [pqrs չիք առ] մարաց թագաւորութեամբն [g թագաւորութեամբ, k թագաւորութեան] կեցեալ բնիկք պսակաւոր [Հgk պսակաւորք] արք այնորիկ, զորոց և [my չիք և] զանուանսն ի ներքոյ գրոշմեսք / d չիք առ
5 Ա ի նոցանէ, փխ. ի ներքոյ
6 cf գայս, փխ. գայնու
6 cf չիք էր / cdew մերոյ ազգիս
6 cf թագաւորութեամբ
8 bc բաբելոմէի / fh բաբիլոնի
8 k հրամանատուր, փխ. հրաման տուր։—Երեմ. ԾԱ, 27.
8 Հfgh արարատեան
9 opqrs չիք և ասքանազեան—մերոյ թագաւորութեանն (տ. 10)
9 c այսքան ազեան, փխ. ասքանազեան
9 Ա մերոյ գոլոյ / ghk գոլ
10 abcde այնմ / f յայնմ
11 վ՝ զկարգ թագաւորաց կանոնելով
11 Աghopqr կանոնելով
11 a թագաւորութիւն
12 r որաց, փխ. մարաց / s զմարաց։ Համեմ. Եւս. Ժամ. Ա. 49, Բ. 18.
12 abhpqrs առաջինն
13 ԱՏԽ վարբակիս [t արբակիս]։ Եւս. վարբակէս։ Համեմ. Խոր. Եր. 65 տ. 7։
14 ԱՏԽ մօդակիս [abl մուդակիս, c մուրակիս, g մուդիկիս, rs օդկիս, w մանդաւկիս]։ Եւս. մուդակէս
15 միայն tw սօսարմոս/ միւսն. չիք։ Եւս. սոսարմոս
16 ԱՏԽ առտիկիս [ab առտիկաս, f առտիկաս, w առտուկաս, կարդիկեաս]։ Եւս. Ժամ. Ա. արտիկաս, Բ. կարդիկէս
17 abcf դէոկիս։ Եւս. Ժամ. դէիոկիս
18 abf փաւաւորտիս / c փաւաւուրտիս / w արտաւնիս։ Եւս. Ժամ. փրաւորտէս
19 abf կիաքս / c կիրաքս / d կուաք / g կուարկս / w կվաքսատիս / միւսն. կուաքս։ Եւս. Ժամ. կիաքսարէս։ Ուղղում եմ կուաքսարէս

Նկարագիր։—ab կազմած են երեք սիւնակ. առաջին սիւնակի վերնագիրն է «մարաց առաջինն», երկրորդինը՝ «իսկ մեր առաջին ի վարբակայ մարէ պսակեալ»։ Վերնագիրների տակը հորիզոնական գիծ է քաշած։ Ապա առաջին սիւնակի մէջ գրած է «վարբակիս» եւն մինչև «աժդահակ»։ Երկրորդ սիւնակի մէջ գրած է «պարոյր որդի

ԻՍԿ ՄԵՐ ԱՌԱՋԻՆ Ի ՎԱՐԲԱԿԱՑ ՄԱՐԷ ՊՍԱԿԵԱԼ

Պարոյր, որդի Սկայորդւոյ Հրաչեայ

Սա Հրաչեայ կոչի վասն առաւել պայծառերես և բոցակնագոյն իմն լինելոյ։ Առ սովաւ ասեն կեցեալ զՆաբուգոդոնոսոր արքայ Բաբելացւոց, որ գերեաց զՀրեայս։ Եւ սորա ասեն զմի ի գլխաւորաց Եբրայեցւոցն գերելոց խնդրեալ ի Նաբուգոդոնոսորայ՝ Շամբաթ անուն, ածեալ բնակեցոյց յերկրիս մերում մեծաւ պատուով. և ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զազգն Բագրատունեաց, և հաւաստի է։ Բայց թէ որպիսի ջան եղև թագաւորացն մերոց՝ զնոսա ի պաշտօն կռոցն խոնարհեցուցանել, և կամ թէ քանիք և ոյք ոմանք ի նոցանէ որք աստուածպաշտութեամբ վճարեցին զկեանս՝ յետոյ պատմեսցուք ոճով։ Քանզի ասեն ոմանց անհաւաստի մարդոց, ըստ յօժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ի Հայկայ

1 d ի, փխ. իսկ
1 Խdew վարբակայ (չիք ի)
1 ՏԽԿ^{2}defw չիք մարէ
1 f սկսեալ, փխ. պսակեալ
2 abcf սկայ որդւոյն / k սկաւորդւոյ / w սկայ, փխ. սկայորդւոյ
3 b հրաչեայ / adopqrs հրչեայ
4 ԱՏԽ հրաչեայ սա [x հրաչեայ. սա, dopqrs հրչեայ՝ սա, f սա հրաչեա]
4 abc պարոյր որդի սկայի. [c,] հրաչեա։ [c,] սա [c սայ] կոչի
4 k բոցագոյն / abcf չիք իմն
5 abcf գոլոյ, փխ. լինելոյ
5 abcf զնաբուգոդոնոսոր արքայ բաբելացւոց կացեալ [a կեցեալ]
5 Հdegh կացեալ
5 Տխe բաբիլացւոց [Հghl բաբելացւոց]
6 abcf չիք որ գերեաց զհրեայս
6 Հ հրէայս
6 f հրաչէի, փխ սորա ասեն
6 abc ի գերելոց գլխաւորացն եբրայեցւոց / f ի գերելոց եբրայեցւոց
6 o ի գլխաւորացն եբրայեցւոց
7 f չիք ի Նաբուգոդոնոսորայ
7 abcf անուն շամբաթ
8 a երկրիս (ճշանագրով)
8 abcde չիք մերում / Տխ չիք յերկրիս մերում
8 f չիք մեծաւ պատուով
9 def լինիլ / abc չիք լինել
8 a զազգս / bc զազգ
9 Տխcde բագրատունի
9 abf չիք և հաւաստի է
9 Ա «բայց» բառից առաջ ունի առանձին վերնագիր՝ «յաղագս սամբատայ» [c շամբայ, f շամբատայ հրէի] / d նոր գլուխ (ԻԳ) է ճաշուած այս վերնագիրը; a կարմիր թանաքով է գրուած այս վերնագիրը, եւ «բայց» բառի Բ տառը խոշոր կապտագոյն զարդագրով: f գլուխների ցանկի մէջ ԻԲ գլխի համար ունի. «Կարգ թագաւորաց մերոց և համար նոցունց որդի ի հօրէ * անեալով և շմբատայ հրէի»։
9 a թե / ef որպէս
9 Տխ եղեալ, փխ եղև
10 gh թագաւորաց
11 cghkrs չիք թէ / Ա չիք ոմանք
11 Տխ ի սոցանէ [p ի նոցանէ], փխ. ի նոցանէ
12 o զկեանսն / cdefw յամանց

սկայորդւոյն. հրչեայ» (b հրաչեայ) են մինչև «տիգրան»։ Ապա մի քիչ ներքևում «քանզի և զվերջին երուանդ» են մինչև «զայսոսիկ»։ Երրորդ սիւնակում գրած է. «պարոյր որդի սկայի. հրաչեայ։ սա կոչի վասն» են մինչև «ասէ պատմագիրն զազգս բագրատունեաց»։ Շարունակութեան համար առանձին վերնագիր է գրած «Յաղագս սամբատայ» (b շամբայ), բայց առանց գլխակարգութեան։

c անունները գրած է շարունակաբար առանց սիւնակների. նախ կարմիր տառերով իբրև վերնագիր «մարաց առաջին վարբակիս», յետեւ «մաւրակիս» են. ապա շարունակաբար «իսկ մեր առաջին» մինչև «տիգրան», որից յետոյ «քանզի և» են մինչև «զայսոսիկ». ապա «պարոյր որդի սկայի, հրաչեայ, սա կոչի» են։

deghiklmopqrs կազմած են երկու սիւնակ, կողքէ կողք կամ տակէ տակ. առաջինի վերնագիրն է «մարաց առաջին» և տակին մարաց անունները. երկրորդի

զԹագադիր ազգդ Բագրատունեաց լինել։ Վասն որոյ ասեմ. մի այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր. զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն գոյ նմանութեան յասացեալսդ՝ որ զարդարութիւն ակնարկէ. զի ի բայ բանից և անոճ իմն յաղագս Հայկայ և նմանեացն կակազէ։ Բայց ծանիր, զի Սմբատդ անուն, զոր յաճախ Բագրատունիք ի վերայ պատանեաց կոչեն՝ ճշմարտութեամբ Շամբաթ է, ըստ նախնի իւրեանց խօսիցն, որ է եբրայեցի։

Փառնաւազ
Պաճոյճ
Կոռնակ
Փառոս
Միւս Հայկակ
Երուանդ սակաւակեաց
Տիգրան։

Քանզի և զվերջին Երուանդ և զՏիգրան ի սոցանէ ըստ յուսոյ կոչեցեալ ասեմ արդեօք. ոչ կարի հեռագոյն գոլով ժամանակին, յիշեաց որք զանուանս զայսոսիկ։

---

1 Ա. ազգ
1 ՏԽ լինել [p չիք լինել] բագրատունեաց / def լինիլ
1 Ա. մի այսպիսեաց բանիցս հաւանիր յիմարութեանց. զի
2 k չիք և
2 k շաւիղ / p շաւեղ
2 Ա. չիք նմանութեան
3 h ասացեալսդ / pr յասացեալսդ
3 rs զարդարութեան
4 tw¹ ննմանեացն / ՏԽ չիք զի
5 ՏԽ զսմբատդ / c սմբատ անուն, զոր յաճախ անուն
5 cde բագրատունիքդ / f բագրատունիք անուանեն ի վերայ պատանեաց կոչեն
5 ace պատանեկաց / b պատանեկացդ
6 ՏԽef ճշմարիտ
6 Ա. է [a չիք, f և, փխ. է] շամբայ
6 n շաբաթ / o չիք է
6 abcdw իւրեանցն / p իւրոց
6 a խօսոց / bcdef խօսից
6 ow հեբրայեցի
7 ՏԽdew փառնաւաս
8 c պայճոյճ
9 abef կառնակ
10 abc փառոս / l փաւոոս / միւսն. փաւոս
11 a տիւս, f տիոս, փխ միւս
12 l սակաւակայ
14 ՏԽdew վերջին
14 cf երուանդն / ՏԽdew երուանդս
14 ՏԽacdw տիգրան
15 w ասեմ, արդեօք
15 abc հեռի / a գոլով
15 a յշ̈ց որ / b յիշեաց որ / c յիշեցաք / f յիշե̈ց որ / ՏԽdew յիշեցուք [x յիշեաց որ]
16 deh այսոքիկ

վերնագիրն է «իսկ մեր առաջին ի վարքակայ պսակեալ», տակին հայոց անունները։ Ապա կողքէ կողք կազմած սիւնակների տակից, իսկ տակէ տակ կազմած սիւնակների կողքից, «քանզի և վերջին» ևն մինչև «զազգն բագրատունի, և հաւատի է»։ Ապա նոր գլուխ «յաղագս սմբատայ»։

f կազմած է երկու սիւնակ. առաջնի «մարաց առաջին» վերնագրի տակ մարաց անունները. իսկ երկրորդի վերնագիրն է «իսկ մեր առաջին ի վարքակայ սկսեալ». տակին հայոց անունները։ «Հրաչեա» անուան կողքին առանձին սիւնակով—«սա հրաչեա կոչի» ևն մինչև « զազգն բագրատունեաց»։ Իսկ «տիգրան» անուան կողքին շարունակաբար—«քանզի և զվերջին երուանդն» ևն մինչև «զայսոսիկ»։ Ապա առանձին վերնագիր «յաղագս շամբաթայ հրէին»։

ԻԳ (ԻԴ)

Յաղագս որդւոցն Սենեքերիմայ, եւ թէ Արծրունիք եւ Գնունիք եւ բդեաշխն անուանեալ Աղձնեաց՝ ի նոցանէ են սերեալք. եւ ի նոյն ճառի՝ եւ թէ Անգեղ տունն ի Պասքամայ:

Այլ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր ի բանսն որ յաղագս մեծին Տիգրանայ, որ հինգերորդ ի բնկաց մերոց պսակաւորաց էր, հուժկու, անուանի և յաղթող ընդ այլ աշխարհակալս՝ ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյնն է ոճոյ բանիս։ Եւ ի մոռացումն եկն արդեօք յաղագս Սենեքերիմայ. քանզի ութսուն, աւելի կամ պակաս, ամօք յառաջ քան զթագաւորութիւնն Նաբուգոդոնոսորայ էր Սենեքերիմ կացեալ արքայ Ասորեստանի. որ զԵրուսաղէմ պաշարեաց առ Եզեկիայիւ Հրէից առաջնորդաւ. զոր սպանեալ որդւոց նորա Ադրամելէքայ և Սանասարայ՝ եկին փախստական առ մեզ։

Յորոց զմինն յարեւմտից հարաւոյ աշխարհիս մերոյ, մերձ ի սահմանս նորին Ասորեստանի, բնակեցուցանէ Սկայորդին մեր քաջ նախնին, այս ինքն է զՍանասարն. և ի սմանէ աճումն և բազմասերութիւն լեալ՝ լցին զՍիմն ասացեալ լեառն։ Իսկ պերճքն և գլխաւորքն ի նոցանէ յետոյ ուրեմն մեծարութիւն վաստակոց առ թագաւորսն մեր ցուցեալ՝

1 dglopqrs ԻԴ, փխ. ԻԳ
2 de որդւոց
2 Sѿ սեննեքարիմայ [Հglp սեննեքերիմայ]
2 a թե / k եթէ
2 Sѿ բդեշխն [l բդեաշխն]
3 cf աղձնեաց անուանեալ
3 g ի սոցանէ
3 c է, փխ. են / Sѿ չիք են
3 f են սերեալք ի նոցանէ / k սերեալեք, փխ. սերեալք
3 a թե / bcdef թէ
4 g տուն
5 Sѿ արդ, փխ. այլ
5 rs մեք, փխ. մեր / d չիք մեր
5 Sѿ ի բանս
5 de մեծի
6 Sѿ ի նախնեաց, փխ. ի բնկաց
7 Ա յաղթօղ / Sѿ յաղթողս [g յաղթօղ, hx յաղթող]
7 Ա կարեւորագոյն է ոճոյս մերոց բանից
8 Հghk չիք ի (մոռացումն)
8 Ա արդեօք թէ այն լինիցի յաղագս
9 chpqrs սեննեքարիմայ
9 Sѿ ութսուն ամօք, աւելի կամ պակաս, յառաջ։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 22։
10 fg զթագաւորութիւն
10 a նաբու. գոդոնոսորայ
10 a սեննեքերիմս իբրս / c սեննեքերիմոս / f սեննեքերիմ / Sѿ և սեննեքերիմս
10 prs կեցեալ
11 i ասորեստանեայց
11 l եզեկայիւ
11 p առաջնորդէր
12 Sѿbcde ադրամելայ [Հgho ադրամելէքայ] / a ադրամելզ'այ
14 Աw[1] հիւսիսոյ, փխ. հարաւոյ
14 abcd մերոյ աշխարհիս
15 Հ բնակեցուցեալ
15 a սկայ որդին / cefw սկայ որդի
15 Ա քաջ մեր
16 Sѿ չիք է
16 Sѿ սերեալ, փխ. աճումն և բազմասերութիւն լեալ
17 Ա լեառնն
17 Ա իսկ պերճագոյնք ի նոցանէ և գլխաւորագոյնք [w գլխաւորագոյնքն] յետոյ
18 c ի վաստակոց
18 cdf թագաւորն

զդեշխութիւն կողմանցն արժանաւորեցան առնուլ: Իսկ Արգամոզանն յարևելից հարաւոյ նորին կողմանն բնակել. ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զԱրծրունիս և զԳնունիս: Արդ՝ յիշելոյն մեր զՍենեքերիմ այս էր պատճառն:

Բայց զԱնգեղ տունն ասէ նոյն պատմագիր ի Պասքամայ ումեմնէ ի Հայկայ թոռնէ լինել:

ԻԴ (ԻԵ)

Յաղագս Տիգրանայ, թէ ո՛րպիսի ամենայնիւ:

Բայց անցցուք այսուհետև որ ինչ յաղագս Տիգրանայ և որ ի նմանէ գործք: Քանզի սա ամենեցունց թագաւորացն մերոց հարստագոյն և խոհեմագոյն, և արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ: Որ և Կիւրոսի աջակցեալ, զՄարացն ի բաց բառնալով զիշխանութիւնն, և զՅոյնս ոչ սակաւ ժամանակս ընդ իւրեաւ նուաճեալ հնազանդէր: Եւ զսահմանս մերոյ բնակութեանս ընդարձակեալ՝ ի հնումն մեր հասուցանէր յեզերս ծայրից բնակութեան, և ամենեցունց որ առ իւրովքն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և զկնեացս բղձալի ինքն և ժամանակ իւր:

1 ԱՏխ բդեշխութիւն: Ուղղում ենք զդեշխութիւն
1 l «արժանաւորեցան» բառի «ժանաւորեցան» մասից սկսած հին 2-ն k, որ պատկանում է Ա խմբին, ինչպես և ghik 2-երը, որոնք ծագում են l-ից. որով խ 2-երը մինչև այստեղ S-ի ենթ էին, իսկ այստեղից սկսած մինչև եր. 90, 8.3 «անբանութեան» բառի «անբան» մասը՝ Ա-ի ենթ են:
1 ԱՏխ արգամոզանն [ghi արգամոզանն, k արգամոզան]: Եւս. Ժամ. եր. 21. «յիւրմէ որդւոյն արգամոզանեայ»: Ուղղելի է ըստ Նոր. Բիւզ. արգամոզեան
2 f չիք նորին / opqrs կողման
2 Ա ի նմանէ
3 def լինիլ
3 p գնունիս / Կ[2]de չիք և զգնունիս
3 Ա յիշելն
3 hqrs զսենեքարիմ
4 Ախ պատճառս [k պատճառն, l պատճառ] է [խ էր] այս
5 f պատմագիրք / nw պատմագիրն / խ նոյն պատմագիր ասէ
6 k ումեմն է, փխ. ումեմնէ
6 Sabc ի հայկակայ / խdef ի հայկայ
6 efw լինիլ
7 խdopq ԻԵ, փխ. ԻԴ
8 f տիգրանայ թագաւորի
8 gh ո՛պ, փխ. որպիսի
8 Ա ամենեւին, փխ. ամենայնիւ
9 Sխ և [hxy չիք և] որ ինչ յաղագս
9 Կ[2]det չիք և որ ի նմանէ գործք / k չիք որ
10 abclngrs զսա, o զնա, փխ. սա
10 g ամենեցուն
11 dew ամենեցունց / Ա քաջաց
11 cef և որ / l չիք և
12 a աջկց՛՛լ / a մարացն
12 Ախ զիշխանութիւն
12 opqrs զյոյսն
13 a ժամանակաւ
13 opqrs չիք ընդ իւրեաւ
13 Sխ իւրե [l իւրեաւ] / Ա իւրով
13 Ա հնազանդեալ նուաճեաց [abf նուաճեալ]
13 opqrs չիք հնազանդէր
13 S զսահման
14 a մերս
14 Կ[2]Հabdeghlw բնակութեան / k բնակութիւնս
14 r ընդարձակելոյ / s ընդյարձակեալս
14 abdew ի հինն / cf ի հին
14 k չիք մեր
14 bk հասուցանէր / Sg հասուցանէ
15 h ծայրին / ԱՏՀ բնակութեանց
15 gh որք / kl որոց
15 r ժամանակաւ
16 c չիք և (զկնեացս)
16 Ա զկնեացն [c զկնի եկելոցն] / S յետնոցս, w յետնոցն, փխ. զկնեացս / խվ[2] զկնեացս

Զի ո՞ ոք ի ճշմարիտ արանց, և որոց ի բարս արութեան և խոհականութեան սիրելութիւն կայցէ, սորա յիշատակօքն ոչ զուարճասցի, և յորդորեսցի այսպիսի այր լինել։ Արանց կացեալ գլուխ և արութիւն ցուցեալ՝ զազգս մեր բարձրացոյց, և զընդ լծով կացեալսն՝ լծակիրս և հարկապահանջս կացոյց բազմաց. մթերս ոսկւոյ և արծաթոյ և քարանց պատուականաց և զգեստուց և պէս պէս գունից և անկուածոց՝ արանց միանգամայն և կանանց՝ հասարակաց բազմացոյց. որովք տգեղագոյնքն իբրև զգեղաւորս երևէին սքանչելիք, և գեղաւորքն ըստ ժամանակին առ հասարակ դիւցազնացեալք։ Հետևակամարտքն ի վերայ ուսոց ձիոց բերեալք, և պարսաւորքն առ հասարակ դիպաղեղունք, և շերտաւորքն ի սուսեր և ի տէգ նիզակի վառեալք. մերկքն վահանօք և զգեստուք երկաթեօք պարածածկեալք։ Որոց ի մի վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն, և որ ի նոցայն պահպանակաց և զինուց փայլմունք և շողիւնք՝ զթշնամիսն արտահալածել։ Խաղաղութեան և շինութեան բերող, իւղով և մեղու զամենայն հասակ պարարեալ։

Զայս և որ այլ այսպիսիք բազումք, երեր մերոյ աշխարհիս խարտեաշս այս և աղերեկ ծայրիւ հերաց Երուանդեանս Տիգրան, երեսօք

1 Ա ո՞վ ոք
1 c ճշմարտացն, միւս. ճշմարիտ արանց
1 p արանցն
1 gh արիութիւն / klվ² արուութիւն
2 de սիրելի է / s սիրելութեան
2 S կայցէ
2 Ա յիշատակօքս
2 Խվ² զուարճանայցէ
3 SԽ յորդորեսցի
3 Ա' այսպիսի լինել [defw լինիլ] այր / ռվ² այր լինել. այր արանց [n այր յեսոյ k աւելացրած]
3 Աw¹ չիք կացեալ
3 Ա չիք և (արութիւն)
3 Հo արիութիւն
4 ghl զազգ / p չիք զընդ
4 Աghopqrs կացեալս
4 Աl լծակիրս բազմաց և հարկապահանջս կացոյց / pqrsվ¹ հարկապահանջողս / h չիք բազմաց
6 S գունոց [վ² գունից]
6 Sabc անդուածոց
6 SԽ արանց հասակաց [x հասարակաց] և կանանց միանգամայն [q միանգամ]
7 l որովք / միւսն. որով
8 l իբր / bo զգեղաւոր
8 l երևեին—l-ի նիշ մասը, անհասար ժամանակը և ջառով ունի:
8 Հhopqrs սքանչելեօք / Ա զեղեցիկք, միւս. սքանչելիք
9 o դիւցազնեալք / pqrsվ² դիւցազնացեալք
9 prsw հետևամարտքն
9 c չիք հետևակամարտքն ի վերայ— երկաթեօք պարածածկեալք (8. 12):
10 aw¹ շերտաւորք / կ²Հbdefw շեշտաւորքն
11 kl սուր, միւս. սուսեր
11 abdefl և ի նիզակ
11 a վառեալ / d մերկք
11 կ²bfw զգեստօք / Sc զգեստիւք
12 a երկաթեաւք / Հbdefghwվ² երկաթեօք / l երկաթեւք / kվ² երկաթիւք / Sc երկաթոյ
12 abfghkw պարածածկեցեալք / l պարածածկիցեալք
12 ghk չիք ի (մի) / Աghlվ² հասեալոց
13 Ա չիք և (որ)
13 SԽ ի նոցայցն [r նոցունց, s նոցայն]
14 l շողիւնքն
14 Խվ² արտալածել / nopqrsվ² արտահալածէր
14 ԱSԽ բերող [Հ բերօղ, l բերաւղ]։ l-ի նիշ մասը ող վերջաւորութիւնն աւղ ձեւով ունի եւ o ձառի մեջ աւ
15 j մեղերբ
15 de հասակս / Խվ² զհասակս ամենայն / S զհասակս ամենեցուն
16 Ա այս / r եւ, միւս. և
16 b այլպիսիք, միւս. այլ այսպիսիք
16 k և որոց զայսպիսիք
16 Ա բազում
17 o խարտեաշ / rs չիք այս
17 a աղղէրեկ / bedefw աղղերեկ / ghlnqrs աղերեկ / p աղէրէկ / վikmo աղէրեկ
17 կ¹ հրոյ, l հրոց, k հրց, w¹ երաց միւս. հերաց / կ²dew չիք հերաց

գունեան և մեղուակն, անձնեայն և Թիկնաւէտն, առոգաբարձն և գեղեցկատն, պարկեշտն ի կերակուրս և յըմպելիս, և ի խրախճանութիւնս օրինաւոր. զորմէ ասէին ի հնոյն մեր, որք փանդռամբն երգէին, լինել սմա և ի ցանկութիւնս մարմնոյ չափաւոր, մեծիմաստ և պերճաբան, և յամենայն որ ինչ մարդկութեան՝ պիտանի։ Եւ զի՞նչ ինձ ի գիրս յայսոսիկ արդեօք իցէ բան սիրելի, քան Թէ որ յաղագս սորա էին գովեսք և պատմութիւնք յերկարել։ Արդարադատ և հաւասարասէր կշիռս ունելով յամենայնի՝ զամենայն ուրուք զկենցաղ՝ մասցն լծակաւ կշռէր։ Ո՛չ ընդ լաւագոյնսն խանդայր, և ոչ զնուաստսն արհամարհէր, այլ ամենեցուն հաւասարակաց հնարէր զխնամոցն իւրոց ի վերայ տարածանել զգեստս։

Սա նախ յառաջագոյն դաշնաւոր եղեալ Աժդահակայ, որ ի Մարաց էր, տայ նմա զքոյր իւր Տիգրանուհի կնութեան, ըղձիւք խնդրելով զնա Աժդահակայ։ Քանզի ասէր. կամ ի ձեռն այսպիսւոյ մերձաւորութեան սէր հաստատուն առ Տիգրան ունել, կամ դիւրաւ այսպէս դաւաճանել զնա ի սպանումն։ Զի էր նմա խէԹ կամաց իւրոց, մարգարէութիւն իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ դիպուածն իւր։

1 Ա անձնեայ / ghlp անձնեան
1 c Թիկնաւեանդ / k Թիկնաւէտս / l Թիկնաւէտ
1 b առոգաբարձ / Հghrs առոգաբարձն / միւսն. առոյգաբարձ(ն)
2 h ըմպելիս
2 ԱԽՎ[2] առ խրախճանութիւնս
3 l ասեին
3 c ի հնոս / o ի մեր հնոյն
3 c որ
3 Կ[2]abft բանդռամբն / de փանդռամբն. միւսն. բամբռամբն
3 defw լինել
4 opqs ի ցանկութիւն / r ի ցանկութեան
4 Տ մարմնոյն
4 ՎklM մեծիմաստն / ՀԿ[1]gh մեծիմաստուն
5 Հp ամենայն
5 Ա մարդկութեանս [c ի մարդկութեանս] / p մարդկութիւնն
5 ԱՏԽ ի գիրս [Հghl ի գիրսս]
6 b յայսոցիկ / h զայսոսիկ / Տ յայս [op այս]
6 Ա չիք արդեօք
6 k իցես / l իցէր
6 l Թե (ձիս մասուս միչs այսպէս)
6 Հghl սորայն է [l եւ k էի]
7 Հgh գովեստ / p գործք և գովեսք և պատմութիւնք / Հagh պատմութիւն
8 ab կշռես / f կշիռ / w կշեռս
8 Տ կենցաղ / c զկենցաղս / d զկենցաղամասցն, փխ. զկենցաղ մասցն
8 ab լծակշռէր, def լծակշեռ, Կ[2] լծակշիռ, փխ. լծակաւ կշռէր
9 a լաւագոյնս / Կ[2]deft խնդայր
9 kn զնուաստն / a զաբարուկսն, bcdefw զատրուկսն, oqrs զկրուսան, pՎ[1] զկրսերօքն, Հ զնուազագոյնսն, փխ. զնուաստսն
10 ԽՎ[1] հաստրակ / opqrs հաւասարաց, փխ. հաւասարակաց / n հաւասարաց, շինած հաւասարակաց / Վ[1] հաւասարեաց
10 pqrs զխնամոց / ԱՏ տարածել
11 Խabcfw զգեստ / Վdem զգեստս
12 p առաջագոյն
12 o դաշնաւորեալ, փխ. դաշնաւոր եղեալ / Ա չիք դաշնաւոր
12 ԱԽ յառաջագոյն որ ի մարացն [ghl մարաց] էր աժդահակ [աժդահակայ] եղեալ՝ տայ [ab տա]
12 Տ աշդահակայ [p աժդահակայ]
13 kpqrs կնութիւն / o ի կնութիւն
13 k խնդրելով ըղձիւք
13 ԱՀgl զնա խնդրելով
14 Տ աշդահակայ (յսն.)
15 gh հաստատագոյն
15 aՎ[2] հաստատել, Կ[2]bcdt հարստել, ef հարստել, ԽՀՎ[1] հաստատել, փխ. ունել
15 foqrs դիւրեաւ
15 Ա զնա այսպէս դաւաճանեալ / lՎ[2] դաւաճանեալ
16 Ա նա, փխ. նմա
17 a լինել / begl լեալ
17 nopqrsw նորա, փխ. նմա
17 kl դիպուած / Ա չիք իւր

ԻԵ (ԻԶ)

Վասն երկիւղի կասկածանացն Աժդահակայ ի միաբանութենէ սիրոյն Կիւրոսի եւ Տիգրանայ։

Բայց էր նիւթ այսպիսւոյ խոհականութեանն զաշնաւորութիւն մտերմութեանն՝ որ ի Կիւրոսէ առ Տիգրան. յորմէ բազում անգամ և ախտ քնոյ ի բաց փախուցեալ լինէր յԱժդահակայ յիշատակաւս այսուիկ. և խորհրդակցաց իւրոց անգուլ առնէր հարցումն վասն այսպիսւոյ պատճառի. «Ո՞րպիսի հնարիւք լուծանել կարասցուք, ասէ, զկապ սիրոյ պարսկայնոյն և հայկազինն բազմարիւրաւորի»։ Եւ յայսպիսում շփոթման խորհրդոց հասանէ նմա առաջիկայիցն յայտնութիւն ի ձեռն անրջականաց իմն նախատեսութեանց, օրինակաւս այսուիկ, ասէ՝ որ պատմէն։

ԻԶ (ԻԷ)

Թէ ո՛րպէս ի խիթի լինելով Աժդահակայ՝ զառաջիկայս իւր դիպուածն տեսանէ սքանչելի երազով։

Էր, ասէ, յաւուրսն յայնոսիկ ոչ սակաւ ինչ վտանգ՝ որ ի Մարացն Աժդահակայ, ի միաբանութենէն Կիւրոսի և Տիգրանայ։ Վասն որոյ և ի սաստկութենէ ծփանաց խորհրդոցն լինէր նմա ի տեսլեան երազոցն

1 Խdopqrs ԻԶ, փխ. ԻԵ
2 Կ²cdefgh կասկածանաց
2 ՏԽ սիրոյ
4 c նիւթս / Ա այսպիսի
4 dep զաշնաւորութեան
5 Հghk մտերմութեան
5 o չիք և
6 opqrs չիք ի բաց / n ի բաց ջնջեալ ուղղագրած
6 p աշդահակայ / ԱԽ ի նմանէ, փխ. յԱժդահակայ / Տ մեծ մասամբ ունի աշդահակ, իսկ Ա աժդահակ
6 abet յիշատակօք / cf յիշատակօքն / Խվ³ յիշատակօքս / w յիշատակաւ / d հրեշտակօք, փխ. յիշատակաւս
6 c այնուիկ
7 Ա խորհրդակցացն
7 ԽԿ¹Վ³ զհարցմունս / w զհարցումն / Վmn զհարցուածս / opqrs զհարուածս
7 a այսպիսի
8 Աl զի՞նչպիսի, փխ. ո՞րպիսի
8 Ա չիք ասէ
9 Կ²abdef պարսկայնւոյն / cpqrs պարսկանոյն / Վ² պարսայնոյն
9 Ա հայկազնւոյն [c հայկազնոյն, Կ² հայկազնւոյն] / Հgh հայկայինն / kl հայկացինն
9 nopqrs ի, փխ. և (հայկազինն) [n ի-ն ջնջեալ շինած k և]
9 ՏԽ յայսպիսի [Հgվ² յայսպիսում, op այսպիսի]
10 ghl խորհրդոյ / l առաջակայիցս
10 nopqrsw' անրջական [n ջնջեալ շինած անրջականաց]
11 bt օրինակաւ
11 b ասէ, փխ. ասէ / Տ չիք ասէ
11 efhoqrst պատմեն
12 ghopqrs ԻԷ, փխ. ԻԶ / dkl չունին գլխի թուահամարը։
13 Կ²bcdefl որպիսի
13 Կ²dede չիք ի (խիթի)
13 c խէթ / d խթի / f խիթ
13 cf լինելոյն
13 aw զառաջի / Տk զառաջակայ
13 ԱՀkl չիք իւր
14 l տեսանել / k երազս
15 ՏԽ յայնս
16 ԱՏk ի միաբանութենէ
17 ԱՏԽ լինել [Կ²dew լինէր]
17 Տ ի տեսլենէ
17 Ա երազոց / Տghk երազոյն / lwy երազոցն

երևութանալ ի քուն գիշերոյ, զոր ոչ երբեք յարթնութեան տեսի աչօք, և ոչ ի լուր ականջաց լուաւ։ Ուստի և ընդոստ ի քնոյն լինելով՝ ոչ յամէ բառ սովորութեան կարգին ի ժամ խորհրդականութեանն. այլ այն ինչ գիշերոյն ժամս ունելով ոչ սակաւ՝ ձայնէ զխորհրդակիցսն. և տրտում երեսօք յերկիր հայելով ի խորոց սրտին մնչէ յոգւոցհանութեամբ։ Եւ ի զվասն էրն ի խորհրդակցացն հարցանիլ՝ յերկարէ ժամս ինչ զպատասխանիսն, և ուր ուրեմն հեծութեամբ սկիզբն արարեալ յայտնէ զամենայն, որ ի ծածուկս սրտին խորհուրդ և կասկած, ընդ նմին և զիրս աչագին տեսլեանն։

«Էր ինձ, ասէ, ով սիրելիք, լինել այսօր յերկրի անծանօթում, մերձ ի լեառն մի երկար յերկրէ բարձրութեամբ, որոյ զագաթնն սառնկութեամբ սառնամանեաց թուէր պատեալ. և ասէին զոգցես յերկրին Հայկազանց զայս լինել։ Եւ ի նայել իմ յերկարագոյնս ի լեառնն՝ կին ոմն ծիրանազգեստ, երկնագոյն ունելով զիւրեաւ տեռ, նստեալ երևեցաւ ի ծայրի այնպիսւոյ բարձրութեան, աչեղ, բարձրահասակ և կարմրայտ, երկանց ըմբռնեալ ցաւովք։ Եւ ի յերկարագոյնս նայել իմ յայնպիսի

1 Աghl և երևութանալ
1 Հgh նմա ի քուն / y ի քուն երազոց
1 p զորս / Խ չիք ոչ
2 Հhorsw¹վ¹ ընդոստի / p բառ, փխ. ընդոստ
2 Ա ի քնոյ / ghors ի քուն
3 Ա մնաց, փխ. յամէ
3 Հfghp խորհրդականութեան
4 f գիշերոյն / Խ ժամ
4 Հgh յառնելով, klվ² առնելով, փխ. ունելով
4 Ա ոչ սակաւ ժամս ունելով
6 ԱՏԽ եւ ի [Ա չիք ի] զվասն [h վասն] էրն [opqrsw¹ զորպէսն, փխ. ի զվասն էրն] ի խորհրդակցացն հարցանիլ [cdegp հարցանել]
6 cf զվասն էր
6 l ժամանակս (լուսանցքում ուրիշ ձեռքով՝ ժամս) / k ժամս ժամանակս (l-ի լուսանցքում ավելացրած բառը k-ն բնագրի մեջ ունի)։
8 d որ ինչ ի
8 Տխf ի ծածուկ
8 Ա խորհուրդք
8 det չիք և կասկած, ընդ նմին և
10 Ա այսօր լինել [d լինիլ] / kl այսաւր, ով սիրելիք, լինել]։ (l այս տողի կողքից լուսանցքում Երվանդի երազի բովանդակությունն է գրած բոլորովին տարբեր ձեռքով։)
10 p չիք յերկրի
10 p յանծանօթում / k անծանօթումն
11 a չիք երկար
11 k բարձրութիւն
11 l զագաթնն / միւսն. զագաթն
12 կ² սառնամանեաց
12 o զոգցես, կ¹ էր, փխ. թուէր / Ա չիք թուէր / l թուեալ, գլխին գրած էր պատ.—թուեալ բառի ու-ի տակ ևս պատ բառի ա-ից յետոյ նշան է գրած, որ հասկացուի թուէր պատեալ։ k-ն l-ից արտագրողը չհասկանալով նշանները՝ արտագրել է էր պատ թուեալ։
12 oprs պատել
12 c զիտիցես, փխ. զոգցես
13 abcf հայկազնեաց / de հայկազնեայ / w հայկազնեայց
13 e լինիլ
13 ghk իմ / միւսն. ինձ
13 Տ յերկարագոյն [o երկարագոյն] / Հվ³ յերկարագոյնս
13 opqrs չիք ի (լեառնն)
14 p ծիրանագոյն երկնազգեստ, փխ. ծիրանազգեստ
14 k երկայնագոյնս / hl երկայնագոյն, փխ. երկնագոյն
14 abcdfgh զիւրև
15 k ի ծայր
15 Տխ այսպիսւոյ [gl այնպիսւոյ, Հ յայնպիսւոյ]
15 b աչեղ, փխ. աչեղ
16 Տ ցաւով / Խվ² ցաւոց
16 Տgh և յերկարագոյն [o երկարագոյն] նայելն [gh նայել] իմ յայսպիսի [pqrs այսպիսի]
16 kl յերկարագոյնսն / վ² յերկարագոյնս
16 klվ² յայնպիսի / միւսն. յայսպիսի

երեւումն և ի հիացման լինել՝ ծնաւ յանկարծ կինն երիս կատարեալս ի դիւցազանց հասակաւ և բնութեամբ։ Առաջինն զերամն ածեալ ի վերայ առիծու՝ սլանայր յարեւմուտս, և երկրորդն ի վերայ ընծու՝ ի հիւսիսի հայելով. իսկ երրորդն զվիշապ անարի սանձեալ՝ ի մերոյս վերայ շահատակեալ յարձակէր տէրութեանս։

«Եւ ի մէջ խառնից այսպիսեաց երազոց, թուէր ինձ կալ ի վերայ տանեաց իմոց արքունեացս, և զնոյն ինքն վերին երեսս յարկացս տեսանել գեղեցկօք և բազմագունիւք զարդարեալ շարաւանօք, և զպատկողսն մեր զդիսն հրաշատեսիկ տեսլեամբ ի վերայ կացեալս և զիս ձեօք հանդերձ պատուել զնոսա զոհիւք և խնկովք։ Եւ յանկարծ ի վեր նայեցեալ, զայն որ ի վերայ վիշապին հեծեալ էր այր, արծուոյ թեւս արդարև սլացեալ թեւովք տեսի յարձակեալ. որ մօտ հասեալ՝ խորհէր կործանել զդիսն։ Իսկ ես Աժդահակ խառնեալ ընդ մէջ անկեալ՝ յիս զայնպիսի ընկալայ զյարձակումն, մարտ ընդ սքանչելւոյն առնելով դիւցազինն։ Եւ նախ ի տէգ նիզակաց զմարմինս երկաքանչիւրոցս յօշելով, վտակս արեան ի վայր հոսեցուցաք, և զարեգակնատես երեսս ապարանիցս արեան հոսեալ ցուցաք ծով։ Այսպէս և զհնի այլովք զինուք ժամս ոչ սակաւս։

1 Ա չիք և (ի հիացման) / dew լինիլ
1 Ա յանկարծակի / Տ կինն յանկարծ [p յանկարծակի]
1 oprs ի կատարեալ ի / q կատարեալ
2 d և առաջինն / Խ զերամս
3 Ա ի վերայ առիւծու [c առիւծոյ] ածեալ
3 gl առեւծու / (l ենն մաղ իւ երկ-բարբառի տեղ ունի եւ)
4 c ի հիւսուսի / l ի հւսւսի / o ի հիւսիս / rs ի վերայ հիւսւսի / w¹ և հիւսիսի
4 Sc զվիշապն
4 c արի, փխ. անարի
4 p ի մերոյս ի վերայ
5 de յարձակիւր / ԱԽ տէրութեան
6 Տ այսպիսեաց խառն [Հ խառնից] երազոց / a չիք այսպիսեաց
6 deh կեալ
7 ghl արքունեաց / p նոյն
7 Ա ի վերին / p յերեսս
7 Ա տեսանել յարկացս / qrs յարկաց
8 ԱԽ գեղեցկօք [l գեղեցկաւք] և բազմագունիւք զարդարեալ [Ա յօրին-եալ] շառաւանօք [acw շառաւանովք, l շառաւանաւք] / Տ գեղեցիկ և բազմագոյն [կ¹ գեղեցկօք և բազմագու-նիւք] շառաւանօք զարդարեալ
9 Տ զպատկողսն զմեզ զդիսն մեր հրաշատեսիկ
9 a տեսլեամբն / Տ կացեալ
10 fk պատուեալ
10 Տ զնոսա պատուեալ / a չիք զնոսա
10 Հcf խնկօք / l խնգովք
10 Ա յանկարծակի ի վեր հայեցեալ
10 a հայեցեալ՝ տեսի
11 h չիք վերայ
11 Ա հեծեալ էր այր / Խ հեծեալ այր [h կայր] / Տ հեծեալ կայր [opqrs կայ]
11 ԱԽ արծուոյ թեւս [w արծուանման] արդարև [Ա չիք արդարև] սլացման [w սլացեալ] թեւովք [f թեւօք] / Տ արծուանման սլացեալ թեւօք
12 Ա թուէր, փխ. տեսի
12 Հgk մօտահասեալ
13 c խորոց, փխ. խառնեալ / ՏԽ և յիս
13 ԱՀ զայնպիսիս ընկալայ յարձակումն [b արձակումն] / Խ զայսպիսիս դեղեալ ընկալայ յարձակումն [k զյարձա-կումն] / Տ զայնպիսի եղեալ յարձա-կումն [p արձակումն] ընկալայ [r ընկալեալ]
14 k առնէր / ghl առնէի
14 Աl դիւցազին / g դիւցազնին / Հhk դիւզանին / Տ դիւցազանն [r դիւ-ցազանց]
15 a ի տէգն / nopqrs զմարմին
15 Ա երկաքանչիւրոց [f երկաքանչիւ-րոցն] / ghl իւրաքանչիւրոցս
16 abdefw չիք ի վայր / npqrs վր (պաs.) (n լուս. շինած վայր)
16 b զարեգնատես / a զերեսս
17 opqrs չիք այսպէս և — ոչ սակաւս (s. 18) / (n ունի յուսանցքում)
17 k զինու

«Բայց զի՞նչ օգուտ ինձ և խօսիցս երկարութիւն. զի վախճան գործոյն՝ ինձ էր կործանումն. ուստի և ի քրտանն սաստկութեան յայսպիսւոյ եղեալ տագնապէ՝ փախեաւ յինէն քունն, և այսուհետև ոչ թուիմ կենդանի: Զի ոչ այլ ինչ նշանակէ երեւութիցս շարժումն, եթէ ոչ որ ի Հայկազնեանն Տիգրանայ հասանելոց է մեզ բռնութեան յարձակումն: Բայց ո՞վ արդեօք, յետ աստուածոցն օգնականութեան, բանիւ և գործով մեզ օգուտ խորհելով, ոչ զինքն կարծիցէ թագաւորակից մեր լինել»:

Եւ բազում ինչ ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութեան մտածութիւն՝ շնորհակալութեամբ պատուէ զնոսա:

ԻԷ (ԻԲ)

Յաղագս որ ի խորհրդակցացն բանն. զկնի այսր եւ որ ինչ իւր մտածութիւն, եւ նոյնհետայն գործն:

«Բազում ինչ համաճարով և իմաստութեամբ ի ձէնջ լուեալ, ասէ, ով սիրելիք, առացից և որ ինչ իմ յետ աստուածոցն օգնականութեան յայտասիկ օգտակարագոյն բան և մտածութիւն: Քանզի ոչ ինչ առ թշնամեացն զգուշութիւն վեհագոյն բերէ օգնականութիւն, և ծանօթութիւն նոցայցն առաջի արկելոց գործոց՝ քան թէ որ ի ձեռն սիրով դաւելոյն զկորուստ խորհեսցի: Եւ զայս դարձեալ ոչ ի ձեռն զանձուց, և

1 Տ խօսից / l խաւսիցս
1 klվ² երկարութեան
2 abcf լինէր, de լինել, w լինիլ, փխ. էր
2 opqrs կործանումն ինձ էր / նոյնը n-ի մէջ, յետոյ փոխած ինձ էր կործանումն / Հ իմ էր
2 o չիք և / opqrs չիք ի (քրտանն)
2 Ա սաստկութեան յայսպիսում եղեալ վտանգէ՝ փախեաւ / Տ սաստիկ վտանգի եղեալ [oqrs եղեալ] փախեաւ / ԽՀվ² սաստկութեան յայսպիսւոյ եղեալ տագնապէ՝ [k տագնապէս] փախեաւ
3 ghopqrs քուն / ԱԽ ոչ այսուհետև
3 Ա թուիմ ես [le ես]
4 ԱԽ ոչ այլ ինչ այսպիսիս [Խ նաև վ² զայսպիսիս] նշանակէ երեւութիցն [Խ երեւութից] / opqrs երեւութից
4 opqrs չիք որ
5 ԱԽ ի հայկազնւոյն [Հdew ի հայկազնոյն] / opq ի հայկազնեան
5 f ի տիգրանայ
5 ԱԽ մեզ հասանելոց է
5 Հ բռնութեամբ
6 Հ չիք յետ
6 r օգնութեան / l de չիք և
7 p և, փխ. մեզ / Տ յօգուտ
7 w¹ լինելով, փխ. խորհելով
7 k ինքն / e լինիլ
8 k մտածութեան
9 ԱԽ զնոսա պատուէ
10 ghkopq ԻԸ, փխ. ԻԷ / l գլխաճամար չունի:
11 opqrs չիք որ ի / o բանի
11 qrs զկրի, փխ. զկնի
11 Ա չիք և
11 Տ իւր որ ինչ [opqrs չիք որ ինչ] / Հcf չիք իւր
12 Տ ի նոյն հետայն
12 abf հետ այն / w հետէ այն / l հետեայն
12 Հg գործ / h գործք
13 Ա չիք և / opqrs չիք ասէ
14 Հ աստուծոց / w¹ օգնութեան
15 Կ²de յայտագիկ / Տ օգտակար
15 Ա իմաստութիւն, փխ. մտածութիւն
16 p վերաբերէ, փխ. վեհագոյն բերէ / k բարէ, փխ. բերէ
16 Հw¹ օգնութիւն
17 y նոցունց / Տ արկելոցն
17 Ա գործոցն /
17 y քանզի, փխ. քան
17 ՏԽ ի ձեռն սիրոյն [opqrs սիրելոյն] զդաւելն որ խորհիցի. և
18 c չիք ոչ

ոչ ի ձեռն բանից պատրողաց այժմ մեզ հնարաւորութիւն է կատարել, եթէ ոչ որպէս կամք են ինձ այժմ գործել։ Եւ այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս և հնարք որոգայթիցս, գեղեցիկն ի կանայս և խոհեմն, քոյր նորա Տիգրանուհի։ Զի այսպիսեօքս իսկ արտաքուստ և ներքուստ հարազատութիւնք համարձակ զգուելն ի ձեռն երթևեկութեան անյայտաբար ընդարձակ մարթեցուցանիցեն վարժել. կամ յանկարծօրէն իւրոց մտերմաց, ընչիւք և խոստմամբ պատուոց, տալ հրաման խողխողել սրով և կամ հնարիւք դեղոց, և կամ զմտերիմս նորա և զկուսակալս գանձիւք ի նմանէ ի բաց մերկանալ, և այսպէս իբրև զանզօր աղայ ի բուռն առցուք»։

Եւ ազդող համարեալ բարեկամացն զայսպիսի խորհուրդ՝ նիւթեն և գործեն։ Ի ձեռն միոյ ուրումն ի խորհրդակցացն տուեալ բազմութիւն գանձուց՝ ի ձեռն թղթոյ, օրինակաւս այսուիկ, յուղարկէ։

ԻԸ (ԻԹ)

Թուղթ Աժդահակայ. յետ որոյ եւ յօժարութիւն Տիգրանեայ, յուղարկումն Տիգրանուհւոյ ի Մարս։

«Գիտէ սիրելի եղբայրութիւնդ քո, ոչ ինչ օգտակարագոյն ի կենաց աշխարհիս ի դիցն մեզ պարգևեալ բան զսիրելեաց բազմութիւն, և այս՝ իմաստնոց արդեօք և հզօրագունից. զի այսպէս և արտաքուստ ոչ ի վերայ համարձակին խռովութիւնք, և եկեալքն վաղվաղակի հերքին.

1 y ի ձեռացն
1 S այժմ առ մեզ
2 Խ և, փխ. եթէ
2 d որ ինչ, փխ. որպէս
2 opqrs կամքն
2 Խ այնմ, փխ. այժմ
2 rs կատարումն
3 de խորհրդոյն
3 SԽ որոգայթից
3 pqrs գեղեցիկ / SԽ խոհեմ
4 S այսպիսի [ո յետոյ ջնջած այս-պիսիքս] / k այսպիսիկս
5 pqrsw¹վ² յայտաբար
6 hkl մարթեցուցանեն / S մարթա-ցուցանեն (յաւագոյն: Աs. Մ.)
7 l խոստմամբք
7 S սրով խողխողել և կամ դեղոց հնարիւք
9 Ա ընչիւք, փխ. գանձիւք
9 Խcf չիք և
9 Խno որպէս, փխ. իբրև
9 Ա աղայ [a զաղայ] անզօր
9 l զանաւր, Կ¹k զանօր, փխ. զանզօր
9 Խվ² արգարև ի բուռն
11 abdew ազդու / cf ազդոյ
12 Վabm որումն, փխ. ուրումն
12 Ա չիք ի (խորհրդակցացն)
13 SԽ և ի ձեռն
13 d թղթոյն
13 c օրինակաւ
13 c յղարկէ
14 Խopqrs ԻԹ, փխ. ԻԸ
15 c յօժարութիւնն / kl հաւանութիւն, փխ. յօժարութիւն
15 l յղարկումն / n յողարկումն
16 o մարաստանեաց թագաւոր, փխ. մարս
17 gh գիտելի է, փխ. գիտէ
17 Հghl եղբայրութեանդ / i եղբայրու-թիւն
18 c չիք ի դիցն
18 h մեր, փխ. մեզ
18 c զի սիրելեաց
18 f զբազմութիւն սիրելեաց
18 Ա այսոքիկ, Խվ² այնոցիկ, փխ. այս
20 Խ համարձակին ի վերայ
20 Աkl իսկ, փխ. և
20 abcf եկեալք / d եկեալ

իսկ ի ներքս ոչ զմուտն յումեքէ գտեալ այսպիսւոյ չարութեան՝ հալածեալ լինին։ Արդ՝ զայսպիսի շահ օգտութեան, որ ի բարեկամութենէ լինի, տեսանելով՝ խորհեցայ ես հաստատուն և խորագոյն զսէրն որ ի միջի մերում է, հաստատել. զի երկոքեան յամենայն կողմանց ամրացեալք՝ ողջ և անշարժ զսէրութիւն մեր կալցուք։ Եւ այս լինի ի տալն քում զօրիորդդ Հայոց մեծաց, զքոյր քո Տիգրանուհի, ինձ կնութեան. թէ արդեօք և բարի համարեսցիս զմա, զի թագուհեաց թագուհի լիցի։ Ողջ լեր, թագակից մեր և սիրելի եղբայր»։

Եւ առանց յերկարելոյ զբանս ասացից։ Գայ առաքեալն և կատարէ յաղագս օրիորդին զեղեցկի. զի յանձն առեալ Տիգրանայ՝ տայ զքոյր իւր Տիգրանուհի Աժդահակայ կնութեան։ Եւ չև ես գիտելով զառ ի նմանէ դաւաճանութիւնն՝ յուղարկէ զքոյր իւր որպէս օրէն է թագաւորաց, Զոր առեալ Աժդահակայ, ոչ միայն վասն նենգելն որ ի սրտի իւրում, այլ և վասն գեղեցկութեանն, առաջին իւրոց կանանցն կարգէ և զչարութիւնն ի ներքոյ ստայն հինու։

---

1 Կ[2] ումեքէ
1 Հkl գտեալ լինի այսպիսւոյ չարութեան. արդ
1 a այսպիսի
1 Կ[2]bde չարութեանն
1 Ա ածեալ, փխ. հալածեալ / rs և հալածեալ
2 ko այսպիսի
2 c շատ, փխ. շահ
2 Խ ի բարեկամութենէն
3 Ա և ես, փխ. ես
3 Հ հաստատնագոյն
3 Հgh չիք որ
3 Ա զսէրն հաստատել ի միջի [w որ է ի մէջ մեր] զի / Տ զսէրն որ է ի մէջ մեր, հաստատել
4 gh չիք է
4 ps հաստատեալ
4 a երկոքեանն / ghk երկոքեանքս / Տ երկոքեանս
4 h ամենայն
4 bcdef ամրացեալ
5 Ա զսէրութիւնս [a սէրութիւնս]
5 ԱԽ այն, փխ. այս
5 Ա քո, փխ. քում
6 f զօրիորդ / l զօրւորդդ / Տc զօրիորդն
6 p ի կնութեան
6 al թե
7 Հ հրամայիցես, փխ. համարեսցիս
7 ԱԽ բարի զմա համարիցիս թագուհի [ghl զթագուհի] թագուհեաց զմա լինել [c լինել զմա, def լինիլ, Խ չիք զմա] / նաև Հվ[2] զթագուհի թագուհեաց լինել
8 opqrsվ[2] թագաւորակից
10 l աւրւորդին
10 Ա տալ / l տա
11 Տ աժդահակայ կնութեան. ոչ ես գիտելով
12 ՏԽf դաւաճանութիւն
12 Խվ[2] զքոյրն
12 gh չիք իւր
12 gh իբր, փխ. որպէս / Ա! չիք որպէս
12 ԱԽԿ[1] օրինօք, փխ. օրէն է
13 ԱԽվ[2] զատ [k սա], փխ. զոր
13 Տ ի սրտին
14 Տ չիք և / նաև Հվ[2] այլ և
14 Հfghopqrs գեղեցկութեան
14 Տ կարգէ կանանց իւրոց
14 ՏՀfg կանանց
15 Հfg զչարութիւն / h զչարութեան
15 abcfghw հանէ / de հ (շարունակութիւնը չկայ), klվ[1] հանանէ, i հինանէ, p հեննու, Կ[1] անկանէ, Հ հա, փխ. հինու

ԻԹ (Լ)

Երէ ո՛րպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն եւ գրգռեցաւ մարտն. յորում եւ մահն Աժդահակայ:

Զկնի այսորիկ ասէ, թէ ի հաստատել Աժդահակայ զՏիգրանուհի ի տիկնութիւն, ոչ ինչ առանց կամաց նորա ի թագաւորութեանն իւրում գործէր. այլ բերանով նորա կարգէր զամենայն, և հրամանի նորա ամենեցուն հնազանդ լինել հրամայէր: Եւ յօրինեալ զայս այսպէս՝ սկսանի նմա մեղմով պատրանս մատուցանել. «Ոչ գիտես, ասէ, եթէ եղբայր քո Տիգրան խանդացաւ զտիկնութիւնդ քո ի վերայ Արեաց, ի կնոջէ իւրմէ ի Զարուհեաց գրգռեալ: Եւ զի՞նչ լինիցի այն, եթէ ոչ նախ ինձ մեռանել, և ապա լինել զԶարուհի ի վերայ Արեաց և զաստուածուհեաց ունել զտեղի: Բայց արդ՝ ընտրելի է քեզ զմի յայսցանէ. կամ լինել եղբայրասէր, և կործանումն խայտառակելի յանդիման Արեաց յանձն առնուլ, և կամ զանձին խնամելով զբարի՝ խորհուրդ օգտակար ի մէջ բերել և յաղագս առաջիկայիցն հոգալ»:

Բայց էր ի մէջ այսպիսւոյ խորամանկութեան թագուցեալ և զմեռանելն Տիգրանուհեայ, եթէ ոչ ինչ ըստ կամաց խորհիցի մարապարսացւոյն: Այլ իմացեալ խորագիտոյ գեղեցկին զայսպիսի դաւաճանութիւն՝ պատասխանի առնէ սիրոյ բանս Աժդահակայ, և արագագոյն ի ձեռն մտերմաց պատմէ եղբօրն զնենգութիւնն:

1 ghlopqrs Լ, փխ. ԻԹ
2 Աghl թէ [w և թէ] / Հk չիք եթէ
2 cf մարտ / Հ մարդ / k է, փխ. և
4 a թե / Խb չիք թէ
5 Խbdefpվ[2] կնութիւն / r տիկնութեան
5 Sde ի թագաւորութեանն
5 Խ նորա, փխ. իւրում
6 opqrs բերան
7 Ա ամենեցուն հնազանդել [dew հնազանդիլ] հրամայէր / Խ հրամայէր ամենեցուն հնազանդ լինել
7 opqrs հրամայէ
7 kl չիք և յօրինեալ զայս այսպէս
7 abdef յօրինել / m զայս այսպէս օրինել և սկսանի
7 Տ սկսանի մեղմով մատուցանել նմա պատրանս / c ի նմա / w զպատրանս
8 Ա զի, փխ. եթէ / k չիք եթէ
9 ԱԽ զտիկնութիւն
9 Ա ի զարուհեաց կնոջէ իւրմէ
10 opqrs չիք ի (զարուհեայ)
10 oprswվ[2] զարեհայ, փխ. զարուհեայ
10 Խn լինի / Խ այս / p այնու
10 ԱԽ եթէ ոչ մեռանել [c մեռանիլ] ինձ նախ [de չիք նախ] և առաջին և ապա [ghk չիք ապա] լինել [defw լինիլ, a չիք լինել] զզարուհի [Հghk զարուհի] ի վերայ
11 o զարեհի / rs զարուհի
11 Խվ[2] զաստուածուհեայ [gh զաստուհեա / l զաստուհեա. յետոյ ջնջեալ զաստուածուհեա]
12 go չիք արդ / Տ քեզ այժմ
12 Տ զմի / ԱԽ մի
12 k յանցանէ / l յայնցանէ
12 opqrs և կամ / defw լինիլ
13 Ա խայտառակեալ
14 Խb խնամեալ / Խ բարի
15 b առաջիկայ իրացն
16 c չիք էր / Ա այսպիսում
16 hk չիք և / Ա և զայն
17 dew զմեռանելին / abcdw թէ
17 ԱՏ խորհեսցի
17 k մարակարսացւոյն / l մարայ պարսացւոյն / p մարապարսացւոցն
18 rs չիք իմացեալ
18 Ա խորագիտոյն և գեղեցկին
18 Հ խորագիտակին / p խորագիտոյն / Խ խորագաւուոյ [y խորագիտւոյ]
18 p այսպիսի
19 Խ պատասխանիս
19 Ա սիրելի բանս / Խվ[2] բանս սիրելիս

Եւ ձեռնարկէ այնուհետեւ ի գործն ի ձեռն պատգամաւորութեան, գալ նոցա ի տեսութիւն միաբանութեան ի տեղի միջոց սահմանաց երկոցունց թագաւորութեանցն. իբր բան ինչ և գործ հարկաւոր հասեալ, որ ի ձեռն գրոյ և հրեշտակութեան կատարել ոչ է կարողութիւն, եթէ ոչ և դէմք երկոցունց հանդէպ լինիցին: Այլ գիտելով Տիգրանայ զառաքելոյ իւրին կատարումն՝ ոչ ինչ յորոց խորհէրն Աժդահակ՝ ծածկէ, այլ ի ձեռն գրոյ յայտնէ որ ինչ ի նորայն խորութեան սրտի: Եւ յայտնեալ այսպիսւոյ չարութեանն՝ ոչ ինչ էր այնուհետեւ բան և խորամանկութիւն, որ զայսպիսիս առագաստէր զչարութիւն. այլ յայտնի այնուհետեւ գրգռէր խազմն:

Եւ ժողովէ արքայն Հայոց ի սահմանացն Կապադովկացւոց, և որչափ ընտիրք Վրաց և Աղուանից, և զամենայն ընտիրս Հայոց Մեծաց և Փոքունց: Եւ խաղայ ամենայն զօրութեամբ իւրով զկողմամբք Մեդացւոց: Վաղվաղ այնուհետեւ հարկ առնէ Աժդահակայ՝ պատահել պատերազմաւ հայկազինն ոչ փոքր ինչ ամբոխիւ: Եւ երկայնէր հակառակութիւնն մինչև յամիս հինգ. քանզի հիւանդանայր գործն արագ և առողջ, յորժամ զմտաւ ածէր Տիգրան յաղագս քեռն իւրոյ սիրելւոյ: Զի այսպէս իմն զնա իրացն հնարէր յարգարել, զի ապրելոյ ճար լիցի Տիգրանուհեայ: Պատահէ և այս, և ժամ մարտին մերձենայ:

1 f ձեռն արկանէ
1 gh ի գործ / c չիք ի ձեռն
2 ԱՏ ի միաբանութիւն տեսութեան
2 Ա ի տեղւոջ միում սահմանաց / k տեղ / h միոջ / pq միջոյ
3 ԱՏ թագաւորութեանց
3 h չիք հարկաւոր
4 ԱՏԽ որ: Ուղղեցի k զոր
4 gh կարողութեան
4 ԱԽվ² եթէ ոչ և դէմք երկոցունց հանդէպ [a չիք երկոցունց հանդէպ] երկաքանչիւրոցն [gh երկաքանչիւրոց] երեւեսցի [Խվ² երեւիցին]. այլ
5 Տ երկոցունցն
5 no հանդէպ միմեանց լինիցին
6 Խabcd զառաքեցելոյ
6 a չիք ոչ ինչ յորոց—յայտնէ (s. 7)
6 Կ¹ որ ինչ, փխ. ոչ ինչ
6 b որոյ / p խորհէր
6 bns չիք աժդահակ
6 Տ ծածկէր [Կ¹ եւ Հ ծածկէ]
7 Ա ի նորա / ԱՏ սրտին
8 Տ ի յայտնել այսպիսւոյ [opqrs չիք այսպիսւոյ] չարութեանն՝ ոչ ինչ այնուհետեւ էր բան
9 noqrs զչարութիւնն
10 a չիք խազմն. և ժողովէ
11 bcdefklw ժողովէ այնուհետեւ
11 Հ ի հայոց
11 Ա ի սահմանաց
11 ab կապադովկեցւոց
12 k որչափ և / վ¹ որ ի չափ, փխ. որչափ
12 Տ աղուանից աշխարհին
12 Ա զամենայն իսկ / p ամենայն
12 prs ընտիր / Խ ի հայոց
13 ԱԽ չիք և փոքունց
13 opqrs խաղաց
13 kl չիք ամենայն
13 k զօրութեամբք իւրովք
13 Ա ի կողմանս / Խ զկողմամբքն
14 opqrs մադացւոց
14 Տ վաղվաղ հասանէ այնուհետեւ [h այնուհետեւ հասանէ] աշդահակայ / c և հարկ առնէ / նաեւ Կ¹վ² վաղվաղ այնուհետեւ հարկ առնէ
15 a որ, փխ. ոչ
15 p ամբոխիւք / o երկայնանայր
15 gh հակառակութիւն
16 gh չիք մինչև
16 Հf ամիսս / Տw յամիսս
17 o առողջանայր
17 ԱԽ ածէր յաղագս [Ա վասն] քեռն իւրոյ սիրելւոյ տիգրան
18 Տ և, փխ. զի / Ա այսպիսի
18 Տ չիք իմն / Ա չիք յարգարել
18 ԱԽԿ¹վ² իբր զի որջ միայն ապրել [klվ²w ապրել] ճար լիցի [ԽԿ¹մվ² լինիցի]
19 Տ ի պատահման այսօրիկ, փխ. պատահէ և այս

Բայց զոմն զքաջ նահատակն իմ և զնիզակաւորն և զամենեսին բոլոր անդամովք համեմատ և ի գեղեցկութիւն հասակի աւարտել. քանզի առոյգ, ամենայնիւ բառ իրեարս պատշաճեալ, և ուժով ոչ զոք ունելով իւր զոյգ։ Եւ զի՞ երկայնեմ զբանս. քանզի ի լինել մարտին նիզակաւ օրինակ իմն որպէս զջուր հերձեալ զերկաթի ամուր հանդերձն՝ շամփրէ զԱժդահակ յընդարձակ տէգ նիզակին, և յամփոփել միւսանգամ զձեռնն՝ արտաքս զկէս մասն թոքացն հանդերձ զինուն ի դուրս բերէ։ Բայց մարտն էր սքանչելի. զի քաջք զիպեալ քաջաց՝ ոչ վաղվաղակի թիկունս ի միմեանց դարձուցանէին. վասն որոյ յերկարեալ քարշէր գործ պատերազմին մինչև ի ժամս ձիգս։ Իսկ վախճան գործոյն առնէր մահն Աժդահակայ. և այսպիսի դիպուածս ի բարերախտութիւն յաւելեալ՝ փառս յաճախէր Տիգրանայ։

Լ. (ԼԱ)

Յաղագս թէ յուղարկեաց զՔոյր իւր Տիգրանուհի ի Տիգրանակերտ. եւ վասն Անուշայ, առաջին կնոջն Աժդահակայ, եւ բնակութեան գերւոյն։

Պատմի և այս, թէ զկնի այսպիսի իրաց կատարման՝ յուղարկէ թագաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի մեծաւ ամբոխիւ ի Հայս, յաւանն՝

1 ՏԽ զքաջահասակն, փխ. զքաջ նահատակն
1 Տa զիմ
1 Ա և զքաջ նիզակաւորն / Խ զնիզակաւոր
2 ԱԽn անդամօք
2 ԽԿ²abdeft համեմատ
2 Ա չիք ի (գեղեցկութիւն)
2 f զգեղեցկութիւն
2 ԱՏ աւարտեալ [nogrs աւարտել] հասակի
3 Ա առոյգ, ամենեքին բառ իրեալ
3 Հghw ընդ, փխ. բառ
3 h յիրարս / Խ չիք զոք
4 Տ իւր [o եւ Ա չիք իւր] ունելով
4 c չիք ի (լինել)
4 defw ի լինել
4 Տ պատերազմին, փխ. մարտին / Կ¹Հ մարտին
5 Տ չիք օրինակ իմն
5 Խ իբր, փխ. որպէս
5 Ա ջուր
5 Խ հեղեալ, փխ. հերձեալ
5 Ա չիք ամուր
6 b ընդարձակ տէգ / c յընդարձակատէգ / d զընդարձակ տէգ
6 gopqrs նիզակի
7 Տ զձեռն / ԱԽԿ¹ մասին
7 Տ թոքեցն հանդերձ զինուն
7 nopqrs բերէր
9 Խ ի միմեանց թիկունս / l ի թիկունս ի միմեանց
9 ghk դարձուցանեն / l դարձուցանեին
9 ԽԿ¹ քարշեալ / Ա չիք քարշէր
10 Ա մինչև ի ժամս / միւսն. չիք մինչև ի
10 p ժամանակս, փխ. ժամս
11 p չիք մահն
11 c բարեխօսութիւն, k բարեխաւսութիւն, փխ. բարերախտութիւն
12 a չիք փառս / bcdefhw յաճախէ
12 Տ յաճախէր [p ճառէր] փառս
13 Խlopqs ԼԱ, փխ. Լ
14 Տ թէ էր աղագաւ յղարկեաց
14 a յղարկեաց
14 abcdeghk զտիգրանուհի
14 l ի տիգրանակերտ
14 Ա յորում և վասն / ԽՎ³w և յորում վասն
15 c յառաջին / d զառաջին / Հlw առաջնոյ / k առաջոյ
15 ac գերոյն / b գերոցն / f գերեացն
16 abcej եթե
16 ԱԽԿ¹ այսպիսւոյ իրաց կատարելութեան / Վ³ կատարելութեան
17 Ա կատարելապէս, փխ. թագաւորապէս
17 Խ զքոյր իւր տիգրանուհի թագաւորապէս
17 ԱՏ մեծ ամբոխիւ [Կ¹ մեծաւ հանդիսիւ և ամբոխիւ] ի հայս [pqrs ի հայս մեծ ամբոխիւ]

զոր շինեաց յիւր անուն Տիգրան, որ է Տիգրանակերտ, և զգաւառսն զայնոսիկ ի ծառայութիւն նմա հրամայէ։ Եւ զոստանն անուանեալ կողմանցն այնոցիկ ազատութիւն ի զարմից սորա առէ լեալս, երբ թագաւորական զարմս։

Իսկ զԱնոյշ, զառաջին կինն Աժդահակայ, և զբազումս ի սերմանէն Աժդահակայ աղջկունս, հանդերձ պատանեկօք և բազմութեամբ գերեացն, որչափ թէ աւելի քան զբիւր մի, բնակեցուցանէ յարևելեայ ուսոյ մեծի լերինն մինչև ի սահմանս Գողթան, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, Դաժգոյնք, և որ այլք առ եղերբ գետոյն դաստակերտք, յորոց մինն է Վրանջունիք, մինչև հանդէպ ամրոցին Նախճաւանու. և գերիս աւանսն, զԽրամ և զՋուղայ և զԽորշակունիս իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն. զբոլոր դաշտն, որոյ գլուխն Աժդանական, մինչև ցնոյն ինքն ամուրն Նախճաւանու։ Բայց զնախասացեալ կինն Անոյշ բնակեցուցանէ որդւովք իւրովք յանդորրութեան սպասուածի փլածին մեծի լերինն։ (Զորմէ լեալ ասեն յահագին խմն շարժմանէ. զոր պատմէն՝ որք բազմաշրջութեամբ հրամանաւ Պտղոմեայ աստարիսօք զընակութիւնս մարդկան չափեցին, այլ և մասն

1 Ա յիւր անուն / միւսն. իւրով անուամբ
1 kl անուամբ ի հայս տիգրան և է տիգրանակերտ
1 d զգաւառն / k զգաւառս
2 Ա զամենեսեան, փխ. զայնոսիկ
2 a զոստան
3 f սոցա, փխ. սորա
3 opqrs առ, փխ. առէ
3 abl լեեալս
4 Տ զարմն
5 Ա զառաջին առաջեալ [a առաջեալս] կինն
5 Խվ² կինն անուանեալ
5 f չիք և զբազումս ի սերմանէն աժդահակայ
5 ԱՏ ի սերմանէ
6 cf պատանեօք
6 Տ և այլ բազում գերեօք / նաև Հվ² և բազմութեամբ գերեացն
7 gh չիք թէ
7 Խ չիք բնակեցուցանէ
7 f յուսոյ / Տ ուսոց / վ² ուսոյ
7 c լերինն մեծի
8 Խ ցսահմանս / Տ գողթանն
8 Ա է, փխ. են
8 k բամբրատ, փխ. տամբատ
8 Ա ոսկի կողայ [c ոսկի կողա] / p ոսկիյողայ
8 Ա դժգոյնք / w¹ դաժգոյն
9 c չիք որ
9 Հkl այլ / g այլ (ջնջմամբ նշանով) / h չիք այլք
9 d դաստակերտ / Ա վրնջունիք
10 acdefiqrsw Նախճաւանու / bgho Նախճուանու / kmnp Նախջաւանու / վ Նախջուանու
10 Ա աւանս
10 Ա չիք և (զՋուղայ)
11 ԱՏ զխորշակունիս
11 k և, փխ. իսկ ի միւս / l չիք իսկ
11 acf ի մեւս *միւս [cf չիք միւս] կողմանէ
11 Վ և զխորշակունիս. իսկ ի մեւս կողմանէ գետոյն զբոլոր դաշտն։ Ուղղում ենք և զխորշակունիս իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն. զբոլոր դաշտըն։ Կարելի է իսկ-ը դուրս էլ ձգել, ըստ l-ի։
12 kl որոց / Խnoprs գլուխ
12 abde աժդանականէ / c աժանականէ / f աժդականէ / կ² աժդան ականն է
12 klվ² ցսոյն իսկ ամուրն / gh ցնոյն ինքն իսկ ամուրն / Հ ցնոյն իսկ ինքն ամուրն
12 Տ Նախճաւանոյ [o Նախճըւանոյ, pq Նախճաւանայ] / Հ Նախջուանոյ
13 Հghk զկինն / pq կին
13 c որդով / Վm որդւովքն
14 ՏԱgh փլածի [oqrs փիլածի, p ի փիլածի, յուսանցքում ուրիշ ձեռքով փլուածոյ]
14 p մեծ / o ասեն լեալ
16 c պտողոմեայ / Խ պտողոմեանց [k ողոմեանց]
16 Տ զբնակութիւն
16 c չիք և (մասն) / ՏԽ այլ մասն ինչ և [p չիք և] զծով և զանբնակ

ինչ գծով և զանըրնակս յայրեցածէն մինչև ցԹիմիւռոն)։ Իսկ պաշտօնեայս տայ Անուշայ ի նոյն Մարաց, որ առ ոտամբ լերինն բնակեցան։

Յայտնեն զայս ճշմարտապէս և Թուելեացն երգք, զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարդիկ կողմանն գինեէտ գաւառին Գողթան. յորս շարին բանք երգոցն զԱրտաշիսէ և զորդւոց նորա, յիշելով այլաբանաբար և զզարմիցն Աժդահակայ, վիշապազունս զնոսա կոչելով. զի Աժդահակն՝ ի մեր լեզու է վիշապ։ Այլ և ճաշ ասեն գործեալ Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի, և խարդաւանակ լեալ նմին ի տաճարին վիշապաց։ Այլ և Արտաւազդայ ոչ գտեալ, ասեն, քաջի որդւոյն Արտաշիսի, տեղեկիկ ապարանից ի հիմնանալն Արտաշատու՝ նա անց, ասէ, գնաց և շինեաց ի մէջ Մարաց զՄարակերտ. որ է ի դաշտին՝ որ անուանեալ կոչի Շարուրայ։ Այլ և տենչայ, ասեն, Սաթինիկ տիկին տենչանս՝ զարտախուր խաւարտ և զտից խաւարծի ի բարձիցն Արգաւանայ։

Եւ արդ՝ ո՞չ արդեօք առաւել աստանօր զարմասցիս ի վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեանս, թէ ո՛րպէս յայտնեցաք զանյայտ իրս վիշապաց, որք են յԱզատն ի վեր ի Մասիս։

1 Տ ի յայրեցածէն
1 Ա ցԹիմեռնոս [w ցԹիմեռինոս] / Հgh ցԹիմիւռոնիոս / l ցԹիմեռոն։ իսս (=ցԹիմեռոն. իսկ) / p ի մԹեռինոն
1 Խ չիք իսկ
1 ԱՀghv[1] պաշտակմնս / Կ[2]klv[2] պաշտատակմնս / n պաշտօնեայս (յուշ. չիճած պաշտատակմնս)
2 p տան, փխ. տայ / w որք
3 ԱԽ պահեցին իմն ախորժելով [a ի նմա խորժելով]
4 ghw մարդիկք
4 Հghl կողման
4 Sagh գինաւէտ
5 Ա յոր / Հ յարս, փխ. յորս
5 c շարեն / hrsv[1] շարժին / g շարժին, չինած շարին
5 Ա երգոց
5 kl չիք յորս շարին բանք երգոցն
5 abc զարտաշէսէ / e զարտաշեսէ
6 abdef զզարմից / w զարմից
6 Խ անուանելով, փխ. կոչելով
7 Հghr լեզու / Ա վիշապ է
7 de ի ճաշ / Տ գործել
7 Հ արգաւանայ / w[1] արգաւայ
8 abef արտաշէսի / de արտաշէղի
8 Հ խարդաւակ / b լեալ
8 ԱՀglv[2] իմն, փխ. նմին / h նմին իմն / p ի նմին
8 kl վիշապայ
9 k չիք այլ և արտաւազդայ
9 Ա չիք ասեն
9 cw քաջ / bw յորդւոյն
9 abcde արտաշէսի / l արտաշեսի
10 Տ տեղի / նաև Կ[1]v[2] տեղեկիկ / w զեղեցիկ, փխ. տեղեկիկ
10 b ի հիմնանալ
10 abdeghw էանց
11 c որ ի մէջ դաշտին
11 opqrs չիք որ անուանեալ կոչի
12 c շարուրա / cf չիք և
12 ԱԿ[1] չիք ասեն
12 Հghlv[2] սաթինիկ / ԱՎkmnpqrs սաթենիկ / Կ[2]ov[1]w սաթենիկ
12 Ա չիք տիկին
13 Ա զարտախուր հաւասար խաւարտ / Հv[1] զարտախոյր
13 kl խաւարտն / k տից
13 ԱԿ[1]:v[2] հաւարծի / w և բարձիցն
14 Տ չիք արդեօք [Կ[1] արդեօք առաւել] / Խv[2] առաւել արդեօք
14 p առնուլ, փխ. առաւել
14 o զարմասցիս աստանօր
15 c մեր
15 a ճշմարտաբանութեանս / f ճշտութեանս
15 Կ[2]abdefw և թէ / l թե
15 Ա պատմեցաք, փխ. յայտնեցաք
16 Ա որք են յազատն [a յազատս] ի վեր [a չիք ի վեր] ի մասիս / Խ որ են ի [k չիք ի] յազատ ի վերն մասիս [k ի մասին] / Տ որք են յազատն [prs յազատ] ի վեր ի մասիս [pqrs իմասցիս, փխ. ի մասիս, o չիք որք են յազատն ի վեր ի մասիս]

ԼԱ. (ԼԲ)

Թէ ո՛յք ոմանք սորա զաւակք, եւ ո՛յք ի սմանէ ազգք ցեղք:

Հաւաստի պատմել զբուն և զառաջին Տիգրանն և որ ինչ ի նմանէ գործք՝ սիրելի, որպէս ինձ պատմողիս ի մէջ իմոց բանից որ ինչ յաղագս Երուանդեանս Տիգրանայ բանք՝ եղիցի և քեզ ընթերցողիդ, որպէս այրն և գործք, այսպէս և զնմանէ բանք: Վասն որոյ սիրեմ կոչել այսպէս ըստ քաջութեան—Հայկ, Արամ, Տիգրան. քանզի ըստ քաջացն՝ ազգք քաջք. իսկ միջոցքն՝ որպէս դէպ ումեք թուիցի կոչել: Բայց ըստ դիւցազնութեանն կարծեաց՝ ճշմարիտ է և ասելս մեր: Ոչ Արամազդ ոք, այլ ի կամեցողն լսին լինել Արամազդ չորից եւ այլոց անուանեցելոց ոմանց Արամազդ. յորոց մի է և Կունդ ոմն Արամազդ: Այսպէս և բազումք անուանեալք Տիգրան, մի է և միայնակ սա ի Հայկազանցս, որ զԱժդահակ սպան, և զառն նորա ի գերութիւն վարեաց և զԱնոյշ մայրն վիշապաց. օժանդակ կամօք և յօժարութեամբ զԿիւրոս ունելով՝ զիշխանութիւնն Մարաց և Պարսից յինքն յափշտակեաց:

Սորա որդի Բաբ, Տիրան, Վահագն, զորմէ ասեն առասպելք աշխարհիս. «Երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր և ծովն ծիրանի. երկն

1 ghlopqrs ԼԲ, փխ. ԼԱ.
2 abcf եթէ / de և թէ
2 klw որոշեալք
3 ԱԽԿ^{1}Վ^{3} պատմեալ [Վ^{3} պատմել] զարդար և զբուն / x զարդարև զբուն
3 hgh տիգրան / Խ չիք և (զառաջին)
4 hkl իմոյ / a չիք իմոց
4 Տ բանիցս / p բան
4 y ոչ ինչ էր, փխ. որ ինչ
5 k եկեղեցի, փխ. եղիցի
6 a գործքս / bcdefw գործքն այսպէս [b այնպէս] և ըստ [w զըստ] նմանէ գործք. սոյնպէս [նաեւ a սոյնպէս] և զնմանէ բանք
6 pqrs չիք այսպէս և զնմանէ բանք
7 ԽՎաով^{2} ըստ իմ
8 Աopqrsվ^{2} քաջացն / միւսն. քաջաց
8 Աopq ազգքն / o ազգն / Կ^{1}Վ^{2} չիք ազգք
8 Կ^{2} քաջ / ՏՎ^{2} քաջքն [pqrs քաջք, Կ^{1} քաջն] / նաեւ ՀՎ^{2} քաջք
8 Ա միջոցն / opqrs թուի
9 Հgh դիւցազնութեան / nop դիւցազանցութեան (n ջնջած դիւցազնութեան) / qrs դիւցանցութեանն
9 Ա հաւաստի, փխ. ճշմարիտ
10 Ա լսին [Կ^{2} լսեն] / ՏԽ չիք լսին
10 Ա և, փխ. եւ / c այլ
10 Հopqrs չիք չորից եւ այլոց—ոմանց արամազդ (s. 11)/n ունի յաւաանցյում:
11 ՏԽ չիք ոմանց / abfw չիք յորոց
11 a ցմի / a չիք և
11 a ուտ, c սուտ, փխ. կունդ / l կունտ / Հghk կատարումն, փխ. կունդ ոմն / bfw չիք մի է և կունդ ոմն
11 abfw չիք արամազդ (այսպէս)
11 Թէրևս յաւագոյն՝... «ի կամեցողն լինել արամազդ՝ չորից եւ այլոց անուանեցելոց արամազդ՝ մի է կունդ ոմն արամազդ»: Ձs. Մ.
12 w զի այսպէս
12 Աl չիք և (բազումք)
12 ՏԽ անուանեալ
12 ԱՏ տիգրանք [fo տիգրան]
12 x սա ի / klՎ^{2} սաւ, փխ. սա ի / միւսն. չիք սա
13 c զաժդահակն
13 Հbdegh էսպան / l եսպան
13 Խc զառնն / Խ չիք նորա
13 bcdef ի գերութեան / bcdef չիք և
14 Հgh զանուշ / l զանոշ
14 ՏԽ զկիւրոս / միւսն. կիւրոս
15 ԱԽ յինքն [Հ յինք] զիշխանութիւնն [Հfghl զիշխանութիւն] մարաց և պարսից
16 c սա, փխ. սորա / n որդին
16 f վահակն / ՏԽ չիք աշխարհիս
17 ՏԽ երկնէր երկին և երկիր [p յերկիր]
17 Կ^{2}bdew ծիրանի ծովն / ՏԽ երկնէր և ծիրանի [p յերկնէ և *ծերանի] ծով
17 Հpqrs երկնի, փխ. երկն

ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ. ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր, ընդ եղեգան փող բոց ելանէր. և ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ. նա հուր հեր ունէր, ապա թէ բոց ունէր մօրուս, և աչկունքն էին արեգակունք»: Զայս երգելով ոմանց փանդռամբ, լուաք մերովք իսկ ականջօք: Յետ որոյ և ընդ վիշապաց ասէին յերգին կռուել նմա և յաղթել, և կարի ինչ նմանագոյնս զՀերակլեայ նահատակութիւնսն նմա երգէին: Այլ ասեն զսա և աստուածացեալ. և անդրի ի Վրաց աշխարհին զսորա չափ հասակին կանգնեալ՝ պատուէին զոհիւք: Եւ սորա են զարմք Վահունիք. ի սորա կրսեր որդւոյն Առաւանայ Առաւենեանք: Սորա Առաւան, սորա Ներսեհ, սորա Զարեհ. ի սորա զարմից և որ Զարեհաւանիցն կարգան ազգք: Իսկ սորա առաջին Արմոգ, սորա Բագամ, սորա Վահան, սորա Վաչէ: Սա ընդվզեալ՝ մեռանի յԱղեքսանդրէ Մակեդոնացւոյ:

1 Հghiopqrsվ² ի [rs չիք ի] ծովն, փխ. ի ծովուն
1 ՏԽ չիք և
1 Տ զկարմրիկ եղեգնիկն / Խ զկարմիր եղեգնիկ (Հgh եղեգնիկն)
1 qrs եղեգեան փող
1 k փուխ, փխ. ծուխ
1 Հ չիք ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր
2 և ընդ
2 pqrs եղեգեան / p չիք և
2 Ա և ի բոցոյն վազէր խարտեաշ [Կ² խարտեաշ] պատանեկիկ / Տt և ի [Կ¹ ընդ, փխ. ի] բոցոյն պատանեկիկ [p պատանեկից] վազէր / Խ և ի [Հghk ընդ, փխ. ի] բոցոյն վազէր պատանեկիկ
3 k չիք նա
3 ghk անհուր [g չինուած հուր]
3 a հէր / ԽԿ² հերս
3 o և ապա
3 giopqrswվ² չիք թէ [t ունի, g թէ գրած ու ջնջած է]
3 ապա թէ հաւանօրէն հեղինակի բառերն են եւ ոչ երգի հատուած, ուստի յարմար կլինէր փակագծի մէջ դնել: Ոs. Մ.
3 ab մօրուսն / Կ²cde մորուսն / gh զմօրուսն / Վkmn մուրուս / ow¹վ² զմօրուքն / pqrsվ² զմուրուքն / w մուրուսն / f չիք մօրուս
3 ab աչք ունքն / Կ²c աչքունքն / Հghiprsվ¹ աչկոյքն / p աչքոյկն
3 l էին
4 ԱԽ և զայս / Ա երգեալ
4 h չիք ոմանց
4 Կ²abde փամբռամբ / ՏԽef բամբռամբ: Ուղղում ենք փանդռամբ (Տե՛ս եր 27, ծ. 1 եւ եր. 73, ծ. 3)
4 Տ լուաք իսկ ականջօք մերովք / Խ լուաք իսկ մերովք ականջօք
5 Տ յերգն / նաեւ Հվ² յերգին
5 Խվ² կռուեալ
6 Խվ² յաղթեալ
6 kg զերակլ'եայ / Հh զերակլեայ / l զերակղեայ
6 ՏԽ նահատակութեանցն
7 Ա երգելոյ [Կ² երգելով]
7 ՏԽ ասէին
7 Խ աստուածացուցեալ
7 ՏԽ և անդ յաշխարհին [hiog աշխարհին] Վրաց [p Վրացուց, l ի Վրաց աշխարհին]
8 o զսոսա, փխ. զսորա
8 Ա կանգնեալ չափ հասակի [Կ² հասակին] նորա [c սորա]
8 Տ հասակի / Ա ասեն, փխ. են
8 ԱԽ զարմ [c զարմս]
9 Տ վահնունիք
9 Աp կրսեր
9 f առաւէնայ առաւէնեանք
10 c Առաւան
10 l Ներսէհ / o զարմիցն
10 ՏԽ և զարեհնաւանիցն [Խ զարեհաւանիցն] որ կարգան ազգք [Խ ազգ, k որ կարկանազ]
10 a զարեհ աւաւանիցն
11 Ա ազգ
11 ԱՏ առաջին [Ա առաջինն] սորա
11 ԱԽ արմոզ
12 ՏԽ վան, փխ. վահան
12 k և սա / opqrs սորա, փխ. սա
12 abcd յաղէքսանդրէ / h աղէքսանդրէ / Տ յաղեքսանդրեայ
12 bdefl մակեդովնացւոյ / c մակեդոնոյ / prs մակեդոնացւոց

Յայսմ հետէ մինչև ցթագաւորութիւնն Վաղարշակայ ի Հայս՝ ոչ ինչ ճշմարտագոյն ունիմ պատմել քեզ. քանզի շփոթ իմն ամբոխից լեալ՝ այր զայրամբ եղանէին տիրել աշխարհիս. և վասն այսորիկ գերամուտ ի Հայս լեալ Արշակ Մեծ՝ թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց։

ԼԲ (ԼԳ)

Թէ Եղիական պատերազմն առ Տեւտամաւ. եւ մեր Զարմայր ընդ Եթովպացի զօրուն լինել սակաւուք, եւ ի նոյն մահ։

Երկուք այսոքիկ են, որք աշխատութիւն տագնապաւ մեզ ի վերայ ի քումմէդ հատուցանեն հարցասիրութենէ — համառօտասիրութիւն, արագարանութիւն. և այսոքիկ՝ պերճք և պայծառք, պզտանականք իբր եղանել բանք. հեռի ի ստութենէ, և լի որ ինչ ընդդէմ ստութեան. և զայսոսիկ յառաջին մարդոյն մինչև ցքեզ առ ժամայն պատմել։ Եւ այսոցիկ ի միասին պատահել անհնարին է։ Քանզի որ զամենայն ստեղծ, կարող գոլով ակնարկութեամբ ի քթթել ական զամենայն կացուցանել՝ ոչ այսպէս հաստատէ, այլ աւուրս որոշէ և կարգս ի ստեղծուածս. քանզի են ոմանք առաջնոյ և ոմանք երկրորդի և երրորդի և այլոցն աւուրց ստեղծուածք։ Եւ այսու մեզ այսպիսի իմն ակնարկէ կարգս վարդապետութիւն Հոգւոյն։ Իսկ զքո փափագ արագաքոյ այսպիսւոյ աստուածայնոյ

1 a մինչ
1 g ցթագաւորութիւն
1 Կ°a որ, փխ. ոչ
2 p ունիմ ոչ ինչ ճշմարտագոյն իմն պատմել / Ա ճշմարտագոյնս
2 d վասնզի, փխ. քանզի
3 Հ լինելով, փխ. լեալ
3 p յաշխարհիս / i չիք և
4 o չիք արշակ մեծ
4 p վաղարշակ զեղբայր իւր
5 միայն cgk զվաղարշակ / միւսն. վաղարշակ
6 Խopqrs ԼԳ, փխ. ԼԲ
7 ghlox եղիական
7 Վm պատերազմ
7 Տ տեւտամեաւ
7 a մէր / c զմեր
7 c չիք ընդ
7 l եթիովպացի
8 abdefw լինելոյ / Խex լինելով
8 cf մահն
9 oprs երկուքս / w¹ երկունք
9 Ա որ աշխատութիւն մեզ տագնապաւ ի վերայ ի քումմէ [a ի վերայ քո]
10 pq չիք ի (քումմէդ)
10 Տխվ² հատանէ / oqr հատան / Վmnp հատանեն
11 ghk արագաբանութեամբ
11 Տխ պերճ և պայծառ
11 n պզտաոնականքն
12 pqrs եղանել / c եղանելի / միւսն. եղանիլ
12 Խ բան
13 abdeft չիք առժամայն
13 Խ պատմել առ ժամայն [k չիք պատմել առ ժամայն—պատահել (s. 14)]
14 Հgh էասեղծ
15 Ա ի քթթել ական ակնարկութեամբ / o չիք ակնարկութեամբ
17 Տխ այլոց
18 Ա ստեղծուածի [a ստղծւծի]
18 pqrs այս, փխ. այսու
18 opqrs առ մեզ
18 k և ումէ զայսպիսի, փխ. և այսու մեզ այսպիսի
18 Ա իմն այսպիսի մեզ / w և այսպիսի իմն առ մեզ
18 Տ ակնարկէ* վարդապետութիւն Հոգւոյն կարգս
18 c կարգ
19 f չիք զքո
19 Տabcdf փափաք
19 ԱՏ արագաքոյ այսպիսի (Ա այսպիսւոյ) իմն տեսանեմք սահմանի [o սահման]

տեսանեմք սահմանի, զի արդար և բնաւ և առ ժամայն ամենայնք քեզ եղիցին առացեալ: Այլ առ ի մէնջ այսոքիկ կամ յերկար, և քեզ ըստ կամաց, կամ փոյթ, և քեզ ոչ հաճելիք: Զի այսպէս ի քոյ հապճեպելոյ անա ոչ ինչ յաղագս Մակեդոնացւոյն, և ոչ վասն Եղիականին ի կարգին նշանակեցաք, այլ զօղեմք առասիկ: Ոչ ունիմք ասել, իմաստո՞ւն կամ անհանճար ատաղձոր լինել մեզ հիւսն, պատկանաւո՞ր կամ ոչ՝ զայնոցիկ այժմ ուրեմն զկնի հեղուսելով բանս, զկարեւորսն և մերոյս արժանի շարադրութեանս:

Եւ ո՞յք արդեօք այսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ ոչ որք ի Համբրաւէ պատմին. այն, որ վասն Եղիականին պատմի պատերազմին առ Տեառամաւ Ասորեստանեայց: Եւ մեր Զարմայր ի ծառայութեան Ասորեստանեայց սակաւուք ընդ Եթովպացի զօրուն օգնական Պրիամու, և անդ ի քաջացն Հելլենացւոց վիրաւորեալ մեռանի. այլ կամիմ յԱքիլլեայ, և մի՛ յայլմէ ումեքէ ի քաջացն:

Կատարեցաւ գիրք Առաջին ծննդաբանութեան Հայոց Մեծաց:

1 Կ¹ghln արդարն
1 c բնաւ / d զբնաւն / միւսն. բնաւն
1 Ա չիք և (առ ժամայն)
1 nrs առժամայնն
1 ԱՎklmno ամենայնքն
2 Թw առացեալք [t առացեալ] / Տ առացեալքն
2 Հdegho երկար
3 Հghk հաճելի
3 opqrs զայսպիսի, փխ. զի այսպէս ի
3 Թ չիք ի (քոյ)
3 Ա այսպէս քեզ ի հապ ճեպելոյ
4 defgh մակեդոմնացւոյն / l մակեդոմնացւոցն / k մակեդոնացւոցն
4 Հbghlpq եղիսականին / c եղականին / defn եղիականին / rsx իղիականին / միւսն. իղիականին
6 cw հանճար [t անհանճար]
6 e լինիլ / k չիք մեզ
6 p պատկամաւոր / k պատկանաւ
6 ԱՎ¹w վասն, փխ. կամ
6 ՏԹ զայնոսիկ [p զայսոսիկ]
7 Ա հոլովելով [f հոլովելոյ,] փխ. հեղուսելով
7 k զմերոյս, փխ. և մերոյս
8 Ա շարադրութեան [a շարադրութեան] / Վ² շարադրութիւնս / Վ¹ շարադրութեանս
9 Հ ո՞յրք / Թopqrs ո՞րք, փխ. ո՞յք
9 opqrs չիք արդեօք
9 Աghl ո՞յք առաջինք արդեօք [ghl արդեօք առաջինք] այսպիսեաց ճառից
9 l որ / a որ, փխ. որք
10 ՏԹ ի համբրոսէ [ors ի համբրուսէ, p ի հումբրուսէ] / Հ ի հերմոսէ
10 c ի համբրոսէ պատմին
10 ՏԹw պատմին. թէ այն արդեւք, որ
10 Կ²abgh եղիանականին / c եղէանականին / def եղիանականին / Տ եղիականի [x իղիականի]
10 ԱԹ պատերազմին [Թabf պատերազմի] պատմին [w պատմի]
10 Տ պատերազմին պատմի
11 rs չիք առ
11 abdef տեառամեաւ / pqrs տիւռամեաւ
11 Տcf ասորեստանեաց
11 opqrs չիք և մեր զարմայր ի ծառայութեան ասորեստանեայց / n ունի այս նատուածք յուսանցսն:
12 Հ ասորեստանեայ / Աgh չիք ասորեստանեայց
12 l եթւովպացի / Վmn եթիովպացի / opqrs եթովպիայ
12 a պռիամու / c պռոիմու / f բրիամու / gh պռամու / kl պուիամու / opqs զուիամու / r զումիամու
13 abe ելենացւոց / cd ելլենացւոց / f էլենացւոց
13 d կամիմք
13 abcw յաքիւղղեայ / de յաքիւլայ / f յաքիւլլեայ / ghl յաքիղ՛ղ՛եայ
14 Տ յայլ / cf յումեքէ
14 Հghkp չիք ի (քաջացն)
15 opqrs ցանկք, փխ. գիրք / n ցանկք. յուս. շինած գիրք

Ի ՊԱՐՍԻՑ ԱՌԱՍՊԵԼԱՑ

Յաղագս Բիւրասպեայ Աժդահակայ:

Բայց զի՞նչ արդեօք տարփանք քեզ՝ և Բիւրասպեայ Աժդահակայ փծուն և անճոռնի առասպելքն իցեն. և կամ է՞ր սակս զմեզ Պարսից անյարմար և անոճ բանից, մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանութեան, առնես աշխատ, և անբարի առաջնոյ նորա բարերարութեան, և զիւաց նմա սպասաւորութեան, և ոչ վրիպեցուցանել կարելոյ զվրիպեալն և զսուտն. և ուսոցն համբուրումն, և անդուստ վիշապացն ծնունդ, և յայնմ հետէ չարութեան յաճախութիւն, ծախել զմարդիկ ի պէտս որովայնի: Իսկ ապա և Հրուդենայ ումեմն զնա կապել սարեօք պղնձեօք, և ի լեառնն տանել, որ կոչի Դըմբաւընդ: Այլ և ի ճանապարհի ննջելն Հրուդենայ, և Բիւրասպեայ քարշելն ի բլուրն, և զարթչելն Հրուդենայ, և տանել զնա յայրս ինչ լերինն և կապել, և զինքն անդրի ընդդէմ նորա հաստատել. յորմէ պակուցեալ՝ հնազանդեալ կայ շղթայիցն, և ոչ զօրէ ելանել և ապականել զերկիր:

Զի՞նչ քեզ այսքիկ կարօտութիւն առասպելք սուտք, կամ զի՞նչ պէտք անմիտ և անհաճար բանից յարմարանք: Մի՞ արդեօք յունական

1 acfgm ուճիճ գլխաճամար Լ.Գ. իսկ klo Լ.Դ.
1 k չիք պարսից
1 Sacdef առասպելեաց [կ¹ առասպելայց]
2 ԽS բիւրասպի [o բիւրասպեայ]
3 oprs չիք արդեօք / bef ի, փխ. և
3 ԱSԽ բիւրասպի [b բիւրասպեայ]
4 Ա փցուն / opqrsվ¹ փրցուն
4 ablվ² անճոռի / pq առասպել
4 a մեր, փխ. էր / opqrs չիք էր
4 ghl չիք պարսից
5 q անյարմարին
5 o յանոճ / a անճոռ, փխ. անոճ
5 en առաւել ես / opqrs չիք առաւել
5 Ա ամբաստանութեան, փխ. անբանութեան
6 de առաջնոց
6 abcdew բարերարութեանն
7 l զվրիպեալ / p վրիպելն
8 k սուտն
8 SԽ զվիշապացն ծնունդս
8 kl չիք և (յայնմ)
9 lno ծախելն
9 aw մարդիկ / f զմարդիկք
9 b յորովայնի
10 Ա հրոդանայ [f հրօդոնայ] / k հրուդինեայ / l հրուդենեա
10 Խw կապեալ / a կացեալ, փխ. կապել / S կապեալ [or կապել] զնա
10 a պղնծօք / bcdf պղնծեօք / k պղնձօք / l պղնձուք / S պղնձիւք
11 Sgh ի լեառն
11 Խվ³ բդըմբաւընդ / opqrs դամբաւընդ / վ¹ տամբաւընդ / n դամբաւընդ, շինեալ բդըմբաւընդ
11 Խ չիք և / c ի ճանապարհին
11 SԽ զննջելն / Հ չիք ննջելն
12 Ա հրոդանայ [f հրօդոնայ]
12 f բիւրասպայ / ԱԽopq քարշել
12 oq զբլուրն / n շինեալ ի բլուրն
12 rs չիք և բիւրասպեայ—և զարթչելն հրուդենայ
12 Աkl ի զարթչելն [abc զարթնչելն, f զարնչելն] / ghk զարթնչել
12 Ա հրոդանայ [f հրօդոնայ]
13 Խ յայրս ինչ լերինն [gh ի լերինն] զնա [gh չիք զնա]
13 opqr անդի, փխ. անդրի
14 Հ չիք նորա
14 oqr հնազանդել / w և հնազանդեալ
15 kl ոչ, փխ. և
16 ԱSԽ քեզ առ [o չիք առ] այսքիկ [gh այսոքիկ]
16 opqrs և կամ
17 Ա յարմարանս / kl յարմարաւս / o յարմարականք

պերճ և ողորկ առասպելքն իցեն հանդերձ պատճառաւ, որք զճշմարտութիւն իբրայ այլաբանաբար յինքեանս ունին թաքուցեալ։ Այլ աւա՛ղ մեզ պատճառս տալ անբանութեան նոցա, և զարդարել զանզարդսն։ Նոյն առ ի յինէն քեզ բան. զի՞նչ այսորքիկ կարօտութիւնք. որպիսի իղձք՝ անբաղձալւոյ իրիք բաղձալ և մեզ յաւելուլ աշխատութիւն։ Այլ տացուք զայսոսիկ՝ մանկականի քոյոց ափոց և անհասութեան խակութեանդ լեալ տարփանք։ Վասն որոյ եղիցի և աստանօր լռել մեզ զփափագ կամաց քոց։

Ստորագրութիւն, որ ինչ սակս Բիւրատպեայ հաւաստին։

Զպղատոնականն համարձակագոյն այժմ բարբառիմ. «իսկ արդ արդեօք իցէ՞ սիրելւոյ այլ ոք ես. քանզի և չէ իսկ ոք»։ Զի ի վերայ այլոց անհնարիցն, հնարաւոր վասն քո արարելոց մեր, կատարեմք և զայս. զի զորոց առեմք զբանս և զգործս, և այնոցիկ մանաւանդ թէ լուրն զլսելիս մեր տագնապեցուցանէր՝ այսօր ձեռամբ իմով շարադրեմ զայնոսիկ, միաս անմառութեան նոցա տալով, և զկարի վաղուց նոցա իրս և նոցա անհասանելիս աւասիկ յայտնեմ. միայն թէ և քեզ այսորքիկ ուրախութիւն և կամ շահ օգտութեան։ Այլ ծանիր զառելութիւն մեր առ այսպիսի բան, զի ոչ յառաջինսն մեր առացեալ գիրս, և ոչ ի վերջինն բանս արժանաւորեցաք շարել, այլ զատ և որիշ։ Եւ սկսայց այսպէս։

1 c տասպելք / p տասպեալքն
1 c որ
2 Sgh իբրայն՝
2 l յինքեան
3 Ա այլաբանութեան, փխ. անբանութեան / l անբանութեան բառի ութեան մասից սկսում է նորագծը, որ Տ-ի մեջ է: (Տե՛ս եր. 71, ծ. 1 ծան.)
4 Sw չիք Նոյն առ ի յինէն—յաւելուլ աշխատութիւն (տ. 5)
4 c առ յինէն
4 f առ այսորքիկ
4 a որ այսպիսի, փխ. որպիսի
5 a անբաղձլ՛՛ոյ. / bcdef անբաղձալոյ / w անբաղձալւոյ
5 w չիք իրիք բաղձալ և մեզ յաւելուլ
5 a բաղձեալ, փխ. բաղձալ
6 Կ²bcdef քո / w քոյ
6 bcdefw խակութեան
9 acf ունին գլխահամար ԼԴ, klo ԼԵ.
9 abcf ստորագրութիւն / d ստորագութիւն
9 Ա սակս ընդ
9 a հաստատին, փխ. հաւաստին
10 rs ի պղատոնականն
11 rs չև է, փխ. չէ
11 abcd քանզի, փխ. զի
11 Աp և ի վերայ
12 bcdefw այլոցն / Ա անհնարից
12 a չիք վասն քո արարելոց մեր կատարեմք և զայս
12 befw արարեցելոց / c արարացելոց
13 abcefw զորոցն
13 c առեամք
13 Ա և զբանս / a չիք և [զգործս]
13 Ա այնոցիկ լուր մանաւանդ զբեթէ և զլսելիս
13 o չիք թէ
14 Հklo զլսելիսս
14 Ա իմովք ձեռօք / c շարադրել
15 a չիք զկարի
16 pqs անհասանելիս
16 r և թէ, փխ. թէ և
17 l յայտնեցից / Sgh յայտնեսցի
18 Ա յառաջինս / Ա ի գիրսս
19 o արժանաւորեցուցաք
19 rs շարժել, փխ. շարել
19 pqrs չիք և սկսայց այսպէս

Ասացեալն ի նոցանէ Բիւրասպի Աժդահակ՝ առ Ներրովթաւ նախնի նոցա։ Քանզի ի բաժանել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր, ոչ խառն ի խուռն և ոչ անառաջնորդ այս լինէր. այլ աստուածային իմն ակնարկութեամբ գլխաւորք և ցեղապետք որոշեալք զիւրաքանչիւր սահմանս ժառանգեցին կարգաւ և զօրութեամբ։ Եւ զայս Բիւրասպեայ հաւաստի անուն ճանաչեմ ես Կենտաւրոս Պիւռիդայ, ի քաղդէականն գտեալ մատենի։ Սա ոչ քաջութեամբ քան թէ հարստութեամբ և ճարտարութեամբ զցեղապետութիւն ազգին իւրոյ ունէր, հնազանդեալ Ներրովթայ. և հասարակաց զկենցաղս կամէր ցուցանել ամենեցուն, և ասէր՝ ոչ ինչ իւր առանձին ումեք ունել պարտ է, այլ հասարակաց։ Եւ ամենայն ինչ նորա յայտնի էր բան և գործ. և ի ծածուկ ինչ ոչ խորհէր, այլ զամենայն յանդիման արտաքս բերէր լեզուաւ զծածուկս սրտին։ Եւ զել և զմուտ բարեկամացն որպէս ի տուընջեան նոյնպէս և ի գիշերի սահմանէր։ Եւ այս է առաջին նորա ասացեալ անբարի բարերարութիւնն։

Այլ քանզի ատենդարանութեամբ հզօր եղեալ՝ յօժարեցաւ ուսանել և զկատարեալ չարութիւնն. և այսոքիկ անկարելիք նմա. քանզի որպէս վերագոյնն ասացաք՝ սովորութիւն ունէր պատրանաց աղագաւ առ բազումս՝ ոչ ինչ ի ծածուկ գործել, և զայնպիսի վերջին և կատարեալ չարութիւն յայտնի ուսանել կարողութիւն ոչ էր։ Հնարի այսպիսում ուսման զառնութեան հնարս,—ցաւս ինչ յորովայնի ունել բաղբաղէր

1 a բիրասպի / Տմ աժդահակայ
1 Վaklm Ներրութաւ / cf Նարրութաւ / opqr Ներրութեաւ / s Ներրրութեաւ / ճաbւ Կ[1]Հx Ներրովթաւ
2 Ա. քանզի և
2 k չիք ի (բաժանել)
3 t առաջնորդ / Տմ անառաջնորդ կամ անգլխաւոր
3 Ա. աստուածայնոյն
4 pqrs գլխաւոր
5 Ա. կարգ, փխ. կարգաւ և
5 p այս բիւրասպի
6 Տմa կենտորոս / bdef կենտօրոս
6 Աx պռիւդեայ / Կ[2]ghopqrs պռիդայ / k պռիդեա / l պիռիդայ
7 de հարստութեամբ քան թէ
8 a չիք ազգին
9 cf Նարրութայ / Տմ Ներրութայ [Հgh Ներրովթայ]
9 c հասարակ / de զկենցաղն
9 Ա. ամենեցունց
10 p ասել
10 c առինձ, d անձին, փխ. առանձին
10 Տմ առանձին ուրուք պարտ լինել [o պարտ լինել ուրուք] այլ
10 Ա. հասարակաց ամենեցուն, և
11 Տմ չիք նորա
11 Տմ և բան [o թէ բան], փխ. էր բան
12 Ա. խօսէր, փխ. խորհէր
12 w բերէ / t չիք բերէր
12 Տմ լեզուով / c չիք լեզուաւ
12 fp զծածուկ
13 k մուտ / ao բարեկամաց
13 ab ի տըւնջեան / e ի տունջեան / f ի տըւընջեան
14 Վ[4]abdmrs չիք ի (գիշերի)
14 o աhա, փխ. և (այս)
14 qrs ասէ, փխ. այս է / k չիք այս
14 Տմ նորա ասացեալն և [n չիք և] անբարի
15 ԱՏմ բարերարութիւն
16 Կ[2]cdew ատենդարաչխութեամբ
17 Տմ չիք և (զկատարեալ)
17 Հf չարութիւն / Տմ զչարութիւն
17 Տմ և այսք անկարելիք [Հ այսքան կարելիք] / cf անկատարելիք
17 Տմ չիք քանզի
19 Տմ այնպիսի
20 ghlopqrs զչարութիւն
20 Հ ուսանիլ / kp հնար
21 gh զաւանութեան, փխ. զառնութեան
21 Տմ զառնութեան. և հնարս և ցաւս ինչ յորովայնի [k որովայնի] ունել, և բաղբաղել [o բաղբաչել] չարաչարս [g չարաչար] / w բաղբաջէր
21 Ա. յորովայն

չարաչարս, որ ոչ այլով իւիք, քան թէ բանիւ իմն և անուամբ սոսկալեաւ բժշկեցի, զոր վայրապար լսել ումեք ոչ է կարողութիւն։ Եւ այս սովորեալ, որ զչարութիւնն նիւթէր, ուսուցանէր նմա ի տան և ի հրապարակս. անկասկած զգլուխն ի վերայ ուսոցն Բիւրասպեայ զնելով և խօսելով յականջսն՝ ուսուցանէր զանբարի արուեստն. զոր յառաջադելյին՝ մանուկ սատանայի, ասեն, սպասաւորելով լինէր կամակատար. և ապա վասն որոյ պարգև ի նմանէ խնդրեալ՝ համբուրէր զուսսն։

Իսկ վիշապացն բուսումն, կամ կատարելապէս վիշապանալն Բիւրասպեայ, որ ասի, է այս։ Քանզի անբաւ մարդիկ սկսաւ զոհել դիւաց. մինչև տաղտկանալ ի նմանէ բազմութեանն և միաբանեալ ամենեցուն և հալածել, և փախչել նմա ի նախասացեալ լերինն կողմանս. և ի սաստիկ վարելոյն զնա՝ թօթափեցաւ ամբոխ նորա ի նմանէ։ Յայս վստահացեալ վարողացն զնա՝ հանգեան աւուրս ինչ զտեղեօքն։ Իսկ Բիւրասպեայ ժողովեալ զցրուեալսն՝ յանկարծօրէն հասանէ ի վերայ, մեծաւ սաստիկ առնելով. այլ յաղթէ բազմութիւնն, և փախստական լինի Բիւրասպի. և հասեալ սպանանեն զնա մերձ ի լեառնն, և ընկենուն ի վիհ մեծ ծծմբոյ։

---

1 de չարաչարս, ոչ թէ այլով
1 w¹ և, փխ. որ
2 b սոսկալեալ
2 Տպ զոր ումեք վայրապար լսել
2 l կարութիւն
3 Տպ և այս, որ զսովորեալ չարութիւն / Ա. և զայս սովորեալ որ զչարութիւնն
3 f զչարութիւն
4 p չիք ի (հրապարակս)
4 Տպ զգլուխ [g զգլուխս]
4 abcef ի վերայ զնելով ուսոցն [e ուսոց] բիւրասպեայ [a բեւրասպեայ] զնելով [cef չիք զնելով] և / dw զնելով ի վերայ ուսոց բիւրասպեայ և
4 Տպ ուսոց
5 o ունելով, փխ. զնելով
5 p արուեստ
6 apq առաջադելյին / y կամէր, փխ. լինէր
7 a պարգևի
7 abdew խնդրել / f չիք խնդրեալ
7 abefw համբուրել
7 Ա. զուսս / opqrsw¹ զուսն / k զուսսմն
9 a բեւրասպեայ / c յոր
9 Հr չիք որ ասի / s որ ասի անընթեռնլի է։
9 Ա. այսպէս, փխ. այս
9 Ա. մարդիկ անբաւ
10 Հfghk, բազմութեան
10 Տպ չիք միաբանեալ ամենեցուն և / Թերևս ուղղելի միաբանել, կամ՝ միաբանեալ... և հալածեալ՝ փախչել
11 Կ²abcdw հալածեալ / p հալածէ
11 f չիք և (փախչել)
11 Տպ ի նախասացեալ վերին կողմանսն / Ա. ի նախասացեալ [c նախասաց] զմբաւ [bcdefw չիք զմբաւ] կողմանս [abdefw չիք կողմանս] լերինն
12 a չիք և
12 Ա. ի սաստկագոյնս [c սաստկագոյնսն] զնա վարելոյ
12 l թաւթափեցաւ
12 Ա. ի նմանէ ամբոխն [f ամբոխ] նորա
13 Ա. թարեան [Կ² թագեան], փխ. հանգեան
13 a չիք ինչ
14 l զտեղաւքն / nqrs զտեղօքն / p տեղօքն
14 Ա. ժողովեալ բիւրասպեայ
14 k զցրուեալս / p զցրուեալ սակաւ զօրսն
14 Հ յանկարծ
15 kl հասանէն / f ի վերայ նորա
15 w¹ վասն, փխ. մեծաւ
15 Ա. յաղթէր / fklw բազմութիւն
16 rs փախստականն
16 p լինել
16 Ա. ասացեալն բիւրասպի (a բեւրասպի) / Տպ բիւրասպ
16 c սպանեն / cef չիք զնա
16 p չիք մերձ ի լեառնն
17 a մի, փխ. մեծ

ՑԱՆԿՔ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Ա. Միջակ պատմութիւն Հայոց:
Բ. Թագաւորել Արշակայ և որդւոցն, պատերազմ ընդ Մակեդոնացիս և սէր ընդ Հռովմայեցիս:
Գ. Թագաւորեցուցանել զՎաղարշակ Հայոց աշխարհիս:
Դ. Եթէ որպէս միաբանեալ Վաղարշակայ զքաջս Հայոց ի կարգս զօրու, խաղայ ի վերայ Մակեդոնացւոցն մնացելոց:
Ե. Պատերազմ Մորփիղիկեայ և մենգահար մահ:
Զ. Թէ որպէս կարգեաց Վաղարշակ զարեմուտս և զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս:
Է. Յօրինուած թագաւորութեանն, և թէ ուստի զնախարարութիւնս կարգեաց, որպէս և զիարդ կենցաղավարել հրամայեաց:
Ը. Երկրորդ լինել թագաւորութեան ի զաւակէ Աշդահակայ Մարաց թագաւորի:
Թ. Յաղագս մերոյ Արշակայ Առաջնոյ և նորին գործոց:
Ժ. Եթէ ուստի եգիտ զպատմութիւնն զկնի մատենիցն Մար Աբայ Կատինայ:

1 o ցանկ / g չիք ցանկք երկրորդ գրոց
1 կ¹կ²վpqrs Բ. գրչի ցանկը չունին / tw ոչ մի գրչի ցանկ չունին:
2 af չիք Ա / b ունի յաւանցնում:
2 Ագln պատմութեան / ծ պատմութիւնք մեր հայկազանցս նախնեաց, փխ. պատմութիւն հայոց
2 f հայոց-ից յետոյ յաւ. նոյն ձեռքով աւելացրած յառաջաբանութիւն
2 df Ա, փխ. Բ.
3 ԽՏ թագաւորեալ [o թագաւորել]
3 acf մակեդոնացիսն / be մակեդովնացիսն / ՏԽ մակեդոնացւոյն [go մակեդոնացիսն]
4 aflo հռոմայեցիսն / cg հռոմայեցիս
5 ՏԽ թագաւորեցուցանէ [o թագաւորեցուցանելն] / x թագաւորեցուցանել
5 df Բ, փխ. Գ.
5 o զվաղարշակ զեղբայր իւր
5 o աշխարհիս հայոց
6 ՏԽ թէ / g վաղարշակ
6 ՏԽ զքաջքն [gx զքաջսն]
7 acfx մակեդոնացւոցն / b մակեդոնացւոյն / ՏԽ մակեդոնացւոց
8 df Դ, փխ. Ե.
8 a մորփիլիկեայ / bcdefgx մորփիլիկեայ / l որ ի փիլիկեայ / n որ ի փիղիկեայ
9 df Ե, փխ. Զ.
9 ԱՏԽ թէ [gl և թէ]: Դնում ենք եթէ, համաձայն բնագրի վերնագրին:
9 a չիք և
9 o գնիւսիս / a մերոյ աշխարհիս գնիւսիսի / bcdef և մերոյ աշխարհիս և գնիւսիսի [cd գնիւսիս, f գնիւսիսոյ]
11 df Զ, փխ. Է, եւ այսպէս շարունակաբար:
11 c յաւրինած
11 fg թագաւորութեան / ՏԽ չիք թէ
11 lno գնախարարութիւնն
12 ՏԽcf սերեաց, փխ. կարգեաց [h սերեաց, յաւ. փոխած բազմացոյց]
12 Ա կարգեաց և որպէս [cf չիք որպէս] զիարդ
12 abde կենցաղավարել / f կենցաղավարեալ
13 Ագl չիք Ը. երկրորդ—թագաւորի (ց. 14.)
15 abceglo Ը, df Է, փխ. Թ
15 b չիք և
15 cf գործ [f գործք] նորին
16 abceglo Թ, df Ը, փխ. Ժ, եւ այսպէս շարունակաբար:
16 ՏԽ և թէ, փխ. եթէ
16 ՏԽabcf զպատմութիւնս
16 abcdego մարաբայ / lnx մարաբաս / միւսն. մարիբաս
16 f կատինայի / c չիք կատինայ

ԺԱ. Յաղագս մհրոյ Արտաշիսի Առաջնոյ, և յափշտակելոյ զնախագահութիւնն:

ԺԲ. Խաղաղն Արտաշիսի յարեմուտս, և ձեռբակալ առնել զԿրիւսոս, և աւարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կռոցն:

ԺԳ. Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի և կապելոյն զԿրիւսոս՝ յայլոց պատմագրաց:

ԺԴ. Յաղագս Թագաւորելոյ Տիգրանայ Միջնոյ, և ընդդէմ կալոյ զօրացն Յունաց, և զմեհեանսն շինելոյ, և արշաւանս առնելոյ ի Պաղեստինէ:

ԺԵ. Դիմումն ի մեզ Պոմպէի Հռոմայեցւոց զօրավարի և առնուլն զՄաժաք, և մահն Միհրդատայ:

ԺԶ. Յաղագս յարձակելոյ Տիգրանայ ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, և խոյս տալ Գաբինոսի և արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ:

ԺԷ. Պատերազմ Կրասոսի, և սատակումն նորին ի Տիգրանայ:

ԺԸ. Եթէ որպէս Կասսիոս ընդդիմակաց եղև Տիգրանայ, և ապստամբելն Միհրդատայ և շինելն զԿեսարիայ:

ԺԹ. Յաղագս միաբանութեանն Տիգրանայ և Արտաշեսի, և տաքել ապատակ ի Պաղեստինէ. և գերութիւն Հիւրկանու քահանայապետի և այլ բազմութեան Հրէից:

Ի. Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս Հռոմայեցւոց, և պարտումն Սիղոնի և Բենդիդեայ:

1 ՏԽcf առաջնոյ արտաշէսի [fg արտաշիսի] / abde արտաշէսի
1 fg զնախագահութիւն
3 a արտաշէսի ի յարեմուտս / ce արտաշեսի / d արտաշէսի
3 a ձերբակալ արար առնել
3 de զկիւրսոս, abcflno զկիւրոս, փխ. զկրիւսոս
4 Աx աւարեալ / glno աւերել
4 abde ընձեռէ
4 de պատկերս
4 g կռոց
5 ԽՏd վկայարանութիւնք [n վկայ-ութիւնք]
5 fg տիեզերակալութեան
5 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
5 Տ կապելոյ
5 de զկիւրսոս, abcflno զկիւրոս, փխ. զկրիւսոս
7 abde թագաւորելոյն / բնագրում թագաւորութեանն
7 cf կացեալ, փխ. կալոյ
7 c զաւրաց
8 cfg զմեհեանս
8 c չիք արշաւանս առնելոյ
8 abdeln ի պաղիստին / fg ի պաղեստին
10 cf պոմպեայ / de հռովմայեցւոյ
10 Ա առնուլ
11 ՏԽ զմաժակ [glno զմաժաք] / f զմաժակք
11 a զմահ / bcdefglno մահ
12 abcf արձակելոյ / ab զօրաց
12 e հռովմայեցւոց / d չիք հռոմայեցւոց
13 ab արձակել / cf թողլոյ, փխ. արձակելոյ
14 g կրասիոսի
15 ՏԽ և թէ, փխ. եթէ
15 Աglno կարսիոս [c կաւրիոս, f կորսիոս]
15 a ընդդիմակացեալ
15 ՏԽ եղեալ
15 Ա ապստամբել [f ապստամբեալ]
16 Աg շինել
17 cfg միաբանութեան
17 g արտաշիսի / c արտաշեգի / d արտաշէգի. միւսն. արշէգի
17 ՏԽ տաքէ [g տաքել]
18 c ի պաղեստին / f ի պալեստին
18 gl հուրկանու
19 ՏԽ բազմութեանն [g բազմութեան]
20 c ընդ դէմ զօրս
20 e հռովմայեցւոց
21 abc սիոնի / de սիղոնի
21 abc բենդեկեա / df բենդեդեայ / e բենդեկեայ / g բենդեգիայ / l բենդիգայ / no բենդիգեայ

ԻԱ. Եթէ զիարդ Անտոնիոս խռովի զիմեալ ի վերայ զօրացն Հայոց՝ առնու զՇամշատ։

ԻԲ. Յաղագս թագաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ Հռոմայեցիս։

ԻԳ. Ձերբակալ առնել զԱրտաւազդ Անտոնեայ։

ԻԴ. Յաղագս թագաւորելոյն Արշամայ, և զառաջին մանաւոր հարկել Հայոց Հռովմայեցւոց. և արձակումն Հիւրկանու, և վասն Նորին վտանգ ազգին Բագրատունեաց։

ԻԵ. Գժտութիւն ընդ Հերովդի Արշամայ և ակամայ հնազանդութիւն։

ԻԶ. Թագաւորութիւն Աբգարու, և մտանել բովանդակ Հայոց ընդ հարկաւ Հռովմայեցւոց. և պատերազմ ընդ զօրս Հերովդի, և սպանանել զեղբօրորդի նորա զՅովսէփ։

ԻԷ. Շինուած Եդեսիայ քաղաքի, և յիշատակումն սակաւուք ազգի մերոյ Լուսաւորչին։

ԻԸ. Յաղագս երթալոյն Աբգարու յարեւելս և թագաւորեցուցանելոյ Պարսից զԱրտաշէս. և թէ զիարդ կարգեաց զեղբարսն, յորոց մեր Լուսաւորիչն և Նորին ազգակիցքն։

ԻԹ. Դարձ Աբգարու յարեւելից, և տալ օգնականութիւն Արետայ ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի։

Լ. Առաքումն իշխանացն Աբգարու առ Մարինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղե սկիզբն հաւատոցն Աբգարու։

ԼԱ. Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն։

ԼԲ. Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թովմաս առաքեալ հրամանաւ Փրկչին։

1 Բոլորը անտանինաս: Տե՛ս բնագիր գլ. Ի, ԻԱ. եւ Ճերքեր, ս. 5:
1 Տպ և թէ, փխ. եթէ
1 cf ի վերայ հայոց զօրացն
1 gln զօրաց / c առնուլ
2 Ա զշամշաղ [ab շամշաղ] / Տպ զշամշատ [g զշամշատ, lx զշամշաթ]
3 cf թագաւորելոյ
3 eg հռովմայեցիս / o հռովմայեցիսն
5 Տպacf արարեալ [o առնելն]
5 Տպ անտոնինոս / cf անտոնի / b անտոնոնեայ / de անտոնինեայ
6 Տպ թագաւորութեանն [g թագաւորութեան]
7 df չիք հայոց
7 Տպ զառաջին հարկել հայոց հռովմայեցւոց մանաւոր և
7 Ա հիւրկանու քահանայապետի և / Տպ հիւրկիանու
8 g վտանգին
9 c հերովդէս
10 c մտանել, փխ. մտանել
10 Տպabd բովանդակ [g յուս. նոյն ձեռքով փոխած բոլորովին] / c բոլորումս cf բոլորովիմբ

11 Տպ հարկիւ [g հարկաւ]
11 eg հռովմայեցւոց / c հռոմայեցոցն
11 c հերովդէի / a հռոմայեցւոց, փխ. հերովդի
11 Տպ չիք զօրս
13 Տպdef եդեսիա [gl եդեսեայ] / b եդեսեա
13 Տպ քաղաքին [gln քաղաքի]
13 f ազգիս
14 Տպ մերում [gl մերոյ]
16 o չիք պարսից
16 abcde թէ, փխ. և թէ
17 abde չիք Նորին
17 abde ազգակիցք իւր / fgn ազգակիցք / l ազգակիցն
18 Տպc օգնութիւն
19 Ա ընդ դէմ հերովդի [c հերովդէի]
21 ab չիք մեր / de հաւատոյն
22 Ա չիք ԼԱ. թուղթ աբգարու առ փրկիչն / glo չիք ԼԱ. [l գլխի տեղ ունի աստղանշան]
23 Ա չիք ԼԲ. պատասխանի—հրամանաւ փրկչին (ս. 24.)
23 glo չիք ԼԲ [l ունի աստղանշան]
23 ln առաքեալն

ԼԳ. Թագաւորութիւն յեղեսիա առաքելոյն Թադէոսի, և պատճէն թղթոցն հնգից։
ԼԴ. Յաղագս վկայութեան Առաքելոյն։
ԼԵ. Վասն Սանատրկոյ թագաւորութեանն, և սպանման ծննդոցն Աբգարու, և վասն Հեղինեայ տիկնոջ։
ԼԶ. Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և անուանակոչութեան Սանատրկոյ և մահուան նորին։
ԼԷ. Թագաւորել Երուանդայ, և կոտորել զորդիս Սանատրկոյ, և զերծանել Արտաշիսի փախստեամբ։
ԼԸ. Որ ինչ ջան Երուանդայ վասն ի բուռն արկանելոյ զմանուկն Արտաշէս, և ի բաց թողլոյ զՄիջագետս։
ԼԹ. Յաղագս շինուածոյ Երուանդաշատ քաղաքի։
Խ. Եթէ որպէս շինեաց զԲագարան քաղաք կռոց։
ԽԱ. Վասն տնկելոյ զանտառն որ կոչի Ծննդոց։
ԽԲ. Վասն ձեռակերտին որ կոչի Երուանդակերտ։
ԽԳ. Եթէ որպէս օգնական արարեալ Սմբատայ զնախարարսն Պարսից՝ խնդրէր թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս։
ԽԴ. Յաղագս լսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, և գումարելոյ զզօրսն ի պատրաստութիւն պատերազմի։
ԽԵ. Թէ որպէս ընդ մուտն Արտաշիսի յիւր աշխարհն յաջողեցաւ գործն։
ԽԶ. Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշիսի և փախուստ, և առումն քաղաքին և մահ նորին։

1 abceglo Լ, df ԻԹ, փխ. ԼԳ
1 ao եղեսեա / b յեղեսեայ
1 g թադէի
1 Տխ թղթոց [g թղթոցն]
3 abceglo ԼԱ, df Լ, փխ. ԼԴ. եւ այսպէս շարունակաբար։
3 Աg վկայութեան [f աւել. սրբոյ] առաքելոյն մերոյ
4 Ա վասն [e յաղագս, փխ. վասն] թագաւորութեանն սանատրկոյ / fg թագաւորութեան
4 Տխ սպանմանն [gl սպանման]
4 Տխ ծննդոց [o ծննդոցն]
5 Տխ հեղինայ [n հեղինեայ]
5 l տիկնոջն
6 x նորոգմանն / de քաղաքին
7 Տխcf մահուանն. չիք նորին [g մահուան նորին]
8 Տխ թագաւորելն [g թագաւորել]
8 o կոտորելն / c զորդին
9 o զերծանելն
9 ae արտաշէս / cbd արտաշէսի
10 cf յաղագս, փխ. վասն
10 b վասն բուռն
10 acde առնլոյ, f առնելոյ, b անալոյ, փխ. արկանելոյ
12 Տխ շինուածի
12 Տխ երուանդաշատի. չիք քաղաքի [g երուանդայ քաղաքի]
13 Տխde թէ / o չիք քաղաք
14 Տխcf չիք որ կոչի [g ունին]
15 d ԼԵ; f ԼԸ, փխ. ԽԲ.
15 Տխ ձեռակերտին երուանդակերտի
16 df ԼԹ, փխ. ԽԳ
16 Ա սմբատայ [a սմբատ] օգնական իւր [f չիք իւր] արարեալ
16 Ա զնախարարս
17 abde խնդրէ / cf չիք խնդրէ
17 c թագաւորեցուցանէ
18 df Խ, փխ. ԽԴ. եւ այսպէս շարուն.
18 Տխ չիք յաղագս [g ունին]
18 cf լսելոյ զգալն արտաշեսի երուանդայ / de արտաշէս
18 abde գումարել / Տխ գումարեալ [gx գումարել]
19 acdefg զզօրս
20 b ի մուտն / cf ընդ մտանելն / l չիք ընդ
20 abde արտաշեսի / c արտաշէսի
20 c իւր / Ա աշխարհն
20 Տխcf աջողեցաւ
21 bceglo ԽԳ, de ԽԲ, փխ. ԽԶ
21 abde արտաշեսի / c արտաշեսի
21 cf չիք և (փախուստ)

ԽԷ. Թագաւորել Արտաշիսի և առնել բարի իւրոց երախտաւորաց։
ԽԸ. Սպանումն Երուանդայ, և շինել միւսոյ Բագարանի, և հարկել Արտաշիսի Հռոմայեցւոցն։
ԽԹ. Յաղագս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի։
Ծ. Յարձակումն Ալանաց ի մեզ և պարտումն, և խնամութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա։
ԾԱ. Սպանումն Արգամայ և որդւոց նորա։
ԾԲ. Եթէ որպէս Սմբատ և զի՛նչ յԱլանս գործեաց. և բնակել Արտագու։
ԾԳ. Աւարումն Կասբից, և գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի և ընդ միմեանս։
ԾԴ. Պատերազմ ընդ զօրս Դոմետիանոսի ի Բասեան։
ԾԵ. Յաղագս Տրայանոսի և նորին գործոց, և մահուանն Մաժանայ յեղբարցն։
ԾԶ. Թէ որպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս և սահմանս հաստատեաց։
ԾԷ. Յաղագս նախարարութեանն Ամատունեաց։
ԾԸ. Յաղագս Առաւեղենից տոհմին, թէ ուստի սերեալ ազգ։
ԾԹ. Արուեստից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս Արտաշիսի։
Կ. Յաղագս մահուանն Արտաշիսի։

1 Տխ թագաւորեալ արտաշէս [g թագաւորել արտաշիսի] / abce արտաշէսի
1 o առնելն
1 cf իւրոցն
2 g շինելոյ
2 cf զմիւս բագարան
2 Տխ բագարանին
2 acego հարկել / b հարկանել
2 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
3 abcd ի հռոմայեցւոց / e հռովմայեցւոց
4 cf շինելոյ
5 a յարձակումն
5 cf ի մեզ ալանաց / g ալ՛անաց
5 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
7 d արգանայ
8 Տխ և թէ, փխ. եթէ
8 Աg որպիսի [g որպէս] էր սմբատ
8 gl յալ՛անս [l յալան]
8 c բնակելն / g բնակիլ
8 abcde յարտագու
9 l և աւարումն / f աւարտումն
9 f կազբից
9 a զրգռութիւն
9 cfl սմբատայ ընդ զարմիցն
9 Տխcf զարմից
9 ԱՏխ արտաշէսի [fg արտաշիսի, l արտաշիրի]
10 cfl չիք և ընդ միմեանս
11 a զաւրս
11 Տխ ի բասէն [g ի բասեան, l ի բասեն]
12 f տրիանու
12 a չիք նորին
12 cf գործոցն
12 abcdeg մահուան
13 d եղբարց
14 Տխ բազմամարդ արար [g բազմամարդացոյց], փխ. բազմամարդացոյց
14 f չիք արտաշէս
14 Տխ զաշխարհս հայոց [glno չիք հայոց]
14 Ա սահման [c սահմանեալ] / g զահմանս
16 Տխ վասն [g յաղագս], փխ. յաղագս
16 Տխcf ամատունեաց նախարարութեան / lno նախարարութեանց
17 Ա յաղագս / Տխ վասն
17 Ա առաւեղենից [b առաւեղենաց] / g առաւեղինից / միւսն. առուեղենից
17 ae տոհմին և թէ / Տխ տոհմից [gl տոհմին] / de տոհմի / f տոհմիցն / c չիք տոհմին
17 Տխcf չիք թէ ուստի սերեալ ազգ [g ուռի]
18 abde որ ինչ արուեստից գիտութիւն յաւուրս
18 abce արտաշէսի / d արտաշեսի
19 abce արտաշէսի / d արտաշեսի

ԿԱ. Արտաւազդայ թագաւորութիւն, և հալածել զեղբարս իւր և զքորս, և մահն հանդերձ այլաբանելով։

ԿԲ. Որ ինչ վասն Տիրանայ։

ԿԳ. Յաղագս Տրդատայ Բագրատունւոյ, և անուանց ազգի նորա առաջնոյ։

ԿԴ. Եթէ զիա՞րդ Տիգրան Վերջին, և զի՞նչ ի նմանէ գործք։

ԿԵ. Յաղագս թագաւորելոյ Վաղարշայ, և շինելոյ զաւանն Բասենոյ, և պատել պարսպաւ զնոր քաղաքն, և պատերազմ ընդ Խազրաց, և մահ նորին։

ԿԶ. Եթէ ուստի զայսոսիկ պատմէ։

ԿԷ. Եթէ որպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ։

ԿԸ. Զթագաւորական ազգացն, յորմէ ցեղք Պարթևականք որոշեցան։

ԿԹ. Եթէ զիա՞րդ ցեղն Արտաշրի Պարսից արքայի մինչև ցվախճան։

Հ. Եթէ զի՞նչ առասպելք Պահլաւկաց։

ՀԱ. Առաջին արշաւանք Խոսրովու յԱսորեստան, որով համարէր օգնել Արտաւանայ։

ՀԲ. Խոսրովայ օգնականութիւն գտեալ ի Փիլիպպոսէ՝ դիմէ ի վերայ Արտաշրի պատերազմաւ։

ՀԳ. Դարձեալ յարձակումն Խոսրովու ի վերայ Արտաշրի առանց Հոռոմայեցւոց օգնականութեան։

ՀԴ. Յաղագս գալստեանն Անակայ և լինելութեան սրբոյն Գրիգորի։

ՀԵ. Յաղագս Փերմելիանեայ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկացւոց և պատմութեանց նորին։

ՀԶ. Դիմումն ի մեզ Արտաշրի, և յաղթել կայսեր Տակիտոսի։

1 ՏԽbcf չիք իւր
1 c զեղբայրս / cl զքոյրս
1 cdefglno մահ / a չիք և մահ / b չիք մահ
3 de տիգրանայ
5 aof առաջնոց / b յառաջնոց
6 ՏԽ և թէ [g եթէ], փխ. եթէ
7 abde թագաւորութեանն / o թագաւորելոյն
7 Աlo վաղարշակայ [b վաղարշայ]
7 a բասէնոյ
8 cf պարսպաւք
8 Աglno քաղաք
8 ՏԽ պատերազմել
8 c ընդ դէմ խազրաց
9 b ի մահ, փխ. և մահ
9 c նորա
10 ՏԽ և թէ [n եթէ], c թէ, փխ. եթէ
10 ՏԽc զայս [g զայսոսիկ]
11 Ա պատմեաց ագաթանգեղոս
12 de ի թագաւորական
12 abde ազգէն / cf ազգն
12 ՏԽ պարթեական [g պարթեականք]
13 ԱՏԽ արտաշէսի [fg արտաշիսի, l արտաշէլի]
14 ՏԽ և թէ [gl եթէ], փխ. եթէ
14 abde պալհաւկաց / cf պալհաւկանաց
15 a խոսրովոյ / bcdef խոսրովայ
15 c որովք
15 ՏԽ համարէ [g համարեցաւ]
16 ՏԽa արտեանայ [g արտաւանայ]
17 ՏԽcd խոսրով [g խոսրովու]
17 ԽՏcf օգնութիւն / de օգնական
17 ՏԽ ի փիլիպպոսէ
18 abde արտաշէսի [b յարտաշէսի] որդւոյ սասանայ պատերազմաւ / c արտաշեսի / f արտաշիսի
19 c խոսրովայ
19 b յարտաշրի / f արտաշիրի
21 abdefg գալստեան
22 ՏԽ փերմելիանու [gl պերմելիանու] / b փերմիլիանեայ / e պերմելիեանեայ / f պերմելիանեայ / c պերմելելենա
22 ՏԽ եպիսկոպոսին [gl եպիսկոպոսի]
22 a կապադովկայ / c կապադովկացոց / l կապադովկեցւոց
24 d տա..., փխ. տակիտոսի

ՀԷ. Յաղագս խաղաղութեան Պարսից ընդ Յունաց, և շինելոյ Արտաշրի զՀայս յամս անիշխանութեանն։

ՀԸ. Սատակումն ազգին Մանդակունեաց յԱրտաշրէ։

ՀԹ. Յաղագս Նահատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց։

Ձ. Յայտարարութիւն սակաւուք ծննդեան և վարուց Գրիգորի և որդւոց նորա, ի Թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնաւորի ի Յազուծանի։

ՁԱ. Եթէ ուստի և զիարդ ազգ Մամիկոնէից։

ՁԲ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի թագաւորութեանն յառաջ քան զհաւատալն։

ՁԳ. Յաղագս առնելոյ Տրդատայ կին զԱշխէն և Կոստանդնի զՄաքսիմինայ, և թէ որպէս հանդիպեցաւ հաւատոց։

ՁԴ. Սատակումն Սլկունեաց ի Ճենազնոյն Մամգունեայ։

ՁԵ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի պատերազմին որ յԱղուանս, յորում միջակտուր արար զԲասլաց թագաւորն։

ՁԶ. Վասն Նունէի երանելւոյ, եթէ որպէս եղև պատճառք փրկութեան Վրաց։

ՁԷ. Պարտումն Շապհոյ և ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանոսի, և Տրդատայ ունել զԵնկրատան, և գալ ազգականացն, և թէ յայնժամ եղև գիւտ փրկական փայտին։

1 bdefg և, փխ. ընդ
1 Sw f շինելոյն
2 Sw b անիշխանութեան [lno անիշխանութեանն]
3 abde կատարումն, փխ. սատակումն
4 Sw չիք յաղագս
4 Sw նահատակութիւն [g նահատակութիւնք] / df նահատակութեան
4 fg անիշխանութեան
6 f յայտարարութիւնք
6 Sw ծննդեանն [glno ծննդեան]
6 cf սրբոյն գրիգորի
7 Sw որդւոցն [g որդւոց]
7 l ի թղթոցն / cfl չիք որ
7 cf յաղագս, փխ. վասն
7 cg հարցման
8 Ա. միայնակեցի
8 Աgl չիք ի (յազուծանի)
8 Աn յազգիռծանի / gl յառզիծ աւանի / o յագուիծ աւանի
9 Sw չիք եթէ
9 cf և կամ զիարդ
9 f ազգն / gl ազգք
9 Sw c մամիկոնեան
10 cf նախարարութիւնք, փխ. նահատակութիւնք
10 g ի թագաւորութեան / acf չիք ի թագաւորութեանն
12 Sw վասն, փխ. յաղագս
12 Ա. առնելոյն / o առնելոյ / միւսն. առնլոյ
12 cf զաշխէն տիկին և
12 b զմաքսիմինեայ / d զմաքսիմինտայ / e զմաքսիմինդայ
13 b եթէ, փխ. և թէ / c չիք և
14 l չիք ի (ճենազնոյն)
14 abcf ճենազնւոյն
14 g մամկոնեայ / f մամգունւոյ / c մամգունեայ / abe մամբգունեայ
15 acf չիք ի պատերազմին
15 bcdef չիք որ
16 cf զբասլացն [c զբասլայն] արար / a զբասղ՚աց
16 cf թագաւոր
17 Ա. յաղագս, փխ. վասն
17 abeg երանելւոյ / f երանուհւոյ / միւսն. երանելոյ
17 Sw c թէ / cf եղեն
17 abdeg պատճառ
20 cfo չիք մեծին
20 abde կոստանդիանոսի / cf կոստանդինու / միւսն. կոստանդիանու
20 l զենկրատեան
21 a և թէ, փխ. եթէ
21 Sw յայնմ ժամանակի, փխ. յայնժամ
21 abdef խաչին, փխ. փայտին

ՁԸ. Կապումն Լիկիանոսի, և փոխումն արքունեացն ի Հռովմէ, և շինել Կոստանդնուպոլսի։

ՁԹ. Յաղագս Արիոսի չարափառի և ժողովոյն որ եղև վասն նորա ի Նիկիայ, և սքանչելեացն որ երևեցաւ ի Գրիգորիոս։

Ղ. Դարձ Արիստակեայ ի Նիկիոյ, և հաւատալ ազգականացն, և որ ինչ ի Գառնի շինուածք։

ՂԱ. Յաղագս մահուան Գրիգորի և Արիստակեայ, և թէ էր աղագաւ լեառն կոչի Մանեայ այրք։

ՂԲ. Յաղագս վախճանին Տրդատայ թագաւորին, ընդ որում և ողբերգական մեղադրութիւն։

Բովանդակեցան ցանկք Երկրորդ գրոց միջակ պատմութեանց։

---

1 ՏՃ լիկիանու
1 ՏՃ շինումն
2 c կոստանդինու պաւլիս / fgno կոստանդինու պօլսի
3 cf ժողովոյն նիկիայ, որ վասն արիոսի չարափառի, փխ. արիոսի չարափառի—ի նիկիայ
4 d չիք ի նիկիայ
4 o սքանչելեաց
5 ՏՃ արիստակայ [g առիստակեայ, l առեստակեայ] abego առիստակեայ
7 f մահուան սրբոյն գրիգորի
7 ՏՃ արիստակայ [g առիստակեայ, l առեստակեայ] / abcfgo առիստակեայ
8 Ա կոչի ի լեառն [bcf չիք ի]
9 de վախճանի
9 Ա վախճանին մեծի [de մեծին, f մեծ] թագաւորին տրդատայ / g թագաւորի
10 f չիք ընդ որում—մեղադրութիւն
11 a մեղադրութիւն հայոց ազգիս / bcde մեղադրութիւն ազգիս հայոց
11 fg չիք բովանդակեցան—պատմութեանց
11 c բաւանդակեցան
11 abcde չիք ցանկք
11 bcd գիրք երկրորդ, փխ. երկրորդ գրոց
11 abde յառաջադիմութեան [d յառաջադիմութիւն] հայոց մեծաց, փխ. միջակ պատմութեանց

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԲԱՆ ՄԻՋԱԿ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՄԵՐՈՑՆ ՆԱԽՆԵԱՑ

Ա.

Գրեմ քեզ այժմ և որ ինչ առանձին մերոյ աշխարհիս գործք, երկրորդ առնելով գիրս, սկսեալ ի թագաւորութենէն Աղեքսանդրի, մինչև ցթագաւորութիւն սրբոյ և քաջի առնն մեծին Տրդատայ, կարգաւ, որ ինչ եղեալ աստ գործ քաջութեան և արութեան, իմաստից և կարգաց միոյ միոյ ուրուք ի նոցանէ, որք յարքայէն Պարսից յԱրշակայ և ի Վաղարշակայ եղբօրէ նորա, զոր մերոյ ազգիս թագաւորեցոյց. և որ ինչ որք յետ նորա եղեն թագաւորք աշխարհիս մերոյ ի նորին սերմանէ, որդի ի հօրէ առնլով զաէրութիւնն՝ անուանեցան Արշակունիք յԱրշակայ. աւելորդքն յազգ և ի բազմութիւն աճեցեալք, և միայն ըստ կարգի հետևանայ ի թագաւորութիւն։ Բայց գրեմ կարճ ի կարճոյ՝ որ ինչ մեզ անկն է, և զաւելորդսն թողում։ Քանզի բաւական է յաղագս այլոց ազգաց որ ինչ ի բազմաց ասացեալ եղև։

1 w հատոր երկրորդ պրակ ա.
1 ԱՀghlmnopqrsw մովսէսի [c սրբոյն մովսէսի. fn մովսիսի, m մովսէս] խորենացւոյ [b խորենացոյ, c խորենացոյն, h խորեն] բան միջակ պատմութեան մերոցն [Աghpqrs մերոց, Հo մերոյ, m մերոյն, w չիք մերոցն] նախնեաց [cfhm նախնեացն, w չիք նախնեաց] հատած [a հատակ, ghlmnopqrs գիրք, փխ. հատած, w չիք հատած] երկրորդ [w չիք երկրորդ]
5 e չիք գրեմ քեզ—առանձին / p չիք գրեմ քեզ / q չիք գրեմ քեզ—աշխարհիս
5 hoprs չիք և
5 dlnopqrs առանձինն
5 abcf գործ / w չիք գործք
5 w զգիրս
6 ab աղէքսանդրի / pqrs աղէկսանդրու / ghil աղէկսանդրի (սովորաբար այսպէս)
7 ԽՏ ցթագաւորութիւնն [glprt ցթագաւորութիւն
7 ac չիք առնն / a չիք մեծին
8 m և որ ինչ
8 Աw աստ եղեալ
8 Հ արիութիւն / gl արիութեան
9 c ուրեք / ՏԽf արշակայ
10 ՏԽacw չիք ի (վաղարշակայ)
10 Աw եղբօրէն
10 k թագաւորութեան ցոյց, փխ. թագաւորեցոյց
10 ՏԽ չիք որ
11 ՏԽ որ [gln որք] / a չիք որք
11 a սորա, փխ. նորա
12 fko առնելով
12 fgk զաէրութիւն
13 c աւելորդն
13 Աw մեծութիւն, փխ. բազմութիւն
13 ԱԿ² աճեցեալ
13 ԱԿ²w միակք
14 ԱԿ²w հետևանաց
14 Կ²abce ի թագաւորութիւնն
14 Աw չիք մեզ
15 Աw անկն / l ակն / միւսն. անկ
15 ՏԽ զաւելորդն [k աւելորդն]
16 c չիք ի (բազմաց)

Յետ տիրելոյն ամենայն տիեզերաց Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, որդւոյ Փիլիպպեայ և Ոլոմպիադայ, որ էր քսան և չորրորդ յԱքիլլեայ, բազմաց տալով զաւէրութիւնն կտակաւ, զի ամենեցուն իշխանութիւն՝ Մակեդոնացւոցն անուանեսցի՝ ինքն մեռանի։ Զկնի որոյ Թագաւորեաց Բաբելոնի Սելևկիոս, գլխովին կորզելով զիշխանութիւն. ուստի և զՊարթևս հնազանդեաց մեծաւ պատերազմաւ, և կոչեցաւ Նիկանովր այնորիկ աղագաւ։ Սորա տիրեալ ամս երեսուն և մի՝ Թողու զԹագաւորութիւնն որդւոյ իւրում Անտիոքայ, անուանեցելոյն Սաւտէր, ամս ինն և տասն։ Զսա յաջորդէ Անտիոքոս, ասացեալն Թէոս, ամս տասն. և ի մետասաներորդին ապստամբեն Պարթևք ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոցն։ Ուստի և Թագաւորեաց Արշակ Քաջ, որ էր ի զաւակէ Աբրահամու, ի Քետուրական ծննդոց, առ ի հաստատել բանին Տեառն առ Աբրահամ, թէ «Թագաւորք ազգաց ի քէն ելցեն»։

Բ

Թագաւորել Արշակայ և որդւոցն. պատերազմ ընդ Մակեդոնացիս և սէր ընդ Հռովմայեցիս։

Որպէս ասացաք՝ յետ վաթսուն ամի մահուանն Աղեքսանդրի՝ Թագաւորէ ի վերայ Պարթևաց Արշակ Քաջ ի քաղաքին, որ կոչի Բահլ

1 Ա. տիրելոյ
1 Ա. աղէքսանդրի [c աղեքսաանդր]
1 bdew մակեդոնացւոյ / c մակեդոնացիոյ
2 k չիք որդւոյ / ƒ փիլիպպոսի
2 det չիք և (ոլոմպիադայ)
2 ghkl ողոմպիադայ /o ոլոմիպիդայ / p ոլոմպիդեայ
2 w չորսերորդ
2 a յաքիւղղայ / begh յաքիւղեայ / de յաքիւլեայ / Հfw յաքիւլլեայ
3 Հfgk զաւէրութիւն
3 Աw ամենեքին
3 d իշխանութիւնն / o տէրութիւն, փխ. իշխանութիւն
4 bdegw մակեդոնացւոցն / Հ մակեդոնաց
4 ՏԽ Թագաւորեալ
5 c բաբելոնի
5 Կ²bde սելեկէոս / c սելեփկէոս / ƒ սելեֆկէոս
5 hk յոլովից
6 w հնազանդեցոյց
6 ԱԿ²w նիկանովրայ [c նիկանովրա] նորին աղագաւ [d ազգաւ]
7 Աw Թագաւորեալ, փխ. տիրեալ
7 c և Թողու
7 ghlp զԹագաւորութիւն / Աw զիշխանութիւնն [ƒ զիշխանութիւն], փխ. զԹագաւորութիւնն
8 a որդոյ
8 ՀՎ²ghkl անուանելոյն
8 ՀՎ²ghlnoqrs սատեր / ԱԿ²t սա տիրէ / k սատէր / w¹ սոտիր / w սոտիրէ / p չիք սաւտէր
9 Կ² տասն և ինն
9 k զայս, փխ. զսա
10 op մետասաներորդին (չիք ի)
10 defghpw ապստամբին / l ապստամբէն
10 adet մակեդոնացւոց / cƒ մակեդոնացւոց
11 c չիք քաջ
11 ՏԽc է
12 l աբրաամու
12 bw ի քետուրական
12 ƒ ի հաստատել
13 l աբրաամ / ƒ եթէ
13 Ծննդ. ԺԷ, 6, 16։
14 b չիք Բ (գլխակարգ կայ)։
15 ՏԽcde Թագաւորեալ / w Թագաւորելն
15 ƒ նորա պատերազմ
15 bdew մակեդոնացիս / a չիք սէր
16 rs չիք ընդ
17 abde աղէքսանդրի
18 a բալ՛հ / b բաղ՛հ / ƒ բալխ / deopw բահլ / c բալհ

Առաւօտին, յերկրին Քուշանաց: Եւ տայ պատերազմունս սաստիկս յոյժ, թափելով յինքն զամենայն արեւելեայս: Հալածէ և ի Բաբելոնէ զՄակեդոնացւոց իշխանութիւնն: Լսէ և զզօրանալն Հռովմայեցւոց ի վերայ ամենայն արեւմտից և ծովու, և թէ ի Սպանիացւոց թափեցին զբովսն, ուստի ոսկի և արծաթն հատանի. և զԳաղատացիս հարեալ ընդ հարկաւ արարին, և զթագաւորութիւնն Ասիացւոց: Հրեշտակս առաքեալ խնդրէր զդաշնաւորութիւն, զի մի օգնեսցեն Մակեդոնացւոց. ոչ տալով հարկս, այլ պատարագս միայն ամի ամի հարիւր քանքարոյ:

Այսպէս տիրեալ ամս երեսուն և մի, և յետ նորա Արտաշէս որդի նորա ամս քսան և վեց: Զսա պայազատէ նորին որդի Արշակ, որ կոչեցաւ Մեծ. պատերազմի ընդ Դեմետրեայ և որդւոյն Դեմետրեայ Անտիգոնեայ. քանզի ի վերայ նորա եկն ի Բաբելոնէ մակեդոնական զօրու, և պատերազմեալ՝ ի գերութիւն ըմբռնեցաւ. զոր կալեալ Արշակայ՝ տարաւ ի Պարթեւս հանդերձ երկաթեղէն կապանօք, ուստի և Սիդերիտեսն կոչեցաւ: Այլ իմացեալ եղբօր նորին Սիդեփացւոյ Անտիոքայ զգնալն Արշակայ՝ գայ ունի զԱսորիս: Իսկ Արշակայ երկոտասան բիւրու

1 Տպ առաւատին [gk առաւաւտին, h առաւօտին] / c առաւաւտին / w յառաւօտին / e հառաւօտին / d հառաւտին
1 k յերկիրն
1 Տպ պատերազմ սաստիկ
2 b ինքն
2 adefw չիք և
2 cw ի բաբելոնէ
2 bdew զմակեդոնեացւոց
3 Հfghk իշխանութիւն
3 Տպ չիք և
3 a հռոմայեցւոցն / c հռոմայեցւոց
3 f որ ի վերայ
4 Տպb չիք ամենայն
4 Տպ ի սպանիացւոցն / c ի սպանեացւոց / klnop ի սպաննացւոցն / Հ ի սպաննիացւոց / rs ի սապանացւոցն / w ի հիսպանիացւոց
4 rs զբովքն
5 o ոսկին / Ա արծաթ
5 Տպ հարկի
6 Տպ կացոյց, փխ. արարին
6 ԱԿ² զթագաւորն [de զթագաւորս] / w զթագաւորն / ghko զթագաւորութիւն / Հ զթագաւորութիւնս
6 p առաքեաց
7 Տպ օգնեսցէ
7 ac մակեդոնացւոց / b մակեդոնեացւոյն
8 Վ¹ պարգեւս, փխ. պատարագս
8 Ա ամի ամի միայն
9 p որդի նորա արտաշէս / b չիք որդի նորա

10 w չիք ամս
10 e չիք զսա
10 abdew որդին / c չիք որդի
10 Հվghklqrs արշական / o արշակւան nq արշական-ի ան ջնջած
11 Տպ ընդ դեմետր / bcw ընդ դէմետրեայ / a ընդդէմ ետրեայ, փխ. ընդ դեմետրեայ
11 ԱԿ²w չիք և
11 Աw որդւոյ
11 ԱՀw դեմետրի
12 Հc ի բաբելոն / f ի բաբիլոն / w ի բաբելօն
12 abdel մակեդոնեական
13 ԱԿ²w ի պարտութիւն, փխ. ի գերութիւն
13 ԱԿ² մատնեցաւ, փխ. ըմբռնեցաւ
13 Հ քանզի գերի չոքաւ, փխ. ի գերութիւն ըմբռնեցաւ
14 Տպ չիք հանդերձ
14 Կ²abdew սերիտիդէսն [c սերետիդէսն] / opqrs սրիտինդէսն / k սարիտինդէսն
15 Աw և, փխ. այլ
15 c նորա, փխ. նորին
15 Հa սիդեփացւոց / fg սիդացւոյ / Վ¹lqrsw¹ սդացւոց / op զդացոյց / n զդացոյց, յետոյ փոխած սիդեփացւոյ / k սդացւոց
15 a զգալն, փխ. զգնալն
16 Տպ արշակ երկոտասան
16 rs չիք երկոտասան
16 Տպ բիւրեաւ [gh բիւրովք, l բերեաւ] a բերու

անդրէն դարձեալ, և Անտիոքոս ի սաստիկ ձմերայնւոյն հերքեալ՝ պատահի նմա պատերազմաւ յանձուկ տեղիս, և կորնչի հանդերձ զօրօքն. և Արշակ տիրէ երրորդ մասին աշխարհիս, որպէս յիրականացն պատմութեանց Հերոդոտեայ է ուսանել ի չորրորդէն, որ յաղագս բաժանելոյ զբոլոր երկիրս յերիս մասունս, և կոչել զմին Եւրոպէ, և զմին Լիբիէ, և զմին Ասիայ, որում և տիրեաց Արշակ։

Գ

Թագաւորեցուցանել զՎաղարշակ աշխարհիս Հայոց։

Ի ժամանակին յայնմիկ թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ աշխարհիս Հայոց, զհիւսիսի և զարեմուտս տալով նմա սահմանս։ Սա, որպէս յառաջնում մերում մատենին գրեցաք, այր քաջ և խոհեմ՝ ընդարձակ տիրեաց ի վերայ սահմանաց իւրոց, և կարգս կենցաղականս, որչափ մարթէր, սահմանեաց աշխարհիս. և նախարարութիւնս և նոցին նախարարութեանցն նահապետութիւնս հաստատեաց զարս պիտանիս, որք ի զաւակաց նախնւոյն մերոյ Հայկայ և յայլոց։

Քանզի յետ սանձահարելոյ զՄակեդոնացիս և դադարելոյ պատերազմացն՝ սկիզբն առնէ բարեկարգութեանց Պարթևն քաջ. նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով առն զօրաւորի և իմաստնոյ, որ ի Հրէիցն՝ Շամբատայ Բագարատ. տալով նմա իշխանութիւն ազգաւ

1 c անտիոքիոս
1 ՏԽ ձմերայնոյ / cd ձմերայնոյն
1 c պատահէ
2 ՏԽb յանձուկ / b զօրուքն
3 Աw յերիկայցն / c յերիկեացն / w^{1} յերակսնացն / վ յիւրակսնացն / Զ յենոց
3 Ա պատմութեանցն
4 ԱԿ^{2} հերովդիոտեայ / Տ հերովդոտեայ
4 w^{1} ուսանիլ
4 ՏԽ ի չորրորդէ
5 b յերկիրս
5 ՏԽ կոչեալ [o կոչէ, k կոչի]
5 ԽՎmn եւրոպիէ / opqrs չիք եւրոպէ
5 opqrs չիք և զմին
5 af լիբեէ / bcdew լիբէէ
6 Զacdw ասիա
7 d Բ, փխ. Գ
8 a թագաւորեցուցանել / Զbdefgh թագաւորեցուցանէ / ow թագաւորեցուցանելն
8 a վաղարշակ
8 ՏԽ հայոց աշխարհիս [զ աշխարհիս հայոց]
9 ՏԽԿ^{2} վաղարշակ,
10 ՏԽԿ^{2} մերոյ աշխարհիս, փխ. աշխարհիս հայոց
10 c զհիւսւսի / f զհիւսիսոյ
11 Աw յառաջնումն մերում մատենի
11 c մատենագրեցաք, փխ. մատենին գրեցաք
12 ՏԽ ընդարձակեաց, փխ. ընդարձակ տիրեաց
13 Կ^{2}abdefw չնորհեաց, փխ. սահմանեաց
13 Զdefg նախարարութեանց
15 ԽՎcm որ [զ որք]
15 Կ^{2}abde ի զաւակէ / cf ի զաւակէն / o ի զաւակացն
15 Աw չիք նախնւոյն
15 ԽՎmn մեր [զ մերոյ] / ԱԿ^{2} մերոյն
15 ԱԿ^{2}w և որ այլս
16 Աw և յետ
16 Աw սանձահարելոյն
16 abcew զմակեդոնեացիսն / d զմակեդոնացիս
16 dew դադարելոյն
17 prs բարեկարգութեան / de բարեկարգութեանցն
18 o առն
18 վ^{1}opqrs զօրավարի
19 Աw ի հրէից
19 ԱՏԽ շամբայ [o շամբատայ, g շամբաթ]
19 o բագարատի
19 ԱՏԽ տալ [ow տալով]

թագադիր լինել Արշակունեաց. և որ ի նմանէ ծնեալ ազգ՝ լինել կոչմամբ յանուն նորա Բագրատունի, որ է այժմ մեծ նախարարութիւն ի մէջ աշխարհիս: Քանզի այս Բագարատ նախաձեռն ընծայ բառ կամաց մատոյց զինքն Վաղարշակայ յառաջ քան զպատերազմունսն Արշակայ ընդ Մակեդոնացիսն, և սա ի դրան արքունի: Իսկ ի ծայրս հայերէն խօսից կողմնակալ, իշխան բիւրուց և հազարաց, յարևմտից կուսէ:

Բայց դարձցուք անդրէն ի վեր, պատմելով յաղագս պատերազմին Վաղարշակայ ընդ Պոնտացիս, և որ ի Փռիւգիայ, և վասն յաղթութեանն:

Դ

Թէ, ո՛րպէս միաբանեալ Վաղարշակայ զզօրս Հայոց ի կարգս զօրու՝ խաղայ ի վերայ Մակեդոնացւոցն մնացորդաց:

Յետ պատերազմին Արշակայ ընդ Մակեդոնացիս և ունելոյ զԲաբելոն և զարևելս և զարևմուտս Ասորեստանի՝ միաբանէ և Վաղարշակ զօր բազում յԱտրպատականէ և ի Հայոց, որ ի միջոցի աշխարհիս, արս անուանիս և քաջս, և զկոչեցեալն Բագարատ, և որք ընդ նմա քաջք,

1 dew լինիլ
1 Տխ լինել յանուն նորա կոչմամբ բագրատունի
1 Հo բագրատունիք
2 Տխ և, փխ. է
2 Հ չիք այժմ
3 a չիք ի մէջ
3 b բագրատ
3 Աw զինքն [c զինք] մատոյց ընծայ բառ կամաց
4 r ընդ առաջ, փխ. յառաջ
4 Տխ զպատերազմն
5 ԱԿ²w ընդ մակեդոնացւոց [d մակեդոնացւոց] զօրութեանն [f զօրութեան], փխ. ընդ մակեդոնացիսն
5 ԱԿ²w այս, փխ. սա / n սա, յուս. փոխած այս
5 p է դրան, փխ. ի դրան
5 p ի ծայր
5 k հայրեէն, փխ. հայերէն
6 k կողմակալ
6 gl բեւրուց / pqrs բիւրոց
6 վ կուսից / ԱԿ²w կողմանէ, փխ. կուսէ
8 ef պոնտացիս / միւսն. պոնդացիս
8 ac ի փռիւգիա
8 Աw յաղթութեանն [f յաղթութեան] նորա / gp յաղթութեան

9 d Գ, փխ. Դ. եւ այսպէս շարունակաբար:
10 gop և թէ, փխ. եթէ
10 k վաղարշակ
10 k զքաջ
10 Տխ ի կարգ [g ի կարգս, k չիք]
11 Տխ մակեդոնացւոց / de մակեդովնացւոցն / abcw մակեդոնացւոցն / f մակեդոնացւոց
11 b մնացորդացն
12 bdew մակեդոնացիս
12 Հgk ունել / c ունելով
12 abde զբաբելոն / f զբաբիլոն / w զբաբելօն
13 w և զարեւելեայս ասորեստանի և զարեւմտեայս / Ա և զարեւմտեայս ասորեստանի և զարեւելեայս, փխ. զարեւելս և զարեւմուտս ասորեստանի Աw չիք և (վաղարշակ)
13 c զվաղարշակ
13 p զօրք
14 Աw ի միջոց
14 k այր
15 ԱԿ²w և որ առ սահմանօքն ատրպատականի զկոչեցեալն
15 Կ² չիք և (զկոչեցեալն)
15 a բագր՛՛ա
15 Տխ որ

և ծովեզերեայն մանկունս, որք ի Գեղամայ և ի Բանանացւոց, և Շարայի ծնունդք և Գուշարայ, և առ Թեր Սիսակեանն, և զԿադմեանն և զնոցա մերձաւորսն, որպէս թէ զկէս մասն աշխարհիս։ Հասանէ ի միջոց աշխարհիս, վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի, յափն Երասխայ, մօտ յԱրմաւիր որ ասի բլուր. աւուրս շատս առնելով անդ, որպէս պարտ է ասել. զի ոչ գիտէին զկարգս ինչ։

Եւ աստի միաբանեալ զբոլոր կողմանս աշխարհիս՝ հասանէ առ սահմանօքն Խաղտեաց։ Բանգի Ղաղիկայ, Պոնտոս, Փռիւգիայ, Մաժաք և այլք, ոչ գիտելով զհամբաւ պատերազմին Արշակայ՝ առ Մակեդոնացւոց պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին։ Վասն որոյ ոմն Մորփիւղիկեայ միաբանեալ զասացեալ կողմանս զայսոսիկ, և գրգռի ի պատերազմ ընդ Վաղարշակայ։ Բայց պատահեն միմեանց առ բարձրաւանդակի միոջ բլրով քարագագաթնիւ, որ այժմ ասի Կողոնիայ. և մօտեալք առ միմեանս ձիգ ասպարիսօք միջոցացն՝ ամրանան կողմանքն երկոքին բովանդակ աւուրս։

1 b և որ զծովեզերեայն
1 Աw մանկունք
1 Աw ի գեղամայ և որք
1 t չիք և (շարայի)
2 c գուշարա / ghknopqrs գուշարայ
2 ԱԿ²Վ²gw ընթեր / n թեր, յուս. փոխած ընթեր
2 ԱԿ²w սիսակեանն / p սիսակայսն
2 ԱԿ²w զկադմէականսն
3 ԱԿ²w զնոցայն / p նոցա
3 cef մերձաւորս
3 k զմասն, փխ. զկէս մասն
3 o չիք հասանէ ի միջոց աշխարհիս
4 p մերէն, փխ. մօրին
5 ՏԽ յարմաւիրն
5 c ասի ի բլուր / k առ ափն, փխ. ասի
6 k գիտէի
7 Աw աստ
7 ԱԿ²w չիք զբոլոր
7 ՏԽ կողմ
8 Աw սահմանօք
8 af լազիկայ / c լազիկա / Կ²dew լազիկիայ / b լազիկեայ
8 ՏԽa պոնդոս
8 Աw մաժաք, փռիւգիա [bde փռիւգիայ] / Կ մաժակ, փռուգիայ
9 o այլքն
9 ՏԽef զհամ [gh զհամբաւ], փխ. զհամբաւ
9 del մակեդոնացւոց
10 fgkp պետութիւն
10 c դաշանց
10 ԱԿ²w առ մակեդոնացւոցին [f մակեդոնացւոցին] պահէին
11 Աw մորփիլիկեայ [c մաորփիլիկա] / p մորթիւլիկեա
11 Աw զասացեալսն զայնոսիկ կողմանս [c ի կողմանս]
11 Աw չիք զայսոսիկ
13 w չիք որ
13 ade չիք ասի
13 c կողոնիա / l կողանիայ / w կոլոնիա / k կողմանիայ
14 pqrs մոտեալք
14 ՏԽ ի միմեանս, / a միմէանս
14 bf ասպարիսովք
14 ՏԽ երկոքին կողմանքն

Է

Պատերազմ Մորփիւղիկեայ և մկնդահար մահ։

Զկնի անցանելոյ բազում աւուրց ամրանալոյ կողմանցն երկոցունց, գրգռի պատերազմն, ի մերձ կողմանէս դիմեալ. վասն որոյ յարդարէ կամաւ կամ ակամայ Մորփիւղիկեան զիւրոյ կողման ճակատն, հասանէ յանդուգն յարձակմամբ։ Քանզի այր սրտեայ էր և անդամովք երկար և ընդ իրեարս պատշաճ, զոյգ մարմնոյն և ուժ սաստիկ ունելով, ամրացեալ պղնձով և երկաթով, և այլովք ընտիր վառելովք, ոչ սաստիկ ինչ թուով՝ տապաստ յերկիր արկանէր արս ընտիրս և քաջս ի մանկանցն Վաղարշակայ. և ջանայր անցանել հասանել յարքայն Հայոց ի մէջ խմբի մեծի և զինու ամրացելոյ։ Եւ մօտ անցեալ՝ աշխոյեաց ձգել զուրնն. քանզի էր կորովի և երկայնաձիգ, հեռի զաշտէն արձակեալ, որպէս ի թռիչս սրաթև հաւուց։ Այլ ոչ ինչ կարի յամեցին ընդ մէջ անցանել արք քաջք և անուանիք ի զարմիցն Հայկայ և ասորեստանւոյն Սենեքերիմայ. և հարեալ աշտէիւք զքաջն՝ սատակէին և զզօրսն առաջի արկեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէին. բազում փտակս արեան հեղեալ զերկիրն ոռոգանէին իբրև հեղեղօք անձրևաց։ Եւ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն, նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ, և Մակեդոնացւոցն դադարէր զօրն։

1 d Դ, փխ. Է
2 a պատերազմ և
2 c մորփիլիկա / adefw մորփիլիկեայ / kopqrs որ ի փիւղիկայ / վ^{2}prs որ ի փիւղիկեայ / վ^3 որ ի փիղիկեայ / Հ մորփիղիկեայ
2 af և աշտէիւք [a չիք և աշտէիւք] ամբահար և մինդահար / վ^3 մականդահար
2 f մահն / a չիք մահ
3 ԱՀw անցելոյ [bd անցելոց]
4 k չիք պատերազմն / ko արդարէ
5 defo յակամայ
5 ԱԿ^{2}w մորփիլիկեայ [c մորփիլիկեա] / gk մորփիւլիկեան
5 Աw զիւր
5 ԱԿ^{2}w կողմանն / k կողմանս
5 ԱԿ^{2}t հասանէ, k հասատանէ, փխ. հասանէ
6 o արձակմամբ / Աw չիք և
6 ԱՀglnpqrsw անդամօք [o յանդամօքն]
6 pqs յերկար / k եկար, փխ. երկար
7 Աw ըստ, փխ. ընդ
7 abd *մարնով / Կ^{2}cefw մարմնով
7 c չիք և (ույժ)
7 Աw պակաս, փխ. սաստիկ
9 Ն երկիր
9 Աw արկանէ / k անկանէր
9 ԱԿ^{2}w չիք և / k քաջք
10 abcf ջանայր հասանել անցանել յարքայն / dew չիք անցանել
11 i ամբոխի, փխ. խմբի / bcdefw խմբի միոյ մեծի
11 Տխ ամրացելոց [rs ապրեցելոց, opq ապրացելով, q ուղղած ամրացելոց]
11 adegw յաջողեցաւ
12 a աշտէնս / bcdefi յաշտէնս / opqrs զաշտէնան / w զաշտէնս
12 a յարձակեալ / bcdefw յարձակել
13 opqrs թռիչս (չիք ի) / Ն սրաթևս
14 Ն անցան / cefw անցեալ
14 Տխ ի զարմից / Հ ասորեստանոյն
15 aopqs սենեքարիմայ / c սենեքիրայ / f սենեքերրայ
15 ԽՏ աշտէիւ հարեալ սատակեն ըզքաջն / f *զզաջան
15 Կ^{2}dew սատակեցին / d զզօրն
16 ԱԿ^{2}w դարձուցանեն
17 r առոգանէին / k ոռոգնէին
17 Տխ հեղեղք
18 f խաղաղեալ / a չիք և
18 bde մակեդոնացւոցն
19 Տխ դադարեալ
19 rs զունն

Զ

Թէ ո՛րպէս կարգեաց Վաղարշակ զարեւմուտս եւ զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս:

Եւ այսպէս կատարեալ՝ կարգէ զկողմանս Մաժաքայ և զՊոնտացիս և զԵգերացիս. դառնայ զհիւսիսեաւ առ ստորոտովն Պարխարայ ընդ մէջ Տայոց, ի գիւղն և ի մառախլուտ տեղիս մայրեաց և ի լօռաւէտս. գեղեցիկ իմն կարգելով զերկիրն, հաստատելով զլեռնայինն և զջերմահոտն ի բարեխառն և ի զուգագեղեցիկ վայելչութիւն իւրոյ թագաւորութեանն. ամառնային ժամանակին հովանոցս պատրաստելով, յորժամ զհիւսիսեաւ երթիցէ: Գոմս զերկուս տափարական անտառախիտս հանդերձ լերամբքն կազմելով, և որսոց տեղիս, և զջերմութիւնն Կողայ՝ ի մարմանդս այգեաց և բուրաստանաց: Այլ խորհիմ աստ վասն սիրելի առնն յայտնի գրել զամենայն և մանրապատում. զի անցի միայն զանեղիմն նշանակելով հաւաստի, և զոձն ի բաց թողեալ, վասն զկարգ սիրոյ զհրաշալւոյն անխղելի պահելոյ:

Եւ աստ կոչեցեալ զվայրենի եկամուտ ազգն, որ ի դաշտին հիւսիսոյ և որ զստորոտով մեծի լերինն Կաւկասոյ, և որ ի հովիտս կամ ի ձորս երկայնաձիգս խորացեալս, ի լեռնէն որ զհարաւով իջեալ մինչ ի դաշտաբերանն մեծ. պատուէր տալով զաւազակութիւն և

1 d Ե, փխ. Զ
2 a չիք Վաղարշակ
2 Աwc զարեւմուտս մերոյ աշխարհիս և զհիւսիսի [b զհիւսիսոյ, c հիւսիսոյ]
3 Տի և այս այսպէս
3 ԱԿ^{2}w զսահմանս, փխ. զկողմանս
3 k Մաժաք / p Մաժակայ
3 Տի զպոնդացիս / abc պոնդացւոց
4 k չիք և զԵգերացիս
4 ab զհիւսիսաւ / Տի չիք զհիւսիսեաւ
4 ԱԿ^{2}w ստորոտով
4 ԱԿ^{2}w պահարեայ [c պահարեա, ab պահարեաց]
4 Կ^{2}abcdw ի մէջ, փխ. ընդ մէջ
5 Աw ի գիձին
5 opqrs չիք ի (մառախլուտ)
5 abc ի մառախուտ / f ի մառաղխուտ
5 Տի մայրեացն / gl չիք ի [լօռաւէտս]
5 Տի ի լոռաւէտս [g ի լուաւէտ] / c ի լաւռաւէտս / d ի մօռաւէտս
6 Աw զջերմայոտն [ac զջերմա ոտն]
7 a զուգագեղեցիկն իմն վայելչութիւն / Հ գեղեցկութիւն, փխ. զուգագեղեցիկ վայելչութիւն
8 p ժամանակս
9 Տի զհիւսիսով / f զհիւսիսեան / abc զհիւսիսաւ / d զհիւսիսաւն
9 b երկուս / Հg զերկու
9 opqs տափարական / վ^{1}k տարփական
10 abde որսոյ / c սորս, f որոյ, փխ. որսոց
10 Հgkp զջերմութիւն
11 Տի բուրաստանեաց [l զաrárած բուրաստանաց]
11 kl այլ և խորհիմ / pqrs խոր հիմ / f խըրրախիմ / o խորհիմ
11 gk սիրելոյ
12 c յայտնել / i չիք և
12 ԱԿ^{2}w անցից / prs զանեղիս
13 ԱԿ^{2}w նշանակելով միայն զանեղիմն [a զանեղինն]
13 Տի զհաւաստին
14 opqrs հրաշալւոյն / Հkl պահելով
15 op զվայրէն / qr զվայրեն / s զվայրեն ի եկամուտ
15 c ազգին
15 ԱԿ^{2}t չիք որ ի դաշտին
16 t չիք որ (զստորոտով)
16 abeo կօվկասու / Կ^{2}Հg կովկասու / fw կաւկասու
17 Տի երկայնադոգս
17 opqrs որով, փխ. որ
17 ԱԿ^{2}w խորացեալք զհարաւով [ab զհարաւովք] ի լեռնէն ի վայր մինչև ի դաշտաբերանն մեծ իջանեն
18 Աt առնելով, փխ. տալով

զմարդագաւութիւն ի բաց քեցել յինքեանց, և հրամանաց և հարկաց արքունի հպատակ լինել. որպէս զի միաւանգամ տեսեալ զնոսա՝ առաջնորդս և իշխանս հանդերձ գեղեցիկ կարգօք հաստատեսցէ։ Եւ արձակէ զնոսա հանդերձ արամբք իմաստնովք և վերակացուօք յիւրմէ։ Եւ ինքն արձակեալ զարեւմտեայ բազմութիւնն՝ իջանէ ի տեղիս խոտաւէտս մերձ ի սահմանն Շարայի. զոր հինքն Անիփայտ և վերին Բասեան կոչէին. իսկ յետոյ վասն հատուածի Վղընդուր Բուլղարայ Վնդայ, բնակելոյ ի տեղիսն՝ յանուն նորա անուանեցան Վանանդ. և անուանք շինիցն յանուն եղբարց և զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև ցայժմ։

Իսկ ի ցրտանալ հիւսիսոյ և ի դառն հողմ փչելոյ, խաղայ իջանէ ի դաշտն մեծ. և անդ զափամբ մօրին մեծի բանակի ի տեղւոջ, ուր գետն մեծ ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն առեալ՝ իջանէ և խառնի ի մօրն մեծ։ Եւ անդ կարգեալ զզօրս աշխարհիս, և թողեալ յինքենէ վերակացուս, և իւր առեալ զամենայն զլխաւորսն՝ չուէ ի Մծբին։

Է

Ցօրինուած թագաւորութեանն, եւ թէ ուստի՛ զնախարարութիւնն կարգեաց, ո՛րպէս եւ զիա՛րդ կենցաղավարել հրամայեաց։

Այս դրուագ մեծ, և հաւաստի պատմութեամբ լի, և արժանի բանից ողորկագունից և յոլովից։ Քանզի բազում ինչ աստ կարգաց և յօրինուածոց տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց, և համայն ասել՝ օրէն թագաւորութեան, և որ ինչ շուրջ զթագաւորութեամբն —զօրաց, զօրապետաց, կողմանց կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ։

1 k զմարդագատութիւն / a չիք և զմարդագաւութիւն
1 p չիք ի բաց
1 Աw յինքեանց ի բաց քեցուլ / Հ քերցել
2 c զմիաւանգամ, փխ. զի միաւանգամ
4 Հfg իմաստնօք / b իւրմէ
5 Հgk բազմութիւն / Տի իջանել
5 Տի խոտաւէտ [o խոտաւէտս]
6 Հkn բասեն / vl բասեն կամ բասէն / gloprsw[1] բասէն
7 a չիք վասն
7 Աw Վնդուր։—Վղընդուր բառը թվում է լինել մոնղոլ. baghatur, պարսկ. behadur = ռուս. богатуръ, богатырь։ Աս. Մ.
7 Տի բուղկարայ [i բուլարայ, gkl բուղարայ] / Հ բուղդարոյ / c բուլկարա / f բուլկարայ
7 Աw Վնդոյ [ac Վնդո]
7 Աw բնակելով
8 Տի ի տեղիս / c անուանքն
10 Հgk հիւսիսի / Տի չիք և
10 Տի ի դառնահոտ, Հ ի դառնահոտ, փխ. ի դառն հողմ / c հողմոյ
11 c չիք մեծ
11 defgopqrsw բնակի
12 c չիք ի (ծովակէն)
14 Աw վերակացուս յինքենէ
14 Աw զգլխաւորսն զամենայն
15 d Զ, փխ. Է.
16 Աk[2] եթէ, փխ. և թէ / Հgkopqrs չիք թէ
16 a չիք ուստի
16 Աw զնախարարութիւնս
16 Տի բազմացոյց, փխ. կարգեաց
17 qrs չիք և / w և որպէս
17 k կենցաղավարելով
17 o հրամայէ
18 Տի դրուակ [g դրուագ] / aw դրիւուագ / bf դրուատ
18 et արժանից
19 det չիք բանից
19 Աw ողորկագունաց
20 p օրինուածոց / b և ազգաց
21 f թագաւորութիւն
22 k այսոց

Արդ՝ նախ և առաջին օրինադրէ թագաւորն զինքն և զտուն իւր, սկիզբն առնելով ի գլխոյ իւրմէ և ի թագէ։ Եւ զկոչեցեալն Բագարատ, որ ի Հրէից, շնորհակալութիւն նմա վասն յառաջագոյն անձնատուր ձեռնտուութեանն առ թագաւորն և միամտութեանն և քաջութեանն, զյառաջասացեալ տանուտիրական պատիւն ազգին պարգևելով. և իշխել նմա թագ ի գլուխ դնել թագաւորին, և կոչել Թագադիր, այլ և ասպետ. և առանց ոսկւոյ և ականց, զկրասեր մարգարիտն երեքտակեան վարսակալ ածել՝ յորժամ յարքունիս և ի տան թագաւորին շրջիցի։

Եւ զգեցուցանողս իւր զձեռէս ի զաւակէ Քանանացւոց. և անուն կոչէ ազգին Գնթունիս, ոչ գիտեմ էր ազագաւ։ Եւ թիկնապահս իւր, զինու հանդերձ, ի զաւակացն Խոռայ Հայկազնոյ, արս ընտիրս և քաջս, նիզակաւորս և սուսերաւորս. և գլուխ նահապետութեան նոցա զՄաղխազ ոմն այր բարի և սրտեայ։ Բայց անուն ազգին զնախնականն պահէ։ Իսկ զԴատ ի զաւակէ Գառնկայ, որ ի Գեղամայ, ի վերայ որսոց արքունականաց կարգէ։ Որոյ որդի եղեալ Վարժ՝ յանուն նորա անուանի ազգն. բայց այս զկնի, յաւուրս Արտաշիսի։ Եւ զԳարաղ ոմն անուն ի վերայ կուռից, և զԱրէլ ոպասարար և գահարար. և շէնս պարգևէ նոցա, յորոց անուն կոչին. սոյպէս և նախարարութիւնքն՝ Աբեղեանք և Գաբեղեանք։

2 Աw և սկիզբն
2 Տխ ի գլխոյն
2 Աw չիք և (զկոչեցեալն)
2 Աw որ [f չիք որ] ի հրէից բագարատ
3 o առաջագոյն
3 bdef անձնատու
4 Տխbcw^{1} ձեռնտուութեան / k ձեռին տուութեան
4 k միամտութեամբ / Հadefgo միամտութեան
4 ef քաջութեան
5 ԱՀgkw և զյառաջասացեալ
5 p զյառաջասացեալս
5 nqrs տանուտիրական / միւսն. տանուտէրական
5 f պարգևէ
5 c իշխել
6 p չիք թագ ի գլուխ—և կոչել
6 Հbdefgw կոչիլ
6 Տխ չիք այլ
7 Աw զկրսեր / Կ^{2} զկսեր
7 Տխ երեքտակէն [p երեքտակեն]
8 rs ածեալ
8 bopqrs արքունիս
8 ef չիք և
8 k տուն
9 noqrs ագեցուցանողս / k ագուցանողս
9 Կ^{2}bcefw զձեռս / a զձեռս, միւսն ուրիշ բանաձով գրած՝ է / gl զձեռէս
9 Աw ի զաւակէ / միւսն. ի զաւակաց
9 Տխ չիք և (անուն)
10 Տխ չիք ոչ գիտեմ էր ազագաւ
10 rs և ի թիկնապահս / p թեկնապահս
11 f չիք հանդերձ
11 g ի զաւակաց
11 Հabf հայկազնւոյ / dt հայկայնոյ / e հայկայնւոյ
12 Տխ նահապետ
12 a զմախազ
13 ՏխԿ^{2} չիք այր բարի և սրտեայ
14 c զգատաւոր, փխ. զգատ, որ / w^{1} զգատ, փխ. զգատ
14 Ա որ ի զաւակէ
14 abw զառնիկայ / c զառնիկա
14 k որսոյ
15 Տխ եւ Սողիկ վարժ / Ա վարաժ
16 b յանուանի
16 p կնի յաւուր
16 abcde Արտաշէսի
16 Վ^{2}knopqrs զգարա
17 Տխ չիք անուն
17 Վ^{2}opqrs զարէլ / k արել
17 Հgk ոպասաւոր
17 Հ գահարար / միւսն. գահաւոր
18 Տխ և անուն
18 o յանուն
18 Հg այսպէս, փխ. սոյպէս
18 Հabfg նախարարութիւնք
19 Տխ աբեղէն [Հg աբեղեան] և գաբեղէն [Հg գաբեղեան]

Եւ զԱրծրունիսդ գիտեմ՝ ոչ Արծրունիս, այլ արծուի ունիս, որք արծուիս առաջի նորա կրէին։ Թողում զառասպելացն բաջաղանս, որ ի Հազամակերտին պատմին. մանկան նիրհելոյ անձրև և արև հակառակեալ, և հովանի թռչնոյ՝ պատանւոյն թալկացելոյ։ Գիտեմ և զԳնունիսդ գինի ունիս, որ զարժանի թագաւորին պատրաստէր զըմպելիսն. որ սքանչելի իմն դիպեալ եղև ըստ գործոյն և անունն. քանզի պատրաստէր զըմպելիսն արքայի յընտիր և ի համեղ գինեաց, ունէր և կոչումն անուանն Գին. ընդ որ կարի զուարճացեալ, ասեն, Վաղարշակ՝ կարգէ ի թիւ նախարարութեան ազգաց։ Եւ են այս երկու տունքս ի զաւակէ Սենեքերիմայ, Արծրունիք և Գնունիք։

Ասեմ և զՍպանդունիսդ ի վերայ զենարանաց, և զՀաւունիսդ՝ բազէակիրս և բազէակալս, յաղագս ի մայրիս բնակելոյ։ Եւ եթէ առ ցոփս ինչ ոչ ունիցիս՝ և զՁիւնականսդ՝ ամարանոցաց պահակս և ձիւնակիրս, և յառաջադիմութենէ ազատացեալս, որպէս ընտանիք թագաւորաց։

Եւ գունդս և պահապանս դրան արքունի կարգէ զչորս, զմի մի իւրաքանչիւր բիւրովք վառելովք ի նոյն ի հին ի զարմից թագաւորացն՝ որք ի մերոյ նախնւոյն ի Հայկայ, որք բուն ոստանն անուանեալ, որք

1 k գիտ, փխ. գիտեմ
1 c արծունիս
1 a չիք այլ արծուի ունիս / t չիք արծուի
1 Տխ արծիւ ունիս / w զարծուիս / Ա. արծուիս ունիս [a չիք]
2 Տխadef զառասպելեացն [Հg զառասպելաց]
2 Կ²aef բաջաղմունս / c բաջաղմուն / Կ¹ko բաջաղունս
3 c ի հանդամակերտին / w¹ ի յազամակերտին
3 Աw պատմի [b չիք]
3 opqrs չիք և (արև)
3 c հարկ առնել, փխ. հակառակեալ
4 p և թռչնոյ / Աw թռչնոյն
4 abdefw պատանւոյ
4 c թալացելոյ
4 Տխ չիք և (զԳնունիսդ)
5 ԱԿ²w չիք որ զարժանի,
5 Տխ առաջի, փխ. զարժանի
5 Աw պատրաստել
5 Տխ զըմպելիսն [Հgklnoqrs զըմպելին p զըմբելին] / Ա ըմպելիս
6 de չիք եղև / k անուան
6 ab ըմպելիս / cdefw զըմպելիս
7 Հ չիք յընտիր և
7 Վklmpqrs չիք ի (համեղ)
7 o զանունն գին կոչմամբ, փխ. կոչումն անուանն գին
7 ak անուանն / Հg անուան
8 ԱԿ²w կարի [Կ² կուի, de չիք] մեծապէս զուարճացեալ [Կ² ուրախացեալ] մեծամեծապէս, փխ. կարի զուարճացեալ ասեն
8 f և կարգէ
9 Տխ ազգաց մեծապէս։ և
9 a չիք ի զաւակէ
10 opqrs սենեքարիմայ / Կ² սենէքերիմայ
10 Տխ արծրունիս և գնունիս
11 a ասեն
11 b զսպանդունիս / k զսպանդանիսդ
11 Տխ զհաւհնունիսդ / Հ զհաւունիս / ac հաւնունիսդ
12 Հ բազեկիրս / abcdfw չիք բազէակիրս
12 f բազեակալս / Կcw բազէակալս / ade բազէկալս
12 prs թէ, փխ. եթէ
12 a չիք առ
13 Տխ չիք ինչ
13 c չունիցիս, փխ. ոչ ունիցիս
13 Տխ չիք և (զձիւնականսդ)
13 Տխ զձիւնականսդ [k ձիւնականսդ] / a ձիւնականսն
13 Տխ ամարայնոցաց [p ամարանոցաց, qrs ամրայնոցաց] / a ամրոցաց
14 q յառաջադիմութեան
14 cnp ընդանիք
16 Տխ պատրաստէ, փխ. կարգէ
16 Տխ զչորս
17 Տխ չիք բիւրովք
17 Տխ ի նոյն հին զարմից... որ
18 Տխ չիք ի մերոյ նախնւոյն
18 Կ²acef չիք ի (հայկայ)
18 Տխ չիք բուն ոստանն—որք

ընդ ժամանակս ժամանակս ժառանգութիւն ի հարանցն ընկալեալ գիւղս և դաստակերտս։ Իսկ աստ ուրեմն Պարսից թագաւորութեանն, որպէս լսեմ, այլս ոմանս յարուցեալ գունդս և ոստան անուանեալ. ոչ գիտեմ թէ վասն սպառելոյ ազգին առաջնոյ, թէ վասն ընդդիմութեան իրիք արդեօք չկամեալ և ի բաց ընկեցեալ զազգն՝ զայլս ի տեղի նոցա յարուցին գունդս՝ անուամբ արքունի։ Այլ առաջինն հաստատ ի զարմից թագաւորացն առաջնոց. որպէս և այժմ ի Վրաց աշխարհին, որ Սէփէծուլն կոչի։ Նա և ներքինիս հրամայէ ի նոյն ազգէ խզել. և նահապետ նոցա գՀայր իշխան մասին յԱտրպատականէ մինչև ցծուաշ և ցնախճաւան, և նահապետութեան ազգին սա մեծարոյ։ Բայց թէ որպէս կամ ուր սորա իրք անցին անյիշատակելի, ես ոչ գիտեմ։

Ը

Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորին։

Բայց յետ կարգելոյ զտուն թագաւորին՝ երկրորդ թագաւորութեանն լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ, Մարաց եղելոյ թագաւորի, որ այժմ Մուրացեանդ կոչին։ Քանզի ոչ ասեն նահապետաց ազգին՝ Մուրացեան տէր, այլ Մարացւոցն տէր։ Եւ թողու ի վերայ նորա զամենայն չէնս, որք ի գերութենէն Մարաց։ Եւ յարեւելից կողմանէ, զեզերբ հայկական

1 k ժամանակս ժամանակ
1 Տա ժառանգութեան [o ժառանգութիւն]
1 Տա ի հարանց
1 Տա առացեալ, փխ. ընկալեալ
1 acw գեաւղս / ef գեօղս / Կ^{2}b գեաղս
2 Հfgk թագաւորութեան
2 ԱԿ^{2}w չիք որպէս լսեմ
3 Տա յայլոց, փխ. այլս ոմանս
3 Տա անուանել [g անուանեալ]
4 Վ^{2}pqrsw պառուելոյ, o պառաելոյ, փխ. սպառելոյ
4 Աw և թէ
4 Կ^{2}cef արդեօք / Տա լինելոյ, փխ. արդեօք
5 abdef չկամեալ / Վ^{1}w նչկամեալ / Վ^{2}rs շաղկապեալ, փխ. չկամեալ
5 Տա ի տեղիս
6 Աopw առաջին ի [c չիք ի] զարմից թագաւորացն առաջնոց հաստատի, որպէս
6 Հg թագաւորաց
7 Կ^{2}bcefw սէփէծուլն / ad սեփէծուլն / Տա սեփծուղն
8 Աw ներքինիս ի նոյն ազգէ խզել [ab խլել] հրամայեաց
9 Վaklm իշխանն
9 Կ^{2}bcdefw մասն ինչ, փխ. մասին
9 Տա նախճաւան
10 Տա չիք և նահապետութեան ազգին սա մեծարոյ
10 Տաb որպէս է և ուր
11 Աw չիք անցին
11 a չիք ես
12 ԱԿ^{2}ՀՎ^{2}gklw չիք Ը [g ԽԸ]
13 Աw չիք ամբողջ վերնագիրը։
13 g և երկրորդ
13 Վ^{2}lnopqrs թագաւորութիւն
13 o լինիլ
13 Հg թագաւորի
14 ՀՎ^{2}gklnopqrs չիք երկրորդ թագաւորութեանն—եղելոյ թագաւորի (տ. 15)
15 c լինի
15 Տաa աշդահակայ
15 Կ^1 չիք եղելոյ
15 o չիք այժմ
16 Տա մուրացանդ
16 o կոչին
16 gln ասի / o ասին
16 Տա նահապետի
16 Տա մուրացան
17 Աglsw մուրացւոյն (c մուրացոյն) / r մոզացւոց
18 ՏաԿ^2 որ [gl որք]
18 ԱԿ^{2}w յարեւելեայ
18 d կողմանէն

խօսից, կողմնակալս բիւրաւորս զերկուս ի ցեղից տանց նահապետութեանց, զՍիսակեանսդ և որ ի Կադմեայ տանէն, զորոց զանուանսն ի միում ի յառաջագունից ասացեալ ճառիցն կարգեցաք։

Յետ սորա մեծ և անուանի և բազմարիւր զարմեկից հիւսիսոյ կողմանն կարգէ կողմնակալութիւն՝ զայր անուանի և յամենայն գործ մտաւորութեան և հանճարոյ առաջին, զԱռան, առ մեծ գետովն, որ հատանէ զդաշտն մեծ, որ անուանի Կուր։ Բայց զայս գիտեա, զի զցեղս զայս մեծ և անուանի մոռացումն եղև մեզ յառաջնումն մատենին յիշատակել, զգունդն որ ի Սիսակայ, որ ժառանգեաց զդաշտն Աղուանից և զլեռնակողմն նորին դաշտի, ի գետոյն Երասխայ մինչև ցամուրն որ ասի Հնարակերտ. և աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա անուանեցաւ Աղուանք. զի աղու ձայնէին զնա։ Եւ ի սորա ծննդոց այս Առան անուանի և քաջ կարգեցաւ կողմնակալ բիւրաւոր ի Պարթևէն Վաղարշակայ։ Ի սորա զաւակաց ասեն սերեալ զազգն Ուտէացւոց և Գարդմանացւոց և Ծաւդէացւոց և Գարգարացւոց իշխանութիւնն։

Իսկ Գուշարայ, որ յորդւոցն Շարայի, ժառանգեաց զլեառն Մթին, որ է Կանգարք, և զկէս մասինն Ջաւախաց, զԿողբ, զԾոբ, զՁոր, մինչև ցամուրն Հնարակերտ։ Բայց զտէրութիւնն Աշոցայ, և զսեպհականութիւնն Տաշրաց կարգէ Վաղարշակ ի զաւակացն Գուշարայ Հայկազնոյ։

1 Տպ խօսից [p խօսիս]
1 Հ բ. բիւր / Տպ չիք բիւրաւորս
1 Տպ զերկուս [g զերկուց, x զերկու] ցեղից նահապետութեանցն
2 Տպ սիսակեան
2 Տպ չիք որ ի
2 Տպ կադմեայն [o կադմեան, klpqrs կադմայն]
2 Տպ չիք տանէն
2 Տպ զանուանսն յառաջնում ճառին կարգեցաք
3 ab չիք միում
3 abcdf չիք ի (յառաջագունից)
4 Աw զարմեկեայ
5 Աw և գործոյ պատերազմի և խորհրդականութեան առաջին
6 a մեծ առ գետովն / bcdfi չիք առ
6 Կ[2]bcdfw մեծաւ գետով [f գետաւն]
7 c հասանէ, փխ. հատանէ
7 lo գիտա
8 Աw զայսոսիկ մեծամեծս և անուանիս
8 Տպ յառաջին
9 Տպ զգունդս սիսական [Հօ սիսակեան]
10 kpqrs զլեառնակողմն
10 w որ ի գետոյն
10 afy մօրն / c ցմուրն / be ցամօրն
11 abcef կոչի, փխ. ասի / d չիք ասի
11 abcefw հունարակերտ
11 dlnow բարուցն / dow չիք նորա
12 Տպ կոչեցան [p կոչեցին, Հ կոչեցաւ] փխ. անուանեցաւ
12 Աw զնա վասն քաղցրութեան բարուցն. և
13 Աw անուանիս և քաջս
13 Տպ կարգեցաւ ի պարթևէն վաղարշակայ կողմնակալ բիւրաւոր
13 c չիք ի (պարթևէն)
14 Տպ զաւակէ [pqrs զաւակէն]
14 Տպ զազգ [o զազգն]
14 abc ուտէացւոց / d ոտէացւոց / Կ[2]ef ոտեացւոց / w[1] օդեացւոց / w օգեացւոց
14 Հվ[3]gklopqrs չիք և գարդմանացւոց / n և գարդմանացւոց (յուսանցքում)
15 Աw ծօդացւոց [c ծաւդացւոց] / Տպ ծովդէացւոց [g ծաւդէացւոց, Հ ծօդէացւոց]
15 kl գարարացւոց
15 Տպef իշխանութիւնն
16 loqrs զգուշարայ / Հk զդուշարայ
16 gf որդւոյն / k որւոցն
16 Աw ժառանգեաց հաւասար բնակութեան իւրոյ զլեառն [f զլեառնն]
17 Ա ջաւախայ / w ջաւաղայ
17 a չիք զծոբ
18 a ցյամուրն
18 dew սեպհականութիւնն
19 Տպ տաշրայ
19 Հabef հայկազնւոյ

Իսկ ընդդէմ լերինն Կաւկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ և զհզօր ազգն, և նահապետութեանն անուն կարգայ բդեաշխ Գուգարացւոց, որ էր լեալ ի զաւակէ Միհրդատայ, Դարեհի նախարարի. զոր ածեալ Աղեքսանդրի՝ թողու իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացւոց ազգացն, զոր էած Նաբուգոդոնոսոր, որպէս Աբիւդենոս պատմէ այսպէս ասելով. «Մեծազօրն Նաբուգոդոնոսոր, որ ուժգնագոյն էր քան զՀերակլէս, ի Լիբիացւոց և ի Վերիացւոց աշխարհն զօրաժողով լեալ հասանէր և վանեալ վկանդեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր. և զմասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պոնտոս ծովու տարեալ բնակեցուցանէր»: Եւ է Վերիայն յեզր երկրի յարեւմուտս: Իսկ ի հովտին մեծի Բասենոյ կարգէ նահապետութիւն զՈրդունին անուանեալ, որ ի զաւակացն Հայկայ:

Իսկ զայր խոժոռագեղ և բարձր և կոպտաբանձն և տափակաքիթ, խորակն և դժնահայեաց, ի զաւակէ Պասքամայ, ի Հայկայ թոռնէ, Տուրք անուն կոչեցեալ, որ վասն առաւել ժահաղիմութեանն ձայնէին Անգեղեայ, վիթխարի հասակաւ և ուժով, հաստատէ կուսակալ արեւմտից. և յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Անգեղ տուն: Բայց եթէ կամիս՝ ստեմ և ես յաղագս նորա անյայշ և փցուն, որպէս և Պարսիկք վասն Ռոստոմայ Սագճկի հարիւր և քսան փղոց

1 kl չիք Իսկ ընդդէմ—հիւսիսոյ
1 abdefow կովկասայ / Հg կովկասու
1 w չիք կարգէ
2 ԱՀgkow նահապետութեան
2 Տն բդեշխ
2 lpqrs գուրգարացւոց / o գարգարացւոց
3 Հk է
4 ex աղէքսանդրի / Տն թողեալ
4 Տնf գերութեան [n գերութեանն]
4 b ի վերհացւոց / c իվերիացոց
5 Տն զորս
5 cprs չիք որպէս—Նաբուգոդոնոսոր (s. 6)
5 Հdeklo աբուդենոս
6 Տն չիք որ
6 Աw ուժգնագոյն / միւսն. բռնագոյն [w[1] բռագոյն]
6 ow զհերակլէս / միւսն. զերակլէս
7 Աw ի լիբէացւոց / Տն չիք ի (լիբէացւոց) / Հglno լիբէացւոց
7 Աւելացնում են և pus եւն.
7 Տն զօրաժողով լեալ հասանէր ի վերիացւոց աշխարհն / w հատանէր
8 klnpqrs վանել
8 klpqrs խորտակել / Աw վտանգեալ [bw վտանկեալ] / միւսն. խորտակեալ: Ուղղում են pus եւն. վկանդեալ
8 pqrs զընդ ձեռամբ / p նուաճել
9 bcd յաջակողմ
9 Տնa պոնդոս / w պոնտոսի
9 c ծովուն
9 Տն ծովու յարեւմուտս տարեալ
9 Հմմտ. Եւս. Եր. 29.
9 Ա միայն ունի և է [b էր] վերիայն [cdefw վերին այն] յեզր երկրի [f յերկրի] յարեւմուտս
10 defopqrs մեծին
10 Հg բասենու / l բասենւոյ
10 cf զորդունին
12 b այր
12 Աw չիք և (կոպտաբանձն)
12 Աw կոպտատարազ անձն
12 Հoqw տափակաքիթ (q կա ուրիշ ձեռքով գլխին աւելացրած) / միւսն. տափաքիթ
13 c դժնեայ հայեաց
13 Տն ի հայկակայ [o ի հայկայ]
14 Տն տորք / c տուրք
14 a չիք առաւել
15 Ա կոչէին, փխ. ձայնէին
15 gkq անգեղայ
16 hopqrs յարեւմտից /dgw յերեսայ
17 Աw և ստեմ / p ստեմ, փխ. ստեմ
17 Աpqrsw չիք ես
17 Աw վասն, փխ. յաղագս
18 Տն չիք և (պարսիկք)
18 c պարսիք
18 acw ռստոմայ / f ռըստոմայ / o ռուստամայ
18 Աw սաճկի [c տաճկի]
18 Աw փղոյ [c փեղոյ] / Վ[4]gln փղաց

ոյժ առնն ունել։ Քանզի կարի իմն անյարմար թուէին և նմա երգ բանից վասն ուժեղութեանն և սրտեայ լինելոյն. որք ոչ Սամսոնի և ոչ Հերակլեայ և ոչ Սագձկին յարմարին այս գրոյցք։ Քանզի երգէին նմա բուռն հարկանել գործաքար վիմաց ձեռօք, ուր ոչ գոյր գեղութիւն, և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր. և քերել եղնգամբքն և կազմել որպէս տախտակ, և գրել նոյնպէս եղնգամբք խրովք արծուիս և այլս այսպիսիս։ Եւ յեզեր ծովուն Պոնտոսի գեղեալ նաւաց թշնամեաց՝ դիմէ ի վերայ. և ի խաղալն նոցա ի խորն իբրև ասպարէզս ութ, և սա ոչ ժամանեալ նոցա՝ առնու, ասեն, վէմս բլրաձևս, և ձգէ զկնի. և ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձումն ալեացն, որ ի պատառմանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւսն բազում մղոնս։ Ո՜հ, կարի է առասպելս, այլ և առասպելաց առասպել։ Բայց քեզ զի՞ է. քանզի էր արդարև սաստիկ հզօր և այսպիսեաց գրուցաց արժանի։

Բայց զկնի դորա հաստատէ զմեծ նախարարութիւնն Ծոփաց ի Չորրորդն կոչեցեալ Հայս։ Այլ և զնախարարութիւնն Ապահունեաց և

1 aw ուժել [a շինած ուժ ունել] առել / Կ²bde ուժել առնն / cf ուժ ունել առնն
1 Աw չիք քանզի. չիք իմն
1 Աw աննմանագոյնս, փխ. անյարմար
1 Ա թուէն / Տw չիք և
1 d երգք / Տw բանիցն
2 Աgpw ուժեղութեան
2 Աw լինելոյ
2 Տw որում, փխ. որք
2 adw սամփսոնի / c սամբսոնի
3 gl երակղեայ / o հերակլեա / w հերակլեայ / Կ² երրակլեայ / միւսն. երակլեայ
3 Աw սաճկին [c տաճկեա]
3 Տw յարմարեն [go յարմարին] / Աw նմանեն [a նման], փխ. յարմարին
3 Աw այն
3 Տw գրոյցքս
4 a գործաքար [ձ վերաճ յետոյ աւելացրած] / o գործորաքար / k գործաքարն / qrs գձորաքար
4 w¹ և, փխ. ուր
4 p գայր, փխ. գոյր / Աw չիք գոյր
4 ՀԿ²Վ³gklnoqrs գեղութիւն / p գեղեութիւն
4 gl չիք և
5 Կ²abdefw ճեղքուլ
5 abc եղանգամբքն [b շինած եղնգամբք] / Տw ըղընգամբք [gl եղընգամբ, n ըղընկամբ, p եղընկամբ, oqrs ըղընգամբ, Հ եղընգամբք]
5 Հ նաև, փխ. և (կազմել)
6 a եղենգամբն / b եղենգամբքն / c եղանգամբն / d եղընգամբք / ew եղնգամբք / Տw ըղընգամբք [g եղընգամբք, logrs ըղընգամբ, p եղընգամբ, k ըղընգամբ]
6 kp խուրով / Ա չիք խուրովք
6 d այլ, փխ. այլս
7 Աw յեզեր [f յեզր] / միւսն. յեզերս
7 acdw ծովուն մեծի / bef մեծի ծովուն / Տw չիք մեծի
7 Տwa պոնդոսի / or դիպել
7 Հgor նաւուց / Աw թշնամեացն
8 Աw ի խաղալ
8 Կ² ի խոր / Կ²efw իբր
8 Կ²Հabdeg ասպարէսս / l ասպարէս / f ասպարէզ
8 Աw ութուտասն [c ութուտասան] / Կ ութ և տասն
8 Տwc ժամանեալ
9 ew չիք նոցա
9 Կopqrs առնուլ
9 q չիք ասեն
9 Աw բոլորաձևս, փխ. բլրաձևս
9 c զկնի նոցա, և ի սաստիկ պատառման
10 Հg ալեաց
11 bcdef ո՜, փխ. ո՜հ
12 ac չիք այլ / f չիք և
12 deopqrs առասպելեաց / f չիք առասպելաց
12 a առասպելեաց այլ առասպելս
12 bf առասպելս (բայց)
13 Կ²det չիք գրուցաց
13 Աw արժանաւոր
14 Տw նահապետութիւնն [g նահապետութիւն] ծոփաց
15 defw չիք և (զնախարարութիւնն)

զՄանաւազեանն եւ զԲզնունականն ի նոյն զաւակացն Հայկայ. ի բնակչացն գտեալ զպերճագոյնսն՝ տեարս կարգէ, յանուն շինից եւ գաւառաց կոչելով։

Այլ մոռացաք եւ զգծնեայ Սլաքն անուանեալ այր, զոր ոչ կարեմ հաւաստեաւ ասել, ի Հայկայ եթէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհիս, զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել. բայց էր այր քաջ։ Զսա կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեառնն եւ որսալ զքօշսն. որք անուանեցան Սլկունիք։ Այսպէս եւ ի նոյն իրս եւ զՄիանդակն անգաճնայլի. եւ ի սմանէ Մանդակունիք։

Բայց յորդւոցն Վահագնի գտեալ արս, որք ինքնակամ խնդրեցին զմեհենից պաշտամունսն՝ պատուէ մեծապէս, ի ձեռն տալով նոցա զքրմութիւնն. եւ կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնսն, եւ անուն կոչէ Վահունիս։ Սապէս եւ զԱռաւենեանսն եւ Զարեհաւանեանսն գտեալ ի զարմից առաջնոց թագաւորացն՝ կարգէ ի նոյնանուանս աւանս։

Եւ զՇարաշան ի տանէ Սարասարայ հաստատէ բդեաշխ մեծ եւ կուսակալ յարեւմտից հարաւոյ, յեզերս սահմանացն Ասորեստանի, առ ափն Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգեւելով զԱրձն եւ որ շուրջ զնովաւ, եւ զլեառնն Տաւրոս, որ է Սիմ, եւ զԿղեսուրն ամենայն։

Իսկ զմոկացին ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազումս՝ նախարարութիւն հաստատէ։ Նոյնպէս եւ զԿոր-

1 def զմանաւազնեանն
1 Տպ զբզնունեանն
1 qrs զբզինոյն, p զբզինունէն, փխ. զբզնունականն ի նոյն
1 abcdew զաւակաց
2 Տպ ի բնակչաց
2 Տպ պերճագոյն [x պերճագոյնս]
4 cdew չիք եւ
4 abcw զսլաքն / de զսաքն / f զսլագն
5 Աpw թէ / Հ յառաջագոյն
6 Տպk յաշխարհին [o աշխարհին] / f աշխարհիս
6 c զրուցքն / ew լինիլ
6 Աw կարգէ զսա սակաւ
7 Տպ չիք եւ
7 abf զքուշանսն / c զքաւշանսն / Կ[2]dew զքօշանսն
8 Տպ սղկունիք [koprs ողկունիք]
8 c ի սոյն
8 Աw չիք եւ (զմիանդակն)
9 c մանդագունիք
10 a որ
11 Տպ զմեհենիցն պաշտամունս
12 fg զքրմութիւն
12 Աw նախարարութիւնս
13 Տպ վահնունիս [x վահունիս]
13 c սայպէս
13 Տպ զառաւէնեանն [o զարաւէհեանն, p զառաւեյեանն]
13 Տպbcd զարեհաւանեանն / e զարեհաւեանն
14 Տպ առաջին
14 Աw ի նոյն անուանսն, վ[2]l ի նոյն անուանն, w[1] ի նոյն աւանսն, փխ. ի նոյնանուանս աւանս / Հվgopqrs ի նոյն, k ի նոյանուն, փխ. ի նոյնանուանս
15 abdef զշարեշան / cw զշարէշան
15 befw սարասարայ / c սարասարա / Կ[2] սարսագայ / միւսն. սանասարայ։ Համե. Խոր. Ա. գլ. ԻԳ, Ես. ԼԷ,38, Դ. Թագ. ԺԹ, 37։
15 Տպ բդեշխ
16 Տպ յեզեր / b եզերս
16 Հg սահմանաց
17 Հgk գետոյն
17 opqrs զանձն / w զաղձն
17 Տպ չիք եւ [g ունի]
18 ՏպԿ[2] զլեառն [lnprs զլեառնն]
18 Հabdefg տօրոս / l տորոս
18 k չիք զլեառնն տաւրոս որ է սիմ եւ
18 Աw եւ որ, ՊՏ ուր է [g որ է, x որ եւ] փխ. որ է / Եսողիկ որ է
18 abdefw կլէսուրն / c կլեսուրն / t զկլէսուրն / x զկլեսուրն
19 Աgw իւրե
20 Տպ բազում / Տպbc նախարարութիւնս
20 c հաստատէր / c զկորդացիս

գուացիս, և զԱնձևացիս, և զԱկէացիս ի նոյն գաւառաց։ Իսկ զՄրջառունիս և զԳողթնեցիս գոր պատմեալ ի Սիսականէն արդարև հատուած. ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառսն անուանեալ, և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն կոչեցեալ։

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր՝ անդրիս հաստատէ արեգական և լուսնի և իւրոց նախնեացն։ Եւ աղերսեալ որ ի Հրէիցն Շամբատայ Բագարատ, որ և թագադիր և ասպետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւք, թողուլ զօրէնս հրէութեանն, և պաշտել զկուռս. զոր ոչ առեալ յանձն՝ ըստ կամաց թողու զնա արքայն Վաղարշակ։

Հրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել քաղաքս բազմամբոխս, և շէնս գիւղօրս և մարդախիտս։

Եւ օրէնս իմն հաստատէ ի տան թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս որոշէ ելից և մտից և խորհրդոց և խրախճանութեանց և զբօսանաց։ Եւ կարգս զինուորութեանց, և նոցունց առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ ի կարգին։ Եւ յիշեցուցանողս երկուս ի ձեռն գրոյ. այլ ումն զբարի յիշողութիւնս առնելով, և այլ ումն զվրէժխնդրութեանցն։ Եւ բարւոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ՝ ի բարկութեանն արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրաւն և զմարդասիրելն։ Իրաւարարս ի տանն արքունի, իրաւարարս և ի քաղաքս և յաւանս։ Հրաման տայ՝ և քաղաքացեաց մարդկան արգոյ և պատիւ լինել առաւել քան զգեղջկաց. և

1 Տխ չիք և (զանձևացիս) և (զակէա-ցիս)
1 c զանձրևացիս
1 abcefw զակեացիս
2 bdef զոուշառունիս
2 o զգողթնացիս / p զգողթնեացիս / qrs զգոթնեացիս
3 Աw հատած
3 b և ոչ / n եթէ
3 Տխ զգաւառն
3 Տխ անուանեն [n անուանեալ] / w[1] անուանեին
3 cfo չիք և / o եթէ
4 g գաւառաց
5 a եհան, փխ. մեհեան
6 Տխa նախնեաց
7 o միայն շամբատա / միւսն. շամբայ
7 b բագրատ
8 opqrs զօրէն
8 Տխf հրէութեան
8 Տխ զմեհեանս, փխ. զկուռս
9 k որդ, փխ. զոր
9 Տխ չառեալ, փխ. ոչ առեալ
9 b անձն
9 Աw թողու ըստ կամաց (a կամացն)
10 Աw տուեալ
10 Աw չիք և (զքաղաքն)
10 cef այլ
11 p շինեալ
11 d բազմամարդս
11 p եւ, փխ. և (շէնս)
12 g զօրէնս
12 Աt չիք տան
12 Կ[2]bcdew թագաւորութեանն
13 Հվ[1]fg ելից և մտից / միւսն. ելեմտից
14 p զինաւորութեանց
14 p չիք և երրորդ
15 Աw ի կարգին է
15 Հabcdeglnopqrsw զյիշեցուցանողս
15 Հ երկու / c գրոց
16 ՏխԿ[2] յիշողութիւնն [g յիշողութիւն]
16 Աw զվրէժխնդրութեանց
16 Աpqrsw բարի [p ի բարի]
17 Վafkm ի բարկութեան
18 pqrs չիք իրաւարարս
18 Տխ ի տան / p չիք ի (տանն)
19 opqrs արքայի, փխ. արքունի
19 Տխ չիք և (ի քաղաքս)
19 Տխ չիք և (քաղաքացեաց)
20 d չիք մարդկան
20 Աw կարգ, k պարգւոյ, փխ. արգոյ / վ[1]npqrs արգւոյ
20 Հg արգոյապատիւ, փխ. արգոյ և պատիւ
20 վ[1]opqrs չիք և (պատիւ)
20 վ[2]bcdefw ունել, փխ. լինել / n լի-նել, յուսանցքում փոխած ունել
20 Տխ չիք առաւել / a!f գեղջկաց

գեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զիշխանս. և քաղաքացեաց մի կարի առ գեղջկօքն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վարիլ, վասն բարեկարգութեան և աննախանձոտ կենաց, որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատճառք. և որ ինչ նման այսոցիկ:

Եւ քանզի բազում ունէր ուստերս՝ պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ ի Մծբին. վասն որոյ առաքէ զնոսա բնակել ի գաւառն Հաշտենից, և ի ձորն նորին սահմանակալ, որ է արտաքոյ Տարօնոյ. ի նոսա թողլով զշէնս ամենայն, հանդերձ յաւելուածով մտից առանձինն և ռոճկաց կարգելոց յարքունուստ: Եւ միայն զառաջին որդին իւր, որ կոչէր Արշակ, պահէ առ իւր ի համար թագաւորութեան, և զնորին ուստր, զոր անուանեաց Արտաշէս և յոյժ սիրեաց. քանզի էր արդարև տղայն կայտառ և հզօր մարմնով. որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ ի նմայն աճելոց էին արութիւնք: Եւ եղև այս յայնմ հետէ և առ յապայ օրէնք ի մէջ Արշակունեաց—միոյ որդւոյ բնակել ընդ արքային՝ փոխանորդ լինել թագաւորութեանն, և այլոց ուստերաց և դստերաց գնալ ի կողմանս Հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն:

Բայց Վաղարշակ յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ի Մծբին, թագաւորեալ ամս քսան և երկու:

Թ

Յաղագս մերոյ Արշակայ Առաջնոյ և նորին գործոց:

Արշակ որդի Վաղարշակայ թագաւորէ ի վերայ Հայոց ամս երեքտասան. նախանձաւոր և հետևող հայրենեացն լեալ առաքինութեանց՝ բազում կարգս ուղղութեան գործեաց. պատերազմելով ընդ Պոնտացիս, և

1 Ա իբրև, փխ. որպէս
1 *crs* քաղաքացեացն
2 Աw առաւել, փխ. կարի
3 Աw խաղաղութեան և շինութեան
4 Աw պատճառ / *p* պատճառք կենաց
6 Աw չիք առ իւր
6 Հ*gkw*[1] բնակիլ / Աw չիք բնակել
6 Sw ի գաւառս [*o* ի գաւառն]
7 Աw ի ձորն որ է նորին
7 *c* և ի նոսա
8 *d* զշէնսն / Աw մտիցն
9 *b* զառաջինն
9 Աw որդւոց իւրոց / Հ զիւր
10 *bdeg* կոչիւր / *p* չիք առ
10 *abcf* զնորուն / *dew* նորուն
11 *c* որդի, փխ. ուստր
11 *klnopqrs* արտաշէզ
11 Աw զոր, փխ. և
11 Sw սիրեցեալ / *c* չիք էր
12 Ա տալ հայեցողաց [*dew* ի հայեցողաց]
13 Աw աճեցելոցն
13 *f* արութիւնքն / Հ արիութիւնք
13 *c* չիք այս
13 *p* այնմ / Ա յայսմ [*c* այսմ] հետէ
14 *ac* յապա / *b* ապայ
14 Աt չիք օրէնք / Հ*abdefgko* բնակիլ
15 *de* լինիլ / Հ*fg* թագաւորութեան
15 Աw չիք և (այլոց)
15 Sw այլ, փխ. այլոց
16 *s* ժառանգութեան
17 *pqrs* այսպիսի
17 *p* արութեան / Հ արիութեանց
17 Աw արութեանց և քաջութեանց և բարեկարգութեանց
18 *c* երկու
19 *abcfglopqrsw* Ը, *d* Է, փխ. Թ.
20 *c* և որ ի նմանէ գործ, փխ. նորին գործոց / *a* գործոյ
22 Sw հայրենի առաքինութեանցն [*gk* առաքինութեանց] լեալ / *a* լեալ հայրենեացն առաքինութեանցն
23 Swed ուղղութեանց
24 Swa պոնտացիս

նշանակ եթող յեզեր ծովուն մեծի. զնիզակն իւր, ասեն, զբոլորատէգ, որ էր արեամբ գազանաց մխեալ, ձգեալ ի հետևակուց՝ խորագոյնս նստոյց յերկրանաքար արձանին, զոր կանգնեաց ի ծովեզերն։ Զայս արձան բազում ժամանակս պատուեցին Պոնտացիք որպէս զառ ի յաստուածոցն գործ։ Իսկ ի գալն Արտաշիսի միւսանգամ ընդ Պոնտացիս՝ ընկեցեալ ասեն զարձանն ի ծով։

Ի սորա աւուրս ազմուկ մեծ լեալ ի գօտիս մեծի լերինն Կաւկասու յաշխարհին Բուլղարաց, և բազումք ի նոցանէ հատուածեալք եկին յաշխարհս մեր, և բնակեցան ի ներքոյ Կողայ, յարգաւանդաձոր և ի հացաւէտ տեղիս մինչև ի ժամանակս բազումս։

Ի սմանէ նեղեալ որդիք Բագարատայ վասն զկուռս պաշտելոյ՝ երկուք ոմանք ի նոցանէ սրով կատարեցան արիաբար ի վերայ հայրենի օրինացն. զորս ոչ պատկառեմ ասել հետեւող լինել Անանիանց և Եղիազարեանց։ Բայց այլքն յանձն առնուին այսչափ միայն, ի շաբաթու հեծանել յորս և ի պատերազմունս, և զմանկունս թողուլ անթլփատս, յորժամ լինիցին. քանզի անկինք էին։ Եւ հրամայեցաւ յԱրշակայ՝ մի տալ նոցա կանայս յամենայն նախարարութեանց, եթէ ոչ ուխտ պայմանի դիցեն՝ թողուլ զթլփատութիւնն։ Զոր յանձն առնուին զերկուս զայս միայն, այլ ոչ և զերկրպագութիւն կռոց։

Աստանօր սպառին բանք ծերունւոյն Մար Աբայ Կատինայ։

1 w նշան, փխ. նշանակ
1 Աk յեզր / Ա մեծի ծովուն
1 c նիզակն / Տխ չիք ասեն
2 Ա զոր արեամբ գեանց ասեն մխեալ է, [cw էր] ի հետևակուց նստոյց խորագոյնս
2 p և խորագոյնս
3 Հcd յերկայնաքար
3 Ա արձանի [b յարձանի]
3 k ի ծովեզրն
4 Ա պատուեցին բազում ժամանակս
4 Տխgla պոնդացիք / c պոնտացիք
4 Տխ յաստուածոց / Հcd յաստուածոցն
5 Ա գործս
5 abdenpq արտաշէսի / c արտաշեսի / o արտաշէզի
5 a չիք միւս անգամ
5 Տխa պոնդացիս / c պոնտացիս
5 Ա ասեն ընկեցեալ զարձանն
6 opqrs չիք ասեն / opqrs ի ծովն
7 Կ²de չիք լեալ
7 ՀԿ²abcdeg կովկասու
8 Տխa բուլղարայ [o բուլղարաց] / cf բուլկարաց
9 dg ի ներքոյ / միւսն. ներքոյ
9 Տխ յարգաւանդ
9 def չիք ի (հացաւէտ)
10 Տխ բազում ժամանակս, փխ. մինչև ի ժամանակս բազումս
11 adet կուռս
12 Տխ երկու [g երկուք]
12 Տխ չիք ոմանք / Ա չիք ի նոցանէ
12 w մինչեւ այստեղ բաղդատած է Վ-ի հետ. այստեղից սկսած բաղդատած է d-ի հետ, եւ առանձնայատուկ տարբերութիւնները միայն առած. չեն նշանակուած ԱՏ հետ եղած ընթերցուածները t-ի համար։ Տե՛ս եր. 34, տ. 1, ծան.
12 Ա կատարեցան ի վերայ հարցն օրինաց արիաբար
12 p չիք արիաբար / k չիք հայրենի
13 k զոր / w պատկառիմ
13 Տխ անանիանցն [g անանիանց, k անանիաց]
14 Տխ եղիազարանց [p եղիազարանցն] / f եղիազարեանց / c ազարիեանցն
14 abcef այնչափ, փխ. այսչափ
14 Ա ի շաբաթս
16 Տխ անկինն
17 Տխ նախարարութեանցն
18 Տխ հաստատեսցեն, փխ. դիցեն
18 Տխ զորս / Տխ զերկուսս
19 Տխ չիք և
19 o զերկրպագութիւնս / Տխc կռոցն
20 k ծերունոյն
20 Ա իբաս / Հg աբայ / միւսն. աբաս
20 c կատինայի / k կատինաց

Ժ

Եթէ ուստի՛ եգիտ զպատմութիւնն զկնի մատենիցն Մար Աբայ Կատինայ։

Սկիզբն արասցուք պատմել քեզ ի հինգերորդ գրոցն Ափրիկանոսի ժամանակագրի, որում վկայէ Յովսեպոս և Հիպողիտոս և այլք բազումք ի Յունաց։ Քանզի նա բովանդակ փոխադրեաց որ ինչ ի քարտէսս դիւանին Եդեսիայ, որ է Ուռհայ, որ յաղագս թագաւորացն մերոց պատմէր. որ մատեանքն ի Մծբնայ էին փոխեալ անդր և ի Սինոպայ Պոնտոսէ ի մեհենական պատմութեանցն։ Մի ոք անհաւատասցի, քանզի և մեզէն իսկ ականատես եղաք այնմ դիւանի։ Եւ վկայ քեզ ի մտայ հրաշխաւորեսցէ Եկլէսիաստէ գիրք Եւսեբի Կեսարացւոյ, զոր եւ թարգմանել երանելի վարդապետն մեր Մաշտոց ի հայ լեզու։ Խնդիր արասցես ի Գեղարքունի, ի գաւառին Սիւնեաց, և գտցես յառաջին հանգներգութեանն յերեքտասաներորդ թուին, զի վկայէ յԵդեսիայ դիւանին լինել ամենայն գործոց առաջնոց թագաւորացն մերոց մինչև ցԱբգար, և զկնի Աբգարու մինչև ցԵրուանդ։ Որ և այժմ կարծեմ գտանի պահեալ ի նոյն քաղաքի։

---

1 abcfgklopqrs Թ, d Ը, փխ. Ժ. / w գլխակարգութեամբ ջուջքնրաց k abcf-ին
2 c յաղագս թէ, g և թէ, փխ. եթէ
2 Աg զպատմութիւնս / lnopqrs զպատմութիւն
2 a մատենիցն զկնի
2 k մատից, փխ. մատենից / cf չիք մատենիցն
2 ab իբայ / cde իբաս / gk աբայ / p աբասայ / միւսն. աբաս
2 c կատինա / p չիք կատինայ
3 k գրոց
4 Վabefkmnp յովսէպոս
4 a հիւպողիտա / Հcgk հիպողիտայ / o հիպեղիտայ
5 Տl̈ չիք ի (յունաց) [n ունի]
5 k փոխանօրդեաց / g փոխանորդեաց / c փոխագրեաց
5 Տl̈ և որ ինչ
5 abefop ի քարտէզս
6 Ա եդեսեայ / f յեդեսիայ
6 abdej ուրհայ
6 w մերոցն
6 Ա մերոյն պատմէր թագաւորաց
7 Ա մատեանք
7 f ի մծուինայ
7 d փոխադրեալ
8 Տl̈ պոնդոսէ։ Թերևս ուղղելի՝ պոնտոսի
8 c չիք ի (մեհենական)
8 a ի մեհեկան
9 Տl̈ չիք և (մեզէն)
9 Ա եղեաք [ae եղաք] ականատեսք [a ականատես]
9 Տl̈ այն [g այնմ]
9 Տl̈ դիւանին
10 k երախաւորեսցէ
10 be եկլիսէաստէ / c եկլեսիաստէ / d եկլիսիաստէ / f եկլէսէաստէ / grs եկեղեսիաստէս / lnpq եկեղեսիաստէ / k էկէլէսիաստէ
10 Տl̈ զորս [g զոր]
11 k ի, փխ. երանելի
11 Տl̈ չիք մեր
11 bcg մաշդոց
12 Տl̈bce ի գեղարքունի [grs ի գեղարքունի]
12 gklopqrs ի գաւառի
12 a գտես
12 Հfg հագներգութեան
13 a * յեդեսիա / d եդեսիայ
13 abcd դիւան / e լինիլ
14 a յամենայն
14 Տl̈ առաջին
15 Տl̈ չիք և

ԺԱ.

Յաղագս մերոյ Արտաշիսի Առաջնոյ եւ յափշտակելոյ զնախագահութիւնն:

Արտաշէս թագաւորէ Հայոց փոխանակ Արշակայ հօր իւրոյ ի քսան և ի չորրորդ ամի Արշականայ Պարսից արքայի. և յառաջագէմ եղեալ՝ ոչ գերկրորդականն ունի զգահ, այլ զաւագութեանն թէկն ածէ. որում հաւանեալ, յանձն առնու Արշական տալ նմա զնախագահութիւնն։ Քանզի էր այր հպարտ և պատերազմասէր. որ և արքունիս իւր ի Պարսից աշխարհին շինեաց, և դրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր. և զԱրշական ընդ իւրով ձեռամբ կացուցանէր թագաւոր Պարսից, որպէս զՏիգրան որդի իւր՝ Հայոց։

Բայց տայ զՏիգրան որդի իւր ցպատանի ումն Վարաժ անուն, որդի Դատայ, որ ի զաւակէ Գառնկայ՝ որ ի Գեղամայ, քանզի էր պատանին նշաւակ ի նետաձգութիւն կորովութեան, ուսուցանել զՏիգրան։ Զնա իշխան արքունականացն արարեալ որսոց, և շէնս պարգևեալ նմա զՀրազդան գետով՝ յանուն նորա կոչի ազգն Վարաժնունի։ Բայց զդուստր իւր զԱրտաշամայ տայ կին Միհրդատայ ումեմն Վրաց բդեշխի մեծի, որ էր ի զաւակէ Միհրդատայ, Դարեհի նախարարի, զոր կացուցեալ էր Աղեքսանդրի ի վերայ գերութեանն Վերիացւոց աշխարհին, որպէս յառաջն պատմեցաք. և հաւատայ նմա զկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն և Պոնտոս ծովու։

1 abcfgklnopqrs Ժ, d Թ, փխ. ԺԱ.
2 ՏԽ առաջնոյ արտաշիսի / abde արտաշէսի / c արտաշեսի
2 f զնախագահութիւնս / g զնախագահութիւն
3 e արշականայ, փխ. արշակայ
4 g ամին
4 et արշակայ / a արշակայնայ / d չիք արշականայ
4 p առաջադէմ
5 ՏԽef զաւագութեան
5 վ'no թիկն / k թէ, փխ. թեկն
6 Ա արշական [abd արշակայնայ] յանձին առնու
6 de զնախագահութիւնն / Հfg զնախագահութիւն
8 o առանձինն
8 a չիք և դրամ առանձին—պարսից, որպէս (տ. 9)
10 k չիք իւր
12 p զատս (լուսանցում աւելագրած ՏՐ)
12 g որ (ջնջած) / opqrs չիք որ (ի զաւակէ)
12 Ա գառնկայ գեղամեանց
12 a քան, փխ. քանզի
12 ab պատանի
13 f ի նետաձգութեան
14 pqrs որոց, փխ. որսոց
14 opqrs շէն
14 Ա պարգեւէ
14 w չիք նմա
15 ՏԽ առ հրազդան [k հրազնդան]
15 de չիք նորա
15 c կոչէ
15 Ւ վարաժունի
16 վ'opqrs զարտաժամայ
16 Հվ⁸glknopqrs չիք ումեմն վրաց—միհրդատայ (տ. 17)
18 ՏԽ աղեքսանդր / abcd աղէքսանդրի
18 Հfgpqr գերութեան
18 ՏԽ չիք աշխարհին
19 gk յառաջն / abef յառաջագոյնն / միւսն. յառաջագոյն
19 ՏԽ սմա [opqrs չիք]
19 c հիւսային
20 ՏԽa պոնդոս

ԺԲ

Խաղալն Արտաշիսի յարեւմուտս, եւ ձերբակալ առնել զԿրիւսոս, եւ աւարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կռոց։

Յայնժամ հրաման տայ Արտաշէս՝ զօր յարուցանել յարևելից և ի հիւսիսոյ բազում յոյժ, մինչև ոչ գիտել նմա զհամարն, այլ յանցս և յիջևանս քար ըստ մարդաթուի կարկառ՝ նշան բազմութեանն թողուլ։ Եւ խաղայ այնուհետև յարևմուտս, և ձերբակալ առնէ զԿրիւսոս թագաւոր Լիւդացւոց։

Եւ գտեալ յԱսիայ պղնձաձոյլ ոսկեզօծ պատկերս զԱրտեմիդեայ և զՀերակլեայ և զԱպողոնի՝ տայ բերել յաշխարհս մեր, զի կանգնեսցեն յԱրմաւիր։ Զոր առեալ քրմապետացն, որ էին յազգէն Վահունեաց՝ զԱպողոնին և զԱրտեմիդայն կանգնեցին յԱրմաւիր. իսկ զՀերակլեայն զառնապատկերն, որ արարեալ էր ի Սկիւղեայ և ի Դիպինոսէ կրետացւոց, զՎահագն իւրեանց վարկանելով նախնի՝ կանգնեցին ի Տարօն, յիւրեանց սեպհական գիւղն յԱշտիշատ, յետ մահուանն Արտաշիսի։

1 abcfgklopqrs ԺԱ, d Ժ, փխ. ԺԲ.
2 Կ²abcden արտաշէսի
2 k ձերբակեալ
2 Կվ¹abdefp զկիւրոսս , վcklnoqrs զկիւրոս
2 Ա աւարեալ ընձեռէ / x աւարեալ / վ²gpqrs աւերել / o աւել / w աւերեալ
3 a ընդ պատկերս / f զպատկեր / k զիպատկերս
3 abcefnop կռոցն
4 a զօրացուցանել, փխ. զօր յարուցանել
4 c ի յարևելից և ի հիւսւսոյ
5 bcdef մինչ / pqrs չիք նմա
5 Հagnopqrs զհամար / bcdef զհամար նմա
6 bef իջաւանս
6 adefp բազմութեան
7 Ա և խաղայ այնու [a այնուհետև] / ՏԾ չիք և. չիք այնուհետև
7 Ա չիք և (ձերբակալ)
7 qrs ձեռբակալ / k ձերբակե՛լ
7 ՏԾ արարեալ
7 Կ²abdef զկիւրոսս / clnopqrs զկիւրոս / k զիւրոս
7 Ա չիք թագաւոր
8 a լիւրէացւոց, gbx լիրէացւոց, c լիրեացոց, defklnopqrs լիրէացոց [Հվ լիրէացւոց], փխ. լիւդացւոց
9 ՏԾabcdf ոսկէզօծ / k և պատկերս
9 lo զարտեմեդայ / վ²nqrs զարտեմեդեայ / w²abcef զարտեմեայ [a զարտեմայ, w² զարմեմեայ] դից, փխ. զարտեմիդեայ
9 c չիք և (զհերակլեայ)
10 Հgk զապողոնին
10 k կանգնեցին
11 Հ չիք էին / w որք էին
11 ՏԾ յազգէ [Հ յազդէն]
12 abdef զապողոնի
12 Ա զարտեմեայ դիցն / Հg զարտեմիդեան
12 a զհերակլեայ / cef զհերակլեայ / ՏԾ զհերակլայն [Հg զհերակլեան, o զհերակլեայն]
13 cf զառնի պատկերն
13 ՏԾcdef զոր
13 a ի սիկելիա / bde ի սիկիլիայ / cf ի սիկէլիա / op ի սկիւլիայ / rs ի սիկիւղեայ
13 bcdef ի դիպոնոսէ / o ի դիպենոսէ / a ի պոնդոսէ, փխ. ի դիպինոսէ
14 f կրետացւոց
14 b և զվահագն
14 lopqrs վահագն / k զվահանգն
14 p իւրոց, փխ. իւրեանց
14 Աg նախնի վարկանելով
14 Ծվ²nopqrs վերականգնելով, փխ. վարկանելով [g յուս. ուրիշ ձեռով վերականգնելով, h չիք վարկանելով]
14 Հi նախնի վարկանելով (i նոյն ձեռով միջին աւելցրած k վարկանելով)
15 ՏԾb սեփհական
15 Հ գիւղն / abefg գեօղն / c գեաւղն
15 Ա զկնի, փխ. յետ
15 abde արտաշէսի / c արտաշեսի

Բայց Արտաշիսի նուաճեալ զցամաքս միջոցաց ծովուցն երկոցունց՝ լնու զՈվկիանոս բազմութեամբ նաւաց, ծառայեցուցանել կամելով զբոլոր արեւմուտս։ Քանզի մեծ յոյզք խռովութեանց եղեալ ի Հռովմ՝ ոչ ոք ընդդիմանայ նմա հզօրապէս։ Այլ ոչ գիտեմ ասել յորպիսի ազգմանէ, անկարծ իմն աղմուկ լեալ շփոթից և բազմութեան զօրացն զմիմեանս կոտորեալ. իսկ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն՝ յիւրոց զօրացն, թագաւորեալ ամս քսան և հինգ։

Բայց և յԵլլադայ առեալ պատկերս զԴիոսի, զԱրտեմիդեայ, զԱթենայ, զՀեփեստու, զԱփրոդիտեայ՝ տայ բերել ի Հայս. որք ոչ ժամանեալ միջամուխ լինել յաշխարհս՝ լսեն զբօթ մահուանն Արտաշիսի. և փախուցեալ ընկենուն զպատկերսն յամրոցն յԱնի. և քուրմք գնացին զհետ լինելով, դադարեն առ նոսա։

ԺԴ

Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի եւ կապելոյն զԿրիւսոս, յայլոց պատմագրաց։

Զայս ասացեալ պատմագրացն Յունաց, ոչ միոյ կամ երկուց, այլ բազմաց. ընդ որ տարակուսեալ մեր՝ բազում խոյզ խնդրոյ արարաք։ Քանզի լուաք ի պատմութեանց ոմանց՝ Կիւրոսի սպանեալ զԿրիւսոս և բարձեալ զթագաւորութիւնն Լիւդացւոց։ Եւ դարձեալ պատմի տար-

1 abcde արտաշէսի
1 Հվ^{4}gklnopqrs արտաշէս ի նուաճել, փխ. արտաշիսի նուաճեալ
1 c ցամաքս / Հ զցամաք / վ^{2}klnopqrs զցամաքաց / վ^{1} զցամաքամիջոցաց, փխ. զցամաքս միջոցաց
2 abeflpqrs լնուլ
2 abdef նաւուց
2 c ծառայեցուցանէ
2 Ա կամեցեալ
3 f յոյզ / Տխc խռովութեան
3 Տխabc ի հռովմէ / d ի հռոմ / f ի հռոմէ
4 Ա նմա ընդդիմանայր
5 b յազգմանէ...լեալ
5 Տխ չիք և
6 ԱՀ կոտորել
6 abde ասի / c չիք ասեն
7 a իւրոց / Տխ զօրաց
8 Ա չիք և
8 gl յեղ՛ղ՛ադայ / k յեղղադայ
8 կ^{2} զպատկերս
8 Ա զդիոնի
8 Հk զարտեմիդիայ / aef զարտեմիդեա / c զարտիմեդեայ / Տխ զարտեմիդայ [go զարտեմիդեայ]
9 Տխ զեփեստու / w զհեփեստու
9 վ^{1}kl զափրոդիտայ
9 Տխef որ
10 Տխ միջամուտ
10 abcde արտաշէսի
11 f յամուրն
11 Ա նոցա / p նոցին
12 Հ հետ
12 c ունելով, վ^{1}pqrs գնելով, փխ. լինելով
13 abcfgklopqrs ԺԲ, d ԺԱ, փխ. ԺԴ.
14 a վկայութիւն
14 abcde արտաշէսի
14 cf կապելոյ
14 abclnopqrs զկիւրոս / defk զկիւրոսս
15 c պատմագրացն
16 abcf պատգամագրացն
16 f միայն, փխ. միոյ
16 f չիք կամ
17 c խոյս
17 k խնդրելոյ, փխ. խնդրոյ
18 Տխ լուէաք [q լսել եմք, prs լսեմք]
18 ab զկիւրոս / delnpqrs զկիւրոսս / cf զկարոսս / o զկիւրասոս
19 ag զթագաւորութիւն
19 Տխ լիւդէացւոց [p լիդէացւոց / Հ լիբէացւոց / o լիբէացոց] / bcdef լիդացւոց
19 Ա տարակուսութիւնքն / gk տարակութիւն

կութիւնն Կրիւսեայ և Նեքտանեբայ. և է Նեքտանեբոսս այս վերջին թագաւոր Եգիպտացւոց, ի Մանեթովէ պատմեալ, զոր ոմանք հայր Աղեքսանդրի ասացին։ Եւ գտանեմք զժամանակս Կրիւսոսի երկերիւր ամաւ յառաջ քան զՆեքտանեբայն, իսկ զՆեքտանեբայ ժամանակս աւելի ևս երկերիւր ամաւ յառաջ եղեալ քան զառաջնոյն Արտաշիսի թագաւորի Հայոց։

Բայց քանզի բազումք են, որ ասեն զԿրիւսոս մերոյ Արտաշիսի կալեալ, և ոճով իմն պատմեն՝ ես հաւանեալ եմ։ Քանզի ասէ Պոլիկրատէս այսպէս. «Վեհ ինձ Արտաշէս Պարթև քան զՄակեդոնացին Աղեքսանդր, զի կալով յիւրում աշխարհին՝ իշխեաց Թերայ և Բաբելոնի. և չև ընդ Ալիւս գետ անցեալ՝ զլիւդականն սատակեաց զզօրս, և կալաւ զԿրիւսոս. և յառաջ քան յԱսիայ հասանելն՝ յԱտտիկէ զդեկլին քարոզեցաւ։ Աւաղ բախտին. միայն թէ ի տէրութեանն և ոչ ի փախստեան էր վախճանեալ»։

Համգոյն զմին ասէ Եւագարոս. «Փոքր Աղեքսանդրի և Դարեհի պատերազմն առ Արտաշիսի բաղդատեալ. քանզի նոցայն ոչ ի փոշւոյն մաքուր երևէր լոյս տուընջեանն. այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն և ստուերացոյց զարեգակն, ձեռագործ գիշեր զմիջօրէիւ արարեալ։ Ոչ փախստեայ՝ համբաւաբեր Լիւդացւոցն թողեալ. այլ և զԹագաւորն նոցին

1 վabclnopq կրեզմեայ, Կ^{2}Հվdgrs կրեզիմեայ, Կ^{1} կրեզիմեա, e կրեզիմեյայ, f կրեմեղեայ, k կրեաժէայ, փխ. կրիւսեայ
1 b Նեքտանեբեայ / վprs Նեքտանիբայ
1 Տա և Նեքտանեբոսս / վ^{1}prs Նեքտանիբոսս / a Նեռքտանեբոսս, փխ. է Նեքտանեբոսս
2 Տա թագաւոր է
2 Տա եգիւպտացւոց [o գիւպացւոց, p գիպացւոց. krs գիւպտացւոց]
3 abde աղէքսանդրի / Հl ժամանակս
3 abgopqrs կիւրոսի / de կիւրսոսի / cf կրասոսի
4 a ամա, փխ. ամաւ
4 b քան զնեքտանեբեայ / c քան զնեքտանեբեայն / Տաd քան զնեքտանեբայ
4 bd իսկ զնեքտանեբայն / acef չիք իսկ զնեքտանեբայ ժամանակս աւելի
4 bd չիք ժամանակս աւելի
5 Ա չիք ևս / f ամօք
5 Տա զառաջին
5 abders արտաշէսի / c արտաշեսի
7 abde զկիւրսոս / f զկիւրիւսոս / pqrs զկիւրոս
7 abcde արտաշէսի
8 Տա հաւանիմ
9 el պօլիկրատէս / bdf պօղիկրատէս / c պաւղիկրատէս / a պօղոսկրիտէս
9 o զաղեքսանդր մակեդոնացի / Ա զմակեդոնացին / rs զմակեդոնացի
10 abde աղէքսանդր / c ալէքսանդր
10 de բաբիլոնի / f բաբիլոնի
11 c մինչև, փխ. չև / f չև ևս ընդ
11 Ա ալիս / Տա ալիւս [p ալիսս] / Կ^{1} ալիսս / Դնում ենք ալիւս
11 Աglnopqrs զլիբէականն [a զլիբեականն] / Տա զլիւդականն [k զլիբիականն]
11 p կալեալ
12 acf զկիւրոս / bde զկիւրսոս
12 Կ^{2}ade զասիա
12 Տ յետտիկէ [g յատտիկէ]
13 Հfg ի տերութեան
13 abdef ի փախստեանն
15 Ա ասէ յանգոյն զմին
15 abef և ագարոս, փխ. եւագարոս
16 Տա պատերազմ
16 abde արտաշէսին / c արտաշեսին
16 a նոցան
16 Հabcde ի փոշոյն / Տաf չիք ի (փոշւոյն)
17 c էրևէր
18 c զմէջաւրէիւ
18 a չիք ոչ փախստեայ—թողեալ (ս. 19)
19 Կ^{2}bdx ի [Կ^{2}x չիք] լիւբէացւոցն, c ի լիւբեացւոցն, ef ի լիբէացւոցն, glno pqrs լիբէացւոցն, k լիբիացւոցն, Հ լիբէացն, փխ. լիւդացւոցն
19 Ա լիբէացւոց (c լիբեացւոց), փխ. նոցին

զԿրիսոս ի տապակի հրամայեաց կացուցանել: Վասն սորա և ոչ ուղխք զգետն սառուարացուցին, որրմամբն ի ձմեռնային նուազութիւն իջուցանելով. վասն զի և զԹուոցն եղոյց տկար լինել՝ բազմութեամբ զօրացն, մինչ զի չափոյ պէտք եղեն առնել քան զհամարոյ: Նա ընդ այս ոչ հպարտացաւ, այլ արտասուեաց ասելով. «Աւա՜ղ փառացս անցաւորի»:

Գրէ և Սկամադրոս այսպէս. «Խարկանք լինէին հպարտացելոյն Լիւդացւոց Կրիսոսայ՝ Պիւթիայ հարցուքն պատասխանելով. «Կրիսոս անցեալ ընդ Ալիւս գետ՝ քակեսցէ զիշխանութիւնս»: Զոր նորա զօտարաց կարծեցեալ՝ զինքն քակէ. քանզի կալեալ զնա Պարթևին Արտաշիսի հրամայեաց հանել յերկաթեղէն տապակ: Իսկ Կրիսոսի յիշեալ զբանսն Սողոնի Աթենացւոյ, ասէ յիւր լեզուն. «Ո՜վ Սողոն Սողոն, գեղեցիկս բարբառեցար, ոչ երանել զբարեբախտութիւն մարդոյ մինչև ի վախճան»: Եւ լուեալ որք մերձն կային՝ պատմեցին Արտաշիսի, եթէ զնոր ոմն աստուած կարդայ Կրիսոս: Եւ գթացեալ Արտաշիսի՝ հրամայեաց ածել. և հարցեալ և ուսեալ, թէ զինչ է որ աղաղակեացն՝ հրամայեաց ներել զատանջանսն»:

Գրէ և Փղեգոնիոս. «Ամենեցուն Թագաւորաց հուժկու եղեալ

1 abf զկիւրոս / cde զկիւրսոս / p կրիւսոս / r կրիւղա
1 a կացուցանել հրամայեաց
1 Հ որոյ, փխ. սորա
1 Հb չիք ոչ
1 Խx ուխք [Հg ուղխք]
2 Ա զգետոյն [c զգետոցն] / w զգետին
2 de սառուարացին / Հ սառուացուցին / cf սառուերացուցին
2 Ա որրմամբ
2 Ա նեղութիւն, փխ. նուազութիւն
3 ap չիք և
3 Ա զԹուոց [a Թուոց] / Կ[2]g Թուոցն
3 ce լինիլ / Տխ չիք լինել
4 kl զհամարոյ
4 Տխ չիք Նա
5 Տխ հպարտացեալ
6 Տխ և կամադրոս / Ա ես կամադրոս / w[1] կամարդոս: Ուղղում ենք այսպես ըստ շատերի ցուցման:
6 Վ[2]pqrs խարանք
6 Տխ հպարտացելոցն
7 Կ[2]abdgnopqrs լիւբէացւոց, c լիւբեացւոց, Հefklx լիբէացւոց, փխ. լիւդացւոց
7 Հadeg Թետիա, c Թետեա, f Թետեայ Կ[2]վվ Թետիայ, kp Թետեայ, Կ[1] ուտեայ, փխ. պիւԹիայ
7 abde կիւրսոս
8 Ա ալիս / Տխ ալիւսս [o ալիւս, p ալիսս]
8 ab քակտեսցէ / c քակտեաց
8 Ա նա, փխ. նորա
9 bcdef կարծեալ
9 Ա քակտէ / k պարԹին
9 abde արտաշէսի / Վ[1]gknpqrs արշակայ, փխ. արտաշիսի
10 Ա յերկաթեղէն տապակ հանել
10 a կիւրոսի / bcde կիւրսոսի
10 Տխ զբան [Հcgklno զբանն]
11 ԱՀ սիղոնի / o սողոմոնի
11 ԱՀ սիղոն սիղոն [c սիղոմն]
11 Տխc գեղեցիկ
12 c բարեբախտութիւն
12 Հ ելանել, փխ. երանել
12 Տխ ցվախճան
13 Ա իսկ, փխ. և
13 Տխa որ
13 abcde արտաշէսի
13 k չիք եԹէ զնոր ոմն—արտաշիսի (տ.14)
13 g Թէ
13 ԱՀ իմն, փխ. ոմն
14 c կարդաց
14 abcde կիւրսոս
14 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
15 p չիք Թէ
15 k ներբել, փխ. ներել
17 a զփղիգոնիոս / bf փղիգոնիոս / d զփիգոնիոս / e փիգոնիոս / c փղեգոնիոսի / Տխ փղեգոնիոս [Հg փղողոնիոս, o փլեգոնիոս, Կ[1] փղողոննոս, k զփղողոնիոս / x փլեգոնիոս] / w[1] փլողինոս
17 Տխ ամենայն
17 Վ յուժկու / Վ[1] հոժկու / c յաւժու

Պարթեւն Արտաշէս, ոչ միայն զԼիւդացիս վանեալ և զԿրիսոս կապեալ, այլ յԵլլէսպոնտոս և ի Թրակէ զտարբերցն փոխեաց զընութիւն. ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր, և ընդ ծով հետևակելով. Թետաղացւոցն սպառնալով, և համբաւն հիացուցանէր զՀելլենականն։ Կործանեաց զԼակեդեմոնացիս, փախոյց զՓոկէցիս. Ղովկրացիք անձնատուրք եղեն, Բիւտացիք մասն են ի կազմածոյ նորա. առ հասարակ նմա Ելլադայ մատուցանէր զահն։ Յետ փոքու ժամանակի աղէտք անցին զամենեքումբք. ոչ այնքան Թշուառացաւ Կիւրոս ընդ Մասքութս պատերազմելով, ոչ այսպիսի կիրս կրեաց Դարեհ ի Սկիւթացւոցն փախուստն, և ոչ Կամբիւսէս յԵթովպացիս. փոքր և Քսերքսին յԵլլադայ զօրու երթալն, թողլով նոցա զգանձս և զխորանս, միայն կենդանի փախուցեալ մազապուր։ Այլ սա մեծամեծ յաղթանակօք պանծացեալ՝ ի յլիւրոց զօրացն խողխողի»։

Արդ՝ ես հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայսոսիկ պատմութիւնս. և զայն Կրիսոս, որ առ Կիւրոսիւ և կամ Նեքտանեբաւն պատմին, կամ սուտ լեալ և կամ միով անուամբ բազում Թագաւորաց վարեալ, որպէս յոլովից է սովորութիւն։

---

1 k պարթև
1 Տի և ոչ
1 Ա զլիբէացիսն [c զլիբեացիսն] / Կ¹ glnopqrsx զլիբէացիս / k զլիբացիս
1 abf զկիւրոսս / de զկիւրոսսն
1 Ա կապեաց
2 ԱՀ յելէսպոնտոն [cd յելեսպոնտոն] / Վ³gopqrs յելենպոնտոս / k յելլենպոնտոս / ln յելենպունտոս / Վ յելենպունտոս / x յելեսպոնտոս
2 opqrs ի Թիրակէ
2 Տի զտարբերացն [pqs զտարբերցն]
2 Կ²abdef զընութիւնս
3 b ունէր, փխ. լինէր
3 Տի Թետեղացւոցն / a Թետաղացւոյն / Հdex Թետալացւոցն / f Թէտալացւոցն
4 Ա չիք և / c զհելլենականսն
5 b զլակեդոմոնացիս / a զլակեդոմնացիս / Կ¹ լակիդեմնացիս
5 c զփոկեացիս
5 b ղովկէացիք / Վm ղովկրացիք / Կ¹ ղեկկիարիք / x լովկրացիք / միւսն. ղովկիացիք
5 Ա եղեն անձնատուրք [a անձնատուր]
6 Հgkl բիւտիացիք
6 Կ²Հabdegk ի կալուածոյ
6 Ա ընդ ամենեսին, փխ. առ հասարակ
6 l նման, փխ. նմա
6 wt հելլեդայ / Կ²x Ելլադա
7 c չիք զահն
7 Տի աղէտք / Ա աղէտն
7 ab ամենեքումբք
8 b կիւրոսս / fgklopqrs կրիւսոս
8 a Մազքութս
9 Ա յՍկիւթացւոցն [a յՍկիւթացւոց, b յՍւկիւթացւոցն]
9 Տ պահուստ, Խվ¹w¹ պատուհաս, փխ. փախուստն
9 Ա չիք և
10 o քսերքսէսին
10 Ա ելլադայ [bc ելլադա]
10 abed երթեալն
12 վ¹fors մազապուրծ
12 Ա.g չիք ի (յլիւրոց)
13 gk զօրաց / c խողողի
14 o արժանի հաւատարմութեան
14 p համարիմ արժանի
14 Ա պատմութիւն
15 a կիւրոս / bde կիւրոսս
15 pqrs չիք որ
15 Ա.gkopqrs չիք և (կամ)
15 b Նեկտանեբեաւն / de Նեքտանեբեաւն / f Նեքտանիբեաւն / pqrs Նեքտենաբաւն
16 Ա պատմեն
16 bcef սուտք
16 Ա.t լեալք / w չիք լեալ
16 c չիք և
16 Ա բազմաց վարեալ Թագաւորաց [c զԹագաւորաց

ԺԴ

Յաղագս թագաւորութեանն Տիգրանայ Միջնոյ եւ ընդդէմ կալոյ զօրացն Յունաց, եւ զմեհեանսն շինելոյ, եւ արտաքսելոյ առնելոյ ի Պաղեստինէ։

Յետ Արտաշիսի Առաջնոյ թագաւորէ Տիգրան որդի նորա ի քառասուն և յիններորդ ամի Արշականայ թագաւորի Պարսից։ Եւ ժողովեալ զզօրս Հայոց՝ ընդդէմ երթայ զօրացն Յունաց, որք յետ մահուանն Արտաշիսի հօրն իւրոյ և ցրուելոյ զօրացն՝ հետամուտ լեալ դիմեալ գային յաշխարհս մեր։ Որոց ընդդէմ պատահեալ Տիգրանայ՝ արգելեալ ի վերջ նահանջէ։ Եւ ի քեռայր իւր Միհրդատ հաստատեալ զՄաժաք և զհոգս Մէջերկրայցն և զօր բազում թողեալ առ նմա՝ դառնայ յաշխարհս մեր։

Առաջին գործ զմեհեանսն շինել կամեցաւ։ Իսկ քրմացն, որ եկեալ էին ի Յունաց, զմտաւ ածեալ, զի մի ի խորագոյն Հայս վարեսցին՝ պատճառեցան բղձութիւնս, իբր թէ դիքն անդէն կամիցին զբնակիլն։ Որում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց զՈղիմպիական պատկերն Դիոսի յամուրն յԱնի, և զԱթենայն ի Թիլ, և զԱրտեմիդայ զմիւս պատկերն յԵրիզայ, և զՀեփեստոսն ի Բագայառինջ։ Բայց զԱփրոդիտեայ զպատկերն, իբրև Հերակլեայ տարփածուի, առ նորին պատկերին Հերակլեայ հրամայ-

1 abcfglopqrs ԺԴ, d ԺԲ, փխ. ԺԴ.
2 Հfgkp թագաւորութեան
3 Տխ զմեհեանսն [x զմեհեանսն] / c զմեհեանս
3 abde արշաւան / f արշաւանք
3 f չիք առնելոյ
3 Տխ ի պաղեստինէ
4 Կ[2]bde արտաշէսի / c արտաշեսի
4 ab ի ի. և յիններորդ / Կ[2]dfetw ի քառասուն և յիններորդ [f ի խթներորդ] / g տասններորդի / միւսն. յինն և տասներորդ
5 Տխef արշանակայ [glpqrs արշականայ, o արշակայ]
5 c զաւրս
6 Ա հօր նորա արտաշէսի [c արտաշեսի, f արտաշիսի]
7 a եղեալ
7 Ա չիք դիմեալ
8 cg որոց / միւսն. որոյ
9 w պահանջէ, փխ. նահանջէ
9 rs զմաժակք
10 c մեջերկրեացն / Տխ միջերկրայցն [go միջերկրացն, x մէջերկրայցն, Հվ[3]klnpqrs մէջերկրայն]
10 Տխ չիք առ
11 bc զմեհեանս
11 a կամեցեալ շինել / bcdef կամեցեալ
11 ak քրմանցն / Կ[2] քրմանց
11 Ա չիք եկեալ էին
12 a զմի, փխ. զի մի
12 c վարիցեն
13 վ[1] պատճառեցին
13 Ա զբղձութիւնս
13 Տխ կամին
13 Ա զբնակութիւն
14 Տխdef զոլոմպիական / c զողոմպիական / w զոլիմպիական
15 op անի
15 d զաթենեայն / Տխ զաթենաս [Խվ[3] oqrs զաթանաս, p զադանոս, n զաթենայն]
15 Կ[2]bce ի թիլս / a ի թիլ / f ի թիլն
15 ՀԱg զարտեմիդեայ [d զարտեմիդեայն]
16 ՏխԿ[2] զեփեստոն [g զեփեստուն, Հ զեփեստորուն] / w զեֆեստուն / c զեփեստոս / b չիք և զեփեստուն
16 Կ[2]acdef ի բագաառինջ / b չիք ի բագայառինջ
16 Վkmn զափրոդիտայ / w զաֆրոդիտեայ
16 de պատկերն
17 abdefpx երակլեայ / rsw հերակլեայ / միւսն. երակղեայ
17 ap չիք տարփածուի առ նորին պատկերին երակղեայ
17 bcdefx երակլեայ / w հերակլեայ / միւսն. երակղեայ

եաց կանգնել յաշտից տեղիսն։ Եւ ցասուցեալ ընդ Վահունիսն, եթէ ընդէր յիւրեանց սեպհականին իշխեցին կանգնել զպատկերն Հերակլի, զառաքեալն ի Նորին հօրէ՝ ընկենու զնոսա ի բրմութենէն, և զգիւղն յարքունիս առնու, յորում պատկերքն կանգնեցան։

Եւ այսպէս մեհեանս շինեալ, և առաջի մեհենիցն բագինս կանգնեալ, զոհս ամենայն նախարարացն հրամայէ մատուցանել հանդերձ երկրպագութեամբ. զոր չառեալ յանձն արանց ազգին Բագրատունեաց. յորոց զմիոյ ուրումն զլեզուն հատեալ, որում անուն էր Ասուդ, վասն պատկերացն անարգանաց՝ ոչ այլ ինչ խոշտանգէ. քանզի յանձն առին ուտել ի զոհիցն արքայի և զմիս խոզի, թէպէտ և ոչ ինքեանք զոհեցին երկրպագութեամբ։ Վասն որոյ առնու ի նոցանէ ի բաց զիշխանութիւն զօրուն. բայց միայն զթագակապ ասպետութիւնն ոչ հանէ։ Ինքն իջանէ ի Միջագետս, և գտեալ անդ զԲարշամինայ զպատկերն, զոր ի փղոսկրէ և ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծաթով՝ հրամայէ տանել կանգնել յաւանին Թորդան։

Եւ նոյն հետայն դիմէ յաշխարհն Պաղեստինացւոց՝ վրէժս պահանջել ի Պտղոմայիդ Կղէոպատրայ յաղագս Դիոնիսի որդւոյ նորա առ հայր իւր յանցանաց։ Առեալ գերի բազում և ի Հրէից՝ նստի շուրջ զՊտղոմայիդ քաղաքաւ։ Իսկ զշխոյն Հրէից Աղեքսանդրիայ, որ և Մեսաղինայ, որ էր լեալ կին Աղեքսանդրի, որդւոյ Յոհաննու, որդւոյ Շմաւոնի, եղբօր

1 opqrs չիք և ցասուցեալ ընդ վահունիսն
1 g թէ
2 ՏԽ կանգնեցին [g կանդնել]
2 c պատկերն
2 ԱԽՏ երակլի [gln երակղի] / w հերակլի
2 ՏԽ առաքեալ
3 Ա ի նորուն
3 Հgkl ընկենուլ
3 Ա ի բրմութենէն, հանդերձ զգեօղն [c զգեաւղն, d զգիւղն] յարքունիսն ունելով, յորում
3 g զգեօղն
4 Հgl առնուլ
4 p կանգնեցին
5 d զմեհեանս
5 de առաջին
6 kl զոհ
6 Ա չիք հանդերձ
6 p երկրպագութեամբն / a երկրպագութիւն
7 ՏԽ չիք արանց. չիք յորոց
8 w ումեմն, փխ. ուրումն
8 Ա հատանելոյ [c հատանէ]
8 ՏԽ որում
9 ՏԽ անարգութեան
9 ՏԽ և ոչ
10 ՏԽ չիք արքայի
11 def չիք ի բաց
12 k ասպետութիւն
13 de գտանէ
13 d պատկերն
13 Ա զոր պատկեր
13 ՏԽ ի փղոսկրոյ / w ի փլոսկրէ
13 c ի բիւրղէ
14 Վ^{3}kln յանին, pqrs յանի, o դան, փխ. յաւանին
14 p ի Թորդան
15 ՏԽc վրէժ
15 Ա պահանջելով [d պահանջէ]
16 de ի պտղոմիդայէ / Կ^2 ի պտղոմայիդայէ / Վ^2 ի պտողոմայիդ / Վ^1 ի պտողոմայիդ / w^1 ի պտողոմայիդէ
16 abcf ի պտղոմեայ իղիովկղէպատրայ [f իղիոկղէպատրայ, c կղէոպատրայ] / d կղէովպատրայ / w կլէովպատարայ
16 c որդոյն / g հայրն
17 d չիք և
17 ՏՀ ի հրէիցն [g հրէից]
17 c պտղոմայիդ
18 Վ^{3}l զշխոյն / k զղժխոյն
18 abde աղէքսանդրոս / c աղեքսանդրի / f աղեքսանդրոսի
18 c մերսաղինա / x մեսաղինա
19 Ա և, փխ. էր
19 Ա կին լեալ
19 fx աղէքսանդրի
19 def յովհաննու
19 prs եղբայր

Յուդայ Մակաբէի, որ զայնու ժամանակաւ ունէր զԹագաւորութիւնն Հրէից, ինչս բազումս տալով՝ դարձոյց զնա անտի։ Քանզի էր լուեալ և համբաւ, թէ Վայկուն ոմն անուն յեղուզակ խռովէր զերկիրն Հայոց, զլեառն ամուր կալեալ, որ մինչև ցայժմ յանուն յեղուզակին կոչին Վայկունիք։

ԺԵ

Դիմումն ի մեզ Պոմպէի Հռոմայեցւոց զօրավարի եւ առնուլն զՄաժաք, եւ մահն Միհրդատայ։

Յայնմ ժամանակի Պոմպէոս Հռոմայեցւոց զօրավար զօրօք բազմօք եկեալ հասեալ ի Միջերկրեայս՝ զՍկաւրոս սպարապետ իւր յԱսորիս առաքէ՝ տալ պատերազմ ընդ Տիգրանայ։ Որոյ եկեալ, և ոչ պատահեալ Տիգրանայ, քանզի էր դարձեալ յիւր աշխարհն վասն խուճապանաց յեղուզակին։ Անցեալ Սկաւրոսի ի Դամասկոս, և տեսեալ զքաղաքն առեալ ի Մետեղայ և ի Ղուղայ՝ զնոսա հալածեալ անտի, ինքն ի Հրէաստան փութայր հասանել ի վերայ Արիստաբուղի, յօգնականութիւն եղբօր նորա երիցու, Հիւրկանու քահանայապետի, որդւոյ Աղեքսանդրի։

1 Ա մակաբեայ / o մակաբայի
1 j ժամանակօք
1 fg զԹագաւորութիւն / k Թագաւորութիւն
2 pqrs հայոց, փխ. հրէից
2 Ա ինչս տալով բազում զնա անտի դարձոյց
2 ef չիք և
3 c զհամբաւէ / abd եթէ
3 Ա վայկոն / opqrs վայելումն, փխ. վայկուն
3 Ա յելուզակ
3 Տա խռովէ / b երկիրն
4 Տա և, փխ. մինչև
4 Տա այժմ
4 a ելուզակի / eo ելուզակին / bcde յելուզակին
6 abcfglopqrs ԺԴ, d ԺԳ, փխ. ԺԵ.
7 c չիք ի մեզ
7 b մոմպէի / վ[1]lopqrs պոմպիոսի / k պոմէ պիոսի / Վm պոմպիոսի / n պոմպէոսի
7 a հռոմայեցւոյ
7 k զօրավարին / Աg առնուլ
8 ԱՀgn մահ / klpqrs մահու
8 վ հրադայ, rs հրադատեայ, փխ. միհրդատայ
9 Վmn պոմպիոս / k պոպիոս / lopqrs պովպիոս
10 c չիք ի (միջերկրեայս)
10 Տա ի մէջերկրայս [g մէջերկրեայսս] two ի միջերկրեայս / Ա ի [a չիք ի] մէջերկրեայսս
10 ԱՀgkl զսկօրոս [cf զսկորոս]
10 cg սպարապետն / abdef զսպարապետն
11 l որ
11 Ա չիք որոյ [d ունի] եկեալ և ոչ պատահեալ տիգրանայ
11 l ոչ բառից սկսած մինչեւ եր. 132, ՟ 20 յետ բառը՝ եին մասն է եւ Ա խմբի ենs է։
12 pqrs յաշխարհն
12 d խուճանաց
13 Աl յելուզակին [a ելուզակին]
13 a սկօրոս / bde սկօրոսի / f սկորիոս / Տա սկաւրոս
13 opqrs չիք ի դամասկոս
14 gk աւերեալ, փխ. առեալ
14 Ա ի մեսրադայ [c մեսրադեայ] / Հgln ի մետադայ / վ[1]k ի մետադայց / վ[1]opqrs ի տետադայ
14 վ ի խուղայ
14 Հgkl անտի [l անդի] հալածեալ / Ա չիք անտի
14 c և ինքն հրէաստան
15 cdegk արիստաբուլի /o արիստաբուլոսի
15 Տա օգնականութեամբ [n յօգնականութիւն] / l յաւգնականութեամբ
16 a յեղբօր
16 abde աղեքսանդրի

Իսկ Պոմպէի պատերազմեալ ընդ Միհրդատայ՝ տեսանէ սաստիկ ընդդիմակացութիւն և ահագին մարտս, և վտանգի յոյժ. սակայն բազմութեանն յաղթեալ՝ փախստական լինի Միհրդատ ի կողմանս Պոնտոսի: Յորմէ իբրև գերծեալ Պոմպէոս, որում ակն ոչ ունէր, և առեալ զՄաժաք, և կալեալ զորդի նորա զՄիհրդատ՝ նստուցանէ զօր ի քաղաքին. ինքն ոչ հետամուտ լինի նմա, այլ ընդ Ասորիս ի Հրէաստան փութայ հասանել: Եւ ի ձեռն հօրն Պիղատոսի Պոնտացւոյ զՄիհրդատ սպանանէ թունաւոր դեղովք: Վկայէ այսմ բանիս և Յովսեպոս ի ճառին, որ վասն ապրսամին պատմէ, այսպէս ասելով. «Պոմպէի հուպ յԵրիքով հասանեն աւետիք մահուանն Միհրդատայ»:

ԺԴ

Յաղագս յարձակելոյն Տիգրանայ ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, եւ խոյս տալ Գաբինիոսի, եւ արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ:

Իսկ թագաւորն Հայոց Տիգրան զգերութիւնն Հրէից նստուցեալ յԱրմաւիր և յաւանին Վարդգէսի, որ ի վերայ Քասաղ գետոյ, և զյեղուզական բնաջինջ արարեալ ի լեռնէն, և զսուգն Միհրդատայ

1 Վmn պոմպէոս / gk պոմպէոս / l պոմպէիոս / opqrs պոմպիոս
1 rs հրադատայ, փխ. միհրդատայ
1 Ա զսաստիկ
2 ՏԱf ընդդիմակացութիւնս / a դի-մակցութիւն
2 Աgkl զահագին / do չիք և (վտանգի)
3 rs հրադատ
4 ՏԱՀab պոնդոսի
4 Տ իբր թէ, փխ. իբրև
4 ԱՀgk գերծանելով եղեալ / Վl գեր-ծանել աղաչեալ
4 Տ պոմպիոս [ors պոմպիոս] / l պոմ-պէիոս
5 gkl միհրդատ
6 Ա ի քաղաքին զօր / x և ինքն
6 Հgkl լինի հետամուտ
6 w¹ և այլ, a այլ և, cdef և, փխ. այլ
7 Աl փութայր
7 Տk պոնդացւոյ պիղատոսի
7 o սպանանէ զհրդատ /rs զհրադատ
8 l թիւնաւոր / opqrs թիւնից
8 ԱՀnopqrs դեղօք [c դեղաւք]
8 Հgk վկայ / ԱՀgkl բանից
8 Հgk չիք և
8 ԱՎkmp յովսէպոս
9 dg ապրասխմին / kl ապրասամին / Վ°opqrs ապրխամին
9 l պոմպեի / opqrs պոմպէի / k պոմէի
9 bcdf մօտ, փխ. հուպ
9 b երեքով
10 abcf մահուան
10 oq հրդատայ, փխ. միհրդատայ / rs չիք միհրդատայ
11 abcfglopqrs ԺԵ, d ԺԴ, փխ. ԺԴ.
12 rs յաղագս հրադատայ յարձակմանն
12 af արձակելոյ / bcdk յարձակելոյ / eo արձակմանն / Վemnpqrs յարձակ-մանն
12 abf զօրաց / d հռովմայեցւոց
12 op և ի խոյս
12 e զխոյս տալն / rs տուեալ
13 acf արձակել / b յարձակել / e զար-ձակելոյ
13 f զմիհրդատ. չիք զմանուկն
14 k տիգ, փխ. տիգրան
14 Վegmoqrs զգերութիւն / k գերութիւն
14 Տe հրէիցն [gp հրէից] / f զհրէից գերութիւն
14 e նստուցանել
15 Տ ի յարմաւիր
15 ՏԱef ի յաւանին
15 c վարգեսի / kl վարդգէսիսի
15 p քարսահաղ / k քաղ
15 clp գետոյն
16 bcdf զյելուզական / e յեղուզական / Հglop զեղուզական
16 a զյելուզակ անբնաջինջ, փխ. զյե-լուզական բնաջինջ
16 Հo հրդատայ, rs հրադատայ,

կատարեալ՝ խաղաց գնաց յԱսորիս ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, առ ի վրէժս պահանջել։ Ընդդէմ նորա գայ Գաբինոս սպարապետ զօրացն Հռոմայեցւոց, զոր թողեալ էր Պոմպէի ի գաւառսն իւրում ի Հռոմ. և Գաբինոս ոչ իշխեաց ի դիմի հարկանել Տիգրանայ, դառնայ յԵփրատայ յԵգիպտոս, զՊտղոմէոս ունելով պատճառս։ Եւ գաղտ ի հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ՝ տայ զքեռորդին նորա զպատանին Միհրդատ, զորդին Միհրդատայ, զոր կալեալ էր Պոմպէի ի Մաժաք, առեալ թէ գաղտ գնաց։

ԺԷ

Պատերազմ Կրասոսի, եւ սատակումն նորին ի Տիգրանայ։

Զկասկած առեալ Հռոմայեցւոցն՝ զԳաբինոս փոխեն և զԿրասոս փոխանակ առաքեն. որոյ եկեալ և առեալ զամենայն գանձս գտեալս ի տաճարին Աստուծոյ յԵրուսաղէմ՝ խաղայ ի վերայ Տիգրանայ։ Եւ անցեալ ընդ Եփրատ՝ սատակի ամենայն զօրօքն հանդերձ ի պատերազմին ընդ Տիգրանայ։ Զորոյ զգանձսն ժողովեալ Տիգրանայ դառնայ ի Հայս։

1 l զաւրաց
2 b վրէժ
2 c պահանջելոյ
2 k չիք գայ
2 Տk սպարապետն
2 Տաe չիք զօրացն
3 Հgl թողեալն
3 Վgmn պոմպիոս / l պոմպեի / eopqrs պօմպիոս
3 Աkl գնալն, փխ. գաւառսն
3 Հcg իւր / l իւրով
3 e ի հռոմայ
4 վpqrs չիք ի (դիմի)
5 l յեգւպտոս / d չիք յեգիպտոս
5 w զպտողոմէոս
5 Հgkl պատճառ
5 Տաcdef գաղտնի հաշտութիւն [c հաշտութեան]
6 e չիք ընդ
6 cgl զքեռորդի / p քեռորդին
6 Վm չիք նորա զպատանին
7 eopqrs զորդի
7 ors հրդատայ, փխ. միհրդատայ
7 l պոմպեի / eopqrs պօմպէի
7 o եթէ
8 e գնա
9 Այս ԺԷ գլխից սկսած k բաղդատած k g-ի հետ, որից եւ ծագում է։
9 abceflopqrs ԺԶ, ձg ԺԵ, փխ. ԺԷ.
10 c պատերազմի
10 Ա կարսոսի [c կրասոսի] / կ' կրասիոսի / k զկրասիոս
10 gkl նորա
11 վeprs ի կասկած
11 Ա հռովմայեցւոց [c հռոմայեցւոցն]
11 c զգաբինոսի
11 abcdf զկարսոս / g զկրասիոս
12 c չիք և առեալ
12 egklpqrs գտեալ
13 nopqrs ի տաճարն
14 k եւփրատ
14 k սասանիկ, փխ. սատակի
14 a զօրօք
14 gkl ընդ պատերազմեյն
15 ab ի տիգրանայ
15 c չիք պատերազմեյն ընդ
15 o զոր
15 k ժողովել
15 c տիգրան
15 abcdf գանձսն
15 Տe զորոյ ժողովեալ տիգրանայ զգանձսն [e զգանձս]
15 a դառնա / f չիք դառնայ

ԺԸ

Թէ ո՛րպէս Կասսիոս ընդդիմակաց եղեւ Տիգրանայ. եւ ապստամբելն Միհրդատայ, եւ շինել զԿեսարիա:

Զչարեաց Հռոմայեցւոց՝ առաքեն զԿասսիոս անթիւ զօրօք: Սա եկեալ և ընդդէմ կացեալ, չտայ թոյլ զօրացն Հայոց անցանել ընդ Եփրատ և ապստամբել յԱսորիս:

Զայսու ժամանակաւ թերահաւատութիւն լեալ Տիգրանայ ի պատանին Միհրդատ, ոչ զիւրն կարծելով քեռորդի, չտայ նմա մասն ինչ իշխանութեան, այլ և ոչ զիւր աշխարհն Վրաց: Եւ Միհրդատայ արհամարհութիւն կրեալ ի քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ՝ ապստամբութեամբ անկանի առ Կեսար. իշխանութիւն գտեալ ի նմանէ զՊերգեայ քաղաքի, զօրավիգն օգնականութեան լինի Անդիպատրոսի հօր Հերովդի, Կեսարու հրամանաւ: Սա շինէ զՄաժաք ընդարձակագոյն և պայծառ շինուածովք, և անուանէ Կեսարիայ ի պատիւ Կեսարու: Եւ յայնմ հետէ բարձեալ լինի իշխանութիւնն Հայոց ի քաղաքէն յայնմանէ:

ԺԹ

Յաղագս միաբանութեանն Տիգրանայ եւ Արտաշիզի, եւ առնել ասպատակ ի Պաղեստինէ. եւ գերութիւն Հիւրկանու քահանայապետի եւ այլ բազմութեան Հրէից:

Յետ այսր ամենայնի ի հիւանդութեան եղեալ Տիգրան՝ աղերսէ ի սէր զԱրտաշէզ արքայ Պարսից, յաղագս հպարտութեան հօրն՝ հանելով ի նոցանէ զնախապահութիւնն: Իսկ սա խորովք կամօք զերկրորդականն

1 abcefglnopqrs ԺԷ, d ԺԶ, փխ. ԺԸ.
2 Ավվgklnopq կարսիոս / rs կարսիսոս / wt կրասիոս
2 kl լեալ, փխ. եղև
2 abcd միհրդատայ ապստամբել / e ապստամբելն / gkl յապստամբելն
3 ՏՄe շինելն [glp շինել]
4 abdgklnopqrs զկարսիոս / cef զկարսոս / tw զկրասոս
4 վ²gk' զօրու
5 kpqrs չիք և
5 l թոյղ / o չիք թոյլ / k անցել
6 kl չիք և / վepqrs զասորիս
8 abcdf զիւր / c կարծեցելով
8 Տe չկարծելով իւրեան քուեր որդի
9 k իշխանութիւն
11 վ²kl կայսր / k *գտել
11 Ա չիք ի նմանէ [e ունի]
11 վ²l պերգեա / k զպերգեայ / e զպարգեա / ac քաղաքին
12 Տgk զօրավիգ
12 վ օգնականութիւն / վg լինել
12 Հk լինել նմա անդիպատրոսի
12 c անդրիպատրոսի
12 efpqrs հերովդէի
14 վkl բարձաւ, փխ. բարձեալ լինի
15 ՏՄef իշխանութիւնն
15 eopqrs ի քաղաքէս յայսմանէ
16 abcefglopqrs ԺԸ, d ԺԷ, փխ. ԺԹ.
17 ac արտաշէզի / Կ²bdfo արշէզի / Հegmpqrs արտաշիսի / l եզի, փխ. արտաշեզի
17 վm առաքեալ / l առաքէ / k առքէ
18 d գերութեան / n հիւրկիանու
18 eopqrs չիք և այլ—հրէից / f չիք այլ
18 abcd բազմութեանն / f բազում
20 l յետ բառից սկսած մինչեւ եր. 135, տ. 1 հանդերձ բառը նորոգած մասն է:
20 c ամենայնին
20 Վefmpqrs ի հիւանդութիւն
20 abf տիգրանայ
21 Աlopqrs զարշէզ [c արտաշէզ] / Հg զարտաշէս / c հպարտութեան
22 e զնախապահութիւն հօրն. իսկ / fg զնախապահութիւն / k ի նախապահութիւն / f կամօք խորովք

ունելով ըստ իրաւանց՝ դարձուցանէ ի նա զնախագահութիւնն. և ի հաշտութիւն ածեալ զԱրտաշէզ՝ առնու ի նմանէ զոր յօգնականութիւն ինքեան: Յայնմ ժամանակի առեալ Տիգրանայ զԲարզափրան նահապետ Ռըշտունեաց նախարարութեանն՝ սպարապետ կացուցանէ զօրացն Հայոց և Պարսից և առաքէ ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, հրաման տուեալ զընակիչս աշխարհին Ասորւոց և Պաղեստինացւոց ի հաշտութիւն հաւանութեան խօսել: Նմա ընդ առաջ լինի ոմն Պակարոս անուն, որոյ հայրն թագաւոր լեալ Ասորւոց, և ինքն խնամի Անտիգոնեայ Արիստաբուղեանց: Եւ եկեալ առ Բարզափրան նահապետ Ռըշտունեաց և սպարապետ Հայոց և Պարսից՝ խոստանայ հինգ հարիւր կին գեղեցիկ և հազար քանքար ոսկւոյ, զի օգնեսցէ նոցա՝ ընկենլով ի թագաւորութենէ Հրէից զՀիւրկանոս, և թագաւորեցուցանել զԱնտիգոնոս:

Իբրև եսես Հիւրկանոս Հրէից քահանայապետ և թագաւոր, և Փասայելոս եղբայր Հերովդի, եթէ զզօրս Հռոմայեցւոց փախստական արարեալ, զոմանս ի ծով, զոմանս ի քաղաքս, խաղաղութեամբ ընդ երկիրն անցանէր Բարզափրան՝ խօսին և ինքեանք զխաղաղութիւն առ Բարզափրան: Եւ նա զԳնէլ ոմն, որ էր տակառապետ արքային Հայոց, յազգէն Գնունեաց, առաքէ յԵրուսաղէմ հանդերձ հեծելազօրու, իբր թէ ի պատճառս խաղաղութեան, բայց ի գաղտնիս՝ օգնել Անտիգոնեայ: Եւ Հիւրկանոս զտակառապետն ամենայն զօրօքն ոչ ընդունէր յԵրուսաղէմ, այլ միայն հինգ հարիւր հեծելով: Եւ տակառապետին դաւով խրատ տուեալ Հիւրկանու՝ զի առ Բարզափրան երթիցէ վասն ուերածոյ

1 c ունել
1 a զնա, փխ. ի նա
2 Աopqrs զարշէզ [f զարշէս] / g զարտաշէս / l զարշէզս
2 f զօրս / aop օգնականութիւն
3 epqrs յինքեան
3 abdeglnopqrs զբազափրան
4 c ռուշտունեաց / Հf ռըշտունեաց / e ըռշտունեաց / միւսն. ըռըշտունեաց
5 Տպe հայոց և պարսից զօրաց
7 e խօսիլ / s ամա, փխ. նմա
7 Ա պակարոս [a պակարկոս] ոմն
8 f հայր
8 abdc լեալ [c լեալ էր] թագաւոր / n թագաւորեալ, փխ. թագաւոր լեալ
8 abcdf անտիգոնի
8 abcdfw արիստաբուլեանց [bf արիստաբուղեանց] առ է պտղոմեանց [w պտողոմեանց]
9 abcdfl չիք և (եկեալ)
9 abdeglnopqrs բազափրան
10 Հf ռըշտունեաց / o ռուշտունեաց / միւսն. ըռըշտունեաց
11 Տպe և խոստանայ
11 e քանքարս / e յօգնեսցէ
12 e զհուրկիանոս / k չիք հրէից զհիւրկանոս և թագաւորեցուցանել
12 Տպe թագաւորեցուցանէ [gn թագաւորեցուցանել]
12 ce զանտիոքոս, փխ. զանտիգոնոս
14 abcdf փասայելոս
14 Տպ հերովդէի
15 p արարեալ և / no ի քաղաքն
16 abcdf անցանէ
16 abdegopqrs բազափրան
16 a չիք խօսին և ինքեանք—առ բարզափրան (s. 17)
16 bcdf խօսէին
16 k ինքեանց / Հbcdf չիք ինքեանք
16 Հ չիք զխաղաղութիւն
17 bdegpqrs բազափրան
17 Բոլորը նորա։ Ուղղում ենք նա
17 oqrs զգնեալ / p զգնէալ / k գնէլ
17 Տպe ոմն տակառապետ արքային հայոց, որ էր յազգէն [p յազգին]
18 abcfl հեծելազօրաւ
18 abcf իբրև
19 c չիք ի (պատճառս)
19 p խաղաղութեանն / e անտիոքայ
21 e իճ, փխ. հինգ հարիւր
21 Աpqrs տակառապետն
22 c հիւրկկիանու
22 abdegopqrs բազափրան
22 վeqrs ուերածու

աշխարհին. և ինքն խոստանայր լինել բարեխօս։ Եւ Հիւրկանու երդումն խնդրեալ ի Բարզափրանայ՝ երդնու նմա յարեգակն և ի լուսինն և յամենայն պաշտամունս իւրեանց երկնայինս և երկրայինս, և յարև Արտաշէզի և Տիգրանայ։ Ընդ որ վստահացեալ Հիւրկանոս՝ թողու զՀերովդէս ի վերայ Երուսաղեմի, և զՓասայելոս զերէց եղբայր Հերովդի առեալ ընդ իւր՝ գայ առ Բարզափրան ի ծովեզրն, ի գեօղն որ կոչի Եքտիպոն։

Եւ Բարզափրան խորամանկութեամբ պատուէր զնոսա. և ինքն յանկարծակի գնացեալ անտի՝ միացելոց զօրացն հրաման տայր՝ ի բուռն առնուլ զնոսա և ի ձեռն Անտիգոնի մատնել։ Եւ Անտիգոնոս ի վերայ Հիւրկանու անկեալ՝ զականջս նորա ատամամբքն ի բաց կտրէր. զի թէ և այլ ժամանակ փոխեսցի՝ անհնար լիցի նմա զքահանայապետութիւնն ունել. քանզի օրէնքն զողջանդամն հրամայեն կացուցանել քահանայս։ Եւ Փասայել եղբայր Հերովդի իւրովի զարկեալ զգլուխ իւր զքարի՝ առաքեցաւ բժիշկ յԱնտիգոնեայ, իբր թէ բժշկել զնա. ելից զվէրն նորա թունաւոր դեղովք և վախճանեցոյց։

Եւ Բարզափրանայ հրաման տուեալ Գնէլոյ տակառապետին արքայի Հայոց յԵրուսաղէմ զՀերովդէս որսալ. իսկ Գնէլ զՀերովդէս արտաքս քան զպարիսպն ելանել պատրէր. զոր չառեալ յանձն Հերովդի, այլ և ոչ ես կալ ի քաղաքին իշխեաց, երկուցեալ ի պատառմանէ Անտիգոնեանցն,

1 k խոստանար / e լինիլ
1 ce հիւրկիանոս / tw հիւրկանոս
2 abdg ի բազափրանայ / clnoqrs ի բարզափրան / e ի բազափրայն / p ի բազափրայ / k ի բարզափրայ
2 abdf և բազափրան [f բարզափրան] երդուեալ / c երդուեալ
2 Տlt e չիք ի լուսին և
3 վ պաշտամունս
3 d իւրոց և յերկնայինս
3 e յերկինս / n երկնայինս
3 ep յերկրայինս / c յարեն
4 abcdop աշէզի / f աշէսի / ers յարշէզի / Հgn արտաշիսի
4 celn հիւրկիանոս
5 c չիք և
5 abfo զփասայելոս / d զփասայէլոս / e զփասայիլոս / k զփեսայելոս
5 Տlt e երէց
5 abcd հերովդի / միւսն. հերովդէի
6 abdegopqrs բազափրան
6 վd ի ծովեզերն
6 c ի գեաւղն / bl ի գեւղն / def ի գիւղն
8 abdeg բազափրան / c բարզափրանայ / p բազրափրան
8 e զնա
9 abcdf անտի գնացեալ
9 e և միացելոց
11 c հիւրկիանու
11 Տlt e զականջն [k զանկանջն, p ականջն] (չիք նորա)
11 abdfgl ատամամբքն / epqrs ատամամբք / l կտրէ
12 epqrs չիք ժամանակ
12 Հegoqrs զքահանայապետութիւն
13 a օրէն
14 abdf փասայելի / e փասայէլ
14 eqrs հերովդէի
14 acd զիւր զգլուխն [d գլուխն] / bf զգլուխն (չիք իւր)
15 Տlt յանտիգոնէ / e ի յանտիգոնէ / f անտիգոնեայ
15 eko լից / cd զվէր / i զվէրսն
15 Տlt e չիք նորա
16 eoqrs թիւնաւոր
16 clnop դիղաւք / Հefqrs դեղօք
17 abdep բազափրանայ / gk բազափրան
17 abf հրամանատուեալ
17 abcdf տակառապետի
17 c գնալոյ, փխ. գնէլոյ / Տlt e չիք գնէլոյ / Տlt չիք արքայի
19 Տlt e իսկ տակառապետն ելեալ արտաքս քան զպարիսպն [e զպարիսպսըն], զհերովդէս պատրել [e պատրեալ]
19 ef հերովդէի / abcdf չիք այլ
20 Տlt e չիք ես
20 Տlt e չիք իշխեաց / a ի *պատառմանէ
20 b անտիգոնունեացն / կ² անտիգոնեան

ի գիշերի ի ծածուկ ընտանեօքն հանդերձ առ Եգոմայեցիս փախչէր. ի Մասաղան յամուրն թողեալ զընտանիսն՝ ինքն ի Հռոմ փութայր հասանել: Բայց զօրքն Հայոց ձեռնտուութեամբ Անտիգոնեանցն յԵրուսաղէմ մտանէին՝ ոչ ինչ ումեք վնասել, բայց միայն զՀիւրկանու զինչսն առնուին աւելի քան զերեքարիւր քանքար: Եւ ընդ գաւառն ասպատակեալ՝ զՀիւրկանեանսն առեալ աւերէին. զՄարիսացւոց քաղաքն գերի առեալ, թագաւոր կացուցանէին զԱնտիգոնոս: Եւ կապեալ զՀիւրկանոս ածեն Տիգրանայ հանդերձ գերութեամբն. և Տիգրան հրաման տայ Բարզափրանայ նստուցանել զգերին Հրէից որ ի Մարիսացւոց՝ ի քաղաքն Շամիրամայ: Եւ Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ քան զերեամ յետ այնորիկ՝ վախճանի, թագաւորեալ ամս երեսուն և երիս:

Ի

Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս Հռոմայեցւոց, եւ պարտումն Սիղոնի եւ Բենդիդեայ:

Հերովդէս անցեալ ի Հռոմ՝ առաջի Անտոնիոսի և Կեսարու և սինկղիտոսին զինքեան միամտութիւն առ Հռոմայեցիսն պատմէ, և թագաւոր Հրէաստանի յԱնտոնիոսէ եղեալ՝ առնու իւր զօրավիգն օգնականութեան զԲենդիդիոս սպարապետ Հռոմայեցւոց զօրօք, ի

1 abcdop չիք ի (ծածուկ)
1 ՏՄe ընդանեօքն / p չիք հանդերձ
1 d ի առ եղովմայեցիսն / l փաղչէր
1 al մասագան / k մասղաղան / f մասանդարան / մինչև. մասանդան
2 Վmno յամուր / e և թողեալ
2 e ինքն միայն ի հռոմ / rs ինքնին
3 l զաւրք / e ի ձեռնտուութեամբ
3 Se մտանեն / c տանէին, փխ. մտանէին
5 c զերեքհարիւր / kl զճ. / Վ² զհարիւր
5 Ա գաւառն
5 egklnqrs զհիւրկանեայսն / p զհիւրկանայսն
6 abcdfkl չիք առեալ / Վrs աւարէին
6 egopqrs զսամարացւոց / Կ² մարիկացւոց / abdf զմարիկացւոց / c զմարիկացոց / n զսամարայցւոց, ջնջած զմարիսացւոց
7 Վ²gkl թագաւորեցուցանելով, փխ. թագաւոր կացուցանէին
7 ՏՄf կացուցանելով / c կացուցանէ
7 abcdfl չիք և
7 Seg զհիւրկանոս կապեալ / bo ածին
8 kl եւ, փխ. տայ
8 abdegnpqrs բազափրանայ
9 kn զգերսն / l չիք հրէից
9 Աgopqrs ի սամարացւոց / n ի սամարայցւոց, յուսանցում՝ մարիսացւոց
9 Աgl ի քաղաքին
10 a յաւելի / gkl բաւեալ աւելի
10 Հabcdf զերկեամ մի / eow¹ զերեքամ / npqrs զգ. ամ
10 abcdf այնորիկ
11 cd երեսուն և երեք
12 abceflopqrs ԺԹ, g ԺԸ, փխ. Ի.
12 d այստեղից սկսած չունի գլխահամարներ, բայց և կան գլխատեղիք:
13 abcdf չիք հայոց / kl չիք զօրս
13 ps զպարտումն / enors սիղոնի
14 Հ բենետիգեա / Վ¹e բենդիգեայ / Վ¹abcdfgklnopqrs բենդեգեայ
15 ՏՄe ի հռովմէ [g ի հռովմ] / e ընդ հռովմէ / d ի հռոմ
15 Կ²abdg անտոնինոսի / vt անտոնիոսի / մինչև. անտոնի
15 a չիք և (կեսարու)
16 ag սինկղիտոսի / k սենդղիտոսի
17 ՏՄe եղեալ հրէաստանի յանտոնինէ [k¹ հրէաստանի յանտոնէ եղեալ]
17 ab յանտոնինէ / d անտոնինէ / cf յանտոնէ / tw յանտոնիոսէ
17 ՏՄՎ¹ զօրավիգ [l զօրավիգն]
18 e յօգնականուի"
18 abfnopqrs զբենդիգիոս / de զբենդեգիոս / c զբենդեգոս / gk զբենդէգոս / l զբենդեգէոս / Հ զբենդէգիոս / ՎՎ զբենդեգէոս կամ զբենդեգիոս կամ զբենդիգոս
18 abcdf հռովմայեցւոց սպարապետ

պատերազմել ընդ զօրս Հայոց և քակել զԱնտիգոնոս։ Որոյ հասեալ յԱսորիս, փախստական առնէ զզօրս Հայոց, և զՄիհրան թողեալ ընդդիմակաց Հայոց մերձ ի յԵփրատ, և զՊակարոս սպանեալ՝ դառնայ յԵրուսաղէմ ի վերայ Անտիգոնի։ Իսկ Հայոց միւսանգամ օգնականութիւն ի Պարսից գտեալ՝ դիմեալ ի վերայ Միհրանի, փախստական զնա ի Բենդիգիոս արկանեն, հեղձմունս արեանց առնելով անբաւս։

ԻԱ.

Եթէ զիա՞րդ Անտոնիոս խռովի դիմեալ ի վերայ զօրացն Հայոց, առնու զՇամշատ։

Ջչարեալ Անտոնիոս՝ խռովի հասանէ ամենայն զօրօք Հռոմայեցւոց. և հասեալ ի Շամշատ լսէ զմահն Տիգրանայ. և առեալ զքաղաքն, և թողեալ զՍովսիոս զօրավիգն Հերովդի, մարտ դնել ընդ Երուսաղեմի ի վերայ Անտիգոնի՝ ինքն ի ձմերոց գնայ յԵգիպտոս։ Փութայր հասանել ըստ շամբշութեան առն կնամոլոյ, ցանկութեամբ վառեալ ի Կղէոպատրայ դշխոյն Եգիպտացւոց։ Այս Կղէոպատրայ դուստր էր Պտղոմէոս Դիոնիսի, թոռն Պտղոմայիդ Կղէոպատրեայ, և սիրելի յոյժ Հերովդի. վասն որոյ առաւել ևս յանձնէ Անտոնիոս զՀերովդէս Սովսիայ։ Որ և մարտուցեալ իսկ քաջապէս՝ առնու զԵրուսաղէմ. և սպանեալ զԱնտիգոնոս՝ թագաւորեցուցանէ զՀերովդէս ամենայն Հրէաստանի և Գալիլեայ։

1 abcdeopqrs չիք ի (պատերազմել) / f ի պատերազմեալ / x ի, փխ. և
1 abcdf չիք և քակել—հայոց (տ. 2) / pqrs չիք և քակել զանտիգոնոս / վ² քակտել / l քակ (տեղ ուրիշ ձեռքով)
2 վ²kl հալածական / kl չիք և
3 abdefgklpqrs յեփրատ (չիք ի) / l յեւփրատ
3 e պակարոս
4 վ¹n անտիգոնայ
4 abcdf օգնութիւն զօրու
4 SՀeghiy գտեալ ի պարսից
5 f դիմէ / SՍae չիք զնա
5 a ի բենեդիգէոս / bdf ի բենդիգէոս / co ի բենդէիգէոս / Հlgnpqrs ի բենդէգիոս / վվ ի բենդիգէոս
5 e արկեալ ի բենդեգիս
6 Seg հեղուձս / Հ արեան
6 f առնեն / kl առնել / o անբաւ
7 abcefglopqrs Ի, g ԺԹ, փխ. ԻԱ.
8 Հgk թէ / r եթէ
8 Հg անտոնինոսի / wt անտոնիոս / միւսն. անտոնինոս
9 abdf զշամշադ / kl զշմշատ / վ² զշըմշատ / t զշամբատ
10 bgk անտոնինոսի / tw անտոնիոս / միւսն. անտոնինոս
10 e հասանի / cl զաւրաւքն
10 Հվ²gkl հասանէ միահամուռ ամենայն
11 abcdf ի շամշադ / kl ի շմշատ
11 k զքաղեաւ, փխ. զքաղաքն
12 a սոսիա / b զոսսիայ / c զոոսիա / df զոսսիա / Հegopqrs զոսվսիա / վվl զոսվսիայ / k զոսվա
12 Հegopqrs զօրավիգ / cdf գնելով
13 SՍe և ինքն / abcdf ի ձմերոցս
13 ew գնայ / k գնայ ի յեգիպտոս
13 l յեգւպտոս / a փութանայր
14 SՍef շամշութեան / b շամբշութեամբ
14 Se առնն / fgl կնամոլեայ
14 k առեալ, փխ. վառեալ / e չիք վառեալ
14 SՍef ի կղէոպատրեայ [y ի կղէոպատրա, k չիք ի] / d ի կղէպատրայ
15 sk կղէոպատրեայ / gl կղէոպատրա
15 Աgknopqrs է
16 abcdf դիոնէսի / epqrs գենէսոսի / o գինէսոսի
16 abc պտղոմայիդ / l պտղոմայի / վ² պտղոմեայ / k պտղոմեա / wt պտղոմայիդ / tw պտղոմէոս
16 վ² կղէոպատրեայ / միւսն. ...պատրայ
16 Sek հերովդի յոյժ սիրելի
17 gk և առաւել յանձնէ / c չիք ևս
17 ctw անտոնիոս / միւսն. անտոնինոս
17 abcdfgl չիք զհերովդէս
17 ac սովսիա / e ովսիա / k սովսեա
18 bc մատուցեալ, փխ. մարտուցեալ
18 cd գալիլիայ / ge գաղիղեայ

ԻԲ

Յաղագս թագաւորելոյն Արտաւազդայ, եւ պատերազմել ընդ Հոռոմայեցիս:

Հայոց թագաւորէ Արտաւազդ որդի Տիգրանայ։ Սա ժառանգեցուցանէ զեղբարս իւր եւ զքորս ի գաւառս Աղիոյ ովտի եւ Առբերանոյ, թողլով ի նոսա զմասն արքունի որ ի շէնսն այնց գաւառաց, հանդերձ առանձինն մուից եւ ռոճկաց, ըստ օրինակի ազգականացն որ ի կողմանս Հաշտենից. որպէս զի լինել նոցա պատուականագոյն եւ առաւել թագաւորազն քան զայնս Արշակունիս. միայն օրինադրէ ոչ կեալ յԱյրարատ ի բնակութիւնս արքայի։

Բայց այլ ոչ ինչ գործ արութեան եւ քաջութեան եցոյց. այլ ուտելեաց եւ ըմպելեաց պարապեալ, ձորից եւ եղեգնապուրակաց թափառեալ շրջէր եւ առապարաց, զիշավայրիս եւ զխոզս արածելով. զիմաստութենէ եւ զքաջութենէ եւ զբարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ, ծառայ եւ սարուկ որովայնի արդարեւ լինելով՝ զաղբիւս մեծացուցանէր։ Սա բարկելով յիւրոց զօրացն վասն առաւել պղերգութեանն եւ սաստիկ որկորամոլութեանն, մանաւանդ զի եւ զՄիջագետս Անտոնիոսի հանեալ էր ի նմանէ, զայրացեալ՝ հրաման տայր զօր յարուցանել զիւրաւորս Ատրպատական նահանգին եւ զբնակիչս լերինն Կաւկասու հանդերձ Աղուանիւք եւ Վրօք. խաղայ իջանէ ի Միջագետս, եւ հալածականս առնէ զզօրս Հոռոմայեցւոց։

1 abceflopqrs ԻԱ, g Ի, փխ. ԻԲ.
2 c պատերազմելոյ / e պատերազմիլ / o պատերազմել
2 dgk հռովմայեցիսն
3 k թագաւորն, փխ. թագաւորէ
3 kl տիգրանայ որդի
4 abcf ի գաւառին / d չիք ի գաւառս
4 Se աղիովտի / cf աղւոյովտի
4 Sabe առբերանոյ / W առբերանւոյ
5 acf զմասնն / SWec ի շէնս
5 Se այնմ / kl այնցն
6 SWabde առանձին [kl առանձինն]
6 f ի կողմանցն
7 l որպէս ի լինելն / d լինիլ / e լինելն
7 վ^{2}w^1 առ առել, փխ. առաւել
7 SW թագաւորազնն [glo թագաւորազն]
8 dk զայլս, փխ. զայնս
8 ուրինադրէ (գրէ՝ նոր ձեռքով)
8 g կալ
8 efgpqrs յարարատ / l յարայրատ / k ի յայրարատ
9 SWe ի բնակութիւն
10 a ինչ ոչ / d չիք ինչ
10 c չիք և
10 gkl ցուցեալ / a այդ
11 g մաւրից / վ^{1}gkl եղեգնապրակաց
12 kl խոզս
13 c յիշատակ / e յիշատակս
14 SWe արդարև որովայնի [e յորովայնի] լինելով
14 Կ^{2}վ^{2}abcdklx զաղբիս / epqrs զաղբիւս / g զաղփւսս / Միւսն. զաղբիւս / Երևս. Լաստիվ. Ժէ. զաղբեւս մեծացուցանէր
14 վ^{2}kl մեծացուցանելով
14 eopqrs բարկելով / վ^{2}k բարկելոյ
14 a իւրոց
15 acdfgk պղերգութեան
15 fl որկորամոլութեան / bdg որկրամոլութեան / ae որկրամութեանն / opqrs որկրամոլութեանն
16 k չիք և սաստիկ որկորամոլութեանն
16 eklopqrs չիք զի / k չիք և
16 abcdf զմիջագետս [d միջագետս] առուոց
16 abdg անտոնինոսի / tw անտոնիոսի / Միւսն. անտոնի
16 abcdf ընդ որ զայրացեալ / l զաւրացեալ / k զօրացեալ / o այրացեալ
17 bcdf արտաւազդ հրաման տայր
17 c և զիւրաւորս ատրպատական
18 Հabdg կովկասու
18 abcdf աղուանոք / c չիք և վրօք
19 SWcde հալածական

ԻԳ

Ձերբակալ առնել զԱրտաւազդ Անտոնեայ:

Մռնչեալ առիւծաբար գազանութեամբ Անտոնիոս, առաւել եւս թունեալ ի Կղէոպատրայ, քանզի քէն պահէր վասն լլկանաց իւրոյ հանոյն, որ ի Տիգրանայ. եւ ոչ միայն Հայոց, այլ բազմաց այլոց թագաւորաց լինէր մահաբեր, զի նոցայոցն տիրեսցէ իշխանութեանց: Սակս որոյ բազում թագաւորս սպանեալ Անտոնիոս՝ ի Կղէոպատրայ հաւատայ զնոցա իշխանութիւնս, բայց ի Տիւրոսէ եւ ի Սիդոնէ, եւ որ միանգամ ընդ Ազատ գետովն էին: Եւ առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ դիմէ ի վերայ Արտաւազդայ. եւ անցեալ ընդ Միջագետս՝ կոտորէ անհնարին զզօրս Հայոց, եւ ձերբակալ առնէ զարքայն նոցա: Եւ դարձեալ յԵգիպտոս, պարգեւէ Կղէոպատրայ զԱրտաւազդ որդի Տիգրանայ, հանդերձ բազում ընչիւք յանկածէ պատերազմին:

ԻԴ

Յաղագս թագաւորելոյն Արշամայ, եւ զառաջինն մասնաւոր հարկել Հայոց Հռովմայեցւոց. եւ արձակումն Հիւրկանու, եւ վասն Ենանայ վտանգ ազգին Բագրատունեաց:

Ի քսաներորդի ամի, ի կատարումն աւուրց թագաւորութեանն Արշէզի, ժողովեալ զօրքն Հայոց հրամանաւ նորին թագաւորեցուցին

1 abcefglopqrs ԻԲ, փխ. ԻԳ.
2 Sw e արարեալ
2 Se անտոնիինոս զարտաւազդ / Հgk անտոնինոս / l անտոնինոսի / c անտոնինայ / abdf անտոնինեայ / tw անտոնեայ
3 Վw փռնչեալ, փխ. մռնչեալ
3 bw անտոնիոս / gk անտոնինոսի / միւսն. անտոնինոս
4 eopqrs թունեալ / l ի կղէոպատրեայ
4 enopqrs չիք քանզի—ի տիգրանայ (s. 5) [n ունի յուսանցում]
4 abcdf պահեալ էր / g իւրոց
5 Հg չիք հանոյն [g տեղ թողած]
5 S բազում թագաւորաց
6 c *նոցայոնց / Վ²eglnopqrs նոցայնոցն / f նոցունց
7 o վասն / gkl զբազում
7 abcdfgk անտոնինոս / tw անտոնիոս / միւսն. անտոնի
7 Կ²abcdf չիք ի (կղէոպատրայ)
8 a չիք հաւատայ / e նոցա
8 a իշխանութեանց / e զիշխանութիւնն / Sl իշխանութիւնն
8 Կ²bdgno բայ
8 cef ի սիդոնէ / a չիք ի (սիդոնէ)
9 Վ¹gkl միանգամայն
9 kl զազատ, Վ² զազատ, փխ. ընդ ազատ / c ադատ, փխ. ազատ
9 lw զօրաց իւրոց
10 gl ի միջագետս
10 a կոտորէն / b կոտորեան հնարին, փխ. կոտորէ անհնարին
11 Վ²kl պարսից, փխ. հայոց
11 kl չիք և (ձերբակալ)
11 e ձեռբակալ / k ձերբակ
11 Հgk զարքայ / Seg զանայ
12 Sek պարգեւեալ / x պարգեւել / b պարգեւէ յեգիպտոս
12 Sw կղէոպատրի / ep կղոպատրի
13 p ինչիւք / e ընչիւնք և յանգածէ
14 abcefglopq ԻԳ, փխ. ԻԴ.
15 gkl թագաւորութեանն
15 Հefgkloqrs զառաջին / p առաջին
15 k մասն որ, փխ. մասնաւոր
16 b և հռովմայեցւոց / o հարկելն հայոց առ հռովմայեցիսն
16 n հռովմայեցւոցն / bk յարձակումն
16 c հիւրկիանոսի / Sabdef հիւրկանոսի
16 c վտանգի / gl վտանգին
16 l ազգ / e յազգէն
17 e արշակունեաց, փխ. բագրատուն...
18 al ի քսաներորդ / o չիք ամի
19 fgrs թագաւորութեան / e չիք
19 Հf արշէսի / wt արշիզի / g արտաշիսի / l արտաշեզի / k արտաշիզի

ի վերայ ինքեանց զԱրջամ, որ և Արշամ, որդի Արտաշիսի, եղբայր Տիգրանայ, հայր Աբգարու: Զսա ոմանք յԱսորւոց կոչեցին Մանովայ, ըստ յոլովից սովորութեան՝ կրկին ունելով անուանս. որպէս Հերովդէս Ագրիպպաս, և որպէս Տիտոս Անտոնինոս և կամ Տիտոս Յուստոս: Բայց քանզի ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ, թողլով զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Արշաւրի, մանկան փոքրկան յոյժ և տղայոյ՝ ոչ ոք էր որ օգնէր Արշամայ՝ ընդդէմ կալ Հռոմայեցւոց. խօսի ընդ նոսա ի հաշտութիւն խաղաղութեան, տալով զհարկս ի Միջագետաց և ի կողմանց Կեսարու ի ձեռն Հերովդի: Այս եղև սկիզբն Հայոց մասնաւոր մտանել ընդ հարկաւ Հռոմայեցւոց:

Զայսու ժամանակաւ եղև մեծ ցասումն Արշամայ ի վերայ Ենանոսի ասպետի ուրումն Թագակապի. քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս Հրէից քահանայապետ, զոր գերեալ էր Բարզափրանայ Ռշտունւոյ յաւուրս Տիգրանայ: Իսկ Ենանոս պատճառի առ արքայի, ասելով եթէ փրկանս խոստացաւ հարիւր քանքար. ակն ունելով առնուլ ի նմանէ. և յանձն էառ տալ: Վասն որոյ ժամադրութիւն ի վերայ նորա սահմանէ Արշամ: Եւ նորա առաքեալ զմի յեղբարց իւրոց ի Հրէաստան, որում անուն էր Սենեքիայ, առ Հիւրկանոս, զի տայցէ ինչս յաղագս իւրոյ փրկութեանն:

1 abdl արտաշէսի / c արտաշեսի
1 Տխe եղբօր [gl եղբայր]
2 Խabcdf կոչեցին յասորւոց [ԽԿ^{2}Վ^{2}g յասորեաց]
2 Կ^{2}adf մանովաղայ / b մանաւաղայ / c մանովագա
3 d սովորութեանց / e սովորութեանն
3 c առնելով, փխ. ունելով
3 e զանուանս / gkl անուանս ունելով
4 Տce ագրիպաս / Տabdeg յաստոս
5 f արշէս / Հg արտաշէս
5 Խ թողու
5 fgk զթագաւորութիւն
6 gkl չիք պարսից / Հe իւր պարսից
6 k իւրոյ
6 c արշաւրէի / Կ^{2}Հd արշօրի / e արշորի / k արշուրի
6 Տe որ էր փոքրիկ մանուկ և տղայ / ԽՎ^2 մանկան տղայոյ փոքրկան յոյժ
7 e և ընդդէմ
7 kl չիք կալ / p ընդ զիմակալ, փխ. ընդդէմ կալ
8 glr չիք ի (հաշտութիւն)
8 Վ^{2}kl խաղաղութիւն հաշտութեան
8 Տխ հարկս
8 Կ^{2}abcflw ի միջագետս [Կ^{2}tw ի միջագետ] ասորւոց և
8 d ի միջագետաց ասորոց և
9 kl ի կողմանցն / Ա ի ձեռս
9 Կ^{2}Վ^{2}abdf մասնաւորիլ, մասնաւորել, փխ. մասնաւոր մտանել / k մտանիլ

11 eopqrs չիք մեծ / g ունի մեծ, ջնջման նշանով:
11 Կ^{2}abcdf չիք արշամայ
12 Վcmp ուրումն [Հg իւրում] / l չիք ուրումն
12 b յարձակեաց
13 abdg բազափրանայ / e ի բազափրանայ / Հkw^1 բարզափրան / tw բազափրան
13 a չիք ռշտունւոյ—տիգրանայ (s. 14)
13 l ռուշտունւոյ / Հ ռշտունեաց
14 Վ^{2}kl տիգրանայ. եւ ասեմ իսկ
14 Տխde չիք առ
14 Խeopqrs չիք արքայի
14 c չիք եթէ փրկանս—ակն ունելով (s. 15)
14 p փրկականս / o փրկարանս
15 gklr խոստացեալ
15 d հարիւր / միւսն. հարեւր
15 abcdfkl չիք և / c չիք ունելով
16 l եառ / k ոյ, փխ. որոյ
16 e զժամադրութիւն
17 c չիք և
17 ԽՎ^2 առեալ զմի յեղբարց [Հk եղբարց] իւրոց առաքէ
17 e իւրոյ
17 Տe առ հիւրկանոս [Հ չիք] որում [e յորում] անուն էր սենեքիայ, զի
18 Տխce տացէ / d ացէ, փխ. տայցէ
18 c զինչս
18 ԽՏe վասն փրկութեան իւրոյ [gl յաղագս իւրոյ փրկութեանն]

Եւ երթեալ առաքեալն յԵնանոսէ՝ պատահէ սպանեալ զՀիւրկանոս Հերովդի, զի մի՛ ինչ զաւ լիցի թագաւորութեան նորա: Արդ՝ իբրև եհաս ժամադրութիւնն, և չտայ զգանձս փրկանացն Հիւրկանու Ենանոս՝ բարկանայ ի վերայ նորա Արշամ, և ընկեցեալ ի պատուոյն՝ հրամայէ զնել ի բանտի:

Յայնմ ժամանակի քսութիւն զնմանէ մատուցանէ արքայի Զօրայ նահապետ ազգին Գնթունեաց, ասելով. «Գիտեա՛, արքայ, զի ապստամբել ի քէն կամեցաւ Ենանոս, խորհուրդ ընդ իս բերելով, զի երդուեալ խնդրեսցուք ի Հերովդէէ թագաւորէ Հրէաստանի, իբր ընդունել զմեզ և տալ ժառանգութիւն ի բնակ երկրի մերում. քանզի նորակատատ ծանակեցաք յաշխարհիս յայսմիկ: Եւ իմ ոչ առնլով յանձն՝ ասեմ ցնա. Ընդէ՞ր պատրիմք զրուցօք վաղընջուց և պատուեալ առասպելօք, պաղեստինացիս զմեզ վարկանելով: Եւ նորա անյուսացեալ յինէն՝ նմին իրի առաքեաց զքահանայապետն Հիւրկանոս, և առաւել ևս ի Հերովդէէ անյուսացաւ. այլ ոչ մեկնի ի դրժողութեան բարուցն՝ եթէ ոչ արքայդ ածապարեսցես նմա»: Այսմ քսութեան հաւատացեալ արքայն Արշամայ՝ հրամայեաց տանջանս պէսպէս ի վերայ Ենանոսի կուտել. և վախճան գործոյն — կամ թողուլ ի սպառ զօրէնս հրէութեան, և երկիր պագանել արեգական, և պաշտել զկուռս արքայի, ընդ որ վստահացեալ արքայի տացէ նմա

1 abcdf երթայ
1 c յԵնանէ / fl ի յԵնանէ
1 e պատահի
1 or սպանանել
1 c հիւրկանոս
1 Տe հերովդէս [x հերովդի] զհիւրկանոս
2 Խabcdf զաւ նորա [c իւրոյ] թագաւորութեանն լինիցի
3 fgk ժամադրութիւն
3 kl զգանձս / միւսն. գանձս
3 c փրկանաց
3 e հիւրկանոսի
4 abcdf բարկացաւ
4 k չիք և / c ընկեալ
6 Խabcdf մատուցանէ զնմանէ
6 abdfk զուրայ / gl զուրա / Հ զու / կ^{2} զուրայ արքայի
7 abcdf գնունեաց / p գթունեաց / r գթնունեաց
7 rs ապստամբելն
8 Խ կամի / c Ենանոս
9 bdl ի հերովդէ / ac ի հերով
9 acf իբրև / e ընդունել
10 c զժառանգութիւն
10 abcdfgx բնիկ
11 e ծածկեցաք, փխ. ծանակեցաք
11 f աշխարհնիս
11 ՏԽe յայսմ [n յայսմիկ]
11 ek առնելով
11 abcdf յանձն առնէ
12 վ^{3}abcfnopqrsw^{1} պարտիմք, փխ. պատրիմք
12 վ^{3}kl զրուցաւ
12 c վաղնջաւք
12 eq ևս առաւել, փխ. և պատուեալ
12 adf առասպելեօք / e առասպելովք
13 kl կարծելով, փխ. վարկանելով
13 kl չիք նմի իրի—անյուսացաւ (8.15)
14 bcdf իրի իսկ / a իսկ, փխ. իրի / e և մին ձրի, փխ. նմին իրի
14 a առաքեցաք
14 e զհիւրկանոս քահանայապետ
14 e չիք ևս
14 cf հերովդէս
15 Խabcdf սակայն, փխ. այլ
15 վ^{3}cefglnprs ի դժրողութեան / Հdoq ի դժրողութենէ
15 e և թէ, փխ. եթէ
16 Տef այս [կ^{1} այսմ]
16 ԱՏ քսութեանց [վmx քսութեանցս]
16 կ^{2}վ^{2}abcdf հաւանեալ արշամայ և հաւատացեալ / Տe հաւատայ արշամ [կ^{1} հաւատացեալ արքայն արշամայ]
16 l արքայի
17 bdn պէս պէսս
18 abcdf թողլով ... հրէութեանն
19 ՏԽe ընդ որով հարկեալ [Խվ^{2} ստահարկեալ] արքայ / w^{1} հակեալ, փխ. վստահացեալ
19 c արքայ

զնոյն իշխանութիւն, կամ կախել զփայտէ և բնաջինջ լինել ազգի նորա։ Եւ սպանեալ զմի յազգականացն առաջի նորա, որում անուն էր Սարիայ, և առ ընթեր զորդիսն մատուցեալ ի տեղի սպանմանն, որոց անուանքն Սափատիայ և Ազարիայ՝ յերկիւղէ մահուան որդւոցն և ի թախանձելոյ կանանցն կատարէ զկամս արքայի հանդերձ ամենայն ազգատոհմիւն, և յառաջին պատւին իւր հաստատի։ Սակայն ոչ ամենևին վստահանայ ի նա արքայ. այլ առաքէ ի Հայս, հաւատալով նմա զաշխարհն, զի ի Միջագետաց միայն հեռացուսցէ զնա։

ԻԵ

Գժտութիւն ընդ Հերովդի Արշամայ և ակամայ հնազանդութիւն։

Յետ այսորիկ եղև խռովութիւն ի մէջ Հերովդի արքայի Հրէաստանի և մերոյ արքային Արշամայ։ Քանզի Հերովդէս, յետ բազում գործոց արութեանց, ձեռնամուխ լինի ի բարեգործութիւնս, շինուածս բազումս անելով յոլով քաղաքաց, սկսեալ ի Հռոմէ մինչև ցԴամասկոս։ Խնդրեաց ի յԱրշամայ բազմութիւն արանց անարուեստից գործաւորաց, որովք զԱսորւոց զԱնտիոքայ զանանց և զանկոխ հրապարակն ի խոհերացն և ի տղմոց՝ լցցէ։ Զոր չառեալ յանձն Արշամայ՝ զօրս ժողովէ ընդդիմանալ Հերովդի. և ի ձեռն հրեշտակաց յղէ առ կայսրն ի Հռոմ,

1 Se իշխանութիւնն / e և կամ
1 Հabdeg կախիլ
1 ade լինիլ / e յազգէ
1 c նորա / միւսն. զորա
2 e չիք և սպանեալ—նորա
2 cdfi զմի / միւսն. մի
2 i ազգականաց / l յազգականաց նորա
3 Խ և անդէն. չիք առընթեր
3 e մատուցեալ զորդիսն
3 c զորդին / վ[2] և անդէն զորդիսն ամենայն ազգականօք
3 e անուանքն են
4 p չիք ի (թախանձելոյ)
5 abcdf ազգատոհմաւ / kl ազգականաւքն
6 e չիք իւր / i հաստնի, փխ. հաստատի
6 eopqrs չիք ամենևին
6 SԽe վստահացաւ
7 g նմա, փխ. ի նա
7 d չիք այլ առաքէ ի հայս
7 c վստահանալով, փխ. հաւատալով
7 c զաշխարհս
8 c միայն ի միջագետ
8 SԽe չիք զնա
9 abcefgklopqrs ԻԴ, փխ. ԻԵ.
9 nopqrs հերովդէի
10 tv հերովդի ընդ արշամայ
10 e Թէ զիարդ խռովեցան ընդ իրեարս հերովդէս արքայն հրէաստանի և արքայն մեր արշամ, փխ. գժտութիւն—հնազանդութիւն
10 b հնազանդութեան
11 SԽabdf այսր [g այսորիկ]
11 oqrs հերովդէի
11 c չիք արքայի հրէաստանի և մերոյ
12 t ընդ, փխ. և
12 SԽe մերոյն արքայի
12 kl քանզի յետ բազում գործոց արութեան հերովդէս ձեռնամուխ
13 g արութեան / e արքայութեանց, փխ. արութեանց
14 abcdfkl բազում, փխ. յոլով
14 e քաղաք
15 SԽe խնդրեալ ի [egl չիք ի]
15 ab արշամայ
15 de զբազմութիւն / վ արուեստից
16 g անտիոքայ / kl անտաւքայ / c զանտիոքազանց, փխ. զանտիոքայ զանանց
16 վ[1]kl հրապարակացն
17 Կ[2]abcdf խոհերց / Կ[1] խոհերոց
17 SԽe ի տղմոցն
17 abcd ոչ առեալ / f ոչ յանձն առեալ
17 c արմայ, փխ. արշամայ
17 d ժողովեալ
18 Խվ[2] ընդդէմ / a հրշտակաց
18 Խ ի հռովմ առ կայսր / abcdf կայսրն

զի մի զնա ընդ իշխանութեամբ Հերովդի արասցէ։ Իսկ կայսրն ոչ միայն զԱրշամ չազատէ յիշխանութենէն Հերովդի, այլ և զամենայն Միջերկրեայս նմա հաւատայ։

Յայնմ ժամանակի Հերովդէս զանեբ Աղեքսանդրի որդւոյ իւրոյ, որ էր ի հօրէ Տիմոնէ և ի մօրէ ի թագաւորութենէ Մարաց, ի զաւակէ Դարեհի Վշտասպեանց, ընդ իւրով ձեռամբ թագաւոր Միջերկրեայցն կացուցանէր, առեալ իւր ի սպասաւորութիւն զունդ ի Գաղատացւոց և ի Պոնտացւոց։ Տեսեալ զայն Արշամայ՝ երկրպագէ Հերովդի իբրև տեառն ամենայնիւ իսկ, տալով նմա զոր խնդրէրն գործաւորս. որովք լցեալ զհրապարակսն անտիոքացւոց քսան վտաւանաւ երկայնութեամբ, յատակեաց սալիտակ կճեայ սալայատակօք, զի ուխտաւորք յատակացն զիւրագոյնս կարգեցին, առ ոչ ինչ մնաս առնել քաղաքին։ Բայց Արշամայ վարեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան, վախճանեցաւ։

ԻԶ

Թագաւորութիւն Աբգարու, եւ մտանել բոլորովիմբ Հայոց ընդ հարկաւ Հռոմայեցւոց. եւ պատերազմ ընդ զօրս Հերովդի, եւ սպանանել զեղբօրորդի նորա զՅովսէփ։

Թագաւորէ Աբգար որդի Արշամայ ի քսաներորդ ամի Արշաւրի արքայի Պարսից։ Այս Աբգարոս կոչէր աւագ այր, վասն առաւել

1 e հերովդէի / gl կայսր
2 w չազատեաց զարշամ
2 n յիշխանութենէն / միւսն. յիշխանութենէ
2 n հերովդէի
3 abcd միջերկրեայսս / Swe միջերկրայս [l միջերկրեայս]
4 Հ զաղեքսանդրի
5 c է, փխ. էր
5 Հgk տիմոնի / p սիմոնէ
5 Վace չիք ի (թագաւորութենէ) / el ի թագաւորութեան [l ...թեանն]
5 e և ի զաւակէ / abcf ի զաւակաց
6 abcdf աժդահակայ, փխ. դարեհի / վ^{2}k չիք դարեհի
6 c վշտասպեաց / e վստասպ եռ նոցա / tw վիշապասպեանց, փխ. վշտասպեանց
6 a ի միջերկրեացն / Վmc միջերկրեացըն / Հgop միջերկրայցն / k միջերկրայցն
7 o առեալ ընդ իւր
7 c չիք ի (սպասաւորութիւն)
7 Sw տասն զունդ
7 abcdfl զգաղատացւոց և զպոնտացւոց [k զպաղատացւոց, abc զպոնդացւոց, l պոնդացւոց]
8 d արշամ / ef հերովդէի
8 eno իբր
9 կ^{2}abcdf ամենայնի [կ^{2} ամենայնիւ] իսկ տալով / Sw ամենայնի, տալով [վ^{2}k ամենայն]
9 Swe չիք նմա / gkl զորս
9 կ^{2}abcdf խնդրէր / c որով
9 Հվ^{2}kl որոյ լցուցեալ, e լցեալք
10 Se զհրապարակս [o զհրապարակսն]
11 Swe կճասալ [e կճասայլ, վ^{1} կճասեալ, gl կճասայ] յատակօք
11 o յուխաւորք / e ովսաւորք / վfpqrs ուխտաւորք
12 abcd զիւրագոյն
12 ԱSw կարգեացին [e կարգեցին]. Ուղղում եմ կարգիցին
12 l քաղաքացն / d չիք քաղաքին
12 վ^{2}kl մնասել / gkl արշամ
13 e չիք վարեալ / c չիք ամս
14 abcefglopqrs ԻԵ, փխ. ԻԶ.
15 k հարկու
16 abcdf հերովդի [abc հերովկի] զօրացն
17 Swe զ·ուսիփ [կ^{1} յուսէփ, Հ զյուսուփ]
18 efgk քսաներորդի
18 a արշաւայ / b արշօրայ / df արշաւրայ / e արշօրի / Հ արշօրի
18 efg ի քսաներորդի
18 Աpqrs թագաւորի, փխ. արքայի
19 w պարսից արքայի
19 Se աբգարէս / c աբագարոս
19 cfl կոչէր / միւսն. կոչիւր
19 k աւագար, փխ. աւագ այր

հեզութեանն և իմաստութեանն. որում յետոյ և տիքն. զայս ոչ կարելով ուղղախօսել Յունաց և Ասորւոց՝ կոչեցին Աբգարոս։ Ի սորա երկրորդ ամի թագաւորութեանն հարկին Հռոմայեցւոց բոլորովիմբ ամենայն կողմանքն Հայոց։ Քանզի հրաման ել յՕգոստոս կայսերէ, որպէս ասի ի Ղուկաս աւետարանին, աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս. վասն որոյ և ի Հայս առաքեալ գործակալք Հռոմայեցւոց, բերելով ըզ-պատկերն Օգոստոսի կայսեր՝ կանգնեցին յամենայն մեհեանս։ Զայսու ժամանակաւ լինի ծնեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ։

Զամին աւուրբք լինի խռովութիւն ի մէջ Աբգարու և Հերովդի։ Քանզի Հերովդի հրամայեալ զիւր պատկերն հուպ ի կայսերական պատկերն կանգնել ի մեհեանս Հայոց. զոր չառեալ յանձն Աբգարու՝ պատճառս ի վերայ նորա յուզէ Հերովդէս։ Առաքէ զզօրս Թրակացւոց և Գերմանացւոց ասպատակաւ հինից յերկիրն Պարսից, հրաման տուեալ ընդ աշխարհն Աբգարու անցանել։ Իսկ Աբգարու ոչ հաւանեալ՝ ընդ-դիմանայ ասելով, եթէ ընդ անապատ է հրաման կայսեր անցանել զօրացդ ի յերկիրն Պարսից։ Ընդ որ դառնացեալ Հերովդէս՝ անձամբ ինչ ոչ կարէր վճարել, պէսպէս ցաւօք զնա ըմբռնեալ,—վասն զի ի Քրիստոս համարձակեցաւ՝ որդանց ի նմա եռացեալ—որպէս պատմէ Յովսեպոս.

1 f հեզութեան / fl իմաստութեան
1 d յորում / k որում և
1 l կամելով, փխ. կարելով
2 abcdf ուղղակի խօսել ասորւոց և յունաց
2 Sce աբգարիոս
2 e չիք ի (սորա)
4 abcdf կողմանք / tw կողմանց
4 n նոյն ձեռով յաւելու՝ անուանք թագաւորացն մերոց վաղարշակ, արշակ, արտաշէս, 'տիգրան, արտաւազդ, արջամ, աբգար
4 abcdf հրամայեալ էր, Se հրամայեալ, փխ. հրաման ել
4 Հadefg յօգոստոս / b յօգոստոսէ / l յաւգոստոս
5 a ի ղուկա / k ի ղուկաս / l յղուկայ e չիք ի (ղուկայ)
5 e լինիլ, Sŀ լինել, փխ. առնել
6 abcdf չիք և
6 k եհաս, փխ. ի հայս
6 b առաքեալք
7 o զպատկերս
7 abdfgo օգոստոսի / kl աւգոստի / c աւգոստոս / epqrs յօգոստոսի
7 eqrs այսու
8 b ժամանակօք
8 Հeklnopqrs չիք յիսուս
8 Կ²abcdj աստուծոյ ի հրէաստանի
9 b աւուրբք

10 abcdf զի, փխ. քանզի
10 eopqrs չիք հերովդի—նորա յուզէ (s. 12)
10 k չիք հուպ ի կայսերական պատկերն
12 Se յուզէր
12 g հերովդէս. և առաքէ / p առաքէ հերովդէս / f հէրովդէ
12 k թրացւոց
13 f հինիցն
13 kl հայոց, փխ. պարսից
13 l հրամանս տուեալ, փխ. հրաման տուեալ
14 a անցուցանել
14 abcd իսկ աբգար / e նա, փխ. աբգարու / pqrs չիք աբգարու
14 kl չհաւանեալ
16 abcdf ի պարսս [c ի պարս], փխ. յերկիրն պարսից
16 ekl չիք ի (յերկիրն)
16 վ² հայոց, փխ. պարսից
16 tw որ յոյժ զառնացեալ
17 k չիք կարէր
17 o առնել, փխ. վճարել
17 e ըմբռնել
17 Կ²abcdf վասնզի / միւսն. վասն որոյ / n որոյ (յուս. զի)
18 Կ²ab որդանցն / c ի նա / Sŀe չիք որդանց ի նմա եռացեալ
18 dlnqrs յովսեպոս / միւսն. յովսէպոս

առաքէ զեղբօրորդի իւր զՅովսէփ, որում տուեալ էր զդուստր իւր, որ էր յառաջ կին Փերուրի եղբօր իւրոյ։ Եւ նորա առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ գայ հասանէ յաշխարհն Միջագետաց, պատահէ Աբգարու ի զօրանիստ գաւառին Բուգնան. և մարտուցեալ մեռանի, և զօրքն փախստական լինին։ Նոյն հետայն վախճանի և Հերովդէս, և Հրէից ազգապետ՝ զԱրքեղայոս նորին որդի Աւգոստոս կացուցանէ։

ԻԵ

Շինուած Եդեսիայ քաղաքի, եւ յիշատակումն սակաւուք ազգի մերոյ Լուսաւորչին։

Չէին ոչ բազում աւուրց վախճանի Աւգոստոս, և փոխանակ նորա թագաւորէ Հռոմայեցւոց Տիբեր. և Գերմանիկոս կեսար եղեալ՝ ձաղէ զառաքեալսն ի Հռոմ զիշխանսն Արշաւրի և Աբգարու, յաղագս պատերազմին նոցա, յորում սպանին զեղբօրորդին Հերովդի։ Ընդ որ խռովեցեալ Աբգարու, խորհի ապստամբութիւն և պատրաստութիւն պատերազմի։ Յայնժամ շինէ քաղաք զտեղի պահպանութեան զնդին Հայոց, ուր յառաջագոյն զգուշանային Եփրատու ի Կասսիոսէ, որ կոչի Եդեսիայ. և փոխէ ի նա զարքունիս իւր որ ի Մծբին, և զամենայն կուռս իւր, զՆաբոգ և զԲէլ և զԲաթնիքաղ և զԹարաթայ, և զմատեանս մեհենից վարժարանին, և միանգամայն զդիւանս թագաւորացն։

Յետ այսր մեռեալ Արշաւիր՝ թագաւորէ ի վերայ Պարսից Արտաշէս

1 SWe զեղբօրորդին
1 c զյովսէպոս / SWe չիք զյովսէփ
2 abcdfl յառաջ էր / a փերուրի
3 ef հասանի
3 a աշխարհն / c և պատահի
4 o ի գաւառն
4 kl բուգնան / c մատուցեալ
4 Կ^{2}abcdf մեռանի ի զօրացն աբգարու և
5 l հետեայն / b և վախճանի և
5 k չիք և (հերովդէս)
6 abl զարքեղաւոս / gkl զնորին
6 Հabdefgno օգոստոս
6 b կացուցանեն
7 Wabcefopqrs ԻԶ, փխ. ԻԵ.
8 ac եդեսեայ / միւսն. եդեսիայ
8 c քաղաքին
8 e ազգին / k չիք ազգի
9 cd լուսաւորչի
10 Հgkl ամաց, փխ. աւուրց
10 Հdef օգոստոս / d չիք նորա
11 d չիք հռոմայեցւոց
11 Հabdg ձաղեալ / Կ^{2}cdfl ձաղեաց
12 a զառաքեալսն / Sex զիշխանս
12 abcd ի հռոմ / ef ի հռոմէ
12 Կ^{2}Հde արշօրի
12 c աբգարու և արշաւրի
12 abcdf պատերազմի
14 b խոստացեալ
15 ek զքաղաք
15 p զպահպանութեան
15 opqrs զնդի
16 eopqrs որ, փխ. ուր
16 l եփրատու
16 egnopqrs ի կարսիոսէ / abcdf ի կարոսէ / l ի կարսեոսէ / tw ի կրասոսէ / Հ ի կարսիոսի
17 Հbl եդեսեա / a եդեսեայ
17 f ի նմա, փխ. ի նա
17 Wabd զարքունիսն / f չիք որ
17 f ի մծուբին / l ի մծմին
17 Հac չիք և զամենայն / bdfgkl չիք զամենայն
18 ac զկուռ / dfkl զկուռս
18 abcf զնաբոգ / d զնաբատ / Հgl զնաբոկ
18 gl զբէղ
18 gk զբաթանի քաղ / Հ զբաթանիքաղ
19 Se մեհենիցն
19 c վարաժանին / w վարժարանիցն
19 kl զդիւան / g թագաւորաց
20 Հd արշօրի / b չիք ի վերայ
20 oqrs արտաշէզ

որդի նորա։ Արդ՝ թէպէտ և ոչ է կարգ պատմութեանս ի ժամանակի, և ոչ ըստ կարգի զոր ասելս ձեռնարկեցաք, այլ քանզի սերունդք Արշաւրի թագաւորին են որք Հայոց ազինս հաւատոց եղեն առիթ, և հարազատութիւն Արտաշիսի որդւոյ նորա՝ սկիզբն արասցուք յաղագս պատուականութեան մարդկանն, նախակարգեալ ի գիրս առընթեր Արտաշիսի. զի իմասցին որք ընթեռնուն, եթէ համազգիք քաջին են։ Իսկ զկնի ապա նշանակեսցուք և զժամանակ գալստեան հարցն նոցա ի Հայս, որք են Կարենեանք և Սուրենեանք, յորմէ սուրբն Գրիգոր, և յորմէ Կամսարականք, յորժամ ի շարի կարգին հասանիցեմք ի ժամանակս թագաւորին որ զնոսա ընկալաւ։

Բայց Աբգարու ոչ յաջողեցաւ խորհուրդն ապստամբութեան. զի խռովութիւն անկեալ ի մէջ ազգականաց իւրոց, թագաւորութեանն Պարսից՝ զոր ժողովեալ անդր չուէր ի համոզել և ի դադարեցուցանել զնոսա։

ԻԸ

Յաղագս երթալոյն Աբգարու յարեւելս եւ թագաւորեցուցանելոյ Պարսից զԱրտաշէս. եւ թէ զիա՛րդ կարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեր Լուսաւորիչն եւ նորին ազգակիցքն։

Երթեալ Աբգարու յարևելս՝ գտանէ թագաւորեալ Պարսից զԱրտաշէս որդի Արշաւրի, և ընդդիմացեալ նմա զեղբարս իւր. քանզի նա խորհէր ազգաւ ի վերայ նոցա թագաւորել, և նոքա ոչ առնուին յանձն։ Վասն որոյ պաշարեալ զնոսա Արտաշիսի և երկիւղ մահու եղեալ ի

1 p պատմութեանց
1 abcdf կարգ է պատմութեանս
2 abcdf կարգի է զոր
2 Վ²d արշօրի / e աշօր
3 Վ² որ / ՏԽe չիք որք հայոց ազինս հաւատոց եղեն առիթ
4 ՏԽe առիւն և հարազատութիւն [g առիւն հարազատութեան]
4 Վ²abcdf և արտաշիսի որդւոյ նորա հարազատութիւն
4 kl որդւոյ նորա արտաշեսի [k արտաշիսի]
5 efgk մարդկան / Հ մարդոյն
5 Խcn նախակարգել / eoqrs նախկարգել / p նախ կարգեալ
6 abcd արտաշէսի / l արտաշեսի
6 l ոյք, փխ. որք / Աgl ընթեռնուն
6 c համազգինք
6 k քալին, փխ. քաջին
7 abcdf չիք և
7 k ժամանակ / abdf զժամանակս
7 Խabcdf հարց / Հeopqrs չիք հարցն
8 kl զոցա, փխ. նոցա
8 Sae կարենանք [o կարենեանք]
8 Sade սուրենանք [o սուրենեանք]
8 Վ²d չիք և սուրենեանք
8 b չիք յորմէ սուրբն գրիգոր
9 a չիք և
9 Հef հասանիցիմք
9 abcdf չիք ի ժամանակս
10 abcd զնոսայն / f զնոյն / kl զոսայ
11 abcfl աջողեցաւ
12 a իւրոյ թագաւորութեան
13 adefp զօրս / bc զօրաժողովեալ
13 ԱԽp անդ / abcdf չուէր
13 abcdf համոզել [f չիք, a համոզէր] զնոսա և դադարեցուցանել
13 Խ չիք և ի դադարեցուցանել
15 Խabcefopqrs Իէ, փխ. ԻԸ.
16 b երթալոյ / Վ¹ յարեւելս
16 Խ թագաւորեցուցանել
17 k եթէ / l եթե
17 oqrs զեղբայրս / e յորոց և մեր
18 abcd չիք և նորին / f չիք նորին
18 abcdf ազգակիցք իւր / Խ ազգակիցք / w ազգակիցք նորին
19 e չիք պարսից / rs զարտաշէզ
20 f եղբարք / oprs զեղբայրս
21 f զոր, փխ. և

վերայ նոցա՝ բազում պատառմունք և անմիաբանութիւնք ի մէջ զօրացն և այլոց ազգականացն լինէին։ Քանզի էին Արշաւրի Թագաւորի որդիք երեք և դուստր մի. առաջին՝ նոյն ինքն արքայն Արտաշէս, երկրորդն՝ Կարէն, երրորդն՝ Սուրէն, և քոյր նոցին՝ որ անուանեալ կոչի Կոշմ, կին զօրավարին ամենայն Արեաց ի հօրէն կարգեալ։

Իսկ Արգարու համօզեալ զնոսա խաղաղանալ, ի մէջ ամենեցուն հաստատէ դայս ինչ սահմանելով. Թագաւորել Արտաշիսի համեղերձ ծննդովք իւրովք՝ որպէս և խորհեցաւն, և զեղբարսն անուանել Պահլաւ՝ յանուն քաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի և բաջաբերոյ. որպէս զի լինել նոցա պատուականագոյն և առաջին քան զամենայն նախարարութիւնս Պարսից, որպէս արդարև զարմս Թագաւորաց։ Եւ դաշինս և երդմունս ի միջի հաստատեալ, զի թէ լիցի սպառել զարմից Արտաշիսի ի պատանեաց՝ նոքա մատիցեն ի Թագաւորութիւնն։ Եւ արտաքոյ ցեղի նորա Թագաւորեցելոյ՝ ցեղս որոշել զնոսա երիս, կոչմամբ այսպիսեաւ. Կարենի Պահլաւ, Սուրենի Պահլաւ, և զքոյրն՝ Ասպահապետի Պահլաւ, յանուն տանուտէրութենէ զանունն որոշեալ։

Եւ ասեն զսուրբն Գրիգոր ի Սուրենեանն Պահլաւէ, և զԿամսարականս ի Կարենեանն Պահլաւէ։ Այլ զայսր զալոյն զորպիսութիւն ի կարգին պատմեսցուք. միայն նշանակելով այժմ առ ընթեր Արտաշիսի, զի ծանիցես զազգս զայս մեծ, թէ հաւաստի արիւն Վաղարշակայ են, այս ինքն զարմ Արշակայ մեծի, եղբօր Վաղարշակայ։

Եւ այսոցիկ այսպէս կարգելոց և գդիր ուխտին ընդ իւր առեալ Արգարու՝ դառնայ ոչ առողջ մարմնով, այլ չարաչար ցաւովք ախտացեալ։

1 kl անմիաբանութիւն
1 abcdf չիք ի մէջ
2 Sek այլ / l այլոց
2 abcf ազգաց [f ազգացն]
2 kl լինէր
2 abcdf արշաւրի [d արշօրի, c արշաւրէի] Թագաւորի էին
4 abcdf երրորդ / e և երրորդն
4 S սոցին [n նոցին] / e սոցա
4 abd կոչիւր / c կոչէր / W չիք կոչի
4 e կողմ / f կոշմա / gln կոմշ
5 Sl կարգեցեալ
6 SW ամենեցունց
7 cdfgl հաստատէր / abcf զայն
8 Wabcdfp իւրովք ծննդովք
8 e զոր, փխ. որպէս և / abcdf չիք և
8 abcdf խորհեցաւ / eopqrsw[1] խորհեցան
8 pqrs զեղբայրսն / e եղբարսն
8 Sek անուանեալ / gl անուանեալս
8 abef պալհաւս (միշտ) / gl պահղաւս (միշտ) / o պահլաւ
9 a անուն / abdfgkl բաջաբերւոյ
9 e զոր փխ. որպէսզի
10 e զարդարև
10 egklnopqrs զզարմս
12 gkl հաստատել
12 Կ²abcdfkl դէպ լիցի / g դէպ գրուած ու ջնջուած / b թէ պէտ դէպ լիցի
12 a ի սպառել / c սպառեալ
13 Կ²abcdf չիք ի (պատանեաց)
13 b մատիցին
14 e Թագաւորեցուցելոյ / p ցցեղս
15 f չիք սուրենի պահլաւ
15 p չիք և զքոյրն—պահլաւ
15 e ասպապետի
16 Կ²abcdf յանուն, փխ. յանուն
16 Կ²abcdf տանուտէրութեան և զնորա [f զնոսա] / ln տանուտերութենէ
16 Կ²Հacdf անուն / b յանուն
17 e գրիգորիոս
17 bcd ի սուրեան
17 rs չիք և զկամսարականսն ի կարենեան պահլաւէ
17 abc կամսարականն / def զկամսարականն
18 Կ²de զալոյն / gkl զալոյ
19 Կ²abcdf պատմելով, փխ. նշանակելով
20 f չիք զայս / cf են և
22 ԱՎmnops կարգեցելոց [a չիք կարգելոց]
23 Հbenopqrs ցաւօք
23 a ախտացեալք / e յախտացեալ

ԻԹ

Դարձ Աբգարու յարեւելից, եւ տալ օգնականութիւն Արետայ ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի։

Իբրև դարձաւ Աբգար յարևելից՝ լուաւ նա զՀռոմայեցւոց, թէ ի կասկածանս անկեալ են վասն նորա, որպէս թէ զկնի զօրու գնաց յարևելս։ Վասն որոյ գրեաց առ գործակալս Հռոմայեցւոց զպատճառս երթալոյն իւրոյ ի Պարսս, միանգամայն և զգիր ուխտին, որ ընդ Արտաշէս և ընդ եղբարս նորա՝ տալ տանել։ Եւ նոքա ոչ հաւատացին նմա. վասն զի և թշնամիք չարախօսէին զնմանէ, Պիղատոս և Հերովդէս չորրորդապետ և Լիւսանիա և Փիլիպպոս։ Իսկ Աբգարու եկեալ ի քաղաքն իւր յԵդեսիայ՝ միաբանեաց ընդ Արետայ արքայի Պատրիացւոց, սատարս տալով նմա ի ձեռն Խոսրանայ ուրումն Արծրունւոյ՝ մարտնչել ընդ Հերովդի։ Քանզի նախ զդուստրն Արետայ արքայի կին առեալ Հերովդի, և ապա անարգեալ ի բաց եթող, և զՀերովդիադայ մեկնեալ յանձնէ իւրմէ եհան կենդանւոյն, յաղագս որոյ առէպ յանդիմանեալ ի Յովհաննէ Մկրտչէ՝ այնր աղագաւ եսպան զՅովհաննէս Մկրտիչ։ Եւ եղև պատերազմ ընդ նա և ընդ Արետ վասն անարգանաց դստերն. յորում սաստկապէս հարեալ սատակեցան զօրքն Հերովդի յօգնականութենէ քաջացն Հայոց, որպէս յաստուածային իմն տեսչութենէ, վրէժս հատուցանել ընդ մահուանն Յովհաննու Մկրտչին։

1 Խabcefopqrs ԻԸ, փխ. ԻԹ.
2 cr դարձեալ
2 b յօգնականութիւն / e յօգնութիւն
2 e յարեւմտից, oqrs արեւմտեայ, p արեւետա, փխ. արետայ
2 Կ[2]abcdf արետայ ընդդէմ հերովդի
4 ՏԽe աբգարիոս / kl աբգարոս
5 e ի կասկածան / Վkl ի կասկած
5 o են անկեալ
5 abcdf իբրև թէ / b չիք գնաց
6 Şe յարեւելս աբգար / Խ աբգար յարեւելս
6 ՏԽe յղէ, փխ. գրեաց / b չիք առ
6 Վepqrs առ նա գործակալս [e զգործակալս]
7 Կ[2]abcd նորա, փխ. իւրոյ
7 a տուխտին, փխ. ուխտին
8 d արտաշիսի / ԽՎ[3]eopqrs տալ
8 Կ[1]Կ[2]abdfgl հաւատային
9 k չիք և (թշնամիք)
9 Կ[2]ad չարախօսք էին
10 ԱՎ[3]gnopqrs լիւսանեայ / Կ[2]Վ[3] լուսանիա
11 ac եդեսեա / e եդեսիա / k յեդեսիա
11 g[1] միաբանեցաւ, միւսն. միաբանեաց
11 ep արետայ / oqrs արեատեայ / k արեա
11 c պարտի, փխ. պատրիացւոց
12 gkl սատար
12 Կ[2]abcdfgkl նմա տալով
12 Կ[2]abcf խոսրանայ / d խորենայ / Խ խոսրովայ / n խոսրովանայ
12 Կ[2] ուրեմն / e ուրում / k որում / Վlm որումն / f չիք ուրումն
13 ԱՀglnopqrs զդուստր
13 ՏԽe չիք արքայի
14 Տe հերովդէի [p հերովդի]
14 ՏԽe չիք ապա
14 Կ[2]abcdf զի, փխ. և (զհերովդիադայ)
14 l զի զհերովդիադայ / c հերովդիադա
15 fk չիք եհան
15 Կ[2]abcdf կենդանւոյն [Կ[2]d կենդանւոյ] ի բաց եհան
15 ՏԽe չիք առէպ—աղագաւ (տ. 16)
15 efklo սպան / Կ[2]d էսպան / Վeghkim pqrs սպանեալ
15 e զյովանէս / f զյովաննէս
16 abcdf արետ արքայ
18 e զոր, փխ. որպէս
18 bde աստուածային
18 eopqrs չիք իմն / ՎԽmn զոցցես, փխ. իմն
19 ՏԽe մահուան [e մահուն] մկրտչին

Լ

Առաքումն իշխանացն Աբգարու առ Մառինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղեւ սկիզբն հաւատոցն Աբգարու:

Ընդ այն ժամանակս եկաց ի գործ հազարապետութեան կայսեր ի վերայ Փիւնիկեցւոց և Պաղեստինացւոց, Ասորւոց և Միջագետաց Մառինոս որդի Ստորգեայ. առ որ առաքեաց Աբգար երկուս ի գլխաւորաց իւրոց, զՄար Իհար բդեաշխն Աղձնեաց և զՇամշագրամ նահապետ Ապահունեաց տոհմին և զԱնան հաւատարիմ իւր՝ ի քաղաքն Բեթքուբրին, զգացուցանել նմա զպատճառս երթալոյն իւրոյ յարեւելս, ցուցանելով և զգիր ուխտին՝ որ ընդ Արտաշէս և ընդ եղբարս իւր, և առնել զնա թիկունս օգնականութեան։ Որոց եկեալ գտին զնա յԵլևթերոպոլիս։ Եւ նորա ընկալեալ զնոսա խնդութեամբ և մեծարանօք՝ առնէ պատասխանի Աբգարու. «Մի կասկածեր ի կայսերէ սակս այնր, միայն զի զհարկերն լիով փութասցիս»։

Եւ նոցա դարձեալ անտի՝ ելին յԵրուսաղէմ տեսանել զՓրկիչն մեր Քրիստոս վասն լրոյ համբաւուց սքանչելագործութեանցն. որում և ականատես եղեալ՝ պատմեցին Աբգարու։ Ընդ որ զարմացեալ Աբգարու՝ հաւատաց ճշմարտապէս իբր արդարև յորդի Աստուծոյ, և ասէ. «Այն զօրութիւնք ոչ մարդոյ են, այլ Աստուծոյ. զի չիք ոք ի մարդկանէ, որ կարէ զմեռեալս յարուցանել, բայց միայն Աստուած»։ Եւ քանզի ապա-

1 Խabcefopqrs Իթ, փխ. Լ.
2 f չիք արգարու
2 f մարինոս / k մառինիս
3 abcdf չիք մեր
3 f քրիստոս յերուսաղէմ
3 Զglnpqrs հաւատոց / k հաւատոյ
3 e արգարու թագաւորին
6 f մարինոս
6 abcdf ստորոգեայ / Ուղղէջի բաs Լաբուբն. սարինոս որդի եւստորգեայ
6 Seg արգարիոս
6 p չիք ի (գլխաւորաց)
7 k զսար, փխ. զմար
7 Վl զսարիհա / n զմարիհար (ջուսանցքում զսարիհա)
7 k իհարդեայն, փխ. իհար բդեաշխն
7 Seg բդեշխն
8 Զgrs զանանէ
8 e ի քաղաքէն
9 b բեդքուգին / f բեդքուբրին / Զk բեգգուբրին
9 f զպատճառ / c արեելս
10 n նմա և զգիր / abcdf նմա, փխ. և
10 e ընդ որ
11 Զgk զնա ի թիկունս
12 a ելևթերոյպօլիս / be յերևթելոյպօլիս / Զ հերևթերոպօլիս / epqrs հերևթերոյպաւլիս / l յերևթերոպաւղիս / dk յերևթերոյպօլիս / o ելևթերոպօլիս / Լար. ելևթրոպոլիս
12 ae զնա, փխ. զնոսա
12 Խվ² եւ Լար. խնդութեամբ / միւսն. խաղաղութեամբ
13 Կ²b կասկածել / c կասկածիլ
14 Կ²dop չիք զի
14 Sce զհարկեայն / ce զհարկաններն / Վ² հարկեայն
14 Կ²sklpqrs փութասցի
14 Վkl լաւ, փխ. լիով
15 klp նոքա / l անդի
16 abcd համբաւոյ
16 efopqrs չիք և
17 k չիք ընդ որ զարմացեալ արգարու
17 Sf յարդարև [nopr արդարև]
18 Վabdelmo որդի
18 e չիք և ասէ—այլ աստուծոյ (s. 19)
19 a զօրութիւնքն
19 k մարդու
19 abcdf աստուծոյ են և ոչ մարդոյ
19 rs յաստուծոյ
20 r զմեռուցեալս
20 Զabcdfkl յարուցանել զմեռեալս
20 e այլ, փխ. բայց
20 e ապականէր, փխ. ապականեալ էր

կանեալ էր մարմինն իւր ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա ի Պարսից աշխարհին յառաջ քան զեօթն ամ, և ի մարդկանէ ոչ եղև նմա հնար բժշկութեան՝ եա տանել նմա թուղթ աղաչանաց, գալ և բժշկել զնա ի ցաւոցն, օրինակ զայս.—

ԼԱ.

Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն:

Աբգար Արշամայ, իշխան աշխարհի, առ Յիսուս փրկիչ և բարերար, որ երևեցար յԵրուսաղէմացւոց աշխարհին, ողջոյն:

Լուեալ է իմ վասն քո և վասն բժշկութեանդ, որ լինի ի ձեռս քո առանց դեղոց և արմատոց. զի որպէս ասի՝ տաս դու կուրաց տեսանել և կաղաց գնալ, և զբորոտս սրբես և զայսս պիղծս հանես, և որ միանգամ չարչարեալ են յերկար հիւանդութեամբք՝ բժշկես. դու և զմեռեալս յարուցանես: Եւ իբրև լուայ վասն քո զայս ամենայն՝ եդի ի մտի իմում մի յերկուց աստի. կամ թէ դու Աստուած իցես, իջեալ յերկնից, և գործես զայդ. կամ թէ որդի իցես դու Աստուծոյ, և զայդ առնես: Արդ վասն այնորիկ գրեցի ես առ քեզ՝ աղաչել զքեզ, զի աշխատ լինիցիս և եկեսցես առ իս և բժշկեսցես զհիւանդութիւնս զոր ունիմ ես: Նա և լուայ, զի Հրեայք տրտնջեն զքէն և կամին չարչարել զքեզ. բայց քաղաք մի փոքրիկ և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է մեզ երկոցունցս:

1 f մարմին նորա ապականեալ էր
1 abcdgk մարմին
1 abcd նորա, փխ. իւր
1 abcdf չար, փխ. չարաչար
1 Խվ² պատահեաց / e չիք պատահեցին
1 gl չիք ի (պարսից)
2 Խ յաշխարհին պարսից
2 abcdfkl յառաջ եւ / f ամս
2 abcdfkl որ, փխ. և / d չիք նմա
3 bdf հնարս
3 a նմա տանիլ / cdf տանիլ առ նմա
3 pqrs չիք և
4 egpqrs ի ցաւոց անտի
4 o ի ցաւոցն, որ ունէր զօրինակ / s զօրինակ
5 opqrs Լ, փխ. ԼԱ / abcfgl չիք ԼԱ
6 f փրկիչն մեր քրիստոս / abcd փրկիչն քրիստոս / Տ փրկիչն յիսուս քրիստոս
7 b արշակայ, փխ. արշամայ
7 abcdfkl չիք և
8 eklnopq երևեցաւ
8 Տխe աշխարհի [Խկ¹gl յաշխարհի] երուսաղէմացւոց / ac երուսաղէմացոց
9 ae չիք է / a եմ, փխ. իմ
9 x քո / միւսն. քոյ
9 abcdf բժշկութեանցդ
9 ԱՏ լինին / Հgl ի ձեռն
10 d դեղոյ / d և, փխ. զի
11 g չիք և (զբորոտս) / e բորոտս
11 Տխe սրբել / Կ¹e զայս
11 Խկ¹կ²վ²abcdf պիղծս [g պիղծ] և զգեւ [ab զգեւ, g զգև գրած, ապա ջնջած] / eoqrs պիղծ / p պեղծ
11 Խվ²p հանել
12 Հkl որք
12 Տe երկար / Խվ² ընդ երկար
12 prs չիք դու
13 a չիք վասն քո / c չիք քո
13 k և եդի
14 a երկուց / bcdfkl չիք աստի
14 e զի կամ դու
14 abcdfl իցես աստուած
15 Տխe չիք և (գործես)
15 a զայս, փխ. զայդ / e և կամ
15 abcdf դու իցես որդի
15 Հe չիք իցես դու / opqrs չիք իցես / g իցես դու գրած, ապա ջնջած
16 ceng այսորիկ / h չիք այնորիկ
16 kl չիք առ քեզ / g և աղաչել
17 k լիցիս / kl չիք և (եկեսցես)
18 p չիք և (լուայ) / abdf զի և
18 Տ հրեայք / վabcdfl տրտունջ են
19 b փոքրիկ է
19 rs չիք և գեղեցիկ / Հ ե է իմ գեղեցիկ և պատշաճաւոր / g գեղեցիկ ջնջած
19 ckl երկոցունց / e երկոցունս

Որոց տարեալ զԹուղթն՝ պատահեցին նմա յԵրուսաղէմ։ Զայս վկայէ և աւետարանական բանն, եթէ «Էին ոմանք ի հեթանոսաց եկելոց առ նա». վասն որոյ ոչ համարձակեին, որք լուանն, ասել ցՅիսուս, այլ ասեն ցՓիլիպպոս և ցԱնդրէաս. և նոքա ասեն ցՅիսուս։ Իսկ Փրկիչն մեր յայնմ ժամանակի յորում կոչեացն զնա Աբգար՝ ոչ առ յանձն. բայց թղթոյ արժանի արար զնա, որ ունի օրինակ զայս.—

ԼԲ

Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թովմաս առաքեալ հրամանաւ Փրկչին։

Երանի իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս՝ իբրև ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս. զի գրեալ է վասն իմ այսպէս. Զի որք տեսանենն զիս՝ ոչ հաւատասցեն յիս, և որք ոչն տեսանեն՝ նոքա հաւատասցեն և կեցցեն։ Իսկ վասն այնր զի գրեցեր դու առ իս, գալ ինձ առ քեզ՝ արժան է ինձ կատարել աստ զամենայն ինչ վասն որոյ առաքեցայ ես։ Եւ իբրև կատարեցից զայս՝ ապա համբարձայց առ այն որ առաքեացն զիս. և յորժամ համբարձայց՝ առաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմոց, զի զցաւս քո բժշկեսցէ, և կեանս քեզ և որոց ընդ քեզ են շնորհեսցէ։

Զայս թուղթ եբեր Անան սուրհանդակ Աբգարու, ընդ որում և զկենդանագրութիւն փրկչական պատկերին, որ կայ յԵդեսացւոց քաղաքին մինչև ցայսօր ժամանակի։

1 e և զայս գրէ, փխ. զայս վկայէ և
2 Տ չիք և
2 b յաւետարանական
2 l թե / k եթէ
2 abcf և ի հեթանոսաց
2 Տ𝔐ed եկելոց [l եկեալոց / Հg յեկելոց, op եղելոց]
3 Յովհ. ԺԲ. 20։
3 a համարձակէին
3 a այսել, փխ. ասել
4 𝔐abcdf Անդրէաս և Փիլիպպոս, փխ. և նոքա / Հմմտ. Յովհ. ԺԲ. 21—22
5 Տek չիք մեր / g մեր գրած եւ ջնջած
5 𝔐ceprs կոչեաց / f կոչեցին
5 ԱՏ չիք աբգար
5 abdeg էառ
6 $կ^{2}$l նմա յանձն / c չիք որ
6 Տ𝔐e այսպէս, փխ. օրինակ զայս [o օրինակ զայս]
7 prs ԼԱ / abcgl չիք ԼԲ.
8 gikl թուղթ առ աբգար, փխ. պատասխանի թղթոյն աբգարու
8 e թօմաս / f թօմայ / k թումա / Տcg թոմաս / l թովմայ
8 abcdkl առաքեալ / Միւսն. առաքեալն
9 en փրկչին յիսուսի / e փրկչին մերոյ
10 h հաւատան
10 Ա իբր / 𝔐 իբրու
10 kl չիցէ
11 k չիք իմ
11 Հcegpqrs տեսանեն
11 abcdfg հաւատայցեն / e հաւատան
12 Աkl տեսանիցեն [c տեսանեն] զիս / g ոչ տեսանեն (զիս գրած ու ջնջած)
12 cf հաւատայցեն
13 d արժանի
14 bcdf աստ կատարել
14 p ամենայն
14 abcdf յերուսաղէմ, փխ. ես
14 d չիք և
16 kl առաքեցից քեզ մի
16 o աշակերտաց / p աշակերտացն
16 c չիք աստի
17 abcdf զքո ցաւսդ
17 e չիք քո
17 kl կեանք / tw կիան
17 abd չիք են
18 $կ^{1}կ^{2}$abcdfl Անան / e Անանէս / k Էնան
18 k աբգարու
19 d կենդանագրութիւն
19 d յեդեսիա / k յեդեսիացւոց
20 abcdf չիք մինչև ցայսօր ժամանակի

ԼԳ

Քարոզութիւն յԵդեսիայ առաքելոյն Թադէոսի, եւ պատճէն թղթոցն նոցին։

Բայց յետ համբառնալոյ Փրկչին մերոյ՝ Թովմաս առաքեալ, մի յերկոտասանիցն, առաքեաց զմի յեօթանասնից անտի զԹադէոս ի քաղաքն Եդեսիայ՝ բժշկել զԱբգար և աւետարանել ըստ բանին Տեառն։ Որոյ եկեալ եմուտ ի տուն Տուբիայ իշխանի հրէի, զոր ասեն լինել յազգէն Բագրատունեաց. որոյ խուսեալ յԱրշամայ՝ ոչ ուրացաւ զհրէութիւնն ընդ այլ ազգականս իւր, այլ նովին օրինօք եկաց մինչև հաւատալ ի Քրիստոս։ Եւ ել համբաւ նորա ընդ ամենայն քաղաքն։ Լուեալ Աբգարու ասէ. «Նա է վասն որոյ գրեացն Յիսուս», և իսկոյն կոչեաց զնա։ Եւ եղև ի մտանելն Թադէի՝ տեսիլ սքանչելի երևեցաւ Աբգարու յերեսան Թադէի. և յարուցեալ ի գահոյիցն անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց և երկիր եպագ նմա. և զարմացան ամենայն իշխանքն որ շուրջն կային, զի ոչ գիտացին զտեսիլն։ Եւ ասէ ցնա Աբգար, եթէ «Դու իցես արդարև աշակերտ օրհնելոյն Յիսուսի, զոր ասաց առաքել ինձ այսր, և կարո՞ղ իցես բժշկել զցաւս իմ»։ Պատասխանի ետ նմա Թադէ. «Եթէ հաւատասցես ի Քրիստոս Յիսուս յորդին Աստուծոյ՝ տացին խնդրուածք սրտի քոյ»։ Ասէ ցնա Աբգար. «Ես հաւատացի ի Նա

1 Խabcfo Լ, prs ԼԲ, փխ. ԼԳ.
2 a յեդեսեայ / c յեդեսեա / e եդեսիայ / Խ յետեսիայ քաղաքի [k քաղաք]
2 abcdf Թադէոսի / միւսն. Թադէի
2 abce Թղթոյն / lp Թղթոց / k Թխ-տոյն
2 f հնգից Թղթոցն / p հնգի
3 abcf համբառնալոյն
3 e Թումաս
4 Խվabcdf զԹադէոս, որ էր [k է] մի յեւԹանասնից [d յեօԹանասնից, f յեւԹանասնիցն] անտի [l անդի] / Տ մի յեօԹանասնից
5 abf յեդեսեայ / d յեդեսեա / l յե-դեսեա / k յեդեսիայ
5 o զբանն
6 Տe չիք եմուտ
6 Վ²abcdf չիք տուբիայ
6 Վ²abcdf հրէից
6 Խ զորմէ
7 d խօսեալ / o խօսելն / f ուսեալ / e խորշեալ / pqrs խուշեալ
7 b արշամայ
7 Ձ հրէուԹիւն
8 e չիք այլ նովին
8 ՏԽ նոյն
8 Տe օրինօքն / l աւրէնաւք
9 b քրիստոսի
9 k հաւրաւ
10 e նախ, փխ. նա է
11 Խ չիք եղև
11 ՏԽe մեծ, փխ. սքանչելի
12 Վ²abf չիք աբգարու
12 abd երեսն / Ձ յերեսն
12 abcd չիք և
12 abcdf յարուցեալ անկաւ առ ոտս [af ոտն] նորա աբգար [cdf չիք աբ-գար] ի գահոյիցն ի վերայ
13 c էպագ
14 tw որք / f ուր, փխ. որ
14 abcdfgp շուրջ
14 e գիտացին և զտեսիլն / k գիտաց
14 Տe չիք և
14 c չիք և ասէ ցնա աբգար
15 l Թե / k Թէ
15 abcdf չիք զոր ասաց առաքել ինձ այսր
16 e առաքեալն / Խ ինձ առաքել
16 l կարաւղ
17 Տeg չիք նմա
17 cf Թադդէ
17 b հաւատս
17 bcfl ի յ"ս ք"ս / d զք"ս
17 k չիք յիսուս
17 Ա որդի / nopqrs յորդի
18 abcdfkl տացին քեզ

և ի հայր նորա. վասն որոյ կամեցայ առնուլ զզօրս իմ և գալ կռուել ղՀրեայսն որ խաչեցին զնա, եթէ ոչ էր իմ արգելեալ վասն Թագաւորութեանն Հռոմայեցւոց»:

Եւ յայսմ բանէ սկիզբն արարեալ Թադէի՝ աւետարանեաց նմա և քաղաքի նորա. և եդեալ ձեռն ի վերայ բժշկեաց զնա, և զԱբգարու պատագրոս իշխան քաղաքին և պատուական յամենայն տանն արքայի, նա և զամենայն որ էին ի քաղաքին հիւանդք և ախտաժէտք, բժշկեաց: Եւ հաւատացին ամենեքեան. և մկրտեցաւ ինքն Աբգար և ամենայն քաղաքն. և զդուրս տաճարաց կռոցն փակեցին. և որ ի վերայ բագնին և սեանն կային պատկերքն՝ ծածկեալ պատեցին եղեգամբ. և ոչ զոք ածէր բռնութեամբ ի հաւատս, բայց օր ըստ օրէ յաւելեալ ի հաւատացեալսն բազմանային:

Իսկ առաքելոյն Թադէի զխոյրարար ումն մետաքսագործ մկրտեալ, և անուն կոչեցեալ Ադդէ, ձեռնադրեալ ի վերայ Եդեսիայ՝ փոխանակ իւր թողու առ արքայի: Եւ ինք առեալ հրովարտակ յԱբգարէ, զի ամենեքեան լուիցեն աւետարանին Քրիստոսի՝ գայ առ Սանատրուկ քեռորդի նորին, զոր կարգեալ էր ի վերայ աշխարհիս և զօրացն: Բայց Աբգար յօժարեցաւ գրել թուղթ առ Տիբերիոս կայսր, որ ունի օրինակ զայս.—

1 Աabcdfnop հայր / միւսն. հայրն
1 abcdf չիք իմ
1 g զզօրսն
2 eg որք
2 abcdfkln էր [l եր] իմ արգելեալ / միւսն. չիք իմ
2 fgk թագաւորութեան
3 d չիք հռոմայեցւոց
4 fo այսմ
4 abcdf բանից / վ^{2}kl բանի / Հ բերէ, փխ. բանէ
4 acf թադդէի
5 f և ի քաղաքի
5 e ի վերայ նորա / ƀe և բժշկեաց
5 a զաբգիոս / w^1 զաբիու
6 ad պատագարոս
6 e ամենայն / Ա տան
6 kl արքային
7 tw որք
7 Ավ^2 որ միանգամ էին
7 abcfg ախտաժէտք / միւսն. ախտաժետք
8 o աբգար ինքն
9 ƀ տաճար / tw որք
9 eopqrs չիք վերայ
9 rs ի բագինն
10 o ի սիւնն
10 k ծածկել
10 kl պատեցին զնոսա եղեգամբ / e եղե գամբք
10 abdf բայց, փխ. և (ոչ)
11 Աp բռնութեամբ [բռնութեամբք] ածէր
11 abcdf այլ, փխ. բայց
11 Աp ի հաւատսն [e ի հաւատս], փխ. ի հաւատացեալսն
13 c թադէոսի / eopqrs չիք թադէի
13 Կ^{2}acdf զխոհարար, ƀ զխոհար, w^1 զխոյրար, c զնախարար, փխ. զխոյրարար
14 eh զանունն / tw յանուն / a անուանեալ, փխ. անուն
14 kw^1 կոչեալ
14 c ադէ
14 e չիք ի վերայ
14 ac եդեսեա / ƀ եդեսեայ / e յեդեսիայ / l եդեսայ
15 eopqrs չիք առ
15 gk արքայ
15 w^1 առաքեալ, փխ. առեալ
15 e աբգարէ
16 epqrs չիք քրիստոսի
16 a սանատրովկ / e սանատրուկ առ
17 gk նորա
17 abcdf որ
17 Se աշխարհին
17 abcdfgkl զօրաց
18 k չիք առ
18 Կ^{1}Կ^{2}abcdfkl տիբեր / eop տիբերոս
18 Կ^{1}Կ^{2}cdkf չիք կայսր

Թուղթ Աբգարու առ Տիբերիոս:

Աբգար արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր Հռոմայեցւոց խնդալ:

Գիտելով իմ, եթէ ոչ ինչ ծածկի ի քումմէ թագաւորութենէդ, այլ իբրև զմտերիմ քո՝ առաւել ևս իմացուցանեմ ի ձեռն գրոյ: Զի Հրեայք, որ բնակեալ են ի գաւառս Պաղեստինացւոց՝ ժողովեալ խաչեցին զՔրիստոս առանց իրիք յանցանաց, ի վերայ մեծամեծ երախտեացն, զոր արար առ նոսա, նշանս և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս անգամ յարուցանել: Եւ գիտեա, զի զօրութիւնքս այս ոչ են սոսկ մարդոյ, այլ Աստուծոյ: Զի և ի ժամանակին յորում խաչեցինն զնա՝ արեգակն խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ. և ինքն յետ երից աւուրց յարեաւ ի մեռելոց և երևեցաւ բազմաց: Եւ այժմ յամենայն տեղիս անուն նորա ի ձեռն աշակերտաց նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարէ. որ և առ իս ինքեան եցոյց յայտնապէս: Եւ արդ՝ այսուհետև տէրութիւնդ քո գիտէ, որ ինչ արժան է հրամայել ի վերայ ժողովրդեանն Հրէից, որք զայն գործեցին, և գրել ընդ ամենայն տիեզերս, զի երկրպագեսցեն Քրիստոսի՝ իբրև ճշմարիտ Աստուծոյ: Ողջ լեր:

---

1 gk ԼԱ.
1 e ԼԴ դարձեալ գրէ Թուղթ աբգար առ տիբերիոս
1 Հabcdfkl տիբեր / gpqrs տիբերիոս
2 c խնոյ
2 e հռոմայեցւոց / միւսն. հռովմայեցւոց
4 c գիտելով գիտէի եթէ
4 Տlle թէ
4 k չիք ինչ
4 o ի քումմէ տէրութենէդ և թագաւորութենէդ
5 eors որ, փխ. քո
5 abcdf իմացուցանել / c իմացուցանէ
5 e գրոց / kln գրոյս
6 abf հրէայք / d հրէայքն / c հրեայքն
6 Աo որք
7 b զյիսուս, փխ. զքրիստոս
7 o իրիք վնասու յանցանաց
8 kl չիք արար
8 p մինչ
9 abcdf միանգամայն, փխ. անգամ
9 oq գիտայ
9 kl ոչ սոսկ մարդոյ են
10 kl չիք և
10 opqrs ի ժամանակի
10 p չիք զնա
11 c երկիր շարժեցաւ սասանեցաւ տատանեցաւ / e երկիր շարժեցաւ և տատանեցաւ
12 epqrs յարուցեալ
12 e յայժմ
13 e յանուն
13 abcdf անուն նորա յամենայն տեղիս
13 bcdf աշակերտաց նորին
13 e զսքանչելիս
14 tw չիք ինքեան
14 lp տէրութիւնդ
15 e չիք քո
15 abcdf չիք որ ինչ արժան է
15 e զոր
15 c չիք հրամայել
16 n զայն գործ գործեցին
17 abfglno իբր
17 abdf ճշմարտի
17 kl չիք ողջ լեր

Պատասխանի թղթոյն Աբգարու ի Տիբերեայ։

Տիբերիոս կայսր Հռոմայեցւոց, Աբգարու թագաւորի Հայոց խնդալ։

Զթուղթ մտերմութեանդ քոյ ընթերցան առաջի իմ, վասն որոյ շնորհակալութիւն ի մէնջ քեզ հասցէ։ Թէպէտ և ի բազմաց մեր լուեալ զայդ յառաջագոյն, եցոյց և Պիղատոս ստուգապէս վասն նշանաց նորա, և եթէ յետ յարութեանն ի մեռելոց հաւատարիմ եղեւ բազմաց, թէ Աստուած է։ Վասն որոյ և ես կամեցայ առնել զայդ, զոր և դուդ խորհեցար։ Այլ քանզի սովորութիւն է Հռոմայեցւոց՝ աստուած ի հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ նստուցանել, մինչեւ ոչ փորձեալ քննեսցի նա ի սինկղիտոսէ, վասն որոյ և իմ յայտնեալ զբանս զայս սինկղիտոսին՝ արհամարհեաց սինկղիտոսն, զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն ի նմանէ։ Այլ մեր տուաք հրաման ամենայն ումեք, որում և հաճոյ թուեսցի Յիսուս՝ ընկալցին զնա ընդ աստուածս. և մահ այնոցիկ սպառնացեալ, որ չարախօս կայցեն զքրիստոնէից։ Եւ վասն ժողովրդեանն Հրէից, որք յանդգնեցան խաչել զնա, զորմէ լսեմ, եթէ ոչ արժանի խաչի էր նա և մահու, այլ պատուի և երկրպագութեան, յորժամ առից պարապումն ի պատերազմէն Սպանիացւոց ապստամբողաց յինէն՝ քննեալ հատուցից նոցա զարժանն։

1 g ԼԲ / e ԼԵ (լուսանցքում)
1 bcdfgl ի տիբերէ / k տիբերէ, փխ. ի տիբերեայ / rs առ տիբեր
2 Թabcdf տիբեր / eopqrs տիբերոս
2 e հայոց թագաւորի / abcdf չիք հայոց
4 e զի թուղթ
4 bdfgpqrs մտերմութեան
4 d քոյ / միւսն. քո
5 kl քեզ ի մէնջ հասցէ
5 f հասցէ քեզ
5 e հասցէ և զի թէպէտ
5 Կ¹abcdf յառաջագոյն լուեալ էր [Կ²bcdf է] մեր զայդ
5 Թ լուեալ մեր
6 eprs չիք զայդ
6 abcdf եցոյց ստուգապէս և պիղատոս
6 Հabcdfg նշանաց / միւսն. նշանացն
7 eopqrs չիք և / Թf թէ
7 fg յարութեան / c ի * մեռելոց
7 abcdfkl չիք բազմաց
8 abcdf չիք և (դուդ)
8 Տegk դու
9 p քանզի և սովորութիւն
9 e զաստուած
10 abcdf միայն ի հրամանէ թագաւորին
10 n նստուցանել (լուսանցքում հաստատել) / Թվ³ չհաստատել, փխ. ոչ նստուցանել
10 վ³fkl չիք ոչ
11 d նախ, փխ. նա
11 Վabdmpqrs ի սինկղիտոսին / Հ ի սինգղիտոսէ
11 kl չիք և / kl զայսոսիկ
12 kl սինկղիտոսին / Հ սինգղի
12 kl սինկղիտոսս / Հ սինգղիտոսս
12 Հk սա, փխ. նա
13 Աopqrs ի նմանէ
13 e հրաման տուաք
13 e յամենայն
14 Թabcdfno ընկալցի
15 Տe որ / p կայցեն
15 eoq քրիստոնէից / prs քրիստոնէիցն
16 dekl որք
16 վ խաչ հանել, փխ. խաչել
16 ՏԹe թէ
16 Թ խաչի և մահու էր նա / Աopqrs չիք և մահու
17 d պատուոյ
17 k երկրպագութիւն
18 bcf ի պատերազմէ / x ի պատերազմէս
18 e սպանեցւոց
18 o ապստամբողացն
19 k զարժան

Դարձեալ գրէ թուղթ Աբգար առ Տիբերիոս։

Աբգար արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր Հռոմայեցւոց խնդալ։

Զթուղթ գրեալ ըստ արժանի քոյոյ տէրութեանդ տեսի, և ընդ հրաման մտածութեանդ քոյ ուրախացայ. և եթէ ոչ ցասնուցուս ինձ՝ գործ սինկղիտոսիդ յոյժ այպանելի է. քանզի առ դոսա՝ ի քննութենէ մարդկան տուեալ լինի աստուածութիւն։ Եւ արդ այսուհետև եթէ ոչ լինիցի Աստուած հաճոյ մարդոյն՝ Աստուած լինել նա ոչ կարէ. և իբրև յայսմանէ մարդոյն արժան է քաւել զԱստուածն։ Բայց քեզ տեառն իմում հաճոյ թուեսցի առաքել զայլ ոք յԵրուսաղէմ փոխանակ Պիղատոսի. զի լուծցի նա անարգանօք յիշխանութենէն յոր կարգեցեր զնա. վասն զի արար զկամս Հրէիցն, և խաչեաց զՔրիստոս ի տարապարտուց առանց քոյոյ հրամանի։ Ողջ լինել քեզ ըղձամ։

Զայս գրեալ Աբգարու՝ զհաւասար թղթոյն եդ ի դիւանի իւրում, որպէս և զայլսն։ Գրեաց և առ Ներսեհ մանուկ արքայ Ասորեստանի ի Բաբելոն։

Թուղթ Աբգարու առ Ներսեհ։

Աբգար արքայ Հայոց, որդւոյ իմում Ներսեհի խնդալ։

Զգիր ողջունի քո տեսի, և զՊերոզ լուծի ի կապանաց, և զճեաս նորա թողի նմա. և եթէ կամ իցէ քեզ՝ կարգեսցես զնա ի վերակացութիւն Նինուէի, որպէս և կամիս։ Այլ վասն այնր զի գրեցեր առ իս,

1 e ԼԶ (յուսանիցուս)
1 Խ աբգարիոս
1 Խabcdf տիբեր / es տիբերոս / r տիբերոսն
2 g չիք տեառն / e կայսր
4 c քոյ / p ըստ, փխ. ընդ
4 e և ընդ մտածութիւնդ
5 d քոյ / միւսն. քո
5 abcdf ինձ ցասնուցուս / kl ցասնուս
6 ef սինկղիտոսիդ / միւս. սինդղիտոսիդ
6 Խabcdf է [c և, փխ. է] յոյժ այպանելի
6 k զի / e դուս, փխ. դոսա
7 Վlm աստուածութիւնն / Հ տէրութիւնն, փխ. աստուածութիւն
7 e արար, փխ. արդ
7 c այդրհետէ, փխ. այսուհետև
8 ckl լինի
8 ՏԽe հաճոյ աստուածն
8 abd մարդկան
8 p չիք նա / ep չիք և
9 kl յայնմանէ / kl արժան է մարդոյն
9 e քաւել / k զաստուած
10 Տe իմոյ / p մերոյ, փխ. իմում
10 abcdfkl չիք զայլ ոք
11 kl չիք նա / abcdf չիք անարգանօք
11 cdft զոր, kl յորում, փխ. յոր
12 Վ'abcdfkl չիք ի (տարապարտուց)
13 e թարց, փխ. առանց
13 c հրամանիդ / eg հրամանին
13 abcd ըղձանամ
14 e աբգար
14 opqrs և եդ / e և իւր, փխ. եդ
15 kl չիք և (զայլսն)
15 Հgk ասորեստանեայց
16 a ի բաբելովնի / de ի բաբելովն
17 ԽՎ' ներսեհ արքայ ասորեստանի
18 Տabcef իմոյ
18 e հայոց սիրելի որդւոյ
19 p զգիրս / Խ քոյոյ ողջունի
19 Տe քոյոյ / Խabcf քո / dtw քոյ
19 c պերող / no զճեասն
20 abcdeopqrs չիք նմա
20 c կամիցի քեզ
20 a վկայութիւն, փխ. վերակացութիւն
21 abcd գրեցերն

Թէ տուր ածել զայրդ բժիշկ, որ զնշանսդ առնէ և բարողէ այլ Աստուած ի վեր քան զհուր և զջուր, զի տեսից և լուայց զմա՝ նա ոչ էր բժիշկ ըստ արուեստից մարդկան, այլ աշակերտ որդւոյն Աստուծոյ, արարչի հրոյ և ջրոյ. և վիճակ հասեալ ի կողմանս Հայոց առաքեցաւ: Բայց յընկերաց նորա գլխաւորաց, Սիմոն անուն, այդր ի կողմանս Պարսից առաքեալ է. խնդիր արարեալ՝ լուիցես նմա, յորժամ և հայրն քո Արտաշէս: Եւ նա բժշկեաց զամենայն հիւանդութիւնս, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ:

Եւ յաւել ևս գրել առ Արտաշէս արքայ Պարսից օրինակ զայս.—

Թուղթ Աբգարու առ Արտաշէս:

Աբգար արքայ Հայոց, Արտաշիսի եղբօր իմում Պարսից արքայի խնդալ:

Գիտեմ զի արդ լուեալ է քո վասն Յիսուսի Քրիստոսի որդւոյն Աստուծոյ, զոր խաչեցին Հրեայքն. որ յարեաւն ի մեռելոց, և առաքեաց զաշակերտսն իւր ընդ ամենայն տիեզերս՝ ուսուցանել ընդ հանուր: Եւ մի յաշակերտաց նորա գլխաւորաց, Սիմոն անուն, է ի կողմանս քոյոյ տէրութեանդ: Արդ՝ խնդիր արարեալ գտցես զնա, և նա բժշկեսցէ զամենայն ախտս հիւանդութեանց՝ որ ի ձեզ, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ. հաւատասցես բանի նորա, դու և եղբարք քո և ամենեքեան, որ հնազանդին քեզ կամաւոր: Զի ախորժելի է ինձ՝ զձեզ ըստ մարմնոյ ազգականս՝ լինել ինձ մտերիմ հարազատս և ըստ հոգւոյ:

Եւ մինչ դեռ պատասխանի այսց թղթոց ոչ էր ընկալեալ՝ վախճանի Աբգարիոս, թագաւորեալ ամս երեսուն և ութ:

1 abdfgkl եթէ / e զայլ
2 Կ²bcdefo որ ի վեր է քան / pqrs ի վեր է քան / l է, փխ. էր
3 Ֆe արուեստի
3 Ֆegl աշակերտ էր [l է] որդւոյն
5 Ձegnopqrs նորա ի գլխաւորաց
5 abcdfl սիմոն
5 abcf անդր / Ֆe նա, փխ. այդր
5 Խcdf առաքեցեալ
6 h յորժամ (ջնջած, գրած որպէս)
7 o հիւանդութիւնս ձեր
7 l արտաշէզ / e զճանապարհ
8 o ցուցցէ ձեզ
9 e չիք առ / e արքային
9 Խ պարսից արքայ
10 c ԼԸ
10 Ձkl առ արտաշէս պարսից արքայ
11 Կ²abcd արտաշէս ի / k արտաշէս
11 Կ²abcdf իմոյ
11 Կ¹Կ²Վ²abcdf արքայից, փխ. պարսից
13 x քո / d չիք քո / միւսն. քոյ
14 Ձegpqrs յարեաւ
15 c չիք իւր
15 e զընդհանուրս
16 ab յաշակերտացն / pr աշակերտաց
16 acfgl սիմոն / kl չիք է
16 adn քոյ / bcefopqrs քո
17 b արդ ի խնդիր
17 k և զնա բժշկեսցէ
18 eos հիւանդութեան / kl հիւանդութեանց ձերոց, որ / p բժշկութեան, փխ. հիւանդութեան
18 e զճանապարհ
19 c հաստատեսցես, փխ. հաւատասցես
19 e եղբայրն / abcdfkl ամենայն
20 bcdfgnopqrs որք / abcdf կամաւ
20 b զմարմնոյ, փխ. ըստ մարմնոյ
21 abcdf ազգականս [c ազգականսդ] իմ / e ազգականք
21 kl ազգականս ինձ լինիլ / d լինիլ
21 eopqrs մտերիմս
22 a չիք դեռ
22 Ձkl պատասխանիս ոչ էր ընկալեալ այսց թղթոց
23 abcdfkl աբգարոս
23 dprsw¹ լբ / Վ²Կ երեսուն և երկու

ԼԴ

Յաղագս վկայութեանն առաքելոցն մերոց։

Յետ մահուանն Աբգարու բաժանի թագաւորութիւնն Հայոց յերկուս. քանզի Անանուն որդի նորա կալեալ թագ՝ թագաւորել յԵդեսիա, և քեռորդի նորա Սանատրուկ ի Հայս։ Գտանի որ ինչ առ սոցա ժամանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ յայլոց, զգալուստ առաքելոյն Թադէի ի Հայս, և հաւատալ Սանատրկոյ, և թողուլ զհաւատսն յերկիւղէ նախարարացն Հայոց, և կատարումն առաքելոյն և որք ընդ նմա՝ ի գաւառին Շաւարշան, որ այժմ կոչի Արտազ, և պատառումն քարին և յիրեարս գալ և ընդունել զմարմին Առաքելոյն, և առնուլ անտի աշակերտացն և թաղել ի դաշտին. և մարտիրոսանալ դստերն արքայի Սանդխտոյ հուպ ի ճանապարհն. և աստ ուրեմն յայտնել նշխարաց երկոցունց, և փոխել յառապարն։ Այս ամենայն, որպէս ասացաք, յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ՝ ոչ ինչ կարևորագոյն համարեցաք ոճով երկրորդել։ Նոյնպէս և որ ինչ վասն կատարմանն Ադդէի աշակերտի առաքելոյն յԵդեսիա յորդւոյն Աբգարու՝ գտանի յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ։

1 abcfo ԼԱ, e ԼԹ, l ԼԲ, փխ. ԼԴ / g չիք գլխահամար
2 e վկայութեանց
2 Ժ առաքելոյն մերոյ
2 f մերոց սրբոց
3 f թագաւորութիւն
3 p չիք հայոց
3 Վe յերկու / gl ընդ երկու / Հk ընդ երկուս
4 Վ^{2}abcf անան, փխ. անանուն
4 Վ^{2}abcdf թագ կալեալ
4 e չիք կալեալ—քեռորդի նորա (ս. 5)
4 frs թագաւորեալ / k թագաւորութեան
4 ab յեդեսեա / k յեդեսայ
5 abcdf սանատրուկ քեռորդի նորա
5 p նոցա / e այսու, փխ. սոցա
6 l ողջոյն, փխ. յառաջագոյն
6 e այլոց
6 c թադէոսի / f թադդէի / ՏԺe չիք թադէի
7 e սանատրկայ / k սանատրուկոյ
7 p չիք թողուլ զհաւատսն յերկիւղէ
7 abcd հաւատսն / efgpqrs զհաւատն
7 rs յերկեղէ
10 Տe յիրար
10 g անտի զմարմին աշակերտացն
10 Հkl զմարմինն, փխ. անտի
11 l մարտիւրոսանալ
11 Տe թագաւորի դստերն, փխ. դստերն արքայի
12 Ժ մերձ, փխ. հուպ
12 ors ճանապարհին
12 e ասու, փխ. աստ
12 Հefk յայտնել [Հk պատուով]
12 eprs նշխարացն
13 a երկուց
13 abc փոխելն / f փոխիլն
13 b առ յապարն / e յապարան / w^{1} յառ ճանապարհն, փխ. յառապարն
13 kl որպէս ասացաք ամենայն / e ասացաւ
13 ՏԺe այլոց [op յայլոց]
14 e պատմել / e որ, փխ. ոչ
14 d կարեւոր
15 abcdfl երկրորդել ոճով / Հgk չիք ոճով
15 Հgk չիք վասն
15 l ի կատարման / Հnopqrs կատարման / e չիք կատարմանն
15 l աղէի (մինչs)
16 a եդեսեայ / b եդեսեա
16 a որդւոյն / c յորդոցն
17 k յառաջագոյ

Որ երբեւ թագաւորեաց յետ մահուան հօրն՝ ոչ եղեւ ժառանգորդ հայրենի առաքինութեանն, այլ եբաց զառաճարս կռոցն և կալաւ զպաշտօն հեթանոսութեանն: Եւ յղեաց առ Աբգար, զի արասցէ նմա խոյր բեհեզեայ անգուածով ոսկւոյ, որպէս յառաջագոյն առնէր հօրն նորա: Եւ պատասխանի ընկալաւ, թէ «ոչ արասցեն ձեռք իմ խոյր զագաթան անարժանի, որ ոչ երկրպագէ Քրիստոսի Աստուծոյ կենդանւոյ»: Եւ խսկոյն հրամայեաց միում ի զինակրացն՝ կորել զոտս նորա սրով: Որոյ երթեալ, և տեսեալ զնա, զի նստէր յաթոռ վարդապետութեանն՝ էած սուսերաւ և ի բաց կորեաց զսրունս նորա. և նոյն ժամայն աւանդեաց զհոգին: Զայս ծայրաքաղ արարեալ համառօտ յիշատակեցաք, որպէս զառ ի յայլոց պատմեալ նախկին:

Բայց վիճակեցաւ Հայոց և Բարթուղիմէոս առաքեալ, որ և կատարեցաւ առ մեզ յԱրեբանոս քաղաքի: Իսկ զՍիմովնէ, որ Պարսիցն վիճակեցաւ, ոչ զհաւաստին կարեմ պատմել, եթէ զինչ գործեաց և կամ ուր կատարեցաւ: Քանզի պատմի յոմանց՝ Սիմովնի ումեմն առաքելոյ կատարել ի Վերիոսփորայ. և թէ նա իցէ ճշմարիտ, և թէ էր աղագաւ գալուստ նորա անդր՝ ոչ գիտեմ. այլ միայն նշանակեցի, զի գիտասցես թէ ոչ ինչ մնայ յիմմէ ջանից պատմել քեզ զամենայն, որ ինչ անկ է:

---

1 a չիք հօրն
1 bcdfl հօրն մահուան
2 abcdfgl զառաճար / k զառաճառ
3 ap չիք նմա
3 p բեհեզոյ / k բեհեզէ
4 վ²abcdf անկուածոյ / կ² անգուածոյ
4 abcdf առնէիր
4 abcdf իմոյ, փխ. նորա
5 abcdfk եթէ / l եթե
5 e արասցէ
5 c արժանի, փխ. անարժանի
6 c երկիրպագէ
6 Խ քրիստոսի որդւոյն [l որդւոյ]
6 abcdf կենդանւոյ աստուծոյ / Խ չիք կենդանւոյ
7 abcdf չիք միում ի
7 abcd զոտն
8 abcdfg վարդապետութեան
8 p էած սուսեր
9 kl չիք ի բաց
9 p կտրեաց սուսերաւ զսրունս
9 c զսրունկս / e զսրունն
9 SԽ զոգին [pqrs զհոգին]
12 f վիճակաւ / o վիճակեցաւ և հայոց
12 altw բարդողոմէոս / g բարդողիմէոս / c բարդողէմէոս / f բարթուղիմէոս / b բարդուղովմէոս / միւսն. բարդուղիմէոս
13 abcdf յարեբենոս / վkl յարեւբոնոս / վn յարեբոնոս / վx յարեբանոս / w յարեբանի
13 c զսիմոնէ / f զսիմէոնէ
14 dep հաւաստին
14 abcdfk թէ / l թե
14 l չիք կամ
15 a պատմեաց ոմանց
15 cgl սիմոնի
15 e չիք ումեմն
15 kl չիք առաքելոյ
16 af վերիոփորա / Հgk վերիոսփո րերեայ / l վիրիոսփորերայ / m վերին ոսփորայ / tw վերիոս փորա
16 Ա.Խ եթէ [l եթե], փխ. և թէ (նա)
16 Ա.Խ եթէ [l եթե], փխ. և թէ (էր)
17 noprs գալուստն
17 kl չիք անդր
18 abd եթէ
18 cdf մնաց
18 kl յիմ
18 abcdf ի մէջ բանից, փխ. յիմմէ ջանից
18 e զամենայն ինչ, որ
18 Հ անգ

ԼԵ

Վասն Սանատրկոյ թագաւորութեանն, եւ սպանման ծննդոցն Աբգարու, եւ վասն Հեղինեայ տիկնոջ։

Սանատրուկ թագաւորեալ՝ զօրս ժողովէ ի ձեռն քաջացն Բագրատունեաց և Արծրունեաց դայեկաց իւրոց, իջանել տալ պատերազմ ընդ որդիսն Աբգարու, զի բոլորումն տիրեսցէ թագաւորութեանն։ Եւ մինչ դեռ նա յայսմ էր՝ աստուածային իմն ակնարկութեամբ խնդրեցաւ վրէժ մահուանն Ադդէի յորդւոյն Աբգարու։ Քանզի սիւն կճեայ կանգնել տայր յԵդեսիայ ի վերնատունս ապարանից իւրոց, և ինքն ի ներքոյ կալով հրամայէր զորպէսն առնել. որ զերծեալ յանողացն՝ անկեալ ի վերայ նորա և խորտակեաց զոտսն և սատակեաց։

Եւ իսկոյն պատգամ բնակչաց քաղաքին եկն առ Սանատրուկ, խնդրելով պայման ուխտի, զի մի վրդովեսցէ զնոսա ի քրիստոնէութեան հաւատոց, և նոքա տացեն զքաղաքն ի ձեռս և զգանձս թագաւորին։ Զոր արարեալ՝ յետոյ ստեաց. Նա և զամենայն զաւակ տանն Աբգարու մաշեաց սրով, բայց յաղջկանց, զորս եհան ի քաղաքէն բնակել ի կողմանս Հաշտենից։ Սապէս և զգլուխ կանանցն Աբգարու, որում անուն էր Հեղինէ, առաքեաց յիւրային քաղաքն բնակել ի Խառան, թողլով նմա զտիկնութիւնն ամենայն Միջագետաց, փոխանակ բարեացն զոր գտեալ էր ի ձեռն նորա յԱբգարէ։

1 abcdfgkopqrs ԼԲ, e Խ, փխ. ԼԵ.
2 Հfg թագաւորութեան
2 Հbdfglpqrs ծննդոց
3 g հեղինեայ / lor հեղինէ
3 efopqrs տիկնոջն
4 c քաջանցն
5 e *գահեկաց / p գահեկեաց / k դայ-եակաց
6 Se բոլորին / ՀՎ²gl բոլորումն / k բոլորում
6 Կ²abcdf տիրեսցէ հայոց
6 Կ²abd թագաւորութեանն / c թագաւորութեանս
7 kl չիք դեռ / d չիք նա
7 f այսմ / fl չիք իմն
7 k խնդրեց առ ի վրէժ, փխ. խնդրեցաւ վրէժ
8 abd որդւոյն / cp յորդոցն / Skm յորդւոյ
8 k կճէ / Վ²l սիւնի կճէ
8 b կանգնեալ
9 l տա / k տայ
9 abc յեդեսեա / k յեդեայ
9 Վm ի վերնատունն / enopqrs ի վերնատուն
10 klm առն... (վերջը ջնջած, m առանց սեղ բողենյու)
11 Խ զոտս նորա և
11 Խ սատակեաց զնա
13 Խabcdf ի հաւատոց քրիստոնէից (Խ քրիստոնէութեան)
14 ԽabcdfՎ³ տայցեն [Վ³k տացեն] նմա զքաղաքն / e զքաղաքս
14 Հ ի ձեռս նորա
14 i զգանձն արքային
15 b եւոյ
15 eopqrs չիք զամենայն
15 e զզաւակ
16 ԽԿ²d բաց / f աղջկանց
16 Խ յաղջկանց քաղաքին զորս եհան բնակել / Se զոր
17 eopqrs սոյնպէս, փխ. սապէս
17 b չիք և
18 abcdf բնակիլ ի խառան յիւրային քաղաքն [f քաղաք]
19 SԽe ի վերայ թողլով
19 Հkl նորա, փխ. նմա
19 Խf զտիկնութիւն
20 tw զորս
20 abcdf ընդ ձեռն / ԽՎ² ընդ ձեռամբ
20 e աբգարէ / klՎ² նորա և յաբգարէ

Այս Հեղինէ զարդարեալ հաւատովք, որպէս և մայր իւր զԱբգար, ոչ հանդուրժեաց բնակել ի մէջ կռապաշտիցն. այլ չոգաւ յԵրուսաղէմ յաւուրս Կղաւդեայ, ի սովին՝ զոր մարգարէացաւ Ագաբոս. և տուեալ զամենայն գանձս իւր յԵգիպտոս՝ գնեաց ցորեան բազում յոյժ և բաշխեաց ամենայն կարօտելոց. որում և վկայէ Յովսեպոս. որոյ և շիրիմ նշանաւոր կայ առաջի դրանն յԵրուսաղէմ մինչև ցայսօր ժամանակի:

ԼԶ

Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և անուանակոչութեան Սանատրկոյ և մահուան նորին:

Այլ որ ինչ գործք եղեալ Սանատրկոյ՝ ոչ ինչ յիշատակաց արժանի համարեցաք բայց ի շինուածոյ Մծբին քաղաքի: Զի ի շարժմանէ խախտեալ՝ քակեաց և վերստին շինեաց պայծառագոյն, և պարսպեաց կրկին պարսպով և պատուարաւ. և զինքն անդրի ի միջին հաստատեաց, դրամ մի ի ձեռն ունելով. որ նշանակէ այսպիսի ինչ, եթէ ի շինել քաղաքիս ամենայն գանձս ծախեցան, և այս միայն մնաց:

Բայց թէ ընդէր Սանատրուկ կոչեցաւ՝ ասելի է: Քանզի յաւուրս ձմերայնոյ ճանապարհորդեալ ի Հայս քոյր Աբգարու Աւդէ՝ պատահէ

1 Հ հաւատով
1 ckl չիք և
1 w[1] զհայր, փխ. զայր
1 f աբգար / d չիք զաբգար
2 Հdeg բնակիլ
3 Հabdef կղօդեայ / k կղաւդդեայ
3 a չիք ի սովին
3 abcdf մարգարէացաւ
3 c աբգաբոս, փխ. ագաբոս
3 Հ չիք և
4 benopqrs զգանձս
4 acdf զգանձս իւր զամենայն
4 Se և գնեաց
4 a բազում ցորեան / f բազում և յոյժ
5 Վ կարօտացելոց / ef յորում
5 abcdl վկայէ և
5 dhlnqrs յովսեպոս / k և յովսեպոս / միւսն. յովսէպոս
5 ԽԿ²abcdfp չիք և (շիրիմ)
6 a չիք կայ
6 abcdf երուսաղէմի / Կ² երուսաղեմի
6 abcdf չիք ժամանակի
8 abcfklopqrs ԼԳ, e ԽԱ, փխ. ԼԶ.
9 kl մծմին (միշտ)
9 Խbdef անուանակոչութեանն / միւսն. ...թեանն
10 f մահուն / k մահու / l մաւրն, փխ. մահուան
10 f չիք նորին
11 abcf եղեն / af որ, փխ. ոչ
11 a յիշատակի / bcdf արժանի յիշատակի
12 bdl բայց
12 e չիք ի (շինուածոց)
12 SԽde շինուածոց [i շինուածոյ]
13 ab և պարսպով պարսպեաց կրկին պատուարաւ / Վ²cdfkl պարսպով կրկին
14 Վ²cfkl չիք և (պատուարաւ)
14 bcf պատուարով
14 df չիք և (զինքն)
14 egkiopqs անդր, փխ. անդրի
14 abcdf ի մէջ
14 ԱS մի դրամ [Կ²abdf մին դրամ]
15 Se ի ձեռն / Կ²acdf ի ձեռինն
15 c նշանակէր
15 abcdfprs թէ / e չիք եթէ
15 e ի շինի
16 e գանձս / k գործք / g գանձք
16 e ծախեցաք
18 bf ձմերայնւոյ
18 k ճանապարհեալ
18 abcdfkl քոյր աբգարու օդնէ [b օդէ, cf աւդէ, l աւդէ, k օդէ) ի հայս
18 Հtwgopqrs աւդէ կամ օդէ, / Վmn օդէ

բքոյ ի լերինս Կորդուաց. ցրուեաց զամենեսեան մրրիկն, մինչ ոչ գիտել ընկեր զընկեր՝ ընդ ո՛ր վարեցաւ։ Իսկ դայեկին նորա Սանոտայ, քեռ Բիւրատայ Բագրատունւոյ, կնոջ Խոսրենայ Արծրունւոյ, առեալ զմանուկն, քանզի տղայ էր, եդ ի մէջ ստեանց իւրոց, ծնալով ի ներքոյ ձեանն զերիս տիւս և զերիս գիշերս։ Զորմէ առասպելաբանեն, եթէ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ յաստուածոցն առաքեալ՝ պահէր զմանուկն։ Բայց որչափ մեք եղաք վերահասու՝ այսպէս է. շուն սպիտակ ընդ խնդրակսն լեալ, պատահեաց մանկանն և դայեկին։ Արդ՝ կոչեցաւ Սանատրուկ, ի դայեկէն զանուանակոչութիւնն առեալ, որպէս թէ տուր Սանոտայ։

Սա թագաւորեալ յերկոտասաներորդի ամի Արտաշիսի արքայի Պարսից, կեցեալ ամս երեսուն՝ մեռաւ յորսի, նետի ուրուք դիպեալ փորոտեացն. իբր թէ վրէժս հատուցեալ ընդ չարչարանաց սրբոյ դստերն։ Ղերուբնայ որդի Ափշադարայ դպրի գրեաց զամենայն գործս, որ ինչ յաւուրս Աբգարու և Սանատրկոյ, և եդ ի դիւանին յԵդեսիայ։

ԼԷ

Թագաւորել Երուանդայ եւ կոտորել զորդիսն Սանատրկոյ, եւ զերծանել Արտաշիսի փախստեամբ։

Յետ մահուանն Սանատրկոյ արքայի չփոթի իմն թագաւորութիւնն։ Քանզի Երուանդ ոմն, որդի կնոջ Արշակունւոյ, թագաւորէ յութերորդ

1 b բգոյ / a ի լերինն
1 Հ կորդաց
1 gl մրրիկն / միւսն. մրրիկ
2 ԱՏ գիտելով
2 Խ այր զընկեր [k այր ընկեր]
2 abcdf ընդ որ վարեցաւ այր զընկեր
2 abfl դայեկի / e դայեակ
2 kl սանոտոյ (միշտ)
3 Կ^{2}acdepqrs բիւրատեայ / b բիւրա-տեա / w^{1} ի բիւրատա
3 Կ^{2}abcf խուրենայ / d խորենայ / Հgk խոսրովայ / l խոսրոնայ
3 e արծրունեաց
4 ab ստեանցն. չիք իւրոց
6 abcdf թէ / Խ ոմն, փխ. իմն
6 af աստուածոցն / Հgk յաստուածոց
7 a մեք, փխ. որչափ
7 bcdfl որչափ մեք եղաք [l եղեաք] / միւսն. չիք մեք
7 Վ^{2}k հասու ի վերայ, փխ. վերահասու
7 abcdf այսպիսի / o շան
8 eopqrs խնդրողսն
8 l լինել / o եղեալ / i պատահել
8 Հgl մանկան / kl դայեկիս
8 Հgl արդ զի կոչեցաւ
9 l զանուն անուանակոչութեան
11 ad երկոտասաներորդ / b յերկոտասան յերրորդ / Հgkl յերկոտասաներորդ
11 Seg պարսից արքայի
12 e և մեռաւ / Վ^{2}gkl մեռանի
12 Կ^{2}ԽՎ^{2}abcdf յորս
12 o յորս ելանելն / Seg նետիւ
13 k փորոտեան
13 Կ^{2}b f իբրև / Վ^{2} իբրու
13 ՀՎ^{2}k վրէժս ինչ
13 ՀՎefgkl հատուցանել
13 Se չարչարման [co չարչարանաց] / միւսն. չարչարանս
13 Կ^{2}abcdf դստերն իւրոյ սանդխտոյ / o դստերն սրբոյ / p չիք սրբոյ
14 l ղերուբնա / x ղերուբնայ / միւսն. ղերուբնայ
14 d ափշագարայ
15 pqrs չիք յաւուրս
15 ae յեդեսեա / bk յեդեսեայ / Հ յեդեսիա
16 abcfgklogrs ԼԶ, e ԽԲ, փխ. ԼԷ.
17 e վերնագիրը նախորդ գլխինն է։
17 pqrs թագաւորեալ / o թագաւորու-թիւն
18 abcd արտաշէսի / k կոտորեալ
19 dl մահուն
19 Se չիք արքայի. չիք իմն
20 e անորդի, փխ. ոմն որդի
20 a արշակունոյ / k արշակուոյ

ամի Դարեհի վերջնոյ։ Եւ ունէին զրոյցք յաղագս նորա այսպէս։ Կին ումն յազգէ Արշակունեաց, անձամբ հարուստ և խոշորագեղ, վարար, զոր ոչ ոք զիմագրաւեաց առնուլ կնութեան, ծնանի երկուս մանկունս յանկարգ խառնակութենէ, որպէս Պասիփայէ զՄինոտավրոս։ Եւ ի զարգանալ մանկանցն՝ կոչեն անուանս Երուանդ և Երուազ։ Եւ ի չափ հասեալ Երուանդայ՝ լինի սրտեայ և անդամովք յաղթ։ Սա ի բազում իրս վերակացու առաջնորդութեամբ առաքեալ ի Սանատրկոյ, գտանի երևելի, մինչև ամենայն նախարարացն Հայոց առաջին լինել. և խոնարհութեամբ և առատաձեռնութեամբ զամենայն ոք յանգուցեալ յինքն յարեցոյց։ Եւ ի մեռանելն Սանատրկոյ՝ միաբանեալ թագաւորեցուցին զնա, առանց արանց յազգէն Բագրատունեաց լինել թագադիր։

Բայց ի թագաւորելն իւրում Երուանդ, կասկած ունելով յորդւոցն Սանատրկոյ՝ կոտորէ զամենեսեան։ Թուի թէ վրէժս հատուցաւ սպանման որդւոցն Աբգարու։ Բայց մի ումն տղայ, Արտաշէս անուն, զոր առեալ սընտուի նորա՝ փախեաւ ի կողմանս Հերայ, ի հովուական Մաղխազանի, լուր առնելով դայեկի նորա Սմբատայ, որդւոյ Բիւրատայ Բագրատունւոյ, ի Սպեր գաւառի, ի շէնն Սմբատաւանի։ Արդ՝ իբրև լսէ Սմբատ որդի Բիւրատայ զբօթն Սանատրկոյ և զգոյժ կոտորման որդւոց նորա՝ առեալ զերկուս դստերս իւր, զՍմբատանոյշ և զՍմբատուհի՝ նստուցանէ ի Բայբերդի, արս քաջս թողլով ի վերայ ամրոցին. և ինքն հանդերձ միով կնաւ իւրով և սակաւ արամբք գայ անցանէ ի խնդիր

1 Կ²abcd դարեհի պարսից արքայի վերջնոյ / c վերջոյ
1 d ունի / e չիք և ունէին
1 abcdf զրոյց
1 Խ վասն, փխ. յաղագս
1 abcdf սորա, փխ. նորա
2 f ազգէն / Տխe խարստի
3 Կ²d առնուև'', փխ. առնուլ կնութեան
3 Հb յերկուս / kh մանուկս
4 abcf պասիփայ / Կ²dtw փասիփայ
4 Կ²վabdf զմինոդորոս / վenopqrs զմինոտովրոս / e զմանոդորոս / g զմենոտովրոս / Հ զմենեդովրոս
5 c կոչէ
5 e զանուանս նոցա երուանդ
5 enopqrs չիք և ի չափ... յաղթ (s. 6) (n ունի լուսանցքում)
5 f հասակի լեալ, փխ. հասեալ
5 k չիք ի (չափ)
6 Հabcdfg անդամօք
6 Կ²abcdf սա և ի
6 a չիք վերակացու
7 k չիք առաքեալ
7 Տխe չիք ի (սանատրկոյ)
8 Կ²abcdf առաջին նախարարացն լինել ա՚՚մ հայոց զօրացն և
8 e լինիլ
9 o անկուցանէր / p անգուցանէր
9 Կ²abcdf յանգուցեալ յինքն յարեցոյց / kl յանգուցանէր յինքն / միւսն. ոք յինքն յանգուցանէր
10 Հabdfnopqrs ի մեռանել / e ի մեռանիլ
10 e թարց, փխ. առանց
11 a չիք արանց
11 abcdf ազգին / p յազգին / x յազգէ
13 e և թուի / d չիք թէ
13 Խ վրէժ
15 b ըստնդւոյ / el սննտու / k սնուն
15 gk սահմանս, փխ. կողմանս
15 Վ²enpqrs հիրայ
15 ԽՎmn հովուավանս / a ովուաց վան / վeopqrs հովավանս / tw ի վանս հովուաց վան / միւսն. ի հովուաց վանս
16 a մախանի / x մաղխազանի
16 cepqrs բիւրատեայ
17 Հվegopqrs ի շէնս սմբատունի
18 ceprs բիւրատեայ
18 Հgk չիք որդի բիւրատայ
18 k զբօթս
19 lnopqrs որդւոցն
19 Հgk չիք իւր / k զսբատանոյշ
19 Հabcdfgl զսմբատուհի / eopqrs զսըմբատուհրի / k զսբատուհի
20 a ի բայբերդ / egopqrs ի բաբերդի
20 o չիք և ինքն միով կնաւ իւրով
21 abcdf չիք միով
21 ab կնաւն
21 gk չիք գայ

մանկանն Արտաշիսի։ Որում իրազգած եղեալ արքային Երուանդայ՝ հետայոյզս առաքէ. վասն որոյ բովանդակ ժամանակս ընդ երեսս լերանց և դաշտաց այլակերպեալ շրջելով հետի հանդերձ մանկամբն՝ սնուցանէ ի հովուականս և յանդէորդս, մինչև պարապ գտեալ ժամ՝ անցանէ առ Դարեհ արքայ Պարսից։ Եւ քանզի այր քաջ էր Սմբատ և ծանօթ յառաջագոյն՝ պատուի մեծապէս ընդ զօրագլուխսն Պարսից, սապէս և մանուկն ընդ որդիս թագաւորին, տեղի բնակութեան առեալ զԲատ և զՈզոմն կոչեցեալ գաւառս։

ԼԸ

Որ ինչ չար Երուանդայ վասն ի բուռն ածելոյ զմանուկն Արտաշէս, եւ ի բաց թողլոյ զՄիջագետս։

Բայց Երուանդայ զմտաւ ածեալ, թէ որպիսի չար նորա թագաւորութեանն սնանի ի Մարս՝ խէթ ի սրտի լեալ՝ ոչ հեշտալի էր նմա քունն։ Համապազ ի յարթնութեան յայն հոգալով, նաև ի քուն անուրջս ահագինս նմին իրի տեսանէր։ Վասն որոյ ի ձեռն հրեշտակաց և պատարագաց խնդրէր հաշտեցուցանել զարքայն Պարսից՝ տալ ի ձեռս զԱրտաշէս, ասելով թէ «Արիւն իմ և հարազատութիւն, ընդէ՞ր սնուցանես զՄարբղ Արտաշէս հակառակ ինձ և իմոյ թագաւորութեանս, լսելով բանից Սմբատայ յեղուզակի, որ ասէ, թէ որդի է Արտաշէս Սանատրկոյ.

1 abcd արտաշէսի
1 Խ թագաւորին, փխ. արքային
2 c հետայոյզ / Խվ² հետախոյզս
2 c ժամանակ
2 kl դաշտաց և լերանց
3 k *այլակերել, փխ. այլակերպեալ
3 eopqrs հետ
4 ԽՎmn ի հովուականս / a վասն հովուաց / eopqrs ի հովականս / f ի հովուաց վանս
4 ers յանդորրս / nopq յանդորդս [n յետոյ շինած յանդէորդս]
4 Կ²abd ժամանեաց, cf ժամանեցէ, փխ. ժամ անցանէ
5 e չիք պարսից
5 a այլ, փխ. այր
5 k սմատ
6 l զաւրագլուխս
6 Se որպէս, փխ. սապէս
7 c զմանուկ
7 SԽe բնակելոյ
8 e զոզոմ / Կ² զոզ ոմն
8 Աgopqrs գաւառ
9 Խbcfopqrs ԼԵ, e ԽԳ, փխ. ԼԸ.
10 pqrs երուանդեայ
10 c բառնալոյ, փխ. ի բուռն ածելոյ
10 adf առնելոյ, b առնլոյ, վ²kl արկանելոյ, փխ. ածելոյ
11 k թողու
12 Se թագաւորութեան նորա
13 Ջcd պարս, փխ. մարս / w¹ ի մայրս
13 SԽe չիք ի (սրտի)
13 kl սրտիւ
13 Կ²abcdf լինելով / l լինել
13 e հեշտանալ
13 Կ²abcdf լինէր, kl ի, փխ. էր
14 Աgl չիք ի (յարթնութեան)
14 k նախ, փխ. նաև
14 aeh յանուրջս
15 klp ահագին / e յահագինս
15. e ի ձեռս
15 վ պարգևաց, prs պատգամաւորաց, փխ. պատարագաց
16 o տալ ձեռն / x ի ձեռն
17 l արեւն (միչs)
17 eopqrs չիք իմ
17 l չիք և
17 k ուսուցանես, փխ. սնուցանես
18 r զմար / s զմարդ (դ ջնջած)
18 bc զարտաշէս
18 abcdfkl չիք ինձ և
18 eopqrs չիք և—թագաւորութեանս
19 abcdfo եղուզակի / glx յեղուզակի
19 g եթէ

և զորդի հօրուաց և զանդէորդաց Ջանայ առնել Արշակունի, և արիւն քո և հարազատութիւն համբաւելով զնմանէ։ Նա չէ որդի Սանատրկոյ, այլ ընդ խաբս գտեալ Սմբատայ զմար ումն տղայ՝ բաջաղի»։ Նոյնպէս և առ Սմբատ յղէր բազում անգամ, թէ «Ընդէ՞ր այդքան մնոտի աշխատութիւն կրես. խաբեալ ի ստնտուէդ՝ սնուցանես զորդի Մարիդ հակառակ ինձ»։ Եւ լսէ ոչ սիրելի բանս պատասխանեաց։ Յայնժամ առաքէ Երուանդ և սատակէ զքաջսն ի Բայբերդի. գերեալ զդստերս Սմբատայ՝ պահէ յամրոցին յԱնի ոչ վատթարապէս։

Բայց թիկունս առնելով Երուանդայ զՀռոմայեցիս՝ ոչ ինչ վտանգի ի Թագաւորութեանն Վեսպիանու և Տիտոսի, թողլով ի նոսա զՄիջագետս։ Եւ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց ի Միջագետաց. և հարկս ևս առաւելագոյնս տայր ի Հայոց Երուանդ։ Իսկ գործակալացն Հռոմայեցւոց մեծապէս հանդերձեալ զքաղաքն Եդեսիայ՝ ի նմա հաստատեն զտունս գանձուց հարկացն ժողովելոց ի Հայոց, ի Միջագետաց և յԱսորեստանեայց։ Եւ ժողովեն ի նմա զամենայն դիւանս, և կարգեն դպրոցս երկուս, մի՝ զբունն իւրեանց զԱսորին, և միւս ևս զՅոյնն. և զդիւանն հարկաց և զմեհենականն, որ կայր ի Սինոպ Պոնտացւոց՝ անդր փոխեն։

1 a անդեորդաց / Wbcdf անդէորդաց
1 e ջանաց
1 l արեւն
2 k համբառնալով զնա. զի չէ իսկ, փխ. համբաւելով զնմանէ. նա չէ… / g զնմանէ, ջնջած զնա / Հ զնա, փխ. զնմանէ
2 Կ²abcdfl թէ, փխ. նա / g նա ջնջած
2 Wabcdf չէ իսկ որդի
2 f որդի իսկ սանատրկոյ
3 e խաբ
3 e գալ, փխ. գտեալ
4 eopqs չիք և առ
4 h յղէ
4 SW այդ քո [o այդքան], engs առ քոյ, փխ. այդքան
5 SWe աշխատութիւնդ / d աշխատութիւնս
5 SWe չիք կրես
6 Se սիրելոյ
6 Վdpqs պատասխանեաց
7 Հegopqs ի բաբերդի
7 abcdfgkl գերելով [g փոխած գերեալ]
8 x զդստերսն
8 e պահել
8 abcdf ոչինչ
8 a *վատթարապէն
9 Se առնել
10 c չիք ի (թագաւորութեանն)
10 f ի թագաւորութենէն / Հg ի Թ''և
10 abcdf վեսպիանոսի / tw վեսպազիանոսի
10 f նոցա, փխ. ի նոսա
11 a թագաւորութիւն, փխ. իշխանութիւնն
12 Se չիք ևս
12 a աւելագոյնս / bdl յաւելագոյնս
12 Seg երուանդ ի հայոց [e հայոց]
12 Հ չիք ի հայոց
12 Wabcdfg հռովմայեցւոց գործակալաց
13 abcd եդեսեա / e յեդեսիայ
14 Կ²acdf հաստատել / b հաստատեալ / kl հաստատեցին
14 SWe հարկաց
14 abcdf չիք ի (միջագետաց) / c ի միջագետ
15 e ի, փխ. և (յասորեստանեաց)
15 Վcefkmnq յասորեստանեաց
15 c չիք և (ժողովեն) / k ժողովէին
15 k չիք ի նմա
15 abcdf նա, փխ. նմա
15 Հ զդիւան
16 Վ²abcdfkl դպրոցս ընդ / e զդպրոցս
16 abcdfl երկու
16 f չիք մի զբունն—փոխեն (s. 18)
16 abde մին / cde զմիւսն / o մէկ
16 p իւրոց
17 a զնոյն, փխ. զյոյնն
17 a զդիւանն / g զդիւան
17 d ի սինօպ / Վ²egknopqs ի սինո
18 SWՎ²ef պոնդացւոց
18 e անդ

ԼԹ

Յաղագս շինուածոյ Երուանդաշատ քաղաքի։

Յաւուրս սորա փոխին արքունիքն յԱրմաւիրն անուանեալ բլրոյ. քանզի էր հեռացեալ գետն Երասխ, և ի յերկարել ձմեռայնոյն, և ի դառնաշոտ փչմանէ հիւսիսոյ պաղացեալ ձուլեալ վտակն՝ ոչ ուստեք արբուցումն բաւական թագաւորականին գտանէր տեղւոյ։ Ընդ որ նեղեալ Երուանդայ, նա և ամրագունի ևս տեղւոյ եկեալ ի խնդիր՝ փոխէ զարքունիսն յարեւմուտս կոյս, ի քարակտուր մի բլուր, զորով պատ առեալ Երասխայ՝ ընդդէմ Ախուրեանն հասի գետ։ Պարսպէ զբլուրն, և ի ներքսագոյն քան զպարիսպն ընդ բազում տեղիս կտրեալ զքարինսն մինչև ի յատակս բլրոյն հաւասար գետոյն, մինչև գիմել ջուրց գետոյն ի փորուածն, յըմպելեաց պատրաստութիւն։ Զմիջնաբերդն ամրացուցանէր բարձր պարսպօք, և դրունս պղնձիս կանգնէր ի միջոցի պարսպին, և ելանելիս երկաթիս ի ներքուստ ի վեր մինչև ցդուռնն. և ի նմա որոգայթս իմն ծածուկս ընդ մէջ աստիճանացն, որպէս զի ըմբռնեսցի եթէ ոք դաւ ելանելով դաւել կամիցի զարքայն։ Եւ էր, ասեն, երկդիմի. որպէս զի միոյն լիցի սպասաւորաց արքունի և ամենայն եկմտից ճանապարհ տուընջենային, իսկ միւսն գիշերային և մարդադաւաց։

1 a ԼԷ, bcfkl ԼԶ, e ԽԴ, փխ. ԼԹ.
2 dok շինուածոյ / b շինուածին / միւսն. շինուածի
2 k երկուշատ, Հegor երուանդայ, pqs երուանդեայ, փխ. երուանդաշատ
3 d ի յաւուրս / acf ի սորա աւուրս / b ի նորա աւուրս
3 b յարքունիքն
3 c յարմաւիր / SՀe բլրոյն
4 c չիք էր
4 abcfgopqrs և ի յերկարել / e յեր-կարեալ / միւսն. յերկարել
4 b ձմեռանւոյն / abfl ձմեռայնւոյն
4 abcdf չիք և (ի դառնաշոտ)
5 Կ²abcdf դառնաշոս / Se հնչմանէ
5 l հւսւսոյ / etw պաղեցեալ
5 f ձուլացեալ / gl ձուղ՛եալ
6 Կ²abcdf չիք բաւական
6 Կ²abd գտանիւր
6 h տեղւոյն
7 d նեղացեալ / k ամրագոյն
7 no ևս, փխ. և (ամրագունի)
7 e տեղւոյ ևս
7 SԽe եղեալ, փխ. եկեալ
7 Կ²dc չիք ի (խնդիր)
8 e և, փխ. ի (քարակտուր)
8 f զոր յոլով, փխ. զորով
9 cf պար, փխ. պատ / վ պատառեալ
9 d զերասխայ / l երասխ
9 abd ախուրեան / cf ահուրեան
9 o պարսպէ և զբլուրն
9 abcdf զբլուրն, և ի ներքսագոյն քան զբլուրն պարիսպն շինէ
10 վ ի ներսագոյն
10 a տեղիսն
11 SԽce մինչև [l մինչև ի] յատակս
11 abcdfl մինչև ի գիմել
13 n պարսպովք / o պղնձի
13 e զդրունս / f և ի դրունս / k դրուն
13 e ի միջոց / k ի միջոյ
14 abcdfkl չիք ի (ներքուստ)
14 a ի դուռնն և ի դուռնն / bcdfkl ի դուռնն / e ցդրունս / Հgodpqrs ցդուռն
15 o ի նմանէ
15 opqrs ի, փխ. իմն / e չիք իմն
15 abcfkl աշտիճանացն
16 cfl ըմբռնեսցէ
16 Sde թէ / l եթե
17 e ամենն, փխ. ասեն
17 cf մին
17 f լիցի ի սպասաւորաց / Sek սպա-սաւորացն
18 Խվ գիշերոյ
19 a մարդաւաց

Խ

Թէ ո՛րպէս շինեաց զԲագարան բագին կռոց:

Բայց Երուանդայ շինեալ զքաղաքն իւր և փոխեալ անդր զամենայն ինչ յԱրմաւրայ, ուրոյն ի կռոցն, զոր ոչ օգուտ իւր համարեալ յիւրն փոխել ի քաղաքն, զի մի՛ ի գալ և ի զոհել անդ աշխարհի՝ ոչ զգուշութեամբ պահեսցի քաղաքն. այլ հեռագոյն ի նմանէ իբր քառասուն ասպարիսաւ զհիւսիսով՝ նման իւրոյ քաղաքին շինեաց քաղաք փոքր ի վերայ գետոյն Ախուրենայ, և անուանեաց Բագարան, այս ինքն թէ ի նմա զբագնաց յօրինեալ է զկազմութիւն. և փոխեաց անդր զամենայն զկուռսն որ յԱրմաւիր: Եւ մեհեանս շինեալ՝ զեղբայր իւր զԵրուազ քրմապետ կացուցանէր:

ԽԱ.

Վ,ասն տնկելոյ զանտառն, որ կոչի Ծննդոց:

Տնկէ և մայրի մեծ ի հիւսիսոյ կողմանէ գետոյն, և որմովք ամբացուցանէ, արգելլով ի ներքս այծեմունս երագունս, և զեղանց և զեղջերուաց ազգ, և ցիռս և վարազս. որք ի բազմութիւն աճեցեալ լցին զանտառն, որովք ուրախանայր թագաւորն յաւուրս որսոց: Եւ անուանէ զանտառն՝ Ծննդոց:

1 a ԼԸ, e ԽԷ, cfklopqrs ԼԷ, փխ. Խ.
2 Seg թէ / l եթէ
2 l քաղաքս
3 Se երուանդ / e անդ
4 abcd յարմաւիրայ / e յարմօրայց
4 ck չիք ի (կռոցն)
4 SԽe զոր / c յօգուտ
5 a փոխելս / f փոխեալ
5 Խ չիք ի (քաղաք) / gl ի քաղաք / r ի քաղաքին
5 Sek ի [o չիք ի] գալն
5 Sek անդր / e չիք ոչ
6 e ի, փխ. քառասուն (ի, փխ. խ)
7 abd զհիւսիսեաւ / cf զհիւսիսեայ / kl հիւսւսով
7 Sek իւր / c չիք քաղաք
8 cf ահուրենայ / o ախուրանի
8 b չիք բագարան
8 cfl այս ինքն է թէ
9 Se յօրինեալ է [eopqrs էր] զկազմութիւն բագնացն / Խ զբագնացն յօրինեալ [l յաւրինեալք] զկազմութիւն / cd բագնացն յօրինեալ է կազմութիւն
10 Խ կուռսն / a չիք որ
10 a արմաւիր
10 ektw զմեհեանս
10 Խ երուազ
11 Խ կացուցանէ
12 Խabcfopqrs ԼԸ, e ԽՁ, փխ. ԽԱ.
13 l զանդաստն (մինչs) / k զանտառս
14 eopqrs չիք և
14 f մայրի մի մեծ
14 Հվ²abdfg ցհիւսիսոյ, l հիւսւսոյ, փխ. ի հիւսիսոյ
14 Հ որմօք
14 g ամրացուցանէր
15 e զայծեմունս երանգունս և զեղանց և զեղջերաց
16 eqrs զցիռս
16 e զվազանս որս
16 e աճեցեալք
17 e զանտառս / l զանդաստն
17 k չիք յաւուրս / a յաւուրս անընթեռնլի. վրան գրած է ի վ՛ր
18 Խ անուանեաց
18 d չիք զանտառն

ԽԲ

Վասն ձեռակերտին, որ կոչի Երուանդակերտ։

Քաղցր է ինձ ասել և յաղագս գեղեցիկ դաստակերտին Երուանդակերտի, զոր յօրինեաց նոյն ինքն Երուանդ գեղեցիկ և չքնաղ յօրինուածովք։ Քանզի զմիջոց հովտին մեծի լնու մարդկութեամբ և պայծառ շինուածովք, լուսաւոր որպէս ական բիբ։ Իսկ շուրջ զմարդկութեամբն՝ ծաղկոցաց և հոտաբանաց կազմութիւն, որպէս շուրջ զբբովն դալ բոլորակութիւն ական։ Իսկ զբազմութիւն այգեստանոյ՝ իբր զարտևանանց խիտ և գեղեցիկ ծիր. որոյ հիւսիսային կողմանն գիր կարակնաձև՝ արդարև գեղաւոր կուսից յօնից զարաւանդաց համեմատ։ Իսկ ի հարաւոյ հարթութիւն դաշտաց՝ ծնօտից պարզութեան գեղեցկութիւն։ Իսկ գետն բերանացեալ զարաւանդօք ափանցն՝ զերկթերթիւն նշանակէ շրթունս։ Եւ այսպիսի գեղեցկութեան դէր՝ անքթթելի իմն զոգցես ի բարձրաւանդակ թագաւորանիստն զհայեցուածն ունի. և արդարև բբրի և թագաւորական դաստակերտն։

Զայս ամենայն զգործեցեալսն Երուանդայ պարգևէ մեծն Տրդատ մարդկան ազգին Կամսարականաց, որպէս մտերմաց և արեան կցորդաց ազգին Արշակունեաց. զոր յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք։

Բայց ասեն զԵրուանդայ՝ ըստ հմայից դժնեայ գոլ ական հայեցուածով. վասն որոյ ընդ այգանալ աչալրջացն սովորութիւն ունել

1 Խabcfopqrs ԼԹ, e ԽԷ, փխ. ԽԲ.
2 rs երուանդայկերտ
3 aeopqrs չիք և
3 dkl վասն, փխ. յաղագս
3 Կ²bcdf ձեռակերտին
4 a յերուանդ
5 f քան, փխ. քանզի
5 k ի միջոց / c հովիտն
5 Կ²abcdf չիք մեծի
5 eopqrs լնուլ / p մանկութեամբ
6 վ² լուսաւորապէս / Հ չիք լուսաւոր
7 abc հոտաբանոց / d հոտաբարբանոց
7 abcdf որպէս որ շուրջ
8 Խվ³abcdf զբբաւն / վepqrs զբլբովն
8 a չիք զբազմութիւն
8 abf այգեստանւոյն / cdn այգեստանոյն / e այգեստանոց / վkl այգեստոյ / o այգեստանաց
9 eopqrs իբրև
9 abcefl զարտևանանց / միւսն. զարտևանաց
10 Կ²abcdf նկարաձև / վe կարկնաձև
10 eopqrs չիք գեղաւոր
10 a զարևանդոց / S զարևանդաց
10 Կ²cdf համեստ, փխ. համեմատ
11 Կ²abcdf չիք հարթութիւն
11 abcdf գեղեցկութիւն պարզութեան / eopqrs ծնօտից պարզութիւն. իսկ
12 tw բերանաբացեալ
12 վ զարուանդօք
12 c զերկթերթիցն / o զերկթերթեան
14 վb ի բարձաւանդակ
15 Հվgl է [l էր] արդարև
15 Ա դաստակերտ [e դաստակերտ իմն]
16 a գործեցեալ / bcd գործեցեալս / g զգործեալսն / f գործեալս / l գործեցեալսն / k զգործեցեալ սա
17 a ազին
17 k մտերմաց / միւսն. զմտերմաց։ Հմմտ. Խոր. Բ, Ղ. «որպէս ազգականի իւրում և մտերմի»։
17 abcdfg արեանց / c կցորդաւորաց
18 վ³fl տեղն / Sek տեղին [o տեղւոջ]
19 a ասել, փխ. ասեն
19 pqrs զերուանդեայ / Se գոլով
19 c հայեցածով / k հայեցած / f հայեցուածովք
20 վak աջալրջոցն / վ աչալրջոցն / Կ¹Կ²bdfl աչալրջոցն / c աջալրջուցն / e աղալրջաց
20 Կ¹ զնել, փխ. ունել
20 Կ²abcdj ունել ասեն

սպասաւորացն արքունի՝ վէմս որձաքարեայս ունել ընդդէմ Երուանդայ, և ի հայհոյուածոցն դժնութենէ ասեն պայթել որձաքար վիմացն։ Բայց այս կամ եղիցի սուտ և առասպել, և կամ դիւականս ինչ առ իւր ունել զօրութիւնս, զի այսպէս հայհոյուածոցն անուամբ վնասեսցէ զորս կամի։

ԽԳ

Թէ ո՛րպէս Սմբատայ օգնականս իւր արարեալ զնախարարսն Պարսից՝ խնդրէ թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս։

Բայց ի զարգանալ մանկանն Արտաշիսի, և ի բազում արութիւնս քաջութեան ցուցանել դայեկին Սմբատայ՝ հաճեալ ընդ նա նախարարքն Արեաց, մաղթեն զթագաւորն տալ նմա պարգևս զինչ և խնդրեսցէ։ Եւ յանձն առեալ թագաւորին՝ ասէ ցնախարարսն. «Տեսէք թէ զինչ կամիցի այրն քաջ»։ Եւ նոքա ասեն. «Անմահ բարերարութիւնդ քո. ոչ այլ ինչ կամի Սմբատ, բան թէ զարիւն քո և զհարազատութիւն, զԱրտաշէս որդի Սանատրկոյ, զմերժեալն ի թագաւորութենէ իւրմէ, հաստատել յիւրում թագաւորութեանն»։ Եւ յանձն առեալ արքային արքայից՝ տայ ի ձեռս Սմբատայ մասն ինչ ի զօրացն Ասորեստանի և զզօրս Ատրպատականի, զի տարեալ զԱրտաշէս հաստատեսցեն ի գահն հայրենի։

1 *l* սպասաւորացն նորա
1 Հ*gk* արքայի, փխ. արքունի
1 *e* վէմք
1 *k* ունելով
1 Կ[2]*b* երուանդեայ
2 Կ[2]*abd* ի հայհոյուածէ / *cf* ի հայհոյածէ / *k* ի հայհոյածն / *l* ի հայհոյուածոց
2 ՀԿ[2]*abcdfkl* ասեն դժնութեանն [Կ[2]*c* դժնէութեանն, *f* դժնէութեան, Հ*l* դժնութեան, *k* դժնութի՛] / Վ[2]*gno pqrs* դժնութեան / Վ[2] դժնութիւն / *e* դժնկութիւն
2 Հ*abdf* պայթիլ
3 *f* չիք այս / *e* առասպելք
3 Կ[2]*abcdf* յոյժ դիւականս [Կ[2] դիւական] / Վ[2]*l* ոչ դիւականս / Տ*eg* դիւական
3 Կ[2]*abcdfklo* չիք ինչ
4 *e* չիք այսպէս
4 *abdg* հայհոյուածոյ / Վ*cfl* հայհոյածն / *k* հայհոյածոյ
4 *o* զօրութեամբ և անուամբ
4 *d* վնասցէ / *l* վնասեսցեն
4 *k* զոր / *kl* կամիցին
5 Խ*abcfopqrs* Խ, *e* ԽԸ, փխ. ԽԳ.
6 *d* եթէ / *c* սմբատ
6 *e* օգնութիւն / ՏԽ օգնական
6 ՏԽ*e* չիք իւր
6 *e* զնախարարսն / ՏԽ*abcdf* զնախարարս
6 *g* խնդրէր / *k* խնդրեաց
8 Տ*e* ինկ, փխ. բայց
8 Հ արիութիւն / *abcdf* քաջութիւնս արութեան / Խ չիք քաջութեան
9 *elpqrsw*' ցուցեալ
9 *eopqrs* հաճեալք / *o* չիք ընդ
9 *aeopqrs* չիք նա
9 ՏԽ*abdef* նախարարք [*p* նախարարս] / *lo* նախարարքն / *c* նախարարսն
10 *abcdfkl* մաղթեցին
10 *kl* պարգև / *k* չիք և (յանձն)
11 *f* նախարարս / *l* թե
11 ՏԽ*e* տեսէք զինչ կամի
12 *i* քաջն, փխ. այրն քաջ
12 *abcdf* այլ ոչ
13 ՏԽ*e* զարիւնդ [*l* զարեւնդ]
13 *k* չիք և
13 ՏԽ*abd* հարազատութիւն [*o* զհարազատութիւնդ]
13 *eopqrs* արտաշէս
15 *a* թագաւորութիւն
15 *eopqrs* արքայն
16 Տ*ae* ի ձեռն
16 *d* ի զօրաց / *e* զզօրքն / *nopqrs* զօրսն
17 *k* ի գայ
17 *f* արքունի, փխ. հայրենի

ԽԴ

Ցաղագս լսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, եւ գումարել զօրս ի պատրաստութիւն պատերազմի։

Լուր հասանէ առ Երուանդ յՈւտէացւոց գաւառէն, եթէ գումարեաց արքայն Պարսից զօրս բազումս ի ձեռն Սմբատայ, զի ի վերայ քո խաղացեալ ածցէ զմանուկն Արտաշէս ի թագաւորութիւն իւր։ Զայս լուեալ Երուանդայ՝ եթող անդէն զբազումս ի նախարարացն կողմնապահս, և ինքն գնաց ի քաղաքն իւր փութանակի, կոչել առ ինքն զզօրս Հայոց, զՎրաց և զկողմանցն Կեսարու, այլ և զՄիջագետացն՝ աղերսիւք և տրովք։ Եւ էին աւուրք գարնայնոյ. վասն որոյ երագ ժողովեցան զօրքն ամենայն. նա և Արգամ, տանուտէր ազգին Մուրացեան, որ ի ծննդոցն Աժդահակայ, ամբոխ հետևակաւ։ Քանզի էր Երուանդայ դարձուցեալ ի նա զգահն երկրորդական, զոր հանեալ էր ի նոցանէ Տիգրանայ և տուեալ իւրում քեռանն Միհրդատայ. իսկ յետ մահուանն Միհրդատայ՝ ոչ լինէր ումեք տուեալ, մինչև Երուանդայ դարձուցանել զնա առ Արգամ։ Եւ ոչ միայն նմա, այլ և ամենայն նախարարացն տայր պարգևս և պատիւս, և զօրացն ամենեցուն պարգևէր առատապէս։

---

1 Խabcfopqrs ԽԱ, e ԽԹ, փխ. ԽԴ.
2 o չիք վերնագիրը
2 a երուանդայ լսելոյ
2 Sbe գումարեալ
2 SԽbe զզօրս [l զաւրս]
3 Կ[2] չիք ի պատրաստութիւն պատերազմի
3 e պատերազմի ընդ արտաշիսի
4 Խabcdf հասանէ լուր / e հասանի
4 b յուտացւոց / acf յուտեացւոց
5 e զզօրս / Sg զօր բազում
5 tw ի ձեռս
5 kl ի ձեռն սմբատայ զաւրս զի
5 a չիք քո
6 e չիք իւր
6 SԽe զայս իբրև լուաւ երուանդ
7 վ կողմնպահս
8 a փութապէս
9 SԽe և զվրաց / l վրաց
9 Խabcd զմիջագետաց / Հ միջագետաց
9 abd աղերսօք / c աղերսանօք / f աղերսովք
10 Հenopqss տրօք
10 Կ[2]abcf գարնանւոյ / e գարնանայնոյ / dp գարնանոյ
10 Հgl արագ
11 e նախ, փխ. նաև
11 tw չիք ազգին
11 ՀԿ[2]abcdftw մուրացեան / միւսն. մուրացան
12 c հետևակաւք
12 eopqrs երուանդ / abcdf դարձուցեալ էր երուանդայ / e չիք երուանդայ
13 r երկրորդին
13 kp չիք էր
14 S տուեալ էր իւրում
14 p ուրում, փխ. իւրում
14 eo քեռաւոն / abcf քեռն առն / d քեռ առն
14 abcdfkl չիք իսկ յետ մահուանն միհրդատայ / o չիք յետ
15 abcdf ոչ ումեք տուեալ լինէր / Խ ումեք լինէր [l լիներ]
15 eopqrs չիք զնա / g զնա գրած եւ ջնջած
16 a չիք և (ամենայն)
16 Կ[2]cdf պարգևս և պատիւս / ԽԿ[1]Վ[2] չիք պարգևս և / միւսն. չիք և պատիւս
17 Կ[1]Կ[2]Վabcdf պարգևս, փխ. պարգևէր / k պարգևէր պարգևս
17 Կ[2]abcdfk չիք առատապէս

ԽԵ

Եթէ ո՛րպէս ընդ մուտն Արտաշիսի յիւր աշխարհն յաջողեցաւ գործն:

Իսկ Սմբատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսիւ աճապարէր հասանել ի սահմանս Ուտէացւոց։ Ընդ առաջ նորա ելին զօրք այնր կողմանն, նա և նախարարքն զորս եթող Երուանդ։ Զայն իբրև լուան այլ նախարարքն Հայոց՝ լուծանէին լքանէին և զատչել յԵրուանդայ խորհէին. նա և զայն ևս տեսանէին, եթէ զօրքն Հռոմայեցւոց ոչ հասին նմա ի թիկունս։ Իսկ Երուանդ առաւել ևս յորդագոյն տայր զպարգևսն, և բաշխէր միոյ միոյ ումեք ի նոցանէ զգանձսն. և որչափ շատ տայր՝ շատ ևս ատելի լինէր։ Քանզի գիտէին ամենեքեան, եթէ ոչ առ առատութեան տայ, այլ առ երկիւղի վատնէ։ Եւ ոչ այնչափ սիրելի զայնոսիկ առնէր, որոց շատն տայր, քան թէ թշնամի զայնս՝ որոց ոչն տայր պերճագոյնս։

ԽԶ

Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշիսի եւ փախուստ, եւ առումն քաղաքի նորին եւ մահ:

Բայց Սմբատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսիւ ելանէ առ ափն ծովուն Գեղամայ, զթիկամբքն Արագածն կոչեցեալ լերին. աճապարէին հասանել ի բանակն Երուանդայ։ Առ ոչինչ համարեալ զբազմութիւն

1 Խabcfopqrs ԽԲ, e Ծ, փխ. ԽԵ.
2 Sceg թէ [l եթե]
2 ekpqrs մուտս / o չիք յիւր
2 abcd աշխարհս / j յաշխարհն
2 SԽc աջողեցաւ [g յաջողեցաւ]
4 abd Օտէացւոց / f Օտեացւոց / c Ուտեացւոց / l Ուտեացւոց
4 e յառաջ / Խe զօրքն
4 k չիք այնր
4 abcdf կողմանցն այնր / k կողման
5 p նախարարքն հայոց / ce չիք այլ
5 abdf նախարարք / e նախարարքն ամ այրք
6 l լուծանեին լքանեին
6 Հek զատչիլ / Հdf երուանդայ
7 Կ^{2}abcdf թէ / Կ^{2}abcdfl զօրք
7 e հասանէին / Se հասանեն
8 e առաւելապէս, փխ. առաւել ևս
8 Կ^{2}abcdf չիք ևս
8 Seg յորդորագոյն
8 e պարգևս
9 abcdf չիք ումեք / Խ զգանձս
9 Se առատատնայր, փխ. շատ տայր / g շատ տայր, յուսանցքում փոխած նոյն ձեռքով առատանայր / n առատանայր, յուսանցքում փոխած շատ տայր / c չիք շատ
10 Se առաւել [e աւելի], փխ. շատ / g շատ, յուսանցքում փոխած նոյն ձեռքով առաւել / o շատ, յուսանցքում փոխած առաւել / Կ^1 շատատնայր, փխ. առատանայր
10 l աւելի, փխ. ատելի
10 é թէ, փխ. եթէ
10 abcdkopqrs չիք առ
10 k առատութիւն
11 abcdf չիք տայ
11 pqrs չիք առ
11 ad վատանգէ, փխ. վատնէ
11 o զայնոսիկ սիրելի
12 c շատատնայր, փխ. շատն տայր
12 Կ^{2}abcdf թշնամի և քան զնոսա զայնս
12 a որ, փխ. որոց (ոչն)
13 Կ^{2}abcdf էր տեսանել, փխ. պերճագոյնս / kl պերճագոյն / Կ^2 լաւագոյնս
14 Խabcfopqrs ԽԳ, e ԾԱ, փխ. ԽԶ.
16 Seg նորա / k չիք նորին և
18 SԽf զթիկամբք / Sbe լերինն
18 d աճապարէր / e աճապարեին
19 b երևանդայ
19 e բազմութիւն

զօրաց նորա՝ միայն ակնածէին ի Մուրացենէն Արգամայ, զի այր քաջ էր և բազմաց տէր տիգաւորաց։ Եւ ճամբարն Երուանդայ էր բացագոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան երեք հարիւր ասպարիսաւ ի հիւսիսոյ, ի վերայ գետոյն Ախուրեան։ Զայս իբրև լսէր Երուանդ՝ հանէր ընդ առաջ զբազմութիւն զօրացն, և ճակատէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն։ Իսկ Արտաշիսի առաքեալ պատգամ առ Արգամ նահապետ Մուրացեան հանդերձ բազում երդմամբք՝ թողուլ ի վերայ նորա զոր ինչ գտեալ էր յԵրուանդայ, և կրկին այլ յաւելուլ, միայն զի զԵրուանդ թողեալ ի բաց գնասցէ։

Եւ իբրև հանդէպ ճակատուն Երուանդայ եկին նշանք Արտաշիսի՝ Արգամայ առեալ զբազմութիւն հետևակացն՝ ի կողմն եկանէր։ Եւ Սմբատ հրամայէր զփողսն պղնձիս հնչեցուցանել. և յառաջեալ զճակատն խոր՝ իբրև զարծուի յերամս կաքաւուց խոյանայր։ Իսկ Նախարարքն Հայոց, որ յաջ և յահեակ թևսն էին, ի նա խառնեալ միանային։ Եւ զօրքն Վրաց, հանդերձ արքայիւն իւրեանց Փարսմանաւ, թէպէտ և յանդուգն յարձակմամբ յառաջեալ բախէին՝ արագապէս դառնային ի միւս կողմն փախուցեալ։ Եւ անդ էր տեսանել կոտորած անհնարին զգնդին Երուանդայ և զզօրաց Միջագետաց։ Եւ ի խառնակել այսպիսի

1 aelnoprs զօրացն
1 e զի միայն / d այլ միայն
1 Se կասկածէին, փխ. ակնածէին / Կ[1]Վ[2] ակն ածէին / g ակնածէին, լուսանցքում փոխած կասկածէին
1 Կ[2]bcdf ի մուրացենէն / միւսն. ի մուրացանէն
1 e արգամայ վասն զի
2 a տիգաւրաց / k չիք տիգաւորաց
2 ՀՎ[2] ջամբարն
2 c բարձրագոյն, փխ. բացագոյն
3 k ի քաղաքէն որ էին, փխ. ի քաղաքէ նորին
3 Աg զերեքհարիւր / l զերեքարիւր
3 j և հիւսիսոյ
4 cf ահուրեան
4 abcdfgkl զայն, փխ. զայս
5 e չիք զբազմութիւն
5 e զզօրացն
6 abcdf արձակեալ, փխ. առաքեալ
6 Խ պատգամ
6 epqrs չիք առ արգամ / o չիք արգամ
6 abcdf մուրացեան / միւսն. մուրացանաց
7 o երդմամբ / k ինձ, փխ. ինչ
8 l գտեալ ի յերուանդայ, փխ. գտեալ էր յերուանդայ
8 SԽe է, փխ. էր / k չիք էր
8 bde երուանդայ
8 Հopqrs չիք այլ / g այլ գրած եւ ջնջած
8 k երուանդ / t թողուլ

10 abcdf յանդիման, փխ. հանդէպ
10 kl չիք երուանդայ
10 abcdf նշանակք
11 Sek ի կողմ
12 k հրամայէ
12 k պղնձի
12 Կ[1]Կ[2]Խabcdf զոչեցուցանել [k կոչեցուցանել], փխ. հնչեցուցանել
12 ԽՎ[2]abcdf յառաջատեալ / Կ[1]Կ[2] յառաջ առեալ
13 a զարծուիս / Se զարծիւ
13 Կ[2]Վ[2]bcdfkl յերամ / Վ[2]pqrsw[1] յերամակս
13 e չիք խոյանայր
14 epqrs չիք հայոց
14 cdf հայոց և որ / l եին
15 abcdf զօրք
15 a փարսմանաւ անդ
15 l թեպէտ
16 b անդուգն
16 e արձակմամբն / Կ[2]abcdf չիք յարձակմամբ
16 b յառաջմէ / l բախեին
16 Կ[2]abcdf երագապէս այլ դառնային / e բախէին, սակայն արագապէս / ԽՎ[2] երագապէս և դառնային
17 l կողմ
17 a տեսա, փխ. տեսանել
17 e զկոտարած / k կատարած / Հopqrs զկոտորած
18 etw գնդին / kl զգունդն
18 Հg ի խառնակել

ճակատուց՝ պատահեն Արտաշիսի արք քաջք Տուրացիք, որոց զոգիս ի բաց եղեալ, Երուանդայ պայմանեալ՝ սպանանել զԱրտաշէս։ Որոց դիպեալ ի հետի ընդ մէջ անցանէ Գիսակ որդի սնոտուին Արտաշիսի, և սատակեալ զնոսա, ուր և կէս դիմաց նորա ի վայր բերեալ սուսերաւ, զյաղթութիւն առացեալ՝ մեռանի ի վերայ այսպիսեաց։ Եւ մնացեալ զօրքն ի փախուստ դառնային։

Իսկ Երուանդ ձիովն իւրով բովանդակ սպարէզս անցեալ՝ եկանէ ի խառնս կարգեալս ի բանակէն իւրմէ ի քաղաքն իւր, հեծեալ ի նոր ձիս հանգոյց ի հանգուցէ փախչել։ Եւ քաջին Սմբատայ զհետ մտեալ՝ սաստկագոյնս վարէր զնա ի գիշերի մինչև ցդուռն քաղաքին։ Եւ Մարաց զօրացն անցեալ ի կողմն երուանդական գնդին, նստմաւ ի վերայ դիականցն բանակէին։ Իսկ Արտաշիսի հասեալ ի յԵրուանդայ շրջապատեալ առագաստն, ի կաշեայ և ի կտաւեայ պարսպին, էջ, և ի խորանի նորա բնակեցաւ զայն գիշեր։ Եւ այգուն եղելոյ՝ տիրաբար արարեալ, զպատնեալսն թաղել հրամայեաց. և անուանեաց զհովիտն, ուր ի վերայ դիականցն բանակեցաւն՝ Մարաց մարգ, և զտեղի ճակատուն՝ Երուանդավան, որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի. այս ինքն եթէ յայսմ տեղւոջ վանեաց զԵրուանդ։ Եւ ինքն չուեաց ի քաղաքն

1 Հe պատահին
1 Կ² արտաշէսի / kl չիք արտաշիսի
1 Կ²abde տօրացիք / Կ¹ տուրացիք / Հf տօրարացիք
2 Կ²abcdf իւրեանց, փխ. ի բաց
2 k դնեալ, փխ. եղեալ
2 e պայմանել / f պայմանաւ / d չիք պայմանեալ
3 Տe չիք ի (հետի)
3 Կ¹Կ²abdfl անցանէ / k անցէ / միւսն. անցանէր
3 c սնոտուն / e սընընդուին (ը-երի վրայ ջնջման նշանով) / Հgl սնոտուի
4 e սատակել / Խվ² սատակեաց
4 etw որ, փխ. ուր
4 c կէս / միւսն. զկէս
4 abcdfn դիմացն / abcdf չիք նորա
4 վ բերաւ
5 Կ²abdf սուսերաւ և յաղթութիւն
5 Կ²abd զործեցեալ, փխ. առացեալ
5 f ցուցեալ, փխ. առացեալ
5 enrstw ի վերաց, փխ. ի վերայ (tw զնում են e-ի հետ)
5 c չիք ի (վերայ)
5 Խվm այսպիսեացս
7 abcdfl իւրով ձիաւ [l իւրովք ձիովք] / k իւրովի ձիովի / Հ իւրով ձիօք
7 dg սպարէսս
7 b եկեալ, փխ. անցեալ / kl չիք անցեալ
8 Կ²abcdf խորանս, փխ. խառնս / Հe չիք խառնս
8 Կ²abcdf կանգնեալս, e կար դէոս, nopqrs կարդէաս, փխ. կարգեալս, (n յուսանցքում ուղղած կարգեալս)
9 c հանգուցանէ, փխ. ի հանգուցէ
9 ce փախչիլ / Տe քաջն սմբատ
10 kl սաստկագոյնս / միւսն. սաստկագոյն
10 abcdf զնա վարեալ / Խ զնա վարէր
10 kl մինչև ի դուռն / f մարացն
11 eopqrs ընդ կողմն երուանդայ
11 eopqrs չիք գնդին
12 jk դիակացն / ac բնակէին
12 Կ² արտաշէսի
12 ՏԽbe երուանդայ, փխ. ի յերուանդայ
12 Տ ընդ շրջապատեալ
13 Տe ի կաշոյ և ի կտաւէ [egopqrs ի կտաւոյ]
13 Կ¹Կ² պարիսպին
14 Տe ի խորանս / no բանակեցաւ
14 o այն / k գիշերն
14 eopqrs այգու
16 abcdf զոր, k որ, փխ. ուր
16 Տf դիակացն [no դիականցն]
16 Աnopqrs բանակեցան [c բնակեցան] / միւսն. բանակեցաւ
16 Կ¹Կ²Խabcdfg ճամբարուն, փխ. ճակատուն [g յուսանցքում փոխած ճակատուն / n ճակատուն, յուսանցքում փոխած ճամբարուն
17 Կ²abdeg երուանդայ վան
17 abcdf և, փխ. որ
18 abdfl է թէ / k թէ
18 eopqrs ի յայսմ / kl տեղ

Երուանդայ. յառաջ քան զմիջօրեայ հասեալ ի դաստակերտն Երուանդայ, և միաբան գոչմամբ հրամայեաց աղաղակել զօրացն՝ «Մար ամատ», որ թարգմանի Մարս եկն, յիշեցուցանելով զթշնամանսն, զոր յղէր Երուանդ առ Թագաւորն Պարսից և առ Սմբատ, Մար զնա կոչելով։ Յայս ի սոյն ձայն անուանեցաւ դաստակերտն Մարմէտ, իբր ի կամաց Արտաշիսի՝ բառնալ զանուն Երուանդայ ի տեղւոջէն. այս պատճառ է անուանակոչութեան դաստակերտին։

Բայց Սմբատայ գիշերայն զհետ Երուանդայ եկեալ սակաւ վաշտականաւ՝ զդուռն քաղաքին պահէր մինչև ի գալն Արտաշիսի և զօրացն ամենեցուն։ Եւ ի մարտնչել քաջացն ընդ ամրոցին՝ անձնատուրք եղեն մարդիկ ամրոցին, և բացին զդուռն քաղաքին։ Իսկ մի ոմն ի զինուորացն մտեալ եհար վաղերբ զգլուխն Երուանդայ, և ցրուեաց զուղեղն ի յատակս տանն. և այսպիսի ջախջախմամբ վախճանեցաւ, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան։ Բայց Արտաշիսի յիշեալ, թէ խառնուած Արշակունեաց է Երուանդ՝ հրամայէ զգի նորա թաղել մահարձանօք։

ԽԷ

Թագաւորել Արտաշիսի եւ առնել բարիս իւրոց երախտաւորացն։

Յետ մահուանն Երուանդայ մտեալ Սմբատայ զարքունականն յուղէր զգանձս. և գտեալ զթագն Սանատրկոյ արքայի՝ դնէ ի գլուխն Արտաշիսի և թագաւորեցուցանէ ի վերայ ամենայն երկրիս Հայոց ի

1 p առաջ / Հg զմէջօրեայն
2 c ամարտ
3 Կ[1]Կ[2]abcdfkl յիշելով
3 Կ[2]abcdf ինչ թշնամանս
3 l յղեր
4 efopqrs չիք առ (սմբատ)
4 kl սմբատն
5 Տe յայսմ / Վ[2] նաև յայս
5 elnops մարմետ
5 e ի բարի, փխ. իբր ի (կամաց) / Վ[2]l չիք ի (կամաց)
6 no զանունն
7 k անուանակոչութիւն
8 nopqrs իսկ, փխ. բայց
8 o սմբատ / ՏԽe գիշերոյն
8 epqrstw վաշտականաւ / o Վ[2] վաշտանակաւ
9 abcdfkl պահէ / a զօրաց
10 c չիք և ի մարտնչել—ընդ ամրոցին
10 Հe ի մարտնչիլ / l ի մարտնչելն
10 Կ[2]abdf ի քաջացն ամենեցուն
10 Կ[2]Հabdfk չիք ընդ ամրոցին
10 kl անցնատուր / Հ չիք անձնատուրք եղեն մարդիկ / Կ[2]abdfglp մարդիկք
11 abcdfkl ամրոցին բանան
11 abcdf բայց, փխ. իսկ
11 p չիք ի (զինուորացն)
11 be ի զօրացն
12 a աղերբ / k վաղարբ
12 f ցրեաց / g ցր(ու)եաց
12 ab զուղիւղն / cefo զուղեղն / միւսն. զուղիղն
13 abcdf չիք ի (յատակս) / egkopqrs ի յատակ
13 k ջախխմամբ
13 p զթագաւորութիւնս
14 efopqrs արտաշէս
14 Խ եթէ [l եթե]
15 eopqrs արշակունի
15 grs մահարձանաւք
16 Խabcfopqrs ԽԴ, փխ. ԽԷ։ Մինչեւ այս գլուխը t բաղդատած k w-ի հետ։)
17 e արտաշէսի
17 fl բարիս / միւսն. բարի
17 Խab երախտաւորաց
18 pqrs սմբատ
18 abdef զարքունական / c զարքունեան
19 a յուղէ / Խbcfg յուղէ / de յուղել
19 Հok զգանձս / bl ի գլուխ
20 p հայոց երկրիս / k երկերս

քան և իններորդի ամի Դարեհի Պարսից արքայի։ Իսկ Արտաշիսի առեալ զթագաւորութիւնն՝ տայ պարգևս զօրացն Մարաց և Պարսից, և արձակեաց յաշխարհն իւրեանց։ Տայ և առնն քաջի և պատուականի Արգամայ զխոստացեալ գահն երկրորդական, և պսակ յակնթակապ, և գինդ յերկոսին ականջսն, և կարմիր զգեստ միոյ ոտին. տարգալ ունել ոսկի և պատառաքաղ, և ոսկեղինօք ըմպել նուագօք։ Եւ ոչ ինչ ընդհատ յայսց պատուոց տայ գայեկին իւրում Սմբատայ, բայց միայն յերկուց գնդացն և ի կարմիր կօշկէ. և աւելի քան զհայրենական զիւր թագակապ ասպետութիւնն և զիշխանութիւնն արևմտեայ զօրուն՝ հաւատայ ի նա զամենայն զօրս Հայոց, և զբոլոր աշխարհիս զգործակալս և զհամօրէն տունն արքունի։ Եւ զՆերսէս զորդի որդւոյ իւրոյ սընտուէին Դիւակայ, ազգ զնա սերելով՝ անուն կոչէ զնահատակութեանց հօրն—Դիմաքսեան. քանզի, որպէս ասացաքն՝ զկէս զիմացն սուսերաւ ի վայր բերէին ի վերայ Արտաշիսի։

Պատմի սորա ի նոյն աւուրս սերեալ ազգ և զօրդիսն Տուրայ, պատանիս հինգ հանդերձ տասամբ, յանուն հօրն իւրեանց Տրունիս. ոչ վասն արութեան ինչ գործոց, այլ միայն վասն քսութեան հօր նոցա, զոր առնէր ի տանէն արքայի առ Սմբատ, քանզի ընտանի էր Երուանդայ, սակս նորին և սպանաւ ի նմանէ։

---

1 eklnors իններորդ / Հ յիններորդ
1 nopqrs արտաշէս
2 fgrs զթագաւորութիւն
2 Աgk զօրացն պարսից և մարաց
3 b յարձակեաց
3 l զաշխարհս / acef յաշխարհ
3 a առ / Աgo առն
3 Աgo քաջի և [g չիք և] պատուականի / միւսն. քաջին և պատուականին
4 b ակնթակապ / Հgk ականակապ
5 bc երկոսին / gl յականջսն
5 k զգեստ, c կաւշիկ, փխ. զգեստ
5 Խ չիք միոյ
5 Հfgk ոտին
5 ԽՎm տարգալ [Հ թրգալ] / Աo դրգալ / npqrs տրգալ
5 Տc ունելով / gk ունելով [g ով ջնջած]
7 Ա. պատուոյ
7 a իւրում / միւսն. իւրոյ
7 b բայց / g բա(յ)ց
7 de երկուց
8 ՏԽ գնդաց
8 o չիք կարմիր / p յաւելի
8 abf զհայրենականն / d զհայրականն
8 Ա. իւր / a թագ
9 dl ասպետութեան / bcefgk ասպետութեանն / prs ասպետութիւն
9 p իշխանութիւն
10 a ամենայն / Հ և զամենայն
10 prs բոլոր
10 def գործակալս
10 Վkl համօրէն
11 ՀՎ զտունն / k տուն
11 Ա. արքայի
11 fs զներսեհ / p ներսէս
11 ԱԽq որդի
11 p չիք որդւոյ
11 ԱԽ սանտուէ [k սարնտուէին] իւրոյ
12 ՏԽԿ^{2}abc զնահատակութեանցն [Հg զնահապետութեանց, k զնահատակութեանց]
12 Ա. զհօրն
12 defglo զիմակսեան / Կ^{1}Կ^{2}Վ^{2}ctwx զիմակիսեան
13 Աg ասացաք
13 k զքէս, փխ. զկէս
13 ԱԽ զիմակացն ի վայր բերէին սուսերաւ [a առ սերաւ]
15 Ա. զորդիս
16 de չիք տասամբ
17 a գործոյ / Հ արիութեան (միշտ)
17 Տk հօրն
18 c առնէ
18 Խ արքունի
18 pqrs քանզի էր ընդանի երուանդայ

ԽԸ

Սպանումն Երուազայ, եւ շինել միւսոյ Բագարանի, եւ հարկել Արտաշիսի Հռոմայեցւոց:

Զկնի այսորիկ հրաման տայ Սմբատայ՝ երթալ յամուրն Բագարան, որ հուպ ի քաղաքն Երուանդայ ի վերայ Ախուրեան գետոյ, զի սպանցէ զԵրուազ զեղբայր Երուանդայ։ Զոր կալեալ Սմբատայ՝ երկան զուլանէ հրամայէ կապել, և ընկենուլ ի պտոյտ մի գետոյն։ Եւ ի տեղի նորա ի վերայ բագնացն կացուցանէ զընտանի Արտաշիսի, աշակերտ մոգի ուրումն երազահանի, որ յայն սակս և Մոգպաշտէ անուն կարդային։ Եւ ապա աւար առեալ զգանձսն Երուազայ, և ծառայս անձինս հինգ հարիւր, նա և զընտիր ընտիր գանձուցն մեհենից՝ բերէ Արտաշիսի։ Եւ Արտաշէս պարգևէ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ. բայց զգանձսն հրամայէ տանել Դարեհի արքայի Պարսից, հանդերձ յաւելմամբ յիւրոց գանձուց, ի շնորհակալութեան պատիւ իբրև հօր և օգնականի։

Յայնժամ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ, զոր գերեացն ի Բագարանէ, տարեալ բնակեցուցանէ ի Թիկանց Մասեաց, ի նոյն անուն Բագարան կոչելով զձեռակերտն։ Ինքն անցանէ ի Պարսս, ընծայատար Դարեհի, ոչ ինչ փոյթ առնելով զՀռոմայեցւոց տէրութենէն։ Իսկ ի գնալն Սմբատայ ի Պարսս հասանեն հարկահանք կայսեր և սպայ ծանր ի սահմանս Հայոց, զորս մաղթեալ Արտաշիսի և կրկին տուեալ զհարկսն՝

1 Խabcfopqrs ԽԷ, փխ. ԽԸ.
2 b երուանդայ, փխ. երուազայ
2 gk շինելոյ / k միւս
2 ade արտաշխսի ի հռովմայեցւոց / c արտաշէս
4 o հրամանաւ, փխ. հրաման տայ
4 a երթալն
5 cf ահուրեան
5 kl չիք զի սպանցէ
6 SԽ եղբայր [no զեղբայրն]
7 c զուլանէն / Խ զուղ՛անէն
7 Ա ընկենուլ զնա ի պտոյտ
7 fk չիք և (ի տեղի)
8 Խվ² բագնին [g յուս. փոխած բագարանին] / վ²nopqrs բագարանի [n յուս. շինած բագնացն]
8 am զընտանիս
9 am ուրեմն / tw ումեմն / Հgnop ուրումն / միւսն. որումն
9 Կ²abcdf յայս
9 Ա մոգպաշտի
9 m կոչէին, փխ. կարդային
10 ԱԿ¹վl աւարեալ, k աւերեալ, փխ. աւար առեալ
10 Ա զգանձս
11 abcdfk գանձուց
11 ab մեհեացն / de մեհենացն / cf մեհենեացն / p չիք մեհենից
12 Ա զծառայս
12 Ա զգանձն / k զգանձս
13 ԽՎcmo պարսից արքայի
13 Վmopqrs յաւելլով և ինքն ի գանձսն, փխ. հանդերձ յաւելմամբ յիւրոց գանձուցն
13 վcflkn իւրոց
14 k ի շնորհակալութիւն
14 S իբրու / Խ իբր
15 o սմբատ / ԱԽ գերեաց
16 abdf անուան / l անուն անուանակոչելով
17 bcdef չիք բագարան
17 a կոչել զձեռակերտսն
17 a ընծատար
18 l ունելով, փխ. առնելով / k չիք առնելով
18 Sվ² իշխանութենէն [p իշխանութիւնն], փխ. տէրութենէն
19 a չիք սմբատայ
19 c չիք ի (պարսս)
19 p չիք և
19 pqrs սպա, փխ. սպայ
20 coprs զոր

հաշտեցուցանէ: Եւ զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ողիւմպ քուրմ Հանւոյ, գրող մեհենական պատմութեանց, և զայլ բազում գործս՝ զոր ասել կայ մեզ առաջի, որում և Պարսից մատեանքն վկայեն և Հայոց երգք վիպասանաց:

Խթ

Յաղագս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի:

Արտաշիսի վերջնոյ գործք՝ բազում ինչ յայտնի են քեզ ի վիպասանացն, որ պատմին ի Գողթան—շինել զքաղաքն, և խնամութիւն ընդ Ալանս, և ծնունդք զարմիցն, և իբր տոփանք Սաթինկան ընդ Վիշապազունսն՝ առասպելաբար, այս ինքն ընդ զարմս Աժդահակայ, որ ունին զամենայն զառ ստորոտովն Մասեաց. մարտ ընդ նոսա և քայքայումն յիշխանութենէն, և սպանումն նոցա և հրկիզութիւն շինուածոցն, և նախանձ որդւոցն Արտաշիսի և գրգռութիւն ընդ միմեանս ի ձեռն կանանցն: Այս ամենայն, որպէս ասացաք, յայտնի են քեզ յերգս վիպասանացն. բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճառօտիւք, և զայլաբանութիւնն ճշմարտեսցուք:

Երթեալ Արտաշիսի ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Մեծամօր, և հաճեալ ընդ բլուրն՝ շինէ քաղաք յիւր անուն անուանեալ Արտաշատ:

1 Կ^{2}abdef ողիպ / c ողւպ / Կ^{1}Վkln ողիւմպ / Վ ուղիւմպ / n ուղիմպ / tw օլիպ / միւսն. ուղիւպ
1 c հանոյ / Վ^{2}lnopqrs հանէոյ
2 degl գրօղ [l գրաւղ]
2 p մեհենականն
2 kpqrs այլ
3 f կամ է զառաջի, փխ. կայ մեզ առաջի
3 Հgk մատեանք
3 ԱՏ երգն [i երգ] / միւսն. երգք
5 Խabcfpqrs ԽՁ, փխ. ԽԹ.
6 Տg վասն, փխ. յաղագս
6 nopqrs շինելոյ, փխ. շինուածոյ
7 tw բազումք
7 Ա չիք ինչ
7 a չիք քեզ
8 g ի վ(ը)իպացն / k ի վրիպապաց / Վ^{2}hil ի վիպացն / o ի վիպասանաց / pqrs չիք ի վիպասանացն որ պատմին ի գողթան
8 tw որք
8 a չիք ի (գողթան)
8 p ընկալան, փխ. ընդ ալանս / Տ ալանք / g աղ՛անս / l աղանք
9 de զարմից
9 ao իբրև
9 Վ^{2}bcdefglotw տափանք / Կ^2 տոփանք
9 Վpqrsw^1 սաթինական
10 Հlopqrs չիք ընդ
10 kl զարմ / c զզարմս, փխ. ընդ զարմս
10 ՏԽabc աշդահակայ [g աժդահակայ]
10 tw որք
11 Հվgopqrs առ ստորոտովն [Հվ ստորոտով, g (զ)առ ստորոտով(ն)]
12 gopqrs յիշխանութենէ
12 Խ սպանմունք
12 a չիք նոցա
12 a զհրկիզութիւն
12 abdef շինուածոյն / c շինուածոց
13 a որդւոյն
14 o կանանց / c չիք քեզ
15 o ի վիպասանացն, փխ. յերգս վիպասանացն
15 ab չիք և մեք
15 fkqrs զայլաբանութիւն / p այլաբանութիւնն
17 k երթալ
17 l արտաշէս
17 g ի տեղի
17 l որ, փխ. ուր
17 c մեծամուր / g մեծամաւր
18 Խ հաճեցեալ [k հաճեալ] արտաշեսի [g արտաշիսի, k արտաշէսի]
18 b իւր
18 f չիք անուանեալ

Ձեռնտու լինի նմա և Երասխ փայտիւք մայրեաց. վասն որոյ անաշխատ և երագ շինեալ՝ կանգնէ ի նմա մեհեան, և փոխէ ի նա ի Բագարանէ զպատկերն Արտեմիդեայ և զամենայն կուռս հայրենիս. բայց զԱպողոնի պատկերն արտաքոյ քաղաքին կանգնէ հուպ ի ճանապարհն: Եւ յարուցանէ ի քաղաքէն Երուանդայ զգերութիւն Հրէից, որ փոխեալ էին անդր յԱրմաւիրայ, և նստուցանէ զնոսա յԱրտաշատ: Նա և զամենայն վայելչութիւն քաղաքին Երուանդայ, զոր տարեալ էր յԱրմաւիրայ և զոր անդէն արարեալ նորա՝ փոխէ յԱրտաշատ. և առաւել ևս յինքենէ յօրինէ իբրև զքաղաք արքայանիստ:

Ծ

Յարձակումն Ալանաց ի մեզ եւ պարտումն, եւ խնամութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա:

Զայսու ժամանակաւ միաբանեալ Ալանք լեռնականօքն ամենայնիւ, յինքեանս արկանելով և զկէս Վրաց աշխարհին՝ մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ընդ աշխարհս մեր: Ժողովէ և Արտաշէս զիւրոց զօրացն բազմութիւն, և լինի պատերազմ ի մէջ երկոցունց ազգացն քաջաց և աղեղնաւորաց: Սակաւ ինչ տեղի տայ ազգն Ալանաց, և գնացեալ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր, և բանակի առ եզերբ գետոյն ի հիւսիսոյ. և հասեալ Արտաշէս բանակի ի հարաւոյ, և գետն ընդ մէջ նոցա:

Բայց քանզի զորդի Ալանաց արքային ձերբակալ արարեալ զօրացն Հայոց ածեն առ Արտաշէս՝ զխաղաղութիւն խնդրէր արքայն Ալանաց,

1 d ձեռնատու
1 Կ^{2}abef լինի և երասխ նմա փայտիւք
1 ՏԽ մայրից / Հ մայրեայց
2 Հgl արագ
2 Խp մեհեանս
2 ԱԽԿ^{1}Կ^2 փոխէ ի նա / միւսն. չիք ի նա
2 a ի բագարէ / Խo չիք ի բագարանէ
3 Տ արտեմիդայ [o արտեմիդեայ] / Կ^{2}b արտիմիդեայ / f արտամիդեայ
3 l զկուռսն / o կուռսն / k զկուռս
3 Հgl հայրենի
5 a զգերութիւնս / l զգերութիւնն
5 cgl հրէից / ԱԽ որք
6 Տfk անդ / g անդ(ր)
6 abcde արմաւիրայ / k յարմաւրայ
7 d արարեալ, փխ. տարեալ
7 Ա յարմաւիրայ / k յարմաւայ
8 Ավl նոր, փխ. նորա
9 Աk չիք յօրինէ
9 cdef իբրև / միւսն. իբր
10 Խabcjopqrs Խէ, փխ. Ծ.
11 Խc յարձակումն ի մեզ ալանաց [gl աղանաց]
11 f ընդ մեզ, փխ. ի մեզ
13 kl ժամանակաւք
13 Խ աղ՛անք
13 Ա լեռնականօք
14 c յինքեան
15 Տe զիւրոյ
16 Ա բազմութիւնս / p բազմութիւնն
16 ՏԽ ի մէջ երկրիս երկոցունց
16 Հabgk ազգաց / rs ազգացն և քաջաց
16 Ա չիք (քաջաց) և
17 ՏԽabcf ազգ
18 c բնակի, փխ. բանակի
18 Ա ըստ հիւսիսոյ
19 ԱՀgl արտաշէս / միւսն. արտաշիսի
19 pqrs բնակի, փխ. բանակի
19 Ավ^{2}glo ցհարաւոյ / k զհարաւոյ
19 Հfgl ի մէջ, փխ. ընդ մէջ
20 b որդի / c զորդիս
20 gh աղ՛անաց / l աղանաց
20 Աgl արքայի
20 Հgl զօրաց
21 ԱԽ ածին
21 ac զի խաղաղութիւն, փխ. զխաղաղութիւն
21 ghl սովորաբար աղ՛անաց կամ աղանաց

տալ Արտաշիսի զինչ և խնդրեսցէ. և երդմունս և դաշինս առնէր հաստատել մշտնջենաւորս, որպէս զի մի ևս մանկունք Ալանաց ասպատակաւ հինից ելցեն յաշխարհս Հայոց: Եւ ի չառնուլ յանձն Արտաշիսի առ ի տալ զպատանին՝ գայ քոյր պատանւոյն յափն գետոյն ի դարաւանդ մի մեծ, և ի ձեռն թարգմանաց ձայնէ ի բանակն Արտաշիսի. «Քեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգին Ալանաց. եկ հաւանեաց բանից աչագեղոյ դստերս Ալանաց՝ տալ զպատանիդ. զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւցազանց՝ զայլոց դիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն, կամ ծառայեցուցանելով ի ստրկաց կարգի պահել, և թշնամութիւն յաւիտենական ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել»: Եւ լուեալ Արտաշիսի զայսպիսի իմաստութեան բանս՝ գնաց յեզր գետոյն. և տեսեալ զկոյսն գեղեցիկ, և լուեալ ի նմանէ բանս իմաստութեան՝ ցանկացաւ կուսին: Եւ կոչեցեալ զդայեակն իւր զՍմբատ՝ յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն Ալանաց ի կնութիւն իւր, և դաշինս և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջացն, և զպատանին արձակել ի խաղաղութիւն: Եւ հաճոյ թուեցեալ Սմբատայ, յղէ առ արքայն Ալանաց՝ տալ զաւիկին օրիորդն Ալանաց զՍաթինիկ ի կնութիւն Արտաշիսի: Եւ ասէ արքայն Ալանաց. «Եւ ուստի՞ տացէ քաջն Արտաշէս հազարս ի հազարաց և բիւրս ի բիւրուց ընդ քաջազգւոյ կուս օրիորդիս Ալանաց»:

1 c չիք տալ / acde խնդրիցէ
2 o մշտնջենաւոր / d արտաշէսի
3 Տխ յաշխարհն
3 rs իւրեանց, փխ. հայոց
3 Հg չիք ի (չառնուլ)
4 k գետւոյն
5 Տm թարգմանչաց [g թարքման(չ)աց
6 ԱԿ^{2}l արիդ [c արիա], փխ. այր
6 Կ^{1}ՀՎ^{2}gk քաջարիդ, փխ. քաջ
6 Ա ազգաց
6 k քաջաց, չիք քաջ ազգին
7 Տ չիք բանից / l բաջա, փխ. բանից
7 Վ աչագեղւոյ
8 k օրէն է / f չիք օրէն
8 rs չիք զայլոց դիւցազանց / p չիք դիւցազանց
9 Տխ և ի ստրկաց / a ի ստրկայ
9 ԱՀkl ստրկաց պահել ի կարգի [bdefl կարգս]
10 k երկոցուց / bcdefk ազգացս
10 a քաջս / cd քաջացս / f քաջանց
11 Տխ իմաստուն, փխ. իմաստութեան
12 k տես և, փխ. տեսեալ
12 l լսեալ, փխ. լուեալ
13 Աk իմաստունս / l իմաստուն
13 lpqrs և ցանկացաւ
13 Հdeg կոչեալ / k կոչեաց / l ցանկացեալ, փխ. կոչեցեալ
14 Տ սմբատ / abcf սրտին
14 nopqrs զսրտի իւրոյ կամս [ors զկամս]
14 gl զաւրիորդն / Տ չիք ալանաց
15 ԱխԿ^1 իւր կնութեան [Կ^1 ի կնութեան]
15 Հ չիք իւր
15 d երդմունս, փխ. ուխտս
15 l հաստատեալ
16 Աgk չիք զպատանին
16 l զպատանին ել խաղաղութեամբ արձակել
16 ԱԿ^{1}Հgkno խաղաղութեամբ
16 c չիք և / Ա թուեցաւ
17 Տl առ արքայն ալանաց յղէ [o յղէ առ արքայն ալանաց] / c և յղէ
17 nopqrs տալ զսաթինիկ օրիորդն ալանաց / b սաթինիկ
17 l աւրւորդն / k օրւորդն
18 Ախ արտաշէսի [Հdg արտաշիսի, l արտաշեսի] կնութեան [k կնութիւն]
18 l տայցէ
18 abck քաջ / ԱՀgl քաջ արին [a արի] արտաշէս / ok արի [k արին] արտաշէս / Վ^2 քաջարին
19 Ախ արտաշէս բիւրս [gl բեւրս] ի [c չիք ի] բիւրոց [defg բիւրուց] և հազարս ի հազարաց
19 prs ի բիւրոց / g ի բեւրոց
19 Տc քաջազգոյ [o քաջազգնոյ] / b քաջացգւի
20 k օրիորդիս ալանաց

Զայս տեղի առասպելաբանելով վիպասանքն յերգելն իւրեանց ասեն. «Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ, և հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն, և անցեալ որպէս զարծուի սրաթև ընդ գետն, և ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝ ընկէց ի մէջք օրիորդին Ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին, արագ հասուցանելով ի բանակն իւր»։ Որ և ճշմարտութեամբ ունի այսպէս։ Քանզի պատուեալ է առ Ալանս մորթ կարմիր՝ լայքա շատ և ոսկի բազում տուեալ ի վարձանս՝ առնու զտիկին օրիորդն Սաթինիկ։ Այս է ոսկէօղ շիկափոկ պարանն։ Դոյնպէս և զհարսանեացն առասպելեալ երգեն, այսպէս ասելով. «Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի, տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն»։ Քանզի սովորութիւն իսկ էր թագաւորացն մերոց, փեսայութեամբ ի դուռն տաճարին հասանել՝ դահեկանս ճապաղել իբրև զհիւպատեանն Հռոմայեցւոց. սապէս և թագուհեացն յառագաստին՝ մարգարիտ։ Այս է ճշմարտութիւն բանիցս։

Սա առաջին եղեալ ի կանանցն Արտաշիսի՝ ծնանի նմա զԱրտաւազդ և զայլս բազումս, զորս ոչ կարևոր համարեցաք այժմ անուամբ թուել. բայց զկնիսն յորժամ ի գործ ինչ հասանիցեմք։

---

2 l արի (գլխին աւելացրած)
3 Ա զոսկի օղ / g զոսկէ աւղ / l զոսկեաւղ / o զոսկէօղն
3 a շիկափողն
3 a անցեալ սրաթև որպէս զարծուի
4 Ա զոսկի օղ / g զոսկէ աւղ / l զոսկեաւղ
4 Կ^{2}abef ներգերն, de ներգեն, փխ. պարանն
4 Կ^{2} ընկեց
4 ԱԽԿ^{1} ի մէջ / kl աւրիորդին
5 Հabdefgk զմէջ / l զմէջքն
5 l աւրիորդին / k օրւորդին
5 rs օրիորդին ալանաց, արագ
6 ԱԽՎ^{2} արտաշէսին [l արտաշեսին, g արտաշէս, շինած իւր], Կ^{2} արտաշէսի, փխ. իւր
6 a որոյ, փխ. որ / opqrs չիք որ
6 ԱՀgk չիք և / a ճշտութեամբ
6 i զայս, փխ. այսպէս
7 Ա չիք է
7 վ լաքաշատ կամ ղաքաշտ / a լաքայ շատ / Կ^{2}cdef լայքայ շատ / Կ^{1}g ղ՛այքա շատ / l ղ՛աքա շ՛տ / k ղաքայ շատ
7 l շատ բառով սկսվում k նորոգած մասը
7 p շատ, փխ. բազում
7 ԱԽ բազում ի վարձանսն [Կ^{2}cdeg ի վարձանս], տուեալ առնու [Կ^{1}Կ^{2} առնուլ]
8 d զկին, փխ. զտիկին
8 o սաթենիկ
8 Ա ոսկի օղ / g ոսկէ աւղ
9 Տ չիք և
9 Վkm զհարսանեաց
10 Հ դոյնպէս, փխ. այսպէս
10 gk տեղի (g փոխած տեղայր), փխ. տեղ
10 յՎ^{2} ի փեսայութեան
10 de չիք տեղայր—սաթինկանն (տ. 11)
10 f տեղայր մարգարիտ տեղայր
11 Հg և մարգարիտ
11 Հabcfglo ի հարսնութեանն
11 Հbcfg սաթինկայ / lo սաթինկան
12 Խa թագաւորաց
12 kl փեսայութեան / p չիք փեսայութեամբ
12 k հասել
13 c և դահեկանս / Հgl իբր
13 c հուպատեանն / l զհւպատեանն
14 a առագաստին
14 opqrs չիք է / ԱԽ բանից
15 Աkln չիք ի (կանանցն)
15 f ծնանին ի նմանէ
16 ՏԽ այլս [gno զայլս, l զայղս]
16 Ա չիք այժմ
17 Վ^{2}opqrs զվերջին, փխ. զկնիսն
17 o չիք ի (գործ)
17 ad հասանիցիմք

ԾԱ.

Սպանումն Արգամայ և որդւոց նորա։

Ի չափ հասեալ Արտաւազդայ որդւոյ Արտաշիսի՝ եղև այր քաջ, անձնահաճ և հպարտ. և նախանձ բերելով ընդ ծերունւոյն Արգամայ՝ հրապուրեաց զհայր իւր ցասնուլ Արգամայ, որպէս թէ թագաւորել ի վերայ ամենայնի խորհիցի։ Այսպէս ընկեցեալ զնա ի պատուոյն՝ ինքն առնու զերկրորդութիւնն։ Յետ այսորիկ երթալով Արտաշիսի ի ճաշ Արգամայ, կասկած իմն անկեալ, իբր թէ դաւել զարքայն խորհիցին՝ յարուցանեն որդիքն արքային ապշոպ, և անդէն իսկ ի հացին բարշեն զալիսն Արգամայ։ Եւ խռովութեամբ մեծաւ եկեալ յԱրտաշատ Արտաշէս արքայ՝ դարձեալ արձակեաց զորդի իւր զՄաժան մեծաւ զնդաւ, և զբազումս յազգէն Մուրացեան սպանանել հրամայեաց, և զապարանսն Արգամայ այրել. և զհարճ նորին, որ կարի չքնաղ էր գեղով և յիշեցեալ գնացիւք ոտից, զոր կոչէին Մանդու, ածել ի հարճութիւն Արտաշիսի։ Զոր դարձեալ նուաճեալ յետ երկուց ամաց, ի բաց տալ հրամայէ զինչսն բայց ի հարճէն։

Իսկ Արտաւազդայ ոչ շատացեալ առնուլ ի բաց ի նոցանէ զերկրորդութեանն պատիւ՝ յաւելու ևս հանել և զՆախճաւան, և ըստ հիւսիսոյ Երասխայ զամենայն գիւղս, յորում և ապարանս և բերդս ի

1 abcfgkopqrs ԽԸ, փխ. ԾԱ.
3 k աւազդայ
4 Ա ծառայսն, փխ. ծերունւոյն
5 k ի թագաւորել
6 abo և այսպէս
6 h յինքն / վkl չիք ինքն
7 վgkl ունի, փխ. առնու / Հ չիք առնու
7 cfg զերկրորդութիւն
7 Ա այսորիկ / միւսն. այսր
7 abdef արտաշէս
8 abcef որպէս, փխ. իբր
8 Հgl զարքայ
8 Ա խորհիցին / միւսն. խորհեցան
9 Ախ որդիք
9 abcef արքային / միւսն. արքայի
9 Կ²abdef արշոտ / c զարշոտ / վopqrs աշոպ
9 pqrs չիք ի հացին
10 a արտաշատ
10 Ա արտաշէս արքային / Խ արքայի արտաշիսի [l արտաշեսի]
12 Ա մուրացեան / Տխ մուրացան
12 c ապարանս
13 de զհարճս
13 Ա նորա, փխ. նորին
13 c գեղեցիկ, փխ. չքնաղ
13 l գեղաւ / k գեղեաւ
13 m Յիշեցեալ բառի դէմ լուսանցքում՝ մանրաքայլ
14 p ոտիւք
14 Ճkl ածեալ
15 Աx զորս / k զո, փխ. զոր
15 Ախվ² տալ ի բաց զինչսն հրամայէ բաց
16 pqrs բաց ի հարճիցն / no բաց ի հարճէն
17 cdefnopqrs արտաւազդ
17 Ա շատացաւ
17 gl առնուլ ի նոցանէն ի բաց
17 acdef չիք ի բաց / Հ պատիւ ի բաց
17 Տխ զերկրորդութեան [l զերկրորդութեանն, g զերկրորդականն] պատիւն [glo պատիւ] / միւսն. զերկրորդականն
18 c յաւել, փխ. հանել
18 bdeflo չիք և (զՆախճաւան)
19 b ի հիւսիսոյ / l ի հւսւսւոյ
19 a գեղս / Հ գիւղս / bde գեօղս / c գեաւղս
19 Աkl ապարանս [b յապարանս] իւր և
19 p ի բերդս, փխ. և բերդս

նոցանէ չինէ իւր ի ժառանգութիւն։ Այսմ ոչ կարացեալ համբերել որդւոցն Արգամայ՝ ընդդիմանան նմա պատերազմաւ. բայց յաղթեալ արքայորդւոյն՝ սատակէ զամենայն ծնունդս Արգամայ հանդերձ հարբն, և որք միանգամ երևելիք էին յազգէ Մուրացեան. և գրաւէ յինքն զշէնս և զամենայն իշխանութիւնս նոցա։ Եւ ոչ ոք ապրեաց ի նոցանէն, բայց միայն աննշանք ոմանք և կրտսերք փախուցեալ առ Արտաշէս ապրեցան ի դրան արքունի։ Այս Արգամ է, որ յառասպելսն Արգաւանն անուանի, և այս պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւազդայ։

ԾԲ

Եթէ ո՛րպիսի էր Սմբատ, եւ զի՛նչ յԱլանս գործեաց. եւ բնակել Արտազու:

Սիրելի է ինձ ասել և վասն առնն քաջին Սմբատայ. քանզի արդարև ըստ առասպելին ոչ ինչ կարի հեռի ի ճշմարտութենէն. որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն, և առաքինութեան ոգւոցն որսորդ, և գեղեցկութեան աւելօք վայելչացեալ. սակաւ ինչ արեան նիշ ունելով յաչսն՝ որպէս դրակոնտիկոն ի վերայ ոսկւոյ և ի մէջ մարգարտոյ ծագէր. և ի վերայ շոյտ անձին և մարմնոյ՝ զգոյշ յամենայնի, և տուչութիւն յաջողուածոց ունէր ի մարտս առաւել քան

1 Ակl չիք իւր ի (ժառանգութիւն)
1 gpqrs չիք ի (ժառանգութիւն)
1 Ակlw¹ իւր ժառանգութեան
2 Տ որդւոյն... ընդդիմանայ
2 Վ² չիք նմա
2 ԱԽԿ¹Կ²Վ² յաղթէ արքայորդին և [Կ² չիք և] սատակէ
3 lnors ծնունդն
4 a որ
4 վ միանգամայն
4 l երևելիքն էին
4 Վm չիք էին
4 agl յազգէն
4 ՏԽ մուրացան
4 a յինքեան / p ինքն
5 Աk շէնս [cejk զշէնս] նոցա և / l զշէնսն նա և զամենայն
5 a իշխանութիւն
5 Հcgk ապրեցաւ
5 klo ի նոցանէ
6 ԱՀgk չիք միայն
6 ՏԽ աննշանաւորք
6 f չիք ոմանք
6 Աp կրտսերք
6 Հdgl փախուցեալք
7 a ի դրանս / oqrs ի դրանն / Հgkl չիք ի դրան արքունի
7 e արքայի
7 b յառասպելին / f առասպելին
7 Հgk արգաւան
8 Ա անուանեն
8 Խ պատերազմի ընդ նոսա արտաւազդ
9 Խabcfopqrs ԽԹ, փխ. ԾԲ.
10 Հk չիք եթէ
10 b որպիսի էր / Խ որպէս էր / Տ որպէս սմբատ (չիք էր)
10 k յաղագս, փխ. յալանս
10 lw բնակել
10 Կ¹d յարտազու / k յարտօազ
10 a յուսանցfուժ զովութիւն սմբատա
11 Ա չիք առնն
13 abc առաքինութեանն / Կ² առաքինութեամբն
14 dl ոգւոց / i ոգւոյն
14 Հghik հաղորդ, փխ. որսորդ / Վdepqrsվ չիք որսորդ
14 l աղեաւքն / Հ աւելօքն
15 de յարեան
15 abhinopqrs դրակոնդիկոն / Կ²cej դրակոնտիկոն / d զդրակոնտիկոն
16 o մարգարտայց
16 Ա չիք և (ի վերայ) / b չիք ի վերայ
16 c մարմնոյն / nopqrs մարմնոց
17 Վ² ամենայնի
17 k տուչութեան
17 o աջողուածոց

զամենայն ոք: Զի յետ այնչափ արութեանց՝ օգնական եղբօրն Սաթինկան յաշխարհն Ալանաց հանդերձ զօրու երթայ հրամանաւ Արտաշիսի: Քանզի մեռաւ հայր Սաթինկան, և այլ ոմն բռնացեալ թագաւորեաց աշխարհին Ալանաց, և հալածէր զեղբայրն Սաթինկան. զոր վանեալ հերքէ Սմբատ, և տիրացուցանէ ի վերայ ազգին զեղբայրն Սաթինկան, և զերկիր հակառակորդացն աւերէ. զամենայն միահամուռ ածէ գերի սաստիկ յԱրտաշատ: Եւ հրամայեալ Արտաշիսի բնակեցուցանել զնոսա ի հարաւոյ յարևելից կուսէ Մասեաց, որ կոչէր Շաւարշական գաւառ, ի վերայ պահելով զընիկ անունն Արտազ. քանզի և աշխարհն ուստի գերեցանն՝ Արտազ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի:

ԾԳ

Աւերումն Կասբից, եւ գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զաւակացն Արտաշիսի եւ ընդ միմեանս:

Յետ մեռանելոյ վերջնոյ Արշակայ թագաւորի Պարսից, թագաւորեցուցանէ մերս Արտաշէս զհամանունն իւր զԱրտաշէս որդի նորին ի վերայ Պարսից աշխարհին: Եւ ոչ կամեցան հնազանդել նմա բնակիչք լերինն, որ անուանեալ կոչի յիւրեանց լեզուն Պատիժահար գաւառ, որ է Գեղմանց լեառն, և ծովեզերեայք, և այսր ևս քան զնոսա. նա և Կասբից երկիրն յայն սակս ապստամբեն ի մերոյ արքայէն: Վասն որոյ առաքէ ի վերայ նոցա Արտաշէս զՍմբատ ամենայն զօրօքն Հայոց,

1 վkl անչափութեանց [վl այնչափութեանց] և առաքինութեան, փխ. այնչափ արութեանց / o արիութեանց
1 վabcf արութեանց և առաքինութեանց / Հg արիութեանց և առաքինութեան
1 Հg սաթինկայ / Տ սաթինկայ եղբօրն
2 Վm յաշխարհին
2 Ա երթայր
3 Աn սաթինկանն / Հopqrs սաթինկայ
3 Հgpqrs թագաւորեաց ի վերայ աշխարհին / dl յաշխարհին
4 cgk զեղբայր
4 c սաթինկանն / Հoqrs սաթինկայ
4 abdefgl զօրս
5 վ²cgl տիրեցուցանէ
5 opqrs սաթինկայ
6 ԱԽ աւերեալ
6 o միահամուռ և
6 p գերի արտաշատ սաստիկ ցաւով. և
8 e արևելից
8 Ա կոչի / Հg կոչիւր
8 Հop շաւարշան
9 Ա և քանզի և
10 kl գերեցան
10 վ² արտուազ / abk արտող / վcl արդող [l սկզբնապես արդոկ] / m արդոկ
11 Խabcfopqrs Ծ, փխ. ԾԳ.
12 a առումն է / վ²bcdefgl աւարումն, փխ. աւերումն
13 c չիք և / Հ չիք ընդ / kl չիք և ընդ միմեանս
14 ck մեռանելոյն
15 Տ զհոմանուն
15 k չիք զհամանունն իւր զարտաշէս
16 Խ կամեցեալ
16 Հdef հնազանդիլ / a չիք նմա
17 p անուանելով
17 Ա չիք յիւրեանց լեզուն
18 Ա գիլմաց [Կ²e գիմաց] / l գիղմաց / Հgk գիղմանց / m գիղմաց
18 nopqrs լեառնն
18 p չիք և (ծովեզերեայք)
19 Տ ծովեզերայք [gl ծովեզերեայք] / Կ² ծովեզերք
19 a կասպից / Ն կասպից
19 Ա ապստամբէին ի նմանէ, ի [c և ի] մերոյն արքայէ / Հ ապստամբին / p ի մեր
20 abcde զօրօք

ինքն արքայ յուղարկ երթալով աւուրս եօթն։ Իսկ Սմբատայ երթեալ հնազանդէ զամենեսեան. բայց զերկիրն Կասբից աւերեալ՝ առաւել քան զԱրտազեան զերի ածէ ի Հայս. ընդ որս և զԶարդմանոս անուն թագաւոր նոցին։ Վասն որոյ արժանի ըստ վաստակոցն պարգևէ նմա Արտաշէս զմասն արքունի, որ ի չէնս Գողթան, և զՕւղտու ակունն, և առ այսոքիւք՝ և զաւարն ամենայն նմա թողու։ Ընդ որ նախանձեալ Արտաւազդ՝ կամեցաւ սպանանել զՍմբատ. և յայտնեալ խորհրդոյն, բազում խռովութիւն վասն այնր լինէր հօրն։ Իսկ Սմբատայ տեղի տուեալ գնաց զկողմամբք Ասորեստանի, իւրովք կամօք թողլով զիշխանութիւն զօրացն Հայոց, ընդ որ խանդայրն Արտաւազդ։ Հրամանաւ Արտաշիսի բնակէ ի Տմորիս, որ այժմ կոչի Կորդրիք, ի յԱլկի նստուցեալ զբազմութիւն գերւոյն. քանզի էր ի ծերութեան կին արարեալ յասորեստանեայց հուպ յայն կողմանս, զոր յոյժ սիրեաց, վասն այնորիկ և զնորին կողմամբք բնակեցաւ։

Իսկ Արտաւազդ յետ գնալոյն Սմբատայ առնու ի հօրէն՝ որում ցանկայրն, զիշխանութիւն զօրացն ամենեցուն։ Եւ նախանձ բերելով ընդ նմա եղբարցն ի գրգռութենէ կանանց իւրեանց. վասն որոյ կարգէ Արտաշէս զՎրոյր՝ հազարապետ, զայր իմաստուն և բանաստեղծ, և հաւատայ ի նա զամենայն գործս տանն արքունի. և զՄաժան կարգէ քրմապետ ի յԱնի դիցն Արամազդայ։ Բաժանէ Արտաշէս և զիշխանու-

1 ՏԽ յուղարկաւոր [Կ^{1}Վ^{2}l յուղարկ, o ուղարկաւոր] / Վ յղրկաւոր / Ա յուղիարկ / k յուղարկէ / Վw յուղարկելով
1 p երթալ / Ա զաւուրս
1 akl սմբատ
2 o հնազանդեցուցանէ
2 Կ^{2}abcef պարսից, փխ. կասպից
2 Խ առաւել եւ քան
2 Ա զարդողեան / Կ^{1}Վ^{2}k զարդողան / Վgpqrsw զարդաղան
3 ՀՎ^{2}kl գերին բազմութեամբ ածէ
3 a զզարգման ոմն / bcdef զզարդման ոմն / Վ զզարման / ՀՎopqrs զզարմանս / Կ^{1}Կ^{2}Վkl զարդման ոմն / w զզարման ոմն
3 Վl չիք անուն
4 pqrs չիք որոյ
4 Ա չիք ըստ
4 kl վաստակոյն
5 ՏԽ ակունս
6 Տk այսոքիկ / Կ^{1}Կ^{2}այսոքիւկ
6 Ա զզօրն, փխ. զաւարն
6 ԱԽԿ^{1}Վ^{2} ի վերայ նորա, փխ. նմա
7 k սպանել
8 Ա լինէր յաղագս այնր հօրն [abcd հօրս] / efkl յաղագս, փխ. վասն / Հ յաղագս այն, փխ. վասն այնր
9 ՏԽ իւրով [g իւրովք] / opqrs իւր
9 Տ կամաւ թողու
10 ab չիք հայոց
10 Տd խանդայր / g խանդայր(ն)
11 o բնակի
11 gopqrs չիք ի (յալկին) [g ի գրած եւ ջնջած]
11 ԱՀ ի յալկին
12 pqrs ի ծերութիւն
13 abdel յասորեստանեայց / n ասորեստանեայց / միւսն. յասորեստանեաց
13 Աk հուպ ի յայն / g հուպ (ի) յայն
13 Ա և վասն
13 kl այսորիկ, փխ. այնորիկ
14 b բնակեցօ
15 k առն, փխ. առնու
16 k ցանկայր
16 Տg ամենայնի
17 c եղբարց
17 l չիք ի (գրգռութենէ)
17 Հgk գրգռութեամբ
18 opqrs զվրոր
18 ԱԽ չիք և (հաւատայ)
19 bcdefgkm հաւատալով
19 Ա գործ
19 k տան իւրոյ, փխ. տանն
20 g ի յանի գրած, ի-ն ջնջած
20 a արամազգայ
20 opqrs չիք և

Թիւն զօրուն ընդ չորս. զարեւելեան զօրն Թողու ի վերայ Արտաւազդայ, և զարեւմտեանն տայ Տիրանայ, զհարաւայինն ի Սմբատ հաւատայ և զհիւսիսայինն ի Զարեհ։ Եւ Զարեհ էր այր սէգ և յորս երէց նահատակ, իսկ առ պատերազմունս վատ և տաղտուկ. զորոյ զփորձ առեալ Բարձամայ ուրումն արքայի Վրաց՝ ապստամբեցուցանէ զերկիրն, և կալեալ զԶարեհ, ի բանտի դնէ ի Կաւկաս։ Ընդ որում պատերազմեալ Արտաւազդայ և Տիրանայ հանդերձ Սմբատաւ՝ դարձուցանեն զեղբայրն ի մեծէ կարակմէ։

ԾԴ

Պատերազմ ընդ զօրս Դոմետիանոսի ի Բասեան։

Աղմուկ չփոթից իմն լեալ յարեւմուտս, ընդ որ վստահացեալ Արտաշէս՝ նշկահեալ ընդդիմանայ Հռոմայեցւոցն տէրութեանն, ոչ տալով հարկս։ Իսկ Դոմետիանոսի կայսեր ցասուցեալ՝ զօրս ի վերայ Արտաշիսի առաքէ. որոց հասեալ ի կողմանս Կեսարու, զՏիրան և զզօրսն արեւմտեան առաջի արկեալ՝ ածեն տագնապաւ մինչև ի քաջ ընդարձակ հովիտն Բասենոյ. յորում ընդդէմ դիպեալ Արտաւազդ արեւելեայ և հիւսիսային զօրօքն, հանդերձ ամենայն որդւովքն արքայի, և պատերազմեալ՝ սաստկապէս վտանգին։ Յորոյ ի վերջս պատերազմին հասեալ Սմբատ հարաւային զօրօքն՝ ընդ մէջ անցեալ ապրեցուցանէ զորդիսն արքայի, յաղթութիւն և զրաւ պատերազմին արարեալ։ Զի թէպէտ և ծերագոյն էր՝ երիտասարդապէս յարդարեաց և մղեաց զճակատն, և հետամուտ եղեալ հալածեաց զզօրսն Հռոմայեցւոց մինչև ի սահմանս Կեսարու։

1 Ա զարեւելեայ [c զարեւելայ] զօրն Թողու / Հl զարեւելեայն / gopqrs զարեւելեան / Sխ զարեւելեանն Թողու
2 abcdelo զարեւմտեայն / Հfgrs զարեւմտեան
2 d հարաւայինն / kl և զհարաւայինն
3 Ախվm էրէց [al երէց] / n երէց / opqrs յորսէց, փխ. յորս երէց
4 S առ պատերազմ
5 վlm որում / x ուրումն
5 t չիք Վրաց
5 rs ապստամբեցուցանեն
6 Sխ կապեալ, փխ. կալեալ
6 gk զարեհ / ԱՀgl ի Կովկաս
8 SխԿ[1]d ի մեծ
8 k կարակամէ / g կարակմէ, յուս. նոյն ձեռամբ կապանաց և ի բանդէ / S կապանաց և բանդէ, փխ. կարակմէ
8 վ[2] չիք և ի բանդէ
9 abcfgkopqrs ԾԱ, l ԽԹ, փխ. ԾԴ.
10 k պատերազմն
10 b չիք ի (բասեան)
11 f աղմուկք / Ա չփոթի
12 Կ[2]cdef ընդդիմանայր
12 acef ընդդիմանայ ի հռովմայեցւոց
12 S հռովմայեցւոցն / k հռովմէացւոց
12 Sխ չիք տէրութեանն
14 def որոյ / gk զզօրս
14 Աlnopqrs արեւմտեայ
15 d յառաջի
15 Sխ եդեալ, փխ. արկեալ
15 Sխ ցքաջ ընդարձակ / i ցքաջ և ընդարձակ / cf յընդարձակ
16 Աgk բասենոյ / Կ[1]Կ[2]abdegl որում
16 c արեւմտեայ, փխ. արեւելեայ / Հgk արեւելեան
17 Ախ զօրօքն [l զաւրաւքն] և հանդերձ
17 d զորդւովքն / Աkl չիք և
18 Ա յորոց / e ի վերջ
19 gk սմբատայ
19 ef ապրեցուցանէր
20 abc թէ, փխ. թէպէտ
21 cdef երիտասարդարեաց, փխ. երիտասարդապէս յարդարեաց
22 Ախ զզօրս
22 lnopqrs ի սահմանսն / k կեսարու

Զայս կամելով երգել յառասպելսն՝ Դոմետ զոմն ասեն ելեալ, որ է ինքն կայսրն Դոմետիանոս. ոչ ինքն ելեալ այսր, այլ զհրաման նորա և զզօրս այլաբանելով յանուն նորա կոչեն։

Բայց ըստ բախտի եղեալ Արտաշիսի՝ մեռանի ի նմին ժամանակի Դոմետիանոս ի Հռոմ, և զկնի նորա Ներուաս ոչ աւելի թագաւորեալ քան զմի ամ։ Ընդ որ առաւել հպարտացեալ զօրացն Հայոց և Պարսից՝ ապստամբ են ի Յոյնս արքային։ Ընդ սոսա հայելով Եգիպտացւոց և կողմանցն Պաղեստինացւոց՝ արգելուն և նոքա զհարկըն Հռոմայեցւոց։

ԾԵ

Ցաղագս Տրայիանոսի եւ նորին գործոց, եւ մահուանն Մաժանայ յեղբարցն։

Զայսու ժամանակաւ թագաւորեալ լինի Հռոմայեցւոց Տրայանիոս, և խաղաղացուցեալ զամենայն արևմուտս, դիմէ ի վերայ Եգիպտացւոց և Պաղեստինացւոց. և նուաճեալ զնոսա ընդ իւրով ձեռամբ, խաղայ յարևելս ի վերայ Պարսից։ Աստ աճապարեալ Արտաշէս մեծապէս ընծայիւք իջանէ ընդ առաջ նորա, զմեղանս յանձն առեալ, հանդերձ հարկօք անցելոց ամացն լինի առաջի նորա. և թողութիւն ի նմանէ գտեալ, դառնայ յաշխարհս Հայոց։ Եւ Տրայիանոսի անցեալ ի Պարս, և զամենայն զկամս իւր կատարեալ՝ դառնայ ընդ Ասորիս։

Ընդ առաջ նորա իջեալ Մաժան՝ մատնութիւն զեղբարցն առնէր. «Գիտեա՛, ասէ, արքայ. եթէ զԱրտաւազդ և զՏիրան վտարանդիս ոչ արասցես, և զզօրսն Հայոց Զարեհի ոչ հաւատասցես, հարկքն անաշխատ առ քեզ ոչ եկեսցեն»։ Զայս արար Մաժան՝ քէն պահելով վասն Սմբատայ,

1 abcfo յառասպելսն / de յառասպելս
1 k դոմետը / o դոմետես
1 a այսր, փխ. որ է
2 SԽ չիք ինքն / l կայսր
2 f աստ, փխ. այսր
2 o զհրամանս
3 k ըղաբանելով, փխ. այլաբանելով
3 l կոչելով
4 SԽ բախտին / S ի նոյն
5 abegl ի հռովմ
5 c զկնի նորա ներուասայ
5 c աւելի քան զմի ամ թագաւորեալ
6 S ընդ որս
7 f չիք են / a արքային ի յոյնս
7 l եգւպտացւոց (միշտ)
8 Աgl կողմանց / Ա արգելուին
9 abcjgkopqrs ԾԲ, l Ծ, փխ. ԾԵ.
10 c տրաիանոսի
10 f մահուան / lno մահուն
10 c ժանայ, փխ. մաժանայ
11 Sef ժամանակօք
11 SԽ լինի թագաւորեալ
11 a չիք հռոմայեցւոց
12 abcel խաղաղեցուցեալ
12 Ա դիմեալ
12 k ի վերայ նորա
13 o ընդ ձեռամբ իւրով
14 վ յարեւեալս
14 d անդ, e անտ, փխ աստ
15 ԱԽ ընծայիւք ընդ առաջ նորա իջանէ
15 S ի յանձն
16 Հgk հարկիւքն / l հարկաւքն
16 Հgl ամաց
17 SԽ տրայիանոս [l տրայիանոսի]
18 Խվ յասորիս, փխ. ընդ ասորիս
19 S իջանէ
20 a գիտես / c գիտա
20 Ա վտարանդի
21 a չիք և զզօրս զարեհի ոչ հաւատասցես / p չիք և (զզօրս)
21 Հbcdefnopq զզօրս / g զօրս / l զզաւրս
21 Խվ^{2} զարեհ / gl հաւատասցես
22 S ի քեզ / f չիք առ քեզ
22 Հվpqrs հասցեն, փխ. եկեսցեն
22 Ա պահեալ

զի և զնա նորա էր սնուցեալ. ընդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել, զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և սպարապետ արևմտից։ Զորմէ ոչ ինչ փոյթ արարեալ Տրայիանու, արձակէ ունայն։ Իսկ Արտաւազդայ և Տիրանայ իմացեալ զխորհուրդն նորա՝ դարան գործեալ յորս սպանին զՄաժան, զոր տարեալ թաղեցին ի Բագնացն աւանի իբրև զքրմապետ։ Իսկ Արտաշէս յայնմ հետէ անսայթաք հարկեաց Տրայիանու, և յետ նորա Ադրիանոսի կայսեր զամենայն աւուրս իւր։

ԾԶ

Թէ ո՛րպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս, եւ սահմանս հաստատեաց։

Յետ ամենայն առաքինութեանց և գործոց ուղղութեանց Արտաշիսի, հրամայէ զսահմանս գիւղից և ագարակաց որոշել. քանզի բազմամարդացոյց զաշխարհս Հայոց, եկամուտս բազումս ածելով ազգս, և բնակեցուցանելով ի լերինս և ի հովիտս և ի դաշտս։ Եւ նշանս սահմանացն հաստատեաց այսպէս. հրաման տալով քարինս կոփել չորեքկուսիս, և պնակաձև փոսել զմէջսն, ծածկելով յերկրի. և չորեքկուսիս ի վերայ յարուցանել ամբարտակս, սակաւ ինչ բարձրագոյն յերկրէ։ Ընդ որ նախանձեալ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ զնոյն նման հրամայէ առնել և ի Պարսից աշխարհին և յիւր անունն անուանել, զի մի ևս յիշեսցի անունն Արտաշիսի։

Բայց ասի, ի ժամանակս Արտաշիսի ոչ գտանել երկիր անգործ յաշխարհիս Հայոց, ո՛չ լեռնային և ոչ դաշտային, յաղագս շինութեան երկրիս։

---

1 oqrs չիք և (զնա)
1 Ա նորա սնուցեալ էր
3 kl տրայանոսի
3 de անյոյս, փխ. ունայն
3 ԱԽ բայց, փխ. իսկ
4 bgl զխորհուրդ
4 nopqrs յորս
5 abde ի բագնաց աւանի / f ի բագարանի, փխ. ի բագնացն աւանի
5 gkx իբր
6 kl յայսմ հետէ
6 Խ տրայիանոսի (k տրայանոսի)
6 o կայսերն տրայիանու
7 վefgnpqrs անդրիանոսի / o անդրիանու / tw հանդրիանոսի
7 ՏՎ չիք կայսեր
8 alefgkopqrs ԾԴ, l ԾԱ, փխ. ԾԶ.
9 gk եթէ / l արտաշէզ
9 fpqrs զաշխարհն
9 bcdfk սահման / n զսահմանս / rs սահման հայոց հաստատեաց
11 Ա չիք առաքինութեանց և գործոց
11 k առաքինութեան
11 kl ուղղութեան / Կ^{2}acd արշէսի
12 s հրամայեաց
12 abdef գեղից / p գեօղից / qrs գեւղից
13 Տ եկամուտ
13 Sk բազում / Վm յազգս
14 Ա նշան
14 ՏԽ սահմանաց
15 Հklo չորեքկուսի
16 a պնդաձև
16 opqrs փորելով
16 Ա զմէջն
16 ԱՀgko չորեքկուսի
17 Վ^{2} ամպարտակս
18 rs նման / Վ^{2} նմանն
19 b իւր / ԱՀgl անուն
21 o ասի թէ ժամանակս
21 pqrs զերկիր
22 Ա չիք յաղագս շինութեան
23 Հdgk երկրին / Կ^{2}abcef չիք երկրիս

ԾԷ

Ցաղագս նախարարութեանն Ամատունեաց:

Յաւուրս սորա ասեն եկեալ զազգն Ամատունեաց ի կողմանցն արեւելից Արեաց աշխարհին: Բայց են սոքա բնութեամբ հրեայ, ի Մանուեայ ումեմնէ. որոյ որդի էր մեծահասակ և ուժեղ, Սամսոն անուն կոչեցեալ, որպէս սովորութիւն է Հրէից՝ ըստ յուսոյ գնախնեացն կոչել զանուանս: Բայց է ճշմարիտ, որպէս և այժմ իսկ է տեսանել ի զարմս Ամատունեաց, քանզի անձեայք և բարեձևք ըստ պատշաճի վայել են ամենայն իրօք և ուժեղք: Տարեալք են նոքա ի յԱրշակայ առաջին ի Պարթեաց թագաւորեցելոյն. և յառաջադիմութեամբ անդէն յԱրեաց աշխարհին ի պատիւ հասեալք ի կողմանս Ահմատանի: Բայց թէ յինչ պատճառաց գալուստ նոցա այսր՝ ոչ գիտեմ. այլ պատուին յԱրտաշիսէ գեղիւք և դաստակերտօք, և անուանին Ամատունիք, որպէս թէ եկք: Եւ կէսք ի Պարսից՝ Մանուեանս գնոսա կոչեն յանուն նախնւոյն:

ԾԸ

Վասն Առաւեղինաց տոհմին, թէ ուստի՛ սերեալ ազգ:

Ի սորա աւուրս և Առաւեղեանքդ, յազգէ Ալանաց, մերձաւորք Սաթինկան, գհետ նորա եկեալք՝ կարգեցան յազգ և ի նախարարութիւն աշխարհիս Հայոց, որպէս հարազատք թագուհւոյն մեծի. և ի ժամանակս Խոսրովու հօրն Տրդատայ խնամեցեալ ընդ ումեմն քաջի Բասդացն եկեալ հատուածի:

1 abcfgkopqrs ԾԴ, l ԾԲ, փխ. ԾԷ.
2 Հg նախարարութեանց
3 abcf յաւուր / b նորա
3 l և զազգն / k և ազգն / ԱՏg զազգ [de ազգ, Հprs զազգս, o զազգն]
4 k աշխարհէն
4 c մահուա / Խվ[2] մանովեայ
5 Տ իւր, փխ. էր / ԽՀ սամփսոն
6 a նախնեացն / k նախնեաց
7 Sak անուանս / g (զ)անուանս
7 ՏԽ չիք որպէս. չիք է (տեսանել)
8 Տl անձնեայքն
8 Խopqrs չիք և բարեձևք
9 Տg սոքա, փխ. նոքա
9 Աg չիք ի (յարշակայ)
9 opqrs չիք ի (պարթեաց)
10 c թագաւորեցելոցն /p թագաւորելոյն
10 Ա անդէն ի յարեաց
11 Աk եթէ / l եթե / a զինչ
12 ԱԽ պատճառանաց [g պատճառ(ան)աց] այսր գալուստ նոցա՝ ոչ
12 x նորա
12 ab ոչ ես գիտեմ / cdef ես ոչ գիտեմ
12 l ի յարտաշեսէ
13 f գեղօք / g գիւղիւք / np գեօղիւք
13 kl չիք և (անու.) / a կէք, փխ. եկք
14 o կէսք գնոսա ի պարսից մանուեանս կոչեն
14 Ա մանուեան / Խ մանովեանս
14 gl զսոսա / k զսոքա
15 abcfgkopqrs ԾԵ, l ԾԳ, փխ. ԾԸ.
16 Ա առաւեղինաց [d առաւեղինեաց] / Տ առուեղինից [pqrs առուեղինիցս] / g առաւեղինից / l առուեղանից / k առաւեղանից / Հ առուեղից
16 k սիրեալ, փխ. սերեալ
17 ՏԽ առուեղեանքդ [g առաւեղեանք, l առաւեղեանդ, n առաւեղեանքդ, k առուեղեանդ] / Ա առաւեղեանքդ [d առաւեղինեարդ]
17 Խ ի յազգէ / Տ սաթինկայ
18 opqrs ազգք, փխ. յազգ
18 opqrs չիք ի (նախարարութիւն)
19 Խ երկրիս, փխ. աշխարհիս
19 a չիք հարազատք
20 ԱԽ հօր
20 Վ[2]l խնամեցեալ / միւսն. խնամացեալ
20 c ի բասդաց /Ա բալսացն/k բասդանց

ԾԹ

Որ ինչ արուեստից գիտութիւն յաւուրս Արտաշիսի։

Քանզի բազում ինչ գործք յաւուրս Արտաշիսի գործեցան, վասն այնորիկ ի բազում ճառս կատարեցաք, զի մի երկայնութիւն բանից տաղտկութիւն ընթերցողացն լինիցի. որոյ է վերջին ճառս այսպիսի ինչ, յիշատակել և զայլն ևս որ ինչ ի ժամանակս Արտաշիսի։ Զի թէպէտ և այլն ամենայն, զոր յիշատակեցաք յառաջագոյն ճառիցն, կարգք և սովորութիւնք գեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղարշակայ և յայլոց առաջնոց թագաւորացն՝ այլ ի մեծամեծ արուեստից և ի գիտութեանց ունայնացեալք էին, որպէս հինից և ապստամբաց պարապեալք, և այսպիսի գիտութեանց կամ անփոյթ արարեալք, և կամ ոչ հասեալք. զշաբաթուց ասեմ և ամսոց և տարեաց բոլորմանց։ Քանզի ոչ այսպիսի ինչ ճանաչիւր առ նոսա, այլոց ազգաց վարելով. և ոչ ի ծովակս աշխարհիս նաւագնացութիւնք, և ոչ ի վերայ գետոց ճանապարհորդութիւնք, և ոչ գործիք ձկանց որսոց. այլ և ոչ յամենայն տեղիս երկրագործութիւնք, բայց զոյգն ուրեք. այլ ըստ օրինակի հիւսիսականաց կողմանց շաղղակերութեամբ և այլովք այսպիսեօք կեցեալք։ Եւ այս ամենայն յօրինի յաւուրս Արտաշիսի։

---

1 abcfgkopqrs ԾԶ, l ԾԴ, փխ. ԾԹ.
2 ՏԽ արուեստից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս
2 c գիտութեան
2 c յաւուր
3 Ա գործ / tw չիք գործ
3 Ա գործեցաւ
4 Աk չիք ի (բազում)
4 Տ երկայնութեամբ
4 Խ բանիցն
5 Ա լիցի
5 Ա չիք է
6 Ա չիք ևս
6 c ի ժամանակն
7 Վmx գայլն / p այլ / o այլքն
7 d չիք և
7 Վmnpqx զոր ինչ յիշատակեցաք / kl յիշատակեցաքն
7 ԱՏg յառաջագոյն/միւս. յառաջագոյնս
7 opqrs կարգ
8 opqrs չիք և (սովորութիւնք)
8 pqrs գեղեցիկ
8 f այլոց
9 p ի մեծամեծաց
9 ԱԽ չիք ի (գիտութեանց)
10 Ա պարապեալ
11 Հgl գիտութեան
11 Աgl արարեալ
11 x զշաբաթուց / միւսն. շաբաթուց
12 Հ չիք քանզի
13 Ա չիք ինչ
14 c նաւագնացութիւնս
14 rs չիք և ոչ ճանապարհորդութիւնք
14 ԱԽԿ'Վ ճանապարհորդութիւնք [c ճանապարհորդութիւն] այսինքն կամուրջք
15 opqrs ձկնորսաց, փխ. ձկանց որսոց
15 Վmpqrsx չիք այլ
15 k երկրագործութիւնն
16 pqrs չիք ըստ
16 Կ^{2}abcef հիւսիսականացն
17 Հ շաղխակերութեամբ
17 abcef այլ / d չիք այլովք
17 l այսպիսւովք
17 Աl կեցեալ
18 k յաւուրսն

Կ

Յաղագս մահուանն Արտաշիսի։

Գեղեցիկ իմն պատմէ և Արիստոն Փեղղացի յաղագս մահուանն Արտաշիսի։ Քանզի ի ժամանակին որպէս ապստամբեցին Հրեայք յԱդրիանոսէ Հռոմայեցւոց թագաւորէ, և եառն պատերազմ ընդ Ռուփոսի եպարքոսի, առաջնորդութեամբ ա՛ռն ուրումն աւազակի, որում անուն էր Բարքոբայ, այս ինքն աստեղ որդի, որ էր գործովք չարագործ և սպանող, բայց անուամբ իւրով մեծաբանեալ պարծէր, որպէս թէ յերկնից ծագեալ նոցա փրկիչ, իբր նեղելոց և գերելոց։ Եւ այնքան սաստկացոյց զմարտն, մինչև ի նա հայելով ի բաց կացին ի հարկելոյ Հռոմայեցւոց Ասորիք և Միջագետք և Պարսք ամենայն. քանզի էր և լսեալ, եթէ եմուտ յԱդրիանոս ախտ ուրկութեան։ Բայց մերն Արտաշէս ոչ երկմտեաց ի նմանէ։

Եւ եղև ընդ նոյն ժամանակս հասանել Ադրիանոսի ի Պաղեստինէ և սատակել զապստամբսն պաշարմամբ ի քաղաքի մի փոքր, հուպ յԵրուսաղէմ. վասն որոյ և ամենայն ազգին Հրէից հրամայեաց մերժել ի հայրենի աշխարհէն, որ և ոչ ի բազում հեռաստանէ հայեսցին յԵրուսաղէմ։ Եւ ինքն շինէր զԵրուսաղէմ, զաւերեալն ի Վեսպասիանոսէ և ի Տիտոսէ և յիւրմէ. և անուանեաց Հեղիայ յիւր անուն, որպէս և կոչէրն իսկ Ադրիանոս՝ արեգակն։ Բնակեցոյց ի նմա հեթանոսս և քրիստոնեայս, որոց եպիսկոպոս էր Մարկոս ոմն։ Ընդ այն ժամանակս առաքեաց

1 abcfgkopqrs ԾԷ, փխ. Կ.
3 l փեղեննացի (ճշտագրածը ճշտա- գած k) / Ap փեղլացի / o փիլլացի / k փեղեղացի
3 f չիք մահուանն
4 S ի ժամանակի
4 Խ որ, փխ. որպէս [g որ, յուս. ջնջած յորում, Հ յորում]
4 վ ապստամբ կացին
4 Ա հրէայք / g հրէայքն
5 Al ռուփոսի / tw ռոփոսի հիպարքոսի
6 pqrs չիք առաջնորդութեամբ—աւազակի
6 c չիք ա՛ռն / o ումեմն
6 S որոյ / Sabk անունն
7 a է, փխ. էր
8 Հ սպանող
8 opqrs մեծաբանելով
9 de ծագեալ
9 c ի վերայ, փխ. իբր
10 a սասկացոյց
10 Կ¹ այլ ըստ օրինակի, փխ. մինչև
10 ԱԽԿ¹ նոսա, փխ. նա
10 w¹ հարկանելոյ, փխ. հարկելոյ
11 d չիք (էր) և
12 do ադրիանոս / p յանդրիանոսի / qrs յանդրիանոս
12 վw¹ ուրուակութեան
13 kl ի նմանէն
14 Sl այն, փխ. նոյն
14 opqrs անդրիանոսի
14 f ի պաղեստին
15 p ի քաղաք / Ա փոքու
15 c երուսաղէմ
16 k չիք վասն որոյ—հայեսցին յերուսաղէմ (s. 18)
16 l մերժել
17 tw որք / o չիք բազում
17 q ոչ բազում ի հեռաստանէ
18 Խb զաւերեալսն
18 tw ի վեսպազիանոսէ / միւսն. ի վեսպիանոսէ
19 S էղիայ [o էլլիայ] / l եղիա / k յեղիէայ
19 brs անունն / o չիք յիւր անուն
19 Հabdeg կոչիւրն [Հg կոչիւր]
20 opqrs անդրիանոս
20 abcf ի նոսա / b քրիստոնեայս

զոր ծանր զկողմամբք Ասորեստանի. և մերոյն Արտաշիսի հրամայեաց երթալ ի Պարսս հանդերձ խւրովք զխւզոստատօք. զորոյ զհետ քարտուղարութեամբ լեալ այս այր, որ զայս պատմութիւն ետ մեզ, հանդիպի Արտաշիսի ի Մարս, ի Սոհունդ անուանեալ տեղւոջ։

Եղև հիւանդանալ նմա ի Մարանդի, ի Բակուրակերտ աւանի. և զԱրբեզոյ զոմն նահապետ Աբեղենից տոհմին, զայր շոյտ և շղոմարար և սուտակասպաս, ի նորին խնդրոյ արձակէ յԵկեղեաց յԵրիզայ, ի մեհեանն Արտեմիդեայ, խնդրել ի կռոցն բժշկութիւն և զբազում կեանս։ Որոյ ոչ ժամանեալ դառնալ՝ հասանէ վախճան Արտաշիսի։ Եւ գրէ, եթէ որչափ ամբոխութիւնք մեռան ի մահուանն Արտաշիսի, սիրելի կանայք և հարճք և մտերիմ ծառայք. և որպիսի շուք բազմադիմիս արարին առ ի պատիւ դիոյն, քաղաքականաց կարգօք և ոչ որպէս զբարբարոսս։ Դագաղքն էին, ասէ, ոսկեղէնք, գահոյքն և անկողինքն բեհեզեայ. և պատմուճանն որ զմարմնովն՝ ոսկեթել. թագ կապեալ ի գլուխն, և զէնն ոսկւով առաջի եդեալ. և զգահոյիւքն շուրջ՝ որդիքն և բազմութիւն ազգականացն, և առ այսոքիւք պաշտօնէիցն զինուորութիւնք, և նահապետքն և նախարարութեանցն գունդք և միանգամայն զօրականացն վաշտք, ամենեքին կազմեալ զինու հանդերձ, իբր թէ ի պատե-

1 k ի կողմամբք, փխ. զկողմամբք
2 ՏԽ ասորեստանեաց [gl ասորեստանեայց] / c ասորեստանին
2 Հ ի պարս / c և հանդերձ
2 Ա խւրոյ
2 c զխւզոսղակաւք / վ²n զոյզոստատօք / p զուզոստատօք / վ զխւզաստատօք / վ զոյզ ոստատօք / k զոյզոստատօք / Հ զուզոստատեւք
2 k զոր
2 a քարտուղութեամբ / c քարտաւղարութեամբ
3 l լինեալ / k ելեալ, փխ. լեալ
3 kl անսայր, փխ. այս այր
3 ՏԽ պատմութիւնս
3 abcfkl մեզ ետ
4 Տ ի մարսս [o ի մարս]
4 Հ ի մարսխս հունդ, փխ. ի մարս ի սոհունդ
4 Ա ի սոհովունդ / k ի սուհունդ
5 Հgl պատմէ և, Տk պատմի և, փխ. եղև
5 ԱՀglnq ի մարնդի / k ի մանրդի
5 klnopqrs յաւանի
6 ad զարեզայ / kl զաղբեզոյ
6 ad ոմն
6 ՏԽc աբեղինից
6 f տոհմից / Կ²abdef շոտ
6 վ զայրաշուստ, փխ. զայր շոյտ
6 a շղոմայրար / Կ²cdef զշղոմարար / Տgk շղողմարար / վ²bl շղոմարար
7 c զուտակասպաս
7 h ներքին, փխ. նորին
7 վ²kl առաքէ
7 Ա յեկեղեց / l յեկեղէց
8 ԱԽo արտեմիդեայ / միւսն. արտեմիդայ
8 kl խնդրէր / gk զբժշկութիւն
8 bk բազում
9 pqrs չիք և գրէ—արտաշիսի (տ. 10)
10 o թէ / Ա չիք եթէ
10 g մեռան (ջնջած, ձեռը գրած եղեն) / Հk եղեն, փխ. մեռան
10 k ի մահուան
10 Հkl նորա, փխ. արտաշիսի
12 Խվ քաղաքականաց / միւսն. քաղաքական
12 c չիք ոչ
12 k զբարբարոս / ԱՏ չիք ասէ
13 k ոսկեղէն
13 l գահոյք և անկողինք
14 k պատմուճան նորա, փխ. պատմուճանն որ
14 Տgk ոսկէթել
15 al զէն
15 c ոսկի / միւսն. ոսկով
15 Աkl դնէր, փխ. եդեալ
15 b զգահիւքն / de գահոյիւքն
16 l զինուորութիւնքն
18 g վաշտք և ամենեքեան
18 cdklnq ամենեքեան
18 ak չիք ի (պատերազմ)

բազմ ճակատիցին. և առաջի պղնձիս հարկանելով փողս, և զկնի կուսանք ձայնարկուք սևազգեստք և աշխարող կանայք, և զհետ՝ բազմութիւն ռամկին։ Եւ այսպէս տարեալ թաղեցին։ Եւ շուրջ զգերեզմանաւն լինէին կամաւոր մահուանք, որպէս վերագոյնն ասացաք։ Եւ սորա այսպէս սիրելի եղեալ աշխարհիս մերոյ, թագաւորեալ ամս քառասուն և մի։

ԿԱ.

Արտաւազդայ թագաւորութիւն, եւ հալածել զեղբարս իւր եւ զքորս, եւ մահ հանգերձ այլաբանելով։

Յետ Արտաշիսի թագաւորէ Արտաւազդ որդի նորա, և հալածէ յԱյրարատոյ զամենայն եղբարս իւր ի գաւառս Աղիովտայ և Առբերանոյ, զի մի՛ բնակեսցեն յԱյրարատ ի կալուածս արքայի. բայց միայն զՏիրան պահէ փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա։ Որ յետ սակաւ ինչ աւուրց թագաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամրջաւն Արտաշատ քաղաքի, որսալ կինճս և իշավայրիս զակամբք Գինայ, և աղմկեալ ի ցնորից ինչ խելագարմանց, ընդ վայր յածելով երիվարաւն՝ անկանի ի խոր ինչ մեծ, և խորասոյզ լեալ անհետի։

Զսմանէ երգիչքն Գողթան առասպելաբանեն այսպէս. եթէ ի մահուանն Արտաշիսի բազում կոտորածք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց. դժուարի, ասեն, Արտաւազդ՝ ասելով ցհայրն. «Մինչ դու գնացեր, և

1 pqrs ճակատեցին / Հk ճակատիցեն
1 e պղնձի
1 S զկնիսն [o զկնի]
2 v²w¹ զուսանք / kl կուսանս / v² զուսանս / c կուսանք
2 Sw ձայնարկու կուսանք
2 Ա. չիք և (զհետ)
2 Ա. բազմութեան
3 b շուրջք
3 d զգերեզմաւն
4 Հk վերագոյն / g չիք վերագոյնն
4 def այսպիսի
5 Հg յաշխարհիս
5 Հgh ԻԱ, փխ. քառասուն և մի / k քսան, փխ. քառասուն (ե, փխ. ա)
6 abcfgkopqrs ԾԸ, l ԾԶ, փխ. ԿԱ.
7 aopq թագաւորութեանն
7 k հալածեալ
7 c զեղբայրս
7 Հ չիք իւր
8 abde այլաբանելով հանդերձ / f չիք հանդերձ
9 w նորին
9 a հալածէ ի յայրատոյ
10 kl յարայրատոյ / g յարարատոյ
10 c եղբայրս
10 abdef աղիովտի / ckl աղւովտի / Հg աղւոյովտի
10 gl առբերանւոյ
11 o բնակեսցին
11 fg յարարատ / l յարայրարատ / k յարայրատ / e յայրարատ և ի կալուածս
11 opqrs չիք միայն
11 Ա. զտիրան առ իւր պահէ փոխանորդ իւր [a չիք իւր] զի
12 Հkl սա, փխ. որ
14 e կինջս
14 Sw չիք և (աղմկեալ)
14 S աղմկեալ ինչ ի ցնորից խելագարմանց / k խեռագարմանց
15 abc ածելով
15 l երիւարաւն
15 kl անկաւ
17 c զնմանէ
17 c երգիչք
17 l կողթան
18 opqrs լինին
19 k ասել / Ա. չիք ասեն
19 a չիք ցհայրն
19 rs չիք մինչ դու—տարար (եր. 192,s. 1)

զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար, ես աւերակացս ո՞ւմ թագաւորեմ»։ Վասն որոյ անիծեալ զնա Արտաշիսի՝ ասաց այսպէս. «Եթէ դու յորս հեծցիս յԱզատն ի վեր ի Մասիս, զքեզ կալցին քաջք, տարցին յԱզատն ի վեր ի Մասիս. անդ կայցես, և զլոյս մի՛ տեսցես»։

Զրուցեն զսմանէ և պառաւունք, եթէ արգելեալ կայ յայրի միում, կապեալ երկաթի շղթայիւք. և երկու շունք հանապազ կրծելով զշղթայսն՝ ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի. այլ ի ձայնէ կռանահարութեան դարբնաց զօրանան, ասեն, կապանքն։ Վասն որոյ և առ մերով իսկ ժամանակաւ բազումք ի դարբնաց, զհետ երթալով առասպելին՝ յաւուր միաշաբաթւոջ երիցս կամ չորիցս բախեն զսալն, զի զօրասցին, ասեն, շղթայքն Արտաւազդայ։ Բայց է ճշմարտութեամբ այսպէս, որպէս ասացաքս վերագոյն։

Այլ ոմանք ասեն և ի ծնանելն զսա դիպեալ պատահարաց ինչ. զոր համարեցան կախարդել զսա կանանց զարմիցն Աժդահակայ. վասն որոյ զնոսա բազում չարչարեաց Արտաշէս։ Եւ զայս նոյն երգիչքն յառասպելին ասեն այսպէս. եթէ «Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, և դև փոխանակ եդին»։ Բայց ինձ արդարացեալ թուի լուրն այն, թէ ի ծննդենէն և եթ մոլութեամբ լեալ, մինչ նովիմբ և վախճանեցաւ։ Եւ առնու զթագաւորութիւնն Տիրան եղբայր նորին։

---

1 c զերկիր
1 Կ^{1} չիք աւերակացս
1 Տg ո՞րպէս, փխ. ո՞ւմ
2 k արտաշէս
2 Ա չիք դու
2 nopqrsw յորսս / c չիք յորս
3 Տg յազատ / kl զազատ
3 kl ի վերն / g չիք ի վեր
3 p չիք զքեզ—ի Մասիս (տ. 4)
3 dlnopqrs չիք ի (Մասիս)
3 Ա կալցեն քաջք, տարցեն
3 Տw յազատ
4 Հk չիք ի վեր
4 dqrs չիք ի (Մասիս)
4 Հ լոյս
5 b յարգելեալ
5 c կայ ի յայրի
6 Կ^{1} չիք կապեալ
6 ԱԿ^{1}kl չիք և երկու շունք
7 c չիք և առնել
7 k աշխարհիս
7 Կ^{1}Կ^{2}abde կռանարութեան / Տwc կռանարկութեան / f կռանհարութեան / tw կռանահարութեան
8 Հgk դարբնաց, ասեն, զօրանան
10 Հ միաշաբաթոջ
10 ԱՀgl երիս
10 Հacdegl չորս / b չորիս
11 Աl զօրասցի
11 e զի մի զօրասցին
12 pqrs չիք որպէս
12 e ասացաք
12 w որպէս վերագոյն [l վերագոյնն, ասացաք [k ասացաքս]
13 c զնա
14 Ա զնա / opqrs չիք զսա
15 Աkl որոյ *բազում զնոսա չարչարեաց
15 Ա արտաւազդ, փխ. արտաշէս
15 w երգիչք
16 Աw յառասպելսն / Հ յառասպելս
16 Ա թէ
16 k զմանկունս
17 ck չիք ինձ
18 k և եթէ, փխ. և եթ
18 վab մոլորութեամբ
18 g մինչ և
18 Ա չիք նովիմբ
19 f չիք տիրան
19 Ա նորա / p չիք նորին

ԿԲ

Որ ինչ վասն Տիրանայ։

Թագաւորէ Հայոց Տիրան որդի Արտաշիսի յերրորդ ամի Պերոզի առաջնոյ Պարսից արքայի։ Սորա ոչ ինչ պատմին գործք մեծամեծք, այլ միայն թէ մտերմութեամբ ծառայեաց Հռոմայեցւոց. եկեաց խաղաղութեամբ, որսոց և զբօսանաց պարապեալ, որպէս ասեն։ Եւ ձիոց երկուց լեալ՝ թեթև առաւել քան զՊիգասոս, երագութեամբ անբաւ. զորս ոչ երկրակոխս, այլ օդագնացս համարէին. յոր խնդրեալ հեծանել Դատաքէի ուրումն իշխանի Բզնունեաց՝ պարծէր ընչեղագոյն գոլ քան զարքայ։

Եւ եկեալ առ նա կանխագոյն իւրոյ ազգին Արշակունեաց, որ էին ի կողմանս Հաշտենից՝ ասեն. «Ընդարձակեա մեզ զժառանգութիւնս, զի նեղ է. քանզի բազմացաք յոյժ»։ Եւ նա հրամայէ ոմանց ի նոցանէ երթալ ի գաւառն Աղիովտի և Առբերանու։ Իսկ սոցա առաւել ևս բողոք կալեալ առ արքայի, թէ առաւելագոյն նեղ է մեզ՝ ոչ ինչ ունկնդիր լինի Տիրան. այլ հաստատեալ վճիռ՝ ոչ այլ ժառանգութիւն տալ նոցա, բայց զոր ունէինն՝ հաւասար տրոհել յինքեանս։ Զոր բաժանեալ ըստ մարդաթուի՝ գտաւ պակաս ժառանգութիւն բնակողացն Հաշտենից. վասն որոյ բազումք ի նոցանէ եկին ի գաւառն Աղիովտի և Առբերանու։

Յաւուրս սորա ասեն լեալ զպատանի ումն յազգէն Անձաւացեաց, սէգ յամենայնի, Երախնաւու անուն կոչեցեալ. որ առնէ կին զվերջին

1 abcfgkopqrs ԾԹ, l ԾԵ, փխ. ԿԲ.
2 o տիրանայ գործք և այլ ինչ
3 e որդին
3 o յերկրորդ, k ի յերրորդ, փխ. յերրորդ
5 Վ²l եկեաց / միւսն. եկաց
6 k չիք (որսոց) և
6 k չիք և (ձիոց)
6 Եp ձիուց
8 Ա զոր / k երկրակոխ
8 ՀՎ²nopqrs խնդրէր
9 a դատէի
11 Ախ չիք և
11 l ազգին իւրոյ
11 l արշակունեայց
11 tw որք
12 c ի կողմանսն
12 bcdef ասէին
12 abcdelp զժառանգութիւնն / fgkoqrs զժառանգութիւն
13 Սխ չիք յոյժ
14 kl գնալ, փխ. երթալ
14 ac աղովտիս / bde աղւովտի / Հgk աղւոյովտի /qrs աղիովտայ / p առիովտայ
14 g չիք և
14 ԱՏ առբերանոյ
14 defgk նոցա
14 k և, փխ. ևս
15 al առաւելագոյն մեզ նեղ է, ոչ / k նեղ մեզ է
16 Աl չիք այլ
16 ԱՎ² վճիռ հաստատեալ՝ ոչ / ՀՎ²g հատեալ, փխ. հաստատեալ
16 Հ զվճիռ
16 k վճիռ հատեալ
16 ԱՎ²kl այլ ժառանգութիւն ոչ տալ
16 c տա, փխ. տալ
17 Աl այլ. փխ. բայց
17 Ա ունէինն [f ունէին] / Սխ ունին
18 Խ բնակչացն
19 Տ եկեալ, փխ. եկին
19 Վ²abcdkl ի գաւառս
19 abe աղոյովտի / ԽՀ աղւոյովտի / c աղովտի
19 Հgl առբերանւոյ / միւսն. առբերանոյ
20 af ազգէն / nopqrs ի յազգէն
20 Հdgo անձևացեաց
21 c երախնաւ / k երախնաւուս

կանանցն Արտաւազդայ, զոր ի Ցունաց էր ածեալ։ Եւ քանզի զաւակ ոչ գոյր Արտաւազդայ՝ արքայ թողու յԵրախնաւու զամենայն տունն Արտաւազդայ։ Զի ասէին զնա այր ընտիր լինել և համեստ յամենայնի, այլ և ի ցանկութիւնս մարմնոյ իբրև զօրինաւոր ոք։ Զոր սիրեալ արքայի՝ տայ նմա զգահն երկրորդականն, զոր ունէրն Արտաւազդ. և զհոգս արևելեան զօրուն ի նա հաւատացեալ՝ առ նմա թողու զԴրուասպ ոմն պարսիկ զմտերիմ իւր, որ խնամեցեալ էր ընդ նախարարս Վասպուրականի, որում տուեալ էր զաւանն Տատեոնս հանդերձ ագարակօքն, և զայգին մեծ, յոր մտանէր առուն գետ, հանեալ ի ծովէն Գայլատուայ։ Եւ ինքն գնաց զկողմամբք Եկեղեաց, ի յաւանին Զըրմէս հաստատելով զարքունիսն։ Ի հանդարտութեան վարեաց զթագաւորութիւնն ամս քսան և մի. և մեռաւ ի ճանապարհի ձեան հիւսոյ կալեալ։

ԿԳ

Յաղագս Տրդատայ Բագրատունւոյ եւ անուանց ազգի նորա առաջնոց։

Տրդատ ոմն յազգէն Բագրատունեաց, որդի Սմբատունեայ դստեր քաջին Սմբատայ, այր սրտեայ և ուժեղ, կարճ հասակաւ և գծուծ տեսլեամբ, զոր իւր փեսայացոյց արքայ Տիրան ի դուստր իւր յԵրանեակ։ Որոյ ատեցեալ զայր իւր զՏրդատ, պչրանօք և պատելով կեայր

1 Ա ի յունացն
2 Խ յարտաւազդայ
2 o չիք արքայ—արտաւազդայ (s. 3)
2 de երախնաւու
2 bcefnpqrs զտունն
3 de լինիլ / gk լեալ / l լինել
3 opqrs չիք և
4 p չիք և
4 Sխ ի ցանկութիւն
4 a զինուոր, փխ. զօրինաւոր
4 Հk իբր / k զորոյ
5 kln ունէր
5 kl արտաւազդն
6 ԱԽվ² արևելեայ
6 Ա թողեալ
6 b զդրուապ / kl զդրուասպն
7 a ոմն, փխ. իւր
7 l խնամեցեալ / միւսն. խնամացեալ
7 Աkl չիք էր
8 Ա զաւանն տատեայ [c տատեա] ի նա հանդերձ / ԽՀվ² տատեանս / վw¹ տասեօնս
8 Հgk ագարակօք
9 afo որ, փխ. յոր
9 c մտանէ / Ա ի ծովակէն
9 p գալատունայ / qrs գալատուայ / k գայ լուտուեայ / tw գայլտայ
10 def գնայ
10 Կ²վ²bkl եկեղեցայ / c եկեղեցա / f եկեղեց
10 Ա յաւանն ի չրմէս / nopqrs յաւանն ինչ ըրմէս [n ուղղած յաւանին չըրմէս]
10 d հաստատէ
11 f զթագաւորութիւն
12 k չիք մեռաւ
12 Ախm զհիւսիսոյ [g հիւսոյ, l հւսւսոյ] / pq հիսոյ
13 abcfgkopqrs Կ, l ԾԸ, փխ. ԿԳ.
14 c չիք և
14 c նոր, pqrs նոցա, փխ. նորա
14 Sag առաջնոյ / tw յառաջնոց
15 ՎԽmno ոմն անուն
15 b ազգէն
15 nopqrs սպանդունեաց, փխ. սմբատունեայ [n ուղղած սմբատունեայ]
16 ԱԽՀվ²այր եղև [g եղև ջնջած] առաւել սրտեայ
16 tw գձուձ
17 Աkl փեսայացոյց իւր արքայ / Հ. փեսայացուց
18 S որ [p որոյ]
18 k արդատ
18 Կ²վ²abde պչրանօք
18 Sխ պատելեաւ / վ²ln պատելաւ
18 Sխ կայր

զօրհանապաղ, աւաղելով զինքն, իբր թէ չքնաղագեղ ընդ վատակերպւոյ և քաջատոհմիկ ընդ վատթարազգւոյ բնակէ։ Ընդ որ զայրացեալ Տրդատայ՝ յաւուր միում գանէ զնա սաստկապէս. և կորեալ զդեղձան հերսն և զվարսիցն փետտեալ զխոպոպիս՝ հրամայէ քարշել, արտաքս ընկենուլ ի սենեկէն։ Եւ ինքն գնաց ապստամբեալ ի կողմանս ամրութեանն Մարաց. և հասեալ ի Սիւնեաց աշխարհն՝ ժամանէ նմա համբաւ մահուանն Տիրանայ. զոր լուեալ՝ դադարէ անդ։

Եւ եղև յաւուր միում կոչել զնա յընթրիս Բակրոյ նահապետին Սիւնեաց. և յուրախանալն գինւով, տեսեալ Տրդատայ զկին մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր և երգէր ձեռամբ, որում անուն էր Նազինիկ՝ տռփացաւ և ասէ ցԲակուր. «Տուր ինձ զվարձակս զայս». և նա ասէ. «Ոչ տամ, զի հարճ իմ է»։ Իսկ Տրդատայ բռնի հարեալ ի կինն՝ յինքն քարշեալ ի բազմականն, շամբշեալ վաւաշէր ըստ օրինակի երիտասարդի անարգել տարփաւորի։ Ընդ որ խանդացեալ Բակրոյ՝ յարեաւ հանել զնա ի նմանէ։ Բայց յոտն կացեալ Տրդատայ, ծաղկակալ սկտեղըն իբրև զինու վարեցաւ, նա և զբարձակիցսն ի բազմականացն ի բաց պուղեաց։ Եւ անդ էր տեսանել նոր զամն Ոդիսեա՝ զՊենելոպայ զսեղեխս սատակելով, և կամ զՂապիթեայցն և զՑուշկապարկացն կռիւս ի վերայ Պերիթեայ

1 Խ հանապազօր [l հանապազաւր]
1 k աւաղելով / w^{1} աղաւաղելով
1 a իբրև
1 ab չքաղաքեղ / վ չքնագեղ / վ չքնաղ
1 ՏԽac վատակերպոյ / f վատակերպի
2 c վատթար ազգոյ / f վատթարազգի
2 ԽԿ^{1}Վ զայրացնեալ
2 ՏԽ տրդատ
3 opqrs չիք զնա
3 Ա. կորէ / k կատարեալ, փխ. կորեալ
3 Խվ^{2} զհիւսն [l վ^{2} զհիւսսն] դեղձան, փխ. զդեղձան հերսն / վ^{2} զհերս դեղձան / p զհերսն դեղձան / վ^{2}qrs զդեղձան
4 f չիք զվարսիցն փետտեալ զխոպոպիս / a վարսից
4 վ^{2}l փետեալ / վ^{2}pqrs փոտեալ
4 abcde զխոպոպիսն / վ^{2}gpqrs զհոպոպիս / o զհոպոպիս / Հ զիոպպիս
4 b յարտաքս / Տg արտաքս և ընկենուլ
5 Հjgk ամրութեան
6 e յաշխարհն / l աշխարհին
6 k մահուան
7 վ^{2}l լուեալ
7 ab անդրէն / Խcdef անդէն
8 Ա. եղև յետ աւուր
8 b ընթրիս / a բակրոյն
9 de չիք մի
10 Աlpqrs չիք և
10 ԱԽ զէր, փխ. երգէր։ Կամ pkrku՝ գեղեցիկ երգէր
10 Հl տռփացաւ
11 վ զվարձկանս
12 a իմն, փխ. իմ
12 ՏԽ յիւրն, փխ. յինքն
12 ՏԽ քարշեաց
12 kl ի բազմականն
13 Տg շամբշելով
14 վ^{2}gpqrs տարփաւորի
14 Հ չիք զնա
15 Հgl այլ, փխ. բայց.
15 Ա. իբրև / ՏԽ իբր
16 Հopqrs չիք ի (բազմականացն) / g ի գրած եւ ջնջած
16 Ա. պողեաց
17 g դնոր / Ա. չիք նոր
17 g ամն / k իմն, փխ. զամն
17 c որդիս, փխ. ոդիւսեա
17 ab զըմպենէոպայ / c զընպէնէոպա վf զընպեննոպայ / k զպէնոպեայ / Հվg զպեննոպայ / l զպեննոպա / d զպէնէոպայ / e զպենէոպայ / w^{1} զըպինեոպայ
17 b զսեխեխն / de զսեղեխումն / Հg սեղեխն / l սեղեխս / c զսեղեղն / միւսն. զսեղեխն
18 Ա. զլապիթեայցն [c զլապիդեայցն] / Հg զղապիթեացն / w լապեթայսն / վ զղապիթայսն
18 a զյուշկապկացն / վkl զմիշկապարկացն
18 g պեր(ի)թայ / Հpqrs պերթեայ

հարսանեացն։ Եւ այնպէս յիւր վանսն եկեալ, խակոյն ի ձի ելեալ՝ հանդերձ հարճիւն ի Սպեր գնաց։ Զայս աւելորդ եղև պատմել մեզ զնահատակութիւն առնն ցանկասիրի։

Բայց գիտեմ, զի ի թողուլ ազգին Բագրատունեաց զօրէնս հարցն՝ նախ խժական ժառանգեցին յորջորջումն—Բիւրատ և Սմբատ և այլ այսպիսի կոչմունս, զրկեալ ի նախնական անուանցն, որպէս կոչէին յառաջ քան զուրանալն—Բագադիա, Տուբիա, Սենեքիա, Ասուդ, Սափատիա, Վազարիա, Ենանոս։ Եւ ինձ թուի, թէ որ այժմ կոչին Բագրատունիք Բագարատ՝ Բագադիա է դա, և Ասուդ՝ Աշոտ. զոյնպէս և Վազարիա՝ Վարազ, որպէս Շամբատ՝ Սմբատ։

ԿԴ

Երէ զիա՛րդ Տիգրան վերջին, եւ զի՛նչ ի նմանէ գործ:

Փոխանորդէ զՏիրան եղբայր իւր Տիգրան վերջին, թագաւորեալ Հայոց ի քսաներորդի և ի չորրորդի ամի Պերոզի Պարսից արքայի. և երկայնակեաց եղեալ ամս քառասուն և երկու՝ մեռանի, ոչ ինչ գործ արութեան արժանի յիշատակի ցուցեալ, այլ ի յաղջկանէ միոջէ յունէ

1 Ա այսպէս
1 de իւր / l ի յիւր
1 o վանս / k խակ, փխ. խակոյն
1 վ չիք ի (ձի)
2 f յսպեր, փխ. ի սպեր
2 ԱՀ գնաց զաւառ. զայս
2 a չիք պատմել
3 Հdg առն
4 Հdegk չիք ի (թողուլ)
5 abcf յորջումն
5 p բիւրատայ, փխ. բիւրատ
5 ꝏ տրդատ, փխ. սմբատ / c չիք և (սմբատ)
6 b այլս / Ա այսպիսիս
6 a կոչման
6 վ^{2}pqrs զկրեալն, փխ. զրկեալն
7 c զաւրանալն
7 ԱՀվ^{2}k տուբիա [c չիք տուբիա] եղեանան [Հg եղեան, Կ^{2}վ^{2}f եղէանան, k էղիան], սարիա [Կ^2 սարիայ, c սանիա, k սարեայ]
7 o չիք սենեքիայ, ասուդ, սափատիա
7 k ասուդայ
7 վl սենիքա, սարիա, սենեք [l սենեք], տուբիա, սափատիա
8 k ափատիա, վազարիա
8 ab եննանոս / c էննանոս
8 g եթէ / Ա այժմ
8 ac կոչեն
9 l բագա, փխ. բագադիա է / k բագադիա, փխ. բագադիա
9 bc ե, փխ. է / w^1 էադա, փխ. է դա / a ադ, փխ. դա
9 Ա որպէս, փխ. և (ասուդ)
9 w^1 ասոդ, փխ. աշոտ
10 k վազարիա, Կ^{2}bef ազարիայ, Կ^2 վ^{2}cd ազարիա, փխ. վարազ
10 a չիք վարազ
10 Ա շամբիա / opqrs շամբայ
11 abcfgkopqrs ԿԱ, փխ. ԿԴ.
12 pqrs գործ
13 Հa տիգրան, փխ. տիրան
13 pqrs փոխանորդէ յետ տիրանայ եղբայր
13 k չիք եղբայր
14 Տ քսան, l քսաներորդ, փխ. քսաներորդի / f ԻԴ, փխ. քսաներորդի և ի չորրորդի
14 p չիք և (ի չորրորդի)
14 Հgk չորրորդ, փխ. չորրորդի
15 k երկայնակաց
15 l երկայնակեցեալ, փխ. երկայնակեաց եղեալ
15 Ա քառասուն և երկուս
15 p չիք մեռանի / l գործս
16 ԱՏ չիք արութեան
16 p ցուցեալ մեռանի, այլ
16 gk չիք ի (յաղջկանէ)
16 Վmnl ի յունէ / g ի գրած եւ ջնջած / def յունոյ / abc յոյնոյ

ի կալանս ըմբռնեալ, ի ժամանակին յորում վախճանեցաւ Տիտոս երկրորդ թագաւոր Հռոմայեցւոց, որ անուանեցաւ Անտոնինոս Աւգոստոս։ Եւ Պերոզ արքայ Պարսից ի Հռոմայեցւոց իշխանութիւնն արշաւեաց, ուստի և Պերոզ անուանեցաւ, որ է յաղթող. քանզի յառաջ անուանէր Վաղեգեսոս ի յունաց լեզուն. բայց թէ Պարսք զինչ կոչեն զնա, ոչ գիտեմ։

Արդ՝ յապստամբելն Պերոզի ընդ Ասորիս ի կողմանս Պաղեստինացւոց, վասն նորա և հրամանաւ նորին՝ և մերն Տիգրան ի Միջերկրեայս ապստամբեալ և ի կալանս ըմբռնեալ յաղջկանէ միոջէ իշխեցոյ կողմանցն այնոցիկ, մինչ դեռ Ղուկիանոս կեսար յԱթէնս զմեհեանն շինէր. որոյ և անցեալ զօրօք բազմօք ի Միջերկրեայսն յետ մեռանելոյն Պերոզի նուաճեաց զՀայս, և արձակեաց զՏիգրան։ Ետ զԹոփի զկոյս, զմերձաւոր իւր, նմա կնութեան. զոր եկեալ ի Հայս ի բաց թողու, և ծնեալ ի նմանէ պատանիս չորս՝ ազգ սերէ յանուն մօրն իւրեանց Թոփեայ՝ Թոփսեան. և զառաջին մանկանցն՝ գլուխ նահապետ կացուցանէ, և կարգէ ընդ այլ նախարարութիւնս, զի մի անուանեսցին Արշակունիք։

Եւ այլ որ ինչ կրտսերագոյն ազգք, եթէ սոտ և եթէ զկողմամբք Կորճէից, հաստատէ այս Տիգրան. որք միանգամ անազգիք էին ի վաշտս և անձամբ երեւելիք, և վասն նորա փրկութեան պատերազմեալ ընդ

1 l ի ժամանակի
1 abcef յորժամ, փխ. յորում
1 co վախճանեցաւ
1 rs չիք Տիտոս—անուանեցաւ (ն. 2)
2 p թագաւորին / d անտոնինոս
2 Հ abdef օգոստոս
3 Հfgk իշխանութիւն / opqrs իշխանութենէն
4 a արշաւեայ
4 p չիք ուստի / d յաղթօղ
4 k զի, փխ. քանզի
5 cl անուանէր / k անուն էր / միւսն. անուանիւր
5 c վաղեգեսոս / lrs վաղեգեսոսոս / միւսն. վաղեգէսոս
5 Ա վաղեգեսոս որպէս ի յունաց
5 ԱԿ'Հg պատմի, փխ. լեզուն
5 kl ի լեզուն յունաց պատմի, բայց
5 qrs չիք թէ
7 k չիք ընդ / l ի կողման
8 Ա չիք և (հրամանաւ)
8 p հրամանաւն
8 c նորային / k չիք նորա
8 knopqrs չիք և (մերն)
8 c մերս / ef մեր
8 Հ միջերկրեայսն / dg միջերկեայս / kl միջներկրեայսն / Կ^2 մէջէրկրեայս / միւսն. մէջերկեայս
9 SԽ չիք ապստամբեալ
9 Ա չիք միոջէ
10 l ղուկանոս / Հ ղուկիոս / opqrs ղունկիանոս
10 kl ի յաթէնս / f զմեհեանս
11 Ա որ
11 Sabcefmn մէջերկրեայսն / opqrs մէջերկրայսն / l միջներկրեայսն / k մէջներկրեայսն
12 Ա զայս, փխ. զՀայս
12 e և ետ / Աopqrs զԹափի
13 Խ կոյս մերձաւոր
13 opqrs նմա ի կնութեան
14 c ծնեալն / l ծինեալն / f և զի ծնեալ (ուղղած ծնեալս) / k ծնեալ
14 Sg և ի նմանէ լեալ պատանիս
14 c զպատանիս / p յազգ
14 j չիք յանուն / Աp մօր
15 de Թոփայ, փխ. Թոփեայ
15 o Թափսեան
16 abcf կացուցանէր
18 Ա կրսերագոյն
18 ԽՎdemqrs ազգ
18 Վoqrs որ ինչ, p ոչ ինչ, փխ. եթէ
19 k միանամ, փխ. մի անգամ / bcpqrs միանգամայն ազգիք, փխ. միանգամ անազգիք
20 a փրկութեան նորա / c նոցա, փխ. նորա
20 d ի, փխ. ընդ (յոյնս)

Յոյնս, որք ի Կորճէից և որք ի մերմէ կողմանէս, դյառաջագունից սահմ, մօտաւորաց Վճենից, ի զարմից Հայկազանց, ոմանք և յեկաց։ Զոր ոչ անուամբ պատմեցուք. է ինչ՝ որ վասն ոչ յայտնի լինելոյ մեզ, և է ինչ՝ որ վասն աշխատութեան, ի վաստակեն խոյս տալով. երրորդ, զի և անհաստատութիւնն բազմաց՝ կարծիս ի ներքս ածէ ընդ ընաւն անցանել։ Եւ այսորիկ աղագաւ ոչ ինչ վասն այնց ազգաց, որք ի վերջնոյն Տիգրանայ կարգեցան, ճառեցուք, թէև բազում անգամ վասն այսր ի մէնջ աղերսեցես. այլ միայն զորս հաւաստին գիտեմք զկնիսն։ Զի որչափ էր հնար՝ փախեաք յաւելորդ և ի պաճուճեալ բանից, և որ ինչ յանհաւաստին հայէր բանն և մտածութիւնն. միայն զհետ երթալով ըստ կարողութեան՝ որ ինչ այլուստ և կամ ի մէնջ՝ զարդարոյն և զճշմարտի։ Զնոյն և աստանօր պատրաստելով՝ արգելում զընթացս բանիցս յոչ պատշաճէն և որ զանհաւաստութեանն ի ներքս ածել ակնարկէ կարծիս։ Եւ զքեզ, որպէս բազում անգամ, և այժմ աղաչեմ, մի յաւելորդան հարկաւորել զմեզ, և սակաւ և կամ յոլով բանիւք՝ զմեծ և զհաւաստի բովանդակ աշխատութիւնս մեր ընդ վայր և աւելորդ ցուցանել զործ. զի նմանագոյնս որպէս ինձ՝ և քեզ գործէ վտանգս։

1 w նոյնս, փխ. յոյնս
1 k ի կործէից / d ի մերմէս
1 b կողմանէս և
1 a զառաջագունից / Sw զյառաջագունից [i յառաջագունից] սահմանաց մօտաւորաց [ւ opqrs մօտեորաց] վճենից [Հվ¹g զվճենից] և [kl ի փխ. և] զարմից [g զզարմից] / Ա մօտաւորաց [c զմօտաւորաց] զճենաց։ Կամ զճենաց ?
2 Աw հայկազնեաց [l հայկայնեայց] / վ հայկազնից
2 Sk ոմանք ի յեկաց
3 b և, փխ. է / ab չիք վասն
3 a չիք յայտնի լինելոյ մեզ, և է ինչ որ / bcef որ ոչ վասն յայտնի լինելոյ / S որ վասն յայտնի ոչ լինելոյ
4 Sk վաստակին
5 fopqrs երկրորդ, փխ. երրորդ
5 վopqrs զի մի և
5 Ա անհաւաստարութիւն [Կ² անհաւաստարութեան], փխ. անհաստատութիւն / վg անհաւաստութիւնն / վ²ln անհաւաստութիւն / k անհաստատութիւն
5 o ածցէ
6 Ա այսց, k անց, փխ. այնց
6 Հgk որ
7 opqrs վերջինս, փխ. ի վերջնոյն
7 pqrs չիք կարգեցան
8 Ա չիք վասն այսր ի մէնջ
8 o այնր, փխ. այսր
8 l մեզ, k մեջ, փխ. ի մէնջ
8 ԱՀgl աղերսեցես
8 kl միայն վասն զի զոր
8 Sg հաւաստի
8 վcl գիտեմք ի զկնիսն / k գիտեմ և զկնիսն / g զկնիսն, յուս. շինած զվերջինսն / Հ գիտեմք զվերջինսն և զկնիսն / nվ զվերջինսն (n յուս. ուղղած զկնիսն), փխ. զկնիսն
9 Ա հնար էր
9 kl չիք ի (պաճուճեալ)
10 Հg հայի, i հայցէր, փխ. հայէր
10 fkl մտածութիւն
10 f ոչ միայն
11 tw յայլուստ
11 b ի մէջ, փխ. ի մէնջ
12 k զճշմարտին / a արտանօր
13 Ա բանիցս / l բանիս / միւսն. բանից
13 Աpqrs ոչ
13 Աoqrs զպատշաճին / np որ ըստ պատշաճէն [n ուղղած յոչ պատշաճէն] / w¹ որ զպատշաճէն
13 Sl զանհաւաստութեանն / j զանհաւաստութեան / Հg զանհաւաստութեան / k զանհաւաստութիւն
14 l այսպէս, փխ. որպէս
15 w զմեզ հարկաւորել
15 Աopqrs չիք կամ
16 gl աշխատութիւն
16 b և ընդ աւելորդ
17 վ²opqrs անցուցանել, ԱՎmn ցուցանելով, փխ. ցուցանել
17 w նմանագոյն

ԿԵ

Յաղագս թագաւորելոյն Վաղարշու, և շինելոյ զաւանն Բասենոյ, և պատել պարսպաւ զՆոր քաղաք, և պատերազմ ընդ Խազրաց և մահ նորին։

Յետ մահուանն Տիգրանայ թագաւորէ Վաղարշ որդի նորին յերեսներորդի և երկրորդի ամի համանուանն իւրոյ Վաղարշայ Պարսից արքայի։ Սա շինէ աւան մեծ զտեղի ծննդեան իւրոյ ի վերայ ճանապարհին. ուր ի գնալ մօր իւրոյ ի ձմերոց յԱյրարատ, յանկարծակի պատահեալ երկանց ի գնացսն՝ ծնաւ ի վերայ ճանապարհին, ի գաւառին Բասենոյ, ի տեղւոջն, ուր խառնին Մուրց և Երասխ. զոր շինեաց յիւր անուն և կոչեաց Վաղարշաւան։ Սա պատեաց պարսպաւ և զհզօր աւանն Վարդգէսի, որ ի վերայ Քասախ գետոյ. զորմէ յառասպելսն ասեն. «Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն ի Տուհաց գաւառէն, զՔասաղ գետով, եկեալ նստաւ զՇրէշ բլրով, զԱրտիմէդ քաղաքաւ, զՔասաղ գետով, կռել կոփել զդուռնն Երուանդայ արքայի»։ Այս Երուանդ՝ առաջինն է, սակաւակեացն, որ ի Հայկազանց, զորոյ զքոյրն կին առեալ Վարդգէսի՝ շինեաց զաւանս զայս. յորում և Տիգրան միջին յԱրշակունեաց նստոյց զհասարակ առաջնոյ գերութեանն Հրէից. որ

1 abcfgkopqrs ԿԲ, փխ. ԿԵ.
2 Ա թագաւորութեանն [f թագաւորութեան]
2 Աo վաղարշակայ
2 a պատելոյ / c պատեալ
3 a չիք պարսպաւ
5 o վաղարշակ / prs նորա
5 Տ յերեսուն և երկու / Ձabcl յերեսներորդ երկրորդ / de յերեսններերորդ (չիք երկրորդի) / gk յերեսններորդի երկրորդ / f յերեսներորդ երկրորդի
6 bl համանուան / Տg համանուանն [oqrs համանուան]
6 Աo վաղարշակայ
7 Ա ծննդեանն
8 Ձgopqrs որ, փխ. ուր
8 Տ ի գնալն [p ի գնալ]
8 Ա ի ձմերոցս
8 jg յարարատ / kl յարայրատ / Ձ արարատ
9 ՏԽ պատեալ, փխ. պատահեալ
9 ՏԽ ի գնացու [Ձ ի գնացս]
9 Ձg ի ճանապարհի
10 ՏԽ բասեան [oqrs բասեն]
10 ՏԽ ի տեղւոջ [no ի տեղւոջն]
10 Ա մուրց գետ / kl շինեալ
11 kl չիք և (կոչեաց)
12 d վարդ վէսի, փխ. վարդգէսի
12 cdefgl քասաղ / k քասալ
12 Վkm յառասպելն
13 Աkln վարդգէսն / tw վարդգիսի
13 Ա մանուկ
13 Ա ի մուրհաց / Ձgopqrs ի տուհեաց
14 Աkl չիք զքասաղ գետով / n գետովն
14 klmn նստեալ / Ձgopqrs չիք նստաւ / k զշրեալ, փխ. նստաւ
14 p զշրեշ
14 Խվ բլրաւ / Ա բերդաւ, փխ. բլրով, n բլրով (լուս. գրած բերդովն)
14 f զարտիմետ
15 g զքասաղ գետաւ (ջնջած) / opqrs չիք զքասաղ գետով / Վkl գետաւ
15 k առեալ, փխ. կռել
15 f զոփել, k կփել, փխ. կոփել
15 Տ զդուռն [rs զդուռնն]
15 l երուանդ է, առաջին էր սակաւակեացն
16 Ա չիք առաջին
16 l ի հայկազանցն / k ի հայկազնոյն
16 c զորոց
17 c վարդնեսի / k վարդգէս / tw վարդգիսի
17 gk չիք և
18 bopqrs արշակեաննեաց / kl յարշակունեացն
18 g զհասարակն / Ձfgk գերութեան
18 g որ և

եղև քաղաքագիւղ վաճառօք։ Այժմ այս Վաղարշ պատեաց պարսպաւ և հզօր պատուարաւ, և անուանեաց Վաղարշապատ, որ և Նոր քաղաք։

Սա թագաւորեալ ամս քսան, մեռաւ։ Թէ լոկ և այլքն կեցին, բայց սակս զսա և յետ մահուանն կեալ, յաղագս բարի անուանն քան զթուլագոյնս ի թագաւորացն։ Վասն զի ի սորա աւուրս միաբանեալ ամբոխութիւն հիւսիսականաց, զԽազրաց ասեմ և զԲասլաց, արտաքս քան զդուռն Ճորայ ելանեն, առաջնորդ և թագաւոր ունելով խնքեանց զՎնասեպ ոմն Սուրհապ. որք անցեալ փոարին այսր զԿուր գետով։ Որոց պատահեալ Վաղարշ ամբոխիւ մեծաւ և արամբք մարտկօք՝ ցիր դիաթաւալ կացուցանէ զամբոխն ընդ երեսս դաշտին, և ձիգ զհետ եղեալ՝ անցանէ ընդ կապանն Ճորայ։ Ուր միւսանգամ միաբանեալ թշնամեացն՝ յօրինեցին ճակատ. զորս թէպէտ և վանեալ քաջացն Հայոց՝ փախստականս առնէին, սակայն Վաղարշ մեռանի ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց։

Եւ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորին յերրորդ ամի Արտաւանայ Պարսից արքայի։ Եւ նոյն հետայն միաբանեալ զզօրս Հայոց, անցանէ ընդ լեառնն մեծ, վրէժս պահանջելով զմահուան հօրն. և վանեալ սրով և գեղարդեամբ զհզօր ազգսն զայնոսիկ, մի ի հարիւրոց յամենեցունց պատանեացն առնու պատանդս. և զիւրոյ տէրութեանն նշանակ՝ արձան հաստատէ հելլենացի գրով, որպէս զի յայտ լիցի ընդ հնազանդութեամբ լինել Հռոմայեցւոց։

1 opqrs և, փխ. եղև
1 bcdef քաղաքագեղ
1 f վաղարշս / o վաղարշակ
1 Աkl չիք և
2 qrs պատուարով
3 af քսան և մեռաւ
3 ԱԽ չիք թէ լոկ և այլքն կեցին
4 ԱՀkl և կեալ յետ մահուանն
5 l թուղագոյնս
5 Տbg ի թագաւորացն
5 gk քանզի, փխ. վասն զի
6 g ամբոխ(ութիւն) / Հopqrs ամբոխ / Տg ամբոխութիւն ի հիւսիսականացն / a հիւսիսականացն / l հււսականաց / k հիււսականաց
6 ef զխազլաց / a զի խազրաց, փխ. զխազրաց
6 gl զբասղաց / k զբասղաց որ
7 abcf զուռնն
7 ab ճորա / f չորա
7 Հgk ելանէին / l ելանեն / միւսն. ելանել
7 ԱԽ իւրեանց, փխ. խնքեանց
7 c թագաւոր խնքեանց ունելով
8 Հe զՎնասէպ / Ա սուրհակ
9 l յորոց / opqrs որոյ
9 abdef ամբոխաւ
9 k չիք և
9 Ա չիք ցիր—դաշտին (s. 10)
10 l դիթաւալ
10 ՏԽ կացուցանել [վ[2]kl կացուցանեն, g կացուցանե(ն), Հ կացուցանէ]
11 Ավ[2]kl առեալ, վ[3]ac եկեալ, փխ. եղեալ
11 b զկապանն / l կապանսն / k կապան
11 ab ճորա / f չորայ / cl չորա
11 c որ, փխ. ուր
12 Ա ճակատս / cg զոր
12 l թեպէտ / kl չիք և
14 Հվgkl աղեղնաւորաց՝ թագաւորեալ ամս իա [kվ քսան և մի]
15 f զթագաւորութիւն / kl զթագաւորութիւնն որդի նորին խոսրով յերրորդ
15 Տ նորա / Ա յերկրորդ
17 Հg լեառն
17 c զմահուանն / def մահուան
18 p գեղարդամբ
18 Ա զհզօրսն զայնոսիկ զազգսն
18 c ի հարիւրոցն ամենեցունց
19 Ա չիք պատանեացն
19 Ա պատանդս [c պանտանդս] առնու / kl առնու ի պատանդս
19 Հdeg տէրութեան / f տերութեան
20 gl հեղ՛ղ՛ենացի / k հեղղենացի / o հելլենական
21 ac չիք լինիլ / o լինելն

ԿԶ

Երէ ուստի՛ զայսոսիկ պատմէ:

Զրուցէ մեզ զայս Բարդածան, որ յԵդեսիայ։ Քանզի նա յաւուրս Անտոնինոսի վերջնոյ երեւեցաւ պատմագրող. որ յառաջ աշակերտեալ էր աղանդին Վաղենտիանոսի, զոր յետոյ անարգեալ յանդիմանեաց. ոչ գալով ի ճշմարտութիւն, այլ միայն ի նմանէ զատուցեալ՝ այլ հերձուած յարդարեաց յինքենէ։ Սակայն զպատմութիւնս ոչ ստեաց, զի էր այր կորովի բանիւք. որ եւ առ Անտոնինոս համարձակեցաւ գրել թուղթ, եւ բազում ասացուածս արար ընդդէմ աղանդոյն Մարկիոնացւոց եւ բաշխից եւ կռոց պաշտաման, որ ի մերում աշխարհիս։

Վասն զի եկն նա այսր, որպէս զի աշակերտել զոք կարասցէ ի խուժ հեթանոսացս. եւ իբրեւ ոչ ընկալեալ եղեւ՝ եմուտ նա յամուրն յԱնի, եւ ընթերցեալ զմեհենական պատմութիւնն, յորում եւ զգործս թագաւորացն, յաւելլով իւր եւ որ ինչ առ իւրեաւն, եւ փոխեաց զամենայն ի լեզու ասորի. որ եւ ապա անտի յեզաւ ի յոյն բան։ Յորում պատմէ ի մեհենիցն պաշտամանց՝ վերջին Տիգրանայ արքայի Հայոց պատուեալ զգերեզման եղբօրն իւրոյ Մաժանայ քրմապետի ի Բագնացն աւանի, որ ի Բագրեւանդ գաւառի, բագին ի վերայ գերեզմանին շինեալ,

1 abcfgkopqrs ԿԳ, փխ. ԿԶ.
2 r թէ / lopqrs ուստ
2 de ուստի պատմէ զայսոսիկ / a ուստի է զայսոսիկ
3 Հ չիք զայս
3 a բարէծան / Կ²bdef բարտէծան / c բարդէծան / l բարդայծան
3 a յեդեսեայ / bc յեդեսեա / k յեդեսայ
3 pr նորա / akl չիք նա
3 a աւուրս
4 Աkl վերջնոյն [kl վերջնոյ] անտոնինոսի
4 l յառաջն աշակերտեալն
4 Ա աշակերտ
5 k է, փխ. էր
5 opqrs զայս, փխ. զոր
6 Աopqrs գոլով, փխ. գալով
6 p ի ճշմարտութիւնն
6 Ա ի նմանէն / Վkl յանդիմանեալ, փխ. ի նմանէ
7 Վ յորդորեաց / klՎ յօրինէ, փխ. յարդարեաց
7 l ստէ / k ստեաց
8 kl այր էր կորովի
8 a եւ որ / l չիք առ
9 Տg ասացուած / kl ասացած
9 gpqrs արարեալ
9 Ա աղանդին
9 Վ²abdefnopqrs մարկիոնացւոց
10 deopqrs պաշտամանն / g պաշտման
10 c իմում, փխ. ի մերում
10 Հgk որ / միւսն. զոր
11 rs չիք զի / a որ
12 abde հեթանոսաց / cf հեթանոսացն
13 f անի
13 ԱԽ ընթերցաւ
13 abd զմեհենականն
13 Ա պատմութիւն
14 a յաւելով
14 abde իւրոյն էին, եւ / c իւրեին էին եւ / f իւրն էին, եւ / g իւրեաւ / Հ իւրաւ
15 k ի լեզու ասորի զամենայն / f չիք ի (լեզու)
15 Ա չիք ապա
15 a եղե, c եղաւ, qs ելա, pr ելայ, o ելաւ, փխ. յեզաւ / ԽՀ ապա յեզու [k յեզաւ] անտի ի յոյն
16 Խ ի մեհենից
17 Ա պատուել
17 opqrs զգերեզմանս
17 gpqrs եղբօր
17 k քրմապետին
18 Հgk ի բագրաւանդ

զի ի զօհիցն ամենայն անցաւորք վայելեսցեն, և ընդունիցին հիւրք երեկօթիւք։ Յորում և զկնի Վաղարշ տօն աշխարհախումբ կարգեաց ի սկզբան ամին նորոյ, ի մուտն Նաւասարդի։ Յայսմ պատմութենէ առեալ մեր երկրորդեցաք քեզ ի թագաւորութենէն Արտաւազդայ մինչև յարձանն Խոսրովու։

ԿԷ

Երէ ո՛րպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ։

Որպէս ասացաք՝ ի Վաղարշայ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորին, հայր սրբոյ մեծին Տրդատայ։ Յաղագս սորա և համառօտիցն կարճ ի կարճոյ իմն անցանելով աջող քարտուղարն Տրդատայ Ագաթանգեղոս, փոքր ի շատէ պատմէ զմահն Արտաւանայ Պարսից թագաւորին, և զբառնալ տէրութեանն Պարթևաց յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ, և զնուաճելն Պարսից ընդ ձեռամբ նորա, և զքինախնդիր լինել Խոսրովայ հօր Տրդատայ, և ասպատակաւ հինից աւերել զաշխարհն Պարսից և Ասորեստանեայց։ Յետ որոյ ասէ, թէ յղեաց Խոսրով յիւր ընիկ աշխարհն, ի կողմանս Քուշանաց, զի իւր առհմայինքն ի թիկունս հասցեն, և Արտաշրի ընդդէմ կացցեն։ Այլ նոքա, ասէ, չլինէին ունկնդիր, զի հաւանեալք և միամտեալք էին ընդ տէրութիւնն Արտաշրի քան ընդ տէրութիւն ազգատոհմին իւրեանց և եղբայրութեանն,

1 c չիք ի (զօհիցն)
1 l յանցաւորք
1 Հacdefk հիւրք / l հոյրք
2 acgl երեկաւթիւք
2 oqrs զկնի
2 o կարգեալ
3 Ա յիսկզբան
3 Տխ ամի
3 g ն"ր, k նորայ, փխ. նորոյ
3 Տ ի մուտն / Խ ի մուտ
3 c Նաւասարդի ամսոյ
4 pqrs մեք / a չիք մեր
5 de յանձինն, tw ցանձն, փխ. յարձանն
5 kl խոսրովայ
6 abcfgkopqrs ԿԴ, փխ. ԿԷ.
7 k թէ... ագաթագեղոս
7 f պատմէ
7 c հովմայեցւոց, Կ²def հովմայեցի, p համառօտաբար, փխ. համառօտ
8 Խ որպէս պատմեցաք
8 o ի վաղարշակայ
8 fgpqrs զթագաւորութիւն
9 Տխ նորա, փխ. նորին
9 abdef սրբոյն / c չիք սրբոյ / Հglk սրբոյ և
9 de տրդայ մեծի
9 k համառօհիցն
11 b ագաթ ագեղոս
11 Աkl ագաթանգեղոս պատմէ փոքր ի շատէ մահն
12 g թագաւորին (ջնջած, լուս. գրած արքային) / Հ արքային
12 Հ և զբառնալն
12 g բառնել
12 Կ²bcde թագաւորութեանն, f թագաւորութեան, փխ. տէրութեանն
13 Տխ զնուաճել [ln զնուաճելն, o զնուաճիլն] / Հkg նուաճիլ
14 de լինիլ / o լինիլն
14 o խոսրովու
14 b յաշխարհն
15 ck ասորեստանեաց / Տg ասորեստանի
16 q կողմունք
17 Ա չիք և արտաշրի ընդդէմ կացցեն
17 k չիք ասէ
18 Տխ ի տէրութիւնն / c ընդ տէրութեան / fg ընդ տէրութիւն
19 c քանզի ընդ
19 abcde տէրութիւնն
19 Ախ իւրեանց ազգատոհմին [a ազգատոհմ]
19 Հfgk եղբայրութեան

և եթէ, Խոսրով առանց նոցա վրէժս պահանջէ. և զնովիմբ ածեալ ասէ, թէ ամս տասն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ զամենայն երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր: Ասէ ապա և զգալն Անակայ նենգութեամբ, հրապուրեալ ի խոստմունս Արտաշրի, որ ասացն, եթէ «զբուն պատուական գձեր սեպհական Պահլաւն, զայն անդրէն ի ձեզ դարձուցից, և զքեզ թագաւ փառաւորեցից»: Վասն որոյ յանձն առեալ Անակայ՝ սպանանէ զԽոսրով:

Արդ՝ թէպէտ և Ագաթանգեղոս այսպէս համառօտ էանց ընդ այս, բայց ես հաւանեալ եմ ձիգ և յերկար առնել զպատմութիւն ժամանակիս այսորիկ, ճառելով ի սկզբանէն, և ճշմարիտ ասացուածովք հոծ և խիտ:

ԿԸ

Զթագաւորական ազգացն, յորմէ ցեղք պարթեւականք որոշեցան:

ՅԱդամայ քսաներորդ առաջներորդ նահապետ մեզ զԱբրահամ աստուածային ցուցանեն պատմութիւնք, և ի նմանէ եղեալ ազգդ Պարթևաց: Քանզի ասէ, յետ մեռանելոյն Սառայի՝ առեալ Աբրահամու կին զՔետուրայ. յորմէ ծնան Եմրան և եղբարք նորա, զորս Աբրահամ ի կենդանութեանն իւրում մեկնեաց յԻսահակայ, արձակելով յերկիրն արևելից: Յորոց սերեալ ազգ Պարթևաց. և ի նոցանէ Արշակ քաջ, որ ապստամբեալ ի Մակեդոնացւոց՝ թագաւորեաց յերկրին Քուշանաց ամս երեսուն և մի. և յետ նորա որդի նորին Արտաշէս ամս քսան և վեց. ապա Արշակ նորին որդի, որ կոչեցաւ մեծ, որ զԱնտիոքոսն եսպան

1 fgk թէ
1 Աp վրէժ / Հgkl վրէժն
1 Հk պահանջէր
2 dg եթէ / l եթե
2 abpqrs օրինակաւ / Ն չիք աւար
2 ab արարեալ, փխ. առեալ
2 Աkl զերկիրն ամենայն
3 deo ապականութիւն
3 c ասէ և ապա / d չիք ասէ
4 c չիք ի (խոստմունս)
4 l ի խոստմունսն / d ի խոստումն
4 ՏԽ ասաց
5 Աk թէ
5 a պալհանն / bdf պալհաւն / g պահլ՛աւն / k պահլաւն
5 Հ չիք զայն / opqrs չիք զայն անդրէն / l այդրէն / g զայն (ջնջած)
6 Ա դարձուցից ի ձեզ
6 Ա չիք և զքեզ թագաւ փառաւորեցից
6 a առեալ յանձն
7 Աkl սպանանել
8 opqrs չիք այսպէս
8 վ՛klg համառաւտաբար
8 l եանց, փխ. էանց
9 ՏԽ յաւէտ ձիգ
9 k չիք ձիգ և երկար առնել / Հg չիք առնել
9 ՏԽ երկայն [l յերկար] / ad երկար
9 Հg զպատմութիւնս
10 k այսմիկ / Աl յիսկզբանէն
12 abcfgkopqrs ԿԵ, փխ. ԿԸ.
14 p ադուամայ / pqrs աբրահամ
15 Տ աստուածային պատմութիւնքն ցուցանեն
15 bcdel ի նմանէն
15 Խabfl զազգդ [g շինած ազգ] / c զազգն / de զազգ / Հ ազգ
15 a պարթաց
16 a սա է, փխ. ասէ
16 c սառայի
17 Հk երման / o եփրեմ, փխ. եմրան
17 ՏԽ զոր [gl զորս]
18 ԱԽ ի կենդանութեան իւրում աբրահամ / Հ ի կենդանութեան
18 gl իսահակայ
19 oqrs ի սոցանէ
20 Տl յերկիրն
21 Աqrs նորա, փխ. նորին
21 Խ նորին որդի / p չիք որդի նորին
22 cfl սպան

և զՎաղարշակ զեղբայր իւր թագաւոր կացոյց Հայոց, երկրորդ իւր առնելով։ Եւ ինքն չուեալ ի Բահլ՝ հաստատեաց զթագաւորութիւնն իւր ամս յիսուն և յերիս. վասն որոյ զարմք նորա Պահլաւք անուանեցան, որպէս և եղբօրն Վաղարշակայ ի նախնւոյն անուն՝ Արշակունիք։ Եւ են թագաւորք պահլաւիկք այսոքիկ։ Յետ Արշակայ մեծի առնու զթագաւորութիւն նորա Արշական, յերեքտասաներորդի ամի Վաղարշակայ թագաւորին Հայոց՝ ամս երեսուն. ապա Արշանակ՝ ամս երեսուն և մի, յետ որոյ Արշէզ ամս քսան. ապա Արշաւիր՝ ամս քառասուն և վեց։ Սորա լինին որդիք երեք և դուստր մի, որպէս յառաջագոյն ասացի. որոց անուանքն՝ անդրանկանն Արտաշէս կոչէր, երկրորդին՝ Կարէն, երրորդին՝ Սուրէն, և դստերն անուանեալ Կոշմ։

Արդ՝ յետ հօրն վախճանելոյ, կամ եղև Արտաշիսի ազգաւ ի վերայ եղբարցն թագաւորել. զոր յանձն առեալ եղբարցն, ոչ առաւել ողոքական բանիւք և պատրողօք, քան թէ սաստիւ նուաճեալ նորա։ Եւ Արգարու պայման ուխտի և դաշինս ի մէջի հաստատեալ—Թագաւորել Արտաշիսի ծննդովք իւրովք. իսկ եթէ հատցին զարմք նորա՝ եղբարցն մատչել ի թագաւորութիւն ըստ կարգի աւագութեան։ Եւ Արտաշիսի զայս ի նոցանէ գտեալ՝ զաւասս պարգևէ, ազգ զնոսա սերելով յանուն իւրաքանչիւր. և ի վերոյ քան զամենայն նախարարութիւնս կարգէ, զնախնականն ի վերայ պահելով զանուն ազգին, զի կոչեսցին այսպէս. Կարենի Պահլաւ, Սուրենի Պահլաւ, և քոյրն՝ Ասպահապետի Պահլաւ, քանզի ի վերայ զօրաց էր այր նորա։ Եւ այսու կարգաւորութեամբս ձգեցան բազում ամս, մինչև վերացաւ ի նոցանէ տէրութիւնն։

1 a զվաղակ
1 ԱԹ հայոց կացոյց [gk կացուցանէ]
2 Ա չուեաց
2 abcf ի բալհ / g ի բահղ' / kl ի բահղ
3 Կ²abcdopqrs չիք ամս
3 Աopqrs չիք յիսուն և երիս
3 Ա պալհաւիկք [d պալհաւիք] / g պահղ'աւի / l պաղհաւք
4 abce ի նախնոյն / o անուան
5 abf պալհաւիկք / g պահղ'աւիք / k պահղաւիկք / l պահլաւիք / e չիք պահլաւիկք
6 abcde զթագաւորութիւնն
6 ԱՀgk չիք նորա
6 adef երեքտասաներորդ / Թc յերեք-տասաներորդ / b յեք տասաներորդ
7 ԱՎ²o արշակ [Կ² արշական]
8 Վ² արտաշէզ / d արշէս
8 p իզ, փիւ. քառասուն և վեց
9 gk լինի... և մի դուստր
10 Հgk ասացաք / Հgl անուանք
10 Sabdek կոչիւր
10 Ա և երկրորդին
11 ՏԹ կարն [o կարէն]
11 Ա և երրորդին / q սուրն
11 f զդուստր / Հgk զստերն
11 Հk չիք անուանեալ / ՀՎ²glno կոմշ
12 rs չիք յետ
13 c չիք թագաւորել—առեալ եղբարցն
13 de չառեալ / p առնուլ
13 ԱՎ²f ողոքականօք / Հgjk ողոքանօք
14 f չիք և պատրողօք
15 c պայմանս / Թ ուխտին և դաշին
15 Ա հաստատեն / Հgl հաստատեաց
16 Աgl հանդերձ իւրովք ծննդովք [b չիք ծննդովք] / o ծննդօք / Հ իւրովք ծննդովք / k ի հանդերձ ծննդովք
16 qrs թէ / b հատցեն
17 Հdef մատչիլ
17 abcdel ի թագաւորութիւնն
17 Հgk արտաշէս
18 a զայն / o պարգևէ նոցա
19 a չիք և / Ա կարգեալ
21 e կարէնի / ԹS կարնի [o կարենի]
21 abef պալհաւ / Թ պահղ'աւ
21 Ա քոյր նոցա
21 o չիք ասպահապետի պահլաւ
21 a ասպատեհի
21 abdef պալհաւ / Թ պահղ'աւ
22 abdef զօրացն / c ի վերայ ի զօրացն
22 npqrs այրն / a նոցա
22 ՏԹ այս կարգաւորութեամբս [go կարգաւորութեամբ]
23 a վերացան / fg տէրութիւն

Բայց մի՛ աստանօր բամբասեսցես զմեզ իբրև զաւելագործ ոք, որպէս թէ զմի անգամ պատմեալսն դարձեալ ասացաք. այլ գիտեա՛, զի ախորժելով վասն ազգականաց մերոյ Լուսաւորչին քաջահմուտ կամեցեալ լինել ընթերցողացն՝ կրկնագրեցաք երկրորդելով:

կթ

Թէ զիա՛րդ ցեղն Արտաշիսի Պարսից արքայի մինչև ցվախճան:

Արդ՝ անցցուք այսուհետև ընդ թիւ թագաւորաց ցեղին Արտաշիսի՝ մինչև ցբառնալ ի նոցանէ տէրութեանն: Յետ Արշաւրի, որպէս ասացաք, թագաւորէ Արտաշէս ամս երեսուն և չորս. Դարեհ ամս երեսուն. Արշակ ամս ինն և տասն. Արտաշէս ամս քսան. Պերոզ ամս երեսուն և չորս. Վաղարշ ամս յիսուն. Արտաւան ամս երեսուն և մի: Զսա սպանեալ Ստահրացւոյն Արտաշրի, որդւոյ Սասանայ, բառնալով զթագաւորութիւնն Պարթևաց, հանելով ի նոցանէ զաշխարհն ժառանգութեան: Բազում են ժամանակս այսորիկ պատմողք ի Պարսից և յԱսորւոց, այլ և ի Յունաց: Քանզի ի սկզբանէ թագաւորութեանն Պարթևաց մինչև ցդադարումն՝ ընդ Հռոմայեցւոց կալան գործ, երբեմն հնազանդութեամբ և երբեմն պատերազմաւ, զոր պատմէ Պաղեփատոս և Պորփիւր և Փիլեմոն, և այլք բազումք: Բայց մեք ասասցուք ի մատենէն, զոր եբեր Խոռոհբուտ, զԲարսումայի:

1 opqrs բայց զի մի
1 Տ իբր / Խ որպէս, փխ. իբրև
1 ԽԿ^{1}Վ^{2} զաւելորդագործ ոք / n զաւելորդագործակ / Ա զաւելագործակ / opqrs զաւելորդագործուք, փխ. զաւելագործ ոք
2 p պատմեալն / qrs պատմեալ են, փխ. պատմեալսն
2 ԽՀՎ^{2} երկրորդեցաք, փխ. ասացաք
2 a զի, փխ. այլ
3 Ա լուսաւորչին մերոյ
4 de լինիլ
4 Ա չիք ընթերցողացն
5 abcfgkopqrs ԿԶ, փխ. ԿԹ.
6 Հgk ցեխք / l ցեղ
6 k արտաշէս պարսից արքայ
7 b անցուք
7 ԽՀՎ^{2} այսուհետև ի կարգ թագաւորաց և ի [Հ և ընդ] թիւ նոցին ցեղին
7 g արտաշեսի
8 Կ^{1}c բառնիլ
8 Հgk ցբառնալ տէրութիւն ի նոցանէ
8 c արշաւիրի / d արշօրի / Հ արշաւրի / pqrs արտաշրի, o արտաշիսի, փխ. արշաւրի
9 Հ ամս ԼԴ
9 a երիս, bcd գ, k երեք, փխ. չորս
10 f արշօրի, փխ. արտաշէս
11 l ԼԴ / վk երեսուն և երեք / abcefg երեսուն և Գ, կամ երեսուն և երիս, փխ. երեսուն և չորս
12 a ստահացւոյն / b ստահարացւոյն
13 fgr զթագաւորութիւն / k թագաւորութիւնն
13 k պարթաց
14 l եին, gk էին, փխ. են / a չիք են
14 Հglo ի ժամանակիս
14 Հg յայսմիկ / k այսմիկ
15 Հվ^{3}abcdel յասորեստանեայց / fgk յասորեստանեաց
15 ԱԽՀվ^{3} այլ ոմանք և / def չիք և
15 ab չիք ի (յունաց)
15 ՏԽc յիսկզբան / f յսկզբան / միւսն. ի սկզբան
16 l դադարումն / Հgk չիք ընդ
17 de երբեմն ընդ հնազանդութեամբ
17 gk զորս
18 ab փաղեփատոս / Հcdef փաղէփատոս / tw փաղէֆատոս
18 abcef պարփիւր / tw պորֆիւր
18 Հabcd փիղեմոն / ef փէղէմոն / g փէղէմոն / l փիղէմոն / Վmnoq իիլէմոն / pqrs փիլիմոն / k փեղեմոն
19 pqrs խոռհբուտ / Հgk զբարսումայ

Հ

Եթէ զի՛նչ առասպելք Պահլաւկաց:

Այս Խոսրովու զկնի եղեալ Շապհոյ թագաւորին Պարսից, և ի ձեռս Յունաց անկեալ, յորժամ Յուլիանոս, որ և Պառաբատան, զօրու հանդերձ ի Տիզբոն չոգաւ, և ի մեռանելն նորա անդ, ընդ Յոբիանու ի Յոյնս ընդ արքունական սպասաւորսն եկն. և մերոյ հաւատոյս աւանդեալ՝ անուանեցաւ Եղիազար. և յոյն լեզու ուսեալ՝ պատմագրեաց զգործս Շապհոյ և Յուլիանու: Ընդ նմին թարգմանեաց և զառաջնոյն պատմութիւնս, մատեան մի, որ գերեկից էր լեալ Բարսումայի ուրումն անուամբ, զոր Պարսք Ռաստսոհուն կոչեն. յորմէ մեր ուսեալ՝ երկրորդեմք այժմ ի գիրս յայսմիկ, թողլով զառասպելաց նոցա բարբաջմունս: Քանզի անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել զառասպելսն յաղագս երազոյն Փափագոյ, և արտադատութեան հրոյն մանուածոյ՝ որ ի Սասանայ, և պատուելն զհօտիւն, և լուսնակին, և ախտարմողացն յառաջասացումն՝ որ են քաւդեայք, և որ ինչ զկնի այսորիկ. և պոռնկական խորհուրդն Արտաշրի հանդերձ սպանութեամբք, և անմիտ համձարաբանութիւն մոգին զատեր վասն նոխազին, և որ ինչ այլն

1 abcfgopqrs Կէ, փխ. Հ / k չիք Հ
2 Ա թէ
2 Ա պալհաւկաց / gl պահղաւկաց / k պահղակայ / rs պահլաւաց
3 վpqrs խոսհրուա
3 abcde թագաւորի / f արքայի
3 ԽՀ շապհոյ պարսից արքայի և
4 S անկեալ ի ձեռն [p ի ձեռս] յունաց
4 g յուղ՛իանոս / l յուղիանոս
4 c չիք որ
4 abfn պառաբատոն / վ պրպատոն / c պառաւատոս / d պառատոս / e բառատոն ; prs պաբատոն / Վoq պառաւատոն
5 abde ի տեսբոն / c ի տխպոն / f ի տիզպոն
5 ԱԽ չիք անդ
5 Աop և, փխ. ընդ
5 ln յուբիանու / k յոբբիանու / e յոբիանոսի
6 dbcd ի յոյսն, փխ. ի յոյնս
6 ab արքունականսն պաստաւորսն
6 abp մերոյս
7 el եղէազար / Հkl ուսեալ լեզու
8 Խ զգործն
8 a յուլիանոս / gl յուղիանու / k յուղիանոս
8 ԱՀ և թարգմանեաց [Հ թարքմանեաց]
8 Խ չիք և (զառաջնոյն)
9 Հg զառաջնոց
9 Հk թագաւորաց պատմութիւնս
9 gl լինել

10 S որումն [nopq ուրումն] / c որում
10 Կ^{2}abcef ռաստ սոհուն / d ռաստահուն Խվ^2 ռաստոհուն / վ ռաստաոհուն / վ^{2}oqrs ռաստսոհուն / w ռաստ ռաստ սոհուն
11 Խ չիք այժմ
11 bcdefl ի գիրս
11 ԱS յայս [b այս]
11 Sadek զառասպելեաց [p զառասպելեացն]
12 Sd բարբանջմունս
12 b անտեղ
13 Ա փափագոյն / Հgk փափագման
13 Ա արտադատութեանց / վ^{2}g արդաբադատութեան / l արդարադատութեանն / o արտադատութեան
13 o մանուեայ / p մանուածոյն
14 վ^{2}oqrs կասանայ, p կասանայ, փխ. սասանայ
14 վ^{2}g պատմելն / Հkl պատելն
14 l լուսնակաւն (ճnsraqrածը ճnrnqnդինն k)
14 Ա ախտարմաղացն
15 ԱՀ քօղէք [c քաւդէք]
15 SԽ այսորիկ
15 ԱՀgk չիք (այսորիկ) և
16 Խ խորհուրդքն
16 Խabcef սպանութեամբքն
17 gl անհանջարաբանութիւն / վk անհանձարաբանութեան / op համձաբաբանութեամբ
17 c այլ

ամենայն: Նա և այծին գինցումն մանկանն ընդ հովանեաւ արծուոյն, և գուշակումն ագռաւուն, և գերապանծին պահպանութիւն առիւծուն հանդերձ արքանեկութեամբ գայլուն. և միայնամարտութեանն առաքինութիւն, և որ ինչ այլաբանութեանն բերէ կարգ: Այլ մեք ասասցուք միայն զառոյգն, որ ինչ ճշմարտութեանն վայել է պատմութիւն:

ՀԱ.

Առաջին արշաւանք Խոսրովայ յԱսորեստան, յորում համարէր օգնել Արտաւանայ:

Քանզի յետ սպանանելոյն զԱրտաւան և թագաւորելոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ, երկու ցեղք Պահլաւին, որ Ասպահապետի և Սուրենի Պահլաւն անուանին, նախանձ պահելով ընդ թագաւորեալ ցեղին իւրեանց հարազատութեան ազգին, որ է Արտաշէսին՝ կամաւ յանձն առին թագաւորել Արտաշրի որդւոյ Սասանայ: Այլ մտերմութիւն պահելով առ եղբայրութիւն ազգականութեանն տան Կարենի Պահլաւին՝ ընդդիմացան պատերազմաւ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ: Բայց յառաջագոյն իբրև լուաւ զաղմուկ շփոթին թագաւորն Հայոց Խոսրով, դիմեաց յօգնականութիւն Արտաւանայ, եթէ հնար լիցի աճապարել ապրեցուցանել միայն զԱրտաւան. և միջամուխ եղեալ յԱսորեստան՝

1 o չիք Նա / Ա այծի
1 pqrs գինացումն
1 opqrs արծուայ
2 qrs առեւծուն
3 g գայլոյն
3 c միամտութեան / abde միամտութեանն / k միանամարտութեան / f միապարտութեան / Հg միայնամարտութեան / p միայնամարտութիւն
4 fgk այլաբանութեան / hi այլաբանութիւն
4 n բարէկարգ, opqrs բարեկարգ, փխ. բերէ կարգ
4 a այգ՛
4 abcef չիք ասասցուք
4 d չիք այլ մեք—պատմութիւն (s. 5)
5 fgk ճշմարտութեան
5 p պատմութիւնն / abcef պատմեսցուք, փխ. պատմութեան
6 abcfopqrs ԿԸ, k ԿԷ, փխ. ՀԱ.
7 Վ² արշաւան / SԽ խոսրովու
7 ԽՎ² յասորէս / Հgk համարեցաւ
8 d արտեանայ
9 b սպանելոյն
9 l թագաւորելոյ / d արշաւիր
10 opqrs նորա, փխ. սասանայ
10 Ա պալհաւին / k պահղաւին
10 abcf ասպահապետին / SԽ ասպահապետ / o ասպահապետք
10 SԽ սուրենեան [g սուրենենի, i սուրենի, n սուրենեանի] ի [no չիք ի] պահլաւն [Հ պահղաւն] / Կ²abcf սուրենեանի պահլաւ / de սուրենեան պահլաւն
11 p պահել
11 bc թագաւորել / de չիք թագաւորեալ
12 abcde հարազատութեանն
12 Ա չիք ազգին
12 opqrs արտաշէս
13 k թագաւորեալ
13 de չիք այլ մտերմութիւն—սասանայ (s. 15)
13 q մտերմութեամբ
14 abc եղբայրութիւնն
14 abcf չիք ազգականութեանն / Հg ազգականութեան
14 SԽabde կարն [o կարեն] / cf կարէն / tw կարենի
14 abcf պալհաւին
15 c պատերազմ / Հgk չիք պատերազմաւ
16 a զաղմուկ / f զաղմունք
17 SԽ թէ
17 Հ աճել, փխ. աճապարել / gk չիք աճապարել
18 opqrs չիք միայն
18 S զարտաւանն

լսէ զբօթ մահուանն Արտաւանայ, և զմիաբանութիւն ամենայն զօրաց Պարսից և նախարարաց, նա և զիւրոյ ազգին Պարթևաց և Պահլաւկաց, բայց ի ցեղէն Կարենեան. առ որ հրեշտակս առաքեալ, դառնայ յաշխարհս մեծաւ տրտմութեամբ և զկծանօք։ Եւ նոյն հետայն փոյթ ընդ փոյթ ազդ առնէ Փիլիպպոսի կայսեր Հոռոմայեցւոց, օգնականութիւն ի նմանէ խնդրելով։

ՀԲ

Խոսրովայ օգնականութիւն գտեալ ի Փիլիպպոսէ, դիմէ ի վերայ Արտաշրի պատերազմաւ։

Այմուկ խռովութեան լեալ ի թագաւորութեանն Փիլիպպոսի՝ ոչ կարաց ի Հոռոմայեցւոց գնդացն պարապեցուցանել, առ ի զօրավիգն լինել Խոսրովայ։ Այլ օգնէ նմա ի ձեռն գրոյ, հրամայելով սատարել նմա յամենայն կողմանց։ Որոց ընկալեալ զայսպիսի հրաման՝ հասանեն նմա յօգնականութիւն յԵգիպտոսէ և յանապատէն մինչև ի ծովեզերսն Պոնտոսի։ Որոյ գտեալ զայսչափ բազմութիւն, խաղայ ի վերայ Արտաշրի. և ճակատ տուեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէ, թափելով ի նմանէ զԱսորեստան և զայլ արքայանիստ աշխարհս։

Դարձեալ յղէ ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհմայինսն Պարթև և Պահլաւիկ ազգս, և առ ամենայն զօրս աշխարհին Քուշանաց, զի առ

1 p զօրացն
1 Ա պարսից զօրաց
1 p չիք և
2 ԽՀ չիք պարսից և
2 Խ նախարարացն
2 p զնա, փխ. նա
2 n զիւրոյ ազգին (փոխած զիւրոց ազգացն) / Ա ազգացն
2 c չիք և (պահլաւկաց)
2 Ա պալհաւկաց
3 abdefgk բաց
3 ctw կարենեան / g կարնայն / միւսն. կարնան
3 Ա առաքեալ խոսրովայ դառնայ
3 Ա յաշխարհ [c յաշխարհս] իւր / Հ յաշխարհն / k աշխարհն
5 agl փիղիպպոսի
5 f հռոմայեցւոց
6 a խնդրելով ի նմանէ / g չիք ի նմանէ
7 acfopqrs ԿԹ, b ՀԹ, gk ԿԸ, փխ. ՀԲ.
8 c խոսրով / Հdgl խոսրովու
8 a չիք ի (փիլիպպոսէ) / l ի փիղիպ-պոսէ
8 Հdg դիմեալ
8 Ա արտաշրի որդւոյ սասանայ պատերազմաւ
10 ԱԿ[1]Հվ[2]gk աղմուկ [ճաղմուկք] չփոթի և [Ա չիք և] խռովութեան
10 c չիք ի (թագաւորութեանն)
10 Վfgkm ի թագաւորութեան
10 l փիղիպպոսի
11 ՏԽ գնդաց / e լինել
12 Տ խոսրովու
12 d նմա սատարել
12 Խabcef չիք նմա (յամենայն)
12 Աgl ամենայն
14 l յեգւպտոսէ
14 f ի ծովեզերն / Խ ի ծովեզերացն / վ ի ծովեզերեայցն
15 Կ[2]defgk զանչափ / abcl զայնչափ / միւսն. զայսչափ
15 ՏՀd բազմութիւնս [p բազմութիւն]
16 abcf ճակատս
17 c արքանիստ
17 b յաշխարհս / Հ քաղաքս, փխ. աշխարհս / l քաղաքս (լուս. նոյն ձեռ-քով աշխարհս)
18 c տոհմանիսն
18 Խabdef պարթևս
18 p չիք և
19 Ա պալհաւիկ / g պահղ՛աւիկս / kl պահղաւիկս
19 Հ պահլաւիկս առ համօրէն
19 ԱԽվ[2]lnopqrs համօրէն, փխ. ամենայն
19 c քուշանաց

նա եկեալ վրէժս յԱրտաշրէ պահանջեսցէն, և զարժանաւորն ի նոցանէ թագաւորեսցուցէ, զի մի՛ տէրութիւնն հեռասցի յինքեանց։ Իսկ նոցա ոչ առեալ յանձն, յառաջասացեալ ցեղիցն, որ Ասպահապետ և Սուրենեան անուանին՝ զառնայ Խոսրով յաշխարհս մեր. ոչ այնչափ ուրախացեալ ընդ յաղթութիւնն, որչափ ընդ վերջակացութիւն ազգականացն դժգմեալ։ Յայնժամ հասանեն առ նա ոմանք ի հրեշտակաց իւրոց, որք ի պատուականագոյն ազգն երթեալ էին, ի խորագոյն աշխարհն, ի նոյն ինքն ի ներքս ի Բահլ. բերեն նմա համբաւ, եթէ «ազգական քո Վեհսաճան, հանդերձ ցեղիւն իւրով Կարենեան Պահլաւին, ոչ հնազանդեաց Արտաշրի, այլ ի կոչ քո դիմեալ գայ առ քեզ»։

ՀԴ

Դարձեալ յարձակումն Խոսրովայ ի վերայ Արտաշրի, առանց Հոռոմայեցւոց օգնականութեան։

Թէպէտ և յոյժ զուարճացաւ Խոսրով ընդ լուր գալստեան ազգականացն, սակայն ոչ յամեաց ուրախութիւնն, ընդ հուպ հասանելով բոթն, եթէ ինքնին Արտաշիր հանդերձ միաբանութեամբ զօրացն հասահաս եղեալ՝ կոտորեաց զամենայն ցեղ Կարենեան Պահլաւին, ջնջելով

1 Ա. չիք և զարժանաւորն—թագաւորեսցուցէ (s. 2)
2 Խռ թագաւորեցուսցէն
2 ԱԽ մի՛ յինքեանց [Հ յիւրեանց] տէրութեանէն [Հg տէրութիւն, kl տէրութիւնն] հեռասցին [ԽՀ հեռասցի]
2 c նորա, փխ. նոցա
3 Ա. ցեղէն
3 SԽ ասպահապետղ [rs ասպահապետո]
3 Ա. ասպապետ անուանին և սուրենեան
3 S սուրէն / gl սուրենեանն / k սուրէնեանն
4 gk յաշխարհն
4 gl ոչ ինչ. չիք ուրախացեալ / k ուրախացեալ ինչ
5 Հfgk յաղթութիւն
5 Ա. որքան
5 pqrs վերջակացութիւնն / վ² վերջակցութիւն
5 Խ ազգացն, փխ. ազգականացն
5 c տրտմեալ
5 f դժգմեալ / Խ գժգմեալ
6 o նմա, փխ. նա
7 e ազգքն
7 k չիք ազգն երթեալ էին ի խորագոյն
7 c չիք ի խորագոյն աշխարհն
8 Խ չիք ի (նոյն)
8 Ա. չիք ի ներքս
8 abcde չիք ի (բահլ)
8 abf բահլ / k բահղ
8 Հgl չիք բերին նմա համբաւ / k չիք համբաւ
8 SԽ թէ
9 Հgc վեհսաճան
9 Ա. իւրեանց, փխ. իւրով
9 tw կարենեան / միւսն. կարնեան
9 Ա. պալհաւին
10 S ի կոչգ / Խ ի կոչն
11 abcfopqrs Հ, gk ԿԹ, փխ. ՀԴ.
12 o արձակումն
12 c խոսրովի / Sl խոսրովու / k ի խոսրովայ
13 p օգնութեանն / Խ իշխանութեան, փխ. օգնականութեան
14 b ազգականացն գալստեան
15 fg ուրախութիւն
15 g հասանելով նմա
16 g բութին / Հk բոթին
16 abc թէ / c ինքն
16 ԱԿ² արտաշիր հեռաւմուտ եղեալ, միաբանութեամբ զօրացն կոտորեաց
17 Ա. ցեղս
17 Խ կարն / tw կարենեան / միւսն. կարնեան
17 ab պահաւին / Կ²cdef պալհաւին

զամենայն արու, յերիտասարդաց մինչև ցստընդիայս, բայց ի միոյ տղայոյ, զոր առեալ մտերիմ սանն նորա, Բուրդ անուն, փախեաւ յաշխարհն Քուշանաց, առ հզօրս ոմանս նորա հասուցանելով ազգայինս. զոր բազում ջանիւք խնդրեալ Արտաշրի զմանուկն ի ձեռն առնուլ՝ ոչ կարաց յազգականացն կուսակցելոց. մինչև յոչ կամաց երդնուլ՝ անկասկած լինել մանկանն. վասն որոյ բիւր առասպելս յօդեցին Պարսք զնմանէ,—անբանից սպասաւորել մանկանն: Սա է Պերոզամատն, նախնի մեծի ազգին Կամսարականաց, զոր յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք:

Այլ մեք այժմ որ ինչ զկնի կոտորածի ազգին Կարենեան Պահլաւէն, զորոյ զվրէժն ոչ թուլագոյնս ինչ խնդրեաց թագաւորն Հայոց Խոսրով: Թէպէտ վախճանեալ Փիլիպպոսի և չփոթեալ թագաւորութիւնն Հռոմայեցւոց, մարդ ի մարդոյ առնլով զտէրութիւնն սակաւ ժամանակեայ, Դեկիոս և Գալլոս և Վաղերիանոս կայսերք, որք ոչ օգնեցին նմա, սակայն Խոսրով զօրօք իւրովք և այլովք սիրելեօք յարեցելովք յինքն և հիւսիսային ազգօք Արտաշրի յաղթեաց, հալածական առնելով մինչև յաշխարհն Հնդկաց:

---

1 a երիտասարդաց / c յերիտասարդացն
1 l ցստնդիացս / Հ ցըընդիաս
1 Հabdefgo բայց
2 Հgk բուրդ
2 Աl չիք անուն
2 c յերկիրն, փխ. յաշխարհն
3 ԱԽՀԿ^{1}Վ^{3}k քուշանաց առ հզօրս ոմանս նորա [Կ^{1}Վ^{3}k նորա ոմանս] հասուցանելով ազգայինս [Վ^{3}fkl յազգայինս] / միւսն. քուշանաց, հասուցանելով յազգայինսն նորա
3 n յազգայինսն
4 Տ ջանիւ
4 abcef չիք արտաշրի
4 Հgk առնլով
4 a ազգականացն / Խ ի յազգականացն
5 gl կուսակցելոյ
5 pqrs մինչ.
5 de լինիլ
6 aef բիւր / միւսն. բիւր
6 Ա առասպելք
6 Խopqrs չիք զնմանէ
6 ՀՎ^{2}gl յանբանից
7 ԽՎ^{2} սպասաւոր լինիլ
7 Ա պերոզամատ
7 cpqrs մեծ
7 Խ նախնի ազգին մեծի կամսարականաց
8 k որ
8 Վ^{2}cfl տեղն / Հgk տեղին
9 Ա այժմ մեք / p որ ինչ այժմ
9 Խabef ազգի / c չիք ազգին
9 ԱԽ կարնեան / Տ կարենեան [otw կարէնեան]
9 Ա պալհաւէն
10 Ա զորոյ
10 Ա վրէժս / Խ զվրէժս
10 c թոյլագոյնս / l թուղագոյնս
10 a չիք ինչ
10 opqrs չիք թագաւորն հայոց
11 Ա թէպէտ և
11 Տ թագաւորութեանն / fgk թագաւորութիւն
12 k մարդ, փխ. մարդ
12 Sfk առնելով / Հgl առնուլ
12 f զտէրութիւն / Հgk զթագաւորութիւն / l զթագաւորութիւնն
12 Խ սակաւ ժամանակեան / Վ^{2} սակաւաժամանակեան
13 Ա դիկոս / tw դէկիոս
13 Ա գաղիոս / Խ գայլոս / nprs գալլս
13 ՏԽb չիք որք
13 Հ օգնեացեն
14 Ա սակայն արքայ խոսրով
14 ԱԽ իւրովք զօրօք
14 Տ այլ / l այլովք / de չիք այլ
14 ԱԽ սիրելովք / o սիրեցելեօք / prs սիրեցելովք
14 p յարեցելովք / rs յարոցելովք
15 o առնելով զնա մինչև
16 gk չիք մինչև

ՀԴ

Ցաղագս գալստեանն Անակայ եւ լինելութեան սրբոյն Գրիգորի:

Արդ՝ փախուցեալ ի Խոսրովայ Արտաշիր մինչ ի յաշխարհն Հնդկաց և ննջեալ յոյժ՝ բազում խոստմունս նախարարացն առնէր, թէ ով բուժեսցէ զնա յայնմանէ, եթէ հնարիւք գեղոց և եթէ զաղտնի խողխողմամբ սրոյ. պէս պէս պարգևս տալ խոստանայր. «Մանաւանդ Պարթևազանցդ, ասէ, զվերահնար գոզցես ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ զգաւելն. ազգականութեան անուամբ պատրել՝ ի զոսա փառահանայ»: Խոստանայր զբուն տունն դարձուցանել ի նոսա, որ Պահլաւն կոչէր, զարքայանիստ քաղաքն Բահլ, և զամենայն աշխարհն Քուշանաց: Նա և թագաւորութեան ձև և շուք խոստանայր, և զհասարակ Արեաց, ընդ իւրով ձեռամբ երկրորդ իւր լինել: Յոր հրապուրեալ Անակ, որ էր ի ցեղէն Սուրենեան Պահլաւէ՝ յանձն առնու սպանանել զԽոսրով: Եւ հաստուածի պատճառաւ փախստական լինի յԱրտաշրէ. և զհետ մտանելով զօրացն Պարսից առ պատճառէ, որպէս թէ փախստական վարելով զնա ընդ Ասորեստան՝ հանեն առ եզերբ սահմանացն Ատրպատականի ընդ մէջ Կորդուաց: Զոր լուեալ մեծին Խոսրովայ յՈւտէացւոց գաւառին, իբր զԿարենեանցն կարծեցեալ եկաւորութիւն՝ գունդ առաքէ յօգնականութիւն

1 abcfopqrs ՀԱ, gk Հ, փխ. ՀԴ.
2 fln գալստեանն / միւսն. գալստեան
2 g լինելութիւն
3 c ի խոսրով
3 gkopqrs մինչև ի / Ա մերձ, փխ. մինչ
3 fglprs չիք ի (յաշխարհն)
3 a աշխարհն / d սահմանն, e սաշխարհն, փխ. յաշխարհն
4 Տ առնէ թէ
5 Տk թէ (հնարիւք)
5 l հնարուք
5 Խabcef չիք և
5 Տ թէ (զաղտնի)
5 oqrs չիք զաղտնի
6 p պարգևաց
6 Ա խոստանայր տալ
6 p պարթևազանց
7 b զիւահնար
7 Խ չիք գոզցես
7 Հ կեղծաւորութեան
7 k սիրելոյ, փխ. սիրոյ
8 Խ ազգականութեամբ
8 de պարտել, փխ. պատրել
8 c փառահանալ
9 Խ տունն ի զոսա դարձուցանել
9 rs զնոսա որպէս / pq զնոսա
9 alf պալհաւն / de պալհաւուն
9 abdek կոչիւր / g կոչէր (փոխած կոչիւր)
9 d կոչիւր և զարքայանիստ / c զարքայական
10 Հgk քաղաք
10 ab զբալհ / cf զբալխ / de զբահլ / k բահղ
11 kpqrs չիք և (շուք)
11 pqrs զհազարեակ, o զհազարակ, վ զհազարեաց, փխ. զհասարակ
11 c իւր, փխ. իւրով
12 deo լինել / de յորս
12 Հվ հպարտացեալ, փխ. հրապուրեալ
12 ԱՏ անակայ / Ա չիք էր
13 bc սուրեանն / dej սուրենեանն / g չիք սուրենեան
13 Ա պալհաւէ
13 Հ առ, փխ. առնու
14 gk զօրաց
15 Ա առ ի պատճառէ
16 Ավ հանեն զնա
16 ՏԽ զառ եզերբ: Թերեւս լաւագոյն՝ զառ եզերբ: Ծն. Մ.
16 c չիք մէջ
17 p կորդացն / Խ խոսրովու
17 c յուտեացող
18 c զկարնացն / g զկարենեանց / k զկարինեանց / f զկարնանցն / p զկարենեանցն

Անակայ։ Որոց պատահեալ Անակայ՝ ածեն զնա հրամանաւ Թադէաւրէն ի գաւառն, որ անուանեալ կոչի Արտազ, ի տեղի դաշտավայրս, ուր յայտնեցան նշխարք սրբոյ և մեծի առաքելոյն մերոյ Թադէի։

Եւ աստ ասեմ զրոյց զսքանչելի ծերոյն որ ասէր, եթէ «ի նախնեաց ունիմ աւանդութիւն, որդի ի հօրէ առնլով զյիշատակ զրուցացս այսոցիկ», որպէս Ոլիմպիոդորայն յաղագս Տարօնոյ և Սիմի կոչեցեալ լերինն։ Արդ՝ ի բնակելն Անակայ ի դաշտին Արտազու՝ պատահէ նմա տեղի օթարանին մօտ առ դիրս սրբոյ Առաքելոյն, որպէս թէ ի ներքսագոյն սրսկապանի խորանին. և անդ առնու յղութիւն մօր սրբոյ և մեծի մերոյ Լուսաւորչին։ Վասն որոյ և զնորին Առաքելոյ շնորհսն ընկալեալ որ առ հանգստարանաւ նորին զլինելութիւն էառ՝ զնորին ելից զհոգևոր մշակութեանն պակասութիւն։

Եւ յետ անցանելոյ երկուց ամաց գալստեանն Անակայ ի Հայս՝ յերրորդումն սպանանէ զԽոսրով, որ թագաւորեաց ամս քառասուն և ութ։ Եւ մեռանի ինքն և իւրքն ամենայն, պահելով խնամոցն Աստուծոյ զսա միայն, որ ակնարկութեամբն Աստուծոյ և շնորհօք Առաքելոյն ստեղծանել կամ լուսաւորել ասեմք յարգանդի մօրն, զառաքելութեան իւրոյ զշնորհս ի ձեռն տալով նմա։ Իսկ զմնացեալսն ի զրուցացս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

1 a անականայ (որոց)
1 Ա չիք որոց պատահեալ անակայ
2 oqrs արտաւազ, փխ. արտազ
2 d դաշտավայր
3 op չիք և
3 ԱԽ մեծի մերոյ առաքելոյն
3 Տ առաքելոյն մերոյ [Վm չիք մերոյ] Թադէի / cp Թադէոսի
4 o և ասեմ աստ զրոյց / k չիք աստ
4 Ա ասեմ սքանչելի զրոյցս զարմանալի ծերունւոյ [Կ² ծերունւոյն] / ՏԽ զրոյց [g զրուց, l զզրոյց] զսքանչելի [g սքանչելի]
4 Տ թէ
5 e ունիմք / cf առնելով
5 Խ չիք զյիշատակ
6 Խbcef ողոմպիոդորայն [Հ ողոմպիդուրայն] / ˈnopqrs ոլոմպիադորան / Վadm ոլոմպիոդորայն / tw ոլիմպիոդորայն
6 gl տարաւնոյ
7 Խ լերին
7 l ի բնակել / tw ի բնակիլն
7 ՏԽ սորա, փխ. նմա
8 Հkl սուրբ / p առաքելոյն սրբոյ
9 l զյղանալ / Հgk մօրն
9 p չիք (սրբոյ) և
10 Տ չիք մերոյ
10 d լուսաւորչի
10 չիք և
10 Խ զնորին շնորհս առաքելոյն [Հ առաքելոյ]
10 Տ շնորհն [no զշնորհն]
11 a չիք առ (հանգստարանաւն)
11 Տ զլինելութիւնն էառ [pqrs էառ զլինելութիւնն] / l նորին առ զլինելութիւնն եառ, զնորին
11 o զնորին առաքելոյ
12 al հոգևոր
12 Հjhp մշակութեան / gk մշակութիւն
12 Հko զպակասութիւն
13 Վdkmdqrs անցելոյ
13 ԱԽՎ² տարեաց, փխ. ամաց
14 a յերկրորդումս / ce յերկրորդումն
14 Աnopqrs չիք որ թագաւորեաց ամս քառասուն և ութ [n յուս. աւելացրած]
15 Խ ամենայն իւրքն
15 Ա պահեալ
15 epqrs ի խնամոցն / k խնոցն
16 Խ ակնարկութեամբ
16 Հgk չիք Աստուծոյ
17 Ա ստեղծանիլ ասեմք, կամ լուսաւորել
17 l զառաքելութեանն
18 Աpqrs չիք իւրոյ
18 Ա շնորհս / Խ շնորհ
18 Ա շնորհս նմա ի ձեռն տալով. իսկ
18 ՏԽ զմնացեալս / g ի մնացածս / k ի նմացածս, փխ. զմնացեալսն ի
18 Հ ի մնացացս զրուցացս

ՀԵ

Յաղագս Փերմելիանեայ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկացւոց և պատմութեան նորին։

Փերմելիանոս եպիսկոպոս Կեսարու Կապադովկացւոց էր այր սքանչելի յուսումնասիրութեան, որ և ի տղայութեան իւրում առ Որոգինէս երթեալ վարժեցաւ։ Սա բազում խօսս արար, յորոց մի է պատմութիւն հալածանաց եկեղեցւոյ, որ յառաջ յաւուրս Մաքսիմիանոսի և Դեկոսի յարեաւ և որ հուսկ յետոյ յամս Դիոկղետիանոսի, շարայարեալ ի նա և զգործս թագաւորացն։ Յորում ասէ՝ վեշտասաներորդ եպիսկոպոս կացեալ Աղեքսանդրացւոց Պետրոս, վկայեալ յիններորդ ամի հալածանացն։ Գրէ զբազումս վկայեալս և ի Խոսրովայ, ի մերում աշխարհիս, համայն և յետ նորա օտարք յօտարաց։ Բայց զի ոչ ճշմարտութեամբ և ոճով պատմէ, և ոչ զանուանսն նշանակէ կամ զտեղիս կատարմանցն՝ ոչ ինչ կարևորագոյն համարեցաք երկրորդել։ Նոյնպէս և զԱնտոնինէ որդւոյ Սևերեայ ասէ՝ պատերազմեալ ընդ Վաղարշայ Պարսից արքայի ի Միջագետս, և մեռանել ի մէջ Եղեսիայ և Խառանու, և մերոյն Խոսրովու ոչ յոք հակամիտեալ։

1 abcfopqrs ՀԲ, gk ՀԱ, փխ. ՀԵ.
2 abdefgnpqrs պերմելիանեայ / Հk պերմելիանեա / c պերմելելիանա / l պերմեղիանեա / վ պերմելիանեայ, վ պերմելիանոս, վ պերմելիանէ
2 opqrs եպիսկոպոսին
2 b կապադովկեցւոց
3 Տ պատմութեանց / Խ պատմութիւն
3 e նորա
4 Աnpqs պերմելիանոս [c պերմելելիանոս] / Հgk պերմելիանէ / l պեղիանէ
4 Ա չիք կեսարու
4 c կապուղակացոց
4 ՏԽ չիք այր
5 Աl յուսումնասիրութիւն / npqrs յուսումնասիրութիւնն
5 abcdl ի տղայութեանն
6 c որոգինէս / gkl ուրիգինէս / Հ ուրոգինէս
6 Հgk էր
7 bf յառաջին / acde յառաջն
7 f աւուրս
8 bde դեկոսի / tw դեչիոսի
8 pqrs որ և / Խ չիք և
8 l հիւսկ
8 b դիոկղետիանոս / cg դիոկղիտիանոսի / tw դիոկլեցիանոսի
9 Խa չիք և / Հabcefgk թագաւորաց
9 a վեշտասաներորդի
10 l կեցեալ պետրոս աղէքսանդրացւոց
10 Հgk չիք աղեքսանդրացւոց
11 c հալածանաց / o գրէ թէ
11 ՏԽ բազում
11 ՎԽmn վկայեալս / միւսն. վկայեալ
11 ԱՏԽ ի [ԱՀg չիք ի] խոսրովու [k խոսրով, g խոսրովա, Հl խոսրովայ]
11 Հk չիք ի (մերում)
12 f օտարաց
13 ԱՏ չիք և (ոճով)
13 ՀՏ զանուանս
13 Հ յիշատակէ, փխ. նշանակէ
13 Տ զտեղի [opqrs զտեղիս]
14 f կատարմանն նոցա, ոչ
14 ՏԽ կարևորագոյնս
14 gkl կամեցաք, փխ. համարեցաք
15 Տ և որ զանտոնէ / Խc զանտոնէ
15 Հ սեւերիա
15 Ա վաղարշակայ
15 ԱԽ արքայի պարսից
16 g ի մեռանել, փխ. և մեռանել / kl և ի մեռանել ի
16 nopqrs չիք ի միջագետս և մեռանել [n յուս. գրած]
16 adef եղեսեայ / bc եղեսիա
17 aop ոք
17 Տ հակամտեալ [o հետամտեալ]
17 c չիք ոչ յոք—մահուանն խոսրովայ (եր. 214, տ. 1)

Իսկ որ ինչ զկնի մահուանն Խոսրովայ մինչև ցթագաւորութիւնն Տրդատայ ի ժամանակս անիշխանութեանն պատմէ՝ ստոյգ համարելով երկրորդեմք քեզ համառօտ բանիւք։ Բայց և որ ինչ ի թագաւորութեանն Տրդատայ և յետ նորա, ոչ հեղգութեամբ և անզգուշաբար վրիպեալ, և ոչ կամաւոր սխալանօք ի սմա յարմարեալ բան, այլ որ ինչ ի յիշատակաց դիւանագիր մատենիցն Յունաց։ Իսկ ըստ նմանեացն ապա և որ ինչ ի համբաւուց արանց իմաստնոց և հնախօս սիրաբանից ստուգապէս տեղեկացեալ, արդարաբար քեզ գրուցեցաք։

ՁԲ

Դիմումն ի մեզ Արտաշրի, և յաղթել կայսեր Տակիտոսի։

Նոյն այր սաէ, եթէ յետ սուսերահարն լինելոյ Խոսրովու, միաբանեալ նախարարք Հայոց՝ ածեն իւրեանց յօգնականութիւն զզօրս Յունաց որ ի Փռիւգիայ՝ Պարսից ընդդիմանալ և պահել զաշխարհս։ Եւ խոկոյն ազդեցին Վաղերիանոսի կայսեր։ Բայց վասն զի Գունդք անցեալ ընդ Դանուբ գետ զբազում գաւառս գերի վարեցին, և զԿիւկղադայ կղզիս աւար առին՝ վասն որոյ ոչ ժամանէ մերոյ աշխարհիս թևարկել Վաղերիանոս. նա և ոչ յերկարէ զկեանսն, առնլով ի նմանէ զթագաւորութիւնն Կղաւդիոս, և յետ նորա Աւրելիանոս, հուպ ընդ հուպ փոխանորդելով զմիմեանս. այլ և ամսականօք թագաւորեալ Կիւնտոս և Տակիտոս և Փղոռիանոս եղբարք։ Վասն որոյ համարձակաբար

1 adef մահուն / Ն մահուան
1 ԱՏ խոսրովու
1 pqrs մինչ / o չիք մինչև
1 Ա ի թագաւորութիւնն / Ջgk ցթագաւորութեանն
3 ՏԽ չիք քեզ / opqrs բանիւ
3 Տ բայց որ ինչ և ի
3 fgk թե″, փխ. թագաւորութեանն
4 Ա չիք տրդատայ
4 o չիք և յետ նորա
5 gk սխալօք
6 Ջgk չիք ի (յիշատակաց)
6 Խվ^{2} զդիւանագիր / Ա ի գիր, փխ. դիւանագիր
6 Խ իսկ և ըստ / Ջgk նմանեաց
7 Խ չիք ի (համբաւուց)
7 Ա չիք և [c ուևի] հնախօս սիրաբանից
7 Խվ^{2} հնախօսաց
9 abcfopqrs ՁԳ, փխ. ՁԲ / k չիք ՁԲ.
10 a արտաշրի ի մեզ
10 c վաղթաղել, փխ. յաղթել
10 c քկիտոսի / tw տաչիտոսի
11 ԱԽ սաէ նոյն այր / prs սոյն այր
11 Տbcdf թէ
11 a թետ, փխ. յետ / Ն չիք յետ
12 Խ զօրաց, փխ. նախարարք
12 Խ ածին / Չ յիւրեանց
12 p օգնութիւն
12 Խ զօրս / l զզօրս ի յունաց
13 pqrs ի փիւռիգայ
14 Ա քանզի / opqrs չիք վասն
14 Ուղղեցինք Գունդք (փխ. գունդք) ըստ Նոր. Բիւզ.
15 Կ^{2}abcef անցին
15 Կ^{2}abef անոր / Ջcdgk դանոր
15 a զկիւղաթայ / c կիւկլադա / Խ զկիկղադա [l զկիկղադայ]
16 Ջdegk կղզին
16 ԱԽ ոչ մերոյ աշխարհիս ժամանէ [Չ մերոյ աշխարհիս ոչ ժամանէ]
17 abcef յերկարէր / o երկարէ
17 Խ զկեանս
17 kopqrs առնելով
17 Ա չիք ի նմանէ
18 gk զթագաւորութիւն
18 ԱՋg կղօդիոս [c կղաւդիոս]
18 k և որ յետ
18 ԱՉ օրեղիոս [c աւրեղիոս]
19 Ա տիտոս [փխ. կիւնտոս] և տակիտոս [tw տաչիտոս] թագաւորեալ
20 opqrs փղւիանոս / tw Փլօրիանոս
20 de չիք եղբարք

արշաւեալ ի մէջ Արտաշրի, և զզօրս Յունաց փախստական արարեալ, գերելով զյոլով մասն աշխարհիս՝ յաւեր դարձուցանէ։ Յորմէ զաղթեալ նախարարքն Հայոց, հանդերձ ազգաւն Արշակունեաց ի Յոյնս ապաւինէին. յորոց մի էր և Արտաւազդ Մանդակունի, որոյ առեալ զՏրդատ որդի Խոսրովու՝ ի դուռն կայսեր հասուցանէր։ Վասն որոյ հարկաւորեալ Տակիտոս՝ ընդդէմ Արտաշրի գայ զկողմամբք Պոնտոսի, և զեղբայր իւր զՓղորիանոս այլով գնդաւ ընդ Կիւլիկիայ արձակէ։ Իսկ Արտաշիր հասեալ ի Տակիտոս՝ ի փախուստ դարձուցանէ, որ և սպանաւ ի յիւրոցն ի Ճանիւռ Պոնտացւոց, որ են Խաղտիք. նոյնպէս և եղբայր նորա Փղորիանոս յետ ութսուն և ութ աւուր ի Տարսոն։

ՀԷ

Յաղագս խաղաղութեան Պարսից եւ Յունաց, եւ շինելոյ Արտաշրի զՀայս յամս անիշխանութեանն։

Բայց Յունաց թագաւորեալ Պրոբոս, և խաղաղութիւն արարեալ ընդ Արտաշրի՝ բաժանէ զաշխարհս, սահմանագրութեամբ փոսս գործելով։ Եւ Արտաշրի նուաճեալ զազգ նախարարացն՝ զզաղթեալսն անդրէն դարձուցանէ, և զամբականսն ի վայր իջուցանէ, բայց ի նախարարէ ումեմնէ, որոյ անուն Օտայ կոչէր, ի տոհմէն Ամատունեաց, որ փեսայ էր ազգին Սլկունեաց և սնուցող Խոսրովիդխտոյ, դատեր

1 d զզօրս նոց յունաց / gk զօրս
2 c չիք զյոլով
2 ԱՀ դարձուցանէր / nopqrs յաւեր դարձուցանէր զյոլով մասն աշխարհիս (n ուղղած)
2 Ա յորում / k յորմէ
3 c զայթակղեալ / Խ զաղթեալք / w¹ յաղթեալ, փխ. զաղթեալ
4 ԱԽ ապաւինէին / Խ չիք և
5 ՏԽ հասուցանէ
5 ԱԽ սակս, փխ. վասն
6 tw տաչիտոս / d չիք գայ
7 l փղորիանոս / p փղւփանոս /opqrs փիղւփանոս. միւսն. զփղոռիանոս
7 Ա ի կիլիկիա [d կիւլիկիայ], փխ. ընդ կիւլիկեայ / pqrs զկիւլիկիայ / gl կիւղիկիա / tw կիլիչիա
8 Հgk արձակեաց
8 ՏԽ արտաշրի / Հ տակիտոսի
8 c չիք ի (փախուստ)
9 Ա չիք և
9 Հgklp սպանաւ յիւրոցն / Ա չիք յիւրոցն
9 Հgl ճանիւ սոյն տացւոց, փխ. ճանիւս պոնտացւոց
9 ՏԽabcd պոնդացւոց
9 Խ է, փխ. են

10 Խ չիք և (եղբայր)
10 d փլորիանոս / opqrs փղւփանոս / միւսն. փղոռիանոս
10 c աւուրն / f աւուրց
11 abcfopqrs ՀԴ, gk ՀԲ, փխ. ՀԷ.
12 n խաղաղութեանն
12 Խ յունաց և պարսից
12 nopqrs շինելոյն
12 f չիք արտաշրի
12 b հայս
13 Հdefgk անիշխանութեան
14 bdef պռովբոս / Հ արար
15 ԱԽ փոս
16 c նախարարացն և զզաղթեալսն
17 abef անդէն
17 Ա չիք և զամբականսն—իջուցանէ
17 abdeflno բայց ի
18 d չիք անուն / gl աւտա
18 Տabdef կոչիւր / Խ կոչի
18 Տ ի տոհմէ
19 a ազգէն
19 noqrs չիք որ փեսայ—և [n լուս. աւելացրած]
19 Ա սլկունեաց
19 g սնուցօղ / l սնուցաւղ
19 c խոսրովիդխտոյն
19 opqrs տէր, փխ. դատեր

Խոսրովայ, որջացեալ յամուրն Անի՝ իբր ի կաղաղի հանդարտութեան զօղեալ։

Իսկ Արտաշրի գեղեցկապէս յարդարեալ զաշխարհս Հայոց՝ ի կարգ առաջին հաստատէր։ Նա և զԱրշակունիսն, զմեկուսացեալսն ի թագէն և յԱյրարատն բնակելոյ, կարգէ ի նոյն տեղիս մտիւք և ռոճկօք, որպէս և էինն։ Եւ զմեհենիցն պաշտամունս առաւել ևս յորդորէ. այլ և զհուրն որմզդական, որ ի վերայ բագնին որ ի Բագաւան, անշէջ հրամայէ լուցանել։ Բայց զանդրիսն, զոր արար Վաղարշակ պատկեր իւրոց նախնեացն հանդերձ արեգակամբ և լուսնիւ յԱրմաւիր, և փոխեցան յԱրմաւրայ ի Բագարան և դարձեալ յԱրտաշատ՝ զայնոսիկ փշրէ Արտաշիր։ Եւ զերկիրս գրով ընդ հարկաւ իւրով արկանէ, և ամենեւին զիւր անունն հաստատէ։

Նա և զսահմանս հաստատեալս յԱրտաշիսէ, զքարինս յերկրի կացուցանելով, նորոգեաց, և յիւր անունն փոխելով Արտաշիրական անուանեաց։ Եւ կալաւ զաշխարհս մեր որպէս զմի յաշխարհացն իւրոց, պարսիկ գործակալօք, ամս քսան և վեց. և յետ նորա որդի նորին, որ անուանեցաւ Շապուհ, որ լսի Արքայամանուկ, ցթագաւորելն Տրդատայ, ամ մի։

---

1 Ա. խոսրովու / Տ խոսրովի / gl խոսրովայ / k խոսրովա
1 abce յանի
1 gk իբրև
1 cgk չիք ի (կաղաղի)
1 f ի խաղաղի/Հg ի գաղաղի Վ ի կաղաղ
1 i հանդարտութեամբ, վno ի հանդարտութեան
2 Ա. զօղեաց
3 Ա. զերկիրս, փխ. զաշխարհս
3 o զհայոց աշխարհս
3 Ա. ի կարգն / Խ ի կարգս առաջինս
4 gk զարշակունիս
4 g մեկուսացեալս / l մեկուսացեալսն
4 g ի թագեան, Վ ի թագաւորէն, փխ. ի թագէն
5 Հf յարարատ / abcdeg յայրարատ / l յարայրատն
5 Հgk բնակելոյն
5 gk տեղի
5 k մեւք, փխ. մտիւք
6 ՏԽ չիք և (էինն)
6 l եինն / Հg զմեհենից
6 b պաշտմունս / Sk պաշտամունսն [n պաշտամունս] / Վ պաշտմունսն
6 opqrs չիք ևս
7 Հdef չիք որ (ի վերայ)
7 Խc չիք որ (ի բագաւան)
7 Ա. ի բագաւանի / gk ի բագւան / Հ ի բագուան
8 Խ զանդրիս
8 tw զորս
8 Ա. չիք պատկեր
8 Հgk իւրոյ / l իւրոցն
9 Ա.Տ փոխեցաւ
10 Ա.Տ չիք յարմաւրայ
10 a զայսոսիկ
10 b յարտաշիր
11 Հgk հարկիւ / gkl իւր
12 Ա.Խ անուն
13 g սահմանս
13 Խ հաստատեալ
13 c ի յարտաշէսէ / gl յարտաշեսէ
13 Հgk յերկիր / o երկիր
14 Ա.Հglnop անուն
14 Վ^{2}acdefl փոխեալ / Հbgk փոխեաց
14 Խc արտաշիրակ
15 Խbcf մի
15 Խad յաշխարհաց
15 ՏԽ իւրոց հանդերձ պարսիկ
16 g գործակալաւք
16 Խabcde նորին որդի [bcde որդին] / f չիք նորին
17 ՏԽm անուանեցաւ
17 f շապուրհ
17 Խd արքայ մանուկ / Վ արքայամանուկ / միւսն. արքայի մանուկ
17 g զթագաւորելն / k զթագաւորեալն

ՀԸ

Կոտորումն ազգին Մանդակունեաց յԱրտաշրէ։

Բայց Արտաշրի լուեալ էր, թէ ումն ի նախարարացն Հայոց առեալ զմի յորդւոցն Խոսրովայ, փախուցեալ ապրեցոյց, ի դուռն կայսեր հասուցանելով։ Եւ քննեալ թէ ով ոք նա իցէ՝ եղև վերահասու, թէ նա է Արտաւազդ յազգէն Մանդակունեաց. հրամայեաց զամենայն ազգն ջնջել սատակմամբ։ Բանզի ի գաղթելն Հայոց յԱրտաշրէ՝ գաղթին և նոքա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն. և ի նուաճելն Արտաշրի զայլսն՝ դառնան և նոքա, և սատակին սրով ամենեքին։ Բայց զկոյս մի գեղեցկադիմակ, ի քերցն Արտաւազդայ, գողացեալ Տաճատայ ուրումն, որ էր յազգէն Աշոցան, ի գաւակէ Գուշարայ հայկազնոյ, փախուցեալ ի Կեսարացւոց քաղաքն ապրեցուցանէր, ամուսնաւորեալ ընդ ինքեան վասն չքնաղագեղ կերպարանին։

ՀԹ

Յաղագս նախատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց։

Պատմէ զնահատակութեանցն Տրդատայ, նախ ի մանկութեանն յերիվար կամակար աշտանակեալ, և կորովի ձիավարեալ, և զէնս շարժեալ յաջողակարար, և այլ պատերազմականս ուսանել ախորժակս.

1 abcf ՀԵ, gk ՀԴ, փխ. ՀԸ.
2 Խcdeopqrs կատարումն
2 Հgk ազգաց
3 Ա չիք էր
4 ՏԽ չիք զմի
4 o խոսրովայ / միւսն. խոսրովու
4 ՏԽ չիք ի դուռն—հաստուցանելով
5 Ա չիք և / a քան, փխ. քննեալ
5 Ա հասու, փխ. վերահասու
6 gk ազգ
7 Ա ի [c չիք ի] գաղթին
8 p ի նուաճել
9 ab սատակին
9 Ա ամենեքեան [a ամենեքին]
9 ՏԽ կոյս մի գեղեցկադիտակ / Հgk գեղեցիկ
10 l որումն
10 ՏԽ էր լեալ [l լեեալ] / lc չիք էր
11 kl աշոցայ
11 c ի գաւակէն
11 dgknprs գուշարայ
11 b հայկազնւոյ / Հgk հայկազնեան / l հայկազնայ / a արշակունւոյ, փխ. հայկազնոյ
12 ՏԽ քաղաքին
12 ԱՀgl ապրեցուցանէ
13 ՀՎ²abcdgl չքնաղ / k չքնաղակերպարանին, փխ. չքնաղագեղ կերպարանին
14 abcfopqrs ՀՁ, k ՀԴ, փխ. ՀԹ.
15 ԱՀ նահատակութեան / gk նախատակութեան
15 c չիք յամս
15 bdefg անիշխանութեան
15 Խ չիք հայոց
16 d զնահատակութեանց
16 a տրդա
16 Հfgkh ի մանկութեան
17 g երիւար / l յերիւար
17 Վ կամակոր շաշտ անկեալ
17 gk չիք կամակար
17 pqrs յաշտանակեալ
17 a ձիս վարեալ / Կ²bdef ձիս վարել / c ձի վարել / ԽՎ ձիաւորեալ
17 Խ զէն / Ա շարժել
18 c աջողակարար / Տ յաջողակարարս / ԽՎ յաջողարար
18 gk այլս / l այդս
18 al պատերազմական

ապա ըստ Պեղոպոնէսացւոց մեհենական հրամանին Հիփիտեայ ի մըրցանակս ադոնին առաւելեալ քան զԿղիտոսարաղոս հոռղացի, որ զվզէ ևեթ կալեալ յաղթէր. դարձեալ և քան զԿերասոս արգիւացի, զի նա զկճղակ եզին թափեաց. իսկ սա զերկուց ցլուց վայրենեաց միով ձեռամբ կալեալ զեղջերէն, թափեաց հանդերձ ընդվզեալ ջախջախմամբ։ Եւ ի ձիընթացս մեծի կրկէսին կառավարել կամեցեալ՝ ի հմտութենէ հակառակորդին սասուցեալ յերկիր անկաւ, և բուռն հարեալ արգել զկառսն. ընդ որ ամենեքին զարմացան։ Եւ ի պատերազմին Պրոբոսայ ընդ Գութս, եղև սով սաստիկ. և յոչ գտանելոյ շտեմարանաց՝ յարեան զօրքն ի վերայ և սպանին զնա. նոյնպէս և ի վերայ ամենայն իշխանացն զինեցին։ Իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ՝ չեթող զոք մատնել յապարանսն Լիկիանոսի, առ որում ինքն Տրդատ էր։

Բայց Կարոս հանդերձ որդւովքն Կարինեաւ և Նումերիանոսիւ թագաւորեաց. և զօրաժողով եղեալ, ետ ճակատ ընդ Պարսից արքային, և յաղթեալ՝ դարձաւ ի Հռոմ։ Վասն որոյ բազում ազգս ի սատարութիւն կալեալ Արտաշրի, թիկունս արարեալ զանապատն Տաճկաստանի՝ դարձեալ ետ ճակատ ընդ զօրս Հռոմայեցւոց կրկին, աստի և անտի Եփրատու, յորմէ սպանաւ Կարոս ի Ցախնոյն։ Նոյնպէս և Կարինոս,

1 Ա պեղեսէ պոնտացւոց / վվ պեղեսէպոնդացւոց կամ պեղեսպոնտացւոց / Խ պեղեսպոնտացւոց / npqrs պեղես է պոնդացւոց / o պեղես է պոնտացւոց
1 c հեեստեայ / Վm հիփիտեայ / tw հեփեստեայ / միւսն. հեփեստեայ։ Համե. Եւս. ժամ., 132։
2 npqrs ադոնին
2 Ա զկիլիտոսարօրոս [c զկիլիտոսարաւրոս] / Խ զկղիտոսարաղոս / o զկրիտոս / p զկղիտոսարատոս / tw զկլիտոսարատոս։ Եւս., 142։
2 gl հոռվղացի / Հ հոռվտացի
3 deors չիք դարձեալ
3 Ա զկրօնոս / Խ զկրատոս / վ զկրաւսոս / nopqrstw զկրօնոս։ Եւս., 140։
4 Ա եզինն
5 tw կալեայ
5 abdef զեղջիւրէն / opqrs զեղջրէ
5 k ախջախմամբ
6 cg չիք ի (ձիընթացս)
6 Խp ի ձիընթաց / c չիք մեծի
6 Ա կարկիմին / noqrs կարկէսին
6 c և, փխ. ի (հմտութենէ)
7 SԽc հակառակորդին [gk հակառադրին]
8 Ա ի պատերազմին ընդ զօրս պրոբոսայ
8 bc պրոբոսի / Sg պրոբոսայ / k պրոբոսայց / l պրոբոսայ
9 gl գութան / tw գունթս / Ա չիք ընդ գութս
9 ԱԽp ոչ
9 ԱԽo գտելոյ [ƒ գտանելոյ] / S գտելոյ
9 ԱԽ յարեան ի վերայ նորա [Ա չիք նորա] զօրքն
11 o ի դէմ փխ. ընդդէմ
12 gl զլիկիանոսի
12 nopqrs չիք առ որում—էր [n յուս. աւելացրած]
12 abdef տրդատն
13 def կառոս
13 gltw կարինեաւ / Հk և կարինեաւ / ԱS կառինեաւ [opqrs կառնաւ]
13 cl Նումերիանոսիւ / Sabdef Նումերիանոսիւ [p Նովերիանոսիւ]
14 Խ թագաւորէ
14 l զաւր ժողովեալ
14 cef ճակատս
14 S ընդդէմ, փխ. ընդ / d չիք ընդ
15 a որոյ ի բազում
16 k տաճակաստանի
17 abcef ճակատս
17 Խ աստ և անդ ի յեփրատայ [g ի յեփրատա]
18 cdef կառոս
18 f չիք ի (յախնոյն) / Հ ի ախնոյն / վnopqrs յայսն, փխ. յախնոյն [n ուղղած յախնոն] / a յախնոն / b յիւախնոն / c յիախնոն / de յիախնոն
18 gltw կարինոս / միւսն. կառինոս

որ ի վերայ Կոռնակայ չոգաւ յանապատ, ընդ որում և Տրդատ. և սատակեցաւ նա և զօրն, և մնացեալքն ի փախուստ դարձան: Յորում և Տրդատայ վիրաւորեալ երիվարն՝ ոչ աճապարեաց ընդ փախստեայսն, այլ առեալ զզէնն իւր և զկազմած ձիոյն՝ ի լուղ ընդ լայնատարած և խորայատակն անցանէր ընդ Եփրատ ի բուն զօրսն իւրեանց, ուր Լիկիանոսն էր: Ընդ նոյն աւուրս լինի սպանեալ և Նոմերիանոս ի Թրակէ, և փոխանորդէ զթագաւորութիւնն Դիոկղետիանոս: Իսկ որ ինչ ի նորա ժամանակի Տրդատայ գործք՝ ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս:

Ձ

Ցայտարարութիւն սակաւուք ծննդեան և վարուց Գրիգորի և որդւոցն, ի բղբոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնակեցի ի Յագոռճանի:

Այր ոմն ի Պարսից, ոչ ի փոքունց և յաննշանից, որում անուն էր Բուրդար, գնացեալ անտի և եկեալ ի կողմանս Գամրաց՝ պանդխտեցաւ ի Կեսարիայ: Եւ առեալ կին ի հաւատացելոց, որում անուն Սոփի կոչէր, զքոյր ուրումն մեծատան, որ Եւթաղիոս յորջորջէր, դարձաւ անդրէն գնալ յերկիրն Պարսից հանդերձ կնաւ իւրով. զորոյ զհետ

1 Ա չիք վերայ
1 c կոռոնակայ / d կառնակայ
1 d չիք և (տրդատ)
1 Խ որում էր տրդատ
2 p չիք նա / Հgkl զօրքն
3 gl երիւարն
3 Ա ոչ աճապարեաց փախչել ընդ փախստեայսն / Խ աճապարեալ
4 Խ այլ զզէնն [kl զզէնս] իւր առեալ
4 opqrs զկազմուած
4 Ա ի լող / Խ լիւղ, փխ. ի լուղ
5 ԱՏ չիք և (խորայատակն)
5 Հgk խորայատակ
5 ԱՀgk անցանէ [f անցանել]
5 g եւփրատ / tw եՓրատ
5 b ի բուն / c զօրն
6 c որ, փխ. ուր
6 p լիւկիանոս / tw լեչիանոս
6 n այն, փխ. նոյն
6 ԱԽ լինի սպանանել [ab սպանանիլ] և [Աgk չիք և] Նոմերիանոս [c գնուււմերիանոս, k գնումերրիանոս, ef գնոմեռիանոս]
7 ԱԽ ի թրակէս
7 abdef չիք և
7 Տ փոխանորդեալ [n փոխանորդէ] / Հgk փոխանորդել
7 fgk զթագաւորութիւն
7 gl դիոկղիտիանոս / tw դիոկլեցիանոս
8 Տ ի նորա ժամանակն / d ի ժամանակի նորա
8 ՏԽ չիք տրդատայ
8 Տ յայտնէ [n ուսուցանէ], փխ. ուսուցանէ
9 abcfopqrs Հէ, gk Հե, փխ. Ձ.
10 fo վարուց սրբոյն գրիգորի
10 ԱԽ չիք և որդւոցն / tw և որդւոյն նորա
11 Հgl հարցման
11 ՏԽ միայնաւորի
12 fnopqrs չիք ի (յագոռճանի) / վ ի յառղիճաւանի կամ յագոռոճանի / ԱՀվ[3]gln յագղիոճանի / k յագղիճանի / Կ[1] յագաիոճանի
13 b յորում
14 a բուդար / c բուրդարի / Խ բունդար
14 l անդի
14 k ախտացաւ, փխ. պանդխտեցաւ
15 k առ, փխ. առեալ
15 h ի կեսարիա
15 cglqrs որումն
15 i սոփիայ / tw սոՓի
16 cf կոչէր / միւսն. կոչիւր
16 Տl քոյր
16 abdeglnp յորջորջիւր
17 bef անդէն / Խa կնաւն
17 p զոր զյետ

մոռեալ Եւթաղեայ՝ համօղեալ արգելոյր։ Որոյ հանդիպեալ ծննդեան մերոյ Լուսաւորչին՝ ըստ պատահման մատնէ սնընդու մանկանն. և ի հասանել աղետին՝ առեալ Եւթաղեայ զքոյր իւր և զայլ նորա հանդերձ մանկամբն ի Կապադովկացւոց աշխարհն դառնայր։ Այլ զայս ամենայն գործէ յառաջախնամութիւնն Աստուծոյ, որպէս կամք են իմոյս ասել բանի, յաղագս որ ի մեզ փրկութեան ճանապարհ։ Ապա թէ ոչ, որո՞ւմ յուսոյ ակն ունելով զմանուկն պահլաւիկ ի Հռոմայեցւոց իշխանութեանն սնուցանէին, և Քրիստոսի ընծայէին հաւատոց։

Բայց յարբունս հասակի հասեալ մանկանն՝ փեսայացուցանէ հաւատացեալ ումն այր, որում անուն էր Դաւիթ, ի դուստր իւր Մարիամ. որ յետ երից ամաց երկուց որդւոց լինելոյ, ի կամաց երկոցունց մեկնեալ ի միմեանց զատչին։ Մարիամ հանդերձ մանկամբն կրտսերաւ ի վանս կանանց երթեալ կրօնաւորէր. որոյ յարբունս հասեալ մանկանն, զհետ ընթանայ միայնաւորի ուրումն, որում անուն էր Նիկոմաքոս։ Իսկ անդրանիկն առ դայեկաց մնացեալ, որ ապա աշխարհավարեալ ամուսնացաւ։ Բայց հայր նոցին Գրիգոր անցեալ գնաց առ Տրդատ՝ զհայրենեացն հատուցանել պարտիս,

1 Տա հասեալ, փխ. մոռեալ
1 Տ հասեալ անհրոյ նորա եւթաղեայ
1 Ա որոց
1 Տag ծննդեանն
2 վ պատահումն
2 opqrs մատանեն
3 abdeg աղխտին / f աղէտին
3 a եւթաղեաց
3 cl զայրն / Հg այր / k այրն
4 e ի կապպադովկեցւոց
5 a զայսասիկ
5 abdel յառաջատեսութիւնն / Հfgk յառաջտեսութիւն
5 dep կամքն
5 p չիք են
5 Ա իմոյ / ա բանից
6 ա մեզ ճանապարհն եղև փրկութեան / i մեզ եղև ճանապարհ փրկութեան / p ճանապարհն
7 Ա որոյ / Հgk յորում
7 Հg յուսոյն
7 Տա ունելոյ զմանուկ
7 bcdef պալհաւիկ
8 Հfgkpr իշխանութեան / tw իշխանութիւնն
8 Հgl սնուցանել / Ա չիք և
8 c ընծայելով / gk ընծել / l ընծայել
8 Տա հաւատով
9 Աա յարբունս [ա ի յարբունս] հասեալ մանկանն հասակի, փեսայացուցանէ [k փեսայացուցեալ, cf փեսայեցուցանէ, g փեսայացեալ, Հ փեսայացուցանել]
10 d ումն հաւատացեալ այր / ա չիք հաւատացեալ
10 c այր ումն
10 աde որոյ, փխ. որում
10 ա չիք էր
11 a որ և յետ / ա և, փխ. որ
11 c որդւոցն… ի կամացն
12 Ա զատչէին
12 c մարիամու
13 Աա կրտսերով [gkl կրտսերաւ] մանկամբն [Հ մանկամբ]
13 Հվgkopqrs կուսանաց, փխ. կանանց
13 Տա անկեալ, փխ. երթեալ
13 f կրօնաւորէր / միւսն. կրօնաւորիւր
13 Հg յորոյ
13 Ա որ ի յարբունս
14 Աա չիք ընթանայ [c գնաց զհետ, de երթալ զհետ, փխ. զհետ ընթանայ]
14 abdef միաւորի / k միանաւորի
14 f որումն / Տա մի, փխ. ուրումն / c չիք ուրումն
15 ա Նիկոմաքոս
15 Տա նիկոմաքոս, և նա [ա չիք և նա, opqrs չիք նա] առաքէ յանապատ [g յանապատն]. իսկ
16 pqrs չիք ապա
16 glp հայր / միւսն. հայրն
16 ԱՀgl նոցա / Հkl չիք գրիգոր
17 p հայրենեացն
17 Ա զպարտս [f զպարտսն] / oqrs զպարտիս / p զպարտիսն

կամ որպէս պարտ է ասել ճշմարտութեամբ՝ զառաքելութեանն վիճակ մերոյ աշխարհիս և զքահանայապետութեանն հանդերձ մարտիրոսութեամբն վարժելով։

Բայց արդարև հօր սքանչելւոյ որդիք զարմանալիք առաւել քան զառաւել. զի ոչ նա խնդրեաց զորդիսն՝ յորժամ դարձաւ ընդ Տրդատայ, և ոչ նոքա չոգան առ նա. և այն գրեմ թէ վասն երկիւղի հալածանացն. բայց և ոչ ի քահանայանալն և ի փառաւորել հօրն երևեալ պերճացան նոքա։ Վասն որոյ և ոչ նա յամեաց ի Կեսարիայ, այլ փութապէս դարձեալ՝ ի Սեբաստացւոց քաղաքին անսայր հաւաքել զնիւթ վարդապետութեանն։ Այլ թէ և բազում աւուրս արարեալ ի Կեսարիայ՝ ոչ ինչ, զորոց զմտաւն ածէր՝ առնելոց էին, անսպառին և անանցականին միայն սկելով. որք ոչ զպատիւն յինքեանս ձգէին, այլ պատիւն զհետ նոցա ընթացաւ, որպէս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

ՁԱ.

Երէ ուստի՛ եւ զիա՛րդ ազգ Մամիկոնէից։

Վախճանեալ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ թողու զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Շապհոյ։ Ի սորա աւուրս ասեն եկեալ ի Հայս նախնի ազգին Մամիկոնէից յարևելից հիւսիսականէն, ի քաջատոհմիկ և ի գլխաւոր աշխարհէ և ամենայն հիւսիսականաց ազգաց առաջին առեալ իսկ զՃենացն. որ ունին զրոյցս այսպիսիս։

1 abcd չիք կամ / nopqrs այլ, փխ. կամ [n ջնջ. աւելացրած]
1 ՏԽf զառաքելութեան / pqrs վիճակի
2 g մերոց
2 վ²fgkp զքահանայապետութեան(ն) / միւսն. զքահանայութեան(ն)
2 ՏԽ մարտիրոսութեամբ
4 ԱԽԿ՝ բայց է արդարև
4 Ա սքանչելոյ
4 Խ և առաւել
6 p դարձան, փխ. չոգան
6 l գրեա թէ / միւսն. գրեթէ
6 Ա յաղագս, փխ. վասն
6 c հալածանաց / gl հալածանացս
7 ԱԽվ² երևեալ [c երևել, Խվ² երևելի] փառօք [l փառօքն] հօրն [Խվ² հօր] պերճացան [k պերճացեալ], փխ. և ի փառաւորել հօրն երևեալ պերճացան նոքա
8 Խ չիք նա
8 o չիք այլ—ի կեսարիայ (8· 10)
9 Հg դարձաւ
9 prs ի սեբաստացւոց / k անսար
10 Խp վարդապետութեան
10 p այլ և թէ
10 c արարեալ էր կեսարիայ / Հ ի կեսարիա
11 Ա յորոց [d որոց]
11 Ագk զմտաւ
11 c ածեալ էր / Խվ² ածէին / Հ ածէին զմտաւ առին
11 gk չիք առնելոց էին / n առնելոցն
11 ԱՀվ³gk անցականին, փխ. անանցակ.
12 Ա սպասելով, փխ. սկելով
12 a զպատիւս
12 gk յինքեան
14 abefgkopqrs ՀԸ, փխ. ՁԱ.
16 a սասանա
16 Հfg զթագաւորութիւն
17 ՏԽ չիք ասեն
18 Ա չիք ի հայս
18 Ա մամիկոնէից ի / k մամիկոնենից
18 ԽՀ ի հիւսիսականէն
19 Խ աշխարհէն
19 Ա ամենայն աշխարհի հիւսիսականաց / Խ ամենայն ազգաց հիւսիսականաց [l հւաւսկան] առաջնոց
20 Ա չիք իսկ
20 Ա զճենաստանացն / Հglo զճենաց / k զճենից / p ճենեացն / qrs զճենեացն
20 Վm զրոյց / c զրուցս
20 Sl այսպիսի

Յամս կատարման կենացն Արտաշրի, Արբոկ ոմն Ճեն-բակուր, որպէս ասի ի նոցա լեզուն պատիւ թագաւորութեան. սորա երկու գայեկորդիք, Բզդոխ և Մամգոն անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք։ Եւ չարախօսեալ Բզդոխայն զՄամգոնայն՝ հրամայեաց թագաւորն Ճենաց Արբոկ սպանանել զՄամգոնն։ Զոր իմացեալ Մամգոնայն՝ ոչ գայ ի կոչն արքային, այլ փախուցեալ աղխիւ իւրով անկանի առ Արտաշիր թագաւորն Պարսից։ Եւ Արբոկ հրեշտակս առաքէ խնդրել զնա. և ի չլսելն Արտաշրի՝ պատերազմ ի վերայ նորա յօրինէ թագաւորն Ճենաց։ Եւ իսկոյն մեռեալ Արտաշրի՝ թագաւորէ Շապուհ։

Արդ՝ թէպէտ և ոչ տայ Շապուհ զՄամգոնն ի ձեռս տեառն իւրոյ, այլ և ոչ յԱրեաց երկրին թողու. բայց ամենայն աղխիւն իւրով առաքէ զնա իբրև զվտարանդի առ գործակալս իւր որ ի Հայս։ Եւ յղէ առ թագաւորն Ճենաց՝ ասելով, թէ «Մի՛ թուեսցի քեզ դժուար, զի ի ձեռս քո ոչ կարացի տալ զՄամգոն. վասն զի երդուեալ էր նմա հօրն իմոյ ի լոյսն արեգական. այլ վասն անխռով զքեզ առնելոյ՝ հալածեցի զնա յաշխարհէս իմմէ յեզր երկրի և ի մուտս արեւու, որ հաւասար է նմա մահու. և արդ մի՛ լիցի պատերազմ ընդ իս և ընդ քեզ»։ Եւ զի քան զամենայն բնակեալս ի վերայ երեսաց երկրի խաղաղասէր

1 Հgk յայսմ, փխ. յամս
1 ԱԽ կենաց / opqrs արոկ
1 Բակուր (պրսկ. bag-puhr)=աստուածորդի: Հիւբշման, Arm. Gramm., 49.
2 l լեզու / Հgk ի պատիւ
3 Խo գայեակորդիք / Վ³p գահեակորդիք / Ա եղբօրորդիք, փխ. գայեկորդիք
3 Հabgkn մամգոն / d մամկոն / միւսն. մամգուն
3 Խ բզդոխայ [Հ բզդոխ]: «Բզդոխայն» յիշեցնում է «Բողդոխեան» տիտղոսը: Ստ. Մ.
3 ab զմամգոնայն / d զմամկոնայն / c զմամգունէն / n զմամգունէ / Հk զմամգոնէ / l զմամգոնէն / p զմամգունեան / միւսն. զմամգունայն
4 ԱՀgk հրամայեաց արբոկ թագաւորն ճենաց / q թագաւորին
5 opqrs արոկ
5 abcel զմամգոնն / Հgk զմամգոն / d զմամկոնն / միւսն. զմամգունն
5 abde մամգոնայն / l մամգոնայ / gk մամգոննեան / Հ մամգոննեան / միւսն. մամգունայն
6 Հkl աղխիւն / Ա թագաւոր
7 opqrs արոկ
7 r հրեշտակ / Խ առաքեաց
7 Ա ի չլսել / Խվ² և չլուեալ [gk չուեալ, Հ ի չսալ], i և չսուեալ, փխ. և ի չլսելն
8 Հk չիք և
8 c չիք և իսկոյն—ճենաց (տ. 13)
9 Հ արտաշիր
10 gk չիք և
10 aden զմամգոնն / Խ զմամգոն / b զմամգոնն / rs զմամգունն / p զմամկուն / q զմամնգուն / միւսն. զմամգուն
10 Տ ի ձեռն [o ի ձեռս]
11 gk ի յարեաց
11 Վoqrs յեւր, p յեւրոց, փխ. յարեաց
11 Տվ երկիրն [o երկրին]
11 Խ թողոյր / b յամենայն
11 gl աղխիւ
12 p չիք զնա
12 Հgl զվտարանդիս / Տ վտարանդի
12 deopqrs չիք որ
12 abdef յաշխարհիս հայոց, փխ. ի հայս
12 de չիք և
13 abcf դժուարին / rs դժար / de չիք դժուար
14 Հgk ի ձեռն
14 c չիք ոչ / gk չկարացի
14 Խabdef զմամգոն / միւսն. զմամգուն
14 Ա և վասն զի
14 Ա չիք էր
15 ՏԽd ի լոյս / k ի լուսն
15 Ա չիք այլ—առնելոյ
16 e մերմէ, փխ. իմմէ
16 c չիք և
16 de չիք արեւու
18 Աopqrs չիք երեսաց
18 ԱԽ երկրին առեն խաղաղասէր գոլ

աւելն գոլ զազգն Ճենաց՝ յանձն առնու առնել զհաշտութիւն. ուստի յայտ իսկ է, եթէ են արդարև խաղաղասէր և կենսասէր ազգն Ճենաց։

Աքանչելի է և աշխարհն առատութեամբ ամենայն պտղոց, և գեղեցիկ բուսովք զարդարեալ, քրքմաւէտ և սիրամարգաշատ և բազմամետաքս, անբաւութիւն յամուրաց և հրեշից, և որ էշայծեամունդ անուանեն. ուր հասարակաց կերակուր աւելն զառ մեզ պատուական և սակաւուց ճաշակելիս՝ զփասեան և զպոր, և այլք այսպիսիք։ Այլ զականց և զմարգարտաց ոչ աւելն գիտել զհամար մեծամեծացն. իսկ պատուականքս առ մեզ զգեստուց և սակաւուց ագանելիք՝ հասարակաց նոցա է զգեստ։ Եւ այս յաղագս աշխարհին Ճենաց։

Իսկ Մամգոնայ յոչ կամաց եկեալ յաշխարհս մեր՝ հանդիպեցաւ զալստեանն Տրդատայ. և ոչ դարձաւ ընդ զօրս Պարսից, այլ ամենայն աղխիւն իւրով ընդ առաջ գնաց նմա մեծաւ պատարագաւ. և Տրդատ ընկալաւ զնա, բայց ընդ իւր ի պատերազմ ոչ էառ յերկիրն Պարսից. այլ եդ տեղի աղխի նորա և ռոճիկ ի կերակուր, փոփոխելով տեղի ի տեղւոջէ ցբովանդակ ամս։

---

1 Ա զազգդ / ո զազգ
1 Ա ճենաստանեաց [c ճենաստանեաց] / rs ճենեաց
1 abcde զհաշտութիւնն
2 ՏԽ թէ
2 Ա են խաղաղասէր արդարև / gkl եթէ արդարև են խաղաղասէր / Հ չիք են արդարև խաղաղասէր / o չիք են
2 Վ^{2}abcd կենսասէր / Խabcdopqrs չիք և կենսասէր
2 fgl ազգն / միւսն. ազգ
3 f և աքանչելի է և
3 k չիք և (աշխարհն)
4 f զարդարեալք քրքմաւէտք
4 f սիրամարգաշատք / Հվg սիրամարգաւէտ / kl սիրամարգաւէտ
4 Խ մետաքս և
5 def անբաւութիւնք
5 Կ^{2}Վ^{3}abdefn յամօրաց / Վ^{3}l յամաւրաց / o ամուրաց
5 Ա հրաշից / npqrs հրեշից / միւսն. հրէշից
5 o չիք որ
5 o այծեմունս / f էշայծեմունս
6 agk հասարակ / b հասարաց
6 Հgk չիք աւեն
6 a զպատուական / Խ զպատուականն
7 c զփասխան / Հg և զփասեանդ / k զփասեանդ
7 ԱՀg զպոր և որ
7 Տl այլ այսպիսիք
7 g և, փխ. այլ (զականց)
8 Հgk զականս պատուականս և ոչ աւեն
8 ab զմարգարտոց / l մարգարտաց
8 p զհամարս
8 g մեծամաց / Հk մեծամեծաց
9 Ա պատուականք
9 Ա առաւել, փխ. առ մեզ
9 Հgk նոցա հասարակաց է
10 Հg այս յաշխարհին ճենաց յաղագս / k աշխարհին ճենաց յաղագս
11 Աgk բայց, փխ. իսկ
11 Խabc մամգոնայ / f մամգունաց / միւսն. մամգունայ
11 a կամաւ
11 o չիք եկեալ
11 l հանդիպեցաւ մեծի թագաւորին հայոց մեծաց զալստեան
12 abde զալստեան
13 ԱԽ իւրով աղխիւ [Խ աղխիւն]
13 Ա տրդատայ, փխ. նմա
13 Խ պատարագօք
13 Ա և ընկալեալ [bcdef ընկալաւ] զնա տրդատ [c տրդատայ], բայց
14 ՏԽ զկնի, փխ. ընդ
14 Խc ոչ առ
15 Տ աղխին նորա
15 Հ չիք ի (կերակուր)
15 p փոխելով
15 ՏԽ տեղ [l տեղի] ի տեղւոջէ / d ի տեղի ի տեղւոջէ

ՁԲ

Նահատակութիւնք Տրդատայ ի թագաւորութեանն յառաջ քան զհաւատալն:

Քանզի ոչ է պատմութիւն ճշմարիտ առանց ժամանակագրութեան, վասն որոյ և մանրախուզիւ քննեալ՝ գտաք զԹագաւորելն Տրդատայ յերրորդ ամի Դիոկղետիանոսի, և գալ այսր հանդերձ մեծաւ զօրու: Որոյ հասեալ ի Կեսարիայ՝ յոլովք ի նախարարացն ընդ առաջ լինէին: Եւ եկեալ յաշխարհն՝ գտանէ զՕտայ սնուցեալ զքոյր իւր զԽոսրովիդուխտ, և պահեալ զգանձսն ամրոցաւն հանդերձ յոյժ երկայնմտութեամբ. քանզի էր արդարև համբերող, ժուժկալ և առաւել իմաստուն. զի թէպէտ և ոչ ծանեաւ զճշմարտութիւնն յաղագս Աստուծոյ, սակայն զատութիւն կռոցն գիտաց: Նոյնպէս էր և սան նորա Խոսրովիդուխտ, կուսան համեստ որպէս զօրինաւոր ոք, և ոչ ամենևին ունել անդուռն բերան, նման այլոց կանանց:

Իսկ Տրդատ ի հազարապետութիւն Հայոց զՕտայն կացուցանէ և շնորհակալութեամբ պատուէ զնա, և առաւել ևս զիւր դայեկորդին, զՄանդակունին Արտաւազդ, վասն լինելոյ նմա պատճառ փրկութեան և հայրենականացն հասելոց փառաց. յաղագս որոյ ի ձեռս տայ նմա զսպարապետութիւն զօրացն Հայոց: Նորին աղագաւ և զՏաճատ քեռայր

1 abcfkopqrs ՀԹ, փխ. ՁԲ.
2 Հ նահատակութիւն
2 fgk ի թագաւորութեան / do չիք ի թագաւորութեանն
3 oqrs այլ զի / n այլ քանզի
3 Տ պատմութիւնն
3 Խ առանց ժամանակագրութեան ճշմարիտ
4 Տl չիք և
4 Հgk մանրախուզիւք
5 Հgk յերկրորդ / l ամին
5 ag դիոկղիտիանոսի / ce դէոկղետիանոսի / tw դիոկլեցիանոսի
5 gk ի գալ [k ի գայլ], այր, փխ. գալ այսր
5 c չիք այսր / Հ չիք հանդերձ
5 b յոլով, փխ. մեծաւ
6 p հասեալք / p չիք յոլովք
6 a յառաջ, փխ. ընդ առաջ
6 c լինէին նմա
7 Տխ եկեալ, փխ. եկեալ
7 acg զաւտայ / Հ զօտա
7 Տխ խոսրովիդուխտ [gkprs զխոսրովիդուխտ]
8 pqrs չիք և / f չիք պահեալ
8 cl զգանձս / Հgk զգանձն
8 l ամրոցին
8 վl հանդերձ ամենայնիւ յոյժ
8 g երկայնամտութեամբ
9 Տխ համբեր [o համբերող]
10 Տխf զճշմարտութիւն [l զճշմարտութիւնն]
11 l գիտեաց [ննռգածն k]
11 խ չիք էր / opqs չիք և
11 Ա նորին
12 Ախ որպէս զոք օրինաւոր
12 Ա անդուռն բերան ունել
12 Հgk ունելով / l զանդուռն
13 d չիք նման
13 Տc այլ / l այլոց / c նման որպէս զոք այլոց կանանց
14 gk տրդատայ
14 c զաւտա / խվabdef զնա, փխ. զօտայն
14 խվ հաստուցանէ, փխ. կացուցանէ
15 p և շնորհակալութեամբ / միւսն. չիք և
15 խc դայեակորդին / վ դայեկաց որդին
16 Տabdef զմանդակունի
16 Տ լինելոյ նորա նմա
16 խվ պատճառի
17 d չիք հասելոց
17 Տխ ի ձեռն նորա տայ
18 Ա զսպարապետութիւնն [f զսպարապետութիւն] լինել [ef լինիլ] ի վերայ ամենայն զօրաց
18 abcde նորին քեռայր

նորին իշխան ի վերայ գաւառին Աշոցայ կարգէ։ Սա էր որ յապայսն զգացոյց աներոյն իւրոյ Արտաւազդայ, և նա արքայի, նախ՝ զԳրիգոր Անակայ լինել որդի, և ապա զկնի՝ վասն որդւոցն Գրիգորի, որպէս հմուտ եղեալ, ի Կեսարացւոց քաղաքին բնակելով։

Իսկ քաջին Տրդատայ երագապէս և բազում ճակատս տուեալ, նախ ի Հայս և ապա ի Պարսս՝ իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնն։ Որ ի միում նուագի, առեալ քան զնշխանանն զայն ի հնումն, կանգնեաց զնիզակն յոգնական համաթիւ վիրաւորաց։ Դարձեալ յերկրորդումն՝ կորովեացն Պարսից զփորձ առեալ զսաստկութեան սկային և կուռ վառուածոցն, բազում վիրօք պատեալ զձին՝ սատակեցին նետաձգութեամբք. որոյ զարկուցեալ յերկիր ընկենոյր զարքայն։ Իսկ նորա յարուցեալ և հետի յարձակեալ, փոխանակ իւր զբազումս ընկենոյր ի թշնամեացն, և զմիոյ ուրումն զձին կալեալ, արիաբար աշտանակէր։ Դարձեալ յերկրորդին միւսանգամ կամաւոր լեալ հետի՝ սուսերաւ զերամակս փղացն պուղէր։ Եւ այսպիսի նահատակութեամբք յամեալ ի Պարսս և յԱսորեստան՝ անդր ևս քան զՏիգրոն յարձակի։

ՁԳ

Յաղագս առնելոյ կին Տրդատայ զԱշխէն, և Կոստանդնի զՄաքսիմինեայ, և թէ ո՛րպէս հանդիպեցաւ հաւատոց։

Եկեալ Տրդատայ յաշխարհս՝ առաքէ զՍմբատ ասպետ, զհայր Բագարատայ՝ ածել զկոյսն Աշխէն, զդուստրն Աշխադարայ, իւր ի կնութիւն. որ ոչ ինչ նուազ էր կոյսն արքային հասակի։ Եւ հրամայէ

1 Հgl իւրոյ գաւառին
1 SԽ աշոցայ [k աշոցէ]
1 Ա. է / Խ յապայնս
2 k սգացոյց / b աներին
2 pqrs չիք և նա արքայի
3 Ա. որդի լինել / e որդւոյն
6 g ի պարս / Հfgk զյաղթութիւն
7 abcde զնշխանանն / f զնշխականն / Խվ²nopqrs զնդանանն
8 Ա. զնիզակն [c զնիզակ իւր, Կ²ef զնիզակ] ի վերայ յոգնական [Կ²վ² յոքնական] համաթիւ / SԽ յոգնական [op օգնական]
9 k կորովեցան / Հ հսկային
10 Հgk վառուածոց
10 k առեալ / Ա. չիք պատեալ
11 Կ²abcde որոց / f որովք
11 k չիք յերկիր—յարուցեալ (s. 12)
11 Ա. ընկեցին
12 SԽ և ի հետի / Հgk չիք իւր
12 adef բազումս / prs իւր և բազումս
12 k ընդենոյր, փխ. ընկենոյր
13 cklprs որումն / SԽ զձի
13 S աշտանակեալ / Խ յաշտանակեալ
14 վabcn յերրորդին / Հgl երկրորդին
14 վopqrs հետ
14 Ա. սուսերաւ զփղոց զերամակսն [c երամակն, bdef զերամակն] պուղէր
15 վ փղոց / tw զփղոցն
15 d նահատակութեամբ
15 Հgk համեալք
16 e չիք ի (պարսս)
16 Ա. յասորեստանի / bcdef զտիգրոն
17 Խabcfopqrs Ձ, փխ. ՁԳ.
18 S առնլոյ [op առնելոյ]
18 Ա. առնելոյն տրդատայ կին զաշխէն
18 gln կոստանդինի
18 c զմաքսիմիանա / e զմաքսիմին-եայ / d զմաքսիմինդա / gk զմաքսի-մինեայ
19 o չիք թէ / p հաւատոյ
20 a զասպարապետ, փխ. զսմբատ ասպետ
21 befgk զդուստր / Sl դուստր
21 Ա.tw աշխադարայն [b աշխարհադայն]
22 Ա. կնութեան, փխ. ի կնութիւն
22 Ա. աննման, փխ. նուազ

գրել զնա արշաւանի և զգեցուցանել ծիրանիս և թագ կապել, զի հարմնացի արքայի: Յորմէ եղև որդի Խոսրով, ոչ համեմատ հասակի ծնողաց իւրոց:

Ընդ նոյն աւուրս լինին հարսանիք և Մաքսիմինայ դստերն Դիոկղետիանոսի ի Նիկոմիդիայ, փեսայանալով նմա Կոստանդիանոսի կեսարի որդւոյ Կոստայ թագաւորին Հռոմայ, որ ոչ էր ի դստերէն Մաքսիմիանոսի, այլ Հեղինեայ պոռնկէ ծնեալ: Այս Կոստանդիանոս բարեկամացեալ ի հարսանիսն ընդ Տրդատայ մեր թագաւորի: Եւ յետ ոչ բազում ամաց մեռեալ Կոստանդ՝ փոխանորդ նմա առաքէ Դիոկղետիանոս զնորին որդի և զիւր որդեգրեալն Կոստանդիանոս:

Սա յառաջ քան զթագաւորելն, մինչ դեռ կեսար էր, պարտեալ ի մարտն, և տրտմութեամբ մեծաւ ննջեալ՝ երևեցաւ նմա ի քուն խաչ աստեղեայ յերկնից, պարունակեալ գրով, ասէ. «Այսու յաղթեա». զոր արարեալ սիւգնոյն և յառաջաբերեալ՝ յաղթեաց պատերազմացն: Բայց յետոյ հրապուրեալ ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմինայ, ի դստերէն Դիոկղետիանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ. և զբազումս վկայեալ՝ ինքն եղեփանդական բորոտութեամբ ըստ բոլոր ընկալեալ մարմնոյն ապականեցաւ վասն յանդգնութեանն: Զոր ոչ կարացին բուժել արիողական կախարդքն և մարսիկեան բժիշկքն. յաղագս որոյ յղեաց առ Տրդատ՝ առաքել նմա դիւթս ի Պարսից և ի Հնդկաց. սակայն և այնք ոչ

1 b չիք զնա
2 Ա հասակաց
3 Ա իւրոց ծնողաց
4 ԱՀgk լինի
4 Ա չիք և
4 de մանքսիմինդայ / f մաքսիմենեայ
4 a դիոկղիտիանոսի / c դէոկղետիանոսի / l դիոկլետիանոսի / tw դիոկլեցիանոսի
5 Հ կոստանդիանոս
6 Խ թագաւորի
6 Հabd հռովմայ
7 abdef հելենեայ / co հելենայ / pqrs հեղինայ / Հ յեղենայ
7 bcef չիք ծնեալ
8 Ա թագաւորին
8 Ա աւուրց, փխ. ամաց
9 Ա մեռաւ
9 Հabcd կոստաս / n կոստայ
9 abde նորա
9 a դիոկղիտիանոս / cd դէոկղետիանոս / tw դիոկլեցիանոս (միշտ)
10 o զկոստ, փխ. կոստանդիանոս
12 a ի մարտս
12 c երեւութեցաւ / Հk երեւեցաւ
12 opqrs չիք նմա
12 o ի քունն / Ա չիք ի քուն
13 վ գրով աստեղք աստեղք այսու
14 Ա սիւգնոն / pqrs իւգնոյն / o իսկոյն / tw սիգմում (այսինքն նշան)
14 o չիք և
14 o յաղթեաց յառաջ բերելով զնշանն
14 Ա պատերազմացն յաղթեաց
14 o չիք պատերազմացն
15 Խacdef ի կնոջէ
15 cdef իւրմէ ի մաքսիմինայ [de մաքսիմինդայ] / Հp մաքսիմինայ / glnqrs մաքսինդեայ / k մաքսինոսիա / o մաքսիմիոսեայ / վ[3] մաքսինոսեայ / վ[2] մաքսինդայ
15 Ա չիք ի (դստերէն)
16 a դիոկղիտիանոսի / f դիոկղետիանոսէ
16 g չիք և
16 gk բազումս
17 Խnpqrs եղեփ ընդ ակն / Հ եղե.. հնդական / o եղև ընդ ակն / վ եղեփընդակն / tw ելեֆանդական
17 ԱԽnopqrs բորոտութեամբն
18 fgkp յանդգնութեան
18 k կացին, փխ. կարացին
18 Ա արիովկեան / w[1] արիողական
19 SԽ մարիսկեան / c մարարսիկեան Հմմ. Մոկրաs, 722:
19 p բժիշկն
20 k չիք ի (հնդկաց)
20 k այնքն / Հ ոչ այնք, փխ. և այնք / ae նոքա, փխ. այնք

հասին նմա յօգուտ։ Զոր և քուրմք ոմանք ի դիւաց խրատուէ հրամայեցեն բազմութիւն տղայոց զենուլ յաւազանս և ջերմ արեամբ լուանալ և ողջանալ։ Որոյ լուեալ զալևին մանկանցն, հանդերձ մարցն կականմամբք, գթացեալ մարդասիրեաց, զնոցայն լաւ վարկուցեալ քան զիւրն փրկութիւն։ Յաղագս որոյ զփոխարէնն յԱստուծոյ ընդունի, յանրջական տեսութիւն յԱռաքելոցն առեալ հրաման՝ սրբել լուացմամբ կենսատու աւազանին ի ձեռն Սեղբեստրոսի եպիսկոպոսի Հռոմայ, որ ի նմանէ հալածանացն թագուցեալ էր ի Սերապտիոն լերին. յորմէ և աշակերտեալ հաւատաց. զոռնաւորսն ամենայն բառնալով Աստուծոյ յերեսաց նորա, որպէս համառօտ ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

ՁԴ

Սատակումն Սլկունեաց ի Ճենազնոյն Մամգոնայ։

Ընդ հանդչելն Շապհոյ արքայի Պարսից ի պատերազմացն, և ի գնալն Տրդատայ ի Հռոմ առ սուրբն Կոստանդիանոս, պարապ առեալ խորհրդոց Շապհոյ՝ նիւթէ չարիս ի վերայ մերոյ աշխարհիս. Թողեալ զհիւսիսայինսն ամենայն, եկանել ի Հայս՝ ժամ զնէ և իւր զալ Արեօք ի միւս կողմանէն։ Ի նորին բանս հրապուրեալ Սղուկ նահապետ ազգին Սլկունեաց, զինքեանն սպանանէ զփեսայ, զծերացեալն Օտայ, որ

1 o չիք նմա / վ քրմանք
1 Ա ոմանք հրամայեցին ի դիւաց խրատուէ
2 Ա լուանալ արեամբ [c արեամբն]
3 op լալիան, փխ. զալևին
3 Հgnop կականմամբ
4 Ա չիք գթացեալ
4 abcf զնոցա / de նոցա
4 qrs ընդ, փխ. լաւ
4 Ա լաւ քան զիւրն վարկուցեալ փրրկութիւն
5 p փոխարէն
5 Ա ընդունի յաստուծոյ
6 Ա տեսութեանց / ՏԽ առաքելոցն
7 o կենսատու սուրբ աւազանին / b յաւազանին
7 c չիք եպիսկոպոսի
7 abde հռովմայ / gk որոյ
8 o ի նմանէ լեալ հալածանացն
8 Հ թաքուցեալ
8 ԱԽվ'no սերապտիոն [f սերապիոն] / վpqrs սերապիոն / Վm սոկրատիոն։ Հմմտ. Սոկրատ, 726:
8 bcef լերինն / Հgk լեառն / Տl լեառնն
8 k յորմ, փխ. յորմէ
8 opqrs չիք և
9 Հ զռնաւորս / k զռնաւորն
9 bde յաստուծոյ

11 abcfkopqrs ՁԱ, փխ. ՁԴ.
12 g սղկունեաց
12 abcf ի ճենազնուոյն / gk ի ճենազնոյ
12 Հade մամգոնայ / b մամգոյնոյ / g մամգունեայ / rs մամգունէայ / l մամգ / միւսն. մամգունայ
13 de հանգչել / gk արքայ
13 l ի պատերազմանց / Հgk չիք ի պատերազմացն
14 ae ի հռովմ
15 i շապուհ
15 Ա նիւթէր / Խ նիւթել
15 Ա աշխարհիս մերոյ
15 Ա թողեալ, pq թողել, rs թուել, փխ. թողեալ
16 Ա զհիւսիսայինսն [a զհիւսիսայինն] / l զհւսւսեանսն
16 Խ եկանէ
16 Ա եղեալ և իւր զնալ
16 Խ արեւմք / op արդեօք, rs արդեաւք, q արդեք, փխ. արեօք
17 ՏԽ ի մեւս
17 ԱԽ կողմանէ
17 ՏԽ սորին, փխ. նորին
17 lp սըլուկ / tw սլուկ / Ա չիք սղուկ
18 k ազգ / Խ սղկունեաց
18 Ա զինքեան / Խ փեսայ
18 a աւտայ / c աւտա

էր ի տոհմէն Ամատունեաց և մնուցող Խոսրովիդխտոյ քեռ թագաւորին։ Եւ այն ինչ ընդ հուպ եկեալ մեծին Տրդատայ յարևմտից և լուեալ զայս ամենայն, և գիտացեալ, թէ ոչ ի ժամադրութիւնն եկն Շապուհ՝ խաղայ ի վերայ հիւսիսականացն։ Իսկ նահապետ ազգին Սլկունեաց ամրանայր յամրոցին, որ անուանեալ կոչի Ողական, ապաւէն առնելով խուրեանց զընակիչս Սիմ կոչեցեալ լերինն. և ընդդիմացեալ թագաւորին՝ աղմկէր զերկիրն, և մերձ առ լերամբն ոչ թողացուցանէր այլում պարապել գործոյ։ Ասէ ցամենայն նախարարութիւնս տանս Հայոց արքայ. «Որ ոք ածցէ առ իս զնահապետն ազգին Սլկունեաց՝ տաց նմա յաւիտենական իշխանութեամբ զգեօղս և զդաստակերտս, և զամենայն իշխանութիւն ազգին Սլկունեաց»։ Զոր յանձն առնոյր ճեննազնեայն Մամգոն։

Եւ ի խաղալ թագաւորին զկողմամբք Աղուանից ի վերայ հիւսիսականացն՝ գնաց Մամգոն ամենայն աղխիւն իւրով զկողմամբք Տարօնոյ, որպէս թէ ապստամբեալ ի թագաւորէն. և ի չու անկեալ, առաքէ զաղտագնաց հետևակս, զգացուցանելով նահապետի ազգին Սլկունեաց զգնալն թագաւորին զկողմամբք Աղուանից. «Վտանգ մեծ է, ասէ, թագաւորին Տրդատայ, վասն որոյ գնաց զկողմամբք Աղուանից պատերազմել ընդ ամենայն լեռնոտնեայսն. վասն որոյ մեր է ժամանակ ի ճահ խորհել և գործել որ ինչ կամք են. զի խորհեալ եմ դաշնաւոր լինել

1 Աօ չիք էր
3 l իմացեալ, փխ. գիտացեալ
3 Ա եթէ
3 ՏԽf ի ժամադրութիւն
4 gk չիք վերայ / cg նահապետն
4 gkl սղկունեաց
5 Հgk ողոկան / l ողկան, որ / t ող-կան / w սղականն, Ա օշական [c աւ-շական], փխ. ողական
5 p և ապաւէն
6 Հ խուրն / c խուրեան / p խուրով / միւսն. խուրեանց
6 o զընակիչսն / prs զընակիչ
6 S կոչեցելոյ
6 Sadef լերին / nopqrs չիք և
7 Կ²abdef որ, փխ. և մերձ / Խվ³ որ, փխ. և / c չիք և մերձ
7 Աg չթողացուցանէր [b ոչ թողացու-ցէր] / k չթուլացուցանէր / l ոչ թու-լացուցանէր / Հ չիք ոչ
8 Հk չիք պարապել / Խ գործոց
8 o ապա ասէ արքայ առ ամենայն նախարարութիւն տանս հայոց որ ոք
8 ՏԽ ամենայն նախարարութեանց
8 abdef տանց / Խ տանցն
8 Խ չիք հայոց
9 ՏԽ ածէ / opqrs չիք առ իս
9 ՏԽ չիք ազգին
9 Խ սղկունեաց / f տացէ
10 a զեաղս / bdef զեօղս / c զեաւղ / Հl զգեղս
10 Ա զդաստակերտս
11 Հcdgk իշխանութիւնս
11 f չիք ազգին / Խ սղկունեաց
11 ab ճեննազնեայն l Կ²def ճեննազն այն / c ճեննազնն / gk ճեննազգեան / Հpqrs ճեննազնեանն / վ ճեննազգեայն
12 Կ²Հabe մամգոն / միւսն. մամգուն
13 p ի խաղալն
13 Հl զկողմամբքն
13 c աղուանից և ի վերայ
14 abde մամգոնն / cf մամգունն / Հg մամգոն / k մամբգոն / միւսն. մամ-գուն
14 Աnpqrs աղխիւ
15 f ապստամբել / e չիք և
16 Խ զաղտագնացս
16 Խ զգացուցանող [l զգացուցանեալ] / վ զգացուցանող / oqrs սգացուցա-նելով
16 b նահապետին / kl սղկունեաց
17 Հckl գնալ
18 pqrs գնաց ասէ զկողմամբք / k զկողմամբքն
19 cdef լեռնոտեայսն / g լեռնոտնեան / k լեռնոտեասն / վpqrs լեռնոտայսն
20 gk ճաշ, փխ. ճահ
20 de լինիլ

ընդ քեզ՝ վասն արհամարհանաց խմոց որ ի Թագաւորէն»։ Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ նահապետ ազգին Սլկունեաց՝ ընդունի զնա երդմամբ ուխտից. բայց յամուրն ոչ թողու, մինչև տեսանել, թէ որպէս պահիցէ զմտերմութիւն երդմանցն և դաշնաւորութեանց։ Իսկ ասացեալն Մամգոն ամենայնիւ ջանացեալ զմտերմութիւն ցուցանել առ ապստամբն՝ հաւատարմացաւ նմա որպէս արդարև միամիտ գործակից. մինչև հրամայեաց նմա համարձակ մտանել յամուրն և ելանել։

Եւ յետ բազում վստահութեանն, ի միում աւուրց հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին Սլկունեաց ելանել արտաքս յամրոցէն և որսալ երէս. և ի միջամուխ լինել որսոցն՝ դիպեցուցանէ աղեղամբն ընդ մէջ թիկանցն, և կործան յերկիր զարկուցանէ զապստամբն։ Եւ ընթացեալ խուովք արամբքն ի դուռն ամրոցին՝ ունի զբերդն, կապելով զամենայն արս որ ի ներքս։ Նա և զազգն Սլկունեաց խորհեցաւ բառնալ, և կոտորեաց զամենեսեան. երկուք ոմանք փախստական անկան յաշխարհն Ծոփաց։ Իսկ Մամգոն վաղվաղակի զգացուցանէ Թագաւորին. ընդ որ ուրախացեալ Տրդատայ, գրէ հրովարտակ՝ իշխել նմա ամենայնի զոր խոստացաւն, և կարգէ զնա նախարար ի տեղի ապստամբին, անուանելով յանուն իւր Մամգոնեան։ Բայց մնացելոցն Սլկունեաց հրամայէ չմնասել։

1 ԱԽ չիք ընդ
1 opqrs չիք որ / Տ չիք յոյժ
2 g նահապետի
2 Խ ողկունեաց
3 Խ տեսցէ / Ա. պահեսցէ
4 Տl զմտերմութիւնն [o զմտերմութիւն]
4 c երդման / Հgknoqrs երդմանցն / p զերդմանցն / միւսն. երդմանց
4 Ա. չիք և
4 ՏԱ դաշնաւորութեանցն
4 Հabdeg մամգոն / j մամգունն / միւսն. մամգուն
5 Տ ամենեքին
5 acdef ցուցանել զմտերմութիւն [def զմտերմութիւնն]
5 i մտերմութիւն
5 b չիք ցուցանել / x առ ապստամբին
6 Խ հրամայէ
7 Ա. նմա ի բերդն համարձակ մտանել և ելանել / Խ համարձակ յամուրն մտանել և ելանել
8 Ա. վստահութեանց վստահութեանն
8 Խ աւուր
9 Խ ողկունեաց
9 nopqrs արտաքոյ
9 rs ամրոցին
10 ef էրէս
10 abc ի միջամուխն / i ի միջամուխ
10 abdej լինելոյ / i եղեալ
10 Ա. որսոյն / kl որսացն
10 Հkt աղեղամբ
11 Ա. կործանեալ / Հgk կործանէ
12 ԱՏ խուով / ԱՀkl արամբք
12 Ա. չիք ի դուռն ամրոցին
13 Խ արս ամրոցին, որ / Տ արսն
13 Հk ի ներքսն
13 k տե, փխ. նա և / Հ չիք նա
13 prs զազգսն / Խ ողկունեաց
14 abdej զամենեսին
14 k երուք, փխ. երկուք
14 Ա. փախուցեալք / Խ փախստականք
14 Ա. չիք անկան
15 Հabdei մամգոն / fg մամգունն / միւսն. մամգուն
15 abdej և, փխ. ընդ որ
16 f չիք ուրախացեալ տրդատայ
16 c յոյժ ուրախացեալ
16 abde արքայի, փխ. տրդատայ
16 a հրովարտաք
16 Տ չիք զոր խոստացաւն
16 ԱՀվ[3]g որոց, փխ. զոր
17 a զնախարար
17 ԱԽ անուանեալ
18 Հabde մամգոնեան / միւսն. մամգունեան
18 Ա. մնացելոց
18 ԱՀgk սլկունեաց [gk ողկունեաց ոչինչ հրամայէ մնասել
18 l ողկունեացն

ՁԵ

Նահատակութիւնք Տրդատայ ի պատերազմին յԱղուանս, յորում միջակտուր արար զթագաւորն Բասլաց։

Իսկ թագաւորն Տրդատ ամենայն Հայաստանօք իջեալ ի դաշտն Գարգարացւոց՝ պատահէ հիւսիսականացն ճակատու պատերազմի. և ի խառնել երկոցունց կողմանցն՝ յերկուս ճեղքէ զամբոխ թշնամեացն, սկայաբար շահատակելով։ Ոչ կարեմ ասել զերագութիւն ձեռինն, որպէս անբաւք ի նմանէ յերկիր անկեալ թաւալագլոր խաղային, օրինակ իմն ի գեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբք յերկիր թօթափեալ ցանցոյն, կայտռէին յերեսս երկրին։ Զօր տեսեալ թագաւորին Բասլաց՝ մօտ հասանէ յարքայն. և հանեալ յասպազինէն զներդեայ քեմխատապատ պարանն, և կորովութեամբ ձգեալ յետուստ կողմանէ՝ ճահ դիպեցուցանէ յուս ձախակողմանն և յանութ աջակողմանն. զի էր վերացուցեալ զձեռնն ածել ումեք սուսերաւ. և ինքն վառեալ վերտ պահպանակօք, ուր ոչ գծէին նետք։ Եւ քանզի ոչ կարաց շարժել ձեռամբ զհսկայն՝ զլանջօք առ երիվարին. և ոչ այնչափ ինչ շութափեաց մարակել զերի-

1 abcfgkopqrs ՁԲ, փխ. ՁԵ.
2 gk ի պատերազմին որ
2 lnopqrs յորժամ, փխ. յորում
3 q արարին
3 ԱՀgk զբազլայ [gk զբազղայ] թագաւորն
4 de հայաստանօքս / Տխ հայաստանօք / l հայաստանեաւքն
5 Հ պատահին
5 g հիւսիսականացն / l հիւսիսականաց
5 l ճակատուն
5 kl պատերազմին
6 pqrs խառնեալ, փխ. խառնել
6 p յերկոցունց
6 f երկուս / Sl յերկու / p չիք երկուս
6 Խ ճեղքեալ
6 l թշնամոյն
7 Հ հսկայաբար
7 a զերագութիւնն
8 Խ չիք յերկիր
8 k անկեալ դի, վac թաւալգլոր, վbdefnpqrs թաւագլոր, Խվ դիթաւալ, Հ անկեալք գիաթաւալ գլոր, փխ. անկեալ թաւալագլոր
9 g աւրինակ / bcdef օրինակ իմն իբրև
9 Խ չիք ի (գեղեցիկ)
9 Խվ^2 ցանցորդի
9 Խ յերկիր
9 Տխ թափեալ [o թաւալեալ]
10 c ցանցւոյն
10 f կայտառին / abcde կայտառային
10 Խ չիք երկրին
10 gk թագաւորն բասղաց
11 Խ յարքայն հայոց
11 վ^{2}ln յասպարիզէն / Կ^{2}abc չիք յասպազինէն
11 c զներդա / k զներդաքեմ խատապատ / Հ զներդեանմխ զապատ
11 Կ^{2}ab քէմբխտապատ / c քեմարխտապատ
12 Ա.Խ ձգէ
12 Կ^{2}cdef կողմանն
12 ՏԽ ճարպ [k ճարպադեպեցուցանն]
13 abdef ի յուս / վ^2 յուսի
13 Հվ^{2}gkl ձախոյ [l ի ձախոյ] կողմանն [Հgk չիք կողմանն] / rs ձախակողմնն
13 c յանթու / վ^{2}nopqrs յանթ
13 rs և աջակողմեանն / p և յաջակողմեանն / g աջու կողմանն / k աջոյ կողմանն / Հ յաջոյ կողմանն
13 gk վերացեալ
14 ՏԽab զձեռն
14 Հgk զերդ, փխ. վերտ
15 Հgk որ, փխ. ուր
15 Ա.Խ ձեռամբ շարժել
15 Հ հսկային / Ա զարքայն, փխ. զհսկայն
16 ՏԽ զլանջիւք
16 Ա երիվարին առեալ / Կ^{2}l երիւարին
16 Ա չիք ոչ
16 Կ^{2}defg մարկել

վարն, քան թէ ահեակ ձեռամբն ի ներքսայն աճապարեալ սկայն, և սաստկութեամբ ուժոյն զերեաւ ցանցեալ՝ ի ճահ դիպեցուցանէր զերկսայրին, և ընդ մէջ կտրէր զայրն և զոյգ ընդ պարանոցին զգլուխ երիվարին։

Իսկ զօրացն ամենայնի տեսեալ զթագաւորն իւրեանց և զզօրաւորն միջակտուր յայնպիսի անհաւոր բազկէ լեալ՝ ի փախուստ դառնային. զորոց զհետ մտեալ Տրդատ, վարէ մինչև յաշխարհն Հոնաց։ Եւ թէպէտ ոչ փոքր հարուած եհաս զօրացն իւրոց, և բազմաց անկումն մեծամեծաց, յորում մեռաւ և սպարապետն ամենայն Հայոց Արտաւազդ Մանդակունի, սակայն Տրդատ անուն ըստ հայրենի օրինին պատանդս առեալ դառնայ։ Որով պատճառաւ միաբանեալ զամենայն հիւսիսի, հանեալ զօր բազում, գումարտակ արարեալ՝ խաղայ յաշխարհն Պարսից, ի վերայ Շապհոյ որդւոյ Արտաշրի, չորս յիւրոցն առնելով զօրավարս, զՄիհրան առաջնորդ Վրաց, փառահացեալ վասն ի Քրիստոս հաւատոցն, և զԲագարատ ասպետ և զՄանաճիհր նահապետ Ռշտունեաց և զՎահան նահապետ Ամատունեաց։ Բայց յաղագս հաւատոցն Միհրանայ և աշխարհին Վրաց ասել կայ մեզ առաջի։

ՁԶ

Յաղագս Նունէի երանելւոյ, եւ թէ ո՛րպէս եղեւ պատճառ փրկութեան Վրաց։

Կին ոմն, անուն Նունէ, յընկերաց սրբոց Հռիփսիմեանց ի ցրուելոյն, փախստեամբ հասեալ յաշխարհն Վրաց ի Մծխիթայ, ի նոցա քաղաքն նախագահ, յոյժ ճգնութեամբ ստացեալ շնորհս բժշկութեան,

1 Ա իսկ ասպ., փխ. քան թէ
1 k եթէ / l թե
1 a ներքէրն / Կ[2]bcdef ներքերն / rs ներքէն, փխ. ներքսայն
1 f աճապարեաց
1 gl հսկային / p սկայն
2 c զիւրև / Աgl դիպեցուցանէ
3 ԱԽ կարէ
3 ՏԽ և ընդ զոյգ պարանոցին
4 Կ[2]cl երիւարին
5 Խ զզօրաւոր
6 a ի միջակտուր / de այնպիսի
6 npq յահաւոր / Խ դարձան
7 Խc տրդատայ
7 Կ[2]abcf վանէ / k մինչ
8 Տ հարուածս
8 ՏԽ իւրոց զօրացն եհաս
9 Ա յորում և մեռաւ / opqrs չիք և
9 Հgk մանդակունին արտաւազդ
10 ՏԽ հայրութեան [l հայրութեանն]
10 ՏԽ օրինաց
11 ԱԽ որովք
11 Խd պատճառանօք / Տ պատճառաւ
11 Խ չիք զամենայն
11 c հիւսսի / Կ[2]de հիւսիս / Խ զհւսսի / Հ զհիւսիսի
13 ՏԽ դիմեալ ի վերայ
13 Ա իւրեանց / gl իւրոց
14 opqrs զօրաւորս
14 Խabcefno վասն առ ի քրիստոսն
15 c զմաճիհր / Վվ մանաճիրհ
15 Տ նահապետ ազգին
16 ck ռուշտունեաց
16 f չիք և զվահան—ամատունեաց
16 ՏՀk հաւատոց / f չիք հաւատոցն
18 abcfgkopqrs ՁԴ, փխ. ՁԶ.
19 Տl երանելոյ / Հcgk երանելոյն
19 Աo պատճառ
20 f չիք անուն
20 ԱԽվ[2] նունի / Խb սրբոյն
20 c հռիւփսիմեանց / Տ հռիփսիմեանցն / gk հռիփսիմէի / Հl հռիփսիմէ
20 opqrs և ցրուելոյն / Հgk չիք ի ցրուելոյն
21 Խ նոցա (չիք ի) քաղաք
22 a նահագահ / c նահագ

որով և զբազում ախտաժետս բժշկեալ, և զխովլին զկին Միհրանայ առաջնորդին Վրաց։ Վասն որոյ հարցեալ զնա Միհրանայ, եթէ որով զօրութեամբ առնես զայս սքանչելիս՝ ուսաւ զքարոզութիւն Աւետարանին Քրիստոսի. և ախորժելով լուեալ՝ պատմեաց իւրոց նախարարացն հանդերձ զովեստիւ։ Եւ իսկոյն եհաս առ նա լուր սքանչելեացն, որ եղեն ի Հայս ի Թագաւորն և ի նախարարսն, և զընկերացն երանելւոյն Նունեայ. ընդ որ հիացեալ՝ զրուցեաց երանելւոյն Նունեայ, յորմէ և ստուգագոյնս ևս տեղեկացաւ զամենայն ոճով։

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելանել Միհրանայ յորս. մոլորեցաւ ի դժուարս լերանց, խաւարեալ օդով, այլ ոչ տեսանելեօք, բատ այնմ՝ եթէ կոչէ զմէգ բարբառով, և դարձեալ՝ թէ զտիւ ի գիշեր մթացուցանէ։ Այսպիսեաւ Միհրան ըմբռնեալ խաւարաւ, որ եղև նմա աւիթ մշտնջենաւոր լուսոյն. քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լուաւն վասն Տրդատայ, եթէ ի ճանապարհ ելեալ, կամելով յորս գնալ՝ հասին նմա հարուածք ի Տեառնէ. զոր համարեցաւ, թէ և նմա այնպիսի ինչ դիպելոց է։ Եւ երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ, խնդրեաց աղօթիւք՝ լուսաւորել օդոյն և դառնալ խաղաղութեամբ, և պաշտել զԱստուածն Նունէի խոստմնայր. որում հանդիպեալ՝ կատարեաց զասացեալսն։

Իսկ երանելւոյն Նունէի խնդրեալ արս հաւատարիմս՝ յղեաց առ սուրբն Գրիգոր, եթէ զինչ հրամայեսցէ նմա գործել այնուհետև. քանզի յօժարութեամբ ընկալան Վիրք զքարոզութիւն Աւետարանին։ Եւ հրամանն ընդունի՝ կործանել զկուռսն, որպէս ինքն արար, և կանգնել

1 b որում, փխ. որով
1 Աopqrs չիք և (զբազում)
1 g բազում
1 c հիւանդս, փխ. ախտաժետս
2 Խ առաջնորդի
2 Խ հայցեալ միհրանայ զնա
2 gh թէ / l թե
3 tw ուսոյց
5 S ի նա / tw որք
6 pqr ի թագաւորսն
6 ԱԽ չիք և զընկերացն—Նունեայ
6 վ²w¹ յընկերաց / opqrs զընկերաց
7 Խվ² չիք զրուցեաց / nopqrs չիք զրուցեաց երանելւոյն Նունեայ
7 Sckl երանելոյն
7 S որով, փխ. յորմէ և
8 SԽdef ստուգագոյն
8 Հվ²k տեղեկացեալ
9 S յորսս
10 Խվ³ տեսանելովք / վnopqrs տեսանելեաւ
11 SԽ թէ... թէ
11 f զտիւ և զգիշեր
11 o զտիւ որպէս զգիշեր
12 l դարձուցանէ, փխ. մթացուցանէ
12 a և այսպիսեաւ / Sl այսպիսի / g այսպիսեաց / k այսպիսեայ եաւ
12 Ա միհրանայ
12 Sg խաւարաւ [Հg չիք խաւարաւ] ըմբռնեալ միհրան
13 S լուաւ [o չիք]
14 Ա թէ
14 S եթէ կամեցաւ ճանապարհորդել յորս [nopqrs յորսս] հասին
14 Խվ² ել
14 Sabcdefl չիք գնալ
15 S թէ
15 Աgopqrs այսպիսի
16 k երկիւղածիւ, փխ. և երկիւղիւ
17 c լուսաւորել
17 g աւդւոյն / k օդւոյն
17 S չիք և (պաշտել)
18 nopqrs չիք խոստմնայր [n լուս. աւելացրած]
18 Ա կատարէ / l զասացեալն
19 SԽ երանելոյն [g երանելւոյն]
19 Հ այրս
20 d զի՞ զինչ. չիք հրամայեսցէ
20 Ա չիք նմա
22 abdef զկուռս / gk զկուռն
22 ԱԽ զպատուականն կանգնել զնշան խաչին

զպատուական նշան խաչին մինչև ցօր աւուր Տեառն հովիւ յառաջնորդութիւն նոցա։ Եւ իսկոյն կործանեաց զամպրոպային պատկերն Արամազդայ, որ կայր մեկուսի ի քաղաքէն, գետոյն հզօրի ընդ մէջ անցանելով. զոր սովոր էին երկրպագել այգուն այգուն ի տանեաց իւրաքանչիւր, զի հանդէպ նոցա երևէր. իսկ եթէ ոք զոհել կամէր՝ անցեալ ընդ գետն առաջի մեհենիցն զոհէր։

Բայց ի վերայ նորա յարեան նախարարք քաղաքին, եթէ ո՞ւմ արդեօք փոխանակ կռոցն երկրպագեմք. ուստի՝ եթէ նշանի խաչին Քրիստոսի. զոր արարեալ կանգնեցին ի վերայ վայելուչ բլրոյն յարևելից կուսէ քաղաքին, մեկուսի բաժանեալ և նա փոքրագոյն գետով։ Եւ երկրպագեցին ամենայն բազմութիւնն ընդ առաւօտն նոյնպէս ի տանեաց իւրաքանչիւր։ Բայց յորժամ ելեալ ի բլուրն տեսին փայտ կոփեալ, ոչ ճարտարաց ինչ գործ՝ յոլովք բան զակաւս արհամարհեցին, իբր թէ այնպիսեաւ լի իցէ ամենայն անտառն նոցա, և թողեալ ի բաց գնացին։ Իսկ բարերարին Աստուծոյ նայեցեալ ի գայթակղութիւն նոցա՝ առաքեաց յերկնից սիւն ամպոյ, և լցու լեառնն բուրմամբ անուշութեան. և ձայն բազմութեան սաղմոսերգուաց լսելի եղև քաղցր յոյժ, և ծագեաց լոյս տպաւորութեամբ խաչի, ըստ ձևոյ և չափոյ փայտեղինին, և կալով ի վերայ նորա հանդերձ երկոտասան աստեղօք. յոր ամենեցուն հաւատացեալ՝ երկրպագեցին նմա։ Եւ յայնմ հետէ զօրութիւնք բժշկութեան կատարէին ի նմանէ։

1 prs մինչ / Ա. չիք մինչև
1 c ցաւրն / opqrs չիք ցօր
1 ԱԽ տեառն նոցա հովիւ յառաջնորդութիւն / Հl չիք տեառն
1 f հովիւ և առաջնորդ նոցա
3 k որ գետոյն
4 Ա. անցելոյ
4 Հg այգոյն այգուն
6 opqrs մեհենին
7 S նոցա / Խ ի նոցա վերայ
7 o յարեան առք նախարարք
7 d թէ
7 S զով, փխ. ո՞ւմ
8 abcef արդեօք / միւսն. արդեաւք
8 Ա. թէ / c զնշան
8 Խ խաչիս
9 ԱԽՎ բլրին
10 S կողմանէ, փխ. կուսէ
10 ab քաղաքէն
10 Ա. բաժանելով
10 Ա. գետովն
11 Հkl չիք և
11 c երկիր պագեցին
11 p բազմութիւն
11 ԱԽ երկրպագեցին ընդ առաւօտն ամենայն բազմութիւնն [fgk բազմութիւն] նոյնպէս
12 Ա. ելին
12 Ա. զտին, փխ. տեսին
13 Ա. ճարտարի
13 Խ չիք ինչ գործ
14 Ա. այսպիսեաւ / Խ այսպիսւովք
14 ԱԽ նոցա ամենայն անտառն [gl անդառն] և
14 pqrs անտառ
14 def չիք և թողեալ ի բաց գնացին
15 Ա. ի գայթագղութիւնս / g ի գայթակղութիւն
16 g չիք յերկնից
16 Ա. ամպեոյ
16 Ա. լցոյց
16 Ա. զլեառն / Հgk լեառն
17 Վmrs անուշահոտութեամբ / o անուշահոտութեան
17 Ա. սաղմոսերգութեան
18 Խ չիք յոյժ
18 Ա. խաչին / opqrs չիք խաչին
18 Ա. խաչի և ըստ ձևոյ
18 pqrs չիք և (չափոյ)
19 c փայտեղէնին
19 c չիք և
19 Խ կացեալ
19 Հkl չիք հանդերձ
19 p աստեղօք
20 de երկրպագին
21 ak կատարին / bcg կորին

Իսկ երանելին Նունէ եւ գնաց անտի աշակերտել և զայլ ևս գաւառսն Վրաց յանապակ լեզուէն, շրջելով անպաճուճարար և առանց աւելորդաց, օտարացեալ յաշխարհէ և որ ի սմա. կամ թէ ճշմարտագոյն ասել՝ ի խաչ ելեալ, ի կրթութիւն մահու զկեանսն առնելով, բանիւ վկայ Բանին Աստուծոյ, և յօժարութեամբն իւրով որպէս արեամբ պսակեալ։ Զոր համարձակիմ ասել, առաքելուհի եղեալ քարոզեաց ի Կղարջաց սկսեալ առ դրամբք Ալանաց և Կասբից մինչև ի սահմանս Մասքթաց, որպէս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։ Բայց մեք դարձցուք անդրէն ի պատմութիւն Տրդատայ յարձակմանն ի Պարսս։

ԶԷ

Պարտումն Շապհոյ եւ ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանոսի. Եւ Տրդատայ ունել զԵկրատան, եւ գալ ազգականացն. Եւ թէ յայնժամ եղեւ գիւտ փրկական փայտին։

Բայց Տրդատայ թէպէտ և զյաղթութիւն ստացեալ էր, այլ ի հարկանելոյ զօրուն և ի բազում անկելոց նախարարացն՝ զանգիտեաց ինքեամբ յատուկ մարտնչել ընդ Շապհոյ, մինչև եհաս բազմութիւն զօրուն Հռոմայեցւոց, որք ընդ Ասորեստան յարձակեցան. և ի փախուստ զՇապուհ դարձուցին, յաւարի զամենայն երկիրն առեալ։ Քանզի և Տրդատ միահամուռ իւրովքն, և որք ընդ իւրովքն էին զօրքն, ընդ հիւսիսային կողմանս իշխանութեանն Պարսից դիմեաց տարեկան չուառորութեամբ։

1 Խ նունի գնաց / Տl չիք անտի
1 ԽՎmopqrs չիք և
1 ԱԽ զաւառս
2 k յանապատ, փխ. յանապակ
2 c անպաճոյճարար
3 abde յաշխարհի / ԽՎ² աշխարհի
4 Խabc չիք ի (կրթութիւն) / def կրթութեամբ
4 n զկեանս
5 Ա վկայեալ
6 ԱՀ համարձակիմ / միւսն. համարձակիմք
7 ԱԽՎ ի Կղարջից
7 Խ չիք և Կասբից
8 nopqrs ցսահմանս
8 Հbcdefgl Մազքթաց / ns Մասքութաց
8 f չիք բայց մեք—ի պարսս (տ. 9)
9 abdef չիք անդրէն
9 abde ի պատմութիւնս վասն յարձակելոյն Տրդատայ / c ի պատմութիւնն
9 Խ յարձակման
9 k ի պարս
10 abcfgkopqrs ԶԴ, փխ. ԶԷ.
11 pqrs կատարումն, փխ. պարտումն
11 g շապուհ / Հgk հնազանդիլ
12 gk կոստանդինու / l կոստանդիանու
12 ad զերկրատան / c զերկրական / l զրեկապատան / pqrs զէգրատոն
12 g ազգականաց
13 l փրկչական
13 ԱԽ խաչին, փխ. փայտին
14 l թեպէտ
14 gkprs յաղթութիւն
14 Խ չիք էր / Ա չիք այլ
15 Հ անկանելոյ, փխ. հարկանելոյ
15 gkl անկելոյ
16 p յատուկ ինքեամբ
16 Հ մարտնչիլ
16 Ա եհան, փխ. եհաս
16 Ա զբազմութիւն
17 b զօրսն / Խ ի հռոմայեցւոց
17 abc ըստ, փխ. ընդ
17 d յասորեստան
17 n ի փախուստն / k չիք ի (փախուստ)
18 Վf զշապհոյ / l զշապուլ
18 Տ ի փախուստ շապհոյ՝ դարձան և յաւարի առին զամենայն երկիրն
19 ab իւրովք
20 Հfgpk իշխանութեան
21 Ա չուարարութեամբ

Յայնժամ գայ առ նա ազգականն իւր և հարազատ Կամսար, առաջին որդի Պերոզամատայ։ Այս Պերոզամատ է այն տղայն, որ ի կոտորելն Արտաշրի զցեղն Կարենեան Պահլաւին, փախուցեալ Բուրզայ ապրեցուցանէր։ Որոյ հասեալ յերիտասարդութիւն՝ ի պատիւ հօրն և ի վերայ զօրուն կարգի յԱրտաշրէ, առ ի պատերազմել ընդ խուժադուժ ազգսն ընդ այնոսիկ, նենգութեամբ խորհեալ արկանել զնա ի ձեռս բարբարոսաց։ Որոյ եղեալ այր քաջ՝ սքանչելապէս մղեաց զպատերազմունս. և ի պարտել զՎզըրկն որ անուանէր Խաքան, նուաճեալ՝ տայ զդուստր իւր նմա կնութեան. նա և այլ կանայս առեալ, զմերձաւորս Արտաշրի, և բազում որդիս եղեալ, զօրացեալ բռնութեամբ ունի զկողմանսն զայնոսիկ. թէպէտ և էր ի համար Արտաշրի՝ այլ ոչ տեսանէ զնա։ Եւ ի մեռանելն Արտաշրի ոչ հնազանդի որդւոյ նորա Շապհոյ. և ի մարտնչելն ի բազում պատերազմունս յաղթէ, և ի մտերմացն Շապհոյ դեղակուր եղեալ մեռանի։

Առ նովիմբ ժամանակաւ այլ ոմն կացեալ Վզըրկ Խաքան, որ թշնամութեամբ ընդ Կամսարայ որդւոյ նորա վարէր։ Իսկ Կամսարայ զժուարին վարկուցեալ ի մէջ երկուց հզօր թագաւորաց բնակել թշնամութեամբ, մանաւանդ զի և եղբարքն ոչ միաբանեցան ընդ նմա՝ խաղացեալ ամենայն ընտանեօք իւրովք և աղխիւ գայ առ Տրդատ մեր թագաւոր, եղբարց նորա առ Շապուհ երթալով։ Այս Կամսար ահագին

1 *gkl* նա հարազատ իւր և ազգական կամսար / *prs* ազգական
1 Հ չիք իւր և հարազատ
2 *npqrs* որդին
2 *oqrs* պերոզամատեայ, փխ. պերոզամատ
2 *k* պերոզամատեան, Հ պերոզամատան, փխ. պերոզամատ է այն
2 *acdefg* տղայ
3 *g* ի կոտորեալն / *abc* ցեղ
3 *tw* կարենեան / միւսն. կարնեան
3 *bcdef* պալհաւին
3 Հ*gk* բուզրայ / *p* բուրզին
4 Խ չիք և
5 *opqrs* զօրու
5 *abdef* պատուել, փխ. պատերազմել
6 *pqrs* չիք ընդ խուժադուժ
6 *b* զայնոսիկ, փխ. ընդ այնոսիկ / Ա չիք ընդ այնոսիկ
6 Խ խորհել [Հ խորհել էր] նենգութեամբ / Տ խորհել / Ա չիք խորհել։ Ուղղում եմ խորհեալ
7 *k* այր եղեալ
7 ՏԽ զպատերազմունսն
8 Խ ի պարտելն
8 Ա զվրզընդն / Հ*gl* զվզըրգն
8 *de* անուանիւր / վ^2*w*^{1} խաքամ
8 Ա տայր
9 Խ զուստր իւր տայ / *c* զդուստրն
9 *opqrs* ի կնութեան
9 *c* չիք նա և այլ—արտաշրի (տ. 10)
9 *abde* առնոյր / *f* առնէր
10 *a* զօրացեալք
11 *oqrs* է / Ա*p* չիք էր
12 Ա շապհոյ որդւոյ նորա
13 *l* պատերազմունսն
13 ԱԽ ի մտերմաց
14 Հ մեռանիլ / վ սատակեցաւ, փխ. մեռանի
15 *etw* այլ, փխ. առ
15 Ա նովին [*b* նորին]
15 ԱՀ*kl* կացեալ / միւսն. կեցեալ
15 Հ*gl* վզրգ / *a* վրզընդ / *bcdef* վրզնդ
15 *opqrs* խաքամ
16 *de* վարիւր
16 *k* ընդ, փխ. իսկ
17 վ զժարին
17 ԱԽ հզօրաց
17 Ա չիք թագաւորաց
17 Հ բնակիլ
18 Հ*gk* չիք զի
18 Խ եղբարք [*k* եղբայրք] նորա ոչ
19 Խ ընտանեօք [*g* ընտանօք. *l* ընտանիւք] և աղխիւ իւրով գայ
19 Տ*c* ընդանեօք
19 *opqrs* չիք և աղխիւ / *n* աղխիւք
20 *abde* եղբօր / *cf* եղբայրն
20 *copqrs* կամսարայ

քաջութեամբ նահատակեալ առ հարքն ի պատերազմունս, ի չահատակելն իւրում հարկանի յումեմնէ սակերբ զգլուխն. և վերացուցեալ մասն ինչ յոսկերէ սկաւառակին, բժշկեալ ի դեղոց, պակաս գոլով բոլորութիւն գագաթանն՝ անուանեցաւ Կամսար այնր աղագաւ։

Բայց Տրդատայ իւր հաստատեալ զեօթնպարսպեանն Եկրատան, երկրորդ և վերակացու յինքենէ թողեալ՝ դառնայ ի Հայս, ընդ իւր ածելով զԿամսար ամենայնիւքն։ Քանզի Շապուհ աղաչեաց զյաղթողն Կոստանդիանոս՝ խնդրել զհաշտութիւն և հաստատել զխաղաղութիւն միմեանց. զոր արարեալ սորոյն Կոստանդիանոսի, յետ այնորիկ առաքեաց զՀեղինէ զմայր իւր յԵրուսաղէմ ի խնդիր պատուական խաչին. զոր և եգիտ իսկ զփրկական փայտն հանդերձ հինգ բևեռօքն, ի ձեռն Յուդայի հրէի, որ ապա եկաց եպիսկոպոս յԵրուսաղէմ։

ՁԸ

Կապումն Լիկիանոսի, եւ փոխումն արքունեացն ի Հռոմէ, եւ շինել Կոստանդնուպօլսի։

Ի բառնալն Աստուծոյ զրոհնաւորսն ամենայն յերեսաց Կոստանդիանոսի՝ մեծարեաց նա զԼիկիանոս մեծութիւն յոյժ, և ետ նմա ի կնութեան զքոյր իւր ոչ համամայր, ծիրանեօք և պսակաւ կայսերական զարդարեաց զնա, և յերկրորդականս հաստեցեալ պատիւս՝ արքայ ամենայն արևելից կացոյց։ Բայց զոր աստուածային բանն առ Երբայեցիսն

1 cf հարքն
2 k իւրումն / c յումեմն
2 abcd գլուխն / Ջkl վերացեալ
3 Ա գոլու, փխ. գոլով
4 Ջcgk գագաթան
4 Խabcde այնորիկ
5 o տրդատ
5 Տ հաստատեալ իւր
5 c զթեան պարսպեանն, փխ. զեօթն-պարսպեանն
5 d երկրատան / gl եգրատան
5 «Եկրատան, երկրորդ...» Դեսադրու-թիւնն ուղղել ենք ըստ Նոր. Բիւզ.
6 Ջgl չիք և / Խ վերակացու
8 Տ զԿոստանդիանոս զյաղթողն
8 cn խնդրել զխաղաղութիւն և զհաշ-տութիւն / Վampqrs խաղաղութիւն
8 c չիք և
8 Ա չիք հաստատել / kl հաստատեալ
9 Ա արար իսկ սուրբն
9 abcef կոստանդիանոս
9 Աo այսորիկ
10 abcf զելենէ / d զելինէ / tw զհե-լենէ / opqrs զհեղինէ
10 Խ զմայր իւր զհեղինէ [l հեղինէ]
11 Խopqrs չիք և
11 pqrs եգիտ յերուսաղէմ իսկ
11 abf զփրկչական / c զպատուական, փխ. զփրկական
12 ՏԽ չիք ի ձեռն—յերուսաղէմ
12 f չիք եկաց
12 c երուսաղէմ
13 abcfkopqrs ՁԵ, փխ. ՁԸ.
14 Աo պարտումն, փխ. կապումն
14 tw լիչիանոսի
14 b յարքունեացն / ck արքունեաց
14 Ջcdegk զկոստանդնուպօլիս / p կոս-տանդինուպօլիս / rs կոստանդիա-նոսի պօլիս
16 Ա ի բառնալ... զրոհնաւորս
17 Ա զլիկիանէ / Ջgl զլիկիանէս / tw զլիչիանէս
17 ՏԽ նմա կնութեան / cd ի կնութիւն
18 Ա ծիրանեաւ / g ծիրանօք / l ծի-րանիւք
18 Ավ²n կեսարական
19 gl յերկրորդական / Ջk երկրորդական
19 Խnopqrs պատիւ
19 b հաստուցեալ, փխ. հաստեցեալ
20 Ջgl արևելեաց
20 Ա աստուածային բան
20 ՏԽ եբրայեցւոց / tw հեբրայեցիսն

անհնարին համարեալ, չարութեանն փոփոխումն՝ նոյն և ատամնոր պատահի. ընձու անկարելի է զխայտուցումն փոխել, և Եթովպացւոյ զթխութիւն, նոյնպէս մարդոյ ամպարշտի՝ զբարսն: Քանզի սա նախ առ ի հաւատոյն գտանի զրժող, և երկրորդ առ բարեգործն իւր ապստամբ: Յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ, և նենգութիւն զաղտնի ընդդէմ Կոստանդիանոսի. նա և չարիս բազմազանս հասոյց ամենեցուն, որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էին, ցանկասէրս այս և զարշելի ալեւոր, ներկածոյ ունելով զհերս. որ և զկին իւր ի մեծ նեղութիւն արգել, սակս տարփութեան երանելւոյն Գլափիւրայ, վասն որոյ սպան զսուրբն Բասիլիոս Ամասիոյ Պոնտացւոց եպիսկոպոս:

Եւ իբրև յայտնեցաւ դաւն, և գիտաց եթէ նմա լաւ ոչ լինի Կոստանդիանոս՝ ժողովեաց զօրս ընդդիմանալ պատերազմաւ: Եւ ցրտացեալ ի սիրոյն Տրդատայ մեր թագաւորի, ակնածէր որպէս արդարև ի թշնամւոյ. քանզի գիտէր եթէ առելի է արդարոյ ամենայն ամբարիշտ: Իսկ իբրև եկն յաղթողն Կոստանդիանոս՝ մատնեաց Աստուած ի ձեռս նորա զԼիկիանոս. յոր խնայեալ որպէս ի ծերունի և ի քեռայր՝ ետ տանել ի Գաղղիոս հանդերձ երկաթի կապանօք, զնել ի մետաղս, զի աղօթեսցէ առ Աստուած, որում մեղաւն, թերևս երկայնամիտ լիցի առ նա: Եւ ինքն հանդերձ որդւովքն մի թագաւորութիւն զհռոմայեցւոցն

1 Ա. համարեալ լինել [de լինի]
1 Խdef չարութեան
1 Խ փոխումն / Ա. նոյնպէս
2 Ա. պատահէ
2 c անհնարին, փխ. անկարելի
2 Ա. զխայտուցն [c զխայտուց]
2 c եթովպացոյ / g եթովպացւոց
3 abcde զթխութիւնն
3 abdef նոյնպէս և / Խ այսպէս և / opqrs որպէս, փխ. նոյնպէս
3 defg ամբարշտի
3 ՏԽ չիք սա / Հվ[1]opqrs չիք առ
4 p ի հաւատս / ԱԽ չիք ի (հաւատոյն)
4 Հcdefopqrs զրժող / g զրժաւղ
4 Խ չիք և
4 Հk բարի գործն, փխ. բարեգործն
5 Խ յարոյց և
5 ep նենգութեամբ
6 c զչարիս
6 ՏԽ ամենեցուն հասոյց
6 prs իւրեաւ / o իւրեան
7 Խabc իշխանութեամբ
7 a արևոր / rs ալեւորս
7 ՏԽ ներկուածոյ
8 c զկնի, փխ. զկին
8 Կ[2]վ[3]abdefgl տարփութեան [c թարփութեան] Հ արփութեան / միւսն. արփութեան
9 վabcf գլափիւրեայ / tw գլաֆիւրեայ de գլափիւրայ / Կ[1] գլաթեեայ / Խվ գլաթիւրայ / վn գլաթիրայ / վrs գլօթեայ / opq գլօթիրայ
9 b եսպան / de էսպան
9 Խ չիք զսուրբն
9 Ա. վասիլէոս / Խ զբասիլիոս
10 b ամասիայ / c ամսոյ. f ամիսոյ, Խ ամիսիրոյ, փխ. ամասիոյ
10 t չիք պոնտացւոց
11 Խ չիք և (իբրև)
11 k դաւոն, փխ. դաւն
11 g գիտեաց / Հ չիք և (գիտաց)
11 Տ թէ
11 Խ կայ [փխ. լինի] երանելին կոստանդիանոս
12 de զզօրսն
13 Խ ի տրդատայ սիրոյն
13 Խ մերոյ / Կ[2]dekl թագաւորին
13 Ա. չիք ակնածէր
14 c ի թշնամւոյն / gk չիք ի (թշնամւոյ)
14 Ա. թէ. . արդարոյն
14 Խ ամենայն արդարոյ
16 Ա. զլիկիանէս / Խ զլիկիանէ / tw զլիչիանէս
17 ԱԽ ի գաղիուս / prs ի դալլիուս / q ի դաղղիուս / o ի գալլիու / w ի գալլիուս: (Այստեղ դադարում են w[1]-ի համեմատութեան ընթերցուածները):
19 Խ նմա, փխ. նա
19 ԽԿ[2]abcde զմին / f զմի / opqrs մին
19 Ա. թագաւոր հռովմայեցւոց

ցուցեալ՝ զքսանեմեակն ի Նիկոմիդացւոց քաղաքին կատարեաց։ Զի ի չորրորդ ամէ հալածանացն սկսեալ Թագաւորել մինչև ցերեքտասաներորդ ամն խաղաղութեան, զոր և այսօր տօնէ աշխարհ։

Եւ ոչ պարտ վարկուցեալ ի Հռոմ դառնալ, այլ ի Բիւզանդիոն անցեալ՝ հաստատէ զաբքունիսն, յանրջական իմն նախատեսութեանց հրամայեալ. գերապայծառս իմն առնելով շինուածս, հնգապատիկ յաւելեալ մեծացուցանէ։ Քանզի ոչ ուրուք մեծի Թագաւորի կայր ի նմա ձեռնարկութիւնք այնպիսիք, բայց ի սակաւուց ինչ իրաց, որպէս տիեզերակալին Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, յորժամ անտի ընդդէմ Դարեհի սպառազինեցաւ, և սակս այնորիկ շինեաց ի յիշատակ իւր զասացեալն Ստրատիգին. քանզի ի նմա զպատերազմականսն յօրինեաց զկազմութիւն։ Զօր յետոյ Սեւերիոս արքայ Հռոմայեցւոց նորոգեաց. և ինքն շինեաց զբաղանիսն ի տեղւոջ սեանն, որ ունէր սորագիր խորհրդական անուն Արեգակն, ըստ Թրակացւոց բառի Զեւքսիպոն, որոյ կոչմամբ յորջորջեցան և բաղանիքն։ Սա շինեաց և զտեսարանն և զգազանամարտակացն և զխաղալկացն, և զձիընթացսն ոչ կատարմամբ։ Այլ Կոստանդիանոսի ամենապատիկ յարդարեալ՝ անուանեաց Նոր Հռոմ. այլ աշխարհ կոչեաց զնա Կոստանդիանու քաղաք։ Ասեն և զայս, եթէ զաղտնի եհան ի Հռոմայ զասացեալն Պաղադիոն քերածոյ, և եդ զնա ի Փորոնին ներքոյ սեանն, որ առ ի յիւրմէ կանգնեալ։ Բայց այս մեզ անհաւատալի է, այլոց՝ որպէս կամք իցեն։

---

1 Խ ցուցանել
1 b ի Նիկողեմացւոց / d ի Նիկոմեդացւոց
2 Խ ամէն սկսեալ հալածանաց և Թագաւորել [k Թագաւորեալ]
2 ef չիք Թագաւորել
2 Ա յերեքտասաներորդ / Խ ցերեքտասան
4 b վարկու ցուցեալ
4 Ա դառնալ ի հռովմ
4 c ի բիւզանդոն / abdef ի բիւզանդիոն
5 Վm հաստատէր
5 Ա տեսութեանց նախատեսութեանց
6 c զշինուածս
6 Աl հինգապատիկ / n հնգապատիկս
7 Կ²abdef ուրեք
8 abcefkl այնպիսիք / միւսն. այսպիսիք
8 del բաց / ՏԽ ի սակաւ
8 Խ որպէս ի տիեզերակալին
10 pqrs յիշեաց, փխ. շինեաց
10 ՏԽ չիք ի (յիշատակ)
11 Ա զստրատիգինն / Խ ստրատիգին
11 fp պատերազմականս
12 abcde զկազմութիւնն / Խ սեւերոս
13 opqrs ունի / b չիք ունէր
14 c արեգական / Ա բարբառի
14 c զքեսիպոն, որ / gl զեքսիպոն / Հk զեկսիպոն
15 Հkl կոչմամբն / Խ յորջորջեցաւ
15 c զտեսարան
15 Ավ²rs զգազանամարտն [d զգազանամարտսն] / op գազանամարտ / q զգազանմարտ
16 Աopqrs չիք և (զխաղալկացն)
16 Ա խաղալկաց / վ²opqrs խաղալկացն
16 o զձիընթացն
17 Տck կոստանդիանոս
17 Ա յօրինեալ, փխ. յարդարեալ
17 Տ յարդարեաց և անուանեաց
18 Տ իսկ, փխ. այլ
18 Խbdefopqrs կոստանդինու / Հ կոստանդ պօլիս / gkl պօլիք [l պաւղիք], փխ. քաղաք
18 Ա թէ
19 Հabdefgk ի հռովմէ / cl ի հռոմէ
19 abdef պալադիոն / cx պալադիոն
20 Խվ² փարոնին / վ²opqrs փորանին
20 ՏԽ չիք որ
20 c առ իւրմէ / ԽՏd զառ ի յիւրմէ [Խ յիւրմէն]
20 nopqrs կանգնեալն
20 Խ այլ, փխ. բայց / Ա չիք բայց
21 k իցէ

ՁԹ

Ցաղագս Արիոսի չարափառի, եւ ժողովոյն որ եղեւ վասն նորա ի Նիկիա, եւ սրանչելեացն որ երեւեցաւ ի Գրիգորիոս։

Ընդ այն ժամանակս երևեցաւ Արիոս աղեքսանդրացի, որ ուսոյց չարաչար ամբարշտել, ոչ գոլ զՈրդի հաւասար Հօր, և ոչ ի բնութենէ և յէութենէ Հօր. և ոչ ծնեալ ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս, այլ օտար զոմն և արարած և կրտսեր, և յետ ժամանակի գոյացեալ. որ ըստ արժանեաց խուրց ամբարիշտս այս Արիոս ի գարշելիսն ընկալաւ զսատակումնն։ Վասն որոյ եւ հրաման յինքնակալէն Կոստանդիանոսէ՝ ժողով լինել բազմութեան եպիսկոպոսաց ի Նիկիա Բիւթանացւոց։ Եւ ժողովեցան Բիառն և Բիկենդ երիցունք ի Հռոմ քաղաքէ, ձեռնարկութեամբ սրբոյն Սեղբեստրոսի, Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրի, Եւստաթիոս Անտիոքայ, Մակարիոս Երուսաղէմի, Աղեքսանդրոս Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոսք։

Յայնժամ գայ հասանէ հրովարտակ ինքնակալին Կոստանդիանոսի առ մեր արքայն Տրդատ, զի զսուրբն Գրիգոր առեալ ընդ իւր ի ժողովն երթիցէ. զոր ոչ առ յանձն Տրդատ։ Քանզի լուեալ էր զխնամենալն Շապհոյ ընդ Հնդկաց թագաւորին և ընդ արևելեանն Խաքանայ, և զզօրավարելն Ներսեհի, որ և թագաւորեաց ամս ինն, և Որմզդի, որ ապա և նա թագաւորեաց ամս երիս նահատակութեամբք։ Եւ ի կասկածի եղեալ, զի մի արդեօք պայմանին ստեցէ ըստ սովորութեան հեթանոսութեանն՝ վասն այնորիկ ոչ եթող առանց իւր զաշխարհս։

1 abcfgkopqrs ՁՁ, փխ. ՁԹ.
3 Խw որք
3 opqrs ի գրիգորիս
4 c չիք որ
5 h հաւասար ընդ հօր
5 Խ հօր և յէութենէ և
6 Հ ծնեալ ծնեալ
7 gl ատար
7 Հiop ոմն
7 Ա կրտսեր
9 ՏԽc˜զստատակումն
9 d ինքնակալէն
10 de լինել
10 gk բութանացւոց
11 abdef բիառն / ԽԿ՝Վ բիկառն / Վ²nop qrs բիկոն
11 Ա բեկենդի [/ բեկենդ] / gl բիկէնտ
11 a չիք ի (հռոմ)
11 Հ ձեռնադրութեամբ, փխ. ձեռնարկութեամբ
12 Խ չիք սրբոյն
12 Հbcfl եւ ստաթէոս
13 gl կոստանդինու պօլիս [l պաւղիս] / Հ չիք կոստանդնուպօլսի
14 Տcgk եպիսկոպոս
15 Ա չիք հասանէ
15 ԱԽ չիք կոստանդիանոսի
16 Հgk չիք զի զսուրբն—յանձն տրդատ (տ. 17)
16 l զգրիգոր ընդ իւր առեալ
16 bdef էառ / l առեալ
17 cgl զխնամենալն / միւսն. զխնամանալն
18 abefl արևելեայն / Հcdg արևելեան
19 Կ²bcdef զզօրավարէն
19 bdef և նա թագաւորեաց / k չիք և
20 b չիք ապա
20 d երեք
20 opqrs չիք նահատակութեամբ
21 ՏԽd արդեւք / c արդեաւք / Հվgl երբէք, փխ. արդեօք
21 a պայման ի նա տեսցէ, փխ. պայմանին ստեցէ
21 (a)bcdef ստեսցէ
21 p ընդ, փխ. ըստ
22 Հfgk հեթանոսութեան
22 ԱԽ այսորիկ
22 Խ զաշխարհս առանց իւր

Բայց և ոչ սուրբն Գրիգոր հաւանեցաւ երթալ, զի մի՛ զառաւել պատիւ վասն խոստովանողական անուանն ի ժողովոյն ընկալցի. որպէս զի այնպէս փափագանօք և մեծաւ փութով կոչէին։ Այլ նորա առաքեն փոխանորդ իւրեանց զԱրիստակէս, հանդերձ ճշմարիտ խոստովանութեամբ, երկոցունց գրով։ Որոյ երթեալ հասանէ մեծին Ղեւոնդի. և հանդիպի յայնմ ժամու, զի մկրտէր զԳրիգոր զհայր Գրիգորի աստուածաբանի. որ իբրև ել ի ջրոյն՝ լոյս շուրջ փայլատակեաց զնովաւ, զոր ոչ ոք ի բազմութենէն ետես, այլ միայն Ղեւոնդիոս, որ մկրտէրն, և մերն Արիստակէս, և Նեթաղ Եղեսիայ, և Յակոբ Մծբնայ, և Յոհան Պարսից եպիսկոպոսք, որք նոյն շաւղօք ուղևորէին ի ժողովն։

ՂԱ

Դարձ Արիստակեայ ի Նիկիոյ, եւ հաւատալ ազգականացն, եւ որ ինչ ի Դառնի շինուածք:

Երթեալ Արիստակէս ընդ մեծին Ղեւոնդի, հասանէ ի քաղաքն Նիկիացւոց, ուր եղեն ժողովեալ հարք երեք հարիւր և ութևտասն ի քակտումն արիանոսաց. զորս նզովեալ մերժեցին ի հաղորդութենէ եկեղեցւոյ. սոյնպէս և ինքնակալն արտասահմանեաց ի մետաղս։ Ապա դարձեալ Արիստակէս արժանահաւատ բանիւ, և քան կանոնեալ

1 Խ զրիգորիոս
1 Տ պատիւն
2 Հ անուան
2 Վm կրիցէ / nopqrs կրեսցէ, փխ. ընկալցի
2 Ա.Խ իբր, փխ. որպէս
3 Տ այսպէս
3 Տef փափաքանօք / l փափագանաւք
3 pq մեծաւ փափագանօք և փութով
3 Տ կոչին / Խ և, փխ. այլ
4 Հgl փոխանակ / k ինքեանց
4 Կ¹adfegk արիստակէս / Կ²bc զառստակէս / l զառըստակէս / միւսն. զըստակէս
5 k երթալ
5 Տa հասանէր / k չիք և
6 gl այնմ / Հ չիք յայնմ
6 Խ չիք ժամու
6 Խ ի մկրտել [Հ մկրտեալ] էր, փխ. մկրտէր
6 b մկրտէր զտէր գրիգոր
6 Խ զհայրն
7 gkn աստուածաբանին
7 l և, փխ. որ
7 ՏԽ փայլատակեալ
7 Խabc չիք զնովաւ
8 Խ և, փխ. զոր
8 Ա. ի բազմաց / Ա.Խ բայց, փխ. այլ
8 cg ղևոնդէոս
8 Ա. չիք որ մկրտէրն
9 Տ ռըստակէս / bcdgl առիստակէս
9 Կ²abde օթաղայ / cf ութալայ
9 d յեղեսեայ / bc եղեսեայ / Խnopqrs եղեսւոյ
9 l զակովբ / kl մծմնայ
10 ՏԱ. [բացի f] եպիսկոպոս
11 abcfgkopqrs Ձէ, փխ. Ղ.
12 f դարձ ի մեզ
12 Հadf արիստակեայ / k արիստակեա / bceg առիստակեայ / l առիստակ(եա)այ / npqrs ըռիստակայ / o ըռիստակեայ / Վm ռըստակիսի
12 gl նիկւոյ / ade նիկիայ / c նիկեայ
12 abcef և [c և ի] հաւատալն
12 c ազգացն / gk ազգականաց
13 c զաւառին, փխ. դառնի
13 Խ շինուած
14 Տ ռըստակէս / Խbc առիստակէս
15 bcdef նիկէացւոց
15 gk հայրքն / Հ հարքն
16 Հ արիոսի / k զոր
17 ՏԽ սապէս
18 Տ ռըստակեայ / bcgk առիստակէս
18 Խ բանիւք
18 Ա. քան սահմանեալ գլխով [d գրով] կանոնաց ժողովոյն / nopqrs գլխոց

գլխովք ժողովոյն՝ դայ հանգիստ հօրն և արքային ի Վաղարշապատ քաղաքի։ Ընդ որ ուրախացեալ սրբոյն Գրիգորի, սուղ ինչ գլուխս յինքենէ ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին։

Յայնմ ժամու և ազգային նոցա Կամսար մկրտի իւրայովքն հանդերձ ի ձեռն մեծին Գրիգորի. արքայի ընդունելով ի Ջրոյն՝ տայ նմա ժառանգութիւն զմեծ դաստակերտն Արտաշիսի, որ այժմ ասի Դրասխանակերտ, և զգաւառն Շիրակ, որպէս ազգականի իւրում և մտերիմ հարազատի։ Այլ նա ոչ աւելի բաւեալ քան զեօթն աւուրս յետ մկրտութեանն, վախճանի։ Բայց թագաւորին Տրդատայ մխիթարեալ զգլուխ որդւոցն Կամսարայ զԱրշաւիր՝ զինքն փոխանակ ծնողին սահմանելով, ազգ զնա սերէ յանուն հօրն, և կարգէ ի թիւ նախարարութեանց։ Յաւելու և այլ պարգևս—զքաղաքն Երուանդայ և զնորին գաւառն մինչև ցկատար ձորոյն մեծի. միայն զի ի մտաց նորա հեռացուսցէ զվշտակ բնիկ աշխարհին որ Պահլաւն կոչի, որպէս զի անվրդով զհաւատոն պահիցէ։ Իսկ Արշաւիր առաւել սիրեալ զգաւառն՝ յիւր անուն կոչէ Արշարունիս. քանզի յառաջ Երասխաձոր կոչէր։ Ահա ասացաք և զպատճառս գալստեան երկուց ցեղիցն, Պարթևաց և Պահլաւկաց։

Զայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զշինուած ամրոցին Գառնւոյ, զոր որձաքար և կոփածոյ վիմօք, երկաթագամ և կապարով մածուցեալ. յորում շինեալ և տուն հովանոց, մահարձանօք, սքանչելի դրօշուածովք,

1 c չիք դայ
1 ԱԽ արքայի
2 Ձcdgl որ յոյժ ուրախացեալ
2 Խ գլուխ / Ա. չիք գլուխս
3 a չիք ի (կանոնս)
3 Խ առաւել վասն զգուշութեան
5 Ա. յայն ժամ, փխ. յայնմ ժամու
5 Ա. չիք և
5 Աg իւրովքն
6 Ա. ի մեծէն գրիգորէ. չիք ի ձեռն
6 i և արքայի
6 ՏԽ տալ
6 ԽՁ չիք նմա
6 Ա. ժառանգութիւն նմա զմեծ
7 p զդաստակերտն մեծ
7 p արտաշրի / Ա. արտաշէսի / gl արտաշեսի
7 Ա. դասհոնակերտ
9 gk հարազատ
9 Խ չիք աւելի
9 ՏԽd զեւթն / c զեաւթն
9 g օր / l աւր
9 fgk մկրտութեան
11 Խ զարտաշիր, փխ. զարշաւիր
11 o ծնողին իւրոյ
12 Ա. սերեալ / Տk սերելով
12 Ձgln նախարարութեանցն
12 Խ յաւելլով
13 b պարգևս և զքաղաքն / Խ պատիւս, փխ. պարգևս
13 a չիք և
13 ԱՁgl զնորուն
15 abdef պալհաւն / c պալհաւունի / g պահղաւ / k պահղաւն
15 ԱՁg զհաւատն
16 ԱՁgl պահեսցէ
16 gkl արտաշրի / Ձ արտաշիր
16 b զքաղաքն, փխ. զգաւառն
16 k ուր, փխ. յիւր
16 Տ անուանն
16 ԱՏ անուանէր, փխ. կոչէ
17 g զի, փխ. քանզի
17 Տabde կոչիւր
17 Ա. չիք և
18 c զպատճառ
18 Խa գալստեանն
18 bcdef պալհաւկաց
19 Ա. զշինուածս [c շինուած]
19 Ձckl գառնոյ
20 Խ չիք և (կոփածոյ)
20 d փորածոյ, փխ. կոփածոյ
20 Ա. կապարաւ
21 Ձgk յորում և շինեալ և տուն
21 Ձgo դրօշուածովք, l դրօշածաւք / վ շինուածովք, փխ. դրօշուածովք

բարձր քանդակաւ, ի համար քեռ իւրոյ Խոսրովիդխտոյ, և գրեալ ի նմա զյիշատակ իւր հելլենացի գրով:

Բայց սորոյն Գրիգորի դարձեալ ի նոյն լերինս՝ ոչ ումեք յետ այնր յաւելոյր երևել մինչև ցվախճան:

ՂԱ

Յաղագս մահուանն Գրիգորի եւ Արիստակեսայ, եւ թէ էր աղագաւ կոչի լեառնն՝ Մանեայ այրք:

Յեօթն և ի տասներորդի ամի թագաւորութեանն Տրդատայ զատք նստեալ յաթոռ սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի զհայրն մեր Գրիգորիոս և ըստ Աւետարանի ծնող: Յետ լուսաւորելոյ զամենայն Հայս լուսով աստուածգիտութեան, և ջնջելոյ զխաւար կռապաշտութեանն, և լնլոյ զամենայն կողմանս եպիսկոպոսօք և վարդապետօք՝ սիրեաց զլերինս և զամայութիւն և զհանդարտութեամբ մտաց յինքեան կեալ, որպէս զի խօսեսցի ընդ Աստուծոյ անզբաղապէս. փոխանորդ իւր թողլով զորդի իւր զԱրիստակէս, ինքն կալով ի գաւառին Դարանաղեաց, ի լերինն Մանեայ այրս:

Այլ ասասցուք, թէ էր աղագաւ կոչի Մանեայ այրք: Քանզի էր կին ոմն անուն Մանի, յընկերաց սրբոց Հռիփսիմեանց, որպէս զնունէ

1 Հgk բարձրուանդակաւ, վl բարձուանդակաւ, փխ. բարձր վանդակաւ
1 Ա քանդակովք
1 Հ քեռն
1 opqrs և գրեալ զյիշատակ իւր հելլենացի գրով ի նմա
4 Ա յաւել
4 Հ երևիլ
4 Ա ի վախճան,
5 abfgkpqrs ՁԸ, փխ. ՂԱ.
6 Հabcde մահուան
6 a չիք և
6 Հf արիստակեայ / gl առիստակայ / k առիստակեայ / միւսն. որստակեայ
6 l եթէ / f չիք թէ
6 վ՝ ո՞ր, փխ. է՞ր
6 prs լեառն կոչի / cdfgk լեառն / oq չիք լեառնն
7 f այր
8 a յութն և տասն / b յեօթնևտասն / c յութն և տասն / de յեօթն և տասներորդի / g յութնևտասներորդ / gl յութն և ի տասներորդ / k յութն և ի տասներորդի / qrs յեաւթն և ի տասներորդի
8 fgkr թագաւորութեան
9 Խ թադէի
9 Տխ զնախահայրն
9 Ա չիք զրիգորիոս
10 Խվmn աւետարանին
10 def ծնօղ / cl ծնաւղ
10 Խ լուսաւորելոյն
11 Հfgk կռապաշտութեան
12 p վարդապետիւք
12 Խc սիրեաց / միւսն. սիրեցեալ
13 abdef զյամայութիւն / cզամայութիւնս
13 de զհանդարտութիւն
13 ԱԽ մտացն
13 e անկեալ / Խ կալ / opqrs կալեալ, փխ. կեալ
13 Ա չիք որպէս
13 Խ զի անզբաղապէս [Հ անզբաղ] խօսիցի [l խաւսեսցի] ընդ աստուծոյ
14 Ա զորդին
15 Հadf զարիստակէս, bceh զառիստակէս / Խ առիստակէս / միւսն. զըրստակէս
15 Ա ի լերինն որ կոչի
17 Խ աղագաւ [k ազգաւ] սա կոչի
17 Տխ կոչի նա մանեայ
17 o կին ոմն էր / Ա չիք էր
18 Հgk մանոյ / l մանայ / Տ մանեայ [o մանի] անուն
18 Խ սրբոյն [Հ սրբոցն] հռիփսիմեանցն [g հռիփսիմէ, Հ հռիփսիմէի, k հռիփսմէ, l հռիւփսիմէ] / Տ հռիփսիմեանց
18 ԱՀ զնունի

Վրաց վարդապետուհի. որ ոչ շութափեաց հետևել նոցա ի գալն առ մեզ, գիտելով զամենայն տեղիս՝ Աստուծոյ, բնակեցաւ ի լերինս յայսոսիկ, յայրս ինչ քարանց. վասն որոյ կոչեցաւ անունն լերինն Մանեայ այրք. յոր այրի յետոյ բնակեցաւ և սուրբն Գրիգոր:

Այլ թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ շրջէր ընդ աշխարհս, հաստատէր ի հաւատս զաշակերտեալսն: Բայց իբրև եկն նորին որդին Արիստակէս ի ժողովոյն Նիկիայ՝ յայնմ հետէ ոչ ևս երևեցաւ յայտնել ումեք սուրբն Գրիգորիոս: Վասն որոյ յիսկզբան քահանայանալոյ նորա, յեօթն և ի տասներորդ ամէ թագաւորութեանն Տրդատայ մինչև ցքառասուն և վեցերորդ ամն նորին, յորմէ հետէ ոչ ևս յաւել ումեք երևել՝ համարեալ թուին ամք երեսուն:

Եւ յետ նորա Արիստակէս ամս եօթն, ի քառասուն և յեօթներորդ ամէն Տրդատայ մինչև ցյիսուն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կատարումն Արիստակեայ: Զի արդարև էր սուսեր հոգևոր ըստ ասացելումն, վասն որոյ թշնամի ամենայն անիրաւաց և զազրագործաց թուէր նա: Յաղագս որոյ և Արքելայոս, որ էր կարգեալ ի վերակացութիւն Չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, կշտամբեալ ի նմանէ՝ սպասեաց դիպող աւուր. և պատահեալ նմա ի ճանապարհի ի Ծոփաց գաւառին՝ սպան

1 f ի վրաց / Խ զհետևել
1 Հ շութափեաց զհետ նոցա
2 Ա ի լերինն յայնմիկ [f այնմիկ] / Հgk ի տեղիսն [l ի տեղին] յայնոսիկ, փխ. ի լերինս յայսմիկ
3 Ա ի յայրս
3 Խվ քարանձաւաց
4 k որ, փխ. յոր / Տ յոր այր
4 c չիք յետոյ—թէպէտև (տ. 5)
4 Խbdef բնակեցաւ յետոյ
4 a յետոյ, փխ. և / bdef չիք և
4 Խ գրիգորիոս
5 p ընդ ժամանակս յայտնեալ
6 Խվ² եկեալ [Հ յեկեալ], փխ. յայտնեալ
6 cdef հաստատել
7 a բայց յորժամ իբրև / bcdef յորժամ, փխ. իբրև
7 Տ ռստակէս որդի նորին / Խbef որդի / bcefg առիստակէս / k ռստակէս / l ռաստակէս
7 c չիք նորին որդի
7 opqrs չիք ժողովոյն
7 c նիկիա / Տ նիկիոյ
7 ՏԽ այնուհետև, փխ. յայնմ հետէ
8 ԱԽ չիք ևս
8 abdef յայտնիլ / Վklmn յայտնեալ
8 Հ սրբոյն
9 abdef քահանայանալոյն
9 Խ յեւթն և տասներորդ
9 ՏԽ ամէն
9 Հfgk թագաւորութեան
10 ՏԽ ցքառասուն և վեց
10 Խ ամ
10 ՏԽ յորում, փխ. յորմէ հետէ
11 de յաւելու / Խa երևել [Հ երևիլ] ումեք գրիգորիոս [Խ չիք գրիգորիոս], համարեալ / bcdef երևել գրիգորիս, համարեալ
11 Խ ամս
12 Հadf արիստակէս / bcegl առիստակէս / միւսն. ռստակէս
12 b և, փխ. եօթն
12 c ի քառասուն և յեւթն / gl Խէ
13 Հgk ամին
13 gl ԾԳ / kl ամ
13 c յորմէ, փխ. յորում
13 Ա կատարումն սրբոյն
14 ԱՀ արիստակեայ / bcde առիստակեայ / g առիստակայ / l ռաստակայ / միւսն. ռստակեայ
14 Ա սուսեր էր
15 Ա չիք թշնամի—յաղագս որոյ (տ. 16)
16 Խ նա նոցա / opqrs ն՚՚ր
16 Խ չիք և
16 l արքեղաւոս
16 Ա կարգեալ էր
16 Հgk ի վերակացութեան
17 opqrs չորրորդն հայոց [o հայք] կոչեցեալ [o կոչեցեալն]
17 ՏԽ ի [l չիք ի] դիպող [Հ դիպօղ]
18 o ժամու աւուրն
18 ՏԽ չիք նմա
18 abde էսպան

զնա սրով, և ինքն գնաց փախստական ի Տաւրոս Կիլիկեցւոց։ Իսկ զմարմին երանելւոյն բարձեալ աշակերտաց նորին՝ բերին յԵկեղեաց գաւառն, հանգուցանել ի Թիլն, յիւրում աւանին։ Եւ յաջորդեաց զաթոռն երէց եղբայր նորին Վրթանէս, ի յիսուն և ի չորրորդ ամին Տրդատայ և անդր։

Բայց սրբոյն Գրիգորի ի Մանեայ այրն կեցեալ աներևութաբար ամս բազումս՝ փոխի մահուամբ ի կարգս հրեշտակաց։ Եւ հովուաց գտեալ զնա վախճանեալ՝ ի նմին տեղւոջ թաղեցին, ոչ գիտելով թէ ով ոք նա իցէ։ Վայելէր իսկ նոցա, որք Փրկչին մերոյ ծննդեանն եղեն խորհրդածուք, լինել և աշակերտին յուղարկմանն սպասաւորք։ Եւ ծածկեալ ամս բազումս աստուածային իմն գօգցես տեսչութեամբ, իբրև զՄովսէսն զայն ի հնումն, զի մի ի պաշտօն ի դեռահաւատ բարբարոսացս առցի ազգաց։ Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հաւատք կողմանցս այսոցիկ՝ զկնի յետ բազում ժամանակաց յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն Գառնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եդաւ ի գեօղն Թորդան նշխարք սրբոյն Գրիգորի։

Սա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, աշխարհաւ Պարթև, գաւառաւ Պահլաւ, յազգէ թագաւորեցելոյ զատուցեալ Արշակունի, ի ցեղէ Սուրենական, ի հօրէ Անակ կոչեցելոյ, յարևելից կողմանց աշխարհիս մերոյ՝ արևելք ճշմարիտ ծագեալ մեզ և իմանալի արեգակն և հոգևոր

1 Ա զերանելւոյն, փխ. զնա
1 Խ ի կողմանս տաւրոս / Հabdef տօրոս
1 gl կիւղիկեցւոց
2 Տk երանելոյն / Ա սրբոյն, փխ. երանելւոյն
2 Ա աշակերտաց նորին բերին / Խ նորին աշակերտաց բերին
2 Խ ի գաւառն եկեղեց / Ա չիք գաւառ
3 ԱՀkl ի Թիլս
3 cf աւանիս
4 gk վրթանիսի
4 ի ԾԴ / p ի ԾԳ.
4 tw յամէն
6 abdef մանէ / c մանեայս այրն / Հk այրս
8 Տ գտին [o գտեալ]
8 Ա ի նոյն
8 Խվ տեղի և թաղեցին
9 p իցէ նա / gk չիք նա / Հ չիք ո՞ ոք նա
9 Ա չիք ծննդեանն
9 Հ չիք եղեն
9 k լինէրն խորհրդածուք / Հgl խորհրդածուք լինէրն [l լինէրն, փոխած լինելին, Հ լինէին]
10 de լինիլ / Տ աշակերտի
10 Տ յղարկման / Խվ յուղարկման
11 p տեսչութեամբն
12 Խ որպէս, փխ. իբրև
12 b զմովսէս
12 c չիք ի (պաշտօն)
12 Ա ի պաշտօն ի դեռահաւատ մարդկանն [bcd մարդկան] ի բարբարոսացս [a բարբարոսաց] առցի ազգաց / Խվ^{2} չիք ի (դեռահաւատ) / Տ ի պաշտօն առցի ի դեռահաւատ բարբարոսացն ազգաց
13 Խ սերտեալք
13 Ա հիմնեցաւ / Խվ հիմնացան
14 Ա ամաց, փխ. ժամանակաց
15 c ի գեաւղն / Հg ի գիւղն
17 ab յամենեցունց / cdef ամենեցունց
17 tw յայտնի է ամենեցունց
18 abdefg պալհաւ
18 ՏԽ թագաւորեալ
18 վgkl զատուցելոյ
18 Հ թագաւորաց զատուցելոյ
18 f ի ցեղէն
19 Ա կոչեցեալ / Խ կողմանէ
19 Ա հայոց աշխարհիս
20 Ա չիք մերոյ
20 ՏԽ չիք ճշմարիտ
20 Ա չիք մեզ
20 Խ արևելք մեզ ծագեալ
20 f իմանի
20 Տ արեգական [nopqrs արեգակն]
20 ՏԽ չիք և (հոգևոր)

ճառագայթ, ի խորին չարութենէ կռապաշտութեան ելք, երանութեան և շինութեան հոգւոյ առիթ, աստուածային արդարև արմաւենի տնկեալ ի տան Տեառն և ի գաւիթս Աստուծոյ մերոյ ծաղկեալ: Եւ այսպիսեօք և այսքանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, ի ծերութիւն պարարտութեան հոգւոյ զմեզ ժողովեաց ի փառս և ի գովեստ Աստուծոյ:

ՂԲ

Յաղագս վախճանի Տրդատայ թագաւորի, ընդ որում եւ ողբերգական մեղադրութիւն:

Զսրբոյ և զմեծէ և զերկրորդ նահատակէ և զմերոյ լուսաւորութեան հոգւոյ վերակացուէ ճառելով, զ'ի Քրիստոսէ հանուրց եղելոց ճշմարիտ Թագաւորէ՝ հրաշափառագունիւ պարտ էր անցանել բանիւ, որպէս զգործակցէ և զհաւասար ճգնողէ մերոյ նախաշաւղի և լուսաւորութեանց նահապետի. որպէս թուեցաւ հաճոյ Հոգւոյն սրբոյ՝ երիցացուցանել զիմ լուսաւորիչն վկայութեանն միայնոյ վիճակաւ, ի վերայ բերեմ՝ թէ և առաքելութեանն. իսկ որ ինչ զկնի այսորիկ, զուգարան և հաւասարագործ: Այլ զառաւելութիւն ասեմ աստ զթագաւորին. քանզի խորհեալն յաղագս Աստուծոյ և ճգնազգեցիկն լինել՝ զոյգ երկոցունց. իսկ նուաճել հաւանողական կամ բռնաւորական բանիւ՝ առաւել էր թագաւորին շնորհ. քանզի ըստ հաւատոցն ոչ ինչ

1 Կ²abcdef կռապաշտութեանն
1 ԱԽ չիք ելք
1 ՏԽ ելք, ճշմարիտ բարի և այսահալած, երանութեան
2 c հոգւոյ
3 Հ չիք և ի (գաւիթս)
3 Ա չիք մերոյ
4 g այսպիսւօք / l այսպիսւաւք
4 Ա չիք ի ծերութիւն—հոգւոյ (տ. 5)
5 Տ և ի պարարտութիւն
5 bef չիք զմեզ
5 acd ժողովեաց զմեզ զամենեսին ի փառս / b ժողովեաց զամենեսեան ի փառս
7 abcfgkopqrs ԶԹ, փխ. ՂԲ.
8 Խnopqrs վախճանին
8 Ա մեծի թագաւորին տրդատայ / Տ թագաւորին
9 tw մեղադրութիւն ազգիս հայոց
10 ՏԽ լուսաւորութեանցն / Ա լուսաւորութեանց: Ուղղ. լուսաւորութեան: Համտ. եր. 246, տ. 2
11 ՏԽ լուսաւոր, փխ. հոգւոյ
11 cf զի ի, փխ. զ'ի
11 Ա հանուր
12 a չիք պարտ էր
13 c որպէս և
13 gl լուսաւորութեանցն
14 Խ սրբոյ հոգւոյն
15 Խpq երիցուցանել
15 fps վկայութեան / Խ վկայութեամբ
15 Ա միայն
16 Հfgnoq առաքելութեան / p առաքինութեան / k առաքելութենէ
17 Խ չիք այլ—զթագաւորին
17 Ա չիք աստ
18 c ճգնեալն, փխ. խորհեալն
18 ՏԱ ճգնազգեցիկ
18 de լինիլ
19 Տ հաւանեցուցանողականաւ կամ բռնաւորականաւ / Խ հաւանեցուցանողական և կամ
19 վ բռնաւորականաւ / c չիք կամ բռնաւորական
19 Ա բանիւք
20 tw չիք էր
20 a շնորհք
20 ՏԽ հաւատոյն

կանեցուցանէր զգործն։ Այսորիկ աղագաւ կոչեմ և զսա Նախաշաւիղ ճանապարհ և լուսաւորութեան մերոյ հայր երկրորդ։ Բայց զի պատմութեանց, և ոչ զովեստից է ժամանակս, մանաւանդ զի և հագ-ներգութիւնս ըստ իւրաքանչիւր պատմագրաց արտասանութեանց և ոչ յատուկ ի մէնջ շարագրեցաւ, անցցուք ի կարգ բանից որ ինչ յաղագս սորա։

Սա յետ հաւատոցն որ ի Քրիստոս, ամենայն առաքինութեամբք բացափայլեալ՝ ևս քան զևս յաճախէր որ ինչ յաղագս Քրիստոսի գործ և բան. սաստելով և հաւանեցուցանելով զմեծամեծ նախարարսն, միան-գամայն և զամենայն բազմութիւն ռամկին, լինել արդարև Քրիստոսի. որպէս զի վկայեսցեն հաւատոցն՝ ամենեցուն և գործքն։ Այլ զխստա-սրտութիւն կամիմ ասել, թէ և զամբարհաւաճութիւն ազգիս մերոյ յսկզբանցն և այսր. որպէս անհամբոյր բարւոյ և ճշմարտութեան անհարազատ, կամ թէ բնութիւն ունելով զբարձրայօնութիւն և զկամակորութիւն՝ ընդդիմանան կամաց թագաւորին յաղագս կրօնից քրիստոսականաց, զհետ երթալով կամաց կանանց և հարճից։ Որում ոչ կարացեալ ներել թագաւորին, ընկեցեալ զերկրաւոր պսակն՝ զհետ ընթանայր երկնաւորին, արագ հասանելով ի տեղի սուրբ ճգնաւորին Քրիստոսի, ծակամուտ լեռնակեցիկ եղեալ։

Աստանօր ամաչեմ ասել զճշմարտութիւնն, մանաւանդ թէ զանօ-րէնութիւն և զամբարշտութիւն ազգիս մերոյ, և զմեծի ողբոց և

1 զ պակասեցուցանէր
1 SW զգործն
1 S այնր / W այնորիկ
1 k և կոչեմ և զսա / Wbcdef զնա, փխ. զսա
1 a չիք և զսա / bcdef չիք և
1 a զնախաշաւիղ
2 SW լուսաւորութեանցն
2 Sd մերոց / tw մեր
2 f չիք բայց—ժամանակս (ս. 3)
3 de զովեստի
3 W ժամանակ / p չիք և
3 opqrs հագներգութիւն
5 b ի մէջ / Wվ² միայն, փխ. ի մէնջ
5 c շարգագրեցաւ
6 Ա. նորա
7 d յետ / միւսն. հետ
7 S հաւատոյն / W չիք որ
7 abdefgl առաքինութեամբ
8 վ բացաւ փայլեալ
9 ԱW զմեծ
10 W չիք և / Ա. բազմութիւնս
10 de լինիլ
11 n չիք որպէս
11 Ա. վկայեսցեն ըստ հաւատոցն [c հա-ւատոց]
11 p չիք և / W գործք
11 Wվ այլ [gk այլ և] զխստապարանո-ցութիւն / վ զարտախստութիւն
12 de չիք թէ
12 ԱW մերոյ ազգիս
13 Ա. յսկզբանն
13 d ճշմարտութեանն
14 opqrs հարազատ
14 bc զբարձրայանութիւն
15 Հվ²de կամակարութիւն / Wcf զկա-մակարութիւն
15 S կրօնիցն
17 Ա. կամեցեալ, փխ. կարացեալ
17 W թագաւորն
17 ԱW պսակն / k և զհետ
18 kl ընթանայ
18 opqrs չիք արագ—ճգնաւորին
18 ԱWվ² ի տեղին, ուր ճգնաւորն։ Թէրևս յաւագոյն «ի տեղին, ուր ճգնաւորն քրիստոսի ծակամուտ...»։ Ստ. Մ.
19 Ա. աւելացնում է զինուորն (քրիս-տոսի)
20 Wj զճշմարտութիւն
20 զ չիք թէ
20 p զանօրէնութիւնն
21 nopqrs չիք զամբարշտութիւն [n աւել. յուս.]
21 pqrs ազգին
21 Ա. չիք և (զմեծի)
21 a մեծ / gkh մեծի

արտասուաց արժանի զսոցա գործս։ Քանզի զհետ առաքեալ, կոչէին զնա՝ լինել ըստ կամաց նորա, և ունել զթագաւորութիւնն։ Իսկ ի չհաւանել սրբոյն՝ տան նմա արբումն, որպէս անդ ուրեմն ի հնումն Աթենացիքն Սոկրատայ զմոլեխինդն. և կամ թէ զմերն իսկ ասել, կատաղեալ Երրայեցիքն ըմպելի լեղեաւ խառնեալ Աստուծոյ մերոյ։ Եւ զայս արարեալ շիջուցին յինքեանց զբազմափայլ ճառագայթն աստուածպաշտութեան։

Վասն այսորիկ ես ի վերայ խմոցս ողբալով ասեմ, որպէս Պաւղոս յաղագս իւրոցն և թշնամեաց խաչին Քրիստոսի. բայց ասեմ ոչ զիմ բանս, այլ զՀոգւոյն սրբոյ։ Ազգ թիւր և դառնացող, ազգ, որ ոչ ուղղեաց զսիրտ իւր, և ոչ հաւատարմացաւ Աստուծոյ ոգի նորա։ Արք Արամեանք, մինչև յե՞րբ էք ծանրասիրտք, ընդէ՞ր սիրէք զնանրութիւն և զանաստուածութիւն։ Ո՞չ ծանեայք, զի սքանչելացոյց Տէր զսուրբն իւր. և ոչ Տէր լուիցէ յաղաղակել ձերում առ նա։ Զի բարկացեալ մեղայք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացարուք. քանզի զենէք զենումն անօրէնութեան, և զյուսացեալն ի Տէր արհամարհեցէք։ Վասն այսորիկ եկեսցէ ձեզ որոգայթ՝ զոր ոչ ծանեայք. և որսն զոր որսայցէք՝ ըմբռնեսցէ զձեզ, և նովին որոգայթիւն անկջիք։ Այլ նորա անձն ցնծասցէ

1 Տխ սոցա / d զսոսա
1 abcde զգործս
2 Խ զսուրբն, փխ. զնա
2 Ա զնա սուրբ լինել [d լինիլ]
2 Խn նոցա, փխ. նորա
2 rs առնել, փխ. ունել
2 fgk զթագաւորութիւն
3 Խ չառնել, փխ. ի չհաւանել
3 abde սրբոյ
3 Տխ հինսն, փխ. հնումն
4 Ա չիք աթենացիք
4 Ա զսոկրատայ զմոլեխինդսն
4 Ա զմեր
4 o չիք և կամ թէ—աստուծոյ մերոյ (ց. 5)
5 Ա եբրայեցիք
5 f դեղեաւ
5 Խ չիք մերոյ
6 Խ չիք յինքեանց
6 Ա ճառագայթ աստուածպաշտութեան նորա [def սորա]
8 Տխ չիք ես
8 Հabdefg պօղոս
9 opqrs իւրոց
9 a չիք քրիստոսի
10 Խ զսրբոյ հոգւոյն
10 Խվ^{2} զուր, փխ. թիւր
10 Խ դառնացուցանող [Հ դառնացուցանօղ]
10 Ա դառնացող, աւէ. ազգ
11 c զսիրտս
11 Խվ^{2} և ոչ հաստատեաց առ աստուած զհոգի իւր, փխ. և ոչ—հոգի նորա
11 Հ չիք արք—յե՞րբ էք (ց. 12)
12 k ամանեանք, փխ. արամեանք
12 dgkl չիք էք
12 gk ծանր սիրտք
12 ԱԽ զանօրէնութիւն [l զանաւրէնութիւն] (բնրնւս յաւագոյն. Մs. Մ.), փխ. զնանրութիւն
13 Ա որք ոչ ծանեայք
13 c սքանչացոյց
13 Տg զսուրբս / Հkl զսուրբդ
14 Ա լուիցէ ձեզ
14 pqrs ձեր
14 Տխ չիք զի
14 Խabc բարկացեալք
15 Տխ մեղանչեցէք [n մեղանչեցիք]
15 de զղջացայք
15 Ա զենումն անօրէնութեան զենէք, և / Խ զենումն զենէք
16 Տ զյուսացեալսն
16 def արհամարհեցիք / p արմարհէք
16 n այնորիկ
17 c չիք ձեզ / g ծանեաք
17 gklnopqrs որս / Հ որսս
17 c որսացէք / o որսայիք
17 Խ զոր ըմբռնեցէք, որսասցեն [l որսայցէ] զձեզ
18 Խ զձեզ, այլ և
18 p չիք և
18 Աgl նորին
18 ԱԽ որոգայթի
18 Ա անձն նորա / Խ անձնն

Տերամբ և ուրախացի ի փրկութեան քում, և ամենայնիւ ինքեամբ ասասցէ. Տէր, ով նման է քեզ:

Եւ զի այսուքիկ ճշմարիտ այսպէս՝ մխիթարեսցուք մերովք վտանգիւքս և մեք. «զի եթէ ընդ փայտ դալար զայս արարին, ասէ Քրիստոս, խակ ընդ չորն զի՞նչ լինիցի»: Արդ՝ եթէ ընդ սուրբս Աստուծոյ, և որք ի թագաւորութենէ յաղագս Աստուծոյ զինքեանս նուաստացուցին, այս է, զի՞նչ մեր բանս առ Աստուծոյ յաղագս ի ձէնջ վտանգիցս, որոց վտանգք և աղքատութիւն սեպհական է: Այլ սակայն ասացից: Ո՞վ որ ի ձէնջ թոշակս յաղագս մեր, ո՞վ որ վարդապետացն մաղթանս, ո՞վ որ բան յօժարեցուցանող կամ յորդորական, ո՞վ որ յերթալս մերում բեռնաբարձս, ո՞վ որ ի գալն մերում հանգիստ, ո՞վ որ տուն կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց: Թողից զայլն, զի և ոչ զլեզուս չարս և զողխտութիւն, հանդերձ մնոտի փառամոլութեամբ և կատաղի լեզուանութեամբ, սանձահարեցէք. այլ նիւթ նոցա անմտութեանն զձեր ուսումնատեացդ տալով բարս, բորբոքեցէք առաւել քան զՆոցն Բաբելոնին:

1 Աnpqrs չիք և (ուրախացի)
1 Ա ի հանդստեան քում, փխ. ի փրկութեան քում
1 k ամենայնի
1 abcef ինքեան [b ինքեամբ] անձամբ ասացէ
2 ԱԽ ո [Հ չիք]
2 o նմանի
3 ors զայսոսիկ
3 Ա ճշմարիտք
3 prs չիք այսպէս
3 Ա և մեք մխիթարեսցուք մերովք վտանգիւքն, զի թէ
3 l վտանգիւքն / Հgk վտանգիւք
4 Խ թէ
4 Ա այս
4 Ա է, փխ. արարին / Խ չիք արարին (Հ բաց տեղ թողած)
4 abcf ասէր
5 Աo սուրբն / qrs սուրբ
6 Ա զինքեանս յաղագս աստուծոյ նուաստեցուցին
6 Ա այսքան, փխ. այս է / opqrs չիք այս է
6 Վmnopqrs այս է, այլ զի՞նչ
7 Խ բան մեր
7 c չիք առ
7 Խ վտանգիս, որում
8 o վտանգ
8 kopqrs չիք է
8 Տ ո որ
9 opqrs թոշակ
9 Խ վասն, փխ. յաղագս
9 Խ ո [Հ չիք] որ
9 Խ ո [Հ չիք] որ
10 a չիք կամ
10 վ յարդարական
10 pվ² ո՞ր որ յերթալս / k ո / c ո՞վ որ ի յերթալն / Հ չիք ո՞վ
10 վ²glnopqrs երթօղս [nl երթաւղս] / k յերթօղս / Հ յերթօղս
10 abdef յերթալն
10 Վm մեր, Խnopqrs մեզ, dc քում, փխ. մերում
11 Ա բեռնաբարձ
11 Խ ո որ, փխ. ո՞վ որ (ի գալն)
11 Խ ո որ տուն կամ աւթանոցս [Հko օթանոցս]
12 Հgl թողում / k թողուն
12 Հ զայլս
12 Խ չիք և (ոչ)
12 abcde զողխտութիւնն / Sf զողխտութիւնս / tw զողխտութեանն
13 d չիք մնոտի
13 SՀվ² փառամոլութեամբն [p փառամոլութեամբ]
13 Խ չիք և
13 l լեզուայնութեան / վ²k լեզուանութիւնս / S լեզուանութեամբն [or լեզուանութեամբ]
14 c սանձահարութիւնք / de սանձահարեցիք
14 SՀfgk անմտութեան
14 Խ զձերդ տալով ուսումնատեաց
15 f զբարս
15 de բորբոքեցիք
15 Խ չիք առաւել
15 ԱԽ քան զբաբելոնին [f բաբելոնի] նոցն

Վասն որոյ իւրաքանչիւր ոք առ անձին է քուրմ և պաշտօնեայ, որպէս ասէ Գիր, որ է ըստ այժմուցս ի դէպ. ուր բազում խօսողք աստուածայնոցն, և զօրութեան մտացն ոչ հասուք. և խօսողք՝ ոչ ըստ հաճոյից Հոգւոյն, այլ ըստ օտարին: Վասն որոյ հիացումն իմն են ճառքս և սարսափելի՝ որոց միտս ունին. քանզի խօսի որ խօսին՝ զԱստուծոյ և զաստուածայինսն, և խորհուրդք խօսողին յօտարն հային: Զի ոչ վասն որոյ խօսին՝ կրէ զաշխատութիւն, և ոչ մեղմով և հեզիկ, որպէս ուսան, թէ «մի ոք լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա», այլ յաղագս փառաց մարդկայնոց, և ճայթեցուցանելով հնչեցուցանեն ի լսելիս մարդկան: Ուր շատախօսութեանն հասանք իբրև յաղբերէ գիմեն, որպէս ասաց ոմն ի հնոցն, և զկծեցուցանեն զամենայն զլնարբուս և զհրապարակս: Ո՞վ ոք զոսա ոչ ողբասցէ՝ որ միտս ունիցի. և եթէ ոչ ոք զչարիցի՝ ասեմ, թէ և որք յորդորեն զոսա այսպիսիս լինել: Արգելում ասել զՔրիստոսին— տալ վրէժս յարենէն Աբելի արդարոյ մինչև ցարիւնն Զաքարիայ, որ կայ ի մէջ տաճարին և սեղանոյն:

1 ՏԽ առանձինն
1 ԽՎ^{3}bcdef պաշտօ [l պաշտաւն]
2 Ա գիր, որ է ըստ այժմուցս [d այժմուց] ի դէպ, ուր [de որ, Կ^{2} չիք է ըստ այժմուցս ի դէպ ուր] բազում խօսողք / ՏԽ գիր, որպէս և այժմ խօսողք [Ջ խօսօղք] բազումք
2 ԱԽnopqrs յաստուածայնոցն
3 opqrs հասցուք
3 gln խօսօղքն / Ջk խօսողքն
3 o չիք ըստ
4 Ա հիացումն է [c չիք է] ճառքս և սարսափելի իմն
6 Ա հայի յօտարս / Ջkl հային [Ջ հայի] յաւտարն [Ջ յօտարն] / g յաւտար
6 ԱԽ յաղագս, փխ. վասն
7 ԱՏԽ զաշխատութիւնն [fgp զաշխատութիւն
7 tw չիք ոչ
7 f ուսան / Խ ուսաւ
8 tw մարդկայնոյ
9 Ա ճայթելով
9 p հնչեցուցանել
9 n ի լսելիս
9 Տ որ, փխ. ուր / gl չիք ուր
9 Խabdef շատախօսութեան
9 pqrs շատախօսութեան են հասանք
10 Ա բանք, փխ. հասանք
10 Կ^{2}tw յաղբիւրէ
10 Ա բղխեն, փխ. գիմեն
10 abde ասացն
10 k ումն, փխ. ոմն
10 «Ուր շատախօսութեանն հասանք իբրև յաղբերէ գիմեն»: (Գր. Նազիանզացի, Առ ժողովողն): «Զամենայն հրապարակն հնչեցուցանել... զամենայն գինարբուս զկծեցուցանել շատախօսութեամբ» (Նոյն, Առ որս): Գ. Խալաթեանց, Арм. Аршакиды, II, կr. 69–70
11 o զկսկծեցուցանեն
11 Ա չիք զամենայն
11 ab զգինեբբուս / Խ գինեբբունս [k ի գինեբբունս, Ջ գինեբբուս]
11 ԱԽՎ^{3} և զհրապարակս / միւսն. ի հրապարակս
11 Խ ո՞ ոք / d ոչ, փխ. ո՞վ
11 Sk զնոսա
12 ՏԽ ողբասցի [n ողբասցէ] /abc ողբացէ
12 nd զմիտս
12 gk չիք և (եթէ)
12 a չիք ոք
12 de զչարիցէ / Տ զչարեսցէ / ԽՎ զչարասցի
12 Վ թէև այլ որք
12 Կmg որ, փխ. որք
13 c յորդորիցեն / Վ^{2}ln յորդորենն / միւսն. յորդորեն
13 ԽՎ^{2} զոսա / միւսն. զնոսա
13 Վ^{2}glo այսպիսի
13 de լինիլ
13 ԽՎ^{2} յորդորումն, փխ. արգելում
13 Ա ասելով
13 ԽՎ^{2} զքրիստոսէ
14 Ա տալ / ՏԽՎ^{2} զտալն
14 ԽՎ^{2} վրէժ
14 bo յարենէ
14 adef աբէլի
14 o արդարոյն
14 Ա մինչև յարիւնն / gl ցարեւն
15 c կայր / g սեղանւոյն

Այլ աստանօր դադարեսցէ բանս, որպէս աշխատութիւն կրեալ՝ յականջս լինել խօսեցեալ մեռելոց։ Այլ պատմութիւնս յաղագս սրբոյն Տրդատայ ճշմարիտ է. քանզի արբուցեալ նմա դեղ մահու՝ զրկեցան ի լուսոյ շնորհաց հառագայթից նորա, որ թագաւորեաց ամս յիսուն և վեց։

Բովանդակեցան Գիրք Երկրորդ,

յառաջադիմութեան Հայոց մեծաց

---

1 f չիք այլ
1 tv աշխատութեան
2 de լինիլ
2 Հgk պատմութիւն / l պատմութիւնն
4 opqrs փառաց, փխ. լուսոյ
4 a չիք շնորհաց
4 g Ծ, kl յիսուն, փխ. յիսուն և վեց
6 tv աւարտեցաւ հատոր երկրորդ, փխ. բովանդակեցան—հայոց մեծաց
6 k բովանդացեցան
7 f յառաջադիմութենէ / cpqrs յառաջադիմութիւն / o յառաջաբանութիւն
7 lt չիք մեծաց

ՑԱՆԿՔ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏԱԾԻ

Ա. Աւարտումն պատմութեան Հայոց Մեծաց։
Բ. Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վրթանէս և ընդ երիս նախարարութիւնսն անցք։
Գ. Կատարումն սրբոյն Գրիգորիսի ի բարբարոսաց։
Դ. Որոշումն Բակուր բդեշխին ի միաբանութենէ Հայոց, և խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զԽոսրով։
Ե. Պառճէն թղթոյն Հայոց։
Զ. Գալուստն Անտիոքայ և գործք նորա։
Է. Յանցանք Մանաճհրի առ մեծն Յակոբ, և մահն։
Ը. Յաղագս թագաւորելոյ Փոքր Խոսրովու և փոխելոյ զարքունիսն և տնկելոյ զանտառն։
Թ. Որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսիսականացն ազգաց արշաւանք ի մեզ, ուր և նահատակութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ։
Ժ. Վախճանն Խոսրովու, և պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս։
ԺԱ. Յաղագս թագաւորելոյն Տիրանայ, և փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Վրթանայ, և փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսկանն։
ԺԲ. Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստանդեայ։
ԺԳ. Եթէ զիարդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պատանդս տայ։

1 *c* ցանկ / *gl* ցանգ
1 *o* ցանկն է երրորդ հատուածի պատմութեան
2 *S*Խ աւարտմանն հայոց պատմութեան. չիք մեծաց
3 *c* վախճանի
4 *d* նախարարութիւնս / *o* նախարարութիւնքն
4 Ա անցին / *l* անցաք
5 *b* գրիգորիոսի / *S* գրիգորի [*no* գրիգորիսի]
6 *abdef* բդեշխի
6 *o* խորհուրդն նախարարաց
7 *l* պաճէն
8 *f* հայոց և կոստանդեայ
9 *gl* գալուստ անտուոքայ
9 Ա անտիոքու
9 *c* գործ
9 Ա նորին
10 *c* մանաճիհրի / *dg* մանաճրհի
10 *al* յակովբ
10 *abcdegl* մահ
11 *bcdefg* թագաւորելոյն / *a* թագաւորեցուցանելոյն
11 *gl* խոսրով
11 *o* փոփոխելոյ
12 *c* անկել
12 *gl* զանդառն / Վ*mpqrs* զանտառան
13 *abdefgl* ի [*gl* չիք ի] հիւսիսականաց / *c* ի հիւսուսականաց
14 Ա չիք ուր
14 *abc* ամատունոյ / *g* չիք ամատունւոյ
15 *S* վախճանն
15 *c* ընդ պարս / *g* ընդ պարսից
16 *abcf* տիգրանայ
16 *Scfg* փոխելոյն
16 *gl* յաշխարհէ
17 *Sl* փոխանորդելոյն
17 *n* սրբոյն
17 *gl* յուսկան
18 *c* կոստանդնեա / *l* կոստանդայ
19 *S*Խ թէ
19 *abcf* տիգրան / *gl* իջեալ տիգրան
19 *a* ընդ յառաջ
19 *gl* յուղիանոսի / Ա յուլիանու
19 *S* պանդանդս
19 *g* առ պատանդս

ԺԴ. Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն և Դանիէլի։
ԺԵ. Եթէ զիարդ Զօրայի առեալ զզօրսն Հայոց դառնայ ի Յուլիանոսէ, և սատակի ազգաւ։
ԺԶ. Յաղագս մահուան որդւոցն Յուսկանն, և յաջորդելոյ զաթոռն Փառներսեհի։
ԺԷ. Եթէ զիարդ ի Շապհոյ խաբեցաւ Տիրան, երթալով ի կոչ նորա, և կուրացաւ ի նմանէ։
ԺԸ. Յաղագս թագաւորեցուցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ, և արշաւանաց ի Յոյնս։
ԺԹ. Եթէ որպէս արհամարհեաց Արշակ զթագաւորն Յունաց։
Ի. Յաղագս սրբոյն Ներսեսի և բարեկարգութեանն որ ի նմանէ։
ԻԱ. Սպանումն Տրդատայ, եղբօրն Արշակայ, և երթալ սրբոյն Ներսիսի ի Բիւզանդիոն և դարձուցանել զպատանդսն։
ԻԲ. Եթէ որպէս եղև խռովութիւն Արշակայ ընդ Գնելայ, և մահն Տիրանայ։
ԻԳ. Դարձեալ խանդալ Արշակայ ընդ Գնելայ և սպանանել զնա։
ԻԴ. Եթէ որպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զկին Գնելայ, յորմէ եղև Պապ։
ԻԵ. Սպանումն Տիրիթայ։
ԻԶ. Պարտումն Շապհոյ ի Տիգրանակերտի։
ԻԷ. Եթէ որպէս Արշակաւան շինեցաւ և կոտորեցաւ, և առաւ Անի։
ԻԸ. Առումն Տիգրանակերտի և բնաբարձ քանդումն։
ԻԹ. Յաղագս պատերազմին Արշակայ ընդ նախարարս իւր, և վտարանդի երթալոյն Պապայ ի Բիւզանդիոն։

1 gl սրբոյն / g յուսկեայ
1 Sabdef դանիէլի / l դանիիղի
2 Sɯ թէ [ոօ եթէ]
2 gl առեալ զարայի / abcd զուրայի / f զուբիայի
2 l զզօրս / g զօրս
2 Ա չիք հայոց
2 Sɯ դարձաւ [l և դարձաւ]
2 gl ի յուղ՛իանոսէ
4 g մահուանն
4 a որդւոյ / bcdef որդւոց / g չիք որդւոցն
4 l յուսկան / g յուսկեայ
6 Sɯ թէ / S ի կոչն
7 cf չիք ի նմանէ
8 abde արշաւանք / cf արշաւանս զնե-լոյ, փխ. արշաւանաց
10 f յունաց և զթուղթն կայսեր
11 adef ներսէսի
11 fg բարեկարգութեան
11 Sɯa չիք որ
12 Ա եղբօր
12 Sɯ երթալոյ / cf երթալոյն
12 cf չիք սրբոյն
12 abdef ներսէսի / cg ներսեսի
13 ac ի բիւզանդոն / f ի բիւզանդ / l ի բիւզանդուն
13 Sɯcf դարձուցանելոյ
13 S զպանդանդսն / a զպատանսն / g զպատանդս
14 S թէ / abdgl մահ
14 S ընդ գնէլայ / bcgl ընդ գնէլոյ
17 l զկինն
17 S գնէլայ / cgl գնելոյ
19 gl տիրթայ
20 a զպարտումն
21 S արշակաւանն [ո արշակաւան]
21 abcde աւերեցաւ, փխ. կոտորեցաւ / l աւերեցաւ, յուշ. շինած կոտորեցաւ / m կոտորեցաւ աւերեցաւ
22 a քակտումն
23 gl կոտորածին, փխ. պատերազմին
23 gl չիք ընդ
23 S ընդ նախարարսն [ոօ ընդ նախարարս] / gl զնախարարսն, փխ. ընդ նախարարս. չիք իւր
23 c վարանդի
24 Sɯcf երթալոյ
24 Աgl չիք պապայ / l ի բիւզանդուն

Լ. Յաղագս արտասահման լինելոյ մեծին Ներսէսի, և անկանել պահել ի կղզին անբնակ. և թէ որպէս կերակրեալ լինէին ի վերին խնամոցն։

ԼԱ. Կատարել Արշակայ զնախարարսն. և վասն վարուց Խադայ եպիսկոպոսի։

ԼԲ. Եթէ որպէս Արշակ քարշել զերանելին Խադ և բարկոծել զնա կամէր, սակս յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց։

ԼԳ. Յաղագս թագաւորելոյն Թէոդոսի Մեծի, և ժողովոյն որ եղև վասն հոգեմարտացն։

ԼԴ. Ակամայ երթ Արշակայ առ Շապուհ, և անդարձ լինել։

ԼԵ. Յաղագս չարեացն որ անցին ընդ Հայս ի Շապհոյ, և մահ Արշակայ։

ԼԶ. Անցք ընդ մեզ չարեացն՝ որ ի Մեհրուժանայ, և թագաւորել Հայոց Պապայ։

ԼԷ. Յաղագս մեծի պատերազմին որ եղև ի Ձիրաւ, և սատակման ամբարշտին Մեհրուժանայ։

ԼԸ. Եթէ որպէս Պապայ դեղ մահու արբուցեալ սրբոյն Ներսէսի՝ ելոյծ ի կենցաղոյս։

1 g արտասահմանելոյ
1 bef Ներսէսի / aln Ներսիսի / միւսն. Ներսեսի
1 gl անկեալ, Տ արկանել, փխ. անկանել
2 Ա պատահեալ, փխ. պահել
2 Ա ի կղզի
2 gl եղև կերակրեալ
2 o լինէր
2 gl չիք վերին
3 gl խնամոցն [l խնամոց] արարչին
4 a ԼԲ, փխ. ԼԱ.
4 a խոտորել, փխ. կատարել
4 g յաղագս, l յաղագս, փխ. վասն
4 no խադդայ
4 fgl եպիսկոպոսին
6 a ԼԳ, փխ. ԼԲ.
6 Ա արշակ հրամայեաց քարշել զխադ
6 Տխ քարշէր
6 Տ զխադ
6 Տ կամէր զնա
7 a ԼԴ, փխ. սակս
7 c յանդիմանութեանց
7 c իւրոցն / abgl իւրոյ
7 Տ յանցանաց իւրոց
7 c յանցանաց և սպանանել
8 a ԼԵ, փխ. ԼԳ.
8 c չիք եղև
9 Ա հոգեմարտին [f հոգեմարտին մակեդոնի] / o հոգեմարտիցն
10 Ա չիք ԼԴ.

10 a կամայ / o յակամայ
10 Ա երթալ
10 dc լինիլ / Տխ լինելոյ / f լինել անտի
11 a ԼԶ, փխ. ԼԵ.
11 Ա չարեացն շապհոյ որ անցին [cf չիք անցին] ընդ հայս և / gl չարեացն հայոց որ անցին ի շապհոյ, և
11 Տ ընդ հայք
12 a ԼԷ, փխ. ԼԶ.
12 g անցանք, փխ. անցք
12 dc ի մեհրուժանայ / միւսն. ի մերուժանայ
12 ln թագաւորել / միւսն. թագաւորելոյ
12 ade չիք հայոց
13 b պապ
14 a ԼԸ, փխ. ԼԷ.
14 acdefgn մեծի / միւսն. մեծ
14 cef չիք եղև
14 Ա սատակումն
15 de մեհրուժանայ / cf չիք մեհրուժանայ / միւսն. մերուժանայ
16 a ԼԹ, փխ. ԼԸ.
16 gl պապ
16 cf առեալ, փխ. արբուցեալ
16 an Ներսիսի / bef Ներսէսի / միւսն. Ներսեսի
16 cf երարձ, փխ. ելոյծ
17 cf ի կենացս

ԼԹ. Յաղագս աթոռակալութեանն Սահակայ, և սպանմանն Պապայ ի Թէոդոսէ։

Խ. Յաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ, և կապանաց նորին։

ԽԱ. Թագաւորութիւն Արշակայ և Վաղարշակայ։

ԽԲ. Յաղագս բաժանելոյ Հայոց ընդ երկուս ի ձեռն երկուց թագաւորացն Արշակունեաց, ի ծառայութիւն երկուց ազգաց, Պարսից և Յունաց։

ԽԳ. Յաղագս փոփոխման նախարարացն Հայոց յիւրաքանչիւր ժառանգութեանց ի պաշտօն իւրաքանչիւր թագաւորացն։

ԽԴ. Եթէ որպէս մեծարեաց Խոսրով զՍահակ ասպետ. և նահատակութիւնք նորին ի յեղուզակս ազգին Վանանդացւոց։

ԽԵ. Յաղագս գալոյն առ Խոսրով Սուրենայ, Վահանայ և Աշխադարայ հանդերձ գանձիւք Արշակայ։

ԽԶ. Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ ի Խոսրովայ՝ վախճանի հիւանդութեամբ։

ԽԷ. Յաղագս երանելւոյն Մեսրոպայ։

ԽԸ. Դարձ առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արշակայ։

ԽԹ. Միապետել Հայոց Խոսրովայ, և ունել զաթոռ եպիսկոպոսապետութեան մեծին Սահակայ։

Ծ. Կապումն Խոսրովայ, և փոխանորդել զաթոռն Վռամշապհոյ եղբօր նորին։

ԾԱ. Երթ մեծին Սահակայ ի Տիզբոն, և դարձ մեծարանօք և պարգևօք։

ԾԲ. Յաղագս Դանիէլեան նշանագրացն։

1 a Խ, փխ. ԼԹ.
1 fg աթոռակալութեան
1 Ա սպանումն / gl սպանման
2 o ի Թէոդորոսէ
3 a չիք Խ.
3 Sacef թագաւորելոյ / d թագաւորել
3 gl մահ, փխ. կապանաց
4 abe թագաւորել / cf թագաւորելն
5 SԽ ընդ երկու
5 S թագաւորաց
6 b յազգաց
7 f յունաց. թուղթն չապհոյ
8 g փոխման / l նախարարաց
9 Աgl երկոցունց, փխ. իւրաքանչիւր
9 Աg չիք ի (պաշտօն)
9 Sg թագաւորաց
11 bdef նորա / a չիք նորին
11 Ա ի յեղուզակ
11 gl վանանդացեաց
12 a սուրէնայ / gl չիք և
12 a աշխար''դայ / bdef աշխարադայ
13 gl գանձուք
16 ef երանելւոյն / միւսն. երանելոյն
16 a մեսրոպայ / def մեսրովբայ / g մեսրոպա / l մեսրոբայ / միւսն. մեսրովպայ
17 c չիք առ
17 glo չիք նախարարացն
17 o որք / միւսն. որ
17 gl չիք էին
17 առ արշակ և թուղթ նախարարաց
18 Աgln միապետել / միւսն. միապետեալ
18 gl խոսրովայ հայոց
18 Ա խոսրովու
18 abcde եպիսկոպոսութեանն / SԽj եպիսկոպոսութեան [o եպիսկոպոսապետութեան]
20 Ա խոսրովու
20 Ա փոխանորդելոյ [c փոխանորելոյ]
20 g զթի'' / l զթի''ն, փխ. զաթոռն։ Հմմտ. պատմ. մէջ Ծ. գլխի վերնագրում—զթագն
20 l վռամշապհոյ
21 glo նորին / միւսն. նորա
22 abdef պատուով, c պատուովք, g պատուօք, փխ. պարգևօք
23 b դանիելեան / g դանիեղեան / l դանիիղեան / c դանիէլի / միւսն. դանիէլեան
23 gl նշանագրաց

ԾԳ. Յաղագս Մեսրոպեան նշանագրացն ի վերնոյն տուեալ շնորհաց։
ԾԴ. Յաղագս դպրութեան Հայոց, Վրաց և Աղուանից։
ԾԵ. Կրկին թագաւորելն Հայոց Խոսրովայ, և յետ նորա Շապհոյ պարսկի։
ԾԶ. Որ ինչ գկնի գնալոյն ի Հայոց Շապհոյ, և անիշխանութեանն յետ նորա։
ԾԷ. Առաքումն Մեսրոպայ ի Բիւզանդիոն, և պատճէն թղթոցն հնգից։
ԾԸ. Վասն զարեմտեայս մեր վարդապետելոյ, և խաղաղանալոյ բոլորումն, և թագաւորելոյն Արտաշրի։
ԾԹ. Շինուած Կարնոյ քաղաքին, որ կոչի Թէոդուպոլիս։
Կ. Կրկին աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, և երթ թարգմանչացն ի Բիւզանդիոն։
ԿԱ. Յաղագս ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Նեստորի եղև։
ԿԲ. Ի վարդապետսն, յինքն և ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու։
ԿԳ. Յաղագս չար միաբանութեանն Հայոց ի խորհուրդ կործանեան անձանց։
ԿԴ. Յաղագս բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց յինքեանց կամաւ, և անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն։
ԿԵ. Արձակումն ի Պարսից մեծին Սահակայ հանդերձ Շմուելաւ աթոռակալաւ։

1 c չիք ԾԳ յաղագս—նշանագրացն
1 af մեսրոպայ / g նշանագրաց
1 bde ի վերնոցն / co ի վերնոյ / gl ի վերնոց / a չիք ի վերնոյն
1 abde տուեցելոյ / no տուելոյ / gl տուելոց / միւսն. տուեալ
1 Sf շնորհացն
2 c ԾԴ, փխ. ԾԴ.
2 SԽcf յաղագս կարգաց դպրութեան
3 c ԾԴ, փխ. ԾԵ.
3 gl թագաւորել
3 cl չիք հայոց / Աg խոսրովու
5 c ԾԵ, փխ. ԾԶ.
5 fg անիշխանութեան
7 c ԾԶ, փխ. ԾԷ.
7 ad մեսրոբայ / bcefl մեսրովբայ
7 cf չիք ի բիւզանդիոն
7 SԽ թղթոց / b թղթոյն / f թղթիցն
8 c ԾԷ, փխ. ԾԸ.
8 c զարեմտեան / f զարեմտեացն / SԽ զարեմտեայսն
8 SԽaf բոլորովիմբ / c բոլորիմբ
9 g թագաւորելոյ
9 a արշակայ, bde արտաշէսի, փխ. արտաշրի
10 c ԾԸ, փխ. ԾԹ.
10 Աgl քաղաքի
10 abef թէոդոսիպոլիս / d թէոպոսի-պոլիս / c թէոդոսիպաւլիս / l թէոդոսուպաւղիք / o թէոդուպոլիս որ է արզրում
11 c ԾԹ, փխ. Կ.
11 c աւետարանիչն
11 efo լինիլ
11 bef մեսրովբայ / dl մեսրոբայ
11 cf երթալ
12 c ի բիւզանդոն / f ի բիւզանդիոնն / gl չիք ի բիւզանդիոն
13 c Կ, փխ. ԿԱ.
13 Աoy չիք եղև
14 c ԿԱ, փխ. ԿԲ.
15 gl երկնային զօրուն և զարդու
16 c ԿԲ, փխ. ԿԳ.
16 fg միաբանութեան
16 gl ի խորհուրդս
18 c ԿԳ, փխ. ԿԴ.
18 fg թագաւորութեան
18 a յինքեանց / g կամօք
19 f չիք աթոռոյ
19 acd եպիսկոպոսութեան / f եպիսկոպոսութեանն / g եպիսկոպոսապետութեան
20 c ԿԴ, փխ. ԿԵ.
20 adef շմուէլաւ / S շմուէլիւ / gl շմուիղ՚իւ
20 SԽ աթոռակցաւ

ԿԶ. Գործք Շմուէլի անարժան հոմիշխանին մեծին Սահակայ։
ԿԷ. Փոխումն յաշխարհէս մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելւոյ։
ԿԸ. Ողբք վասն բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց յազգէն Արշակունեաց, և եպիսկոպոսապետութեանն յազգէ սրբոյն Գրիգորի։

Աւարտեցան ցանկք Երրորդ Գրոց, յանկ ելանելոյ պատմութեան Հայոց:

---

1 c ԿԵ, փխ. ԿԶ.
1 adef շմուէլի / gl շմուիղ'ի
1 S անարժանք
1 S հոմիշխանի
1 abde չիք մեծին սահակայ
2 c ԿԶ, փխ. ԿԷ.
2 cgl յաշխարհէ
2 c մեծի ^
2 f վարդապետին մեսրովբայ
2 a մեսրոպայ / bdef մեսրովբայ / cgl մեսրոբայ / միւսն. մեսրովպայ
2 abg երանելոյն / S երանելոյ / f չիք երանելւոյ
3 f չիք ողբք—գրիգորի (s. 4)
4 Sl քահանայապետութեանն, g քահանայապետութեան, փխ. եպիսկոպոսապետութեանն / c եպիսկոպոսութեանն
4 abcl յազգէ / միւսն. յազգէն
5 c ցանք / gl ցանգք
6 gl յանգ, փխ. յանկ
6 o ելանելով
6 de պատմութիւն / o պատմութիւնք հայոց որ ի մովսիսէ խորենացւոյ
6 h վերջում ունի տողք չափաւ յինք և ի սահակ բագրատունի / Վ. «Ներկուս օրինակս որք ունին զցանկս գլխոց, ի կայսերածիս. կայ եւ գլուխ այսպիսի. Տողք չափաւ յինք և ի Սահակ բագրատունի. այլ ի կարգին չերեւի եւ ոչ ի միին ի հինգ օրինակացն»։

ՀԱՏԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՒԱՐՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐՈՑ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Ա.

Ո՛չ հնախօսութիւնք եղեալ մերոյ աշխարհիս, և ոչ ընդ ամենայն յունականսն անցանել ատակեալ սակս կարճութեան ժամանակին. նա և ոչ մատենագրութիւնք Դիոդորի հուպ առ մեզ են, զի ի նմա պահելով զակն՝ անմոռաց անցանէաք ընդ բնաւն, զի մի ինչ ի մէնջ մնացէ ի գլխաւորացն և ի պիտանեացն, և արժանի յիշատակի մերոց շարագրութեանց։ Այլ որչափ ջան և յիշողութիւնք բաւեցին՝ պատմեցաք սուղապէս ի մեծէն Աղեքսանդրէ մինչև ի վախճան սրբոյն Տրդատայ, յոյժ կանուխ և հնոյ ժամանակօք։ Վասն որոյ մի զմեզ այպանել պարսաւեսցես. զի աւա որ ինչ առ մերով ժամանակաւս եղեալ կամ գոյցն ինչ հնոյ՝ զրուցեցից քեզ անսխալ, Երրորդ առնելով Գիրս, որ ինչ յետ սրբոյն Տրդատայ մինչև ի սպառել Արշակունեաց ազգին ի թագաւորութենէ, և զաւակի սրբոյն Գրիգորի ի քահանայապետութենէ.

1 ԱԽnopqrs մովսիսի [c մովսեսի, Կ² deklogrs մովսէսի] խորենացւոյ [c խորենացոյ] աւարտաբանութիւն [l յուս. կարմիր թանաքով չէ ի բան] մերոց [abc մերցն, f մերոցն, npqrs մերոյ. ճակ. Վm մերոյ] հայրենեաց [c հայրենեացն]. հատուած [copqrs հատուած, n հատուած, շին. ճակ հատած] երրորդ [af գ. o երկրորդ, Կ² Ա]։ Յեսեւրից ուճին—o ազնեա սուրբ հոգի աստուած. q ազնեա հոգին սուրբ հոգի. r ազնեա. s ազնեա
4 p չիք ոչ հնախօ
4 r եղեալ, փխ. եղեալ
4 bde մերոց
5 Ա ընդ ունականսն [c ունականս, f ունականն] / Խ յունականն
5 ԽՎ³noqrs ատակել / p յատակել
5 Ա ժամանակիս / nopqrs ժամանակի
6 ln մատենագրութիւնքն
6 ab դեոդորի / c դէոդորի / def դէոդորի / gl դիոդորու / opqrs դիգորի
6 Աk հուպ են [k էին] առ մեզ
6 Խ չիք են, զի
7 Ա ընդ բնաւն [a բնաւ ին] անցանէաք [b անցանեաք]
7 o ի մէնջ ինչ
7 abd մեղէն, Խcef մեզէ, Վ³ մեզէ կամ մեզ է կամ մեղէն, փխ. մէնջ
7 gl մնայցէ
8 Ա ի գլխաւորաց
8 Աglo ի պիտանեաց
8 ՏԽac մերոյ
8 ՏԽ շարագրութեանց
9 gk յիշողութեան / l յիշողութիւն / o յիշողութիւնք մեր / Ա յօժարութիւն [c յօժարութեամբ], փխ. յիշողութիւնք
9 ԱՎ³gl բաւեցին / Վ բաւեցեն / o բաւեսցեն / միւսն. բաւեցեն
10 Ա մինչև ցվախճան
12 bcdefgl պարսաւիցես
12 Ա մերովքս / Խ մերովք
12 ԱԽ ժամանակօքս [l ժամանակաւքս]
12 Ա եղև
13 k գոյցն / d անսղալ
14 c չիք յետ սրբոյն տրդատայ մինչև
14 nopqrs մեծին, փխ. սրբոյն
14 bde ի սպառել / ԽՎ² ի սպառ
14 nopqrs ազգին արշակունեաց
15 Ա ի թագաւորութենէն
15 opqrs ի զաւակէ
15 Վbdemn ի քահանայութենէ

հասարակաց խօսիւք անցանելով ընդ պատմութիւնս, որպէս զի մի ոք երևեսցի ի պերճաբանութիւնս գրաւեալ առ փափագն, այլ ճշմարտութեան բանից մերոց կարօտեալ՝ ստէպ ստէպ և անյագ առնիցեն զընթերցումն պատմութեանց մերոց հայրենեաց։

Բ

Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վրթանէս եւ ընդ երիս նախարարութիւնսն անցք:

Ի ժամանակի վախճանին Տրդատայ հանդիպեցաւ մեծն Վրթանէս ի վկայարանի սրբոյն Յովհաննու, որ ի հօրէ նորին շինեալ էր ի Տարօն։ Ուր նենգ գործեալ լերինն այնորիկ բնակչաց, ի սադրելոյ նախարարացն՝ կամեցան սպանանել. որք անըմբռնելի ձեռամբ կապեալք, որպէս առ Եղիսէիւն այնուիկ ի հնումն, կամ նորին ինքեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ զարկուցեալ Հրեայքն, անվտիտ անցեալ գնայր յեկեղեաց գաւառ, ի Թիլն աւան, ուր էր հանգստարան եղբօր նորին Արիստակեայ. սգացեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, որք յանիշխանութեան մնացեալք՝ յարեան ազգ յազգի վերայ նախարարութիւնք կոտորել զմիմեանս. ուստի և երեք տոհմքն, որ Բզնունականն և Մանաւազեանն և Որդունին անուանէին, սպառեալ բարձան ի միմեանց։

---

1 o չիք հասարակաց—ընդ
1 Ա. որպէս զի մի երեւեսցուք ի պերճաբանութիւնս գրաւել առ փափագ [cf փափաք] / Խ որպէս զի մի երեւեսցի ոք ի պերճաբանութիւնս [g պերճաբանութեանս] գրաւեալ առ փափագ
3 Խ բանիցս
3 b յանյագ
4 g զընթերցութիւն / k զընթերցանութիւն
4 abef հայրենեացն / Խn հայրենեացս
6 Խ զկնի, փխ. յետ
6 a մեծ / k մեծին
6 abc նախարարութիւնս / def նախարարութիւն
7 k անցաք, փխ. անցք
8 bdef վախճանի
9 f յովաննու
9 d շնորհեալ, փխ. շինեալ
9 nopqrs չիք էր
9 g ի տարօն
10 S այնմիկ
10 o նախարարաց
11 ԱS կապեալ
12 k անուիկ / S այն, փխ. այնուիկ
12 Ա. կամ առ
12 Sa ինքեամբ / Խ չիք ինքեան: Նախնական ձեւն երեւի եղել k. «կամ առ նովին ինքեամբ քրիստոսիւ...» Մs. Մ.
13 acefl յեկեղէց / bdk յեկեղեց
14 c ի Թիլս / Ա. յաւանն
14 Ա. որ, փխ. ուր
14 Վkm էրն / nopqrs էին / df չիք էր
14 c հանգիստ
14 Ա. նորին եղբօրն
14 gl նորա
14 bcde առիստակեայ / Skl ըրստակեայ
15 Ա. և սգացեալ
15 gk աշխարհին / c որ
15 p յանիշխանութիւն
16 gk նախարարութիւնքն / Ա. չիք նախարարութիւնք
17 Աkl չիք և
17 gk բզնունեան / l բզնունեանն / de բնականն, փխ. բզնունականն
17 g չիք և (մանաւազեանն)
17 c չիք և մանաւազեանն
17 lnoqrs որ գնունին, p որ գնունիս, փխ. որդունին
18 c անուանէ / Խ անուանին
18 Ա. ի միջոյ, փխ. ի միմեանց

Գ

Կատարումն սրբոյն Գրիգորիսի ի բարբարոսաց։

Մեծաւ պնդութեամբ առնէր վրէժխնդրութիւն հաւատոց և վարուց երանելւոյն Տրդատ, առաւել այնոցիկ, որ բացեայ կողմանքն էին յիւրում իշխանութեանն։ Վասն որոյ եկեալ գործակալք կողմանցն արևելից հիւսիսոյ, վերակացուք հեռաւոր քաղաքին, որ կոչի Փայտակարան՝ ասեն ցարքայ. «Եթէ կամիցիս ուղղութեամբ վարել կողմանցն այնոցիկ ըստ այսմ հաւատոյ՝ առաքեա նոցա եպիսկոպոս ի զաւակէ սրբոյն Գրիգորի, զի յոյժ փափագելով խնդրեն. և գիտեմք հաւաստի, թէ ի հռչակեալ անուանէն Գրիգորի՝ ակնածեսցեն և ի նորին զաւակէ, առնել զամենայն ըստ հրամանի»։ Այսմ հաւանեալ երանելւոյն Տրդատ՝ տայ նոցա եպիսկոպոս զմանուկն Գրիգորիս, զերէց որդին Վրթանիսի։ Թէպէտ և յանկութիւն աւուրցն հայելով՝ պարականոն զիրն վարկանէր, այլ տեսեալ զհոգւոյն մեծանձնութիւն, և զմտաւ ածեալ զՍողոմոն երկոտասանամեայ թագաւորեալ Իսրայելի՝ առաքէ բազում համարձակութեամբ, հանդերձ Սանատրկաւ ոմամբ յիւրմէ ազգէն Արշակունեաց։

Որոյ երթեալ՝ լինէր օրինակ բարի, հայրենականօքն վարելով առաքինութեամբք. այլ կուսութեամբ գեր ի վերոյ քան զհայրն, և պատժականաւ զոյգ ընդ թագաւորին։ Իսկ ի հասանել համբաւոյ վախճանին Տրդատայ, ի դաւելոյ նորին Սանատրկոյ և այլոց ոմանց հանապազասուտ արանց Աղուանից՝ սպանին զերանելին, ընթադրեալ

2 a ի բարբարոսաց յաղուանս / nopq ի բարբարոսացն
4 Ավ ի բացեայ կողմանքն / gl բացեա-կողմանքն / Կ¹Վk բացակողմանքն / no բացեա կողմանքն / Վpqrs բացա-կողմեանքն / Վm բացեակողմեանքն
5 fgk իշխանութեան / Խ կողմանն
5 abcd յարևելից / Տխ արևելեայ
6 Տ կոչէր
7 Տ ցարքայն... ուղղորդութեամբ
7 Ա վարել
7 Տխ վարել ըստ հաւատոյ [Խ հաւա-տոց] կողմանցն այնոցիկ, առաքեա
8 c ի զաւակէն
9 Տbcdf փափաքելով
9 pqrs եթէ / Ա զի, փխ. թէ
9 Խopqrs չիք ի (հռչակեալ)
10 Խ²Վ հռչակեալք / Վp հռչակել
10 Վglmn յանուանէն / opqrs յանուանէ
10 h սրբոյն գրիգորի
10 Ա ակն ածիցեն [Կ² ակնածիցին]
10 Խ ի նորուն / Ա զաւակացն
10 Ա չիք առնել—ըստ հրամանի (s. 11)
11 opqrs հաւանեալ տրդատայ
12 bdef վրթանէսի / Տgl վրթանայ
13 Խ չիք և / k յաւուրց
13 Տխ պատանւոյն, փխ. պարականոն / Վ² պատանւոյն պարականոն
13 Կ²abdef զիւրն, c զիր, փխ. զիրն
13 m յուս. ուրիշ ձեռքով զիրն բառից յետոյ աւելացրած k անպատեհ
14 e չիք այլ
14 o մեծանձնութիւնն / bcdef չիք և
14 gk զսաղոմոնիլ / l զսաղոմոնիլ
15 k երկոտասանամեայ
15 op թագաւորել
15 gl իղ՛ի / a իսայելի / միւսն. իսրայէլի
15 c զբազում
16 Խ չիք յիւրմէ / gl յազգէն
17 Ա օրինակ բարեաց լինէր
17 c կանոնաւքն, փխ. հայրենականօքն
18 k առաքինութեամբ
18 k չիք այլ կուսութեամբ
19 d պատկանաւ, փխ. պատժականաւ
19 Տ թագաւորութեանն
19 pqrs չիք Իսկ ի—տրդատայ (s. 20)
19 c չիք ի (հասանել)
20 g յայլոց / l յայլոց
21 c հանապազ սուտ
21 glopqrs չիք զերանելին

ձիովք, բարբարոսքն ի Վատնեան դաշտին, մերձ ի Կասբիականն կոչեցեալ ծով: Զոր բարձեալ սարկաւագաց նորին, բերելով ի փոքր Սիւնիս, թաղեցին յԱմարաս աւանի: Իսկ Սանատրկոյ թագ կապեալ ինքեան՝ ունի զքաղաքն Փայտակարան. զօրութեամբ օտար ազգաց խորհէր տիրել բոլորում Հայոց:

Դ

Որոշումն Բակուր բդեշխին ի միաբանութենէ Հայոց, եւ խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զԽոսրով:

Որպէս յաստուածայինսն գտանեմք ասացեալ պատմութիւնս, Երբայական ազգին, յետ դատաւորացն, ի ժամանակի անիշխանութեանն և անխաղաղութեան, ոչ լինել թագաւոր, և առն ըստ հաճոյից իւրոց գնալ՝ սոյպէս և ի մերումս էր տեսանել աշխարհի: Քանզի ի վախճանել երանելւոյն Տրդատայ՝ մեծ իշխանն Բակուր, որ բդեաշխն Աղձնեաց կոչէր, տեսեալ զՍանատրուկ թագաւորեալ ի Փայտակարան՝ զնոյն խորհեցաւ և ինքն. թէպէտ և ոչ թագաւորել, զի ոչ էր Արշակունի, այլ տէրագլուխ կամեցաւ լինել. ճեղքեալ ի միաբանութենէ Հայոց՝ ձեռս ետ յՈրմիզդ արքայ Պարսից: Ուստի ուշ ի կուրծս անկեալ և ի միտս եկեալ նախարարացն Հայոց՝ ժողովեցան առ մեծն Վրթանէս, և առաքեցին երկուս ի պատուական իշխանացն, զՄար իշխանն Ծոփաց, և զԳադ իշխանն Հաշտենից, երթալ ի նախագահ քաղաքն, առ կայսրն Կոստանդոս, որդի Կոստանդիանոսի, հանդերձ պատարագօք և թղթով, որ ունէր օրինակ զայս.—

1 Խ ձիով / Տ ձիովքն
1 bdo ի վատնիաննեան / c ի վատնիաբեան / np ի վատնաննեան
2 ԱՏ նորուն [p նորին] / Խ նորին
2 abdefn բերեալ / opqrs չիք բերելով
3 ace յամարին, Կ²bf յամարէն, փխ. յամարաս
3 Ա աւանին [b յաւանին] / Խ գաւառի, փխ. աւանի
5 Խ բոլորս
7 k բակոր
7 Ա բդեշխի / opqrs բդեշխոյ
7 c ի միաբանութենէն
9 acdef յաստուածայինս
9 k գտանիցեմք
9 nopqrs պատմութիւն
10 Խfpr անիշխանութեան
11 Ա առանց խաղաղութեան / Խpr խաղաղութեան / oqs խաղաղութեանն
11 Ա լինելոյ / Տ առն
11 Խ իւր, Տ ինքեան, փխ. իւրոց
12 g չիք ի (մերումս)
12 ԱՏ աշխարհիս
12 Ա յետ վախճանի [Կ² վախճանին]
13 ՏԿ²cefg երանելոյն
13 k բակոր / f չիք որ
13 a բդեշխ / bcdefg բդեաշխ / Տ բդեշխն
14 cf կոչէր / gl անուանէր / k անուանիւր / միւսն. կոչիւր
14 Ա զնոյն ինքն խորհեցաւ և [bcdef չիք և] / Խ և ինքն խորհեցաւ
15 gk չիք և (ոչ)
15 fkn թագաւորեալ / gk չիք ոչ
15 Ա արշակունի էր
16 Ա կամեցեալ / de լինիլ
16 opqrs ճեղքել
17 pqrs չիք ձեռս ետ—պարսից
17 d որմիզդ
17 ԱԽ պարսից արքայ
17 oqrs ուժ, փխ. ուշ
19 Տ ի պատուաւոր / Խcef իշխանաց
20 Ա զգագ, gl զգատ, k գատ, փխ. զգադ: Թերեւս յաւագոյն զգագ: Ստ. Մ.
20 Խn ի նախագահն քաղաք
20 acde առ կայսր
21 c կոստանդիոս, փխ. կոստանդոս
21 Տ պատարագաւ

Ե

Պատճէն թղթոյն Հայոց։

«Եպիսկոպոսապետս Վրթանէս և որք ընդ նովաւ եպիսկոպոսունք և ամենայն նախարարք Հայոց մեծաց. տեառն մերոյ Կոստանդեայ կայսեր ինքնակալի խնդալ։

«Յուշ լիցի քեզ պայման ուխտի հօրն քո Կոստանդիանոսի, որ առ մերում թագաւորին Տրդատայ. և մի տացես զաշխարհս քո Պարսից անաստուածից, այլ օգնեսցես մեզ զօրօք՝ թագաւորեցուցանել զորդի Տրդատայ զԽոսրով։ Քանզի Աստուած զձեզ ոչ միայն Եւրոպայ, այլ և ամենայն Միջերկրեայցս տիրեցոյց. և առ զօրութեան ձերոյ եհաս մինչև ի ծագս երկրի։ Եւ մեք խնդրեմք առաւել քան զառաւել տիրել ձեզ։ Ողջ լերուք»։

Այսմ լսող եղեալ Կոստանդեայ՝ առաքեաց զԱնտիոքոս յարդարիչ իւրոյ պալատանն զօրու ծանու, և ծիրանիս հանդերձ պսակաւ, և թուղթ՝ որ ունէր օրինակ զայս.—

Թուղթ Կոստանդեայ։

«Աւգոստոս ինքնակալ կայսր Կոստանդոս. մեծիդ Վրթանիսի և ամենայն աշխարհականաց քոց խնդալ։

«Առաքեցի ձեզ զօր յօգնականութիւն, և հրաման թագաւորեցուցանել ձեզ զԽոսրով որդի արքայի ձերոյ Տրդատայ. որպէս զի ի բարեկարգութիւն հաստատեալ, մեզ ծառայեսջիք միամտութեամբ։ Ողջ լերուք»։

2 p պատճէն / a հայոց մեծաց
3 Վ²kl առվաւ
4 p չիք և ամենայն նախարարք հայոց մեծաց տեառն մերոյ
4 Ա ինքնակալի կոստանդեայ կայսեր / Խ չիք ինքնակալի
7 Ա մի տայցես
7 b աշխարհս / Տ զաշխարհն [n զաշխարհս, o զաշխարհ]
7 o չիք քո
8 k օգնեսցէ
8 kln թագաւորեցուցանելով
8 Խ զորդին
9 gk խոսրով
9 Ա ոչ միայն զձեզ
9 ԽՎ²abdef եւրոպայ / n եւրոպիոյ / միւսն. եւրոպիայ
10 c միջերկրեայս / Վgmn միջերկրայց / k մէջերկրեայց / l միջերկրեայց / opqrs միջերկրայս
10 opqrs տիրացոյց / kl մինչ
13 k զանտիոքոս / o զարդարիչ
14 abcglnpqrs պաղատանն / f պաղատին—l երեսը վերջանում է, եւ տակի լուսանցքում նոյն ձեռքով գրած է. երէց, որ է վեհանուն։ Շարունակութիւնը կտրուած է։
14 Խ պսակաւ հանդերձ
15 c թուղթ էր օրինակ զայս
15 Խ չիք որ ունէր
16 a գլուխ Զ.
16 h կոստանդիանոս
16 a կոստանդեայ կայսեր / o կոստանդեայ առ նախարարս հայոց
17 adef օգոստոս / d չիք ինքնակալ
17 ԱՏ մեծի [n մեծիդ]
17 b վրթանէսի
18 Կ²abcef չիք ամենայն / ՏԽ ամենայն համօրէն [pqrs չիք համօրէն] աշխարհականաց [h աշխարհականաց]
18 r խնդրել, փխ. խնդալ
19 a օգնականութիւն
20 Խ տրդատայ արքայի ձերոյ
21 Scdefg չիք ի (բարեկարգութիւն)
21 ԱԽ մաերմութեամբ, փխ. միամտութեամբ

Զ

Գալուստ Անտիոքայ եւ գործ նորին։

Եկեալ Անտիոքոս թագաւորեցոյց զԽոսրով, և զչորեսին սպարապետսն մատոյց ի նոյն իշխանութիւն զօրու, զորս կացուցեալ էր Տրդատայ յիւրում կենդանութեանն՝ յետ մեռանելոյ դայեկին իւրոյ Արտաւազդայ Մանդակունւոյ, որ միագլուխ սպարապետ էր և ամենայն Հայոց զօրավար։ Առաջին՝ Բագարատ ասպետ, զօրավար արևմտեան գնդին. երկրորդ՝ Միհրան առաջնորդ Վրաց և բդեաշխ Գուգարացւոց, սպարապետ հիւսիսային զօրուն. երրորդ՝ Վահան նահապետ Ամատունեաց, զօրավար արևելեան գնդին. չորրորդ՝ Մանաճիհր նահապետ Ռշտունեաց, սպարապետ հարաւային զօրուն։ Եւ բաժանեալ ետ նոցա զիւրաքանչիւր զօրս։ Եւ առաքեաց զՄանաճիհր հարաւային զօրօք և զԿիլիկեցի զօրս ընդ նմա զկողմամբք Ասորեստանի և Միջագետաց. և զՎահան նահապետ Ամատունեաց արևելեան գնդաւն և զԳաղատացի զօրս ընդ նմա առաքեաց զկողմամբք Ատրպատականի, ունել պահ յարքայէն Պարսից։

Եւ իւր թողեալ զթագաւորն Խոսրով,—քանզի փոքր էր յանձնէ և անօսր ոսկերօք և ոչ գոլով ի նմանութիւն պատերազմողական հասակի,—և առեալ ընդ իւր զՄիհրան և զԲագարատ զօրօք իւրեանց,

1 a չիք Զ.
2 abce գալուստն
2 abcde անտիոքու / Խ նորա
3 o թագաւորեցուցանէ
3 d չորեսին
3 opqrs սպարապետն
4 q չիք նոյն / Խվ զօրուցն
5 Խf կենդանութեան / վ իշխանութեանն, փխ. կենդանութեանն
5 Տ իւրում, փխ. իւրոյ
6 Տabdef միագլխապետ [p միոյ գըլխապետ], Խվ^{2} գլխապետ, փխ. միագլուխ սպարապետ
6 Ա.Խ չիք և
7 rs առաջինն / a բագար
7 Ա. զօրավար ամենայն գնդին արևմտեայ կողմանն
7 Վm արևմտեայ / qr արևմտեանն
8 pqrs ազգին վրաց / Տ բդեշխ
8 o գուրգաց, pqrs գուրգացւոց, փխ. գուգարացւոց / վ ոմանք գուրգարացւոց եւ այլուր
9 վ սպարապետ զօրավար
9 q նահապետ վահան
10 abdefl արևելեայ
10 d մանաճիրհ / pqrs չիք մանաճիհր
10 Ա. չիք նահապետ
11 Խ գնդին, փխ. զօրուն
11 abdef բաժանեալ / միւսն. բաժանեաց
11 e չիք նոցա
12 a իւրաքանչիւր / Տ զօրսն
12 d զմանաճիրհ
13 abdefgk զկիլիկեցիս / c զկիւլիկեցիս / l զկիղիկեցիս
13 Տ զմիջագետաց / k ի միջագետաց
14 abcefl արևելեայ
14 dgl զգաղատացիս
15 a զօրսն / abcef չիք զկողմամբք
15 abcef ատրպատական / g ատրպատրկի / k ատրպատրկի
15 abcef ի պահ ունել
16 b արքայէն
17 Տc թողլով / k է, փխ. էր
18 Կ^{2}abejl անօսր / վ^{2}dk նօսր / g նաւսր / Տ անարի / միւսն. անաւսր
18 Տk չիք և (ոչ) / abcef գոլ
18 de չիք ի (նմանութիւն) / gk չիք ի նմանութիւն / f ի նմա, փխ. ի նմանութիւն
18 Խվ^{2}cdefo պատերազմական
19 gk հասակին
19 Տabcef չիք և (առեալ)
19 pqrs զօրուք / Ա.Խ իւրեանց զօրօք [Խd զօրօքն]

և միահամուռ ամենայն յունականօքն խաղայ ի վերայ Սանատրկոյ։ Իսկ նորա պարսկական զօրօք լցեալ զքաղաքն Փայտակարան՝ ինքն առ արքայն Շապուհ փութացեալ անկանի, հանդերձ Աղուանից նախարարօք։ Զօր տեսեալ Անտիոքայ, եթէ ոչ ի հնազանդութիւն խաղաղութեան նուաճեցան՝ հրաման տայ առնու զիշխանութիւն պառակտելոցն նուաղեցուցանել. և իւր ժողովեալ զհարկն՝ առ կայսր գնայ։

Է

Յանցանք Մանաճհրի առ մեծն Յակոբ, եւ մահ։

Երթեալ Մանաճիհր Հայոց հարաւային գնդաւն և Կիլիկեցւոց զօրօք զկողմամբք Ասորեստանի, ճակատ տուեալ ընդ Բակուր բդեշխի՝ սատակէ զնա, և զզօրս նորա և զպարսիկս օգնականս նմա հալածականս առնէ. և զորդին Բակրոյ զՀեշայ ձերբակալ արարեալ՝ հանդերձ երկաթի կապանօք առաքէ Խոսրովու. և զգաւառս իշխանութեան նորա սրով դատի յանխնայ, ոչ միայն զմարտիկս, այլ և զռամիկ շինականս. և բազում գերիս առեալ ի կողմանցն Մծբնայ, ընդ որս և սարկաւագունս ութ զմեծի եպիսկոպոսին Յակովբայ։ Զորոց զհետ եկեալ Յակովբայ՝ համոզէ զՄանաճիհր արձակել զգերութիւն ռամկին, իբրև զոչ ինչ մեղուցելոց. որում ոչ հաւանեալ Մանաճիհր՝ պատճառէ զարքայ։

1 Sabcef չիք և
1 Sabcef յունականաւն / gk յունականօք
1 b խաղայր
2 ors պարսկականն / Խ և ինքն
2 abcefgk չիք արքայն
2 Խվ²d շապուհ անկանի փութանակի
3 abcef նախարարօքն
4 Խd թէ / gk չիք ոչ ի
4 abcef ի խաղաղութիւն հնազանդութեան
5 Կ²abcef առ իւր, Խd առի [կվ² առ ի], փխ. առնու
6 ԱSԽ նուաղեցուցանել [c նուաղացուցանել, Կ²Հվh նուաղեցուցանել]
6 k զիւր / Խabcdf զհարկս
6 Խabdefo առ կայսրն
6 ԽԿ²bcdef գնաց
8 վ յանցք, փխ. յանցանք
8 c մանաճիհրի / dnopqrs մանաճրհի
8 al յակովբ / c չիք յակոբ
8 cf մարուզէ, փխ. և մահ / d չիք և մահ
9 c մանաճիհրի / dopqrs մանաճիրհ
9 k չիք հայոց
9 glr կիւղիկեցւոց / pqs կիւլիկեցւոց
10 a զօրօվք / c զօրովք
10 b զկողմամբ / ԱԽ ճակատս
10 c չիք ընդ
11 k զօրս
11 abcef օգնականս եկեալ / o օգնական եղեալ / pqrs օգնական
11 d նորա, փխ. նմա
11 pqrs հալածական
12 ԱԽ զորդի
12 Հc զհեշա / d զհելայ
13 abcefnopqrs Խոսրովայ / d առ Խոսրով
14 abcefopqrs նոցա / o անխնայ
14 b զմարդիկսն / cef զմարտիկսն
15 SԽd ի կողմանց
15 kl մծմնայ / p չիք (որս) և
16 c սարկաւագունք
16 S մեծի / abcef սրբոյ, փխ. զմեծի
16 cef յակոբայ / Scdgl զորոյ
16 k չիք զորոց—յակովբայ (s. 17)
17 cef յակոբայ / dl յակոբ / g յակովբ
17 oqrs զմանաճիրհ
17 dgk առնլով արձակել
17 ade զգերութիւնն / d ռամկի
18 klnopqrs իբր / Խd ոչ ինչ
18 d ինչ համարէին մեղուցելոց
18 p մեղուցեալ
18 bdkl ոչ ինչ, փխ. ոչ (հաւանեալ)
18 d համարեալ, փխ. հաւանեալ
18 doprs մանաճիրհ
19 dg պատճառի
19 k չիք պատճառէ—մանաճիհր (եր. 264, s. 1)

Եւ Յակոբու դէմ եդեալ առ արքայ, առաւել ևս զչարի Մանաճիհր, և ի սադրելոյ գաւառականացն՝ զութեւտասն սարկաւագունս նորա, որք ի կալանս էին, հրամայէ ի ծով ընկենուլ։ Զոր լուեալ մեծին Յակոբու՝ դառնայ ի տեղի իւր լի բարկութեամբ, որպէս Մովսէսն յերեսաց Փարաւոնի։ Եւ ելեալ ի լեառն ինչ, յորմէ երեւէր գաւառն ամենայն, անէծ զՄանաճիհր և զգաւառ նորին։ Եւ ոչ ինչ յամեցին դատաստանքն Աստուծոյ հասանել ի վերայ. և նման Հերովդի պէս պէս ցաւովք սատակի Մանաճիհր. և պտղաբերութիւն Ջրաւորաց գաւառին դարձաւ յաղտաղտուկ, եղեալ ի վերայ նոցա երկինք պղնձի ըստ Գրոց, և ծովն հակառակեալ յինքն ընդունէր զսահմանս անդաստանացն։ Զոր լուեալ մեծին Վրթանայ և արքային Խոսրովայ՝ ցասուցեալ հրամայէն արձակել զգերեալսն, և առ նոյն այր մաղթել ապաշխարութեամբ, զի դարձցի սրտմտութիւն Տեառն. զոր յետ ելից Յակովբայ յաշխարհէն՝ ժառանգ որդի Մանաճհրի գեղեցիկ ապաշխարութեամբ, ուժգին արտասուօք և հառաչմամբ, նորին բարեխօսութեամբ գտեալ զբժշկութիւն գաւառին։

Ը

Յաղագս թագաւորելոյ Փոքր Խոսրովու և փոխելոյ զարքունիսն և տնկելոյ զանտառն:

Յերկրորդ ամի Որմզդի Պարսից արքայի և յութերորդ ամի ինքնակալութեանն Կոստանդեայ, յօգնականութենէ նորին թագաւորեաց

1 bl յակովբու
1 g դարձեալ, փխ. դէմ եդեալ
1 cdopqrs չարի / drs մանաճիրհ
2 d գաւառականաց / S զութ
2 abcef սարկաւագունսն / k սարգաւ-ւակունն
3 Վm ի կալանս
3 abcef չիք էին
4 abdefgl յակովբայ / ck յակոբայ
4 o դառնայր / cf չիք դառնայ
4 o չիք ի տեղի իւր / l չիք լի
4 Sabc զմովսէսն / Ŵd զմովսէս
5 l փարաւոնէի / Sdgl չիք և
5 f ի լեառնն / abcef յորում
6 dpqrs զմանաճիրհ / c գաւառն
6 abcef ամենայն, փխ. նորին
6 abcef չիք ոչ / Ŵd յամեաց դատաստանն
6 abcef դատաստանք աստուածայինք
7 opqrs ի վերայ նորա
7 oq հերովդէի
7 Կ[2]abcef չիք պէս պէս ցաւովք
8 Ŵd սատակի պէս պէս ցաւովք (g ցաւօք)
8 dprs մանաճիրհ
8 S գաւառին Ջրաւորացն / Ŵd չիք Ջրաւորաց
9 n յաղտաղտուկս / Կ[2]abcef չիք նոցա
9 Կ[2]abcef ըստ գրեցելումն / dgk ըստ գրոյ
9 k չիք և / Sabcefgl ծով
10 dk հակառակ եղեալ
10 l և յինքն / Sdgl ընդունի
10 Sabcef անդաստանաց
11 pqrs խոսրովու / a չիք խոսրովայ
11 b յարձակել
12 p զկապեալսն, փխ. զգերեալսն
12 k չիք զգերեալսն—մաղթել
13 c յակոբայ / Ŵd յաշխարհէ
14 a որի, փխ. որդի
14 bc մանաճիհրի / d ի մանաճրհէ (չիք որդի) / gl մանաճրհի / Վmnqrs մանաճիհրայ / op մանաճիրհայ
14 c և ուժգին / d արտասօք
15 Sabcefg բժշկութիւն ինքեան և [g չիք ինքեան և] գաւառին
16 d չիք Ը.
17 bcef թագաւորելոյն
18 ԱՎm խոսրովու / միւսն. խոսրովայ
18 c փոխելու / gl զանդառն
19 Կ[2]abcef յազկերտի (փխ. որմզդի) արքայի պարսից
19 a յութերորդի
20 gkp ինքնակալութեան

Խօսրով. ոչ ինչ արութիւն քաջութեան ցուցեալ որպէս զհայրն, այլ և ոչ վասն հաստատելոյ կողմանցն հակառակեցաւ ինչ, յետ միոյ հուագին, զոր ի յունականացն կրեցին զօրացն. այլ ի կամս թողեալ զարքայն Պարսից՝ խաղաղութիւն առնէ ընդ նմա. բաւական վարկուցեալ միացելոց սահմանացն տիրել, ամենևին ոչ ունելով փարել ազնուական մտածութիւն։ Զի թէպէտ էր մարմնով փոքր, այլ ոչ որքան Մակեդոնացին Աղեքսանդր, որ միայն երից կանգնոց ունէր զչափ հասակի, և ոչ զհոգւոյն խափանէր աշխոյժս։ Իսկ սորա զքաջութենէ և զբարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ՝ զբօսանաց և հեշտութեանց և այլոց որսոց պարապեալ. նորին աղագաւ և անտառ առ Ազատ գետովն տնկէ, որ յանուն նորա կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի։

Նա և զարքունիսն փոխէ վերոյ անտառին յառ մի, ապարանս հովանաւորս շինեալ, որ ըստ պարսկական լեզուին Դուին կոչի, որ թարգմանի բլուր։ Քանզի ի ժամանակին յայնմիկ Արէս ուղեկցեալ արեգական, և օդք ջերմայինք պղտորեալք ժանդահոտութեամբ փչէին. յորմէ ոչ կարացեալ ժուժել որք յԱրտաշատն բնակեալ էին՝ կամաւ յանձն առին զփոփոխումնն։

---

1 Խd և ոչ ինչ
1 gk արութեան / Հ արիութիւն
1 Հgk չիք և
2 b չիք վասն / a յետ ինչ
2 Խd հուագի
3 Խopqrs զօրաց
3 o ի կամս իւր թողեալ
4 ԱԽ ընդ նմա առնէ
4 S բովանդակ [Կ^{1}n բաւական], փխ. բաւական
4 abcef համարեալ, փխ. վարկուցեալ
5 abef սահմանացս / c սահմանաց
5 Sgk ամենեքիմբ
5 Խ փարեղ, փխ. փարել
5 Խվ^{2}d եղնական, փխ. ազնուական
6 Հվ^{2}dglr մտածութիւն / m յուս. ուրիշ ձեռքով փարելի և ազնուական մտածութիւն
6 ԱԽ մարմնով
6 Խdopqrs չիք այլ
6 Կ^{2}abcef որպէս, փխ. որքան
6 Կ^{2}e մակեդոնացին / pqrs մակեդոնացի / Հabdfl զմակեդոնացին / Վcgkmno զմակեդոնացին
7 Վm զաղեքսանդր / b յաղեքսանդրի / Կ^{2}adegnopqrs աղէքսանդր / Վ. այլ մակեդոնացի կամ զմակեդոնացին աղեքսանդր
7 Հg կանգնոյ
7 abcef ունելով / Խd էր, փխ. ունէր
7 Խabd չափ
8 opqrs չիք ոչ
8 abcef նորա, փխ. սորա
9 ՏԽdef չիք և (հեշտութեանց)
10 b անտառ / Խվ^{3}d անտառ [gl անդառ] մի / միւսն. անտառս
10 Խd գետով / c տնգէ
11 d զոր / cd չիք նորա
11 Խվ^{2}d անուանի, փխ. կոչի
12 ԱԽ վերոյ [bc ի վերոյ, Խվ^{2} վերագոյն] անտառին [g անդառին] փոխէ
12 o չիք ապարանս—որ ըստ (տ. 13)
12 p յապարանս
13 cd հովանաւոր
13 cf պատուական, փխ. պարսկական
14 Հ թարգմանի
14 abce ի ժամանակի
14 a չիք յայնմիկ
14 c արէն, f արիւն, փխ. արէս
15 kly արեգան
15 abcef պղտորեալ
15 abf ժանտահոտութեամբ / c ժահահոտութեամբք / gl ժանդահոտութեամբ / k ժանդահոսութեամբ
15 d փչեն
16 pr ժուժեալ
16 Խd յարտաշատն / c յաշտարակ, փխ. յարտաշատն / միւսն. յարտաշատ
16 a բնակեալք էին / Խd բնակէին
17 dgl յանձն առնուն
17 k զփոփոխումնն / միւսն. զփոփոխումն

Թ

Որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսիսականաց ազգաց արշաւանք ի մեզ, ուր եւ նահատակութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ:

Յաւուրս սորա միաբանեալ բնակիչք հիւսիսոյ Կաւկասու, գիտացեալ զթուլասրտութիւն նորա և զյուլութիւն, և առաւել ի հրապուրելոյ մաղթանաց Սմբատորկոյ՝ ի գաղտնի հրամանէ Շապհոյ Պարսից արքայի, արշաւեալ ի միջոց աշխարհիս մերոյ հասանէին մեծաւ ամբոխիւ, որպէս թէ երկու բիւրովք: Որոց պատահեալ պատերազմաւ արևելեայ և արևմտեայ զօրուն Հայոց՝ հանդերձ զօրապետօքն Բագարատաւ ասպետիւ և Վահանաւ նահապետիւ Ամատունեաց. քանզի հարաւային մեր գունդք առ արքային Խոսրովայ էին յաշխարհին Ծոփաց, և զՄիհրան սպանեալ, և զհիւսիսային մեր գունդն հարեալ, ի թիկունս ընկեցեալ թշնամեացն, և հասեալ ի դրունս Վաղարշապատու պաշարէին: Որոց յանկարծակի ի վերայ անկեալ արևելեայ և արևմտեայ մեր զօրուն, և անտի մերժեալ զՕշական առապարաւն, ոչ ետուն ժամանել ճապաղել ի նետաձգութիւն ըստ օրինի իւրեանց սովորութեանն, երագեալ սաստկապէս զհետ ունելով քաջաձիոցն ի դժուարս քարանց և ի վիմուտ տեղիս:

1 d Ը, փխ. Թ.
2 Ա չիք ուր
3 b նահատակութիւն
4 ef բնակեալ, փխ. միաբանեալ
4 abcef հիւսիսոյ բնակիչք
4 b կովկասու / Հcdefo կովկասու / pqrs կաւկասոյ
5 l զթուլասրտութիւն
5 k յուլութիւն / l զյուլութիւն / Կ^{2} abcef չիք և զյուլութիւն
5 prs առեալ, փխ. առաւել
5 Հgk չիք ի (հրապուրելոյ)
6 a մաղթանացն
6 abcef սմնատրկոյ գաղտնի ի
6 g արքային
7 SԽd արշաւանօք [Վpqrs արշաւանք]
7 e ի մէջ աշխարհիս
7 opqrs աշխարհի
7 abcef չիք մերոյ
7 Կ^{2}abcef չիք հասանէին
8 Խd երկուք / Կ^{2}abcef երիւք, փխ. երկու
8 d բիւրօք / Խ բիւրուք [k բիւրիւք]
8 S արևելեան / Հ արևելեայն
8 S արևմտեան
9 abcef մեր զօրուն հայոց
9 d զօրապետօք
9 c բագարատ
10 c վահան
10 abcef ամատունեաց նահապետիւ
10 abcef զի / Խd չիք մեր
10 Հdgk գունդքն / abcef զօրք, փխ. գունդք
11 Խd ելին, փխ. էին
11 d յաշխարհն
12 Հ հայոց, փխ. մեր
12 o գունդք / pqrs գունդս
12 opqrs չիք հարեալ
12 e ի թիկունսն կեցեալ
13 a չիք պաշարէին
13 abcef որոյ
13 bef յանկարծ
14 abcefl հասեալ, փխ. անկեալ
14 pqrs արևելեան
14 abcef արևմտեայ և արևելեայ
14 p մերժեալ մեր զօշական
15 gl զաւշական
15 p որ, փխ. ոչ
15 opqrs չիք ճապաղել
15 abef ի նետաձգութիւնս
16 abcef օրինի / միւսն. օրինակի
16 Խd սովորութեան [k սովորութեանց] իւրեանց / fpr սովորութեան
16 ԱԽՎ^{3} երագեալ / միւսն. արագեալ
17 d քաջաձիոց
17 a չիք ի (դժուարս)
17 e չիք ի (վիմուտ)
17 Վdpqrs ի վիմամուտ / Հk ի վիմու

Մինչև յոչ կամաց գումարեալ թշնամեացն ի ճակատ. և զօրագլուխ Նիզակաւորացն լեալ անարի ոմն սկայ վառեալ, և թաղեաւ կաճեայ բոլորով ամենևիմբ պարածածկեցեալ, շահատակէր ի մէջ զօրացն։ Յոր ակնակառոյց լեալ քաջացն Հայոց և յարձակեալ՝ ոչ ինչ կարէին վնասել. քանզի հարեալ նիզակաւ՝ ճախր առնոյր կաճեայն։ Յայնժամ քաջին Վահանայ Ամատունւոյ հայեցեալ յեկեղեցին կաթուղիկէ, ասէ. «Օգնեա ինձ, Աստուած, որ զԴաւթեան պարսաքարն դիպեցուցեր ճակատու խրոխտացելոյն Գողիաթու. ուղղեա և զնիզակս իմ ական հզօրիս այսորիկ»։ Եւ ոչ վրիպեցաւ ի խնդրոյն. ընդ գաւակ ձիոյն հարեալ՝ յերկիր կործանեաց զահագին զվիրագն։ Այսպիսի դիպուած ի փախուստ յորդորեաց զթշնամիսն, և ի յաղթութիւն զՀայոց գունդն զօրացոյց։ Եւ աստի դարձեալ յաշխարհն Ծոփաց Բագարատ՝ վկայ հաստատուն առանց նախանձու լինի առ արքայի վասն Վահանայ քաջութեանցն և առաքինի դիպուածոյն։ Վասն որոյ պարգևէ նմա արքայ զտեղի ճակատուն՝ զՕշական, ուր ինքնակամ դիմագրաւ նահատակն եղև։ Եւ փոխանակ Միհրանայ կարգէ զԳարջոյլ Մաղխազ նահապետ Խոռխոռունեաց ի վերայ զօրուն։

Ժ

Վախճան Խոսրովու, և պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս։

Յետ այսորիկ գիտացեալ Խոսրովայ, թէ ձեռն Շապհոյ Պարսից արքայի ընդ թշնամիսն է՝ լուծանէ զխաղաղութիւնն որ ընդ նմա, և

2 abcef նիզակաւորաց
2 abcefnopqrs չիք և
2 Վacef թաղաւ / ԽՎ²dnopqrs թաղիւ / Վ թողիւ
3 d կճեայ / no կաճէ [n յուս. շինած ճակեայ] / Խ ճակեայ / Վ ճակեա
3 Հgk բոլոր / abcef ամենայնիւ
3 Վ²dgl պարածածկեալ
3 d շահատակեալ էր
4 Կ²abcef յորմէ / Կ² ակնկառոյց
4 Կ²abcef մինչև զօրաւիգն օգնականութեան, փխ. քաջացն հայոց և յարձակեալ / Հմմտ. եր. 270, տ. 4.
4 k քաջանց / opqrs չիք ինչ
5 gk քան, փխ. քանզի
5 d կճեայն / Հ կճեայ / g կաճեան / Վoqrs կաճայն
6 o քաջաց քաջին վահանայ
7 q չիք ինձ
7 anopqrs զդաւթայն / e զդաւթեայն / f զդաւիթայն
8 Կ²abcef ճակատու այլազգւոյ խրոխտացելոյն
8 bcdegl գողիադու
9 S այսմիկ
10 SԽd չիք հարեալ
10 SԽd կործանեալ
10 Խd զվիրագն [k զվիրաւգն] ահագին / abcef վիրագն
13 d առ արքայ / ԱԽ չիք վասն
14 abcef առաքինութեան(ն)
14 Sabcef դիպուածոցն / e դիպուածոց
14 Հgk չիք նմա
15 S որ, փխ. ուր
15 Կ²abcef նահատակ
16 c չիք եղև
16 Կ²abcef զգարջուլ / opqrs զգարջոլ
16 S մախազ / Կ²abcef չիք մախազ
17 lnopqrs խորխոռունեաց
18 d Թ, փխ. Ժ.
19 d որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսականաց ազգաց արշաւանք, փխ. վախճան խոսրովու—ընդ պարսս
19 gk ընդ պարսից
20 ԱԽ յետ այսր / abcd խոսրովու
21 Հacdef է [c եւ, փխ. է] ընդ թշնամիսն / Ll չիք է
21 Sgk զխաղաղութիւն
21 SԽd չիք որ
21 c ընդ նմա որ և

զժամանաւոր հարկսն արգելու ի նմանէ, տալով և զայն կայսեր. և ածելով զզօրս Յունաց՝ ընդդիմանայ արքային Պարսից: Բայց ոչ յերկարեալ զկեանս իւր՝ վախճանի, թագաւորեալ ամս ինն. և բարձեալ զնա՝ թաղեցին յԱնի առ հարս իւր: Եւ ժողովեալ մեծին Վրթանիսի զամենայն նախարարս Հայոց, հանդերձ զօրօք և զօրավարօք, յանձն առնէ զաշխարհս Արշաւրի Կամսարականի, որպէս գլխաւորի և յոյժ պատուականի յետ արքայի: Եւ ինքն առեալ զՏիրան որդի Խոսրովու՝ գնայ առ կայսր, զի թագաւոր Հայոց ի տեղի հօր իւրոյ կացուսցէ:

Իսկ արքայն Պարսից Շապուհ իբրև լուաւ զմահն Խոսրովու, և եթէ որդի նորա Տիրան առ կայսր գնաց՝ գումարէ զօրս բազումս ի ձեռն Ներսեհի եղբօր իւրոյ, որպէս թէ թագաւորեցուցանել զնա Հայոց խորհեցեալ, և առաքէ յաշխարհս մեր, իբրև անառաջնորդ զսա վարկուցեալ: Որոց պատահեալ քաջին Արշաւրի Կամսարականի հանդերձ ամենայն Հայաստանեայցս զօրու, ճակատ տուեալ ի Մռուղն անուանեալ դաշտի: Եւ թէպէտ և բազումք ի մեծամեծ նախարարացն անկանի ի պատերազմին, սակայն յաղթեալ Հայոց գնդին՝ փախստական առնեն զզօրս Պարսից, և պահեն զաշխարհս մինչև ցգալն Տիրանայ:

1 abcef հարկն
1 Տ չիք և զայն
1 abcef ածեալ
2 Խd զօրս [k զզօրս] ի յունաց
2 Խ ընդդիմանալ [l ճախապկս ընդդիմանայ]
2 o երկարեալ
4 Կ²abcef առ հօրն. չիք իւր
4 c վրթանիսին / Խd վրթանայ
5 Հ չիք հանդերձ
5 Տ յանձն առնէ արշաւրի... յետ արքայի, զաշխարհս հայոց. և ինքն առեալ
5 d յանձն առնու
6 Հabde արշօրի
7 f չիք իւր
7 a գնաց
7 Հo առ կայսրն
8 l իւր
8 ՏԽd կացցէ
9 bcdefgk բայց, փխ. իսկ
9 Հgk չիք շապուհ
9 Հk զմահ
9 Հabefo խոսրովայ / g խոսրովոյ
9 ac թէ
10 d որդին
10 Հe առ կայսրն
10 Խd գնաց առ կայսր [Հ կայսրն]
10 Խd գումարեաց
10 Հdkl զօր
10 ՏԽd բազում
11 v որպէս թէ / միւսն. որպէս զի
11 y մեր, փխ. հայոց
11 Խdo խորհեցեալ [Հgko խորհեցաւ] հայոց / Վmnpqrs խորհեցաւ
12 Կ²abefl իբր
12 rs առաջնորդ
12 Ա գնա, փխ. զսա
13 ՏԽ որով [Կ²g որոյ] / d որոյ
13 Տ պատահէ
13 abcef չիք քաջին
13 Կ²abe արշօրի
14 cf հայեստանեայց / Վdmo հայաստանեացս / abe հայաստանեայց
14 abcef զօրօք / Խd զօրուք
14 Խdf ճակատս
14 Վlm ունել, փխ. տուեալ
14 l անուանեալն
15 ՏԽd չիք և (բազումք)
15 dg ի մեծամեծաց / Կ²abcef չիք մեծամեծ
16 abcef գնդին հայոց
16 Խd չիք գնդին
16 abcef առնէին
17 e պարսիցն
17 Խd չիք մինչև
17 acef տիրանայ ի հայս

ԺԱ.

Յաղագս թագաւորելոյն Տիրանայ, եւ փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Վրթանայ, եւ փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսկանն:

Յեօթն և ի տասներորդի ամի ինքնակալութեան իւրում Աւգոստոս Կոստանդոս, որդի Կոստանդիանոսի, թագաւորեցուցանէ զՏիրան որդի Խոսրովու, և առաքէ ի Հայս հանդերձ մեծաւն Վրթանաւ։ Որոյ եկեալ, ունի զաշխարհս մեր խաղաղութեամբ, հաշտութիւն ընդ Պարսս առնելով և ոչ պատերազմունս. հարկելով Յունաց, այլ և մասնաւոր ինչ Պարսից՝ կայր ի հնազանդութեան իբրև զհայր իւր, ոչ ինչ արութիւն քաջութեան և սորա ցուցեալ. նա և ոչ հայրենի առաքինութեանն հետևեալ, այլ թուլացեալ յամենայն բարեպաշտութենէ զաղտնի, ոչ իշխելով համարձակ պատուել զախտն ի մեծէն Վրթանիսէ։

Իսկ յետ ընլոյ հնգետասան ամաց եպիսկոպոսութեան մեծին Վրթանայ՝ փոխի յաշխարհէս յերրորդ ամի Տիրանայ։ Եւ ի հրամանէ նորին տարեալ հանգուցանեն ի գեօղն Թորդան, իբրու մարգարէական ակամբ հայեցեալ՝ որ զկնի բազում ժամանակաց և հօրն ի նոյն տեղւոջ հանգուցանեն նշխարք։ Եւ յաջորդէ զաթոռն Յուսիկ որդի նորին ի չորրորդ ամին Տիրանայ, յոյժ հետևող եղեալ հարցն առաքինութեան։

---

1 d Ժ, փխ. ԺԱ.
2 k թագաւորելոյ
2 Խdo յաշխարհէ
2 abcef վրթանիսի
3 c զաթոռ
3 qrs սրբոյն / Խd չիք սրբոյ
3 Հgk յուսկայ / o յուսկան
4 Ա յեւթն և ի տասն / l յեւթն և ի տասաներորդ / Հgk յեւթն և տասաներորդ (Հk *տասներորդ)
4 abdef օգոստոս
5 abcef կոստանդեայ
6 S խոսրովայ
6 Հg չիք և առաքէ—վրթանաւ
6 d չիք հանդերձ
6 e մեծաւ
6 c վրթանեաւ
7 k զաշխարհն
7 bef ընդ պարս / Խd ընդ պարսից [d պարսիցն]
8 a պատերազմունս / Խd պատերազմ
8 pqrs մինչև, փխ. ինչ
9 l արուութիւն / Հ արիութիւն
10 abcef չիք նա
10 Հg առաքինութեան
11 l թուղացեալ
11 l բարեպաշտութենն / q պարկեշտութենէ, փխ. բարեպաշտութենէ
12 Խd զախտն պատուել [k պատուէ]
12 ԱԽ վրթանայ
13 Խd իսկ մեծն վրթանէս յետ ընլոյ
13 ac տասն և հինգ
13 ab ամ / c ամի
13 dgl չիք եպիսկոպոսութեան մեծին վրթանայ
14 Խd յաշխարհէ
14 k տիրայ
15 bgl ի գեւղն / c ի գեաւղն / Հd ի գիւղն
15 Խbcdef իբր
16 q որոյ, փխ. որ
16 abcef և հօրն ի նոյն տեղւոջ հանգուցան [a հանգուցեալ] / միւսն. յայն տեղի
17 abef նշխարքն
17 Խd յաջորդեաց
17 abcef նորին որդի
17 gk և ի չորրորդ
18 Sabcefk ամի
18 Sabcf առաքինութեանց [op առաքինութեանցն]

ԺԲ

Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստանդեայ։

Բայց Շապուհ Որմզդեան առ Տիրան մեր արքայ առաւել սէր հաստատեաց. մինչև զօրավիգն օգնականութեան եղեալ՝ թափէ զնա յարձակմանէ հիւսիսականացն ազգաց, որք միաբանեալ ելին արտաքս քան զկապանն Ճորայ և բանակեցան ի սահմանս Աղուանից ամս չորս։ Եւ զայլ յոլով թագաւորս նուաճեալ Շապհոյ, և զազգս բարբարոսաց բազումս ի ստառութիւն կալեալ՝ յարձակեցաւ ի Միջերկրեայս և ի Պաղեստինէ։ Իսկ Կոստանդեայ արարեալ կեսար զՅուլիանոս՝ սպառազինեցաւ ընդդէմ Պարսից. և տուեալ ճակատ, երկոքին կողմանքն պարտեցան. քանզի բազումք անկան յերկաքանչիւրոցն. և ոչ մի ի միւսոյ թիկունս դարձոյց. մինչև ի հաւանութիւն եկեալ՝ արարին խաղաղութիւն ամս սակաւս։ Եւ ի Պարսից դարձեալ Կոստանդեայ՝ յերկար հիւանդացեալ վախճանեցաւ ի Մոմփսուեստի քաղաքին Կիւլիկեցւոց, թագաւորեալ ամս քսան և երիս։ Ի սորա աւուրս երևեցաւ խաչն լուսեղէն առ երանելեաւն Կիւրղիւ։

ԺԳ

Եթէ զիա՛րդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պատանդս տայ։

Զայսու ժամանակաւ թագաւորեաց Յունաց ամբարիշտն Յուլիանոս. ուրացաւ նա զԱստուած և պաշտեաց զկուռս, և յարոյց հալածանս և

2 l ընդ կոստանդայ
3 Խnpqrs շապուհի
3 abef յորզմզեան / c յորմիզդեան / o յորզմզան / npqrs որմզդան
4 ef չիք մինչև / Տ զօրավիգ
5 p յօգնականութենէ, փխ. յարձակմանէ
5 Խ հիւսիսականաց ազգացն / Տ որ
5 f ելլին, Խ էլին [l ելին], փխ. ելին
6 opqrs զկապանս
6 ՏԽ չորայ [Հ ճորայ]
6 ՏԽabcf բնակեցան
7 ԱՀ զայլս
7 cdef յոլովս / Հgk չիք յոլով
8 pqrs բազում
8 ab ի միջերկրեայսս / de ի մէջերկրեայսս / Հg ի մէջերկրեայս / Sk ի մէջերկրայս [Վ^2 ի միջերկրայս, n ի մէջերկրեայս] / c երկրեայս
9 ԽՎ^{2}f ի պաղեստին
9 pqrs կոստանդեսս / ԽՎ^2 սպառազինէ
10 Ա ճակատս
10 Խ երկոքին պարտեցան կողմանքն / Վpqrs կողմեանք
11 c չիք անկան
11 f երկաքանչիւրոցն / Տ յիւրաքանչիւրոցն
12 b միոյ, փխ. միւսոյ
12 gk չիք եկեալ
13 ԱԽ դարձեալ ի պարսից
13 ly կոստեա / k կոստեայ
14 ԱԽ հիւանդացեալ յերկար
14 Խ վախճանի
14 adef ի մոմփեստին / b ի մոմփեստին / c ի մսփսփեստին / Հgl ի մոմփսիւեստին
14 Հabcl քաղաքի / gk քաղաք
14 f կիւլիկեցւոց / gk լիկէացւոց, l զիկէացւոց, Հ լիկացւոց, փխ. կիւլիկեցւոց
15 gk թագաւորեաց / d ամս ԻԴ.
16 Վ^{2}abcd խաչ
16 Ա լուսեղէն յերկնից յերուսաղէմ ամենայն քաղաքին հաւատացելոց և անհաւատից առ երանելեաւն
16 k չիք առ երանելեաւն կիւրղիւ
18 gko թէ / n և թէ
18 p տիրանայ
18 ՏԽ յուլիանու [no յուլիանոսի]
18 Տ պանդանդս [p պատանդս]
18 Խo տայ պատանդս
19 y յայսու / k ամբարիշտ
20 Ա և ուրացաւ / opqrs չիք նա

խռովութիւն ի վերայ եկեղեցւոյ. և բազմադիմի ջանայր շիջուցանել զհաւատ քրիստոնէութեան, բայց ոչ բռնութեամբ հաւանեցուցանէր, այլ խորամանկեալ հնարէր, զի Քրիստոսի պաշտօնն խափանեսցի և դևք երկրպագեսցին։ Եւ յորժամ գնա ընդդէմ Պարսից իրաւունքն զինեցին, և անցեալ ընդ Կիւլիկիայ հասանէր ի Միջագետս. և զօրացն Պարսից կողմնապահաց հատեալ զչուանս նաւակամրջին Եփրատու, զգուշանային անցիցն։ Իսկ Տիրան մեր թագաւոր իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի, դիմէ ի վերայ Պարսից զօրացն, և հալածականս առնէ. և հարեալ սպասաւորութիւն՝ անցուցանէ զամբարիշտն Յուլիանոս հանդերձ բազմութեամբ այրուձիոյն, և մեծարի ի նմանէ յոյժ։

Եւ խնդիրս առնէ, զի մի՛ տարցի գնա ընդ իւր ի Պարսս, իբր անկար զօրով ձիավարել, և յանձն առեալ Յուլիանոս՝ խնդրէ զօրս և պատանդս։ Եւ Տիրանայ խնայեալ յԱրշակ որդի իւր երկրորդ՝ տայ ցնա զորդի իւր զՏրդատ զերրորդ, հանդերձ կնաւ և որդւովք, և զթոռն իւր զՏիրիթ, զորդի մեռելոյն Արտաշիսի, որդւոյ իւրոյ անդրանկան։ Զօրս առեալ Յուլիանոս՝ նոյն հետայն առաքէ ի Բիւզանդիոն. և զՏիրան արձակէ յիւր աշխարհն. և տայ զիւր պատկերն նկարեալ ի տախտակս, յորում և ի դիւաց զոմանս ընդ նմա. և հրամայէ յեկեղեցւոջ կանգնել յարևելից

1 opqrs խռովութիւնս
1 Ա չիք ի վերայ
2 c զհաւատս
2 Տ քրիստոնէութեանս
3 Հk խորամանկել
3 Կ²e զքրիստոսի
3 ՏԽ չիք քրիստոսի—խափանեսցի և
4 Հgk իրաւունք
5 f անցին
5 b ի կիւլիկայ / l ի կիւղիկիայ
5 l զաւրացյ
6 ԱՏ զչուան
6 a կաւակ կամրջին / bվ կաւակամրջին / c կաւայկարմնջին / ef կաւայ կամրջին / Հ նաւակարմջին
6 l եւփրատու
7 y անցից
7 g չիք իջեալ
7 ԱԽ յուլիանու [l յուղիանու]
8 acde պարսիցն զօրաց / bpqrs զօրացն պարսից / kl պարսիկ
8 cf չիք և (հալածականս)
8 ԱՀgl հալածական
9 l յուղիանոս
10 acdef այրուձիոյն / b այրոյձիոյն / opqrs այրեձիոցն
10 k մեծ, փխ. մեծարի
11 Տ արարեալ, փխ. առնէ
11 Աo մի տարցէ
11 pqrs չիք գնա
11 ԱԽ ի պարսս ընդ իւր
12 Ա զօլ / Հl ձիաւորել
12 Խվ² առնու / pqrs առ, փխ. առեալ
12 վ² խնդրէ ի նմանէ զօր
12 c պատանդսդ
13 ՏԽc խնայեալ ի [Խc չիք ի] յորդի իւր արշակ [l յարշակ, c չիք արշակ] երկրորդ
13 g նմա / o ի նա
14 Խ տրդատ / de չիք զտրդատ
14 o երրորդ
14 pqrs չիք հանդերձ կնաւ և
14 Վmpqrs չիք զթոռն իւր
14 k թոռն
14 klpqrs տիրիթ / y տիրաթ
15 gkopqrs մեռելոյ
15 abcde արտաշէսի / gl արտաշեսի / o արտաշրի
15 de անդրանկանն
15 copqrs զոր
16 cdfy յուլիանոս / l յուղիանու
16 dk և նոյն հետեայն / g և նոյն հետեան / l և նոյն հետեայն / y և նոյն հետեեայն / e հետայն
16 abce ի բիւզանդոն
17 de զիւր
17 Ա յաշխարհս / Խ աշխարհս [k աշխարս]
17 ԱՏ նկարագրեալ
17 h ի տախտակի
18 ԱՏ (բնռեւս լաւագոյն Ոs. Մ.) յորում և զդիւաց [p դիւաց] ոմանց ընդ նմա / Խվ² ի նմա
18 f յեկեղեցին / ՏԽ յեկեղեցիս

կուսէ. ասելով, թէ որք միանգամ ընդ Հռոմայեցւոց տէրութեամբն հարկին՝ զոյնպէս առնեն։ Զոր յանձին կալեալ Տիրանայ՝ առեալ բերէ, ոչ ածելով զմտաւ, թէ խաբէութեամբ՝ զիւաց երկրպագին պատկերք։

ԺԴ

Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն եւ Դանիելի։

Արդ՝ հասեալ Տիրանայ ի գաւառն Ծոփաց՝ յիւրում արքայական եկեղեցւոջն կամեցաւ կանգնել զպատկերն։ Զոր յափշտակեալ սրբոյ Յուսկանն՝ եհան ի ձեռաց արքային. և ընկեցեալ յերկիր, կոխեալ մանրեաց, զգացուցանելով արքային զիւրն խորամանկութիւն։ Որում ոչ ինչ ունկնդիր եղև Տիրան, քանզի երկեաւ ի Յուլիանոսէ, զմտաւ ածելով՝ մեռանել ինքեան իբրև զկոխող թագաւորական պատկերի. և յաւելեալ բորբոքումն չարութեանն, զոր ունէր ընդ սրբոյ Յուսկանն, յաղագս հանապազորդ յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց՝ հրամայեաց ջլախիւք հարկանել յերկար, մինչ ի գանելն աւանդեաց զհոգին։

Եւ յետ կատարման նորա թշնամանեալ անիծիւք Տիրան ի ծերունւոյ քահանայէն Դանիելէ, որ աշակերտ էր սրբոյն Գրիգորի և հիւպերեա, հրամայեաց զնա խեղդամահ առնել։ Զոր բարձեալ աշակերտացն՝ թաղեցին ի միայնարանի նորին, որ կոչի Հացեաց դրախտ։ Իսկ զմարմին սրբոյ Յուսկանն բարձեալ տարան առ հայր իւր ի գիւղն Թորդան. որ եկաց յեպիսկոպոսութեանն ամս վեց։

1 Խ որ / Հl տէրութեամբ
1 Ա իշխանութեամբ են, փխ. տէրութեամբն հարկին
2 Ա առնել
3 abcef եթէ / a չիք զիւաց
3 c երկիր պագին
3 Վgklmno պատկերքս / Հ պատկերքն / pqrs տարերքս, փխ. պատկերք
5 f վկայութիւնք
5 Խa սրբոյն / c չիք սրբոյ
5 gk յուսկեայ / Հ յուսկայ
5 b դանիելի / l դանիեղի / միւսն. դանիէլի
6 Խ տիրան / f յորում, փխ. յիւրում
6 ԱԽվ² արքայական / միւսն. արքունական
7 ad յեկեղեցւոջն / Խ սրբոյն
8 Հ յուսկայ / Ա չիք եհան
8 ԽՎm չիք արքայի
9 gk խորամանկութեան
10 ՏԽ եղեալ / Ա չիք քանզի երկեաւ
10 ԱԽվ² զմտաւ ածելով [Ա ածեալ] ի յուլիանոսէ [l ի յուղիանոսէ] ինքն մեռանիլ [kl մեռանել] իբրև [Խ իբր]
11 Վmn իբր / c պատկեր
11 Տ յաւելեալ ի բորբոքումն չարութեանն / Խվ² յաւելեալ բորբոքումն ի [gl չիք ի] չարութիւն [վ²l չարութիւնն, Հ չարութեան] / opqrs բարկութեան, փխ. չարութեանն
12 Խ սրբոյն / Հ յուսկայ
13 Խ յանդիմանութեանցն
14 c հարկանել ջլախիւք
14 Աk մինչև / o մինչ զի
14 Ա ի [b չիք ի] հարկանելն, փխ. ի գանելն
14 ՏԽ զոգին
15 y եա, փխ. յետ
15 Ա թշնամանեալ լինէր անիծիւք
15 Տ տիրանայ
16 l դանիեղէ / միւսն. դանիէլէ
16 Ա էր աշակերտ
17 a հիւպերէտ / d հիւպերեայ / Խվ² հեպերեա / o չիք և հիւպերեա
17 k աշակերտաց / g աշակերտացն նորա / Հl աշակերտաց նորա
18 Հgk ի միայնարան / b հայեաց
19 Հgk սրբոյն / Հ յուսկայ
19 Ա առ հայրն. չիք իւր
19 adefp ի գեօղն / Հcd ի գիւղն
20 k թրկան, փխ. թորդան
20 b եպիսկոպոսութեան

ԺԵ

Եթէ զիա՛րդ Զօրայի առեալ զզօրս Հայոց դառնայ ի Յուլիանոսէ, եւ սատակի ազգաւ։

Լուր սպանման սրբոյ Յուսկանն և քրթմնջիւն ամենայն նախարարացն եհաս առ նահապետն Ռըշտունեաց Զօրայ, որ փոխանակ Մանաճհրի սպարապետ էր Հայոց հարաւային գնդին, և Տիրանայ հրամանաւ զհետ Յուլիանոսի զօրօք։ Որոյ լուեալ զայսպիսի համբաւ, առէ ցզօրս իւր. «Մի՛ վարեսցուք հրամանաւ այնորիկ, որ զայթագղութիւն արկանէ յերկրպագութիւնն Քրիստոսի, և սպանանէ զսուրբս նորա. և մի՛ ճանապարհակցեսցուք այսմ ամբարիշտ Թագաւորի»։ Եւ զզօրսն համակամս իւր արարեալ՝ դառնայ, և եկեալ ամրանայ ի Տմորիս, մինչև տեսցէ, թէ զի՛նչ արասցեն այլ նախարարքն։ Բայց սուրհանդակքն Յուլիանու յառաջ ժամանեն քան զգալն նորա, բերելով Տիրանայ թուղթ, որ ունէր օրինակ զայս.—

Թուղթ Յուլիանոսի առ Տիրան։

«Ինքնակալ Յուլիանոս, ծնունդ Ինաքայ, Արամազդայ որդի, և ճակատագրեալ յանմահութիւն. Տիրանայ մերում գործակալի խնդալ։

«Զզօրս, զոր արձակեցեր ընդ մեզ, առեալ զօրագլխի նոցին՝ ի բաց դարձաւ. և մեք բաւական էաք յանթիւ գնդացս մերոց զհետ առաքել՝ ունել զնոսա. այլ թոյլ տուաք վասն երկուց պատճառաց. առաջին՝ զի

2 Կ¹k թէ
2 Կ²abdef զուրայի / c զուրիայի / Խ զարայի / Վ² զարայի (միջs)
2 Ա զզօրսն. չիք հայոց
2 ՏԽ դարձաւ, փխ. դառնայ
3 l սատակեցաւ / g սատակի, յուս. ուրիշ ձեռքով շինած մեռանի / Հi մեռանի, փխ. սատակի
4 ԽՎ լու, փխ. լուր
4 Խ սրբոյն / ն որդոյ, փխ. սրբոյ
4 Խ յուսկան
4 Աo քրթմնջել(ն) / pqrs քրթմնջեալ
4 cdef չիք ամենայն
5 abcef առ նահապետ
5 Հl ռուշտունեաց / միւսն. ըռըշտունեաց
5 abde զուրայն, e զաւրուն, f զօրուն, Խ զարայ, փխ. զօրայ
6 Հdnp մանաճրհի
6 ԱԽ և հրամանաւ տիրանայ զօրօք [d եկանէ զօրօք, Հ զօրօք երթեալ էր] զհետ յուլիանոսի / o հրամանաւն հետէր յուլիանոսի
8 cf զայթակղութիւնս / de զայթագղութիւնս
9 ՏԽf յերկրպագութիւն
11 ԱՀgl և համակամ [Հ համակամս] իւր արարեալ զզօրսն [Հgl զզօրս իւր] / k և համակամիւ արարեալ զզօրսն իւր
12 Խ տեսցեն / a չիք թէ
13 ՏԽ կանխաւ, փխ. յառաջ
13 Խ ժամանեալ / Հgk զգալ
13 Ա տիրանայ / միւսն. առ տիրան
14 Հgk թուղթ առ տիրան
14 f չիք ունէր / Խn չիք օրինակ
14 opqrs զայս / միւսն. այսպէս
15 ՏԽ յուլիանու
15 o առ տիրան արքայ հայոց
16 a ինքնաքայ, g ինքնակ՛՛լ, iq ինքա, p իքարա, Հ ինքն, tw ի նաքարայ, փխ. ինաքայ
17 Ա յանմահութիւն ճակատագրեալ
17 Ա գործակալի մերում
18 Խ զօրս
18 k առաքեցեր, փխ. արձակեցեր
18 c զօրագլուխ / Հgk զօրագլուխի
18 Խ չիք ի բաց
19 Հ եաք / Ա գնդաց
20 abdef զնա
20 l պատճառանաց

մի՛ ասիցեն զմէնջ Պարսիկք, եթէ բռնութեամբ և ոչ կամաւ ածէ զզօրսն. երկրորդ՝ փորձել զքո միամտութիւնդ: Արդ՝ եթէ ոչ ի քումմէ կամաց արար նա զայն՝ սատակեսցես զնա ազգաւ իւրով, առ ի չթողուլ նմա մնացորդ. ապա եթէ ոչ՝ երդուեալ ի Ռաս, որ զԹագաւորութիւնս չնորհեաց մեզ, և յԱթենաս, որ զյաղթութիւնն, զի ի դառնալն մերում անպարտելի զօրութեամբս վանեսցուք զքեզ և զաշխարհդ»:

Տեսեալ զայս Տիրանայ և յոյժ զարհուրեալ՝ առաքէ զմարդպետն կոչեցեալ Հայր, և հանդերձ երդմամբ կոչէ առ ինքն զԶօրայ: Իսկ զօրաց նորա տեսեալ, թէ լուեալ կան նախարարքն ամենայն՝ ըստ սովորական անժուժութեան մերոյ ազգիս ցրուեցան ի տունս իւրաքանչիւր: Եւ միայնացեալ Զօրայ, գայ առ արքայ յոչ կամաց. և արքայի զԶօրայ ի բուռն առեալ՝ ունի և զամուրն նոցին զԱղթամար, և բառնայ զամենեսին սատակմամբ: Բայց զմանուկ մի, որդի Մեհենդակայ եղբօր նորա, փախուցեալ դայեկացն ապրեցուցին: Իսկ արքայ փոխանակ նորա կարգէ զՍադամութ տէր Անձտայ:

ԺԶ

Յաղագս մահուան որդւոցն Յուսկան, եւ յաջորդելոյ զաթոռն Փառներսեհի:

Բայց ի Տիրանայ խնդրեն նախարարքն Հայոց այր արժանի՝ կացուցանել յեպիսկոպոսութիւն փոխանակ Յուսկան: Քանզի որդւոցն

1 Ա մի՛ ասասցեն
1 a ի մէնջ / opqrs զձէնջ
1 Խ թէ / Խ կամօք
1 Աl ածէր / Հgktw ածեր
2 bcf փորձեալ / pqrs փորձելով
2 Խ միամտութիւն
2 Տ ի քոյ կամացդ [opqrs կամաց]
3 def ազգաւիմքք / Խ ազգովիմք / Վ ազգով / Վ ազգաւ ամենեիմք
3 Աopqrs չիք նմա
4 Վmnq ապ՛եթէ
5 opqrs յաթանաս / k յաթենաս
5 Հfgk զյաղթութիւն
5 oprs չիք ի (դառնալս)
5 abcde իմում, փխ. մերում
6 ՀՎ²gk զօրութեանս / p զօրութեամբ / Ա զօրութեամբ իմով
6 Ա վանեցից
7 Տ տիրանայ զայս լուեալ / ԽՎ² տիրան
8 Վ²l և հանդերձ երդմամբ կոչէ / gk չիք և / միւսն. հանդերձ երդմամբ և կոչէ
8 ac զզօրա / bdef զզօրայ / Խ զզարայ
9 Ա եթէ լուեալ կան ամենայն նախարարքն
10 ԽՎ² սովորութեան
10 abcf անժուժկալութեան
10 Տ մերոյ ազգիս անժուժկալութեան
10 Հgk ի տունս իւրեանց իւրաքանչիւր / Աho իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց
11 abdef զօրայ / c զօրա / Խ զարայ
11 Ա ոչ կամաւ / Խ ոչ կամաւք
11 opqrs չիք յոչ կամաց և արքայի
11 Վmn արքայ
12 Ա զզօրայ / Խ զզարայ
12 Ա զամուր / ԽՎ² զամրոց / opqrs զամուրս
12 b զյաղթամար
12 c չիք և (բառնայ) / y բառնալ
13 ԱԽ զամենեսեան / opqrs մանուկ
14 Խnopqrs դայեկաց
15 Ա զսադամութ / gl զսադամուդ
15 Ա անձտայ [f անձտեայ] / ԽՎ² անձաւայ [k անձաւ] / Վ անծատայ
17 abdefk որդւոց / c որդոյ / Հ որդոց
17 abcde յուսկանն / Հ յուսկայ
17 c զաթոռ / b զաթոռն
17 c փառ՛ց ներսեհի / Խf փառներսէհ [k փառներսեհ]
18 pqrs չիք ի (տիրանայ)
18 Ա նախարարք
19 c յեպիսկոպոսութեան
19 Աno յուսկանն / Աglpq որդւոց

նորին ոչ գոլելի վարս սոսացեալ՝ անարժանք եղեն այնմ առաքելականին աթոռոյ. այլ և մահ ևս հասեալ նոցա յաւուրսն յայնս, յոյժ անագին և սարսափման լսողաց արժանաւոր, ի միում տեղւոջ շանթահար եղեալ երկոցունցն, որոց Պապ և Աթանագինէս կոչէին անուանքն. ոչ թողլով զաւակ հասակեալ պատշաճ այնմ, բայց մանուկ մի որդի Աթանագինի, որում Ներսէս անուն ճանաչէր, որ ի Կեսարիայ էր ի հրահանգս, և զայնու ժամանակաւ գնացեալ ի Բիւզանդիոն՝ առնուլ կին զդուստր Ասպիոնայ ուրումն իշխանի մեծի: Եւ վասն ոչ կալոյ այր յազգէ Գրիգորի, ընտրեցին զՓառներսեհ ոմն յԱշտիշատից Տարօնոյ, և կացուցին քահանայապետ ի տասներորդ ամի Տիրանայ. որ կալաւ զաթոռն ամս չորս:

ԺԸ

Եթէ զիա՛րդ ի Շապհոյ խաբեցաւ Տիրան, երթալով ի կոչ նորա, և կուրացաւ ի նմանէ:

Յետ այսր ամենայնի ամբարիշտն Յուլիանոս ըստ արժանի խորհրդոցն վէր ընկալեալ ի փորոտիսն՝ սատակի ի Պարսս: Եւ զօրացն դարձեալ, թագաւոր ունելով զՅոբիանոս, որ ի ճանապարհի վախճանեալ՝ ոչ ժամանեաց ի Բիւզանդիոն: Իսկ արքային Պարսից Շապհոյ զհետ նոցա կրթեալ, և խաբկանօք կոչէ զՏիրան առ ինքն, գրելով թուղթ այսպէս.—

1 f սոսացան
1 ԱՏ եղեն [c չիք եղեն] առաքելականին այնորիկ աթոռոյ [Ա շնորհի, փխ. աթոռոյ]
2 Խp յաւուրս
3 S արժանի
3 cl տեղ / Հgk տեղի
3 a շանթահարեալ
3 ly շանդահար / bcdef լեալ
4 ԱՀg երկոցունց / klվ² երկոցունն
4 Ա աթանագինէ / l աթանագենէս / միւսն. աթանագինէս
4 Խ կոչին
4 Ա անուանք / Խ անուամբ
5 opqrs հասակաց / opqrs չիք որդի
5 abcefl աթանագինի / d աթագինի / gk աթանագիսի / Հ աթանագէնէսի
6 cf ճանաչէր / միւսն. ճանաչիւր
6 f չիք ի (հրահանգս)
7 SԽc զայսու / Խ ժամանակօք
7 c ի բիւզանտոն / f ի բիւզանդոն
7 Աl ասպիոնեայ
8 Վcmqrs որումն / y որում, փխ. ուրումն
8 Խ ուրումն ասպիոնայ
8 Ա մեծի [cdef մեծ] իշխանի
8 o կելոյ, փխ. կալոյ
8 Խ յազգէն [k յազգէ]
8 deo սրբոյն գրիգորի
9 Խ ի տարաւնոյ [k ի տարօնոյ]
9 Sgk չիք և (կացուցին)
10 c ի տասներորդի / a չիք տիրանայ
10 Հ չիք որ / Հ կալեալ
10 o չիք որ կալաւ—ամս չորս
10 f ամս Դ: Հմմտ. Բիւզ. Գ, 15, 16, 19:
12 SԽ թէ
12 gk արդ, փխ. զիարդ
12 i խաբեցաւ ի շապհոյ
12 opqrs ի կոչն
14 c այսորիկ
14 Ա յուլիանոս արժանի չար իւրոց խորհրդոցն
15 Ա վէրս ի փորոտին
15 d սատակեցաւ / def չիք և
15 abdef չիք զօրացն
16 bcef զյովբիանոս / gln զյուբիանոս
16 Խ չիք որ
17 c ի բիւզանտոն / f ի բիւզանդոն
17 opqrsy արքայն / o շապուհ
18 a զհետ կրթեալ նոցա
18 opqrs երթեալ, փխ. կրթեալ
18 վpqrs խաբանօք / Խ կոչեալ
18 SԽ չիք առ ինքն / Հgk գրեաց
19 nopq այսպիսի

Թուղթ Շապհոյ առ Տիրան։

«Մազդեզանց քաջ և բարձակից արեգական Շապուհ արքայից արքայ. ի բարւոջ մերում յիշեալ եղբայր սիրելի Տիրան Հայոց արքայ. ողջոյն շատ։

«Ճշմարտիւ ի վերայ հասաք, եթէ զսէրն մեր հաստատուն պահեցեր, ոչ գալով ընդ կայսեր յաշխարհս Պարսից. այլ և զգունդն զոր էառ ի քէն՝ զհետ յղեալ կոչեցեր ի բաց։ Եւ զառաջինն զոր արարեր, զխոհեմք, զի մի ընդ աշխարհ քո անցանիցէ՝ արարեր, զոր ինքն իսկ առնելոց էր. ուստի և մեր պահապանք գնդին վատասրտեալ ի բաց ելին, զքեզ պատճառելով. վասն որոյ մեր ցասուցեալ՝ սալարի նոցա ցլու արբուցաք արիւն։ Եւ քում թագաւորութեանդ ոչ ինչ վնասեսցուք, երդուեալ ի Միհր մեծ աստուած. միայն փութա տեսանել զմեզ, զի խորհել ինչ մարթասցուք վասն հասարակաց օգտի»։

Զայս տեսեալ Տիրանայ՝ խելագարեալ գնաց առ նա. քանզի արժանն տանէր զնա ի տեղի հատուցմանն։ Զոր տեսեալ Շապհոյ՝ կշտամբեաց զնա բանիւք յանդիման զօրաց իւրոց, և զաչս նորա կուրացոյց՝ որպէս զՍեդեկիայն այնու ի հնումն. Թէ և արդեօք վրէժս ընդ սրբոյ առնն այնորիկ պահանջեցաւ, որով լուսաւորէր աշխարհս, ըստ Աւետարանին ձայնին՝ գոլով լոյս աշխարհի, յորմէ խաւարեցոյց Տիրան զՀայս։ Խաւարեցաւ և ինքն, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս մետասան։

---

1 cf չիք Թուղթ—տիրան
2 Վ[2]kl մազդեզայց
3 cՎ[2] ի բարիոջ / nopqrs յիշել
4 ԽՎ[2] չիք շատ
5 Վ[2]kl քաջ ճշմարտիւ / Հի քանզի ճշմարտիւ / g քան ճշմարտիւ
5 Ա. չիք մեր
6 ԽՎ[2]nopqrs գոլով, փխ. գալով
6 pqrs յաշխարհ / k աշխարհ
6 Վm չիք և (զգունդն)
7 ab արարերն / c արարն
8 o չիք մի
8 Ա.ԽՎm ընդ աշխարհս / n ընդ աշխարհն
8 SԽ անցցէ
9 d չիք և
9 abcpqrs պահապանքն / Հgl պահապան
9 o վատասրտեալք
10 opqrs չիք մեր
10 Խվ սեղարի [Հ չիք. տեղը բաց]
10 Ա. ցլու արիւն արբուցաք / Խ արեան
11 pqrs չիք ինչ / bcef վնասեցաք
12 p ի միհր / tw ի մեհր
12 Հgk չաստուած
12 Հ չիք միայն / Հ փութայ
13 Ա. խորհեալ ինչ թողցուք (փխ. մարթասցուք) զքեզ վասն
13 y հասարակ
14 o արժան
15 c չիք ի տեղի / gk չիք ի
15 Հgk հատուցման
16 Ա.Խ իւրոց զօրացն
16 Հgk կուրացուց [k կուրացոյց] զաչս նորա
17 Ա.Խ զսեդեկիայն [c զսեդեկին, f զսեդեկի, Խ սեդեկիային] այնոյ [deitw այնու, l այն] / S սեդեկիային ի հնումն
17 Ա.Հgk չիք ի հնումն
17 p և թէ արդեւք / Խ թէ արդեւք և
17 acdef արդեօք / միւսն. արդեւք
17 a չիք ընդ / k սրբոյն
18 abde լուսաւորիւր
18 abcfopqrs աշխարհ / de զաշխարհ
18 b ըստ աւետարանի
19 y ձայնին / f բանի, փխ. ձայնի
19 Ա.S զոլ / Խ չիք տիրան
20 bpqrs թագաւորեալ, փխ. կալեալ զթագաւորութիւնն
20 l կալաւ
20 gky զթագաւորութիւնս
20 Ա. վեշտասան [կ[2]tw տասն և վեց]
20 Համե. Բիւզանդ, Դ, 20։

ԺԸ

Յաղագս թագաւորեցուցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ, եւ արշաւանաց ի Յոյնս:

Բայց Շապուհ թագաւորեցոյց փոխանակ Տիրանայ զորդի նորա զԱրշակ, ակն ածելով ի զօրացն Հայոց, զի մի՛ խափան ինչ առաջի արկելոց իւրոց գործոցն լինիցին. այսպիսի իմն պատեհ համարեալ, բարերարութիւն առնելով՝ իւր հաստատել զաշխարհս. նուաճեաց և զազգս նախարարացն, պատանդս առնլով յամենեցունց: Եւ փոխանակ Վահանայ Ամատունւոյ սպարապետ կացուցեալ Հայոց արեւելեայ զօրուն՝ զհաւատարիմ իւր զՎաղինակ Սիւնի, և նմա յանձն արարեալ զՀայս՝ ինքն զհետ յունական զօրուն կրթէր, և հասեալ ի Բիւթանիա, և նստէր ամիսս յոլովս: Եւ ոչ ինչ կարացեալ առնել՝ սիւն առ ծովուն կանգնէ, և առիւծ ի վերայ դնէ, մատեան ընդ ոտիւքն ունելով, որ նշանակէ այսպիսի ինչ. քանզի առիւծ հզօր է ի գազանս, նոյնպէս և պարսկականն ի թագաւորս. և մատեան ժողովիչ է իմաստութեան, որպէս Հռոմայեցւոց տէրութիւնն:

ԺԹ

Թէ ո՛րպէս արհամարհեաց Արշակ զթագաւորն Յունաց:

Ընդ այնոսիկ ապա ժամանակս յարեաւ խռովութիւն արքային Պարսից Շապհոյ ի հիւսիսականաց ազգաց: Եւ Յունաց թագաւորեալ

2 Հgk շապուհ
2 Ա արշաւանք
2 y ի յոյնսն
3 oprs չիք բայց
3 gk շապհոյ
3 Ա նորին / Խ նորուն
4 gkp արշակ
4 Ա խափանիչ, փխ. խափան ինչ
4 o զի մի՛ խափան լիցի առաջի արկելոց իւրոց գործոցն / Խ իւրոց առաջի արկելոց
5 pqrs լինիցի
5 Խ չիք պատեհ
5 Հ չիք համարեալ
6 w իբր, փխ. իւր
6 Ա հաստատելով
6 gk չիք և
7 cef զազգս / միւսն. զազգ
7 վbcefln առնլով / վ առեալ / միւսն. առնելով
7 Խ չիք և փոխանակ վահանայ ամատունւոյ
8 Խ կացուցանէ
8 Տ արեելեան
9 Խ վաղինակ / tw զվաղենակ
9 Խ արար
10 Տ զհետ երթեալ յունական զօրացն, և հասեալ ի բիւթանիայ, նստեալ ամիսս
10 Հ ի բիւթանիա / միւսն. ի բիւթանիայ
11 Խվ² յաղթել, փխ. առնել
11 l կանգնէր
12 abcef առիւծ / միւսն առեւծ
12 ՏԽ չիք դնէ
12 y մատեանն
12 ՏԽa ընդ ոտիւք
13 Հabcef առիւծ / միւսն. առեւծ
13 Տl այնպէս, փխ. նոյնպէս
14 a ժողովինչ
15 Հg տէրութիւն / k տերութիւն
17 Խ թէ որպէս արհամարհեաց զթագաւորութիւնն [Հgk զթագաւորութիւն] յունաց արշակ
18 ao ընդ այսոսիկ / b ընդ այն
18 bcd չիք ապա
18 վ խռովութիւն ի վերայ ազգին պարսից
18 ԱԽ շապհոյ արքայի պարսից [Հ պարսից արքային]

Վաղենտիանոս, և գումարտակ ի Միջերկրեայս առաքեալ՝ հալածական առնէ զզօրս Պարսից: Ապա առաքէ առ Արշակ մեր թագաւոր թուղթ:

Թուղթ Վաղենտիանոսի առ Արշակ:

«Ինքնակալ Վաղենտիանոս Աւգոստոս, հանդերձ աթոռակցաւ մերով և թագակցաւ Վաղեսիւ կայսերաւ. Արշակայ Հայոց արքայի խնդալ:

«Պարտ էր քեզ յիշել զչարիսն, որ անցին ընդ ձեզ յանաստուածիցն Պարսից, և զերախտիսն՝ որ ի մէնջ ի վաղնջուց մինչև ցքեզ, և հեռանալ ի նոցանէ և մօտել ի մեզ: Որպէս զի խառնեալ ընդ զօրս մեր՝ մարտիցես ընդ նոսա, և հանդերձ գոհացողական թղթովք մերոց զօրավարացդ առաքեսցես զհարկս աշխարհիդ. և առեալ զեղբայրս քո, և որ ընդ սմա վտարանդիքս՝ ի բաց ածցեն: Ողջ լեր ամենայն հնազանդութեամբ Հռոմայեցւոց տէրութեանս»:

Իսկ Արշակ և ոչ պատասխանի առնէ թղթոյն, այլ նշկահեալ արհամարհեաց զնոսա. նա և ոչ զհետ Շապհոյ միտեցաւ ամենայն սրտիւ. այլ անձնահաճ եղեալ, պարծելով հանապազ ի գինարբուս և յերգս վարձակաց. քաջ և արի երևեալ քան զԱքիլլէս, իսկ արդեամբք Թերսիտեայ նմանեալ կաղի և սրագլխոյ. վտարանջեալ յիւրոց նախագլխացն, մինչև զամբարտաւանութեանն ընկալաւ վարձս:

Ի

Յաղագս սրբոյն Ներսեսի և բարեկարգութեանն որ ի նմանէ:

Յերրորդ ամի թագաւորութեանն Արշակայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծն Ներսէս, որդի Աթանագինեայ, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ

1 tw վայլենտինիանոս | Խ վաղետիանու
1 Խ չիք և | y գումարտիկ
1 Տgk ի մէջերկրայս | c ի միջներկրեայսս | abe ի միջերկրեայսս | f ի մէջերկրեայս
1 Ա.Խ հալածական
2 prs ապա և առաքէ
2 Խno առաքէ և առ | c չիք առ
2 opqrs չիք մեր | f թուղթ զայս
3 Խ վաղենտիանու [Հ վաղենտիանոս]
4 abdef օգոստոս
5 b թագաւորակցաւ, փխ. թագակցաւ
5 k վաղեստիւ | Խվ² կայսերբ
6 Ա. պարտ է | Ա.Խվ² յիշել քեզ [Խcվ² ձեզ]
6 cf անցուցին
6 Ա. ի պարսից անաստուածից
8 Ա.Խ մօտիլ
9 Ա. բանիւք, փխ. թղթովք
10 p զհարկդ
10 ՏԽ զեղբայրս [glno զեղբարս] | միւսն. զեղբայր
10 de նմա | ՏԽ սոսա [pq նոսա]
11 վnoprs վտաւանիքս | վ վտառանիքս
11 վ ածցեն | միւսն. ածցին
13 Խ առնէր
14 c հետ | pqrs չիք զհետ
14 h միամտեցաւ
15 opqrs չիք այլ | վ²ckl անձնհաճ
15 Ա.Խ ի գինեբբուս
16 վfgl վարձկաց | վ²op վարձ(ա)կանաց
16 bcef երևել | Կ²tw երևիլ
16 Կ²ade զաքիլլաս | b զաքիւղաս | c զաքեղղես | f զաքեղղա | glp զաքիւղես | Հ զաքիւլես | noqrs զաքեղղովս
16 c թերխիտեայ | npqrs թերսիտայ
17 վ²opqrs կորագլխոյ
17 Հվ²gl վտարանջեալ | միւսն. վտարանդեալ
17 ՏԽ նախագլխոցն
18 Ա.Խ վարձ
20 ac ներսեսի | bdefg ներսէսի
20 k բարեկենդանութեանն
20 Տefk չիք որ
22 վ²abcde աթանագինի | l աթանագենի | f աթանագինէի | pqrs աթանագենայ
22 bcdef յուսկանն | Հ յուսկայ

Վրթանայ, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի։ Եւ ի Բիւզանդիոյ դարձեալ ի Կեսարիայ, և եկեալ ի Հայս՝ զամենայն կարգս ուղղութեան հարցն իւրոց նորոգեաց, այլ և առաւել ևս. քանզի զբարեկարգութիւնն զոր ետես ի Յունաց աշխարհին, մանաւանդ ի թագաւորեալ քաղաքին, ի սմա նկարագրէ։ Ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց և համօրէն աշխարհականօք, կանոնական սահմանադրութեամբ հաստատեաց զողորմածութիւն, խլելով և զանգթութեանն արմատ, որ բնաբար սովորութեամբ էր յերկրիս մերում։ Քանզի բորոտք հալածեալ լինէին, իբր պիղծ համարեալ յօրինաց. և զուրուկս փախստեայս առնէին, զի մի՛ ի նոցանէ յայլս փոխեսցի ախտն. որոց դադարք՝ անապատք և ամայիք, և ծածկոյթ՝ վէմք և մացառք, ոչ յումեքէ գտանելով մխիթարութիւն թշուառութեանցն։ Առ այսոքիւք և հաշմք անդամովք ոչ խնամեալ լինէին, և հիւրք անծանօթք ոչ ընդունէին, և օտարք ոչ ժողովէին։

Իսկ նորա հրամայեալ՝ ըստ գաւառաց գաւառաց շինել աղքատանոցս ի խորշս և ի զերծ տեղիս, զի փոխանակ հիւանդանոցացն Յունաց լինիցին ի մխիթարութիւն մարմնոց վշտացելոց։ Եւ բաժանեաց ի նոսա զաւանս և զագարակս, պտղաբերել յարդեանց անդաստանաց և ի կթից արօտականաց և ի գեղմանց. զի պաշտեսցեն զնոսա հարկաւ, բացէ ի բաց, և նոքա մի՛ ելցեն ըստ բնակութիւնս իւրեանց։ Եւ յանձն արար Խաղայ ումեմն, որ էր ի Մարգաց Կարնոյ սարկաւագ իւր։ Սահմանէ և

1 g վարթանայ
1 Ա դարձեալ ի բիւզիանդիայ [df ի բիւզանդիոյ] / Խ դարձաւ ի բիւզանդւոյ [k ի բիւզանդիոյ]
2 ՏԽ ուղղութեանց
2 Խ իւրոց հարցն / Ա իւրոց հայրենեացն [c հայրենեաց]
3 b քան, փխ. քանզի
3 Խ զբարեկարգութիւն / ԱՎopqrs զբարեպաշտութիւն [a զբարեպաշտութիւնն, de բարեպաշտութիւն]
3 ԱԽ զոր յունաց [Հkl ի յունաց] աշխարհին ետես / Վ^{3} յունաց աշխարհին զոր ետես
4 Sbcdef քաղաքն
5 ԱՎ նորոգէ, փխ. նկարագրէ / ԽՎ^{2}n կարգէ [Հ կարգրէ]
7 i և խլեաց, փխ. խլելով
7 gl չիք և
7 fk զանգթութեան / g զանգթութիւն
7 b արմատք / Խ արմատս
7 k բնաբնար / de սովորութիւն
8 ԽՎ^{2} յաշխարհիս, փխ. յերկրիս
8 ԱԽ յօրինացն համարեալ
9 Աgl չիք և / Ա չիք ի նոցանէ
10 abcde դադար / c ապատք
10 de ամայիք և անապատք
10 d ծածկոյթք
11 k մածառք
11 ՏԽ գտանել / Վ գտեալ
11 Ա թշուառութեանց
12 c առ այսոքիկ / def հաշմ
12 cl անդամաւք / dg անդամօք
12 Ա հաշուեալ, փխ. խնամեալ
13 Հg հեւրք
15 c չիք ի (խորշս)
15 y ի խորշ / Վ ի խոշորս / e ի զերծս
16 Խopqrs լիցին
16 cy չիք ի (մխիթարութիւն)
16 Հkl վշտացելոցն
16 ԽՎ^{2} բաժանեալ
17 fl պտղաբերել / միւսն. պտղաբերեալ
17 k անդաստաննեաց
17 Աo ի կթոց / ԽՎ^{2} ի կթելոց
18 Ա ի գեղմնից
18 abcef պաշտիցեն / n պահեսցեն, փխ. պաշտեսցեն
18 ԽՎ^{2} բացեայ ի բաց [k բացեա ի բացեա]
19 n զի, փխ. և
19 Sabde ըստ բնակութեան / ԽՎ^{2} ըստ իւրեանց [Վ^{2}l իւրեանցն] բնակութիւն
20 S խաղդայ [p խադդեայ]
20 S չիք ումեմն / Վ^{2}gln ի մարդաց
20 Ա կարնայ / Խ ի կարնոյ [Հ ի կարմնոյ]
20 gl սարկաւարգ / b մի, փխ. իւր
20 ՏԽ հրամայեաց [no հրամայէ], փխ. սահմանէ
20 Խ չիք և

յամենայն գիւղս վանս շինել, զի լինիցին օտարանոցք, և տեղի մնդեան որբոց և ծերոց, և անունողաց տածումն։ Շինէ և յանապատ և յանմարդ տեղիս եղբայրանոցս և մենաստանս և յառկանձնակաց խրճիթս. և հայր և տեսուչ նոցա կարգէ զՇաղիտայ և զԵպիփան և զԵփրեմ, և զԳինդ որ յազգէն Սլկունեաց, և զայլս ոմանս։

Եւ զերկուս զայսոսիկ յազգաց նախարարացն բառնայ. մի՝ զմերձաւորաց խնամութիւն, զոր վասն ազահելոյ սեպհական ազատութեանն առնէին. և միւս՝ որ ի վերայ մեռելոց գործէին ոճիրս ըստ հեթանոսական սովորութեանն։ Եւ էր այնուհետև տեսանել զաշխարհս մեր ոչ որպէս զբարբարոսս այլանդակեալս, այլ իբրև զքաղաքացիս համեստացեալս։

ԻԱ

Սպանումն Տրդատայ, եղբօրն Արշակայ, եւ երթալ որդւոյն Ներսեհի ի Բիւզանդիոն, եւ դարձուցանել զպատանդսն։

Սաստիկ և յոյժ ահաւոր էր ի վերայ անիրաւաց Վաղենտիանոս. ուստի և զբազում իշխանս վասն յափշտակութեան սատակեաց, և զԲոդանոս ոմն ներքինապետ այրեաց կենդանւոյն. քանզի երիցս հրամայեաց, և ոչ դարձոյց զյափշտակութիւն ընչից կնոջ միոյ այրւոյ։ Եւ ի նմին աւուր հասեալ այնց հրեշտակաց զօրս ի Հայսն առաքեաց՝

1 Կ[2]abefp գեօղս / c գեաւղս / Հd գիւղս / gkl գիւղ
1 ԱՏ լինիցի / tw լիցի
2 Ա. այրեաց, փխ. ծերոց
2 Վoprs անուղևորաց, q ուղևորաց, փխ. անունողաց
2 Ա. յանապատս / Վ անապատ
2 Վpqrs չիք և (յանմարդ)
2 d յանմարդաբնակ
3 Վpqrs յատուկառանձնակաց, o յատուկ առանձնակեաց, ԱՎ առանձնակեաց, փխ. յառկանձնակաց
4 ՏԹ կացոյց, փխ. կարգէ
5 l սղկունեաց
5 ԱԹՎ[2] զայլս ոմանս բազումս
6 Թf զերկուս / y զերկոյս
6 ԹԿ[1]Կ[2]Վ[2]abcde ի նախարարութեանց [ԹՎ[2] նախարարութեանցն] բառնայ յազգաց [Կ[1]ՀՎ[2]gk ազգաց] / f բառնայ ի նախարարութեանց ազգաց
7 e որ / Հgl յազահելոյ
7 Տabek սեփական
7 gk ազատութեան
8 Հgl չիք առնէին / Տ միւսն
8 Թ մեռելոյ / Տ մեռելոցն [p մեռելոց]
8 abdek օճիրս / cgl աւճիրս
8 Ա. ըստ սովորական հեթանոսութեանն [f հեթանոսութեան]
9 Թ սովորութեանց
10 Վmn բարբարոսս / o զբարբարոսաց / pqrs բարբարոսաց
10 Ա. այլանդակեալ
10 Տ որպէս / Թ քաղաքացիս
10 Աoprs համեստացեալ
12 gk սպանման / Ա. եղբօր
12 f չիք որդւոյն
12 bdefg Ներսէհի / c Ներսեսի
13 c ի բիւզանդոն
13 f ի բիւզանդ, հանել զպատանդսն
13 Հgk դարձուցանելոյ
14 a վաղենտիանոս ի վերայ անիրաւաց
15 Տ որով, փխ. ուստի
15 opqrs բազում
15 g յափշտակալութեան / Վy յաշտակալութեան
16 Ա. զոդանոս / opqrs զոդոն / tw զոդանոս
16 ԱԹ չիք ոմն / gk վասն զի
16 ԱԹ հրամայեալ
17 Ա. չիք և (ոչ)
17 p զյապշտակութիւնն
17 Ա. չիք ընչից
17 b չիք կնոջ / ՀՎ[2]cdefkl մի
18 Հgk այն, փխ. այնց
18 b աշխարհին, փխ. հրեշտակաց
18 Տ զոր

ցասուցին զնա առաւել զրուցով խրոխտալոյն Արշակայ: Եւ վասն զի ի ժամուն յայնմիկ առ ձեռն ունէր զբարկութիւն՝ հրամայեաց զՏրդատ եղբայր նորա, զհայր մանկանն Գնելոյ, սպանանել, և Թէոդոսի զօրու ծանու ի վերայ Հայոց դիմել: Որոյ հասեալ ի սահմանս Հայոց՝ զարհուրի Արշակ և առաքէ ընդ առաջ նորա զմեծն Ներսէս. և ի հաշտութիւն մաղթեալ՝ տայ լիով զխափանեալ հարկսն, և պայծառ պատարագօք ընդ նմին իսկ արձակէ զմեծն Ներսէս: Որոյ երթեալ և ի հանդարտութիւն զԹագաւորն շրջեալ՝ մեծարի ի նոցանէ յոյժ. նա և զպատանդսն խնդրեալ առնու և դառնայ: Եւ կոյս մի անուն Ողոմպիադայ, յազգէ կայսեր, կին ածէ Արշակայ: Բայց կայսերն բարերարութիւն արարեալ մանկանն Գնելոյ, յաղագս զուր ի նոցանէ մահուանն Տրդատայ հօր նորա, տայ նմա զպատիւ հիւպատոսութեան, և զանձս յոլովս: Ընդ որ խանդացեալ Տիրիթ՝ խորհէր նմա չարիս հանապազ, սպասելով ի դիպող աւուր:

ԻԲ

Երէ ո՛րպէս եղեւ խռովութիւն Արշակայ ընդ Գնելոյ, եւ մահ Տիրանայ:

Իսկ Գնէլ եկեալ յաւանն Կուաշ, որ յառին Արագածն կոչեցեալ լերինն, առ կուրացեալ հաւն իւր Տիրան, զի ցայնժամ կենդանի էր: Եւ

1 Ա. ցասուցեալ. չիք զնա
1 rs չիք առաւել / b զրուցելով
1 Կ¹ խրոխտացելոյն
1 Տ յարշակայ [p արշակայ] խրոխտանալոյն
2 abcd առ ձեռին / Կ²ef առ ձեռն / pqrs ի ձեռն / Հմմտ. Арм. Аршак. II, 89, ծան.
2 Հfgk զբարկութիւն / միւսն զբարկութիւնն
2 Ա. հրամայէ
2 Տ հրամայէ սպանանել զտրդատ զեղբայրն [opqrs եղբայր] արշակայ զհայր մանկանն գնէլայ: Եւ թէոդոսի [o թէոդորոսի] զօրու ծանու ելեալ [nopqrs չիք ելեալ] ի վերայ հայոց դիմեալ, և հասեալ
3 gl զերբայր / Վ²k զեղբայր
3 ԱՀ չիք մանկանն
3 f գնելայ / Հgk թէոդոս
4 cf դիմեալ / glk որոց
5 Խ զուրբն [Հ սուրբն], փխ. զմեծն
5 Կ¹Կ²abcef չիք և ի հաշտութիւն—արձակէ զմեծն ներսէս (տ. 7)
5 d ներսէս. որոյ երթեալ և ի հանդար (ջնջման նշանով) և ի հաշտութիւն (նոյն) մաղթեալ
5 Հgk չիք ի (հաշտութիւն)
6 k լինելով, փխ. լիով
7 Խd առաքէ, փխ. արձակէ
7 ik զսուրբն ներսէս / o չիք և
7 Հgk չիք ի (հանդարտութիւն)
7 Տ երթեալ և ի հաշտութիւն զթագաւորն շարժեալ, մեծարի
8 Խվ² ի նոցանէ պատուով յոյժ
8 pqrs չիք նա (և) / gkpqrs զպատանդս
9 ad ոլոմպիադայ / g ոլումպիայ / l ողումպիայ / k ուլումպեայ / Հ ողոմպիա / opqrs ողոմպիդայ
10 Հ արշակայ կին ածեն / gkl կին արշակայ ածեն
10 c կայսեր / no կայսրն
11 Խվ² առ մանկանն / Տf գնէլայ
11 Ա. մահու հօր նորա տրդատայ
12 Խ նմա տայ / n զզանձս
12 Տ հիւպատոսութեանն / g պատուութեան
13 p ի բարկացեալ, փխ. խանդացեալ
13 ՏԽ խորհէր նմա ի չարիս հանապազ, սպասելով նմա [g չիք նմա] ի դիպող
14 l աւուրս
16 ՏԽ թէ / de չիք եղև
16 f գնելայ ընդ արշակայ / k արշակ
16 Տ գնէլայ / af գնելայ
16 g տիրանայ (անոյ ջնջուած) / i տէր, k տիրթայ, փխ. տիրանայ
17 prs չիք եկեալ / opqrs կուէշ
18 Խn լերին
18 Խվ² հայր, Կ²etw հօրն, փխ. հաւն
18 Հ յայնժամ

Տիրանայ ողբացեալ դառնապէս զՏրդատ զորդի իւր, զհայրն Գնելոյ, իբր զինքն ունելով պատճառ սպանման նորա. վասն որոյ տայ Գնելոյ զամենայն ինչս իւր, և զկալուածս գիւղից և դաստակերտաց. և ի նմին աւանի Կուաշ հրամայէ բնակել։ Ապա առնու Գնէլ իւր կին զՓառանձեմ ոմն յազգէն Սիւնեաց. և թագաւորապէս արարեալ հարսանիս, տայ առատապէս պարգևս ամենեցուն նախարարացն։ Որոց հաճեալ ընդ նա և սիրեալ՝ ետուն առ նա զզաւակս իւրեանց. զորս առեալ, մեծապէս հանդերձեաց զինու և զարդու. և յաւելլին ևս սիրել զնա։

Աստանօր եգիտ Տիրիթ պատճառս բսութեան. և մատուցեալ առ արքայն հանդերձ բարեկամաւ իւրով Վարդանաւ զինակրաւ արքայի, որ ի Մամիկոնեան տոհմէն էր, ասեն. «Ո՞չ գիտես, զի խորհեալ է Գնելոյ սպանանել զքեզ, զի ինքն փոխանակ քո թագաւորեսցէ։ Ահա տես, արքայ, զնշան իրին, զի բնակեցաւ Գնէլ յԱյրարատ, ի կալուածս ձեր թագաւորաց, և սիրտ ամենայն նախարարացն եղև ընդ նմա։ Քանզի կայսերքն նիւթելով զայդ՝ ետուն նմա զպատիւ հիւպատոսութեանդ, և զանձս սաստիկս, որով պատրեաց զնախարարսն»։ Երդնոյր Վարդան յարևն արքայի և ասէր. «Իմովք ականջօք լուայ ի Գնելոյ, զի ասէր, թէ ոչ թողում հօրեղբօր իմում զվրէժ մահուան հօր իմոյ, որ վասն զորա եղև»։

Այսմ հաւատացեալ Արշակ՝ յղէ զնոյն իսկ զՎարդան առ Գնէլ, թէ «Ընդէ՞ր բնակեցար յԱյրարատ և լուծեր զկարգ հայրենեաց։ (Քանզի սովորութիւն էր՝ արքայի միայն բնակել յԱյրարատ և միոյ որդւոյ

1 Տ տիրան
1 Ա. ոգացեալ [a զգացեալ] ողբալով
1 Խ չիք դառնապէս
1 prs զորդի իւր զտրդատ [p տրդատ]
1 Ա. որդի / Ա.Տ զհայր [p հայր]
1 Տf գնէլայ / a գնելայ
2 abc իւր, փխ. իբր
2 de առնելով, փխ. ունելով
2 Ա. պատճառս [b զպատճառս]
2 k գնել / Տa գնէլայ
2 c տայ զամենայն ինչս իւր գնելոյ
3 p կալուածս
3 ap գեօղից / c գեւղից
3 ԽՎ^2 գիւղից և ագարանից և դաստակերտաց
3 Ա. ի նմին աւանի ի կուաշ / o կուէշ
4 p չիք գնէլ
4 y փառանձեմոն ոմն
5 Ա. ոմն անուն / pqrs չիք ոմն
6 k պարգս
6 Ա. ամենայն նախարարացն
7 dtw չիք առ նա
7 g զաւակս / oprs զոր
8 ՏԽ զարդու և զինու
8 Ա.ԽՎ^2 և յաւելլին [abcef յաւէլլին, Վ^{3}l առաւելլին] ես սիրել / միւսն. և առաւել ես սիրեցին [opqrs սիրէին]
9 oprs պատճառ

10 Խo արքայն ; k վարդանու
11 Հgl տոհմէ / Խ չիք էր
11 o և ասեն / Խnpqrs չիք ասեն
11 af գնէլայ / be գնէլոյ / Խcdtw գնելոյ / միւսն. գնէլ
12 Ա.ԽՎ^3 չիք քո
13 ԽՎ^3 բնակեաց / Ա. չիք գնէլ
13 Հgk յարարատ / l յարայրատ
13 q մեր, փխ. ձեր
14 opqrs թագաւորացն
14 Տ չիք ամենայն
15 Խp կայսերք
15 Խnopq պատիւ դքո [nopq քո] հիւպատոսութեան [k հիւպատոսութիւն, nopq հիւպատոսութեանդ] / Վ^3 զպատիւ դքո (կամ քո) հիւպատոսութեան(դ)
16 Խp սաստիկ / gk պատրեաց
16 opqrs զնախարարս
17 a ի գնելէ / be ի գնէլոյ / Տf ի գնէլայ
19 Խ արշակայ / Ա.Հgk վարդան
20 Խ բնակեցեր
20 Հg յարարատ / l յարայրատ
20 Խpqrs հայրենեացն
20 Խ քանզի սովոր էր արքայ միայն բնակել [Հ բնակիլ] յարայրատ [g յարարատ, l յարայրատ] / Ա. յարայրատ բնակել միայն արքայի և որդւոյ նորա միոյ

նորա, զոր փոխանորդ Թագաւորի պահէին, և այլոց Արշակունեաց բնակել ի գաւառս Հաշտենից և Աղիովտի և Առբերանւոյ, հանդերձ ռոճկօք և մտիւք յարքունուստ)։ Եւ արդ՝ ընտրելի է քեզ, կամ ընդունել զմահ, կամ գնալ յԱյրարատայ, և արձակել ի քէն զուստերս նախարարացդ»։ Զայս լուեալ Գնելոյ՝ արար զհրամանս արքայի և գնաց յԱղիովիտ և յԱռբերանի։ Բայց Տիրան հան նորա պատգամս խիստս յղեաց առ որդի իւր Արշակ. վասն որոյ հեղձամահ եղև յիւրոց սենեկապետաց ի հրամանէ արքայի ի գաղտնիս, և ի նմին աւանի Կուաշ թաղեցաւ, ոչ արժանի եղեալ հարցն գերեզմանաց. թէ արդեօք զփոխարէնսն Դանիելի առն Աստուծոյ հատոյց. որով չափով չափեաց՝ չափեալ եղև ըստ Գրոց։

ԻԳ

Դարձեալ խանդալ Արշակայ ընդ Գնելոյ եւ սպանանել զնա։

Ապա ելանէ արքայ զթիկամբք Մասեաց առնել որս յիւրում սիրեցեալ գաւառին ի Կոգայովտի. և եղեալ որս սաստիկ՝ ուրախացեալ Արշակ ի գինիս պարծէր, ոչ այլոյ ուրուք ի թագաւորաց նախ քան զնա մեռանել այնչափ բազմութիւն երէոց ի միում ժամու։ Աստանօր դարձեալ նորոգեն զնենգութիւնն Տիրիթ և Վարդան, ասելով, Գնելոյ

1 b զոր և փոխանորդ / gk զի, փխ. զոր
1 Ա Թագաւորին
2 gl չիք և (աղւոյովտի)
2 Ճ աղւոյովտի / k աղւովտի
2 l առբերանւոյ / միւսն. առբերանոյ
3 Ա մտովք
4 Աnopq յայրարատոյ / Ճkl յարայրատէ / y յարայրարատէ / g յարարարատէ / Վ² յայրարատէ
4 Ա արձակել զուստերս նախարարացդ [c նախարարաց] ի քէն
4 Տ նախարարացն
5 bd գնէլոյ / Տf գնէլայ
5 Խ զհրաման
5 ՏԽ արքայի, գնալ
5 bp յաղիովտի / rs յաղիովտայ / Ճ յաղւոյովիտ
6 Ճgl առբերանի / oprs յառբերանոյ / q առբերանոյ
6 Ա հայր, Ճgky հօրն, փխ. հան
6 Խ նորին պատգամ խիստ
7 ՏԽef եղեալ
7 Ա յիւրոց սենեկապետացն ի գաղտնի հրամանէ [c ի հրամանէ] արքայի և
8 gk արքային
8 nopqrs ի [p չիք ի] գաղտնի
8 l ի նմին աւանի ի կուաշ
9 Ճl հարանցն / k հարանց
9 Ա արդեօք [c արդեաւք] / Վ²l արդարև
9 Ա զփոխարէն / y զփոխարինաց
9 c դանիելի / l դանիիղի / միւսն. դանիէլի
10 cefgk առն
10 abdef որովք / b չափովք
10 abcef չափեցեալ եղև
10 Ա ըստ գրոյն
12 Տ ընդ գնէլայ / l ընդ գնեղոյ / f չիք ընդ գնելայ
13 ԱՃgl որս
14 de գաւառի / Խ չիք ի
14 c կովգառվիտի / defk կովգայովտի / l կովգառվտի / Ճ կոգովտի / a կովգայոտի
14 Տ որս սատիկ, որ ոչ այլոյ ուրուք ի թագաւորաց նախ քան զնա այնչափ բազմութիւն երէոց ի միում ժամու. և նա ուրախացեալ ի գինիս՝ պարծէր։ Աստանօր
14 Վ ուր ախտացեալ, փխ. ուրախացեալ
15 ԽՎ² ոչ ուրուք այլոց [Ճ այլոյ] / c այլոց
15 hi չիք ի (թագաւորաց)
15 ԱԽ չիք նախ քան զնա
16 Ճ ելանել, փխ. մեռանել
16 Ճgk բազմութեամբ / l բազմութեան
16 ԽՎmocef էրէոց
16 c իմում, փխ. ի միում
17 Ա չիք դարձեալ / Խfp զնենգութիւն
17 Տf գնէլայ / k գնէլոյ

բազում երէս քան զայն ունել ընդ նոյն աւուրս յիւրում լերինն, որ Շահապիվանն անուանի, որ ի մայրենի հաւոյ իւրոյ Գնելոյ Գնունւոյ հասեալ էր ցնա։ Վասն որոյ առաքէ առ նա հրովարտակ այսպիսի.—

Թուղթ Արշակայ առ Գնել։

«Արշակ արքայ Հայոց մեծաց, Գնելոյ իմում որդւոյ խնդալ։

«Տեսցես տեղիս քաջերէս ի լերինդ Ծաղկաց զպարկացիր ջրով, և պատրաստեսցես. զի եկեալ մեր՝ ըստ արժանեաց թագաւորականաց հանդիպեսցուք որսոց»։

Եւ երագ զհետ հրովարտակին երթեալ Արշակ՝ խորհէր, եթէ ոչ ըստ հրամանին գացէ արարեալ Գնելոյ, պատճառս ի վերայ եդեալ, իբր թէ չարակնեաց զուրախանալն արքայի՝ կասեցէ զնա։ Այլ իբրև եսես, զոր չէր երբէք տեսեալ զայնպիսի պատրաստութիւն որսոց և բազմութիւն երէոց, խոցեալ խորհրդովք նախանձու և կասկածանաց՝ հրամայեաց նոյն Վարդանայ ի նմին որսին սպանանել զԳնէլ, որպէս թէ ընդ խաբս ինչ վրիպակաւ, երէոյ կամելով ձգել՝ նմա պատահեաց նետն։ Որոյ առեալ զայսպիսի հրաման՝ փաղփաղակի կատարէ, ոչ այնչափ յաղագս հրամանի թագաւորին, քան թէ վասն կամացն Տիրիթայ իւրոյ սիրելւոյն։ Իսկ Արշակայ հանդերձ նախարարօքն իջուցեալ ի դաշտն Աղիովտի զդին Գնելոյ թաղեաց յարքունական քաղաքին Զարիշատ. ի չքմեղս եղեալ՝ կոծ մեծ առնէ։

1 ԽՎmobcef էրէս / tw զայն
1 ԱԿ[1]Վ[3] ունել / միւսն. առնել
1 c իւրում
2 Ա շահապի վան
2 l ի մայրենի ի հաւոյ / Ա հաւոյն
2 S գնէլոյ / k գնէլ / f գնէլայ
2 abc գնունոյ
3 opqrs չիք առաքէ
3 d չիք առ նա / Աgk այսպէս
4 Ա չիք Թուղթ—գնէլ
4 k առ գնէլոյ
5 y արքայ հայոց արշակ. չիք մեծաց
5 Sdk գնէլոյ / f գնէլայ
5 ԱS որդւոյ իմոյ / h որդւոյ իմում
6 Sefk քաջէրէս [npq քաջերէս]
6 Ա ի լերինս / y ի լերինն
6 վtw զպուրակացիր
7 Ա չիք մեր
7 ԱԽ թագաւորաց
8 Խ որսոյ
9 Հglo արագ / c երթալ
9 abcd արշակայ
10 Sbdek գնէլոյ [o գնէլայ] / f գնէլայ
11 ՀՎ[2]gl չարակնեալ / k չարակնեալն
11 Խ յորժամ, փխ. իբրև
12 b ոչ էր, փխ. չէր
12 Ա այնպիսի / p այսպիսի
12 Հgky որսոյ
13 bdlnp երէոց / միւսն. էրէոց
14 abcef չիք նոյն վարդանայ
14 Sabcef ի նոյն, փխ. ի նմին
14 Հgk որսոյ անդ / Վ[2]l որսոյն նետեղ / y որսոյ նետել / Կամ որսոյն նետեղ. Ոս. Մ.
14 Ա իբր [c իբրև], փխ. որպէս
14 c չիք թէ
15 Հlk չիք ինչ
15 g վ(ա)րիպանօք / k վարիպանօք / Վy վրիպանօք / Հ վրիպականօք / Վl վահանաւք, փխ. վրիպակաւ
15 Sk էրէոց [n երէոց] / adefg էրէոյ
15 S կամէր / ԽՎ[2] կամել
15 Վ[2]kl պատահեալ / Հg պատահել
16 del հրամանն
17 k յաղակս
17 cfpqrs կամաց / a չիք կամացն
17 Վ[2]l տիրթայ
18 deg սիրելւոյ
18 Ա ի դաշտ մի / S ի դաշտ
19 g աղւոյ ովտոյ / l աղւոյ ովտո / Հ աղւոյ ովտւոյ / k աղւովտայ
19 Sf գնէլայ / abd գնէլոյ
19 opq թաղել / rs թաղեալ
20 ԱԽՎ[2] ի չքմեղիկս [c չմեղիկս]

ԻԴ

Երբ ո՛րպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զկին Գնելոյ, յորմէ եղեւ Պապ:

Թէպէտ և Արշակ կարծեաց զանխուլ գործել զչարիսն՝ այն որ ոչն ծածկի յամենատեսն ականէն Աստուծոյ, յայտնի և աշխարհի, առ ի մեղուցելոց պակուցումն, որպէս զմահն Տիրանայ և Գնելոյ: Քանզի գիտացեալ ամենայն ուրուք՝ իմացաւ զայս և մեծն Ներսէս, և անէծ զԱրշակ և զառիթ սպանմանն. և գնացեալ նստաւ ի սուգ զաւուրս բազումս, որպէս Սամուէլ վասն Սաւուղայ: Իսկ Արշակ ոչ զղջացեալ ապաշաւեաց, այլ անամօթեալ, ագահելով ի գանձս սպանելոյն և ի ժառանգութիւն՝ յաւել առնուլ զկին նորին զՓառանձեմ. յորմէ եղև պատանի մի, որ անուանեցաւ Պապ:

Այս Փառանձեմ գործեաց զանլուր և զանկարելի չարիս, և զսարսափման լսողաց արժանաւոր: Անարժանիւ ոմամբ սուտանուն քահանայիւ ի կենաց դեղն զմահացուն խառնեալ՝ ետ Ողիմպիադայ առաջին կնոջն Արշակայ, և եղոյծ ի կենաց սակս տիկնութեանն մախանաց: Նոյնպէս և զՎաղինակ տայ Արշակայ սպանանել, և փոխանակ կարգել զիւր հայրն զԱնտիոք:

ԻԵ

Սպանումն Տիրիթայ:

Իբրև եղև խաղաղութիւն Շապհոյ ի հիւսիսականաց ազգաց, և պարապ առեալ ի պատերազմացն՝ յայտնեաց զցասումն զոր ունէր առ

2 Աk թէ
2 c առ, փխ. առնուլ
2 ad գնէլոյ / Խbce գնելոյ / միաւն. գնէլայ
2 f չիք յորմէ եղև պապ
3 opqrs չիք և
3 Ա. գործել զանխուլ
3 Վmk զչարիս / glnopqrs չարիս
3 y չիք որ / Հgl ոչ
4 Հgk ակէն
4 b յաստուծոյ
4 prs յայտ
4 Աgk առ ի մեղուցելոյն / Հ առ ի մեղուցելոցն / l առ ի մեղուցելոցս
5 b և գնէլոյ տիրանայ
5 de գնելոյ / Saf գնէլայ
6 opqrs ամենայն ոք
6 qy իմացեալ
6 ego և զայս / k և զայս և
8 Խվ^2 որպէս ասաց սամուէլ
8 c ի վերայ, փխ. վասն
8 Հg արշակայ
9 k սպանանելոյն
10 Խ նորա
10 SԽ փառանձեմ [o զփառանձեմ]
11 pqrs անուանեցաւն
12 cdef և զանլուր և
12 Ա. զանկառկածելի, փխ. զանկարելի
13 Ա. լսելեաց / ors լսողացն
13 Ա. արժանաւորս
14 Խվ^2 ի կենացն դեղ
14 a ողիմպիադայ / defnopqrs ողոմպիադայ / Խ ուլումպիադայ [Հl ուղումպիադայ] / միաւն. ողոմպիադայ
14 abcde կնոջ
15 ԱԽվ^2 ի կենցաղոյս, փխ. ի կենաց
15 Հdefgopq տիկնութեան
15 a սոյնպէս
16 f տայ սպանանել արշակայ
16 Խ չիք և
16 S կարգեալ [nor կարգել]
17 c զանտիոս զիւր հայրն
17 abde զանտիոքոս / fpqrs զանտիոս
19 Խ տիրիթայ / f տիրիթայ բստ անիծից Ներսէսի
20 k չիք եղև / b ի շապհոյ ի
20 Հkl և, փխ. ի
20 Հkl ազգացն

Արշակ, վասն ոչ նմա, այլ կայսեր հարկելոյ զայնքան ամս։ Սակս որոյ առաքէ առ նա Արշակ զՏիրիթ և զնորին սիրեցեալն Վարդան արժանի պատարագօք՝ խնդրել զհաշտութիւն։ Բայց վասն զի քինախնդիր անցելոցն մարտից կամեցաւ լինել Շապուհ՝ ինքն ելանէ պատերազմել ընդ Յոյնս, որոյ աղագաւ խնդրէ զԱրշակ մեր թագաւոր հանդերձ ամենայն զօրօքն Հայոց ընդ իւր լինել։ Իսկ Արշակ ոչ կամեցաւ իւրովի երթալ, այլ բարուրս եդեալ՝ զոյգն զունդ առաքէ զկնի Շապհոյ։

Եւ իւր բարկացեալ Տիրիթայ՝ ընկենու զնա ի պատուոյն, որպէս զի թէ ի նորա հրապուրանաց եղև այն, յաղագս ատելութեանն զոր ունէր առ Յոյնս։ Եւ առաւել ևս գրգռէր զարքայ Վասակ զինակիր նորա, նախանձ պահելով ընդ եղբօրն վասն աղջկան միոջ հարճի։ Վասն որոյ նախատեաց զնոսա արքայ ամօթալի բանիւք և կսկծեցուցանողօք։ Որոց ոչ կարացեալ այնպիսի վատթարութեան և պարսաւանաց տանել՝ դէմ եդեալ գնացին առ Շապուհ հատուած։ Ընդ որ առաւել ևս զայրագնեալ Արշակ՝ հրամայէ նոյն Վասակայ զհետ նոցա կրթել բազմաձեռն գնդաւ, զի ուր և հասցէ՝ սպանցէ զնոսա. զոր ոչ հեղգացաւ կատարել Վասակ, թէպէտ և եղբայր նորա էր Վարդան։ Եւ խնդրեցաւ անպարտ արիւնն Գնելայ յամբարշտէն Տիրիթայ ըստ անիծիցն Ներսէսի, և ի Վարդանայ, ի հարազատ եղբօրէ իւրմէ մեռանել։

1 f կայսեր այլ
1 prs զայսքան
2 o չիք առ նա / c չիք նա
2 gk արշակ առ նա / Հ չիք արշակ
2 ՏԽ զնորուն / n զվարդան
2 Վopqrs արժան
3 ԽՎ² զխաղաղութիւն [k զհաղաղութիւն], փխ. զհաշտութիւն
3 bcdef քանզի, փխ. վասն զի
4 Ա անցելոց / nopqrs անցուցելոցն / Հk անցանելոցն
4 ԱՏk կամեցեալ
4 e լինիլ / c չիք լինել
5 c ընդ յունս / b յաղագաւ
5 de ամենա
6 ՏԽ զօրօք / Ա չիք հայոց
6 de լինիլ / bo կամեցեալ
7 k բարուս
7 Ա առաքէ զոյգն զունդ
8 gl տիրթայ / Խ չիք զնա
9 Հgk չիք ի (նորա) / d ի նորին
9 Տ հրապուրանացն
9 Հgops ատելութեան
10 bcdef գրգռէ / c զարքայն
10 c չիք վասակ / l զինկիր
11 k աղջական / Կ²bcdef միոյ
12 a անարգեաց, փխ. նախատեաց
12 ԱՀk ամօթալեօք / gl ամօթալեաք
12 ՏԽ որում [g յորում]
13 p այսպիսի
13 ԱԽ տանել այնպիսում [d այսպիսում] վատթարութեան և պարսաւանաց
14 Խc չիք ևս
15 Ա չիք նոցա / e կրթէր
16 a չիք զի ուր
16 glpq և ուր և / k և ուր հասցէ
16 f չիք սպանցէ
16 ԽՎ² հեղգացեալ կատարէ
17 Տ եղբայր էր նորա
17 ԱԽ արիւն [l արեն] անպարտ [kl անպարտի]
17 opqrs չիք անպարտ
18 Վmn գնէլայ / x գնելայ / ԱԽopqrs չիք գնելայ
18 Խ չիք յամբարշտէն
18 Ա ի տիրիթայ [a տիրիթէ] ամբարշտէ
18 gl ի տիրթայ
18 Խc ըստ անիծից
18 Հabcde ներսէսի / g ներսեսի
18 ԱԽ չիք ի (վարդանայ)
18 gk վարդան
19 ors չիք ի (հարազատ)
19 pq չիք իւրմէ
19 ԱԽ ի հարազատէն իւրմէ [abdef չիք իւրմէ] մեռանել յեղբօրէ [Խ եղբօրէ]

ԻԶ

Պարտումն Շապհոյ ի Տիգրանակերտի:

Իսկ Շապուհ գայ հասանէ ի Տիգրանակերտ մեր քաղաք։ Կան ընդդէմ նորա արք քաղաքին հանդերձ գումարտակ գնդաւ. քանզի Անտիոք նախապետ Սիւնեաց, որ էր աներ Արշակայ և վերակացու քաղաքին, հրամայեաց աղխել ընդդէմ Շապհոյ։ Եւ ոչ միայն զմուտն արգել, այլ և ոչ հրեշտակս առաքեաց առ նա, և ոչ զնորայսն ընկալաւ։ Եւ հզօր կռուոյ եղելոյ՝ զբազումս ի Պարսիցն սպանանեն. և ի պարտութիւն մատնեալ գնդին Շապհոյ, դառնայ անդրէն ի Մծբին. և հանգիստ առեալ զօրացն և արծարծեալ յաշխատութենէն, խնդրէր առնուլ զՏիգրանակերտ. և ոչ թողացուցին նմա յառաջախաղաց գունդք և լրտեսք՝ պատաղել զայնու, իբր թէ Յունացն խանգարեսցի գործ։ Եւ Շապհոյ յառաջ անցեալ՝ գրէ առ նոսա թուղթ օրինակ զայս.—

Թուղթ Շապհոյ ի Տիգրանակերտ:

«Մազդեզանց քաջ Շապուհ արքայից արքայ. Տիգրանակերտեայց, որք ոչ ևս էք անուանեալք ի մէջ Արեաց և Անարեաց։

«Ես կամէի ի ձէնջ սկսեալ յամենայն առաջիկայ քաղաքս խաղաղութեամբ և քաջօրէն ազատութեամբ զմուտն առնել. և եթէ դուք Տիգրանակերտեայք, որ առաջին էք, ոչ շահատակութեամբ ասեմ, այլ

2 c ի տիգրանակերտէ
3 ԱԽ այլ, փխ. իսկ
3 d չիք գայ / n հասանի
3 h գան, փխ. կան
4 Ա քաղաքացիքն, փխ. արք քաղաքին
4 ՏԽ գումարտ [o գումարտակ] / Վ գումար
4 Աy գնդաւն
5 Կ^{2}abcf անտիոս / de անտիոքոս / opqrs անդ էր, փխ. անտիոք
5 ԱԽ աներ էր
6 y չիք քաղաքին
6 Ա չիք զմուտն
7 opqrs չիք արգել / o չիք այլ
7 Հgky չիք առաքեաց
7 Տ զնորայն
7 ԽՎ^{2} զնորայսն [Հ զնորայնս, Վ^{2} զնորայն] առաքեալս պատուեաց և ընկալաւ
8 ԽՎ^{2} կռիւ
8 opqrs ի պարսից
8 d սպանանէին / ՏԽ սպանին
9 c շապհու / b անդէն
9 ly ի մծմին / k ի մծմի
10 b ի զօրացն / ՏԽ չիք զօրացն
11 ՏԽ ոչ թողացուցին [Հgk թուլացուցին] յառաջախաղաց գունդք և լրտեսք պատաղել նմա զայնու
11 f թուղացուցին / abdew թուլացուցին
11 Վ^{2}gky յառաջախաղ
11 p գունդ
12 Տ իբրու [o իբր]
12 Աrs յունաց
12 Խ խանգարիցի / Ա հանդարտիցի [c հանդարտից], փխ. խանգարեսցի
14 Ա չիք վերնագիր / Խtw չիք թուղթ
15 Հkl մազդեզաց
15 Ա տիգրանակերտեցեաց [c տիգրանակերտացեաց] / Վgkm տիգրանակերտեաց / Վ^{2}nopqrsx տիգրանակերտաց
17 k և, փխ. ես / o սկսել
17 Հlnop յառաջիկայ
17 g քաղաքէն
18 o զմուտ
18 pqrs եթ, փխ. եթէ
19 Խc որք / Խ չիք էք
19 l շահատակութեամբ (լուս. շահատակութեան) / ky շահատակութեան / abcef շահաստանութեամբ, փխ. շահատակութեամբ

ի մօտէ ուղևորութեանս, ընդդէմ կացէք ինձ՝ ի ձէնջ ուսցին և այլք զդոյն առնել։ Այլ ի դարձին իմում բարկութեամբ այնպէս վանեցից զձեզ, զի կրկին եղիջիք օրինակ խեռեալ ստահակելոց»։

ԻԷ

Երէ ո՛րպէս Արշակաւան շինեցաւ եւ կոտորեցաւ, եւ առաւ Անի։

Բայց Արշակ ես ժպրհեցաւ առնել գործ անմտութեան։ Ի թիկանց կուսէ լերինն Մասեաց շինեաց ձեռակերտ, ժողով մարդկան մեղաւորաց. և ետ հրաման, որ ոք անկեալ անդր բնակեսցէ՝ մի լիցի ի վերայ նորա իրաւունք դատաստանի։ Եւ նոյն ժամայն ծովացեալ լցաւ մարդկութեամբ հովիտն ամենայն. քանզի աւանդառուք և պարտականք, և ծառայք և մնասակարք, և գողք և սպանողք, և կնահանք և այլք այսպիսիք փախուցեալք անդր անկանէին, և ոչ կայր նոցա այց և խնդիր։ Եւ բազում անգամ բողոքեալ նախարարացն՝ և ոչ ինչ լուաւ նոցա Արշակ. մինչև առ Շապուհ ես ունել նոցա բողոք։ Եւ եղև ի դառնալն Շապհոյ ի Յունաց՝ առաքեաց զմի ի սպարապետաց իւրոց և հայ զունդ ընդ նմա, եթէ դէպ լինի, ունել զԱրշակ. և նա խոյս ետ ի նոցանէ զկողմամբք Կաւկասու, Վրաց միաբանելով։

Իսկ սպարապետն Պարսից եկեալ ի Հայս՝ ի ձեռնտու լինելոյ նախարարացն առնու զամուրն Անի, և գերէ զամենայն գանձս արքունի որ ի նմա, այլ և զոսկերս Թագաւորացն. ոչ գիտեմ, թէ վասն նախատի՞նս առնելոյ Արշակայ, եթէ վասն հմայից ինչ հեթանոսականաց։ Զոր ապա մաղթեալ նախարարացն՝ թափեալ թաղեցին յաւանին յԱղցս, որ

1 Հ ուղևորութեան
2 k զդոյզն, փխ զդոյն
2 bde իմում / միւսն. մերում
2 def այնպէս վանեցից զձեզ բարկութեամբ
3 q չիք զի կրկին—ստահակելոց
3 g կր(կ)ին և ; Խv² ի խեռել
3 ՎԽmq ստահակելոցն / rs ստահակաց
5 ՏԽ թէ
5 c կոտորեց և առումն աւանին, փխ. կոտորեցաւ և առաւ անի
6 rs զգործ
7 d չիք կուսէ / Խo չիք լերինն
7 Ա շինէ / oprs շինել
8 ԱՀgk չիք և
8 ԱԽ բնակիցէ
9 Խ լցաւ ծովացեալ
10 Խ ովիտն. չիք ամենայն
11 p մնասականք / v մնասարք
11 pqrs այլ / d այնպիսիք
12 c անդ
13 p ի նախարարացն
13 ԱԽ չիք և / opqrs չիք ինչ
13 Խ չիք նոցա
14 Հ չիք ունել
14 c եղեն / Հgl չիք եղև
14 c չիք շապհոյ
15 Խ առաքէ
15 co չիք ի (սպարապետաց)
15 a զունդն / ԱՏ թէ
15 cde պէտ, փխ. դէպ
16 abcfopqrs լինել / c լինիլ
16 d չիք զարշակ
16 Հabde կովկասայ / cgfln կովկասու / o կովկասոյ / pqrs կաւկասոյ
18 Ա եկեալ, փխ. եկեալ
18 p լինել
19 y յանի, փխ. անի
20 Խ չիք որ ի նմա
20 gk ոսկերքս / Հ զոսկերքս
20 Խ եթէ / a նախատինք
21 Վmo և թէ / Խnpqrs և եթէ / bd թէ
21 kp չիք վասն / Ա չիք ինչ
22 c նախարարաց
22 ab թափեն / bcf թափեն և / detw թափեցին և
22 a չիք թաղեցին
22 d յաւանի / o չիք յաւանին

յոտին Արագած կոչեցեալ լերինն։ Քանզի ոչ գիտացին ընտրել զօսկերս հեթանոսաց և հաւատացելոց, զի ընդ միմեանս էր խառնակեալ գերողացն, յաղագս այնր ոչ արժանի համարեցան ի գիրս սրբոցն թաղել ի Վաղարշապատ քաղաքի։

Եւ նախարարացն Հայոց ժողովեալ՝ դիմեցին ի վերայ արքունական ձեռակերտին Արշակաւանի, և հարին զնա սրով սուսերի յառնէ մինչև ցկին, բայց ի տղայոց սանդիացաց. քանզի դառնացեալք էին իւրաքանչիւր ի վերայ ծառայից իւրեանց և յանցաւորաց։ Զօր թէպէտ և վաղ գիտացեալ մեծին Ներսէսի՝ ոչ յառաջ քան զկոտորելն ժամանեաց հասանել. այլ ի կատար գործոյն հասեալ՝ եգիտ բաժանեալ զողջս կոտորելոցն, զի վարեսցեն ի գերութիւն որպէս զհեռաւոր թշնամեաց։ Զորս թափեալ մեծին Ներսէսի, հրամայեաց կրել որթովք ի զոմ մի, և զարմանս և մնուցօղս նոցին կարգեաց. որք յետոյ աւանացեալ անուանեցան Որթք այնորիկ աղագաւ։

ԻԸ

Առումն Տիգրանակերտի եւ բնաբարձ քանդումն։

Իսկ Շապուհ եկեալ ի Տիգրանակերտ, դարձեալ աղխեցին ընդդիմանալ նմա. և ելեալ ի պարիսպն աղաղակէին. «Գնա ի մէնջ, Շապուհ, զի մի չարիս յերկրորդումս ընդ քեզ առաւել ևս քան զառաջինն անցուցանիցեմք պատերազմաւ»։ Եւ նա պատասխանեաց. «Ո՞վ քաջքդ ի Հայոց, որք զանձինս արգելեալ փակեցէք ընդ պարսպօքդ Տիգրա-

1 Ա յոտինն
1 abce արագածն / Աk լերին
1 i կարացին, փխ. գիտացին
2 Ա հեթանոսացն
2 ԱՀgl հաւատացելոցն
2 Խ չիք զի ընդ—գերողացն
2 b խառնեալ
6 a արշականի / Հgk արշակաւանին / l արշակաւանու / Տ արշակաւանայ / x արշակաւանայ
7 abdefglno բաց ի
7 Խվabdef սանդիացեաց / c սանդիացոց / o սանինդիոց / n սանտուացաց / Վpqrs սանդիացայց / վ սանդուացաց
7 Ա դառնացեալ
7 detw չիք իւրաքանչիւր
8 Տg իւրոց, փխ. իւրեանց
8 Ա չիք և (վաղ)
9 Աgy ներսէսի
10 opqrs գործոցն / ՏԽ չիք հասեալ
11 k վերաացեն / Ա ի գերութեան
12 Տ զօր / Խ զօր և
12 Աoprs ներսէսի / k ներսէս
12 Ա հրամայէ
12 c որդովք, f որդւովք, փխ. որթովք
12 Խ որդւովք [k որթովք] կրել ի զոմս մի և զարմանս և նոցուն մնուցօղս [Հ չիք մնուցօղս] կարգեաց
13 pqrs զարման
13 b չիք և / o մնուցանող
13 ԱՏ կարգեալ
13 Խ աւանացեալք / tw անուանեցեալք
14 abcfly որդք, o որդքն, Հgq որդիք, փխ. որթք
16 f չիք բնաբարձ
16 Խ քանդումն ի շապհոյ պարսից արքայէ
17 Խ ընդդիմանալով
18 ՏԽ չիք նմա
18 Խվ եկեալ, փխ. ելեալ
18 k ի մէջ, փխ. ի մէնջ
19 Խվ²opqrs չարես, փխ. չարիս
19 opqrs չիք ընդ քեզ / Խ չիք ևս
20 dq անցուցանիմք / cgk քաջդ
21 o փակեցիք / Ա պահէք, Խվ² պահեցէք, փխ. փակեցէք
21 ԱԽ ընդ պարսպօք [b պարսպովք, Խ պարսպաւդ] տիգրանակերտի / Տ ընդ տիգրանակերտի պարսպովքդ։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 93։

նակերտի և արտաքս ձայն արկանէք սպառնալեաց. զի քաջ արանց է յարձակ դաշտի և յագատ տեղւոջ կռուել, և կանանց գործ է արգելուլ փակել զինքեանս յերկիւղէ առ հանդերձեալ կռուան»։ Եւ զայս առացեալ՝ դարձաւ առ գերեալ Յոյնան զինուորս, ասէ. «Եթէ ձերով մարտիւ առից զայս քաղաք՝ զամենեսեան զձեզ արարից ազատս հանդերձ ընտանեօք ձերովք»։ Եւ պարսկական զօրուն շուրջ զքաղաքաւն հրամայեաց ընթանալ, և նետիւք խոցոտել զ՚ի վերայ պարսպին։

Եւ Յունացն մատուցեալ մեծաւ բռնութեամբ յեցուցին ի պարիսպն զկոչեցեալ էշսն։ Եւ է այս գործի մեքենայից անուաւոր, յերից երից արանց մղելով տարեալ, և ի ներքուստ կացնովք և սակրօք երկբերանովք և կոցաւոր մրճովք՝ փորել զհիմունսն։ Եւ նզախարխար արարեալ զայն, որ ի հայկազնոյն Տիգրանայ հօծեալ և յարմարեալ որմունքն, քակեալ ընկեցին. և հուր ի դրունսն և յամենայն կողմանսն վառեալ, և քարինք և նետք և տէգք արձակեալք լինէին, և խոցոտեալ մերքն յապուշ դառնային։ Եւ ի ներքս մտեալ բոլոր զօրքն՝ և ձեռն պարսկական ոչ վատտակէր զբազմախողխող երկաթն արեամբ արբուցանել, մինչև ապաժոյժ սպանելոցն լցեալ ի հիմունսն ծաւալէր։ Այլ յունականն ձեռն ի քթթել ական հրձիգ առնէր զամենայն փայտակերտսն։ Եւ Շապհոյ զմնացեալսն ի կոտորածէն գերեալ՝ չուէ ի Պարսս. և հրեշտակս առ որ ի Հայս գունդք առաքեալ՝ անպայազատ զՄիւնեացն հրամայէ առնել զառնմ։

1 Ա արանց է յընդարձակ և ի դաշտի [f դաշտ] կռուել / Խվ^{2} արանց է յագատ և յընդարձակ դաշտի կռուել
2 k չիք և (կանանց)
2 gky արգելով / Հ արգելլով / opqrs յարգելուլ
3 Հ չիք փակել / Ա կռուն
4 ԱԽվ^{2} առ յոյնան գերեալ [a գերեալսն] զինուորս [Խվ^{2} զինուորսն]
4 acdef թէ
4 klվ մարտկիւ, փխ. մարտիւ
5 ԱԽ զքաղաքս զայս [Ա չիք զայս]
6 opqrs չիք ձերովք / a զօրաւն
7 a ի վերայ
8 Հ չիք և / Հgk յունաց
8 Հg մարտուցեալ
8 Ա չիք մեծաւ / Խ յեցուցանէին
9 Ա չիք է
9 o երից երից / pqrs երից յերից
10 Խ մարդոց [y մարդաց], փխ. արանց
10 Աgk չիք և (ի ներքուստ)
10 Հgl կացնօք / Ա չիք կացնովք
10 Ա սակրովք [a սակրով, Կ^{2}Ն ակրովք] և երկբերանովք
10 glno երկբերանօք
11 c կռուցաւոր / d կացնաւոր
11 cglnopqs մրճաւք կամ մրճօք
11 Ա փորելով / Խ փորեալ
11 c հիմունսն / p զհիմունս
11 Ա նզահարս / k նկախարխ / prs նզախարխ / վ նզախարոխ
12 վpqrs հիմունքն, փխ. որմունքն
13 ԱԽվ^{2} և հուր [ab հուրս] ի դրունսն վառեալ և յամենայն կողմանց հուր և քարինք / opqrs կողմունսն
14 c տիգք
14 Ա ձգեալ / Sk յարձակեալ
14 gl մերկքն, Հ մերկք, փխ. մերք
14 k յապօղ, փխ. յապուշ
15 a յանայլին, փխ. յապուշ դառնային
15 e չիք մտեալ / ԱԽ զօրն
16 Ա զօրէր, փխ. վատտակէր
16 Կ^{2}bedef բազմախողխող / pqrs զբազմարոխ / o զբազմամրոխ
16 Ա ապաժոյժ [a ապայոյժ] արիւն սպանելոցն / k սպանանելոցն
17 Կ^{2}detw ի հիմունս
17 Խվ^{2} անցուցանէր, փխ. ծաւալէր
17 a ձեռքն / o ձեռք / dep ձեռ
18 Ա հրձիգ զամենայն երկիրն առնէր զփայտակերտսն / Խ հրձիգ զամենայն [l զամենայնն] առնէր զփայտակերտսն / pqrs փայտակերտ
18 c չիք և Շապհոյ զմնացեալսն
18 abdefy շապուհ
19 Ա զառնայ, փխ. չուէ
20 Խ գունդ / Ա գունդք էին
20 abdeftw ապա ազատ / c ապազատ
20 Խ առնմն հրամայէ առնել
20 abce տռնմս / d զառնմս / f զառնմն

ԻԹ

Յաղագս պատերազմին Արշակայ ընդ նախարարս իւր, եւ վտարանդի երթալոյն Պապայ ի Բիւզանդիոն:

Դարձեալ յարեաւ խռովութիւն Շապհոյ ի նոյն ազգաց, և խաղաղութիւնն ի Յոյնս շրջեցաւ, բատ այնմ՝ թէ փոխարկեալ միմեանց փոխարինին. սոցա խաղաղութիւն ի նոցա խռովութեանն, և նոցա խաղաղութիւն ի սոցա խռովութեանն, որ վախճան միոյն՝ միւսոյն լինին սկզբունք: Քանզի հիւանդացեալ Վաղենտիանու ի բերդին որ կոչի Բերգիտիոն՝ վճարի ի կենցաղոյս, եղբօրն փոխանորդելով զաէրութիւնն՝ Վաղեսի. յետ բարեբախտագոյն պատերազմաւ Գոթացն յաղթութեամբ դարձի, նոյն հետայն առաքէ զօրս ի Միջագետս ի Հայս, յաղագս տուելոյ զօրուն յօգնութիւն Շապհոյ:

Բայց Արշակայ եկեալ Վրացի գնդաւ՝ ժողովէ զսակաւս և յիւր մտերմաց, և տայ պատերազմ ընդ նախարարսն ընդ այնոսիկ, խնդրելով զվրէժ ձեռակերտին իւրոյ Արշակաւանու: Միաբանեալ և նոցա առաջնորդութեամբ Ներսեհի որդւոյ Կամսարայ, ընդդիմանան Արշակայ պատերազմաւ: Եւ հզօր *մարտի եղելոյ՝ բազումք յերկաքանչիւրոց

1 k Լ, փխ. ԻԹ.
2 c վարանդի
2 f և Ներսէսի արարեալ զխաղաղութիւն երթայ ի բիւզանդ, փխ. և վտարանդի երթալոյն պապայ ի բիւզանդիոն
3 Տ Խ երթալոյ
3 y պապ / abcde չիք պապայ
3 c չիք ի (բիւզանդիոն)
3 ab ի բիւզանդիոնն
4 abcdgopqrs խաղաղութիւն
5 Կ^{2}abcefiw չիք բատ այնմ—փոխարինին (s. 6)
5 ԽՎ^{2}d փոխարկեալս / opqrs փոխարկել
5 ԽՎ^{2} ի միմեանց
6 c ի սոցա խաղաղութիւն
6 abcfkly խռովութեան / Հdegiw խռովութիւն
6 bcefiw և նոցա խռովութիւն ի սոցա խաղաղութեան / d չիք և նոցա—խռովութեանն (s. 7)
7 agky խռովութեան / Հl խռովութիւն
7 ԱԽԿ^{1}Վ^{2} որզան [Հak որ զանվախճան, g որ զ(ան)վախճան], փխ. որ վախճան
8 c լինի / n լինէին
8 Վ^{2}l սկզբմունք
8 Աl վաղենտիանոս / Տk վաղենդիանու / iw վաղենտինեանոս
9 Ա բերգիտոն / pqrs բերգիտիոն / k ի բերգիտիոն
9 ԱԽ վճարեցաւ
9 p փոխանորդելով եղբօրն
9 Խ փոխանորդելոյ
9 ԱՏ զաէրութիւնն յետ բարեբախտագոյն վաղեսի [a վաղենտին, def վաղէսի] պատերազմաւ / fg զաէրութիւն
10 Հgk բարեբախտագնոյ
10 Հg գդացն / lnopqrs գնդացն / y գդացն / Վl գնդացն կամ գոթացն
11 Ա դարձին / ԱՏg և նոյն
11 Ա սոյն հետայն / gk ի նոյն հետեան / l նոյն հետեայն
11 ԱՏ առաքեալ / Խabcde զօր
12 Տ յօգնականութիւն [p օգնականութիւն]: Հմմտ. Арм. Арш. II, 89 եւ 96:
13 k ի վրացի / Ա ժողովեալ
13 Հglp սակաւս / Խ չիք և
13 c իւր / Խ յիւրոց
14 c չիք տայ
14 d ընդ իւր նախարարսն
14 Խ պատերազմ ընդ այնոսիկ նախարարս
14 ԽՎmn խնդրել
15 ab վրէժ / Խ իւրոյ ձեռակերտին
15 y արշակաւանի
15 k ի նոցա, փխ. և նոցա
16 Տ կամսարու
17 e չիք և հզօր—կողմանցն անկան (եr. 292, s. 1)
17 Խabcdf յերկաքանչիւրոցն [b երկաքանչիւրոցն] անկան ի կողմանց [abdf կողմանցն]

կողմանցն անկան. քանզի արք դիպեալ արանց՝ ոչ ոք զպարտութիւն յանձն առնոյր: Եւ մինչ դեռ նոքա յայսմ էին, հասանեն և զօրքն կայսերականք: Ապա տեսեալ Արշակայ, թէ թշնամի են նորա Շապուհ և Վաղէս և իւր նախարարքն, տարակուսեալ յամենեցունց՝ յղէ առ մեծն Ներսէս բազում անգամ աղաչելով. խոստանայր դառնալ յամենայն ճանապարհաց չարաց, և լինել ըստ կամաց նորա, և ապաշխարել ի քուրձ և ի մոխիր. միայն զի նա եկեսցէ և արասցէ խաղաղութիւն, և թափեսցէ զնա ի ձեռաց հզօրացն Յունաց: Սապէս և ի նախարարացն ստէպ ստէպ զմիմեանց զկնի գային մաղթանք նորին աղագաւ. նա և եպիսկոպոսացն ժողովեալ՝ պաղատանս մատուցանէին, զի մի անփոյթ արասցէ զկորստեանէ իւրոյ վիճակին:

Ապա հաւանեալ մեծն Ներսէս՝ եկն ի մէջ նոցա, և արար խաղաղութիւն, լսելով նմա թագաւորին և նախարարացն, բայց ի նահապետէն Արծրունեաց Մեհրուժանայ և ի նորին քեռայնէ Վահանայ Մամիկոնենէ, որք անյոյս եղեալ՝ ապստամբեալ գնացին առ Շապուհ: Իսկ այլ ամենայն նախարարքն հաստատեցին ուխտ, զի յայնմ հետէ թագաւորն վարեսցի ուղղութեամբ, և նոքա ծառայեսցեն միամտութեամբ. և այս ի մէջ նոցա: Բայց և առ զօրսն Յունաց• երթեալ մեծին Ներսիսի, աղաչէր մի ինչ աշխարհիս մեղանչել, այլ առնուլ զհարկսն և զորդի Արշակայ զՊապ հանդերձ ամենայն նախարարացն որդւովք պատանդս, և դառնալ: Որում լսող եղեալ քաղցր և մեծն Թէոդոս զօրավար՝ դառնայ առ կայսր հանդերձ պատանդօքն, ընդ իւր տանելով զմեծն Ներսէս թղթով Արշակայ, որ ունէր օրինակ զայս.—

1 Տl և արք / p դիպեալք
2 detw չիք նոքա / opqrs յայնմ
2 Ա. չիք և (զօրքն)
2 Խcdef զօրք / Տ կայսերականն
3 pqrs արշակ
3 Ա. եթէ թշնամիք են
3 k չիք և վաղէս և իւր—ապստամբեալ գնացին առ շապուհ (s. 15)
4 ՏԽ յղէ [gl յղէր] բազում անգամ աղաչելով զմեծն Ներսէս
6 abdefprs չարեաց
7 p չիք և (լինել) / de լինել
8 opqrs չիք զնա
8 Չg զօրացն, փխ. հզօրացն
8 a սպալ, փխ. սապէս
8 g չիք ի (նախարարացն)
9 վl կնի, փխ. զկնի
9 Աg մաղթանքն
10 Ա. ժողով արարեալ, փխ. ժողովեալ
10 ՏԽ մի անփոյթ զկորստենէ իւրոյ վիճակին առնիցէ [Խ արասցէ]
11 a յիւրոյն / bcdtw իւրոյն
11 Ա. վիճակի
12 Աn մեծին
12 bdef Ներսէսի / c Ներսեսի / n Ներսիսի
13 abdefno բայց ի
14 ՏԽab մեհրուժանայ
14 p չիք և (ի նորին)
14 abefg չիք ի (նորին)
14 abdeftw քեռ առնէն
14 Ա. մամիկոնէի / nop մամիկոնէ
15 ao անյոյսք
15 Ա. չիք ապստամբեալ
15 ԱԽ նախարարքն ամենայն
16 gk ուխտս
17 Խ վարեսցի ուղղութեամբ թագաւորն
17 a չիք և նոքա—միամտութեամբ
18 Ա. չիք բայց / k չիք և (առ)
18 g երթալ
18 Ա. սրբոյն, փխ. մեծին
18 abdef Ներսէսի / c Ներսեսի
19 Ա. զհարկս / de զորդիս
20 de որդւով
21 Չg դառնայ, փխ. դառնալ
21 gk որում և լսող
21 Խ մեծին [Չ մեծի] *թէոդոսոսի զօրավարին [l զօրավարի]
21 Տ զօրավարն / d չիք զօրավար
21 opqrs դառնալ, փխ. դառնայ
22 ԱՏ առ կայսրն / Խ չիք հանդերձ
22 Ա. պատանդօքն հանդերձ
23 Խnpqrs չիք օրինակ

Թուղթ Արշակայ առ Վաղէս։

«Արշակ արքայ Հայոց մեծաց և ամենայն նախարարք Արամեան ազգիս. տեառն մերում Ինքնակալի Վաղեսի Աւգոստոսի և որդւոյ քում Գրատիանոսի խնդալ։

«Մի՛ դիցէ Ինքնակալդ ի մտի, եթէ առ ատել զձեզ նշկահեցաք, կամ իբրև զհզօրս ինչ զմեզ վարկանելով՝ արձակեցաք զունդ հինից յերկիրդ Յունաց. այլ մեծի խռովութեանդ, որ ի ձերում միջի շարժեցաւ, զխտակ եղեալ՝ երկուցեալ ի Շապհոյ, եթէ ոչ ոք թափեսցէ զմեզ ի ձեռաց նորա՝ օգնեցաք նմա դոյզն գնդաւ։ Այլ ոչ ես ինքն Արշակ եկի ընդ նմա, զմիամտութիւն ընդ ձեզ պահելով. վասն որոյ աւերեալ գերեաց զաշխարհս մեր, մինչև զոսկերս անգամ հարցն բերեաց ի գերեզմանաց։ Եւ արդ՝ հաւատացեալ ձեր եղելոցս՝ զառաջին սէրն առ մեզ հաստատուն պահեցէք, և մեք առ ձեզ զմտերիմ հաստուցուք ծառայութիւն»։

Իսկ Վաղէս ոչ զթուղթն ընթերցաւ, և ոչ զմեծն Ներսէս ետես. այլ բացէ ի բաց արտաքսհմանել զնա հրամայէ, և սրոյ զամենայն պատանդսն մատնել։

---

1 f վաղէս կայսր
2 de արամեանն / Խ արամեանս [k ամս]
3 Խ ազգին [Հ ազգի], փխ. ազգիս
3 Ա տեառն իմոյ ինքնակալ վաղեսի օգոստոսի [օգոսափ, f օգոստեայ]
3 Խ աւգուստոս վաղեսի
3 p չիք վաղեսի
4 ԱԿl գրատիանոսի [tw գրացիանոսի] կայսեր խնդալ
5 c առ ատեալ, f ար ատեալ, փխ. առ ատել
5 nopqrs չիք առ
5 n ատեալ / opqrs ատելի
5 o զքեզ, փխ. զձեզ
6 opqrs չիք ինչ
6 Ա չիք զմեզ
6 a չիք արձակեցաք
6 ԱԽԿ^{3} հէն [c հեն], փխ. հինից
7 Ա յերկիր
7 de խռովութեան
7 Հgk չիք ի (ձերում)
7 o ի միջի ձերում
7 Ա շարժեցեալ [c շարժեալ] եղե
8 Խ թէ
8 ԱՏ թափէ
8 prs զձեզ, փխ. զմեզ
9 opqs չիք ես
9 Խ եկի արշակ
10 c զի միամտութիւն
10 Ա չիք ընդ (ձեզ)
10 Խ պահելով ընդ [k չիք ընդ] ձեզ
10 ԱՀl աւարեալ
11 Ա գերեալ
11 e աշխարհս
11 Ա զոսկերսն անգամ զհարցն բերեաց ի գերեզմանացն
12 Տ ձեր՝ մեր
12 ԽՎmx յղելոցս, վ եկելոցս, փխ. եղելոցս
13 p պահեցաք և մեզ առ
13 detw մտերիմն
15 Տ ընթերցեալ
15 k մեծ / l զսուրբն, փխ. զմեծն
15 ԱՏ ոչ ետես զմեծն Ներսէս
16 l բայցէ ի բաց
16 pqrs արտաքսհմանեալ
16 ՏԽ հրամայէ զնա և զամենայն փտարանդիսն սրոյ մատնել
16 Խ փտարանդիսն, փխ. պատանդսն
17 p մատնեալ

Լ

Յաղագս արտասահմանելոյ մեծին Ներսիսի, եւ անկանել պատահել ի կղզին անբնակ. եւ թէ ո՛րպէս կերակրեալ լինէին ի վերին խնամոցն:

Ի ժամանակին յայնմիկ էր յաթոռ եպիսկոպոսութեանն Բիւզանդացւոց հոգեմարտն Մակեդոն: Եւ իբրեւ եղ հրաման յարքունուստ աքսորել զմեծն Ներսէս, որպէս զմի անգամ խաբող և դրժող արքայի՝ մատուցեալ առ նա ոմանց ի հերձուածողաց աղանդոյն Արիոսի, ասեն. «Եթէ դաւանես ընդ մեզ՝ թափէ զքեզ հայրն մեր Մակեդոն»: Որում ոչ հաւանեալ՝ աքսորեցաւ. և ի նաւալիւղն լինել ըստ խստաշունչ օդոյ ձմերայնոյն, ընկեցեալ ի կղզի ինչ անապատ՝ ջարդեաց զնաւն. և նաւորդացն ոչ իշխեցեալ մակուկաւն նաւել, մնային տագնապեալ, ուտելով զարմատս անտառին: Այլ ի տեսչութենէն Աստուծոյ կերակրեալ լինէին ամիսս ութ ի ձկանցն, զոր ծովն ընկենոյր կենդանիս: Բայց Պապայ յանձն առեալ հանդերձ ամենայն պատանդօքն՝ թափեաց Մակեդոն:

ԼԱ

Կոտորել Արշակայ զնախարարսն, եւ յաղագս փառաց Խադայ եպիսկոպոսի:

Ի հեռանալ մեծին Ներսիսի՝ սատեաց Արշակ ամենայն ուխտիցն, զոր եդ ընդ նախարարսն, և խնդրեաց զքէն ձեռակերտին իւրոյ Արշա-

1 k ԼԱ, l ԻԹ, փխ. Լ.
2 Տ յաղագս արտասահմանելոյ զմեծն Ներսէս և արկանել պահել ի կղզին
2 bce արտասահմանն
2 bcdef Ներսէսի
2 f պատահի
3 atw ի կղզի / bcdef ի կղզիս
3 Հgk չիք թէ / Խ չիք լինէին
3 frs չիք վերին
3 f ի խնամոցն Աստուծոյ
4 o չիք ի ժամանակին—եպիսկոպոսութեանն
4 l եպիսկոպոսապետութեանն
4 Տ բիւզանդիոյ
5 Տbcfk հոգէմարտն
5 Խabdef մակեդոնն [k մակոդոնն]
5 c չիք և / ftw արքունուստ
6 etw չիք աքսորել զմեծն Ներսէս
6 cdpqrs դժրող / o զդժրող
7 ՏԽ մատուցեալ ոմանց [Խ ոմանք] առ նա [Խo չիք առ նա] ի հերձուածոյն [o ի հերձուածողացն] արիոսի
8 Խ թէ / abdefgl մակեդոնն
9 Խ չհաւանեալ / o աքսորեցաւ
9 ԱՀվ^{2}gky և [կ^2 չիք և] ի նաւուղիղն
9 Ավ լինելոյ / i խստադոյն
9 a օդւոց / Խկ^2 bde օդոց / c աւդոց / f օդոյն / i օդւոյ
10 abf ձմերայնւոյն / tw ձմերայնոցն / միւսն. ձմերանոյն
11 g իշխեալ / Ագk մնացին
11 d տառապեալ
12 ԱՏ զարմատ
12 c ի տեսչութե՛՛ն / վm ի տեսչութեանցն
12 Հgk չիք Աստուծոյ
13 ԱՏgk ի ձկանց / tw զորս / abdef ծով
14 Ա չիք ամենայն
14 ՏԽ պատանդաւն / Ա թափէ
15 Հbdegl մակեդոնն / f չիք մակեդոն
16 l Լ, փխ. ԼԱ.
17 Ա թէ որպէս կոտորեաց արշակ զամենայն նախարարսն [d զնախարարսն ամենայն, c զնախարարսն զամենայն] և վասն փառուց
17 go կոտորելն / npqrs կոտորեալ
17 Տak խադդայ
17 Հfgknopqrs եպիսկոպոսին
18 abdef ներսէսի / c ներսեսի (միշտ)
18 ԱՏ ուխտին / tw ամենայն նախարարաց ուխտին, զոր եդ ընդ նոսա և
19 Ա եդ ընդ ամենայն նախարարաց նոսա [c նոսայ] և
19 Խ արշակաւանի

կաւանու: Եւ կոտորեաց զբազումս ի նախարարացն, մանաւանդ զազգն Կամսարականաց բառնայր ի միջոյ, չարակնելով ագահեալ յամուրն Արտագերս և ի քաղաք ոստանի նոցա Երուանդաշատ։ Եւ կոչեալ առ ինքն ի լքեալ արքունիսն Արմաւիր իբր զազգականս իւր, ի պատճառս պատուոյ մեծարանաց, միահաղոյն զարս և զկանայս հանդերձ մանկամբք հրամայեաց կոտորել: Եւ ոչ ոք ի նոցանէ ապրեցաւ, բայց Սպանդարատ որդի Արշաւրի. քանզի ունէր կին Արշակունի, որ և բնակեցաւ ի նորին ժառանգութեան ի կողմանս Տարօնոյ և Հաշտենից, իբր որտունջ զհօրեղբօրէն իւրմէ եղեալ զներսեհէ. որոյ աղագաւ և ոչ ի կոտորման նոցա դիպեցաւ: Այլ լուեալ զբօթն՝ հանդերձ որդւովքն Շաւարշաւ և Գաղաւոնիւ և բոլոր ընտանեօքն գնաց փախստական ի Յոյնս։

Բայց ի գնալն մեծին Ներսեսի ի Յոյնս՝ էր ձեռնադրեալ զսարկաւագն Խադ յեպիսկոպոսութիւն Բագրեւանդայ և Արշարունեաց, և հաւատաց ի նա զամենայն գործ վերակացութեան աշխարհիս մինչև ցժամանակ իւրոյ դարձին: Այս Խադ յամենայնի նմանեալ մեծին Ներսեսի, և առաւել ևս ի տեսչութիւն աղքատաց. որոյ և շտեմարանքն իսկ աղբերացան սքանչելապէս իբր առ Եղիայիւ և Եղիսէիւ. և ի յանդիմանել զարքայ՝ անհաւատ և սաստիկ էր և աներկիւղ։ Եւ ոչ եղև ի նմա զամագիւտ սատանայ, բայց առ միոյ նուագի, զի էր պճնող առ հանդերձս և ձիաւէր. զոր պարսաւեալ այպանէին փոխանակարանեալ՝ որք ի նմանէ յանդիմանեալ լինէին: Վասն որոյ թողեալ այնուհետև զպերճազոյն հանդերձսն, խարազնազգեստ եղեալ՝ իշով շրջէր մինչև ցօր մահուան իւրոյ:

1 Ա զբազում [de բազում] նախարարս
1 p չիք ի (նախարարացն)
1 Տ զազգսն [o զազգն, x զազգս]
2 Հk կամսարականն / Ա բառնայ
2 c չիք ագահեալ
3 ef արտագէրս / Խ ոստանոյն
3 p կոչեցեալ / Խ չիք առ ինքն
4 Խ ի լքեալն արքունիս
4 Հ ազգականս / Տ զազգական
5 abefgltw պատուոյ և մեծարանաց
5 a և միահաղոյն / Ա մանկամբքն
7 abcde արշօրի / Հgk արշուրի
7 ԱՏ ունէր երկրորդ կին
8 pqrs ի կողմանէ / a հաշտենից
8 Հgk զորտունջ
9 Ա չիք իւրմէ / Խ չիք եղեալ
9 c զներսեհ / Տ չիք և (ոչ)
9 Խ չիք ի (կոտորման)
9 Տa ի կոտորմանն
10 ՏԽ դիպաւ
10 p լուաւ / abf լսել / c ի լսել / detw լսէ / Խվ լսեալ
11 abd դաղաւոմիւ / k գդաղաւոնիւ
11 ԱՏ ընտանեօք
11 p փախեաւ, փխ. գնաց
12 de մեծի / f չիք մեծին
12 abdef ներսէսի / c ներսեսի
12 Խ և, փխ. էր / l զսարկաւարգն
13 ԱՏ զխադ / ՏԽabc բագրաւանդայ
13 c արշակունեաց / l աշարունեաց
14 Ա ի նա զգործս [c գործս] վերակացութեան ամենայն աշխարհին / Տ աշխարհին
14 ԽՀgl չիք մինչև
15 c ցժամանակս
15 abceftw նմանող եղեալ
16 ԱԽ չիք և (առաւել)
16 Հgk չիք ի (տեսչութիւն)
16 Տa չիք և (շտեմարանքն)
16 Խ շտեմարանք / ՏԽ չիք իսկ
17 f աղբիւրացան / Խ աղբիւրացեալ
17 k իբրև / Խ առ եղիայիւն
18 ԱԽ չիք և (սաստիկ)
18 Ա զամագիւտ ի նմա
19 Խ զամագիտ / pqrs կամագիտ / Վ[3]tw կամագիւտ
19 l բա(յ)ց / n բայց / ՏԽ վասն, փխ. առ
19 a պճնող և ձիաւէր առ հանդերձս
20 Տ փոխանակարանել
21 bcdef յանդիմանեալք
21 Հgk չիք այնուհետև
22 Ա իշաւ / Խ չիք մինչև

ԼԲ

Եթէ ո՛րպէս Արշակ քարշել զերանելին Խադ եւ քարկոծել զնա կամէր սակս յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց:

Եւ եղև ի սատակել Արշակայ զազգն Կամսարականաց՝ հրամայեաց զդիակունս նոցա քարշել և ընկենուլ անթաղ, կերակուր լինել շանց. և ինքն որպէս մեծաւ յաղթութեամբ պսակեալ, ի բարեկենդանութեան կատարէր աւուրս, կոչել մթերել յԱրմաւիր զնոցայն հրամայելով զհամբարսն: Զորոց պեղեալ երկուս հորս յոյժ քաջախորս և սաստկապէս լայնս, որ ի շինին Նախճաւանի, բերին սայլովք նոցին աւանի: Իսկ սայլորդացն տեսեալ ոսկերս մարդկան գազանակեր եղելոց, ցրուեալս առ եզերբ փոսոյն, հարցեալ ուստի՝ իւրեանց լինել տերանց. հաւաքեալ ի սայլսն ներքոյ եղեգանն՝ բերեալ թաղեցին ի նոյն հորս: Զոր զգացեալ Արշակայ՝ հրամայէ զսայլորդսն ի վերայ հորոցն կախել զփայտէ:

Բայց Խադայ ոչ պատահեալ յառաջնում նուագին, այսմ ժամանեալ հասանէ. և սկսաւ կշտամբել զարքայ բանիւք յանդիմանութեան: Հրամայեաց Արշակ քարշել զնա և քարկոծել: Եւ քանզի էին դստերաց նորա տայգերք ի մեծ նախարարութեանցն, ի կորովի և ի քաջ ազգէն Ապահունեաց՝ սուսերս հանեալ կիսախողխող զքարշողսն առնէին, և յափշտակեալ զԽադ ի ձեռաց նոցա, և յիւրեանցն զնացին գաւառ: Եւ Արշակայ ոչ ի հակառակս մտեալ՝ զօղէր, զի մի խռովութիւն ամենայն նախարարացն յուզիցի:

2 a քարշել արշակ / tw արշակ հրամայեաց քարշել
2 cf քարշէ / Sw d քարշէր
2 o զխադ / f չիք զնա
3 cdnpqrs յանցանացն / f անցանաց / y չիք յանցանաց
4 b չիք ի (սատակել)
4 w զազգ / n զազգսն
5 Sw չիք և (ընկենուլ)
5 l անթաղս / e լինիլ
6 Ա. չիք ի / c ի բարեկենդանութիւն
7 o զաւուրս / Ա. չիք յարմաւիր
7 Ա. համբարս / g համբաւս / k զհամբաւսն / l զհամբարս
8 Հg զորոյ / abdefstw երկուց
8 Հվ[2]gl հորս / միւսն. խորս
8 c լայն / y բանս, փխ. լայնս
9 p շինէին, փխ. ի շինին
9 deltw Նախճաւանին / o Նախճուանի
9 Հg սայլօք / l սայլաւք
9 Sw աւանին
10 y տուեալ, փխ. տեսեալ
10 cdotw զոսկերս / p գազանակերս
10 gp ցրուեալ / Հk ցրուեալք
11 Ա. փոսին / pqrs գետոյն, փխ. փոսոյն
11 gk չիք ուստի / de լինիլ
11 l տերաց / Հgy տերարք / k տէարք
11 d ի սայլն
12 k եղեգեան / gl զորս
12 Հվ[2]gl հորս / միւսն. խորս
13 Հglo հորոյն / վ[2] հորոցն / միւսն. խորոցն
14 Sg խադդայ / l խադ(դ)այ
14 abde այսս / c յայս / tw այսու / g յայսմ
14 abd ժաման / ctw ժամու / ef ժամայն
15 Ա. սկսեալ
15 acdefstw կշտամբէ / b կշտամբ
16 Ա. քարկոծ առնել
16 Sw էին նորա տայգերք դստերն / Համմ. Փ. Բիւզ. Դ, գլ. ԺԲ, ԺԹ:
17 կ[2]abcde տագերք
17 dors նախարարութեանց / p նախարարութեան
17 gk չիք ի (քաջ)
18 d արշակունեաց, փխ. ապահունեաց
18 Ա. սուսեր / de հանեալ և
18 Հ կիսախողխողս
18 g զքարշողս / Հ չիք զքարշողսն
19 Ա. չիք և (յիւրեանցն)
19 d յիւրեանց / Sw զաւառս
20 g չիք ի (հակառակս)
20 prsy ի հակառակ
20 p խռովութիւնն
21 Ա. յուզեսցի

ԼԳ

Յաղագս թագաւորելոյն Թէոդոսի մեծի, եւ ժողովոյն որ եղեւ վասն հոգեմարտացն:

Բայց Վաղեսի կայսեր ըստ արժանի իւրոց խորհրդոցն զյաւիտենական գեհենին ասուէն բերելով զօրինակ, հրակէզ եղեալ յԱդրիանուպօլիս՝ սատակեցաւ. և առնու զթագն Թէոդոս: Սա քակեաց զմեհեանս կռոցն մինչև յատակս, զփակեալսն միայն ի սրբոյն Կոստանդիանոսէ, զանուանեալն Արեգական և Արտեմեայ և Ափրոդիտեայ ի Բիւզանդիոն. աւերեաց նոյնպէս և զտաճարն Դամասկոսի, և արար եկեղեցի. նոյնպէս և զտաճարն Իլիու քաղաքի, զԼիբանոսի զմեծ և զհռչակաւոր զերեքքարեանն:

Սա դարձոյց զամենայն հարս սուրբս, որք յաղագս ուղղափառութեանն արտասահմանեալ էին ի մեռաղս, ընդ որս և զմեծն Ներսէս ածեալ առ իւր ի Բիւզանդիոն՝ պահէ մեծաւ պատուով, մինչև ճշմարտութեանն ստուգեցաւ հաւատ, որ յաղագս ամբարշտին Մակեդոնի հայհոյութեանցն. զի ոչ Տէր խոստովանէր զՀոգին սուրբ, և ոչ երկրպագելի և ոչ փառաւորելի ընդ Հօր և ընդ Որդւոյ, այլ օտար յԱստուծոյ բնութենէն, և ստացական և ծառայ և պաշտօնեայ, և ազդումն ինչ, և ոչ էութիւն անձնաւոր: Եւ ժողովեալ սուրբ հարքն ի թագաւորեալ քաղաքն Բիւզանդիոն, Դամասիոս Հռոմայ, Նեկտարիոս Կոստանդնուպօլսի, Տիմոթէոս Աղեքսանդրի, Մելիտոս Անտիոքու, Կիւրղոս Երուսաղէմի, Գրիգորիոս Նիւսիայ,

2 oy մեծին թէոդոսի
3 Տա հոգէմարտացն [pqrs հոգեմարտին] / cdtw հոգէմարտին / վ հոգեմարտիցն / միւսն. հոգեմարտին
4 Ա վաղէսի [d վաղէս]
4 Տա չիք կայսեր
4 c չիք արժանի
4 Տա չիք իւրոց
4 Կ²bcdeftw անօրէն [d անօրէնութեան] իւրոց [f չիք իւրոց] խորհրդոց / a խորհրդոց
5 Sk գեհենոյն / gl գեհենւոյն
5 Ավ²ors հրկէզ
5 g յադրիանիպօլիս / վ⁴qrs յանդրիանուպօլիս
7 c զփակեալս / Տա չիք միայն
8 Խվ³noqrs արեգակն
8 abdef ի բիւզանդիոնն / c ի բիւզանդոն
9 Sgl չիք և (զտաճարն դամասկ.)
9 Խվ.m դամասկի / վ³npqrs դամասկի
9 a չիք և (արար)
10 Կ²վabeftw իլիու / cd իլու / միւսն. իլուզ: Հմմտ. Арм. Арш. II, 99:
10 k զլիբիանոսի / p զմեծն
11 opqrs որ / Հgk չիք որք
11 Sl ուղղափառութեանն / d ուղղութեան
12 Ա արտասահմանեալք
12 aef և ի մեռաղս / Հ ընդ որք
12 pqrs չիք զմեծն
12 k ածել
13 abdef ի բիւզանդիոնն / c ի բիւզանդոն
13 y չիք մեծաւ
13 fgk ճշմարտութեան
14 Աglno որք
14 Հabdef մակեդոնին
15 c և երկիր պագել. չիք ոչ
15 Ա և փառաւորեալ. չիք ոչ
16 d յօտար
17 Ա չիք ծառայ / pqrs ծառայ աստուծոյ: Հմմտ. Арм. Арш. II, 99:
18 Ա ի թագաւորեալն բիւզանդիոնն [c բիւզանդոն]
19 abeftw դամասոս / cdx դամասկոս
19 c հռոմայ / l նեկտաւրոս
19 i ի կոստանդինուպօլսէ / lno կոստանդինուպօլսի / aprs կոստանդիանուպօլսի
20 df մեղիտոս / Խվ³npqrs մելիտոն
20 c անտոքու / Հ անտիոքայ
20 c կիւրեղոս / Խվ³n կիւրղիոս / p կիւրեղ
21 Ա գրիգոր
21 c նիւսայ / y նիսյայ / Հ նիւսիոյ

Գեղասիոս Կեսարու, Գրիգորիոս Նաճիանձու, Անփիլոքիոս Իկոնիու, և այլ եպիսկոպոսք, միանգամայն հարիւր և յիսուն հարք, որք նզովեալ մերժեցին զՄակեդոն և զամենայն հոգեմարտս։

ԼԴ

Ակամայ երթ Արշակայ առ Շապուհ, եւ անդարձ լինել։

Դարձեալ պարապ առեալ Շապհոյ ի պատերազմացն՝ առաքէ ի վերայ Արշակայ զԱլանաոզան ոմն պահլաւիկ՝ հզօր գնդաւ, որ էր ազգակից Արշակայ։ Յորմէ խոյս տուեալ Արշակայ, թափուր ի բազմաց մնայր նախարարաց. որոց ձեռն տուեալ յԱլանաոզանն՝ կամաւ երթային առ Շապուհ, տաղտկացեալ յիւրեանց արքայէն Արշակայ. և մեծարեալք ի նմանէ դառնային յաշխարհս մեր։ Ուստի տարակուսեալ Արշակայ՝ յղէ պատգամ առ իշխան զօրուն Պարսից, եթէ «Դու արիւն իմ և հարազատութիւն, ընդէ՞ր այդպիսեաւ վարես զիս ջերմութեամբ. թէպէտ և ակամայ զգալուստ քո գիտեմ, ոչ կարացեալ սայթաքել զհրամանս Շապհոյ՝ գալ ի վերայ քո ազգականիս։ Այլ արդ՝ թուլացո ինձ զօղել ուրեք վայրկեան մի ժամանակի, մինչև ոգի առեալ՝ անցանել կարացից յերկիրն Յունաց. և դու կալցես զաշխարհս, և բազմաց յինէն հանդիպեսցիս բարութեանց, որպէս ի մտերիմ հարազատէ»։

Դարձուցանէ Ալանաոզանն այսպիսի պատասխանիս, և ասէ. «Թէ

1 c բասիլոս / rs գեղամիոս / Ձ գեղասոս / միւսն. բասիլիոս, փխ. գեղասիոս
1 Կ^2 և գրիգորիոս
1 Աս Նազիազու / l (Ն)անձիանձու / վgnyk անձիանձու / Ձ աձիաձու / pqrs Նանձիանձու / վ Նանձիանու
1 abdef անփիւլաքսիոս / c անփիլաքսիոս / tw անֆիւլաքսիոս
2 Աglnopqrs յիկոնիու [c յիկոնիոյ]
2 Ա այլք / abcd հարիւր
3 pqrs որ
3 Ձ հերքեցին, փխ. մերժեցին
3 de զմակեդոնն
3 Տաc հոգէմարտսն / b հոգէմարտս
5 Ապrs երթալ / o երթն / gk երթայ
5 cgk արշակ
5 e լինիլ / o լինիլն / g լինի
6 o շապուհ
7 bf զաղանայոզան / c զաղանաոզան / de զալանայոզան / gknopqrs զալանոզան / վ ալանոզան կամ ալանազան
7 abdeftw պալհաւիկ
8 abcef չիք յորմէ—արշակայ / tw խոկ արշակ, փխ. յորմէ—արշակայ
8 Ձ տուեալք / abcef ի բազմացն
9 p մնաց
9 Տա նախարարաց. որոց ձեռն տուեալ նախարարքն
9 abf աղանայոզանն / detw ալանայոզանն / gopqrs յալանոզանն / y յալանաոզանն
10 dklntw տաղտկացեալք
10 abcefiw տեառնէն, փխ. արքայէն
10 Ձ յարշակայ
11 Ա ի շապհոյ [c շապհու], փխ. ի նմանէ
12 de չիք պարսից
12 y արիւն իմ և հարազատութիւն իմ
13 pqrs այսպիսեաւ
14 opqrs կարացեր
14 abdef զհրաման
15 lrs չիք քո
15 վ^{2}cgopqrs թողացո / f թուղացո / l թողացոյց թողացուս / վ թողուացո
15 Ձվ^{2}kl զօղել
16 e ուրուք / gk չիք մի
16 վ ժամանակ
16 Ա կարացից անցանել
17 abcef հանդիպեսցիս
18 վ բարերարութեանց
18 p որ, փխ. որպէս
18 Ա որպէս արդարև ի մտերիմ
19 Ա ալանայոզան [bf աղանայոզան, c աղաոզան] արշակայ / opqrs ալանոզան
19 Ա չիք և (ասէ)

դու ոչ խնայեցեր յազգայինսն մեր Կամսարականս, որ առաւել քան զիս էին քեզ հարազատագոյնք, դենի ձերոյ մասամբ և աշխարհաւ համարնակաւ, զիա՞րդ յինէն ակն ունիցիս ի քեզ խնայել, հեռացեալ դենիւ և բնակութեամբ. և որո՞վ օրինակաւ ես ի քոյսն յուսալով բարիս, որ անյայտ է թէ առից՝ զգտեալսն յիմմէ թագաւորէն կորուսանիցեմ»։

Ապա այնուհետև յոյժ նեղեալ Արշակ, յոչ կամաց երթայ առ Շապուհ, և ի պահեստի լինի ի նմանէ. և բռնութեամբ հարկաւորեալ գրէ, զի Փառանձեմ կին նորա եկեսցէ ի դուռն։ Եւ Շապուհ հրամայէ ամենայն մեծամեծացն, զի ընդ Փառանձեմայ եկեսցեն։

ԼԵ

Յաղագս չարեացն որ անցին ընդ Հայս ի Շապհոյ, եւ մահն Արշակայ։

Իբրև գիտացին նախարարք Հայոց, այնք, որոց նախ քան զԱրշակ ձեռն տուեալ էր ի Շապուհ արքայ Պարսից, թէ և զնոցա կանայսն խնդրեալ է իբրև զայնց, որք առ Արշակայն էին միամիտք, և զայն ես տեսին, եթէ գնաց Ալանաոզան, և գունդ փոքր է որ վասն այնր է եկեալ՝ միաբանեալ հալածեցին զնոսա. և իւրեանց առեալ զկանայս և զորդիս՝ փախեան յաշխարհն Յունաց։ Նա և ոչ դշխոյն Փառանձեմ գնաց ի կոչ առնն իւրոյ, այլ հանդերձ գանձիւք անկաւ յամուրն Արտագերից. լուր առնելով առ որդին իւր Պապ, յուսայր ապրել ի ձեռաց Շապհոյ։ Ընդ որս զչարեալ Շապուհ կապէ զոտս Արշակայ երկաթեղէն շղթայիւք,

1 *a* չխնայեցեր
1 Ա կամսարականսն / Հ կամսարականքն / *tw* որք
2 Տխ քո, փխ. քեզ
2 *b* զէն հաւատով ձերոյ
2 Տխ ձեր / *de* չիք ձերոյ
3 Ա ունիցիս ակն
3 *f* չիք ի (քեզ)
3 *y* չիք հեռացեալ
3 Ա հեռացեալ յինէն զենիւ
4 Տխ ի քոյն
5 *pqrs* անյոյս, փխ. անյայտ
5 *rs* զգտեալս
6 Ա արշակ [*c* և արշակ] յոյժ նեղեալ
6 Խ արշակայ
6 *c* յոչ կամայ
7 *k* չիք ի (նմանէ)
8 Ա ի դուռն եկեսցէ
11 *abcde* չարեացն հայոց որ անցին / *tw* չարեացն շապհոյ որք անցին ի հայս
11 Տխ ընդ հայք / *f* ի հայս / *abcde* չիք ընդ հայս
11 *f* ի շապհոյ պարսկէ և մահն արշակայ ի պարսս անդ սաւուղաբար
11 Տխ մահ
12 Հ նախարարքն
12 Տխ որ
12 Ա յառաջագոյն, փխ. նախ
13 *bcftw* ձեռս
13 Տխ տուեալ էին
13 Տխ չիք արքայ պարսից
13 *gk* նոցա
13 *d* զկանայս նոցա
13 *abcef* կանայս
14 Տխ խնդրէ
14 Տխ որպէս / *f* իբր
14 Տխ զայնոցիկ որք առ արշակայ միամիտք էին
14 *rs* զայնոսիկ
14 Հ չիք և զայն ես—ալանաոզան (տ. 15)
15 *ade* ալանայոզան / *bcf* ազանայոզան / *oqrs* ալանոզան
15 *bcdeftw* յաղագս, փխ. վասն
15 Ա այնորիկ եկեալ է
18 *gl* առն
18 *d* արտագերոց
19 *rs* առ որդին իւր պապ յուսայր առ որդին ապրել
19 *dl* ապրիլ
19 Ա արքային պարսից, փխ. շապհոյ
20 Տխ ընդ որ / *def* շապհոյ
20 *c* կապանաւք, փխ. շղթայիւք

և տալ տանել յերկիրն Խուժաստանի յԱնուշն կոչեցեալ բերդ։ Եւ բազում զօրս գումարեալ ի ձեռն Մեհրուժանայ Արծրունւոյ և Վահանայ Մամիկոնէի, ուրացողաց զՔրիստոս, արձակէ յաշխարհս Հայոց. որք եկեալ նստան շուրջ զբերդաւն Արտագերից։ Եւ թէպէտ ոչ ինչ կարէին առնել նմա վասն անմատչելի ամրութեանն, բայց զի բարկութիւնն Աստուծոյ էր ի վերայ Արշակայ՝ մարդիկ ամրոցին ոչ անսացին մնալ համբաւուն Պապայ, այլ անձնատուրք եղեն ի կամաց, և ոչ ի բռնութենէ։ Զորս գերեալ հանդերձ գանձիւքն և տիկնաւն Փառանձեմաւ խաղացուցին ի յԱսորեստան. և անդ ընդ սայլի ցից հանեալ՝ սատակեցին։

Ի նմին ժամու եհաս հրաման ի Շապհոյ արքայէ, զի քանդեալ աւերեսցեն զամրութիւն ամենայն քաղաքաց, և զՀրեայսն խաղացուսցեն ի գերութիւն, և զայն Հրեայսն, որ նովին հրէութեամբ օրինօք կային ի Վանն Տոսպայ, զորս ածեալ էր Բարզափրանայ Ռշտունւոյ յաւուրս Տիգրանայ. զորս բնակեցոյց Շապուհ յԱսպահան։ Գերեցին և զայն Հրեայսն որք յԱրտաշատ և ի Վաղարշապատ, զորս ածեալ էր նոյն Տիգրանայ արքայի, որք յաւուրս սրբոյն Գրիգորի և Տրդատայ հաւատացեալ էին ի Քրիստոս. ընդ որս և զԶութիթայ երէց Արտաշատու։ Յայնժամ մատուցեալ առ Շապուհ Մեհրուժան և Վահան չարախօսէին զԶութիթայ երիցուէ Արտաշատու, եթէ յայն սակս եկն ընդ գերութիւնն, զի խրատեսցէ զնոսա պինդ ունել զօրէնս քրիստոնէութեան։ Վասն որոյ Շապուհ հրամայեաց

1 prs տալ
1 abcdetw յանյուշն
2 l բազումս
2 Ա զօր բազում
2 Տաab մերուժանայ
2 abc արծրունոյ
3 Վlmno մամիկոնոյ / pqrs մամիկոնոյ / Հgk մամիկոնայ
3 b արձակ
3 cf յունաց, փխ. հայոց
5 detw չիք նմա
5 Հgr ամրութեան
5 Տա չիք զի
5 Հgl բարկութեան
5 Հk յաստուծոյ
6 abdetw մարդիկք
6 ԱՀl համբաւուն / միւսն. համբաւոյն
7 cd զոր
8 ԱՀg գանձիւք
8 g խաղացին / k խաղաղացին
8 Աgky չիք ի (յասորեստան)
9 Տա ընդ սայլացից
9 ԱՀ հարեալ, փխ. հանեալ
10 Տա հրաման շապհոյ, զի / a չիք ի (շապհոյ) / c շապուհ
10 k քանդի
11 pqrs չիք աւերեսցեն
11 Ա զամենայն ամրութիւն
11 Ա զհրէայսն խաղացուցանել
12 Ա հրէայք / p հրեայս / tw հրէայսս որք
12 Տա նոյն
12 Ա չիք հրէութեան
12 Տա օրինօքն / o օրինօքն հրէութեան
12 Ա ի վան / p ի վանս
13 Տա զոր
13 abdegp բազափրանայ / k բազըրափրանայ / q ի բարզափրանայ
14 gk զոր / q բնակե
14 p և գերեցին զայն
14 c չիք և
14 k զայլ, փխ. զայն
14 abdefiw հրէայս
15 dkoprs զոր / k չիք էր
16 Տա որ / e չիք և
17 gk զութիթայ / d էրէց
17 abdetw և, փխ. յայնժամ
17 f չիք յայնժամ մատուցեալ—արտաշատու (տ. 19)
18 abde մերուժանայ / tw մեհրուժանայ / Տա մերուժան
18 abde չիք և վահան
18 alde չարախօսեաց զզութիթայ երիցու
19 d թէ / b այն
19 Վ²abcdetw ընդ գերեալսն / Հ ընդ գերեալս / gp ընդ գերութիւն / noqrs ընդ գերութիւնս
20 Ա զհաւատս(ն), փխ. զօրէնս
20 Հ հրամայեաց շապուհ

չարչարել զԶուիթայ, զի թողցէ զօրէնս քրիստոնէութեան. որում ոչ հաւանեալ, կատարեցաւ։ Զայս ամենայն աղէտս թշուառութեանց լուեալ Արշակայ՝ սաւուղաբար արար ընդ անձին իւրում. որ թագաւորեաց ամս երեսուն։

ԼԶ

Անցք ընդ մեզ չարեացն որ ի Մեհրուժանայ, եւ թագաւորել Հայոց Պապայ։

Յետ մահուանն Արշակայ գումարեաց Շապուհ զօր բազում ի ձեռն Մեհրուժանայ, և արձակեաց ի Հայս, ի նա հաւատալով զաշխարհս։ Եւ տուեալ նմա կին զքոյր իւր զՈրմզդուխտ, և հրովարտակս բազում շինից և դաստակերտաց ի Պարսից աշխարհին, և խոստացաւ տալ նմա զՀայոց թագաւորութիւնն, միայն թէ զնախարարսն նուաճելով ի դէն մազդեզանց զաշխարհս դարձուսցէ։ Որոյ յանձն առեալ և եկեալ, և զբազումս ի նախարարաց կանանց կալեալ՝ ի բերդս բերդս տայր պահել, զդարձ արանցն յուսալով։ Եւ զամենայն կարգ քրիստոնէութեան ջանայր խափանել։ Զեպիսկոպոսս և զքահանայս հարկաց պատճառաւ կապեալ՝ յերկիրն Պարսից տայր տանել։ Եւ զորս միանգամ գիրս գտանէր՝ այրէր, և հրաման տայր մի՛ ուսանել զդպրութիւն յունարէն, այլ զպարսիկ, և մի՛ ոք իշխեսցէ յոյն խօսել կամ թարգմանել. այսպիսի ինչ պատճառաւ, զի ամենեւին մի՛ լիցի Հայոց ընդ Յունաց ծանօթութիւն և հաղորդութիւն սիրոյ, այլ ճշմարիտ՝ խափանել զքրիստոնէութեան ուսումն. զի յայնժամ գիր դպրութեան Հայոց չև ևս էր լեալ, և յունականաւն վարէին եկեղեցւոյ կարգք։

1 Ա չարչարել զզուիթայ հրամայեաց շապուհ
1 a զթողցի. փխ. զի թողցէ
1 Ա զօրէնս / միւսն. զհաւատ
2 Ա թշուառութեան տեսեալ արշակայ
3 Ա սաւուղաբար անձինն [de անձին] արար որ / p ընդ անձին իւրում արար
3 Թ իւրոյ
6 c չարեաց նորին մեհրուժանայ
6 ՏԹe մերուժանայ
6 g չիք և / Ա չիք հայոց
8 c զօր բազում, և առաքեաց ի հայս ի ձեռն մեհրուժանայ
8 վ²l զօրս բազում / gk զօրս բազումս
9 ՏԹ մերուժանայ / abdefiw արձակէ
9 Ա և ի նա հաւատայ
9 opqrs չիք ի հայս—զաշխարհս
10 prs չիք իւր / Ա բազումս
11 վ դաստկերտաց
11 Ա նմա տալ [b տալ նմա] զթագաւորութիւնն հայոց
12 g թագաւորութիւն / abc եթէ
12 Ա նուաճեսցէ և ի դէն [de ի դենի]
13 ՏԹ ի դեն / Ա զաշխարհն
14 Աg չիք և / p ի նախարարացն
14 Ա զբազումս նախարարաց կանայս կալեալ՝ ի բերդս տայր / p կապեալ
16 Ա զեպիսկոպոսունս
16 lnqrs քահանայս / k զքահանայս
16 ՏԹ պատճառաց [Հ պատճառաւ]
17 Կ²abef կապել / c կալեալ, փխ. կապեալ
17 abcdetw զոր
17 k միանգամայն / Հgk գիր
18 s տայ / b մի յուսանել
18 Ա դպրութիւն / o զդպրութիւնս
19 d զպարսիկ / միւսն. պարսիկ
19 Ա մի իշխեսցեն խօսել յոյն
19 Հ խօսիլ կամ թարքմանել
20 a ինն, փխ. ինչ / վ ամենեւիմբ
20 ab հայոյ / Ա ընդ յոյնի
21 d հաղութիւն / Ա բայց, փխ. այլ
22 p չեա, փխ. չև ես
23 Ա կարգք [b կարգ, c կար] եկեղեցւոյ վարէին

Արդ՝ իբրև լուաւ մեծն Ներսէս զչարիսն ամենայն, որ հասին ի վերայ Հայոց, և զմահն Արշակայ՝ աղաչեաց զինքնակալն Թէոդոս, խնդրելով ի նմանէ օգնականութիւն։ Եւ թագաւորեցուցանէ զՊապ որդի Արշակայ. և ընդ նմա գումարեաց զօր բազում ի ձեռն քաջ ստրատելատին Տերենտիանոսի։ Եւ մեծին Ներսիսի առեալ զամենայն նախարարսն, որք կամակից էին ընդ տէրութիւնն Պապայ և որք ոչ, և զապրեալ կամսարականն Սպանդարատ՝ սոցա միաբանութեամբ ածէ զՊապ յաշխարհս Հայոց։ Եւ եկեալ գտանեն զամբարիշտն Մեհրուժան պնտացեալ կալեալ զերկիրս Հայոց. և հալածական արարեալ՝ յինքեանս թափեն զաշխարհս։ Բայց Մեհրուժան հրամայէ պայկացն՝ զբերդիցն պարսպաց կախել զկանայս նախարարացն, մինչև մեռցին. և թողուլ նոյնպէս ի կախաղանին զգլխակոնծն, զի լուծեալ անկցին՝ գէշ կերակուր լինել թռչնոց։

ԼԵ

Յաղագս մեծի պատերազմին՝ որ եղեւ ի Ձիրաւ, եւ սատակման ամբարշտին Մեհրուժանայ։

Ազդ արարեալ Մեհրուժանայ յերկիրն Խորասանայ առ Շապուհ զամենայն օգնականութիւն Թէոդոսի զոր արար առ Պապ՝ ելանէ հրաման ի Շապհոյ՝ ամենայն զօրացն Պարսից երթալ ընդ Մեհրուժանայ ի Հայս ի պատերազմ։ Դոյնպէս ազդեն ինքնակալին Թէոդոսի Պապ և Տերենտիանոս զՇապհոյ, թէ ամենայն զօրացն հրամայեաց ելանել ի

1 Խ զչարիս / Ա չիք ամենայն
3 ԱՀ թագաւորեցուցանել
4 Խ զօրս
4 abcef քաջ / Կ²dtw չիք քաջ
4 d սպարապետին, փխ. ստրատելատին
5 Ա մեծին [a մեծ] տիրէնտիանոսի [abf տէրինտիանոսի, cde տերենտիանոսի] / Վklmn տէրէնտիանոսի / opqrs տէրտիանոսի
5 bcdef ներսէսի
6 Հgk կամակիցք / a չիք ընդ
6 Հfg ընդ տէրութիւն / Կ²adetw ընդ տէրութեանն
6 Ա պարսից, փխ. պապայ
6 a չիք և որք ոչ / Կ²bcdeftw ոչն
6 Ա զապրեալն կամսարական
7 a սրանդարատ / o սպանդարատ կամսարական
7 Ա չիք սոցա / c ածել
8 Տխ մերուժան [Հ մեհրուժանայ]
8 k պնդացեալ կալեալ զերկիրս
9 y զերկիրն / Ա զաշխարհս, փխ. զերկիրս
9 ap հալածականս
10 Ա չիք զաշխարհս
10 Տխ մերուժան [Հ մեհրուժան]
10 Կ²abcr պայկացն / վo պայականացն / d սպայականացն / միւսն. պայակացն
10 Տխ զբերդից պարսպացն
11 y թողլուլ այնպէս ի
12 opqrs անկանիցին / deo լինիլ
15 opqrs մեծ
15 l ի ձի իրաւ / y ի ձի աւիրաւ
15 Ա սատակումն
15 f չիք ամբարշտին
16 Տխ մերուժանայ
17 Տխ մերուժանայ [Հ մեհրուժանայ, l մերժանայ]
17 ly խորասանայ
19 Տխ զօրաց
19 Տխ մերուժանայ [y մերուժան]
20 abdef ի պատերազմ ընդ մեհրուժանայ [a մեհր] ի հայս
20 c ի պատերազմ ի հայս
20 p ի հայս պատերազմել
20 Հ չիք ինքնակալին
21 ab տերենտիանոս / Տխ տէրէնդ [gh տերէնտ, op տերենտ]
21 Ա եթէ

վերայ մեր, բայց ի դրանկացն: Ապա և Աւգոստոսն Թէոդոս հրամայեաց Անգղէի կոմսին մեծի երթալ յօգնականութիւն Պապայ, առնուլ զամենայն զօրս Յունաց, ոչ զոք թողուլ՝ զոր ոչ առցէ. այլ և զհետևակս պահապանս քաղաքացն, որք զմետաքսեայսն ունէին զվիշապս:

Եւ խմբեցաւ պատերազմն ի դաշտին որ կոչի Ձիրաւ, և մատեան ճակատ առ ճակատ: Եւ մանկունք քաջ նախարարացն Հայոց, ինքնակամ նահատակեալք, մտին ի մէջ ճակատուցն, առաջնորդութեամբ սպարապետին իւրեանց Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Բագարատայ, որ յազգէն Բագրատունեաց: Ելին և ի զօրացն Պարսից համարիք նոցա, և խաղացին ի մէջ ճակատուցն. և ցիրք ընդ ցիրս լինէին: Եւ ի դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ դարձեալ մերոցն զհետ նոցա, օրինակ իմն որպէս փոթորիկ յանտառէ տերևաթափ, այնպէս երագ յերիվարացն առեալ նիզակօք, զի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ կարելով նոցա յիւրեանց ճակատն մտանել: Իսկ յորժամ պարսիկքն զմերն շրջէին՝ նոքա ի վահանափակն Յունաց իբր յամուր քաղաք մտանէին, առ ոչ ինչ վնասելոյ: Քանզի այնպէս արար Գորգոնոս իշխան հետևակ զօրուն, իբր պարսպաւ պատեաց վահանօք զճակատն Պապայ:

Քանզի զօրքն Յունաց վառեալ էին ի զէնս ոսկւոյ և արծաթոյ, և երիվարք նոցա նոյնպէս զարդու, և էր տեսանել իբրև զպարիսպ ինչ, յորոց յոլովք ի ջղեայ և ի կաշեայ պահպանակաց զգեստուն զկարծրութեան վիմաց բերէին երևոյթս. և ի վերայ նոցա անխալամ զէնք նշանք արձակեալք իբր զաղարթս ինչ հովանաւոր ծառոց: Բայց զվիշապացն մանուածս, ահագին բերանաբացութեամբ ուռուցեալ ի փչմանէ օդոյն,

1 Ա. բաց [cdef բայց] միայն ի / ԽԿ nops բաց ի
1 ՏԽ չիք և
1 abdef օգոստոսն / g օգոստոս / Հ աւգոստոս
2 c ագէի / o չիք ագդէի
2 Ա. կոմսի / Հkl կոսին
2 y օգնութիւն
3 d որ / Ա. առցէ զկնի
3 k ինչ, փխ. ոչ
3 k պահականս
4 Ա. զմետաքսեայս / loprs զմետաքսայսն
5 o մատնեն, փխ. մատեան
6 Վkm մանկունքն
6 abcefr նախարարաց
7 c չիք մտին
7 c ճակատուց / prsy ճակատոցն / o ճակատացն
9 gl չիք և (ի զօրացն)
9 Հc խաղային
10 Հ ճակատոցն
10 ՏԽ ցիր ընդ ցիր լինէր [n ցիրք ընդ ցիրս լինէին]
10 Հg ի դառնալն մանկանց [g մանգանց] / k մանկանց
11 g մերոց
12 Ա. տերևաթափաց
12 Ա. չիք այնպէս
12 bf երիւարացն
13 f չիք զի ցուրտ / վ զիացուրտ
13 bf իւրեանց
14 Հ չիք մտանել
15 bf իբրև
15 b քաղաքն / d քաղաքի
15 Ա. վնաս առնելոյ
16 Ա. գորգիանոս [f գորգիանոս] / Հ գորգոնոս
16 pqrs իշխանն
16 Ա. պարսպօք [c պարսպաւք]
17 c պատահեաց, փխ. պատեաց
17 Ա. վահանօքն
18 k զօրն / abc ի զէն
19 abce երիւարք / bcde իբր
20 a յորովք ի ջլեայ / tw իջլեայ
20 d պահանակաց
20 f զգեստունս / k զգեստուն
21 abcef բերէր / klpqrs բերին
21 Ա. անխալատ զէնք նշանս
22 l յարձակեալք / ՏԽ զաղարթ
22 nopqrs զվիշապաց
23 k բանուածս, փխ. մանուածս
23 k օդոյն

ոչ ինչ ուրեք կարեմ նմանեցուցանել, այլ միայն իբրեւ զլեառն ինչ ադամանդեայ խոնարհիլ ի ծով—բովանդակ ճակատն Յունաց ի պարսկական զօրուն։ Քանզի և զնոսա էր տեսանել իբրեւ զհզօր ինչ գետ առ ի կողմն ի լայն ծաւալեալ. արդարեւ զջրոյ գոյն զրահազգեստացն բերէր տեսութիւն։

Արդ՝ իբրեւ ետես մեծն Ներսէս զայն ամենայն՝ եւ նա ի կատար լերինն Նպատայ. և ամբարձ զձեռս իւր յերկինս, անխոնարհելի պահելով ի խնդրուածս, հանգոյն նախամարգարէին Մովսիսի, մինչեւ պարտեցաւ երկրորդն Ամաղէկ։

Իսկ ի ծագել արեգականն ընդդէմ մերոց զօրացն, ի պղնձապատ վահանացն նշոյլք զլերամբքն փայլատակէին իբրեւ յամպոյ մեծէ, և ի նոցանէ ի դուրս ոստչէին ի մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք՝ որպէս փայլատակմանց ճառագայթք. յորոց միայն ի տեսութենէն զանգիտեալ պարսկական գունդն, սակաւ ինչ և մերն, վասն ոչ կարել հայել ընդդէմ արեգականն ծագմանն։ Իսկ ի բաղխել զմիմեանս՝ եղև ի վերայ հովանի ամպոյ, և հողմ սաստիկ ի մերոցն կուսէ ընդդէմ պարսկականին փչեալ։ Եւ ի խառնակել մարտին՝ պատահէ Կամսարականն Սպանդարատ խմբի մեծի, յորում էր քաջն Շերգիր Ղեկաց արքայ, զգլուխ միջին գնդին պնդութեամբ զտեղի ճակատուն կալեալ։ Եւ յարձակեալ Սպանդարատ, և հերձեալ զխումբն, որպէս զշանթահար յերկիր կործանէր զքաջն, և զխումբն պատուեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէր։ Եւ այսպէս ի վերին օգնականութենէն զօրացեալ առ հասարակ զօրքն Յունաց և Հայոց, դիակամբք Թշնամեացն լցին զդաշտն ամենայն, և զմնացորդն ամենայն ի փախուստ շրջեալ հալածեցին։ Ընդ որս և զՈւռնայր Աղուանից արքայ, խոցոտեալ ի Մուշեղայ որդւոյ Վասակայ Մամիկոնենի, հանին ի պատերազմէն։

1 Հgk ուր, փխ. ոչ
1 Հ չիք իբրև / c լեառն
1 bcdefopqrstw անդամանդեայ
2 c խոնարհել
2 p բովանդակ / միւսն. զբովանդակ
3 g իբր / Ա որպէս, փխ. իբրև
3 ap հզօր
3 pqrs չիք առ ի կողմն
4 Հ որ արդարև
4 Ավ ջրագոյն / Վ զջրագայն, փխ. զջրոյ գոյն
4 d զրահազգեստուցն
4 Հ զտեսութիւն / Ա զնմանութիւն, փխ. տեսութիւն
5 c դայս
6 abdeftw զձեռն
6 c յերկինս զձեռս իւր
7 qrs ի խնդրուած / bcdefo Մովսէսի
8 f երկրորդ / a ամաղեկ
9 b ընդ, փխ. ընդդէմ
9 gk մերոյ / p մեր
9 y զօրացն մերոց
10 cg զլերամբք / lpgrs զլերամբն
11 Ա ոստնչէին / f և ի մերոց
11 Ա քաջք զրեհաւորք
12 Կ[2]Հd փայլակացն / l ի փայլատակաց / Կ[1]Վ[3]gnopqrsy ի փայլատակացն
12 Ա ի տեսութենէն միայն
12 p չիք ի (տեսութենէն)
13 y ի պարսկական
14 ab ծագմանն
14 c զբախելն / del ի բախել / tw ի բաղխել / միւսն. ի բախելն
15 agl հողմն / Հ սաստից
15 Հfgk ի մերոց
17 a չիք քաջն
17 a գեշգիր / Վbfkmno շէրգիր
17 Կ[2]abdef զգլուխն / ՏԹ միջի
19 b զգունդն, փխ. զխումբն
19 odqrs չիք որպէս—և զխումբն (s. 20)
19 ՏԹd շանթահար
20 Հ չիք զքաջն
20 abcefiw պատուեալ զխումբն
21 ՏԹ հասարակ
22 ՏԹ Թշնամեաց / f չիք Թշնամեացն
24 o ի մուշեղէ / k վասակայի
24 Ա մամիկոնէի / w չիք որդւոյ—մամիկոնենի

Բայց ամբարշտին Մեհրուժանայ վիրաւորեալ ձին՝ ոչ կարաց երագել ընդ փախստեայսն. որում ածապարեալ հասանէ սպարապետն հայոց Սմբատ, և զորս ընդ նմայն էին կոտորեալ՝ ձերբակալ առնէ զմատչուէրն յեզեր շամբին Կոգայովտի։ Եւ զմտաւ ածեալ, թէ զուցէ թափիցէ զնա մեծն Ներսէս, այնորիկ աղագաւ ոչ ածէ ի բանակն. այլ զտեղւոջն գտանէ պատրաստական առ ի կորուստ ամբարշտին զմանս խորանաւորս հուր լուցեալ, և շամփուր երկաթի՝ միս խորովելոյ. զոր ջեռուցեալ, կրկնեաց բոլորեալ որպէս պսակ, և յոյժ արտաշէկ արարեալ, ասէ. «Պսակեմ զքեզ, Մեհրուժան, քանզի ի խնդիր էիր թագաւորել Հայոց. և ինձ ասպետիս պարտ է զքեզ պսակել ըստ սովորական իշխանութեան իմոյ հայրենեաց»։ Եւ մինչ դեռ տաքն էր իբրև զհուր՝ եդ ի գլուխն Մեհրուժանայ, և այնպէս սատակեցաւ չարն։ Եւ յայնմ հետէ խաղաղեցաւ երկիրն, ընդ ձեռամբ Պապայ նուաճեալ։

ԼԸ

Երէ ո՛րպէս Պապայ դեղ մահու արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ եղոյծ ի կենցաղոյս։

Յետ սպառելոյ պատերազմացն և խաղաղանալոյ երկրիս, մեծն Ներսէս գնէր վկայութիւն ի մէջ արքային Պապայ և ի մէջ նախարարացն՝ գնալ յամենայն ճանապարհս արդարութեան, զի վկայեսցեն ըստ հաւատոց քրիստոնէութեան և գործքն. և զի արքայն մի հօրն իւրում նմանեսցի, անիրաւել և զրկել, այլ վարեսցի ուղղութեամբ, հայրաբար խնամովք առ նախարարսն. և նոքա մի ևս յաւելցեն վտարանջել, նշկահելով զնա, այլ ծառայել միամտութեամբ։ Յայնժամ արքայն Պապ դարձեալ ի Կամսարականն Սպանդարատ զամենայն ինչ՝

1 c ամբարիշտն
1 Տխ մերուժանայ [Հ մեհրուժանայ]
2 l ընդ փախստայսն / y ընդ փախստեանսն
3 Տխ կոտորէ / c զմատչուէրն
4 aef կոգաովտի / վԷ կագայովտի / k կագաովտի / Հ կագայովտի
5 c տեղօքն
6 a չիք գտանէ
7 Տխ ի մխս խորովեալ
7 gky ջեռացուցեալ
8 c արտաշէկ
9 Տխ մերուժան
9 վcopqrs չիք ի (խնդիր)
10 ab սպարապետիս, փխ. ասպետիս
10 bcde իշխանութեանն
10 o իմոյ հայրենեաց իշխանութեան
11 Տխ տաք / Տխabcf ի գլուխ
12 Տխ մերուժանայ
12 Ա սատակեաց զչարն
12 Հctw խաղաղացաւ
15 pqs թէ
15 cor պապ / c արբուց
15 cdefors ներսէսի / etw և եղոյց
16 ce ի [c չիք ի] կենաց
17 oprs պատերազմաց
17 Ա երկրին
18 Տխ ի մէջ արքային և նախարարացն
19 Հ չիք զի։ Այստեղ վերջանում է Հ-ի համեմատութիւնը։
20 abcdetw քրիստոնէութեանն
20 k չիք և (գործքն)
20 ԽՏ և զի [Խopqrs չիք զի] արքայի մի հօր իւրում նմանել [Հ նմանիլ]
21 Հgk չիք անիրաւել
21 c վերասցի
22 d հայրենաբար / Տխ խնամով
22 Տխ մի ես յաւելցին
23 Ա վտարանգել [c վտանգել]
23 k չիք նշկահելով զնա, այլ ծառայել
24 Ա արքայն հայոց պապ
24 c զամենայն որ ինչ

զոր յափշտակեալ էր հօր իւրոյ Արշակայ, զգաւառն Շիրակայ և զԱրշարունեաց, որ լեալ էին ազգին Կամսարականաց, ոչ իբրև զանիրաւ ագահութիւն հօր իւրոյ Արշակայ, այլ իբրև պարգևս ընդ վաստակոց քաջին Սպանդարատայ, որ սպան զՂեկաց արքայն։ Այլ և զայլոց նախարարացն դարձոյց զզրկանս, և յոյժ անընչասիրաբար ցուցանէր զիւր ախորժակսն, և առատաբար կեայր։

Բայց զի ամօթալի ախտիւ զաղրագործ էր, և յանդիմանեալ կշտամբէր ի մեծէն Ներսիսէ, ընդ ակամբ հայէր ի նա, խորհելով չարիս, և ոչ իշխէր յինքնակալէն Թէոդոսէ յայտնի ինչ առնել նմա չարիս. դեղ մահու գաղտնի արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ եղոյծ ի կենցաղոյս. որ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսութեանն ամս երեսուն և չորս։ Եւ փոխեալ յաշխարհէս երանելւոյն Ներսէսի ի գաւառին Եկեղեաց, ի գեօղն որ կոչի Թախ, բարձեալ զմարմին նորա արքային Պապայ՝ թաղեաց ի Թիլն աւանին, զանխլաբար ունելով զեղեալսն։

ԼԹ

Յաղագս արտաքսմանն Սահակայ, եւ սպանմանն Պապայ ի Թէոդոսէ։

Ապա տեսեալ թագաւորին Պապայ ազգացեալ զամենայն Հայս ի վերայ երանելւոյն Ներսիսի, հարկաւորեալ յուղեաց և եգիտ զոմն յազգէ և ի ժառանգութենէ Աղբիանոսի, որում անուն Սահակ կոչէր, ոչ հեռի ի զօրութենէ. զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց մեծի արքեպիսկոպոսին Կեսարու. որ կալաւ զաթոռն ամս չորս։

Բայց Պապայ լուեալ, եթէ մեծն Թէոդոս եկ ի Բիւզանդիոյ ի Հռոմ կոյս, և մտեալ ի Թեսաղոնիկ հանդերձ սպայիւն, և յաղագս իշխանին եղև խռովութիւն ընդ նա և ընդ քաղաքացիսն, և մարտ խռովութեան,

1 l զաշարունեաց / կ²tw արշարունեաց
2 Sw չիք որ լեալ էին ազգին կամսարականաց / c չիք ազգին
2 de զանիրաւութիւն, փխ. զանիրաւ
3 Sw զագահութիւն
3 Sw որպէս, փխ. իբրև / x պարգև
4 abde էսպան / Sw արքայ
4 Ա. բայց, փխ. այլ
5 opqrs ընչասիրաբար / tw անընչաբար
6 Ա. ախորժակս / Sw կայր
7 abdef ախտի
8 abdeno կշտամբիւր
8 bcef Ներսէսէ
8 Ա. հայէր նմա խորհելով ի չարիս
8 y խորհէր
9 gk չիք ինչ / Ա. չարութիւն
10 Ա. Ներսէսի
11 adefgkpr եպիսկոպոսութեան / l եպիսկոպոսապետութեանն
12 bcdeftw եկեղեց
12 cn ի գիւղն / g ի գեւղն
13 opqrs կախ, փխ. թախ
13 c և բարձեալ / d չիք արքային
13 Ա. ի Թիլս / w ի Թիլդս / g ի Թիւ
15 rs շահապայ / tw խահակայ
15 Աgko սպանման
15 a պապայ թագաւորին
16 b ցեալ, փխ. ազգեցեալ
17 Swc երանելւոյն
17 bdef Ներսէսի / c Ներսեսի
17 y ոմն
18 Sw շահակ [opqrs շահապ]
18 Swabde կոչիւր
19 l կացոյ
19 abdef Ներսէսի / c Ներսեսի
20 d երեք, կ²abetw Գ, փխ. չորս
21 c պատ
21 abf ի բիւզանդիայ / c ի բիւզանդիա
21 Ա. ի հռոմ
22 d ի թեսաղոնիկէ
22 ad իշխաւաց / bcef իշխանաց / կ² իշխաւանաց / g իշխանին / tw իշխանանաց
23 dek ընդ նոսա, փխ. ընդ նա
23 gk և մարտ խռովութիւն

և յաղթեալ ինքնակալին՝ սատակեաց ի քաղաքացեացն արս հնգետասան հազար։ Զայս լուեալ Գայայ, վարկուցեալ յերկարել այսպիսւոյ խռովութեան՝ արհամարհեալ նշկահեաց. և գրգռեալ զնա կորստեանն իւրոյ՝ հալածեաց զՏերենտիանոս հանդերձ զօրօքն, և սկսաւ պատրաստել ի պատերազմ։ Եւ հասեալ հրաման ի մեծէն Թէոդոսէ, ընդ կրունկն դարձաւ քաջն Տերենտիանոս։ Եւ ըստ իւրում պատահման բախտին յանկարծակի անկեալ ի բանակն, զոմանս կոտորեալ սրով, և զոմանս փախստեայս արարեալ. ուր սաստկապէս նահատակեալ քաջութեամբ ընդդիմամարտ լինէր Գնէլ նահապետ Անձևացեաց և սպարապետ Գայայ արևելեան զօրուն. զոր յաղթողին Տերենտիանոսի իւրովի արարեալ սուսերաւ կիսակտուր զգլուխ նորա, ըմբռնեաց զթագաւորն Գայ։ Եւ Գայայ յաղերս աղաչանաց անկեալ, զի մի մեռցի, այլ յանդիման լինել արքայի. և քաջին Տերենտիանոսի գթացեալ՝ շնորհեաց նմա զմաղթանսն։ Եւ երկաթեղէն կապանօք երթեալ առաջի մեծին Թէոդոսի՝ ըստ իւրում անզգամութեանն սակրով վճարի, թագաւորեալ ամս եօթն։

Խ

Յաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ, եւ կապանաց նորին։

Բայց Աւգոստոս բարեացապարտն Թէոդոս, որ և մեծ, ի քսաներորդ ամին իւրում թագաւորեցոյց Հայոց փոխանակ Գայայ զՎարազդատ ումն ի նմին տոհմէ Արշակունեաց։ Այս Վարազդատ էր տիովք մանուկ,

1 p չիք և (յաղթեալ)
1 y ի քաղաքացոցն
1 cde տասն և հինգ
2 Ա հազարս / Տխ լսելով
2 a այսպիսեաց / gk այսպիսի
2 a խռովութիւն / b խռովութեանց
3 g կորստեան / e իւր
4 bc զտէրինտիանոս / Վadefklmr զտէրէնտիանոս
4 a զօրականօքն / g զօրու / Վ²lnopqrs զօրաւն / Վkm զօրուն
5 a ընդ կրունկ
6 bc տէրինտիանոս / Վaefklmo տէրէնտիանոս
6 abcef բախտի
7 k օգնեալ, փխ. անկեալ
7 Կ²abcefiw ի բանակն և
7 k չիք զոմանս կոտորեալ սրով և
7 h կոտորեաց / abcd չիք սրով
7 b փախստեայս
9 bcdef նահապետն / c անձաւացեաց
9 abdefiw արևելեայ / c յարևելեայ
10 ef զօրու
10 bnopqrs տէրինտիանոսի / Վakm տէրէնտիանոսի
10 Ա չիք սուսերաւ
11 rs սուսերակտուր
11 Ա ըմբռնեալ / n ըմբռնեաց և
11 ab զթագաւորն զգայ
12 c այլ զի յանդիման լիցի կայսեր. և
12 Խo չիք այլ / de լինիլ
13 bnopqrs տէրինտիանոսի / Վaefkm տէրէնտիանոսի
13 o զմաղթանս
14 c առաջին
15 abefgk անզգամութեան
15 Ա սակրաւ / k չիք ամս եօթն
15 a ով սրբասնունդ հանդիպողք այսմ մատենի յիշեցէք ի թափանցիկ յաղօթս ձեր զստացող գրոյս զմինաս աստուածարան քաջ բարունին յամթեցի հանդերձ ծնողօքն և ամենայն արիւնառու մերձաւորօքն
18 abdefgl օգոստոս
18 gl բարեցապարտն / h բարեպաշտն / o չարեացանպարտն, փխ. բարեացապարտն
18 Ա մեծն
19 Աg իւրոյ / Ա չիք հայոց
20 d ի նոյն
20 f ազգէ և տոհմէ / opqrs չիք էր
20 Աn տիօք

սրտեայ, անձնեայ, ուժեղ, լի ամենայն գործովք արութեան, և յոյժ կորովի նետաձգութեամբ։ Որ ի ժամանակի ի փախստենէն Շապհոյ գնացեալ ի դուռն կայսեր նահատակեցաւ, նախ ի Պիսաս դրանամարտիկսն յաղթելով. դարձեալ յԱրեգ քաղաքի Ելլադացւոց յոր հասարակի կոտորեաց առիւծս, յորում փառս Ողոմպիայ խաղուն հանդիսի յմբշամարտկացն երեւի և յարգի։ Այլ որ առ ազգին Ղանկուարտացն նորա արութիւնք քաջութեանն՝ համարձակիմ ասել հաւասար սորոյն Տրդատայ. քանզի հինգ նահատակս ի թշնամեացն ընդդէմ իւր յարձակեալ՝ ի վերայ իրերաց սպան սուսերաւ. և ի բերդ ինչ դիմեալ, ի վերայ պատուարին եօթնեւտասն այր նետիւք հարեալ՝ վերուստ ի վայր հոսեաց միմեանց զկնի, իբր ի սաստիկ իմն մրրկէ վաղահասուկ թզենեաց։

Որ եկեալ թագաւորութեամբ յաշխարհս մեր ի յիսուն և հինգ ամին Շապհոյ, առաջին մարտին պատահեաց աւազակաց ումանց Ասորւոց ի դժուարս Դարանաղւոյ, և փախստեայս արարեալ՝ հետամուտ լինէր։ Իսկ նոցա անցեալ ընդ նեղուցս կամրջին Եփրատայ՝ ընկեցին զփայտն զկնի իւրեանց. այլ նորա հասեալ՝ վազեաց զԵփրատաւ առաւել քան զլակոնացին Քիոնեայ վազուն քան և երկուց կանգնոց չափ։ Եւ անդ էր տեսանել նոր զոմն Աքիլլես ընդ Սկամանդրոս գետ վազելով։ Յորմէ զարհուրեալ աւազակացն՝ զէնընկէց լինելով ի ձեռն եկին։

Յաղագս որոյ արբեալ ի մանկութեանն արութիւնս, առ այսորիւք և ի թագաւորութեանն ոչ հնազանդէր խրատու վերակացութեան զօրացն Յունաց։ Վասն որոյ առաքէ հրեշտակս առ Շապուհ, զի տացէ ի դստերաց

1 Ա քարութեան, փխ. արութեան
2 bdeftw ի փախստենէն / միւսն. չիք ի
3 Ա ի պիսակս [c պիսի ան ակս] / y ի պիսաս
3 f դրանամարտիկն
4 Կ²abdeftw յաղթեալ
4 c չիք յաղթելով, դարձեալ
4 bcdeftw ի յարեգ / f յելլադացւոց
4 Ա օր [c աւր] / Խվ²pqrs հասակի
5 Ա որում
5 ae ողոմպիա / f ողոմպիական / opq յողոմպիայ / tw օլիմպիա
5 Աo ըմբշամարտկացն
6 cf երեւելի և / opqrs չիք առ
6 abdef լանկուարտաց / c լաւկուարտաց
7 c արութիւն
7 lnopqrs քաջութեանն
8 Ա զհինգ / l է, փխ. հինգ
8 Ա նահատակսն / bf արձակեալ
9 abdeftw էսպան / f դիմեալ
10 Տխ վիրաւոր, փխ. վերուստ
10 o թափեաց, փխ. հոսեաց
11 Խn իբր ի [g չիք ի] սաստիկ իմն ի մրրկէ / Աo չիք իմն
11 pqrs վաղահասուկ
11 Ա ի թզենեաց / վ թզենից
12 Ա չիք թագաւորութեամբ
12 c ի յիսուն և ի հինգ / gk ի յիսուն և եօթն [g է]
13 Ա ամի / Ա մարտի պատահէ
13 opqrs պատահեցաւ
13 Կ²de չիք ումանց ասորւոց
14 Ա փախստեայ / l փախստայս
15 y անկեալ, փխ. անցեալ
15 Տխ եփրատայ կամրջին [վk կարմջին]
16 c զեփրատեաւ
17 Աnod զլակոնացին
17 abde քիոնենայ / c քիոնայ / f քիոնինեայ / gk քեոնեայ / l քէոնեա
17 g քան և երկու / y կանգնոյ չափուն
18 Աgk չիք նոր
18 ade աքիլլէս / bcf աքեղղէս / gk աքիղես / lnrs աքիլես
19 Ա զարհուրեալ աւազակացն ի ձեռս անկան զէնընկէց լինելով
19 p զէնընկեց
20 Աgk ի մանկութեան
20 abcftw յարութիւն / de արութիւն
20 opqrs չիք արութիւնս—ի թագաւորութեանն (s. 21)
21 c ի թագաւորութենէն / o չիք խրատու
21 Ավno զօրավարացն, pqrs օրինաց, փխ. զօրացն
22 Ա տայցէ

իւրոց նմա կնութեան, և սա դարձուսցէ առ նա զաշխարհս Հայոց։ Զոր զգացեալ զօրավարացն Յունաց, ազդ առնեն կայսեր։ Իսկ կայսրն Թէոդոս հրամայեաց զնա ունել, եթէ ոչ իւրովք կամօք երթիցէ ի կոչ ինքնակալին։ Վասն որոյ հարկեալ երթայ կամօք իւրովք, յուսացեալ ի սուտ հանել զԱւգոստոսն։ Իսկ կայսրն և ոչ տեսութեան արժանի արար, այլ երկաթի կապանօք ետ տանել զնա ի Թուղիս կղզի Ովկիանու. որ թագաւորեաց ամս չորս։

Բայց յերկրորդ ամի Վարազդատայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց Զաւէն, ի նոյն ազգականութենէ Աղբիանու, ամս չորս։

ԽԲ.

Թագաւորութիւն Արշակայ եւ Վաղարշակայ։

Ապա փոխանակ Վարազդատայ թագաւորեցոյց Հայոց Թէոդոս մեծ զերկուս որդիսն Պապայ, զԱրշակ և զՎաղարշակ, այսպիսի ինչ խորհեցեալ, որպէս թէ ոչ միաբանեսցին երկոքին յապստամբութիւն։ Եւ անդէն պահելով զմայր մանկանցն, արձակէ զնոսա հանդերձ վերակացուօք յինքենէ, արամբք հաւատարմօք և զօրու։ Որք եկեալ կալան զաշխարհս մեր և տիրեցին սմա արիաբար մարտիւք ընդ Պարսս։ Եւ առին իւրեանց կանայս, Արշակ՝ զդուստր Բաբկան Սիւնեաց նահապետի, և Վաղարշակ՝ զդուստր Սահակայ ասպետի, որ ի նմին ամի վախճանեցաւ։

Բայց յերկրորդ ամին Արշակայ եկաց յեպիսկոպոսապետութիւն Հայոց Ասպուրակէս, ազգական Շահակայ և Զաւենայ, ամս հինգ։

Իսկ մեծն Թէոդոս եկեալ ի պատերազմ՝ ի Միդուլանոն հիւանդացեալ մեռաւ, թողեալ զթագաւորութիւնն որդւոց իւրոց, Արկադեայ զԲիւզանդեայն և Ոնորեայ զՀռոմայն. որք ոչ գովելիք և արժանաւորք հայրենականացն գտան առաքինութեանց։

1 y ի կնութեան
2 k սա, փխ. ազդ
2 c զգացուցանեն, փխ. ազդ առնեն
3 cf կամովք / abdef ի կոչն
4 Ա սակս որոյ
4 Ա երթալ իւրովք կամօք [f կամովք]
4 f չիք յուսացեալ
5 abcdenopqrs ի սուտս / k չիք ի (սուտ)
5 a զօգոստոս / f յօգոստոսն
5 abcdtw այլ, փխ. իսկ
6 Ա երկաթեղէն / Տխ չիք զնա
6 վ^{2}apqrs ի Թուղաս / Խկ^{1}կ^{2}Լcdefno ի Թուլաս [gl Թուղ՛աս]
6 վ^{2}lprs ուղկիանու
8 ac երկրորդ
9 Ա աղբիանոսի / dc երեք, փխ. չորս
11 f վաղարշակայ որդւոցն պապայ ի Թէոդոսէ
13 abcdetw խորհեալ / f խորհելով / k խոհեցեալ
14 Ա չիք որպէս / lnors երկոքեանն
16 a զօրուն / Տխ որ
16 Տխ եկին կալան զաշխարհս և
17 y արաբար
18 o բաբկէնի
18 e նահապետին սիւնեաց
19 c սահակ
20 Աgkqrs յեպիսկոպոսութիւն
21 Տխ ասպուրակէս ամս հինգ, ազգական շահակայ [gk արշակայ] և զաւենայ / f ասպուրակէզ
22 Ավ^{2}g ի միդուղանոն / վ^{3}lnpqrs ի միւղուղանոն / y ի միւղուղանսն / k ի միւղուղանոն / վ միադուլանոն։ Թերեւս ուղղելի ի միդուլանոն։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 110:
23 Ա թողլով
23 abcef զթագաւորութիւնն իւր
24 abdef զբիւզանդիոն / c զբիւզանդոն
24 Ա արժանիք
25 Տխ արժանաւորք ժառանգութեան հայրենականացն [op հայրենեացն]

ԽԲ

Յաղագս բաժանելոյ Հայոց ընդ երկուս ի ձեռն երկուց թագաւորացն Արշակունեաց, ի ծառայութիւն երկուց ազգաց՝ Պարսից եւ Յունաց:

Իմացեալ Շապհոյ, թէ թերուզիղ է Արկադ՝ խօսի ընդ նմա խաղաղութիւն. քանզի էր պարտեալ հարեալ ի հօրէ նորա ի մեծէն Թէոդոսէ: Յանձն առնու և Արկադ առնել զհաշտութիւն, առաւել յիւրոց զօրագլխացն. զի թէպէտ և յԱստուծոյ էր պարգևեալ զյաղթութիւն յամս կենաց երանելւոյն Թէոդոսի, սակայն զօրագլուխքն վաստակեալ՝ ձանձրացեալ լինէին յաշխատութենէ հանապազորդ պատերազմացն: Վասն որոյ հաւանեալ՝ կամաւ յանձն առին բաժանել զՄիջագետս և զՀայոց աշխարհս կրկին սահմանադրութեամբ: Վասն որոյ թողեալ Արշակայ զբուն թագաւորութիւն հարց իւրոց զԱյրարատ, և զամենայն մասն բաժնին Պարսից՝ գնաց տիրել արևմտեայ կողմանց աշխարհիս մերոյ, որ ի մասն ի բաժնին Յունաց. ոչ միայն մօրն աղագաւ, որ էր ի կայսերական քաղաքին, այլ լաւ համարեալ նուազ կողմանն տիրել՝ և ծառայել քրիստոնեայ թագաւորի, քան յոլովից իշխել՝ և մտանել ընդ լծով հեթանոսաց: Գնացին զհետ նորա հանդերձ կանամբք և որդւովք և նախարարութիւնք որ ի բաժնին Շապհոյ, թողլով զիւրաքանչիւր արարս և զգիւղս և զդաստակերտս:

Ընդ որ զչարեալ Շապհոյ, գրէ առ Արշակ, թէ «Ընդէ՞ր զրգռեցեր զպատերազմ ի մէջ իմ և կայսեր, տանելով զնախարարութիւնս իմոյ բաժնիս»: Եւ պատասխանի լեալ յԱրշակայ, թէ «Վասն զի ոչ համբերէին ընդ Պարսիկ առաջնորդաւ վարիլ՝ եկին զհետ իմ. և արդ եթէ հաւատաս ցիս զմասինդ քո իշխանութիւն, որպէս և կայսր զիւրոյս՝ պատրաստ եմ ի պաշտել զքեզ՝ որպէս զկայսր. ապա թէ ոչ է հաճոյ քեզ այս,

2 SԽc ընդ երկու
2 ԽՎ^{2}nopqrs ի ձեռս / ef չիք երկուց
3 o յունաց և պարսից
4 Ա եթէ
4 Ա խօսէր ընդ նմա զխաղաղութիւն
5 Վm ի խաղաղութեան
5 abcf նիհարեալ / p չիք հարեալ
5 abdef ի հօրէն
5 SԽd չիք ի (մեծէն)
6 pqrs առնուլ, փխ. առնել
7 SԽ զօրագլխաց / c չիք զի
7 Ա էր յաստուծոյ պարգևեալ զյաղ-թութիւնն [af զյաղթութիւն]
8 SԽc երանելոյն / de վաստակեալք
9 d էին, փխ. լինէին
11 y սահմանադրութիւն
12 Ա թագաւորականն
12 Ա այրարատ [f արարատ]
13 o բաժնի / qrs բաժին
13 p պարսից բաժին / y աշխարհին
14 abx ի մասին
14 Աx ի բաժնի / pqrs ի բաժին / l ի մասնի բաժնին
15 Աx քաղաքին / միւսն. քաղաքէն
15 Ա թագաւորել, փխ. տիրել
16 SԽ թագաւորի, և ոչ յոլովից իշխել
17 Ա զկնի, փխ. զհետ
18 Ա ի բաժնի մասին / pqrs ի բաժին / ԽՎm ի բաժնի
19 abdef զգեօղս / c զգեաւղս / gl գեւղս
20 Ա ընդ որս
20 tw զչարացեալ / Ա յղէ, փխ. գրէ
21 pqrs ի մէջ իմ և ի մէջ կայսեր
21 Ա զնախարարութիւն
22 abdef բաժնին
22 Խ պատասխանիս / no պատասխանին
22 bc արշակայ / Ա եթէ
23 c վարել / Ա զկնի
24 Ա յիս զմասինդ քո զիշխանութիւն
24 a զիւրոցս
25 o չիք ի (պաշտել) / q^r կայսր
25 abcef եթէ / Ա այդ

և իւրեանց կամաւ դարձցին առ քեզ նախարարքս՝ ոչ արգելումս։ Զայս լուեալ Տապհոյ՝ թագաւորեցոյց Հայոց ի վերայ բաժնի իւրոյ զԽոսրով ոմն ի նմին ազգէն Արշակունեաց. և առ նախարարս իւրոյ մասինն, որ ելեալ էին զհետ Արշակայ՝ գրեաց հրովարտակ, որ ունէր զայս.—

Թուղթ Տապհոյ առ նախարարսն։

«Դիւցազանց քաջ, Տապուհ արքայից արքայ. նախարարաց Հայոց, որոց կալուած իշխանութեան յիմ բաժնին հաստան. ողջոյն շատ շնորհեմ ձեզ։

«Թէպէտ և ձեր ոչ ազատաբար արարեալ, թողէք զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և մեզ ոչ ինչ նուազ էր ի ձէնջ, սակայն ըստ տիրաբար խնամոց գթացաք ի ձեզ և յաշխարհդ ձեր. զմտաւ ածեալ, եթէ ոչ կարեն հօտք առանց հովուաց լինել, և հովիւք առանց բարւոք վերակացուի, վասն որոյ թագաւորեցուցաք ձեզ զԽոսրով ոմն ի զենէ ձերմէ, և յազգէ բնիկ ձերոյ տէրութեանդ։ Արդ՝ դարձեալ ձեր յիւրաքանչիւր արարս իշխեցէք, որպէս և ցայժմ։ Երդուեալ ի հուր և ի ջուր և ի փառս անմահից իմոց նախնեաց, զի առանց նենգութեան և պատրանաց արարաք զայդ, և անշրջելի պահեմք։ Իսկ այնք որք ոչ լուիցեն հրամանաց մերոց՝ զտունս նոցա հանդերձ գիւղօք և դաստակերտօք հրամայեցաք ունել յարքունիս։ Ողջ լերուք»։

ԽԳ

Յաղագս փոփոխման նախարարացն Հայոց յիւրաքանչիւր ժառանգութեանց ի պաշտօն երկաքանչիւր թագաւորացն։

Իբրև լուան նախարարքն Հայոց, այնք որք ունէին զիշխանութիւն ի գաւառս բաժնին Պարսից, թէ կացոյց Շապուհ՝ թագաւոր հաւատացեալ Արշակունի, և զմուրհակ ուխտին տեսին՝ թողեալ զԱրշակ դարձան

1 Տխ չիք առ քեզ
1 pqrsy նախարարքն
2 n իւր / abcd իւրոյ բաժնին
3 a յազգէ / bcdefo ազգէ
3 g մասին / c բաժնին, փխ. մասինն
4 op ունէր օրինակ զայս
5 p շապհու
5 gk առ նախարարսն / fo առ նախարարս(ն) հայոց
7 d որոց ի կալուածս իշխանութեանս
7 Ա բաժինս / pqrs բաժինն
7 Ա հաստածս
9 d ձեզ / k ձեր, փխ. ձեր
9 def թողիք
10 Ա իշխանութիւն
10 gk ի մէնջ / Ա չիք ի ձէնջ
11 Ա յաշխարհս
12 y առ հովուի / Աy բարւոք
12 k վերակացութիւն
14 o ձերոյ բնիկ
15 o մինչ, փխ. որպէս
15 Աg այժմ
16 Ա նախնեացն / ors նենգութեանց
17 Ա որ / Ա մերոց հրամանաց
18 Ա գեօղիւք [f գեղիւք] / gq գեւղօք / rs գեղօք / p գեօղօք
18 p չիք և դաստակերտօք
18 Ա յարքունիս ունել հրամայեցաք
21 Տխ փոխման
22 Ա չիք ի պաշտօն—թագաւորացն
22 tw երկոցունց, փխ. երկաքանչիւր
22 gk թագաւորութեանց
23 rs որև, փխ. իբրև / k լուաւ
23 Ա նախարարք / de որ
23 f իշխանութիւն
24 Ա եթէ

ի բնակութիւնս իւրեանց, բայց յերից պատանեաց սննդակցաց արքայի և ի մտաւոր մերձաւորաց—Դարա, որդի Բաբկայ տեառն Սիւնեաց, որ աներ էր Արշակայ, և Գաղաւոն, որդի Սպանդարատայ, տեառն Շիրակայ և Արշարունեաց, և Պերոզ յազգէն Գարդմանացւոց. և ի նոյին յարեցեալք՝ Առատ յազգէն Գնունեաց, Կենան յազգէն Ամատունեաց, Սուրայ յազգէն Մոկաց, Ռըստոմ Առաւէննեան, և այլք անյայտք ոմանք։ Վասն որոյ գժառանգութիւնս նոցա կալաւ Խոսրով յարքունիս հրամանաւ Շապհոյ, և ոչ եթող զկալուածս որդւոյ ի հայր, և ոչ զեղբօր յեղբայր։

Բայց էին ոմանք և ի նախարարացն, որք ունէին զիշխանութիւնս իւրեանց ի բաժնին Յունաց առ Արշակայ, որպէս Սահակ ասպետ, որ էր լեալ աներ Վաղարշակայ, եղբօր Արշակայ, և խնդրեցին գալ առ Խոսրով. ընդ որում խեթիւ հայէր Արշակ, համապազ հրապուրեալ ի կնոջէն իւրմէ, որպէս թէ զարդ արքունական ունել նմա՝ ի փեսայէն իւրմէ միացեալ։ Ապա յայնժամ եղև քսութիւն սուտ զնմանէ յազգականաց իւրոց ի Սպեր գաւառէ. վասն որոյ չարչարեաց զնա Արշակ արքայ։ Եւ յայնմանէ խնդրէր Սահակ փախչել յԱրշակայ և անկանել առ Խոսրով. և խորհրդակից նմին իբր գործակցեալ լինէին Սուրէն Խորխոռունի և Վահան Առաւեղեան, և Աշխադար յազգէն Դիմաքսենից։ Բայց ի գնալն նորա ոչ ժամանեցին նոքա, խափանեալ ի զօրացն Արշակայ. թաքուցեալ զօղեցին ընդ կեղծաւորութեանն առագաստիւ, սպասեալ դիպող աւուր։

---

1 Կ²abdeno բաց յերից
1 Ա. պատանեացն
1 Կ¹ արնդակցաց, վ սանդակցաց, փխ. մնդակցաց
2 bc դարայ / Աpqrs որ էր աներ
3 abdef գաղաւոն
4 tw արշարունեաց / Կ²cde արշակունեաց / միւսն. աշարունեաց
4 opqrs գարդմանացւոց
4 gk յարուցեալք
5 c արտակ, փխ. առատ
5 b գնունեաց, սուրայ յազգէն մոկաց, ռստոմ առաւէննեան և կենաս յազգէն ամատունեաց, այլ
5 abce սուրա
6 Ա. առաւստատս [Կ² առաւստատն], փխ. ռըստոմ
6 Ա. այլ անյայտ ոմանք
6 c վասն որոյ առնու գժառանգութիւնս նոցա խոսրով
8 y կալուածս / Ա. առ հայր
8 SԽef եղբօր յեղբայր / b եղբայր
9 k իշխանութիւնս
10 Ա. առ արշակայ [f արշակ] և խնդրեցին գալ առ խոսրով. որպէս սահակ ասպետ, որ էր լեալ [de չիք լեալ] աներ վաղարշակայ՝ եղբօր արշակայ. ընդ որում
11 o չիք էր
12 hg խեթիւ / o խեթի / միւսն. խեթի
13 k չիք թէ
13 ak զխարդ, փխ. զարդ
14 Ա. ստացեալ, փխ. միացեալ
14 b այնժամ / Ա. զնմանէ սուտ
15 ç գաւառէն
16 abdeftw չիք և յայնմանէ—յարշակայ
16 c փախչել սահակ
16 n անկանիլ / abdeftw անկեալ
17 abdefl խորհրդակիցն / k սունէն
17 e խորխոռունի / f խորխորունի
18 Խopqrs աշդահար [k աշտահար] / Կ²tw աշխարադայ ոմն / abde աշխադարայ ոմն / cf աշխարադար ոմն
18 Կ²etw դիմակսենից
20 f ընդ կեղծաւորութեան
20 Ա. առագաստաւ [c առագաստով]
20 Ա. սպասելով / rs սպասել
20 h ի դիպող

ԽԴ

Եթէ որպէս մեծարեաց Խոսրով զՍահակ ասպետ. եւ նահատակութիւնն նորին ի յեղուզակս ազգին Վանանդացւոց:

Բայց Խոսրով մեծապէս ուրախ եղեւ ընդ գալն Սահակայ ասպետի, և սպարապետ զնա ի վերայ զօրաց իւրոց կարգեաց. և դարձոյց ի նա զկալուածս հայրենիս, և այլ աւանս հանդերձ ագարակօք պարգեւեաց նմա յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք ի բաժնոյն Պարսից առ Արշակայ մնացին:

Զայսու աւուրբք ոմանք յազգէն Վանանդացւոց ապստամբեցին ի Խոսրովայ. և ոչ յոք ապաւինեցան, այլ ամրացան ի մայրիս լերանց իւրեանց և յանձուկս Տայոց քարանց. յեղուզակաբար արշաւանօք յիշխանութիւն երկոցունց թագաւորացն Հայոց խառնէին զաշխարհս և անհանգիստ պահէին: Յորոց վերայ չոգաւ սպարապետն Խոսրովայ Սահակ ասպետ, և զբազումս ի նոցանէ սատակեաց, և զբազումս փախստական արար ի կողմանս Չորրորդ Հայոց: Զի ոչ յերկիրն Խաղտեաց անկան, ի Յոյնս ապաւինելով, և ոչ առ թագաւորն Արշակ անցին. այլ զաւազակս ոմանս, որ ի կողմանս Չորրորդ Հայոց էին, ի սահմանս Ասորւոց, զիմեցին ապաստան առնել: Քանզի Վանանդացիք զաւազակութեան գործ մեծ ցանկութեամբ գործէին, և որպէս ուղիղ իրք ախորժելի թուէին նոցա: Զորոց ձիգ զհետ մտեալ Սահակայ՝ վարէ յերկար մինչև ի սահմանս Մանանաղւոյ:

---

3 Ա ի [f չիք ի] յելուզակ [d յելուզա-կաց, f յելուզակից] / o ի յելուզակս
3 f չիք ազգին
3 Ա վանանդայ / g վանանդակս / k վանանդացոյ
4 Ա իսկ, փխ. բայց
4 apqrs ընդ գնալն
5 c չիք զնա
5 a սպարապետ ի վերայ զօրաց իւ-րոց զնա կարգեաց
5 abcef չիք և (դարձոյց)
5 Ա դարձոյց զնա ի կալուածս
7 a այնոցիկ
7 Տխ ի ժառանգութենէ, որք [o որք ի ժառանգութենէ] ի բաժնոյն
7 abdef որք ի բաժնոյն պարսից որ առ արշակայ.
9 bdef զայս / վ զայսու ժամանակաւ աւուրբք
9 Տխ ի յազգէն
9 Ա վանանդացեաց / k վանադացւոց
10 b ոչ ոք / lnpqrs յոչ ոք
10 Տխ միայն, փխ. ամրացան
10 Ա իւրեանց լերանցն
11 Տխ յանձուկս
11 f քարանցն
11 Ա յելուզակաբար / o ելուզակաբար / վp յելուզաբար / qrs յեղուզաբար
11 a իշխանութիւն
12 cgk չիք և
13 Ա յորոց ի վերայ / y յորոյ
14 o չիք ի նոցանէ—զբազումս
14 Ա փախստեայ
16 Ա այլ իբր [f իբրև] զաւազակս
17 k չիք չորրորդ—ի սահմանս
18 o ապաստակ, փխ. ապաստան: Թեր-եւս յաւագոյն (ըստ Ա-ի). "այլ իբր զաւազակս ոմանս, որ ի կողմանս չորրորդ հայոց էին՝ ի սահմանս ա-սորւոց զիմեցին, ապաստան առնել": Ms. Մ.
18 a վանանդեցիք / gk վանանդակացիք
19 Ա չիք և
20 Ա թուէր / gk թուի / Վlmoqrs թուին / p թուեցին
20 elw զորոյ
21 o երկար
21 bcefkl մինչ ի / a չիք մինչև

ԽԵ

Յաղագս գալոյն առ Խոսրով Սուրենայ, Վահանայ եւ Աշխադարայ եանդերձ գանձիւք Արշակայ:

Սուրենայ Խորխոռունւոյ և Վահանայ Առաւեղենի և Աշխադարայ Դիմաքսենի գտեալ ժամ պատեհ, զի էր հանեալ զգանձսն Արշակայ յամրոցէն Հանւոյ՝ տանել յաշխարհն Ծոփաց, զոր յափշտակեալ, և կամեցեալ անցանել առ Խոսրով՝ ոչ ժամանեցին։ Քանզի աճապարեալ Սամուէլի Մամիկոնենի մտերմի Արշակայ, յոլովաձեռն գնդաւ զհետ մտեալ՝ փախստեայս արկանէ յամուր այրս ի գաւառին Մանանաղւոյ. յոր մուտ ոչ գտանէր, բայց ի կողմանէ դոյզն հեք էին առ ի թեւալ, և առաջի դրաց այրին սեպ էր ուղղորդ միապաղաղ. և ի վերուստ պաղպանձաւ բուսուր, որ հայի յանդունդս խորաձորոյն. և որ ինչ զերծանէր՝ յանհնարին ուղխս սաստկութեան անկանի, անդադար հոլովմամբ գլորեալ, ոչ ուրեք լինել ոանկոխ։ Վասն որոյ տարակուսեալ Սամուէլ վարանէր առ անհնարութեան տեղեացն։ Եւ ապա արարեալ Արշակայ՝ հրամայեաց արկղ գործել երկաթակապ, և քաջ արանց ի ներքս մտանել, և այնպէս շղթայատող կարիւք ի վերուստ ի վայր իջուցանել ի դուրս այրին։ Սակայն և ոչ այն ինչ օգնեաց. քանզի յոյժ ի բացեայ պահէր ցիրդն։

Եւ մինչ դեռ նոքա յայնմ էին՝ լինէր իմն ըստ դիպուածոյ բախտի հասանել անդր ասպետին Սահակայ բովանդակ գնդաւն Խոսրովայ, որով հետամուտ յեղուզակացն էր։ Թողեալ զնոսա՝ դիմէ ի վերայ այնոցիկ

2 Տխ_ հանդերձ գանձիւքն արշակայ գան առ խոսրով սուրէն, վահան և աշխադար, փխ. յաղագս—արշակայ
2 Ա. աշխարադայ։ Ուղղ. աշխադարայ։ Տե՛ս ցանկը։
3 f չիք հանդերձ
4 o սուէն, փխ. սուրենայ
4 a խոխոռխոռունւոյ / b խոռխոռնեւոյ / eks խորխոռունւոյ / l խորխոռունւոյ / f խորխորունւոյ / o խորխոռունի
4 a վահայ / o վահան
4 Տխb առաւեղինի
4 abdef աշխարադայ / c աշխարադա
5 a դիմաքենի / k դիմաքսեն / tw դիմակսենի
5 Ա. զգանձն / y գանձն
6 abce յանոյ / dftw յանւոյ / Խopqrs հանւոյ / n հանւոյ, շինած յանւոյ
8 a սամուէլ / կ²def սամուէլի / Տխ սամելի [n սամուէլի, o ումենի]
8 Աo մամիկոնէի / k մտեր
9 Ա. հասեալ, փխ. մտեալ
9 gl փախստայս
9 p յամուրս արկանէր այրս / Ա. արկանէր յայրս ինչ ամուր, որ [c չիք որ] ի գաւառին
10 de բաց ի կողմանէ
11 c չիք դրաց
12 կ² պաղ, անձաւ
12 rs չիք որ / x հայէր
12 Ա. խորաձորոցն
12 Ա. զերծանիցի յահագին ուխս սաստկութեան
13 Ա. գլեալ, ոչ ուրեք գտանել ոանկոխ [b ոտնխոխ] / վ ոտնկոխ
14 Տխ սամէլ [n սամուէլ]
15 Տխ առ անհնարաւորութիւն
16 de հրամայեալ / Ա. երկաթապատ
16 c քաջանց, փխ. քաջ արանց
17 ko շղթատող / վ շղթայատեղ
17 Ա. իջուցանել վերուստ [c ի վերուստ] ի վայր
18 a այն ոչ
18 Տխ ի դառ, փխ. ի բացեայ
19 Խվ²noq ցիրգն, վprs ցիրքն, փխ. ցիրդն
20 a յայն էին / d ըստ դիպուածոց
21 Ա. սահակայ ասպետի
22 k հետամուտ
22 Ա. յեղուզակացն / o եղուզակացն / glnprs եղուզակացն

որք ընդ այրին մարտնչէին, և հալածական արարեալ հանէ զՍուրէն, և զՎահան և զԱշխադար հանդերձ գանձիւքն, փոյթ ընդ փոյթ հասուցանէ առ Խոսրով։ Իսկ Խոսրովայ առեալ՝ ի գանձուցն հանէ և մասն Շապհոյ. և հրամանաւ նորա տայ նոցա գիւղս և դաստակերտս ընտիրս և յարմարս յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք ի բաժնոյն Պարսից մնացին առ Արշակայ։ Եւ այս եղև սկիզբն պատերազմին Արշակայ և Խոսրովայ։

ԽԶ

Պատերազմաւ պարտեալ Արշակ ի Խոսրովայ՝ վախճանի հիւանդութեամբ։

Թէպէտ և ոչ եղեն ձեռնտու Շապուհ և Արկադ Խոսրովայ և Արշակայ, լինել զօրավիգն օգնականութեան առ ի տալ ընդ միմեանս պատերազմ, սակայն և ոչ արգելլին զնոսա։ Եւ սպառեալ պատգամաւորութեանն, ժողովեալ Արշակայ զզօրս իւր՝ խաղայ ի վերայ Խոսրովայ։ Գնաց և Խոսրով ի բանակէն իւրմէ առ ծովուն Գեղամայ, զոր Մօրան կոչեն, ընդ առաջ Արշակայ, զի մի ի սահմանս իւր իջցէ. և ոչ այնչափ առակեաց աճապարել՝ մինչև եգիտ զԱրշակ իջեալ յիւր սահմանս, ի գաւառին Վանանդայ։ Եւ պատահեն միմեանց ի դաշտին որ կոչի Երևել. և տան պատերազմ ընդ միմեանս սաստիկ յոյժ։ Հարկանի զօրն Արշակայ, մեռանի և սպարապետն նորա Դարա Սիւնի ի պատերազմին, և փախստական լինի Արշակ սակաւուք։ Եւ զհետ նորա մտեալ քաջին Սահակայ ասպետի, սպարապետին Խոսրովայ՝ վարէր սաստկապէս։ Ուրանոր ահագին նահատակութիւնս ցուցեալ Գազաւոնի, որդւոյ Սպանդարատայ, բազում անգամ դարձեալ յարձակմամբ՝ ցրուէր զհետամուտսն, և տայր պարապ ժամ գնալոյ Արշակայ։

1 Ա չիք և (զվահան)
2 abeftw զաշխարադայն / c զաշխարայ-ադայն / d զաշխադարայն
2 Աgk գանձիւք
2 Ա հասանէ առ արքայ իսկ
3 ՏԽ խոսրով առեալ
3 gk չիք ի (գանձուցն)
3 Ա ի գանձուցն մասն [c մասն ինչ] հանէ շապհոյ [b ի շապհոյ] և հրամայեալ տալ նոցա [detw չիք նոցա] գեօղս [c գիւղս]
4 opqrs չիք նոցա / Խ ընտիր
4 Կ^{2}tw յամուրս, de ամուրս, փխ. յարմարս
5 k այնոցիկ / Ա ի ժառանգութենէ
5 pqrs առ արշակ
6 Ա պատերազմի
6 k և արշակայ խոսրովայ
8 Ա պատերազմաւ արշակ պարտեալ ի խոսրովայ հիւանդացեալ մեռանի
7 pqrs արշակայ
9 r ձեռնտուու / tw ձեռնտուք
9 de լինել / a լինին
10 ՏԽ զօրավիգ / Վopqrs առ միմեանս
11 n ի սպառ / Վ^{3}koprs սպառել
11 fg պատգամաւորութեան
12 abceftw և ժողովեալ
12 d զամենայն զօրս
12 opqrs և խաղայ [r խաղաց]
13 Ա գնայ / Ա առ եզր ծովուն
13 k գեղմայ / ՏԽ մօրան / c մաւրան
14 a չիք զի
14 Ա և ոչ ինչ այնչափ աճապարեաց ասպատակել [Կ^{2}cdeftw սատակել] մինչև / Վ աճապարեաց
15 ՏԽ սահմանն
16 a պատեն, փխ. պատահեն
16 Ա զոր կոչեն և տան ընդ միմեանս պատերազմ
19 c չիք սակաւուք—սահակայ (տ. 20)
19 Կ^{2}abdeftw զհետ մտեալ նորա
20 Կ^{2}deopqrstw ասպետին խոսրովայ
20 c վարէ
20 ԽՎmn որ այն օր, փխ. ուրանոր
21 Կ^{2}b գազաւոմի / k գազաւորի
22 ՏԽ ցրուէ

Եւ դարձաւ Խոսրով ի տեղի իւր, և գնաց Արշակ յԵկեղեաց. և հիւանդացեալ անդ մաշարայական ախտիւք՝ ջերանի հիւծմամբ և մեռանի, թագաւորեալ ամենայն Հայոց ամս հինգ, և կիսոյն Հայոց ամս երկուս և կէս։ Եւ այնուհետև ոչ ևս կացուցին Յոյնք ի բաժնի իւրեանց թագաւոր, այլ առաջնորդէր նախարարաց կողմանցն այնոցիկ քաջն Գադաւոն. և աշխարհին իւրեանց մասինն կացուցին Յոյնք կոմէսս իշխանս։

ԽԷ

Յաղագս երանելոյն Մեսրոպայ:

Տեսեալ թէ ի վերջ հասեալ է թագաւորութիւնն Հայոց, և գլխաւորութիւնն նիւթ իւրոյ համբերութեանն գտեալ Մեսրոպայ, որ էր ի Հացեկաց Տարօնոյ, սնեալ և ուսեալ առ մեծին Ներսիսի, և յետ ելից նորա յաշխարհէ՝ ի դրանն արքունի կարգեալ քարտուղար. սա սիրեաց զմիայնակեցութեան վարս. որպէս ասաց ոմն, թէ ի նաւահանգիստ փութայ նաւ խռովեալ, և անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ. նոյնպէս և նորա փախուցեալ յաշխարհական զբաղմանց, և ընկեցեալ յետս զմարմնական պատիւն՝ զհետ ընթանայր երկնաւորին։ Եւ երթեալ ի գաւառն Գողթան բնակէ, զմիայնակեցութեան վարս ստացեալ։ Եւ որ ի նմա զօղեալ աղանդն հեթանոսական, թագուցեալ յաւուրցն Տրդատայ մինչև ցայն ժամանակս, և ապա յայտնեցաւ ի վատթարել թագաւորութեանն Արշակունեաց, զայն եբարձ օգնականութեամբ իշխանի գաւառին, որում անուն էր Շաբիթ։ Ուր նշանք աստուածայինք լինէին, որպէս

1 y յեկեղե՞ց / o յեկեղեաց / միւսն. յեկեղեց / tw յեկեղէց
2 Ա հիւանդանայ
2 Ա չիք անդ
2 c մաշարական / Խվ³nopqrs մաշարա-յական
2 d ջերմանի, y ջերմային, փխ. ջե-րանի
2 ՏԽabdeftw չիք և մեռանի
3 ՏԽ թագաւորէ
3 ԱԿ¹ կիսոյն / c չիք հայոց
4 Ա չիք ևս / pqrs չիք յոյնք
4 o ի բաժինն
5 detw առաջնորդ
5 bf նախարարացն
5 ՏԽ նախարարացն այնր [y այնմ] կողման քաջն
5 c քաջ
6 bd գադաւոնն
6 c կոմսէր, del կոմէսս, p կամէսս, r կոդմէսս, փխ. կոմէսս
9 ՏԽc երանելոյն / e մեսրովբայ
10 ors չիք ի (վերջ)
10 abetw ի վերջ է հասեալ / cf չիք է
10 fgpr թագաւորութիւն
10 efg գլխովութիւն
11 g համբերութեան
11 bdef մեսրովբայ
11 a չիք որ էր
11 opqrs չիք ի (հացեկաց)
12 d հացիկ
12 bdef ներսէսի / c ներսեսի
13 Ա յաշխարհէս / ՏԽ ի դրան
13 qrs քարտողար
14 Տ զմիակեցութեան
14 ՏԽ զվարս / ՏԽ չիք թէ
16 g յետս ընկեցեալ
17 p մարմնական
17 c և զհետ ընթանայր
17 gk երթայ
18 Ա գողթան, զմիայնակեցութեան վարս ստացեալ բնակէ
19 ՏԽ յաւուրան [no յաւուրցն]
20 Ա յայն / y յապա
20 gp թագաւորութեան
21 f շապիտ / Կ¹Կ²acdtw շամբիթ

առ սրբոյն Գրիգորիւ. հալածական լեալ դեք մարմնաւոր տեսլեամբ անկանէին ի կողմանս Մարաց։ Եւ ոչ ինչ պակաս յայնցանէ արարեալ գտանի և ի Սիւնեաց աշխարհին, օգնականութեամբ նորին իշխանին որ կոչէր Վաղինակ։

Եւ ի վարդապետել երանելւոյն Մեսրոպայ՝ ոչ փոքր կրէր վտանգս, քանզի ինքն էր ընթերցող և թարգմանիչ. և եթէ այլ ոք ընթեռնոյր, ուր նա ոչ հանդիպէր՝ զանխուլ ի ժողովրդոցն լինէր, յաղագս ոչ լինելոյ թարգմանչի։ Վասն որոյ եդ ի մտի հնարել գտանել նշանագիրս Հայոց լեզուիս. և արկեալ զանձն ի ջանս՝ պէս պէս փորձիւք տաժանէր։

ԽԸ

Դարձ առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արշակայ։

Տեսեալ նախարարացն Հայոց, եթէ ոչ կացուցին Յոյնք ի վերայ նոցա թագաւոր, և դժուարին վարկուցեալ զանառաջնորդն լինել՝ խորհեցան կամաւ հնազանդել թագաւորին Խոսրովու։ Նմին իրի գրեն առ նա թուղթ օրինակ զայս.—

Թուղթ նախարարացն առ Խոսրով։

«Ստրատելատ Գազաւոն և ամենայն նախարարք Հայոց մասինն Յունաց. տեառն մերում Խոսրովայ արքայի կողմանն Այրարատոյ խնդալ։

«Ինքնին, տէր, գիտես զմիամտութիւն մեր առ յիշեցեալ թագաւորին մերում Արշակայ, զոր մինչև ցօր վախճանի նորա անշրջելի

1 gln դեքն
1 Ա մարմնաւոր տեսլեամբ դեքն անկանէին
2 r արկանէին, փխ. անկանէին
2 SԽ յայնցանէ պակաս
3 c չիք և
3 Վam չիք ի (սիւնեաց)
3 d յաշխարհին
3 abdetw ձեռնտուութեամբ, փխ. օգնականութեամբ / fopqrs չիք օգնականութեամբ
3 c նոցին / abdefopqrstw չիք նորին / opqrs չիք իշխանին
3 Ա իշխանին որում անուն էր վաղինակ
5 y չիք և ի վարդապետել
5 SԽbc երանելոյն
5 bdef մեսրովբայ
6 de չիք և (եթէ) / o թէ
6 Ա այլ ոք հանդիպէր [f ոչ հանդիպէր] որ ընթեռնոյր, ուր նա ոչ լինէր, զանխուլ
8 Ա հնարս, փխ. հնարել
9 abdef ի ջան
9 Ա հնարիւք, փխ. փորձիւք
9 c տաժանեալ / Վ²detw տաժանիւք
11 Խnpqrs չիք նախարարացն
11 Ա որ
11 a առ արշակայնց / cfglor առ արշակ
13 Ա դժուար
13 c զառաջնորդն / de լինիլ
14 abdeftw կամաւոր
14 Ա հնազանդ լինել [de լինիլ]
14 f խոսրովայ / abceftw սմին իրի
16 Ա չիք թուղթ նախարարացն առ խոսրով
17 SԽb ստրատելատն
17 Աgky մասին
18 Ա մերոյ / ԱԽnopqrs կողման
18 fgpqrs արարատոյ
19 SԽ զմտերմութիւն, փխ. զմիամտութիւն
19 SԽ առ (o չիք առ) յիշել
20 Ա մերոյ / c չիք զոր
20 SԽ վախճանին / SԽabc չիք նորա
20 SԽ անշիջելի [goy անշրջելի] / a չիք անշրջելի

պահեցաք. և արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել քեզ միամտութեամբ, եթէ հաստատեսցես առ մեզ դաշամբք զերիս զայս. առաջին՝ չյիշել զյանցանս մեր, զոր պատերազմեցաք ընդ քեզ ի հարկէ և ոչ ի կամաց: Երկրորդ՝ զի դարձուսցես ի մեզ զամենայն ժառանգութիւնս մեր որ ի մասինդ Պարսից, զոր հատէք յարքունիս: Երրորդ՝ հնարել թափել զմեզ ի կայսերէ, զի մի վրդովեսցեն զբնակութիւնս մեր, որք ունիմք իշխանութիւն յայսմ բաժնի: Եւ զայս պայման ուխտի գրեալ և խաչ հաստատեալ կնքեսցես. զորս տեսեալ՝ փութասցուք ի ծառայութիւն ձեր: Ողջ լեր, տէր մեր»:

Գրէ և Խոսրով պատասխանի:

Թուղթ Խոսրովու առ Նախարարսն:

«Քաջ արանց Խոսրով Հայոց արքայ. սպարապետիդ Գագաւոնի և ամենայն Նախարարացդ մերոց ողջոյն շատ:

«Ուրախ լերուք, զի և մեք ողջ եմք, և ուրախացաք ընդ լուր ողջունի ձերոյ. և առաքեցաք ըստ խնդրոյ ձերոյ զայս պայման ուխտի: Առաջին՝ չյիշել զյանցանս ձեր, զոր չունէաք առ յանցանս իսկ, այլ առ երախտաւորս՝ զմիամտելն առ Թագաւորին Արշակունւոյ զոր պաշտէիքն. զի և առ մեզ զնոյն յուսամք լինել: Երկրորդ՝ դարձուցանել ի ձեզ զժառանգութիւնս ձեր, զոր ունիմք յարքունիս. բայց յայնմանէ, զոր ումեք ումեք պարգևեցաք, զի ոչ շրջին պարգեք Թագաւորաց առանց

1 c ծառայ / c չիք քեզ
2 c զերիս / Sխ զայսոսիկ
3 ab զյանցանան / c զյանցանքն / def զանցանան
3 Ա չիք մեր
4 abcdetw առ մեզ, փխ. ի մեզ
4 Խnpqrs ժառանգութիւն / o զժառանգութիւնս
5 Ա ի մասին
5 def հատիք
5 Ա հանել, փխ. հնարել
6 y վրդովեսցէ
7 acdeftw զիշխանութիւն / b զբնակութիւն, փխ. իշխանութիւն
7 c ի յայս բաժնի
7 Sխ գրել [n գրեալ]
8 Կ^{2}bcefotw հարստեալ / ՎԽmpq հաստատել
8 Կ^{2}bcdefktw զոր
9 a ողջ եր / o ողջ լերուք
10 f առ նախարարսն Թուղթ Խոսրովու. գրէ և Խոսրով պատասխանի
10 Sխ չիք գրէ և Խոսրով պատասխանի / ab Նախարարսն [b առ Նախարարսն յուշ. կարմիր թանաքով] գրէ և / cdetw չիք Թուղթ Խոսրովու առ Նախարարսն
12 Sխc սպարապետի [l սպարապետին]
13 Sխ նախարարաց
13 b հայոց, փխ. մերոց / Կ^{2}acdef չիք մերոց
13 Ա ողջոյն [f ողջ] շատ. ուրախ լերուք / Sխ ողջոյն: Շատ ուրախ լերուք
14 ԱԽnopqrs չիք և (մեք)
14 Ա զի մեք ողջ եմք, զի և մեք ուրախացաք
14 rs չիք ընդ լուր—առաքեցաք (տ. 15)
15 c առաք, փխ. առաքեցաք
15 o չիք ըստ խնդրոյ ձերոյ
15 abcdetw ըստ խնդրոյդ / pqrs ի խնդրոյ
15 Աk ձեր
16 c զանցանս / f զանցանան / y անցանս
16 k զի, փխ զոր / c չունէիք
16 f առ անցանս
16 Sխ չիք առ (երախտաւորս)
17 c զի մտամտելն, փխ. զմիամտելն
18 abdef զոր, փխ. զի
18 c չիք զի և առ մեզ
18 e լինիլ / pqrs չիք ի (ձեզ)
19 Ա զժառանգութիւն
19 gk ունիք / abdeno բաց
19 Sl բայց ի յայնմանէ
20 p զոր ումեք պարգևեցաք
20 Sխ և, փխ. զի / a Թագաւորի

վնասու, մանաւանդ զի ի գիւան հօրն մերոյ տեառն Շապհոյ արքայից արքայի եմուտ. այլ փոխանակ ընդ այնր յարքունուստ լնումք և զձեռոյն պակասութիւն: Երրորդ՝ թափեմք զձեզ ի գործակալացն Յունաց, թէպէտ պատերազմաւ ընդ կայսեր, թէպէտ խաղաղութեամբ:

«Եւ զքեզ, Գազաւոն, արիւն իմ և հարազատութիւն, ոչ ըստ վաղնջուց ազգականութեանն, այլ ըստ արդեանս, որ ի մօրէ քումմէ Արշամուշայ Արշակունւոյ, հանեալ զքեզ ի հայրենեաց քոց Կամսարականաց, և ի մայրենիս քո յիմս առեալ ազգ՝ Արշակունի անուամբ պատուեցից»:

Զայս տեսեալ Գազաւոնի՝ ընդ հում դարձուցանէ զրնաւ նախարարսն առ արքայն Խոսրով, և բարեբաստիկ եղեալ քաջափառութեամբ, հանդիպի ամենայն խնդրոցն և խոստմանցն: Բայց Սամուելի Մամիկոնենի յինքն ըմբռնեալ զթուղթն Խոսրովու և զպատճէն թղթոյն նախարարացն՝ զատուցեալ ի նոցանէ գնաց առ կայսրն Արկադ: Քանզի էր սպանեալ նորա զհայր իւր Վարդան յաղագս ուրացութեանն, և զմայր իւր Տաճատուհի, և երկնչելով ի Պարսից և ի քեռեաց իւրոց Արծրունեաց՝ ոչ իշխէր դառնալ ի Յունաց: Իսկ Արկադայ բարի արարեալ նմա, հրամայէ զհաւասար թղթոցն հելլէն գրով ի գիւանի իւրում դնել, զի պահեսցին յիշատակք ազգաց ապստամբողաց. որ կայ մինչև ցայսօր:

ԽԹ

Միաբանել Հայոց Խոսրովայ, եւ ունել զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն մեծին Սահակայ:

Իբրև տիրեաց Խոսրով ամենայն նախարարացն Հայոց, որում ցանկայրն՝ յղէ առ Արկադ և խնդրէ ի նմանէ հաւատալ յինքն զմասն

1 k չիք ի (գիւան) / pqrs մերում
2 ՏԽ և յարքունուստ [p արքունուստ]
2 a զձեռոցն
3 Տl պակասութիւնն
3 abdef երիր, փխ. երրորդ
5 g վասն, փխ. ըստ
6 Աgkp ազգականութեան
7 Խnopqrs հանել
8 bdefp իմս
11 ՏԽ չիք արքայն / Ա բարեբախտիկ
11 d քաջախառնութեամբ
12 Ա խնդրոյն / a խոստմանն
12 Ա սամուէլի / ՏԽ սամելի
12 Ա մամիկոնէի / o մամիկոնոյ
13 p պատճեն / qrs պատճէն
13 ՏԽ թղթոցն / tw թղթոյն / միւսն. թղթին
14 Ա ի նախարարացն, փխ. ի նոցանէ
14 c արկադէոս
15 Ա զհայրն / n զվարդան
15 f վասն, փխ. յաղագս
15 fpqrs զտաճատուհի / lo զտաճատուհրի / Կ ²bcdefgkn տաճատուհի / միւսն. տաճատուրհի
16 ՏԽ չիք և (երկնչելով)
16 c ի քեռաց
17 Ա ոչ ի յունաց իշխէր դառնալ / Խ չիք ոչ իշխէր դառնալ ի յունաց
17 Ա իսկ արկադ նմա բարիս արարեալ
18 c զհաւասարակ / cef թղթոյն
18 adeflnopqrs հելլեն / e հելեն
18 Ա ի գիւան իւր
19 cde պահեսցեն / cp յիշատակ
19 g որ և կայ
21 ՏԽa միաբանեալ [n միաբանել] / cf միաբանէս տիրել, փխ. միաբանել
21 y առնել, փխ. ունել
21 Աgkqrs եպիսկոպոսութեան
22 tw խսահակայ
23 ՏԽ բոլոր ամենայն
23 a յորոց / bcdeftw որոց / o յորում
24 d չիք և / ab *հաւատալ

Յունաց որ ի Հայս, զոր չէն կալեալ՝ հարկեսցեն նմա անսխալ, որպէս նորին գործակալաց։ Եւ կասկածեալ Արկադեայ ի միաբանութենէ նախարարացն Հայոց, թէ միաբանութեամբ հանիցեն ի նմանէ և տացեն ի Պարսս զբաժինն զայն՝ կատարէ զխնդիրսն Խոսրովայ։

Յետ այսր վախճանեալ եպիսկոպոսապետն Ասպուրակէս, ի տեղի նորա յաջորդէ Խոսրով զՍահակ որդի մեծին Ներսիսի, որդւոյ Աթանագինէի, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ Վրթանիսի, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի։ Սա ամենայն առաքինութեամբ հարցն նմանեալ, աղօթիցն մասամբ առաւելեալ։ Քանզի ստացաւ աշակերտս վաթսուն ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն սպուդէից, արք կրօնաւորք, խարազնազգեստք, երկաթապատք, բոկագնացք, որք յար ընդ նմա շրջէին. որովք մշտնջենաւոր պաշտամամբ կատարէր զկանոնն, որպէս զայնս որք յանապատն էին, և հոգայր զաշխարհս, որպէս զայնս որք յաշխարհի են։ Առ նա եկեալ Մեսրոպ յաղագս խնդրոյ նշանագրաց Հայոց՝ եգիտ զնա առաւել ևս փափագող այսմ. և յետ բազում ջանից և ոչ ինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղօթս ապաւինեալ, յԱստուծոյ խնդրելով։ Եւ մեկնեալ ի միմեանց, գնաց Մեսրոպ ի գաղարս իւր. և յանձն առեալ զխստամբերութիւն վարուց ճգնէին առաւել քան զառաւել։

Ծ

Կապումն Խոսրովայ, եւ փոխանորդել զթագն Վռամշապհոյ եղբօր նորին։

Բայց Շապուհ էր ցասմամբ ընդ Խոսրովայ ի բարեկամանալն Արկադեայ անձամբ, և յանհրաման կարգել յեպիսկոպոսութիւն զմեծն

1 Ա. զորս (չէն)
1 Ա. հարկիցեն տալ նմա
1 df անսղալ
2 ՏԽ նորուն գործակալացն
2 Վm արկադայ
3 Ա. հատանիցեն, փխ. հանիցեն
3 Ա. չիք և տացեն
4 b զպարսս / ՏԽ զխնդիրս
4 pqrs խոսրովու
5 Աo այսորիկ / kl ասպուրակէ
6 c աջորդէ
6 c ներսեսի / bef ներսէսի
6 ab յաթանագինի / cdetw աթանագինի / f աթանագինէի
7 abdeftw յուսկանն
7 abde վրթանէսի / k վրթանի
8 ԽՎmpqrs առաքինութեանց
8 abcd աղօթից
9 o առաւելեալ
10 վ²klpqrs մայրաքաղաքայն / վ մայր քաղաքայն
10 gk չիք երկաթապատք
11 ՏԽ որ [n որք]
11 o շրջէին ընդ նմա
12 Վdefmpqrs պաշտամամբ / p պաշտամամբք
12 p զկանոնսն / k զկանոնն
12 ՏԽ զայն [kn զայնս]
12 Վmp որ / adetw յանապատն
12 c չիք յանապատն—որք (s. 13)
13 Վbcgkmpqrs զայն
13 Վcmopq որ / Աo էին, փխ. են
14 ac մեսրոպայ / bdeftw մեսրովբայ
14 վ նշանագրոց / Ա. չիք ևս
15 cf փափաքող / q դարձաւ
17 abdef մեսրովբ
18 tw քան զկար, փխ. քան զառաւել
20 acqr կատարումն, փխ. կապումն
20 cf փոխանորդէ
20 Աopqrs վռամշապուհ
20 Ա. եղբայր նորա
21 rs չիք ցասմամբ
21 Ա. չիք ի (բարեկամանալն)
22 c չիք և / y կարգեալ
22 abc յեպիսկոպոսապետութիւն / opqrs յեպիսկոպոսութեան

Սահակ. վասն որոյ յղեալ մեղադրութիւն հանդերձ սպառնալեօք՝ ըմբոստացաւ Խոսրով, և խրոխտմամբ վեսական պատասխանեաց, արձակեաց զպատգամաբերսն անարգանօք։ Եւ խնկոյն խօսեցաւ ընդ Արկադեայ, զի լուծեալ զհաշտութիւնն ընդ Շապհոյ՝ օգնեսցէ նմա զօրու, և սա դարձուսցէ ի նա զբոլոր աշխարհս։ Այլ Շապուհ, ի հրապուրելոյ դուշակութեան նահապետացս մերոց՝ նոյն հետայն առաքէ զորդի իւր զԱրտաշիր զօրու մեծաւ ի Հայս։ Եւ ի հրաժարել Արկադեայ ի կուսակցելոյն Խոսրովայ, և ոչ զոք յօտար ազգաց գտեալ ի սատարութիւն, անկարացեալ ընդդիմանալ կամ խուսափել ի նմանէ՝ չոգաւ առ նա։

Եւ Արտաշրի ընկեցեալ զնա ի տէրութենէն, փոխանակ կացուցանելով զՎռամշապուհ զեղբայր նորին, ոչ զմեծն Սահակ և ոչ զոք ի նախարարացն կարգելոցն ի Խոսրովայ վրդովեաց ի պատուոյ իւրաքանչիւր, նա և հրամայեաց եւս ընդ Յոյնս զնոյն կարգ ունել։ Եւ թողեալ զունդ սաուար, ինքն ի Տիզբոն փութայր հասանել, ի ծերութենէ հօրն ակն ածեալ, ընդ իւր ունելով զԽոսրով՝ դնել յԱնուշն կոչեցեալ բերդին. որոյ թագաւորեալ ամս հինգ։ Ընդ նմա տարաւ և զԳազաւոն կապանօք, կասկածեալ յառնն քաջութենէ. և զատուն նորա հրամայէ ունել յարքունիս, նոյնպէս և զեղբօր նորա Շաւարշայ, և զՊարգևայ Ամատունւոյ։ Քանզի նոքա երկոքեանն հանդերձ զինուորօք իւրեանց եօթն հարիւրովք նկատեալ որսացան զաջողութիւն ժամու ի ճանապարհի կարաւանին՝ զերծուցանել զարքայն իւրեանց Խոսրով. և ոչ աջողեցան ի պարաւանդելոյ ոտից նորա ի շղթայս։ Եւ հզօր մարտի եղելոյ՝ սպանան Շաւարշ և Մանուէլ որդի Պարգևայ, և բազումք ընդ նոսա. իսկ Պարգև ի կալանս ըմբռնեալ՝ ածաւ առաջի Արտաշրի. և տիկտեսակ գործեալ ուռուցմամբ՝ հրամայեաց դնել յանդիման Խոսրովայ հանապազ։

1 t խահակ (ընդհանրապես)
2 Վm խրոխտով / Կ²t վէսական
2 b չիք վեսական պատասխանեաց
2 ot և արձակեաց
3 Ա զպատգամաւորսն
3 ԽՎmrs ընդ արկադայ
4 fgk զհաշտութիւն / o չիք ընդ
5 opqrs ի նա / միւսն. առ նա [bgk չիք]
6 Ա դուշակութեամբ նահապետաց
7 Ա զարտաշիր *զօրդի [c զորդի] իւր
7 ԽՎmqrs արկադայ
7 pqs ի կուսակցելոցն
8 ԽՎ²nopqrs եկելոց, փխ. գտեալ
9 a չիք կամ
9 abcdet խուսել / b խօսել, փխ. խուսափել
9 d չիք ի նմանէ / dgt չոգաւ
10 Խ արտաշիր
11 ՏԽ եղբայր / Խnopqrs նորա
12 ՏԽ կարգելոցն խոսրովայ եթող, այլ վրդովեաց / t կարգեցելոցն
13 t իւրաքանչիւրոյ
14 c և ինքն
15 ՏԽ ակն ածելով
15 c յանյուշն / ՏԽ բերդի
16 ՏԽ տարաւ զգազաւոն [g և զգազաւոն] կասկածեալ / Ա տարեալ
17 c ի յառնն / prs յառն
17 c զատունն / Ա չիք հրամայէ
18 det չիք նորա
18 a չիք և զպարգևայ—հանդերձ (s. 19)
18 b պարգայ / cdef զպարգայ
19 t չիք նոքա—հանդերձ
19 n երեքեանս, փխ. երկոքեանն
19 pqrs զինուք, փխ. զինուորօք
19 at չիք իւրեանց եօթն հարիւրովք
20 Խnpqrs նկատել
20 Ա զյաջողութիւն
21 Ա աջողեցաւ [b յաջողեցաւ]
21 a ի պարաւանդել / c ի պարանդելոյ
22 Ա նոցա, փխ. նորա / ՏԽdef սպանաւ
23 Ա ի կապանս, փխ. ի կալանս
24 Ա տիկ տեսակագործեալ
25 Ա առաջի, փխ. յանդիման

ԾԱ.

Երթ մեծին Սահակայ ի Տիզբոն, եւ դարձ մեծարանօք եւ պարգեւօք։

Սուրբք ոմանք և երեելիք, առաջինք ի նախարարացն և ի վերադիտաց աշխարհիս, լուսաւորութեան պատճառք, որդէծնութեամբ իջեալ ի մեծն Սահակ՝ ղաղարումն եղև ուստերաց նորա. ունելով դուստր մի Սահականոյշ կոչեցեալ, որ տուաւ յամուսնութիւն Համազասպայ Մամիկոնենի։ Եւ ի մեռանել քաջ սպարապետին Հայոց Սահակայ ասպետի՝ ի տեղի նորա աղաչէր սուրբն Սահակ կարգել զնա Խոսրովայ արքայի, և զկնի կալանաց նորա՝ եղբօր նորա Վռամշապհոյ։ Այլ սա հրաժարէր առանց հրամանաց արքայից արքայի առնել զայն. յիշելով, եթէ սակս այսպիսեաց իրաց կրէ վիշտս եղբայր նորին Խոսրով։ Վասն որոյ առեալ ի նմանէ թուղթս, ի թախանձելոյ զատերն՝ ինքնին չոգաւ առ Արտաշիր Պարսից արքայ, որ յետ եօթանասուն ամի թագաւորութեան հօրն կալաւ զտէրութիւնն ամս չորս։

Եւ մեծարի ի նմանէ յոյժ. նախ վասն քաջատոհմիկ ազգին Պահլաւկաց, դարձեալ և զի առաջի անհաւատից արգոյ և պատուական ցուցանէ Աստուած զծառայս իւր։ Որոյ զընաւն կատարեալ զխնդիրսն, նախ վասն փեսայի նորա Համազասպայ, դարձեալ և վասն մնացելոցն մեղուցեալ նմա ազգացն Կամսարական և Ամատունի, որք սուղեալք զօղեալք էին յանյայտ տեղիս. վասն որոյ մաղթեաց գթալ, իբր յաստուածային հրամանէ՝ ոչ բառնալ որդւոց զյանցանս հարց. մանաւանդ

2 *f* երթալն
2 *fo* դարձն / *pqrs* դառնալ
2 Ա պատուով [*c* պատուովք], փխ. պարգևօք
3 *y* սուրբ
3 Տխ*a* չիք և (երեելիք)
3 Վ*mn* ի նախահարցն, փխ. ի նախարարացն
3 Ա ի վարդապետաց, փխ. ի վերադիտաց / *gl* չիք ի (վերադիտաց)
5 Ա ցմեծն
5 *pqrs* զդուստր մի
6 *t* խսահակ անոյշ
6 Ա անուն, փխ. կոչեցեալ
6 *y* համազասպեայ
6 Ա*o* մամիկոնէի
7 Ա քաջին սահակայ սպարապետի [*f* սպարապետին մեծի] ի տեղի նորա
8 Տխ ի տեղի նորա զնա աղաչէր կարգել խոսրովայ
9 Տխ*ef* չիք նորա (եղբօր)
10 Տխ չիք հրամանաց
10 *lopqrs* արքայիցն / *x* զայն
10 Տխ թէ
11 Տ*g* այսպիսի / *kl* այնպիսի
11 Տխ իրեաց / *cdef* զվիշտս
11 Ա*pqrs* նորա, փխ. նորին
12 Տ*gl* ի սմանէ / *d* թուղթ
12 Ա զատերն [*a* զատեր] նորա [*t* նորին]
12 *abcef* չիք ինքնին
13 *ab* եօթանասունամեայ / *cdef* եօթանասնամեայ
14 *acf* զթագաւորութիւն, *bdet* զթագաւորութիւնն, փխ. զտէրութիւնն
15 *abcef* պալհաւկաց
16 Ա դարձեալ զի և
16 *abt* յարգոյ
17 *d* չիք իւր
17 Տխ խնդիրս [*o* զխնդիրս]
18 *cd* փեսային
18 *c* իւրոյ, փխ. նորա
18 Ա և դարձեալ
18 Ա չիք մնացելոցն
19 Կ² մեղուցելոց / *abdeft* մեղուցելոյ / *c* մեղուցելոյն
19 *y* չիք նմա
19 *oy* կամսարականաց
19 Տխ որ / Տխ սուղեալ
20 *c* զաւղեալք / միւսն. զօղեալ
20 *g* անյայտ
21 Ա համարել, փխ. բառնալ
21 *f* զանցանս

զի և հարքն որք մեղանն՝ նոքին սակս այնր և մեռան։ Որոց մնացելոցն պարգևեալ զկեալն՝ հրամայեաց զատանս երկաքանչիւրոցն զկալեալսն յարքունիս՝ դարձուցանել ի նոսա. բայց միայն ի գահ հայրենի ոչ հաստատել, այլ ի խոնարհ քան զբազումս մատուցեալ նախարարս, ի կարգ կրտսերագունից պատրաստել։ Իսկ զազգն Համազասպայ, որ է տոհմ Մամիկոնեան, ի վեր մատուցանել, զի կարգեսցին ունել զհնգեբորդ գահ նախարարացն Հայոց, և ի դիւանի խորում գրել։

Զի զերկուս զայս այսպէս պահէին սովորաբար. զի յորժամ նստէր արքայ նոր՝ նոյն ժամայն փոխէին զգրամ գտեալ ի գանձս արքունի, զնորայն տպաւորեալ պատկեր. և զգիր դիւանին յայլ փոխեալ նորա անուամբ, սուղ ինչ զանազանեալ, ոչ բառնալով զհինն։ Իսկ եթէ յամիցէ ի տէրութեանն ամս բազումս, և արասցէ աշխարհագիր նոր՝ թողուին զայն որ ի հնոյն փոխեցաւ, զի միայն նորոյն վերագրեսցի անուն։ Արդ՝ Արտաշիր ոչ ժամանեալ ի կարճութենէ աւուրցն այլ առնել աշխարհագիր՝ յայնմ որ յառաջնոցն փոխեաց, իւր անուամբն հրամայեաց գրել զայն ամենայն, և տալ գահու և պատուոյ, հանդերձ իշխանութեամբ գիւղից և դաստակերտաց Համազասպայ, և որում ցանկայրն՝ զսպարապետութիւնն Հայոց, հրովարտակ առ Վռամշապուհ մեր թագաւոր գրեալ զայս.—

Թուղթ Արտաշրի առ Վռամշապուհ։

«Մազդեզանց քաջ, Արտաշիր արքայից արքայ. առ եղբայր Վռամշապուհ թագաւոր Հայոց. ողջոյն շատ։

«Ընկալայ զգրեալսս քո, որ ինչ վասն եպիսկոպոսիս Սահակայ,

1 Ա մեռանն
2 Աn պարգևեաց [ե պարգևաց]
2 Աnopqrs զկեալ
2 Խվ[2] զկեանս, փխ. զատանս
2 Ա իւրաքանչիւրոցն
2 a զալեալսն / d զկալեալն
3 pqrs յարքունուստ
4 վ պատուասել, փխ. հաստատել
4 a ի խոնարհս / det չիք ի (խոնարհ)
5 Ակ[1] ի գահս, փխ. ի կարգ
5 Ա կրսերագունից
5 Ա պատրաստեալ / pqrs պատուասել
6 a չիք տոհմ / Ա կարգիցին
8 nopqrs զերկուս
8 Sխt զայս զերկուս [լ զերկուսն]
8 oqrs պահին
9 lt արքայն որ նոյն ժամայն / k արքայն, փխ. արքայ նոր
10 f և զնորայն
10 Ա տպաւորել / t տպաւորելով
10 tw զգիր / f ի գիր / միւսն. գիր
10 f փոխել
11 Ա յամեսցէ
12 fgk ի տէրութեան
13 Վm ի նորոյն / nopqrs ի նորայն
14 Վm ժամանեալ / gk ժամանեաց
14 abcde յայլ
14 abcef չիք առնել
14 nopqrs աշխարհագիր առնել
15 a և յայնմ / bcdefl ի յայնմ
15 c ի յառաջնոցն / t փոփոխեաց
15 gl անուամբ
16 Sխ զայդ ամենայն
16 Խվacdefmt գահու / bnopqrs գահոյ։ Թերևս ուղղելի k գահ և պատիւ կամ գահու և պատուով
17 a գեօղից / c գեղից / qrs գեւղից
17 Sխ չիք և (որում)
17 Խ ցանկայր
17 a զսպարապետութիւն / Sխ սպարապետութեան
18 Խ մերն / defgnopqrs գրել
20 Ա չիք Թուղթ—Վռամշապուհ
21 ln մազդեզաց / o չիք քաջ
23 qrs ընկալ, փխ. ընկալայ
23 ac զգրեալսն / bdef զգրեալս
23 Խ ի քէն, փխ. քո / Ա չիք քո
23 gk եպիսկոպոսապետիս

և յիշեցի զերախտիս նախնեաց հարցն դորա, որք էին նահապետք Սուրենեան Պահլաւուոյ, և կամաւ յանձն առին զտէրութիւն իմոյ նախնւոյն և համանուանն Արտաշրի. և այնչափ սիրեալ զնա քան զիւրեանց ազգայինսն, մինչ զի ոչ շատացան միայն ի Պարսից աշխարհիս մարտնչել ընդ նոսա, այլ և ի ձեռդ եկեալ նորին ազգաւ՝ սպանին զԽոսրով զքո նախնին, և զառոյժս սպանութեանն իւրեանց հատուցին մահուամբ: Իսկ որդի սպանողին Գրիգոր՝ զկեանս և զթագաւորութիւն կորուսեալ հիւանդութեամբ Տրդատայ, վերստին ետ իւրով բժշկութեամբ, և առեալ առ ձեզ եղև երախտաւոր: Վասն որոյ զորդիացեալդ դորա զՀամազասպ կացուցես ի վերայ զօրացդ սպարապետ՝ մեր հրամանաւ, և ազգի դորա տացես զգահն հինգերորդ՝ պատուոյ նախարարացդ. և զգիւղս և զդաստակերտս, զոր առեալ է նախնեացն քոց հարց դոցա՝ կալցին դոքա: Սապէս և զտունս Ձիւասակարաց ազգացդ զորս կալաք յարքունիս՝ թողցես ի բաց, աներկիւղաբար ժառանգել նոցին Մնացորդաց. բայց զահուց հայրենականաց պատուոյն մի արասցես արժանի. զի և մեք ի մերում դիւանի հրամայեցաք գրել: Ողջ լեր»:

Բայց յորժամ եկն մեծն Սահակ և զամենայն պարգևեալսն յԱրտաշրէ հաստատեաց՝ մեռաւ արքայն Պարսից Արտաշիր, և փոխանակ նորա թագաւորեաց Վռամ, որ և Կրմանն կոչեցաւ, ամս տասն: Եւ զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ աշխարհիս Հայոց և ընդ թագաւորին մերում Վռամշապհոյ և ընդ մեծին Սահակայ. և էր խաղաղութիւն ի մէջ Վռամայ և Արկադեայ: Եւ Վռամշապուհ ունէր զաշխարհս մեր, և ծառայէր երկոցունց թագաւորացն, տալով հարկս, զմասինն Պարսից՝ Վռամայ, և զմասինն Յունաց՝ Արկադեայ:

1 ՏԽ չիք հարցն
2 n սուրեանն
2 Աnopqrs պալհաւոյ / Խ պահլաւոյ
3 b համանուն
3 gl սիրեաց
4 Խ աշխարհի
5 Ա. քո
6 onpqrs նախնին քո
6 Աnopqrs զառոյժ
6 fgk սպանութեան
7 Խ չիք հիւանդութեամբ
8 nopqrs բժշկութեամբն
9 Ա. չիք եղև
9 Ա. զորդիացեալ
9 Աnoprs զմա, փխ. դորա
9 Խ համազասպ
11 ՏԽ զգահ / pqrs պատուոյն
12 Աns նախնեաց
12 ՏԽ դորա
13 opqrs զտուն / d զաւանս, փխ. զտունս
13 Ա. Ձիւասակարացդ ազգաց
13 o յազգացդ
13 ԱՏ զոր
14 c թողից
14 c աներկեւղաբար / n աներկեղաբար
14 i ժառանգեսցեն Մնացորդքն
15 Աnopqrs զահու
15 Վm պատուոյ / nopqrs պատուաց
16 a ողջ եր
17 b արտաշրէ / det ի յարտաշրէ
18 pqrs և մեռաւ / t չիք պարսից
19 g կրման
20 Տ ընդ աշխարհս
20 a չիք և
21 ԱԽՎmno մերոյ
21 pqrs վռամշապուհ / l վրամշապհոյ
22 glpqrs արկադայ
22 l վրամշապուհ
22 l զաշխարհ
23 ԱԽ թագաւորացն երկոցունց
23 ԱՏk զհարկս
23 g զմասին
24 gl արկադայ

ԾԲ

Յաղագս Դանիէլեան նշանագրութեանն։

Յայնմ ժամանակի հիւանդացեալ Արկադ, և շարժմանց ահագնից և հրկիզութեանց եղեալ ի Բիւզանդիոն, որ յաղագս մեծին Յովհաննու՝ շփոթեալ լինէր թագաւորութիւնն Յունաց. և զօրքն ընդ միմեանս պատերազմէին և ընդ Պարսս։ Վասն որոյ Վռամ հրամայեաց Վռամշապհոյ մերում թագաւորի իջանել ի Միջագետս, զի խաղաղացուցեալ կարգեսցէ զնոսա, և համար երկաքանչիւրոցն հասցէ գործակալացն։ Եւ իջեալ նորա ի կարգել զայս ամենայն՝ ոչ փոքր ինչ կրէր աշխատութիւն յաղագս քարտուղարի. զի մինչ գնաց Մեսրոպ յարքունական դրանէն՝ ոչ զոք ի ճարտարաց գտանէր անդ ի դպրաց, քանզի պարսկականաւն վարէին գրով։ Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն քահանայի ուրումն Հաբէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր հայկականացս լեզուաց առնել նշանագիր, յարմարեալ ի Դանիէլէ եպիսկոպոսէ, յիւրմէ մերձաւորէ։ Զորոյ անփոյթ արարեալ արքայի, և եկեալ ի Հայս՝ գտանէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ և Մեսրոպ զամենայն եպիսկոպոսունս, հոգալ զգիւտ դպրութեան Հայոց, զոր զգացուցին արքային. և նա պատմեաց նոցա զասացեալսն վանականին։ Զոր իբրև լուան՝ թախանձէին զնա փոյթ զայնպիսեացն առնել պիտոյից։

2 l դանիեղեան / Վbdefmnopqt դանիէլեան / k դանիէլի / grs դանիելի
2 Աgl նշանագրացն / Կ[1] նշանագրաց / qr նշանագրութեան
3 agk հիւանդացաւ
4 Տխ հրընկեցութիւն [g հրընկէցութեանց]
4 Կ[2]abce ի բիւզանդոն
4 Ա յոհաննու
6 Ա ընդ պարսիցն / Խ ընդ պարսից
6 l վռամշապհոյ / pqrs վռամշապուհ
7 Sl մեր / Sk թագաւորին
7 opy խաղաղացուցանել / Վ[2]lnqrs խաղաղացուսցել
8 Վ[2]pqrs կարասցէ / e զհամար
8 Աg գործակալաց
9 l և ի իջեալ
9 ԱՏ և կարգեալ, փխ. ի կարգել / l և կարգել
9 ԱՏ զայս [d չիք զայն] / Խ զայն
9 ԱՏk կրէ
10 pqrs քարտողարի
10 ԱՏ մինչև / l մեսրոբ
11 l ի դրանէն / ԱԽ ոք / Տ զոք
11 abdefl գտանիւր / միւսն. գտանէր
11 d ի դպրոց / Խ չիք ի (դպրաց)
11 opqrs պարսկական
12 Ա մատուցեալ ումն առ արքայն հաբէլ անուն կոչեցեալ [a կոչեցեալ անուն]
12 Խ առ արքայ
13 Վklm որումն
13 Խ հաբեղ / p յաբէլ
13 Ա հայկազանցս / opqrs հայկականաց
13 opqrs լեզուացս
14 ԱԽ առնել նշանագիր լեզուացս [k լեզուաց, a չիք լեզուացս]
14 opqs յարմարել
14 det չիք ի (դանիելէ)
14 l ի դանիեղէ / ԱՏk ի դանիէլէ
14 gl իւրմէ / f իւր
15 y զորոյ / Sk արքային
15 Խ եկեալ, փխ. եկեալ
15 nopqrs ի հայսս
16 cef մեսրոբ
16 ԱԽ զեպիսկոպոսունս [d զեպիսկոպոսունսն ամենայն]
17 Վ[2]gl զգիր, փխ. զգիւտ
17 l դպրութեանն
17 ԱԽ արքային [gl արքայի] զգացուցին
18 ԱԽՎm չիք նոցա
18 gl զասացեալս
18 l վանակին, փխ. վանականին
18 Վ[2]gl թախանձեցուցին
18 p թախանձէին զփոյթ
19 d առնել, փխ. առնել

Վասն որոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական յաշխարհէս և հաւատարիմ իւր, Խադունի ազգաւ, Վահրիճ անուն, յոյժ փափագող նորին գործոյ, առ Հաբէլն այն։ Զոր առեալ, և երթեալ նովաւ հանդերձ բաջ հմտացեալ ի Դանիէլէ, կարգեալ ըստ ձևոյ օրինակի յունականին զվաղնջուցն գրեալ շարագիր տառից՝ եկեալ ետուն ցմեծն Սահակ և Մեսրոպ։ Որոց ուսեալ, և թեածելով ընդ նոսա ողայոց զամս սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել զհեգենայ բառից հայկականաց հագներգաբար, մուրացածոյին այնուիկ գծագրութեամբ։

ԾԳ

Յաղագս Մեսրոպեան նշանագրացն, ի վերնոյն տուեալ շնորհաց:

Զկնի այսորիկ ինքնին Մեսրոպ իջանէ ի Միջագետս հանդերձ աշակերտօք առ նոյն Դանիէլ, և ոչ աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն՝ անցանէ և յԵդեսիայ, առ Պղատոն ոմն ճարտասան հեթանոս, իշխան դիւանին։ Եւ նորա խնդութեամբ ընկալեալ, և զոր ինչ միանգամ ի մտի առնոյր բան հայերէն յինքն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ՝ զտգիտութիւն խոստովանեաց հռետորն։ Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն գրեան ի նոյն դիւանէն Եդեսիայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հաւատոց, որոյ անուն Եպիփանոս. զոր խնդրեալ գտցես լցուցանել զփափագդ քո։

1 Տ վասն որոյ յաշխարհէս մերոյ [o մերմէ] առաքեաց
2 df աշխարհիս / Տ չիք յաշխարհիս
2 gl զհաւատարիմ
2 c իւր հաւատարիմ / Խ չիք իւր
2 Ա վարճիճ / oqrs վարհիճ / Կ¹ վահարիճ
3 Ա գործոց / Խ առ հաբեղն
4 l ի դանիիղէ ԱՏk ի [a չիք ի] դանիէլէ
4 Աgl կարգել
4 d յուսունմնականին
5 ՏԽd զվաղնջուց / ՏԽ գրեալ
5 ԱԽՎ² շարագիր / միւսն. նշանագիր
5 a և եկեալ
6 de և ցմեծն մեսրոպ / b և ցմեսրոպն
6 t մեսրօպ, որոյ
6 Ա թեակոխեալ ածելով
7 o լինելով / cglopqrs այն
8 Վ²al զհեգնաբառից / Վ զհեգան բառից
8 Կ²d մուրացածին / oprs մուրացուածին / Վ մուրացւածին
9 k գործագրութեամբ
10 c չիք ԾԳ.
11 Կ²abt մեսրովբայ / de մեսրոբայ / cf մեսրոպայ
11 cf նշանագրացս / ՏԽ նշանագրաց
11 c և ի վերնոյն / a ի վերուստն / Խ ի վերուստ / Կ²bcdet ի վերնոցն
11 Կ²adet տուեցելոյ [t...լոց] / Խ տուեալ / copqrs տուելոյ / f չիք տուելոց
12 b այնորիկ / d այնոսիկ
12 a մեսրովպ / bet մեսրովբ / dfl մեսրոբ
12 ՏԽ իջեալ
12 ԽՎ² հանդերձ զասուք աշակերտացն
14 Աgl չիք և / ԱՎ²nopqrs առ պղատոս
14 Վkmrs ճարտարասան / Կ¹ ճարտասա
15 op դիւանի / y ի միտս
16 Խ առնոյր, փխ. առեալ
17 Կ² խոստովեաց
17 c հեռետորն / o ռետորն / Տ հռիտորն [Կ¹p հռետորն]
18 Ա լեալ, փխ. եղեալ
18 gkl ճարտարարացն [l ուրիշ ձեռով, ց նոյն ձեռով յուս. ուղղած ճարտասանն] / hmy ճարտասանն
19 gl զգրիան / k զգրեան / Վ² ի յուսանցսն ճարտասանն զգրեան
19 a յեդեսեայ / g եդեսիոյ / lnopqrs եդեսոյ
20 y եպիփանիոս / t եպիֆանիոս
20 a լցուցանել գտցես / y ի ցուցանել
21 ԱՏk զփափաքդ [e զփափագդ]

Յայնժամ Մեսրոպայ օգնականութիւն ի Բաբիլոսէ եպիսկոպոսէ գտեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս դիմէ. քանզի Եպիփանու վճարելով զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հռոփանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեան, որ ի Սամոս էր միայնացեալ։ Առ սա երթեալ Մեսրոպայ, և յայժմ ևս անշահ մնացեալ՝ յաղօթս ապաւինի։ Եւ տեսանէ ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի երևութացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեռին աջոյ՝ գրելով ի վերայ վիմի. զի որպէս ի ձեան վերջք գծին՝ կուտեալ ունէր քարն։ Եւ ոչ միայն երևութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ ի միտս նորա հաւաքեցաւ։ Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ ստեղծ զնշանագիրս մեր, հանդերձ Հռոփանոսիւ կերպաձևեալ զգիրն առ ձեռն պատրաստ Մեսրոպայ, փոխատրելով զհայերէն աթութայն ըստ անսայթաքութեան սիւղաբայից Հելլենացւոց։ Եւ խկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսեալ յԱռակացն, բովանդակելով զքսան և զերկու յայտնիւն, և զնոր Կտակն յեղու ի հայ բան, նա և աշակերտք նորա Յոհան Եկեղեցացին և Յովսէփ Պաղնացի, միանգամայն և զարուեստ գրչութեան ուսուցանել տալով իւրոց մանկագոյն աշակերտացն։

---

1 adf մեսրոբայ / bcet մեսրովբայ
1 Ա. ի բաբելոսէ [c ի բաբեղոսէ] / n ի բաբիղոսէ / g իբա բոսէ, k ի բաբոսէ, վopqrs յիբաբոսէ, y իր ոսէ, փխ. ի բաբիլոսէ
1 Խ չիք եպիսկոպոսէ
2 gy ի սամոսս
3 Խվ^{2} վճարեալ / l զկենցաղն
3 վ^{2}gl անուն / def չիք անուանեալ
3 կ^{2}abd հռուփանոս / c հռոմփանոս / e հռուփոնոս / t հռուֆանոսն
4 adefp հելլեն / c հելեն / l հեղղէն
4 ԱՏg գրչութեամբ
4 gl ի սամոսս
4 a չիք էր / gk մնացեալ
5 abt մեսրովբայ / def մեսրոբայ
5 o այս
7 y գ''ծարանի
8 Վm գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ւ
8 d չիք ի (ձեան)
8 gk կուտակեալ / y կ տակեալ / վ կտակեալ / վl քանդակեալ (l բառը ճոռոգած k) / կ^{1} աւսկեալ, փխ. կուտեալ / Ա. չիք կուտեալ
9 Խվ քար
9 c երևոյթեցաւ
9 g համանգամանքն / ky հանգամանքն
9 Աy ամենայնիցն [f ամենիցն] / l ամենայն / g ա''մոցն / k ամենեցունցն
10 o աման
10 gln հաւաքեցան / c ժողովհաւաք, փխ. հաւաքեցաւ
10 Խ և յաղօթիցն յարուցեալ
10 abd էստեղծ / Խ ստեղծ
11 abdef հռուփանոսիւ / t հռուֆանոսիւ / c ռուփանոսիւ
11 Տ զգիրն մեսրոպայ առ ձեռն պատրաստ. փոխատրելով
12 կ^{2}abce մեսրովբայ / de մեսրոբայ
13 a սիլլոբայիցն / b սիղոբայիցն / c սիրոդբայից / կ^{2}def սիղոյբայիցն կ^{1}վ^{3}glnopqrs սիղոբայից / t սիլլաբայից
13 a ի հելլենացւոցն / կ^{2}def ի հելլենացւոյն / bt ի հելենացւոյն / c ի հելենացոյն / gl հեղղենացւոց
13 gk ի թարգմանութեան
14 g ի ձեռն արկեալ
14 ՏԽ խորհրդաբար սկսանելով յառակաց, բովանդակ զքսան և երկու [Խ զերկու] յայտնիւս [nqrs զյայտնիս]
15 c զյայտնիւն
15 f կտակսն / gl կտակարանս [l ձեռ. ճոյն ձեռով ուղղած կտակս] / k կտակարան / opqrs չիք կտակս
15 ԱԽՎmn յեղուլ
16 a եկեղեցեային / միւսն. եկեղեցային [p ուղղած եկեղեցային]
16 d պաղնացին
17 Ա. տալով մանկագոյն իւրոց [a յիւրոց] աշակերտացն [e աշակերտաց]

ԾԴ

Յաղագս դպրութեան Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից։

Վախճանեալ Արկադեայ՝ փոխանակ նորա թագաւորէ նորին որդի, որ կոչեցաւն Թէոդոս փոքր. և զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ մերում աշխարհիս և ընդ արքային մերում Վռամշապհոյ. բայց զմանն իւր ոչ հաւատացանէր, այլ ինքեան կալաւ գործակալօք և խաղաղութիւն արար ընդ Յազկերտի արքայի Պարսից։ Ընդ այն ժամանակս եկեալ Մեսրոպայ, և բերեալ զնշանագիր մերոյ լեզուիս, և հրամանաւ Վռամշապհոյ և մեծին Սահակայ ժողովեալ մանկունս ընտրեալս, ուշեղս և քաջասունս, փափկաձայնս և երկարոգիս, և դպրոցս կարգեաց յամենայն գաւառս. և ուսոյց զբնաւ կողմանս բաժնոյն Պարսից, բայց ի Յունաց մասնէն, որք ընդ ձեռնագրութեամբն տուգանեցան, վիճակեալք յաթոռն Կեսարու, վարել Յունական դպրութեամբ և ոչ ասորւով։

Իսկ Մեսրոպայ երթեալ յաշխարհն Վրաց՝ առնէ և նոցա նշանագիրս տուեցելովն ի վերուստ շնորհաւն, համդերձ Ջաղայիւ ումեմն թարգմանաւ հելլէն և հայ լեզուի, ձեռնտու լինելով արքայի նոցա Բակրոյ և եպիսկոպոսին Մովսէսի։ Եւ ընտրեալ մանկունս և յերկուս բաժանեալ դասս՝ և վարդապետս թողու նոցա յաշակերտաց իւրոց զՏէր Խորձենացի, և զՄուշէ Տարօնացի։

1 c ԾԴ, l ԾԵ, փխ. ԾԴ.
2 b ի վրաց / f և վրաց և
2 y աղուվանից
3 rs վախճանել
3 ԽՎmpqrs արկադայ
3 ՏԽ չիք նորա
4 Աopqrs կոչեցաւ
4 de որ և զնոյն
5 Աopqrs մերոյ, Խ մեր, փխ. մերում (վռամշապհոյ)
5 ly վրամշապհոյ
6 Տ նմա ոչ հաւատաց, այլ ինքեան գործակալօք կալաւ
7 f արարեալ / o էր, փխ. արար / Խpqrs չիք արար
7 op ընդ յազկերտ / def արքային
7 Ա ընդ նոյն ժամանակս
8 abet մեսրովբայ / df մեսրոբայ / p մեսրոպ
8 gl նշանագիր
8 c մեր / l վռամշափոյ
9 k ժողով / Ա չիք ընտրեալս
10 ԱՎ քաջուսունս / Վn քաջուսուսս / Վ²kl քաջակունս
10 abt յերկարոգիս / c յերկարյոգիս
11 Խ չիք և
11 Ա կողմն / o կողմունս
11 Ա պարսից բաժնին
11 Կ²abden բաց, փխ. բայց
11 Կ²abdefopqrs չիք ի (յունաց)
12 ԽՎmn մասէն / Վopqrs մասն
12 Ա ընդ [a չիք ընդ] ձեռնադրութեամբ [Կ² ձեռնադրութեան, t ձեռադրութեամբ] / gk ընդ ձեռնադրութեան
12 opqrs տուգեցան
12 ՏԽ վիճակեալ
13 Աkl վարեալ / o վարիլ
13 Ա ասորւոց
14 adft մեսրովբայ / be մեսրոբայ
14 y յաշխարհան
14 Խ առնելով
14 Ա առնել նոցա նշանագիր
15 dt տուեցելովն / opqrs տուեցելոյն ի վերին շնորհացն
16 Կ²adeft հելլեն / bc հելեն / gl հեղղէն
16 ԱԽԿ¹Վ³ լեզուաւ
16 n ձեռնատու / Տabk լինելոյ
16 ԱԽ նոցա արքային [k արքայի]
17 bcdefgl մովսէսի
18 c և վարդապետ և թողու
18 ԱԽ չիք նոցա
19 l խորձենեցի
19 g չիք և (զմուշէ)
19 Վgkmnpq մուշէ տարօնեցի

Եւ ինքն յԱղուանս իջեալ առ Արսվաղէն թագաւոր նոցա և առ եպիսկոպոսապետն Երեմիայ. որոց կամաւ յանձն առեալ զվարդապետութիւն նորա՝ եառուն մանկունս ընտիրս։ Եւ կոչեալ զԲենիամին ոմն շնորհաւոր թարգման, զոր անդանդաղ արձակեաց մանուկն Վասակ Սիւնեաց տէր, ի ձեռն Անանիայի եպիսկոպոսի իւրոյ. որովք առեղծ զնշանագիրս կոկորդախօս աղխագուր խժական խեցբեկագունին այնորիկ Գարգարացւոց լեզուին։ Եւ վերակացու թողեալ զաշակերտ իւր զՅովնաթան, միանգամայն և քահանայս կացուցեալ դրանն արքունի՝ ինքն դառնայ ի Հայս. և գտանէ զմեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յասորւոյն, յոչ լինելոյ յունի։ Քանզի նախ ի Մեհրուժանայ այրեալ լինէին ընդհանուր աշխարհիս յոյն գիրք. դարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ չտային պարսիկ վերակացուքն յոյն ումեք ուսանել զպրութիւն յերեանց մասինն, այլ միայն ասորի։

ԾԵ

Վերջին թագաւորելն Հայոց Խոսրովայ, եւ յետ նորա Շապհոյ պարսկի։

Վռամշապուհ թագաւորեալ ամս քսան և մի՝ մեռանի, թողլով որդի տասնամեայ, անուն Արտաշէս։ Յայնմ ժամանակի երթեալ մեծին Սահակայ ի դուռն արքային Պարսից Յազկերտի՝ խնդրել զկապեալն Խոսրով, որ զկնի մահուանն Արտաշրի լուծեալ պահեցաւ արձակ յԱնուշն կոչեցեալ բերդի յաւուրս Վռամայ։ Եւ Յազկերտի հաւանեալ՝ կատարէ զհայցուածսն. տալով նմա զտէրութիւնն՝ արձակէ ի Հայս։ Սա խնդրեաց

1 ĭ առ արսվաղէն / Գոր. որում արսվաղ էր անուն
1 abcef թագաւորն
1 ԱԽ նոցին
3 c ընտիր մանկունս եառուն
3 cp կոչեցեալ
4 Ա անդ, փխ. անդանդաղ
4 c զմանուկն
5 l սիւնեա
5 bdeft անանիայ
5 ԱԽ իւր [kt իւրոյ, d չիք իւրոյ] եպիսկոպոսի
5 abdet չառեղծ / cfn եառեղծ
6 c աղագուր / det ալխագուր / l աղխագ լուր (յ ստորև ճնշած k) / վ աղխագաւոր
6 ac իժական
6 a խեցբեկագունի
6 y այնոցիկ
7 noqrs թողեալ նոցա
7 cgl զաշակերտն / y զաշակերտսն
7 ky յովնաթան / gk չիք և
8 f և միանգամայն քահանայս
8 Խ քահանայ / df զքահանայս դրան
8 g ի դրանն / y ի տանն, փխ. դրանն
10 Ա յոչ լինելոյն / o ոչ լինելով / վpqrs ոչ ունելով
10 o չիք նախ
10 ՏԽ ի մեհրուժանայ
10 o այրեցեալ
10 Ա այրեցեալ [c այրեալ] էին գրեանն [t գրեանք] հանուր աշխարհիս յոյն գիրք
12 c տային
12 abde պարսիկք
12 c ուսանել ումեք յոյն զպրութիւն / Տ յոյն ուսանել զպրութիւն ումեք
14 c ԾԴ, l ԾՁ, փխ. ԾԵ.
15 d չիք հայոց
15 gk խոսրովայ հայոց
15 l շափոյ / f շապուհ
16 Վmn վռամշապհոյ / y ռամշապհոյ
16 abdef թագաւորեաց
18 l յեզկերտի
19 l արտաշիրի / t արտաշիսի
19 Ա յանյուշն
20 y յեզկերտի
21 Խ զհայցուածն / gky տալ
21 fgk զտէրութիւն
21 Տefl արձակեաց

զՀրահատ որդի Գաղաւոնի, զոր յետ հօրն նորա մահուան հանեալ յՄնյիշելի ամրոցէն՝ անդր եւ բան զՄազդատան էր գումարեալ. զոր ոչ ժամանեաց տեսանել Խոսրով, մի և եթ ի կրկնումն թագաւորեալ ամ։

Յետ որոյ Յազկերտի ոչ ևս ի նոցունց, այլ զՇապուհ զորդի իւր թագաւորեցուցեալ Հայոց, հնարս դառնութեան խորհելով, իբր թէ այնպէս հանապազ առ նմա լինելով նախարարքն յանգչիցին խօսիւք, տուրևառիւք, խրախճանութեամբ և զբօսանօք որսոց, այլ և եկամուտ հարազատութեամբ մերձաւորեսցին խնամութեամբ. զի մարթ լիցի զնոսա և ի դէն մազդեզանց սաղապեցուցանել, որով ամենեւիմբ զատչիցին ի Յունաց. ոչ գիտելով անմիտն, թէ «Տէր ցրուէ զխորհուրդս հեթանոսաց». Թէպէտ առ ժամայն աջողեցաւ։ Քանզի մեռեալ Համազասպայ, և ի սգի մեծի եղեալ Սահակայ՝ ոչ ոք ի միաբանութիւն հաւաքեաց զգունդս Հայոց։ Վասն որոյ դիւրամուտ եղև յաշխարհս Շապուհ, ընդ իւր ածելով զՀրահատ և զամենայն փառանդիւն. սակայն ոչ կարաց հաճել զմիտս նախարարացն, ամենեցուն ատեցեալ զնա, և ոչ արքայօրէն մեծարէին զնա յորս կամ ի խաղս։

Էր երբեմն զհետ երամակաց ցռուց յանդգնագոյնս արշաւել ընդ խորտաբորտս և ընդ վիմուտ տեղիս. յորմէ կասել սկսաւ Շապուհ։ Իսկ Աստոմայ Մոկացւոյ եպերեալ զնա՝ ասէ. «Գնա, գնա, աստուածորդիդ Պարսից, եթէ այր իցես»։ Եւ նա ասէ. «Դու երթիջիր, զի ի քարինս դիւաց է շահատակել»։ Դարձեալ յայլում ժամու դիպեցաւ ի շամբս կինճս որսալ հրով, և Շապհոյ ոչ համարձակեալ ի թաւուտն բաջարշաւ

1 ՏԽ որ
1 Ա չիք նորա
1 ab մահուանն
2 n յամրոցէն
2 Խ է գումարեալ
2 c զոր և ոչ ևս ժամանեաց
3 Խ ժամանեաց խոսրով տեսանել որ եթէ ի կրկնումն թագաւորեալ ամ մի / Վ³ որ եթէ կամ և եթէ, փխ. և եթ
3 ՎՎ ամ մի
4 gk յետոյ, փխ. յետ որոյ
4 Տ յազկերտ ոչ ևս ի նոցանէ
5 g թագաւորեցուցանել
6 o չիք այնպէս
6 g առ նա
6 Վmnopqrs չիք լինելով
7 ԱԽ յանկչիցին
7 g տուրևառօք
8 Ա խնամաւորութեամբ
9 Ա չիք և
9 ԱԽ ի դէն / o և զնոսա ի դեն
9 g մազդեզանցն / l մազդեզացն
9 Վ սապաղեցուցանել
9 gl ամենևին / g զատչին
10 gk ցրուեսցէ
11 a թէ, փխ. թէպէտ

11 abdet յաջողեցաւ
11 Խ մեռեալ էր
11 b ի սգի եղեալ մեծին սահակայ
12 Ա զգօրս, փխ. զգունդս
13 ԱԽ դիւրամուտ յաշխարհս եղև
14 ԱԽ զմիտս [det զմիտսն] հաճել
15 y զնախարարացն
15 d ամենեցունց
15 Վ²gly ատեալ
15 c չիք և ոչ—զնա (s. 16)
15 l արքայարէն
17 ԽՎ³ երամաց
17 d յանդգնապէս
17 Sk արշաւեալ
17 Վmo ընդ խորտաբորտսն / Վkl ընդ խոտաբորտս / Վopqrs ընդ խորտաբորտն
18 Sl և ի վիմուտ / Վ ի վիմամուտ
18 g կասե՛՛լ / k կասեալ
20 Տ թէ
20 Խ երթիցես
20 h ընդ քարինքս / g չիք ի (քարինս)
21 k շահատակեալ
22 Կ²abdef կինճ / gln կինճս
22 p շապուհ
22 d համարձեալ
22 op ի թաւոյն

լինել, մինչև շրջապատէր հուրն. և նորա զհայեցուածն յերկուս բաժանեալ՝ այսր անդր բերեալ լինէր երիվարաւն։ Միւսանգամ ասէ Ատոմ. «Աստուածորդիդ Պարսից, ահա հայր քո և աստուած, ընդէ՞ր զանգիտես»։ Իսկ Շապուհ ասէ. «Թողեալ ի բաց զկատակելդ՝ յանցանել ընդ հուրդ դարձո՛ զքեզ, որ և ես զկնի քո. քանզի յառաջելն՝ ձիս իմ խրտչի»։ Յայնժամ այպանեաց զնա Ատոմ՝ ասելով. «Միթէ և այդ քարբ՞ոք իցեն, զի ես յառաջեցից. և արդ՝ եթէ դու զՄոկացիս կոչես գիւղացիս՝ ես զՍասանեանսդ կոչեմ կնամարդիս»։ Եւ մտրակեալ զերիվարն՝ իբրև ընդ հովիտ ծաղկանց անցանէր ընդ հուրն, զերծուցանելով զՇապուհ։ Եւ յետ այնր գիտացեալ, եթէ նմա լուռ ոչ լինի՝ անցեալ ի Մոկացն գնայր յաշխարհ։

Այլ երբեմն ի մականական խաղուն երկիցս պատահեաց Շաւասպայ Արծրունւոյ զգնդակն հանել ի Շապհոյ։ Եւ նորա ածեալ նմա մականաւն՝ ասէ. «Ծանի՛ր զքեզ»։ Իսկ նորա պատասխանեալ, թէ «Այո՛, ասէ, ճանաչեմ և զիս արքայորդի ի սերմանէ Սանատրայ, և ունիմ իշխանութիւն ընդ եղբարս քո զբարձն արքայի համբուրել, որպէս և անուանակոչեցեալս իմ»։ Եւ զայս ասացեալ յոյժ քամահաբար, ի ձիարձակարանէն արփայագնաց լինէր։

Դարձեալ երբեմն ի խնջոյս ուրախութեան Խոսրով Գարդմանացի ի գինւոջ զեղխեալ առաջի Շապհոյ՝ զօրէն սեղեխի տափեցելոյ զհետ ջնարահար բաջամաստն կնոջ կրթէր։ Ընդ որ ցասուցեալ Շապհոյ՝ հրամայէ ունել զնա և ի դահլճին պահել. այլ նա ի վաղակաւորն հաստատեալ

1 վ լինէր զի մի շրջապատէ հուրն երիվարաւն
1 վopqrs զի մի, փխ. մինչև
1 Խվ^2 շրջապատեալ / opqrs շրջապատէ / վ շրջապատահէ
1 Խ հրոյն
1 cl զհայեցածն / g զհայեցածս
2 gl երիւարաւն
4 SԽ չիք ի բաց
4 a զկատաղելդ
5 c ի յառաջելն / gk իմ ձիս
6 det չիք և / def քարբ՞ոքդ [t քարբ՞ոդ]
7 y կոչեսցես / Ա. գիւղզի
8 Ա. զսասանեանդ / l զսասանդ
8 b մտրակել / de մտրկեալ
9 SԽ հովիտս [gy հովիտ]
9 cg ծաղկաց / gk ընդ հուր
9 Խ զերծուցանէր / y զերծուցանել
10 Խ յետ այսր / Խbcdeft թէ
10 S նա
11 S գնայ ի մոկաց աշխարհն / Ա. գնաց
11 cl յաշխարհն / fg աշխարհ
12 d ի մանկական / d ի մկանական / վopqrs ի մական
12 վ^{2}l երկիթս, փխ. երկիցս
12 a պատահեալ
13 c զգունդն / t զգնտակն
13 l հանեալ
13 a ածել
14 c ասէ թէ այո / gk չիք ասէ
15 abcef ես, փխ. և / Խ չիք և
15 gy արքայի որդի
15 bcde սառանայ, f սոյ (Ներքուից պակսի), փխ. սանասարայ
16 g եղբայր
16 l համբուրեալ / Ա. չիք և
16 Խf անուանակոչեալս
17 gl չիք յոյժ
19 Ա.Խվ^3 ուրեմն, փխ. երբեմն
19 c չիք ի (խնջոյս)
19 S ի խնջոյսն / gl ի խնճոյս
19 c և խոսրով / k խոսրովայ
19 opqrs գարդմանացի
20 g զեխեալ
20 opqrs չիք զօրէն սեղեխի տափեցելոյ
20 c սեղեղի / l սիղեխի
20 al տափացելոյ
21 վopqrs ջնահար / gk քաջմայ
21 f տիկնոջ / k կնոջն
21 gk կրթէ / Խ շապուհ
22 g չիք և
22 abfk ի դահղճին / c ի դահճղին / opqrs ի դահլիճն
22 վ ի վաղակուրն

զաջն, պէս գունակ Տրդատայ Բագրատունւոյ, յիւր տունն անցեալ գնայր, և ոչ ոք ի սպասաւորացն արքունի համարձակեալ արկանել ի նա ձեռն, յառաջագոյն գիտելով զփորձ առնն: Եւ զայս պատմել մեզ՝ քոյդ հարկաւորեաց ընդ վայր խնդիր:

ԾԶ.

Որ ինչ զկնի գնալոյն ի Հայոց Շապհոյ, եւ անիշխանութեանն յետ նորա:

Զքառեամ անարգարար թագաւորեալ Հայոց Շապհոյ՝ հասանէ նմա համբաւ հիւանդութեան հօրն, և գնայ փութանակի, խրոում տեղակալին հրամայելով զօրագլխի՝ ունել զմեծամեծս Հայոց և տանել ի Պարս: Բայց իբրև եղև հասանել Շապհոյ ի Տիզբոն՝ մեռաւ հայրն նորա Յազկերտ, թագաւորեալ ամս մետասան: Ի նմին աւուր և նա անդէն ի դրանն մարդկանէ նենգեալ՝ սատակեցաւ: Իսկ ի ձեռն քաջին և բարեբախտին Ներսեխի Ճիճրակացւոյ զօրագլուխ եղելոյ ժողովեալ նախարարացն Հայոց հանդերձ զօրօք խուռանց՝ տան ընդ գնդին Պարսից պատերազմ. և հարկանեն զզօրսն, և սպանանէ Ապրսամ Սպանդունի զզօրագլուխն. և ինքեանք ցրուեալք, տիրագլուխք անձնապահապետք յամենայն լերինս և յամուրս շրջէին. յորում համօրէն Վանանդացիք երեւեցան նահատակեալք քաջութեամբ: Ուստի աղմկաւ և բազում խռովութեամբ մնացեալ աշխարհս մեր յանիշխանութեան ամս երիս, աւերեալ ամայանայր. վասն որոյ պակասեալ լինէին հարկք արքունի, և հատեալ ճանապարհք ռամկաց, և ամենայն բարեկարգութիւն վրդովեալ ապականէր:

1 abceft նոյնպէս, d նոյն, փխ. պէս
1 gk տանն
2 Աgl չիք և
2 ԽԿ[1]Կ[2]abceft ոչ ուրուք
2 g ի սպասաւորաց
2 gk չիք արկանել
2 k ձեռն ի նա / Ա ձեռս
3 p առաջագոյն
3 pqs պատմեալ
4 S չիք ընդ վայր / Ա խնդիրք
5 c ԾԵ, փխ. ԾԶ.
6 c ի, փխ. զկնի
6 S շապհոյ ի հայոց
6 pqrs շապուհ
6 fgk անիշխանութեան
7 pqs ... քառամ / rs ի քառամ / Կ[2]d յամս չորս / abcefot զամս չորս
7 Sխ չիք հայոց
7 խ շապուհ
8 Ա գնաց
8 Կ[1]gk տեղեկալին / a եռեղակալնին / Կ[2]bcefl եռեղակալին
9 opqrs ուղղել, փխ. ունել
9 c չիք զմեծամեծս հայոց և տանել
9 Ախ բայց եղև ընդ հասանելն [վ[2]kl ընդ հասանել, d ի հասանելն] շապհոյ
9 S չիք բայց
10 op չիք եղև
10 c ազկերտ
11 opqrs անդրէն
11 Ա ի դրան մարդկանէն / S ի դրանէ մարդկանն: Հմմտ. Ղ. Փարպ., ԺԲ.
12 rs չիք իսկ—Ներսեխի (տ. 13)
13 b Ներսէհի / c Ներսեհի
13 վ[2]gk ճիհրակացւոյ
14 de տալ
14 խ ընդ պարսից գնդին
15 k հարկանէ / խ զզօրն
15 d ապրամ / խվ[2] ապրկամ
16 Ա ցրուեալ
16 Աno տիրագլուխ / վէ անտիրագլուխ
16 gk անձնահապետք / վ անպահապետք
16 Ախ լերինս շրջէին և յամուրս
17 Sխ նահատակեալ
19 ab յաշխարհ / eft աշխարհ
19 nopqrs չիք աւերեալ
20 խ լինէր / opq արքունիք
20 o հատեալք / a հասեալ, փխ. հատեալ
21 def բարեկարգութիւնք
21 abdet ապականիւք

Ընդ նոյն աւուրս Թագաւորեաց Պարսից Վռամ երկրորդ, և զքէն վրիժուց խնդրեաց ի մերմէ աշխարհէս. խաղաղութիւն առնելով ընդ Յոյնս՝ ոչ ի բաժին նոցա հպի:

ԾԷ

Առաքումն Մեսրոպայ ի Բիւզանդիոն, եւ պատճէն թղթոցն ենգից:

Իսկ իբրև ետես մեծն Սահակ զայս ամենայն չարիս ի մասինն Պարսից՝ գնաց նա զկողմամբք արևմտից մերոյ աշխարհիս, ի բաժին մասինն Յունաց, և ոչ ըստ արժանեաց իւրոց եղև ընկալեալ. վասն որոյ յղէ զՄեսրոպ և զՎարդան Թոռն իւր ի Բիւզանդիոն առ կայսրն Թէոդոս հանդերձ թղթով, որ ունէր զայս.—

Թուղթ Սահակայ առ Թէոդոս:

«Խաղաղասիրի կայսեր, տեառն իմում Աւգոստոս Թէոդոսի. Սահակ Հայոց եպիսկոպոս, ի Տէր խնդալ:

«Գիտեմ, զի համբաւ նեղութեանս մերոյ հասեալ է ի լսելիս ինքնակալիդ. սակս որոյ յուսալով ի գթածութիւն բարերարութեանդ քոյ՝ զիմեալ ապաւինեցայ յոտս ձեր. և ոչ հանդիպեցայ ընդունելութեան յիմում վիճակիս ի հրամանէ վերակացուացս սոցա: Այնչափ ատեցեալ զմեզ, մինչև զնշանագիրսն անգամ ոչ ընկալան, զորս եբեր նոյն այր՝ զոր առաքեցի առ ձեր բարերարութիւնդ, բազում անգամ ճգնեալ զորս յԱսորւոց աշխարհին: Արդ՝ հաճոյ թուեսցի տէրութեանդ ձերում՝ ոչ անփոխան առնել զմեզ ի մերում վիճակիս, և հրամայել ընդունել զմեզ և զվարդապետութիւնս մեր: Ողջ լեր»:

Գրէ և առ եպիսկոպոս Թագաւորեալ քաղաքին զայս ինչ.—

1 Տ լինէր Թագաւորեալ / Խ Թագաւորեալ
2 Խվ^2 խաղաղութիւն ընդ յունաց ու-նելով / no ունելով, փխ. առնելով
3 Ա ի բաժինն / gk ի բաժնի
4 c ԾԶ, փխ. ԾԷ.
5 abdef Մեսրովբայ / lt Մեսրոբայ
5 abce ի բիւզանդոն / f ի բիւզանդ
5 Տխ թղթոց [pr թղթոյ] / f և թղթիցն
6 h տեսեալ
6 Խ չիք ի (մասինն)
9 abt զՄեսրովբ / defl զՄեսրոբ
9 abe ի բիւզանդիոնն / c ի բիւզանդոն
10 Տխ չիք հանդերձ
10 Կ^{2}t ունէր օրինակ զայս
12 Խ խաղաղասիրի տեառն իմում Թէո-դոս կայսեր օգոստոսի [լաւգուստոսի]
12 abdef օգոստոս / oqrs օգոստոսի / p օգոստի
12 f սահակայ
13 opqrs չիք հայոց
13 kl եպիսկոպոս հայոց
14 ԱՏ ի ներող լսողութիւն [վա լսե-լութիւն, c լսողութիւնդ] ինքնակալիդ
15 Ա ի բարեգթածութիւն / abcfg քո
16 gk քո, փխ. ձեր
17 Աgk վերակացուաց
17 Ա նոցա / opqrs ս"ր, փխ. սոցա
18 ԱՏ զնշանագիրս
18 bcdef զոր եբեր
19 Խ զոր առ ձեր բարերարութիւնդ առաքեցի
20 ԱԽԿ^1 չիք հաճոյ / Կ^{2}abdeft թուեցի
20 Աgk ձերում տէրութեանդ [c տէրու-թիւնդ] / l քում տէրութեանդ
21 n ի ձերում, փխ. ի մերում
21 de չիք և / ԱԽԿ^1 հրամայեա
22 Խ զվարդապետութիւն / pqrs չիք մեր
23 Ա չիք գրէ—զայս ինչ
23 Տ առ եպիսկոպոսն

Թուղթ Սահակայ առ Ատտիկոս:

«Սահակ եպիսկոպոս Հայոց. վարդապետ մեր Ատտիկոս եպիսկոպոս աշխարհամուտ դրանդ, օրհնութեամբ ողջոյն:

«Յուսացեալ ի ձեր սրբութիւնդ առաքեցաք զուսուցող մերոյ աշխարհիս զՄեսրոպ, և զԹոռն իմ զՎարդան, որպէս զի լուեալ քո ի դոցանէ զաղէտս նեղութեան մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի թագաւորիդ՝ օգնեսցես մեզ, որպէս արդարև եղբայր սիրելի: Ողջ լեր»:

Գրէ և առ Անատոլիոս զօրավար զայս ինչ.—

Թուղթ Սահակայ առ Անատոլիոս:

«Սահակ եպիսկոպոս Հայոց. քաջի զօրավարի Անատոլեայ խնդալ:

«Շնորհ ունիմ Աստուծոյ յաղագս զքեզ պատրաստելոյ մեզ յապաւինութիւն. վասն որոյ զգացուցանեմ՝ զի ի հայթայթանս մերոյ նեղութեանս առաքեցի զուսուցողդ մեր զՄեսրոպ և զԹոռն իմ զՎարդան ի դուռն արքունի. և աղաչեմ զքո քաջութիւնդ ձեռնտու լինել ճանապարհիդ: Ողջ լեր»:

Զայս տեսեալ Անատոլեայ, միանգամայն և զլուր առաքինութեանն Մեսրոպայ յիշեալ, որ յառաջագոյն հնչեցեալ էր զնմանէ՝ ոչ փոքր ինչ արար նոցա ընդունելութիւն, մինչև ի ձեռն փութով ընթացից զրով զգացուցեալ կայսերն՝ առնու հրաման՝ արժանապէս առաքել փութով: Վասն որոյ արգելեալ ի քաղաքին Մելիտինէ զբազմութիւն աշակերտացն, զորս ընդ իւրեան ածեալ՝ հանդերձ գլխաւորաւն նոցա Ղևոնդիւ առ

2 a ատտիկոս
2 o պատրիարք, փխ. եպիսկոպոս
3 g ա՛՛հնութեամբ
4 Sƀ առաքեցի
5 Կ²bdfl զՄեսրոբ / e զՄեսրովբ / Sƀ Մեսրոպ
5 cfgk զվարդան / միւսն. վարդան
5 ƀopqrs չիք զի
5 ƀվ² լուեալ / S զի ի լսել քո
6 opqrs բարեխօսել
6 cf չիք առ
6 ƀ թագաւորին
6 k օգնեսցէ
7 a ողջ եր
8 f չիք գրէ—զայս ինչ
8 abcde անատոլիս / glnopqrs անատողէոս կամ անատոլէոս / k անատողիոս
8 p այս
9 abcde չիք թուղթ—անատոլիոս
9 gl անատողիոս / op անատոլէոս / f անատոլիս զօրավար
10 c անատոլայ / g անատողէ / l անատոլէ
11 glopqrs յաստուծոյ
11 ԱS պատրաստել
12 վ ի հայթայթս / վ ի հայթաթանս
13 Ա նեղութեան
13 Sabcef զուսուցանողդ
13 abcg մեսրոպ / dfl մեսրոբ / e մեսրովբ / t զմեսրոբ
13 Sƀ վարդան
14 ƀ արքայի, փխ. արքունի
15 a ողջ եր
16 a անատօլեայ / gl անատողայ
17 adfl մեսրոբայ / bet մեսրովբայ
17 ƀվ² չիք յիշեալ
17 ƀվ² հնչեալ / Sƀ չիք ինչ
18 a արար նմա օգնականութիւն, մինչև
19 S զգացուցանել կայսերն: Առնու
20 abdefl ի քաղաքին ի մելիտինէ [d մելտինէ, ef միլիտինէ, t մելիտինէ] / gl մեղիտինէ
20 S աշակերտաց
21 afopqrs զոր
21 a ընդ իւրեանս
21 Աƀ գլխաւորաւ
21 Աnopq նոցին / rs նոցայն

եպիսկոպոսին Ակակայ թողու։ Եւ իբր առեալ զՄեսրոպ և զՎարդան՝ տայ ցեպիսկոպոսն Դերջանու ցԳինդ, և բարեփառութեամբ զնոսա յուղարկէ։ Որով մտին ի Բիւզանդիոն, և յանդիման եղեալ մեծի թագաւորին՝ առին զոր յուսային և զոր ոչն յուսային։ Եւ դարձան հանդերձ թղթով այսպիսեաւ.—

Թուղթ Թէոդոսի առ Սահակ։

«Ինքնակալ Թէոդոս Աւգոստոս և կայսր Հռոմայեցւոց. մեծի Սահակայ եպիսկոպոսի Հայոց խնդալ։

«Հրամայեալ մեր տեսանել զթուղթս՝ վերահասու եղաք գրելոցս առ ի քէն. և մեղադրեցաք յոյժ, զի ամենայն սրտիւ միտեցար զհետ հեթանոս թագաւորաց, և մեզ և ոչ թղթով բաւականացար ծանօթանալ։ Եւ առաւել յայժմ մեղադիր եմք, զի արհամարհեալ զճարտարօքս, որ ի մերում քաղաքիս՝ յԱսորեաց ոմանց խնդրեցեր զիմաստից գիւտս։ Վասն որոյ հանեալ էաք ընդ մերոց ծառայից արհամարհել զայդպիսի ուսումն. բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Մեսրոպ, եթէ կատարումն արուեստիդ ի շնորհաց վերնոյն եղև՝ գրեցաք զի ամենայն փութով ուսցին. և զքեզ պատուեալ ընկալցին որպէս զարդարև վարդապետ խրեանց, հանդոյն արքեպիսկոպոսին Կեսարու, և զարմանք և ծախք յարքունուստ եղիցին։ Եւ հրամայեցաք քաղաք շինել յաշխարհիդ Հայոց՝ յապաւինութիւն ձեզ և մերոց զօրացդ։ Եւ վասն քո արարաք ստրատելատ զՎարդան զորդի որդիացելոյ քոյ, և յառաջին վարդապետսն գրեցաք զՄեսրոպ։ Ողջ լեր»։

Գրեաց և մեծ եպիսկոպոսն Ատտիկոս զայս ինչ.—

1 ab զմեսրովբ / defl զմեսրոբ / t զմեսրօբ
2 Տխ ցգնիթ / Կոր. գինթ
3 o յուղարկէ զնոսա
3 abe ի բիւզանդիոնն / c ի բիւզանդոն
4 Ա առին և զոր յուսային
4 bopqrs չիք և զոր ոչն յուսային
6 e թէոդոսէ
6 k առ սահակայ
7 a թէոդող
7 abdef օգոստոս / g օգուստոս / l աւգուստոս
8 Տ չիք հայոց
9 opqrs զթուղթ / abc եղեաք
9 Ա գրելեացս / op գրելոցն
10 ԱԿ^1 մեղադիր եմք յոյժ
10 վ^{2}kl միտեցեր
10 f թագաւորաց հեթանոսաց / r հեթանոսաց
11 Տխ թագաւորի [l թագաւորին]
11 kopqrs չիք և (ոչ)
12 oqrs այժմ
12 opqrs մեղադրեմք
13 ԱՏ խնդրէիր
13 deopqrs գիւտ
14 gl հանեալ եաք / opqrs հանեալ եմք
14 ԱՎmn մերոյ / opqrs մեր
14 խ ծառայից
14 k արհամարհեալ
14 խվ^2 զայսպիսի
15 n ուսումնդ / opqrs ուսումդ / Վm ուսմամբ
15 b մեսրովբ / defl մեսրոբ
15 Տխ թէ
16 խ արուեստիս / opqrs արուեստիցդ
16 abcdet վերնոյ / f վերնոցն
17 խվ^2 լուիցեն, փխ. ուսցին
17 p չիք և / Տխ պատուով
17 gk զվարդապետ
20 Տխ զօրաց [n զօրացդ]
20 Ա արարաք զվարդան ստրատելատ
21 ck չիք զորդի / վ^2 զվարդան զորդիացեալ քո / վ զորդիացելոյ քո
21 c և ի յառաջին
22 abet զմեսրովբ / cdf զմեսրոբ
22 a ողջ եր
23 rs չիք գրեաց—զայս ինչ

Թուղթ Ատտիկեայ առ Սահակ։

«Ատտիկոս ինքնագլուխ եպիսկոպոս Կոստանդնուպօլսի. եղբօր սիրելւոյ և աթոռակցի՝ Սահակայ եպիսկոպոսի Հայոց, ի Տէր խնդալ։

«Բազում գոհութիւն Աստուծոյ մատուցանեմք յաղագս քո բարեհամբաւութեանդ ի մէջ այդպիսի բարբարոս ազգի. այլ ազատ ի մեղադրանաց ոչ թողումք, որ ոչ կանխաւ յիշատակեցեր զսիրելութիւն Գրիգորի և Ներսիսի երանելեաց քոց հարց։ Եւ առաւել ընդ այս զարմանամք, եթէ զիա՞րդ թողեր զաղբիւրն եկեղեցւոյ, զհայրն մեր սուրբ Յովհաննէս, որ ոչ միայն տիեզերական մայրաքաղաքիս, այլ և սովաւ ամենայն քրիստոնեայք ընդհանուր աշխարհիս ի նմանէ լուսաւորեցան վարդապետութեամբ. ուստի և Ոսկեբերան կոչեցին զնա։ Եւ ձեր զանց զնովաւ արարեալ՝ կամեցայք ի սահմանական ջրոց զփափագ ծարաւոյն յագեցուցանել. մինչև ամենակալին տեսեալ զմնոտի աշխատութիւնն՝ բղխեաց ի ձեզ զշնորհս Հոգւոյն, ընդ որ այժմ ուրախ եմք։ Իսկ արդ՝ հրամանաւ ինքնակալին Աւգոստոսի տուեալ լիցի քեզ իշխանութիւն վարդապետել զկողմնդ մեր. և աղանդոյդ բորբորիտոնաց՝ կամ հաւանեցուցանել, կամ հալածել ի քումմէ վիճակէդ։ Եւ զառաքեալս ի քէն զՄեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել եկղեսիաստիկոս»։

---

1 Ա ստտիկոսի / gl ստտիկայ
2 abcl կոստանդինուպօլսի
3 l սիրելիոյ
3 Խ չիք և
4 Խnopq զաստուծոյ / rs չիք աստուծոյ
4 վ բարի համբաւութեանդ
5 de չիք ի մէջ—ազգի
5 Աg այլ ոչ ազատ ի մեղադրանաց թողումք
6 Խ և Ներսիսի և
7 cef Ներսէսի / d Ներսեսի / n զներսեսի / pqrs զներսիսի
7 Ա հարցն
8 ԱԽ թողեալ
8 ՏԽ զհայր
8 d չիք մեր
8 Ա յոհաննէս
9 ՏԽ այլ սովաւ և ամենայն քրիստոնեայք և [gl չիք և] ընդհանուր աշխարհ ի նմանէ վարդապետեալ ուսանի [Խ ուսան]
10 Կ^2 ընդ հանուր / t և ընդհանուր
10 Կ^{2}deft աշխարհս
11 l ոսկէբերան / Տcdefgk ոսկի բերան
11 Ա զնա կոչեցին
12 Կ^{1}f ի սահմանական
12 Կ^{2}deft փափագ
12 ԽԿ^{2}abdefl ծարաւոյ / c ծարաւոց
13 Ա ամենազիտին, փխ. ամենակալին
13 gks աշխատութիւն
14 p չիք ի ձեզ
14 bcefl այդ, փխ. արդ
15 Աgl ինքնակալի
15 adef օգոստոսի / b օգոստի / g օգուստիս / l աւգուստիս
16 abfl զկողմդ / c կողմդ / opqrs զկողմն / վ զկողմամբն
16 Ա աղանդոյ բորբորիտոսաց / o բորբորիտուաց / nqrs բորբորիտաց / վ բորբոտանաց
16 ՏԽc հաւանել
17 Տl և կամ
18 abdflt զմեսրոբ / Կ^{2}e զմեսրոպբ / c չիք զմեսրոպ
18 de լինիլ
18 abde եկլասիակղիոկոս / f եկլէսիակղիկոս / Կ^2 էկլէսիակղիոկոս / c եկլեսիաստիկէս / gk եկլեսիադիոս Կ^1 եկլէսիակղիոս / l եկղեսիակղիսս / n եկլէսիակղիկոս / o եկլէսիաստիկոս / p եկեղեսիաստիկոս / qs եկեղեսիակղիկոս / t էկկլէսիաստիկոս

ԾԸ

Վասն զարեւմտեայս մեր վարդապետելոյ, եւ խաղաղանալոյ բոլորումն, եւ թագաւորելոյն Արտաշրի։

Եկեալ Մեսրոպայ և Վարդանայ ստրատելատի՝ գտին զզօրավարն Անատոլ հուպ ի մերս եկեալ սահման. որոյ ընկալեալ զհրամանն արքունի՝ առաւել յոխորտաբար և քաջափոյթ ձեռնարկութեամբ զգործն ի կատարումն աւարտեաց։ Բանզի իշխանք և գործակալք և գլխաւորք և որք միանգամ յայտնիք էին ի կողմանն, ի մի վայր եկեալ հասանէին հանդերձ ամենայն քահանայական ազգաւն ինքնակամ, իբրև յաստուածառաք ձայնէ հրաւիրեալք. զորս անյապաղաբար սկսեալ ուսուցանել՝ երագապէս վարդապետեցին զկողմն արևմտեայ, որպէս զարևելեայն։

Յայնժամ զայլն հասանէին ի բազում նախարարաց կոչնականք զմեծէն Սահակայ, զի ի մէջ նոցա անցեալ՝ ի միաբանութիւն հաւաքեսցէ զամենեսեան։ Բանզի գիտացեալ արքայն Պարսից Վռամայ, եթէ առանց նախարարացն Հայոց ոչ մարթի ունել զաշխարհս՝ հաշտութիւն խօսի ի ձեռն Սմբատայ ասպետի։ Վասն որոյ թողու զՄեսրոպ ի վերայ վարդապետութեան կողմանն արևմտից, և առ նմա զթոռունսն իւր զՀմայեակ և զՀամազասպեան, զեղբարսն Վարդանայ ստրատելատի։ Հրամայէ քննել զժանդագործ բորբորիտոսն, և եթէ ոչ հեզութեամբ և ոչ սաստիւ գայցեն յուղղութիւն՝ չարչարանօք հալածել. զի որպէս թշնամիք ի թշնամեաց վրէժ առնուցուն, և խայտառակեսցի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հոգւոց։ Եւ ինքն եկեալ անցանէ յԱյրարատեան գաւառն. կուտեալ զամենայն նախարարազունսն՝ առաքէ զՍմբատ ասպետ և զՎարդան ստրատելատ զթոռն իւր ի դուռն արքային Պարսից։

1 c Ծէ, փխ. ԾԸ.
2 Խ զարևմտեայն
2 Խ բոլորումս / f բոլորից
3 ԽՎm թագաւորելոյ
3 Կ²abde արտաշէսի / c արտաշեսի / ftw արտաշիսի
4 Խ և եկեալ
4 abetw մեսրովբայ / fl մեսրոբայ / c մեսրոպ
4 g զօրավարն
5 c անատաւլ / df անատօլ / gl անատող / tw անատոլի
5 Ա եկեալ, փխ. ընկալեալ
5 ef և զհրաման / a հրամանն
6 b յարքունի
7 ԱՏ չիք և գործակալք
9 ՏԽ իբր
10 Տgk հրաւիրեալ / ՏԽ զոր
11 gk զկողմանս / l զկողմանսն
11 Տ արևմտեայն / l արևմտեա
11 cg զարևելեան
12 ԱՏ նախարարացն

14 ԱԽ զամենեսեան [bdef զամենայնս, g զամենեսեանս, kl զամենայնսն] հաւաքիցէ
15 Աgl ոչ առանց նախարարացն հայոց մարթի [gl մարթէ]
15 ՏԽ զաշխարհն
16 ԱՏ խօսեցեալ / Ա ընդ ձեռն
16 gk սպարապետի, փխ. սմբատայ ասպետի
16 Ա թողեալ
16 abe զմեսրովբ / cdfl զմեսրոբ / tw չիք զմեսրոպ
17 Խp արևմտեայ
17 ԱԽ զիւր թոռունսն
18 ԱԽ զեղբարս
19 fl զժանտագործ
19 d բորբորիտոսն
20 ՏԽ զի թշնամանք ի թշնամանաց
22 b յանցանէ
22 l յարայրարտեան / o արարատեան
23 oqrs կուտել... նախարարազունս
23 g զսպարապետ, փխ. զսմբատ ասպետ

Եւ նորա հաստատեալ զհաշտութիւնն՝ մուրհակ մոռացման յանցանաց կնքէ, ըստ խնդրոյ նոցա Թագաւոր կացուցանելով զԱրտաշէս որդի Վռամշապհոյ. և փոխեալ զանունն, Արտաշիր կոչելով՝ զաշխարհս Հայոց ի նա հաւատայ առանց պարսիկ վերակացուի. որ տիրեաց ամս վեց։

ԾԹ

Շինուած Կարնոյ քաղաքին, որ կոչի Թէոդուպօլիս։

Անատոլեայ զօրավարի ընկալեալ զհրամանն արքունի, և եկեալ յաշխարհս մեր և շրջեալ ընդ բազում կողմանս մեր՝ հաճի ի գաւառին Կարնոյ շինել զքաղաքն արգաւանդագոյն, շատաջուր և բերրի. իբր միջոց վարկուցեալ զվայրսն, ոչ կարի ի բացեայ ի տեղեացն, ուր Եփրատայ մասինն ինչ բղխեն աղբիւրք և հանդարտ գնացիւք յառաջացեալ ծովանան մօրաբար երեւութիւք. յորում անբաւութիւնք ձկանց և զանազան հաւուց ճարակաւորաց, յորոց ի ձուոցն միայն կերակրեալ լինէին բնակիչքն։ Եւ զեզերբ մօրին շամբք և բազմութիւն եղեգանց. և դաշտքն ունէին զԹանձրութիւն խոտոց և զբաջաբերութիւն սերմանաւոր պտղոց։ Եւ լերինքն լի են երէովք կճղակաբաշխիւք և որոճայնովք. նա և զանասնոց պաճարս բազմացուցանեն, մեծահասակս, քաջամարմինս և յոյրս ցուցանեն, համակեալս ի գիրութիւն։

1 Աgk զհաշտութիւն
1 Ա և մուրհակ / Խվ^{2} յանցմանն
2 de ընդ խնդրոյ
2 Խվ^{2} Թագաւորեցուցանելով
2 l զարտաշէզ
3 nopqrs զորդի / l վրամշափոյ
3 Խ փոխեաց / oprs զաշխարհն
4 ԱՏ հաւատաց [a հաւատաւ]
4 qrs տիրեցան
6 c ԾԸ, փխ. ԾԹ.
7 b շինուածք
7 ԱԽ քաղաքի / Տ կոչեցաւն
7 a Թէդոսի պօլիս / bcdefiw Թէոդոսի պօլիս / gk Թէոդոսի պաւլիք / l Թէոդոսուպողիք / n Թէոդոսի պոլիս
8 f անատօլեայ / g անատոլայ / opqrs անատոլէ / l անատողեա
8 Տ չիք և
10 ՏԽ կարնոյ իբրև [Խ իբր] ի միջոցի շինել
10 h իբր ի միջոց / opqrs չիք իբր միջոց
11 glo չիք ի (տեղեացն)
11 grs ի տեղացն
11 opqrs որ, փխ. ուր
12 abcgl եւփրատայ / pqrs եփրատ
12 opqrs բղխէին
12 f բղխեն ջուրք աղբիւրք
12 Տ բղխեն աղբիւրք ականց [nopqrs չիք ականց] և / Խվ^{2} բղխեն ակունք, և
12 Ա յառաջանան ծովացեալ
13 վbn մուրաբար / վopqrs մուրաբեր
13 Խabciw անբաւութիւն
14 Կ^{2}eiw զազան, փխ. զանազան
14 Տgk ի ձուոց
15 gk լինին / eiw զեզերբք
15 d բազմութիւնք / Խc եղեգան
16 Խվ^{2} զբազմութիւն, փխ. զԹանձրութիւն / b ունէին զբազմութիւն Թանձրութիւն
16 Խa խոտոյ / k սերմնաւոր
17 abd էրէօք / f երեօք / eg երէօք / c երեսաւք / l երէաւք
17 վ կճղակաբաշխօք
17 c որոճալով / f որոճայնւովք / no որոճայնօք / վqrs որոճանօք
18 ՏԽ զանասուն
18 gk մեծահասակ
18 c չիք մեծահասակս—ցուցանեն (s. 19)
18 gk քաջամարմին
19 Խվ յովրս / oqrs յորս, փխ. յոյրս
19 Խվ ցուցանել
19 Տl ի գիրութեան / վ մեծահասակ գիրութեան

Եւ առ ստորոտով մի գեղեցկանիստ լերինն գտեալ բազում աղբիւրս ականակիտս և մանունս բղխեալ՝ անդ հռեղագրեաց զքաղաքն. զորով շրջափակեալ խոր փոսիւ՝ անդնդայլիր հաստատեաց զհիմունս պատուարին. և ի վերայ բարձրաբերձ աշտարակս ահագինս շինեաց, յորոց զառաջինն Թէոդոս անուանեաց ի պատիւ Թէոդոսի։ Եւ ի նմանէ և անդր շինեաց աշտարակս ժայռաւորս իբրև զնաւացռուկս, և առանցս զոգաւոր խորշիւք, որք ընդդէմ հային լերինն։ Սապէս և ընդդէմ դաշտին հիւսիսոյ. իսկ ընդդէմ արևելից և արևմտից կանգնեաց աշտարակս բոլորաձևս։ Եւ ի մէջ քաղաքին ի բարձրաւանդակ վայրի մթերանոցս բազմապատիկս շինեաց, և Աւգոստիոն անուանեաց ի պատիւ Աւգոստոսի։ Եւ այլ ջուրս ընդ յոլով տեղիս ածեալ մտոյց անյայտ գնացիւք։ Եւ ելից զինու և պահապան գնդիւք զքաղաքն, և անուանեաց Թէոդուպօլիս, զի յիշատակաւ քաղաքին անմահ լիցի անունն։ Եւ ի վերայ ջերմն բղխեալ աղբերացն՝ յարկս ի վիմատաշ քարանց շինեաց։

Կ

Կրկին աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, եւ երթ թարգմանչացն ի Բիւզանդիոն։

Մեսրոպայ կացեալ յանապատ և ի հովանաւոր տեղիսն, որ Շաղգոմքն անուանին՝ բովանդակեաց զվարդապետութիւնս առաջին առելոց

1 abcf լերին / de չիք լերինն
1 d չիք գտեալ—և (s. 2). / e չիք գտեալ—ականակիտս (s. 2). / tw չիք լերինն—և (s. 2).
2 Sg աղբեւրս / f չիք աղբիւրս
2 de անդր / h անդէն
2 ԽՎmn հոեղագրեաց / abftw տեղագրեաց / c տեղագրեց / Կ² տեղեագրեաց / Միւսն. տեղագրեաց
3 ԱՎ խորափոսիւ
3 k հաստատութեանց, փխ. հաստատեաց
4 Խ ահագինս շինեաց [k շինութեանց] աշտարակս
5 ky զորոյ / g զորոյ / de յոր
5 bdef զառաջինն
5 p չիք և
6 gl չիք և (անդր)
6 g ժառանուրս, opqrs ժառանգաւորս, փխ. ժայռաւորս
6 opqrs առանց
7 kp որ / Ա ընդդէմ լերինն հային
7 r չիք հային—և ընդդէմ
8 Ա և, փխ. իսկ
9 c ի բարաւանդակ / opqrs ի բարձրաւանդակի վայր
9 Ա ի վայրի մի
10 abdef օգոստիոն / g օգուստիան / l աւգուստիան / n օգոստիան / oqrs օգոստոսի / p օգոստին
10 abp օգոստի / def օգոստոսի / g օգուստի / l աւգուստի / k աւգոստի
11 p ջուր
11 ԽՎ² ածեալ ընդ յոլով տեղիս / p չիք ածեալ
11 de չիք մտոյց
12 e ելից զնա զքաղաքն
12 Ա գնդաւ / gk գնդօք / l գնդաւք
12 abef Թէոդոսի * պօլիւ / cl Թէոդոսի պաւլիս / ln Թէոդոսու պօղիս
13 c չիք անմահ լիցի
14 Աgl ջերմ
14 b աղբիւրացն / tw աղբեւրացն
14 dopqrstw չիք ի (վիմատաշ)
14 de շինեալ
15 c ԾԹ, փխ. Կ.
16 abe մեսրովբայ / gl մեսրոբայ
16 c ի բիւզանդոն
17 abe մեսրովբայ / dfl մեսրոբայ
17 Խ կեցեալ / f կալեալ, փխ. կացեալ
17 bdeftw ի յանապատ
17 ac չիք ի (հովանաւոր)
17 ԱԽՎ² շաղգումքն / s շաղգոմք
18 gl վարդապետութիւնս
18 c չիք առաջին
18 d առեցելոց / ԽՎ² առելոցն

խմբիցն։ Քանզի ոչ որպէս զարուեստ ուսուցանէր, այլ իբրև զհօգի առաքելաբար աշակերտացն տայր։ Յետ որոյ թողեալ վերակացուս յիւրոց աշակերտացն ի նմին տեղւոջ, զՂևոնդ և զՔնովք ի Սպեր, իսկ ի Դերջան զնոցին եպիսկոպոսն զԳինդ, և յեկեղեաց զԴանան՝ ինքն եկեալ յԱյրարատ՝ անցանէ յառաջնոյ բնակութեան գաւառն Գողթն։

Քանզի մնացեալ արմատ դառնութեան հեթանոսական աղանդոյն ի ժամանակի անիշխանութեանն ի վեր երևեալ՝ ի բազումս տարածեցաւ. զորս բնաբարձ արարեալ երանելւոյն հանդերձ օգնականութեամբ հօրաբարոյին Գտայ որդւոյ Շաբիթայ, իշխանի գաւառին, տեղեկանայր ևս, եթէ չարեացն վարդապետք նախագոյնք ի Բաղասականն են կողմանս։ Ուր երթեալ զբազումս յուղղութիւն ածէ, և զսակաւսն անդարձս յիշխանութիւն Հոնաց հալածականս առնէ։ Հաւատալով զվարդապետութիւն կողմանցն այնոցիկ եպիսկոպոսին, որում Մուշեղն կոչէին՝ ինքն դառնայ զԳարդմանայ ձորոյն. զի և ի նմա լուաւ լինել ի նոցին ընկերաց աղանդոյն. զորս գտեալ՝ ածէ և դնոսա ի գիտութիւն ճշմարտութեան, հանդերձ վերստին ուղղութեամբ իշխանին Գարդմանաց, որում անուն էր Խուրս։ Հրաւիրի անտի ի բդեշխէն Գուգարացւոց Աշուշայէ՝ յաղագս

1 Ա խմբացն / Խվ² խմբայ
1 ԱՏ արուեստ / a չիք ուսուցանէր
2 opqrs առաւելաբար, փխ. առաքելաբար
2 ՏԽ աշակերտելոցն
2 d զվերակացուս
3 Խ չիք յիւրոց
3 Խ յաշակերտացն / Տ աշակերտելոցն
3 abcef զԵնովք
3 cf յսպեր, փխ. ի սպեր
4 Տ զգնիթ / Խ զնիթ / Կոր. զԳնիթ
4 aopqrs յեկեղէց / Կ²bcdeftw յեկեղեց
4 Կ²de զդադան, o զդանդան, p զդանդոն, qrs զդանդան, փխ. զդանան
5 l յարայրարտ / pqrs գողթան
6 ԱԽ աղանդ, փխ. արմատ
6 lpqrs հեթանոսականն
6 ԱԽ աղանդոյ [c աղանդ]
7 fd անիշխանութեան
7 k չիք ի (բազումս)
9 abdeftw գիտայ / c գիւտայ / Կոր. հայրաբարութին գտայ, որդւոյ շաբաթայ
9 p որդի / gk իշխան
9 p տեղականայր
10 ԱՏ չարեաց
10 ԱՎmn վարդապետացն
10 c նախգոյնք / gl նախնագոյնք / վ² նախնագոյն
10 cl ի բաղասական / gopqrs ի բաղականէն [o բաղականէ], փխ. ի բաղասականն են
10 Ա կողման / opqrs կողմանն
11 Խ որոյ, Տ որ, փխ. ուր
11 gk զբազում
11 Խ ածէ [g յածէ] յուղղութիւն
11 abceftw զսակաւսն / d սակաւս / opqrs զսակաւ / Մրւսն. զսակաւս
11 b անդարձան / glopqrs անդարձմն
11 f իշխանութիւն
12 Ա հնոց, gl հնոցն, փխ. հոնաց
12 Աgl հալածական
12 be հաւատով / cf հաւատա
13 Ա նոցին, փխ. այնոցիկ
13 Տg եպիսկոպոսի
13 c որում անունն մուշէն
13 Ա մուշէ / ՏԽ մուշէն [p մուշեն, g մուշէն մուշեղնել] / Կոր. որում մուշեղ կոչէին։ Ուղղ. մուշեղն
14 opqrs զգարդմանայ / ab զգարդմանա ձորոյն / f զգարդմանաձորոյն
14 deo լինիլ / p ընկերաւ
14 Տ նոցին [o նոյն], փխ. նորին
14 Խ ի [gk չիք ի] նոցին ընկերաց [k յընկերաց] աղանդոյն / Մրւսն. յընկերաց նորին աղանդոյն
15 Ա չիք և (զնոսա) / c չիք զնոսա
16 Ա գարդմանաց / ors գարդամանայ / pq գարդմանայ / Մրւսն. գարդմանայ / Կոր. իշխանն գարդմանից
17 abc խորս / eftw խորսհրաւիր, փխ. խուրս
17 ՏԽ անդէն [l անդի]
17 Խ գարգարացւոց, փխ. գուգարացւոց / վ² գարգարացւոց կամ գուգարացւոց

նորին գործոյ գալ յիւր իշխանութիւնն ի գաւառն Տաշրաց. ուր երթեալ՝ լաւագոյնս վարդապետեաց և հաստատագոյնս քան զամենայն աշակերտեալսն. առ որով ժամանակաւ Արձիլ ոմն էր կացեալ թագաւոր Վրաց։

Ապա եկեալ և առեալ Մեսրոպայ և մեծին Սահակայ զնոյն աշակերտս, զՅովսէփ և զմիւս ընկեր նմին ի Կողբ գեղջէ, որում անուն Եզնիկ կոչէր՝ առաքեն ի Միջագետս ի քաղաքն Եդեսիայ. զի որ միանգամ գացին անդ գիրք ասացեալ նոցին սրբոց հարցն առաջնոց՝ թարգմանեալ ի մեր լեզուս բերցեն փութով, զի յետ այնր ի Բիւզանդիոն առաքեսցեն ի նոյն գործ։ Որոց ընկալեալ զհրապուրական թուղթս սուտակապաստաց ոմանց, իբր թէ պատրաստին մեծն Սահակ և Մեսրոպ գայլս առաքել ի Բիւզանդիոն. վասն որոյ առանց հրամանի վարդապետացն իւրեանց՝ նոյն ընդ նոյն չուեալ գնացին ի Բիւզանդիոն, նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց. և քաջ վարժեալ հելլէն դպրութեամբ՝ ձեռնարկեցին ի թարգմանել և ի գրել։ Եւ ընդ նոսա նախանձեալ ընկերաց իւրեանց աշակերտակցաց, որոց անուանքն Ղևոնդ և Կորիւն կարգայինն՝ յիւրեանց կամաց եկին առ նոսա ի Բիւզանդիոն։ Ապա եկանեն անդր Յովհան և Արձան, զորս կանխագոյն առաքեալ էր մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ. որոց յուլաբար ուղևորեալ և ծուլաբար դեգերեալք՝ պատաղեցան ի Կեսարիայ։ Որոց ընդունելութիւն ամենեցուն մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւզանդացւոց։

---

1 Աgp իշխանութիւն / k յիշխանութիւն
1 SԽ տաշրայ
2 gl լաւագոյն / g չիք և
2 gl հաստատագոյն / Վ^{2} հաստատանագոյն
3 o աշակերտեալսն եղեն առ
3 ԽՎ^{2} չիք ժամանակաւ
3 abcef արգիլ / d ար… / Վ^{2}gl արշիղ / Կ^{2} արշիլ / Կոր. արձիւղ
3 Վ^{2}gl չիք էր
4 ԱԽԿ^{1}Վ^{2} վրաց ի ժամանակին [tw մաանկին] յայնմիկ
5 abdetw մեսրովբայ / f մեսրոբայ
5 Ա աշակերտ
6 a զմովսէս, փխ. զյովսէփ
6 Ա միւս / S մեւս
6 ԽՎ^{2} որում եզնիկ անուն կոչի / t եզնիկ
7 Sabde կոչիւր
7 ab եդեսեայ / c եդեսիեա
7 lnopqrs զոր
8 Sabceftw գացի
8 l նոցա / Աgk չիք նոցին
8 Կ^{2}abcd սուրբ
9 abctw լեզու
10 S առաքեսցեն / opqrs թուղթ
12 abe մեսրովբ / dfl մեսրոբ
12 Ա գայլ ոք, փխ. գայլս
12 c ի բիւզանդոն (միշտ)
12 a չիք վասն որոյ-ի բիւզանդիոն (տ. 14)
13 o վարդապետին
13 o չիք ի բիւզանդիոն
14 acdeg հելլեն / l հեղղեն
15 ԽՎ^{2} դրչութեան, փխ. դպրութեամբ
15 Խ չիք ի (թարգմանել)
15 oqrs ի թարգմանութիւն գրել և
15 a նոցա / gk նոսին
16 Աg չիք ընկերաց / Խ անուանք
17 h կիւրին
17 pqrs եղեն, փխ. եկին
17 ԱԽ չիք առ / Խbcdeftw չիք նոսա
17 a չիք ի բիւզանդիոն
18 gl եկանէ / Աg յոհան
19 be մեսրովբայ / dfl մեսրոբայ
19 l յուղաբար / tw յուղևորեալ
19 Վ^{2}abceftw ծուլապէս / l ծուղաբար
20 gl դեգերեալ
20 Խ պատեղեցան / Վ պատահեցան
20 ԱԽ մեծապէս ամենեցուն
21 opqrs չիք մաքսիմիանոս
21 S եպիսկոպոսն

ԿԱ.

Յաղագս ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Նեստորի եղեւ։

Ընդ այն ժամանակս եկաց յաթոռ եպիսկոպոսութեանն Բիւզանդացւոց անարժանաբար ամբարիշտն Նեստոր, և հրէական իմացմանց հետևեալ՝ հայհոյեաց զամենասուրբ կոյսն՝ մարդածին լինել և ոչ աստուածածին։ Քանզի ծնեալն ի նմանէ առեալ սկիզբն՝ այլ որդի ասէր շնորհօք ի Մարիամայ, և այլ որդի ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս. որպէս զի լինել երկուս որդիս, որով Երրորդութիւնն չորրորդութիւն լինի։ Վասն որոյ ժողովեալ սրբոց հարցն յԱսիա ի ծովահայեացն Եփեսոս գրաւորական վերծանութեամբ, Կելեստինոս Հռոմայ, Կիւրղոս Աղեքսանդրի, Յոբնաղիոս Երուսաղեմի, Յովհաննէս Անտիոքայ, Մեմնոն Եփեսոսի, Պաւղոս Հեմեսու, Թէոդոտիոս Անկիւրիայ, և այլք բազումք, համանգամայն երկերիւր հարբ, նզովեալ զՆեստոր՝ խոստովանեցին մի որդի Աստուծոյ զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և աստուածածին զամենասուրբ կոյսն Մարիամ։

Եւ վասն զի ոչ հանդիպեցան յայնմ ժողովի մեծն Սահակ և Մեսրոպ՝ գրեն առ նոսա Կիւրեղ Աղեքսանդրացի և Պրոկղոս Կոստանդնուպօլսի և Ակակ Մելիտինեայ եպիսկոպոսք, զգուշացուցանելով զնոսա. քանզի լուան, եթէ ոմանք ի չարափառացն աշակերտաց առեալ զգիրսն

1 c Կ, փխ. ԿԱ.
3 pqrs նոյն, փխ. այն
3 ԽՎfmnpqrs եպիսկոպոսութեան
4 Տ անարժանաբար յաջորդեալ ամբարիշտն
4 c հրեական
4 b իմացմամբ
5 վ հայհոյեաց զամենակոյսն
5 deo լինիլ / Խվ² ասել [i ասելով], փխ. լինել
7 ԱՏ չիք քան զյաւիտեանս
8 deo լինիլ
8 gk զերրորդութիւն / p երրորդութիւն
9 p նորա, փխ. որոյ
9 ac յասիայ
9 fgk ի ծովահայեաց
10 abde կելլիստիանոս / վ³cnopqrs կելեստիանոս / f կեղեստիանոս / gl կեղեստինոս / tw չէլէստինոս
10 abdefgl հռովմայ
10 Խ կիւրեղ՛ղ՛ոս
11 Աgl աղեքսանդրու [f աղեքսանդրու]
11 ՏԽbef երուսաղէմի
11 c յոհաննէս
11 g անտաւոքայ
11 Աgknopqrs մեմնոս [c մեմնաս] / միւսն. մեմնոն
12 ՏԽc եմեսու
12 copqrs թեեդոտոս / k թեոդեասն / etw թէոդոտիոս / gl թոդոտիոսն վ² թէոդիտոն
12 c անկիւրայի / gl անկիւրու / վ² անկիւրայ
12 cgk այլք / միւսն. այլ
12 cgl բազումք / միւսն. բազում
13 c միանգամայն, փխ. համանգամայն
13 Ա նզովելով / Խ նզովեն [i նզովեցին]
14 Ա չիք աստուծոյ
16 Ա չիք վասն
16 d ժողովոյն / p ժողովեցան
16 abde մեսրովք / fl մեսրոբ
17 opqrs աղեքսանդրացին
17 l պրոկղ՛
17 a կոստանդիանուպօլսի / bc կոստանդինուպօլսի
18 c մելետինոյ / dtw մելտինեայ / Խ մեղիտինոյ / վ² մելետինայ / n մելիտինոյ / o մելտինայ / Վmnqrs մելտինոյ / p եպիսկոպոս մելտինոյ զգուշացուցանելով
19 Խ թէ
19 Խվ² ի չարափառն
19 ԽՎm աշակերտացն

Թէոդորոսի Մամուեստացւոյ, զվարդապետին Նեստորի, և զաշակերտին Թէոդորի՝ գնացին յաշխարհն Հայոց։ Ապա եկեալ թարգմանիչքն մեր, զորոց զանուանսն յիշատակեցաք յառաջագոյն՝ գտին զմեծն Սահակ և զՄեսրոպ յԱշտիշատ Տարօնոյ, և մատուցին զթուղթսն և զկանոնս ժողովոյն Եփեսոսի, վեց սահմանեալ կանոնաւ, և զստոյգ օրինակս Գրոց։

Զոր առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ՝ դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանեալն փութանակի, հանդերձ նորօք վերստին յօրինեալ նորոգմամբ։ Բայց քանզի անգէտք էին մերումս արուեստի՝ ի բազում մասանց թերացեալ գործն գտանէր. վասն որոյ առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ զմեզ առաքեցին յԱղեքսանդրիայ, ի լեզու պանծալի, ի ստոյգ յօդանալ ճեմարանին վերաբանութեան։

ԿԲ

Ի վարդապետսն, յինքն եւ ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու:

Յարահետեւողք իմաստասիրացն և վերահայեցողք չափաբերապէս մակագրութեանց՝ զաստեղս ի լուսնոյ ասեն ընծուիլ, և զլուսին արե-

1 Ա սամոստացւոյ / ՏԽ մամուեստացւոյ։ Հմմտ. Պատմ. կայս. «և էր հերձուած զԹէոդորի տարսոնացւոյ և Թէոդոսի սամոստացւոյ և Նեստորի… իսկ Նեստոր աշակերտ պաւղոսի մամուեստացւոյ» (Хал. Арм. Арш. II. стр. 127)։
1 c զվարդապետութիւն
1 c աշակերտին
2 crs զեոդորի / p̊ զեոդորոսի / d Նեստորի Թէոդորի
3 Տ անուանքն
3 Խopqrs չիք յառաջագոյն
4 c մեսրոպ / abe զմեսրովբ / fl զմեսրոբ
4 c տարաւնու / Ա մատուցեալ
4 eglopqrs զթուղթն / k թուղթն
4 Խ զկանոն / c զկանոնսն
5 ԽՎ^{3} կանոնաւն
5 Տ կանոնաւ գլխով / gk ստոյգ
5 Ա և զօրինակս ստոյգ գրոց
6 Վ^{2}abdeftw զմիւս, փխ. զմի
7 tw թարգմանեալսն
8 f օրինակել / Տabde յօրինել
8 ԱՏ մերում / ԽՎ^{2} արուեստից
9 abdetw գտանիւր
10 e մեսրովբայ / f մեսրոբայ / ab զմեսրովբայ
10 c առաքեցին զմեզ / ԽՎ^{2} առաքեալ
11 f յստոյգ, փխ. ի ստոյգ
11 cdeft ի ստոյգ ի յօդանալ / Հմմտ. Փիլ. Լիւս. «ճշգրիտ և ստոյգ յօդանալ» (Բառգ. Հայկ. յօդանալ բառի տակ)։
11 ԽՎ^{2}bdef վերբանութեան / Վtw վերծանութեան / c վերբանութիւն / pqrs վերաբանութեամբ / Ըստ Նոր. Բռգ. ի ստոյգ յօդանալ ճեմարանին։ Իսկ յաջորդ գլխի վերնագիրը՝ Վերաբանութիւն ի վարդապետսն, յինքն…
12 c ԿԱ. փխ. ԿԲ.
13 k ի վարդապետն
13 opqrs չիք ի (ճանապարհորդութիւն)
13 noqs ճանապարհորդութիւնն / t ի ճանապարհութիւն
13 l օրինակաւ երկնային զօրուն և զարդու / y երկնային զօրուն և զամենայն / k զարդարութեան և զօրութեան, փխ. զարդու / f զարդու և այլ, փխ. զարդու
15 d վերահետեւողք / f… երահետեւողք / Կ^{2}tw զերահետեւողք / w^{1} չարահետեւողք
15 Ա ի վեր հայեցողք, փխ. և վերահայեցողք / tw վեր-հայեցօղք / w^{1} և վեր-հայեցօղք
16 ՏԽ մակագրութեանց
16 Կ^{2}Վ^{2}detw ի լուսոյ, փխ. ի լուսնոյ
16 w ասին
16 Ա ընծայիլ / Վ^{2}l ընծուիլ / w ընդծայիլ / r ընձուել / միւսն. ընձուիլ
16 Տk զլուսինն

գակամբ ուռճացեալ, և զբոլոր արեգակն յարփայինն երկնէ. հիկէն արփւոյն հեղեալ զծագումն յերկաքանչիւր գօտիսն, և զանցնիւր գօտիսն ի ձեռն արեգական ընծուէ՝ ըստ դասի, ըստ բերման, ըստ ժամանակի։ Օրինակ իմն, այսպէս և մեք յաւետախաղաց շնորհիւ ցոլացեալ յիմանալի ճառագայթից հոգևոր հարցն, ըստ հարաւային մասանցն պարայածեալք՝ յեղեսացւոցն հասանէաք քաղաք. թեթևակի ընդ խորս դիւանին նաւեալ՝ անցաք ի սուրբ տեղիսն երկրպագել, և մնալ վայրկեան ի Պաղեստինացւոց հրահանգս։

Եւ այնպիսեաւ սաղապաճեմիւ մտաք յեգիպտոս, յաշխարհն համբաւաւորն, յանչափից հրաժարեալ ի ցրտոյ և ի տօթոյ, ի հեղեղաց և յերաշտից, ի գեղեցկումն մասին երկրի զգիրն ունելով, ամենազան պտղովք առլցեալ, և անձեռագործ պարսպեալ Նեղոսիւ. որ ոչ պահպանութիւն միայն, այլ և կերակուր նմա բաւական մատուցանել բնաւորեաց յինքենէ, և առոգմամբ տէր գոլ պատահեաց և չորութեան և խոնաւոյ՝ առ երկրին գործաւորութիւն. և զաննեղսն ի նմա դիւրածել գետոյն բերիւք՝ հանգիտակ կղզւոյ առատագիտս առնէ, շուրջ պարունակելով և ընդ ամենայն հոսելով, տրոհմամբ երկոտասանից վտակաց։ Յորում բարեյարմար մեծն Աղեքսանդրիայ է շինեալ քաղաք բարեժամանակ

1 ct արեգականն / ԱՎmnw արեգակնն / Վ[2] արեգականն ընծուէլ յարփայինն, փխ. արեգակն յարփայինն
1 g յարփայինն / k արփային
1 gk իկէն, փխ. հիկէն
2 c արփոյն / gl արփւոյ / k արփոյ
2 dopqrs յիւրաքանչիւր
2 ԱS զանցնիւր [Կ[2] զանձն իւր] գօտիքն ի ձեռն
3 SԽ արեգականն
3 Ա ընծային, փխ. ընծուէլ / t ընձային / l ընծուէլ / gk ընձուէլ / Sw[1] ընձուին
3 Կ[2]abef ամանակի / l աւրինակի, Վ[2]gk օրինակի, փխ. ժամանակի
4 c յաւէտ խաղաց / Sabdefk յաւէտախաղաց
4 w[1] ցուլացեալ / Ա յոլովացեալ, փխ. ցոլացեալ
5 ԽՎ[2] հոգևորաց, փխ. հոգևոր հարցն
5 Աp մասանց
5 or պարածածկեալ, y պարադածեալ, փխ. պարայածեալք
6 Խ յեղեսացւոց
7 l երկրպագեալ
7 de մտեալ, փխ. մնալ
9 abd այսպիսեաւ / gl այնպիսւով / Վmn այնպիսով / opqrs այնպիսի
9 opqrs այնպիսի ճաղապաճեմիւ / վ ճաղապաճեմիւ / վw[1] ճաղապաճեպիւ
9 Ա սաղապաճեմ արարաք, մտաք յեգիպտոս
10 c հրաժարեալն
10 atw հրաժարեալ ցրտոյ և տօթոյ / k չիք ի (տօթոյ)
11 g ի, փխ. և (յերաշտից)
11 Աgl ի գեղեցկում / p յերկրի
12 Կ[2]det պարսպին
13 p չիք բաւական
13 ԱՎmns բնաւորեաց, և յինքենէ առոգմամբ [abcdetw ռոոգմամբ] / Խfopqr առոգմամբ
14 opqs գոլով / r գալով
14 Sa պատահել / bcdefsw պատահեալ
14 SԽ չիք և (չորութեան)
14 g խոնաւոց / Վ[2]kl խոնաւուց
15 Կ[2]defstw զաններս / c զանկեալս, փխ. զաննեղսն
15 Թէrbւս ուղղելի դիւրածեալ
15 SԽw[1] ի գետոյն
16 Աtw բիւրիւք, փխ. բերիւք
16 ac հանգիտա կղզոյն / bdetw հանգիստ կղզւոյ [tw կղզոյն] / Վgl հանգիտակղզւոյ / Կ[2]bef հանգիտակ կղզւոյն
17 Խ չիք և ընդ ամենայն հոսելով
17 c տրոխմամբ
17 Ա վտակացն
17 Աt չիք յորում
18 a բարեհամբաւ, փխ. բարեյարմար
18 detw ի մեծն / f ի մեծէն աղեքսանդրէ
18 Sck բարէժամանակ

ի մէջ ծովուն, և ձեռագործ լիճ կառուցեալ. յորոց օդոցն քաղցրախառնութիւն փչեցեալ, որ ի լճէն բերանք արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէքն մօտի ելոյ որ ելանեն ստէպ ստէպ սղոխք օդոյ, անօսրունք այն որ ի ծովէն, և թանձունք որ ի լճէն. որոց խառնուածն առողջագոյն զհաստատութիւն կենաց գործէ:

Սորա առաջի այժմ ոչ անցեալ Նստի Պղոտենիոս հինգակատար գագաթամբն, զանսպառ աշխարհ պատելով, այլ Մարկոս աւետարանական քարոզութեամբն. և ոչ վիշապազին դիւցազնակաց գերեզմանք, այլ սրբոցն վայելչական վկայարանք: Եւ ոչ ի քսան և հինգն Տուբի՝ տօնի աղճատանք, զբեռնաբարձս պսակելով զրաստս, և պաշտօն տանել լորտուաց, և աթերաց առնել բաշխումն, այլ ի մետասան նորին Տուբի՝ յայտնութեանն Տեառն կատարի տօն. զյաղթող նահատակս գովել, և օտարաց առնել ընդունելութիւն և յաղքատս տուրս: Եւ ոչ զոհել չար դիւին Սարապեայ, այլ զՔրիստոսի արիւնն մատուցանել պատարագ. և

1 Վ ձեռագործ / վ ձեռնագործ
1 ԽՎmn լճի / վopqrsw լճիւ
1 a քաղցրախառն / f քաղցրախառնութիւնք / Խվ բարեխառնութիւն, փխ. քաղցրախառնութիւն
2 a չիք ի (լճէն)
2 c որ (ի ծովէքն)
3 f ի ծովէ, Խ ի ծովէն, փխ. ի ծովէքն
3 Ա մօտեցելոցն / Վktmopqrs մօտելոյ / gn մօտի ելոյ / l մաւտի ելոյ / վ² ի ծովէն մօտի ելոյ / վ ի ծովէքն մօտի ելոյ / w¹ վ այլ or. մտելոց: Հմմտ. Փիլոնի Տեառնական (Բառգ. Հայկ. լեզ. մօտ բառի տակ եւ Халат. Арм. Арш. II. եր. 130). «Իսկ զառ ի յաւղն քաղցրախառնութիւն որ ի լճէն բերանքն արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէքն մաւտի ելոյ որ ելանեն ստէպ ստէպ սղոխք աւդոյ, անաւսրունք այն որ ի ծովէն, և թանձունքն որ ի լճէն. որոց խառնուածն առողջագոյն հաստատութիւն կենաց գործէ»։
3 վ սխոխք / վ²opqrsw¹ ուխք, փխ. սղոխք
3 Խopqrs օդոց
3 abcfl անաաունք / w անօսունք / l անաւսրունք
4 Խ չիք և թանձունք որ ի լճէն
4 վw¹ թանձրուք
4 Ա թանձունք այն որ
4 o որք, փխ. որ (ի լճէն)
4 e ողջագոյն
6 SԽw¹ առաջին
6 k այնմ, փխ. այժմ
6 Խ չիք անցեալ
6 abef պղոտէնէոս / cdtw պղոտենէոս / g պղոտենիս / noqrs պղետենիոս / p պղիտենիոս / վ պղետոնիոս
6 Sabdektw հնգակատար: Հմմտ. Գալլիսք. (Халат. Арм. Арш. II. եր. 129.). «Եւր ի վերոյ պըրոդիադայ կղզւոյ, որոյ առաջոյ անցեալ Նստի յաւիտեան պղուտոնիոս ինքն թագաւորելով հինգակատար գագաթամբք զանսպառ աշխարհաւ պատեալ»։
7 opqrs գագաթամբ
7 c չիք մարկոս
8 opqrs քարոզութեամբ
8 վw¹ վիշապազէն դիւրազնականաց / tw վիշապին դիւց
8 Ա դիւց / ԽԿ¹վ դիւցազնածս / վ դիւցազնացս / o դիւցնականաց
8 Խվ² գերեզման
9 Խվ²deo վայելչական
9 a գերեզմանք վկայարանք / opqrsw¹ գերեզմանք, փխ. վկայարանք
9 a ի քսան և հինկն / de ի քսան և ի հինգն
9 Խվ² տուբիդ, փխ. տուբի
11 Ա պաշտօն տայ առնել [ab յառնել, w¹ տանել] լորտուաց
11 վ² լորտւոց կամ լուրտուաց
11 S ի մետասաներորդի [ops ի մետասաներորդին]
11 opqrs չիք նորին
11 Խվ²n տուբիդ, փխ. տուբի
12 Sfgk յայտնութեան
12 Վm նահատակն
13 p ընդունելութիւնն
13 Խ տուրս յաղքատս
14 c սերապեայ / վ²pqrs սարապետ
14 S զարիւնն / gk արիւն / l արեւնն

ոչ խնդրել հրաման պատասխանւոյ ի սանդարամետէն Պրոդէկեայ, այլ ուսանել զզօրութիւնս պէսպէս իմաստից ի Նորին Պղատոնէ, յիմն ասեմ վարդապետէ, որում ոչ անարժան գտայ աշակերտ, և ոչ անկատար վարժմամբ ի յանդ ելեալ արուեստից՝ ինքնացայ։

Նաեւ յԵլլադայ կամելով յԻտալիա բռնութեամբ անկաք հողմոց. և ողջունեալ ի հանգիստ սրբոցն Պետրոսի և Պաւղոսի, և ոչ բազում ի Հռովմայեցւոցն կացեալ քաղաքի, անցանելով ընդ Ելլադայ յԱտտիկէ, սակաւ ինչ մնացաք յԱթէնս։ Եւ ի կատարել ձմերայնոյն՝ դէմ եդեալ ի Բիւզանդիոն ելանել, փափագելով մերոց հայրենեացն։

ԿԳ

Յաղագս չար֊միաբանութեանն Հայոց ի խորհուրդ կորստեան անձանց։

Բայց թագաւորն Հայոց Արտաշիր անհուն սկսաւ ողողանել յանառակ ցանկութիւնս, մինչև տաղտկանալ ի նմանէ ամենայն նախարարացն։ Որոց եկեալ առ մեծն Սահակ՝ զբողոք բարձին, հրաւիրելով և զնա յօգնականութիւն ինքեանց, չարախօսել առ արքային Պարսից, և ի բաց ընկենուլ զթագաւորն իւրեանց, և պարսիկ ածել ունող աշխարհիս։ Այլ նա ասէ. «Ոչ առ սուտ ունիմ զձեզ. իմ իսկ լուեալ է զայդպիսի աղէտս

1 ՏԽ ի սանդարամետապետէն
1 Կ^{2}Վ^{2}abetw ապրոդիտեայ / d ափրոդիտեայ / c ապրոյիտա / f ապրոյիդայ / opqrs պրոդէկեայ
2 Աopqrs զզօրութիւն / Խ զօրութիւն [l զաւրութիւն]
2 Կ^{2}detw չիք պէսպէս
2 c ի նորէն, փխ. ի նորն
2 Տ ի նոր պղատոնէն
2 Ա ի [c և] յիմն
3 Տw^{1} արժան [n անարժան] / ԽԿ^{1} ոչ գտայ անարժան աշակերտ / Վ^{2} ոչ անարժան կամ ոչ գտայ անարժան աշակերտ
4 ԽԿ^{1} վարժմամբ ի յանգեալ արուեստից ինքն անցայ [k ինքն անցաւ] նաւել յելլադայ կամելով յիտալիայ [l յիտալիա] / Աtw վարժմամբ ի յանդ [tw ի յանկ] ելեալ [a ի յանգեալ] արուեստից ինքն, անցաք [Կ^{2} ինքնացաք, cf ինքն անցայ] յելլադայ [c ելլադայ]. նաւելով յիտալիայ բռնութեամբ հողմոյ [c հողմոյն] անկաք [cf անքակ] և
4 Վ^{2} ի յանգեալ արուեստից ինքն անցայ / Տ յանգեալ, փխ. ի յանդ ելեալ / w^{1} յանդիմանել արուեստից ինքնաց, անցաք / Վ^{2} յանդիմանեալ կամ յանդիմանել, փխ. ի յանդ ելեալ / Կամ՝ ի յանդ ելեալ՝ արուեստից ինքնացայ։ Ոս. Մ.
5 w^{1} յելլադա կամելով նաւել
6 Կ^{2}abcd ողջունեալք / g ողջունել
6 ՏԽ սրբոյն / Կ^{2}abefg պօղոսի
6 ԱՏ չիք և (ոչ) / Ա բազում ինչ ի
7 kln կացաք ի / tw հելլադայ
8 Տ ի կատարման / abd ի կատարել
8 abef ձմերայնւոյն / d ձմերայնւոյ / pqrs ձմերանոյն
9 c ի բիւզանդոն
9 ԱԽtw փափագեալ [cfk փափաքեալ] / w^{1} փափագելով / միւսն. փափաքելով
9 opqrs մերոյ / kl հայրենեաց
10 c ԿԲ, փխ. ԿԳ.
11 fgknpqrs միաբանութեան
11 o ի խորհուրդս
11 f ի խորհուրդ ընկենուլ զարտաշէս ի կորուստ անձանց իւրեանց
12 Ա ողողանիլ / o ողողանիլն
13 abc տաղտկալ / Խ չիք ի նմանէ
14 c հրաւիրք, փխ. հրաւիրելով
14 cpqrs չիք և [c sեղը բաց k թողած]
15 c իւրեանց, փխ. ինքեանց
15 opqrs առ արքային / Ա չիք և
16 Ա զիւրեանց թագաւորն
16 gk չիք ածել / gkn ունուղս
17 fgk լսեալ է / h լսեալն է
17 Ա չիք է / opqrs զայսպիսի

ամօթալեաց, և բազում անգամ յանդիմանեալ՝ ուրացաւ։ Եւ արդ՝ պարտ է փոքր մի տանել Թերութեան առնն, մինչև զեկս իւրացն խորհել մարթասցուք կայսերըն Յունաց Թէոդոսիւ, և ոչ անօրինաց մատնել ի ծաղր և յայպանումն»։

Եւ նոքա ոչ կամէին, այլ ջանային համախորհուրդ իւրեանց զնա առնել։ Այլ նա ասէ. «Ինձ քաւ լիցի մատնել զայլոց զիմ մոլորեալ ոչխարս, և ոչ պատել զբեկեալն կամ զհիւանդացեալն, այլ գահավէժ առնել։ Զի եթէ էր հաւատացեալ Թագաւորի առաջի՝ փութայի և ոչ յապաղէի, յուսալով զկանգնումն գլորելոյն. այլ հեթանոսաց, յառաւել կործանումն՝ ոչ առնում յանձն, ըստ այնմ՝ Թէ մի մատներ գազանաց զանձն խոստովանող քեզ։ Քանզի դրոշմեալ է աւազանաւն, Թէպէտ և անառակ է. պոռնիկ է, այլ քրիստոնեայ է. գիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ հոգւով. զեղխ է վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ. տկար է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց։ Եւ զիարդ լինիցի այդ, փոխանակել զիմ ախտացեալ ոչխարն ընդ առողջ գազանին, որոյ առողջութիւնն է մեզ պատուհաս»։

Իսկ նախարարացն զմտաւ ածեալ, եթէ Թէ խաբկանօք իցէ գործն՝ յապաղել զնոսա, զի զԹագաւորն պատրաստեցուսցէ՝ ասեն ամենեքեան. «Վասն զի ոչ համակամեցար մեզ՝ չԹագաւորել նմա, արդ և մեք կամեցուք՝ և քեզ չքահանայանալ մեզ»։ Եւ միաբանեալ ամենեքին, անցին առ արքայն Պարսից Վռամ, հանդերձ Սուրմակաւ ոմամբ Արծկէացի փառամոլ երիցու, չարախօսել զարքայէն իւրեանց զԱրտաշրէ, և զմեծէն Սահակայ՝ զՅունօք գլեալ խորհրդովն։

2 c մարթեսցուք խորհել
3 gk կայսերբ / Խ մի, փխ. ոչ
3 a մատիլ / bc մատնիլ
4 b այպանումն
5 c ոչ կամէին, այլ կամէին ջանային
5 o զնա համախորհուրդ
5 SԽ զնա իւրեանց
5 gkl ինքեանց, փխ. իւրեանց
6 glno ասէր / gk զայլոյ
7 ors ոչխարս / միւսն. ոչխար
7 ԽՎmn զբեկեալն / միւսն. զբեկեալ
7 Վmkn զհիւանդացեալն / միւսն. զհիւանդացեալ
7 Ա չիք այլ գահավէժ առնել
8 prs չիք առնել / ԽՎmq Թէ
9 d չիք յուսալով
9 կանգնումն / Վ^{2}npqrs զանկումն, փխ. զկանգնումն
9 e զգլորելոյն / o գլորեցելոյն
9 f առաւել
10 de չիք մի
11 l զանձն որ խոստովանող
11 Վ^{2}dgk զքեզ։ Հմմտ. Սաղմ. ՀԳ. 19
11 Ա աւազանաւ / opqrs չիք և
13 o ոչ է անհաւատ / Խ ոչ անհաւատ է
13 Ա ոգւով [c ոգով]
13 f զեխ / c վարիւք
13 Խo ոչ է կրակապաշտ
14 g ծառայ է / ho է ծառայ
14 Վ փոխարկել
15 SԽ ոչխար / SԽ գազանի
16 bcdef և, փխ. է
17 r խաբանօք
18 f պատրաստեսցէ
18 abcef չիք ասեն
18 abce ինքեան, f յինքեան, փխ. ամենեքեան
19 ԽՎ^2 ընդ մեզ / Ա չիք մեզ
19 pqry չիք և (մեք)
20 ԱԽՎ^2 չիք և (քեզ)
20 ԽՎ^{2}d զքո, փխ. քեզ / abceftw չիք քեզ
20 opqrs չիք և (միաբանեալ)
20 Հմմտ. Ղ. Փարպ. ԺԳ, ԺԴ.
20 gl ամենեքեան
21 l վրամ / Ա չիք վռամ
21 abceftw սորմակաւ
21 abfopqrs արձկեցի / Կ^{2}cetw արձակեցի, փխ. արծկէացի
22 ԱԿ^{1}Վ^{2}l երիցաւ / p մեծէն
23 cf զյունօք / ԽՎm զյունովք / npqrs զունովք
23 f խորհ... / Խnpqrs խորհրդով

ԿԳ

Յաղագս բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց ինքեանց կամաւ, եւ անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն։

Յայնժամ արքային Պարսից Վռամայ կոչեցեալ ի դուռն զթագաւորն Հայոց զԱրտաշիր եւ զմեծն Սահակ, եւ խնդրէին ի նմանէ ամբաստանել զԱրտաշրէ. եւ նա հրաժարէր ըստ ասել ինչ չար կամ բարի։ Ապա հրամայէ հազարապետին Արեաց, որ էր Սուրենեան Պահլաւ, զի հաւանեցուսցէ զնա խրատու սիրելութեան, որպէս զազգային։ Եւ նորա անկեալ ի բանս հրապուրանաց, ասելով. «Զի արիւն իմ ես եւ հարազատութիւն՝ զբարին քո խորհելով ասեմ. եթէ միայն այժմ միաբանեսցիս ընդ նախարարսդ՝ մեծարեալ լինիցիս յարքայէն Պարսից. եւ զթոռն քո զՎարդան կարգեսցէ ի վերայ Հայոց զուգահաւասար թագաւորին եւ համապատիւ»։ Այլ նա ոչ առնոյր յանձն, ասելով. «Զիա՞րդ վասն մնափառութեան եւ իշխանասիրութեան չարաբանիցեմ զընկերէ. կամ ընդէ՞ր ձեր այդպիսի յօժարութիւն՝ ընկենուլ զԱրտաշիր. զի ես զնորա ապստամբութեան ինչ խորհուրդ ոչ գիտեմ. ապա եթէ վասն անառակ ինչ վարուց, զոր նոքա ամբաստանենն՝ պատուոյ արժանի է ի ձէնջ, ըստ ձերում անմաքրասէր օրինացդ, թէպէտ ըստ մերումն դատապարտի. բայց սակայն յինէն ոչ ինչ էք լսելոց ամենեւին»։

Ապա զայրացեալ Վռամայ, ի մեծի հրապարակին արարեալ քննութիւն, եւ ոչ գտեալ ուրեք Արտաշրի՝ յօժարութեամբ լսէր չարախօսացն, առաւել եւս յոյժ աղտեղութեան բանիցն Սուրմակայ։ Քանզի

1 c ԿԳ, փխ. ԿԴ.
2 fk թագաւորութեան
2 g յինքեանց
2 gk կամօք / l կամաւք
3 gkpqrs զաթոռ
3 fg եպիսկոպոսապետութեան / Կ^{1}kp եպիսկոպոսութեան / Կ^{2}do եպիսկոպոսութեանն
4 c չիք պարսից
4 gl վռամայ (g յաճ.)
4 Աnoq կոչեալ
5 W արտաշիր
5 Wվ եւ խնդրէին յարտաշրէ ամբաստան լինել, եւ նա
5 tw զամբաստանել
6 op չիք նա / o չիք ինչ
7 Ա հրամայեաց
7 Sabcfktw է, փխ. էր
7 abcejtw սուրէնն / Ա պալհաւ / Գ. Փարպ. սուրէնն պահլաւ
8 pqrs չիք զնա
9 c ասել / l արեւն
9 k եմ, փխ. իմ
9 c իմ ես զու եւ
10 gk չիք քո
10 SW խոկալ [Կ'y ընկալ], փխ. խորհելով
10 o միաբանեսցես
11 S ընդ նախարարացդ
11 abdef ընդ նախարարսդ եւ
11 bcdtw լիցիս / W լինիս
11 l յարքայէս / k յարքայէ
11 abcdetw արքայից [c յարքայից], փխ. պարսից
12 SW վարդան / W կարգեսցես
13 gl ասելով, եթէ
14 nopqrs ընդէ՞ր է ձեր
16 Ա ամբաստանութեան, փխ. ապըստամբութեան
16 W խորհուրդ ինչ / o զխորհուրդ ինչ / pqrs չիք ինչ
16 W թէ
17 bcdeftw չիք ինչ
17 Աg ամբաստանեն / k ամբաստեն
18 oprs թէ, փխ, թէպէտ
19 W ինչ ոչ էք լսելոց
19 abf ամենեքին, փխ. ամենեւին
22 abceftw սորմակայ

զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն էր խոստացեալ նմա նախարարացն թշնամանականացն և ոսոխասիրացն. վասն որոյ ինքնասիրութեամբ պատրաստեաց զկեղուն իւր սուսեր սատակիչ: Մինչև հրամայեաց Վռամ առնուլ զթագաւորութիւնն յԱրտաշրէ, և անգէն արգելուլ զնա, և զամենայն ինչս ազգի նորա ունել յարքունիս. նոյնպէս և զմեծն Սահակ, և զտունն կաթողիկոսական ունել յարքունիս, և տալ փոխանակ նորա յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն Հայոց զՍուրմակն զայն: Եւ մեծապարգև զնախարարսն արձակեաց պարսիկ մարզպանաւ, որում անուն էր Վեհմիհրշապուհ:

Բայց Սուրմակայ ոչ աւելի տեւել քան զմի ամ՝ ի նոցին իսկ նախարարացն հալածեցաւ յաթոռոյն. որ ապա զիւրոյ գաւառին զԲզնունեաց զեպիսկոպոսութիւնն ի Պարսից արքայէն եգիտ ունել ազգաւ: Իսկ նախարարքն մեր խնդրէին ի Վռամայ այլ աթոռակալ. և ետ նոցա զԲրքիշոյ ոմն ասորի: Սա եկեալ վատթար ընկերակցօք, ածեալ ընդ ինքեան և կանայս տնկալուչս, անժուժարար և աւելորդօք և յափշտակութեամբ վախճանեցելոցն վիճակաց վարեալ ամս երիս: Որում ոչ կարացեալ տանել նախարարացն՝ դարձեալ աղաչեցին զՎռամ փոխել զնա, և տալ զայլ ոք ըստ կրօնից նոցա. և կիսոցն ի նոցանէ զմեծն Սահակ խնդրեալ:

1 fgkpr եպիսկոպոսութեան / Ալopr եպիսկոպոսութեանն
1 Տ էր նմա նախարարացն խոստացեալ
2 Խվ² թշնամանականաց / վ թշնամանականաց / Տ թշնամանասիրացն
2 g ոսոխասիրաց / l աւսոխասիրացն / վopqrs սխասիրացն: Հմմտ. Փիլ. Նխ. Բ. «պատճառք թշնամանականացն և ոսոխասիրացն» (Բառգ. Հայկ. լեզ. թշնամանական բառի տակ):
3 Խ զկեղուս
3 l վրամ / a չիք վռամ
4 fgk զթագաւորութիւն
5 pqrs ինչ
5 Ա նորա ազգին
6 bdefl կաթուղիկոսական
6 Տ տալ նորա [opqrs նմա] փոխանակ / Խվ² տալ փոխանակ նմա
7 klp եպիսկոպոսապետութեան / fg եպիսկոպոսութեան / abcdeortw եպիսկոպոսութեանն
7 Աg չիք հայոց
7 abcefnopqrstw զսուրմակն
7 k զմեծապարգև
8 gk արձակեաց / միւսն. արձակեալ
9 վ² վեհմիհրաշապուհ
10 abcefopqrstw սուրմակայ
10 l ոչ բաւելի տեւեալ քան
10 k տուեալ, փխ. տեւեալ
10 ԱՏ չիք իսկ
10 l ի նախարարացն
12 gk բզնունեաց
12 Խ զեպիսկոպոսութիւն / n եպիսկոպոսութիւնն / Ա զեպիսկոպոսութիւնն [f եպիսկոպոսութիւն] բզնունեաց [c զբզնունեաց]
12 Խ չիք ունել
13 opqrs չիք մեր
13 l ի վռամայ
13 a ի վռամայ այլ աթոռակալ յարքայէն պարսից, և
14 c բրքիշոյ
15 l և ընդ ինքեան կանայս
15 Աgp չիք և (կանայս)
15 Ա տնակալուչս
15 o անժուժկալարար
16 agk վախճանելոցն / b վախճանացելոցն
17 ՏԽ որում տանել ոչ կարացեալ
17 ԱՏ աղաչեն
17 l զվռամ
18 gl զայլ ոք տալ
18 Ա կամաց, փխ. կրօնից
18 Խ կիսոց
19 opqrs չիք զմեծն
19 no զսահակ
19 Ա չիք խնդրեալ

ԿԵ

Արձակումն ի Պարսից ։Ընծին Սահակայ խնդրեն Շամուելայ աթոռակալու։

Որպէս ասացաք՝ յերկուս բաժանեալ նախարարքն Հայոց՝ յերկաքանչիւրոցն առաքեցին խնդրել աթոռակալ յարքայէն Պարսից. Վաչէ Արծրունեաց տէր և Հմայեակ Աշոցաց տէր՝ զոր ոք և արքայ կամեսցի. իսկ Մանէճ Ապահունեաց տէր և Սպանդարատ Արշարունեաց տէր՝ զմեծն Սահակ. նա և զօրավարին Յունաց Անատոլեայ ի Կարնոյ զՀաւուկ ի Կուկայառճոյ. զի եթէ ոչ իցէ նմա հաճոյ ունել յիւրում բաժնին՝ տացէ զնա մասինն Յունաց։ Յղեցին և բազմութիւնք եպիսկոպոսացն հանդերձ երանելեաւն Մեսրոպաւ և բովանդակ ուխտի եկեղեցւոյն մաղթանս ղքահանայն Տիրուկ, զորդի Մովսիսեան ի Զարիշատէ Վանանդայ։ Վասն որոյ հաւանեալ Վռամայ՝ զերկաքանչիւրոցն կատարեաց զխնդիրս, տուեալ յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն զայլ ոմն ասորի, Շամուէլ անուն, զի լիցի ընդդիմամարտ մեծին Սահակայ և հակառակաթոռ. և գործ նմա պատուիրանէ զընկերել մարզպանին, կալ ի վերայ բաշխից հարկաց խնդրեցելոց և դատաստանաց և այլ աշխարհական կարգաց։ Եւ զմեծն Սահակ արձակեալ՝ թողու ի նա զեօղս սակաւս ի նորին տանէ, զի նստցի միայն յինքեան վիճակի, իշխանութիւն ունելով միայն վարդապետութեան սովորական կրօնիցն, և ձեռնադրութեան զայնոցիկ՝ զորոց և Շամուէլն յանձն առնուցու։

1 c ԿԴ, փխ. ԿԵ.
2 Տ շմուէլաւ / adefɪw շամուէլաւ / b շամուելաւ / l շմուեղաւ / միւսն. շմուէլաւ։ Ղ. Փարպ. շամուէլ
3 d երկուս / ԱԽnpq նախարարք
3 gkop յերկաքանչիւրոց
4 qrs ի խնդրել
4 Խ չիք աթոռակալ
5 ՏԽ աշոցայ
5 c չիք և հմայեակ աշոցաց տէր
5 c չիք և (արքայ)
5 ԱԽ կամեսցի [abdeft կամիցի] արքայ
6 c մանաճէ / կ²detw մաճէն, փխ. մանէճ
6 l աշարունեաց / կ²e արշակունեաց, փխ. արշարունեաց
7 e յունաց
7 l անատողեայ / g անատոլայ
8 կ²abcefɪw զհաւուկ կուսոյ առճոյ / l ի կուկայ առհոյ / վ³ ի կուկայառհոյ կամ ի կուկայ առճոյ
8 ԱԽվ² նա, փխ. նմա
9 gk բաժնի / Ա տայցէ
9 gk նմա մասին
9 gl բազմութիւն / p բազում յեպիս-կոպոսացն / d եպիսկոպոսաց
10 bdefg մեսրոբաւ

10 o ուխտին / a ուխտին
11 opqrs զտիրուկ / Առ զորդին
11 վ³abcefglɪw մովսէսեան / de մովսէսա-կան / o մուսիսական / pqrs մու-սիսկան
12 gl ի զարիշատայ
13 Տ զխնդիր / ԱԽ խնդիրս
13 b զաթոռ
13 ԱԽ եպիսկոպոսութեան
14 Տgk շմուէլ / l շմուեղ
15 Խվ² նորա, փխ. նմա
15 ՏԽ պատուցեալ
16 վ վաշխից, փխ. բաշխից
16 gk խնդրելոց
17 o այլ ամենայն աշխարհական
18 c գեաւղս / d զգեօղս / ՏԽ սակաւ գեւղս
18 Խ նստցի նա միայն / վ² նստցի նա միայն յինքեան վիճակի, իշխանու-թիւն ունել
18 Տ միայն յինքեան [p ինքեան]
19 ԱՏ չիք վիճակի / Աl ունել
19 ՏԽ չիք միայն
19 h վարդապետական
20 Խ որոց / ՏԽ շմուէլն
21 c առնուցուն

Բայց յանձակելն զնա յանդիման իւր արարեալ ի բազմակոյտ ատենին, ասէ. «Երդմնեցուցանեմ զքեզ ի բոյն հաւատ՝ միամիտ կալ ի ծառայութեան մերում, և ոչ խորհել իրս ապստամբութեան՝ պատրել ի մոլար հաւատակցութիւնն Յունաց, և լինել պատճառ կորստեան ի մէջ Հայոց աշխարհին, փոխել զբարերարութիւնն մեր ի չարութիւն»։ Յայնժամ կանգուն կացեալ մեծին Սահակայ, պարկեշտ և նազելի զինքն կազմեալ ի բեմասացութեան ձևի՝ համեստ հայեցուածովք, համեստագոյն ևս ձայնիւ սկսաւ ճառել զերախտիս ծառայութեանն, և զապերախտն ի նոցանէ լինել. ընդ նմին և զկեղծաւոր քաղցրաբանութիւն նոցա յանդիմանելով, և զդառնութիւն խորհրդոց և զգործս չարաչարս. յարելով ի նոյին զընդդիմաբանել անմիտ հայհոյութեանցն արտաճառեցելոց, զոր ասաց մոլար հաւատակցութիւն. և զնոցայն խայտառակելով զպաշտամունս, կատարեաց ի հրաշալի աստուածաբանութիւն, ըստ հանդուրժելոյ հեթանոսական լսելեաց, և ոչ բովանդակ զբանին պայծառութիւն անհաւատիցն արկանել առաջի յայպանումն, որպէս զմարգարիտ խոզից ի կոխումն. այլ այնչափ կայծակնաճաճանչ ցուցեալ, որով զաղաղացան մոգուցն լեզուք. և հիացեալ պակեաւ ինքնին թագաւորն, և ամենայն բազմութիւն հրապարակին անձնազեղացն Պարսից՝ յակճիռս կալով սականջնել. մինչև հրամայեաց Վռամ արծաթ բազում տալ նմա՝ իբրև քաջաբանի և ուժգնաբարբառի առն համարձակախօսի առաջի այնքանոյ թագաւորի։

1 ՏԽc չիք զնա
2 opqrs հաւատղ
2 a միամտութեամբ
3 abeftw չիք իրս / abdefn պատրիլ
4 defp հաւատակցութիւն / gk հաւատակցութեան
4 Տ լինել կորստեան պատճառ հայոց աշխարհին ի մէջ
5 Ա աշխարհիս / e փոխեալ
5 ՏԽ փոխել զբարերար անուն [oprs չիք անուն] մեր ի չարաբար
7 Ա ցուցեալ, փխ. կազմեալ
7 Տagl ի բեմբասացութեան
7 gk հայեցածօք
8 c ձևս, (փխ. ևս) / c ձայնից
8 efgk ծառայութեան
9 gl զապերախտ / Ա զապերախտս
9 Վmnqs քաղցրաբանութիւնն
11 c չարարս / p չարաչար
11 ԱԽՎmn յարելով / r համարելով / միւսն. յարմարելով
11 c ի նոցին / c զընդդիմաբանութիւն
12 վ[3]lnoqrkps արտաճառելոց(ն) / de պատճառեցելոց, փխ. արտաճառեցելոց
12 Խ զնոցա
13 Տ պաշտամունս / tw կատարեալ
14 Տ ոչ զբովանդակ բանին [nopqrs զբանին] զպայծառութիւն [n պայծառութիւն] / Խ ոչ զբովանդակդ պայծառութիւն [ցպայծառութիւն] բանին
15 d բանին
16 b մարգարիտ
16 ԱՏ ի խոզից կոխումն
16 ՏԽ կայծակնաճաճանչեցուցեալ, փխ. կայծակնաճաճանչ ցուցեալ / վ կայծակճաճանչեցուցեալ
17 ԱԿ[1]վ[2]gkn դաղաղացան [dtw զաղաղացան] / o զգաղանացն / p զգողացն / qrs զգաղացն / վ զգաղացն / Վmn զգաղաղացան
17 վopqrs անգուց, փխ. մոգուցն
17 ԱԽ ինքն
19 a յակճիւռս / c յաճիռս
19 Տ ականջել / c սակայնջնել / de սականջել / վtw ց'ականջել
20 Վkmn իբր
20 ԽՎmn քաջաբանի և ուժգնաբարի / միւսն. քաջաբան և ուժգնաձայն
20 abdeforstw առնն
20 d համարձախօսի / Վabcefkmntw համարձակախօսողի / opqrs համարձակեալ խօսողի
21 kl չիք առաջի
21 de այնքանոց / fgk այնքանեաց / pqrs այնքանի / o այնքանեաց և

Այլ նորա ոչ առեալ՝ ասէ ցհամազգին իւր ցՍուրէնեանն Պահլաւ. «Արծաթ նորա նմա լիցի. բայց դու հաւանեցուցես զնա՝ տալ ինձ զերկուս զայս միայն. զգահ նախարարացն Հայոց, որպէս կարգեալ յԱրտաշրէ վարեցան մինչև ցայժմ՝ նորին օրինակաւ հրամայեսցէ և առ յապայ, զի մարզպանք պարսիկք մի կարասցեն ծանուցումն սակս այնր առնելով ինչ գերազանցօրէն՝ փոփոխել ըստ կամաց իւրեանց։ Եւ միւս՝ զի դարձուսցէ զառն ազգականին իմոյ և քոյ, զմանկանն Գազաւոնի զորդւոյն Հրահատայ, թէ և ոչ յիւրում տեղի, զԱրշակունին յաջաղելով անուն, գէթ ի կարգ ընկեցեալ՝ ընդ այլ նախարարս թուեսցի, յորում տեղի ինքն կամեսցի, որպէս համազն նորա Կամսարականն, կամ զԱմատունին թափեալ ի հարցն գահուէ և յառաջամասինն պատուոյ ի ստորնակայինն, և կամ զրեթէ որպէս զարքունի գործակալութիւն նմա հաստատեսցէ և նորուն զաւակաց համանմանակի ընտանութեամբ, մինչև Աստուած քաղցրասցի դարձուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն որոյ և է թագաւորի։ Արդ՝ ջանասցիս դու թովելով զօրէն համօզակեր թովչի»։

Այնմ լսող եղեալ Վռամայ՝ հրամայէ զամենայնն կատարել. և դարձեալ հաստատելով զԹոռն նորա զՎարդան ստրատելատն ի տէրութիւն իւրոյ ազգին Մամիկոնէից՝ արձակէ ի Հայս։

1 c նա
1 վ ցսուրէնեանն / g սուրէնեան / k սուրէնեան / Ա սուրէն / միւսն. ցսուրէնն
1 Ա պալհաւ
2 abde հաւանեցուցանես
3 Կ²deftw զերկուս / Խ զայսոսիկ
3 n զգահն / Կ²de զնախագահ, փխ. զգահ
3 Կ² նախարարցն
3 S կարգեալ է յարտաշրէ և վարեցան
4 Խ ես, փխ. և
5 Խ մի, փխ. զի
5 o զի մի կարասցեն մարզպանք պարսիկք
6 opqrs առնլոյ
6 k գերազանօրէն / Skl մեւս
7 Ագl ազգականի / abdeftw իմ
8 c ոչ ի յիւրում / def յիւրմէ
8 e էտեղ / f տեղ / tw է, տեղ
8 Խ չիք զարշակունին—յիւրում տեղւոջ (ց. 10) [l յուսանցքում ունի աւելացրած ուրիշ ձեռով]
9 tw ի կարգն կեցեալ
9 Sgk նախարարսն
10 fl էտեղ / SԽ տեղւոջ
10 Ա համազինքն / gl համազնն / o համազգն
10 Ա չիք նորա / Աo կամսարական
10 S և կամ զամատունին
11 ԱS ի հարցն պատուոյ և յառաջամասինն [ors յառաջամասին, p առաջամասին] գահէ [Ա գահոյէ]
12 S ի ստորնակային / gl ի ստորնակնային / վ² ի ստորնակնայինն
12 Ա իբրև, փխ. որպէս
13 Sckl ընդանութեամբ
14 nopq ընդ ձեռն
15 ԱԽվ² որ և է [k չիք է]
15 e ջանասցես / tw ջանասջիր
15 b թողելով / cfopqrs հովելով / de թողլով / Խ հաւանելով, փխ. թովելով / վ³ հաւանելով կամ թովելով զօրէն համօզակ թովչի / վ հովւելով... համօզակեր թափչի
15 p զօրէնս
15 Խdn համօզակ...
16 cfopqrs թափչի, փխ. թովչի
17 Խpqrs այսմ, փխ. այնմ
17 Խ վռամ / akrs զամենայն
17 c կարել, փխ. կատարել
18 de հաստատել
18 lnopqrs զաթոռն [s զաթոռ] նորա և [lr չիք և], փխ. զԹոռն նորա [n յեսոյ ուղղած զԹոռն նորա]
18 l ստրատոն, փխ. ստրատելատն
18 c ի տերութիւն
19 Խ չիք իւրոյ
19 g մամիկոնից / Վmn մամիկոնենից
19 o և արձակէ

Բայց թէ ասիցէ ոք, պարտ է մեզ զասացեալսն մեծին Սահակայ ի Պարսից հրապարակախօսութեանն գրել՝ գիտասցէ, զի ոչ յումեքէ ի լսելիս մեր հասեալ է բովանդակն ճշմարտութեամբ, և ոչ մեք ի պատմութեանս հիւսել հաւանիմք։ Զի և ես այր եմ ծերացեալ և հիւանդոտ և անպարապ ի թարգմանութեանց, և զերագելն միայն խուզեցի, ոչ ինչ մանրագունից պարապեալ բանից, զի և քո կամքդ կատարեսցին, և ես ճողոպրեցայց ի քոց հարկեցուցանող բանից և աղաչանաց. մարդ զքեզ վարկանելով, կարեկցութեամբ մեզ հաւասարեալ, և ոչ, որպէս քերթողքն ասեն, մերձազաւակք և մօտասերք գոլ և նոյնասերմանք աստուածոց՝ իշխանք։

ԿԶ

Գործք Շամուէլի անարժան հոմիշխանին մեծին Սահակայ։

Եկեալ Շամուէլի՝ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն, հետեւեալ վարուցն Բրքիշոյի, և առաւել ևս ագահութեանն մասամբ. զի նա զվախճանեալ եպիսկոպոսացն միայն յափշտակեաց զվիճակ, այլ սա և զկենդանեացն. քանզի և փոխանորդ մեռելոցն ոչ տայր թոյլ ձեռնադրել մեծին Սահակայ, և զկենդանեացն դոյզն ինչ գտեալ պատճառս խափանման հարկացն արքունի՝ հալածականս առնէր, յինքն կորզելով զամենեցուն տունս։ Վասն որոյ ատեցեալ ի բնաւ եպիսկոպոսացն՝ արհամարհեալ լինէր. զի թէ և բիւրապատիկ չարիս ի նմանէ կրէին՝ ոչ

1 ՏԽ զասացեալն [p զասացեալ]
2 gk հրապարակախօսութեան
2 ԱԽ զի ոչ ինչ ի լսելիս մեր հասեալ է [k չիք է] բովանդակն [Խ բովանդակ] ճշմարտութեամբ յումեքէ, և
4 k քանզի, փխ. զի
4 Վopqrs չիք և (ես)
4 gk չիք և ես / Վl չիք ես
4 Վ այր ծերացեալ եմ
5 d զերագիլն / k զերանգելն
6 k խուզացի
6 d մանրագունից, փխ. մաքրագունից
6 opqrs պարապել / Խ կարօտեալ, փխ. պարապեալ
6 opqrs չիք և (քո)
7 c ճողոպրեցից
7 k հարկացուցանօղ
8 Կ^{3}de կամեկցութեամբ
8 Կ^{3}bcdefgl հաւասարել
9 bcdef չիք ոչ / Վ^{3} մերձաւազակք
9 acef մօտասէրք / l մաւտասէրք / d մօտասէր / opqrs մօտասեր
11 e ԿԵ, փխ. ԿԶ.
12 d գործ
12 Կ^{3}adef շամուէլի / l շմուիղի / Տgk շմուէլի
12 q համիշանին
12 ԱԽ չիք մեծին սահակայ [f և սահակ ինդիրք հայոց, փխ. մեծին սահակայ]
13 acef շամուէլի / d շամուէլ / l շմուիղի / Վgkn շմուէլի / opqrs շմուէլ
13 abcde եպիսկոպոսութեանն / f եպիսկոպոսութեան / gk եպիսկոպոսապետութեան
14 l բրքիշուի
14 Խf ագահութեան / o ագահութեամբն
15 k եպիսկոպոսաց / Տ չիք միայն
16 gk չիք և (զկենդանեացն)
16 gkn զկենդանեաց / c կենդանեացն / l կենդանեաց
16 Տ չիք և (փոխանորդ)
16 Տ ոչ տայ թոյլ մեծին սահակայ [o իսահակայ] ձեռնադրել և զկենդանեացն դոյզն ինչ պատճառս գտեալ խափանման [opqrs խափանումն] հարկաց
17 gk պատճառ
18 a խափանումն / k հարկաց
18 Տa հալածական / abdef առնէ
20 Խp եթէ
20 ՏԽ չիք և (բիւրապատիկ)
20 Կ^{3}abce չարիս [ab չարիք] ի նմանէ կրէին, փխ. տեսանէին զնա / de չիք տեսանէին զնա (d տեղը բաց k թողած)

երբէք տեսանէին զնա, բայց ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց իսկ զվիճակն, արքունի հրամանաւ հանեալ զբազմաց՝ նմա հաւատայր։ Ընդ որ նախանձեալ և այլ եպիսկոպոսաց՝ ժպրհեցան զնոյն առնել, խնդրելով ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց։

Այլ մեծն Սահակ ոչ ինչ կասեաց զհոգևոր կաթնն դիեցուցանել մանկանց եկեղեցւոյ հանդերձ Մեսրոպաւ, զոր թողեալ խարսխեաց յեկեղեցւոջն կաթուղիկէ, որ ի Վաղարշապատ քաղաքի, ինքն կալով ի Բագրևանդ գաւառի, ի տեղւոջն՝ ուր ծագեաց լոյս յերկնից ի մկրտել սրբոյն Գրիգորի զՏրդատ արքայ և զբոլոր Հայս։

Բայց Շամուէլ կեցեալ ամս հինգ՝ մեռանի ի մերում աշխարհիս։ Յայնժամ ժողովեալ ի միասին ամենայն նախարարացն՝ չոգան առ մեծն Սահակ, և զմեղանս յանձն առեալ՝ աղաչէին զնա դարձեալ ունել զաթոռն. խոստանային ի Պարսից արքայէն հաստատել զնա, մուրհակ ամենեցուն կնքեալ՝ ազգաւ տալ թոռանց նորա զնոյն իշխանութիւն։ Այլ նա ոչ առնոյր յանձն. և ի բազում թախանձելոյ նոցա հարկաւորեալ՝ պատմեաց զտեսիլն, որ յառաջ քան զբազում ժամանակս երևութացաւ նմա ի քուն ապագայիցն յայտնութիւնք։ Զոր լուեալ նախարարացն և գիտացեալ, թէ յաստուածային հրամանէ դադարեաց յազգէ նորա քահանայապետութիւնն՝ յարտասուս հարեալ, աւաղելով զինքեանս ըստ Աւետարանին բանի, թէ Հարկ է գալ գայթակղութեանն, բայց վայ այնոցիկ, ընդ ոյր ձեռն գայցէ գայթակղութիւնն՝ թոյլ ետուն նմա։

---

1 Կ²abdegn բաց ի
1 Կ²abcef սորմակայն / Ծ սուրմակէն
1 o զոր
2 p վիճակն
2 Տ ի բազմաց, փխ. զբազմաց
3 def եպիսկոպոսացն
3 a զնայն, փխ. զնոյն
4 abcef օգնութեամբ
5 c իշխանացն
6 bc կաթն
7 Աgl մեսրոբաւ
9 f ի տեղին
9 o որ, փխ. ուր
9 ՏԾ ծագեաց յերկնուստ [pqrs յերկնից] լոյսն [gl լոյս]
9 g չիք ի (մկրտել)
10 Ծ զամենայն, փխ. զբոլոր
10 Տk հայսս
11 g զշմուէլ / l շմուէղ / Տk շմուէլ
11 gk չիք կեցեալ
12 Ա ի միասին ժողովեալ
13 pqrs դարձուցանել, o ի դարձուցանել, փխ. դարձեալ
13 opqrs չիք ունել—հաստատել (s. 14.)
15 k կնքել
15 c չիք զնոյն
15 c զիշխանութիւն
16 l թախանձանաց (բառի վերջը եռ-րոգած k)
17 ՏԾ զոր
17 c երևութեցաւ / opqrs երևութացեալ
18 bcdef ապագայյցն
18 y «յայտնութիւնք» բառից յետոյ դրած k Տեսիլի պատմութիւն եւ ապա մեկնութիւն:
19 c ի յազգէ
20 fgk քահանայապետութիւն
21 a ըստ աւետարանի բանի
21 f գալ գայթակղութեանց / gk գալ գայթագղութիւն / abde գայթագղութեանն
22 Ծ չիք այնոցիկ
22 k չիք ընդ / gl յոր, փխ. ընդ ոյր / n ընդ որոյ / opqrs ընդ որ, փխ. ընդ ոյր / v ամենայն գրչագիրք ընդ որոյ կամ ընդ կամ յոյր
22 abcdel գայթագղութիւնն / միւսն գայթակղութիւն
22 Ծ և թոյլ [l թոյղ] ետուն

ԿԷ

Փոխումն յաշխարհէ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելւոյ։

Զքսան և զմի ամ Թագաւորեալ Պարսից Վռամ երկրորդ՝ մեռանի, թողլով զտէրութիւնն որդւոյ իւրում Յազկերտի։ Որոյ մոռացեալ զհաշտութիւնն՝ խակ և խակ ընդ Թագաւորսն դիմէ ի վերայ զօրացն Յունաց, որք առ Մծբնին, հրամայելով գնդին Ատրպատականի ի մեր աշխարհս եկանել. որք եկեալ անկարգապէս բանակեցան հուպ առ Բագնացն աւանի։

Յայնժամ հասեալ մեծին Սահակայ հիւանդութիւն մահու. և առեալ զնա աշակերտացն՝ տարան ի գիւղն որ կոչի Բլուր. որպէս թէ ի վայր և յընտանեգոյն և ի զերծ տեղի մատուցեալ ի զօրացն Պարսից կատաղաց զնոսա։ Ուր և եհաս վախճան, կեցեալ եպիսկոպոսապետութեամբն ամս յիսուն և մի, սկսեալ յերրորդ ամէ վերջնոյ Խոսրովայ արքայի Հայոց մինչև ցակիզբն ամին երկրորդի Յազկերտի եղելոյ Պարսից Թագաւորի, յելս ամսոյն Նաւասարդի, յաւուր իւրոյ ծննդեանն։ Որ մանկանացու ծնեալ՝ անմահ զիւրն յիշատակ եթող. պատուեաց զպատկերն, պահպանեաց ի կոչնականէն, փոխանորդեաց զկեանսն. և այսքան կենցաղավարեաց՝ իբր զի ոչ պակասութեան իբրեք մասն ի ծերութենէն եղանել, և ոչ յախտից առընդունել։ Զորմէ պարտ էր մեզ հրաշափառ-

1 c ԿԶ, փխ. ԿԷ.
2 Ա յաշխարհէս
2 abe մեսրովբայ / cdl մեսրոբայ
2 gs երանելոյն / k երանելւոյն
3 գ զքսան և մի
4 f զտէրութիւն / Խp զԹագաւորու-
Թիւն, փխ. զտէրութիւնն
4 b յորդւոյ
4 gk իւրոյ
5 cfgkp զհաշտութիւն
5 Ա ի վերայ յունաց զօրուն
6 c ի մծբին / Խf առ մծմնին / Sd
առ մծբին
7 gk աննարգապէս, փխ. անկարգապէս
7 bcdef չիք հուպ
8 gl բագնաց
9 gk յայնմ ժամանակի, փխ. յայնժամ
9 S մեծին սահակայ հասեալ հիւան-
դութիւն մահու / Խ հասեալ հիւան-
դութիւն մահու մեծին սահակայ
10 SԽ չիք զնա
10 abefp ի գեօղն / c ի գեաւղն / Sgk
ի գեւղն [p ի գեօղն]
11 a յանտանեկան / b յընտանէգոյն / c
յընդանէգոյն d յընդանեգոյն / Կ²gl
ընտանեգոյն / Sfk ընդանեգոյն
11 SԽ չիք ի (զերծ)
11 Խ տեղիս
11 h զատուցեալ, փխ. մատուցեալ
12 SԽ չիք և (եհաս)
12 nop եպիսկոպոսապետութեամբ / ԱԽ
եպիսկոպոսութեամբ
13 gl ի յերրորդ ամի
13 Ա ամի
13 Խ խոսրովու
13 SԽ հայոց արքայի
14 opqrs չիք ամին
14 opqrs երկրորդ
14 Ա ցակիզբն երկրորդին [b երկրորդի]
ամի յազկերտի պարսից եղելոյ
[նաև Խ պարսից եղելոյ] Թագաւորի
16 opqrs զիւր
16 pqrs յիշատակն / o յիշատակութիւն
16 o Թողեալ
17 Ա զկեանս
18 b կենցաղաւորեաց
18 a իբրև
18 p Թէ, փխ. զի
18 ԱS պակասութիւն
18 op ի ծերութենէ
19 Ա և ոչ առ ի յախտից առ ի յընդու-
նել
19 opqrs պարտ է մեզ

գունիւ անցանել բանիւ, ըստ արժանի սրբոյ հօրն գրուատից. այլ զի մի յերկարութիւն ճառիցս լիցի ձանձրութիւն ընթերցողաց՝ այլում տեղւոյ և ժամանակի զայսոսիկ թողցուք, արտաքոյ այսց գրոց, ուր զսկզբանն հրաւիրեցաք առնել թելադրութիւն։

Բայց զպատուական մարմին նորա բարձեալ սարկաւագապետին նորին Երեմիայի հանդերձ աշակերտակցօքն և տիկնաւն Մամիկոնենից, նորին նուաւ, որում անուն էր Դստրիկ, կին Վարդանայ ստրատելատի՝ տարեալ հանգուցին յիւրեանց գիւղն յԱշտիշատ, որ է ի գաւառին Տարօնի։ Եւ ցրուեալ աշակերտաց նորա կրօնաւորաց սպուդէից ի գաւառս իւրաքանչիւր՝ շինեցին վանորայս, ժողովեալ եղբարս։

Եւ զկնի վեց ամաց անցելոց կատարման սրբոյն Սահակայ, յերեքտասանն մեհեկանի և երանելին Մեսրոպ յաշխարհէ փոխեցաւ ի Վաղարշապատ քաղաքի, գերազանցեալ քան զամենայն, որք զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք։ Քանզի ամբարտաւանութիւն և մարդահաճութիւն առ ի նորա վարս տեղի գտանել երբեք ոչ կարացին. այլ հեզ և լաւակամ և բարեխորհուրդ գոլով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեամբք զինքն բոլորից ցուցանէր։ Վասն զի գոյր տեսլեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւ պայծառ, գործովք ժուժկալ,

1 ԽՎopqrs չիք սրբոյ
2 ԱԽ լինիցի
2 Խ ընթերցողացն
3 de տեղի
3 Ա յայնոսիկ [a յայնոցիկ], l զայնոսիկ, փխ. զայսոսիկ
3 Խ այսր, pqrs այս, փխ. այսց / o չիք այսց
4 d զսկիզբն / lnprs զսկզբանն / o յսկզբանն / միւսն. սկզբանն / վ¹ ի սկզբանն [Հայկ. Բառգ. Թելադրութիւն բառի տակ]: Հմմտ. Ա. դ. եր. 14 տ. 5—7:
5 agl սարկաւագապետի
6 d նորա
6 Տ աշակերտակցօք [r եւ gk աշակերտօքն]
6 Skl Մամիկոնենից [o Մամիկոնէից] / Աl Մամիկոնէից
7 b նուինոյ, փխ. նուաւ
7 Կ²bdef Դստրիկ
8 abdep գեօղն / c գեաւղն / ԽՎnoqrs գեւղն
8 glps աշտիշատ
8 Խ չիք որ է ի գաւառին տարօնոյ
9 gk չիք կրօնաւորաց
9 k սպունդէից
9 f ի գաւառ
10 Տ վանորայս շինեցին
10 Կ²de չիք ժողովեալ եղբարս
11 ԱԽ զկնի վեց անցանելոյ [Խd անցելոց] ամաց / Տ զկնի վեց ամաց անցանելոյ [Վn անցելոյ] / Հմմտ. Կոր. յետ ամաց վեցից անցելոց վախճանի երանելւոյն սահակայ
11 ՏԽ չիք կատարման սրբոյն սահակայ
12 Կ² ի տասն և յերեքն, bcdef ի տասն և երեքն, փխ. յերեքտասանն
12 Ա չիք և
12 Կ²abe Մեսրովբ / fl Մեսրոբ
12 Խ յաշխարհէ / միւսն. յաշխարհէս
12 Տ փոխեցաւ յաշխարհէ
13 p քաղաք
13 n զամենայնն
13 Ա զայնր
14 a յառաքինիք
14 de ամբարտաւանութիւնք
15 Տ ի նորա, gk առ նորա, փխ. առ ի նորա։ Հմմտ. Սոկրատ. եր. 698 ևտ. (Халат. Арм. Арш. II. եր. 138)
15 o վերայ, փխ. վարս
15 Ա ամենեկին, փխ. երբեք
15 Ա այլ բարերար և [d չիք և] երկարախորհուրդ [de երկայնախորհուրդ] գոլով / վ այլ բարերար և հեզ և երկարախորհուրդ
16 Խ չիք գոլով
17 Ա չիք վասն
18 opqrs չիք մտօք ծննդական
18 Sk բանիւք
18 l գործով

մարմնով արտափայլեալ, սարասիւք անճառ, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերողական, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ։

Այլ վասն զի զբոլոր նորա ուղղութիւնս ոչ եմ բաւական ասել՝ ի հանգիստ նորա նշխարացն դարձուցից զբանս։ Որպէս լուայ ի բազմաց և ի հաւաստի արանց, եթէ եկաց լոյս շողապէս ընդ աղօտ նշան խաչի ի վերայ տանն, ուր երանելին զհոգին աւանդեաց. ոչ փոյթ ընդ փոյթ լեալ ճանց ծագումն, կամ սակաւուց տեսանելի, այլ ամենայն բազմութեանն, մինչև յոլովից մկրտել յանհաւատից։ Յայնժամ լեալ աղմուկ շփոթի յամբոխութեանն, բաժանեալ յերիս գունդս, վասն հանգուցանելոյ զպարկեշտն զայն մարմին և նախ քան զմահն կրթեալ ի մեռելութիւն։ Կէսքն ասէին տանել ի բնագաւառն իւր ի Տարօն, և ոմանք ի նախ աշակերտեալն Գողթն, և այլքն անդէն ի նմին ի Վաղարշապատ քաղաքի ի սրբոցն դիրս։ Բայց յաղթեաց քաջն Վահան Ամատունի, զի էր զօրաւոր հաւատովք և ճոխութեամբ մարմնաւորաւ. վասն զի ի ժամանակին յայնմիկ ի նա էր հաւատացեալ Պարսից զհազարապետութիւն աշխարհիս Հայոց. որոյ բարձեալ՝ տարաւ զնա արժանի յուղարկմամբ յիւր գիւղն

1 abcfgk սարսիւք / Ճառ. Սոկր. սարսիւք / d սաստիւ, Գ²e սաստիւք, փխ. սարասիւք
1 p խորհրդակցութեամբն
2 S համբերող
3 gk անձանձիր
4 Ա քանզի, փխ. վասն զի
4 S զբոլոր ուղղութիւնս նորա ոչ բաւական եմ ասել
4 Խվ² առաքինութիւնս, փխ. ուղղութիւնս
4 Խվ² չիք եմ
4 Խվ² ասացեալ
6 Խվ² չիք և
6 S հաւատարիմ, k հաւատի, փխ. հաւաստի
6 l աղօտ ուրիշ ձեռքով ջնջուած անաղոտ
8 l լինել / cgk անց
8 k չիք այլ ամենայն-յանհաւատից (տ. 9)
8 b բազմութեան
9 ԱԽՎօ մինչ
9 ԱԽվ² շատից [c շատից ես], փխ. յոլովից
9 Ա մկրտիլ
9 c յանհաւատիցն
9 Խ եղեալ, փխ. լեալ
9 f աղմունք, փխ. աղմուկ
10 c շփի, Խ շփից, փխ. շփոթի / վ² շփոթից
10 վ²bcdgl ամբոխութեանն / fg ամբոխութեան / opqrs յամբոխն / k յամբոխութեան
10 Կ²abcde բաժանելով / f բաժանե... չիք յերիս գունդս—ժողովրդեանն, մինչև (եր. 358, տ. 2)
10 c հանգուցելոյ / Խվ²pqrs հանգուցանել
11 abde զպարկեշտ / p զայն պարկեշտ
11 ad մարմինն / be զմարմինն
11 p երթալ, qrs երթեալ, փխ. կրթեալ
12 a կէսն
12 վpqs ի բնագեօղն, փխ. ի բնագաւառն
12 Խabc չիք ի (տարօն)
12 a ի նախ աշակերտացն
13 pqrs գողթան
13 gk այլք / l այղք
13 S չիք ի նմին
13 gk չիք ի (վաղարշապատ)
14 S յաղթեալ
15 opqrs հաւատով
15 Խվ² մարմնականաւ
16 abde նմա, փխ. ի նա / c չիք ի (նա)
16 abcdegk ի պարսից
16 ak հազարապետութիւն / bde հազարապետութիւնն
16 SԽ հայոց աշխարհիս [p աշխարհին]
17 ad չիք հայոց
17 abcde որով / a չիք զնա
17 op ուղարկմամբ / a իւր
17 adepqrs գեօղն / c գեաւղն / Վmno գեւղն

Օշական։ Եւ նոյն տեսիլ լուսեղէն խաչին ի վերայ դագաղացն երթայր յանդիման ամենայն ժողովրդեանն, մինչև ի հանգիստ զնա փոխեցին Վահան և Թաթիկ նորին արբանեակ. և ապա նշանն աներևոյթ լինէր։ Իսկ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն տեղապահութեամբ յաջորդեաց հրամանաւ երանելւոյն Մեսրոպայ՝ նորին աշակերտն Յովսէփ քահանայ ի Վայոց ձորոյ, ի Խողոցիմ գեղջէ։

ԿԸ

Ողբք վասն բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց յազգէն Արշակունեաց, եւ եպիսկոպոսապետութեանն յազգէ սրբոյն Գրիգորի։

Ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, համուրց հիւսիսականաց վեհագոյն. զի բարձաւ թագաւոր և քահանայ, խորհրդական և ուսուցող. վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն. դղրդեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն։

Ողորմիմ քեզ, եկեղեցի Հայաստանեայց, խրթնացեալ ի բարեզարդութենէ բեմին, ի քաջէն զրկեալ ի հովուէ և ի հովուակցէ։ Ոչ ևս

1 ծ յօշական
1 Sabcde ի վերայ երթալով [S երթեալ] դագաղացն
2 n մինչ
3 ծ թափիկ, փխ. թաթիկ
3 Խ նորուն
3 pqrs արբանեակ / միւսն. արբանեակք
3 gk նշան
4 pqrs զաթոռն
4 abcde եպիսկոպոսութեանն / f եպիսկոպոսութեան / gk եպիսկոպոսապետութեան
4 Ավ եռեղափոխութեամբ / k և տեղապահութեամբ
5 Sabck երանելոյն
5 abde մեսրովբայ / fl մեսրոբայ
5 S աշակերտ / f աշակերտի
6 Skno ի վայոյ ձորոյ
6 Կ^{2}abdef հողոց / Կ^{1}cgl հողոցիմ / p խողոցից
6 c ունի յիշատակարանս ուրիշ ձեռքով եւ թանաքով: «Եւ զայս Մովսէս Խորենացոյ պատմագիրքս է Աղրիանուպօլսոյ առաջնորդ Եփրեմ վարդապետին ի վայելումն անձին հազար հարիւր քառասուն հայոց թուականին» / f «յիշատակ է տ՛ր Յօհաննիսին առաքելին»։
7 cf չիք ամբողջ ԿԸ գլուխը / Վ. բաղդատած k եւ Յայսմաւուրf (յյ), դնելով ծանօթութիւնս. «Ողբոցս կան առ մեզ եւ այլ բազում օրինակք ի Յայսմաւուրս»:
8 Կ^{1}y վkg or. Յայսմ. ողբանք
8 k բռնալոյ
8 gk թագաւորութեան
9 ծde եպիսկոպոսութեանն / Կ^{3} եպիսկոպոսութիւնն / gkr եպիսկոպոսապետութեան
9 a յազգէն / յյ ի ցեղէ / S ի տանէ [pqrs տանէն]
9 o գրիգորի մեր լուսաւորչի
10 l հուսականացս
11 Կ^{2}վ^{3}cklprs վերագոյն
11 o բարձաւ ի քէն թագաւոր
12 o ուսուցանող / Կ^{3}abde և իմաստուն ուսուցող
12 a և արմատացաւ
13 a և կայկայեցաւ
13 opqrs չիք կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն
13 k չարափառութեան / a չարութիւն
15 ԽԿ^{1}a ողբամ զքեզ, փխ. ողորմիմ քեզ
15 gk եկեղեցիք
16 Կ^{2}Վadgknopq բեմբին
16 ao ի քաջաց զրկեալ հովուաց և ի հովուականաց [o հովուապետաց]
16 a զրկելով
16 Վnpqrs զրկեալ հովուէ և հովուակցէ

տեսանեմ զբանաւոր քո հօտ ի վայրի դալարուռջ և ոչ ի ջուրս հանգստեան սնեալ, և ոչ ի փարախ հաւաքեալ՝ զգուշանալով ի գայլոց, այլ ցրուեալ անապատաց և դահավիժութեանց։

Երանի՜ առաջնոյ և երկրորդի փոփոխմանն. զի էր ինչ ժամանակ հեռանալոյ փեսային և փեսաւէրին, և հարսնդ համբերեցեր՝ ողջախոհութեամբ զամուսնութիւն պահելով, որպէս ոմն նախ քան զմեզ իմաստասիրեաց։ Դարձեալ մինչ երբեմն ոմն սեղեխաբար յանդգնեալ յարձակեցաւ յանարատ առագաստդ՝ և հարսնդ ոչ աղտեղացար. Թէպէտ և բռնութիւնն զփեսայն ի բաց վարեաց, որդւոցն բարձրացելոց անարգելով զծնողն, համայն և խորթոցն ըստ արժանեացն զօտար հայրն և զեկամուտ յօրայն. սակայն դու և ոչ յայնժամ զքեզ ամայի բոլորից ցուցեր. զանդրէն քոյոյն յուսալով դարձ հովուակցաւն, ոչ որպէս տայգերբ, այլ որպէս նոյնազաւակ զուգահարբ, զմանկունսն փայփայեցեր։ Իսկ յերրորդ հեռանալս ոչ է ակնկալութիւն դարձի, լուծեալ ի մարմնոյս ընկերաւն և գործակցաւն։

1 Խpqrs չիք քո
1 ao հօտ քո / de քո զհօտ
1 Տխa չիք ոչ (ի ջուրս) / Տ առ ջուրս, փխ. ի ջուրս / Խ ի ջուր
2 k հանգստեանն
2 opqrs սնեալս / bdek տածեալ / միւսն. տածեալս։ Ուղղ. սնեալ (ըստ Գր. Նազիանզ. Халат. Арм. Арш. II. 142)։
2 opqrs ի փարախս
2 Վ^{2}pqrs չիք ի (գայլոց)
3 a չիք այլ—դահավիժութեանց
3 ԱՏ ցրուեալս [Կ^{2} ցրուեալ]
3 Կ^{2} անապաց, փխ. անապատաց
3 վ դահավիժութեց
4 opqrs երանի է / Խ առաջնոց
4 apqrs փոխմանն
5 Վ^{2}յյakno փեսաւէրին / gl փեսաւերին
5 gl հարսն
5 Կ^{2}bde ողջախոհութեան
6 a որպէս և / a չիք ոմն
6 Խ չիք քան (զմեզ)։ Հմմտ. Գր. Նազիանզացի ի Մեյիsոս (Նոր. Բիւզ. Քննաuukr Բ. 61, եւ Халат. Арм. Арш. II. 142).
7 l սեղխղաբար / Վkqrs սիղեխաբար
7 a սեղեխացեալ յանդգնաբար արձակեալ անարատ քո առագաստ
8 gopqrs արձակեցաւ
8 opqrs յանարատն առագաստ
9 aopqrs չիք և / Ալխ բռնութիւն
9 b որդւոյ / Վadenr որդւոց
10 adegl զծնօղն
10 a զխորթոցն / dpqrs խորթնոցն / o խորդնոցն
10 abdep ըստ արժանեաց
10 ao և [o չիք և] զօտարահայրն և զեկամուտն / Ճանէ յյ և զօտարահայրն
11 Վo Երկու օr. Ց յօրանայր, փխ. յօրայն
11 gk չիք դու և / aopqrs այնմ
11 Կ^{2}abde յայնմ [a այնմ] ամայի [Կ^{2}bde ամենայնի, փխ. ամայի] ի [Կ^{2}bde չիք ի] բոլորիցն
12 opqrs չիք ցուցեր / a անդրէն
12 Կ^{2}abde քոյոյն յուսալով [Կ^{2} յուսով] գալուստն [a գալուստ]. դարձ [a չիք դարձ] հովուակցաւն
12 Կամ «զանդրէն քոյոյն յուսալով դարձ՝ հովուակցաւն ոչ որպէս»... այսինքն մինչ յուսայիր զանդրէն դարձ քոյոյն (փեսայի)՝ դու հովուակցաւնորին փայփայեցեր զմանկունսն ոչ որպէս... Ոs. Մ.
13 gk տայգրեր / Կ^{1}Կ^{2}de տագերբ / b տաաց գերբ, փխ. տայգերբ
13 Տխ իբր, փխ. որպէս / a չիք որպէս
13 a զնոյն աւազակ, opqrs նոյն աւազակ, փխ. նոյնազաւակ
13 a զմանկունսն փայփայեցեր զուգահարբ / opqrs զմանկունս
14 Կ^{1}Կ^{2} յերկրորդ / վ ումանն յերկրորդ կամ երկրորդ, փխ. յերրորդ
14 յյa ակնկալու / վ ակնառութիւն, փխ. ակնկալութիւն
15 Խ ընկերակցաւն, փխ. ընկերաւն
15 abdeopqrs չիք և
15 nopqrs գործակցաւ / a մարմնոյ գործակցաւն

Ընդ Քրիստոսի լաւ է նոցա բնակել, և յԱբրահամեանն հանգչել ի գոգս, և զհրեշտակացն տեսանել զպարաւորութիւնս։ Բայց անհոգող դու այրութեամբդ, և եղկելիք մեք՝ որ զրկեալք եմք ի հայրենի վերակացութենէն։ Զի ոչ որպէս ի հնումն ժողովուրդն այն, այլ առաւել մերս է թշուառութիւն։ Վասն զի Մովսէս բարձեալ լինի, և Յեսու ոչ յաջորդէ՝ առաջնորդել յերկիրն Աւետեաց։ Ռոբովամ մերժեցաւ յիւրմէ ժողովրդենէն, և փոխանորդեաց որդին Նաբատայ. և զայրն Աստուծոյ ծախեաց ոչ առիւծ, այլ կատարումն ժամանակի։ Եղիա համբարձաւ, և Եղիսէէ ոչ մնաց կրկին ոգւով օծանել զՅէու. այլ և Ազայէլ հրաւիրեցաւ ի կոտորել զԻսրայէլ։ Ի գերութիւն վարեցաւ Սեդեկիայ, և Զօրաբաբէլ ոչ ուրեք է, որ նորոգէ զպետութիւնն։ Անտիոքոս բռնադատէ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատաթիայ ոչ ընդդիմակայէ. պատերազմ զմեզ շուրջ պաշարէ, և Մակաբէ ոչ փրկէ։ Այժմ մարտք ի ներքուստ և արհաւիրք արտաքուստ. արհաւիրք ի հեթանոսաց և մարտք ի հերձուածողաց, և խորհրդականն չէ ի միջի, որ խրատէր և յարմարէր ի պատերազմ։

Աւա՜ղ զրկանացս, աւա՜ղ թշուառական պատմութեանս. ո՞րպէս զախտս հանդուրժեցից բերել. զիա՞րդ զմիտս իմ և զլեզուս պնդեցից, և

1 Խ լաւ է նմա հանգչել ։ և յաբրահամեանն բնակել ˜ գոգս
1 a աբրահամեան գոգ հանգչել և պարաւորութիւնս հրեշտակաց տեսանել
1 Կ^{2}beo աբրահամեան
1 pqrs հանգչել նոցա
2 Sa չիք ի (գոգս)
2 SԽab պարաւորութիւնս
2 d անհոգալ / g անհոգօղ / c անհոգաւղ
3 abde այրութեամբ
3 Վ^{2}ՋՅgl որք
3 ade զրկեալ եմք / S զրկեցաք
3 Կ^{2} վերակացութենէ
4 be ի հնումնն
4 Կ^{2}abde ժողովրդեանն / o ժողովուրդ
4 Կ^{2}abdeopqrs չիք այն
4 a առաւելու
5 Վaopqrs մեր
5 aopqrs չիք է
5 Կ^{2}bdeos թշուառութիւնս
6 a յաջորդեաց մեզ / b յաջորդ
6 a չիք առաջնորդել
6 Խde յերկիր
6 Ա աւետեացն
6 abde րոբովամ
7 bde ժողովրդենէ
8 SԽ առեւծ
9 l եղիէսս / bdegk եղիսէոս
9 SԽ հոգւով / l հոգւոյն
9 l յաւծանել
9 a զեսու, brs զյեսու, փխ. զյէու
9 l ազայէղ
10 a չիք ի (կոտորել)
10 al զիսրայէղ
10 a հրաւիրեցաւ, փխ. վարեցաւ
10 l զաւրաբաբէղ
11 bdeopqrs գոյ, փխ. է
11 gk զպետութիւն
11 a ոչ ուրեք երեէր որ զպետութիւն նորոգէր
11 gl անտւոքոս
11 a թողեալ զօրէն հայրենի
12 Կ^{2} մատաթիա
12 Կ^{2}bde ընդդիմակցէ
12 bde մեզ
13 a պաշարէ / Խbdeo պաշարեաց / Վ^{2}ՋՅ պաշարեաց կամ պաշարէ / միւսն. պատեաց
13 a չիք և (արհաւիրք)
15 opqrs խրատէրն
15 a խրատէ և յարմարէ
15 o յարմարէրն / Կ^{2}bde յարդարէր, փխ. յարմարէր
17 a ՜հ զրկանաց, / pr չիք աւաղ զրկանացս
18 a հանդուրժեցից զախտս
18 o չիք իմ
18 a զլեզու

հատուցից զբանս հարցն՝ փոխանակ ծննդեանն և սննդեանն։ Քանզի ծնան զիս իւրեանց վարդապետութեամբն և սնուցին, առ այլս առաքելով աճեցուցանել։ Եւ մինչ նոքա զմերն յուսային զդարձ, և պատուասիրել իմով ամենիմաստ արուեստիւս և կատարելագոյն յարմարութեամբս, համայն և մեք փութապէս դիմեալք ի Բիւզանդիոյ, յուսայաք հարսանեաց պարել, անվեհեր երագութեամբ կրթեալք, և առագաստի ասել երգս, – արդ փոխանակ խրախճանութեանն ի վերայ գերեզմանի ողբս ասելով՝ ողորմելի հառաչեմ. ուր և ոչ տեսութեանն ժամանեցի աչաց նոցա կափուցման, և լսել զվերջին բարբառն և զօրհնութիւն։

Այսպիսեաւ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ՝ վտանգիմ կարօտութեամբ մերոյ հօրն։ Ո՞ւր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս և ահաւորութիւն առ թիւրս. ո՞ւր զուարթ շրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն. ո՞ւր խնդամիտ սիրտն ընդունող արբանեկաց. ո՞ւր երկայն ճանապարհաց յոյսն հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցանող։ Կորեա՛ւ ժողովողն, թագեա՛ւ նաւահանգիստն, ելի՛ք օգնականն, լռեա՛ց ձայնն յորդորեցուցիչ։

1 g չիք և հատուցից
1 a զբան իմ հարցն իմոց փոխանակ ծննդեան և սննդեան
1 bde զբան / Խ զբանն
1 g սննդեան
2 a սնուցին զիս աստուածային ուսմամբն և առ այլս / Խ Կ[1]Կ[2]bde սնուցին զիս առ [b չիք առ] այլս [b այլ]
3 Վabdenoqrs դարձ
4 Sbdgk ամէնիմաստ
4 b չիք ամենիմաստ—առաւել(ուլն) (էր. 365 ս. 4)։ Ձարունակւում k (առաւել)ումն վանկով։
4 de արուեստիս / opqrs արուեստիւ
4 Խade յարմարութեամբ
5 a համանգամայն և մեք փութացուք դիմելով ի բիւզանդիայ
5 degkn ի բիւզանդիոն / l ի բիւզանդւոն / Վ այլ ի բիւզանդիոն / Ձ ի բիւզանդիայ
5 Խ Կ[1]Կ[2]de յուսացեալք / opqrs յուսացաք
6 a արագութեամբ
6 a չիք և
7 Խde խրախճանութեան
8 Խ Կ[1]Կ[2]e ասել / opqrs հառաչելով
8 a ոչ ժամանեցի տեսութեան
8 degkopqrs տեսութեան
8 Խ Վ[2]de և աչացն կափուցման / Sab կափուցմանց
9 a զվերջի
9 Կ[1]Կ[2]Վ[2]adegk բանն, փխ. բարբառն
9 ag զաւհնութիւն / lnoprs զաւհնութիւնն

10 a անծկաւ / opqrs անձկով
10 Խ Կ[1]Կ[2]Վ[2]ade փղձկիմ, փխ. վտանգիմ
10 opqrs կարօտութեան
11 o չիք մերոյ
11 opqrs չիք ո՞ւր է—առ թիւրս (ս. 12)
11 a ո՞ւր է քաղցրաձայնութիւն հանդարտութեան առ ուղիղսն և ահաւորութիւն առ թիւրսն / SԽb առ թեւրս
12 Խade ո՞ւր է զուարթ
13 a չիք ո՞ւր խնդամիտ—արբանեկաց
13 Խ Կ[2]de ո՞ւր է խնդամիտ
13 Խ Կ[1]Կ[2]Վ[3]de սէրն, փխ. սիրտն
13 Վ[3]d աշակերտաց, Խ Կ[2]d աշակերտացն, փխ. արբանեկաց
14 Խ Կ[2]ade ո՞ւր է երկայն [a երկայնութիւն] ճանապարհացն յոյսն և հեշտացուցիչ [a հեշտացուցիչ և, k և վիշտացուցիչ] աշխատութեանց հանգուցանօղ [a հանգուցիչ, k հանգուցանող, l հանգուցաւղ]
14 S յոյս
15 S հանգուցող [o հանգուցանօղ, r հանգուցօղն]
15 Խ Կ[1]Վ[3]de կորեաւ ժողովիչն, թաքեաւ [Կ[1]Վ[3] թագեաւ] ժողովողն [d ժողովօղն, l ժողովաւղն], թագեաւ նաւահանգիստն / Կ[2] թաքեաւ ժողովողն, թաքեաւ նաւահանգիստն, փխ. կորեաւ ժողովողն, թագեաւ նաւահանգիստն
15 prs ժողովն
15 a լքաւ, փխ. ելիք / o չիք ելիք
16 a յորդորիչ

Ո՞վ այսուհետև զմերս յարգեսցէ զուսումն. ո՞վ ուրախասցի ընդ յառաջադիմութիւն աշակերտիս. ո՞վ զհայրականն բարբառեսցի զուարճութիւն, մասամբ ինչ յաղթահարեալ յորդւոյս։ Ո՞վ կարկեսցէ զյանդգնութիւն ընդդէմ առողջ վարդապետութեան հակառակ յարուցելոցն, որք ամենայն բանիւ քակտեալք և քայքայեալք՝ յոլովս փոփոխենն վարդապետս և բազում գիրս, որպէս ասաց ոմն ի հարցն. առ ամենայն բան նմանապէս դժուարին, և չար օրինակ անձանց գրեն զայն՝ զծիծաղելն զմեօք և զարհամարհելն իբրև զանհաստատունովք, և որ ինչ պիտանացու ունիցի արուեստ։ Ո՞վ զնոսա ըմբերանեսցէ սաստելով, և զմեզ սփոփեսցէ գովելով, և չափ դնիցէ բանի և լռութեան։

Զմտաւ զայսոսիկ ածելով հառաչումն յիս ի ներքս ընթանայ և արտօսր, և կամեցուցանէ բարբառել բան տխրական և սգաւոր։ Եւ ոչ գիտեմ, եթէ զի՞արդ յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ զո՞վ արտասուեցից. զհէ՞քն իմ մանուկ և թագաւոր, զխորհրդակցութեամբ վատթարն, զազգաւ ի բաց ընկեցիկն, և նախ քան զմահուն մեռելութիւն՝ անփառութեամբ յաթոռոյն ի վայր կործանեալ, եթէ զիս ինքն, զի վերացաւ ի գլխոյս փարթամացուցիչ պսակն գեղեցիկ և կենցաղօգուտ.

1 a այսուհետև զմեզ յարգեսցէ զուսումունս
1 opqrs յարգարեսցէ, փխ. յարգեսցէ
1 e ընդ յառաջադիմութեան / Վgkn ընդ առաջադիմութիւն
2 g հայրականն
2 a բորբոխեսցի, փխ. բարբառեսցի
3 Խկ^{1}կ^{2}de չիք ինչ
3 կ^{2}de յորդւոցս
3 ad կարասցէ, փխ. կարկեսցէ
4 a զանդգնութիւն / Sդյանդգնութիւնն
4 Sa վարդապետութեանն
4 o յարուցելոյն / a չիք յարուցելոցն
5 Sgk բանիւք
5 a քակեալք
6 a և ստանան բազում
6 x ի հարց
6 Հմմտ. Գր. Նազիանզ. (*Хал. Арм. Арш.* II. եր. 142. Նոր. Բիւզ. ՔԶԶ. Բ. եր. 61)։
7 a միապէս, փխ. նմանապէս
7 Sa գրեն զայն անձանց
7 dg անձանդ, փխ. անձանց
7 ay զայս / degl զար, k զաս, փխ. զայն
8 opqrs զծիծաղել
8 Sխ զմեւք
8 k իբր
8 a զհաստատունօք
8 վ^1 եւ յյ որ ինչ / միւսն. որ ոչ ինչ [a զոր ոչ ինչ, p չիք որ]։ Նազիանզ. որ ինչ
9 opqrs ունի
9 al արուեստս
9 gk ըմբռնեսցէ, փխ. ըմբերանեսցէ
9 de չիք սաստելով
10 a գովեսցէ սփոփելով
10 Sa դնէ
11 a զայսոսիկ զմտաւ ածելով
12 a չիք բարբառել
12 a տխրականս, սգաւորս
12 o և ես ոչ գիտեմ
13 a թէ
13 pqrs ողբերգութիւնս
13 a զո՞ արտասուեցից. զհէզն
14 a զխորհրդակցութեան / վ զխորհրդածութեամբ
15 a զվատթարն / վ վատթարն / միւսն. վատթար
15 a զազգաւ / միւսն. ազգաւ
15 Կամ «զխորհրդակցութեամբ վատթար՝ ազգաւ ի բաց ընկեցիկն» = որ վատթար խորհրդակցութեամբ ընկեցաւ յաթոռոյն ազգաւ իւրով։ Աs. Մ.
15 degk ընկեցիկ
15 կ^{1}կ^{2}վ^{3}degk զմահուն / l զմահոյն
16 S յաթոռոցն [ո յաթոռոյն] / a ի յաթոռոյն ի վայր կործանեալ և ի բարձանց յանդունդս ընկլուզեալ, եթէ
16 np և թէ, փխ. եթէ
17 opqrs կենցաղօգուտն / վ կենաց օգուտն

զհայրն իմ և զքահանայապետ, զմիտսն վսեմացեալս, որ երթայր տանէր կատարեալ բան, որով վարէրն և յարմարէր, և զերասանակս ի բուռն առեալ՝ ուղղէր զդէմսն և սանձահարէր զլեզուս օտարաձայնս, եթէ զիս, թափուր ի Հոգւոյն մնացեալս խանդից և ցականեալ. զծնօղն իմ, աղբիւր վարդապետական, զարդարութեանն ոռոգող, և հեղեղաւ զամբարշտութիւն արտաքս սահմանելով, եթէ զիս, երաշտացեալ և թարշամեալ պասքութեամբ արբուցմանց խրատու. զաշխարհիս եկեալ աղէտս, եթէ զապագայիցն ակնկալութիւն։

Ո՞վ ինձ յայսոսիկ ճառակցէ հաւասարելով տրտմութեանս, և օգնեսցէ ախտակցելով ասիցս, կամ յարձանս փորագրել։ Զարթի՛ր, Երեմիաս, զարթի՛ր և ողբա հանդերձ մարգարէանալով որ ինչ թշուառացաքս և որ ինչ թշուառանալոցս եմք. գուշակեա զյառնել հովուաց տգիտաց, որպէս երբեմն Զաքարիաս յԻսրայէլին։

Վարդապետք տխմարք և ինքնահաճք, անձամբ առեալ պատիւ և ոչ յԱստուծոյ կոչեցեալ. արծաթով ընտրեալք և ոչ Հոգւով. ոսկեսէրք,

1 p զհայր
1 a զհայրն առեալ իմ և զհայրապետ զմիտքն վսեմացեալ, որ երթեալ տանէր կատարեալ բանս
1 degk չիք իմ
1 k քահանայապետ / opqrs զքահանայապետն
1 deq զմիտս
1 dek վսեմացեալ / gl վսամացեալ
1 k չիք որ երթայր տանէր կատարեալ
2 Խde բանն / adeg վարէր
2 a զերասանակն / Կ²degk զերասանակ / S զերեսանակս
3 ԽԿ¹Կ²de վ ոմանք ուղղէր զդէպսն [l շինած զդէմսն] և (Կ¹ չիք և] կամ զվէպսն և սանձահարէր
3 a սանձահարեալ
3 opqrsվ³ չիք և [opqrs ունին] սանձահարէր զլեզուս օտարաձայնս
3 ԽԿ¹Կ²վ²de ունայնաձայնեալս [l շինած միայնաձայնեալս, նաեւ վ միայնաձայնեալս]
4 a մնացեալ / վpqrs ունայնացեալ, փխ. մնացեալս
4 Կ¹ խանտից / de խանդի / Խ²Կվ³ խանտի
4 վopqrs անկեալ, [n անկանել, փխ. ցականեալ / Կ²k ցանկանեալ
4 վa չիք խանդից և ցականեալ
4 adg զծնօղն
4 dek զաղբիւր / gl զաղբեւր / S աղբեւր [p աղբիւրն]
5 a զարդարութիւն / deg զարդարութեան
5 Կ¹Կ²glopqrs ոռոգող / միւսն. առոգող
5 a հեղեղելով / oprs հեղեղող / q հեղեղով
5 ops զամբարշտութիւնն
6 ԽԿ¹Կ²վ³jjade արտաքս սահմանելով / opqrs արտաքս սահելով / Վn արտասահմանելով
6 l երաշտացեալս
7 a պասքութեանց արբուցման
7 a եկեալս / Խde զաղէտս
9 nopqrs ով յայսոսիկ ինձ
9 degk զայսոսիկ
9 a կարկառեսցէ ձեռն, փխ. ճառակցէ
9 opqrs ճառակցէ ի ձեռն հաւասարելով
10 a և կամ արձանս
10 ԽԿ¹Կ²de զարթիր, զարթիր, երեմիա [Կ² երեմիայ], զարթիր
11 ae երեմիայ
11 S մարգարէութեամբ
11 a զոր ինչ թշուառացաքս և զոր ինչ
11 Խde թշուառացաք
12 Խaden թշուառանալոց եմք
12 a հովուացն
13 ԽԿ¹Կ² զաքարիա [Կ¹g զաքարիայ] մարգարէ
13 a իսրայէղին / de յիսրայէլի / gl յիղ'ի
14 a եպիսկոպոսունք [փխ. վարդապետք] տխմարք
14 Կ²dek չիք և [ինքնահաճք]
14 ԽԿ²վ⁴de եւ երկու յ ինքնահաճք / միւսն. ընդինքնահաճք
15 a կոչեցեալք
15 Խdep ընտրեալ
15 g ոսկեսէր

նախանձոտք, թողեալ զհեզութիւն, յորում Աստուած բնակէ, և գայլք եղեալ՝ զիւրեանց հօտս գիշատելով։

Կրօնաւորք կեղծաւորք, անձնացոյցք, մնափառք, պատուասէրք քան թէ աստուածասէրք։

Վիճակաւորք հպարտք, դատարկակացք, զրաբանք, ծոյլք, ատեցողք արուեստից և վարդապետական բանից, սիրողք վաճառաց և կատակերգութեանց։

Աշակերտք հեղգք առ ուսումն և փոյթք առ ի վարդապետել, որք նախ քան զտեսութիւնն աստուածաբանք։

Ժողովրդականք վէսք, ստահակք, մեծախօսք, անվաստակք, արբեցողք, վնասակարք, փախչողք ի ժառանգութենէ։

Զօրականք անարիք, մնապարծք, զինատեացք, պղերգք, հեշտասէրք, անժուժկալք, կողոպտիչք, զինարբուք, յուզարկուք, համբարոյք աւազակաց։

Իշխանք ապստամբք, գողակիցք գողոց, կծլիք, կծծիք, ժլատք, ագահք, յափշտակողք, աշխարհաւերք, աղտեղասէրք, ծառայիցն համամիտք։

Դատաւորք տմարդիք, սուտք, խաբողք, կաշառառուք, անընտրողք իրաւանց, անհաստատք, հակառակողք։ Եւ բարձումն առ հասարակ յամենեցունց սիրոյ և ամօթոյ։

Եւ ապա յանդիմանութիւն այսոցիկ զի՞նչ, եթէ ոչ անտես առնել Աստուծոյ, և տարերց փոփոխել զբնութիւնս իւրեանց։ Գարուն

1 a նախանձոտ
1 Wde յորում բնակէ աստուած
2 ln եղեալք
2 a զինքեան [փխ. զիւրեանց] հօտս գիշատեն / W$Կ^2$do զինքեանց, փխ. զիւրեանց
2 opqrs գիշատեալ
3 վ ձանձրոյթանձն ացոյցք, փխ. անձնացոյցք
5 a դատարկասացք / $Կ^2$de դատարկակացք / միւսն. դատասացք
5 l ծոյղք, ատեցաւղք
6 Wde և սիրողք
8 an հեղք / ep հեղգք / միւսն. հեղգ
8 We առ ի յուսումն / a առ ի ուսումն
8 adegl փոյթք / միւսն. փոյթ
8 Wadep որ
9 adegl զտեսութիւն
10 nopqrs չիք մեծախօսք, անվաստակք
10 վյյde արբեցողք, $Կ^2$ արբեցօղք / միւսն. այրեցողք / a չիք արբեցողք, վնասակարք
12 ade անարիք / միւսն. անիրաւք
12 Wade մնապարծք / միւսն. ստապարծք
12 a պղերք / g պղերգ
13 $Կ^1$ զինարբոյք / Sa չիք զինարբուք
13 de խուզարկուք / Sa չիք յուզարկուք
13 Sd համբարոյք
15 W գողակիցք են գողոց
15 a ճինգ or. յ կրծիք կծծիք / W$Կ^2$deվ (ոմանք) կծծիք [$Կ^2$ կծրծիք] կրծլիք
16 degk և ագահք
16 ade յափշտակօղք
16 a աշխարհասէրք, փխ. աշխարհաւերք
16 opr ախտասէրք, qs աղտասէրք, փխ. աղտեղասէրք
16 Wde աշխարհաւերք, ծառայից համամիտք, [g համամետիք, k համամէտիք], աղտեղասէք [k աղտեղասէրք]
18 k դասաւորք
18 a տմարդիկք
19 $Կ^2$de անհաւատք, փխ. անհաստատք
20 a ամենեցունց սիրոյ և ամօթ (վերջը ճեռած):
21 nopqrs չիք ապա
21 a և յանդիմանութեան այսոցիկ զի՞նչ, եթէ ոչ անտես առնելն աստուծոյ և ապա տարերց
22 W$Կ^1Կ^2$en փոխել
22 $Կ^2$de զբնութիւնս / միւսն. զբնութիւն
22 Sa չիք իւրեանց
22 deglp գարուն / միւսն. գարունն

երաշտացեալ, ամառն անձրևայորդ, աշուն ձմեռնացեալ, ձմեռն սաստկասառոյց, մրրկալից, յերկարացեալ. հողմք բքաբարք, խորշակաբերք, ախտահաւաքք. ամպք հրընկէցք, կարկտածուք. անձրևք անժամանակք և անպիտանք. օդք դառնաշունչք, եղեմնաբերկուք. Ջրոց առաւելուլն անօգուտ և նուազելն աննշմարաւոր. երկրի անբերութիւնք պտղոց և անաճելութիւնք կենդանեաց, այլ և սասանմունք և դղրդմունք։ Եւ ի վերայ այսր ամենայնի խռովութիւնք յամենայն կողմանց, ըստ այնմ՝ եթէ չիք խաղաղութիւն ամբարշտաց։

Զի թագաւորք տիրեալք խիստք և չարաչարք, բեռինս բառնալով ծանունս և դժուարակիրս, հրամանս տալով անտանելիս. վերակացուք անհարթարարք, անողորմք. սիրելիք դաւաճանեալք, և թշնամիք զօրացեալք. հաւատ վաճառեալ ընդ սնոտի կենցաղոյս։ Հէնք եկեալ անհատք և յոլովից կողմանց. գերփումն տանց և յափշտակութիւն ստացուածոց. կապումն գլխաւորաց և բանտք յայտնեաց. յօտարութիւն վտարումն ազատաց և անթիւ նեղութիւնք ռամկաց. առումն քաղաքաց և քանդումն ամրոցաց. աւերումն աւանաց և հրդեհումն շինուածոց. սովք

1 ad անձրևասոյղ
1 degl աշուն / միւսն. աշունն
1 gk չիք ձմեռն
1 ԽԿ1Կ2Վ3de սառնակառոյց, փխ. սաստկասառոյց
2 o և երկարացեալ
2 Կ1Կ2Վ3degl բքաբերք / k չիք բքաբարք
2 Կ1Կ2degl չիք խորշակաբերք / k աբերք, փխ. խորշակաբերք
3 o և ախտահաւաքք / Վnpqrs ախտահաւաքք
3 o և կարկտածուք / aopqrs անժամք
4 de անպիտան
4 Կ1Կ2egk և եղեմնաբերկուք
4 a ջրոյ / S ջրոցն
4 Խe առաւելուլ / pqrs առաւելելն / b ումն, փխ. առաւելուլն (Տես եր. 361 տ. 4)
5 b և անօգուտ և / o նուազելն
5 Խde անբերութիւն
6 b անաճութիւն / Խde անաճելութիւն
6 b դղորդմունք
7 oprs ի վերայ այնր
7 Վnprs խռովութիւն / k խռովութիւնք և
7 a ամենայն
8 Sabk թէ, Հմմտ. Եսայի Ծէ. 21.
9 eg տիրեալ / k չիք տիրեալք
9 bps խիստ
9 a չարարարք / opq չարացեալ / rs չարչարեալ
9 a բառնալով հնազանդելոցն ծանունս և դժուարակիրս, հրաման տալով սաստիկ և անտանելի
10 Կ2bdegk հրաման
10 ԽԿ1Կ2Վ3bde տալով խիստս և անտանելիս
10 S անտանելիսս
11 b անհաւասարաւէրք, փխ. անհարթարարք
11 a անհարթարարք և անողորմք. սիրելիք դաւաճանողք, թշնամիք զօրացեալք, հաւատք վաճառեալք
11 b զօրացեալ թշնամիք
12 b եկեալ անհաւատք [նաև o անհաւատք] ի յոլովից * տողմանց, գեր փայլատականց յափշտակութիւն
13 opqrs չիք գերփումն տանց
14 a կապանք
14 b յետնոց, փխ. յայտնեաց
14 be վարումն, փխ. վտարումն
15 degk նեղութիւն
15 b առմունք / o աւերումն, փխ. առումն
16 a և աւերումն աւանաց, քակումն ամրոցաց, հրդեհմունք շինուածոց, սովք անբաւք և հիւանդութիւնք ցաւալիցք, ախտք անբուժելիք և մահք մեռելութեան բազմօրինակք աստուածպաշտութիւն մոռացեալ և սուտութիւն արմատացեալ, սէր ցամաքեալ և չարիք ուռճացեալ. մեղք բազմացեալ և ակնկալութիւն գեհեննին յաճախեալ. սատանայ հրճուեալ և հրեշտակք տրտմեալ
16 b հրդեհք

անբաւք և հիւանդութիւնք և մահք բազմօրինակք. աստուածպաշտութիւն մոռացեալ, և ակնկալութիւն գեհենի։

Ցորմէ պահեսցէ զմեզ Քրիստոս Աստուած, և զամենեսեան՝ ոյք երկրպագեն նմա ճշմարտութեամբ. և նմա փառք յամենայն եղականս. ամէն։

ԱՒԱՐՏԵՑԱՒ ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ, ՑԱՆԿ ԵԼԱՆԵԼՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

1 l բազմօրինակաք / y բազմօրինակօք
2 lg մոռացեալ
2 b գեհեննին ՝/ o գեհեննին արժանացեալ
3 pqrs յորոց
3 o փրկեսցէ, փխ. պահեսցէ
3 b յորմէ զմեզ փրկեսցէ քրիստոս և զամենեսեան որք երկիր պագանեն [նաև de երկիր պագանեն] ճշմարտութեամբ
3 a չիք յորմէ պահեսցէ զմեզ—հայոց մեծաց (տ. 7)։ Դրա փոխանակ հրեշտակք տրտմեալ բառերից յետոյ ունի. «Եւ արդ ով՜ եղբարք. ողբասցուք՛ զմեզ թէ որպիսի արանց զրկեցաք և որքան բարեաց վրիպեցաք. յորպիսի մեծութենէ աղքատացաք և որչափ լաւագոյն արանց որբացաք, յորպի վարդապետաց որոշեցաք և որքան քաղցհամ աղբեց ծարաւ մնացաք. աւա՜ղ զմեզ, զի այլ ոչ տեսանեմ քաղցրահայեաց կերպարանքն և ոչ բարբառին հրածորան լեզուքն. այլ ոչ սերմանեն զարդիւնաբեր հասն և ոչ մատուցակեն զուրախարար բաժակն. բայց զոհութիւն զարդարողին զնոսա ա՛յ հոգւոյն, զի թէպէտ մարմնով հրաժարեցին ի մէնջ, այլ իմաստութեամբ հոգւոյն առ մեզ են. թէպէտ և քաջ սերմանողքն ննջեցին, այլ սերմանեալն ի նոցանէ լինելին բերէ զպտուղն, ըստ բանին տեառն մերոյ յիսուսի. թէպէտ ի տեսութեանց մերոց անջատեցան, այլ անտրոհ աղօթիւք առ մեզ են»։ Վերջում երկու կնիք. «Մինաս Վարդապետ», «Նիկոլ սր. էջմիածնա է»։
4 b չիք և նմա · փառք—հայոց մեծաց (տ. 7)
4 p ամենայն եղականաց
4 k¹k²de և նմա փառք յաւիտեանս. ամէն [չիք յամենայն եղականացս]
4 gk յեղականացս / h չիք եղականացս
6 dehprs չիք աւարտեցան—հայոց մեծաց (տ. 7)
6 o պատմութեան
d վերջում ունի. «զծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ գրիգորի երևանցւոյ ի թուիս ռճլեա»։ Յիշատակարաններ ունին և միւս ձեռագիրները. (տե՛ս Յառաջաբան)։ Վենետ. հրատ. հիւանդութիւնք (տ. 1) բառի համար ծանօթութիւն է դնում. «Աստանօր Յայսմաւուրք երկար հատուածով կատարած տան ողբոցս, որ ի կարգաղրողաց նոյն գրոց են յաւելուածք առ ժամանակօք կիլիկեցւոց և ոչ ի խորենացւոյն. նմին իրի և ի բաց թողաք առ անհարազատութեան, որպէս և զայլս ևս համառօտ իմաստս ուրեք ուրեք յընթացս ողբոցս»։

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Թուանշանները ցոյց են տալիս երեսները, որոնց մէջ մի կամ մի քանի անգամ յիշուած է նոյն անունը. ծ. տառով նշանակուած են ծանօթութիւնների երեսները ու նրանց մէջ դրուած ընթերցուածները. իսկ աստղանիշով ցոյց են տրուած Մ. Խորենացու յիշատակած աղբիւրները [1].

Աբաս տ. Մար Աբաս.

Աբգար, Աբգարիոս, ծ. Աբգարէս, Աբգարոս, Աբագարոս 95, 96, 120, 139, 142—157, 159—162, 204.

Աբդիու, ծ. Աբդիոս, Աբիու 152.

Աբեղեանք, ծ. Աբեղէն 110, 190.

Աբեղոյ, ծ. Աբեղայ, Աղբեղոյ 190.

Աբէլ որդի Ադամայ 14, 249.

Աբէլ սպասարար 110.

Աբիամ 59ծ.

Աբիմելէք, ծ. Աբիմելիք 59.

Աբիւղենոս*, ծ. Աբիդենոս, Աբուղենոս, Աբդենոս 13, 20, 21, 114.

Աբրահամ, ծ. Աբրաամ 2, 17, 18, 20, 22, 57, 58, 102, 203.

Աբրահամեան զօղ 360.

Ագաբոս 160.

Ագաթանգեղոս* 98, 202, 203, 212, 219, 221, 227, 234.

Ագոաս, ծ. Ագուխ 58.

Ագրիպպաս Հերովդէս 139.

Ադամ 1, 13, 87, 203. Նախաստեղծ, Աստուածաստեղծ 14, 15, 22.

Ադդէ խոյրարար, ծ. Ադէ 152, 157—159.

Ադդէ կոմս 303.

Ադրամելէք, ծ. Ադրամել, Ադրամէղ 70.

Ադրիանոս, ծ. Անդրիանոս, Հանդրիանոս 186, 189.

Ադրիանուպօլիս, ծ. Անդրիանուպօլիս, Ադրիանի պօլիս 297.

Ազայէլ 360.

Ազատ գետ. 138, 265.

Ազատ լեառն, յԱզատն ի վեր ի Մասիս 84, 192.

Ազատագոս տ. Աղտագոս.

Ազարիայ 141, 196ծ. Ազարեանք 119ծ.

Ազգատագէոս, տ. Ասկատադէս.

Աթանագենէս, Աթանագինէս, ծ. Աթանագին, Աթանագինէ 275, 278, 320.

Աթենաս, ծ. Աթանաս 123, 127, 274.

Աթենացի 125. Աթենացիք 247.

Աթէնք 197, 346.

Աժդահակ Թագաւոր Մարաց, ծ. Աշդահակ 3, 4, 67, 73—85, 93, 112, 142ծ. 169, 176, 192. Մարապարսացի 80. զարմք Աժդահակայ 84.

Աժդահակ Բիւրասպի 4, 89. տ. Բիւրասպի.

Աժդանական, ծ. Աժանական 83.

Ալանառզան, ծ. Ալանազան, Ալանոզան, Ալանայոզան, Աղանայոզան 298, 299.

Ալան, Ալանք, ծ. Աղանք 97, 176—179, 181, 182, 187. Դրունք Ալանաց 234.

Ալիւս գետ, ծ. Ալիս 124, 125.

Ալկի 183.

Ախուրեան, ծ. Ահուրեան 165, 166, 171. 175.

Ակակ 335, 342.

[1] Այս ցանկի մէջ չեն առնուած անորոշ ձեւով յիշուած աղբիւրները, ինչպէս են՝ ասի, ասեն, պատմի, պատմեն, կոչեն, լսեմք, գրեալ յայլոց, ոմն եւլն։

Ակէացիք 117։
Ակռաղանիս, ծ. Ակրաղանէս 61։
Ահմատան 187։
Աղապաս տ. Աղտաղոս.
Աղբիանոս 306, 309։
Աղեքսանդր Մեծ, Մակեդոնացի 31, 86, 101, 102, 114, 121, 124, 238, 257, 265։
Աղեքսանդր հայր Հիւրկանու 129։
Աղեքսանդր որդի Հերովդի 142։
Աղեքսանդր որդի Յովհաննու, որդւոյ Շմաւոնի, եղբօր Յուդայ Մակաբէի 128։
Աղեքսանդրացի 239, 342։ Աղեքսանդրացիք 213։
Աղեքսանդրիա դշխոյ 128։
Աղեքսանդրիա, Աղեքսանդր քաղաք 8։ 239, 297, 339, 342—344։
Աղեքսանդրոս, Աղեքսանդրի եպիսկոպոս 239։
Աղեքսանդրոս, Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոս 239։
Աղթամար 274։
Աղիովիտ, Աղի ովիտ, ծ. Աղւոյ ովիտ, Աղովիտ 137, 191, 193, 283, 284։
Աղձնիք, Բդեաշխ Աղձնեաց 3, 70, 148, 260։
Աղովրոս, ծ. Աղաւրոս, Աղաւր, Աղօրոս 13։
Աղուանք 81, 99, 113, 137, 228, 230, 255, 259, 263, 270, 304, 328, 329, Դաշտն Աղուանից 113։
Աղտաղոս, ծ. Աղդատոս, Ազատագոս, Աղապաս 60։
Աղցք 288։
Ամաղէկ 304։
Ամամիթռէոս տ. Առամամիթռէոս.
Ամասիայ նահապետ 19, 20, 40։
Ամասիայ Պոնտացւոց քաղաք 237։
Ամատունի 251, 266, 267, 277։ Ամատունի ազգ 322, 332։ Ամատունիք 97, 187, 215, 228, 231, 262, 312։
Ամատասէոս, Ամատէոս, տ. Ամինտէս.
Ամարաս 260։
Ամիդոս տ. Մամիթոս.
Ամինտէս, ծ. Ամատասէոս, Ամատէոս, Արմատասէոս, Ամինտաս 60։
Ամիւռոս, ծ. Ամիւրոս, Միւռիոս, Ռւսառիս, Սուսառիս, Սուռասիս 60։
Ամուսառիս տ. Սուսառիս.
Ամպակ, ծ. Ամբակ 62։
Ամպաւրտէս տ. Ղամպառիտէս.
Ամրամիթէս տ. Առամամիթռէոս.
Ամրամ 58։
Այրարատ, ծ. Արարատ, Արայրատ 49, 51, 137, 191, 199, 216, 282, 283, 310, 317, 340։ դաշտն Արայի 49։
Այրարատեան գաւառ 337։
Այրարատեան թագաւորութիւն 67։
Այրեցած 84։
Անակ 98, 203, 211, 212, 225, 244։
Անան, ծ. Անանէս, Ենան, Էնան 148, 150։
Անանեանք 119։
Անանիա եպիսկոպոս Սիւնեաց 329։
Անանուն 157։
Անատոլ, Անատոլիոս, ծ. Անատոլիս, Անատոլէս, Անատողիոս, Անատողէոս, Անատող 334, 337, 338, 350։
Անարիք 287։
Անգեղ տուն 3, 70, 114։
Անգեղեայ 114։
Անդիպատրոս հայր Հերովդի 132։
Անդրէաս առաքեալ 150։
Անդրիք նախնեաց Վաղարշակայ 216։
Անեքիս, ծ. Անէք, Անէիք 18, 20։
Անի ամրոց 123, 127, 164, 183, 201, 216, 252, 268, 288։
Անծիտ, ծ. Անձիտ, Անծատ, Անծաւ 274։
Անկիւրիայ 342։
Անձաւացիք, Անձեւացիք 117, 193, 307։

Անյիշելի ամրոց. տ. Անուշ բերդ.
Անոյշ կին Աժդահակայ 4, 82—84. —մայր Վիշապաց 85.
Անուշ բերդ, Անյիշելի ամրոց, ծ. Անյուշ 300, 321, 329.
Անուշաւան 3, 62—64.
Անտիգոնեանք 134, 135.
Անտիգոնոս որդի Դեմետրեայ Բ. 103.
Անտիգոնոս Արիստաբուղեանց 133—136.
Անտիոք նահապետ Սիւնեաց, ծ. Անտիոքոս 285, 287.
Անտիոք քաղաք, ծ. Անտաւոք 141, 239, 297, 342.
Անտիոքացիք 142.
Անտիոքոս Թէւոս 120.
Անտիոքոս Սաւտէր 120.
Անտիոքոս Եպիփան 360.
Անտիոքոս Սիդիացի 28, 103, 104, 203.
Անտիոքոս յարդարիչ պալատանն Կոստանդեայ 251, 261—263.
Անտոնինոս որդի Սեւերեայ 213.—Վերջին 201.
Անտոնինոս Աւգոստոս. տ. Տիտոս Անտոնինոս.
Անտոնիոս 95, 135—138.
Անփայտ Բասեան 109.
Անփիւլոքսիոս, ծ. Անփիւլաքսիս 298.
Աշարունիք. տ. Արշարունիք.
Աշդահակ. տ. Աժդահակ.
Աշխադար աներ Տրդատայ, ծ. Աշխարադ 225, 254.
Աշխադար Դիմաքսեան, ծ. Աշխարադ, Աշխարադար, Աշդահար 312, 314, 315.
Աշխէն 99, 225.
Աշոտ 196.
Աշոցայ տէրութիւն 113. Աշոցան ազգ 217. Աշոցաց գաւառ 225. Աշոցաց տէր 350.
Աշուշայ 340.
Աշտաքակաշինութիւն 23, 28, 32.
Աշտիշատ 122, 275, 343, 356, տ. Յաշտից տեղիք.
Ապահունիք 148, 296, 350. նախարարութիւն Ապահունեաց 115.
Ապողոն 122, 177.
Առալիոս, ծ. Առիլիոս, Արիլիոս 60.
Ապրսամ, ծ. Ապրկամ 332.
Առակք (գիրք) 327.
Առան 113.
Առաջին Հայք 2, 45, 46.
Առաքեալ* Շարայի 40.
Առաքեալք* աշխարհիս 56, 85, 115, 161, 175, 179, 181, 185, 191, 199.
Առաքեալք* Հազամակերտի 111.
Առաքեալ* Սմբատայ 181.
Առաքեալք* Պարսից 4, 89, 210.
Առաքեալք* Պահլաւկաց 206.
Առաքեալք* արտաքնոց 12.
Առաւան, ծ. Առաւէն 86.
Առաւեղեան Վահան 312, 314.
Առաւեղեանք, Առուեղեանք 97, 187.
Առաւենեան 312. Առաւենեանք 86, 116.
Առաւօտին Բահղ, ծ. Առաւաւտին, Առաւատին 103.
Առքերանի, ծ. Արքերանի, Առքերան 137, 191, 193, 283.
Առիոս* ոմն ժամանակագիր 21.
Առիոս, Առիսսա. տ. Արիոս.
Առմամիթոէոս, ծ. Առմամեթոէոս 60.
Առնակ 62.
Առուն գետ 194.
Առտիկաս, ծ. Առտիկիս 67.
Ասայ 59ծ.
Ասիա 24, 104, 122, 124, 342.
Ասիական ծով 46.
Ասիացիք 103.
Ասկատաղէս, ծ. Ազգատաղէոս 60.
Ասորեստան 26, 44—46, 55, 56, 65, 70, 98, 105, 107, 116, 155, 168, 183, 190, 207, 208, 211, 225, 234, 262, 263, 300.
Ասորեստանեայք 2, 10, 28, 43, 45, 52, 64, 88, 155ծ. 164, 183, 190ծ. 202, 205ծ.
Ասորեստանեայց մատեանք* 1, 7.—գիւանք 66.

Ասորի* ոմն ուշմադոյն 20·
Բազմահմուտ ասորին* (Մար Աբաս) 29·
Ասորի լեզու 164, 201, 329·
Ասորի դպրութիւն 328.
Ասորիք 7ծ. 29, 42, 45, 66ծ, 103, 129—133, 136, 137ծ. 139, 141, 143, 148, 164ծ. 185, 189, 197, 205, 207ծ. 308, 313, 328ծ. 333, 335·
Ասուղ, ծ. Ասող 128, 196·
Ասպահան 300·
Ասպահապետ 146, 204, 207, 209·
Ասպիոն 275·
Ասպուրակէս 309, 320·
Աստղիկ, քոյր Զրուանայ 24·
Աստուած 6, 13—16, 25, 57, 143, 148, 149, 151, 153—156, 158, 212, 220, 224, 227, 232—234, 236, 237, 242, 243, 245, 247—249, 257ծ. 258, 261, 264, 267, 270, 283, 285, 294, 297, 300, 310, 320, 322, 334, 336, 342, 352, 360, 363, 364, 366·
Աստուածածին 342·
Աստուածային պատմութիւնք* 12,—քանք 27,—գիրք 25 տ. գիր.
Ասքանազեան գունդ 67·
Ատատ Գնունի 312·
Ատոմ Մոկացի 330·
Ատտիկէ 124, 346.
Ատտիկոս 334—336·
Ատրպատական, ծ. Ատրպական 105, 112, 137, 168, 211, 262, 355·
Արագած 40, 170, 281, 289· Ոտն Արագածոյ 39·
Արալիոս. տ. Առալիոս.
Արամ 2, 17, 19, 20, 22, 42, 43, 45, 48, 85·
Արամազդ 85, 183, 233, 273·
Արամազնեայք*, Հինքն—նեայց 27· Հինք* մեր 73,
Արամայիս, ծ. Արմայիս, Արամօսի, Արմաւսի, Արամուս 19, 20, 39·
Արամանեակ, ծ. Արմանեակ, Արամենեակ, Արմենեակ, Արմենակ, Արամենակ, Արամանակ 19, 20, 32, 33, 36—39· Սօսիք Արամենակայ 64·
Արամեան ազն 293·
Արամեանք 247·
Արայ Գեղեցիկ 2, 19, 20, 22, 48—50, 57, 62, 63· Դաշտն Արայի 49·
Արայեան Արայ 3, 62, 63·
Արաստ. տ. Երաստ.
Արարադ 33, 34·
Արբակ 62·
Արբէլ Անեբայ, ծ. Արբէղ, Արբեեղ Արբէեղ 18, 20·
Արբէլ միւս, Բայաղայ 18, 20·
Արբոկ Ճենբակուր 222·
Արբուն 63·
Արգամ 97, 169, 171, 174, 180, 181· Արգաւան 84, 181.
Արգիացի 218·
Արդամոզան, ծ. Արդումուզան, Արդամոլան, Արդումուզան 71·
Արեգ քաղաք 308·
Արեգական 27, 216· Մեհեան Արեգական 297· Արեգակն Զեւքսիպոն 238·
Արեքանոս, ծ. Արեւքանոս, Արեւքենոս 158·
Արետ, ծ. Արեւետ 95, 147·
Արեւմտեան ծով (Կասպից) 29·
Արէս 265·
Արիանոսք 240·
Արիողական, ծ. Արիովկեան 226·
Արիոս Բաղդէացւոց, ծ. Առիոս, Առիսս 60.
Արիոս Աղեքսանդրացի 100, 239, 294·
Արիստաքուղ, ծ. Արիստաքուլ, Արիստաքուլոս 129·
Արիստաքուղեանք 133·
Արիստակէս, ծ. Առիստակէս, Առըստակէս, Ըրստակէս, Ռաստակէս 100, 240, 242, 243, 258·

Արիստոն* Փեղղացի 189.
Արիք 80, 146, 168, 187, 211, 222, 227, 287, 348.
Արծկէացի 347.
Արծրունի, Արծրունիք 3, 70, 71, 111, 147, 159, 161, 292, 300, 319, 331, 350.
Արկադ, Արկադիոս 309, 310, 315, 319--321, 324, 325, 328.
Արճան, աշակերտ Մեսրոպայ 341.
Արճիլ, ծ. Արգիլ, Արճիւղ, Արշիլ 341.
Արձն 116.
Արմամիթրիդէս. տ. Աումամիթռէոս.
Արմատասէոս. տ. Ամինտէս.
Արմայիս. տ. Արամայիս.
Արմանեակ. տ. Արամանեակ,
Արմաւիր 39—41, 46, 64, 106, 117, 122, 130, 165, 166, 177, 216, 295, 296.
Արմենակ. տ. Արամանեակ.
Արմենիա 46.
Արմէն, Արմէնիկք, ծ. Արմնիք, Արմընիկ 42.
Արմոգ, ծ. Արմող 86.
Արշակ Ա. Հայոց 93, 118, 119, 121, 143ծ.
Արշակ Բ. Հայոց 252, 253, 271, 277, 278, 280—288, 291—294, 296, 298—302, 306.
Արշակ Գ. Հայոց 254, 309—317.
Արշակ Ա. Քաջ, Պարթեւաց 102, 203.
Արշակ Բ. Մեծ, Պարթեւաց 2, 28—30, 87, 101, 103—105, 146, 187, 203, 204.
Արշակ Գ. Վերջին, յաջորդ Դարեհի 182, 205.
Արշական արքայ Պարթեւաց, յաջորդ Արշակայ Բ. Մեծի, ծ. Արշանակ 121, 127, 204.
Արշակաւան 252, 288, 289, 291, 294.
Արշակունի, Արշակունիք 101, 105, 118, 137, 161, 162, 164, 167, 173, 193, 197, 199, 204, 215, 216, 217ծ. 226, 244, 254, 256, 257, 259, 260, 283, 295, 296ծ. 311, 316, 318, 319, 307, 310, 350ծ. 352, 358.
Արշամ 95, 138—142, 149, 151.
Արշանակ արքայ Պարթեւաց, յաջորդ Արշականայ, ծ. Արշակ, Արշական 204.
Արշանոյշ 319.
Արշարունիք, ծ. Աշարունիք 241, 295, 306, 312, 350.
Արշաւիր, որդի Կամսարայ, ծ. Արշօր 241, 268, 295.
Արշաւիր արքայ Պարսից, որդի Արշէզի 139, 142, 144—146, 204, 205.
Արշէզ արքայ Պարսից, յաջորդ Արշանակայ 138, 139, 204. նոյն եւ Արտաշէզ, ծ. Արտաշէս, Արշէզ 94, 132, 133, 134.
Արջամ 139. տ. եւ Արշամ.
Արսվաղէն 329.
Արտագերս 295, 299, 300.
Արտազ, ծ. Արտոզ 97, 157, 181, 182, 212. տ. եւ Շաւարշան.
Արտազեան գերի 183.
Արտաշամայ 121.
Արտաշատ 84, 97, 176, 177, 180, 182, 191, 216, 265, 300.
Արտաշէզ. տ. Արշէզ.
Արտաշէս Ա. Պարթեւաց, որդի Արշակայ Ա. Քաջի 103, 203.
Արտաշէս Բ. Պարթեւաց, ծ. Արտաշէզ. տ. Արշէզ.
Արտաշէս Գ. արքայ Պարսից, որդի Արշաւրի, ծ. Արտաշէզ 98, 144—148, 156, 161, 204, 205, 207.
Արտաշէս Դ. արքայ Պարսից, որդի Արշակայ Գ. Վերջնոյ 182, 205.
Արտաշէս Ա. Հայոց, ծ. Արտաշէզ 41, 94, 110, 118, 119, 121--127, 139.
Արտաշէս Բ. Հայոց, ծ. Արտաշէզ 84, 96, 97, 161—163, 168,—193, 216, 241.

Արտաշէս Գ. Հայոց, որդի Վռամշապհոյ, նոյն եւ Արտաշիր 255, 329, 337, 338, 346—349.
Արտաշէս, եղբայր Տիգրանայ Բ. 139.
Արտաշէս, որդի Տիրանայ Բ. 271.
Արտաշէս, հայր Ներսեհի արքայի Ասորեստանի 156.
Արտաշիր հայոց. տ. Արտաշէս Գ.
Արտաշիր Ա. որդի Սասանայ 98, 99, 186, 202, 203, 205—211, 214—218, 221—222, 231, 235.
Արտաշիր Բ. որդի Շապհոյ 321—324, 329, 352.
Արտաշիրական, ծ. Արտաշիրակ 216.
Արտաւազդ Ա. որդի Տիգրանայ Բ. 95, 137, 138.
Արտաւազդ Բ. որդի Արտաշեսի Բ. 84, 98, 179—181, 183—186, 191, 192, 194, 202.
Արտաւազդ Մանդակունի 215, 217, 224, 225, 231, 262.
Արտաւան, ծ. Արտեւան 98, 200, 202, 205, 207, 208.
Արտաքին պատմագիրք* 2, 12, 27.
Արտեմիտայ պատկեր 122, 123, 127, 177. Արտեմիդեայ մեհեան 190. Արտեմեայ մեհեան 297.
Արտեւան. տ. Արտաւան.
Արտիթէս 99, 219.
Արտիմէդ քաղաք 199.
Արտունիս. տ. Փուաւարտիս.
Արփաքսաթ 17, 18.
Արքայամանուկ (Շապուհ) 216.
Արքեղայոս վերակացու Զորրորդ Հայոց, ծ. Արքեղաւոս 243.
Արքեղայոս, որդի Հերովդի 144.
Աւգէ, ծ. Աւդէ, Օգէ, Օդէ 160.
Աւգոստիոն, ծ. Աւգուստին, Օգոստիոն 339.
Աւգոստոս կայսր, ծ. Օգոստոս 143. 144, 339.
Աւգոստոս Թէոդոս Մեծ 303, 307, 309. տ. Թէոդոս Մեծ.
Աւգոստոս Թէոդոս Փոքր 333, 335, 336. տ. Թէոդոս Փոքր.
Աւգոստոս Տիտոս Անտոնինոս 197. տ. Տիտոս Անտոնինոս.
Աւգոստոս Կոստանդոս 261, 269. տ. Կոստանդոս.
Աւգոստոս Վաղենտիանոս 278. տ. Վաղենտիանոս.
Աւգոստոս Վաղէս 293. տ. Վաղէս.
Աւետարան 232, 242, 276, 354.
Աւետարանական բան* 150.
Աւետեաց երկիր 360.
Աւովդ 59.
Աւրեղիանոս 114.
Ափշադար 161.
Ափրիկանոս* 120.
Ափրիկեցիք, ծ. Ափրիկացիք, Արժանք Ափրիկացւոց աշխարհին 58.
Ափրոդիտէ 123, 127, 297.
Աքիլլէս, Աքիղղէս, ծ. Աքիղեւս, Աքիւղղէս, Աքիլլաս, Աքիւղաս, Աքիւլլէս 88, 102, 278, 308.

Բաբ, ի ծննդոց Քամայ 18, 20.
Բաբ, որդի Տիգրանայ Մեծի 85.
Բաբելացիք 68.
Բաբելովն, ծ. Բաբելոն, Բաբիլոն 33, 34, 38, 67, 102, 103, 105, 124, 155, 248.
Բաբիլոս, ծ. Բաբելոս, Բաբեղոս, Բաբոս 327.
Բաբիկ Սիւնի 309, 312.
Բագադիա, ծ. Բագրադիա 196.
Բագամ 86.
Բագայառինջ, ծ. Բագառինջ 127.
Բագարան ի վերայ Ախուրեան գետոյ 96, 166, 175, 177, 216.
Բագարան միւս, ի Թիկանց Մասեաց 97, 175.
Բագարատ (անուն) 196.
Բագարատ Շամբատայ, նախնի Բագրատունեաց, ծ. Բագրատ 104, 105, 110, 117, 119.

Բագարատ, որդի Սմբատայ Ասպետի 225. նոյն եւ Բագարատ Ասպետ 231, 262, 266, 267, 303.
Բագաւան, ծ. Բագուան 216. նոյն եւ Բագնաց աւան 186, 201, 355.
Բագրատունի, Բագրատունիք 68, 69, 95, 105, 128, 138, 151, 152, 159, 161, 162, 194, 196, 303, 332.
Բագրեւանդ, ծ. Բագրաւանդ 201, 295, 354.
Բազ 38.
Բազմավէպ* 13.
Բազուկ 63.
Բաթնիրաղ, ծ. Բաթանիրաղ 15, 144.
Բալէոս, ծ. Բաղէոս, Բաղէաս 60.
Բակուր բդեաշխ Աղձնեաց, ծ. Բակոր 251, 260, 263.
Բակուր նահապետ Սիւնեաց 195.
Բակուր արքայ Վրաց 328.
Բակուրակերտ 190.
Բակտրիացիք, որ է Մեդք 23, 26.
Բաճլ, Բաճղ, ծ. Բալխ, Բալճ, Բաղճ 102, 204, 209, 211.
Բաղասական կողմ 340.
Բաղէոս, ծ. Գաղէոս, Վաղէոս 60.
Բաղոտոռէս, ծ. Բաղատորէս 60.
Բայքերդ, ծ. Բաբերդ 162, 164.
Բանան, ծ. Բան 25.
Բանն Աստուած 234.
Բանք Աստուածայինք* (Ս. Գիրք) 2, 17, 27.
Բաշխից պաշտօն 201.
Բասեան, ծ. Բասեն, Բասէն 97, 98, 114, 184, 199. Վերին, Անփայտ Բասեան 109.
Բասիլիոս Ամասիոյ Պոնտացւոց եպիսկոպոս, ծ. Վասիլիոս 237.
Բասիլիոս Կեսարու եպիսկոպոս 298ծ. տ. Գեղասոս.
Բասիլք, ծ. Բասիղք 99, 187, 200, 230.
Բատ գաւառ 163.
Բարակ 59.
Բարդածան*, ծ. Բարդայծան, Բարդէծան 201.
Բարզափրան, ծ. Բազափրան 133—135, 139, 300.
Բարթուղիմէոս առաքեալ, ծ. Բարդոդոմէոս, Բարդուղիմէոս, Բարդուղովմէոս 158.
Բարշամ յաղթէ սկայիցն, աստուածացուցեալ 45.
Բարշամինայ պատկեր 128.
Բարսումայ* 205, 206.
Բարքօրայ 189.
Բեթքուբին, ծ. Բեղքուբին 148.
Բելոքոս 60, 62.
Բենդիդիոս 94, 135, 136.
Բենիամին Թարգման 329.
Բերգիտիոն, ծ. Բերգիտոն 291.
Բերոսոս*, ծ. Բիւռոս, Բիւռիոս, Բեւրիոս 9, 13.
Բերոսեան Սիբիլլա*, ծ. Բիւրոսեան, Բերիոսեան, Բեւրոսեան 23.
Բզնունական տոհմ, ծ. Բզնունեան, Բզինունէն 116, 258.
Բզնունիք,—նեաց իշխան 193.
—նեաց եպիսկոպոսութիւն 349.
—նեաց նահապետութիւն 38.
—նեաց ծով, Ծովակ Աղի 35, 38.
Բէլ, որ է Նեբրովթ 2, 17, 20, 21, 27, 32—36, 44. Տիտանեան— 34, 36.
Բէլ, կուռք Արգարու 144.
Բիկենտ, ծ. Բեկենտ 239.
Բիտոն, ծ. Բիտոմն 239.
Բիւզանդացիք 294, 341, 342.
Բիւզանդիոն, Բիւզանդիա, ծ. Բիւզանդիումն, Բիւզանդոն, Բիւզանդ 238, 252, 255, 271, 275, 279, 280, 291, 297, 306, 309, 325, 333, 335, 339, 341, 346, 361.
Բիւթանացիք 239.
Բիւթանիա 277.
Բիւռիոս, Բիւռոս. տ. Բերոսոս.
Բիւռոսեան. տ. Բերոսեան.
Բիւտացիք 126.
Բիւրասպի Աժդահակ 4, 89—92.

Բիւրատ (անուն) 196.
Բիւրատ Բագրատունի 161, 162.
Բլուր գիւղ 355.
Բղդոխ, ծ. Բղդոխայ 222.
Բուզնան, ծ. Բուղնան 144.
Բուլղար Վղունդ կամ Վինդ, ծ. Բուլկար, Բուղկար 109.
Բուլղարք 119.
Բուրգ (աշտարակ Բաբելոնի) 23.
Բուրդար, ծ. Բունդար 219.
Բուրզ, ծ. Բուզր 210, 235.
Բրբիշոյ 349, 353.

Գաբաղ 110.
Գաբեղեանք, ծ. Գաբեղէն 110.
Գաբիանոս 130, 131.
Գադ, իշխան Հաշտենից, ծ. Գադ, Դատ 260. (ուղղելի Դատ).
Գազաւոն, որդի Սպանդարատայ, ծ. Գազաւոմն 295, 312, 315—319, 321, 330.
Գազաւոն, որդի Հրահատայ 352.
Գալիլիայ, ծ. Գաղիղեայ 136.
Գալլոս, ծ. Գաղիոս 210.
Գաղատացի, Գաղատացիք 103, 142, 262.
Գաղէոս. տ. Բաղէոս.
Գաղղիուս, ծ. Գալլիուս 237.
Գամեր, Գամիր 19, 32, 42.
Գամիրք 219.
Գայլատուայ ծով, ծ. Գայլոտայ, Գայլատունայ 194.
Գառնի 41, 100, 240, 241.
Գառնիկ, Թոռն Գեղամայ 41, 110, 121.
Գառնիկ ճգնաւոր 244.
Գարգարացիք 113, 230, 340ծ.
Գարդմանայ ձոր, ծ. Գարդմանայ 340. իշխան Գարդմանայ 340.
Գարդմանացի, Գարդմանացիք, ծ. Գարդմանացի 113, 312, 331.
Գարջոյլ Մաղխազ, ծ. Գարջոլ, Գարջուլ 267.
Գեղէոն 59.
Գեղ լեառն 41.
Գեղամ 19, 20, 40, 41, 106, 110, 121.
Գեղամայ ծով 170, 315. տ. Գեղարքունի.
Գեղամի ձեռակերտ 41. Նոյն եւ Գառնի.
Գեղամեանք 229ծ.
Գեղասիոս Կեսարու 298.
Գեղարքունի, ծ. Գեղաքունի 41, 120, —ծով 41.
Գեղմանց, ծ. Դիղմանց, լեառն 182.
Գերեզմանք, Գերեզմանակք 37.
Գերմանացիք 143.
Գերմանիկոս 144.
Գզակ, ծ. Գղակ, Դղակ 62.
Գին նահապետ Գնունեաց 111.
Գինայ դետ 191.
Գինդ յազգէն Սլկունի 280.
Գինդ եպիսկոպոս Դերջանու, ծ. Գնիթ, Գինթ 335, 340.
Գիսակ 172, 174.
Գիտ որդի Շաբիթայ, ծ. Գիւտ 340.
Գիր (Ս. Գիրք) 16, 17, 25, 249. Գիրք 264, 283, 343. Հայ Թարգմանութիւն 19, 20. տես եւ Աստուածային պատմութիւնք եւ Հոգեւոր բանք.
Գլափիւռա 237.
Գղակ. տ. Գզակ.
Գնէլ, որդի Տրդատայ եղբօր Արշակայ 252, 281—286.
Գնէլ, նահապետ Անձեւացեաց 307.
Գնէլ, տակառապետ Տիգրանայ, ծ. Գնեալ 133, 134.
Գնէլ Գնունի 284.
Գնթունիք, ծ. Գթունիք 59, 110, 140.
Գնիթ. տ. Գինդ.
Գնունի, Գնունիք 3, 70, 71, 111, 133, 140ծ. 258ծ. 284, 312.
Գոթոնիէլ 59.
Գոթք տ. Գութք.
Գողթն 83, 84, 176, 183, 316, 340, 357. Երգիչք* Գողթան 191, 192. Վիպասանք* որ պատմին ի Գողթան 176.

Գողթնեցիք 117.
Գողիաթ 267.
Գոմեր 32.
Գոռակ, ծ. Գռակ 62.
Գորգի 25.
Գորգոնոս, ծ. Գորգիանոս 303.
Գուգարք 262.
Գուգարացիք, ծ. Գարգարացիք, Բըդխաշխ—ցւոց 114, 262, 340.
Գութք, ծ. Գոթք 218, 291.
Գուշարայ, ծ. Դուշարայ 106, 113, 217.
Գուսանական* 48.
Գռակ. տ. Գոռակ.
Գրատիանոս 293.
Գրիգոր, Գրիգորիոս Լուսաւորիչ 98—100, 145, 146, 211, 219, 220, 225, 232, 239—244, 256, 257, 259, 272, 275, 279, 300, 317, 320, 324, 336, 354, 358. տ. Լուսաւորիչն մեր.
Գրիգոր Աստուածաբան 240.
Գրիգոր, հայր Գրիգորի Աստուածաբանի 240.
Գրիգորիոս Նազիանզու 298.
Գրիգորիոս Նիւսիայ 297.
Գրիգորիս Թոռն Լուսաւորչի 251, 259.

Դաժգոյնք, ծ. Դաժգոյն, Դժգոյնք 83.
Դամասիոս 297.
Դամասկոս, ծ. Դամասկ 129, 141, 297.
Դամբաւընդ. տ. Դըմբաւընդ.
Դանան, ծ. Դադան, Գանդան, Գանդան, Գանդոն 340.
Դանիէլ եպիսկոպոս, ծ. Դանիէղ 325, 326.
Դանիէլ քահանայ 252, 272, 283.
Դանիելեան նշանագիրք 254, 325.
Դանուբ 214.
Դատ. տ. Դադ.
Դատ ի զաւակէ Գառնկայ 110, 121.
Դատարէ, ծ. Դատէ 193.
Դարա 312, 315.
Դարանաղի, Դարանաղիք 242, 308.
Դարեհ Վշտասպեանց 126, 142.
Դարեհ (Կոդոման) 114, 121, 124, 238.
Դարեհ Պարթեւ, յաջորդ Արտաշեսի, որդւոյ Արշաւրի արքայի Պարսից 163, 174, 175, 205.
Դաւիթ, աներ Ս. Գրիգորի 220.
Դաւիթ, արքայ Հրէից 59. Դաւթեան պարսաքար 267.
Դաւիթ*, պատմող անգիր գրուցացն Ողիմպիոդորայ 25.
Դեկիոս 210, 213.
Դեմետրիոս Բ. արքայ Ասորւոց 103.
Դեռկիւղոս, ծ. Դերկիւղոս 61.
Դերուսոս 61.
Դերջան 335, 340.
Դէովկիս 67.
Դըմբաւընդ, ծ. Դամբաւընդ 89.
Դժգոյնք. տ. Դաժգոյնք.
Դիմաքսեան, Դիմաքսեանք, ծ. Դիմակիսեան 174, 312, 314.
Դիոդորի* մատենագրութիւնք 257.
Դիոկղետիանոս 213, 219, 224, 226.
Դիոնիս Պտղոմէոս, որդի Պտղոմայիդ Կղէոպատրայ, հայր Կղէոպատրեայ դշխոյի Եգիպտացւոց 128, 136.
Դիոս, ծ. Դիոն 123, 127.
Դիպինոս Կրետացի 122.
Դիւան* արքունի (Նինուէի) 29, 30. —Եդեսիոյ 120, 161. —մեհենական, — մեհենից, — Թագաւորաց, —արքունի 8, 21, 144, 164.— Պարսից 66.
Դիւանագիրք* մատենից 10,——Յունաց 214.
Դիւցընկէց լեառն (Ոլիմպոս) 24.
Դղակ. տ. Գզակ.
Դոմետ 185.
Դոմետիանոս 97, 184, 185.
Դուին 265.
Դպրութիւն Հայոց 325.

Դրախտ 15·
Դստրիկ 356·
Դրասխանակերտ, ծ. Դրասճինակերտ 241·
Դրուասպ 194·

Եբեր 18·
Եբրայական ազգ 260·
Եբրայեցի խօսք 69·
Եբրայեցիք, ծ. Հեբրայեցիք 3, 12, 28, 58, 68, 69, 236, 247·
Եգերացիք 108·
Եգիպտացիք 8—10, 13, 20, 27*, 28, 124, 136, 185·
Եգիպտոս 20, 131, 136, 138, 160, 208, 344· Մեծրայիմ որ իմանի Եգիպտոս 20·
Եդեսացւոց քաղաք 150, 344·
Եդեսիա 95, 96, 120, 144, 147, 151, 152, 157, 159, 161, 164, 200, 213, 240, 326, 341· տ. եւ Դիւան Եդեսիոյ.
Եդովմայեցիք 135·
Եզեկիա 70·
Եզնիկ, ծ. Եղնիկ 341·
Եթովպացի, Եթովպացիք 4, 20, 63, 87, 88, 126, 237·
Ելեւթերոյպօլիս, ծ. Հերեւթերոպաւղիս 148·
Ելէսպոնտոս 126·
Ելիական. տ. Եղիական.
Ելլադա, ծ. Հելլադա, Եղղադայ 123, 126, 346·
Ելլադացիք 308·
Ելլենացիք. տ. Հելլենացիք.
Ելքատան, ծ. Էգքատան 99, 234, 236·
Եկեղեաց, ծ. Եկեղեց 190, 194, 244, 258, 306, 316, 340·
Եկեղեցացի Յովհան, ծ. Եկեղեցային 327·
Եղիազար (Խոռոհբուտ) 206·
Եղիազարեանք 119·
Եղիական պատերազմ. ծ. Իլիական, Ելիոնական 4, 87, 88·
Եղիայ 295, 360·
Եղիանան 225·
Եղիոնական. տ. Եղիական.
Եղիսէ 258, 295, 360·
Եղովն, ծ. Ելովն 59·
Եմես. տ. Հեմես.
Եմրան 203·
Ենանոս 139, 140, 196·
Ենովս, որդի Սեթայ,—երկու արձանագրութիւնք 14·
Ենովք, աշակերտ Ս. Մեսրոպայ 340·
Ենովք, որդի Յարեդայ, ծ. Յենովք 15·
Եպիփան, հայր եւ տեսուչ եղբայրանոցաց 280·
Եպիփանոս, վարդապետ Պղատոնի ճարտասանի 326, 327·
Եպիփանու* եպիսկոպոսի, Կիպրացւոց Կոստանդեայ՝ «Հերձուածոց Յանդիմանութիւն» 24·
Եսերովն 59·
Երախնաու, ծ. Երախնաւ 193, 194·
Երակլէս. տ. Հերակլէս.
Երանեակ 194·
Երասխ 39, 41, 106, 113, 165, 176, 177, 180, 199·
Երասխաձոր 241·
Երաստ, ծ. Արաստ 39·
Երգ* քանից 115· Երգ* Վիպասանաց 176· Երգք* ցցոց եւ պարուց 27· Երգք* Թուելեաց 84· Երգք* Վահագնի 86· Երգիչքն* Գողթան 191, 192· Երգէին* 73, 86· Երգարանք* քանաւորք 11· տ. Վիպասանք, Առասպելք·
Երեմիա* մարգարէ, Երեմիաս 67· 363·
Երեմիա եպիսկոպոս Աղուանից 329·
Երեմիա սարկաւագապետ Մեծին Սահակայ 356·
Երեւել դաշտ 315·
Երիզայ 127, 190·
Երիքով 130·
Երկրորդ Հայք 47·
Երուազ 97, 162, 175·

Երուանդ Ա. Սակաւակեաց 69, 72, 199.
Երուանդ Բ. Արշակունի 69, 96, 120, 161—175. քաղաք Երուանդայ 177, 241. տ. Երուանդաշատ.
Երուանդական գունդ 172.
Երուանդակերտ 96, 167. դաստակերտ Երուանդայ 173. տ. Մարմէտ.
Երուանդաշատ 96, 165, 295. տ. Երուանդայ քաղաք.
Երուանդավան 172.
Երուսաղեմացիք 149.
Երուսաղէմ 70, 131, 133—136, 148, 150, 155, 160, 189, 236, 239, 297, 342.
Երրորդ Հայք 47.
Երրորդութիւն 342.
Եւագարոս* 124.
Եւթաղ Եգեսիայ եպիսկոպոս 240.
Եւթաղիոս, եղբայր Սոփեայ ստնտուի Լուսաւորչին 219, 220.
Եւպաղմոս 61.
Եւսեբիոս* Կեսարացի՝ «Եկեղեցական գիրք» 120.
Եւստաթիոս, ծ. Ստաթէոս 239.
Եւրոպէ 104, 261.
Եփեսոս 255, 342, 343.
Եփեստոս. տ. Հեփեստոս.
Եփթայի, ծ. Յեփթայի 59.
Եփրատ, ծ. Եւփրատ 131, 132, 136, 144, 218, 219, 271, 308, 338.
Եփրեմ, հայր եղբայրանոցաց 280.
Եքտիպոն 134.

Զամես, ծ. Զամաս, Զարմաս 57, 64.
Զատադոս. տ. Աղտադոս.
Զարասպ լեառն 44.
Զարդմանոս, ծ. Զարդման, Զարման, Զարգման 183.
Զարեհ, որդի Ներսեհի 86.
Զարեհ, որդի Արտաշեսի 184, 185.
Զարեհաւանեանք, ծ. Զարեհաւեան 116. Զարեհաւանից ազգք 86.
Զարիշատ Աղիովտի 284.
Զարիշատ Վանանդայ 350.
Զարմայր, ծ. Զայրմայր 62, 87, 88.
Զարուանդ գաւառ, ծ. Զրուանդ 26.
Զարուհի 80.
Զաւան 62.
Զաւէն 309.
Զաքարիայ (որդի Բարաքեայ) 249.
Զաքարիաս մարգարէ 363.
Զեւքսիպոն 238.
Զեփռոս, Զեփրոս. տ. Սփերոս.
Զուիթայ 300, 301.
Զուրայ. տ. Զօրայ.
Զրադաշտ, ծ. Զրադեշտ, մոգ եւ նահապետ Մարաց 2, 55, 56.— մոգ, արքայ Բակտրիացւոց որ է Մեդաց 23.
Զրուան 23, 24, 31. Զրուան, նոյն եւ Սեմ 26.
Զփառոս. տ. Սեփռոս.
Զրոյցք* անգիր հին Ողիմպիոդորի 2, 22, 25, 27, 33, 116. Զրոյցք* պառաւանց 192. Զրոյց* Տուրքի 115. Զրոյց* սքանչելի ծերոյն 212. Զրուցաց* մատեանք 11. Զրոյցք* Մամիկոնէից 221. Զրոյցք* Երուանդայ 162. Զրուցակարգութիւնք* հեթանոսականք 12. Զրուցաքանութիւն*, Զրուցաքանք* Յունաց 2, 9.
Զօրաքաղէլ 360.
Զօրայ Ռշտունի, ծ. Զուրայ, Զարայ 252, 273, 274.
Զօրայ Գնթունի 140.

Էղիայ. տ. Հեղիայ.

Ընձաք 62.
Ըռըշտունիք. տ. Ռըշտունիք.

Թադէոս առաքեալ 96, 151, 152, 157, 212, 242.
Թաթիկ արքանեակ Ս. Մեսրոպայ 358.

Թակլադ, ծ. Թագղաթ 32.
Թարաթայ 144.
Թարայ 18.
Թարսիս 58.
Թեքէ 124.
Թեննեւս. տ. Թիննեւս.
Թեսաղոնիկ, ծ. Թեսաղոնիկէ 306.
Թետաղացիք, ծ. Թետալացիք, Թետեղացիք 126.
Թետաղիա 29.
Թերսիտէս 278.
Թեւոս Անտիոքոս 102.
Թէոդոս Մեծ 253, 254, 281, 292, 297, 302, 303, 306, 307, 309, 310.
Թէոդոս Փոքր 328, 333, 335, 339, 347.
Թէոդոտիոս 342.
Թէոդոր վարդապետ Թէոդորոսի Մամուեստացւոյ 343.
Թէոդորոս Մամուեստացի 343.
Թէոդուպօլիս, ծ. Թէոդոսի պաւլիս 255, 338, 339.
Թիլ աւան, ծ. Թիլք, Թիղք 127, 244, 258, 306.
Թիննեւս, ծ. Թեննեւս 61.
Թիտալիա. տ. Թետաղիա.
Թիրաս 19, 32, 42.
Թոնոս Կոնկեղերոս, ծ. Թովնոս 3, 58, 65.
Թովղայ 59.
Թովմաս առաքեալ, ծ. Թումաս, Թոմաս 95, 150, 151.
Թորգոմ 19, 32, 42. Ազգ տանն Թորգոմայ 33.
Թորդան 128, 244, 269, 272.
Թուեղեաց երգք*, տ. Երգք.
Թուղթք* 29, 149, 150, 153—156, 261, 275, 276, 278, 284, 287, 295, 311, 317, 318, 323, 333—336.
Թուղիս, ծ. Թուղաս 309.
Թրակացիք 9, 143, 238.
Թրակէ 126, 219.

Ժամանակագիրք* 1, 19, 20.
Ժողով Նիկիոյ 239.—Կոստանդնուպոլսի 297.—Եփեսոսի 342.

Իլիական. տ. Եղիական.
Իլիու, ծ. Իլուզ 297.
Իկոնիա 298.
Ինաք, ծ. Նաքար 273.
Իսահակ 58, 203.
Իսրայէլ 25, 259, 360, 363.
Իտալիա, ծ. Իտաղիա 346.

Լաբդոն. տ. Ղաբդոն.
Լազիկայ. տ. Ղազիկայ.
Լակեդեմոնացիք 126.
Լամբառիս. տ. Ղամբառիս.
Լամբռիտէս. տ. Ղամպառիտէս.
Լապիթայք. տ. Ղապիթեայք.
Լաւոմեննիս. տ. Ղաւոմեննիս.
Լեառն Մեծ (Մասիս) 83.
Լեռնականք 177.
Լիբանոս 297.
Լիբիացիք 114.
Լիբիէ 104.
Լիկիանոս, ծ. Ղիկիանոս, Լիւկիանոս 100, 218, 219, 236, 237.
Լիւդական զօրք 124.
Լիւդացիք, ծ. Լիւդէացիք, Լիբէացիք 122—126.
Լիւսանիա, ծ. Լուսինա 147.
Լովկրացիք. տ. Ղովկրացիք.
Լուսաւորիչն մեր 95, 144, 145, 205, 212, 220, 245. տ. Գրիգոր.
Լուսին 216.

Խաղ 253, 294—296. — սարկաւագ 279.
Խաղունի 326.
Խազիրք, ծ. Խազիլք 98, 199, 200.
Խախ գիւղ, ծ. Կախ 306.
Խաղտիք 106, 313, 315.

Խաչ (Ս.) 233. Նշան 233.—Լուսնդէն 233.—Աստեղեայ 226.
Խառան 159, 213.
Խաքան, ծ. Խաքամ, Վ.զըրկ 235. Խաքան արեւելեան 239.
Խողոցիմ 358.
Խոշակունիք. տ. Խորշակունիք.
Խոռ 38, 110.
Խոռխոռունի 38, 312, 314.
Խոռխոռունիք, ծ. Խորխոռունիք 267.
Խոռոմբուտ* 205, 206.
Խոսրան, ծ. Խոսրէն, Խորէն, 147, 161.
Խոսրով Ա. 98, 187, 200, 202, 203, 207—217, 324.
Խոսրով Բ. 226, 251, 260—269.
Խոսրով Գ. 254, 255, 311—322, 329, 330, 355.
Խոսրով Գարդմանացի 331.
Խոսրովիդուխտ 215, 224, 228, 242.
Խորասան, ծ. Խորաստան 302.
Խորենացի 101ծ. 257ծ. տ. Մովսէս Խորենացի.
Խորձենացի 328.
Խորշակունիք աւան, ծ. Խոշակունիք 83.
Խուժաստան 300.
Խուրս, ծ. Խորս 340.
Խրամ աւան 83.

Ծաղկաց լերինք 284.
Ծաւղէացիք, ծ. Ծօղացիք, Ծովդէացիք 113.
Ծննդոց անտառ 96, 166.
Ծոք 113.
Ծովակ Աղի 51, 53.
Ծովակ Հիւսիսոյ 109.
Ծոփք, նախարարութիւն Ծոփաց 115. աշխարհն Ծոփաց 229, 266, 267, 314. գաւառն Ծոփաց 243, 272. իշխանն Ծոփաց 260.

Կաղմեայ տուն 34, 36, 37, 46.
Կաղմեան, Կաղմեանք 106.
Կաղմոս 33, 113.
Կահաթ 58.
Կամադրոս. տ. Սկամադրոս.
Կամբիւսէս 126.
Կամսար 235, 236, 241, 291.
Կամսարական, Կամսարականք 145, 146, 167, 210, 268, 295, 296, 299, 302, 304—306, 319, 322, 352.
Կայինան, ծ. Կայնան 15, 18, 19.
Կայպակ 63.
Կանգարք 113.
Կապադովկացիք 40, 81, 98, 213, 220.
Կապանն Ճորայ. տ. Ճորայ.
Կառինոս. տ. Կարինոս.
Կասբից դրունք 234. տ. եւ Ճորայ դրուռն.
Կասբիական ծով 260.
Կասբք 97, 182.
Կասսիոս, 94, 132, 144.
Կատինա. տ. Մար Աբաս.
Կարդիկէս 67.
Կարդոս 50.
Կարենի Պահլաւ, Կարենեան Պահլաւ, Կարենեանք 145, 146, 204, 207—211, 235.
Կարէն 146.
Կարին 350. Կարնոյ քաղաք 255, 338. Կարնոյ մարզք 279.
Կարինոս, ծ. Կառինոս 218.
Կարոս, ծ. Կառոս 218.
Կաւկաս, ծ. Կովկաս 29, 108, 114, 119, 137, 184, 266, 288.
Կելեստինոս, ծ. Կելեստիանոս 342.
Կենան Ամատունի 312.
Կենտաւրոս Պիւռիդայ 91.
Կեսար 132, 135.
Կեսարայի, Կեսարացիք 120, 225.
Կեսարիա 46, 47, 98, 132, 169, 184, 213, 219, 221, 224, 275, 279, 298, 306, 328, 335. Կեսարացւոց քաղաք 217. Կողմանք Կեսարու 2, 45, 139.
Կերասոս Արգիացի 218.

Կեփաղիոն* 21, 56. Կեփաղիովն Եւփիլէոս 21ծ.
Կիաքսարէս տ. Կւաքսարէս.
Կիլիկեցի, Կիլիկեցիք 244, 262—270.
Կիպրացիք 24.
Կիւլիկիա, ծ. Կիլիկիա 215, 271.
Կիւկղադայ կղզիք 214.
Կիւնտոս 214.
Կիւրղոս Երուսաղեմի եպիսկոպոս, ծ. Կիւրեղոս, Կիւրղիոս, Կիւրեղ 270, 297.
Կիւրղոս Աղեքսանդրի եպիսկոպոս, ծ. Կիւրիղղոս 342.
Կիւրոս 3, 71, 74, 85, 123, 126.
Կլեսուր. տ. Կղեսուր.
Կղարջք 234.
Կղաւդիոս Ա. 160.
Կղաւդիոս Բ. 214.
Կղեսուր, ծ. Կլեսուր 116.
Կղէոպատրայ Պտղոմայիդ 128, 136.
Կղէոպատրայ դշխոյ Եգիպտացւոց, Թոռն Պտղոմայիդ Կղէոպատրեայ 136, 138.
Կղիտոստրադոս 218.
Կոդայովիտ, ծ. Կոդովիտ 283, 305.
Կող 108, 119.
Կողբ գաւառ 113.
Կողբ գիւղ 341.
Կողոնիա, ծ. Կոլոնիա 106.
Կոշմ, ծ. Կոմշ 146, 204.
Կոյսն Ամենասուրբ 342.
Կոնկողերոս. տ. Թոնոս Կոնկողեռոս.
Կոռնակ Թագաւոր Հայոց, ծ. Կռոնակ 69.
Կոռնակ զօրավար Պարսից, ծ. Կռոնակ, Կառնակ 219.
Կոստանդ, Կոստաս, հայր Կոստանդիանոսի 226.
Կոստանդիա քաղաք Կիպրացւոց 24.
Կոստանդիանոս, Կոստանդին 99, 225—227, 234, 236—239, 260, 261, 297.
Կոստանդին. տ. Կոստանդիանոս.
Կոստանդնուպօլիս, ծ. Կոստանդիանոսի Պօլիս, Կոստանդիանու Պաւղիս 100, 236, 238, 239, 242, 297.
Կոստանդոս որդի Կոստանդիանոսի, ծ. Կոստանդիոս 251, 260, 261, 264, 269, 270.
Կոստաս. տ. Կոստանդ.
Կորդուացիք 116.
Կորդուք 45, 211, լերինք Կորդուաց 161.
Կորդրիք 183, նոյն եւ Տմորիք.
Կորիւն 341.
Կորճէք 197, 198.
Կուաշ 281—283.
Կուկայառիճ, ծ. Առիճ 350.
Կունդ Արամազդ 85.
Կուր 113, 177, 200.
Կռոնոս, ծ. Կրաւնոս 27.
Կտակք, ծ. Կտակարանք 327.
Կրասոս 94, 131.
Կրետացի Դիպինոս 122.
Կրետէ, ծ. Կրետէս, Կրիտէ 55.
Կրիւսոս 94, 122—126.
Կրօնոս. տ. Կռոնոս.
Կրման Վռամ 324.
Կւաքսարէս, ծ. Կիաքսարէս 67.

Հաբէլ քահանայ 325, 326.
Հադամակերտ, ծ. Ադամակերտ 111.
Համազասպ Մամիկոնեան 322—324. 330.
Համազասպեան, եղբայր Վարդանայ Մամիկոնէի 337.
Համբաւք* արանց իմաստնոց եւ հնախօս սիրաբանից 214.
Հայաստանեայք 7, 42, 268. Եկեղեցի —նեայց 359.
Հինք —նեայց 11. ամենայն Հայաստանօք (զօրօք) 230.
Հայերէն խօսք 105. բան հայերէն 326. հայերէն աթուաթայք 327.
Հայկ 2, 19, 20, 27, 32—37. 39, 42, 44, 68, 69, 104, 107—111, 114, 116.

Հայկազն Խոռ 110. Հայկազն Գուշարայ 113, 217. Հայկազն, Հայկազն Բազմարիւրաւոր, Հայկազն Տիգրան 74, 81, 290.
Հայկազնեան Տիգրան 77.
Հայկազունք 85, 93, 198, 199. երկիր, աշխարհ Հայկազանց 64, 75.
Հայկակ 62.
Հայկակ միւս 69.
Հայկական խօսք եւ լեզու, բարբ 46, 112, 325, 326.
Հայկաշէն 33.
Հայկեան Արամ 43.
Հայոց Ձոր 37.
Հայր (Աստուած) 239, 297, 342.
Հայր իշխան 112. Հայր մարդպետ 274.
Հայք 1—6, 23, 26, 28—30, 37, 41, 42, 44, 46, 49—51, 54—56, 59, 62, 64, 81, 82, 87, 93—95, 97, 99, 104, 105, 107, 118, 121—124, 127, 129—139, 141—145, 147, 153—158, 160, 162, 164, 169—171, 173—178, 182, 183, 185—187, 193, 196, 197, 200, 201, 204, 207, 210, 212, 214—217, 221, 222, 224, 225, 227, 228, 231, 232, 236, 242, 243, 250—256, 258, 260—263, 266—269, 273, 274, 276—281, 286, 288—291, 299—307, 309—311, 313, 316—325, 328—330, 332—338, 343, 346, 348—352, 354, 355, 358. Հայք Մեծ 4, 5, 79, 81, 88, 251, 366. Հայք Փոքր 81. Առաջին Հայք 2, 45, 46. Երկրորդ Հայք 47. Երրորդ Հայք 47. Չորրորդ Հայք 47, 115, 243, 313.
Հայք դաստակերտ 37.
Հանի, ծ. Անի 176, 314. տ. Անի.
Հաշտեանք 118, 137, 159, 193, 260, 283, 295.
Հարմայ 19, 20, 40—42.
Հարք գաւառ եւ դաշտ 33, 37, 38.
Հացեաց դրախտ 272.
Հացեկք, ծ. Հացիկ 316.
Հաւանակ 62.
Հաւուկ 350.
Հաւունիք, ծ. Հաւեննունիք, Հաւնունիք 111.
Հաւրոյ. տ. Հօրոյ.
Հեբրայեցի. տ. Եբրայեցի.
Հելլենական 126.
Հելլենացի, Հելլենացիք, ծ. Եղղենացի, Ելլենացի, Հեղղենացի 10 63, 88, 200, 327.
Հելլէն, ծ. Հեղղէն 328.
Հեղի 59.
Հեղիայ, ծ. Էղիայ, Էլիա (արեգակն) 189.
Հեղինէ, կին Աբգարու 96, 159, 160.
Հեղինէ, մայր Կոստանդիանոսի 226, 236.
Հեմես, ծ. Եմես 342.
Հեղայ, ծ. Հելայ 263.
Հեր 162.
Հերակլէս, ծ. Երակլէս, Երակղ 86, 114, 115, 122, 127, 128.
Հերոդոտ*, ծ. Հերովդոտ, Հերովդիտ 104.
Հերովդէս Ագրիպպաս 139.
Հերովդէս (Մեծ), որդի Անդիպատրոսի 95, 132—136, 144, 264.
Հերովդէս Չորրորդապետ 95, 147.
Հերովդիադայ 147.
Հեփեստոս, ծ. Եփեստոս 27, 123, 127.
*Հիւպողիտայ, ծ. Հիպողիտայ 120.
Հիւսիսոյ ծով 109.
Հիւրկանեանք 135.
Հիւրկանոս 94, 95, 129, 132, 134, 135, 138—140.
Հիփիոէս 218.
Հմայեակ Աշոցաց տէր 350.
Հմայեակ Մամիկոնեան 337.

Հնագրութիւնք* ի գրոց եւ ի բանից արանց իմաստնոց 57.
Հնախօսք* 2, 22.
Հնարակերտ, ծ. Հունարակերտ 113.
Հնդիկք 3, 50, 210, 211, 226, 229.
Հոգեւոր բանք 13. տ. եւ Գիր.
Հոգի (Սուրբ) 13, 87, 246, 247, 249, 257, 297, 336, 363.
Հոմերոս* 88.
Հոյ 63.
Հոնք 231, 340.
Հովուաց հարստութիւն 28.
Հուրայ. տ. Հօրայ.
Հռիփսիմեանք, ծ. Հռիւփսիմեանք 231, 242.
Հռոդացի Կղիտոստրատոս 218.
Հռոմ, Հռովմ 100, 123, 131, 135, 141, 144, 185, 218, 226, 227, 236, 238, 297, 306, 309, 342.
Հռոմայեցիք, Հռովմայեցիք 93, 95—98, 102, 103, 129—133, 135—139, 142—144, 147, 152—155, 164, 170, 175, 179, 184, 185, 189, 193, 197, 200, 205, 208—210, 218, 220, 234, 237, 238, 272, 277, 278, 335, 346.
Հռոփանոս 327.
Հրազդան 42, 121.
Հրահատ 330, 352.
Հրանտ, ծ. Հրատն 62.
Հրաչեայ, ծ. Հրչեայ 68.
Հրեայ, Հրեայք 3ծ. 68, 70, 94, 104, 110, 117, 128, 129, 132, 133, 135, 139, 144, 149, 152—156, 177, 188, 189, 199, 258, 300.
Հրէական 342.
Հրէաստան 129, 130, 135, 136, 139—141.
Հրէութիւն 140.
Հրուդէն 89.
Հրչեայ. տ. Հրաչեայ.
Հօրոյ, ծ. Հօրայ, Հուրայ 62.

Ձիրաւ 253, 302, 303.
Ձիւնական 111.
Ձոր դաւառ 113.
Ձոր Հայոց 37.

Ղաբդոն 59.
Ղազիկայ, ծ. Լազիկայ 106.
Ղակոնացի, ծ. Լակոնացի 308.
Ղաղէոս. տ. Բաղէոս.
Ղամբառիս, ծ. Լամբառիս 61.
Ղամեք 16.
Ղամպառիտէս, ծ. Լամբռիտէս 61.
Ղանկուարտք, ծ. Լանկուարտք 308.
Ղապիթեայք, ծ. Լապիթեայք 195.
Ղաւոսթենիս, ծ. Լաւոսթենէս 61.
Ղեբուբնայ* 161.
Ղեկք 304, 306.
Ղեւի 58.
Ղեւոնդ, Ղեւոնդիոս Մեծ, եպիսկոպոս Կեսարու 240.
Ղեւոնդ աշակերտ Մեսրոպայ 334, 340, 341.
Ղովկրացիք, ծ. Լովկրացիք 126.
Ղուկաս* աւետարանիչ 143.
Ղուկիանոս 197.
Ղուղիոս, ծ. Ղուղոս 215.

Ճանիւս 215.
Ճենազն, Ճենազնեայ Մամգոն, ծ. Ճենազգի 99, 227, 228.
Ճենաստան 221ծ. 223ծ.
Ճեն-բակուր 222.
Ճենք 221—223.
Ճիճրակեցի, ծ. Ճիճրակացի 232.
Ճորայ Կապան, Դուռն, ծ. Ձորայ 200, 270. տ. եւ Կասբից դրունք.
Ճուաշ 112.

Մաղացիք. տ. Մեղացիք.
Մաղէս 43, 44.
Մազդեզն, Մազդեզունք 276, 287, 301, 323, 330.

Մաթուսաղայ 16.
Մաժան 97, 180, 183, 185, 186, 201.
Մաժաք, ծ. Մաժակ, Մաժակք 47, 94, 106, 108, 127, 129—132. տ. եւ Կեսարիա.
Մալխազ. տ. Մաղխազ.
Մակաբէ Յուդա, ծ Մակաբայ 129.
Մակաբէ 360.
Մակարիոս 239.
Մակեդոն 294, 297, 298.
Մակեդոնական զօրք 103.
Մակեդոնացի Աղեքսանդր 86, 124, 265.
Մակեդոնացիք, Մակեդովնացիք 8, 28, 88, 93, 102, 104—107, 203, 238.
Մաղաղայէլ, ծ. Մաղաղիէլ 15.
Մաղխազ, ծ. Մալխազ 110, 267.
Մաղխազանի հովուավանք, ծ. Մալխազանի 162.
Մամգոն, ծ. Մամգուն, ծ. Մամկոն, Մամկուն 99, 222, 223, 227—229.
Մամգոնեան, ծ. Մամգունեան 229, տ. Մամիկոնեան.
Մամիթոս, ծ. Մամնթոս 60.
Մամիթոէոս. տ. Առմամիթրոս.
Մամիկոնեան, ծ. Մամիկոնէ, Մամիկոն 282, 292, 300, 304, 314, 319, 322, 323.
Մամիկոնեանք, Մամիկոնեայք 221, 352, 356.
Մամիղոս, ծ. Մամեղոս 60.
Մամուեստացի Թէոդորոս 343.
Մանաճիհր, ծ. Մանաճիրհ 231, 251, 262—264, 273.
Մանանաղի 313, 314.
Մանաւազ 38.
Մանաւազեան 38, 116, 258.
Մանդակունի, Մանդակունիք 99, 215—217, 224, 231, 262.
Մանդու 180.
Մանեթոս* 124.
Մանեայ այրք 100, 242—244.
Մանէճ, ծ. Մանաճէ, Մաճէն 350.
Մանի, ծ. Մանիայ 242.
Մանովայ 139.
Մանուեանք, ծ. Մանովեանք 187.
Մանուէ, ծ. Մանովէ 187.
Մանուէլ, որդի Պարգեւայ 321.
Մաշտոց, ծ. Մաշղոց 120. տես եւ Մեսրոպ.
Մառինոս, ծ. Մարինոս 93, 148.
Մասաղան, ծ. Մասանդան 135.
Մասիս 40, 84, 175, 176, 182, 192, 283, 288. Լեառն Մեծ 83.
Մասքաղէոս, ծ. Մասքալիոս 60.
Մասքութք, ծ. Մազքութք 126, 234.
Մատեանք զրուցաց* 11. — Թագաւորաց 22, 47. — մնձենից 47. —Պարսից 176.— Յունաց 214. Մատենագիրք Պարսից եւ Քաղդէացւոց եւ Ասորեստանեայց 7.
Մատաթիա 360.
Մար 164, 173. Մար Վարքակէս 3, 64, 68.
Մար, իշխան Ծոփաց 260.
Մար Աբաս Կատինա*, ծ. Մարաբաս, Մարիբաս 29—31, 47, 56, 93, 119, 120.
Մար Իհաբ, քղեաշխ Աղձնեաց, ծ. Մարեհաբ 148.
Մարակերտ 84.
Մարանդ 190.
Մարապարսացի 80.
Մարայ Մարդ 172.
Մարացւոցն տէր, ծ. Մուրացւոցն 112.
Մարգք Կարնոյ 279.
Մարդպետ Հայր 274.
Մարիամ (Ս). Աստուածածին 220, 342.
Մարիամ, կին Լուսաւորչի 220.
Մարիսացիք, ծ. Սամարացիք 135.
Մարիսկեան. տ. Մարսիկեան.
Մարկիոնացիք 201.
Մարկոս աւետարանիչ 345.
Մարկոս եպիսկոպոս Երուսաղեմի 189.

Մարկոս Միայնակեաց 99, 219.
Մարմէտ 173. տ. եւ Նրուանդակերտ.
Մարսիկեան, ծ. Մարիսկեան 226.
Մարք 4, 55, 65, 67, 71, 73, 74, 78, 85, 93, 112, 142, 163, 172, 174, 190, 195, 317. Մարք առ ոտամբ Մասեաց 84.
Մաւղակիս. տ. Մօղակիս.
Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս 341.
Մաքսիմիանոս կայսր 213, 226.
Մաքսիմինա 99, 225, 226.
Մեղացի Վարքակէս 65.
Մեղացիք 43, 81. տ. եւ Մարք.
Մեղք, որ է Բակտրիացիք 23.
Մելիտինէ քաղաք, ծ. Մեղիտինէ 334, 342.
Մելիտոս, ծ. Մելիտոն 297.
Մեծ Հայք 4, 5, 79, 81, 88, 251, 366.
Մեծամօր 176.
Մեծրայիմ 20. տ. եւ Մեստրայիմ.
Մեհեկան ամիս 356.
Մեհենական, Մեհենից պատմութիւնք* 120, 176, 201. տ. եւ Մատեանք.
Մեհենդակ 274.
Մեհրուժան, ծ. Մերուժան 253, 292, 300—302, 305, 329.
Մեմնոն, ծ. Մեմնոս 342.
Մեսաղինա 128.
Մեստրայիմ, ծ. Մեստրիմ 18—20, 27.
Մեսրոպ, ծ. Մեսրոբ, Մեսրովբ, Մեսրովպ 254—256, 316, 317, 320, 325—328, 333—337, 339, 341—343, 350, 354—356, 358.
Մեսրոպեան նշանագիրք 255.
Մետեղէս, ծ. Մետողոս 129.
Մերոդ 32.
Մէջերկրեայք. տ. Միջերկրեայք.
Մթին լեառն 113.
Միանդակ 116.
Միդուլանոն, ծ. Միւզուղանոն, Միզուղանոն 309.
Միթռէոս, ծ. Միթրէոս 61.
Միհր, ծ. Մեհր 276.
Միհրան 231, 232, 262, 266, 267.
Միհրդատ Մեծ, քեռայր Տիգրանայ 94, 127, 129—131, 169.
Միհրդատ Մանուկն, որդի Միհրդատայ Մեծի 130—132.
Միհրդատ, նախարար Դարենի 114, 121.
Միհրդատ բդեաշխ Վրաց, ի զաւակէ Միհրդատայ Դարենի նախարարի 121.
Մինոտովրոս, ծ. Մոնոտորոս 162.
Միջագետայք, ծ. Միջագետեայք 29.
Միջագետք 96, 128, 137—139, 141, 144, 148, 159, 163, 164, 169, 171, 189, 213, 267, 271, 291, 310, 325, 326, 341.
Միջերկրեայք, Մէջերկրայք, Միջերկրայք 29, 127, 129, 142, 137, 261, 270, 278.
Մծբին, ծ. Մծմին, Մծուրն 28, 31, 96, 109, 118, 120, 144, 160, 240, 263, 287, 355.
Մծխէթ 231.
Մկրտիչ. տ. Յովհաննէս Մկրտիչ.
Մշակ կողմնապահ 46.
Մոգպաշտէ, ծ. Մոգպաշտի 175.
Մոկացի, Մոկացիք 116, 330, 331.
Մոկք, ազգ Մոկաց 312.
Մոմփսուեստ 270.
Մովսէս եպիսկոպոս Վրաց 328.
Մովսէս Խորենացի 1, 4, 5, 101ծ. 256ծ. 257ծ.
Մովսէս մարգարէ* 2, 22, 23, 27, 244, 264, 304, 360.
Մովսիսիկ, ծ. Մովսէսիկ 350.
Մորփիդիկէս, Մորփիւդիկէս 93, 106, 107.
Մուշեղ եպիսկոպոս Գողթան, ծ. Մուշէ 340.
Մուշեղ, որդի Վասակայ Մամիկոնենի 304.
Մուշէ Տարօնեցի, աշակերտ Մեսրոպայ 328.

Մուրացեան, ծ. Մուրացան 112, 169, 171, 180, 181. տ. Մարացւոցն տէր.
Մուրց 199.
Մռուղ դաշտ 268.
Մօղակիս 67.
Մօր Մեծ 106, 109.
Մօրք, ծ. Մաւրք, Մուրք 315.

Յաբեթ 17, 19, 20, 23, 28, 32, 42.
Յազռոճան, ծ. Յազռիճաւան, Յառզիճաւան 99, 219.
Յազկերտ Ա, ծ. Յեզկերտ 328—330, 332.
Յազկերտ Բ. 355.
Յակոբ Նահապետ 58.
Յակոբ Մծբնայ եպիսկոպոս 240, 251, 263, 264.
Յայիր 59.
Յաշտից տեղիք 128. տ. եւ Աշտիշատ.
Յապետոսթէ 23, 24, 31, 32.
Յապետոսթեան Հայկ 32.
Յարեդ 15.
Յեսու 58, 59, 62, 360.
Յէու 360.
Յիշողութեանց վերակացուք 66.
Յիսուս 143, 149 — 151, 154, 156, 342.
Յոբ. տ. Յովբ.
Յոբիանոս, ծ. Յովբիանոս. 206, 275.
Յորնադիոս 342.
Յոհան Եկեղեցացի. տ. Յովհան.
Յոհան եպիսկոպոս Պարսից 240.
Յոյն, Յոյնք 7—9, 11, 21, 25, 42, 46, 71, 94, 99, 120, 123, 124, 127, 143, 164, 185, 194, 197, 198, 205, 206, 214, 215, 252, 254, 266, 268--270, 277, 279, 286—288, 290—293, 295, 298—301, 303, 304, 308—310, 312, 313, 316, 317, 319—321, 324, 325, 328, 330, 333, 347, 350, 351, 355. Յունաց դպրութիւն* 21.
Յովբ 12.
Յովհան Եկեղեցացի, աշակերտ Մեսրոպայ 327, 341.
Յովհաննէս եպիսկոպոս Անտիոքայ 342.
Յովհաննէս, որդի Շմաւոնի, եղբօր Յուդայ Մակաբէի 128.
Յովհաննէս Մկրտիչ 147, 258.
Յովհաննէս Ոսկեբերան 325, 336.
Յովնաթան, աշակերտ Մեսրոպայ 329.
Յովսեպոս 14, 120, 130, 143, 160.
Յովսէփ, եղբօրորդի Հերովդի, ծ. Յուսէփ, Յուսիփ 95, 142, 144.
Յովսէփ Պաղնացի 327, 341.
Յովսէփ, որդի Իսահակայ 28.
Յովսէփ ի Վայոց ձորոյ 358.
Յուդա Մակաբէ 129.
Յուդա հրեայ, գտող փրկական փայտին 236.
Յուլիանոս Պառաբատոս (ուրացող), ծ. Յուղիանոս 206, 251, 252, 270—273, 275.
Յունական մատեանք* 7. Յունական կողմանք 47. Յունական զօրք 263, 265, 277. Յունական ձեռն 290. Յունական ալփաբետք 326. Յունական, յունարէն դպրութիւն 301, 328. Յունական գիր 301.
Յուշկապարիկք, ծ. Վիշկապարիկք 195.
Յուռութք Շամիրամայ 56.
Յուսակ 63.
Յուսիկ կաթողիկոս 251, 252, 269, 272—274, 278, 320.
Յուստոս. տ. Տիտոս Յուստոս.
Յրինովն, ծ. Ռինովն 218.
Յօսաթափ 59ծ.

Նաբատ 360.
Նաբոզ, ծ. Նաբազ, Նաբատ 144.
Նաբուզոդոնոսոր 66, 68, 70, 114.

Նաբրութ. տ. Նեբրովթ.
Նազենիկ 195.
Նախճաւան, ծ. Նախճուան, Նախջաւան 83, 112, 180, 296.
Նածիանձ, ծ. Նազիանզ 298.
Նաւակառոյց (Նոյ) 13.
Նաւասարդ ամիս 202, 355.
Նաւեայ Յեսու 62.
Նաքովր 18.
Նեբրովթ, ծ. Նեբրութ, Նաբրութ 2, 18, 20, 27, 91.
Նեղոս 344.
Նեստոր 255, 342, 343.
Ներուաս 185.
Ներսեհ, որդի Առաւանայ 86.
Ներսեհ Կամսարական 291, 295.
Ներսեհ, արքայ Ասորեստանի 155.
Ներսեհ, արքայ Պարսից 239.
Ներսեհ, եղբայր Շապհոյ Բ. արքայի 268.
Ներսէս Մեծ 252, 253, 275, 278, 280, 281, 285, 286, 289, 292—295, 297, 302, 304—306, 316, 320, 336.
Ներսէս, որդի Գիսակայ 174.
Ներսէս Ճիճրակացի 332.
Նեքտանեբոս 124, 126.
Նեքտառիոս 297.
Նիկանովր 102.
Նիկիա 100, 239, 240, 243.
Նիկիացիք 240.
Նիկոմաքոս 220.
Նիկոմիդիայ 226.
Նիկոմիդացիք, ծ. Նիկոմեդացիք 238.
Նինոս 2, 17, 18, 20—22, 43, 44, 47—49, 55, 64.
Նինուաս 2, 18, 55, 57, 60.
Նինուէ 28, 30, 43, 44, 49, 51, 55, 56.
Նիոբէ 56.
Նիւսիա 297.
Նիւքար Մադէս 2, 43, 44.
Նշանագիրք Հայոց 317, 320.
Նոմերիանոս, ծ. Նոմեռիանոս 218, 219.
Նոյ 2, 13, 16, 17, 19, 22.
Նոր Կտակք 327.
Նոր Հռոմ 238. տ. եւ Կոստանդնուպօլիս.
Նոր քաղաք 98, 200. տ. եւ Վաղարշապատ.
Նորայր 62.
Նուարդ, ծ. Նաւարդ 63.
Նունէ 99, 231, 232, 234, 242.
Նպատ 304.

Շաբաթ. տ. Շամբատ.
Շաբիթ 316, 340.
Շահակ, Սահակ կաթողիկոս, ի ժառանգութենէ Աղբիանոսի 306, 309.
Շահապիվան 284.
Շաղգոմք 339.
Շաղիտայ 280.
Շամբատ, ծ. Շամբաթ, Շաբաթ, Շամբայ, Սամբատ, Շմբատ 3, 68, 69, 104, 117.
Շամբատ (անուն) 196.
Շամիրամ, ծ. Սամիրամ 2, 3, 20, 48—50, 52, 54—57, 62—64.
Շամիրամայ քաղաք 2, 50—54, 117, 135. տ. եւ Վան Տոսպայ.
Շամշադրամ 148.
Շամշատ 95, 136.
Շամուէլ, Շմուէլ, ծ. Շմուեղ 255, 256, 350, 353, 354.
Շապուհ Ա., որդի Արտաշրի, ծ. Շապուրհ 99, 216, 221, 222, 227, 228, 231, 234—236, 239.
Շապուհ Բ. Որմզդեան 206, 251—253, 255, 263, 266—268, 270, 275—278, 285—293, 298—302, 308, 310—312, 315, 319—321.
Շապուհ, որդի Յազկերտի Ա., Թագաւոր Հայոց 329—332.
Շարայ 39, 40, 106, 109, 113.

Շարաշան 116.
Շարուր 84.
Շաւասպ 331.
Շաւարշ, նահապետ Հայոց 62.
Շաւարշ, որդի Սպանդարատայ Կամսարականի 225, 321.
Շաւարշան, Շաւարշական 157, 182. տ. եւ Արտազ.
Շերգիր, ծ. Գեշգիր 304.
Շիրակ 40, 241, 306, 312.
Շմաւոն, եղբայր Յուդայ Մակաբէի 128.
Շմբատ. տ. Շամբատ.
Շմուէլ. տ. Շամուէլ.
Շրէշ 199.

Ոգիսեւս 195.
Ոզոմ, ծ. Ողոմ 163.
Ոլիմպիադա. տ. Ողիմպիադայ.
Ոլիմպիական. տ. Ողիմպիական.
Ոլիմպիոդորոս*, ծ. Ողոմպիոդոր 2, 22, 25, 212.
Ոլոմպիադա, մայր Մեծին Աղեքսանդրի 102.
Ոլիմպոս 24.
Ողական ամրոց, ծ. Ողկան 228.
Ողիմպիադայ, առաջին կին Արշակայ Բ. ծ. Ողոմպիա 281, 285.
Ողիմպիական պատկեր Դիոսի 127.
Ողիւմպ* քուրմ Հանւոյ, ծ. Ուղիւպ, Ուղիւմբ 176.
Ողոմպիայ խաղ, ծ. Ոլոմպիական 308.
Ոնորիոս 309.
Ոսկեբերան. տ. Յովհաննէս.
Ոսկիողայ, ծ. Ոսկի կողայ 83.
Ոստան դուռն 112. Ոստան ազատութիւն 83.
Ովկիանոս 46, 123, 309.
Ովսիա 136ծ.
Ոտն Արագածոյ 39.
Որդի Աստուծոյ (Աստուած) 143, 148, 149, 151, 156, 239, 297, 342.
Որդունի 38, 114, 258.
Որթք 289.
Որմզդական հուր 216.
Որմզդեան Շապուհ 270. տ. Շապուհ Բ.
Որմզդուխտ 301.
Որմիզդ Բ, արքայ Պարսից 239, 260, 264.
Որոգինէս 213.
Ուլունք Շամիրամայ 56.
Ուղիւպ. տ. Ողիւմպ.
Ուղտու ակունք 183.
Ուռհայ 120.
Ուռնայր 304.
Ուսառիս. տ. Ամիւռիս.
Ուտէացիք, ծ. Ուտեացիք, Օտէացիք 113, 169, 170, 211.
Ոփրատիոս, ծ. Սփռատէս 61.

Ջրմէս 194.
Ջորայ դուռն. տ. Ճորայ.
Ջորրորդ Հայք 47, 115, 243, 313.
Ջորս Հազներդութիւնք*, արգասաւորին ի բանս 65.

Պալադիոն. տ. Պաղադիոն.
Պակարոս 133, 136.
Պահլաւ, Պահլաւք, ծ. Պահղաւ, Պալհաւ 146, 203, 204, 207, 209—211, 235, 241, 244, 324, 348, 352.
Պահլաւիկ, Պահլաւիկք 98, 206, 208, 241, 298, 322.
Պաղադիոն, ծ. Պալադիովն 238.
Պաղեստին, Պաղեստինէ, ծ. Պալեստին 29, 94, 127, 132, 189, 270.
Պաղեստինացիք 128, 133, 140, 148, 153, 185, 197, 344.
Պաղեփատոս* 205.
Պաղնացի. տ. Յովհան.
Պաճոյճ 69.
Պայապիս Քաղեայ, ծ. Պարապիս 2, 45, 46.
Պաննիաս 61.

Պապ արքայ 252—254, 285, 291, 292, 294, 299—303, 305—307, 309.
Պապ, որդի Յուսկան 275.
Պառաքատոս, ծ. Պառաւատոս. տ. Յուլիանոս.
Պասխփայ 162.
Պասքամ 3, 70, 71, 114.
Պատիժահար դաւառ 182.
Պատմութիւն* Հիւսման Պիտոյից 57. Պատմագիրն* 44. Պատմագիրք* 246. Պատմագիրք*, Պատմութիւնք* Յունաց 7, 120, 123, 124. Պատմողք* Յունաց, Պարսից եւ Ասորւոց 205.
Պատրիացիք 147.
Պարգեւ Ամատունի 321.
Պարէտ, ծ. Կարէտ 62.
Պարթեւ, Պարթեւք, ծ. Պարթք 28, 41, 66, 102—104, 113, 124—126, 187, 202, 203, 205, 208, 241, 244.
Պարթեւազունք 211.
Պարթեւական ցեղք 98, 203.
Պարխար 108.
Պարոյր 3, 64, 65, 88.
Պարսիկ դպրութիւն 301.
Պարսիկ, Պարսիկք 42, 95, 114, 310.
Պարսկական գիր 325.— դունդ 304.—զօրք 263, 290.— թագաւոր 277.— լեզու 265.
Պարսկային (Կիւրոս) 74.
Պարսք 2, 7, 11, 28, 41, 66, 85, 89, 96, 98, 99, 101, 112, 121, 127, 132, 133, 136, 139, 142—147, 149, 156, 158, 161, 163, 168, 169, 173—176, 182, 185—187, 189, 190, 193, 196, 197, 199, 200, 202, 205, 206, 208, 210, 211, 213—215, 218, 219, 221—223, 225—227, 231, 234, 240, 251, 254, 255, 260—262, 264—271, 274—278, 287, 288, 290, 298, 299, 301, 303, 309 — 311, 313, 315, 318—320, 324, 325, 328—333, 337, 346—348, 350, 351, 354, 355, 357. Դիւանք* Պարսից 66. Մատեանք* Պարսից 176. Մատենագիրք* Պարսից 7. Պատմողք* ի Պարսից 205.
Պաւղոս առաքեալ, ծ. Պօղոս 246, 347.
Պաւղոս, եպիսկոպոս Հեմեսու 342.
Պեղոպոննեսացիք 218.
Պենելոպէ 195.
Պեռիտիադէս 61.
Պետրոս առաքեալ 346.
Պետրոս եպիսկ. Աղեքսանդրացւոց 213.
Պերգէ քաղաք 132.
Պերիթէս 195.
Պերճ 63.
Պերոզ, արքայ Պարսից 193, 196, 197, 205.
Պերոզ Գարդմանացի 312.
Պերոզ ոմն իշխան 155.
Պերոզամատ 210, 235.
Պիզասոս 193.
Պիղատոս Պոնտացի 130, 147, 154, 155.
Պիսաս 308.
Պիւթիայ հարցուկ 125.
Պիւռիդայ 91.
Պղատոն վարդապետ Մովսիսի Խորենացւոյ 346.
Պղատոն ճարտասան, իշխան դիւանին Եդեսիոյ 326.
Պղատոնական բանք 87, 90.
Պղոտենիոս, ծ. Պղոտենէոս 345.
Պոլիկրատէս*, ծ. Պաւղիկրատէս 124.
Պոմպէոս, ծ. Պոմպիոս 94, 129—131.
Պոնտացի, Պոնտացիք 105, 108, 118, 119, 130, 142, 164, 215, 237.
Պոնտոս 29, 46, 106, 114, 115, 120, 121, 130, 205, 215.

Պորփիւր* 205.
Պռիամոս 63, 88.
Պռիւգիա. տ. Պիւռիգա.
Պռիդիածիս. տ. Պեռիդիատէս.
Պռոբոս. տ. Պրոբոս.
Պռոտին Արմենիան 46.
Պռոմիթէոս. տ. Պրոմեթէոս.
Պտղոմայիդ քաղաք, ծ. Պտողոմայիդ 128.
Պտղոմայիդ Կղէոպատրայ 128, 136.
Պտղոմեանք 8, 83.
Պտղոմէոս (Բ.) Եղբայրասէր, ծ. Պտո-ղոմէոս 8, 83.
Պտղոմէոս (ԺԱ. Աւլետ) 131.
Պտղոմէոս (ԺԲ.) Դիոնիս 136.
Պրոդէիադ 346.
Պրոկղոս 342.
Պրոբոս, Պռոբոս 215, 218.
Պրոմեթէոս 27.

Ջաղայ 328.
Ջաւախք 113.
Ջուղայ 83.
Ջրհեղեղ 17, 23.

Ռագաւ 18.
Ռաս 274.
Ռաստոսհուն 206.
Ռափայիմք 25.
Ռըշտունի. տ. Ռշտունի.
Ռըստակէս. տ. Արիստակէս.
Ռըստոմ Առաւեննեան 312.
Ռոբովամ 19ծ., 360.
Ռողանոս 280.
Ռոստոմ Սագճիկ 114, 115.
Ռոփի, ծ. Ռափի 197.
Ռոփսեան 197.
Ռշտունի, Ռշտունիք, ծ. Ռըշտունի, Ռուշտունի 117, 133, 139, 231, 262, 273, 300.

Սագաստան 330.
Սագճիկ. տ. Ռոստոմ Սագճիկ.
Սաթինիկ, ծ. Սաթենիկ, Սարթենիկ 84, 176, 178, 179, 182.
Սալօմոն 59ծ.
Սահակ Պարթեւ, Մեծն Սահակ, ծ. Իսահակ 254—256, 319—322, 325, 326, 328—330, 333—337, 341, 343, 346—351, 353—356.
Սահակ կաթողիկոս, ի ժառանգութենէ Աղբիանոսի. տ. Շահակ.
Սահակ Բագրատունի, խնդրող Հայոց Պատմութեան 1, 5, 286ծ.
Սահակ ասպետ 254, 309, 312—315, 322.
Սահականոյշ 322.
Սաղամութ 274.
Սաղայ 18.
Սամարացիք 135ծ.
Սամբատ. տ. Շամբատ.
Սամիրամ. տ. Շամիրամ.
Սամոս 327.
Սամուէլ Մամիկոնեան, ծ. Սամէլ 314, 319.
Սամուէլ մարգարէ 59, 285.
Սամսոն, նախնի Ամատունեաց 187.
Սամսոն, Սամփսոն 59, 115.
Սանասար 70, 116ծ, 331. տ. Սարասար.
Սանատրուկ, արքայ Հայոց, ծ. Սանատրովկ 96, 152, 157, 159—164, 168, 173.
Սանատրուկ Արշակունի, Թագաւորեալ ի Փայտակարան 259, 260, 263, 266.
Սանդուխտ 157.
Սանոտ 161.
Սառայ 203.
Սասան 186, 202, 205—207, 221.
Սասանեանք 331.
Սարապիս 345.
Սարասար, ծ. Սանասար 116.
Սարդանապալոս, Սարդանապաղոս 3, 31, 58, 61, 64, 65.
Սարիա 141, 196ծ.
Սաւուղ 59, 285.

Սաւտէր Անտիոքոս 102.
Սափատիայ 141, 196.
Սեբաստացիք 221.
Սեղեկիա 276, 360.
Սելեւկիոս Նիկանովր 102.
Սեղբեստրոս 227, 239.
Սեմ, Սիմ 17, 19, 23, 25, 26, 28.
Սեննեքերիմ, ծ. Սեննաքարիմ 107, 111.
Սեններիա 139, 196.
Սերապատիոն լեառն 227.
Սերուք 18.
Սեւերիոս, Սեւերոս 213, 238.
Սէթ 14.
Սէփէծուլ, ծ. Սեփծուղ 112.
Սիբիլլա Բերոսեան, ծ. Սիբիղղայ 23.
Սիդիացի Անտիոքոս 103.
Սիդովն 138.
Սիդոն 94, 135, 136.
Սիմ. տ. Սեմ.
Սիմ լեառն 26, 70, 116, 212, 228. տ. եւ Տաւրոս.
Սիմովն առաքեալ, ծ. Սիմէովն 156, 158.
Սինոպ Պոնտացւոց 120, 164.
Սիսակ 41, 113.
Սիսական աշխարհ 41. Սիսական ազգ 41, 113ծ, 117.
Սիսակեանք 46, 106, 113.
Սիրաթ 32.
Սիրիպինդէս. տ. Արշակ Բ. Պարթեւաց.
Սիւնի 277, 315.
Սիւնիք 41, 120, 195, 260, 282, 287, 290, 309, 312, 317, 329. Սիւնիք Փոքր 260.
Սլաք դժնեայ 116.
Սլկունիք, Սղկունիք 99, 116, 215, 227—229, 280.
Սկամադրոս* 125.
Սկամանդրոս գետ 308.
Սկայորդի 3, 63, 64, 66, 68, 70.
Սկաւրոս 129.
Սկիւթացիք 126.
Սկիւղոս 122.
Սղկունիք. տ. Սլկունիք.
Սղուկ, ծ. Սլուկ 227.
Սմբատ, որդի Բիւրատայ 96, 97, 162—164, 168—175, 178, 181—185, 194.
Սմբատ ասպետ, հայր Բագարատայ 225.
Սմբատ ասպետ, որդի Բագարատայ 303, 305, 337.
Սմբատ (անուն) 69, 196.
Սմբատանոյշ 162.
Սմբատաւան 162.
Սմբատուհի, Սմբատուրհի 162, 194.
Սոկրատ 247.
Սոհունդ, ծ. Սոհովունդ 190.
Սողոմոն, ծ. Սողոմովն, Սաղոմովն 259.
Սողոն 125.
Սոսառմոս, ծ. Սոսարմոս 61.
Սովսիոս 136.
Սուսառիս, ծ. Ամուսառիս 61.
Սուր 62.
Սուրայ Մոկացի 312.
Սուրենական ցեղ 244. Սուրենեան պահլաւք, Սուրենեանք, Սուրենի պահլաւք, Սուրէնն պահլաւ 145, 146, 204, 207, 209, 221, 324, 348, 352.
Սուրէն, որդի Արշաւրի արքայի Պարսից 146, 204, 207.
Սուրէն Խորխոռունի 254, 312, 314, 315.
Սուրհապ, ծ. Սուրհակ 200.
Սուրմակ, ծ. Սորմակ 347—349, 354.
Սոփի 219.
Սպանդարատ Կամսարական, որդի Արշաւրի 295, 302, 304—306, 312, 315.
Սպանդարատ այլ, Արշարունեաց տէր 350.
Սպանդունի, Սպանդունիք 111, 332.
Սպանիացիք, ծ. Հիսպանացիք 103, 154.

Սպարեթոս 60։
Սպեր 162, 196, 312, 340։
Սպուղեայք 320, 356։
Ստահրացի Արտաշիր 205։ տ. եւ Արտաշիր Ա. որդի Սասանայ։
Ստասկար. տ. Վստամկար։
Ստորգեւս 148։
Ստրատիգին 238։
Սփռատէս. տ. Ոփռադիոս։
Սփերոս 60։
Սօս, Սօսանուէր Անուշաւան 3, 63։
Սօսարմոս 67։
Սօսիք Արամանեկայ 64։

Վագարիա 196։
Վահագն 85, 116, 122։
Վահան Ամատունի, հազարապետ 357։
Վահան Ամատունի, սպարապետ 231, 251, 262, 266, 267, 277։
Վահան Առաւեղեան 254, 312, 314, 315։
Վահան, արքանեակ Մեսրոպայ 358։
Վահան Մամիկոնեան 292, 300։
Վահան, որդի Բագամայ, ծ. Վան 86։
Վահէ 86։
Վահունիք, ծ. Վահնունիք 86, 116, 122, 128։
Վահրիճ Խադունի 326։
Վաղարշ, արքայ Հայոց, ծ. Վաղարշակ 98, 199, 200, 202։
Վաղարշ, արքայ Պարսից 199, 205, 213։
Վաղարշակ Ա. 2, 28, 29, 31, 41, 42, 87, 93, 101, 104—108, 111, 113, 117, 118, 146, 188, 204, 216։
Վաղարշակ Բ. 254, 309, 312։
Վաղարշապատ 200, 241, 266, 300, 354, 356, 357։ տ. եւ Նոր Քաղաք։
Վաղարշաւան 199։
Վաղեգեսոս 197։ տ. եւ Պերող։
Վաղենտիանոս աղանդապետ 201։
Վաղենտիանոս կայսր, ծ. Վալենտիանոս 278, 280, 291։
Վաղերիանոս 210, 214։
Վաղէս 278, 291—293, 297։
Վաղինակ Սիւնի, սպարապետ 277, 285։
Վաղինակ, Սիւնեաց իշխան 317։
Վայկուն 129։
Վայկունիք 129։
Վայոց ձոր 358։
Վան. տ. Վահան, որդի Բագամայ։
Վան Տոսպայ 300։ տ. եւ Շամիրամայ քաղաք։
Վանանդ 109, 315, 350։
Վանանդացիք, Վանանդեցիք 254, 313, 332։
Վաշտակ 62։
Վաչէ Արծրունի 350։
Վասակ Մամիկոնեան, զինակիր Արշակայ Բ. 286, 304։
Վասակ, Սիւնեաց տէր 329։
Վասպուրական 194։
Վատնեան դաշտ 260։
Վարագ (անուն) 196։
Վարազդատ 254, 307, 309։
Վարաժ, Վարժ 42, 110, 121։
Վարաժնունի, ծ. Վարաժունի 42, 121։
Վարքակէս 3, 64, 65, 67, 68։
Վարդան Մամիկոնեան, եղբայր Վասակայ 282—284, 286։
Վարդան Մամիկոնեան, հայր Սամուելի 319։
Վարդան Մամիկոնեան, ստրատելատ, Թոռն Մեծին Սահակայ 333—335, 337, 348, 352, 356։
Վարդգէս 199։
Վարդգէսի աւան 130, 199։
Վարժ. տ. Վարաժ։
Վեհմիհրշապուհ 349։
Վեհսաճան 209։
Վեսպասիանոս 164, 189։
Վերիայ 114։
Վերիացիք, ծ. Իվերիացիք 114, 121։
Վերիոսփորայ 158։

Վըրկ խաքան, ծ. Վրզըրնդ 235.
Վինդ (?) կամ Վունդ (?) Բուլղար 109.
Վիշապ, Վիշապք 84—86, 92.
Վիշապազունք 84, 176, 192.
Վիպասանք Հայոց*, երգք Վ—աց 176, 179. տ. եւ Առասպել, Երգ.
Վիրք 81, 86, 99, 112, 121, 132, 137, 169, 171, 177, 184, 231, 232, 234, 243, 255, 262, 288, 328. տ. եւ Վրացի.
Վղընդուր Բուլղար 109.
Վճենք, ծ. Ճենք 198.
Վնասեպ Սուրհապ 200.
Վշտասպեանք, ծ. Վշտասպեայ 142.
Վռամ Ա. որ եւ Կրման 324, 325, 329.
Վռամ Բ. 333, 347—352, 355.
Վռամշապուհ 254, 320—325, 328, 329, 337, 338.
Վստամկար, ծ. Վստասկար, Վստամ Կար, Ստասկար 60—62.
Վրանջունիք դաստակերտ, ծ. Վրընջունիք 83.
Վրացի գունդ 291.
Վրթանէս, ծ. Վարթանէս 244, 251, 258—261, 264, 268, 269, 279, 320.
Վրոյր 183.

Տակիտոս կայսր 98, 214, 215.
Տաճատ Աշոցան 217, 224.
Տաճատուրհի, ծ. Տաճատուհի 319.
Տաճար Աստուծոյ 131. Տաճար Վիշապաց 84.
Տաճկաստան 218.
Տամբատ դաստակերտ 83.
Տայք 108, 313.
Տաշիրք 113, 341.
Տատեօնք, ծ. Տատեանք 194.
Տարաւն. տ. Տարօն.
Տարքան 26.
Տարսոն 215.
Տարօն, Տարաւն 26, 118, 122, 212, 228, 258, 275, 295, 316, 328, 343, 356, 357.
Տարօնեցի Մուշէ 328.
Տաւրացիք, ծ. Տօրացիք 172.
Տաւրոս լեառն, որ եւ Սիմ, ծ. Տօրոս 116. տ. եւ Սիմ.
Տաւրոս Կիլիկեցւոց 244.
Տերենտիանոս, ծ. Տերէնտ 302, 307.
Տեւտամոս 4, 61, 63, 64, 87, 88.
Տեւտէոս 61.
Տէր Խորձենացի 328.
Տիբեր, Տիբերիոս 144, 152—155.
Տիգրան Ա. Հայկազն 3, 69—85, 290. Մեծն—70. Բնիկ—70. —Երուանդեան 72. Հայկազն, Հայկազնեան, Հայկազն Բազմաքիւրաւոր 74, 77, 81, 290.
Տիգրան Բ. Միջին 94, 121, 127, 129, 130—139, 169, 199, 300.
Տիգրան Գ. Վերջին 69, 98, 196—199, 201.
Տիգրանակերտ 4, 82, 83, 252, 287, 289.
Տիգրանակերտեայք 287.
Տիգրանուհի 4, 73, 78, 79, 81, 82.
Տիգրիս 116.
Տիղբոն, ծ. Տիսպոն 206, 225, 254, 321, 322, 332.
Տիմոթէոս, եպիսկոպոս Աղեքսանդրիոյ 297.
Տիմոն 142.
Տիսպոն. տ. Տիղբոն.
Տիտան, եղբայր Զրուանայ 23, 24, 31.
Տիտանեան Բէլ 34.
Տիտանեան Պայապիս 46.
Տիտանեանք, ծ. Տիտանեայք 46.
Տիտանք 24, 25.
Տիտոս, Անտոնինոս Աւգոստոս 139, 164, 189, 197.
Տիտոս Յուստոս 139.
Տիրան Ա. 98, 184—186, 191—196.
Տիրան Բ. 251, 252, 268—277, 281—283, 285.

Տիրան, որդի Տիգրանայ Ա. 85.
Տիրիթ 252, 271, 281, 282, 284—286.
Տիրուկ 350.
Տիւրոս 138.
Տմորիք 183, 273.
Տոսպ 300.
Տորք. տ. Տուրք.
Տուբի ամիս, ծ. Տուբիղ 345.
Տուբիա 151, 196.
Տուհայց գաւառ, ծ. Տուհեաց, Մուրհայց 199.
Տուր, նախնի Տրունեաց 174.
Տուրք Անգեղեայ, ծ. Տորք 114.
Տրայիանոս 97, 185, 186.
Տրդատ արքայ 38, 99—101, 167, 187, 202, 214—221, 223—232, 234—237, 239, 241—245, 250, 251, 257—262, 300, 306, 308, 316, 324, 354.
Տրդատ Բագրատունի 98, 194, 195, 332.
Տրդատ, որդի Տիրանայ Բ. 252, 271, 280—282.
Տրդատ (անուն) 196ծ. (փոխանակ Սմբատայ).
Տրունիք 174.

Րուփոս 189.

Ցոլակ 40.
Ցոլակերտ 40.
Ցրօնք 26.

Փաղեկ 18.
Փայտակարան 259, 260. Փայտակարան քաղաք 263.
Փանդլոն, ծ. Բամբիռն, Փամբիռն 27, 73, 86.
Փառախոտ, տուն Փառոխի 40.
Փառանձեմ 282, 285, 299, 300.
Փառնակ 62.
Փառնաւազ, ծ. Փառնուազ 69.
Փառներսեհ 252, 274, 275.
Փառնուազ. տ. Փառնաւազ.
Փառոխ 40.
Փառոս, ծ. Փաւռոս, Փաւոս 69.
Փասայեղոս, ծ. Փասայելոս, Փասայէլ 133, 134.
Փարաւոն 264.
Փարսման 171.
Փաւոս. տ. Փառոս.
Փափագ 206.
Փեղղացի, ծ. Փելլացի 189.
Փերմելիանոս*, ծ. Փերմեղիանոս, Պերմելիանոս 98, 213.
Փերուր 144.
Փիլեմոն, ծ. Փեղեմոն 205.
Փիլիպպոս առաքեալ 150.
Փիլիպպոս կայսր 98, 208, 210.
Փիլիպպոս, հայր Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ 102.
Փիլիպպոս չորրորդապետ 147.
Փիւնիկեցիք 9, 148.
Փիւնիկէ 327.
Փղեգոնիոս* 125.
Փղոռիանոս, ծ. Փղւիանոս 214, 215.
Փոկէացիք 126.
Փորոն Կոստանդնուպօլսի 238.
Փոքր Հայք 81.
Փռատինիս 61.
Փռաւորդիս 67.
Փռիւգիա 105, 106, 214.
Փրկական փայտն 99, 234, 236.
Փրկիչն 66, 95, 143, 148, 149—151, 244.

Քաաղ. տ. Քայաղ.
Քաաղեայ Պայապիս, ծ. Քայաղեայ, Քաղեայ 2, 45, 46.
Քաղդէական մատեան(ք)* 56, 91.
Քաղդէացի այր 9, 29.
Քաղդէացիք 9, 10, 21, 31, 58, 60.
Քաղդէացւոց մատեանք*, Մատենա-

գիրք*, Դիւանք* 1, 7, 56, 66, 91.
Քաղեայ. տ. Քաաղեայ.
Քամ 17, 18, 20, 23, 25, 27, 28.
Քայաղ, ծ. Քայալ, Քաաղ 18, 20.
Քանանացի, Քանանացիք 58, 59, 106, 110.
Քանանիդաս, ծ. Քանիդաս 59.
Քասաղ 130, 199.
Քարծամ 184.
Քաւղեայք 206.
Քետուրական 102.
Քետուրայ 203.
Քիմերոս. տ. Քիւմիւռոն.
Քիոն, ծ. Քիուն, Քէոնիս 308.
Քիւմիւռոն, ծ. Քիմեռոն 84.
Քուշ 18, 27.
Քուշան, Քուշանք 103, 202, 203, 208, 210, 211.
Քսերքսէս Պարսից 126.
Քսերքսէս Քաղդէացւոց 60.
Քսիսութրէս 13, 23, 25, 26.
Քրիստոնեայք 154, 189.
Քրիստոս 12, 95, 143, 148, 149ծ. 151—153, 155, 156, 158, 220, 231—233, 245—249, 258, 271, 273, 300, 342, 345, 360, 366. տ. եւ Յիսուս.

Օգոստոս. տ. Աւգոստոս.
Օդէ. տ. Աւդէ.
Օշական 266, 267, 358.
Օտայ Ամատունի 215, 224, 227.

ՈՒՂՂԵԼԻՔՆԵՐ, ՅԱՒԵԼԼԻՔՆԵՐ ԵՒ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ.

Էջ եւ տող.	Տպուած է.	Պէտք է լինի.
ժԲ, 2 ներք.	(=1668)	(=1688)
11,12ծ.	de առանց	deԿ^{2} առանց
25,18ծ.	միւսն. ոլիմպիոդորոս	միւսն. ոլոմպիոդորոս
27,10ծ.	միւսն. գրելայ	l գրեյեայ / միւսն. գրելայ
27,10ծ.	Խnopqrs չիք...	Խnopqrsվ^{3} չիք...
29,2ծ.	Հ գԹիտալիայ	Հ գԹետալիայ
46,5ծ.	Վabdefklmn զարեհեկեայնն / Հgh զարեհեկեան	Վabden զարեհեկեայնն / Խ զարեհեկեան
49,21ծ.	Հknopqrs ի վերայ տանն / Վghlm ի վերնատանն	Հknopqrsml ի վերայ տանն / Վgh ի վերնատանն
50,11րն.	դիւց	դիւաց
57,13ծ.	ԱՎkm պատանեաց	ԱՎk պատանեաց / m պիտանեաց
60,4ծ.	Վdekm գաղէոս	Վdek գաղէոս / m գաղէաս
61,1ծ.	Կ^{1} զամբաւիտէս ստասկար	Կ^{1} զամբաւիտէս
61,2ծ. ներք.	n-ի խորանները	l-ի խորանները
62,25րն.	Գղակ	Գղակ
66,4րն.	գործք,	գործք՝
66,16րն.	արեան առուք	արեանառուք
79,12րն.	Թագաւորաց,	Թագաւորաց։
85,14րն.	զԿիւրոս	Կիւրոս
89,11ծ.	Խվ^{3} բղըմբաւընդ	Խվ^{2} բղըմբաւընդ
93,13ծ.	Աgl չիք...	Աglmo չիք... n ցակին աւելացրած
93,15ծ.	abceglo Ը	abceglmno Ը
110,17րն.	զահարար	զահաւոր
112,13ծ.	Աw չիք...	ԱԿ^{2}wվ^{2} չիք...
113,15ծ.	ՏԽcf իշխանութիւնան	ՏԽcf իշխանութիւնն
114,14ծ.	ՏԽ տորք	Տlm տորք
115,1ծ.	ասել	ասեն
115,4ծ.	ՀԿ^{2}վ^{3}gklnoqrs	ՀԿ^{1}վ^{3}gklnoqrs
119,7ծ.	Կ^{2}de չիք...	Կ^{2}det չիք...
121,15րն.	աղգն	ազգն
142,5ծ.	el ի Թագաւորութեան [l...Թեանն]	e ի Թագաւորութեան / l ի Թագաւորութեանն, ցակի տողում կայ է
154,3րն.	մեր	մեք
169,9ծ.	Խabcd զմիջագետաց	Խabcd զմիջագետայ
173,12ծ.	k վաղարբ	k վաղարբ։ Թերեւս բնագիրն ուղղելի վաղերբ
182,1ծ.	—	յաւելյլի lm սարԹինկան
82,10ծ.	արտող... արդող	արտող... արդող
84,3ծ.	al երէոց	alm երէոց

Էջ եւ տող.	Տպուած է.	Պէտք է լինի.
184,5ծ.	վlտ որում / x որումն	Վ. որումն / lտ որում
186,7ծ.	ՏՎ. չիք...	Վ. չիք...
190,13քն.	Գագաղքն	Դագաղքն
192,14քն.	Աշդահակայ	Աժդահակայ
196,5քն.	Սմբատ	Տրդատ
196,9ծ.	բաղագիա	բաղադիա
205,1ծ.	n զաւեկորդագործակ	n զաւեկորդագործուկ
212,3ծ.	Վտ չիք...	Վ. չիք... / տ մերոյ առաքելոյն Թադէոսի
214,14քն.ծ.	Գունդք	Գուղք
220,1ծ.	եւթաղեայ	եւթաղեայ
221,20ծ.	Վտ գրոյց	Վ. գրոյց / տ գրոյցք
260,20քն.	զԴագ	զԴատ
260,20ծ.	—	Փարպ. Դատ
272,8ծ.	ԽՎտ չիք...	Վ. չիք...
276,8ծ.	ԱԽՎտ	ԱՎ.
283,16ծ.	ԽՎmocef	Վocef
284,1ծ.	ԽՎmobcef	Վobcef
297,9ծ.	ԽՎտ զամասկի / վ3npqrs զամուսկի	Վ. զամասկի ԽՎ3npqrs զամուսկի
309,6ծ.	—	o ո կնանու
328,19քն.	Տարօնացի	Տարօնեցի
344,3քն.	ընծուի	ընծուիլ
345,8ծ.	դիւրագնականայ	դիւցազնականաց
345,8ծ.	դիւցազնածս	դիւրագնածս
364,10—11	արբեցողք	այրեցողք

Բացի այս՝ տ չպիտի լինի Վ.-ի հետ—5,1,2,8. 7,4. 8,1. 13,17. 14,10. 20,9. 21,4,17. 26,2. 27,1. 31,15. 33,12. 39,3. 43,3. 49,4. 51,7. 56,2. 62,4. 73,11. 74,7. 83,13. 84,12. 87,7. 88,12. 104,15. 111,7. 117,17. 129,9. 130,1,8,12,14. 131,3,6. 132,17,20. 139,12. 146,22. 154,11. 174,5. 175,13 (Վmopqrs). 179,9. 181,4. 182,2. 186,13. 188,7,7,15. 208,10. 212,13. 218,1. 233,17. 236,8. 238,5. 248,6,10. 249,12. 251,12. 257,1. 258,14. 259,4. 261,10. 264,3,14,18. 265,6,7. 268,11,14,14. 271,14. 274,4,11. 276,6. 280,10. 285,3. 286,18. 288,21. 294,12. 303,6. 307,4,10,13. 310,5. 317,3. 320,12 (Վmp), 13 (Վcmopq). 323,14. 325,2. 326,14. 327,8. 330,6,17. 335,14,15. 340,10. 342,18. 344,9,13. 345,3,12. 351,9,20 (Վabcefkmntw).